

ВІКТОР ШЕВЧУК

**КРИМІНАЛІСТИКА:
ТРАДИЦІЇ,
НОВАЦІЇ,
ПЕРСПЕКТИВИ**

Добірка наукових праць

Харків
«Право»
2020

УДК 343.98(062.552)

Ш37

Упорядник *Н. А. Чмутова*

Шевчук В. М.

Ш37 Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр. / Віктор Шевчук ; упоряд.: Н. А. Чмутова. – Харків : Право, 2020. – 1280 с.

ISBN 978-966-998-029-8

Видання містить добірку наукових праць доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого юриста України Віктора Михайловича Шевчука. До книги ввійшли окремі наукові статті, тези доповідей і повідомлень та інші роботи, опубліковані із 1995 року до наших днів, які систематизовані за головними напрямками його наукових досліджень і присвячені проблемам загальної теорії криміналістики, криміналістичної теорії тактичних операцій, криміналістичної техніки та інноваційним технологіям у криміналістиці, криміналістичній тактиці та її засобам, формуванню та реалізації криміналістичних методик, криміналістичній профілактиці кримінальних правопорушень, ролі відомих учених-криміналістів у розвитку криміналістики і судової експертизи.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних закладів вищої освіти, юристів-практиків, а також усіх, хто цікавиться сучасними проблемами науки криміналістики та науковим доробком вчених-криміналістів.

УДК 343.98(062.552)

© Шевчук В. М., 2020

© Чмутова Н. А., упорядкування, 2020

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-998-029-8

VIKTOR SHEVCHUK

**CRIMINALISTICS:
TRADITIONS,
INNOVATIONS,
PROSPECTS**

Collection of scientific works

Kharkiv
«Pravo»
2020

UDC 343.98(062.552)
SH53

Compiler *Natalia Chmutova*

Shevchuk V.

SH53 Criminalistics: traditions, innovations, prospects : collection of scientific works / Viktor Shevchuk ; compiler Natalia Chmutova. – Kharkiv : Pravo, 2020. – 1280 p.

ISBN 978-966-998-029-8

The publication contains a collection of scientific works of Doctor of Law, Professor of the Department of Criminalistics of Yaroslav Mudryi National Law University, Honored Lawyer of Ukraine Viktor Mykhailovych Shevchuk. The book includes some scientific articles, abstracts and other works published from 1995 to the present day, which are systematized by the main directions of his research and devoted to the problems of general theory of criminalistics, criminalistic theory of tactical operations, criminalistic equipment and innovative technologies in criminalistics, criminalistic tactics and its means, the formation and implementation of criminalistic methodics, criminalistic prevention of criminal offenses, the role of well-known criminalistic scientists in the development of criminalistics and forensics.

For scientists, teachers, graduate students and students of law university, legal practitioners, as well as anyone interested in modern problems of criminalistic science and the scientific achievements of criminalistic scientists.

UDC 343.98(062.552)

© Shevchuk Viktor, 2020

© Chmutova Natalia, compiler, 2020

© Publishing House «Pravo», 2020

ISBN 978-966-998-029-8

ВІД УЧИТЕЛЯ

Перед Вами видання, яке містить окремі наукові праці доктора юридичних наук, професора кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого юриста України Віктора Михайловича Шевчука, підготовлені та опубліковані у різні роки наукової діяльності (1995–2020 рр.) і присвячені актуальним проблемам криміналістики та судової експертизи.

Віктор Михайлович розпочав науково-педагогічну діяльність із 1995 р. Після закінчення слідчо-прокурорського факультету № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого з 1995–1998 рр. навчався у аспірантурі, а з вересня 1998 р. розпочав трудову діяльність на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого спочатку асистентом (1998–2002 рр.), потім доцентом (2002–2014 рр.), а з 2014 р. по теперішній час – професором кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Аналіз наукової діяльності професора В. М. Шевчука свідчить про те, що вона здійснювалася за такою схемою: від певних узагальнень і конкретизації уже відомого – до принципово оригінальних підходів, технологій, від перших наукових пошуків та окремих публікацій та узагальнень – до обґрунтованих виснов

ків, рекомендацій і методологічних абстракцій, від останніх – до правозастосовної практики, результатом досліджень яких є отримання нових знань у криміналістиці. Такі наукові розробки створювали підґрунтя формування нових криміналістичних знань та їх трансформації і переходу від теорії до практики, що дозволяло впроваджувати їх у практичну діяльність слідчого, детектива, прокурора, захисника та судді (суду) з метою підвищення якості та ефективності їх роботи. При цьому особлива увага науковцем приділяється активізації практичної спрямованості теоретичних розробок та наукових досліджень у цій царині знань.

І дійсно, із самого початку наукової діяльності Віктор Михайлович зосереджує свою увагу на вивчені та досліджені проблем криміналістичної методики розслідування злочинів. Перші наукові пошуки та публікації були присвячені доволі новій та оригінальній проблематиці – вивчені та розроблені методики розслідування контрабанди, що у подальшому і зумовлює вибір теми дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступення кандидата юридичних наук за темою «Проблеми методики розслідування контрабанди», яку він успішно захищає у січні 1999 року у спеціалізованій раді Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Певним підсумком наукових досліджень зазначеної проблематики стає видання монографії «Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики» (2003 р.). Наукова новизна дослідження визначалась тим, що дана робота була першим у вітчизняній криміналістиці монографічним дослідженням, у якому з позицій міжгалузевих підходу, на базі основних положень теорії криміналістики, методики розслідування окремих видів злочинів, аналізу законодавчих, інших нормативних актів, що регулюють митну діяльність, та сучасної практики виявлення правопорушень у сфері митної справи комплексно розглянуто основи криміналістичної методики розслідування контрабанди.

Згодом, із накопиченням досвіду, знань та практики у подальшому здійснюються наукові розробки, присвячені розробленню нових підходів у криміналістиці. У 2000-х роках настає час й до наукового вирішення принципів проблем теорії та методології криміналістики й нагальних потреб практики, проведення важливих теоретико-методологічних досліджень та наукових розробок, які спрямовані на удосконалення правозастосовної практики. І, як певний результат скурпульозної та тривалої праці, такою науковою роботою у 2013 році стає монографія «Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації». Дана робота стала першим у вітчизняній криміналістичній літературі комплексним монографічним дослідженням проблем формування та реалізації тактичних операцій у кримінальному провадженні, в якому запропоновано теоретико-методологічні основи криміналістичної теорії тактичних операцій. Далі успішний захист 16 жовтня 2013 року дисертації на здобуття наукового ступення доктора юридичних наук на тему «Теоретичні основи формуван-

ня та реалізації тактичних операцій у криміналістиці» стала своєрідним поштовхом до подальших наукових пошуків автора. В. М. Шевчуком опубліковано понад 350 наукових та навчально-методичних праць, які присвячені сучасним проблемам криміналістики та судової експертизи.

Коло наукових інтересів Віктора Михайловича є досить цікавим та різноманітним. Науковий інтерес набувають нові підходи та погляди у дослідженні актуальних проблем криміналістики та судової експертизи, зокрема, методології криміналістики, формалізації криміналістичних знань та їх застосування у правозастосовній діяльності, проблематика окремих криміналістичних теорій, криміналістичної ситуалогії, криміналістичної інноватики, криміналістичної профілактики злочинів, криміналістичної техніки, психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа, інноваційних напрямків досліджень криміналістичної тактики, концептуальних основ формування та реалізації окремих криміналістичних методик, дослідження методологічних проблем удосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності тощо. Запропонована збірка наукових праць фактично відображає становлення та розвиток наукових поглядів професора В. М. Шевчука у різні роки протягом двадцяти п'яти років наукової діяльності.

Віктор Михайлович значну увагу приділяє громадській, навчально-методичній та виховній роботі, має багатий організаторсько-освітнянський досвід. Більше п'ятнадцяти років працював на адміністративно-керівних посадах в Університеті – заступником декана слідчо-криміналістичного факультету МВС, деканом військово-юридичного факультету. Шевчук В. М. є вченим секретарем Координаційного бюро з проблем криміналістики, судової експертизи та юридичної психології відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України. З березня 2017 р. працює у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України в лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» спочатку старшим науковим співробітником, а з січня 2018 р. провідним науковим співробітником науково-дослідного інституту. При цьому викликає повагу його відповідальність та добросовісність до виконуваної роботи, дисциплінованість та порядність, справжня людяність та доброзичливе толерантне ставлення до інших людей і, особливо, до своїх учнів, студентів, співробітників, колег кафедри та університету. Віктор Михайлович Шевчук – вчений-педагог від природи, вимогливий та уважний наставник, чудовий організатор навчального процесу, криміналіст за покликанням, який продовжує та розвиває славні традиції Харківської школи вчених-криміналістів.

В. М. Шевчук приймає активну участь у міжнародних науково-практичних конференціях, він є членом Міжнародного Конгресу Криміналістів (INGO «Criminalists Congress») з 2012 року. Проходив стажування у Великобританії (Thames-Valley University, 1999), брав участь у Міжнародному

Конгресі Криміналістів (Kaunas, Lietuva, 2019). Віктор Михайлович значну увагу приділяє популяризації криміналістичних знань, входить до редакційної ради міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований», член редакційних колегій збірників «Вісник Національної академії правових наук України», «Проблеми законності», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та інших друкованих засобів масової інформації. В. М. Шевчука люблять та поважають студенти, співробітники кафедр й викладачі.

Віктор Михайлович Шевчук – заслужений юрист України, стипендіат Кабінету Міністрів України, відмінник освіти України, старший радник юстиції, Лауреат премії імені Ярослава Мудрого... І це лише деякі досягнення, які підтверджені відповідними званнями та нагородами. Але мабуть саме головне, що професор В. М. Шевчук сформувався як вчений-криміналіст, вимогливий та уважний наставник-педагог, чудовий товариш, вірний друг, надійний колега і просто душевна й порядна людина, особистість та науковець, який знаходиться у розквіті творчих сил, пошуку нових ідей та звершень.

*В. Ю. Шенітько,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України*

FROM THE TEACHER

Here is a publication that contains some scientific works of Doctor of Law, Professor of the Department of Criminalistics of Yaroslav Mudryi National Law University, Honored Lawyer of Ukraine Viktor M. Shevchuk, prepared and published in different years of scientific activity (1995-2020) and devoted to current problems of criminalistics and forensic examination.

Viktor Shevchuk started his scientific and pedagogical activity in 1995. After graduating from the Investigative-prosecutorial Faculty № 1 of Yaroslav Mudryi National Law University, he studied in graduate school from 1995 to 1998, and in September 1998 he started working at the Department of Criminalistics of Yaroslav Mudryi National Law University, first as an assistant (1998–2002), then as an associate professor (2002–2014), and from 2014 to the present Professor of the Department of Criminalistics of Yaroslav Mudryi National Law University.

Analysis of the scientific activity of Professor V. Shevchuk testifies that it was carried out according to the following scheme: from certain generalizations and concretization of already known – to fundamentally original approaches, technologies, from the first scientific researches and separate publications and generalizations – to the substantiated conclusions, recommendations and methodological abstractions, from the last – to law

enforcement practice, the result of which is the acquisition of new knowledge in criminalistics. Such scientific developments created the basis for the formation of new criminalistic knowledge and their transformation and transition from theory to practice, which allowed to implement them in the practice of investigators, detectives, prosecutors, defense attorneys and judges (courts) to improve the quality and efficiency of their work. At the same time, the scientist pays special attention to activating the practical orientation of theoretical developments and scientific research in this field of knowledge.

Certainly, from the very beginning of his scientific activity, Viktor M. Shevchuk focuses his attention on the studied and researched problems of criminalistic methodics of crime investigation. The first scientific research and publications were devoted to a fairly new and original issue – studied and developed methodics of contraband investigation, which later determines the choice of dissertation research for the degree of Candidate of Judicial Science on «Problems of methodics of contraband investigation», which he successfully defends in January 1999 in the specialized council of Yaroslav Mudryi National Law University. A certain result of scientific research on this issue is the publication of the monograph «Methodics of investigating contraband: problems of theory and practice» (2003). The scientific novelty of the study was determined by the fact that this work was the first in domestic criminalistics monographic study, in which from the standpoint of intersectoral approach, based on the basic provisions of criminalistics, methodics of investigating certain crimes, analysis of legislation and other regulations governing customs, and modern practice of detecting offenses in the field of customs comprehensively considered the basics of criminalistic methodics of contaband investigation.

Subsequently, with the accumulation of experience, knowledge and practice in the future carried out scientific research on the development of new approaches in criminalistics. In the 2000s, the time came for the scientific solution of the fundamental problems of the theory and methodology of criminalistics and the urgent needs of practice, the conduct of important theoretical-methodological research and scientific developments aimed at improving law enforcement practice. And, as a certain result of meticulous and long work, such a scientific work in 2013 became the monograph «Tactical operations in criminalistics: the theoretical bases of formation and practice of realization». This work became the first in the domestic criminalistic literature comprehensive monographic study of the problems of formation and implementation of tactical operations in criminal proceedings, which offers theoretical-methodological foundations of criminalistic theory of tactical operations. Further, on October 16, 2013, the successful defense of the dissertation for the degree of Doctor of Law on «Theoretical bases of formation and realization of tactical operations in criminalistics» was a kind of impetus to further scientific research of the author. V. Shevchuk has published more than 350 scientific and educational works, which are devoted to modern problems of criminalistics and forensic science.

The range of scientific interests of V. Shevchuk is quite interesting and diverse. New approaches and views in the study of current problems of criminalistics and forensic science, in particular, the methodology of criminalistics, formalization of criminalistic knowledge and their application in law enforcement activity, the problems of certain criminalistic theories, criminalistic situatology, criminalistic innovation, criminalistic crime prevention, criminalistic techniques, psychophysiological studies using a polygraph, innovative areas of research in criminalistic tactics, conceptual foundations for the formation and implementation of certain criminalistic methodics, research on methodological problems of improving the legislative support of forensic science, etc. The proposed collection of scientific works actually reflects the formation and development of scientific views of Professor V. M. Shevchuk in different years during twenty-five years of scientific activity.

Viktor Shevchuk pays considerable attention to public, educational-methodical and disciplinary work has a rich organizational and educational experience. For more than fifteen years he worked in administrative and managerial positions at the University – Deputy Dean of the Investigative-criminalistic faculty of the Ministry of Internal Affairs, Dean of the Military Law Faculty. V. Shevchuk is the Scientific Secretary of the Coordination Bureau for problem of criminalistics, Forensic Science and Legal Psychology of the section of criminal law sciences of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Since March 2017, he has been working at the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Ukrainian Academy of Law Sciences in the laboratory «Using modern advances in science and technology in the fight against crime» first as a senior researcher, and since January 2018 as a leading researcher at the research institute. At the same time, his responsibility and conscientiousness to the work performed, discipline and decency, true humanity and friendly tolerant attitude to other people and, especially, to his pupils, students, staff, colleagues of the department and the university are respected. V. Shevchuk is a scientist-educator by nature, a demanding and attentive mentor, an excellent organizer of the educational process, a criminalist by vocation, who continues and develops the glorious traditions of the Kharkiv School of criminalists.

Viktor Shevchuk takes an active part in international scientific and practical conferences, he is a member of the Criminalists Congress (INGO «Criminalists Congress») since 2012. He did an internship in the United Kingdom (Thames-Valley University, 1999), participated in the International Congress of Criminalists (Kaunas, Lithuania, 2019). V. Shevchuk pays considerable attention to the popularization of criminalistic knowledge, is a member of the editorial board of the international scientific and practical legal journal «A First Printed Criminalist», a member of the editorial boards of «Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», «Problems of Legality», «Theory and practice of forensic science and criminalistics» and other print media. V. Shevchuk is loved and respected by students, staff and teachers.

◆—————◆
Viktor M. Shevchuk is an Honored Lawyer of Ukraine, Fellow of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Honored Worker of Education of Ukraine, Senior Adviser of Justice, premium Laureate of Yaroslav Mudryi National Law University... And these are just some of the achievements confirmed by the respective titles and awards. But perhaps the most important thing is that Professor V. M. Shevchuk was formed as a criminologist, demanding and attentive mentor-teacher, a great friend, a faithful friend, a reliable colleague and just a sincere and decent person, a person and a scientist who is in the prime of creative forces, searching for new ideas and accomplishments.

*Valerij Yu. Shepitko,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminalistics
of Yaroslav Mudryi National Law University,
Academician of the National Academy of legal science of Ukraine,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine*

ВІД АВТОРА

Ідея підготовки та видання цієї наукової праці належить моїм учням та колегам кафедри. Це видання охоплює добірку окремих наукових статей, тез доповідей і повідомлень та інших робіт, які були опубліковані у різні роки на протязі двадцяти п'яти років моєї науково-педагогічної діяльності. Очевидно, що із плином часу більшість наукових робіт, які видані давно, перетворилися у бібліографічну рідкість і стали своєрідним раритетом, які сьогодні досить складно відшукати, а більш нові наукові публікації були видані невеликим тиражем, тому є малодоступними для науковців, практиків та усіх, хто цікавиться сучасними проблемами криміналістики.

Структура книги складається із дев'яти розділів: наукознавчі проблеми криміналістики; криміналістична теорія тактичних операцій; криміналістична техніка та інноваційні технології у криміналістиці; проблеми криміналістичної тактики та її засобів; формування та реалізація криміналістичних методик, проблеми їх удосконалення; проблеми розроблення та застосування окремих видів криміналістичних методик розслідування; проблеми криміналістичної профілактики злочинів; проблеми експертного забезпечення правосуддя та використання спеціальних знань у судочинстві. Також окремий розділ видання

присвячено висвітленню ролі відомих учених-криміналістів у розвитку криміналістики та судової експертизи.

Висловлюю слова вдячності колегам, друзям та учням, без підтримки, порад та допомоги яких підготовка та видання цієї книги було би не можливим. Особлива шана та слова глибокої вдячності моїм Учителям – професору Михайлу Васильовичу Салтевському, академікам Віолетті Омеллянівні Коноваловій, Володимирі Андрійовичу Журавлю, а також усім викладачам та співробітникам рідної кафедри криміналістики й усьому колективу нашого університету.

Хочу окремо щиро подякувати моєму Учителю і наставнику, науковому консультанту по докторській дисертації, завідувачу кафедри криміналістики нашого Університету, доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України Валерію Юрійовичу Шепітьку, без допомоги та підтримку якого не було б сьогоднішніх моїх здобутків та досягнень у науковій діяльності і, взагалі, не було б цього видання збірки наукових праць.

Маю велику надію і буду дуже радий, якщо, ознайомлюючись із змістом цього збірника, колеги-науковці, можливо знову відчують атмосферу захоплюючих наукових дискусій минулого і знайдуть для себе щось нове та цікаве або отримають певний стимул для подальших наукових досліджень та творчих пошуків, а молоді науковці будуть продовжувати та розвивати викладені у цій книзі ідеї, положення, що дасть їм можливість формувати нові наукові підходи, концепції та впроваджувати їх у практичну діяльність, суттєво впливаючи на подальший інноваційний розвиток науки криміналістики, її перспективи та майбутнє.

*В. М. Шевчук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України*

FROM THE AUTHOR

The idea of preparation and publication of this scientific work belongs to my students and colleagues of the department. This publication includes a collection of individual scientific articles, abstracts and reports and other works that have been published in different years during the twenty-five years of my scientific and pedagogical activity. Apperent that over time most of the scientific works published long ago have become a bibliographic rarity and have become a kind of rarity, which today is quite difficult to find, and newer scientific publications have been published in small numbers, so they are inaccessible to scientists, practitioners and anyone is interested in modern problems of criminalistics.

The structure of the book consists of nine sections: scientific problems of criminalistics; criminalistic theory of tactical operations; criminalistic equimpment and innovative technologies in criminalistics; problems of criminalistic tactics and its means; formation and implementation of criminalistic methodics, problems of their improvement; problems of development and application of certain types of criminalistic methodics of investigation; problems of criminalistic crime prevention; problems of expert provision of justice and the use of special knowledge in the judiciary. Also, a separate section of the publication is devoted to

highlighting the role of well-known criminalistic scientists in the development of criminalistics and forensic science.

I express my gratitude to colleagues, friends and students, without whose support, advice and assistance the preparation and publication of this book would not be possible. Special honor and words of deep gratitude to my Teachers – Professor Mykhailo V. Saltevsky, Academicians Violetta O. Konovalova, Volodymyr A. Zhuravel, as well as all teachers and staff of the native Department of Criminalistics and the entire staff of our university.

I would like to express my sincere gratitude to my Teacher and Mentor, Scientific Consultant for Doctoral Dissertation, Head of the Department of Criminalistics of our University, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Law Science of Ukraine Valery Yuriyovych Shepitko, without whose help and support my current achievements would not have been possible and, in general, there would be no such edition of a collection of scientific works.

I have high hopes and I will be very glad if, while reading the contents of this collection, fellow scientists may feel the atmosphere of exciting scientific discussions of the past and find something new and interesting or get some incentive for further research and creative exploration, and young scientists will continue and develop the ideas presented in this book, the provisions that will enable them to form new scientific approaches, concepts and implement them in practice, significantly influencing the further innovative development of criminalistic science, its prospects and future.

*Viktor M. Shevchuk,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminalistics
of Yaroslav Mudryi National Law University,
Honored Lawyer of Ukraine*

Розділ 1

**НАУКОЗНАВЧІ
ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛІСТИКИ**

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.

Досліджуються дискусійні проблеми теорії та методології криміналістики, аналізуються сучасні тенденції та перспективи її розвитку. Визначається, що становлення та розвиток криміналістики як самостійної науки обумовлюються комплексом вирішуваних завдань, які постають у сфері боротьби із злочинністю, функціями і цілями цієї науки, та закономірно пов'язані із формуванням системи методів наукового пізнання. Неможливо забезпечити подальший поступальний розвиток криміналістичної науки, не розробляючи ефективні організаційно-тактичні засоби протидії злочинності та не удосконалюючи теоретико-методологічні засади криміналістики. Разом з тим, останнім часом у криміналістичній літературі почастішали випадки появи різного роду критичних суджень на адресу традиційної теорії та методології криміналістики, а також критика концепції загальної теорії криміналістики. Усе частіше можна зустріти твердження окремих науковців про так звану ідею «кризи» у криміналістиці та її окремі методологічні проблеми.

Обґрунтовується, що не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного і подальшого поступального розвитку криміналістики мають домінувати у криміналістичних дослідженнях із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики, які повинні стати фундаментом ідеології криміналістичного мислення та визначити перспективні напрямки подальших наукових досліджень. Поглибленого вивчення потребує інтегративна функція криміналістики, застосування системно-структурного, діяльнісного, функціонального, технологічного підходів, посилення практичного спрямування криміналістичних досліджень, які піднімуть сучасну криміналістику на якісно новий рівень розвитку.

Проблематика аналізу сучасного стану тенденцій та перспектив розвитку криміналістики, її теоретико-методологічних засад належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Сформульовано наукові підходи і пропозиції щодо вирішення зазначених проблем теорії та методології криміналістики.

Ключові слова: тенденції розвитку криміналістики; методологія криміналістики; «криза» криміналістики; методи наукового пізнання; інтегративна функція криміналістики; методологія криміналістичних досліджень.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток криміналістики як самостійної науки обумовлюються комплексом вирішуваних завдань, які постають у сфері боротьби із злочинністю, функціями і цілями цієї науки, та закономірно пов'язані із формуванням системи методів наукового пізнання. Очевидним є те, що неможливо забезпечити подальший поступальний розвиток криміналістичної науки, не розробляючи ефективні організаційно-тактичні засоби протидії злочинності та не удосконалюючи теоретико-методологічні засади криміналістики, не маючи й не використовуючи для цього необхідні методи наукового пізнання, спеціально пристосовані для дослідження таких специфічних явищ, як злочини та діяльність з їх виявлення, розслідування та профілактики.

У сучасній криміналістиці сьогодні спостерігається активізація наукових розробок, присвячених дослідженню теоретико-методологічних засад науки. Підвищена зацікавленість науковців до проблематики методологічної спрямованості пояснюється, у першу чергу, сучасними тенденціями та особливостями розвитку криміналістики [23, с. 874; 5, 52–61]. При цьому тенденції розвитку криміналістичної науки залежить від різних чинників. Серед них особливого значення набувають: інтеграційні процеси, вплив науково-технічного прогресу та тенденції підвищення рівня абстрактності теоретичного знання, проблеми формалізації наукових знань, поглиблення процесів математизації та технологізації наукових досліджень, запровадження інформаційних технологій, посилення суперечностей при взаємодії криміналістичної науки та практики. У цьому сенсі Г. Кендзерська (G. Kendzerska) слушно стверджує, що прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства так і рівня глобальної комунікації [7, с. 45].

У сучасних умовах посилюються вплив інтеграційних процесів на розвиток криміналістики. Це виражається у: перенесенні у криміналістику ідей і уявлень понятійно-концептуального апарату різних пізнавальних засобів з інших галузей знань; проведенні комплексних міждисциплінарних досліджень; виникненні нових наукових напрямків міжгалузевого характеру на стику з іншими галузями знань; зближенні з науками, що відрізняються своїми предметними галузями досліджень, перш за все, у розширенні сфери взаємодії із науками природничими технічними, суспільними та ін; зближенні із фундаментальними та високоформалізованими науковими дисциплінами; посиленні процесів універсалізації мови та ін. Тому подальше удосконалення теорії та методології криміналістики, як зазначає В. Г. Лукашевич (V. G. Lukashovich), тісно пов'язане із розширенням бази її окремо наукової методології через використання так званих «міжнаукових інтеграторів» і формування на їх основі окремих інтегративних криміналістичних теорій, у межах яких і мають розроблятися дієві практичні рекомендації [16, с. 31].

Аналіз останніх джерел і публікацій. Науковим підґрунтям цього дослідження є праці відомих учених-криміналістів, які розглядали загально-

теоретичні проблеми криміналістики та звертались до розроблення окремих її дискусійних питань, пов'язаних із аналізом сучасних тенденцій розвитку криміналістичної науки і перспективними напрямками досліджень: В. П. Бахіна (V. P. Bahin) [3, с. 53–61], Р. С. Белкіна (R. S. Belkin), В. Г. Гончаренко (V. G. Goncharenko), В. А. Журавля (V. A. Zhuravel) [5, 52–61], Г. О. Зоріна (G. A. Zorin), Г. Кендзерської (G. Kendzerska), В. О. Коновалової (V. O. Konovalova), О. А. Крестовнікова (O. A. Krestovnikov), А. Ф. Лубіна (A. F. Lubin), В. Г. Лукашевича (V. G. Lukashevich), Є. Д. Лук'янчикова (E. D. Luk'janchikov), Р. Л. Степанюка (R. L. Stepanjuk), В. Ю. Шепітька (V. Yu. Shepitko) та ін.

Останнім часом у криміналістичній літературі активувалася дискусія серед науковців щодо сучасних проблем криміналістики. Тож дослідження, розробка та аналіз тенденцій розвитку криміналістики у сучасних умовах, її теоретико-методологічних проблем є актуальними та необхідними.

Мета статті – проаналізувати окремі дискусійні проблеми сучасної криміналістики, визначити тенденції її розвитку, розглянути теоретико-методологічні проблеми та окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики. Сучасний стан розвитку криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначених питань, оскільки сформованість методологічних засад та перспективних напрямків досліджень криміналістики відображає сучасний рівень розвитку самої науки. Проблематика аналізу сучасного стану тенденцій розвитку криміналістики, її теоретико-методологічних засад належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом у спеціальній літературі почастишали випадки появи різного роду критичних суджень на адресу традиційної теорії та методології криміналістики, критики концепції загальної теорії криміналістики. Усе частіше можна зустріти твердження окремих науковців про нібито наявні у криміналістиці глобальні негативні явища, проблеми «деградації» і навіть перетворення її в «спеціальну мега-науку», тобто нерідко обґрунтовується так звана ідея «кризи у криміналістиці». Так, у криміналістичній літературі за останніх двадцять років окремими науковцями нерідко згадується про певні «суперечності та проблеми» у сучасних криміналістичних дослідженнях [3; 5; 15; 19; 20], а у деяких випадках мова йде про кризу у криміналістиці, навіть й про «смертні гріхи» криміналістики [1; 2] або «системну кризу у криміналістиці» [15, с. 138–146]. Аналіз та критика таких «звинувачень на адресу криміналістики» була предметом гострої дискусії серед науковців [9; 22].

Ідеям кризи у криміналістиці В. Ю. Сокол (V. Yu. Sokol) присвятив монографію, у якій він зазначає, що «...радянська криміналістика виконувала функцію теоретичного і практичного виправдання комуністичного режиму, виступала інструментом практики карально-репресивних органів, приму-

дряючись при цьому «не помічати» жахливі факти свавілля, беззаконня і безправ'я громадян, політико-правових феноменів «ворог народу» і «член сім'ї ворога народу», «масових репресій» і т. п. Автор при цьому наголошує, як не просто «звільнитися від застарілих стереотипів, що діяли в радянській науці протягом багатьох десятиліть: ідеологічних штампів, примусової одностумності, коментування авторитетів, самовихваляння, критиканства щодо «західної» науки, політичної надлояльного до влади і т.п.» [19, с.122]. Далі науковець приходить до висновку, що слід визнати незворотнім процес становлення нової криміналістичної парадигми, глибоких концептуальних змін у змісті криміналістики, поновлення сенсу і змісту основних наукових категорій, цілей та цінностей криміналістичного наукового співтовариства [19, с. 40].

Критикуючи сучасний стан криміналістики, науковці висловлюють своє автроське бачення проблеми, що склалася. Так, О. С. Александров (A. S. Aleksandrov) вважає, що вітчизняна криміналістика переживає кризу, оскільки вона дає знання не для дії, а знання ради знання [2, с. 3]. О. А. Крестовніков (O. A. Krestovnikov) заявляє про необхідність перегляду методологічного апарату криміналістики як науки, яка безпосередньо обслуговує та забезпечує практичну діяльність з боротьби зі злочинністю [13, с. 50]. За твердженням А. Ф. Лубіна (A. F. Lubin) саме теоретико-методологічна відсталість криміналістики не дозволяє їй вийти на сучасний рівень наукових кримінальних технологій, оскільки якщо й існують у криміналістиці методологічні правила, то вони найчастіше спеціально не формулювалися, приймалися не зовсім свідомо, а іноді й зовсім несвідомо [18, с. 16]. Більш оптимістичною є думка Д. В. Кіма (Kim D. V.), який зазначає, що наукова дискусія, яка розгорнулася останнім часом, свідчить про те, що криміналістика знаходиться у певній кризі, яка є характерною для усіх наук на певному етапі, піднімаючи їх на більш високий рівень розвитку [8, с. 2]. Крім цього, зустрічаються пропозиції окремих науковців щодо створення спеціальної методології криміналістики, зміни наукової парадигми криміналістики, пропозиції застосування нетрадиційних методів у криміналістиці та практиці розслідування злочинів, зокрема, гіпнозу, астрології, хіромантії тощо.

На наш погляд, нерідко ідея «кризи у криміналістиці» є перебільшеною, а в деяких випадках вона побудована на помилкових й хибних посиленнях, що призводить до тверджень та пропозицій про необхідність відходу від традиційної криміналістичної теорії та методології, суттєвої зміни «криміналістичної парадигми», використання зарубіжного досвіду та ідей, які є нерідко є неоднозначними, дискусійними, а інколи незаконними та несприйнятними для нашої слідчої, судової та експертної практики.

Однією з відправних точок для міркувань прихильників «ідеї кризи» виступає твердження, що загальна теорія криміналістики потребує концеп-

туальної зміни перш за все тому, що її основа сформована у радянський період й продовжила свій розвиток у пострадянський. Більше того, сформовані у радянський період, чи то уявлення про криміналістичну теорію відображення, чи про предмет криміналістики, її систему, методи чи інші теоретичні положення та наукові концепції, у розумінні прихильників «ідеї кризи» є недосконалими, несприйнятними, погані «за визначенням», оскільки вони є результатом «тоталітарного мислення» та «обвинувального ухилу», засобом «інквізиційного кримінального процесу». Тому, на їх думку, загальна теорія криміналістики та методологія потребує критичного осмислення та докорінного перегляду, відмови від традиційних підходів у криміналістичних дослідженнях.

На думку Р. Л. Степанюка (R. L. Stepanjuk), криміналістика сьогодні поки що недалеко відійшла від радянської криміналістики. Це і не дивно, адже саме наука того періоду здійснила найбільший вплив на українську криміналістику. Отже, доводиться констатувати, що з 1991 р. до цього часу продовжується лише пострадянський етап розвитку останньої. Він характеризується намаганнями трансформувати сформовані у минулому підходи до умов функціонування демократичної держави. Кардинального відходу від парадигм радянської криміналістики фактично не спостерігається. Прикладом цього є радянська система української криміналістики, структура та зміст її елементів, домінування діалектичного матеріалізму в методології, визначення ключових понять криміналістики [20, с. 389]. Кризова ситуація сьогодні склалась й у вітчизняній криміналістичній науці. Попри понад двадцять сім років, що минули з моменту набуття незалежності, радянська теорія в криміналістиці досі вважається домінуючою. Остання дедалі більше відстає від потреб практики, виявляється неспроможною виконувати свою основну функцію – обслуговування судочинства шляхом розроблення сучасних криміналістичних засобів, прийомів і методів, необхідних для застосування під час досудового розслідування та судового провадження. Тому видається необхідним здійснити критичний аналіз радянських наукових засад у цій сфері [21, с. 212].

Слід зазначити, що такий підхід є обґрунтованим та об'єктивним, потребує критичного осмислення та подальших наукових досліджень зазначеної проблематики. Як вбачається, нерідко фундаментальні проблеми криміналістики трактуються формально або догматично, не відповідають новим реаліям, залишаються недостатньо розробленими у сучасній криміналістичній науці. Стан науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначених питань, оскільки сформованість теоретико-методологічних засад криміналістики відображає сучасний рівень розвитку самої науки.

Разом з тим, більшість прихильників «ідеї кризи», проголошуючи необхідність зміни криміналістичної наукової парадигми, не супроводжують, як правило, свої заклики реальними та конструктивними пропозиціями щодо

вирішення декларованої проблеми. Зрозуміло, що така зміна передбачає появу нової наукової парадигми, яка буде виконувати пізнавальну і нормативну функції науки, має визначати вибір нових методів наукового дослідження. Однак у більшості робіт прихильників «ідеї кризи», нової концепції теорії та методології криміналістики, яка здатна замінити існуючу криміналістичну наукову парадигму, не пропонується. У кращому випадку мають місце деякі пропозиції з окремих питань криміналістичної теорії (причому, авторське бачення предмета та об'єкта криміналістики, визначення окремих термінів, окремі погляди на систему криміналістики, про необхідність розробки нових криміналістичних учень та теорій тощо). Очевидно, що навряд чи за нову криміналістичну парадигму можна вважати й незрозумілі відсилання окремих авторів до різних філософських джерел, ідей, присутніх у «західній» криміналістиці або інших гуманітарних науках, а також до деяких авторських концепцій в науках кримінального права, кримінального процесу та кримінології.

На наш погляд, «ідеї кризи» самі по собі націлені в основному на руйнування традиційної системи криміналістичних знань, постановку під сумнів існування криміналістики як самостійної юридичної науки, деформування її об'єктно-предметної сфери та завдань і т. д. Подальшого позитиву для об'єктивного розвитку криміналістики від міркувань та пропозицій такого роду практично не спостерігається та не передбачається. Виходячи із викладеного, на наш погляд, не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного і подальшого поступального розвитку криміналістики мають домінувати в криміналістичних дослідженнях із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики і досвідчених учених-криміналістів, повинні стати фундаментом та основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Існування традиційних теоретичних і методологічних положень криміналістики, її термінології, прийнятих криміналістами-науковцями, так і практиками, є фундаментом, образно кажучи, «оберегом» криміналістики, оскільки такий підхід забезпечує та оберігає її від зайвої затеоретизованості і розмивання меж, руйнування системи і деградації результатів наукових досліджень. Звичайно, це не означає, що положення криміналістичної теорії та методології не можуть бути об'єктами наукових дискусій та обговорень. Більш того, такі дискусії ведуться постійно, в тому числі з концептуальних для криміналістики проблем її об'єкта та предмета, системи, методів тощо. Результатами цих дискусій стає або підтвердження правильності зроблених раніше висновків, або необхідність переходу на новий рівень розвитку криміналістичних теорій і вчень, які зберігають спадкоємність наукових криміналістичних традицій та наукових шкіл.

Водночас варто зазначити, що сам по собі критичний аналіз окремих наукових ідей, концепцій, авторських підходів та розгляд їх у порядку дискусій, обгрунтованої критики – це нормальний стан подальшого розвитку

будь-якої сфери наукових знань. І такий підхід є правильним та закономірним для криміналістики, проте він не вимагає «термінового та обов'язкового» проголошення ні «кризи», ні «революції» у науці, ані «зміни наукової парадигми». Водночас існує й інший бік цього питання: з яких причин такі погляди, ідеї та думки не отримують широкого визнання у криміналістиці та судово-слідчій практиці. Це питання, як правило, нерідко залишається без відповіді і потребує ретельного аналізу та окремого дослідження.

На наш погляд, така ситуація багато у чому пояснюється дискусійністю більшості проблем методології криміналістики. У зв'язку з цим слушними є твердження В. О. Коновалової (V. O. Konovalova) [11, с. 62], що дослідження проблеми діалектичного методу та його взаємозв'язку з методами галузевих наук є важливим для формування їх методологічних основ. У зв'язку з цим видається доцільним звернути увагу дослідників теорії криміналістики і судової експертизи, кримінального процесу на необхідність розгляду проблем методології науки, взаємодії категорій діалектики з методами окремих наукових галузей і напрямів. Це може сприяти визначенню та удосконаленню концепції методології окремих наук.

Відомо, що методологія криміналістики базується на діалектичному підході. Діалектичний метод дозволяє розкрити філософську сутність проблем, специфічних для криміналістики, з'ясувати, яку роль відіграє практика як у науковому криміналістичному дослідженні, так і в діяльності слідчого або судді, яка ґрунтується на рекомендаціях і висновках криміналістичної науки. У криміналістиці і практичній діяльності у боротьбі зі злочинністю важливу роль відіграють філософські положення щодо єдності теорії і практики, положення діалектики щодо здатності матерії до відображення, про взаємозв'язки і взаємообумовленість явищ. У процесі розслідування злочинів необхідно проводити аналіз різноманітних форм відображення: починаючи від простіших, що пов'язані з контактною взаємодією двох об'єктів і до психофізіологічних, коли факти і обставини зафіксовані в свідомості людей [4, с. 228, 229]. Таким чином, принципи, закони і категорії діалектики виступають стрижнем методології криміналістики, слугують основою пізнання її об'єктів. Їх використання дозволяє розкрити криміналістичну сутність окремих явищ та подій, наприклад, здійснити ідентифікацію людей, предметів або знарядь за їх матеріально-фіксованими відображеннями та застосовувати результати таких досліджень для пізнання подій минулого.

Слід зауважити, що діалектичний матеріалізм деякі вчені-криміналісти розглядають не як єдиний метод пізнання криміналістики. Наприклад, В. Г. Гончаренко (V. G. Goncharenko) поряд з діалектикою, бачить метафізику, цінність і беззаперечна необхідність якої лежить у площині вивчення об'єкта пізнання у статиці, відокремлено від зв'язків, шляхом їх «омертвіння», тобто «метафізичного» методу. Без метафізики діалектиці не буде чого вивчати. Без елементів як таких немає їх руху та взаємозв'язків

і взаємозалежностей, без онтології немає гносеології, – зазначав науковець [12, с. 30].

З даним твердженням важко погодитися, адже гносеологія, розкриваючи закони пізнання дійсності, спирається саме на діалектику, яка може дати універсальну картину світу, де явища дійсності розглядаються у розкритті взаємозв'язків, взаємопереходів, боротьби протилежностей. Прагнучи дати цілісне завершене вивчення явищ світу, метафізика підмінює його всебічне наукове осягнення механічним умоглядним конструюванням елементів світу. Сьогодні *метафізика скоріше гальмо для наукових розвідок*, оскільки вона не може осягнути якісні переходи від емпіричного до теоретичного рівня пізнання дійсності, а відповідно не дає цілісного уявлення про предмет дослідження, і не може дати об'єктивної наукової картини світу [17, с. 32].

На наш погляд, з цим пов'язаний і інший аспект цієї проблеми: неправильний методологічний підхід призводить до порушення методологічних принципів криміналістики, таких як єдність теорії та практики, системний підхід, використання в криміналістичних дослідженнях досягнень інших наук і т. д. Крім того, у криміналістичних дослідженнях, як і в практичній діяльності правоохоронців, на жаль, не завжди враховуються критерії допустимості використання методів криміналістики і методів практичної діяльності.

Аналіз наукових досліджень показує, що впродовж останніх двадцяти років криміналістика нерідко впадає у саморозвиток і нерідко безпредметне теоретизування. Прикладом цього можуть служити пропозиції, «новації» щодо створення й розробки різних окремих криміналістичних теорій: криміналістична ейдологія (теорія народження, розвитку і практичного використання криміналістичних ідей); криміналістична кадаврологія (вчення про трупи); криміналістична фактологія (криміналістична теорія про факти); криміналістична евристика (криміналістична теорія про процеси перетворення інформації при її пошуку, аналізі, переробці та використанні у нестандартних ситуаціях); криміналістична феноменологія (підхід до злочину як до феномену); криміналістична інтерпретація тощо. Більш того, на думку Г. О. Зоріна (G. A. Zorin), настав час говорити «в порядку постановки проблеми» про розвиток нових галузей криміналістики: криміналістику обвинувачення, «колиску» всіх інших галузей криміналістики; криміналістику захисту; криміналістику кримінального розшуку; криміналістику господарської діяльності. Він пропонує виділити окремі підгалузі криміналістики: криміналістику вбивств; економічну криміналістику; міжнародну криміналістику; транснаціональну криміналістику; трансграничну криміналістику [6, с. 19, 20].

На наш погляд, не можна приймати такі пропозиції, бо вони суперечать принципам науковості, єдності теорії і практики. У цьому зв'язку абсолютно справедливо В. П. Бахін (V. P. Bahin) запитує: «Криміналістика для кри-

міналістів чи для практики?» [3, с. 53–61]. Переконані, що криміналістика як прикладна наука має вивчати закономірності об'єктивної дійсності не як самоціль, а виключно в інтересах вирішення завдань розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Відповідно, у криміналістиці не може бути «чистих», абстрактних теорій та концепцій, оскільки всяка теоретична побудова повинна мати практичний вихід, служити вирішенню тих чи інших практичних завдань.

Більш того, порушення принципів методології призводить до засмічення мови криміналістики. Останнім часом деякі учені-криміналісти пропонують нові терміни, які є абсурдними та їх уведення в науковий обіг нічим не обґрунтоване [14, с. 16], наприклад, «криміналістична кадаврологія» (А. А. Протасевич), «криміналістична гіпнологія» (В. О. Образцов), «криміналістична психологія» (В. О. Образцов, С. Н. Богомоллова), «субстанціологія», «оєордологія», «оєрдистика» (О. А. Кириченко, К. В. Антонов) та ін. Довільний процес уведення нового терміна у криміналістиці призводить до різночитання у найменуваннях криміналістичних понять.

Тому, на наш погляд, сьогодні вельми актуальною є проблема уніфікації, стандартизації та кодифікації криміналістичних термінів й встановлення єдиних формулювань. Теоретичні напрацювання науки криміналістики повинні здійснюватися відповідно до норм наукового стилю української літературної мови та лексико-семантичних норм. Мова наукових джерел з криміналістики має відповідати принципу доступності, особливо якщо вона розрахована на первинне сприйняття читачем положень криміналістичної науки (наприклад, підручники). Наразі спостерігаються певні тенденції розвитку мови криміналістики, які потребують подальших досліджень.

Аналізуючи вищезазначені проблеми, В. О. Коновалова (V. O. Kovalova) [10, с. 11–16] правильно зазначає, що у розвитку теорії криміналістики не можна не зауважити деякі спірні питання, які стосуються методології науки. Якщо предмет криміналістики до цього часу залишається спірним, незважаючи на усталені визначення, то *проблема методології криміналістики не викликає дискусії, хоча насправді її не існує*. Нерідко пропонуються системи методів, які мають окремий характер, легко переносяться в наукові закономірності криміналістики, нібито поглинуті діалектичним методом і за своєю сутністю є категоріями формальної логіки. Вони часто розглядаються як всезагальні методи пізнання, сутністю яких і є методологія, при цьому акцентуються увага на таких категоріях, як вимірювання, порівняння, моделювання та ін. У дослідженнях теорії та методології судової експертизи нерідко називають комплекс різного виду експертиз та їх методик методологією експертної діяльності. Тут також має місце підміна понять (комплексу методик) найменуванням «методологія експертного дослідження», тобто новою ідеєю, яка відразу ж розчиняється в окремих методах конкретних

видів судових експертиз [11, с. 61–62]. Тому досі вивчення проблем методології криміналістики є актуальним та необхідним.

Висновки. Сучасні тенденції розвитку криміналістики повинні знайти своє відображення у розробці методології науки, загальної теорії криміналістики, загальних положень теорії пізнання, її категорій в адаптації до концепцій криміналістики. Сьогодні подальших досліджень потребує інтегративна функція криміналістики, застосування системно-структурного, діяльнісного, функціонального, технологічного підходів, посилення практичного спрямування криміналістичних досліджень, які піднімуть сучасну криміналістику на якісно новий рівень розвитку. Сучасна ідеологія криміналістики повинна бути спрямована на збереження і подальший позитивний розвиток криміналістики як юридичної науки спеціального, прикладного характеру, виконання нею важливих функцій з забезпечення практики сучасними знаннями, засобами, методами і рекомендаціями, що підвищують ефективність діяльності органів правопорядку у протидії кримінальним проявам та викликам сучасності.

Подальший поступальний розвиток криміналістичної науки неможливий без урахування та використання системи традиційних поглядів й теоретичних положень, що становлять наукову сутність криміналістики і забезпечують її своєрідність та особливу роль у системі інших наукових знань. Очевидно, що відсутність або руйнування базисних положень криміналістики, що традиційно сприймаються і розуміються як ученими-криміналістами, так і фахівцями-практиками, не тільки призведе до появи безлічі суб'єктивно і абстрактно сформульованих суджень, але й може спричинити втрату довіри слідчої практики до криміналістичної науки. Цілком очевидно, що у криміналістичних дослідженнях мають культивуватися не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного та подальшого поступального розвитку криміналістики з урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики. Вони мають стати основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрями подальших наукових досліджень.

Список літератури:

1. Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики // Международная Ассоциация Противодействию Правосудию. URL: <http://www.iaaj.net/node/342> (дата обращения 07.07.2019).
2. Александров А. С. Судебная лингвистика и судебная криминалистика. *Использование достижений иных наук в криминалистике* : материалы научн.-практ. конф., 18–19 апреля 2008г. Краснодар: КГАУ, 2008. С. 3–6.
3. Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: материалы междунар. науч. конф. Москва : Юрист, 2002. С. 53–61.

4. Белкин Р. С. Курс криминалистики : Учеб. пособие для вузов. 3-е изд. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
5. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики. *Вибрані твори – Избранные труды*. Харків : Апостіль, 2016. С. 52–61.
6. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. 416 с.
7. Кендзерска Г. Меандры криминалистики XXI века // Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика. Vilnius : Charkovas, 2013. Ч. II. С. 45–58.
8. Ким Д. В. Методы историко-криминалистического познания и их роль в выявлении тенденций развития науки. *История государства и права*. 2005. № 6. С. 2–5.
9. Когутич І. І. Окремі міркування щодо викладу О. С. Александровим «суперечностей та проблем» сучасної криміналістики. *Вісник Львівського ун-ту*. 2011. С. 353–365.
10. Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матеріалів / Редкол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2006. Вип. 6. С. 11–16.
11. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. № 4 (12) 2015. С. 58–64.
12. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
13. Крестовников О. А. Система методологии криминалистики. *Государство и право*. 2007. № 9. С. 50–54.
14. Крестовников О. А. Системно-деятельностный анализ методологии криминалистики : монография. Москва: Юрлитинформ, 2013. 272 с.
15. Кривошеин И. Т. О системном кризисе криминалистики. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. Иркутск, 2016. Выпуск 6. С. 138–146.
16. Лукашевич В. Г. До поняття криміналістичної методології. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2003 р. Харків : Гриф, 2003. С. 29–32.
17. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петраєв С. Ю. Криміналістика: навчальний посібник в 2-х частинах. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. 374 с.
18. Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Нижний Новгород: НЮИ МВД, 1997. 368 с.
19. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики: монография. Краснодар, 2017. 332 с.

20. Степанюк Р. А. Деякі перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Форум Права*, 2017. № 5. С. 389–394.
21. Степанюк Р. А., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 211–223.
22. Филиппов А. Г. О статье проф. А. С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики». *Вестник криминалистики*. 2010. № 3 (35). С. 63–66.
23. Шепітько В. Ю. Сучасний стан та розвиток криміналістики. *Правова доктрина України* : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

References:

1. Aleksandrov, A. S. (data obrashhenija 07.07.2019). Sem' smertnyh grehov sovremennoj kriminalistiki. Mezhdunarodnaja Asociacija Protivodejstviju Pravosudiju. URL: <http://www.iaaj.net/node/342>.
2. Aleksandrov, A. S. (2008). Sudebnaja lingvistika i sudebnaja kriminalistika. Ispol'zovanie dostizhenij inyh nauk v kriminalistike: materialy nauchno-prakticheskoy konferencii (18–19 aprelja 2008). Krasnodar: KGAU, 3–6. [in Russian].
3. Bahin, V. P. (2002). Kriminalistika dlja kriminalistov ili dlja praktiki? Rol' i znachenie dejatel'nosti R. S. Belkina v stanovlenii sovremennoj kriminalistiki: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Moskva: JUryst, 53–61. [in Russian].
4. Belkin, R. S. (2001). Kurs kriminalistiki. Moscow: JuNITI–DANA: Zakon i parvo. [in Russian].
5. Zhuravel, V. A. (2016). Mizhnaukovi zviazky kryminalistyky. Vybrani tvory – Izbrannye trudy. Kharkiv: Apostil, 52–61 [in Ukrainian].
6. Zorin, G. A. (2000) Teoreticheskiye osnovy kriminalistiki [Theoretical bases of criminalistics]. Minsk: Amalfeya [in Belorusija].
7. Kendzerska, G. (2013). Meandry kriminalistiki XXI veka. Kriminalistika i sudebnaja ekspertiza: nauka, obuchenie, praktika. Vilnius: Charkovas, II, 45–58 [in Lithuania].
8. Kim, D. V. (2005). Metody istoriko-kriminalisticheskogo poznaniya i ih rol' v vyjavlenii tendencij razvitija nauki. *Istorija gosudarstva i prava*, № 6, 2–5.
9. Kogutich, I. I. (2011). Okremi mirkuvannja shhodo vikladu O. S. Aleksandrovim «superechnostej ta problem» suchasnoї kriminalistiki. *Visnik L'vivs'kogo universitetu*, 353–365 [in Ukrainian].
10. Konovalova, V. E. (2006). Novye tendencii razvitija kriminalistiki. *Teorija ta praktika sudovoї ekspertizi i kriminalistiki: Zbirnik naukovo-praktichnih materialiv*. Red- kol.: M. L. Cimbali, V. JU. SHepit'ko, L. M. Golovchenko ta in. Kharkiv: Pravo, vypusk 6, 11–16. [in Ukrainian].
11. Konovalova, V. O. (2015). Problemi metodologii galuzevih nauk (kriminal'ne pravo, kriminal'no-procesual'ne pravo, kriminalistika, sudova ekspertiza). *Pravo ta inovacii*. № 4 (12), 62 [in Ukrainian].

12. Kriminalistika. (2011). Akademichnij kurs: pidruchnik / T. V. Varfolomeeva, V. G. Goncharenko, V. I. Bojarov ta in. Kiiiv: JUrinkom Inter, 30. [in Ukrainian].
13. Krestovnikov, O. A. (2007). Sistema metodologii kriminalistiki. Gosudarstvo i pravo. № 9, 50–54.
14. Krestovnikov, O. A. (2013). Sistemno-dejatel'nostnyj analiz metodologii kriminalistiki: monografija. Moskva: JUrlitinform, 16 [in Russian].
15. Krivoshein, I. T. (2016). O sistemnom krizise kriminalistiki. Kriminalistika: vchera, segodnja, zavtra. Irkutsk, 2016. Vypusk 6, 138–146 [in Russian].
16. Lukashevich, V. G. (2003). Do ponjattja kriminalistichnoï metodologii. Aktual'ni problemi kriminalistiki: materiali mizhnarodnoï naukovo-praktichnoï konferencii, (25–26 veresnja 2003 r.). Kharkiv: Grif, 31. [in Ukrainian].
17. Luk'janchikov, B. E., Luk'janchikov, E. D., Petrjaev, S. JU. (2017). Kriminalistika: navchal'nij posibnik v 2-h chastinah. CH. I: Vstup do kursu kriminalistiki. Kriminalistichna tehnika. Kiiiv: Nacional'nij tehnicnij universitet Ukraïni «Kiiiv'skij politehnicnij institut imeni Igorja Sikors'kogo. [in Ukrainian].
18. Lubin A. F. (1997). Mehanizm prestupnoj dejatel'nosti. Metodologija kriminalisticheskogo issledovanija. Nizhnij Novgorod: NJUI MVD, 16 [in Russian].
19. Sokol V. Yu. (2017). Krizis otechestvennoj kriminalistiki: monografija. Krasnodar [in Russian].
20. Stepanjuk R. L. (2017). Dejaki perspektivni naprjami rozvitku kriminalistiki v Ukraïni. *Forum Prava*, № 5, 389–394 [in Ukrainian].
21. Stepanjuk R. L., Lapta S. P. (2018). SHHodo prirodi kriminalistichnoï nauki. *Visnik Kriminologichnoï asociacii Ukraïni*, № 2 (19), 211–223 [in Ukrainian].
22. Filippov A. G. (2010). O stat'e professora A. S. Aleksandrova «Sem' smertnyh grehov sovremennoj kriminalistiki». *Vestnik kriminalistiki*, № 3 (35), 63–66.
23. Shepitko, V. Yu. (2013). Suchasnij stan ta rozvitok kriminalistiki. Pravova doktrina Ukraïni: u 5 tomah. Kharkiv: Pravo, 5: Kriminal'no pravovi nauki v Ukraïni: stan, problemi ta shljahi rozvitku / za zag. red. V. JA. Tacija, V. I. Borisova [in Ukrainian].

**Modern state and trends in the development of criminalistics:
actual problems of today**

The author discusses the debatable problems of the theory and methodology of criminalistics, analyzes the trends and prospects for its development. It is determined that the formation and modern development of criminalistics as an independent science is naturally associated with arise in the sphere of fight against crime, functions and objectives of this science, and naturally associated with the formation of a system of scientific methods. It is impossible to ensure the further development of forensic science in developing the effectiveness of organizaciono-tactical counter crime and not improving the theoretical and methodological basis of criminalistics. Recently, however, in the criminalistics literature there are opposing opinions and approaches of occurrence of the different nature of the critical judgments to the traditional theory and methodology

of criminalistics, as well as criticism of the concept of general theory of criminalistics. It is increasingly possible to meet the approval of certain scientists about the so-called my idea of «crisis» in criminalistics and its methodological problems.

Proves that it is not «ideas crisis», and the idea of objective and the further development of criminalistics should dominate in forensic investigations in the light of contemporary state of development of science, traditions of criminalistics, which would become the foundation of the ideology of criminalistics thinking and identify promising areas for further research. Further research requires integrative function of criminalistics, applying systemic-structural activity, functional, process-oriented approaches, strengthening the practical orientation of forensic research that will raise modern science to a qualitatively new level of development.

Is determined that the subject matter of the analysis of the current state of the trends and prospects of development of criminalistics, its theoretical and methodological foundations is the most important areas of forensic doctrine. Scientific approaches and proposals for solving the identified discussion problems of the theory and methodology of criminalistics science are formulated.

Keywords: *trends of development of criminalistics, methodology of criminalistics, the «crisis» of criminalistics, methodology of criminalistics investigation, integrative function of criminalistics science, the methodology of criminalistics research.*

Современное состояние и тенденции развития криминалистики: актуальные проблемы сегодняшнего дня

Исследуются дискуссионные проблемы теории и методологии криминалистики, анализируются современные тенденции и перспективы ее развития. Определяется, что становление и современное развитие криминалистики как самостоятельной науки обуславливаются комплексом решаемых задач, которые возникают в сфере борьбы с преступностью, функциями и целями этой науки, и закономерно связаны с формированием системы методов научного познания. Невозможно обеспечить дальнейшее развитие криминалистической науки, не разрабатывая эффективные организационно-тактические средства противодействия преступности и не усовершенствуя теоретико-методологические основы криминалистики. Однако в последнее время в криминалистической литературе участились случаи появления различного рода критических суждений в адрес традиционной теории и методологии криминалистики, а также критика концепции общей теории криминалистики. Все чаще можно встретить утверждения отдельных ученых о так называемой идее «кризиса» в криминалистике и ее отдельных методологических проблемах.

Обосновывается, что не «идеи кризиса», а идеи объективного и дальнейшего развития криминалистики должны доминировать в криминалистических исследованиях с учетом современного состояния развития науки, традиций криминалистики, которые должны стать фундаментом идеологии криминалистического мышления и определить перспективные направления дальнейших научных иссле-

дований. Углубленного изучения требует интегративная функция криминалистики, применения системно-структурного, деятельностного, функционального, технологического подходов, усиление практической направленности криминалистических исследований, которые поднимут современную науку на качественно новый уровень развития.

Проблематика анализа современного состояния тенденций и перспектив развития криминалистики, ее теоретико-методологических основ является наиболее важными направлениями криминалистической доктрины. Сформулированы научные подходы и предложения по решению обозначенных дискуссионных проблем теории и методологии криминалистики.

Ключевые слова: тенденции развития криминалистики; методология криминалистики; «кризис» криминалистики; методы научного познания; интегративная функция криминалистики; методология криминалистических исследований.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЧНИХ ЗАГРОЗ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VIII Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 5 червня 2020 р.). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 144–152.

В умовах сьогодення завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії кримінальним явищам. У зв'язку із цим, головним завданням криміналістики є сприяння органам правопорядку у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду [10; 12]. Криміналістика своїми науковими розробками і рекомендаціями, специфічними методами і засобами виявлення, фіксації, дослідження та використання інформації, сприяє слідчій, судовій, експертній діяльності, підвищує їх ефективність у боротьбі зі злочинністю і, тим самим, допомагає у вирішенні головного завдання, що стоїть перед органами правопорядку. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [1, с. 95–100; 7, с. 234–246].

Перспективи розвитку криміналістики та формування сучасної системи криміналістичних знань у значній мірі залежать також і від необхідності та можливості вирішення спеціальних завдань цієї науки. У цьому сенсі В. О. Коновалова слушно стверджує, що на сьогодні спостерігаються тенденції інтеграції та взаємопроникнення знань, які збагачують окремі науки, галузі знань, дозволяючи адаптувати нові досягнення для вирішення практичних завдань і тим самим сприяти подальшому розвитку тих чи інших галузей знань. Зазначені закономірності розвитку поширюються і на криміналістичні знання та дозволяють простежити етапи їх розвитку від неспілих спроб відокремлення від кримінального процесу до становлення криміналістики як самостійної науки. Останнє ми знаходимо у нових концепціях теорії, виділенні окремих криміналістичних вчень, нових розробках тактики і методики розслідування злочинів [4, с. 55]. Як вбачається, саме у постановці загальних та спеціальних завдань виявляються тенденції і перспективи розвитку криміналістичної науки. У свою чергу ці тенденції є специфічною формою реалізації законів розвитку криміналістики.

Кінець минулого та початок 2020 р. ознаменувався тим, що людство зіштовхнулося з однією із найнебезпечніших загроз ХХІ століття – епідемією коронавірусу Covid-19. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у березні 2020 р. оголосила про пандемію через спалах коронавірусної інфекції, вказавши, що виникла надзвичайна ситуація глобального масштабу.

У реаліях сьогодення спостерігаються суттєві зміни у суспільстві, свідомості людей, змінюються пріоритети та завдання у науці та практичній діяльності. Якщо зовсім недавно визначальними у розвитку суспільства були тенденції та процеси глобалізації, забезпечення економічного розвитку держав, то сьогодні епідемічна ситуація у державі й світі суттєво вплинула не лише на світову економіку, але й спосіб життя і співіснування громадян. Кримінальна юстиція – не виняток, адже злочини вчиняють і далі, а органи досудового розслідування та прокуратури мають протидіяти їм, наскільки це можливо. Очевидно, що низка таких обмежувальних заходів значно впливає на характер та тенденції сучасної злочинності як в Україні, так і у світі. Варто зазначити, що в умовах карантину злочинність за декілька місяців дещо видозмінилася, вона набула нових рис, тенденцій та характеристик, що зумовлює необхідність запровадження ефективних заходів боротьби із сьогоdnішніми викликами злочинності, нагальну потребу в адаптації існуючих криміналістичних засобів, прийомів, методів та розроблення і застосування системи нових, дієвих техніко-, тактико-, і методико-криміналістичних засобів протидії злочинним проявам в умовах епідемічних та інформаційних загроз.

Останім часом значно активізувалася діяльність злочинців, пов'язана із незаконним переміщенням через митний кордон України медичнських масок та інших товарів протиепідемічного призначення, фальсифікація та незаконний обіг фальсифікованих лікарських засобів та ін. Набули поши-

рення також випадки зараження коронавірусною інфекцією інших осіб, у тому числі й умисного, та масове розповсюдження фейкової інформації про наслідки пандемії коронавірусу, що викликає посилення страху та паніки серед населення. Інфодемія нерідко призводить до психічних захворювань та суїцидів із летальними наслідками. В умовах карантину загострилась проблема із домашнім насильством, яке криміналізовано із січня 2019 р. і введено кримінальну відповідальність за ст. 126–1 КК України «Домашнє насильство».

Ситуація загострення епідеміологічної кризи у світі суттєво вплинуло на міжнародну організовану злочинність, як зазначається у звіті Європолу «Спекуляція пандемією: як злочинці використовують кризу COVID-19» про останні події COVID-19 в кримінальному ландшафті в Європейського Союзу [5]. Ґрунтуючись на інформації наданій державами-членами ЄС, Європол опублікував Звіт, у якому виділяються найбільш поширені напрямки сучасної злочинної діяльності: 1) кіберзлочинність; 2) шахрайство; 3) фальсифікація та незаконний обіг фальсифікованих лікарських засобів, медичної і санітарно-гігієнічної продукції; 4) злочини проти власності. Такі процеси вплинули і на злочинну діяльність, діяльність органів правопорядку, національну безпеку держав у сфері охорони здоров'я, обумовили появу низку нових завдань функцій криміналістики як прикладної науки.

Крім цього, у сучасних реаліях криміналістика тісно стикається із глобальними інформаційними загрозами. Так, в умовах пандемії коронавірусної інфекції Covid-19 сьогодні важливим інструментарієм злочинного світу став інформаційний (психологічний) вплив на певні прошарки населення. Досягнення різного роду стратегічних цілей (політичних, економічних та ін.) окремими зацікавленими особами та державами (їх керівниками) досягається за допомогою інформаційної війни як цілеспрямованого, запрограмованого процесу впливу на свідомість та переконання окремих людей за допомогою спеціально підготовлених комунікативних та інформаційних технологій, при цьому достатньо активно маніпулюючи запровадженними в країні обмежувальними заходами в умовах карантину. Такі інформаційні впливи, як правило, супроводжуються поширенням фейкової інформації про коронавірус, що посилює страх та паніку серед населення і нерідко призводить до психічних захворювань, суїцидальних проявів окремих громадян та формування неправильного розуміння реальності.

Серед інформаційних загроз в умовах епідемією коронавірусу Covid-19 сьогодні особливе місце займає новий феномен та явище сучасності – «інфодемія», яка пов'язана із дезінформацією, нагнітанням й залякуванням у бажанні масмедій підняти власні рейтинги, псевдонауковими порадами та інтерпретаціями, які поширюються в світі і серйозно ускладнюють реальну боротьбу із коронавірусом. Нині у умовах пандемії інфодемія – це жорсткий виклик світовому співтовариству. ВООЗ акцентувала увагу, що «інформаційна епідемія», поширюється швидше, ніж вірусна. Зрозуміло, що дезін-

формація не є смертельною зброєю сама по собі, проте отримання замість правдивої інформації фейкової здатне погіршити шанси людства у подоланні існуючої загрози у вигляді нової небезпечної хвороби XXI століття.

Інфодемія в сучасних умовах стала потужним джерелом інформаційного впливу на світове співтовариство, яке дезорганізовує боротьбу із коронавірусом, сіє паніку серед населення, призводить до збільшення серцево-судинних захворювань та смертей. «Інфодемію» на відміну від поширення вірусу можна спостерігати без спеціального лабораторного обладнання та обстежень. Сьогодні ми стикаємося в інтернеті із великою кількістю проявів та «симптомами», зокрема, такими як: дезінформація та фальшиві новини про виникнення вірусу; розповсюдження відомостей про фейкові методи лікування; поширення дезінформації про реальний стан справ із рівнем захворювання; продукування вигаданих «теорій змов» про походження вірусу; створення фейків про недоцільність карантинних заходів, що впроваджуються в тих чи інших державах; надання екстремального емоційного забарвлення існуючій достовірній інформації; неправдиві відомості щодо правил поведінки під час епідемії та ін. Саме такий шквал недостовірних повідомлень і фейків стає тим самим інформаційним затором, який заважає людям адекватно сприймати інформацію медичного характеру. Достовірна інформація просто губиться серед порад їсти імбир, не знімати медичнські маски в автомобілі і скрізь, боятися кажанів, вбивати котів і собак, тому що вони розносять коронавірус, і на всяк випадок не пити пиво «Корона» та ін. Такі інформаційні впливи можуть спровокувати небезпечну поведінку окремих громадян, спрямовану навпаки на поширення коронавірусу та збільшення летальних наслідків у результаті збільшення заворувань від інфекції та суїцидних проявів [6].

В умовах глобальних загроз та еволюції злочинності важлива роль має бути відведена використанню сучасних криміналістичних знань. Засоби криміналістики (прийоми, методи, технології, рекомендації) мають відповідати інформаційним викликам, успішно протидіяти злочинності в умовах інформаційних впливів та епідеміологічних загроз суспільству. Як бачимо, у сучасних реаліях відбуваються процеси зміни змісту і структури криміналістичних знань, зважаючи на появу нових злочинів та глобальних загроз цивілізації й необхідність розроблення криміналістикою для їх протидії найсучасніших методів, спираючись на досягнення всього арсеналу найсучасніших наукових знань [5, с. 191].

Традиційно криміналістику розглядають як науку, що формує криміналістичні знання, забезпечуючи цим предметну сферу боротьби зі злочинністю. Сьогодні особливої значимості набуває тенденція *посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок* інноваційних продуктів, її прагматична орієнтації на вирішення важливих практичних завдань, оскільки криміналістика є потужним джерелом ефективних змін, підвищення якості та результативності практичної діяльності, її оптимізації.

Особливу актуальність та значимість набувають можливості застосування криміналістичних знань у сучасних умовах всесвітньої епідеміологічної ситуації. В реаліях сьогодення перед криміналістикою та кожним із її розділів постають важливі завдання, спрямовані на вивчення та врахування сучасних досягнень науки і техніки, впливу їх на формування сучасних криміналістичних знань, які у сьогоднішніх умовах можна ефективно застосувати у протидії пандемії коронавірусу та забезпечити криміналістичними рекомендаціями нагальні потреби життєдіяльності нашого суспільства. Традиційно у криміналістиці виділяють чотири складових частини: загальну теорію криміналістики, криміналістичну техніку, тактику та методику. Відтак, можна виділити чотири напрями розроблення та впровадження інновацій у правозастосовну діяльність, у тому числі і криміналістичних рекомендацій у протидії поширенню коронавірусу.

У галузі загальної теорії криміналістики триває процес самоідентифікації, уточнення предмета та об'єкта цієї науки. У зв'язку з цим В. А. Журавель слушно вказує, що наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення [3, с. 103]. Певний науковий інтерес набувають наукові розробки, які значно посилюють *практичне спрямування криміналістичних рекомендацій* та їх використання на практиці.

На наш погляд, необхідно активізувати розроблення та використання криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. При цьому таку профілатику слід розглядати і як науковий напрямок, а також як специфічну діяльність уповноважених законом суб'єктів (органів поліції, прикордонників, медичних працівників та ін.), що здійснюється як система реалізації низки заходів, спеціальних тактико-криміналістичних операцій, застосування криміналістичних засобів, які спрямовані на забезпечення ефективності протидії поширенню пандемії коронавірусу та нормалізації епідеміологічної ситуації в державі та світі. Можна говорити про новий напрямок – *коронавірусну профілатику*, або застосування криміналістичних знань у протидії поширенню коронавірусу.

Практичне застосування криміналістичних рекомендацій профілактичної спрямованості має здійснюватися спеціальними суб'єктами, що забезпечує кваліфікованість, ефективність та результативність такої взаємодії різних суб'єктів профілактичної діяльності. При цьому суб'єктами такої діяльності у відповідних видах і формах її застосування мають виступати і співробітники оперативних підрозділів органів поліції, і прикордонники, і медичні працівники й інші. Під час розслідування та судового розгляду така робота має проводитися слідчим, детективом, експертом, прокурором, суддею і т.д. На нашу думку, як вимога сучасної реальності ці положення необхідно закріпити у чинному законодавстві.

У галузі криміналістичної техніки необхідно активізувати наукові розробки щодо створення та впровадження інноваційних криміналістичних

продуктів, спрямованих на оптимізацію боротьби із коронавірусом. До таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до завдань і потреб протидії коронавірусу, та його профілактики новітні техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу, оцінки та збору доказової інформації. До таких потреб можуть застосовуватися сучасні ідентифікаційні біометричні системи за ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку).

Перспективи розвитку криміналістичної техніки пов'язані, як із подальшим удосконаленням існуючих криміналістичних засобів та створенням *інноваційних засобів і технологій*, так і з пристосуванням сучасних досягнень науки та техніки у сфері боротьби із пандемією коронавірусу, а також позитивного зарубіжного досвіду (Китай, Южна Корея, Малазія, США та ін.). Актуальними нині постають можливості використання безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю, електронний контроль за пересуванням осіб у просторі та повітрі, ідентифікаційні системи розпізнавання за обличчями осіб тощо. Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення розглядуваних видів діяльності та вирішення практичних завдань, як у правозастосовній сфері, так і у боротьбі із коронавірусом.

Перспективними напрямками дослідження криміналістичної тактики має стати розроблення криміналістичних рекомендацій в умовах карантину. Вони можуть бути пов'язані із специфікою тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах необхідної соціальної ізоляції та ін. Така ситуація зумовлює необхідність розроблення нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій [8, с. 332–345], алгоритмів слідчих (розшукових) та ін. Важливими напрямками таких досліджень у криміналістичній тактиці виступають проблеми розроблення тактики проведення дій, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) виступали особи у медичинських масках, спеціальних костюмах тощо.

У криміналістичній методиці такі напрями тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування злочинів та розроблення нових криміналістичних методик розслідування. Інноваційні розробки у цій галузі криміналістики мають бути спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів злочинів, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін. Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у практику методик розслідування: злочинів,

скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; злочинів, пов'язаних із вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення та ін. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування злочину.

Таким чином, в умовах епідемічних та інформаційних загроз, еволюції злочинності важлива роль має бути відведена використанню сучасних криміналістичних знань. Засоби криміналістики (прийоми, методи, технології, рекомендації) мають відповідати сьгоднішнім викликам, успішно протидіяти злочинності в умовах інформаційних впливів та епідеміологічних загроз суспільству. У цьому плані слухним є зауваження Р. С. Белкіна, який наголошував, що криміналістика різко збільшує свій науковий потенціал і підвищує практичну ефективність в умовах «інформаційного вибуху» [2, с. 17, 68–91]. У сучасних реаліях відбуваються процеси зміни змісту і структури криміналістичних знань, зважаючи на появу нових злочинів та глобальних загроз цивілізації й необхідність розроблення криміналістикою для їх протидії найсучасніших методів спираючись на досягнення всього арсеналу найсучасніших наукових знань [11, с. 191]. Відтак, формування і розвиток криміналістичних знань є своєрідною відповіддю на появу нових способів, форм та механізмів злочинної діяльності під впливом сучасних тенденцій розвитку науки, техніки і суспільства.

Література:

1. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. 3-е изд., доп. М.: Норма-М, 2001. 837 с.
2. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. 240 с.
3. *Журавель В. А.* Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан // Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко. 2016. Вип. 1. С. 98–104.
4. *Коновалова В. О.* Нові тенденції розвитку криміналістики // Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 Т. Т.1. Одеса : Юридична література, 2018. С. 55–64.
5. Pandemic profiteering: how criminals exploit the COVID-19 crisis <https://www.europol.europa.eu/publications-documents/pandemic-profiteering-how-criminals-exploit-covid-19-crisis>
6. Countering the health 'infodemic' European Parliamentary Research Service April 2020 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649369/EPRS_ATA\(2020\)649369_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/649369/EPRS_ATA(2020)649369_EN.pdf)

7. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
8. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
9. Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research // Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, Japan. 2020. Pp. 158–168.
10. Шенітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 147–150.
11. Яремчук В. О. Проблеми структурування криміналістичних знань у сучасних умовах // Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 т. Т.1. Одеса : Юридична література, 2018. С.191–192.
12. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні // Підприємство, господарство і право. 2018. № 3. С.158–165.

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, «НОВАЦІЇ», ПЕРСПЕКТИВИ

Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол. В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2009. Вип. 18. С. 193–202.

Становлення і розвиток криміналістики як самостійної науки закономірно пов'язані з формуванням системи методів наукового пізнання цієї науки, які визначаються й обумовлюються комплексом вирішуваних криміналістикою завдань, її функціями, цілями й особливостями об'єктів вивчення і пізнання. Неможливо забезпечити подальший розвиток криміналістичної науки, не маючи і не використовуючи для цього необхідні методи наукового пізнання, спеціально пристосовані для дослідження таких специфічних явищ, як злочини і діяльність по їх виявленню, розслідуванню і попередженню.

Разом із тим останнім часом у криміналістичній літературі з'являються протилежні думки і наукові підходи відносно деяких питань методології криміналістики, які мають дискусійний характер¹.

У 2000 р. у світ вийшла робота Г. О. Зоріна «Криміналістична методологія», у якій автор робить спробу систематизувати і провести аналіз методів криміналістики. У висновках він зазначає, що «із втратою марксизму-ленінізму як всеперемагаючого вчення криміналістика «осиротіла» з ідеологічної точки зору. Потускнілі ідеали обіцяного світлого майбутнього не знайшли собі адекватної заміни. Їх поступово почали витісняти песимістичні перспективи безвихідності, опустивши крила перед силами зла... Криміналістика зараз нагадує розірвану автором п'єсу, переповнену невизначеним, яка відображає коридори кривих дзеркал... і різноманітних точок зору на проблеми, які потребують їх вирішення»².

У наступній своїй роботі Г. О. Зорін, аналізуючи сучасний стан криміналістичної науки, приходять до висновку, що «втручання криміналістики в епоху ХХІ століття трагічно... Представлені на екран свідомості проблеми своєю глобальністю і складністю перевершують можливості їх вирішення... Запізніла реакція безнадійна, як безнадійно лікувати хворого, коли хвороба зайшла занадто далеко...»³.

Як нам уявляється, Г. О. Зорін, без сумніву, є одним із найталановитіших представників криміналістичної науки, але не можна, на наш погляд, погодитись з його твердженням, що криміналістика з ідеологічної точки зору «осиротіла» із втратою марксизму-ленінізму і криміналістика на сучасному етапі нагадує «розірвану автором п'єсу, переповнену невизначеним, яка відображає *коридори кривих дзеркал...*» (курсив наш. – В. Ш.).

Відомо, що методологія криміналістики базується на діалектичному підході. При цьому матеріалістична діалектика обумовлює не тільки світосприйнятні принципи і підходи криміналістичного дослідження, але й визначає загальний напрям дослідження, критерії вибору криміналістичних засобів і оцінки результатів їх застосування. Діалектичний метод дозволяє розкрити філософську сутність проблем, специфічних для криміналістики, з'ясувати, яку роль відіграє практика як у науковому криміналістичному

¹ Див.: Головин А. Ю. Еще раз к вопросу о методологии криминалистики // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае: Материалы ежегод. меж-регион. конф., посвящ. памяти Заслуж. юриста РФ, проф. Тихонова Е. Н. / Под ред. В. К. Гавло. – Барнаул: Изд-во Алтайск. ун-та, 2008. – Вып. 7–8. – С. 87–90; Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. – М.: Норма, 2008. – С. 172, 173; Колдин В. Я., Крестовников О. А. Криминалистическая методология // Криминалистика: информационные технологии доказывания: Учебник / Под ред. В. Я. Колдина. – М.: Зерцало, 2007. – С. 30–105; та ін.

² Зорин Г. А. Криминалистическая методология. – Минск: Амалфея, 2000. – С. 592, 593.

³ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. – Минск: Амалфея, 2000. – С. 5.

дослідженні, так і в діяльності слідчого або судді, яка базується на рекомендаціях і висновках криміналістичної науки і т. д.

На сьогодні методологічною основою криміналістики є теорія пізнання і теорія відображення. Фундаментальне значення у криміналістиці відіграють положення матеріалістичної діалектики про можливості матерії до відображення, про взаємозв'язок теорії та практики. Наприклад, у процесі розслідування злочинів можливий аналіз самих різних форм відображення: від самих простих, пов'язаних з контактним взаємозв'язком двох об'єктів, і до психофізіологічних, коли факти і обставини залишаються у свідомості людей¹.

М. П. Яблоков вказує, що матеріалістичний детермінізм надійно захищає методологічний апарат криміналістики від псевдонаукових прийомів, заснованих на забобонах, містиці та окультизмі². Як показує теорія криміналістики, практика розслідування злочинів захищає, але не завжди і не зовсім надійно.

На наш погляд, з цим пов'язана інша сторона цієї проблеми, і це, мабуть, і мав на увазі Г. О. Зорін, а саме, що неправильний методологічний підхід призводить до порушення методологічних принципів криміналістики, таких як єдність теорії та практики, системний підхід, використання в криміналістичних дослідженнях досягнень інших наук і т.д.³ Крім того, в криміналістичних дослідженнях, як і в практичній діяльності правоохоронних органів, на жаль, не завжди враховуються критерії допустимості використання методів криміналістики і методів практичної діяльності.

Аналіз наукових досліджень показує, що останнім часом, особливо впродовж останніх двадцяти років, криміналістика зайшла в саморозвиток і нерідко безпредметне теоретизування. Прикладом цього можуть служити пропозиції, «новації» по створенню й розробці різних окремих криміналістичних теорій: криміналістична ейдологія (теорія народження, розвитку, оформлення і практичного використання криміналістичних ідей); криміналістична кадаврологія (вчення про трупи); криміналістична фактологія (криміналістична теорія про факти і системи криміналістичної аргументації); криміналістична евристика (криміналістична теорія про процеси перевтілення інформації при її пошуку, аналізі, переробці, використанні в нестандартних криміналістичних ситуаціях); криміналістична феноменологія (підхід до злочину як до оригінального явища, єдиного у своєму роді феномену); криміналістична інтерпретація і т. п.

¹ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистки: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 228, 229.

² Див.: Криминалистика: Учебник / Под ред. Н. П. Яблокова. – 3-е изд., перераб. – М.: Юристъ, 2005. – С. 82.

³ Див.: Дулов А. В. Методология криминалистки // Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. А. В. Дулова. – Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 31–36.

Г. О. Зорін вважає, що прийшов час говорити «в порядку постановки проблеми» про розвиток нових галузей криміналістики: криміналістику обвинувачення, «колиску» всіх інших галузей криміналістики; криміналістику захисту; криміналістику кримінального розшуку; криміналістику господарської діяльності. Можна піти ще далі і виділити підгалузі криміналістики: криміналістика вбивств (проблеми яких пронизують усі розділи криміналістики); економічна криміналістика (відображає закономірності фантастичного росту економічних злочинів); міжнародна криміналістика; транснаціональна криміналістика; трансгранична криміналістика¹.

На наш погляд, не можна погодитися з такими пропозиціями, оскільки вони протирічать принципам науковості, єдності теорії і практики. У цьому зв'язку абсолютно справедливо В. П. Бахін задає питання: «Криміналістика для криміналістів чи для практики?»².

Очевидно, що криміналістика, будучи прикладною наукою, вивчає закономірності об'єктивної дійсності не як самоціль, а виключно в інтересах вирішення завдань розкриття, розслідування і попередження злочинів. Відповідно в криміналістиці не може бути «чистих», абстрактних теорій, принципів і концепцій, і *всяка теоретична побудова повинна мати практичний вихід*, обслуговувати рішення тих чи інших практичних завдань. У криміналістичній науці саме в практичному значенні визначається цінність будь-якої теорії будь-якої теоретичної побудови або концепції.

У зв'язку з цим справедливим є твердження В. Я. Колдіна, що у криміналістиці методологічне значення мають лише ті теорії, принципи, поняття, які ведуть до оптимізації криміналістичної діяльності та вирішення прикладних криміналістичних завдань³.

К. В. Кім⁴ зазначає, що особливо важливим для криміналістики є розмежування змісту теоретичного знання та методологічної функції даної науки (правильної організації діяльності суб'єкта, який здійснює пізнання та перетворення дійсності), практичного спрямування криміналістики. Крім цього, аналіз методологічних функцій криміналістичних теорій дозволяє надати їм більш суворе наукове визначення та найбільш ефективно використовувати їх як інструмент криміналістичного пізнання та практики.

Більш того, порушення принципів методології призводить до засмічення мови криміналістики. Останнім часом деякі вчені-криміналісти пропонують нові терміни, які абсурдні, і їх уведення в науковий обіг необґрунто-

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. – Минск: Амалфея, 2000. – С. 19, 20.

² Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы междунар. науч. конф. – М., 2002. – С. 53–61.

³ Колдин В. Я. Криминалистика: методологическая функция // Юрид. вестн. – 2001. – № 1. – С. 61–67.

⁴ Ким К. В. Актуальные проблемы методологии советской криминалистики // Вестн. Моск. ун-та. Сер.11, Право. – 1986. – № 3. – С. 80, 81.

вано, наприклад, «субстанціологія», «оєордологія», «оєрдистика», «оєордологічний регламент», «методика подолання окремих видів і груп злочинів» (О. А. Кириченко, К. В. Антонов), «криміналістична кадаврологія» (А. А. Протасевич), «криміналістична гіпнологія» (В. О. Образцов), «криміналістична психологія» (В. О. Образцов, С. Н. Богомолова), «параметризація криміналістичної методики», «типове ретроспективне моделювання злочинної діяльності» (О. А. Крестовніков, В. Я. Колдін) та ін.

Довільний процес уведення нового терміна у криміналістиці призводить до різнобою у назвах криміналістичних понять¹. На думку Р. С. Белкіна, негативною тенденцією у криміналістиці особливо останнім часом є захоплення «модними» термінами інших наук, які пропонуються для застосування на заміну загальноприйнятих термінів. Такого роду «модернізації» не тільки не сприяють її уніфікації, але й, навпроти, вносять плутанину, штучність і багатозначність у застосуванні термінів. Негативно необхідно реагувати і на пропозиції про введення нових термінів, якщо це не зумовлено необхідністю. Заміна існуючого терміна новим є виправданою лише у разі, якщо новий термін означає нове визначення поняття, зміст якого змінився або істотно уточнений².

У криміналістичній літературі³ справедливо відмічають, що проблемними питаннями термінології та мови криміналістики виступають наступні: багатозначність термінів; подвійна варіантність у використанні термінів; неуважність до семантики слова; надмірна емоційна забарвленість терміносполучень; порушення логічної послідовності у формулюваннях дефініцій; неправильне калькування (транслітерація) російських відповідників; стильове оформлення – авторські інтерпретації; невідповідність понятійного критерію і логіко-стильової організації, що призводить до порушення сполучникових зв'язків терміна у текстовому матеріалі.

Уведення в криміналістику нового терміна, запозиченого з іншої галузі знань, для позначення існуючих у криміналістиці понять, як правильно зазначає Р. С. Белкін, допустимо лише у наступних випадках: 1) коли цей термін означає новий аспект розгляду старого поняття, тобто по суті появляється нове визначення (в іншому аспекті, під іншим кутом зору) об'єкта; 2) коли новий термін правильніше і повніше відображає визначення поняття, які застосовуються у криміналістичній науці. У даному випадку новий термін замінює раніше вживані; 3) коли відбувся розділ поняття, яке позначалося попереднім терміном, і воно уже не відображає усього поняття в цілому. У даному випадку для позначення відокремленої частини поняття вво-

¹ Див.: Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – С. 1.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – С. 275–277.

³ Див.: Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – С. 7.

диться новий термін, а старий застосовується для позначення частини поняття, яка залишилася¹.

Ураховуючи вищевикладене, на наш погляд, на сьогодні вельми актуальною є проблема кодифікації термінів і встановлення єдиних формулювань. Теоретичні нароби науки криміналістики повинні здійснюватися відповідно до норм наукового стилю української літературної мови, лексико-семантичних норм, з урахуванням властивих їм рис. Мова наукових джерел з криміналістики повинна відповідати принципу доступності, особливо якщо вона розрахована на первинне сприйняття читачем положень криміналістичної науки (наприклад, підручники)².

У криміналістичній літературі³ справедливо відмічається, що тривожним фактом є і те, що у великому потоці підручників розділи методології загальної теорії криміналістики і окремих теорій ледве зазначені чи зовсім відсутні або мають чисто декларативний характер. Що це? Відсутність матеріалу, незрозуміння, ігнорування? Крім цього, насторожує і той факт, що за останнє десятиліття, за опублікованими даними, не було захищено жодної дисертації по методології і загальній теорії криміналістики. Чому?

Аналізуючи вищезазначені проблеми, В. О. Коновалова⁴ правильно зазначає, що у плані розвитку теорії криміналістики не можна не відмітити деякі спірні питання, які стосуються методології науки. Якщо проблема предмета криміналістики до цього часу залишається спірною, незважаючи на усталені визначення, і раз від разу є перепоною, то проблема методології останньої не викликає дискусії, не дивлячись на те, що насправді її не існує. Ті системи методів, які мають окремий характер, легко переносяться в наукові закономірності, нібито поглинуті діалектичним методом і по своїй суті є категоріями формальної логіки. Запропоновані в якості всезагальних методів пізнання, сутністю яких і є методологія, вони концентрують увагу на таких постулатах, як вимірювання, порівняння, моделювання та ін.

Вважаємо необхідним акцентувати увагу на ще одній важливій проблемі, яка в даний час в криміналістичній літературі залишається дискусійною. Це стосується питання класифікації і систематизації методів криміналістики.

Так, наприклад, М. П. Яблоков з урахуванням вирішення завдань роботи з важливою для криміналістики інформацією виділяє методи вияв-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. – Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – С. 275–277.

² Див.: Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К.: НАВСУ, 2002. – С. 8.

³ Див.: Каминский М. К. Что есть, что может быть и чего быть не может для системы «Криминалистика» // Вестн. криминалистики. – 2002. – Вып. 1 (3). – С. 8.

⁴ Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матеріалів / Редкол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 11–16.

лення, фіксації, декодування (читання) інформації, формування окремих і загальних інформаційних систем. Відповідно до завдань аналізу процесу дослідження конкретного джерела криміналістичної інформації виділяють методи, які реалізуються на різноманітних стадіях дослідження: аналітичній, порівняльній, синтезуючій (оціночній). Відповідно до суб'єкта і сфери професійного використання методів розрізняють експертні, слідчі, оперативно-розшукові методи, які реалізуються в інших сферах професійної діяльності, у тому числі за рамками судового процесу. Відповідно до завдань вибору методу й оцінки його результатів класифікуються методи криміналістики на органолептичні та інструментальні, безпосередні, якісні та кількісні і т. д. Крім цього, систематизація методів може бути виконана по рівнях методології криміналістики, в якій розрізняють: філософський, загальнонауковий і спеціальний рівні, утворюючи при цьому сувору ієрархічну структуру¹.

В. О. Образцов відмічає, що в криміналістичних наукових дослідженнях застосовуються: 1) загальнонаукові пізнавальні методи, теоретично осмислені філософією і деякими іншими науками (до їх числа належать: вимірювання, описання, порівняння, експеримент, моделювання, математичні методи і т. д.); 2) галузеві методи, теорія яких розробляється у фізиці, хімії, соціології та інших конкретних галузях науки (вони підрозділяються на природно-наукові і методи гуманітарних наук); 3) специфічно криміналістичні (спеціальні методи криміналістики)².

А. М. Васильєв також виділяє три рівні в системі методів науки. Перший рівень пов'язаний з використанням діалектичного методу, законів логіки, а другий – із системою окремих методів, до яких автор відносить широке комплексне і творче використання технічних і природних наук та узагальнення слідчої практики. Третій рівень представляють спеціальні методи, до яких автор відносить визначення групової приналежності й ідентифікацію³.

На наш погляд, найбільш прийнятною і вдалою є класифікація методів Р. С. Белкіна⁴, який запропонував трьохрівневу систему методів криміналістики: 1) загальний метод криміналістичної науки; 2) загальнонаукові методи; 3) система спеціальних методів криміналістики.

У сучасній криміналістичній літературі⁵ існують справедливі, на наш погляд, заперечення відносно назви і терміна «загальний метод криміна-

¹ Див.: Криміналістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2001. – С. 55.

² Див.: Криміналістика / Под ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – С. 9.

³ Васильєв А. Н. Методы криминалистики // Криминалістика: Учебник. – М., 1971. – С. 12–15.

⁴ Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 221–227.

⁵ Див.: Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – С. 24.

лістики». Аналізуючи дані пропозиції, перш за все зазначимо, що навряд чи виправдано вважати діалектичний метод загальним методом криміналістики, оскільки його зв'язок із системою методів окремої науки більш складний. Так, в силу своєї всезагальності й об'єднання в ньому таких пізнавальних принципів, одиниць, які є універсальними, він слугує базою, на основі якої розробляється система методів окремих наук. Діалектичний метод являється базовим для багатьох наук, у тому числі і для криміналістики. У силу цього діалектичний метод реалізується в системі методів окремих наук, тому про рівень розвитку методології тієї чи іншої науки судять по відповідності системи її методів основним положенням, вимогам діалектичного методу. Тому правильношою, на наш погляд, буде назва першого рівня методів криміналістики – «методи діалектичної і формальної логіки».

Як висновок, слід зазначити, що жоден із вищеназваних методів не може бути абсолютизований, перетворений в єдино можливий, взятий ізольовано від інших, не може привести до повного успіху такого дослідження. Тільки сукупність, система цих методів може забезпечити досягнення істини. Теорія пізнання, теорія відображення, методи діалектичної і формальної логіки та засновані на них інші наукові методи застосовуються в діалектичній єдності і взаємозв'язку¹. Усі вони у сукупності утворюють складну за своєю структурою систему методів наукового пізнання у криміналістиці.

Тенденцій розвитку методології криміналістики повинні знайти своє відображення в розробці загальних положень теорії пізнання, її категорій в адаптації до концепцій криміналістики. Такі адаптації уже представлені дослідженнями теорії ідентифікації та її окремих конструкцій відповідно до положень криміналістичної техніки і тактики². Крім цього, як правильно вказує В. Г. Лукашевич, подальше вдосконалення методології криміналістики необхідно пов'язувати з розширенням бази її окремо наукової методології через використання так званих «міжнаукових інтеграторів» і формування на їх основі окремих інтегративних криміналістичних теорій, у межах яких і мають розроблятися дієві практичні рекомендації³.

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Методи криміналістики // Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2008. – С. 13–17.

² Див.: Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матеріалів / Редкол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 11–16.

³ Лукашевич В. Г. До поняття криміналістичної методології // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2003 р. – Х.: Гриф, 2003. – С. 31.

МЕТОДИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Методологічні проблеми правової науки : матеріали між-нар.-наук. конф. Харків, 13–14 груд. 2002 р. / Відп. за випуск: Ю. М. Грошевий, М. І. Панов. Харків, 2003. С. 348–350.

Розвиток криміналістики як самостійної науки закономірно пов'язаний із формуванням у ній і самостійної системи методів наукового пізнання. Їх сукупність визначається комплексом завдань, які криміналістика покликана вирішувати, її функціями, цілями та особливостями об'єктів вивчення та пізнання. Це зумовлює актуальність та необхідність подальшої розробки вчення про методи криміналістики як окремого розділу загальної теорії криміналістичної науки.

Метод у широкому розумінні може бути охарактеризовано в гносеологічному та онтологічному аспектах. У гносеологічному плані метод, як правило, розглядається як найбільше правильний шлях, спосіб досягнення поставленої мети або розв'язання будь-якого завдання; в онтологічному – він виступає як сукупність діяльно-пізнавальних прийомів, операцій, за допомогою яких вирішуються теоретичні та практичні завдання. Поняття методу у криміналістиці не відрізняється за своєю гносеологічною сутністю від інших наук. Отже, під методами криміналістики слід розуміти способи вирішення наукових завдань у процесі криміналістичних досліджень теоретичного та прикладного характеру.

Методи наукового дослідження у криміналістиці не слід ототожнювати з методами практичної діяльності, які базуються на положеннях криміналістики. Вони розмежовуються за сферою застосування, завданнями та результатами діяльності.

Методи криміналістики як науки – це система способів наукового пізнання закономірностей злочинної діяльності й розробки на цій основі методик і алгоритмів вирішення криміналістичних завдань. Завданнями та результатами наукового пізнання у даному випадку є закономірності злочинної діяльності, які подані в її типових інформаційних моделях і типових методиках їх розкриття, розслідування та попередження. Це сфера діяльності вчених-криміналістів, спеціальних науково-дослідних установ, що вивчають та узагальнюють практику розслідування злочинів.

Методи практичної діяльності – це система способів, прийомів та операцій розкриття та розслідування конкретного злочину або прийомів установлення якого-небудь іншого юридичного факту. Завданням та результатом

цієї діяльності є істина конкретного факту, що подається у формі матеріалів розслідуваної кримінальної справи. У даному випадку це сфера діяльності органів дізнання, слідства, суду, експертних установ, оперативно-розшукових працівників, прокурорів та ін.

Однак слід зазначити, що не має підстав і для повного їх протиставлення, оскільки як в практичній діяльності, так і в криміналістичному науковому дослідженні можуть використовуватися одні й ті самі методи пізнання. Так, наприклад, спостереження – планомірне, цілеспрямоване, передбачене сприйняття, гносеологічна сутність якого не змінюється незалежно від того, чи буде його здійснювати слідчий, чи вчений-криміналіст. Проте умови та результати застосування цього методу пізнання, об'єкт, мета в таких випадках будуть різними, що відобразиться на прийомах сприйняття, його ролі у процесі пізнання.

Зміст конкретних методів криміналістики визначається типовими завданнями дослідження, особливостями об'єктів, умовами їх застосування. Разом із тим методи криміналістики мають і такі загальні особливості, як:

– загальна методологічна основа, тобто вони будуються на комплексі криміналістичних знань. Розвиток криміналістики, її теорії дають можливість розробки та використання нових методів, які, у свою чергу, поглиблюють рівень теоретичних досліджень, процеси пізнання. Тому методи криміналістики виступають як засіб поглиблення предмета науки і в той же час як певний результат розвитку предмета криміналістики, її об'єктів;

– синтетичність, комплексність. Кожний метод криміналістики складає й містить у своїй структурі цілу низку елементів інших методів. У системі методів криміналістики проявляється і загальна інтегративна тенденція сучасної науки, яка полягає в тому, що кожна наука при створенні систем своїх методів досить широко використовує методи інших наук;

– тісний зв'язок між собою, що проявляється: а) в обов'язковій послідовності застосування методів у процесі досліджень; б) у включенні в структуру кожного методу елементів інших методів криміналістики; в) у необхідності одночасного проведення дослідження одного об'єкта, явища за допомогою сукупності методів;

– підвищена здатність до розвитку й удосконалення. Це забезпечується постійним використанням досягнень інших наук, нових досягнень у теорії криміналістики, вивченням практики застосування методів;

– використання в практичній діяльності по розслідуванню та попередженню злочинів, а саме в оперативно-розшуковій діяльності для попереднього аналізу й збору матеріалів. Знання цих методів необхідне у роботі слідчого, судді, адвоката, нотаріуса.

Таким чином, подальший розвиток сучасної криміналістичної науки неможливий без застосування системи необхідних методів наукового пізнання, спеціально розроблених або пристосованих для дослідження таких специфічних явищ, як злочин та діяльність по розкриттю й розслідуванню.

ДИСКУССИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ КРИМИНАЛИСТИКИ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування ХНДІСЕ). Харків, 2003. Вип. 3. С. 142–148.

Розглянуто актуальні проблеми методології сучасної криміналістичної науки. Зроблено спробу проаналізувати деякі дискусійні питання формування системи методів наукового пізнання в криміналістиці. Проведено критичний аналіз деяких негативних тенденцій, що намітилися останнім часом у криміналістичній науці.

Рассмотрены актуальные проблемы методологии современной криминалистической науки. Предпринята попытка проанализировать некоторые дискуссионные вопросы формирования системы методов научного познания в криминалистике. Проведен критический анализ некоторых негативных тенденций, которые наметились в последнее время в криминалистической науке.

В настоящее время в современной науке складывается новый тип методологического знания – общенаучные концепции и направления, которые по своему масштабу выходят далеко за рамки отдельных научных дисциплин и выполняют в науке серьезные методологические функции. Таковы, например, методы и понятия кибернетики, методологические принципы системного подхода. Это объясняется тем, что научное познание осваивает все более сложные объекты как природы, так и социальной действительности, в результате чего вопрос о способах, средствах научного исследования, о принципах изучения объекта становится одним из центральных в системе познавательной деятельности. Происходят процессы интеграции научных знаний, взаимопроникновения одних наук в другие. Такие тенденции характерны в полной мере и для криминалистической науки.

Становление и развитие криминалистики как самостоятельной науки закономерно связано с формированием в ней и самостоятельной системы методов научного познания. Они определяются комплексом задач, которые криминалистика призвана решать, ее функциями, целями и особенностями объектов изучения и познания. Невозможно обеспечить дальнейшее развитие криминалистической науки, не обладая и не используя для этого необходимые методы научного познания, специально приспособленные для исследования таких специфических явлений, как преступления и деятельность по их выявлению, расследованию и предупреждению.

Вместе с тем, в последнее время в криминалистической литературе появляются достаточно противоречивые мнения и научные подходы относи-

тельно некоторых вопросов методологии криминалистики, имеющих дискуссионный характер.

Известно, что лучший способ достижения истины в науке – дискуссия. Поэтому представляется уместным относительно методологии криминалистики высказать определенные суждения. Отметим, что это лишь субъективные заметки, основная цель которых заключается в том, чтобы вызвать полемику, научную дискуссию, попытаться проанализировать некоторые проблемные вопросы методологии криминалистической науки, наметить пути их разрешения.

Более двух лет назад в свет вышла работа Г. А. Зорина «Криминалистическая методология», в которой автор предпринимает попытку систематизации и анализа методов криминалистики. В ее заключении он указывает, что «с потерей марксизма-ленинизма как всепобеждающего учения криминалистика «осиротела» с идеологической точки зрения. Потускневшие идеалы обещанного светлого будущего не нашли себе адекватной замены. Их постепенно стали вытеснять пессимистические перспективы безысходности, опустившие крылья перед силами зла ... Криминалистика сейчас напоминает разорванную автором пьесу, переполненную неопределенным смысловым пространством, отражающим коридоры кривых зеркал... и разнообразных точек зрения на проблемы, вызывающие их разрешения»¹.

В следующей своей работе Г. А. Зорин, анализируя современное состояние криминалистической науки, приходит к выводу, что «вторжение криминалистики в эпоху 21 века трагично... Представленные на экран сознания проблемы своей глобальностью и сложностью превосходят современные возможности их разрешения... Запоздавшая реакция бесполезна, как бесполезно лечить больного, когда болезнь зашла слишком далеко...»².

Как нам представляется, Г. А. Зорин несомненно, один из самых талантливых и плодотворных представителей криминалистической науки. Однако нельзя согласиться с его утверждением, что криминалистика с идеологической точки зрения «осиротела» с потерей марксизма-ленинизма. Почему?

Известно, что методология криминалистики базируется на диалектическом подходе. При этом материалистическая диалектика обуславливает не только мировоззренческие принципы и подходы криминалистического исследования, но и определяет общее направление исследования, критерии выбора криминалистических средств и оценки результатов их применения. Диалектический метод позволяет раскрыть философскую сущность проблем, специфических для криминалистики, выяснить, какую роль играет практика как в научном криминалистическом исследовании, так и в деятельности следователя или судьи, которая основывается на рекомендациях и выводах криминалистической науки и т. п.

¹ Зорин Г. А. Криминалистическая методология. – Минск, 2000. – С. 592–593.

² Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. – Минск, 2000. – С. 5.

В настоящее время методологической основой криминалистики является теория познания и теория отражения. Фундаментальную роль в криминалистике играют положения материалистической диалектики о способности материи к отражению, о взаимосвязи и взаимообусловленности явлений, о взаимосвязи теории и практики. Например, в процессе расследования преступлений возможен анализ самых разных форм отражения: от простейших, связанных с контактным взаимодействием двух объектов, и до психофизиологических, когда факты и обстоятельства запечатлеваются в сознании людей¹.

Н. П. Яблоков указывает, что материалистический детерминизм надежно защищает методологический аппарат криминалистики от псевдонаучных приемов, основанных на суевериях, мистике и оккультизме². Как показывает теория криминалистики, практика расследования преступлений, – защищает, но не всегда и не совсем надежно.

На наш взгляд, с этим связана вторая сторона этой проблемы, и это, наверное, и подразумевал Г. А. Зорин, а именно, что неправильный методологический подход приводит к нарушению методологических принципов криминалистики, таких как единство теории и практики, системный подход, использование в криминалистических исследованиях достижений других наук и т. д.³ Кроме того, в криминалистических исследованиях, как и в практической деятельности правоохранительных органов зачастую не учитываются критерии допустимости использования методов криминалистики и методов практической деятельности.

Анализ научных исследований показывает, что за последние двадцать лет криминалистика ушла в саморазвитие и зачастую беспредметное теоретизирование. Примерами этого могут служить предложения по созданию и разработке различных частных криминалистических теорий: криминалистическая эйдология (теория рождения, развития, оформления и практического использования криминалистических идей); криминалистическая кадаврология (учение о трупах); криминалистическая фактология (криминалистическая теория о фактах – «родителях» доказательств и системах криминалистической аргументации); криминалистическая эвристика (криминалистическая теория о процессах преобразования информации при ее поиске, анализе, переработке, использовании в нестандартных криминалистических ситуациях); криминалистическая феноменология (подход к преступлению как оригинальному явлению, единственному в своем роде феномену); криминалистическая интерпретация и т. д.

Г. А. Зорин считает, что пришло время говорить «в порядке постановки проблемы» о развитии новых отраслей криминалистики: криминалистике

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – М.: НОРМА, 2001. – С. 228, 229.

² Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: Юрист, 2001. – С. 56.

³ Дулов А. В. Методология криминалистики // Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. А. В. Дулова. – Минск, 1996. – С. 31–36.

обвинения, «колыбели» всех остальных криминалистических отраслей; криминалистике защиты; криминалистике уголовного розыска; криминалистике хозяйственной деятельности. Можно пойти еще дальше и выделить подотрасли криминалистики: криминалистика убийств (проблемы которых перекрывают все разделы криминалистики); экономическая криминалистика (отражает закономерности фантастического роста экономических преступлений); международная криминалистика; транснациональная криминалистика; трансграничная криминалистика¹.

На наш взгляд, нельзя согласиться с такими предложениями, поскольку они противоречат принципам научности, единства теории и практики. В этой связи совершенно справедливо В. П. Бахин задает вопрос: «Криминалистика для криминалистов или для практики?»².

Очевидно, что криминалистика, будучи прикладной наукой, изучает закономерности объективной действительности не в качестве самоцели, а исключительно в интересах решения задач раскрытия, расследования и предупреждения преступлений. Соответственно в криминалистике не может быть «чистых», абстрактных теорий, принципов и концепций, и всякое теоретическое построение должно иметь практический выход, обслуживать решение тех или иных практических задач. В криминалистической науке именно в практической значимости определяется ценность любой теории, любого теоретического построения или концепции.

Более того, нарушение принципов методологии приводит к засорению языка криминалистики. В последнее время некоторыми учеными-криминалистами предлагаются новые термины, которые абсурдны и их введение в научный оборот необоснованно, например, «оэордология», «оэрдистика» (А. А. Кириченко), «криминалистическая кадаврология» (А. А. Протасевич), «криминалистическая гипнология», «криминалистическая психология» (В. А. Образцов) и др.

В криминалистической литературе³ справедливо отмечается, что тревожным фактом является и то, что в большом потоке учебников разделы методологии общей теории криминалистики и частных теорий едва обозначены или вообще отсутствуют, либо носят чисто декларативный характер. Что это? Нехватка материала, непонимание, игнорирование? Помимо этого, настораживает и то обстоятельство, что за последнее десятилетие, судя по опубликованным данным, не было защищено ни одной диссертации по методологии и общей теории криминалистики. Почему?

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. – С. 19, 20.

² Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы международной научной конференции. – М., 2002. – С. 53–61.

³ См.: Каминский М. К. Что есть, что может быть и чего быть не может для системы «Криминалистика» // Вестник криминалистики. – 2002. – Вып. 1(3). – С. 8.

Считаем необходимым акцентировать внимание на еще одной важной проблеме, которая в настоящее время в криминалистической литературе остается дискуссионной. Это касается вопроса о классификации и систематизации методов криминалистики.

Нужно отметить, что в литературе высказаны конкурирующие, полярные точки зрения по системе методов науки. Существуют самые различные подходы к классификации методов криминалистики, принимаются за основу разные классификационные основания. Выделяют от двух до шести уровней системы методов криминалистики.

Так, например, Н. П. Яблоков с учетом решения задач работы с криминалистически значимой информацией выделяет методы обнаружения, фиксации, декодирования (прочтения) информации, формирования частных и общих информационных систем. Применительно к задачам анализа процесса исследования конкретного источника криминалистической информации выделяются методы, реализуемые на различных стадиях исследования: аналитической, сравнительной, синтезирующей (оценочной). Применительно к субъекту и сфере профессионального применения методов различают экспертные, следственные, оперативно-розыскные методы, реализуемые в других сферах профессиональной деятельности, в том числе за рамками судебного процесса. Применительно к задачам выбора метода и оценки его результатов классифицируются методы криминалистики на органолептические и инструментальные, непосредственные и опосредствованные, качественные и количественные и т. д. Помимо этого, систематизация методов может быть осуществлена по уровням методологии криминалистики, в которой различают: философский, общенаучный и специальный уровни, образуя при этом строгую иерархическую структуру¹.

В. А. Образцов отмечает, что в криминалистических научных исследованиях применяются: 1) общенаучные познавательные методы, теоретически осмысленные философией и некоторыми другими науками (к их числу относятся наблюдение, измерение, описание, сравнение, эксперимент, моделирование, математические методы и т. д.); 2) отраслевые методы, теория которых разрабатывается в физике, химии, социологии и других конкретных отраслях науки (они подразделяются на естественнонаучные и методы гуманитарных наук); 3) специфически криминалистические (специальные методы криминалистики)².

А. Н. Васильев также выделяет три уровня в системе методов науки. Первый уровень связан с использованием диалектического метода, законов логики, а второй – с системой частных методов, к которым автор относит широкое комплексное и творческое использование технических и естественных наук и обобщение следственной практики. Третий уровень представля-

¹ Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 2001. – С. 55.

² Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – С. 9.

ют специальные методы, к которым автор относит определение групповой принадлежности и идентификацию¹.

На наш взгляд, наиболее приемлемой представляется классификация методов Р. С. Белкина², который предложил трехзвенную систему методов криминалистики:

1) всеобщий метод криминалистической науки, в структуру которого входят: а) категории и законы диалектической (философской) логики; б) формально-логические методы познания (анализ и синтез, индукция и дедукция, гипотеза и аналогия и другие категории формальной логики);

2) общенаучные методы – это методы, используемые во всех (или в очень многих) науках и сферах практической деятельности. К числу общенаучных относятся чувственно-рациональные методы (наблюдение, описание, сравнение, эксперимент, моделирование, реконструкция). Вторая группа общенаучных методов объединяет математические методы: измерение, вычисление, геометрические построения, математическое моделирование;

3) система специальных методов криминалистики состоит из двух групп: а) собственно криминалистические методы, как первоначально разработанные криминалистической наукой и используемые только ею. Среди них выделяют технико-криминалистические методы, применяемые в области технико-криминалистических научных исследований, например, методы исследования документов (осмотр в коспадающем освещении, напыление поверхности порошками, метод фотографического исключения); методы судебной фотографии (усиление цветовых контрастов, цветоразличение, микро- или макросъемка, сигналетическая съемка, панорамный метод и др.) В группе собственно криминалистических выделяют также структурно-криминалистические методы, т. е. методы построения в криминалистике определенных систем (систем тактических приемов и т. п.); б) специальные методы других наук, которые могут быть использованы без модификации (например, многие фотографические или микроскопические методы) или приспособлены для решения специфических криминалистических задач (метод цветоделения как модификация фотографического или составления композиционных портретов как модификация антропологического метода). К наиболее часто используемым специальным методам других наук относятся: физические, химические и физико-химические, биологические методы; антропологические и антропометрические; социологические методы; психологические методы, а также многие другие³.

В современной криминалистической литературе⁴ существуют справедливые, на наш взгляд, возражения в отношении названия и термина «всеоб-

¹ Васильев А. Н. Методы криминалистики // Криминалистика: Учебник. – М., 1971. – С. 12–15.

² Белкин Р. С. Указ. работа. – С. 221–227.

³ Шепітько В. Ю. Методи криміналістики // Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 19–22.

⁴ См.: Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М., 2000. – С. 24.

щий метод криміналістики». Аналізуючи ці пропозиції, перш за все відзначимо, що, ймовірно, не варто вважати діалектичний метод загальною методикою криміналістики, оскільки його зв'язок з системою методів окремої науки складніший. Так, завдяки своїй загальності та об'єднанню в ній таких пізнавальних принципів, одиниць, які є універсальними, він слугує базою, на якій розробляється система методів окремих наук. Діалектичний метод є базовим для багатьох наук, зокрема і криміналістики. Завдяки цьому діалектичний метод реалізується в системі методів окремих наук, тому про розвиток методології однієї чи іншої науки судять за відповідністю системи її методів основним положенням, вимогам діалектичного методу. Тому більш правильно, з нашої точки зору, буде назвати перший рівень методів криміналістики – «методи діалектичної та формальної логіки».

Висновок слід зробити, що жоден з названих вище методів не може бути абсолютизований, перетворений в єдиний можливий, взятий ізольовано від інших, не може привести до повного успіху прийнятого дослідження. Лише сукупність цих методів може забезпечити досягнення істини. Теорія пізнання, теорія відображення, методи діалектичної та формальної логіки, і засновані на них інші наукові методи застосовуються в діалектичному єдності та взаємозв'язку. Всі вони в сукупності утворюють складну за своєю структурою систему методів наукового пізнання в криміналістиці.

ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ЕПІДЕМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи: матеріали інтернет-конференції (м. Полтава, 29 квітня 2020 р.) ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2020. С. 312–314.

Сучасний розвиток криміналістики як прикладної науки закономірно пов'язаний із формуванням системи криміналістичних знань та методів наукового пізнання цієї науки, які визначаються й обумовлюються комплексом вирішуваних завдань та функцій. В умовах сьогодення завдання криміналіс-

тики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії кримінальним явищам. У зв'язку із цим, головним завданням криміналістики є сприяння органам правопорядку у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [4, с. 147–150].

У реаліях сьогодення завдання криміналістики обумовлюються суттєвими змінами злочинності, новими тенденціями та особливостями розвитку науки [3, с. 30]. Прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства, що відбуваються, так і рівня глобальної комунікації [2, с.45]. Як вбачається, сьогодні необхідно також враховувати процеси інформатизації, глобалізації, а також й епідемічну ситуацію у суспільстві, яка суттєво вплинула не лише на світову економіку, але й на злочинну діяльність, діяльність органів правопорядку та національну безпеку держави у сфері охорони здоров'я, що зумовило появу нових завдань криміналістики в умовах пандемії та поширенням коронавірусної інфекції Covid-19.

Сьогодні особливої значимості набуває тенденція *посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок*, інноваційних продуктів, їх прагматична орієнтації на вирішення важливих практичних завдань. Не випадково, що у свій час австрійський учений та судовий слідчий Ганс Грос, як незмінну мету криміналістики називав *«практичну» мету* [1, с. 8]. Криміналістика, як *прикладна наука*, інтегруючи сучасні досягнення науки і техніки, нині спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів та технологій, застосування яких направлено на вирішення складних практичних завдань, серед яких особливу значимість набувають можливості застосування криміналістичних знань в умовах загострення епідемічної ситуації. Тому перед криміналістикою, та кожним із її розділів, постають завдання, які пов'язані із забезпеченням діяльності органів правопорядку та інших спеціальних суб'єктів такої протидії ефективними криміналістичними рекомендаціями у боротьбі із коронавірусом.

У галузі *загальної теорії криміналістики* триває процес самоідентифікації, уточнення предмета та об'єкта науки. У такій ситуації слід активізувати використання *криміналістичної профілактики*, і як *науковий напрямок*, і як *специфічну діяльність* уповноважених законом спеціальних суб'єктів (органів поліції, прикордонників, медичних працівників та ін.), які беруть участь у такій профілактичній діяльності. Вона включає систему заходів та різні напрямки такої діяльності, у тому числі й реалізацію спеціальних профілактико-криміналістичних операцій, застосування криміналістичних засобів, які спрямовані на протидію поширенню коронавірусу.

У даному випадку доречно говорити про новий науковий напрямок – *короновірусну профілактику*.

У галузі *криміналістичної техніки* необхідно активізувати наукові розробки щодо створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію боротьби із коронавірусом. До них можна віднести нові розроблені або прилаштовані до завдань і потреб протидії коронавірусу нові техніко-криміналістичні засоби, інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу, оцінки і збору доказової та ін. Для таких потреб можуть застосовуватися сучасні *ідентифікаційні біометричні системи* за статичними та динамічними ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – ознаками зовнішності, відбитками пальців рук, малюнком райдужної оболонки ока, ознаками ходи, почерку, ДНК тощо). Актуальними нині постають можливості використання безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю, електроний контроль за пересуванням осіб у просторі та повітрі, ідентифікаційні системи розпізнавання за обличчями осіб тощо. Отже, перспективи розвитку цієї галузі, пов'язані, як із подальшим удосконаленням існуючих криміналістичних засобів та створенням нових таких засобів, інноваційних технологій, а також врахування позитивного зарубіжного досвіду у протидії коронавірусу (Китай, Южна Корея, США та ін.). Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення вирішення практичних завдань у боротьбі із коронавірусом.

У криміналістичній тактиці перспективними має стати дослідження, пов'язані із розробленням криміналістичних рекомендацій тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій в умовах карантину. Це зумовлює необхідність формування нових тактичних прийомів, перегляд можливостей тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових) дій, у яких учасниками (підозрювані, свідки, потерпілі та ін.) виступали особи у медичнських масках, спеціальних костюмах тощо.

У *криміналістичній методичці* така діяльність пов'язана зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, які відбулися останім часом. Вони вимагають удосконалення наявних методик розслідування злочинів і розроблення нових, таких як: злочинів, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів у сфері охорони здоров'я; контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення, фальсифікація та незаконний обіг фальсифікованих лікаських засобів та ін.

Отже, в сучасних умовах ефективність протидії поширенню коронавірусу є комплексною проблемою, яка охоплює цілу систему заходів та напрямків, що потребують об'єднання зусиль державних органів, різних мі-

ністерств та відомств, органів правопорядку та науковців, щоб спрямувати таку сумісну діяльність на вирішення виникаючих практичних завдань. Сьогодні криміналістика має активізувати свій потужний науковий потенціал та сучасні можливості й використовувати їх у техніко-криміналістичному, тактико-криміналістичному та методико-криміналістичному напрямках забезпечення ефективної профілактики та боротьби з пандемією коронавірусу.

Література:

1. Gross H. Gesammelte Kriminalistische Aufsätze. Leipzig: F. C. W. Vogel. Bd.I. 1902. VIII. 432 p.
2. Кендзерска Г. Меандри криміналістики XXI века // Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика. Vilnius: Charkovas, 2013. Ч. II. С. 45–58.
3. Shevchuk V. Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects // Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsejo 19–21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 t. P. 29–44.
4. Шенітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 147–150.

ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу : збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня 2020 р.) / Орг. ком.: В. Т. Нор, Н. Р. Бабечко, І. І. Козутич та ін. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 294–304.

Становлення та розвиток криміналістики як самостійної науки обумовлюються комплексом вирішуваних завдань, які постають у сфері боротьби із злочинністю, функціями та цілями цієї науки, та закономірно пов'язані із формуванням системи методів наукового пізнання. Очевидним є те, неможливо забезпечити подальший поступальний розвиток криміналістичної науки, не розробляючи ефективні організаційно-тактичні засоби протидії

злочинності та не удосконалюючи теоретико-методологічні засади криміналістики, не маючи й не використовуючи для цього необхідні методи наукового пізнання, спеціально пристосовані для дослідження таких специфічних явищ, як злочини та діяльність по їх виявленню, розслідуванню та профілактиці.

Насьогодні у сучасній криміналістиці простежується активізація наукових розробок, присвячених дослідженню теоретико-методологічних засад науки. Підвищена зацікавленість науковців до проблематики методологічної та наукознавчої спрямованості пояснюється у першу чергу сучасними тенденціями та особливостями розвитку криміналістики [18, с. 874]. Тенденції розвитку криміналістичної науки залежить від різних чинників. Серед них особливого значення набувають інтеграційні процеси, вплив науково-технічного прогресу та тенденції підвищення рівня абстрактності теоретичного знання, формалізація наукових знань, поглиблення процесів математизації наукових досліджень, запровадження інформаційних технологій, посилення протиріч при взаємодії криміналістичної науки і практики. У цьому сенсі Г. Кендзерська слушно стверджує, що прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства, що відбуваються, так і рівня глобальної комунікації [6, с. 45].

У сучасних умовах посилюються вплив інтеграційних процесів на розвиток криміналістики. Це виражається у: перенесенні у криміналістику ідей і уявлень понятійно-концептуального апарату різних пізнавальних засобів з інших галузей знань; проведенні комплексних міждисциплінарних досліджень; виникненні нових наукових напрямків міжгалузевого характеру на стику з іншими галузями знань; зближенні з науками, що відрізняються своїми предметними галузями досліджень, перш за все, у розширенні сфери взаємодії із науками природничими технічними, суспільними та ін; зближенні із фундаментальними та високоформалізованими науковими дисциплінами; посиленні процесів універсалізації мови та ін. Тому подальше удосконалення теорії та методології криміналістики, як зазначає В. Г. Лукашевич, тісно пов'язане із розширенням бази її окремо наукової методології через використання так званих «міжнаукових інтеграторів» і формування на їх основі окремих інтегративних криміналістичних теорій, у межах яких і мають розроблятися дієві практичні рекомендації [11, с. 31].

В останні роки у спеціальній літературі почастішали випадки появи різного роду критичних суджень на адресу традиційної теорії та методології криміналістики, на концепцію загальної теорії криміналістики. Все частіше можна зустріти твердження окремих науковців про нібито наявні у криміналістиці глобальні негативні явища, проблеми «деградації» і навіть перетворення її в «спеціальну меганауку», тобто нерідко обґрунтовується так звана ідея «кризи у криміналістиці». Так, у криміналістичній літературі за останніх двадцять років окремими науковцями нерідко згадується про певні «суперечності та проблеми» у сучасних криміналістичних досліджен-

нях [3; 8; 9; 15], а у деяких випадках мова йде про кризу у криміналістиці, навіть й про «смертні гріхи» криміналістики [2] або «системну кризу у криміналістиці» [9, с. 138–146]. Обґрунтований аналіз та критика таких «звинувачень на адресу криміналістики» була предметом гострої дискусії серед науковців [6; 17].

Ідеям кризи у криміналістиці В. Ю. Сокіл присвятив монографію, у якій він зазначає що «...радянська криміналістика виконувала функцію теоретичного і практичного виправдання комуністичного режиму, виступала інструментом практики карально-репресивних органів, примудряючись при цьому» не помічати «жахливі факти свавілля, беззаконня і безправ'я громадян, політико-правових феноменів «ворог народу» і «член сім'ї ворога народу», «масових репресій» і т. п. Автор при цьому вважає, що не просто «звільнитися від застарілих стереотипів, що діяли в радянській науці протягом багатьох десятиліть: ідеологічних штампів, примусового однодумності, коментування авторитетів, самовихваляння, критиканства щодо «західної» науки, політичної надлояльності до влади і т.п.» [14, с.122]. Далі науковець приходиться до висновку, що слід визнати незворотнім процес становлення нової криміналістичної парадигми, глибоких концептуальних змін у змісті криміналістики, поновлення сенсу і змісту основних наукових категорій, цілей і цінностей криміналістичного наукового співтовариства [14, с. 40].

Критикуючи сучасний стан криміналістики, науковці висловлюють своє автоське бачення проблеми, що склалася. Так, О. С. Александров вважає, що вітчизняна криміналістика переживає кризу, оскільки вона дає знання не для дії, а знання ради знання [1, с. 3]. О. А. Крестовніков заявляє про необхідність перегляду методологічного апарату криміналістики як науки, яка безпосередньо обслуговує та забезпечує практичну діяльність по боротьбі у злочинності [8, с.50]. За твердженням А. Ф. Лубіна саме теоретико-методологічна відсталість криміналістики не дозволяє їй вийти на сучасний рівень наукових кримінальних технологій. Якщо й існують у криміналістиці методологічні правила, то вони, найчастіше, спеціально не формулювалися, приймалися не зовсім свідомо, а іноді й зовсім несвідомо [13, с.16]. Більш оптимістичне є думка Д. В. Кіма, який зазначає, що наукова дискусія, яка розгорнулася останім часом, свідчить про те, що криміналістика знаходиться у певній кризі, яка є характерною для усіх наук на певному етапі, піднімаючи їх на більш високий рівень розвитку [5, с. 2]. Крім цього, зустрічаються пропозиції окремих науковців по створенню спеціальної методології криміналістики, зміни наукової парадигми криміналістики, пропозиції застосування нетрадиційних методів у криміналістиці та практиці розслідування злочинів і т.д.

На наш погляд, нерідко ідея «кризи у криміналістиці» є перебільшеною, а в деяких випадках побудована на помилкових і хибних посиланнях, що призводить до тверджень та пропозицій про необхідність відходу від традиційної криміналістичної теорії та методології, суттєвої зміни «криміна-

лістичної парадигми», використання зарубіжного досвіду та ідей, які є не рідко є неоднозначними, дискусійними, а інколи незаконними та несприйнятними для нашої слідчої, судової та експертної практики.

Досліджуючи сучасні проблеми криміналістики, Р. А. Степанюк та С. П. Лапта стверджують, що кризова ситуація сьогодні склалась й у вітчизняній криміналістичній науці. Попри понад двадцять сім років, що минули з моменту набуття незалежності, радянська теорія в криміналістиці досі вважається домінуючою. Остання дедалі більше відстає від потреб практики, виявляється неспроможною виконувати свою основну функцію – обслуговування судочинства шляхом розроблення сучасних криміналістичних засобів, прийомів і методів, необхідних для застосування під час досудового розслідування та судового провадження. Тому видається необхідним здійснити критичний аналіз радянських наукових засад у цій сфері. При цьому одним із найперших є напрям визначення справжньої природи цієї науки, а отже, першочергових завдань і можливостей удосконалення як наукових пошуків, так і практичної діяльності. У свою чергу, з'ясуванню питання щодо природи криміналістики сприятиме дослідження процесу розвитку наукових уявлень про неї, що дозволить зрозуміти реальні аргументи, які призвели до її сьогоднішнього розуміння [16, с. 212].

Однією з відправних точок для міркувань прихильників «ідеї кризи» виступає твердження, що загальна теорія криміналістики потребує концептуальної зміни, перш за все, тому, що її основа сформована в радянський період і продовжила свій розвиток в пострадянський. Створене в радянський період, будь то уявлення про криміналістичної теорії відображення, предмет криміналістики, її системі, методах чи інших теоретичних положеннях, в розумінні прихильників «ідеї кризи» погано «за визначенням», оскільки це результат «тоталітарного мислення», засіб «інквізиційного кримінального процесу», «обвинувального ухилу» та ін. Тому, на їх думку, загальна теорія криміналістики та методологія потребує критичного осмислення та докорінного перегляду, відмови від традиційних підходів у криміналістичних дослідженнях.

На думку Р. А. Степанюка, криміналістика сьогодні поки що недалеко відійшла від радянської криміналістики. Це і не дивовижно, адже саме наука того періоду здійснила найбільший вплив на українську криміналістику. Отже, доводиться стверджувати про те, що з 1991 року до цього часу продовжується лише пострадянський етап розвитку останньої. Він характеризується намаганнями трансформувати сформовані у минулому підходи до умов функціонування демократичної держави. Кардинального відходу від парадигм радянської криміналістики фактично не спостерігається. Прикладом цьому є радянська система української криміналістики, структура та зміст її елементів, домінування діалектичного матеріалізму в методології, визначення ключових понять криміналістики [15, с. 389].

Слід зазначити, що такий аналіз є обґрунтованим та об'єктивним, потребує критичного осмислення та подальших наукових досліджень зазна-

ченої проблематики. Як вбачається, нерідко фундаментальні проблеми криміналістики трактуються формально або догматично, не відповідають новим реаліям, залишаються недостатньо розробленими у сучасній криміналістичній науці. Стан науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначених питань, оскільки сформованість методологічних засад криміналістики відображає сучасний рівень розвитку самої науки. Тому дослідження та розробка означених проблем криміналістики насьогодні є актуальними.

Разом з тим, більшість прихильників «ідеї кризи», проголошуючи необхідність зміни криміналістичної наукової парадигми, не супроводжують, як правило, свої заклики реальними та конструктивними пропозиціями щодо вирішення декларованої проблеми. Зрозуміло, що така зміна передбачає появу нової наукової парадигми, яка буде виконувати пізнавальну і нормативну функції науки, має визначати вибір нових методів наукового дослідження. Однак у більшості робіт прихильників «ідеї кризи», нової концепції теорії та методології криміналістики, яка здатна замінити існуючу криміналістичну наукову парадигму, не пропонується. У кращому випадку, мають місце деякі пропозиції з окремих питань криміналістичної теорії (причому, авторське бачення предмета та об'єкта криміналістики, визначення окремих термінів, окремі погляди на систему криміналістики, про необхідність розробки нових криміналістичних вчень та теорій тощо). Очевидно, що навряд чи за нову криміналістичну парадигму можна вважати і невідразні відсилання окремих авторів до різних філософських джерел, ідей, присутнім в «західній» криміналістиці або інших гуманітарних науках, а також деяким авторським концепціям в науках кримінального права, процесу та криминології.

На наш погляд, «ідеї кризи» самі по собі націлені в основному на руйнування традиційної системи криміналістичних знань, постановку під сумнів існування криміналістики як самостійної юридичної науки, деформування її об'єктно-предметної сфери та завдань, і т.д. Подальшого позитиву для об'єктивного розвитку криміналістики від міркувань та пропозицій такого роду практично не спостерігається та не передбачається. Виходячи із викладеного, на наш погляд, не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного і подальшого поступального розвитку криміналістики мають домінувати в криміналістичних дослідженнях із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики і досвідчених вчених-криміналістів, повинні стати фундаментом та основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Існування традиційних теоретичних і методологічних положень криміналістики, її термінології, прийнятих криміналістами-науковцями, так і практиками, є фундаментом, образно кажучи «оберігом» криміналістики, оскільки такий підхід забезпечує та оберігає її від зайвої затеоретизованості і розмивання меж, руйнування системи і деградації результатів наукових

досліджень. Звичайно, це не означає, що положення криміналістичної теорії та методології не можуть бути об'єктами наукових дискусій і обговорень. Більш того, такі дискусії ведуться постійно, в тому числі по концептуальним для криміналістики питань її об'єкта і предмета, системи, методів і т.д. Результатами цих дискусій стає або підтвердження правильності зроблених раніше висновків, або необхідність переходу на новий рівень розвитку криміналістичних теорій і вчень, які зберігали, проте, спадкоємність наукових криміналістичних традицій наукових шкіл.

Водночас, варто зазначити, що саме по собі критичний аналіз авторських поглядів та розгляд окремих наукових ідей та концепцій у порядку дискусій, їх обґрунтована критика – це нормальний стан будь-якої галузі наукового знання і не вимагає обов'язкового проголошення ні «кризи», ні «революції» в науці. Проте інший бік цього питання: з яких причин такі погляди, ідеї та думки не отримують широкого визнання у криміналістиці та судово-слідчій практиці. Це питання, як правило, не рідко залишається без відповіді та потребує ретельного аналізу та окремого дослідження.

На наш погляд, така ситуація багато у чому пояснюється дискусійністю більшості проблем методології криміналістики. У зв'язку з цим, слухними є зауваження В. О. Коновалової [7, с.62], що дослідження проблеми діалектичного методу та його взаємозв'язку з методами галузевих наук є важливим для формування їх методологічних основ. У зв'язку з цим, видається доцільним звернути увагу дослідників теорії криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу на необхідність розгляду проблем методології науки, взаємодії категорій діалектики з методами окремих наукових галузей і напрямів. Це може сприяти визначенню та удосконаленню концепції методології окремих наук.

Відомо, що методологія криміналістики базується на діалектичному підході. Діалектичний метод дозволяє розкрити філософську сутність проблем, специфічних для криміналістики, з'ясувати, яку роль відіграє практика як у науковому криміналістичному дослідженні, так і в діяльності слідчого або судді, яка базується на рекомендаціях і висновках криміналістичної науки і т. д. У криміналістиці і практичній діяльності у боротьбі зі злочинністю важливу роль відіграють філософські положення відносно єдності теорії і практики, положення діалектики щодо здатності матерії до відображення, про взаємозв'язки і взаємообумовленість явищ. У процесі розслідування злочинів необхідно проводити аналіз різноманітних форм відображення: починаючи від простіших, що пов'язані з контактною взаємодією двох об'єктів і до психофізіологічних, коли факти і обставини зафіксовані в свідомості людей [4, с. 228, 229]. Таким чином, принципи, закони і категорії діалектики виступають стрижнем методології криміналістики, слугують основою пізнання її об'єктів.

Слід зауважити, що діалектичний матеріалізм деякі вчені-криміналісти розглядають не як єдиний метод пізнання криміналістики. Наприклад,

В. Г. Гончаренко поряд з діалектикою, бачить метафізику, цінність і беззаперечна необхідність якої лежить у площині вивчення об'єкта пізнання у статиці, відокремлено від зв'язків, шляхом їх «омертвіння», тобто «*метафізичного*» методу. Без метафізики діалектиці не буде чого вивчати. Без елементів як таких немає їх руху і взаємозв'язків і взаємозалежностей, без онтології немає гносеології, зазначав науковець [10, с. 30].

З даним твердженням важко погодитися, адже гносеологія, розкриваючи закони пізнання дійсності, спирається саме на діалектику, яка може дати універсальну картину світу, де явища дійсності розглядаються у розкритті взаємозв'язків, взаємопереходів, боротьби протилежностей. Прагнучі дати цілісне завершене вивчення явищ світу, метафізика підміняє його всебічне наукове осягнення, механічним умоглядним конструюванням елементів світу. Сьогодні *метафізика скоріше гальмо для наукових розвідок*, оскільки вона не може осягнути якісні переходи від емпіричного до теоретичного рівня пізнання дійсності, а відповідно не дає цілісного уявлення про предмет дослідження, і не може дати об'єктивної наукової картини світу [12, с. 32]. Як вбачається, з цим пов'язана й інший аспект цієї проблеми, а саме, те, що неправильний методологічний підхід призводить до порушення методологічних принципів криміналістики, таких як єдність теорії та практики, системний підхід, використання в криміналістичних дослідженнях досягнень інших наук і т. д.

На наш погляд, сучасні тенденції розвитку криміналістики повинні знайти своє відображення в розробці методології науки, загальних положень теорії пізнання, її категорій в адаптації до концепцій криміналістики. Насьогодні подальших досліджень потребує інтегративна функція криміналістики, застосування системно-структурного, діяльнісного, функціонального, технологічного підходів, посилення практичного спрямування криміналістичних досліджень, які піднімуть сучасну криміналістику на якісно новий рівень розвитку. Сучасна ідеологія криміналістики повинна бути спрямована на збереження і подальшого позитивного розвитку криміналістики як юридичної науки спеціального, прикладного характеру, виконання нею ключових функцій по забезпеченню практики сучасними знаннями, засобами, методами і рекомендаціями, що підвищують ефективність діяльності органів правопорядку у протидії кримінальним проявам сучасності.

Подальший поступальний розвиток криміналістичної науки є неможливим без врахування та використання системи традиційних поглядів і теоретичних положень, що становлять наукову сутність криміналістики й забезпечують її своєрідність та особливу роль у системі інших наукових знань. Очевидно, що відсутність або руйнування базисних положень криміналістики, традиційно сприймаються і розуміються як вченими-криміналістами, так і фахівцями-практиками, не тільки призведе до появи безлічі суб'єктивно і абстрактно сформульованих суджень, але і може призвести до втрати до-

віри слідчої практики до криміналістичної науки. Крім цього, очевидним є те, що у криміналістичних дослідженнях мають культивуватися не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного та подальшого поступального розвитку криміналістики із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики, повинні стати основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Александров А. С. Судебная лингвистика и судебная криминалистика. *Использование достижений иных наук в криминалистике*: материалы научн.-практ. конф., 18–19 апреля 2008г. Краснодар: КГАУ, 2008. С. 3–6.
2. Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики. *Международная Ассоциация Противодействию Правосудию*. URL: <http://www.iaaj.net/node/342> (дата обращения 07.09.2018).
3. Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики*: материалы междунар. науч. конф. М.: Юрист, 2002. С. 53–61
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. 3-е изд. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
5. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики. *Вибрані твори – Избранные труды*. Харків : Апостіль, 2016. С. 52–61.
6. Кендзерска Г. Меандры криминалистики XXI века. *Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика*. Vilnius: Charkovas, 2013. Ч. II. С. 45–58.
7. Ким Д. В. Методы историко-криминалистического познания и их роль в выявлении тенденций развития науки. *История государства и права*. 2005. № 6. С. 2–5.
8. Когутич І. І. Окремі міркування щодо викладу О. С. Александровим «суперечностей та проблем» сучасної криміналістики І. І. Когутич. *Вісник Львівського університету*. 2011. С. 353–365.
9. Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза). *Право та інновації*. № 4 (12) 2015. С. 58–64.
10. Крестовников О. А. Система методологии криминалистики. *Государство и право*. 2007. № 9. С. 50–54.
11. Кривошеин И. Т. О системном кризисе криминалистики. *Криминалистика: вчера, сегодня, завтра*. Иркутск, 2016. Выпуск 6. С. 138–146.
12. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
13. Лукашевич В. Г. До поняття криміналістичної методології. *Актуальні проблеми криміналістики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2003 р. Харків: Гриф, 2003. С. 29–32.

14. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика: навчальний посібник в 2-х частинах. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. 374 с.
15. Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Н. Новгород: НЮИ МВД, 1997. С. 16.
16. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики: монография. Краснодар, 2017. 332 с.
17. Степанюк Р. Л. Деякі перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Форум Права*, 2017. № 5. С. 389–394.
18. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 211–223.
19. Филиппов А. Г. О статье проф. А. С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики». *Вестник криминалистики*. 2010. № 3 (35). С. 63–66.
20. Шепітько В. Ю. Сучасний стан та розвиток криміналістики // *Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право*, 2013. Т. 5: Кримінально правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

ФОРМАЛІЗАЦІЯ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

Криміналіст періодфрукований: міжнародний науково-практичний юридичний журнал. № 14. 2017. Харків : Апостіль, 2017. С.10–22.

FORMALIZATION IN CRIMINALISTICS: METHODOLOGY AND OPPORTUNITIES OF USING

Abstract. The article is devoted to the research of formalization in criminalistics, its concept, sign and opportunities of using in practical activities. Author is substantiated that problems with the formalization of the investigation of crimes and judicial proceedings, its specific elements are primarily due to the requirements of practice, closely related to the optimization of investigative and judicial activity, an increase in the theoretical provision of the process of investigation of crimes and judicial proceedings of criminal cases.

Formalization is organically complemented the existing methods of criminalistics and created opportunities for improving the cognitive activity of judicial and investigative research, improves the effectiveness of investigation procedures, judicial proceedings and positively influenced the predictive function of criminalistics, used as a methodological basis for further scientific research. The integration of the idea of formalizing, creating and offering appropriate templates in the form of programs and algorithms in no way should not be opposed to the creative approach of the investigator.

The development and application of typical tactical operations as a means of formalizing the investigation process will increase its effectiveness. In modern conditions, one of the most important trend in the development of criminalistics is the problem of formalizing criminalistic knowledge and its using in practice.

Key words. Formalization in Criminalistics, formalization of criminalistic knowledge, formalization of criminal proceedings, tactical operation as a mean of formalization of crime investigation, criminalistic programs and algorithms.

Сучасні тенденції посилення боротьби зі злочинністю характеризуються якісним удосконаленням діяльності правоохоронних і судових органів, в основу якого покладено розуміння необхідності оптимізації розслідування та судового розгляду злочинів. Останнім часом спостерігається досить чітка активізація не тільки розроблення і впровадження найефективніших тактичних засобів, прийомів і методів кримінального провадження, а й формалізації криміналістичних знань і їх застосування у слідчій та судовій діяльності. У зв'язку з цим правильно зазначає В. Ю. Шепітько, що важливими завданнями криміналістики в нових умовах виступають: 1) *формалізація криміналістичних знань* (курсив наш – В. Ш.); 2) уніфікація криміналістичних рекомендацій щодо прагматичних цілей; 3) виконання актуальних запитів практики й оперативне впровадження запропонованих наукою інноваційних розробок¹.

При цьому формалізація розглядається як спосіб підвищення об'єктивності діяльності слідчого² судді), як засіб реалізації положень низки окремих криміналістичних теорій, як необхідна умова створення криміналістичних інформаційно-пошукових систем³. Вона допомагає глибше осмислити і зрозуміти процес розслідування та судового розгляду, з'ясувати чинники, що зумовлюють його успіх і забезпечують опрацювання криміналістичних алгоритмів і програм розслідування й судового провадження⁴. Формалізація, органічно вплітаючись і доповнюючи існуючі методи криміналістики, становить собою одну з можли-

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістика в системі наукового знання: задачі і деякі тенденції в сучасних умовах // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – № 3 (4). – 2012. – С. 31.

² Полевой Н. С. Криміналістическа кібернетика. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – С. 172.

³ Белкин Р. С. Курс криміналістики: в 3 т. Т. 2: Частные криміналістическіе теории. М.: Юрист, 1997. С. 48.

⁴ Шаталов А. С. Криміналістическіе алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты: монография. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 109.

востей вдосконалення пізнавальної діяльності. Розвиваючи наявну систему методів за рахунок формалізованих процедур, можна досягти значно більшої глибини пізнаваних явищ і підвищити ефективність процедур розслідування та судового провадження, здійснити перетворення криміналістичного знання в бік більшої систематизації і структурування, підвищуючи тим самим прогностичну функцію існуючих теоретичних побудов¹.

Виокремлення і становлення проблеми формалізації криміналістичних знань як складової частини криміналістики можна розглядати як приклад реалізації одного із законів розвитку цієї науки – закону зв'язку і спадкоємності між наявними криміналістичними концепціями². Серед причин, що зумовлюють потребу формалізації розслідування злочинів (судового провадження) та її окремих елементів, слід виокремити в першу чергу вимогами практики щодо оптимізації слідчої та судової діяльності, підвищення рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та судового розгляду злочинів. Як слушно зауважує В. А. Журавель, проблеми оптимізації процесу розслідування стимулювали вчених і практиків звернутися до проблеми формалізації слідчої діяльності³. У свою чергу О. С. Шаталов зазначає, що потреба у формалізації процесу розслідування злочинів виникла досить давно, але головне, що вона зберігається й зараз⁴. І тому одним із завдань сьогодення є необхідність здійснення вагомого кроку щодо вдосконалення засобів і методів практики розслідування та судового провадження за рахунок формалізації як потужного інструменту наукового пізнання.

Разом з тим, не дивлячись на особливу значимість та актуальність цієї проблематики, слід зауважити, що на сьогодні в теорії криміналістики й у слідчій та судовій практиці щодо можливостей її реалізації існує ціла низка невіршених питань, які вимагають окремого самостійного дослідження і поглибленого осмислення. Як видається, головним недоліком впровадження формалізації у судово-слідчу практику можна вважати те, що ця процедура здійснюється без належного теоретичного обґрунтування. Як указує В. І. Шаров, наукові праці, які присвячені дослідженню формалізації, мають здебільшого емпіричний характер, їм бракує розробок, що створюють методологічні підстави для наукових пошуків у цій галузі знань⁵. Йдеться про необхідність виокремлення об'єктів формалізації, визначення її принципів і меж реалізації,

¹ Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 21–22.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2001. – С. 169–170.

³ Журавель В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості // Правн. часопис Донец. ун-ту. – Донецьк, 2010. – № 1 (23). – С. 100.

⁴ Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты: монография. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 145.

⁵ Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 14.

з'ясування співвідношення формалізації і творчих засад у діяльності слідчого, судді та ін. Зокрема, потребує більшої уваги вивчення тактичної операції як засобу формалізації процесу кримінального провадження.

Належне вирішення поставлених питань передусім передбачає необхідність з'ясування поняття «формалізація» та його ознак. У загальноживаному значенні термін «формалізація» трактується як представлення якої-небудь змістовної галузі (знань) у вигляді формальної системи. Формалізований, тобто такий, що використовує лише форму і не приділяє значення змісту; формалізувати – робити формальним, надавати чому-небудь установленій, прийнятній форми, застосовувати формальний метод дослідження¹. У філософському тлумаченні формалізація – це логістика, під якою розуміється сучасна форма логіки, яка відрізняється від старої, традиційної логіки перш за все своєю формалізованістю (тобто бере до уваги не змістовне значення окремих висловлювань, а лише їх синтаксичні категорії, структурні зв'язки) і тим, що її основним методом виступає логічне обчислення². У логіці це поняття означає шлях дослідження яких-небудь об'єктів, коли їх зміст пізнається за допомогою виявлених елементів його форми. Методи формалізації все ширше застосовуються в моделюванні розумових процесів³. У кібернетиці під формалізацією розуміється як процес подання фактів, суджень, даних у вигляді, придатному для обробки на електронно-обчислювальних машинах⁴. Отже, формалізацію потрібно розглядати як подання певних знань, у вигляді формальної системи, в якій береться до уваги не змістовне їх значення, а лише формалізована форма. Іншими словами, це процес викладення професійних знань формальною або частково формальною мовою. При цьому до об'єктів вивчення передбачається застосування формального методу дослідження.

У криміналістиці висловлювалися певні міркування стосовно поняття формалізації. Зокрема, М. О. Селіванов наголошує, що особливо широкі можливості метод формалізації має при розробленні типових програм вирішення окремих завдань розслідування, які умовно можна назвати окремими програмами. Якщо загальні програми відбивають більш-менш повні методики розслідування певних видів злочинів, то окремі призначені для вирішення локальних слідчих завдань – побудови версій, встановлення способу вчинення або приховування злочину, причин та умов, які йому сприяли, розшуку злочинця або викрадених ним цінностей тощо⁵. В. І. Шаров

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 1544.

² Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М., 2009. – С. 245–246.

³ Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – С. 646–648.

⁴ Батороев К. Б. Кибернетика и метод аналогий. – М.: Высш. шк., 1974. – С. 61.

⁵ Селиванов Н. А. Формализованные программы решения частных задач расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: межвуз. науч. сб. – Уфа: Башк. ун-т, 1989. – С. 62–63.

стверджує, що формалізація виступає формою не тільки представлення знань про об'єкт дослідження, а й форма вираження процедур і дій, логічної їх послідовності. Перше асоціюється з формальною системою як особливою формою подання знань, друге становить собою своєрідний алгоритм, певною мірою зумовлений тими засобами і способами дії, що використані¹. О. С. Шаталов зауважує, що формалізація полягає у вираженні професійних знань формальним способом, обумовленим формальною мовою. При цьому суб'єкт формалізації має мати повне уявлення про те, яким чином у кожному окремому випадку необхідно формалізувати вирішення слідчого завдання².

На нашу думку, формалізація – це процес відображення знань про певний об'єкт пізнання, що ґрунтується на формально-логічному підході й полягає у наданні абстрактним положенням конкретної форми шляхом використання формальної мови. Формалізація – це особлива форма розумової діяльності, яка здійснюється за допомогою операцій зі знаками.

Результатом формалізації є відтворення оригіналу в іншій формі за допомогою властивостей іншої системи. Влучною характеристикою цього процесу перетворення змісту на спеціальну (формальну) мову, на символи-знаки, як вважає В. І. Шаров, виступають абстрагування й узагальнення, а засобом вираження – спеціальна система символів³.

У спеціальній літературі науковцями приділялася певна увага процесу формалізації розслідування злочинів⁴, як засобу оптимізації слідчої діяльності, підвищення ефективності останньої за рахунок об'єктивності зібраних доказів, скорочення строків, економії часу й інтелектуальних зусиль слідчого⁵. Методологія формалізованого опису інформаційної структури розслі-

¹ Шаров В. И. Формализация информационной структуры расследования преступлений // Российский следователь. – 2003. – № 7. – С. 13–21.

² Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы: Теория. Практика. Прикладные аспекты. – М.: Лига Разум, 2000. – С. 167.

³ Див., наприклад: Шаров В. И. О понятии формализации // Актуальные проблемы в области гуманитарных наук: от теории к практике. – Н. Новгород: НА МВД России, 2003. – Вып. 4. – С. 22–28.

⁴ Див., наприклад: Кустов, А. М. Теоретические основы криминалистического учения о механизме преступления. – М.: Академия МВД России, 1997. – С. 84; Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 427; Шаров В. И. Формализованное описание информационной структуры расследования: цель и подходы // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: матер. междунар. науч. конф. – М.: Академия управления МВД России, 2002. – С. 186–190.

⁵ Густов Г. А. Разработка и использование типовых криминалистических программ в работе по уголовному делу. – А. : ИУСР, 1989; Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. – М. : Лига Разум, 2000; Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46–50; Журавель, В. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. – Вип. 2 (53). – С. 191–200.

дування у вигляді ієрархічної конструкції взаємопов'язаних подій інтегрує в єдину систему діяльність як із розслідування злочинів, так і з підготовки і вчинення злочинів¹. У зв'язку з цим науковцями стали висловлюватися пропозиції щодо необхідності розроблення і впровадження у практику відповідних програм й алгоритмів дій слідчого (алгоритмічних схем), які за рахунок деталізації й раціоналізації слідчої діяльності здатні сприяти підвищенню ефективності збирання доказів².

Завдання алгоритмізації полягає в тому, щоб, використовуючи наукові рекомендації криміналістики, передовий досвід слідчої практики, полегшити працівникам слідчих органів прийняття правильних та оптимальних рішень у найбільш складних ситуаціях³. Крім того, як зазначає В. А. Журавель, криміналістичні програми й алгоритми треба вважати найпридатнішою формою адаптації методико-криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину⁴. Водночас активне втілення в життя програм розслідування й алгоритмічних схем дій слідчого передбачає важливість реалізації низки заходів з узгодження потреб практики й рівня відповідних наукових розробок. В основі теоретичної концепції криміналістичної алгоритмізації і програмування розслідування лежить ідея формалізації пізнавальних процесів, яка дає змогу плідно поєднувати притаманну їй суворість з індивідуальними інтелектуальними можливостями суб'єктів розслідування.

Не вдаючись до аналізу викладених позицій науковців, варто зауважити, що до недавнього часу робота з формалізації виявлялася лише в розробленні алгоритмів і програм, які формалізують: 1) слідчу діяльність та розслідування окремих видів злочинів у цілому; 2) судову діяльність та судовий розгляд окремих видів злочинів у цілому; 3) відповідні слідчі (розшукові), оперативно-розшукові, судові дії та ін.; 4) реалізацію системи тактичних прийомів; 5) слідчі (судові) ситуації; 6) прийняття рішення. При цьому різниця між алгоритмом і програмою головним чином полягає в ступені формалізованості, об'єктах і сфері реалізації. Так, на думку В. А. Журавля, криміналістичний алгоритм слід розглядати як науково обґрунтова-

¹ Шаров В. И. Формализация в криминалистике. Вопросы теории и методологии криминалистического исследования: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. – Нижний Новгород, 2003. – С. 9.

² Журавель, В. Формалізація розслідування: теоретичні основи і практичні можливості // Правн. часопис Донец. нац. ун-ту. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2010. – № 1 (23). – С. 100.

³ Див., наприклад: Коновалова В. О. Алгоритмізація в теорії криміналістики // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2007. – Вип. 1 (48). – С. 169–174; Соя-Серко Л. А. Программирование расследования // Соц. законность. – 1980. – № 1. – С. 50–51; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46–50; та ін.

⁴ Журавель, В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія / В. А. Журавель. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 235–236.

ний припис щодо виконання лише в завданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому для розв'язання завдань певного типу, що виникають під час розслідування. У свою чергу програма розслідування – це певна сукупність як приписів (криміналістичних алгоритмів), так і правил рекомендаційного характеру. У зв'язку із цим вона представлена у відповідному схематичному вигляді, має більш узагальнену структуру порівняно з алгоритмом і за своїм змістом менш формалізована, аніж останній¹.

Різниця між програмою і алгоритмом полягає також й в характері тих завдань, на розв'язання яких вони спрямовані. «Якщо криміналістичний алгоритм розрахований на вирішення певного завдання і має тактичний характер, – звертає увагу В. В. Тищенко, – то програма розслідування охоплює певний етап розслідування, розрахована на вирішення комплексу тактичних завдань, тобто має стратегічний характер. Якщо алгоритм пропонує вирішення завдання в однозначному напрямі, суворо визначеній послідовності дій, програма повинна містити кілька варіантів, моделей дій залежно від слідчої ситуації, етапу розслідування, позиції учасників розслідування»².

У сучасних умовах і реаліях боротьби зі злочинністю серед засобів формалізації особливого значення набувають тактичні операції, які за своєю природою розглядаються як обумовлені слідчою ситуацією системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання. Тобто алгоритмічність є однією з істотних ознак тактичної операції, що зумовлює процес їх побудови і реалізації. На цю ознаку як відправну прямо вказують окремі науковці при визначенні поняття тактичної операції і з'ясуванні природи цього тактичного комплексу. Зокрема, А. В. Дулов переконаний, що тактична операція є засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів³. В. Ю. Шепітько зазначає, що типова тактична операція є алгоритмом, програмою дій слідчого, оперативного працівника, інших осіб щодо завдань, які виникають у слідчих ситуаціях. На думку науковця одним з головних завдань криміналістики на сучасному етапі є створення алгоритмізованих типових тактичних операцій⁴.

Як наголошує В. О. Коновалова, в методиці розслідування окремих видів злочинів доволі вагоме місце належить тактичним операціям, де вони

¹ Журавель, В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 130–131.

² Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 113.

³ Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений // 50 лет Советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л.: Институт усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1972. – С. 23–27.

⁴ Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юрид. літ., 2008. – Вип. 44. – С. 46–50.

мають значну ефективність, особливо в таких умовах розслідування, де необхідні організація й оперативність і де випадання хоча б одного зі складників такої операції погрожує її провалом. Тому формулювання цих операцій було б доцільним у виді алгоритмів стосовно завдань, визначених слідчим у типових ситуаціях розслідування¹. І. Ф. Герасимов також стверджував, що розробка системи різних дій алгоритмічного характеру, тобто структури тактичної операції має здійснюватися із врахуванням цілої низки чинників, як-то: постановка завдання, склад учасників операції, роль кожного з них, строки виконання тих чи інших дій, їх взаємозв'язок, аналіз та оцінка результатів, проміжне підведення висновків, завершення операції². Спираючись на це, окремими дослідниками розроблені типові тактичні операції стосовно конкретних видів злочинів. Приміром, С. Ф. Здоровко запропонував систему таких операцій стосовно вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами³, а В. В. Тищенко – до розслідування корисливо-насильницьких злочинів⁴.

Варто зазначити, що останнім часом у криміналістиці розроблені й досліджені деякі напрямки, що стосуються тактичних операцій. Вони спираються на основні принципи формалізації, а саме на методологічні підстави й особливості застосування програмно-цільового методу⁵ та криміналістичного матрицювання⁶. У наукових криміналістичних джерелах теж зустрічається думка, що сутність і завдання типових тактичних операцій з урахуванням їх специфіки близькі до значення терміна «алгоритм». Такі операції становлять собою необхідні програми дій слідчого, виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні⁷. На сучасному етапі спостерігається тенденція, пов'язана з пере-

¹ Коновалова В. О. Вибрані твори. – Х.: Апостіль, 2012. – С. 357–358.

² Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 4–6.

³ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С. 127.

⁴ Тищенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз: монографія. – Одеса: Юрид. літ., 2002. – С. 272–356

⁵ Див., наприклад: Густов Г. А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств. – СПб.: ИПК ПСР, 1993; Гаєнко В. І., Литвинов О. М. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці // Актуальні проблеми криміналістики: міжн.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / за ред. М. І. Панова, В. Ю. Шепітька та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 50–53; та ін.

⁶ Дулов, А. В. Системный подход – методологическая основа криминалистики // Актуальні проблеми криміналістики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Гриф, 2003. – С. 9.

⁷ Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов: межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. – С. 8–15.

ходом від розгляду окремих тактичних операцій до пропонування типових стосовно конкретних видів злочинів. При цьому типові тактичні операції розглядаються як структурний елемент самої програми розслідування, а їх успішна реалізація можлива за рахунок максимальної технологізації, тобто визначення жорсткої послідовності дій (кроків) із запровадження цих криміналістичних комплексів.

У свою чергу розгляд тактичної операції як засобу формалізації розслідування передбачає послідовне здійснення певних дій. Основу розроблення та застосування тактичних операцій як засобів формалізації розслідування становлять: 1) типізація слідчих ситуацій відповідно до певних етапів розслідування окремих видів злочинів; 2) визначення до кожної ситуації вичерпного переліку типових версій і завдань, які необхідно вирішити з метою перевірки цих версій і впливу на ситуації; 3) виокремлення в числа завдань таких, що мають чітко виражену тактичну спрямованість і розв'язання яких можливе лише за рахунок застосування тактичних операцій, як своєрідного модуля (типової моделі)¹; 4) розроблення структури тактичної операції як комплексу впорядкованих дій і заходів; 5) формування складу учасників тактичної операції, проведення розподілу їх функціональних обов'язків; 6) визначення початку і завершення тактичної операції, а також строків виконання окремих слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів; 7) здійснення тактичної операції з урахуванням розробленої структури, складу учасників, наявних ресурсів, визначених строків; 8) підведення проміжних підсумків і внесення, за умов необхідності, корективів щодо реалізації тактичної операції з метою отримання бажаного результату.

Отже, формалізація процесу розслідування та судового розгляду злочинів передбачає виділення в цьому єдиному процесі чітких етапів послідовного розвитку діяльності слідчого (судді), що визначаються загальними завданнями тактичного характеру, вирішення яких постійно повинно здійснюватись в ході цієї діяльності. Це створює умови для визначення сукупності тактичних засобів, які найдоцільніше використовувати при вирішенні кожного типового тактичного завдання.

У цьому сенсі особливого значення набуває окремий криміналістичний комплекс – тактична операція. Ось чому прогресивна тенденція формалізації процесу розслідування злочинних діянь може бути реалізована за умов розроблення і впровадження у практику слідчої та судової діяльності типових тактичних операцій.

¹ Шиканов В. И. Теория тактических операций следователя (перспективы развития) // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 64; Каневский Л. Л. Планирование расследования и разработка тактических операций по делам несовершеннолетних // Алгоритмы и организация решений следственных задач: сб. науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1982. – С. 72.

Разом з тим, запровадження ідеї формалізації, створення і пропонування відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів з метою оптимізації процесу кримінального провадження жодним чином не повинно протиставлятися творчому підходу й не позбавляти слідчого (суддю) індивідуальності, професіоналізму мислення. Як зазначає В. А. Журавель, «криміналістичні алгоритми і програми розслідування мають бути розроблені у такий спосіб, щоб вони стимулювали ділову активність слідчого, істотно полегшували його розумову діяльність, забезпечували швидкість прийняття ним рішень з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства»¹. У свою чергу Т. О. Седова переконана в тому, що використання типових програм не перешкоджає, а, навпаки, створює більший простір для творчого процесу, тому що звільняє розумову діяльність слідчого від рутинного, типового, повсякденного². І. Ф. Герасимов стверджував, що алгоритмічність дій у рамках тактичної операції, безумовно, виправдана, але не слід забувати й про індивідуальні особливості кожної кримінальної справи та ситуаційні чинники³.

Зазначене зайвий раз пересвідчує, що індивідуальність і неповторність розслідування (судового розгляду) конкретного злочину, з одного боку, і неможливість типізації «без залишку» усіх можливих ситуацій, версій, завдань і пропонування до них відповідних програм, алгоритмів, типових операцій, з іншого, не дозволяє говорити про повну «технологічність», тобто стовідсоткову формалізацію розслідування та судового провадження в цілому і розв'язання тактичних завдань, зокрема. У зв'язку з цим у слідчій та судовій діяльності вагомим залишається творчий підхід, де, передусім, виокремлюється вміння адаптування типових рекомендацій до умов конкретного процесу досудового розслідування та судового провадження.

Крім того, принципи та ідеї алгоритмізації і програмування набувають особливого значення ще й тому, що виникає об'єктивна можливість їх реалізації засобами комп'ютерної техніки. Серед напрямів комп'ютеризації тактичних операцій можна запропонувати розроблення модуля з умовною назвою «тактичні операції» у структурі автоматизованого робочого місця слідчого. Формування такого модуля і можливість звернення до нього як своєрідного довідково-консультаційного посібника для практичних працівників могло б стати тим необхідним засобом оперативного одержання інформації, який реально сприятиме підвищенню рівня ефективності кримінального провадження.

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 249.

² Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя // Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. – Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 1989. – С. 61.

³ Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 4–6.

Таким чином, проблеми формалізації розслідування злочинів та судового провадження, її окремих елементів в першу чергу обумовлені вимогами практики, тісно пов'язані з оптимізацією слідчої та судової діяльності, підвищенням рівня теоретичного забезпечення процесу розслідування та судового розгляду злочинів. Тому однією із найважливіших тенденцій розвитку сучасної криміналістики стають проблеми формалізації криміналістичних знань та їх застосування у практичній діяльності. Формалізація органічно доповнює існуючі методи криміналістики і створює можливості удосконалення пізнавальної діяльності судово-слідчої роботи, підвищує ефективність процедур розслідування, судового провадження і позитивно впливає на прогностичну функцію криміналістики, виступає методологічними засадами для подальших наукових пошуків.

References

1. Batoroev K. Cybernetics and method of analogies [Batoroev K. Kibernetika i metod analogiy]. Moscow, 1974.
2. Belkin R. Course of Criminalistics: in 3 vol. [Belkin R. Kurs kriminalistiki: v 3 t.]. Moscow, 1997. Vol. 2: Specific criminalistic theories [Т. 2: Chastnye kriminalisticheskie teorii].
3. Busel V. Large explanatory dictionary of modern Ukrainian [Busel V. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi ukrayinskoï movy]. Kyiv, Irpin, 2005.
4. Dulov A. On the development of tactical operations during crime investigation [Dulov A. O razrabotke takticheskikh operatsii pri rassledovanii prestupleniy]. *50 let Sovetskoi prokuratury i problemy sovershenstvovaniya predvaritel'nogo sledstviya – 50 years of Soviet Office of Public Prosecutor and problems of perfection of preliminary investigation*, Leningrad, 1972.
5. Dulov A. Systematic approach – methodological basis of criminalistics [Dulov A. Sistemnyi podkhod – metodologicheskaya osnova kriminalistiki] Aktualni problemy kryminalistyky – Topical problems of criminalistics, Kharkiv, 2003.
6. Herasimov I. Tactical operations as a connection form of preliminary investigation and inquiry' bodies [Herasimov I. Takticheskie operatsii kak forma vzaimodeistviya organov predvaritel'nogo sledstviya i doznaniya]. Sverdlovsk, 1986.
7. Hustov H. Programmatic and purposive method of murder solution [Hustov H. Programmno-tselevoi metod organizatsii raskrytiya ubiistv]. Saint-Petersburg, 1993.
8. Hustov H. Development and using of typical criminalistic programmes at criminal case study [Razrabotka i ispolzovanie tipovykh kriminalisticheskikh program v rabote po ugovolnomu delu]. Leningrad, 1989.
9. Kondakov N. Logical dictionary and reference book [Kondakov N. Logicheskii slovar-spravochnik]. Moscow, 1975.
10. Konovalova V. Algorithmization in the theory of criminalistics [Konovalova V. Algoritmizatsiya v teorii kryminalistyky]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of Academy of legal sciences*, 2007. Vol. 1 (48).

11. Kustov A. Theoretical basis of criminalistic study about mechanism of crime [Kustov A. Teoreticheskie osnovy kriminalisticheskogo ucheniya o mekhanizme prestupleniya]. Moscow, 1997.
12. Polevoi N. Criminalistic cybernetics [Kriminalisticheskaya kibernetika]. Moscow, 1989.
13. Sedova T. Problems of algorithmization of evaluative activities of investigator [Sedova T. Problemy algoritmizatsii otsenochnoi deyatelnosti sledovatelya]. *Problemy prognozirovaniya, organizatsii i informatsionnogo obespecheniya predvaritelnogo sledstviya – Problems of forecasting, organization and informative support of preliminary investigation*, 1989.
14. Selivanov N. Formalized programmes of specific tasks solution [Selivanov N. Formalizovannye programmy resheniya chastnykh zadach rassledovaniya]. *Problemy prognozirovaniya, organizatsii i informatsionnogo obespecheniya predvaritelnogo sledstviya – Problems of forecasting, organization and informative support of preliminary investigation*, 1989.
15. Sharov V. About concept of formalization [Sharov V. O ponyatii formalizatsii]. *Aktualnye problemy v oblasti humanitarnykh nauk: ot teorii k praktike – Topical problems in the sphere of humanities: from theory to practice*, Nizhniy Novgorod, 2003. Vol. 4.
16. Shepitko V. Criminalistics in the system of scientific knowledge: tasks and some trends in modern conditions [Shepitko V. Kriminalistika v sisteme nauchnogo znaniya: zadachi i nekotorye tendentsii v sovremennykh usloviyakh]. *Biblioteka kriminalista – Library of criminalists*, 2012. Vol. 3 (4).
17. Shepitko V., Avdeeva H. Problems of algorithmization of investigative activities [Shepitko V., Avdeeva H. Problemy algoritmizatsii slidchoyi diyalnosti]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Topical problems of state and law*, Odesa, 2008. Vol. 44.
18. Shepitko V., Avdeeva H. Problems of formation of «criminalistic algorithms» and opportunities of its practical realization [Shepitko V., Avdeeva H. Problemy formirovaniya «kriminalisticheskikh algoritmov» i vozmozhnosti ikh prakticheskoi realizatsii]. *Ispolzovanie sovremennykh informatsionnykh tekhnologiy i problemy informatsionnoi bezopasnosti v deyatelnosti pravookhranitelnykh organov – Using of modern informative techonologies and problems of informative security in law enforcement bodies activities*, Kaliningrad, 2009.
19. Shikanov V. Theory of tactical operations of investigator (prospects of development) [Shikanov V. Teoriya takticheskikh operatsiy sledovatelya (perspektivy razvitiya)]. *Algorithms and organization of solution of investigative tasks – Algoritmy i organizatsiya resheniy sledstvesnykh zadach*, Irkutsk, 1982.
20. Soya-Serko L. Programming of investigation [Soya-Serko L. Programmirovaniye rassledovaniya]. *Sotsialisticheskaya zakonnost – Socialist legality*, 1980. Vol. 1.
21. Tishchenko V. Theoretical and practical basis of crime investigation methodics [Tishchenko V. Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannya zlochyniv]. Odesa, 2007.

22. Zhuravel V. Criminalistic methodics: contemporary scientific conceptions [Zhuravel V. Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii]. Kharkiv, 2012.
23. Zhuravel V. Problems of algorithmization and programming of crime investigation [Zhuravel V. Problemy algoritmizatsii ta programuvannya rozsliduvannia zlochyniv]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of Academy of legal sciences of Ukraine*, 2008. Vol. 2 (53).
24. Zhuravel V. Formalization of investigation: theoretical basis and practical opportunities [Zhuravel V. Formalizatsiya rozsliduvannya: teoretychni osnovy i praktychni mozhlyvosti]. *Pravnychiy chasopys Donetskogo Universytetu – Legal Journal of Donetsk University*, 2010, № 1 (23).
25. Zdorovko S. Investigation of murders, committed by organized criminal groups (typical tactical operations [Zdorovko S. Rozsliduvannya vbyvstv, vchynenykh organizovanymy zlochynnymy grupamy (typovi taktychni sytuatsii)]. Kharkiv, 2014.

КРИМІНАЛІСТИЧНА СИТУАЛОГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шенітько, А. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2019. Вип. 19. С. 32–47.

Досліджуються проблеми формування наукової концепції тактичних операцій та її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією. Обґрунтовується, що на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із врахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Доведено, що слідча (судова) ситуація здійснює безпосередній управлінський вплив на тактичну операцію, зумовлює потребу у її провадженні, визначає специфіку та змістовне наповнення, тому у процедурі підготовки і прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Тактична операція розглядається як специфічний тактичний засіб вирішення слідчої та судової ситуації. Доведено, що дослідження криміналістичної ситуалогії відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності. Подальші дослідження зазначеної проблематики сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи

нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності кримінального провадження. Насьогодні простежується поступовий процес формування відповідної наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією, яка трансформується у самостійну криміналістичну теорію. Запропоновано перспективні напрямки подальших наукових розробок розглядуваної проблематики.

Ключові слова: криміналістична ситуалогія, ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів, тактичні операції, слідча та судова ситуація, ситуаційна обумовленість тактичних операцій, концепція тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Постановка наукової проблеми. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та процеси реформування кримінального процесуального законодавства передбачають запровадження ефективною системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки. Серед таких засобів особливої уваги набувають різноманітні тактико-криміналістичні комплекси. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного обґрунтування й розроблення наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією та подальшого впровадження таких наукових розробок у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень.

Насьогодні простежується поступовий процес формування відповідної наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією, яка трансформується у самостійну криміналістичну теорію (вчення), що істотно збагачує науковий потенціал криміналістики та практику ефективною протидії сучасним злочинним проявам. Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із врахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Такого роду дослідження відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, І. М. Комаров, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, О. О. Чебуренков, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, Б. В. Щур

та ін.¹. Водночас, існує низка теоретичних та практичних проблем формування концепції тактичних операцій, яка залишається нерозробленою або належить до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування тактичних операцій у кримінальному провадженні. На даний час також дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій, у тому числі й проблема розробки розглядуваної наукової концепції із врахуванням положень криміналістичної ситуалогії.

Розглядаючи проблеми розроблення і реалізації тактичних операцій та їх ситуаційної обумовленості при розслідуванні злочинів, слід враховувати основні положення теорії слідчих ситуацій, які є відносно проблематики тактичних операцій «більш загальними»². У зв'язку із цим заслуговують на увагу концептуальні положення криміналістичної ситуалогії і пропозиції щодо віднесення її до загальної теорії криміналістики (С. В. Великанов, Т. С. Волчецька, С. Е. Воронін, А. Я. Драпкін, Д. В. Кім, Г. А. Матусовський, М. П. Яблоков та ін.)³.

На нашу думку, таке розуміння сучасного стану теорії слідчих ситуацій відбиває її методологічне значення для криміналістики в цілому та дозволяє чітко визначити місце цієї теорії у системі криміналістичної науки. Як по-

¹ *Бахин В. П.* Следственная ситуация и тактическое решение // Специализированный курс криминалистики: учебник. К. : НИ и РИО КВШ МВД, 1987. С. 198–202; *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики: учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993; *Дулов А. В.* Тактические операции // Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под. ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996; *Журавель В. А.* Розслідування крадіжок // Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019; *Образцов В. А.* Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика; под ред. проф. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1995; *Чебуренков А. А.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. М. : Юрлитинформ, 2008; *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007 та ін.

² *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 70.

³ *Волчецкая Т. С.* Криминалистическая ситуалогия : монографія ; под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997; *Волчецкая Т. С., Яблоков Н. П.* Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. 1997. № 3. С. 41–50; *Воронин С. Э.* Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : монографія. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2001; *Драпкин А. Я.* Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987; *Ким Д. В.* Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монографія; под ред. проф. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2008; *Матусовський Г. А.* Ситуаційний підхід до розслідування злочинів // Криміналістика. Криміналістична тактика та методика : підруч. для вузів / за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 1998. С. 165–170 та ін.

казали результати наукових досліджень, ситуаційний підхід характерний для всіх розділів криміналістики і в кожному з них слідчим (судовим) ситуаціям надається особливе значення для більш глибокого аналізу закономірностей, які вивчаються, розробки криміналістичних рекомендацій адаптованих до конкретних умов діяльності¹. Зазначені обставини зумовлюють необхідність комплексного підходу до дослідження зазначеної проблематики та вимагають фундаментальних напрацювань і подальших наукових розробок.

Метою статті є дослідження проблем формування наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією та подальшого впровадження таких наукових розробок у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Висновки та результати дослідження спрямовані на розроблення та удосконалення окремих положень криміналістичної теорії тактичних операцій, специфіки побудови таких організаційно-тактичних засобів та практики їх реалізації у кримінальному провадженні. Слідчі та судові ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники побудови тактичних операцій, які безпосередньо впливають на практику застосування таких операцій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для формування теоретичної концепції тактичних операцій і здійснення в практичній діяльності її положень особливого значення набуває ситуаційний підхід, який надає можливість використовувати в слідчій та судовій діяльності інформацію узагальненого характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових тактичних рішень, що забезпечують оптимальне провадження по кримінальній справі. Дійсно, саме за рахунок визначення слідчих (судових) ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо істотно підняти рівень наукових розробок у теорії тактичних операцій.

Дослідження слідчої ситуації як визначального чинника-детермінанта тактичної операції має охоплювати, на нашу думку, таких три аспекти: 1) визначення поняття слідчої ситуації; 2) з'ясування складу компонентів слідчої ситуації і ролі кожного з них на процес побудови тактичних операцій; 3) визначення можливостей типізації слідчих ситуацій до певних етапів розслідування та судового провадження з метою виокремлення тактичних завдань і засобів їх вирішення.

У спеціальній літературі слідча ситуація визначається як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій відбувається процес доказування, і яка визначається наявністю або відсутністю належних фактичних даних, що зумовлюють систему без-

¹ Волчецкая Т. С., Яблоков Н. П. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. 1997. № 3. С. 43–44.

посередніх завдань і напрямів діяльності слідчого¹. Разом з тим серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації, а тим більше такої нової категорії як «судові ситуації». Її визначають як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування²; як сукупність обставин по справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою для будь-яких висновків і дій слідчого³; як сукупність фактичних даних, що відображають істотні риси події⁴; як стан розслідування злочину, який визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування⁵; як ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні по справі рішення⁶.

На сьогодні у криміналістичній літературі також існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації. Так, на думку В. О. Образцова, у зміст слідчої ситуації входять інформаційні, криміналістичні, психологічні, матеріально-технічні, кадрові, правові компоненти⁷. У свою чергу І. О. Возгрін у структурі слідчої ситуації виділяє такі компоненти: специфіка вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повнота, достовірність і відносність, зміст проведеного до визначеного моменту часу розслідування, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації й управління даного слідчого апарату, ступінь забезпеченості криміналістичними і спеціальними засобами, зайнятість слідчого та ін.⁸

¹ Журавель В. А. Ситуація слідча // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 743–744.

² Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 67.

³ Герасимов И. Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. М.: Юрлит, 1973. С. 82.

⁴ Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования. М., 1973. С. 90.

⁵ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. : Юрид. ин-т, 1985. С. 64.

⁶ Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография // под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. С. 46.

⁷ Образцов В. А. Криминалістика : учеб. пособие. М.: Юристъ, 1995. С. 56.

⁸ Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования // Следственная ситуация. М.: МВШ МВД СССР, 1985. С. 68.

Аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, Т. С. Волчецька пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються події, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події, що розслідується до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, в якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку¹.

Розмаїття підходів до визначення поняття і структури слідчої ситуації надало підстави В. П. Бахіну розглядати цю криміналістичну категорію у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність умов, які найбільш повно характеризують і відбивають усе, що впливає і може впливати на розслідування злочину, зумовлюючи його особливості. У вузькому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі².

У криміналістичній теорії здійснювалися спроби щодо класифікації слідчих ситуацій. Так, Р. С. Белкін і М. П. Яблоков усі слідчі ситуації поділяють на сприятливі та несприятливі для розслідування³. Іншими вченими-криміналістами пропонувався поділ слідчих ситуацій на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні та конфліктні [38, 52]⁴. Л. Я. Драпкін виділяє прості та складні слідчі ситуації. Залежно від кількості, характеру та змісту формуючих чинників усі складні ситуації науковець диференціює на такі класифікаційні групи: проблемні (характеризуються суперечністю між знанням і незнанням, специфічним співвідношенням відомого та невідомого, при якому шукане не надано та безпосередньо у вихідних даних не міститься, але перебуває у неоднозначному можливому зв'язку з уже встановленими фактами, що якоюсь мірою обмежують і спрямовують пошук рішення); конфліктні (особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більшої кількості учасників кримінального процесу, що

¹ Волчецькая Т. С. Криминалистическая ситуаалогія: монографія; под ред. Н. П. Яблокова. Калининград: Калининград. ун-т, 1997. С. 146.

² Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 196–197.

³ Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации // Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. М.: Юрид. лит., 1986. С. 162–163.

⁴ Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 198–202.

мають протилежні інтереси і прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, яка виникає у зв'язку з планами і намірами суперника); тактичного ризику (визначається як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети і неоднозначними, негарантованими результатами їх реалізації); організаційно неупорядковані (співвідношення істотних організаційно-управлінських труднощів процесу розслідування і недостатніх на даний момент для їх подолання об'єктивних та суб'єктивних можливостей (ресурсів) слідчого); комбіновані (ім одночасно або у різних сполученнях можуть бути притаманні риси проблемності, конфліктності, тактичного ризику й організаційної неупорядкованості) або змішані ситуації¹.

Крім того, «стандартність», повторюваність слідчих ситуацій і відповідно шляхів їх вирішення, створюють передумови для їх типізації². Вирішення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі формування тактичних операцій, необхідні для визначення напрямку подальшого розслідування, правильної побудови та перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості слідчих дій³. При цьому типові слідчі ситуації являють собою «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються»⁴. У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько вірно зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними⁵.

Варто враховувати, що типізувати слідчі ситуації можна головним чином по одному з основних компонентів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про подію злочину та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, в яких умовах вчинено

¹ Дранкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 1987. С. 9–11.

² Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2002. С. 12.

³ Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. 1979. Вып. 30. С. 121.

⁴ Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во МГУ, 1984. С. 139.

⁵ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. С. 115.

злочин: очевидності чи неочевидності. Так, наприклад, при розслідуванні умисних вбивств виділяють такі типові вихідні ситуації початку розслідування: 1) особа потерпілого та винна особа відомі; 2) особа потерпілого відома, вбивця невідомий; 3) є підозрюваний у вбивстві, особа потерпілого невідома; 4) особа потерпілого та підозрюваного, час, місце, мотив та інші обставини вбивства невідомі¹. Virізнення типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру. З урахуванням зазначеного на цьому етапі можна virізнити такі типові слідчі ситуації: (а) підозрюваний погоджується у повному обсязі з положеннями повідомлення про підозру у вчиненні злочину; (б) підозрюваний погоджується у частині до викладених у повідомленні положень; (в) підозрюваний не погоджується з положеннями повідомлення про підозру і не визнає свою причетність до вчиненого кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що залежно від ситуацій розслідування деякі з тактичних операцій можуть мати наскрізний характер і virішуватися як на початковому, так і на наступному етапі розслідування. Це залежить від virішення (або не virішення) тактичних завдань на певному етапі розслідування, тобто неможливо чітко прив'язувати ту чи іншу тактичну операцію до етапу розслідування злочину, оскільки здійснення такої операції передусім зумовлено відповідною слідчою ситуацією й певним проміжком часу процесу розслідування, в ході якого virішується проміжне тактичне завдання. Так, «у випадках, коли злочинця не встановлено, або встановлено, але ще не затримано, слідчі ситуації початкового переходять і на наступний етап розслідування»². Це стосується і тактичних операцій, які можуть бути спрямовані на виявлення злочинця, розшук викраденого, забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, профілактику злочину та ін.

Розвиваючи наведені положення, В. М. Карагодін, на наш погляд, слушно зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями з одного боку, і тактичними операціями – з другого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем узагальнення можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання їх в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. До таких операцій можна віднести комплекси дій щодо розшуку, а також викриття злочинця. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання. Ва-

¹ *Ищенко Е. П.* Криминалистика: краткий курс. М.: «КОНТАКТ»: ИНФРА-М, 2003. С. 107–109.

² *Журавель В. А.* Розслідування крадіжок // Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 86.

жаємо, що вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого виду. Зокрема, типові операції з розпізнавання та подолання способів приховування злочинів належать до другого рівня спільності і мають розроблятися залежно від окремих способів приховування¹.

Отже, аналіз літературних джерел та судово-слідчої практики надає підстави стверджувати, що слідча (судова) ситуація – це системне, досить складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку (становище) процесу розслідування (судовому розгляді) на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів, у тому числі й тактичних операцій. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичної операції, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії. Зазначене зайвий раз пересвідчує, що між слідчою (судовою) ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок, який полягає у тому, що тактична операція формується у конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як підбором засобів, так і їх змістом.

При цьому упорядкування слідчих (судових) ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, сутність якого полягає в тому, що велика кількість конкретних ситуацій, аналогічних у якому-небудь істотному відношенні, «зливається», поєднується в одну або кілька узагальнених ситуацій, для яких і розробляються оптимальні програми ухвалення рішення і проведення практичних дій². З огляду на зазначене вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу (судову) ситуацію компонентів навряд чи може бути складено, тому доцільно вказати лише на певні їх групи. Такий підхід спрощує аналіз змісту ситуації і у той же час дозволяє практичним працівникам розглянути всі значущі компоненти слідчої (судової) ситуації, визначити можливості їх оптимального використання для вирішення завдань розслідування.

При дослідженні специфіки системи «слідча (судова) ситуація – тактична операція» також необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої (судової) ситуації є обопільним і має двосторонній, багаторівневий і динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на основі оцінки слідчої (судової) ситуації. У подальшому структура і спрямованість тактичної операції

¹ *Казагодин В. Н.* Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.

² *Драпкин Л. Я.* Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. Уфа : Башкир. ун-т, 1989. С. 28–29.

визначається характером слідчої (судової) ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс процесуальних та не процесуальних дій та заходів, які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися (доповнюватися) залежно від ситуації, що склалася. Наприклад, якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі сторони враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню, чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції у даний момент або взагалі. Якщо, наприклад, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція по затриманню його і спілників з речовим доказом може стати безрезультатною¹. Крім цього, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє здійснити ті чи інші слідчі дії як елементи тактичної операції².

Щодо судових ситуацій, які обумовлюють доцільність застосування тактичних операцій, як засобу їх розв'язання, можна назвати такі: (а) ситуація підтвердження в судді доказів, зібраних на досудовому розслідуванні; (б) ситуація суперечності та неспівпадіння доказів, зібраних на досудовому розслідуванні і підтверджених в ході судового провадження; (в) ситуація появи в ході судового провадження нових доказів, які потребують додаткової перевірки, у тому числі таким засобом як тактична операція.

Деякі науковці³, вказуючи на двосторонній зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією, зазначають, що тактичні операції реалізуються в основному в умовах конфліктної слідчої ситуації, метою якої є зміна її у найкращому для розслідування напрямі. Конфліктна ситуація обумовлює застосування конкретного комплексу (системи), «набору» узгоджених між собою дій та заходів.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. С. 397; Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс. М., 2003. С. 107–109; Чебуриков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. М.: Юрлитинформ, 2008. С. 179–187; Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 254–269 та ін.

² Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. Волгоград: ВШ МВД РФ, 1993. С. 70.

³ Ивченко Л. И. Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений. М.: Юрлитинформ, 2005. С. 66–67.

Вважаємо, що такий підхід має деякі неточності і потребує певних доопрацювань. По-перше, тактичні операції проводяться при розслідуванні злочинів не тільки у конфліктних ситуаціях, а й у безконфліктних. По-друге, такий поділ слідчих ситуацій є досить умовним, будь-яка безконфліктна ситуація при неправильній організації та проведенні розслідування, помилках слідчого, може перерости у конфліктну. У такому випадку можна дійти абсурдного висновку, що на початку розслідування у безконфліктній ситуації необхідності у проведенні тактичних операцій не було, але згодом слідчий перетворив таку ситуацію на конфліктну – штучно виникла необхідність у проведенні тактичних операцій. Тому такий підхід є суперечливим.

В інших випадках вчені-криміналісти зазначають, що тактичні операції проводяться у складних ситуаціях, які, як правило, характеризуються неповнотою знань про злочини, їх обставини і учасників¹. Зокрема, Л. Я. Драпкін² вважає, що необхідність у проведенні тактичних операцій зростає залежно від складності слідчих ситуацій. Наприклад, у ситуації тактичного ризику надійність навіть правильно вибраного способу дій суттєво знижується і залежить від випадкових, непередбачуваних чинників. У зв'язку з цим проблема підвищення ймовірності досягнення цілей стає тут ключовою, а проведення тактичних операцій – головним засобом оптимізації розслідування.

На наш погляд, слід обов'язково враховувати, чи є дійсно реальна необхідність (підстави) у тій чи іншій слідчій (судовій) ситуації проводити тактичні операції. Необхідність у проведенні тактичної операції виникає у тому разі, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання, призведе до втрати інформації, пов'язано з додатковими витратами часу або матеріальних ресурсів. Особливістю тактичної операції є те, що до її змісту входить не випадковий набір слідчих дій, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних в оптимальній послідовності дій на основі спеціальної програми³.

Отже, слідча (судова) ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому у процедурі підготовки і прийняття рішення про проведення тактичної

¹ *Казагодин В. Н.* Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления // Тактические операции. Эффективность расследования: сб. науч. тр. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.

² *Драпкин Л. Я.* Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. С. 139.

³ *Дулов А. В.* Тактические операции // Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под. ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 13.

операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма у криміналістичній літературі відмічається, що «правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру»¹. Іншими словами, слідча (судова) ситуація обумовлює проведення тактичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої (судової) ситуації.

Слідча (судова) ситуація як складне багатоаспектне утворення об'єднує в собі не лише компоненти інформаційно-логічної, тактико-психологічної, управлінської, організаційно-технічної та матеріальної спрямованості, але й відбиває своєрідність зв'язків і відносин між ними. Комплексний аналіз цих зв'язків і відносин є важливим для правильного визначення характеру слідчої ситуації, точного вибору засобів та способів тактичного впливу на неї, але особливо він необхідний для встановлення невідомих слідству елементів у змісті конкретної ситуації.

У зв'язку з цим доцільно розглянути, як ті чи інші компоненти слідчої (судової) ситуації знаходять своє вираження при плануванні та проведенні тактичних операцій, як вони впливають на структуру тактичної операції. Криміналістичні рекомендації по підготовці і проведенню тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів також слід розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляють себе у конкретній ситуації². Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контролюючих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів; залучення до проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін.³

Крім цього, важливе значення для вдосконалення існуючих та розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої (судової) ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять у справі, можливість проведення конкретної слідчої (розшукової) дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також враховувати компоненти слідчої (судової) ситуації матеріального і організаційно-технічного характеру, такі, як наявність

¹ Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. М. : Юрид. лит., 1986. С. 165.

² Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. М.: Юрлитинформ, 2008. С. 185–187.

³ Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: курс лекций. М., 2004. С. 211–215.

комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, наявність засобів передавання інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.¹

У криміналістичній доктрині справедливо зазначається, що наукові дослідження проблем тактичної операції мають здійснюватися на загальному, груповому й видовому рівні. На рівні загального підходу розглядаються поняття, наукові засади, структура, класифікація тактичної операції, історія розвитку, місце цього вчення в системі криміналістики, зв'язки з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, практикою й нормами права. Метою таких досліджень є розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики. На груповому й видовому рівні вивчаються особливості означених типів і видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою створення і застосування на практиці відповідних моделей вказаних операцій, здійснюваних для вирішення типових завдань розслідування у справах різних категорій, а також при розслідуванні певних груп тих чи інших схожих видів, окремих видів і різновидів суспільно небезпечних діянь. Використання інформації, що міститься в таких моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні й ситуативно зумовлені питання організації і здійснення тактичних операцій у справах різних категорій злочинів².

Вважаємо, що дослідження концептуальних основ тактичних операцій у криміналістиці необхідно спрямовувати за двома напрямками. Перший передбачає вивчення й дослідження сутності тактичних операцій, наукових та методологічних основ, історії розвитку, структури і класифікації тактичних операцій, місця цієї теорії у системі криміналістики, взаємозв'язку з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, судово-слідчою практикою. Другий рівень – особливості формування окремих типів та видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою побудови й застосування на практиці типових тактичних операцій, які проводяться для вирішення типових завдань розслідування окремих видів та груп злочинів з урахуванням положень криміналістичної ситуалогії.

Висновки. Таким чином, дослідження криміналістичної ситуалогії відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності з виявлення, розслідування злочинів та судового розгляду матеріалів кримінального провадження. Крім цього, оптимізація й підвищення ефективності протидії злочинним проявам значною мірою залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні засади формування та реалізації тактичних операцій. Розробка тактичних операцій є нагальною потребою

¹ Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. М.: «Маркетинг», 2002. С. 230.

² Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика; под ред. проф. В. А. Образцова. М.: Юрист, 1995. С. 75.

криміналістичної теорії і слідчої практики. Це цілком закономірно, тому що тактичні операції активізують і організують процеси взаємодії органів правопорядку, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань із врахуванням ситуаційного підходу. Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема дослідження окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із врахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Подальші ж наукові розробки порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів та оптимізацію слідчої діяльності.

References

Bibliography

authored books

1. Belkin R. S. Oчерki kriminalisticheskoy taktiki. (Volgograd : VSh MVD RF, 1993). (in Russian).
2. Volcheckaya T. S. Kriminalisticheskaya situologiya : monografiya ; pod red. N. P. Yablokova. (Kaliningrad : Izd-vo Kaliningrad. un-ta, 1997). (in Russian).
3. Vasilev A. N., Yablokov N. P. Predmet, sistema i teoreticheskie osnovy kriminalistiki. (M.: Izd-vo MGU, 1984). (in Russian).
4. Voronin S. E. Problemno-poiskovye sledstvennyye situacii i ustanovlenie istiny v ugovnom sudoproizvodstve : monografiya. (Barnaul : Izd-vo Alt. un-ta, 2001). (in Russian).
5. Drapkin L. Ya. Osnovy teorii sledstvennyh situacij. (Sverdlovsk : Izd-vo Ural. un-ta, 1987). (in Russian).
6. Ivchenko L. I. Taktika kontrolja i zapisi peregovorov i ispol'zovanie rezul'tatov jetogo sledstvennogo dejstvija v rassledovanii prestuplenij. (M., 2005). (in Russian).
7. Kim D. V. Teoreticheskie i prikladne aspekty kriminalisticheskikh situacij : monografiya; pod red. prof. V. K. Gavlo. (Barnaul : Izd-vo Alt. un-t, 2008). (in Russian).
8. Kolesnichenko A. N., Konovalova V. E. Kriminalisticheskaya harakteristika prestuplenij [ucheb. Posobie]. (Jurid. in-t, 1985). (in Ukrainian).
9. Cheburenkov A. A. Obshcheteoreticheskie polozheniya i prakticheskie aspekty kriminalisticheskoy taktiki. (M. : Yurlitinform, 2008). (in Russian).
10. Churilov S. N. Kriminalisticheskaya metodika: istoriya i sovremennost. (M.: «Marketing», 2002). (in Russian).
11. Shevchuk V. M. Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya. (H.: Vid. agenciya «Apostil», 2013). (in Ukrainian).

12. Shepitko V. Yu. Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya. (H.: Harkiv yuridichnij, 2007). (in Ukrainian).

edited books

13. Bahin V. P. Sledstvennaya situaciya i takticheskoe reshenie // Specializirovannyj kurs kriminalistiki (dlya slushatelej vuzov MVD SSSR, obuchayushihhsya na baze srednego specialnogo yuridicheskogo obrazovaniya): uchebnik. (K. : NI i RIO KVSh MVD SSSR, 1987). (in Ukrainian).
14. Belkin R. S. Kurs kriminalistiki: ucheb. posobie dlya vuzov. 3-e izd., dop. (M.: YuNITI–DANA; Zakon i pravo, 2001). (in Russian).
15. Dulov A. V. Takticheskie operacii // Kriminalistika : ucheb. posobie / A. V. Dulov, G. I. Gramovich, A. V. Lapin i dr. ; pod. red. A. V. Dulova. (Minsk : NKf «Ekoperspektiva», 1996). (in Belarus).
16. Zhuravel V. A. Rozsliduvannya kradizhok // Kriminalistika: pidruchnik: u 2 t. T. 2 / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk ta in.: za red. V. Yu. Shepitka. (Harkiv : Pravo, 2019). (in Ukrainian).
17. Ishenko E. P. Kriminalistika: kratkij kurs. (M., 2003). (in Russian).
18. Kriminalistika socialisticheskikh stran / pod. red. V. Ya. Koldina. (M. : Yurid. lit., 1986). (in Russian).
19. Matusovskij G. A. Situacijnij pidhid do rozsliduvannya zlochiviv // Kriminalistika. Kriminalistichna taktika ta metodika : pidruch. dlya vuziv / za red. V. Yu. Shepitka. (H. : Pravo, 1998). (in Ukrainian).
20. Obrazcov V. A. Kriminalistika : ucheb. posobie. (M.: Yurist, 1995). (in Russian).

dictionaries

21. Zhuravel V. A. Situaciya slidcha // Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya : u 20 t. – (Harkiv : Pravo, 2016. T. 20 : Kriminalistika, sudova ekspertiza, yuridichna psihologiya / redkol. V. Yu. Shepitko (golova) ta in. : Nac. akad. prav. nauk Ukrayini; Nac. yurid. un-t im. Yaroslava Mudrogo. 2018). (in Ukrainian).

thesis abstracts

22. Velikanov S. V. Klasifikaciya slidchih situacij v kriminalistichnij metodici (avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09). (H., 2002). (in Ukrainian).
23. Drapkin L. Ya. Osnovy kriminalisticheskoy teorii sledstvennyh situacij (avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.09. M., 1987). (in Russian).

journal articles

24. Vozgrin I. A. Kriminalisticheskie karakteristiki prestuplenij i sledstvennyye situacii v sisteme chastnyh metodik rassledovaniya // Sledstvennaya situaciya. (M.: MVSh MVD SSSR, 1985). (in Russian).
25. Volcheckaya T. S., Yablokov N. P. Predposylki formirovaniya kriminalisticheskoy situacii // (Vestn. Mosk. un-ta. Seriya 11. Pravo. 1997. № 3). 43–44. (in Russian).
26. Gavlo V. K. O sledstvennoj situacii i metodike rassledovaniya hishenij, sovershaemyh s uchastiem dolzhnostnyh lic // Voprosy kriminalisticheskoy metodologii, taktiki, metodiki rassledovaniya. (M., 1973). (in Russian).

27. Gerasimov I. F. Principy postroenie metodiki raskrytiya prestuplenij // Voprosy kriminalisticheskoy metodologii, taktiki i metodiki rassledovaniya. (M.: Yurlit, 1973). (in Russian).
28. Karagodin V. N. Takticheskie operacii v deyatelnosti po raspoznavaniyu i preodoleniyu sposoba sokrytiya prestupleniya // Takticheskie operacii i effektivnost rassledovaniya: sb. nauch. tr. Sverdlovsk: Sverdlov. yurid. in-t. (19860. (in Russian).
29. Yablokov N. P. Kriminalisticheskaya harakteristika i tipichnye sledstvennyye situacii kak vazhnye faktory razrabotki metodiki rassledovaniya prestuplenij // Voprosy borby s prestupnostyu. (1979). Vyp. 30. (in Russian).

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ СИТУАЛОГИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Исследуются проблемы формирования научной концепции тактических операций и ее взаимосвязи с криминалистической ситуалогией. Обосновывается, что на современном этапе развития криминалистики весьма актуальной и важной является проблема разработки отдельной криминалистической теории тактических операций с учетом положений криминалистической ситуалогии. Доказано, что следственная (судебная) ситуация оказывает непосредственное управляющее воздействие на тактическую операцию, обуславливает необходимость в ее производстве, определяет специфику и содержательное наполнение, поэтому в процедуре подготовки и принятия решения о проведении тактической операции оценка сложившейся ситуации, занимает одно из центральных мест. Тактическая операция рассматривается как специфический тактическое средство решения следственной и судебной ситуации. Обосновывается, что исследования криминалистической ситуалогии открывают новые перспективы и возможности для успешного формирования научной концепции тактических операций и реализации ее положений в практической деятельности. Дальнейшие исследования указанной проблематики будут способствовать обогащению теории криминалистики, обеспечат предпосылки для появления новых подходов к решению важных проблем криминалистической тактики и методики, направленные на повышение эффективности уголовного производства. На сегодняшний день прослеживается постепенный процесс формирования соответствующей научной концепции тактических операций, ее взаимосвязи с криминалистической ситуалогией, которая трансформируется в самостоятельную криминалистическую теорию. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок рассматриваемой проблематике.

Ключевые слова: криминалистическая ситуалогия, ситуационный подход в расследовании преступлений, тактические операции, следственная и судебная ситуация, ситуационная обусловленность тактических операций, концепция тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

THE CRIMINALISTIC SITUATION AND ITS EFFECT
ON THE FORMATION OF THE CONCEPT
OF TACTICAL OPERATIONS

The problems of forming the scientific concentration of tactical operations and its interrelation with the criminalistic situation are investigated. It is substantiated that at the present stage of the development of forensic science, the problem of developing a separate criminalistic theory of tactical operations, taking into account the provisions of the criminalistic situation, is quite relevant and important. It is proved that the investigative situation exerts a direct managerial influence on the tactical operation, determines the need for its implementation, determines the specifics and the substantive content.

Therefore, in the process of preparing and deciding to conduct a tactical operation, the assessment of the situation is one of the central places. A tactical operation is considered as a specific tactical means of resolving the investigative situation, and changing it. It is substantiated that the criminalistic situation, as a complex multidimensional formation, combines not only components of information-logical, tactical-psychological, managerial, organizational-technical and material orientation, but also reflects the peculiarity of the relations and relations between them. A comprehensive analysis of these relationships and relationships is important in order to properly determine the nature of the investigative situation, the precise choice of means, and how to tactically influence it.

Based on the data on any one component or group of components of the situation in the system of identifying the relationships and relationships between its individual components, the investigator can judge the existence and content of others, the data of which is not yet available in the criminal proceedings. It is proved that the forensic research opens new perspectives and opportunities for successful formation of the scientific concept of tactical operations and implementation of its provisions in the practical activity of detecting, investigating crimes and judicial review of materials of criminal proceedings.

Further research on these issues will contribute to the enrichment of forensic theory, provide prerequisites for the emergence of new approaches to solving important problems of forensic tactics and techniques aimed at improving the effectiveness of criminal proceedings. The gradual process of forming the corresponding scientific concept of tactical operations, its interconnection with the forensic situation, which transforms into an independent forensic theory and significantly enriches the scientific potential of criminalistics, is traced today. Prospective directions of further scientific developments of the considered problems are offered.

Keywords: *criminalistic situation, situational approach to investigated crimes, tactical operations, criminalistics situation, situational conditionality of tactical operations, concept of tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.*

МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Теорія та практика суд. експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шенітько, А. М. Головченко та ін. Харків: Право, 2018. Вип. 18. С. 21–35.

Досліджуються проблеми з'ясування місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Доведено, що при розв'язанні цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Розробка тактичних операцій як наукової концепції виступає своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування, що збагатило розслідування в цілому. Обґрунтовується, що тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики і уже у цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується у криміналістичній методиці. Доведено необхідність створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, створення якої сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Запропоновано перспективні напрямки подальших наукових розробок розглядуваної проблематики.

Ключові слова: тактичні операції, місце тактичних операцій у системі криміналістики, формування та реалізація тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Формування концепції тактичних операцій передбачає з'ясування місця цієї категорії у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Це питання безпосереднім чином впливає на побудову тактичних операцій і їх реалізацію у практичній діяльності слідчих та судових органів. У зв'язку з цим М. П. Яблоков слушно стверджував, що від того, у якій частині криміналістики будуть розроблятися проблеми тактичних операцій, які здійснюються для вирішення різних завдань та окремих слідчих дій розслідування у цілому, залежить повнота та спрямованість цих розробок¹.

Разом з тим тактичні операції, будучи важливою криміналістичною категорією і ефективним засобом вирішення тактичних завдань, сьогодні ще не знайшли свого остаточного місця у системі криміналістики. Про це свідчать різноманітні, часом суперечливі судження вчених-криміналістів.

¹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). М. : Изд-во МГУ, 1985. С. 76.

Так, окремі науковці вважають, що тактична операція виступає категорією криміналістичної тактики, відноситься до предмета останньої і основні її теоретичні положення мають розроблятися саме у цьому розділі системи криміналістики. Зокрема, І. Ф. Пантелєєв зазначає, що тактична операція не обумовлена особливостями розслідування будь-якої конкретної групи злочинів, має більш загальний характер і тому як необхідна категорія криміналістики належить до предмета слідчої тактики¹.

Досліджуючи розглядувані проблеми, Р. С. Белкін також включає тактичні комбінації (операції) до складу загальних положень криміналістичної тактики². Аналогічну позицію з цього питання займає й В. І. Комісаров який вважає, що тактичні комбінації (операції), імовірно, можуть розглядатись у розділі слідчої тактики. Хоча звертає увагу на те, що проблеми взаємозв'язку слідчих дій (тобто визначення кола першочергових і наступних) у конкретному кримінальному провадженні у предметі слідчої тактики вивчатися не повинні³.

На думку С. І. Цветкова, підставою для включення тактичних операцій до змісту криміналістичної тактики може бути тісний взаємозв'язок між їх метою і змістом та окремими слідчими діями, між тактичною операцією, слідчою ситуацією і тактичним рішенням, що розглядаються в межах криміналістичної тактики⁴. С. Ф. Здоровко переконує, що при з'ясуванні місця тактичних операцій у системі криміналістики слід виходити із загальних принципів співвідношення криміналістичної тактики й методики, й доходить висновку, що тактична операція являє собою категорію криміналістичної тактики⁵. Деякі науковці до предмета криміналістичної тактики відносять визначення мети та набору дій при плануванні та здійсненні тактичних операцій⁶. В. Ю. Шепітько також переконаний, що тактична операція є категорією криміналістичної тактики. Щодо криміналістичної методики, то, на думку науковця, тактична операція знаходить свій конкретний прояв стосовно певного виду злочину, виду спрямованість і зміст⁷.

¹ *Пантелєєв І. Ф.* Теоретические проблемы советской криминалистики: учеб. пособие. М.: Тип. ТАСС, 1980. С. 21.

² *Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.* Криминалистика: учеб. для вузов; под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999. С. 211.

³ *Комиссаров В. И.* Теоретические проблемы следственной тактики: монография. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. С. 107–110.

⁴ *Цветков С. И.* К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций. *Проблемы первоначального этапа расследования*: сб. науч. тр. Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1986. С. 31–39.

⁵ *Здоровко С. Ф.* Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2002. С. 7.

⁶ *Бахін, В. П., Гога І. В., Цимбал П. В.* Криміналістика: курс лекцій. Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. Ч. 1. С. 170.

⁷ *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юрид., 2007. С. 176,177; *Його ж.* Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Х.: Кроссроуд, 2007. Вип. 14. С. 194,199.

Іншу позицію з розглядуваного питання займають вчені-криміналісти, які вважають, що тактична операція повинна знайти своє місце в методиці розслідування окремих видів злочину. У зв'язку із цим у літературних джерелах висловлювалися думки, що поряд з розробкою загальних положень теорії тактичних операцій, а також типових тактичних операцій, які мають високий рівень спільності, спостерігається тенденція щодо дослідження можливостей та умов їх використання при розслідуванні окремих видів злочинів. Вихід тактичної операції за масштабом реалізації за межі тактики окремих слідчих дій обумовив достатньо активне поширення у криміналістиці думки про необхідність виключення цієї категорії з криміналістичної тактики й віднесення її до предмета методики розслідування окремих видів злочину¹.

На переконання А. В. Шмоніна, планування розслідування й тактичні комплекси можуть розглядатися як засоби (ресурси) окремих криміналістичних методик, систему яких можна уявити у вигляді тріади: слідчі ситуації – тактичні засоби – предмет доказування². На його думку, функціональна структура окремої криміналістичної методики складається з таких елементів, як слідча ситуація, планування розслідування й тактичні комплекси³.

У свою чергу Г. А. Матусовський тактичну операцію відносив до категорії криміналістичної методики⁴; І. Ф. Герасимов, О. Д. Трубачов вважали її складовою частиною методики розслідування злочинів⁵; В. О. Образцов та О. В. Лагутін тактичні операції включали до предмета методики розслідування окремих видів злочинів⁶; з погляду М. О. Селіванова, тактичні операції в системі кримінального судочинства як поєднання слідчих та інших дій, передбачених нормами права, є не чим іншим, як частиною методики розслідування⁷.

¹ Каневский А. Л. Планирование расследования и разработка тактических операций по делам несовершеннолетних. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. ст. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 67–69; Якушин С. Ю. Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение. *Рос. следователь*. 2004. № 10. С. 2–4.

² Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. М.: Юстицинформ, 2006. С.128–137.

³ Шмонин А. В. Знач. твір. С. 98.

⁴ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монография. Харьков: Консум, 1999. С. 149–156.

⁵ Герасимов И. Ф., Трубачов А. Д. О совершенствовании методик раскрытия и расследования хищений. *Профилактика и расследование посягательств на социалистическую собственность* : сб. науч. тр. Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1976. Вып. 5. С. 78.

⁶ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопр. борьбы с преступностью*. М. : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 168; Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев : Выщ. шк., 1980. Вып. 20. С. 16.

⁷ Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. М. : Юрид. лит., 1982. С. 92.

За визначенням Б. В. Щура, розгляд тактичних операцій як частини окремої криміналістичної методики, є справедливим, оскільки їх реалізація відбувається на рівні застосування криміналістичної методики певного виду, а такі елементи останньої, як її початковий і наступний етапи, повинні охоплювати не лише можливість проведення окремих слідчих дій та їх тактику, а й погоджені комплекси цих дій, а також необхідні оперативно-розшукові, організаційно-технічні та інші заходи¹. Зміст і спрямованість тактичної операції, як зазначають Л. Я. Драпкін і В. М. Карагодін, обумовлені слідчою ситуацією і груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину. Хоча ці операції й мають загальний характер, у той же час вони повинні розроблятися безпосередньо в криміналістичній методиці, відповідно до специфіки розслідування певної групи злочинів².

Як підкреслює М. П. Яблоков, методика розслідування різних видів злочинів багато в чому є саме такою завдяки чіткому взаємозв'язку системи комплексів першочергових, невідкладних та інших слідчих дій у системі операцій. Підкреслюючи важливість тактичних операцій у цьому процесі, він доходить висновку, що прийоми й засоби проведення операцій слід розробляти в межах розслідування окремих видів злочину³.

Позиція М. П. Яблокова знайшла свою підтримку серед окремих учених, які зазначають, що на сьогодні вона найбільш переконливо окреслює місце тактичних операцій у системі криміналістики, а саме в методиці розслідування окремих видів злочинів. Тактична операція – це пошук й розроблення науково-технічних рекомендацій з ефективних прийомів і способів визначення напрямів розслідування окремих видів злочинів на тому чи іншому етапі. Отже, наукові розробки різновидів таких операцій цілком і повністю відповідають вимогам методики розслідування злочинів і принципово повинні стати невід'ємною частиною цього розділу криміналістики⁴.

Аналогічної точки зору дотримується й М. О. Марочкін, який переконує, що тактична операція – це розроблення науково-практичних рекомендацій про ефективні прийоми та способи визначення напряму розслідування на тому чи іншому етапі розслідування окремих видів злочинів, а значить, наукові розробки типових тактичних операцій стосовно конкретних видів злочинів цілком і повністю відповідають вимогам методики розслідування злочинів і повинні стати її невід'ємною частиною⁵. В. І. Куклін пише, що

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Х. : Харків юрид., 2010. С. 185.

² Драпкін Л. Я., Карагодін В. Н. Криміналістика : учебник. М. : ТК Велби : Проспект, 2007. С. 179–181.

³ Яблоков Н. П. Зазнач. твір. С. 79, 80.

⁴ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Расследование преступлений: криминалистические комплексы: учебно.-практ. пособие. М. : Приор, 2003. С. 23.

⁵ Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1999. С. 29.

тактичні операції мають зайняти відповідне місце у методиці розслідування окремих видів злочину, оскільки тільки тут вони можуть наповнитись конкретним теоретичним та практичним змістом¹.

На думку В. Є. Корноухова, у методиці розслідування злочинів повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого тактичного завдання. При розслідуванні ж злочину конкретного, за наявності реальної слідчої ситуації, виникає адаптація типового способу (операції, комплексу слідчих дій) до умов діяльності окремого слідчого або потреба розроблення евристичного способу дії. Науковець розрізняє систему науки криміналістики й систему підручників з криміналістики. Йдеться про те, що відображення (систематизація) криміналістичного знання в зазначених системах відчутно різниться. Якщо система науки відбиває об'єктивні закономірності об'єкта пізнання, то система підручників заснована на іншому принципі – дидактичному, а тому можна порушувати питання про місце вчення про тактичні операції в системі підручників з криміналістики. Учений обґрунтовує положення, що це знання має входити до структури загальної теорії криміналістики².

Певний науковий інтерес викликає позиція В. А. Журавля, який акцентує увагу на тому, що в криміналістичній методиці розслідування злочинів як інформаційно-пізнавальній моделі³ особливого значення набувають типові слідчі ситуації й типові версії, типові системи слідчих дій і тактичні операції. Усі ці категорії суттєво впливають на формування сучасних концепцій окремих криміналістичних методик, є їх невід'ємними складниками, зумовлюють ефективність конкретного акту розслідування. Тактичні операції, на його думку, повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто бути максимально прив'язаними до типових слідчих ситуацій і виходити з конкурентних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. Це пов'язано в першу чергу з потребами практики, з необхідністю комплексного проведення слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій з метою вирішення тактичних завдань⁴.

У свою чергу, І. М. Комаров, О. О. Чебуренков, В. І. Шиканов, розмірковуючи про місце тактичних операцій у системі криміналістики, вказують, що розглядувані тактичні засоби виступають єдальною ланкою між слідчою

¹ Куклин В. И. Методика расследования отдельных видов преступлений. Иваново : Изд-во Иван. гос. ун-та, 1983. С. 90–91.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. М. : Норма, 2008. С. 94–97, 110–112; Курс криминалистики. Особенная часть / под ред. В. Е. Корноухова. Т. I. М. : Юристъ, 2001. С. 194–206.

³ Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. 2008. Вип. 1 (52). С. 231–242.

⁴ Його ж. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. 2009. № 2 (57). С. 197–208.

тактикою й методикою розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, В. І. Шиканов вважав, що є достатньо підстав стверджувати, що тактичні операції все частіше знаходять свій прояв як доволі важливий структурний елемент слідчої тактики й методики розслідування окремих видів злочинів¹. Пізніше вчений доводить, що окрема криміналістична теорія тактичних операцій – це нова суттєва частина криміналістики, зміст якої заповнює розрив між тактикою й методикою розслідування².

На переконання І. М. Комарова, криміналістичні операції залежно від видів, які віддзеркалюють зміст і структуру закономірностей предмета криміналістики, можуть і повинні розроблятися у рамках як криміналістичної тактики, так і методики розслідування окремих видів злочинів (курсив наш. – В. Ш.). Аргументуючи свою позицію, вчений наголошує, що в криміналістиці термін «тактика» являє собою вчення про тактику проведення окремих слідчих дій як засобів вирішення завдань. Завдання ж тактичних операцій значно ширше порівняно із завданнями слідчих дій. Фактично воно є системним, яке слідчі дії самостійно вирішити не можуть, а його комплексно вирішують усі компоненти структури криміналістичних операцій (дії різного характеру). А тому закономірності, на яких заснована криміналістична операція, є іншими, ніж закономірності слідчих дій. У зв'язку з цим віднесення дослідження криміналістичних операцій тільки до розділу «Тактики науки», на думку І. М. Комарова, є помилкою. Разом з тим, вважає науковець, окремі види криміналістичних операцій можуть бути віднесені до предмета криміналістичної тактики й розроблятися лише в межах цього розділу. Це стосується видів операцій, які охоплюють виключно декілька тактичних прийомів у рамках однієї чи різних (однорідних або різнорідних) слідчих дій. Окремі ж види криміналістичних операцій дійсно слід розглядати в розділі «Методики науки», але це стосується тільки тих, що містять у собі різноструктурні порядкові компоненти і вписуються своїм змістом у закономірності криміналістичної методики. Йдеться про такі компоненти, як окремі слідчі дії, криміналістичні комбінації й операції, організаційно-технічні та інші дії³.

Пропонуючи розглядати «методико-криміналістичні операції», І. М. Комаров переконує, що суб'єкт доказування у своїй практичній діяльності в системі досудового провадження поряд з техніко- й тактико-криміналістичними операціями може використовувати й методико-криміналістичні, під якими розуміє зумовлені ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання у практичній діяльності суб'єкта доказування,

¹ Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса: монография. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. С. 115.

² Його ж. Теория тактических операций следователя (перспективы развития). Алгоритмы и организация решения следственных задач: сб. науч. тр. Иркутск : Изд – во Иркут. гос. ун-та, 1982. С. 65.

³ Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. С. 129–145.

компонент системи криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів, що забезпечує можливість вирішення спеціальної системи завдань досудового провадження¹.

Як підкреслює О. О. Чебуренков, не заперечуючи безумовно важливого значення тактичної операції для методики розслідування окремих видів злочинів і можливості включення її до структури окремої криміналістичної методики, слід зазначити, що тактичні операції, навіть як частина методики розслідування, забезпечують насамперед вирішення тактичних завдань. Останні, порівняно з кінцевими цілями розслідування, які вимагають повного й достовірного встановлення всіх обставин у кримінальній справі, є більш вузькими, а тому потребують оперування засобами тактичного значення, залученими до тактичної операції, а не методичними рекомендаціями, що утворюють методики розслідування окремих видів злочинів. Крім того, тактичні операції можуть мати загальний характер, не зумовлений особливостями розслідування певного виду злочинів, і повторюватися при розслідуванні різних кримінальних справ незалежно від характеру вчиненого злочину. Очевидно, що в цьому випадку питання їх організації і проведення не охоплюються предметом методики розслідування окремих видів злочинів. Таким чином, поняття «тактична операція» прямо відповідає розділу криміналістики «Криміналістична тактика». У межах існуючої системи науки криміналістики саме в ньому доцільно розглядати всі загальні питання розроблення і проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів: їх поняття і сутність, структуру, види, основні умови та принципи їх побудови та ін. Тут можна опрацьовувати й відповідно вивчати зміст тактичних операцій найзагальнішого характеру, що не залежать від виду різних категорій розслідуваних злочинів і кримінальних справ. Однак не всі питання тактичних операцій можуть бути розглянуті у криміналістичній тактиці. Конкретні тактичні операції, які провадяться з окремих категорій кримінальних справ, слід розглядати в межах окремих і криміналістичних методик, структурованими елементами яких є ці операції. Це дозволить найбільшою мірою врахувати всі особливості конкретних об'єктів, умов і завдань розслідування відповідних видів злочинів при опрацюванні певних тактичних операцій².

Окрему позицію з розглядуваного питання займають А. В. Дулов та Є. О. Логінов, які вважають, що тактичні операції мають досліджуватися у самостійному, спеціальному розділі системи науки криміналістики. Зокрема, на переконання А. В. Дулова, основні теоретичні питання тактичної операції варто помістити в розділі слідчої тактики, а з розвитком криміналістики виокремити їх у самостійний розділ «Організаційні засади

¹ Його ж. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 175.

² Чебуренков А. А. Общетеоретическое положение и практические аспекты криминалистической тактики. М. : Юрлитинформ, 2008. С.105–106.

розслідування»¹. Є. О. Логінов також вважає, що в розділі тактики потрібно сконцентрувати вивчення тактики окремих слідчих дій, а всі інші проблеми, у тому числі тактичні операції, повинні увійти до розділу «Організаційні основи розслідування»². Щодо висловлених суджень, то в криміналістичній літературі зазначалося, що сьогодні навряд чи можна визнати розділ «Організаційні засади розслідування» реально сформованим у системі криміналістики. А тому, тактичні операції необхідно розробляти в єдиному з існуючих розділів науки, доки остаточно не буде вирішено питання реорганізації всієї системи криміналістики³.

Отже, аналіз літературних джерел дає підстави дійти висновку, що єдиної, узгодженої позиції серед учених-криміналістів щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики у науковій доктрині ще не існує. Як видається, при розв'язанні цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Щодо природи походження тактичних операцій, то вони завжди вважалися засобами криміналістичної тактики, входили до предмета дослідження цього розділу науки криміналістики. Саме в межах криміналістичної тактики відбувався процес формування наукової концепції тактичних операцій, зокрема, поняття, ознак, функцій, видів, структури, принципів та інших теоретичних положень. Разом з тим головною сферою реалізації тактичних операцій виступає криміналістична методика, і це виправдано, оскільки положення криміналістичної тактики реалізуються в житті, на практиці тільки через криміналістичну методику, набуваючи тих специфічних особливостей, що відбивають їх пристосування до умов і завдань боротьби з конкретним видом злочинів⁴. Сутність взаємозв'язку методики і слідчої тактики полягає в тому, що тактика надає необхідну інформацію для організації слідчої діяльності, визначає напрям діяльності слідчого в конкретній ситуації. Методика передбачає встановлення загального напрямку розслідування, а тактика реалізує його відповідно до обстановки й даних, отриманих при цьому, доповнює і змінює вказівки методики⁵.

¹ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1979. С. 46–53.

² Логинев Е. А. Теоретические основы тактических операций и их производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств : дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 1996. С. 43.

³ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Расследование преступлений: криминалистические комплексы: учебно.-практ. пособие. М. : Приор, 2003. С. 23.

⁴ Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т.1 : Общая теория криминалистики. М. : Юрист, 1997. С. 295.

⁵ Коновалова В. Е. Взаимосвязь методики и тактики расследования. *Методика расследования преступлений (общие положения)*: материалы научно-практ. конф. (Одесса, ноябрь 1976 г). М. : Всесоюз. бюро по проблемам криминалистики, 1976. С. 28.

У зв'язку з цим варто погодитися з В. О. Коноваловою, яка наголошує, що розробка тактичних операцій як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування, що збагатило розслідування в цілому¹.

Спираючись на висловлене, наукові дослідження в цьому напрямку мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури як самостійний елемент. Але від цього вони не втрачають своєї тактичної природи.

Таким чином, тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики і уже у цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується у криміналістичній методиці.

Наведені судження характеризують сучасний рівень наукових поглядів на визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Але вони, на переконання І. М. Комарова, є неповними, усіченими, оскільки в них відсутня головна ланка, що забезпечує гармонійний розвиток концептуальних і спеціальних знань про криміналістичні операції. Такою ланкою, на думку науковця, виступають загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції², тобто положення, які становлять основу криміналістичної теорії тактичних операцій, про необхідність створення якої неодноразово йшлося в спеціальній літературі³. Зокрема, С. І. Цветков констатує, що закономірним є визнання факту формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій⁴. У свою чергу І. М. Комаров стверджує, що сьогодні формується нова теоретична побудова, яка

¹ Коновалова В. Е. Генезис криминалистической тактики. *Криміналістика ХХІ століття* : міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. X. : Право, 2010. С. 348.

² Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 119.

³ Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 5; Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. С. 80; Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции. *Криминалістика* / под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1995. С. 75–86; Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 1. С. 368–382; та ін.

⁴ Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций. *Проблемы первоначального этапа расследования* : сб. науч.тр. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1986. С. 31–39.

дозволяє образно уявити окрему теорію тактичних операцій у системі криміналістики¹.

Зазначені тенденції можуть суттєво вплинути як на систему науки криміналістики в цілому, так і стимулювати перегляд поглядів на визначення в ній місця тактичних операцій. У цьому плані В. І. Шиканов зазначав, що «зараз ще неможливо передбачити у деталях наслідки цього процесу. Однак, очевидно, що суттєві зміни торкнуться і самої системи науки криміналістики. Можна, зокрема, припустити, що теорія тактичних операцій, що народжується, разом з теорією слідчих версій становитимуть основні розділи вчення про розслідування та попередження злочинів»². Водночас М. П. Яблоков стверджує стосовно теорії тактичної операції, яка перебуває у стані зародження, що, очевидно, правильніше буде розробляти її в межах загальнометодологічної частини криміналістики³. І. М. Комаров доходить висновку, що загальнотеоретичні та загальнометодологічні положення про криміналістичні операції можуть бути гармонійно вписані в розділ загальної теорії криміналістики як окрема криміналістична теорія⁴. Ці судження науковців знайшли своїх прибічників, на думку яких тактичні операції як засіб вирішення тактичних завдань і як одна з найефективніших форм взаємодії слідчих та інших органів мають досліджуватися в загальнометодологічній частині криміналістики⁵.

Дійсно, криміналістичною наукою і практикою розслідування та судового розгляду окремих видів злочинів накопичено, систематизовано й узагальнено досить об'ємний емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, актуальність побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють насамперед систему знань (теоретичних узагальнень, пояснень, висновків), яка характеризує предметно-практичну та інформаційно-пізнавальну сторону діяльності з розслідування та судового розгляду злочинів. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки є науковою основою для розробки і застосування організаційно-тактичних засобів кримінального провадження, оптимізації слідчої та судової діяльності, реалізації потреб сучасної практики боротьби зі злочинністю. Крім того, створення

¹ Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 141.

² Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. С. 44.

³ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). М. : Изд-во МГУ, 1985. С. 80.

⁴ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 119.

⁵ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетников В. Я. Зазнач. твір. С. 23.

цієї теорії сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики.

Слід зазначити, що дотепер залишаються неузгодженими позиції вчених-криміналістів й стосовно місця тактичних операцій у процесі розслідування та судового провадження. Можна говорити про наявність двох найбільш узагальнених підходів до вирішення цього питання. Прибічники першого підходу розглядають процес розслідування (судового провадження) як безперервну процедуру здійснення переліку тактичних операцій. Так, А. В. Дулов свого часу висловив вельми сміливу ідею стосовно того, що методика розслідування різноманітних категорій злочинів у значному ступені повинна будуватися на розробленні лише комплексів тактичних операцій, що істотно змінить зміст методики, зробить її більш корисною для практичної діяльності по розслідуванню злочинів¹. В. Є. Корноухов з цього питання зазначає, що слідчий у процесі розслідування в основному оперує побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через встановлення проміжних фактів, які й визначають тактичні завдання розслідування, а відтак і необхідність провадження тактичних операцій². Більше того, на його переконання, у методиці взагалі повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування³. На думку О. Я. Баєва, дослідження злочинів можна уявити собі у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину і всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування у кримінальній справі. При цьому далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. У таких випадках слідчий планує і реалізує тактичну операцію⁴. Але, як наголошувалося у криміналістичній літературі, поки що ані теорія, ані практика не підтримали категоричні пропозиції цитованих авторів⁵.

За другим підходом тактичні операції розглядаються як відповідні підсистеми процесу розслідування та судового провадження. Зокрема, Л. Я. Драпкін вважає тактичні операції ефективними *підсистемами* (курсив

¹ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. С. 53.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. М.: Норма, 2008. С. 93.

³ Корноухов В. Е. Знач. твір. С. 117.

⁴ Баев О. Я. Основы криминалистики: курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Экзамен, 2003. С. 252.

⁵ Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Вип. 6. Х. : Право, 2006. С. 32.

наш. – В. Ш.) процесу розслідування¹. У подальшому А. Я. Драпкін та В. М. Карагодін дійшли висновку, що тактичні операції це *підсистема* (курсив наш. – В. Ш.) слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування кримінальної справи². Цю ідею підтримує й І. М. Комаров, зазначаючи, що будучи *підсистемами* (курсив наш. – В. Ш.) системи кримінального судочинства, криміналістичні операції, виділені із загального зв'язку цієї системи, первісно сприймаються як неподільне єдине ціле³.

Найбільш категоричними з цього питання є судження В. А. Журавля, який наголошує, що у структурі криміналістичної методики поряд повинні існувати дві побудови: системи слідчих дій і тактичні операції. Кожна з них має своє функціональне призначення. Якщо перша спрямована на вирішення загальних, стратегічних завдань розслідування, то друга – на вирішення завдань тактичних. При цьому тактичні операції як вибіркові, ситуаційно зумовлені утворення займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення конкретного проміжного завдання. Саме за таких умов можна сформувані тактичні операції, паралельне проведення яких не призводитиме до повторення (дублювання) окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що входять до їх структури. Водночас намагання гіперболізувати значення тактичних операцій, розробити окремі криміналістичні методики лише на базі їх комплексів призведе до формування такої наукової абстракції, яка буде відірваною від потреб практики та яку просто неможливо буде реалізувати в діяльності слідчих органів⁴.

Слід зазначити, що В. А. Журавель не поодинокий у своїх судженнях. Зокрема, свого часу Г. А. Матусовський наголошував, що розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття і розслідування злочину, встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню по даній справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні і вирішенні тактичних завдань і два взаємозалежних напрями у діяльності слідчого, зумовлені його повноваженнями само-

¹ Драпкин А. Я. Тактические операции – эффективные подсистемы процесса // Следователь: теория и практика деятельности. 1995. № 1. С. 7.

² Драпкин А. Я., Карагодин В. Н. Криминалистика : учебник. М. : ТК Велби : Проспект, 2007. С. 179.

³ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 44.

⁴ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 221.

стійно приймати рішення щодо спрямування досудового слідства¹. Більше того, навіть сам засновник ідеї тактичних операцій А. В. Дулов писав, що у структурі методики розслідування окремих видів злочинів крім першочергових слідчих дій, будуть розглядатись і групи тактичних операцій, які проводяться з даної категорії кримінальних справ, що сприятиме посиленню наукових основ розслідування злочину, покращенню діяльності слідчих органів².

На наше переконання, більш переконливою слід визнати позицію другої групи науковців, оскільки важко уявити процес розслідування, судового розгляду злочинів, який складається з провадження лише одних тактичних операцій. Все ж таки варто погодитися, що досудове розслідування і судове провадження це передусім здійснення оптимальної системи слідчих (судових) дій³ та інших заходів, яка визначається предметом доказування і слідчою (судовою) ситуацією, а тактичні операції цю систему уточнюють, оптимізують за рахунок комплексного підходу до розв'язання окремих тактичних завдань. Отже, тактичні операції виступають ефективними підсистемами системи кримінального провадження, яка включає тактичні операції досудового розслідування і тактичні операції судового провадження.

Таким чином, проблема визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження є питанням не тільки теорії, але й практики. Від правильного його вирішення залежить і повнота розв'язання практичних завдань розслідування та судового розгляду злочинів. Тому сьогодні перспективним напрямом є розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, що в подальшому сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечить підвищення ефективності й раціоналізації кримінального провадження.

МЕСТО ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В СИСТЕМЕ КРИМИНАЛИСТИКИ

Исследуются проблемы определения места тактических операций в системе криминалистики и процессе уголовного производства. Доказано, что при решении этого вопроса необходимо исходить из природы тактических операций, перспектив их развития, а также специфики взаимосвязи криминалистической тактики и методики расследования отдельных видов преступлений. Разработка тактических операций как научной концепции является своеобразным мостом, который соединяет тактику и методику расследования, обогащает расследования в целом.

¹ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х.: Консум, 1999. С. 152.

² Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск: Изд-во БГУ, 1979. С. 52.

³ Коновалова В. О. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій // Вісн. Акад. прав. наук України. 2007. № 4 (43). С. 155–160.

Обосновывается, что тактическая операция относится к средствам криминалистической тактики и уже в этом качестве, как и другие тактико-криминалистические средства, реализуется в криминалистической методике. Доказана необходимость создания отдельной криминалистической теории тактических операций, создание которой будет способствовать нивелированию спорных позиций ученых по определению места тактических операций в системе криминалистики. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок рассматриваемой проблематики.

Ключевые слова: тактические операции, место тактических операций в системе криминалистики, формирование и реализация тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

PLACE OF TACTICAL OPERATIONS IN THE CRIMINALISTICS SYSTEM

The problems of finding out the place of tactical operations in the criminalistics system and the criminal proceedings are studied. It is proved that in solving this issue it is necessary to proceed from the nature of tactical operations, the prospects for their development, as well as the specificity of the relationship of forensic tactics and methods of investigating certain types of crimes. The development of tactical operations as a scientific concept has become a kind of bridge that combines tactics and investigation techniques that enriched the investigation as a whole. It is grounded that the tactical operation belongs to the means of forensic tactics and already in this capacity, as well as other tactical and forensic means, is realized in the forensic method. Tactical operations are effective subsystems of the criminal proceeding system, which includes tactical operations of pre-trial investigation and tactical operations of court proceedings. It is proved that the forensic science and practice of investigation and judicial review of certain types of crimes accumulated, systematized and generalized enough volume empirical material, which is a starting point for the creation of a separate forensic theory of tactical operations, the urgency of which does not cause any doubts. The provisions of the forensic theory of tactical operations form primarily a system of knowledge (theoretical generalizations, explanations, conclusions), which characterizes the subject-practical, informational and cognitive aspect of the activity of investigation and judicial review of crimes. As well as criminology in general, a separate theory of tactical operations is applied because it is the scientific basis for the development and application of organizational and tactical means of criminal proceedings, the optimization of investigative and judicial activity, and the realization of the needs of modern practices in the fight against crime. The necessity of creating a separate forensic theory of tactical operations is grounded, creation of which will help to eliminate controversial positions of scientists in determining the place of tactical operations in the criminalistics system. The perspective directions of further scientific developments of the considered problem are offered. Today, a promising direction is the development of a separate forensic theory of tactical operations, which will further contribute to the

enrichment of the general theory of criminalistic, will increase the efficiency and rationalization of criminal proceedings.

Keywords: tactical operations, place of tactical operations in the criminalistics system, formation and implementation of tactical operations, criminalistic theory of tactical operations.

КРИМІНАЛІСТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ

Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації»: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті В. В. Сташиса (15 травня, 2020 р., м. Харків). Харків : Право, 2020. С. 420–423.

Сучасний розвиток криміналістики та перспективи формування криміналістичних знань у значній мірі залежать від тенденцій розвитку криміналістичної науки [1; 2; 5], трансформації злочинності та глобальних і інформаційних загроз у суспільстві. У цьому плані В. О. Коновалова слушно стверджує, що на сьогодні спостерігаються тенденції інтеграції та взаємопроникнення знань, які збагачують окремі науки, галузі знань, дозволяючи адаптувати нові досягнення для вирішення практичних завдань і тим самим сприяти подальшому розвитку тих чи інших галузей знань. Зазначені закономірності розвитку поширюються і на криміналістичні знання, що проявляється сьогодні у дослідженнях нових концепцій, теорій, виділенні окремих криміналістичних вчень, нових розробках тактики і методики розслідування злочинів [1, с. 55].

Прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства, що відбуваються, так і від глобалізації суспільних процесів. Тому в умовах сьогодення при формуванні та впровадженні криміналістичних знань необхідно враховувати процеси інформатизації, диджиталізації, глобалізації у суспільстві, їх вплив на стан та характер злочинності, рівень розвитку цивілізації та наявність глобальних загроз світовому співтовариству. Злочинність супроводжує глобальні проблеми суспільства у сфері економіки, політики, екології, забезпечення ресурсами і продовольством, енергетики, демографії [4, с. 14], у тому числі й відчувається суттєвий вплив і сьогоднішнє загострення епідемічної ситуація у державі та світі.

Сучасні реалії ХХІ століття ознаменувалися тим, що світове співтовариство стикнулося з однією із найнебезпечніших загроз останнього часу – епідемією коронавірусу Covid-19. Всесвітня організація охорони здоров'я у березні 2020 р. оголосила про пандемію через спалах коронавірусної інфекції, назвавши розповсюдження коронавірусу «надзвичайною ситуацією глобального масштабу». Наслідки епідемії коронавірусу суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу на злочинність, діяльність органів правопорядку, національну безпеку держав у сфері охорони здоров'я.

В умовах пандемії коронавірусної інфекції Covid-19 сучасна злочинність за останнім часом дещо видозмінилася, вона набула нових рис, тенденцій та характеристик. Практика показує, що у таких умовах значно зменшилась вулична злочинність, водночас різко зросла кількість злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які пов'язані із використанням інтернет-технологій. Значного поширення набуло шахрайство, яке вчиняється організованими злочинними групами, у яких простежується злочинна спеціалізація та чіткий розподіл функцій у механізмі злочинної діяльності і нерідко міжнародний рівень зв'язків, що свідчить про їх транснаціональність.

Організовані злочинні групи нині активно займаються поширенням фейкової інформації про коронавірус, спрямовану на посилення страху та паніки серед населення. У таких умовах з'явився новий феномен – «*інфодемія*». Під цим новим явищем розуміється система заходів та впливів по розповсюдженню дезінформації про коронавірус, яка спрямована на нагнітання страху й залякування населення, пов'язана із поширенням псевдонаукових порад та інтерпретацій, що негативно впливає на свідомість людей та їх поведінку і серйозно ускладнює боротьбу із цієї хвороби. Інфодемія нерідко призводить до психічних захворювань та суїцидних проявів. Такі негативні тенденції у динаміці та структурі злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності [2; 3].

З огляду на викладене, в реаліях сьогодення створення та запровадження інноваційних криміналістичних продуктів, активне їх практичне використання, розглядається як пріоритетне завдання криміналістики на сучасному етапі та нагальна потреба правозастосовної практики.

Традиційно у криміналістиці виділяють три напрями виявлення розроблення та запровадження інновацій – техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів. Використання можливостей цих напрямків є суттєвим резервом забезпечення успішності та результативності протидії сучасній злочинності.

Перспективними напрямками використання інноваційних технологій у протидії злочинності та поширенню коронавірусу є такі: 1) застосування безпілотних літальних апаратів; 2) використання систем спостереження та відеоконтролю; 3) застосування електронного контролю за пересуванням осіб; 4) застосування ідентифікаційних систем розпізнавання за обличчями осіб; 5) використання технологій «BIG DATA»; 6) запровадження різних додатків, сервісів та платформ, які використовуються у боротьбі із поширенням коронавірусу; 7) використання системи виявлення людей з підвищеною температурою, які встановлюються при вході до будівлі; 8) застосування автоматизованих систем для виявлення потенційних хворих та попередження поширення коронавірусу тощо.

В умовах глобальних загроз та негативних інформаційних впливів важлива роль має бути відведена використанню сучасних криміналістичних знань. Засоби криміналістики (прийоми, методи, технології, рекомендації) мають відповідати інформаційним викликам, успішно протидіяти злочинності в реаліях сьогодення. Особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок інноваційних продуктів, оскільки криміналістика є потужним джерелом ефективних змін, оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності.

Література:

1. Коновалова В. О. Нові тенденції розвитку криміналістики // Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 Т. Т.1. Одеса : Юридична література, 2018. С. 55–64.
2. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
3. Shevchuk V. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
4. Шепітько В. Ю. Завдання криміналістики в умовах глобальних загроз та еволюційних перетворень злочинності // Криміналістика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика: наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 Т. Т.1. Одеса : Юридична література, 2018. С. 14–26.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр. Харьков: Апостиль, 2012. С. 43–45.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ: КРИЗА ЧИ НОВИЙ ЕТАП ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VII Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 30 травня 2019 р.). Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 129–136.

Насьогодні у сучасній криміналістиці простежується активізація наукових розробок, присвячених дослідженню теоретико-методологічних засад науки. Підвищена зацікавленість науковців до проблематики методологічної та наукознавчої спрямованості пояснюється, у першу чергу, сучасними тенденціями та особливостями розвитку криміналістики [14, с. 874]. При цьому тенденції розвитку криміналістичної науки залежить від різних чинників. Серед них особливого значення набувають інтеграційні процеси, вплив науково-технічного прогресу та тенденції підвищення рівня абстрактності теоретичного знання, формалізація наукових знань, поглиблення процесів математизації наукових досліджень, запровадження інформаційних технологій, посилення протиріч при взаємодії криміналістичної науки і практики. У цьому сенсі Г. Кендзерська слушно стверджує, що прогнозування тенденцій розвитку криміналістики потребує врахування як змін у житті суспільства, що відбуваються, так і рівня глобальної комунікації [4, с. 45].

В останні роки у спеціальній літературі почастишали випадки появи різного роду критичних суджень на адресу традиційної теорії та методології криміналістики, на концепцію загальної теорії криміналістики. Все частіше можна зустріти твердження окремих науковців про нібито наявні у криміналістиці глобальні негативні явища, проблеми «деградації» і навіть перетворення її в «спеціальну меганауку», тобто нерідко обґрунтовується так звана ідея «кризи у криміналістиці». Так, у криміналістичній літературі за останніх двадцять років окремими науковцями нерідко згадується про певні «суперечності та проблеми» у сучасних криміналістичних дослідженнях [3; 8; 10; 11], а у деяких випадках мова йде про кризу у криміналістиці, навіть й про «смертні гріхи» криміналістики [2] або «системну кризу у криміналістиці» [8, с. 138–146]. Аналіз та критика таких «звинувачень на адресу криміналістики» була предметом гострої дискусії серед науковців [6; 13].

Ідеям кризи у криміналістиці В. Ю. Сокіл присвятив монографію, у якій він зазначає що «...радянська криміналістика виконувала функцію теоретичного і практичного виправдання комуністичного режиму, виступала

інструментом практики карально-репресивних органів, примудряючись при цьому «не помічати» жахливі факти свавілля, беззаконня і безправ'я громадян, політико-правових феноменів «ворог народу» і «член сім'ї ворога народу», «масових репресій» і т. п. Автор при цьому вважає, що не просто «звільнитися від застарілих стереотипів, що діяли в радянській науці протягом багатьох десятиліть: ідеологічних штампів, примусової однодумності, коментування авторитетів, самовихваляння, критиканства щодо «західної» науки, політичної надлояльного до влади і т.п.» [10, с.122]. Далі науковець приходиться до висновку, що слід визнати незворотнім процес становлення нової криміналістичної парадигми, глибоких концептуальних змін у змісті криміналістики, поновлення сенсу і змісту основних наукових категорій, цілей та цінностей криміналістичного наукового співтовариства [10, с. 40].

Критикуючи сучасний стан криміналістики, науковці висловлюють своє автотроцьке бачення проблеми, що склалася. Так, О. С. Александров вважає, що вітчизняна криміналістика переживає кризу, оскільки вона дає знання не для дії, а знання ради знання [1, с. 3]. О. А. Крестовніков заявляє про необхідність перегляду методологічного апарату криміналістики як науки, яка безпосередньо обслуговує та забезпечує практичну діяльність по боротьбі у злочинності [7, с. 50]. За твердженням А. Ф. Лубіна саме теоретико-методологічна відсталість криміналістики не дозволяє їй вийти на сучасний рівень наукових кримінальних технологій, оскільки якщо й існують у криміналістиці методологічні правила, то вони, найчастіше, спеціально не формулювалися, приймалися не зовсім свідомо, а іноді й зовсім несвідомо [9, с.16]. Більш оптимістичне є думка Д. В. Кіма, який зазначає, що наукова дискусія, яка розгорнулася останнім часом, свідчить про те, що криміналістика знаходиться у певній кризі, яка є характерною для усіх наук на певному етапі, піднімаючи їх на більш високий рівень розвитку [5, с. 2]. Крім цього, зустрічаються пропозиції окремих науковців по створенню спеціальної методології криміналістики, зміни наукової парадигми криміналістики, пропозиції застосування нетрадиційних методів у криміналістиці та практиці розслідування злочинів і т.д.

На наш погляд, нерідко ідея «кризи у криміналістиці» є перебільшеною, а в деяких випадках побудована на помилкових й хибних посиланнях, що призводить до тверджень та пропозицій про необхідність відходу від традиційної криміналістичної теорії та методології, суттєвої зміни «криміналістичної парадигми», використання зарубіжного досвіду та ідей, які є нерідко є неоднозначними, дискусійними, а інколи незаконними та несприйнятними для нашої слідчої, судової та експертної практики.

Однією з відправних точок для міркувань прихильників «ідеї кризи» виступає твердження, що загальна теорія криміналістики потребує концептуальної зміни, перш за все, тому, що її основа сформована у радянський період й продовжила свій розвиток у пострадянський. Більше того, сформовані у радянський період, будь-то уявлення про криміналістичну теорію

відображення, чи про предмет криміналістики, її систему, методи чи інші теоретичні положення та наукові концепції, у розумінні прихильників «ідеї кризи» є недосконалими, несприйнятними, погані «за визначенням», оскільки вони є результатом «тоталітарного мислення» та «обвинувального ухилу», засобом «інквізиційного кримінального процесу». Тому, на їх думку, загальна теорія криміналістики та методологія потребує критичного осмислення та докорінного перегляду, відмови від традиційних підходів у криміналістичних дослідженнях.

На думку Р. А. Степанюка, криміналістика сьогодні поки що недалеко відійшла від радянської криміналістики. Це і не дивовижно, адже саме наука того періоду здійснила найбільший вплив на українську криміналістику. Отже, доводиться стверджувати про те, що з 1991 року до цього часу продовжується лише пострадянський етап розвитку останньої. Він характеризується намаганнями трансформувати сформовані у минулому підходи до умов функціонування демократичної держави. Кардинального відходу від парадигм радянської криміналістики фактично не спостерігається. Прикладом цьому є радянська система української криміналістики, структура та зміст її елементів, домінування діалектичного матеріалізму в методології, визначення ключових понять криміналістики [11, с. 389]. Кризова ситуація сьогодні склалась й у вітчизняній криміналістичній науці. Попри понад двадцять сім років, що минули з моменту набуття незалежності, радянська теорія в криміналістиці досі вважається домінуючою. Остання дедалі більше відстає від потреб практики, виявляється неспроможною виконувати свою основну функцію – обслуговування судочинства шляхом розроблення сучасних криміналістичних засобів, прийомів і методів, необхідних для застосування під час досудового розслідування та судового провадження. Тому видається необхідним здійснити критичний аналіз радянських наукових засад у цій сфері [12, с. 212].

Слід зазначити, що такий підхід є обґрунтованим та об'єктивним, потребує критичного осмислення та подальших наукових досліджень зазначеної проблематики. Як вбачається, нерідко фундаментальні проблеми криміналістики трактуються формально або догматично, не відповідають новим реаліям, залишаються недостатньо розробленими у сучасній криміналістичній науці. Стан науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначених питань, оскільки сформованість теоретико-методологічних засад криміналістики відображає сучасний рівень розвитку самої науки.

Разом з тим, більшість прихильників «ідеї кризи», проголошуючи необхідність зміни криміналістичної наукової парадигми, не супроводжують, як правило, свої заклики реальними та конструктивними пропозиціями щодо вирішення декларованої проблеми. Зрозуміло, що така зміна передбачає появу нової наукової парадигми, яка буде виконувати пізнавальну і нормативну функції науки, має визначати вибір нових методів наукового дослі-

дження. Однак у більшості робіт прихильників «ідеї кризи», нової концепції теорії та методології криміналістики, яка здатна замінити існуючу криміналістичну наукову парадигму, не пропонується. У кращому випадку, мають місце деякі пропозиції з окремих питань криміналістичної теорії (причому, авторське бачення предмета та об'єкта криміналістики, визначення окремих термінів, окремі погляди на систему криміналістики, про необхідність розробки нових криміналістичних вчень та теорій тощо). Очевидно, що навряд чи за нову криміналістичну парадигму можна вважати й незрозумілі відсилання окремих авторів до різних філософських джерел, ідей, присутнім у «західній» криміналістиці або інших гуманітарних науках, а також до деяких авторських концепцій в науках кримінального права, кримінального процесу та кримінології.

На наш погляд, «ідеї кризи» самі по собі націлені в основному на руйнування традиційної системи криміналістичних знань, постановку під сумнів існування криміналістики як самостійної юридичної науки, деформування її об'єктно-предметної сфери та завдань і т. д. Подальшого позитиву для об'єктивного розвитку криміналістики від міркувань та пропозицій такого роду практично не спостерігається та не передбачається. Виходячи із викладеного, на наш погляд, не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного і подальшого поступального розвитку криміналістики мають домінувати в криміналістичних дослідженнях із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики і досвідчених вчених-криміналістів, повинні стати фундаментом та основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Існування традиційних теоретичних і методологічних положень криміналістики, її термінології, прийнятих криміналістами-науковцями, так і практиками, є фундаментом, образно кажучи «оберегом» криміналістики, оскільки такий підхід забезпечує та оберігає її від зайвої затеоретизованості і розмивання меж, руйнування системи і деградації результатів наукових досліджень. Звичайно, це не означає, що положення криміналістичної теорії та методології не можуть бути об'єктами наукових дискусій та обговорень. Більш того, такі дискусії ведуться постійно, в тому числі по концептуальним для криміналістики проблемам її об'єкта та предмета, системи, методів і т.д. Результатами цих дискусій стає або підтвердження правильності зроблених раніше висновків, або необхідність переходу на новий рівень розвитку криміналістичних теорій і вчень, які зберігають спадкоємність наукових криміналістичних традицій та наукових шкіл.

Водночас, варто зазначити, що саме по собі критичний аналіз окремих наукових ідей, концепцій, авторських підходів та розгляд їх у порядку дискусій, обґрунтованої критики – це нормальний стан подальшого розвитку будь-якої сфери наукових знань. І такий підхід є правильним та закономірним для криміналістики, проте він не вимагає «термінового та обов'язкового» проголошення ні «кризи», ні «революції» у науці, а ні «зміни наукової па-

радигми». Водночас існує й інший бік цього питання: з яких причин такі погляди, ідеї та думки не отримують широкого визнання у криміналістиці та судово-слідчій практиці. Це питання, як правило, не рідко залишається без відповіді та потребує ретельного аналізу та окремого дослідження.

На наш погляд, сучасні тенденції розвитку криміналістики повинні знайти своє відображення у розробці методології науки, загальної теорії криміналістики, загальних положень теорії пізнання, її категорій в адаптації до концепцій криміналістики. Насьогодні подальших досліджень потребує інтегративна функція криміналістики, застосування системно-структурного, діяльнісного, функціонального, технологічного підходів, посилення практичного спрямування криміналістичних досліджень, які піднімуть сучасну криміналістику на якісно новий рівень розвитку. Сучасна ідеологія криміналістики повинна бути спрямована на збереження і подальший позитивний розвиток криміналістики як юридичної науки спеціального, прикладного характеру, виконання нею важливих функцій по забезпеченню практики сучасними знаннями, засобами, методами і рекомендаціями, що підвищують ефективність діяльності органів правопорядку у протидії кримінальним проявам та викликам сучасності.

Подальший поступальний розвиток криміналістичної науки є неможливим без врахування та використання системи традиційних поглядів і теоретичних положень, що становлять наукову сутність криміналістики й забезпечують її своєрідність та особливу роль у системі інших наукових знань. Очевидно, що відсутність або руйнування базисних положень криміналістики, традиційно сприймаються і розуміються як вченими-криміналістами, так і фахівцями-практиками, не тільки призведе до появи безлічі суб'єктивно і абстрактно сформульованих суджень, але і може призвести до втрати довіри слідчої практики до криміналістичної науки. Крім цього, очевидним є те, що у криміналістичних дослідженнях мають культивуватися не «ідеї кризи», а ідеї об'єктивного та подальшого поступального розвитку криміналістики із урахуванням сучасного стану розвитку науки, традицій криміналістики, які повинні стати основою ідеології криміналістичного мислення, визначати перспективні напрямки подальших наукових досліджень.

Перелік використаних джерел:

1. Александров А. С. Судебная лингвистика и судебная криминалистика // Использование достижений иных наук в криминалистике: материалы научн.-практ. конф., 18–19 апреля 2008г. Краснодар, 2008. С. 3–6.
2. Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики // Международная Ассоциация Противодействию Правосудию. URL: <http://www.iauaj.net/node/342> (дата обращения 07.09.2018).
3. Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистика: материалы междунар. науч. конф. М., 2002. С. 53–61

4. Кендзерска Г. Меандры криминалистики XXI века // Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика. Vilnius: Char kovas, 2013. Ч. II. С. 45–58.
5. Ким Д. В. Методы историко-криминалистического познания и их роль в выявлении тенденций развития науки // История государства и права. 2005. № 6. С. 2–5.
6. Когутич І. І. Окремі міркування щодо викладу О. С. Александровим «суперечностей та проблем» сучасної криміналістики // Вісник Львівського університету. 2011. С. 353–365.
7. Крестовников О. А. Система методологии криминалистики // Государство и право. 2007. № 9. С. 50–54.
8. Кривошеин И. Т. О системном кризисе криминалистики // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. Иркутск, 2016. Выпуск 6. С. 138–146.
9. Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Н. Новгород: НЮИ МВД, 1997. С. 16.
10. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики: монография. Краснодар, 2017. 332 с.
11. Степанюк Р. Л. Деякі перспективні напрями розвитку криміналістики в Україні. Форум Права, 2017. № 5. С. 389–394.
12. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Щодо природи криміналістичної науки // Вісник Кримінологічної асоціації України. 2018. № 2 (19). С. 211–223.
13. Филиппов А. Г. О статье проф. А. С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики» // Вестник криминалистики. 2010. № 3 (35). С. 63–66.
14. Шепітько В. Ю. Сучасний стан та розвиток криміналістики // Правова доктрина України: у 5 т. X.: Право, 2013. Т. 5: Кримінально правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. 1240 с.

METHODOLOGY OF CRIMINALISTICS: DISCUSSIONS, TENDENCY, PROSPECTS

Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsejo 19–21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 tomas. P. 29–43.

Summary

The author discusses the debatable problems of the methodology of criminalistics and analyzes the tendency and prospects for its development. It is determined that the formation and modern development of criminalistics as an independent science is naturally connected with the formation of a system of methods of scientific knowledge of this science, which are determined and conditioned by a complex of tasks solved by

criminalistics, its functions and aims. It is impossible to ensure the further development of criminalistic science, without having and without using the necessary methods of scientific knowledge. Recently, however, in the criminalistic literature there are opposing opinions and approaches regarding individual issues of the methodology of criminalistics, which are debatable in nature.

It is substantiated that the wrong methodological approach leads to a violation of the methodological principles of criminalistics, such as the unity of the theory and practice, the systems approach, the use of other sciences in forensic research, etc. Besides, in criminalistics studies, as in practical work, unfortunately the criteria for the possible usage of criminalistics and practical methods are not always taken into account. Recently, criminalistic science often goes into self-development and often without theorizing. Moreover, there are proposals, «innovations» for the creation and development of various private forensic theories, which are far from being such ones. It is argued that in forensic science there can be no «pure», abstract theories, principles and concepts, and other theoretical construction should have a practical way out, to serve the solution of various practical problems. Among the debatable problems of the formation of the methodological foundations of criminalistic science, the issues of the language of forensic science and the emergence of so-called «new» forensic terms are of particular importance nowadays. Recently, some criminalistic scientists have proposed new terms that are absurd, and their introduction into scientific circulation is unreasonable. The violation of the principles of methodology leads to clogging of the language of criminalistics. Therefore, the problem of unification, standardization and codification of criminalistic terms and the establishment of uniform wording is very relevant today.

The improving of the methodology of criminalistics should be connected with the further development of the general provisions of the theory of knowledge, its categories in adapting to the concepts of criminalistics, the formation on this basis of individual integrative criminalistics theories, where the effective practical recommendations should be developed. Today, further research is required by the integrative function of criminalistics, the use of system-structural, active, functional, technological approaches, strengthening the practical orientation of criminalistics research, which will raise modern criminalistics to a qualitatively new level of development. Scientific approaches and proposals for solving the identified discussion problems of the methodology of criminalistics science are formulated.

Keywords: *methodology of criminalistics, methods of criminalistics, methods of practical activity, methodological principles of criminalistics, methodology of criminalistic research, integrative function of criminalistics.*

Introduction. Establishment and development of criminalistics as a scientific discipline in its own right is consistently connected to the formation of system of this discipline's scientific and educational methods, which are defined and determined by the complex it's tasks, functions, purposes and object of cognitive specific. It's impossible to provide a further development of criminalistics without

having and using necessary methods of scientific cognition, specially adapted for analysis of such specific phenomenon as crimes and activity for their exposure, investigation and prevention.

So, it's important to mention, that during the last decade criminalistics progressive development has been marked by the methodologization of scientific and educational process. Now days, the activation of scientific development dedicated to analysis and invention of criminalistics' methodological basis is observed. The criminalistics' increasing interest to the problem of methodological direction first of all is due to modern tendencies and details of the criminalistics development¹. Among them, the effects of integration process, science and technology progress for development of modern science and tendency of increasing the level of abstractness of theoretical knowledge, deepening of mathematization and technologization scientific research process, the problems of strengthening of certain contradictions at the time of interaction between criminalistics science and practice, formalization of scientific knowledge are of particular importance. So the further improvement of the criminalistic methodology as V. Lukashevich notices is closely related to the expansion of its private methodological basis through the usage of so called «interscientific integrators» and forming on this basis certain integrative criminalistics theories within which efficient recommended practices should be developed².

Integration processes determining complex, interdisciplinary nature of the criminalistic research are being strengthened in the current context. It is reflected in: borrowing and transferring some theories, conceptions, ideas, different cognitive instruments from other spheres of knowledge to criminalistics; undertaking some complex interdisciplinary studies; creation of new cross-sectoral scientific fields at the interface of other spheres of knowledge; approximation with other sciences, which differ in their object spheres, most of all in expansion of interaction sphere between social, natural and technical sciences; approximation with fundamental and highly formalized scientific disciplines; universalization of language etc.³. So, the research and development of the criminalistics methodological basis become especially relevant in the

¹ Шепітько В. Ю. Сучасний стан та розвиток криміналістики // *Правова доктрина України: у 5 т. Х.: Право*, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 874; Кендзерска Г. Меандри криміналістики ХХІ века // *Криміналістика і судовая експертиза: наука, обучение, практика*. Vilnius: Charkovas, 2013. Ч. II. С. 45–58; *Textbook of criminalistics* / ed.: H. Malevski, V. Shepitko. – W. 1 : General Theory. – Kharkiv : Апостіль, 2016. p.159–173.

² Лукашевич В. Г. До поняття криміналістичної методології // *Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 25–26 верес. 2003 р. Харків: Гриф, 2003. С. 31.

³ Крестовников О. А. Системно-деятельностный подход как основание методологических программ в научных криминалистических исследованиях // *Теория и практика судебной экспертизы*. 2018. Том 13. № 2. С. 28

current context, which is caused by needs of practice and further perspectives of the criminalistic development.

Argumentative Issues of the Criminalistics Methodology.

Recently some controversial opinions and scientific attitudes about some issues of the criminalistics methodology, which have contentious nature, have appeared in criminalistic literature¹. Moreover, in the criminalistics literature during last twenty years certain scientists have often mentioned about some «contradictions and problems» in criminalistic research², and in some cases it was a matter of crisis in criminalistics, and even about «mortal sins» of it³. Furthermore, lately there have been certain scientists' proposals in the literature for establishing a special criminalistic methodology, necessity to change the scientific paradigm of the criminalistics, the use of non-traditional methods in it and crime investigation practice etc. A grounded analysis and criticism of these «accusations against criminalistics» were a subject of acrimonious discussion between scientists and it is still considered to be an urgent problem⁴.

While criticizing criminalistic modern situation, scientists express their vision of the current problem. So, D. V. Kim notices that «scientific discussion, which has been developed recently, demonstrates that criminalistics is in some kind of a specific crisis, that is distinctive for all disciplines in a certain stage, driving them

¹ Головин А. Ю. Еще раз к вопросу о методологии криминалистики // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае: Материалы ежегод. межрегион. конф., посвящ. памяти Заслуж. юриста РФ, проф. Тихонова Е. Н. – Барнаул: Изд-во Алтайск. ун-та, 2008. Вып. 7–8. С. 87–90; Колдин В. Я., Крестовников О. А. Криминалистическая методология // Криминалистика: информационные технологии доказывания: учебник. М.: Зерцало, 2007. С. 30–105; Мухин Г. Н., Исютин-Федотов Д. В. Криминалистика: современные проблемы, история и методология: научно-методическое пособие. М.: Юрлитинформ, 2012. С. 70–108; Коновалова В. Е. Проблемы методологии в криминалистике (фрагменты истории) // Сучасні проблеми криміналістики: міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 100-річчю з дня народження В. П. Колмакова (27–28 верес. 2013 р., м. Одеса). Одеса.: Юридична література, 2013. С. 180–182; Когутич І. І. Методологічні проблеми криміналістики: монографія : у 2 ч. Тернопіль, 2015 . Ч. 1: Окремі проблеми методології криміналістики. 2015. 370 с.; Лаврухин С. В., Комягина Ю. С. Основы криминалистической методологии: учебное пособие. М.: Юрлитинформ, 2018. С. 4–17; Лапин Е. С. Философия криминалистики: учебное пособие. М.: Юрайт, 2019. С. 31–47 та ін.

² Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики: монография. Краснодар, 2017. 332 с.; Захарцев С. И. Профессиональная деформация правосознания ученых-юристов // Библиотека криминалиста. Научный журнал. 2015. № 1. С. 341 та ін.

³ Александров А. С. Семь смертных грехов современной криминалистики // Международная Ассоциация Противодействию Правосудию. URL: <http://www.iuaj.net/node/342> (дата обращения 07.09.2018).

⁴ Див.: Когутич І. І. Окремі міркування щодо викладу О. С. Александровим «суперечностей та проблем» сучасної криміналістики І. І. Когутич // Вісник Львівського університету. 2011. С. 353–365; Филиппов А. Г. О статье проф. А. С. Александрова «Семь смертных грехов современной криминалистики» // Вестник криминалистики. 2010. № 3 (35). С. 63–66.

up to the higher level of development»¹. A. S. Aleksandrov considers that «our criminalistic is in crisis», because «it gives knowledge not for acting, but knowledge for its own sake»². G. A. Zorin, tried to systematize and analyze criminalistics methods, in his work «Forensic methodology» claims that «with the loss of marxism-leninism as a all-conquering study criminalistics was «orphaned» from the ideological standpoint. Faded ideals of promised bright future did not find adequate replacement for themselves. Pessimistic perspectives of hopelessness have gradually started to push them out, dropped their wings giving way to the forces of evil. Now criminalistics reminds a play, ripped by the author, overfilled with doubtfulness, which reflects corridors of trick mirrors...and different points of view on the problems that need to be solved»³.

So, consider the scientists, mentioned above to be undoubtedly talented representatives of criminalistic science, but on our part of view, it's unacceptable to agree with the claim that criminalistics was «orphaned» from the ideological standpoint with the loss of marxism-leninism and of criminalistics reminding «a play ripped by the author overfilled with doubtfulness, which reflects corridors of trick mirrors» etc.

From our point of view, this situation is largely due to the ability of many problems of criminalistic methodology and should be discussed. So, the claim of V. E. Konovalova⁴ is considered to be right and it is necessary to pay attention to criminalistic theory and its examination, criminal procedural law and to the necessity to investigate problems of scientific methodology, to the necessity of interaction between dialectic categorical concepts and methods of certain scientific fields and directions. It can contribute to definition and improvement of methodology concept of certain disciplines. Because of that study of the dialectical methodology problem and its connection with methods of sectoral research, including criminalistics is important for creating of methodological basis.

Analyzing the modern situation of criminalistics, A. A. Khrestovnikov announces about the necessity to review methodological mechanism of criminalistics as a science, which could directly serve and provide fight against crime practice⁵. As A. F. Lubina claims «theoretical and methodological underdevelopment of criminalistics does not let it come it to the modern level of

¹ Ким Д. В. Методы историко-криминалистического познания и их роль в выявлении тенденций развития науки // История государства и права. 2005. № 6. С. 2.

² Александров А. С. Судебная лингвистика и судебная криминалистика // Использование достижений иных наук в криминалистике: материалы Всероссийской научн.-практ. конф. с межд. участием. 18–19 апреля 2008 г. Краснодар: Кубанский государственный аграрный ун-т, 2008. С. 3.

³ Зорин Г. А. Криминалистическая методология. Минск: Амалфея, 2000. С. 592, 593.

⁴ Коновалова В. О. Проблеми методології галузевих наук (кримінальне право, кримінально-процесуальне право, криміналістика, судова експертиза) // Право та інновації. № 4 (12). 2015. С. 62.

⁵ Крестовников О. А. Система методологии криминалистики // Государство и право. 2007. № 9. С. 50.

scientific criminalistic technologies. If methodological rules exist in criminalistics, they mostly were not formulated on purpose and were accepted not truly consciously, sometimes even «unconsciously»¹. These and other circumstances determine the necessity of further fundamental development of criminalistic methodological problem as one of the criminalistic research perspective directs.

It's known that criminalistic methodology is based on dialectical approach. So, materialistic dialectic determines not only world-view criminalistic research principals and approaches, but also defines the common research direct, criterions of criminalistic means and estimation of their using results. Dialectical method helps to reveal the philosophical fact of the problems, which are distinctive for criminalistics, to find out which role practice plays both in scientific criminalistic research and investigator's activity, based on recommendations and conclusions of forensic science.

The theory of cognition and reflection is considered to be the methodological basis of criminalistics. In fight against crime criminalistic science and practice philosophical thesis about theory and practice unity, dialectical thesis about substance ability for reflection, thesis about interconnection and intersectionality between phenomena play an important role.

During the crime investigation process, it's necessary to analyze different forms of reflection: starting with simple forms, connected to contact interaction between two objects, continuing with psychophysical forms, when facts and circumstances are reflected in consciousness of people². It should be noted, that some scientists consider dialectical materialism as the only method of criminalistic cognition. For example, V. G. Goncharenko sees dialectic together with metaphysics, the value and the necessity of which lie in the studying of research object in static, beyond the connections, through their «deadening», that means through «metaphysical method». Without metaphysics there will be nothing to study for dialectic. Without elements as they are there is no movement, interconnection and interdependence, without ontology, there is no gnoseology as V. G. Goncharenko³ thinks. Supporting this point of view, E. V. Smahtin points out that along with dialectical approach there are some other philosophical directions. As he thinks, a lot of definitions, laws and principals of methodological grounding of any scientific work are within the framework not just materialistic dialectic, but also metaphysics. Philosophical method, based on dialectical imagination of the actual reality, is characterized by comprehensiveness of consideration of subject of cognition; using the dialectical categories in scientific research and other principals. Metaphysical cognition of the reality consists in one-sided study of any process,

¹ Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Н. Новгород: НЮИ МВД России, 1997. С.16 ; та ін.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. 3-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. С. 228, 229.

³ Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011. С. 30.

phenomenon, law conception through putting them into absolute form and considering them beyond the connection with the actual reality.

It's difficult to accept this claim, because gnoseology, revealing laws of cognition the reality, is based on dialectic, which can give the universal image of the world, where phenomenon of the reality is considered in revealing interconnections, transfusion, fight between opposing trends. Metaphysics can be considered as an alternative for dialectical method just under certain conditions.

In an effort to give the whole finished study of world phenomenon, metaphysics replaces its comprehensive scientific understanding by the mechanical speculative construction of elements of the world. Today metaphysics is rather setback for scientific research, because it's not able to understand and learn qualitative changes from empirical to theoretical level of the reality cognition, and in accordance it does not give the fully representation of research object, and it cannot give objective picture of the world¹.

Studying these problems, N. P. Yablokov pointed out that materialistic determinism effectively protects methodological mechanism of criminalistics from pseudo-scientific devices, based on prejudices, mysticism and occultism². As criminalistic theory shows, the crime investigation practice protects, but not always and not entirely safely.

In our opinion, the other side of this problem is connected with it, and mentioned scientists kept it in their mind, namely, that the wrong methodological approach leads to breaching of methodological principals of criminalistics, such as theory and practice unity, systematic approach, using other disciplines' achievements in the criminalistic study³ etc. Furthermore, in criminalistic research, the same is in practical activity of law enforcement bodies, unfortunately, admissibly criteria of using forensic and practical methods not always are taken in account.

Criminalistic Methodology and Practical Directoin of Study

Analysis of scientific study shows that recently, especially during last twenty years, criminalistics often goes in self-development and objectless theorification. One example is proposal of the «novation» in creation and development of different private criminalistic theories: criminalistic eidology (the theory of forming, developing, practical use of the criminalistic ideas); criminalistic cadavrology (the study of dead bodies); criminalistic factology (criminalistic

¹ Див.: Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряев С. Ю. Криміналістика: навчальний посібник в 2-х частинах. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2017. 374 с.

² Див.: Криміналістика: учебник / Под ред. Н. П. Яблокова. 3-е изд., перераб. М.: Юристъ, 2005. С. 82.

³ Див.: Дулов А. В. Методология криминалистики // Криминалистика: учеб. пособие / Под ред. А. В. Дулова. – Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 31–36.

theory about facts and systems); criminalistic heuristics (criminalistic theory about processes of information transfigurations when it being searched, analyzed, reworked, used in substandard criminalistic situations); criminalistic phenomenology (approach to crime as an original phenomenon, only one of its kind phenomenon); criminalistic interpretation; criminalistic argumentation etc.

As G. A. Zorin thinks, it's time to talk «in accordance to problem statement» about the development of new criminalistic fields: criminalistics of prosecution, «cradle» of all other criminalistic fields; criminalistics of defense; criminalistics of criminal investigation; criminalistics of economic activity. It's possible to go further and mark as forensic fields: criminalistics of murders (problems, which penetrates all criminalistic sections) economical criminalistics (reflects patterns of fantastical growth of economic crimes), transnational criminalistics, transboundary criminalistics¹ etc.

We think that, it's impossible to accept such proposals, because they contradict the principals of scientific character, theory and practice unity. In this connection V. P. Bahin asks the following question: «Criminalistics for criminalistics or for practice?»². In our opinion, it's obvious, that criminalistics, being an applied science, should study patterns of objective reality not as goal in itself, but exclusively for solving tasks of revealing, investigating and preventing crimes. So there can't be «clear», abstractive theories, principals and conceptions in criminalistics, because any theoretical construction should have pragmatic solution and service solving any given practical tasks. In criminalistics science as a practice value of any theory, theoretical construction or conception determines the practical direct.

So, the claim of V. Y. Coldina that in criminalistics, only theories, principals and definitions, which lead to optimization of fight against crime practical activity and solving applied criminalistic tasks, have methodological value is considered to be absolutely true³. By supporting such approach, K. V. Kim⁴ marks that it's very important to criminalistics for distinguish between content of theoretical knowledge and methodological function of this science (right organization of subject's activity, cognizing and transforming reality) and criminalistic practice direction. Moreover, analysis of methodological functions of criminalistic theory lets determine them more strictly and use them effectively as instrument of criminalistic cognition and practice.

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск: Амалфея, 2000. С. 19, 20.

² Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: междунар. науч. конф. М., 2002. С. 53–61.

³ Колдин В. Я. Криминалистика: методологическая функция // Юрид. вестн. 2001. № 1. С. 61–67.

⁴ Ким К. В. Актуальные проблемы методологии советской криминалистики // Вестн. Моск. ун-та. Сер.11, Право. – 1986. – № 3. – С. 80, 81.

Methodological Problems of Criminalistic Language

The fact that the upsetting of methodological principals leads to «contamination» of forensic language is obvious. Lately some forensic scientists are proposing new terms, sometimes they are absurd, and their introduction into scientific circulation is unreasonable, for example criminalistic cadavrology (A. A. Potasevich), criminalistic gipnology (V. A. Obrazcov), criminalistic psychology (V. A. Obrazcov, S. N. Bogomolova), «parametrization of forensic methodology», «typical retrospective modelling of crime activity», (A. A. Khrestovnikov, V. Y. Coldin), «substanceology», «oerdology», «oerdistics», «oerdological regulation», «methodic of overcoming of certain crime types and groups» (A. A. Kirichenko, K. V. Antonov) etc.

The arbitrary process of introduction of a new term in criminalistics is leading to inconsistency in names of criminalistic terms¹. As P. S. Belkin thinks, recently the capture of other disciplines by «trendy» time periods, which are offered for application to replace generally accepted definitions, has become a negative pattern. Such «modernization» does not contribute to its «unification», but, contrarily, brings confuse, artificiality, polysemy in the usage of terms. It's necessary to react negatively on proposes of new terms introduction, if it is not determined by necessity. The replacement of existing definition by a new one warranted only when a new term means a new definition of a concept, the which, meaning of has changed or is significantly specifying².

In the criminalistic literature³ it's fairly noticed that there are such problem questions of terminology and criminalistic language as polysemy of terms; double variation in the use of terms; inattention to the semantics of the word; excessive emotional coloration of terms; violation of the logical sequence in the formulating of the definitions; wrong transliteration; author's interpretations; inconsistency between conceptual criterion and logical-stylistic organization, which leads to a violation of the logical connections of the term and content in the text.

As R. Belkin rightly notes that introduction to criminalistic science of a new term, borrowed from another field of knowledge, to refer to concepts existing in criminalistic science, is permissible only in the following cases: 1) when this term means a new aspect of considering the old concept, that is, in fact an appearance of a new definition (in another aspect, from a different angle) of the object; 2) when a new term more correctly and more fully reflects the definition of the concept used in the criminalistic science, in this case, new terms replace the previously

¹ Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. С. 1; Мухин Г. Н., Исютин-Федотов Д. В. Криминалистика: современные проблемы, история и методология: научно-методическое пособие. М.: Юрлитинформ, 2012. С. 115–131.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. С. 275–277.

³ Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. К., 2002. С. 7.

used ones; 3) when the separation of the concept, connected with the previous term, occurred, and it no longer reflects the whole concept as a whole. In this case, a new term is introduced to determine a separate part of the concept, and the old one is used to determine the part of the concept that remains¹.

Taking into consideration mentioned above, we think, that nowadays the problem of unification, standardization and codification of criminalistic terms and the establishment of uniform wording is highly relevant. Theoretical studies of criminalistic science should be carried out in accordance with the norms of the scientific style of the Ukrainian literary language, lexico-semantic norms, taking into account their inherent features. The language of scientific sources in criminalistic science should correspond with the principle of accessibility, especially if it is designed for the primary perception of the provisions of forensic science by the reader (for example, textbooks, encyclopedias, dictionaries).

The language of criminalistics is dynamic, and it is constantly developing. In criminalistic science, the emergence of new terms or neologization of the forensic language is determined by objective changes in modern life and it is a natural process, reflecting the development of the Ukrainian language and the language of science. In criminalistic science, the expansion of the range of used concepts and definitions, the emergence of new terms and concepts are also due to the active use of borrowed (foreign language) vocabulary, as well as in the process of borrowing the achievements of other sciences by criminalistics. To date, certain trends in the development of the scientific language of criminalistics have been identified and analyzed in detail by scientists and they require a further research².

Criminalistical Methodologies and the Declarative Nature of its Presentation.

In the criminalistical literature, it is rightly noted that it's an anxious fact that in a large flow of textbooks, sections of methodology, the general theory of criminalistic and individual theories are hardly indicated or completely absent or have a purely declarative character. What is it? Absence of material, misunderstanding, ignoring or other reasons? In addition, it is alarming that during the past decade, according to published data, there has not been a single dissertation defended on the methodology and general theory of criminalistics. There is a legitimate question: why?

Analyzing the problems mentioned above, V. E. Konovalova³ correctly notes that in the plan of criminalistic theory development, some controversial issues relating to the science methodology are must be pointed out. If the problem of

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. С. 275–277.

² Лапин Е. С. Философия криминалистики: учебное пособие. М.: Юрайт, 2019. С. 90–100; Мухин Г. Н., Исютин-Федотов Д. В. Криминалистика: современные проблемы, история и методология: научно-методическое пособие. М.: Юрлитинформ, 2012. С. 115–131.

³ Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матеріалів / Редкол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 11–16.

the criminalistic subject still remains controversial, despite established definitions, and becomes an obstacle every time, then the problem of the after-days methodology does not cause any discussion, despite the fact that the forensic methodology does not really exist. Those systems of methods that have a separate character can be easily transferred to scientific laws, supposedly absorbed by the dialectical method, and *in their essence they are categories of formal logic*. Offered as universal methods of cognition, the fact of which is the methodology, they focus on such postulates as measurement, comparison, modeling, etc.

Regarding the debatable problems of criminalistic examination methodology, V. E. Konovalova notes that we find separate attempts to find our own methodology in the studies, dedicated to criminalistic examination. In studies of the theory and methodology of criminalistic examination, it is often called a complex of various types of examinations and their methods of expert activity methodology. There is also a substitution of concepts (a set of methods) with the name of the methodology of expert research, that is a new idea, which immediately dissolves in individual methods of specific types of expert analysis¹. The study of the theoretical problems of criminalistic examination revealed another idea – to approach the methodology of criminalistic examination with the cognitive fact of such a category as «abstract and concrete», declaring the last one as the methodological basis of the theory of criminalistic examination². So, talking about the cognitive nature of the mentioned category, the author reduces it to the traditional sequence of expert research (analysis, comparative research, synthesis), which is not manifested in interaction with other categories of dialectics, performing a variety of functions during expert research. The wish to name those that methods (separate studies) by the term «methodology» also occurs in other works.

We consider it to be necessary to pay special attention on another important problem that now remains debatable in the criminalistical literature. It is the issue of classification and systematization of criminalistic methods.

In our opinion, the most acceptable and successful classification is the one of the methods of R. S. Belkin³, who proposed a three-level system of criminalistic methods: 1) a general method of criminalistical science; 2) general scientific methods; 3) a system of special criminalistical techniques.

At the same time, in modern criminalistic literature⁴ there are true, in our opinion, objections to the name and the term «general method of criminalistics».

¹ Сімакова-ЄфреманЕ.Б. Теорія і методологія комплексної експертизи контактної-слідової взаємодії об'єктів: монографія. – Х.: ВКФ «Гриф», 2004. – 176 с.

² Седнев В. В. Восхождение от абстрактного к конкретному как фундаментальный метод экспертного познания // Криминалисть первопечатный. – Харьков: Апостіль, 2012. № 5. С. 122–131.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 221–227.

⁴ Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М.: Юристъ, 2000. – С. 24; Цільмак О. М. Класифікація методів криміналістики у відповідності до рівнів пізнання // «Публічне право». – 2016. – С. 185–192.

Analyzing these proposals, we think, first of all, that it is hardly reasonable to consider the dialectical method as a general method of criminalistics, because its connection with the system of methods of a separate science is more complex. So, in view of its all-generality and the unification in it of such cognitive principles, units which are universal, it serves as a foundation on the basis of which a system of methods of individual sciences is developed. The dialectical method is basic for many sciences, including criminalistic science. That's why, the dialectic method is implemented in the system of methods of individual sciences, therefore, the level of development of the science methodology is viewed according to the compliance of the system of its methods with the basic provisions and requirements of the dialectical method.

Conclusions. In conclusion, it should be noted that none of the above mentioned methods can be absolutized, transformed into the only possible one, taken separately from others, can not lead to the full success of such research. Only the totality, the system of these methods can ensure the achievement of truth. The theory of knowledge, the theory of reflection, the methods of dialectical and formal logic, and other scientific methods based on them are used in dialectical unity and interconnection¹. All of them in total form a complex system of methods of scientific knowledge in criminalistic.

The tendency in the development of the criminalistic methodology should be reflected in the development of the general provisions of the cognitive theory, its categories in adapting to the concepts of criminalistics. Such adaptations have already been presented by studies of the theory of identification and its individual structures in accordance with the provisions of the criminalistic technique and tactics². Besides, the further improvement of the criminalistic methodology should be associated with the expansion of the base of its separate methodology through the use of so-called «inter-scientific integrators» and the formation on their basis of separate integrative forensic theories, within which effective practical recommendations should be developed. So, nowadays, a criminalistic integrative function requires further research, the usage of system-structural, active, functional, technological approaches, strengthening the practical focus of criminalistic research, will raise the modern crime-list to a qualitatively new level of development.

МЕТОДОЛОГИЯ КРИМИНАЛИСТИКИ: ДИСКУССИИ, ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье исследуются дискуссионные проблемы методологии криминалистики, анализируются тенденции и перспективы ее развития. Определяется,

¹ Шепітько В. Ю. Методи криміналістики // Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2019. С. 14–19.

² Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів. Х.: Право, 2006. Вип. 6. С. 11–16.

что становление и современное развитие криминалистики как самостоятельной науки закономерно связано с формированием системы методов научного познания, которые определяются и обуславливаются комплексом задач, решаемых криминалистикой, ее функциями и целями. Невозможно обеспечить дальнейшее развитие криминалистической науки, не имея и не используя для этого необходимые методы научного познания. Однако в последнее время в криминалистической литературе появляются противоположные мнения и подходы относительно отдельных вопросов методологии криминалистики, которые имеют дискуссионный характер.

Обосновывается, что неправильный методологический подход приводит к нарушению методологических принципов криминалистики. Кроме того, в криминалистических исследованиях, как и в практической деятельности, к сожалению, не всегда учитываются критерии допустимости использования методов криминалистики и методов практической деятельности. В последнее время криминалистика нередко заходит в саморазвитие и беспредметное теоретизирование. Нередко встречаются предложения, «новации» по созданию и разработке различных частных криминалистических теорий, которые далеко таковыми не являются. Аргументируется, что в криминалистике всякое теоретическое построение должно иметь практический выход, обеспечивать решение практических задач.

Среди дискуссионных проблем формирования методологических основ криминалистики особое значение сегодня приобретают вопросы языка криминалистики и появления так называемых «новых» криминалистических терминов. В последнее время некоторые ученые-криминалисты предлагают новые термины, которые абсурдны, и их введение в научный оборот необоснованно. Нарушение принципов методологии приводит к засорению языка криминалистики. Поэтому весьма актуальной сегодня является проблема унификации, стандартизации и кодификации криминалистических терминов, установление единых формулировок.

Совершенствование методологии криминалистики, по мнению автора, необходимо связывать с дальнейшей разработкой общих положений теории познания, ее категорий, адаптации к концепциям криминалистики, формирование на этой основе отдельных интегративных криминалистических теорий, в рамках которых и должны разрабатываться действенные практические рекомендации. Сегодня дальнейших исследований требует интегративная функция криминалистики, применения системно-структурного, деятельностного, функционального, технологического подходов, усиление практической направленности криминалистических исследований, которые поднимут современную науку на качественно новый уровень развития. Сформулированы научные подходы и предложения по решению обозначенных дискуссионных проблем методологии криминалистики.

Ключевые слова: методология криминалистики, методы криминалистики, методы практической деятельности, методологические принципы криминалистики, методология криминалистических исследований, интегративная функция криминалистики.

CRIMINALISTIC METHODOLOGY AND PRAKTIKAL OF STUDY

Scientific achievements of modern society: abstracts of the 4th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House (December 4–6, 2019). Liverpool, United Kingdom. 2019. Pp. 932–939

Summary. The author discusses the debatable problems of the methodology of criminalistics and analyzes the tendency and prospects for its development. It is impossible to ensure the further development of criminalistic science, without having and without using the necessary methods of scientific knowledge. Recently, however, in the criminalistic literature there are opposing opinions and approaches regarding individual issues of the methodology of criminalistic science, which are debatable in nature. It is substantiated that the wrong methodological approach leads to a violation of the methodological principles of criminalistics, such as the unity of the theory and practice, the systems approach, the use of other sciences in forensic research, etc. Recently, criminalistic science often goes into self-development and often without theorizing. Moreover, there are proposals, «innovations» for the creation and development of various private forensic theories, which are far from being such ones. It is argued that in forensic science there can be no «pure», abstract theories, principles and concepts, and other theoretical construction should have a practical way out, to serve the solution of various practical problems. Today, further research is required by the integrative function of criminalistics, the use of system-structural, active, functional, technological approaches, strengthening the practical orientation of criminalistics research, which will raise modern criminalistics to a qualitatively new level of development.

Key words: methods of criminalistics, methodology of criminalistics, methods of practical activity, integrative function of criminalistics, methodology of criminalistic research.

Recently some controversial opinions and scientific attitudes about some issues of the criminalistics methodology, which have contentious nature, have appeared in criminalistical literature [4, p. 221–249; 11; 7, p. 58–64; 9, p. 30–33; 14, p. 159–173]. Moreover, in the criminalistics literature during last twenty years certain scientists have often mentioned about some «contradictions and problems» in criminalistic research [13], and in some cases it was a matter of crisis in criminalistics, and even about «mortal sins» of it [2]. Furthermore, lately there have been certain scientists' proposals in the literature for establishing a special criminalistical methodology, necessity to change the scientific paradigm of the criminalistics, the use of non-traditional methods in it and crime investigation practice etc. A grounded analysis and criticism of these «accusations against criminalistics» were a subject of acrimonious discussion between scientists and it is still considered to be an urgent problem [6, p. 353–365; 15, p. 63–66.].

While criticizing criminalistic modern situation, scientists express their vision of the current problem. So, scientific discussion, which has been developed recently, demonstrates that criminalistics is in some kind of a specific crisis, that is distinctive for all disciplines in a certain stage, driving them up to the higher level of development. A. S. Aleksandrov considers that «our criminalistic is in crisis», because «it gives knowledge not for acting, but knowledge for its own sake» [1, p. 3–6]. G. A. Zorin, tried to systematize and analyze criminalistics methods, in his work «Forensic methodology» claims that «with the loss of marcsism-leninism as a all-conquering study criminalistics was «orphaned» from the ideological standpoint. Faded ideals of promised bright future did not find adequate replacement for themselves. Pessimistic perspectives of hopelessness have gradually started to push them out, dropped their wings giving way to the forces of evil. Now criminalistics reminds a play, ripped by the author, overfilled with doubtfulness, which reflects corridors of trick mirror and different points of view on the problems that need to be solved» [5, p. 592–593].

So, consider the scientists, mentioned above to be undoubtedly talented representatives of criminalistic science, but on our part of view, it's unacceptable to agree with the claim that criminalistics was «orphaned» from the ideological standpoint with the loss of marcsism-leninism and of criminalistics reminding «a play ripped by the author overfilled with doubtfulness, which reflects corridors of trick mirrors» etc.

From our point of view, this situation is largely due to the ability of many problems of criminalistic methodology and should be discussed. So, the claim of V. E. Konovalova [7, p. 62] is considered to be right and it is necessary to pay attention to criminalistic theory and its examination, criminal procedural law and to the necessity to investigate problems of scientific methodology, to the necessity of interaction between dialectic categorical concepts and methods of certain scientific fields and directions. It can contribute to definition and improvement of methodology concept of certain disciplines. Because of that study of the dialectical methodology problem and its connection with methods of sectoral research, including criminalistics is important for creating of methodological basis.

Analyzing the modern situation of criminalistics, A. A. Khrestovnikov announces about the necessity to review methodological mechanism of criminalistics as a science, which could directly serve and provide fight against crime practice [10, p. 50–54]. As A. F. Lubina claims «theoretical and methodological underdevelopment of criminalistics does not let it come it to the modern level of scientific criminalistic technologies. If methodological rules exist in criminalistics, they mostly were not formulated on purpose and were accepted not truly consciously, sometimes even «unconsciously» [12, p. 16]. These and other circumstances determine the necessity of further fundamental development of criminalistic methodological problem as one of the criminalistic research perspective directs.

It's known that criminalistic methodology is based on dialectical approach. So, materialistic dialectic determines not only world-view criminalistic research principals and approaches, but also defines the common research direct, criterions of criminalistic means and estimation of their using results. Dialectical method helps to reveal the philosophical fact of the problems, which are distinctive for criminalistics, to find out which role practice plays both in scientific criminalistic research and investigator's activity, based on recommendations and conclusions of forensic science.

The theory of cognition and reflection is considered to be the methodological basis of criminalistics. In fight against crime criminalistic science and practice philosophical thesis about theory and practice unity, dialectical thesis about substance ability for reflection, thesis about interconnection and intersectionality between phenomenons play an important role.

In our opinion, the other side of this problem is connected with it, and mentioned scientists kept it in their mind, namely, that the wrong methodological approach leads to breaching of methodological principals of criminalistics, such as theory and practice unity, systematic approach, using other disciplines' achievements in the criminalistic study etc. Furthermore, in criminalistic research, the same is in practical activity of law enforcement bodies, unfortunately, admissibly criteria of using forensic and practical methods not always are taken in account.

Analysis of scientific study shows that recently, especially during last twenty years, criminalistics often goes in self-development and objectless theorification. One example is proposal of the «novation» in creation and development of different private criminalistic theories: criminalistic eidology (the theory of forming, developing, practical use of the criminalistic ideas); criminalistic cadavrology (the study of dead bodies); criminalistic factology (criminalistic theory about facts and systems); criminalistic heuristics (criminalistic theory about processes of information transfigurations when it being searched, analyzed, reworked, used in substandard criminalistic situations); criminalistic phenomenology (approach to crime as an original phenomenon, only one of its kind phenomenon); criminalistic interpretation; criminalistic argumentation etc.

As G. A. Zorin thinks, it's time to talk «in accordance to problem statement» about the development of new criminalistic fields: criminalistics of prosecution, «cradle» of all other criminalistic fields; criminalistics of defense; criminalistics of criminal investigation; criminalistics of economic activity. It's possible to go further and mark as forensic fields: criminalistics of murders (problems, which penetrates all criminalistic sections) economical criminalistics (reflects patterns of fantastical growth of economic crimes), transnational criminalistics, transboundary criminalistics [5, p. 19–20] etc.

We think that, it's impossible to accept such proposals, because they contradict the principals of scientific character, theory and practice unity. In this connection V. P. Bahin asks the following question: «Criminalistics for

criminalistics or for practice?» [3, p. 53–61]. In our opinion, it's obvious, that criminalistics, being an applied science, should study patterns of objective reality not as goal in itself, but exclusively for solving tasks of revealing, investigating and preventing crimes. So there can't be «clear», abstractive theories, principals and conceptions in criminalistics, because any theoretical construction should have pragmatic solution and service solving any given practical tasks. In criminalistics science as a practice value of any theory, theoretical construction or conception determines the practical direct.

So, in criminalistics, only theories, principals and definitions, which lead to optimization of fight against crime practical activity and solving applied criminalistic tasks, have methodological value is considered to be absolutely true. It's very important to criminalistics for distinguish between content of theoretical knowledge and methodological function of this science (right organization of subject's activity, cognizing and transforming reality) and criminalistic practice direction. Moreover, analysis of methodological functions of criminalistic theory lets determine them more strictly and use them effectively as instrument of criminalistic cognition and practice.

In the criminalistical literature, it is rightly noted that it's an anxious fact that in a large flow of textbooks, sections of methodology, the general theory of criminalistic and individual theories are hardly indicated or completely absent or have a purely declarative character. What is it? Absence of material, misunderstanding, ignoring or other reasons? In addition, it is alarming that during the past decade, according to published data, there has not been a single dissertation defended on the methodology and general theory of criminalistics. There is a legitimate question: why?

Analyzing the problems mentioned above, V. E. Konovalova [8, p. 11–16] correctly notes that in the plan of criminalistic theory development, some controversial issues relating to the science methodology are must be pointed out. If the problem of the criminalistic subject still remains controversial, despite established definitions, and becomes an obstacle every time, then the problem of the after-days methodology does not cause any discussion, despite the fact that the forensic methodology does not really exist. Those systems of methods that have a separate character can be easily transferred to scientific laws, supposedly absorbed by the dialectical method, and in their essence they are categories of formal logic. Offered as universal methods of cognition, the fact of which is the methodology, they focus on such postulates as measurement, comparison, modeling, etc.

So, talking about the cognitive nature of the mentioned category, the author reduces it to the traditional sequence of expert research (analysis, comparative research, synthesis), which is not manifested in interaction with other categories of dialectics, performing a variety of functions during expert research. The wish to name those that methods (separate studies) by the term «methodology» also occurs in other works.

In conclusion, it should be noted that the tendency in the development of the criminalistic methodology should be reflected in the development of the general provisions of the cognitive theory, its categories in adapting to the concepts of criminalistics. Such adaptations have already been presented by studies of the theory of identification and its individual structures in accordance with the provisions of the criminalistic technique and tactics [8, p. 11–16]. Besides, the further improvement of the criminalistic methodology should be associated with the expansion of the base of its separate methodology through the use of so-called «inter-scientific integrators» and the formation on their basis of separate integrative forensic theories, within which effective practical recommendations should be developed.

References:

1. Aleksandrov A. S. (2008). Sudebnaja lingvistika i sudebnaja kriminalistika. Ispol'zovanie dostizhenij inyh nauk v kriminalistike: materialy nauchno-prakticheskoy konferencii (18–19 aprelja 2008). Krasnodar: KGAU, 3–6. [in Russian].
2. Aleksandrov A. S. (data obrashhenija 02.12.2019). Sem' smertnyh grehov sovremennoj kriminalistiki. Mezhdunarodnaja Associacija Protivodejstviju Pravosudiju. URL: <http://www.iaaj.net/node/342>.
3. Bahin V. P. (2002). Kriminalistika dlja kriminalistov ili dlja praktiki? Rol' i znachenie dejatel'nosti R. S. Belkina v stanovlenii sovremennoj kriminalistiki: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Moskva: JUryst, 53–61. [in Russian].
4. Belkin R. S. (2001). Kurs kriminalistiki. Moscow: JuNITI–DANA: Zakon i parvo, 221–249 [in Russian].
5. Zorin G. A. (2000) Teoreticheskiye osnovy kriminalistiki [Theoretical bases of criminalistics]. Minsk: Amalfeya [in Belorusija].
6. Kogutich I. I. (2011). Okremi mirkuvannja shhodo vikladu O. S. Aleksandrovim «superechnostej ta problem» suchasnoï kriminalistiki. Visnik L'viv's'kogo universitetu, 353–365. [in Ukrainian].
7. Konovalova V. O. (2015). Problemi metodologii galuzevih nauk (kriminal'ne pravo, kriminal'no-procesual'ne pravo, kriminalistika, sudova ekspertiza). Pravo ta inovacii. № 4 (12), 58–64. [in Ukrainian].
8. Konovalova V. E. (2006). Novye tendencii razvitija kriminalistiki. Teorija ta praktika sudovoï ekspertizi i kriminalistiki: Zbirnik naukovopraktichnih materialiv. Redkol.: M. L. Cimbali, V. JU. SHepit'ko, L. M. Golovchenko ta in. Kharkiv: Pravo, vypusk 6, 11–16. [in Ukrainian].
9. Kriminalistika. (2011). Akademichnij kurs: pidruchnik / T. V. Varfolomeeva, V. G. Goncharenko, V. I. Bojarov ta in. Kiïv: JUrinkom Inter, 30–33. [in Ukrainian].
10. Krestovnikov O. A. (2007). Sistema metodologii kriminalistiki. Gosudarstvo i pravo. № 9, 50–54.
11. Krestovnikov O. A. (2013). Sistemno-dejatel'nostnyj analiz metodologii kriminalistiki: monografija. Moskva: JUrlitinform, 16. [in Russian].

12. Lubin A. F. (1997). *Mehanizm prestupnoj dejatel'nosti. Metodologija kriminalisticheskogo issledovaniya*. Nizhny Novgorod: NJUI MVD, 16. [in Russian].
13. Sokol V. Yu. (2017). *Krizis otechestvennoj kriminalistiki: monografija*. Krasnodar. [in Russian].
14. Textbook of criminalistics / ed.: H. Malevski, V. Shepitko. W. 1 : General Theory. Kharkiv, 2016. p.159–173.
15. Filippov A. G. (2010). O stat'e professor A. S. Aleksandrova «Sem' smertnyh grehov sovremennoj kriminalistiki». *Vestnik kriminalistiki*, № 3 (35), 63–66.

DISCUSSION PROBLEMS OF THE CRIMINALISTICS METHODOLOGY

Conceptul de dezvoltare a statului de drept în Moldova și Ucraina în contextul proceselor de eurointegrare: conferința internațională științifico-practică Chișinău, Republica Moldova 1–2 noiembrie 2019. Chișinău, Republica Moldova, 2019. P. 243–247.

The establishment and the development of criminalistics, as a scientific discipline, is naturally connected with the organization of system methods of scientific study in this discipline. So, these methods are defined by the complex of criminalistics tasks and also by its functions and specifics of objects knowledge. I think, that it's impossible to provide a further development of criminalistics without having and using of necessary methods of scientific knowledge, which are specially adapted for the analysis of such specific phenomenon as crimes and activity for their detecting and investigation.

Nowadays the activation of scientific projects, dedicated to analysis and invention of criminalistic methodological basis is observed. An increasing interest of forensic scientists to the issues of criminalistic methodology is explained by the modern tendencies and specifics of the development of this science [5, p. 159–173; 6, p. 874]. Among them, the following points are getting a particular importance: the influence of scientific and technical progress and integrative process on the development of modern science; the raise of technologization and mathematization processes of scientific researches; the development and activation of informative technologies; the problems of scientific knowledge formalization; the tendencies of how to increase the abstraction level of theoretical researches; the problems of particular disagreement in interaction of criminalistic science and practice.

Moreover, it is necessary to tell, that the integrational processes of modern science greatly influence the further development of the theory and methodology

of criminalistics. So, nowadays the research and the development of the methodological issues in criminalistics gain a special actuality, which is caused by the needs of practice and by the further perspectives of the criminalistic development.

So, it should be noted, that nowadays, there are many discussions and opposite opinions in criminalistic literature about its methodology. So, some scientists tell about some «disagreements and problems» in criminalistic researches, but others mention the «situation of crisis» in criminalistics and the third ones even blame criminalistics «for the deadly sins».

Moreover, lately we can see different proposals of certain scientists about «the modernization» of criminalistic methodology. One of them suggest the creation of a special criminalistic methodology, others tell about the necessity to change the scientific paradigm of criminalistics, the third ones suggest the realization of non-traditional methods in crime investigation practice such as hypnosis, astrology, chiromancy and so on. A grounded analysis and criticism of these «blames» against criminalistics was a subject of a burning discussion between scientists and it is still considered to be an actual problem.

From our point of view, we can't, but agree completely with such statements and concepts. We think, that this situation is largely explained by the discussions of different issues of criminalistic methodology. So, the claim of V. E. Konovalova [3, p. 62] is considered to be right and it is necessary to pay attention to criminalistic theory and its examination, criminal procedural law and to the necessity to investigate problems of scientific methodology, to the necessity of interaction between dialectic categorical concepts and methods of certain scientific fields and directions. It can contribute to definition and improvement of methodology concept of certain disciplines. Because of that study of the dialectical methodology problem and its connection with methods of sectoral research, including criminalistics is important for creating of methodological basis.

It's known, that criminalistic methodology is based on a dialectical approach. It helps to reveal the philosophical nature of the problems, which are specific for criminalistics and to find out the role of practice, both in scientific criminalistics research, and in work of an investigator, a judge and an expert.

The theory of cognition and the theory of reflection is considered to be the methodological base of criminalistics. So, principles, laws and categories of dialectics play an important role in methodology of criminalistics and are considered to be the ground for learning of criminalistics objects.

Some scientists consider dialectical materialism to be not the only method of criminalistic learning. For example, the professor V. G. Goncharenko (2011) sees the dialectics to be connected with metaphysics, the value and the necessity of which lie in the studying of cognitive learning through their «deadening» [4, c. 109]. From our point of view, we can't but agree that it can be explained in the following. Firstly, gnoseology defines the laws of the reality cognition and is based on dialectic, which can give the universal image of the world, where phenomenon of

the reality is investigated in revealing of interconnections. Secondly, metaphysics changes universal scientific understanding of world phenomenon.

So, nowadays metaphysics is «a stop» for scientific researches. Metaphysics doesn't give a complete image about the research subject and can't give an objective vision of the world. Based on the above said, it is necessary to mention that there is also another side of this problem. It means, that the wrong methodological approach leads to breaking of methodological principles of criminalistics. Furthermore, in criminalistic researches, the same as in practical activity of crime investigation, unfortunately, acceptance criteria's of using criminalistic and practical methods are not always taken into account.

One more problem, connected with the problems of criminalistic methodology is a problem of practical orientation of criminalistic researches. The analysis of scientific researches shows, that during the last twenty years, criminalistics often goes into self-development and pointless theorization.

As an example of this, such an idea as «novation» in creation and development of different separate criminalistic theories: criminalistic eidology (the theory of forming and practical usage of forensic ideas); criminalistic cadavrology (the study of dead bodies); criminalistic factology (criminalistic theory about facts); criminalistic heuristics (criminalistic theory about the processes of information transfigurations, while searching, analyzing and working it out in unordinary situations); criminalistic phenomenology (an approach to a crime as to a phenomenon); criminalist interpretation (argumentation in criminalistics) [2, p. 19–20].

Some scientists (G. A. Zorin) tells about new criminalistic branches «in accordance to problem statement»: criminalistics of economic activity; criminalistics of criminal search and so on. They also suggest to point out the separate sub branches, as: criminalistics of murders, economical criminalistics, international criminalistics, transnational criminalistics, transboundary criminalistics [2, p. 20] and so on.

We think that, it's impossible to accept such proposals, because they contradict the principles of scientific character, practice and theory unity. So, V. P. Bahin asks the following question: «Is criminalistics for criminalistic scientists or for practice?» [1, c p. 53–61]. From our point of view, it's obvious, that criminalistics is considered to be an applied science, which should study the regularity of objective reality not as a goal in itself, but only for solving tasks of detecting, investigating and preventing crimes.

So, there can't be «clear», abstractive theories, principles and conceptions in criminalistics, because any theoretical research should have pragmatic way out to solve the given practical tasks. In criminalistics, the value of any theory, conception and recommendation are determined by their practical orientation.

The fact, that the distraction of methodological principles leads to «littering» of criminalistic language is obvious. Lately some criminalistic scientists propose new terms, which are sometimes absurd and unreasonable. For example, criminalistics

cadaurology (A. A. Protasevich), criminalistics hypnology (V. A. Obrazcov), criminalistics psychology (V. A. Obrazcov, S. N. Bogomolova), «oerdology», «oerdistics», (A. A. Kirichenko, K. V. Antonov) etc.

The unreasonable process of a new term introduction in criminalistics leads to disparity in names of criminalistic terms. So, an interest of using so called «trendy» terms from other sciences is considered to be one of the negative tendencies in criminalistics science. Such new terms do not only contribute to «unification» of a language, but on the contrary, brings misunderstandings, multiple meanings in the usage of terms in criminalistic science. We can't agree with some scientists about the introduction of new terms but only in the case of an obvious necessity. The replacement of the definite term is considered to be right only in case, if this new term gives a new definition of the meaning.

It is necessary to mention, that there are such problem questions of terminology and criminalistic literature as: 1) multiple meanings of terms; 2) double interpretation of terms; 3) excessive emotional colouring of terms; 4) distraction of logical sequence in the formulating of the definitions; 5) wrong transliteration; 6) wrong author's interpretations.

The problem of unification, standardization and codification of criminalistic terms is very important nowadays. Theoretical studies of criminalistic science should be realized in accordance to the norms of the scientific style of the literary language and its lexico-semantic norms. The language of scientific criminalistics publication sources should correspond with the principles of accessibility.

The language of criminalistics is dynamic, and it is constantly developing. The introduction of new terms in criminalistics is determined by objective changes in modern life and also reflects the features of language development. Today, certain tendencies of criminalistic science language are in the process of developing and demand further research.

The further tendencies of the criminalistic methodology development should find their reflection in the working out of common statements of theory knowledge, its category in adaptation to the concepts of criminalistics. These adaptations were presented in the researches of criminalistic identification theory, and in separate statements of criminalistic technics, tactics and methodics.

Besides, we think, that the further improving of criminalistic methodology is closely connected with the realization of complex multisubject science researches in criminalistics, where some working practical recommendations should be realized.

Moreover, the further development is also demanded by the integrative criminalistic function, by realization of system-structural, active and functional, technological and other approaches. The problems of unification, standardization and codification of criminalistic terms is very important nowadays.

Criminalistic researches and further scientific works should have a practical direction. We consider that the solving of these problems will raise the modern criminalistics to a quality level of its development.

References:

1. Bahin V. P. (2002). Kriminalistika dlja kriminalistov ili dlja praktiki? Rol' i znachenie dejatel'nosti R. S. Belkina v stanovlenii sovremennoj kriminalistiki: materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii. Moskva: JUrlist, 53–61. [in Russian].
2. Zorin G. A. (2000) Teoreticheskiye osnovy kriminalistiki [Theoretical bases of criminalistics]. Minsk: Amalfeya [in Belorusija].
3. Konovalova V. O. (2015). Problemi metodologii galuzevih nauk (kriminal'ne pravo, kriminal'no-procesual'ne pravo, kriminalistika, sudova ekspertiza). Pravo ta inovacii. № 4 (12), 62. [in Ukrainian].
4. Kriminalistika. (2011). Akademichnij kurs: pidruchnik / T. V. Varfolomeeva, V. G. Goncharenko, V. I. Bojarov ta in. Kiiv: JUrinkom Inter, 30. [in Ukrainian].
5. Textbook of criminalistics / ed.: H. Malevski, V. Shepitko. – W. 1 : General Theory. Kharkiv, 2016. p.159–173.
6. Shepitko, V. Yu. (2013). Suchasnij stan ta rozvitok kriminalistiki. Pravova doktrina Ukraïni: u 5 tomah. Kharkiv: Pravo, 5: Kriminal'no pravovi nauki v Ukraïni: stan, problemi ta shljahi rozvitku / za zag. red. V. JA. Tacija, V. I. Borisova. [in Ukrainian].

Розділ 2

**КРИМІНАЛІСТИЧНА
ТЕОРІЯ ТАКТИЧНИХ
ОПЕРАЦІЙ**

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Теорія та практика суд. експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шенітько, А. М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2013. Вип. 13. С. 44–53.

Досліджено сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку окремої теорії тактичних операцій. Проаналізовано наукові підходи до розглядуваної проблеми, проведено їх критичний аналіз. Обґрунтовано нагальну потребу криміналістичної теорії й слідчої практики в розробленні тактичних операцій. Запропоновано перспективні напрямки подальших наукових досліджень проблематики тактичних операцій.

Ключові слова: тактична операція, криміналістична теорія тактичних операцій, загальнотеоретичні основи тактичних операцій, напрямки наукових досліджень тактичних операцій.

Однією з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики та слідчої практики є комплексне застосування слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань розслідування, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На переконання Б. В. Щура, настав час перейти від розрізнених методичних рекомендацій щодо тактичної доцільності проведення окремих слідчих дій до відповідного комплексного підходу, установлення певних залежностей із проміжним (тактичним) завданням розслідування¹. Зазначені процеси зумовили виникнення та становлення концепції тактичних операцій.

Тактичні операції у своєму розвитку пройшли складний еволюційний шлях – від окремих посилок до формування відповідної наукової концепції, яка поступово трансформується в самостійну криміналістичну теорію (учення), що істотно збагачує науковий потенціал криміналістики й практики розслідування та судового провадження.

У 70–90-ті роки ХХ ст. у вітчизняній криміналістиці спостерігалися тенденції до інтенсифікації наукових досліджень, передусім щодо формування її загальної теорії й окремих криміналістичних учень. Як зазначав Р. С. Белкін, у ці роки в криміналістиці з'являється низка перспективних теоретичних концепцій, що мали всі підстави в недалекому майбутньому досягти рівня окремих криміналістичних теорій. Це концепції криміналістичної характе-

¹ Див.: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – С. 185.

ристики злочину, слідчої ситуації, *тактичних комбінацій (операцій)* (курсив наш. – В. Ш.), тактичного рішення й тактичного ризику¹.

Формування загальної теорії криміналістики дало змогу активізувати науковий пошук учених у двох напрямках: а) розроблення нових окремих криміналістичних теорій (учень); б) подальше дослідження й удосконалення вже відомих науці та практиці концепцій, право на існування яких уже доведено часом.

Зазначені процеси наштовхнули А. В. Дулова до ідеї тактичних операцій². Він по праву вважається «батьком» цієї концепції, основним її фундаментом і розробником. Саме він у квітні 1972 р. на науковій конференції в Ленінграді виступив із доповіддю, у якій звернув увагу на те, що тактика не повністю відповідає потребам слідчої діяльності, оскільки вона в основному обмежується розробленням тактичних рекомендацій стосовно проведення окремих слідчих дій, у той час як слідчому досить часто доводиться вирішувати завдання, де необхідно застосовувати відповідні комплекси слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій. З огляду на це виникає нагальна потреба у розробленні цих комплексів, які А. В. Дулов запропонував називати «тактичні операції». При цьому, на його думку, досліджувати цю нову криміналістичну категорію слід у самостійному розділі слідчої тактики. Така постановка питання була принципово новим підходом до розв'язання проблеми оптимізації розслідування злочинів шляхом застосування тактичних операцій, спрямованих на вирішення проміжних завдань за рахунок комплексного застосування системи слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів.

У лютому 1973 р. на IX Міжнародному криміналістичному симпозиумі соціалістичних країн у Берліні з доповіддю «Рационализация и стандартизация в криминалистике» виступив німецький криміналіст К. Шпіндлер (НДР). На його думку, незважаючи на розмаїття кримінальних подій, індивідуальність розслідування кожного конкретного випадку, усі можливі комплекси слідчих дій можна поділити на класи операцій з різною постановкою цілей. Такі комплекси дій було названо «криміналістичні стандартні ситуації (*криміналістичні тактичні операції*) (курсив наш. – В. Ш.). Підґрунтям для розроблення таких програм-інструкцій мають бути результати аналізування криміналістичної практики з урахуванням науково-обґрунтованих критеріїв. Тому процес розслідування доцільно поділити на відносно самостійні частини й визначати *типові для них операції* (курсив наш. – В. Ш.), методи й способи розв'язання проблем, що можуть виявитися в практичній діяльності³.

¹ Див.: Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – С. 273.

² Див.: Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений / А. В. Дулов // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л. : Ин-т усовершен. следств. работников прокуратуры и МВД, 1972. – С. 23–27.

³ Див.: Шпіндлер К. Рационализация и стандартизация в криминалистике / К. Шпіндлер // IX Междунар. криминалистич. симпозиум соц. стран. – Берлин, 1973.

У подальшому ідею тактичних операцій підтримали вітчизняні вчені криміналісти І. М. Лузгін¹, В. І. Шиканов², Л. Я. Драпкін³ та ін. У 1979 р. вийшла у світ монографія А. В. Дулова «Тактические операции при расследовании преступлений»⁴, яка підбила певні підсумки дослідження цієї важливої проблеми. У ній обґрунтовується необхідність розроблення тактичних операцій, виходячи з потреб криміналістичної теорії та слідчої практики, оскільки цілком очевидно, що неможливо обмежуватися розробленням рекомендацій лише з проведення окремих слідчих дій, а треба застосовувати їх комплекси, які багато в чому є типовими й повторюються у своїх основних параметрах. Певним набутком цього періоду можна вважати міжвузівський збірник наукових праць «Тактические операции и эффективность расследования» (Свердловськ, 1986 р.), що містив різні визначення та погляди на сутність і призначення категорії «тактична операція»⁵. Отримані результати дали підстави дійти висновку про те, що розроблення теорії тактичних операцій полегшує розв'язання таких проблем криміналістики, як: а) алгоритмізація процесу розслідування; б) урахування й використання слідчої ситуації при розслідуванні; в) застосування положень наукової організації праці слідчого; г) ужиття дійових заходів щодо подолання протидії розслідуванню.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. і до нинішнього часу спостерігається помітне підвищення наукового та практичного інтересу до проблем розроблення й використання тактичних операцій, про що свідчить низка дисертацій⁶, монографій, науково-практичних посібників, у яких розглядаються

¹ Див.: Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М.: Юр. лит., 1973. – С. 109.

² Див.: Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа» / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1975.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия / Л. Я. Драпкин // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: тезисы науч.-практ. конф. – Л.: Ин-т усовершен. следств. работников прокуратуры и МВД, 1976. С. 54.

⁴ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Мн.: БГУ, 1979.

⁵ Див.: Тактическая операция и эффективность расследования: межвуз. сб. науч. трудов. Свердловск: Изд-во СЮИ, 1986.

⁶ Див.: Решетников В. Я. Следственные ситуации и тактические операции по делам о завладении из жилища имуществом граждан: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / В. Я. Решетников. – Саратов, 1995; Логинов Е. А. Теоретические основы тактических операций и их производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е. А. Логинов. Волгоград, 1996; Галанова Л. В. Следственные ситуации и тактические операции при расследовании преступлений, совершенных с вымогательством: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Л. В. Галанова. Саратов, 2000; Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються

зазначені питання¹. Практично в усіх підручниках і навчальних посібниках з криміналістики останніх років тактичні операції або висвітлюються в окремих розділах (підрозділах), або розглядаються як самостійний елемент структури криміналістичної методики розслідування певної категорії злочинів². Ураховуючи зазначені обставини, можна констатувати, що нині від-

організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. Ф. Здоровко. Х., 2002; *Комаров И. М.* Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / И. М. Комаров. Барнаул, 2003; *Фомина А. С.* Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. С. Фомина. Воронеж, 2003; *Чернышев М. А.* Осмотр места происшествия как базовая тактическая операция : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М. А. Чернышев. М., 2008 та ін.

¹ Див.: *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика : монография / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002; *Образцов В. А.* Преступление. Расследование. Проверка достоверности информации : науч.-метод. пособие / В. А. Образцов, Н. В. Кручинина. М. : Книж. находка, 2002; *Кручинина Н. В.* Проблемы теории и практики проверки достоверности уголовно-релевантной информации в досудебном процессе : монография / Н. В. Кручинина. М. : Вердикт-1М, 2003; *Расследование преступлений: криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие* / [Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников]. М.: Приор, 2003; *Баев О. Я.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие / О. Я. Баев. М.: Экзамен, 2003; *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособие для вузов / С. Б. Россинский ; под ред. В. Н. Григорьева. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003; *Чурилов С. Н.* Криминалистическая методика расследования: проблемы, тенденции, перспективы : монография / С. Н. Чурилов. М. : Юстицинформ, 2011 та ін.

² Див.: *Образцов В. А.* Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика; под ред. В. А. Образцова. М. : Юристъ, 1995. С. 75–84; *Тактические операции* / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.] // Криминалистика : учеб. пособие ; под ред. А. В. Дулова. Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 406–409; *Яблоков Н. П.* Криминалистика : учебник / Н. П. Яблоков. М. : НОРМА, 2000. С. 190–192; *Баев О. Я.* Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2001. С. 218–219; *Дулов А. В.* Виды тактических операций / А. В. Дулов // Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. М. : Дело, 2001. С. 436–447; *Салтевський М. В.* Криміналістика : підручник / М. В. Салтевський: у 2 ч. Х.: Консум, 2001. – Ч. 2. С. 79; *Возгрин И. А.* Общие положения криминалистической тактики / И. А. Возгрин // Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – С. 431; *Серова Е. Б.* Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях / Е. Б. Серова // Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 478–482; *Шепітько В. Ю.* Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько. К. : Ін Юре, 2010. С. 181–184; *Криміналістика. Академічний курс : підручник* / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – С. 247–248 та ін.

бувається процес поглиблення формування криміналістичної теорії тактичних операцій і більш широкого впровадження цих організаційно-тактичних засобів у судово-слідчу практику.

Крім того, аналізуванню криміналістичної літератури з досліджуваної проблематики дає підстави констатувати, що серед науковців намітилися дві тенденції – традиційна і новаторська. Представники першої (А. В. Дулов, А. Я. Драпкін, В. І. Шиканов, Є. П. Іщенко та ін.) продовжують обстоювати раніше висловлені ними погляди на сутність, природу та призначення тактичних операцій, уточнюючи окремі положення, котрі, як правило, суттєво не змінюють основного змісту раніше висловлених думок. Друга група науковців (О. Я. Баєв, І. М. Комаров, О. Є. Космодем'янська, Н. В. Кручиніна, В. О. Образцов, С. Б. Россінський, С. Ю. Якушин та ін.) намагається по-новому підійти до тлумачення поняття тактичних операцій, пропонуючи новаторські підходи до їх формування й застосування при розслідуванні злочинів.

Отже, проведені за тривалу історію розвитку криміналістичних знань дослідження тактичних операцій мають важливе значення. Водночас аналізування наукових досягнень з розглядуваної проблеми свідчить про певну диспропорцію між рівнем теоретичних розробок і питань практично-прикладної спрямованості. Річ у тім, що вчені-криміналісти за відсутності методологічних основ концепції тактичних операцій і одностайності з ключових питань теорії та практики їх реалізації «самовіддано кинулися» розробляти типові тактичні операції й активно впроваджувати їх у практику розслідування злочинів, у тому числі засобами комп'ютерної техніки. Це викликано низкою причин, серед яких однією з найважливіших є відсутність розвиненої наукової концепції тактичних операцій, викладеної у сформованій окремій криміналістичній теорії. Ця обставина дещо уповільнює процеси подальшого дослідження цієї проблематики, робить їх недостатньо повними та такими, що не відповідають сучасному рівню розвитку криміналістики.

Сьогодні дискусійним залишається переважна більшість питань, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій, зокрема, щодо сутності цих організаційно-тактичних засобів, їх функцій, принципів формування та реалізації, класифікації, побудови структури, визначення місця в системі криміналістики та процесі розслідування злочинів, виокремлення чинників-детермінантів, що зумовлюють розроблення типових тактичних операцій, а також здійснення їх організації й планування при розслідування злочинів. На ці й багато інших проблемних питань необхідно дати аргументовані відповіді, спираючись на ґрунтовні методологічні засади з урахуванням сучасних наукових концепцій у криміналістичній науці.

У зв'язку із цим заслуговують на увагу дослідження тактичних операцій на підставі загальнотеоретичних підходів, що забезпечують пояснення й обґрунтування таких фундаментальних першооснов будь-якої окремої наукової теорії, як її генеза, сутність, факт, гіпотеза та теоретична побудова.

Важливо на теоретичному рівні вивчити й розкрити закономірності функціонування тактичних операцій при розслідуванні злочинів. При цьому повноцінний розвиток окремої теорії в криміналістиці має бути обґрунтований предметом і об'єктом її дослідження, а також методами, які при цьому використовуються. Значущими є й питання визначення місця цієї теорії в криміналістичній систематиці, її структури та функцій¹.

Слід відзначити, що останніми роками в криміналістичній літературі неодноразово декларувалося створення самостійної окремої теорії тактичних операцій. Ще у 1983 р. В. І. Шиканов зазначав, що така теорія активно формується², уже в 1985 р. М. П. Яблоков указував на зародження теорії тактичних операцій³, а в 1986 р. С. І. Цветков, аналізуючи питання розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, дійшов висновку про завершення початкового етапу її становлення⁴. У 1995 р. В. О. Образцов обґрунтовує ідею виникнення та подальший розвиток криміналістичного вчення про тактичні операції, включивши це вчення до окремого підрозділу підручника в розділ про теоретичні та методологічні основи криміналістики⁵. У 2001 р. О. Б. Серова виокремлює криміналістичне вчення про тактичні прийоми, комбінації й операції⁶. До цього ж висновку доходить і В. М. Ісаєнко у 2004 р. Розглядаючи питання виникнення й формування тактичних комплексів, він присвячує питанням становлення та розвитку криміналістичного вчення про тактичну операцію самостійний підрозділ своєї праці⁷.

Такого роду декларативні заяви здебільшого базуються на суто суб'єктивному оцінюванні стану сформованості криміналістичної теорії тактичних операцій. Безумовно, зусиллями вчених-криміналістів за остан-

¹ Див.: *Комаров И. М.* Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография / И. М. Комаров. М. : Юрлитинформ, 2010. С 3–5.

² Див.: *Шиканов В. И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – С. 5.

³ Див.: *Яблоков Н. П.* Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения) / Н. П. Яблоков. М. : Изд-во МГУ, 1985. С. 80.

⁴ Див.: *Цветков С. И.* К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С. И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования : сб. науч. трудов. Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1986. С. 31–39.

⁵ Див.: *Образцов В. А.* Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1995. – С. 75–86.

⁶ Див.: *Серова Е. Б.* Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях / Е. Б. Серова // Курс криминалистки : в 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 478–482;

⁷ Див.: *Исаенко В. Н.* Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 1. С. 368–382.

ні роки зроблено багато щодо завершення побудови такої криміналістичної теорії. Але, на нашу думку, цей процес поки що не можна визнати завершеним з причин значної кількості неузгоджених, дискусійних питань, про які вже згадувалося. У зв'язку із цим уважаємо, що нині актуальними залишаються зауваження Р. С. Белкіна стосовно того, що концепція тактичних операцій ще не досягла рівня окремої криміналістичної теорії та поки що перебуває в стадії формування¹.

При визначенні рівня сформованості тієї чи іншої криміналістичної теорії слід виходити із загально філософських підходів до розв'язання цієї проблеми. Зокрема, П. В. Копнін зазначав, що знання, аби стати теорією, повинно досягти у своєму розвитку певної зрілості. Теорія має включати не тільки опис відомої сукупності фактів, а і їх пояснення, виокремлення закономірностей, яким вони підпорядковані. Немає пояснення – немає й теорії². Керуючись наведеними положеннями, Р. С. Белкін констатував, що окремою криміналістичною теорією не може бути будь-яка сукупність окремих теоретичних положень, нехай навіть вельми значущих і таких, що цілком стосуються предметної галузі криміналістичної науки. Окремі теоретичні побудови тільки тоді можуть бути об'єднані в окрему криміналістичну теорію, коли вони належать лише до чітко визначеної сукупності явищ, до того ж пов'язаних між собою органічно. У рамках окремих теоретичних положень пізнання може дійти до знання окремих закономірностей предмета; об'єктивний же зв'язок цих закономірностей, тобто знання закономірностей більш поглибленої сутності, – це вже рівень окремої криміналістичної теорії³.

Зазначені положення слід уважати фундаментальними, відправними для подальшого дослідження проблем тактичних операцій у рамках формування окремої криміналістичної теорії, де передусім постають питання щодо предмета, об'єкта й методу цієї теорії⁴. Беручи до уваги, що предметом окремої криміналістичної теорії виступають певні закономірності об'єктивної дійсності з тих, які вивчаються криміналістикою в цілому, уважаємо за можливе приєднатися до точки зору І. М. Комарова та віднести до предмета теорії тактичних операцій дві групи закономірностей: 1) збирання, дослідження й оцінювання кримінально значущої доказової та орієнтуючої інформації в ситуаціях учинення злочинів і закономірності ефективного й оптимального використання цієї інформації в ситуаціях розслідування з метою вирішення окремих тактичних завдань досудового розслідування комплексними засобами; 2) закономірності побудови та ре-

¹ Див.: *Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин.* – М. : НОРМА, 1999. С. 280.

² Див.: *Копнин П. В. Диалектика как логика и теория познания / П. В. Копнин.* – М. : Наука, 1973. С. 260.

³ Див.: *Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин.* 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. С. 285.

⁴ Див.: *Він же. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2. Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин.* – М. : Юристъ, 1997. – С. 19–23.

алізації тактичних операцій і формування криміналістичних рекомендацій з планування, організації та проведення цих тактичних засобів¹. Об'єкт цієї окремої теорії має складну структуру і являє собою як саму тактичну операцію, так і ті зв'язки й відносини, що виявляються в процесі її формування та реалізації. Метод – це система пізнавальних прийомів, які використовуються як для побудови самої теорії, так і для застосування її положень у певній практичній діяльності². Щодо теорії тактичних операцій, то метод виступає одночасно і як об'єкт досліджень цієї теорії, і як власний її метод³.

Отже, з огляду на висловлені методологічні положення сьогодні ще рано вести мову про створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. У зв'язку із цим слід визнати обґрунтованим твердження І. М. Комарова стосовно того, що в теперішніх реаліях *формується нова теоретична побудова* (курсив наш. – В. Ш.), яка дозволяє образно уявити окрему теорію тактичних операцій у системі криміналістики⁴. Зараз накопичено теоретичні знання й великий досвід практики проведення тактичних операцій, що дасть змогу констатувати існування передумов формування теорії тактичних операцій. Ці питання стоять на порядку денному, становлять основу наукового пошуку вчених-криміналістів, а деякі аспекти розглядуваної проблематики вже достатньо плідно опрацьовувались⁵.

Проте на шляху успішного здійснення фундаментальних напрацювань і комплексних розробок тактичних операцій існують певні труднощі й перепони. Ідеться передусім про ускладненість і недосконалість методів емпіричного спостереження, результати якого обмежуються головним чином

¹ Див.: *Комаров И. М.* Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений: монография / И. М. Комаров. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 130–131.

² Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2. Частные криминалистические теории. – С. 22.

³ Див.: *Комаров И. М.* К вопросу об исследовании содержания частной теории криминалистических операций / И. М. Комаров // Роль и значений деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: матер. междунар. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М. : Акад. упр. МВД РФ, 2002. – С. 153.

⁴ Див.: *Він же.* Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений. – С. 141.

⁵ Див.: *Цветков С. И.* К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С. И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. тр. – Ташкент : ТВШ МВД СССР, 1986. С. 31–39; *Комаров И. М.* Криминалистические операции в досудебном производстве: монография. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002; *Він же.* Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений : монография. М. : Юрлитинформ, 2012; *Шевчук В. М.* Криміналістична теорія тактичних операцій: сучасний стан, тенденції, перспективи / В. М. Шевчук // Сучасні проблеми юридичної науки: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.; за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 476–480; *Журавель В. А.* Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. правов. наук України. 2009. № 2(57). С. 197–208 та ін.

окремими прикладами із слідчої практики. Річ у тім, що ні аналізування матеріалів кримінального провадження, ні опитування працівників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. У більшості випадків оперативно-розшукові та організаційно-технічні заходи не відображаються в матеріалах кримінального провадження. Досить складним питанням є вичленування тактичної операції з усієї маси слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційно-технічних заходів, що проводяться під час досудового розслідування.

Уважаємо, що дослідження концептуальних основ тактичних операцій у криміналістиці необхідно спрямовувати за двома напрямками. Перший передбачає вивчення й дослідження сутності тактичних операцій, наукових і методологічних основ, історії розвитку, структури та класифікації тактичних операцій, місця цієї теорії в системі криміналістики, взаємозв'язку з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, судово-слідчою практикою. Другий напрямок – особливості формування окремих типів і видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою побудови й застосування на практиці типових тактичних операцій, які проводяться для вирішення типових завдань розслідування окремих видів і груп злочинів.

Таким чином, оптимізація й підвищення ефективності протидії злочинним виявам значною мірою залежать від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні засади формування та реалізації тактичних операцій. У зв'язку з цим розроблення тактичних операцій є нагальною потребою криміналістичної теорії й слідчої практики та позитивно вплине на процес установлення істини в конкретних кримінальних провадженнях. Подальші ж дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до розв'язання важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів та оптимізацію слідчої діяльності.

Останніми десятиліттями концепція тактичних операцій інтенсивно розвивається, поступово переходячи в ранг окремої криміналістичної теорії. Це є цілком закономірним, оскільки тактичні операції активізують і організують процеси взаємодії правоохоронних органів, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань. Усе це свідчить про необхідність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних операцій у практичну діяльність з розслідування злочинів. Ось чому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Исследовано современное состояние, тенденции и перспективы развития отдельной теории тактических операций. Проанализированы научные подходы

к рассматриваемой проблеме, проведен их критический анализ. Обоснована на-
сушная необходимость криминалистической теории и следственной практики
в разработке тактических операций. Дальнейшие исследования будут способ-
ствовать обогащению общей теории криминалистики, обеспечат предпосылки
для появления новых подходов к решению важных проблем, направленных на оп-
тимизацию следственной и судебной деятельности. Предложены перспективные
направления дальнейших научных исследований проблематики тактических
операций.

Ключевые слова: тактическая операция, криминалистическая теория так-
тических операций, общетеоретические основы тактических операций, направ-
ления научных исследований тактических операций.

DEVELOPMENT TRENDS AND PERSPECTIVES IN CRIMINALISTIC THEORY OF TACTICAL OPERATIONS

*The article studies the contemporary state, development trends and perspectives of
the specific theory of tactical operations. It provides the critical analysis of scientific
approaches to the problem under consideration, and explains the necessity of criminalistic
theory and investigative practice in tactical operations development. The further research
will contribute to enrichment of the general theory of criminalistics, provide the
preconditions for new approaches to solving important problems aimed at optimizing
investigative and trial activity. The article also suggests perspective directions for
further research into problematics of tactical operations.*

Keywords: tactical operation, criminalistic theory of tactical operations, general
theoretical foundations of tactical operations, directions of research into tactical
operations.

ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

*Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред.
В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. Вип. 70.
С. 83–89.*

Однією з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики
і слідчої практики є комплексність слідчих дій, оперативно-розшукових,
організаційно-технічних і превентивних заходів з метою вирішення окремих
тактичних завдань розслідування в певній слідчій ситуації. Ця тенденція

одержала своє відбиття у криміналістичній науці у виді концепції тактичних операцій [1, с. 167]. У зв'язку з цим, як правильно зазначає В. О. Коновалова, сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликають інтерес концепція тактичних операцій як своєрідна форма розслідування, що поєднує організаційні, слідчі й оперативно-розшукові дії для швидкого й ефективного вирішення слідчих завдань [6, с. 68]. Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою постає проблема розробки теоретичних засад побудови й використання типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів. Разом із тим, у теорії криміналістики й у слідчій практиці мають місце окремі труднощі й проблеми, які потребують окремого дослідження і глибокого осмислення.

Перш за все слід зазначити, що на даний час залишається дискусійним питання про поняття й сутність тактичної операції, що істотно впливає на розробку та дослідження зазначених проблем. Для позначення поняття «тактична операція» використовуються різноманітні терміни, як от: «тактична комбінація» (Р. С. Белкін, А. Є. Михальчук, С. М. Чурилов), «криміналістична операція» (М. П. Яблоков, Г. А. Матусовський, І. М. Комаров), «методична операція» (М. О. Селіванов), «криміналістична тактична операція» (В. І. Шиканов, А. В. Дулов), «слідча операція» (В. Я. Колдін), «стратегічна операція» (В. О. Образцов), «спеціальна операція» (С. Б. Росинський), «система слідчих дій» або «тактичний (криміналістичний) комплекс» (В. О. Образцов, М. О. Селіванов, Ю. О. Головін), «тактична комбінаційна операція» (Є. Г. Джакішев) та ін.

Досить своєрідне й цікаве розуміння сутності тактичної операції запропонував І. М. Комаров, який називає її «криміналістичною операцією» й визначає як «криміналістичний метод пізнання в процесі досудового провадження» [7, с. 44; 8, с. 52]. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відбиває специфіку досліджуваної категорії. Незважаючи на необхідність розумної лаконічності, тлумачення будь-якого поняття повинно містити його основні істотні ознаки. Вказівка на характер завдань розслідування у розглядуваному визначенні, на наш погляд, має принципове значення і повинна обов'язково враховуватися. Тактична операція має розроблятися й застосовуватися для вирішення окремих проміжних тактичних завдань розслідування. Крім того, у даному формулюванні не зазначено такої суттєвої ознаки тактичної операції, як її ситуаційна обумовленість. Тому очевидно, що вказаних ознак у ньому недостатньо для розкриття сутності досліджуваного поняття.

Як вбачається, вживаний науковцем термін «криміналістичний метод пізнання» не несе ніякого змістовного навантаження, оскільки не визначає, які методи пізнання є суто криміналістичними. Більше того, у природі не існує криміналістичних методів пізнання, а є лише методи пізнання, які використовуються для вирішення криміналістичних завдань. Слід зауважити, що методи пізнання застосовуються у всіх науках (у тому числі й у крими-

налістиці) і для всіх наук вони єдині, проте це не значить, що їх необхідно називати «криміналістичними методами пізнання». Отже, тактична операція – це метод, тільки не пізнання, а метод організації розслідування злочинів.

Аналіз спеціальної літератури показує, що при усій різноманітності наукових підходів криміналістів до сутності та поняття тактичної операції, найбільш вдалою й перспективною слід вважати позицію тих (А. В. Дулов, В. І. Шиканов, В. О. Князєв, В. О. Коновалова, С. Ф. Здоровко, В. О. Образцов, В. Ю. Шепітько та ін.), які в понятті тактична операція вирізняють найбільш істотні ознаки цієї категорії. Наприклад, В. О. Князєв за ознаки тактичної операції визначає: а) сукупність слідчих дій; б) програмно-цільовий їх характер; в) узгодженість дій; г) їх комплексність; д) широке використання слідчих заходів; е) детермінованість слідчої ситуації [5, с. 6, 7].

С. Ф. Здоровко суттєвими ознаками тактичної операції називає: 1) сполучення (комплекс, система) однойменних або різнойменних слідчих дій, а також (або) оперативно-розшукових заходів, а іноді й організаційно-технічних заходів. Тактична операція може являти собою комплекс різноманітних за своєю природою дій (процесуальних і непроцесуальних), а може об'єднувати однотипні (приміром, декілька обшуків – тактична операція «Груповий обшук» або декілька оперативно-розшукових заходів – оперативно-тактична операція); 2) у кількісному відношенні це завжди дві й більше дії або два чи більше заходи; 3) дії, що входять до тактичної операції, повинні бути пов'язані, взаємозумовлені і взаємозалежні; 4) виконання дій припускає їх певну черговість (послідовність) або одночасність; 5) операція вирізняється вибірковістю і спрямованістю на вирішення проміжного завдання розслідування; 6) операція відіграє рольову функцію щодо виду злочину; 7) система дій тактичної операції ситуаційно зумовлена, ефективна дія можлива лише в точно визначених слідчих ситуаціях; 8) елементи тактичної операції об'єднані єдиним задумом, мають єдину цільову спрямованість; 9) операція припускає єдине керівництво з боку слідчого незалежно від сутності дій, що входять до неї; 10) дії провадяться за єдиним планом [4, с. 15].

В. О. Образцов рекомендує при криміналістичному трактуванні операції в її тактичному варіанті враховувати наступне: 1) криміналістична операція являє собою складну організовану структуру, яка є складовою частиною пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному судочинстві; 2) криміналістична операція провадиться для вирішення будь-якого завдання розслідування, що виступає метою даної операції; 3) предметно-практичні дії, що реалізуються в рамках криміналістичної операції, являють собою певним чином упорядкований комплекс, усі елементи якого тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюючи й розвиваючи один одного; 4) до кола вказаних дій включаються не будь-які, а лише такі дії, що допускаються в кримінальному процесі; 5) криміналістична операція організується і здійсню-

ється під керівництвом і за участю слідчого, або іншого суб'єкта практичного слідознавства, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа чи матеріал; б) загальним об'єктом тактичного впливу при проведенні зазначеної операції є ситуація, що склалася в перебігу незавершеного провадження [13, с. 211; 12, с. 54].

Таким чином, в основу визначення поняття «тактична операція», на наш погляд, можуть бути покладені наступні ознаки: а) системність взаємозалежних й взаємоузгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою, а іноді й дослідчою ситуацією; в) плановірність їх проведення й реалізації; г) керівна роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання), д) цілеспрямованість дій на вирішення окремих проміжних тактичних завдань.

З огляду на вищевикладене, пропонуємо тактичну операцію розглядати як сполучення (комплекс, систему) узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в даній слідчій ситуації, яке не може бути вирішено окремими або навіть декількома діями (заходами), і проведених за єдиним планом правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого.

На сьогодні в наукових дослідженнях і рекомендаціях, які в них містяться, немає єдиного підходу до формування тактичних операцій у криміналістиці, не визначені чітко і принципи їх побудови й моделювання. Як, правильно, на нашу думку, зазначав Р. С. Белкін [1, с. 88], приблизний набір тактичних операцій досить бідний, і містяться в ньому нерідко зовсім не тактичні операції, а простий перелік дій, за допомогою яких незалежно один від одного може бути вирішено одне й те ж завдання.

Аналіз криміналістичної літератури і слідчої практики показує, що часто тактичними операціями називають окремі дії, заходи тощо, які в дійсності такими не є. Так, у роботах В. О. Образцова, І. М. Комарова, Н. А. Марочкина, В. Я. Решетнякова, С. В. Лаврухіна та інших називаються такі тактичні операції, як «Контрольна закупка», «Контрольне обмірювання», «Виявлення», «Знешкодження взривчастотехнічних об'єктів», «Зняття залишків» [Див.: 13, с. 80–82], «Реставрація особи і голови невідомого трупа» [1, с. 282–299], «Контрольна перевірка», «Огляд місця події», «Обшук» [11, с. 32–60; 10, с. 67] та ін.

У таких випадках, на думку авторів, комплексуються дії по підготовці й виконанню планованого заходу. Однак такі дії не є тактичними операціями. Підготовка до проведення слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу, як правило, розглядається як частина, елемент його тактики, а складові організаційно-технічних заходів не є тактичними. При іншому розумінні будь-який допит, обшук, огляд місця події, пред'явлення для впізнання і тощо,

перетворюються на тактичну або оперативно-тактичну операцію. Названі дії можуть стати й елементом тактичної операції, коли вони провадяться не самі по собі, а тактично чільно пов'язані з іншими діями або оперативними заходами. Контрольна закупка в цьому випадку стане одним з елементів операції по затриманню злочинця по «гарячих слідах», і така операція буде мати вже іншу назву [1, с. 90], приміром, «Затримання злочинця по гарячих слідах». Крім того, контрольна закупка, зазвичай, здійснюється як оперативно-розшуковий захід, а в деяких випадках – як оперативно-розшукова операція і не становить собою предмет вивчення криміналістики.

Не можна змішувати тактичну операцію з чисто технічними заходами, (наприклад, по знешкодженню вибухових пристроїв) або з організаційно-технічними діями, (пов'язаними, приміром, з реставрацією особи чи голови невпізаного трупа), з окремими розшуковими заходами, тактичними прийомами (наприклад, з використанням фактору раптовості тощо). Більше того, виникає сумнів стосовно пропозиції по формуванню тактичних операцій, які йменуються деякими вченими як «Огляд місця події», «Обшук» і т.п. Відомо, що огляд місця події, обшук – це слідчі дії, однак це зовсім не значить, що вони проводяться у формі тактичних операцій. Одиночна дія не може утворити тактичну операцію, оскільки операція – це завжди, взаємозалежний і взаємозумовлений комплекс дій, заходів.

У зв'язку з цим справедливим, на наш погляд, є зауваження І. В. Борисенка, що тактична операція являє собою комплексне утворення, до якого, крім огляду місця події входять також дії не процесуального характеру. До того ж у назві тієї чи іншої тактичної операції мають бути відображені й завдання, що вирішуються за її проведення на конкретному етапі розслідування [3, с. 215].

Певні труднощі дослідження проблеми формування тактичних операцій становлять нерозробленість і недосконалість системи методів їх пізнання й дослідження. Цим, у першу чергу пояснюється низький рівень емпіричної бази досліджень, який ґрунтується в основному на окремих прикладах із практики. Окремі труднощі й перепони в подальшому розвитку теорії формування тактичних операцій пов'язані з її комплексністю, можливості ж вивчення останніх шляхом застосування традиційних прийомів криміналістичних наукових досліджень мінімальні. Ні аналіз кримінальних справ, ні анкетування співробітників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. У більшості випадків оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи не знаходять свого відбиття в матеріалах кримінальних справ. Достатньо складним є питання вичленування тактичної операції з усієї маси слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів, які провадилися у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи [14, с. 47–48].

З урахуванням наведеного можна констатувати, що назріла необхідність розробки єдиних критеріїв формування тактичних операцій у криміналіс-

тиці. Як видиться, при розробці й побудові тактичних операцій слід урахувати нижчевикладені положення.

По-перше, побудова типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів зумовлена окремими (проміжними) тактичними завданнями розслідування. Спостерігається досить тісний взаємозв'язок тактичних завдань розслідування злочинів і тактичних операцій. З одного боку, метою тактичної операції завжди є вирішення конкретного завдання розслідування, з другого – окремі проміжні завдання розслідування визначають засоби його вирішення, тобто зумовлюють певну тактичну операцію. Розробка й побудова типових тактичних операцій тісно пов'язана з визначенням типових тактичних завдань при розслідуванні злочинів. Так, при розслідуванні злочинів проти особи типовими тактичними операціями, як правило, виступають «Розшук та затримання підозрюваного», «Встановлення особи загиблого», та ін. Зрозуміло, що немає необхідності планувати і проводити багато операцій при розслідуванні кожної кримінальної справи. Дійсно, для чого поводити тактичну операцію «Встановлення особи загиблого», якщо його особа була встановлена ще на початку розслідування, чи тактичну операцію «Розшук та затримання підозрюваного», якщо особа злочинця затримана на місці вчинення злочину. Урахування окремих тактичних завдань дає змогу встановити напрямок розслідування, окреслити коло обставин, які треба з'ясувати, встановити типові засоби їх вирішення.

По-друге, розробка й застосування тактичних операцій ситуаційно зумовлені. При плануванні та проведенні тактичних операцій потрібно враховувати слідчу ситуацію, яка склалася на певний момент розслідування. Аналіз слідчих ситуацій свідчить, що в кожній із них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, а необхідність їх планування і проведення зумовлюється залежно від наявності доказової й орієнтовної інформації. Слідча ситуація, що виникла в процесі розслідування диктує певний комплекс слідчих і організаційних дій та оперативно-розшукових заходів.

По-третє, розробка типових тактичних операцій потребує врахування виду й категорії злочину. Виникнення і постановка тактичних завдань розслідування зумовлені вчиненням злочином, характером інформації про особу злочинця, спосіб вчинення та приховання злочину, механізм слідоутворення тощо. Певний вид злочину чи їх група вимагають конкретних тактичних засобів, які можуть бути використані для вирішення окремих тактичних завдань розслідування. При цьому слід мати на увазі криміналістичну характеристику злочину, яка розглядається в теорії криміналістики як узагальнена інформаційна модель (графічна й описова), що становить собою систематизований опис типових криміналістично значущих типових ознак певної категорії (групи) злочинів, які мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття й розслідування. Таким чином, криміналістична характеристика виступає інформаційним підґрунтям для побудови й формування типових тактичних операцій і використання їх у процесі розслідування.

Отже, оптимізація й підвищення ефективності розслідування злочинів значною мірою залежать від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні проблеми формування тактичних операцій, як практика проведення таких операцій забезпечена відповідними методичними розробками. У зв'язку з цим теоретичні засади побудови тактичних операцій і використання їх у теорії криміналістики й практиці розслідування окремих видів злочинів вимагають фундаментальних досліджень і комплексних розробок. Подальші дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення цих важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів, удосконалення форм і методів взаємодії слідчих та органів дізнання.

Список літератури:

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 240 с.
2. Белкин Р. С. Тактические комбинации (операции) // Криминалистика: Учебник. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 167–177.
3. Борисенко І. В. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 3 (26). – С. 213–225.
4. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції: – Х.: Гриф, 2004. – 176 с.
5. Князев В. А. Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества: Автореф. дис ... канд. юрид. наук. – Х., 1986. – 21 с.
6. Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуал. пробл. криміналістики: Матер. міжнар. – практ. конф. 25–26 вер. 2003 р. / За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 66–69.
7. Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: – Барнаул: Изд-во Алтай. ун-та, 2003. – 346 с.
8. Комаров И. М. Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Барнаул, 2003. – 64 с.
9. Криминалистика: Учебник. / Под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 80–82.
10. Лаврухин С. В. Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования умышленных убийств // Алгоритмы и организация решений следственных задач: Сб. науч. трудов. – Иркутск, 1982. – С. 66–69
11. Марочкин Н. А., Решетняков В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов: 2001. – С. 32–60.
12. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юрист, 1997. – 336 с.
13. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: Курс лекций. – М.: Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 400 с.
14. Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуал. пробл. криміналістики: Матер. міжнар.-практ. конф. 25–26 вер. 2003 р. / За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 47–50.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : матер. межд. научн.-практ. конф. (г. Белгород, 25–25 марта 2011г.) в 2-х т. / отв. ред. И. М. Комаров. Белгород : Изд-во БелГУ, 2011. С. 372–377.

Одной из определяющих тенденций современного развития криминалистики и следственной практики является комплексирование тактических приемов или следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мер с целью решения задач, которые по разнь этими приемами, действиями или мерами решить затруднительно или вообще невозможно. Эта тенденция получила свое отражение в криминалистической науке в виде концепции тактических операций¹. В этой связи, правильно отмечает В. Е. Коновалова, что в настоящее время среди теоретических проблем криминалистической тактики вызывают интерес концепция тактических операций, как своеобразная форма расследования, объединяющей организационные, следственные и оперативно-розыскные действия для быстрого и эффективного решения следственных задач². Поэтому на данном этапе развития криминалистики достаточно актуальной и важной представляется проблема разработки теоретических основ построения и использования типичных тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений. Вместе с тем, в теории криминалистики и в следственной практике имеют место отдельные проблемы, которые нуждаются в отдельном исследовании и глубоком осмыслении.

Прежде всего следует отметить, что в настоящее время остается дискуссионным вопрос о понятии и сущности тактической операции, что существенно влияет на разработку и исследование указанных проблем. Для обозначения понятия «тактическая операция» используются разнообразные термины, такие как: «тактическая комбинация» (Р. С. Белкин, А. Е. Михальчук, С. Н. Чурилов), «криминалистическая операция» (Н. П. Яблоков,

¹ См.: Белкин Р. С. Тактические комбинации (операции) // Криминалистика: Учебник. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 167–177; Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства: Монография. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2010. – С. 160.

² См.: Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуал. пробл. криміналістики: Матер, міжнар. – практ. конф. 25–26 вер. 2003 р. / За ред Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Х.: Гриф, 2003. – С. 68.

Г. А. Матусовский, И. М. Комаров), «методическая операция» (Н. А. Селиванов), «криминалистическая тактическая операция» (В. И. Шиканов, А. В. Дулов), «специальная операция» (С. Б. Российский), «система следственных действий» или «тактический (криминалистический) комплекс» (В. А. Образцов, Н. А. Селиванов, Ю. А. Головин), «тактическая комбинационная операция» (Е. Г. Джакишев) и др.

Анализ специальной литературы показывает, что при всем разнообразии научных подходов криминалистов к сущности и понятию тактической операции, наиболее удачной и перспективной следует считать позицию тех, которые в понятии тактическая операция выделяют наиболее существенные признаки этой категории (А. В. Дулов, С. Ф. Здравко, И. М. Комаров, В. Е. Коновалова, В. А. Князев, В. А. Образцов, В. И. Шиканов, В. Ю. Шепитько и др.).

На наш взгляд, в основу определения понятия «тактическая операция», могут быть положены следующие признаки: а) системность взаимозависимых и взаимосогласованных следственных, оперативно-розыскных и других действий; б) обусловленность этой системы действий следственной, а иногда и доследственной ситуацией; в) планомерность их проведения и реализации; г) руководящая роль следователя (за исключением оперативно-тактических операций, где руководителем может быть и должностное лицо органов дознания); д) целенаправленность действий на решение отдельных промежуточных тактических заданий.

Учитывая вышеизложенное, тактическую операцию можно определить как сочетание (комплекс, систему) согласованных между собой одноименных и разноименных следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на решение отдельной тактической задачи расследования в данной следственной ситуации, которая не может быть разрешена отдельными или даже некоторыми действиями (мероприятиями), проводимых за единым планом и под руководством следователя.

Почти 30 лет прошло со времени предложения А. В. Дулова о разработке и применении тактических операций в расследовании преступлений, однако, как отмечает Р. С. Белкин, практическая реализация идеи тактической операции не очень продвинулась¹. Исследование названной концепции в теории криминалистики нередко было односторонним, конструируемым применительно к какой-либо категории преступлений, где в методике расследования упоминались либо назывались те или иные тактические операции как возможные способы решения задач расследования². Примерный их

¹ См.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 88.

² См.: Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжн. – практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Харків: Гриф, 2003. – С.68.

набор весьма скуден, да и содержатся в нем порой вовсе не тактические операции, а простые перечни действий, с помощью которых порознь друг от друга может быть решена одна и та же задача.

Нередко тактической операцией называют то, что таковой в действительности не является. Так, например, в работах В. А. Образцова, Н. А. Швеца, Н. А. Марочкина, В. Я. Решетнякова и многих других авторов называются такие тактические операции, как «Контрольная закупка», «Контрольный обмер», «Выявление», «Обезвреживание взрывотехнических объектов», «Снятие остатков»¹, «Контрольная проверка»², «Осмотр места происшествия», «Обыск»³ и др. В таких случаях, по мнению авторов, комплексуются действия по подготовке и осуществлению планируемого мероприятия. Однако такие действия не являются тактическими операциями.

Следует согласиться с мнением Р. С. Белкина, что подготовка к проведению следственного действия или оперативно-розыскного мероприятия, как правило, рассматривается как часть или элемент его тактики. Составляющие ее организационно-технические меры тактическими не являются. При ином понимании любой допрос, любое предъявление для опознания и т.п. превращаются в оперативно-тактическую или тактическую операцию. Названные действия могут стать и элементом тактической операции, когда они проводятся не сами по себе, а тактически связаны с другими действиями или оперативными мероприятиями. Контрольная закупка в этом случае станет одним из элементов операции по задержанию преступника с личным, и сама эта операция будет носить иное название⁴. Кроме того, контрольная закупка, как правило, проводится как оперативно-розыскное мероприятие, а в некоторых случаях как оперативно-розыскная операция и не является предметом изучения криминалистики.

Нельзя смешивать тактическую операцию и с чисто техническими мерами, например по обезвреживанию взрывных устройств или с организационно-техническими действиями, например, связанные с реставрацией лица и головы неопознанного трупа, с отдельными поисковыми мероприятиями, тактическими приемами, например, с использованием фактора внезапности и т.п. Более того, вызывают большие сомнения предложения по формиро-

¹ См.: Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. М.: Юрист, 1995. – С.80–82.

² См.: Швец Н. А. Особливості проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжн. – практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Харків: Гриф, 2003. – С. 169.

³ См.: Марочкин Н. А., Решетняков В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов, 2001. – С. 32–60.

⁴ См.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 90.

ванию тактических операций, именуемых некоторыми авторами как «Осмотр места происшествия», «Обыск» и т.п. Известно, что осмотр места происшествия, обыск являются следственными действиями, однако это вовсе не значит, что они проводятся в форме тактических операций. Одинокое действие не может образовать тактическую операцию, поскольку операция – это всегда комплекс, взаимосвязанный и взаимообусловленный комплекс действий, мероприятий и средств их реализации.

Сегодня практика планирования и проведения тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений, накопив в результате проб и ошибок значительный положительный опыт, оказалась впереди теории. Теоретические основы тактических операций требуют фундаментальных исследований и комплексных разработок данной проблематики. Однако в этом плане имеют место определенные трудности. Прежде всего, на наш взгляд, трудности и препятствия для дальнейшего развития криминалистической теории тактических операций связаны с неразработанностью и несовершенством системы методов познания и исследования тактических операций. Этим, как нам представляется, обусловлен низкий уровень эмпирической базы исследований, которые базируется в основном на отдельных примерах из практики.

Отдельные трудности исследования проблемы тактических операций связаны с ее комплексностью, возможности же их изучения путем применения традиционных приемов криминалистических научных исследований минимальны, поскольку ни анализ уголовных дел, ни анкетирование, интервьюирование сотрудников правоохранительных органов не могут дать необходимых сведений о характере и содержании тактических операций. В большинстве случаев оперативно-розыскные и организационно-технические мероприятия не находят отражения в материалах уголовных дел. Достаточно сложным и проблематичным вопросом является вычленение тактической операции из всей массы следственных действий, оперативно-розыскных и организационно-технических мероприятий, проводимых в связи с расследованием уголовного дела.

Очевидно, что многие положения концепции тактических операций требуют глубокого теоретического осмысления. Обсуждение проблем тактических операций в общетеоретическом плане еще далеко от своего окончательного решения, о чем справедливо и указывается многими учеными криминалистами (О. Я. Баев (2002 г.), Р. С. Белкин (2001 г.), В. Е. Коновалова (2003 г.), И. М. Комаров (2003, 2010 г.), С. Н. Чурилов (2002 г.), В. Ю. Шепитько (2003 г.) и др.

В частности, продолжают оставаться дискуссионными такие вопросы, как понятие, структура, классификация и место тактических операций в системе криминалистики. В принципе нет единого мнения даже по во-

просу понятия тактической операции. Нуждаются в дальнейшем развитии еще недостаточно разработанные вопросы тактических операций, в частности касающихся: функций тактических операций; организации и планирования тактических операций, разработки их структуры, определения системы действий алгоритмического характера; следственных ситуаций и их влияния на выбор тактики осуществления тактических операций; тактико-психологических проблем, которые возникают в процессе взаимодействия участников данных операций; возможности законодательной регламентации осуществления тактических операций; криминалистической характеристики как информационной основы формирования тактических операций и др.

Разнообразие взглядов по указанным проблемам подтверждает актуальность темы исследования и обуславливает необходимость дальнейших теоретических разработок данной концепции. Поэтому значительный интерес представляет разработка тактических операций, как в общетеоретическом плане, так и применительно к расследованию отдельных видов преступлений. Наряду с разработкой общих положений теории тактических операций, а также организационно-тактических основ базовых (высокого уровня общности) тактических операций, достаточно четко обозначилась тенденция выявления, изучения возможностей и определенных закономерностей формирования и использования тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений. В этом плане перспективным представляется типизация тактических операций, как применительно к отдельным видам преступлений, так и к ситуациям расследования. В этом отношении уже есть опыт составления перечня тактических операций при расследовании убийств (С. Ф. Здоровко, 2004), дальнейшие разработки могут представить подобные либо разновариантные регламентации относительно других видов преступлений¹. Следует отметить, что назрела необходимость разработки единых критериев формирования тактических операций в криминалистике.

Таким образом, оптимизация и повышение эффективности расследования преступлений существенным образом зависит от того, насколько глубоко разработаны теоретические проблемы формирования тактических операций, как практика проведения таких операций обеспечена соответствующими методическими разработками. В связи с этим теоретические основания построения тактических операций и использования их в теории криминалистики и практике расследования отдельных видов преступлений требуют фундаментальных исследований и комплексных разработок.

¹ См.: Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжн.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Харків: Гриф, 2003. – С. 68.

ТЕОРИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харків. НДІ суд. експертиз). – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 110–116.

Розглянуто сучасний стан, існуючі проблеми та дискусійні питання теорії тактичних операцій, її практичне застосування.

Рассмотрены современное состояние, существующие проблемы и дискуссионные вопросы теории тактических операций, ее практическое применение.

Расследование преступлений – многогранный процесс, в ходе которого постоянно возникают сложные задачи различного характера и объема: от общих, касающихся полного раскрытия и расследования преступления, установления всех обстоятельств, подлежащих доказыванию по данному делу, изобличения виновных, до решаемых для установления отдельных сторон расследуемого события, обеспечения условий для достижения общей цели расследования. Решение тактических задач становится более эффективным, если в процессе расследования преступлений наряду с отдельными следственными, оперативно-розыскными и иными действиями применяются комплексы (системы) таких действий и мероприятий, требующие от следователя своевременного принятия наиболее целесообразного решения по делу.

В этой связи одной из определяющих тенденций развития следственной практики является комплексирование тактических приемов или следственных действий с целью решения задач, которые порознь этими приемами или следственными действиями решить затруднительно или вообще невозможно. Эта тенденция получила свое отражение в криминалистике в виде концепции тактических операций (комбинаций)¹. Поэтому правильно отмечает В. Е. Коновалова, что в настоящее время среди теоретических проблем криминалистической тактики вызывает интерес концепция тактических операций как своеобразная форма расследования, объединяющая организационные, следственные и оперативно-розыскные действия для быстрого и эффективного решения следственных задач².

¹ См.: *Белкин Р. С.* Тактические комбинации (операции) // *Криминалистика: Учебник / Под ред. А. Ф. Вольнского.* – М., 1999. – С. 167.

² См.: *Коновалова В. Е.* Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // *Актуальні проблеми криміналістики: Мат. міжнар. практ. конф.* – Х., 2003. – С. 68.

Таким образом, научный поиск и постоянное совершенствование следственной деятельности, разработка более эффективных форм организации взаимодействия органов следствия и дознания вполне закономерно и объективно привело науку и практику к идее комплексного решения конкретных задач расследования в форме тактических операций.

Впервые в криминалистике к проблеме разработки тактических операций при расследовании преступлений обратился А. В. Дулов¹. Основной тезис его идеи состоял в том, что в существующем виде криминалистическая тактика не отвечает потребностям практики, поскольку ограничивается разработкой рекомендаций, рассчитанных на отдельные следственные действия. Между тем следователю часто приходится решать задачи, ответ на которые может быть найден только путем проведения комплекса следственных, оперативно-розыскных, ревизионных и иных действий. По этому необходима разработка тактических рекомендаций для оптимизации решения разнообразных сложных задач, что невозможно без совокупного проведения целого ряда указанных мероприятий. Такие общие задачи А. В. Дулов и назвал «тактическими операциями».

Идею о необходимости применения тактических операций при расследовании поддержали многие криминалисты. Активно в исследование темы тактических операций включился Р. С. Белкин. На основе анализа этого вопроса он развил представления о них и предложил назвать данный криминалистический способ «тактической комбинацией». Хотя, по его же признанию, особых расхождений с термином «тактическая операция» термин «тактическая комбинация» не имел. В третьем томе «Курса криминалистики» Р. С. Белкин изложил свой взгляд на возникновение проблемы². По его мнению, временем ее возникновения следует считать первую половину 60-х гг. и, в частности, дискуссию 1964 г., посвященную проблемам криминалистической тактики.

Появление в криминалистике понятия «тактическая операция» вызвано потребностями практики, анализ которой позволяет отметить, что целеустремленное проведение совокупности следственных и иных действий, направленных на решение той или иной задачи, подчиненной конечной цели расследования, значительно повышает его эффективность.

Актуальность этого направления научных изысканий также обусловлена необходимостью исследования связей между отдельными следственными, оперативно-розыскными и иными действиями, направленными на решение промежуточных задач расследования, в свою очередь, predetermined складывающейся следственной ситуацией и видом преступления. Как отмечают ученые-криминалисты, использование метода тактических операций

¹ См.: Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л., 1972. – С. 23–26.

² См.: Белкин Р. С. Курс криминалистики. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М., 1997. – С. 202–208.

особенно эффективно при расследовании сложных уголовных дел, которые характеризуются существенной неполнотой исходной информации, большим количеством эпизодов и участников преступления или активным противодействием расследованию со стороны заинтересованных лиц¹.

В криминалистической литературе тактическая операция стала рассматриваться как важный элемент деятельности следователя по расследованию преступлений и нередко как средство реализации методов расследования, а само направление, связанное с разработкой вопросов теории и практики тактических операций, именуется в криминалистической науке «авангардным»². И это не случайно, поскольку обусловлено тем, что разработка данной теоретической концепции имеет ярко выраженную практическую направленность. В этой связи многие ученые и практики признают, что формирование, исследование типовых тактических операций и применение их на практике – один из главных путей оптимизации и повышения эффективности процесса расследования преступлений. В. Ю. Шепитько правильно отмечает, что разработка тактических операций призвана способствовать оптимизации раскрытия и расследования преступлений, предполагает установление взаимосвязи и взаимозависимости между отдельными следственными действиями, оперативными и организационными мероприятиями³.

Предпосылками возникновения и формирования концепции тактических операций послужили общность и повторяемость в процессе расследования преступлений задач, стоящих перед следователем, следственных ситуаций, в рамках которых они решаются, способов их решения и т. д. Именно «выделение таких общих, повторяющихся действий является основой для разработки алгоритмов, создания схем, которые обеспечивают оптимальные варианты действий для достижения целей в данной профессиональной деятельности»⁴.

Возникнув в недрах следственной практики, теории криминалистики как метод решения конкретных, достаточно сложных промежуточных задач отдельных этапов расследования, на основе прежде всего интегрирования и комплексирования действий различных субъектов, его осуществляющих, тактические операции вызвали пристальный интерес ученых-криминалистов. С одной стороны, как отмечает В. Е. Коновалова, названная концепция, породила неоднозначные оценки ученых как надуманная конструкция, однако, с другой стороны, ее практическое применение оказалось достаточно эффек-

¹ См.: Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания // Тактические операции и эффективность расследования. – Свердловск, 1986. – С. 4.

² См.: Шиканов В. И. Тактическая операция как важнейший структурный элемент следственной тактики и одна из форм сотрудничества органов следствия и дознания // Совершенствование предварительного следствия в аспекте искоренения преступности в нашей стране. – Иркутск, 1975. – Вып. 9–10. – С. 40.

³ См.: Шепитько В. Ю. Криминалистика: Курс лекций. – Х., 2003. – С. 140.

⁴ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Мн., 1979. – С. 13.

тивним, хотя и нарушало традиционное представление о последовательности следственных действий, подчиненных логике расследования¹.

Дальнейшее развитие идеи и разработка тактических операций нашли отражение в работах многих отечественных и зарубежных ученых-криминалистов. Однако тщательный анализ работ, посвященных рассматриваемой теории, показал, что, несмотря на ряд опубликованных статей, монографий, а также диссертационных исследований, многие ее положения до сих пор не имеют единообразного решения. В настоящее время в теории криминалистики, практике расследования преступлений пока не существует единого понимания по многим вопросам тактических операций. Очевидно то, что «тактическая операция» является одной из наиболее дискуссионных категорий криминалистики, наряду с такими, как «криминалистическая характеристика преступлений», «предмет криминалистики» и др.

Более 30 лет прошло со времени предложения А. В. Дулова о разработке и применении тактических операций в расследовании преступлений, Однако, как отмечал Р. С. Белкин, практическая реализация идеи тактической операции не очень продвинулась². Исследование этой концепции в теории криминалистики нередко было односторонним, конструируемым применительно к какой-либо категории преступлений, где в методике расследования упоминались либо назывались те или иные тактические операции как возможные способы решения задач расследования³. Примерный их набор весьма скуден, да и содержатся в нем порой вовсе не тактические операции, а простые перечни действий с помощью которых порознь друг от друга может быть решена одна и та же задача.

Нередко тактической операцией называют то, что таковой в действительности не является. Так, в работах В. А. Образцова, И. М. Комарова, Н. А. Швеца, Н. А. Марочкина, В. Я. Решетнякова и других называются такие тактические операции, как «контрольная закупка», «контрольный обмер», «выявление», «обезвреживание взрывотехнических объектов», «снятие остатков»⁴, «реставрация лица и головы неопознанного трупа»⁵, «контрольная проверка»⁶, «осмотр места происшествия», «обыск»⁷ и др. В таких слу-

¹ См.: Коновалова В. Е. Указ. работа. – С. 68.

² См.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., 2001. – С. 88.

³ См.: Коновалова В. Е. Указ. работа. – С. 68.

⁴ См.: Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – С. 80–82.

⁵ См.: Комаров И. М. Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Барнаул, 2003. – С. 52.

⁶ См.: Швец Н. А. Особливості проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів // Актуальні проблеми криміналістики: Мат. міжнар. практ. конф. – Х., 2003. – С. 169.

⁷ См.: Марочкин Н. А., Решетников В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов, 2001. – С. 32–60.

чаях комплексуются действия по подготовке и осуществлению планируемого мероприятия. Однако такие действия не являются тактическими операциями.

Следует согласиться с Р. С. Белкиным в том, что подготовка к проведению следственного действия или оперативно-розыскного мероприятия, как правило, рассматривается как часть или элемент его тактики. Составляющие ее организационно-технические меры тактическими не являются. При ином понимании любой допрос, любое предъявление для опознания и т. п. превращаются в оперативно-тактическую или тактическую операцию. Названные действия могут стать и элементом тактической операции, когда они проводятся не сами по себе, а тактически связаны с другими действиями или оперативными мероприятиями. Контрольная закупка в этом случае станет одним из элементов операции по задержанию преступника с поличным, и сама эта операция будет иметь иное название¹. Кроме того, контрольная закупка, по общему правилу, проводится как оперативно-розыскное мероприятие, а в некоторых случаях как оперативно-розыскная операция и не является предметом изучения криминалистики.

Нельзя смешивать тактическую операцию и с чисто техническими мерами, например, по обезвреживанию взрывных устройств, или с организационно-техническими действиями, например, связанными с реставрацией лица и головы неопознанного трупа, отдельными поисковыми мероприятиями, тактическими приемами, например, с использованием фактора внезапности и т. п. Более того, вызывают большие сомнения предложения по формированию тактических операций, именуемых некоторыми авторами как «осмотр места происшествия», «обыск» и т. п. Известно, что осмотр места происшествия, обыск являются следственными действиями, однако это вовсе не означает, что они проводятся в форме тактических операций. Одинокое действие не может образовать тактическую операцию, поскольку операция – это всегда комплекс, взаимосвязанный и взаимообусловленный комплекс действий, мероприятий и средств их реализации.

Сегодня практика планирования и проведения тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений, накопив в результате проб и ошибок значительный положительный опыт, оказалась впереди теории. Теоретические основы тактических операций требуют фундаментальных исследований и комплексных разработок данной проблематики. Однако в этом плане имеют место определенные проблемы. Прежде всего, на наш взгляд, трудности и препятствия для дальнейшего развития криминалистической теории тактических операций связаны с неразработанностью и несовершенством системы методов познания и исследования тактических операций. Этим, как представляется, обусловлен низкий уровень эмпирической базы исследований, которые базируются в основном на отдельных примерах из практики.

¹ См.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. – С. 90. 114.

Отдельные трудности исследования проблемы тактических операций связаны с ее комплексностью, возможности же их изучения с помощью традиционных приемов криминалистических научных исследований минимальны, поскольку ни анализ уголовных дел, ни анкетирование, интервьюирование сотрудников правоохранительных органов не могут дать не обходимых сведений о характере и содержании тактических операций. В большинстве случаев оперативно-розыскные и организационно-технические мероприятия не отражаются в материалах уголовных дел. Достаточно сложным и проблематичным вопросом является вычленение тактической операции из всей массы следственных действий, оперативно-розыскных и организационно-технических мероприятий, проводимых в связи с расследованием уголовного дела¹.

Очевидно, что многие положения концепции тактических операций требуют глубокого теоретического осмысления. Обсуждение проблем тактических операций в общетеоретическом плане еще далеко от своего окончательного решения, о чем справедливо говорили многие ученые-криминалисты (О. Я. Баев (2002 г.), Р. С. Белкин (2001 г.), В. Е. Коновалова (2003 г.), И. М. Комаров (2003 г.), С. Н. Чурилов (2002 г.), В. Ю. Шепитько (2003 г.) и др.

В частности, продолжают оставаться дискуссионными такие вопросы, как понятие, структура, классификация и место тактических операций в системе криминалистики. В принципе нет единого мнения даже по вопросу о понятии тактической операции. Нуждаются в дальнейшем развитии еще недостаточно разработанные вопросы тактических операций, в частности, касающиеся: их функций; организации и планирования, разработки их структуры, определения системы действий алгоритмического характера; следственных ситуаций и их влияния на выбор тактики проведения тактических операций; тактико-психологических проблем, которые возникают в процессе взаимодействия участников данных операций; возможности законодательной регламентации осуществления тактических операций; криминалистической характеристики как информационной основы формирования тактических операций и др.

Разнообразие взглядов по указанным проблемам подтверждает актуальность темы исследования и обуславливает необходимость дальнейших теоретических разработок данной концепции. Поэтому значительный интерес представляет разработка тактических операций как в общетеоретическом плане, так и применительно к расследованию отдельных видов преступлений. Наряду с разработкой общих положений теории тактических операций, а также организационно-тактических основ базовых (высокого уровня общности) тактических операций достаточно четко обозначилась тенденция к выявлению, изучению возможностей и определенных закономерностей

¹ См.: Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуальні проблеми криміналістики: Мат. міжнар. практ. конф. – Х., 2003. – С. 47, 48.

формирования и использования тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений. В этом плане перспективным представляется типизация тактических операций применительно как к отдельным видам преступлений, так и к ситуациям расследования. В этом отношении уже накоплен опыт составления перечня тактических операций при расследовании убийств¹, дальнейшие разработки могут представить подобные либо разновариантные регламентации относительно других видов преступлений².

Таким образом, изложенное свидетельствует о том, что разработка теории тактических операций и ее практическое применение – реальность сегодняшнего дня, а само направление, связанное с исследованием данной проблемы, становится одним из наиболее перспективных в криминалистической науке. Безусловно, дальнейшее исследование криминалистической теории тактических операций будет способствовать обогащению и развитию общей теории криминалистики, создаст предпосылки для появления новых подходов к решению важных проблем расследования преступлений.

ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

Криміналістика і судовий експертиза: наука, навчання, практика: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса : Юрична література, 2018. С. 124–139.

Анотація. Досліджуються дискусійні проблеми формування тактичних операцій та практики їх реалізації у досудовому розслідуванні та судовому провадженні. Визначається, що на сьогодні у криміналістиці дискусійними залишаються переважна більшість питань, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій. Здійснено обґрунтування методологічних основ побудови та застосування тактичних операцій. Досліджено тенденції та перспективи розвитку окремої теорії тактичних операцій. Визначено місце та роль так-

¹ См.: Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / За ред. В. Ю. Шепітька. – Х., 2000. Його ж. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. – Х., 2002.

² См.: Коновалова В. Е. Указ. работа. – С. 68.

тичних операцій в системі криміналістики, процесі кримінального провадження. Спираючись на системно-структурний та технологічний підходи визначено сутність тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості. Серед дискусійних проблем формування тактичних операцій особливого значення сьогодні набувають питання визначення функціонального призначення цих тактичних засобів, розроблення підстав їх класифікації, розкриття структурної побудови, формулювання системи спеціальних принципів формування тактичних операцій. Окремого дослідження потребують також проблеми значення та ролі чинників-детермінантів для побудови тактичних операцій, обумовленість їх видом злочину, етапністю кримінального провадження, слідчою (судовою) ситуацією й тактичними завданнями. Перспективними напрямками розробок у сучасній криміналістиці є дослідження тактичних операцій як засобів формалізації процесу кримінального провадження, проблеми щодо організації та планування тактичних операцій, а також застосування типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів та у судовому провадженні. Сформульовано наукові підходи та пропозиції щодо вирішення концептуальних проблем формування та реалізації тактичних операцій з метою оптимізації діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Ключові слова: тактична операція, типові тактичні операції, криміналістична теорія тактичних операцій, тактичні завдання, формування та реалізація тактичних операцій, технологія тактичної операції.

Вступ

Актуальність. В умовах сьогодення все більше уваги приділяється протидії злочинності, яка завдає значної шкоди державі, загострює загальну криміногенну ситуацію, пов'язану з поглибленням економічної, соціальної й політичної кризи в суспільстві, створює загрозу національній безпеці України. Динаміка злочинності, змінення її структури й характеру, інші негативні чинники сучасності потребують консолідації зусиль органів кримінальної юстиції, забезпечення їх діяльності адекватними засобами, прийомами й методами протидії різним злочинним проявам. Крім цього, реформування кримінального процесуального законодавства передбачає запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої уваги набувають різноманітні тактико-криміналістичні комплекси. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду.

Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних (криміналістичних) операцій

у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Такий висновок підтверджується результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, поліції та СБУ, щодо їхньої думки про те, яким чином необхідно здійснювати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, організаційно-технічні й інші заходи, зокрема, 68,85% респондентів вказали на комплексний характер їх реалізації, 28,28% зазначили, що вони проводяться ізольовано, 2,33% – інше. Тому в сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства, органів кримінальної юстиції дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів являється актуальним і зумовлене потребами практики.

Дискусійні проблеми формування тактичних операцій у криміналістиці та практики їх реалізації у досудовому розслідуванні та судовому провадженні.

Тактичні операції у своєму розвитку пройшли складний еволюційний шлях – від окремих посилянь до формування відповідної наукової концепції, яка поступово трансформується в самостійну криміналістичну теорію (вчення), що істотно збагачує науковий потенціал криміналістики і практики розслідування та судового провадження.

Варто зауважити, що за тривалу історію розвитку криміналістичних знань накопичено досить багато наукових розробок, присвячених тактичним. Однак наявні у цій царині знань наукові доробки при їх безсумнівній цінності не вичерпують собою всієї актуальності проблематики й не можуть повністю задовольнити сучасні потреби практики. Зокрема, аналіз наукових досягнень з розглядуваної проблеми свідчить про певну диспропорцію між рівнем теоретичних розробок і питань практично-прикладної спрямованості. Справа в тому, що вчені-криміналісти, за відсутності методологічних основ концепції тактичних операцій і одностайності по ключових питаннях теорії та практики їх реалізації, «самовіддано кинулися» розробляти типові тактичні операції і активно їх впроваджувати у практику розслідування злочинів, у тому числі й засобами комп'ютерної техніки. Викликано це низкою причин, серед яких однією з найважливіших є відсутність розвиненої наукової концепції тактичних операцій, викладеної у сформованій окремій криміналістичній теорії. Ця обставина дещо уповільнює процеси подальшого дослідження даної проблематики, робить їх недостатньо повними та такими, що не відповідають сучасному рівню розвитку криміналістики.

Сьогодні дискусійним залишається переважна більшість питань, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій, зокрема, щодо сутності цих організаційно-тактичних засобів, їх функцій, принципів формування та реалізації, класифікації, побудови структури, визначення місця у системі криміналістики та процесі розслідування злочинів, виокремлення чинників-детермінантів, що зумовлюють розроблення типових тактичних операцій, а також здійснення їх організації та плануван-

ня при розслідування злочинів. На ці й багато інших проблемних питань необхідно дати аргументовані відповіді, спираючись на ґрунтовні методологічні засади з урахуванням сучасних наукових концепцій у криміналістичній науці.

У зв'язку із цим заслуговують на увагу дослідження тактичних операцій на підставі загальнотеоретичних підходів, що забезпечують пояснення й обґрунтування таких фундаментальних першооснов будь-якої окремої наукової теорії, як її генеза, сутність, факт, гіпотеза й теоретична побудова. Важливо на теоретичному рівні вивчити й розкрити закономірності функціонування тактичних операцій при розслідуванні злочинів та судовому їх розгляді. При цьому повноцінний розвиток окремої теорії в криміналістиці має бути обґрунтований предметом та об'єктом її дослідження, а також методами, які при цьому використовуються. Значущими є й питання визначення місця зазначеної теорії у криміналістичній систематиці, її структури та функцій.

Слід зазначити, що за останні роки в криміналістичній літературі неодноразово декларувалося створення самостійної окремої теорії тактичних операцій. Ще у 1983 р. В. І. Шиканов зазначав, що така теорія активно формується¹, вже у 1985 р. М. П. Яблоков вказував на зародження теорії тактичних операцій², а у 1986 р. С. І. Цветков, аналізуючи питання розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, доходить висновку про завершення початкового етапу її становлення³. У 1995 р. В. О. Образцов обґрунтовує ідею виникнення та подальший розвиток криміналістичного вчення про тактичні операції, включивши це вчення до окремого підрозділу підручника у розділ про теоретичні та методологічні основи криміналістики⁴. Через шість років у 2001р. О. Б. Серова виокремлює криміналістичне вчення про тактичні прийоми, комбінації й операції⁵. До цього ж висновку доходить й В. М. Ісаєнко у 2004 р., розглядаючи питання виникнення та формування тактичних комплексів, він присвячує питанням становлення та розвитку

¹ Див.: Шиканов, В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – С.5.

² Див.: Яблоков, Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения) / Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1985. – С. 80.

³ Див.: Цветков, С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С. И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования : сб. науч. тр. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1986. – С. 31–39.

⁴ Див.: Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 75–86.

⁵ Див.: Серова Е. Б. Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях // Курс криминалистики : в 3 т. Т.1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 478–482;

криміналістичного вчення про тактичну операцію самостійний підрозділ своєї праці¹.

Такого роду декларативні заяви здебільшого базуються на суто суб'єктивній оцінці стану сформованості криміналістичної теорії тактичних операцій. Безумовно, зусиллями вчених-криміналістів за останні роки зроблено багато щодо завершення побудови такої криміналістичної теорії. Але, на нашу думку, цей процес поки що не можна визнати завершеним з причин значної кількості неузгоджених, дискусійних питань, про які вже згадувалося. У зв'язку із цим вважаємо, що сьогодні актуальними залишаються зауваження Р. С. Белкіна стосовно того, що концепція тактичних операцій ще не досягла рівня окремої криміналістичної теорії і перебуває поки що у стадії формування².

При визначенні рівня сформованості тієї чи іншої криміналістичної теорії необхідно виходити із загальнофілософських підходів до розв'язання цієї проблеми. Зокрема, П. В. Копнін зазначав, що знання, щоб стати теорією, повинно досягнути у своєму розвитку певної зрілості. Теорія має включати у себе не лише опис відомої сукупності фактів, але й їх пояснення, виокремлення закономірностей, яким вони підпорядковані. Немає пояснення – немає й теорії³. Керуючись наведеними положеннями, Р. С. Белкін констатує, що окремою криміналістичною теорією не може бути будь-яка сукупність окремих теоретичних положень, нехай навіть вельми значущих і таких, що цілком стосуються предметної галузі криміналістичної науки. Окремі теоретичні побудови тільки тоді можуть бути об'єднані в окрему криміналістичну теорію, коли вони відносяться лише до чітко визначеної сукупності явищ, пов'язаних до того ж між собою органічно. У рамках окремих теоретичних положень пізнання може дійти до знання окремих закономірностей предмета; об'єктивний же зв'язок цих закономірностей, тобто знання закономірностей більш поглибленої сутності – це вже рівень окремої криміналістичної теорії⁴.

Зазначені положення слід вважати фундаментальними, відправними для подальшого дослідження проблем тактичних операцій у рамках формування окремої криміналістичної теорії, де передусім постають питання щодо предмета, об'єкта і методу цієї теорії⁵. Беручи до уваги, що предметом окремої криміналістичної теорії виступають певні закономірності об'єктивної дійсності з тих, які вивчаються криміналістикою в цілому, вважаємо за

¹ Див.: Исаенко, В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств // «Черные дыры» в российском законодательстве. – № 1. – 2004. – С. 368–382.

² Див.: Белкин, Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – С. 280.

³ Див.: Копнин, П. В. Диалектика как логика и теория познания / П. В. Копнин. – М. : Наука, 1973. – С. 260.

⁴ Див.: Белкин, Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 285.

⁵ Див.: Белкин, Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – С. 19–23.

можливе приєднатися до точки зору І. М. Комарова і віднести до предмета теорії тактичних операцій дві групи закономірностей: 1) збирання, дослідження та оцінки кримінально значущої доказової та орієнтуючої інформації у ситуаціях вчинення злочинів і закономірності ефективного та оптимального використання цієї інформації у ситуаціях розслідування з метою вирішення окремих тактичних завдань досудового розслідування комплексними засобами і 2) закономірності побудови й реалізації тактичних операцій і формування криміналістичних рекомендацій з планування, організації та проведення цих тактичних засобів¹. Об'єкт вказаної окремої теорії має складну структуру і являє собою як саму тактичну операцію, так і ті зв'язки і відносини, що проявляються у процесі її формування та реалізації. Метод – це система пізнавальних прийомів, які використовуються як для побудови самої теорії, так і для застосування її положень у певній практичній діяльності². Щодо теорії тактичних операцій, то він виступає одночасно і як об'єкт досліджень цієї теорії, і як власний її метод³.

Отже, з огляду на висловлені методологічні положення, сьогодні ще рано вести мову про створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. У зв'язку із цим слід визнати обґрунтованим твердження І. М. Комарова стосовно того, що в реаліях сьогодення формується нова теоретична побудова, яка дозволяє образно уявити окрему теорію тактичних операцій у системі криміналістики⁴. Зараз накопичені теоретичні знання і великий досвід практики проведення тактичних операцій, що дозволяє констатувати існування передумов формування теорії тактичних операцій. Ці питання стоять на порядку денному, становлять основу наукового пошуку вчених-криміналістів, а окремі аспекти розглядуваної проблематики вже достатньо плідно опрацьовувались⁵.

¹ Див.: Комаров, І. М. Криміналістические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений: монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 130–131.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2. Частные криминалістические теории. – М. : Юристь, 1997. – С. 22.

³ Див.: Комаров І. М. К вопросу об исследовании содержания частной теории криміналістических операций // Роль и значений деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалістики : материалы междунар. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М. : Акад. Упр. МВД РФ, 2002. – С. 153.

⁴ Див.: Комаров І. М. Криміналістические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений: монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – С. 141.

⁵ Див.: Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криміналістической теории тактических операций // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч.тр. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1986. – С. 31–39; Комаров І. М. Проблемы теории и практики криміналістических операций в досудебном производстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – Барнаул, 2003; Шевчук В. М. Теория тактических операций: современное состояние, проблемы и перспективы // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матер. / за ред. А. П. Заєць, М. А. Цимбала, В. Ю. Шепітька та ін. – Х.: Право, 2004. – Вип. № 4. – С. 110–116 та ін.

Проте для успішного здійснення фундаментальних напрацювань і комплексних розробок тактичних операцій існують певні труднощі й перепони. Йдеться передусім про ускладненість і недосконалість методів емпіричного спостереження, результати якого обмежуються головним чином окремими прикладами із слідчої практики. Справа в тому, що ні аналіз матеріалів кримінального провадження, ні опитування працівників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. У більшості випадків оперативно-розшукові та організаційно-технічні заходи не відбиваються в матеріалах кримінального провадження. Досить складним питанням є вичленування тактичної операції з усієї маси слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційно-технічних заходів, що проводяться на досудовому розслідуванні.

Наукові дослідження проблем тактичної операції мають здійснюватися на загальному, груповому й видовому рівні. На рівні загального підходу розглядаються поняття, наукові засади, структура, класифікація тактичної операції, історія розвитку, місце цього вчення в системі криміналістики, зв'язки з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, практикою й нормами права. Метою таких досліджень є розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики. На груповому й видовому рівні вивчаються особливості означених типів і видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою створення і застосування на практиці відповідних моделей вказаних операцій, здійснюваних для вирішення типових завдань розслідування у справах різних категорій, а також при розслідуванні певних груп тих чи інших схожих видів, окремих видів і різновидів суспільно небезпечних діянь. Використання інформації, що міститься в таких моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні й ситуаційно зумовлені питання організації і здійснення тактичних операцій у провадженнях різних категорій злочинів¹.

Формування будь-яких теоретичних побудов у криміналістиці має здійснюватися на певному методологічному підґрунті. Цьому твердженню повною мірою відповідає й формуванню концепції тактичних операцій. У зв'язку з цим варто враховувати, що методологічною основою розслідування й судового розгляду є матеріалістична діалектика, її закони і категорії. Відповідно до цілей і завдань дослідження використовуються сукупність принципів сучасної теорії пізнання, зокрема, системно-діяльнісний, системно-структурний, технологічний, функціональний, інформаційний та інші підходи².

¹ Див.: Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика; под ред. проф. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1995. – С. 75.

² Див.: Афанасьев, В. Г. Общество: системность, познание и управление / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – С. 21–31; Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – С. 57–60; Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М. : Политиздат, 1987. – С. 118–119.

Методологічним підґрунтям формування тактичних операцій виступають діяльнісний, системно-структурний і технологічний підходи. Оперування такими підходами при формуванні концепції тактичних операцій може стати новою парадигмою криміналістичної науки, здатною підняти на більш високий теоретико-методологічний рівень проведення досліджень у зазначеній царині знань. Спираючись на основи системно-структурного підходу можна стверджувати, що тактична операція має всі атрибути системного утворення, її слід розглядати як складну реальну систему діяльнісного типу, що реалізуються спеціально уповноваженими законом суб'єктами і спрямовані на вирішення окремих тактичних (проміжних) завдань, зумовлених слідчими (судовими) ситуаціями, якій притаманні такі властивості, як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість, зв'язок і взаємодія між елементами.

Особливого теоретико-методологічного значення при формуванні тактичних операцій набуває технологічний підхід, під яким розуміється напрям системного дослідження закономірностей щодо реалізації комплексу взаємопов'язаних дій, заходів і процедур, що виконуються в певній послідовності з метою досягнення необхідного результату в практиці злочинної діяльності і в діяльності з розслідування злочинів. Технологічний характер діяльності з організації і проведення тактичної операції полягає саме в упорядкованості здійснення певних дій, заходів, зміст яких визначено сутністю стадій, етапів. При цьому слід враховувати, що технологія тактичної операції є похідною від слідчої технології, технології слідчих дій, технології розслідування злочинів.

Побудова наукової концепції тактичних операцій передбачає формування поняття досліджуваної категорії. Водночас, необхідно враховувати, що сьогодні в теорії криміналістики поняття «тактичної операції», є одним із найбільш дискусійних, що не може не позначатися на остаточній розробці та дослідженні теорії тактичних операцій.

Передусім, слід зауважити, що в криміналістиці для позначення поняття тактичної операції використовуються різноманітні терміни. Нерідко її іменують «криміналістична операція» (І. М. Комаров, Г. А. Матусовський, М. П. Яблоков), «методична операція» (М. О. Селіванов), «криміналістична тактична операція» (А. В. Дулов, В. І. Шиканов, І. О. Возгрін, О. А. Чебуренков), «слідча операція» (В. Я. Колдін), «стратегічна операція» (В. О. Образцов, С. В. Лаврухін), «субстратегічна операція» (Е. Ю. Березутский), «спеціальна операція» (В. М. Григор'єв, С. Б. Россинський), «тактичний (криміналістичний) комплекс» (О. Ю. Головін, А. В. Шмонін, М. О. Селіванов, В. М. Ісаєнко), «тактична програма», «психолого-тактична операція» (В. Й. Бочелюк), «тактична комбінаційна операція» (Є. Г. Джакішев) та ін. Очевидно, що лише перераховані терміни досить переконливо свідчать про спірність та неоднозначність наукових підходів до визначення цієї криміналістичної категорії. Відсутність єдиного погляду на визначення

вказаного поняття викликає термінологічну плутанину, яка негативно впливає як на дослідження комплексів дій, що використовуються при розслідуванні окремих видів злочинів, так і на практику їх застосування¹.

На нашу думку, така термінологічна розбіжність до певної міри є виправданою і пов'язана з етапом формування теорії тактичних операцій, становленням цієї категорії криміналістики. Ми солідарні з позицією тих науковців, які називають операцію тактичною, тим самим підкреслюючи її спрямованість і апіорну можливість індивідуальної адаптації до конкретної криміналістичної методики. Тому, на наше переконання, найбільш вдалим, оптимальним для позначення комплексу процесуальних та непроцесуальних дій, заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань розслідування, слід визнати усталений термін «тактична операція».

У теорії криміналістики і практиці розслідування та судового розгляду злочинів питання щодо поняття тактичної операції і її ознак залишається дискусійним. Попри це, є очевидним, що в основній більшості визначень висловлена думка, що тактична операція являє собою поєднання (сукупність, комплекс, систему) слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, спрямованих на вирішення тактичних (проміжних) завдань, що абсолютно справедливо. Разом з тим неузгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поєднання, оскільки ними використовуються різні за змістовним навантаженням терміни – сукупність, система, комплекс. Зазначене обумовлює необхідність більш глибокого аналізу, запропонованих у літературі визначень поняття «тактична операція».

Пізнання сутності тактичних операцій передбачає вивчення та дослідження ознак цих тактичних засобів. На наш погляд, суттєвими ознаками тактичних операцій є: 1) системність взаємопов'язаних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших дій (заходів) алгоритмічного характеру; 2) обумовленість цієї системи дій слідчою та судовою ситуацією на певному етапі кримінального провадження; 3) спланованість тактичної операції, тобто дії та заходи такої операції провадяться за єдиним планом; 4) керівна (управлінська) роль слідчого, прокурора (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути і посадова особа оперативних підрозділів), а в судовому провадженні судді; 5) спрямованість дій та заходів на вирішення окремого тактичного завдання у досудовому розслідуванні та судовому провадженні.

Заслужують на увагу й погляди практиків на ознаки тактичної операції. Так, за результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, поліції і СБУ – 74% опитаних респондентів вказали, що тактична операція – це передусім засіб вирішення тактичних завдань;

¹ Див.: Гавріляк О. Ю. Проблемні питання визначення поняття «Тактична операція» / О. Ю. Гавріляк // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – Луганськ : АДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 67–71.

38,3% – засіб впливу на слідчу ситуацію, що склалася, з метою її зміни на кращу; 61,7% – форма взаємодії слідчого, прокурора, співробітників оперативних підрозділів, контролюючих та інших органів, спеціалістів.

На наш погляд, тактична операція – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження.

Тактична операція як системне утворення має свою структуру, яка відбиває внутрішню її будову і характер взаємозв'язків між компонентами. Разом з тим, проблема побудови структури тактичної операції у криміналістиці залишається недостатньо дослідженою. Більше того, у криміналістичній літературі у зв'язку з неоднаковим розумінням сутності тактичної операції наводяться різні описи її структури, що зумовлюють дискусійність проблеми побудови структури тактичної операції у криміналістичній доктрині.

Спираючись на методологічні положення системно-структурного підходу, вважаємо, що структуру тактичної операції необхідно досліджувати в динаміці і статиці, виокремлюючи два взаємозв'язаних блоки: (1) атрибутивний та (2) функціональний. Атрибутивний розкриває морфологічну, композиційну будову тактичної операції, наявність відповідних компонентів у їх статичному розташуванні. Функціональний блок характеризує специфіку зв'язків між компонентами в ході реалізації тактичної операції, тобто розкриває її динамічну складову.

Атрибутивний блок включає такі компоненти: суб'єкти (учасники) – засоби – ресурси. Саме ця тріада є найбільш стійкою до будь-яких різновидів тактичних операцій і розкриває їх внутрішню будову. За результатами проведеного нами анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ доцільність включення до атрибутивного блоку структури тактичної операції такого елемента як «суб'єкти (учасники)» підтвердили – 64% респондентів, «засоби» – 96,3%, а «ресурси» – 18,6%. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що такі компоненти: «суб'єкти (учасники)» – «засоби» – «ресурси» в структурі тактичної операції є визначальними і обумовлюють їх внутрішню будову. Щодо інших компонентів, які пропонувалися до структури тактичної операції, зокрема, об'єкта, то вважаємо можливим приєднатися до І. М. Комарова, який наголошує, що об'єкт – це те, на що безпосередньо спрямована тактична операція і відповідно, він перебуває поза її межами, а тому не може входити до її структури¹. За цією ж ознакою дискусійною виглядає пропозиція щодо включення до структури тактичної операції умов, в яких вона здійснюється.

¹ Див.: Комаров, И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 146.

Функціональний блок розкриває специфіку реалізації тактичної операції, її розвиток і охоплює шість послідовних взаємозв'язаних етапів: а) аналіз і оцінка слідчої (судової) ситуації; б) постановка тактичного завдання і визначення мети тактичної операції; в) прийняття рішення про проведення тактичної операції; г) створення моделі тактичної операції та програми її реалізації; д) здійснення тактичної операції; е) оцінка досягнутих результатів. Отже, визначення структури як форми віддзеркалення внутрішньої будови і порядку функціонування компонентів-складників, оптимальне наповнення цієї структури і вмале формування її архітекtonіки є важливою і необхідною умовою успішного застосування тактичних операцій.

Серед дискусійних проблем формування тактичних операцій особливого значення сьогодні набувають питання визначення функціонального призначення цих тактичних засобів, розроблення підстав їх класифікації, розкриття структурної побудови, формулювання систему спеціальних принципів формування тактичних операцій. Потребують також окремого дослідження ролі чинників-детермінантів для побудови тактичних операцій, обумовленість останніх видом злочину, етапністю кримінального провадження, слідчою (судовою) ситуацією й тактичними завданнями. Перспективними напрямками розробок у сучасній криміналістиці є дослідження тактичних операцій як засобів формалізації процесу кримінального провадження, проблеми щодо організації та планування тактичних операцій, а також застосування типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів та у судовому провадженні. Необхідно здійснювати спеціальне дослідження проблем формування та практики реалізації тактичних операцій у судовому провадженні, розроблення тактичних завдань у судді та пропонування відповідних тактичних операцій.

Таким чином, криміналістикою і судово-слідчою практикою накопичено, систематизовано й узагальнено досить об'ємний емпіричний матеріал, який є відправним для створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, актуальність побудови якої не викликає жодних сумнівів. Положення криміналістичної теорії тактичних операцій утворюють насамперед систему знань, яка характеризує предметно-практичну та інформаційно-пізнавальну сторону судово-слідчої діяльності. Як і криміналістика в цілому, окрема теорія тактичних операцій має прикладний характер, оскільки є науковою основою для розробки і застосування тактичних засобів кримінального провадження. Остаточне формування цієї теорії сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики, сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечить підвищення ефективності кримінального провадження.

Висновки. Оптимізація й підвищення ефективності протидії злочинним проявам значною мірою залежить від того, наскільки глибоко розроблені

теоретичні засади формування та реалізації тактичних операцій. Тому розробка тактичних операцій є нагальною потребою криміналістичної теорії і слідчої практики і позитивно вплине на процес установлення істини по конкретних кримінальних провадженнях. В останні десятиліття концепція тактичних операцій інтенсивно розвивається, поступово переходячи в ранг окремої криміналістичної теорії. Це цілком закономірно, тому що тактичні операції активізують і організують процеси взаємодії правоохоронних органів, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань. Усе це свідчить про необхідність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних операцій у практичну діяльність по розслідуванню злочинів. Ось чому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

Вважаємо, що дослідження концептуальних основ тактичних операцій у криміналістиці необхідно спрямовувати за двома напрямками. Перший передбачає вивчення й дослідження сутності тактичних операцій, наукових та методологічних основ, історії розвитку, структури і класифікації тактичних операцій, місця цієї теорії у системі криміналістики, взаємозв'язку з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, судово-слідчою практикою. Другий рівень – особливості формування окремих типів та видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою побудови й застосування на практиці типових тактичних операцій, які проводяться для вирішення типових завдань розслідування окремих видів та груп злочинів. Подальші ж дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів та оптимізацію слідчої та судової діяльності.

ФОРМИРОВАНИЕ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В КРИМИНАЛИСТИКЕ: ДИСКУСИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

Исследуются дискуссионные проблемы формирования тактических операций и практики их реализации в досудебном расследовании и судебном производстве. Определяется, что сегодня в криминалистике дискуссионными остаются подавляющее большинство вопросов, являющихся определяющими в формировании криминалистической теории тактических операций. Осуществлено обоснование методологических основ построения и применения тактических операций. Исследованы тенденции и перспективы развития отдельной теории тактических операций. Определены место и роль тактических операций в системе криминалистики, процессе уголовного производства. Базируясь на системно-структурном и технологическом подходах исследована сущность тактической операции как криминалистического комплекса организационно-тактической направленности.

Среди дискуссионных проблем формирования тактических операций особое значение сегодня приобретают вопросы определения функционального назначения этих тактических средств, разработанных оснований их классификации, раскрытие их структурного построения, формулирование системы специальных принципов формирования тактических операций. Отдельного исследования требуют также проблемы значения и роли факторов-детерминантов для построения тактических операций, обусловленности их видом преступления, этапностью уголовного производства, следственной (судебной) ситуацией и тактическими задачами. Перспективными направлениями разработок в криминалистике является исследование проблем организации и планирования тактических операций, а также применение типовых тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений и в судебном производстве. Сформулированы научные подходы и предложения по решению концептуальных проблем формирования и реализации тактических операций с целью оптимизации деятельности органов досудебного расследования, прокуратуры и суда.

Ключевые слова: тактическая операция, типовые тактические операции, криминалистическая теория тактических операций, тактические задачи, формирование и реализация тактических операций, технология тактической операции.

FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS: DISCUSSION PROBLEMS

Summary

The dissertation discusses the problems of formation and practice of implementation of the tactical operations in the pre-trial investigation and court proceedings. It is determined that today, in the forensics, the overwhelming majority of the issues that are crucial for the formation of criminalistics theory of tactical operations remain in the discussion. Done the justification of methodological foundations of the construction and use of tactical operations. Investigated the tendencies and prospects of development of individual theory of the tactical operations. Based on system structural and technological approaches determined the place and role of tactical operations in criminalistics, during criminal proceedings.

Among the discussion problems of the formation of tactical operations of particular importance today are the question of determining the functional purpose of these tactical tools, developed the grounds for their classification, disclosure of structural construction, the formulation of a system of special principles for the formation of tactical operations. A separate study also requires problems of the significance and role of determinants for the construction of tactical operations, the conditionality of their kind of crime, the stage of criminal proceedings, investigative (court) situation and tactical tasks. Promising directions of development in criminalistics is the study of tactical operations as means of formalizing the criminal proceedings, problems with the organization and planning of tactical operations, as well as the use of typical tactical operations in investigating certain types of crimes and in court proceedings. Scientific approaches and suggestions for solving conceptual problems of formation and

implementation of tactical operations are formulated in order to optimize the activities of pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court.

Key words: tactical operation, typical tactical operations, criminalistics theory of tactical operations, tactical tasks, formation and implementation of tactical operations, technology tactical operations.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ В КРИМІНАЛІСТИЦІ

Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Оdesa, 2003. – Вип. 20. – С. 55–61.

Ефективність розслідування злочинів у значній мірі залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні основи теорії тактичних операцій, від того, як практика проведення таких операцій забезпечена відповідними методичними розробками. У зв'язку з чим, на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною та важливою стає проблема розробки криміналістичної теорії тактичних операцій.

Відомо, що більше 30 років назад уперше у криміналістиці до проблеми розробки тактичних операцій при розслідуванні злочинів звернувся А. В. Дулов [1]. Основна теза його ідеї полягала у тому, що у теперішньому своєму стані криміналістична тактика не відповідає потребам практики, тому що обмежується розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі дії. Разом з тим, слідчому часто доводиться вирішувати завдання, відповідь на які може бути знайдена тільки шляхом проведення комплексу слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій.

Запропонована ідея про необхідність застосування тактичних операцій при розслідуванні злочинів була активно підтримана багатьма криміналістами. Р. С. Белкін, глибоко проаналізувавши питання, пов'язані із сутністю, змістом даної категорії криміналістики, запропонував назвати такий метод розслідування «тактичною комбінацією», хоча і за його ж твердженням принципів розбіжностей ці терміни не мають. Автор зазначав, що виникнення проблеми тактичної операції необхідно вважати першу половину 60-х рр., зокрема, дискусію 1964 р., присвячену питанням криміналістичної тактики [2].

Що стосується практичної діяльності, то на нашу думку О. Ю. Булулуків правильно вказує, що в практиці боротьби зі злочинністю, тактичні операції проводились і раніше, але через відсутність належної теоретичної розробки і відповідних рекомендацій слідчі і оперативні працівники органів

внутрішніх справ здійснювали їх, спираючись лише на власний досвід, досвід своїх колег або на обмежені відомості, які є в криміналістичній літературі [3].

На сьогодні «тактична операція» є однією із найбільш дискусійних категорій криміналістики, поряд з такими як «криміналістична характеристика злочинів», «предмет криміналістики» та деякі інші. На сучасному етапі розвитку криміналістики проблема тактичних операцій є недостатньо розробленою і дискусійною, широке коло питань вимагає глибокого теоретичного осмислення.

Слід зазначити, що останнім часом в криміналістичній літературі неодноразово уже декларувалося створення самостійної окремої теорії тактичних операцій. Так, якщо у 1983 р. В. І. Шиканов зазначав, що окрема криміналістична теорія тактичних операцій активно формується [4], у 1985 р. М. П. Яблоков вказує про зародження теорії тактичних операцій [5], то у 1986 С. І. Цветков, аналізуючи питання розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, приходять до висновку про завершення початкового етапу становлення цієї теорії [6]. У 1995 р. В. О. Образцов обґрунтовує ідею про виникнення та подальший розвиток криміналістичного вчення про тактичні операції, включивши це вчення в окремий підрозділ підручника у розділ теоретичні та методологічні основи криміналістики [7].

Виникає питання, коли і ким було створене таке вчення, у чому його зміст та значення для теорії та практики боротьби зі злочинністю? У зв'язку з цим ми вважаємо справедливою точку зору Р. С. Белкіна, який зазначав, що хоча в літературі неодноразово уже декларується створення самостійної окремої теорії тактичних операцій, думається, що ця концепція ще не досягла такого рівня і знаходиться поки ще у стадії формування [8].

Аналіз спеціальної літератури показує, що науково-практичні знання про тактичні операції формувалися та розвивалися безсистемно, тому на сьогодні вони не можуть претендувати на окрему криміналістичну теорію.

Необхідно виходити з поняття окремої криміналістичної теорії і вимог до неї, які сформульовані Р. С. Белкіним, зокрема він вказує: «В основі окремої криміналістичної теорії лежить гіпотеза, яка відрізняється від неї... лише ступенем підтвердженості фактами. Таким чином, базою для побудови гіпотез і перетворення їх в окремі криміналістичні теорії в кінцевому рахунку є факти» [2]. Далі автор вказує, що окремою криміналістичною теорією не може бути будь-яка сукупність окремих теоретичних положень. Окремі теоретичні побудови тільки тоді можуть бути об'єднанні в окрему криміналістичну теорію, коли вони відносяться лише до чітко визначеної сукупності явищ, пов'язаних між собою органічно. У рамках окремих теоретичних положень пізнання може дійти до знання окремих закономірностей предмета: об'єктивний же зв'язок цих закономірностей більш глибокої сутності – це вже рівень окремої криміналістичної теорії [2].

Розглядаючи структуру окремої криміналістичної теорії, Р. С. Белкін виділяє в ній наступні елементи: предмет, об'єкт та метод окремої теорії [2].

Виходячи із указаних методологічних посилок сьогодні ще рано говорити про створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. На сьогодні у криміналістичній науці та практиці розслідування окремих видів злочинів накопичено, систематизовано та узагальнено великий емпіричний матеріал, який може послужити вихідною базою для побудови гіпотези про формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. Враховуючи вищезазначені положення необхідно формувати та досліджувати таку теорію.

Теоретичні основи тактичних операцій вимагають фундаментальних досліджень та комплексних розробок даної проблематики. Проте у цьому плані мають місце окремі труднощі. Насамперед, на наш погляд, певні труднощі та перепони у подальшому розвитку теорії тактичних операцій складають нерозробленість та недосконалість системи методів пізнання та дослідження тактичних операцій. Цим, в першу чергу, обумовлений низький рівень емпіричної бази досліджень, які базується в основному на окремих прикладах із практики.

Окремі труднощі дослідження проблеми тактичних операцій пов'язані з її комплексністю, можливості ж їх вивчення шляхом застосування традиційних прийомів криміналістичних наукових досліджень мінімальні. Ані аналіз кримінальних справ, ані опитування співробітників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. У більшості випадків оперативно-розшукові та організаційно-технічні заходи не знаходять відображення в матеріалах кримінальних справ. Досить складним питанням є вицленовування тактичної операції з усієї маси слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційно-технічних заходів, які проводилися у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи.

Як свідчить аналіз наукових досліджень останніх років, інтерес до питань тактичних операцій у криміналістів не зник. Проте вони в основному являють собою криміналістичні рекомендації по використанню тактичних операцій при розслідуванні окремих видів та груп злочинів. Останнім часом досліджуються проблеми тактичних операцій при розслідуванні посягань на майно громадян, розбійницьких нападів, убивств, вчинених організованими злочинними групами, серійних убивств [9; 10; 11; 12; 13; 14] та ін. Крім того, нерідко розробки теоретичних основ тактичних операцій, які були сформульовані майже три десятиліття назад, і до сьогодні залишаються актуальними, не використовуються та не враховуються дослідниками.

У криміналістичній літературі (Р. С. Белкін, В. І. Шиканов та ін.) правильно зазначається, що нині практика планування та проведення тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів, яка накопичила значний позитивний досвід, у тому числі і в результаті помилок, істотно випереджає теорію. Слід зазначити, що у спеціальній літературі про тактичні операції автори розглядали нерідко лише окремі питання, не притримуючись жорстких вимог методології та логіки наукових досліджень. Безумовно, ці обставини негативно впливають на процес формування систематизованих знань про

тактичні операції і не дозволяють гармонійно розвивати зазначені знання у окрему теорію.

Окрема криміналістична теорія не створена, проте накопичені теоретичні знання і великий досвід практики проведення тактичних операцій дозволяє констатувати те, що на сьогодні створені передумови формування такої теорії.

Теоретичні проблеми дослідження теорії тактичних операцій у криміналістичній науці, на наш погляд, мають здійснюватися за двома рівнями. Перший – необхідно вивчити та дослідити сутність й поняття тактичних операцій, наукові основи, історію розвитку, структуру, класифікацію тактичних операцій, місце цієї теорії у системі криміналістики, взаємозв'язок з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, судово-слідчою практикою. На другому рівні вивчаються та досліджуються особливості формування окремих типів та видів тактичних операцій, форм та можливостей реалізації отриманих знань з метою побудови та застосування на практиці типових тактичних операцій, які проводяться для вирішення типових завдань розслідування окремих видів та груп злочинів.

У теорії криміналістики питання про поняття та сутність тактичної операції залишається дискусійним. У літературі та практиці для позначення поняття тактичної операції використовуються різноманітні терміни. Нерідко її іменують «тактична комбінація» (Р. С. Белкін, А. Є. Михальчук), «криміналістична» (М. П. Яблоков, Г. А. Матусовський), «методична» (М. О. Селіванов), «криміналістична тактична» (В. І. Шиканов, А. В. Дулов), «слідча» (В. Я. Колдін), «стратегічна» (В. О. Образцов), «спеціальна операція» (С. Б. Росинський), «система слідчих дій» або «тактичний (криміналістичний) комплекс» (В. О. Образцов, М. О. Селіванов, Ю. О. Головін) та ін. На наш погляд, така термінологічна розбіжність пов'язана з етапом формування теорії тактичних операцій і становлення даної категорії криміналістичної тактики.

У сучасній криміналістиці більшість вчених-криміналістів (А. В. Дулов, В. Н. Ісаєнко, Р. А. Каледін, В. О. Коновалова, А. Є. Михальчук, М. О. Селіванов, С. І. Цветков, В. Ю. Шепитько, В. І. Шиканов, М. П. Яблоков та ін.) розрізняють два види систем дій у процесі розслідування злочинів, які називаються відповідно «тактична комбінація» і «тактична операція».

Інколи пропонуються й інші підходи по визначенню комплексу дій, що розглядається. Так, Є. Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» і «тактична операція» в одне, і пропонує такі комплекси дій називати «тактична комбінаційна операція», а також зазначає, що власне у такій формі ці поняття «... не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного і можуть використовуватися одночасно для характеристики усієї системи з сполученням слідчих та інших дій» [15].

Проте Ю. О. Головін [16] справедливо стверджує, що шлях до вирішення цієї проблеми дещо інший. Мета побудови чіткої та логічної системи

понять у сучасній криміналістиці обумовлює необхідність введення в науку спеціального терміна, який позначає комплекси дій слідчого, об'єднані необхідністю досягнення певних завдань розслідування. На наш погляд, слід погодитися з пропозицією, що в якості такого терміна можна використовувати словосполучення «тактичний комплекс». При цьому тактичні комплекси можна визначити як різнорівневі системи слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, прийомів, направлених на вирішення окремих завдань розслідування.

З огляду на це, терміни «тактична комбінація» і «тактична операція» використовувані у криміналістичній літературі відбивають окремі різновиди тактичних комплексів. Такий підхід до розуміння цих понять дозволяє проводити їх подальше дослідження, у тому числі і з позицій системного підходу. Це дозволить чітко визначити ознаки цих двох понять.

Викликають заперечення пропозиції, пов'язані з введенням науковий обіг криміналістики терміна і поняття – «спеціальна операція» [17; 18]. На думку С. Б. Росинського, ознаками спеціальної операції є: 1) спеціальна операція при провадженні слідчої дії – це не тактичний прийом і не процесуальний вид, а організаційна форма здійснення слідчої дії. Від звичайної форми проведення слідчої дії спеціальна операція відрізняється особливостями організації і планування; 2) спеціальна операція полягає в збиранні і дослідженні багатьох об'єктів, що несуть криміналістично значущу інформацію та розташовані на достатньо широкій території; 3) при проведенні спеціальної операції завжди задіяна велика кількість співробітників: слідчих, оперативних працівників, спеціалістів, співробітників силових підрозділів та інших учасників; 4) проведення спеціальної операції пов'язано з протидією осіб, не зацікавлених у належному здійсненні слідчої дії.

На наш погляд, спеціальна операція, незважаючи на те, що вона має високий рівень організації і забезпечення, у ній бере участь велика кількість учасників – обмежується однією слідчою дією і тому виступає як тактична комбінація. Крім цього, позначення одного і того ж явища декількома термінами створює окремі труднощі у практиці застосування, наукових дослідженнях і, особливо, використанні їх у навчальному процесі.

З метою уніфікації понять окремої криміналістичної теорії тактичних операцій доцільно термін «тактична операція» застосовувати тільки тоді, коли мова йде про систему (комплекс) слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, а термін «тактична комбінація» – лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої дії.

На сьогодні у наукових дослідженнях та рекомендаціях, які в них містяться немає єдиного підходу до формування тактичних операцій у криміналістиці, чітко не визначено принципи їх побудови і моделювання. Викликають заперечення інколи назви тактичних операцій, зокрема такі як

«Огляд місця події», «Обшук», «Виявлення», «Контрольна закупка» [10]. Зрозуміло, що огляд місця події, обшук є слідчими діями, і це зовсім не означає, що вони проводяться у формі тактичної операції. Контрольна закупка, як правило, проводиться як оперативно-розшуковий захід, а інколи як оперативно-розшукова операція, яка не є предметом вивчення криміналістики.

В інших випадках за основу формування тактичних операцій беруться вид злочину, ситуаційна обумовленість тактичної операції, нерідко враховуються тактичні завдання, які повинні бути вирішенні в ході проведення даної операції.

У криміналістичній літературі іноді тактичні операції розрізняють залежно від критерію обов'язковості або факультативності. Так, О. Я. Баєв [19], Ш. М. Хаутієв [20], А. С. Фоміна [13] зазначають, що існує, як мінімум, дві тактичні операції, планування і провадження яких є обов'язковим при розслідуванні злочинів будь-яких видів і категорій практично у всіх слідчих ситуаціях. Ними є тактична операція «Захист доказів» і (у більшості кримінальних справ) тактична операція «Перевірка показань особи, що зізналася у вчиненні злочину».

На наш погляд, така підстава для поділу тактичних операцій є спірною. Тактичні операції мають рекомендаційний характер, вони сприяють оптимізації розслідування. Поділ тактичних операцій на обов'язкові і необов'язкові означає надання криміналістичній тактиці імперативного характеру, відсутність у слідчого свободи вибору поведінки і необхідних тактичних засобів. Тому тактична операція – це система погоджених дій, найбільш раціональний шлях вирішення тактичного завдання. Однак це не виключає інших шляхів, підходів до вирішення того або іншого проміжного тактичного завдання розслідування.

З урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що назріла необхідність розробки єдиних критеріїв формування тактичних операцій у криміналістиці. Подальші дослідження теоретичних проблем тактичних операцій сприятимуть збагаченню загальної теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики та методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів, удосконалення форм й методів взаємодії слідчих та органів дізнання.

Література

1. Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л., 1972. – С. 23–26.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – 837 с. – С. 670–673; 284–285.
3. Булулуков О. Ю. Тактическая операция «Личность преступника» в расследовании убийств при отсутствии трупа // Проблемы законности: Респ. міжвідом.

- наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків: Національна юридична академія України, 2001. – Вип. 49. – С. 166.
4. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983. – С. 5.
 5. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 98 с. – С. 80.
 6. Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций // Проблемы первоначального этапа расследования: Сб. науч. тр. – Ташкент: ТВШ., 1986. – С. 31–39.
 7. Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика / Под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 75–86.
 8. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. – М.: НОРМА, 1999. – С. 280.
 9. Здоровко С. Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами: Методичні рекомендації. – Харків: Національна юридична академія, 2002. – 48 с.
 10. Марочкин Н. А., Решетняков В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учебно-методическое пособие. – Саратов, 2001. – С. 32–60.
 11. Решетняков В. Я. Следственные ситуации и тактические операции по делам о завладении из жилища имуществом граждан: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 09 / Саратов, 1995. – 21 с.
 12. Перкин В. И. Тактические решения и тактические операции в типичных ситуациях расследования разбойных нападений // Криминалистика и судебная экспертиза: Межведомственный научно-методический сборник. – К.: Министерство юстиции Украины, 2001. – Вып. 50. – С. 70–77.
 13. Фомина А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: Авто реф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 09 / Воронеж, 2003. – 21 с. – С. 18.
 14. Шепитько В. Ю. Тактические операции и их роль в расследовании преступлений, совершаемых организованными группами // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина. Материалы международной научной конференции. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2002. – С. 291–294.
 15. Джакишев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Алматы, 1994. – С. 25–26.
 16. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / Под ред. Н. П. Яблокова. – М.: ЛексЭкст, 2002. – С. 216–217.
 17. Росинский С. Б. Производство обыска в форме специальной операции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М.: Юридический институт МВД РФ, 2002. – С. 32.
 18. Росинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: Учебное пособие. – М., 2003. – С. 10–13.

19. Баєв О. Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001. – С. 218, 219.
20. Хаутиев Ш. М. Понятие и сущность тактической операции «Защита доказательств» // Воронежские криминалистические чтения / Под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – Вып. 2. – С. 86–93.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ І ПРОБЛЕМИ ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Теорія та практика суд. експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шенітько, Л. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2016. Вип. 16. С. 22–33.

Досліджено теоретичні засади тактико-криміналістичних комплексів і практику їх застосування в кримінальному провадженні. Проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його функціонального призначення в слідчій і судовій діяльності. Обґрунтовано, що доктринальні підходи до визначення зазначеного поняття мають базуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів, як тактична операція й тактична комбінація.

Ключові слова: тактико-криміналістичний комплекс, комплексні засоби криміналістичної тактики, криміналістичний комплекс, тактичні операції, тактичні комбінації, криміналістична теорія тактичних операцій.

Однієї з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики та практики протидії злочинності є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів із метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. У зв'язку з цим слушним є твердження Б. В. Щура, що прийшов час перейти від розрізнених методичних рекомендацій щодо тактичної доцільності проведення окремих слідчих дій до відповідного комплексного підходу, установлення певних залежностей із проміжним (тактичним) завданням розслідування¹. При

¹ Див.: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – С. 185.

цьому слід урахувати, що тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів (прийоми, комбінації, операції) являють собою певні інструменти збирання й перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки в процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину¹.

Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс»², «криміналістичний комплекс»³, «тактико-криміналістичний комплекс» або «тактичний (криміналістичний) комплекс»⁴, «організаційно-тактичний комплекс»⁵ та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності й змісту. Разом із тим, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних дій, заходів і прийомів немає до цього часу, так само як і немає єдиного наукового підходу щодо їх дослідження.

Отже, одним із нагальних завдань теоретичного розроблення проблематики комплексного використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце та взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття й тільки тоді безпосередньо приступити до наукового розв'язання проблеми. Нехтування цим правилом призводить лише до плутанини, а іноді змушує «відкидати» вже наявний досвід теоретичних і прикладних досліджень та починати розгляд тих чи інших питань

¹ Див.: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань : Казан. ун-т, 2010. – С. 50.

² Див.: Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 92; Исаенко В. Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных преступниками у потерпевших : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Исаенко. – М., 1990. – С. 77; Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭкст, 2002. – С. 216–221; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 321–333 та ін.

³ Див.: Сорокотягин И. Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И. Н. Сорокотягин, А. А. Шмидт. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 98; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – С. 155.

⁴ Див.: Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук. – М. : Приор-издат, 2003. – С. 5.

⁵ Див.: Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.

буквально з початку, з першооснов. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його структури, співвідношення компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного тощо.

Формулювання поняття «тактико-криміналістичний комплекс» потребує передусім ретельного аналізу і з'ясування сутності терміна «комплекс», під яким розуміється (англ. *complex*, лат. *complexus* – сплетіння, поєднання, зв'язок) сукупність предметів, понять або асоціації, які становлять одне ціле¹. У тлумачних словниках термін «комплекс» трактується як сукупність, поєднання явищ та властивостей² або сукупність предметів, пристроїв, програм, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле, які діють в єдиній системі, що мають загальне призначення, у комплексі – спільно, воедино, не роз'єднуючи з чим-небудь³, або сукупність, поєднання чого-небудь; група, сукупність предметів, явищ єдиного призначення⁴.

У психологічній літературі під комплексом розуміється поєднання окремих психічних процесів у єдине ціле, відмінне від суми своїх елементів⁵; сукупність психічних елементів, що об'єднуються навколо якого-небудь тематичного ядра та асоціюються з певними почуттями⁶. У психології – це сукупність психічних процесів, які викликають неадекватну реакцію на будь-який зовнішній або внутрішній психічний подразник⁷ або сукупність яких-небудь психічних елементів, характерна для кого-небудь, що усвідомлюються ним і визначають його поведінку⁸. У свою чергу *комплексний* (лат. *complexus* – «сплетений») означає поєднаний з чимось, складний; такий, що охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей, процесів; який становить комплекс чого-небудь⁹.

У понятійному апараті криміналістики термін «тактичний (криміналістичний) комплекс» виник як наслідок намагання науковців об'єднати під «один дах» усі існуючі організаційно-тактичні засоби¹⁰. У цьому сенсі

¹ Див.: Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. – М. : Центрполиграф : Полюс, 2001. – С. 299.

² Див.: Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Астрель : АСТ, 2000. – Т. 1. – С. 1428.

³ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – С. 445.

⁴ Див.: Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 3-е изд. – М. : АЗЪ, 1995. – С. 282.

⁵ Див.: Юридична психологія : словник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]. – Вид. 2-ге, уточ. та допов. – К. : КНТ, 2008. – С. 79.

⁶ Див.: Столяренко Л. Д. Психология : учебник для вузов / Л. Д. Столяренко. – СПб. : Питер, 2008. – С. 269.

⁷ Див.: Большой словарь иностранных слов. – С. 299.

⁸ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 445.

⁹ Див.: Там само. – С. 445.

¹⁰ Див.: Колдин В. Я. Логико-информационная структура следственного действия и тактической комбинации / В. Я. Колдин // Криминалистика : учебник для вузов ; отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 1996. – С. 369.

О. Ю. Головін справедливо зауважує, що завдання побудови чіткої та логічної системи понять у сучасній криміналістиці зумовлює необхідність уведення в науку спеціального терміна, що позначає різні, об'єднані необхідністю вирішення певних завдань розслідування, комплекси дій слідчого¹.

Разом із тим у теорії криміналістики питання щодо поняття «тактичний (криміналістичний) комплекс» залишається дискусійним. Зокрема, М. О. Селіванов під тактичним комплексом розуміє поєднання (комбінацію) тактичних прийомів у рамках однієї процесуальної дії². В. І. Сорокотягін і О. А. Шмідт навпаки вважають, що криміналістичний комплекс являє собою поєднання безлічі слідчих, організаційно-перевірочних, контрольно-ревізійних заходів, а також дій із використанням спеціальних знань, що проводяться слідчим та іншими учасниками кримінального судочинства з метою своєчасного виконання окремих значних за обсягом завдань³.

На думку Є. Г. Джакішева, поняття «тактико-криміналістичний комплекс» по суті поєднує дві категорії – «тактична операція» й «тактична комбінація». Такий підхід, як зазначає науковець, до позначення різних сукупностей слідчих дій є оптимальним, оскільки і тактична операція, і тактична комбінація взаємно доповнюють одна одну «й можуть бути використані одночасно для характеристики всієї системи із сукупності слідчих заходів»⁴. Окремі вчені вважають, що тактико-криміналістичний комплекс являє собою сукупність слідчих дій, оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних, технічних та інших заходів, а також сукупність тактичних прийомів, які реалізуються в рамках окремої слідчої дії. Ці комплекси застосовуються з метою вирішення конкретних завдань, які виникли на певних етапах розслідування злочинів в умовах тих чи інших слідчих ситуацій⁵.

У свою чергу С. Ю. Якушин⁶ у системі тактико-криміналістичних комплексів розрізняє окремі тактичні прийоми та комплексні тактичні засоби – тактичні комбінації й тактичні операції. При цьому науковець наголошує, що поняття тактико-криміналістичного комплексу не повинно ототожнюватися з поняттям криміналістичного комплексу, яке є більш широким за своїм змістом. На думку О. Ю. Головіна, тактичні комплекси – це різнорівневі системи слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, прийомів,

¹ Див.: Головін А. Ю. Указ. праця. – С. 216–217.

² Див.: Селіванов Н. А. Указ. праця. – С. 92.

³ Див.: Сорокотягін И. Н., Шмидт А. А. Указ. праця. – С. 98.

⁴ Джакішев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / Е. Г. Джакішев. – Алматы, 1994. – С. 25.

⁵ Див.: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Указ. праця. – С. 5.

⁶ Див.: Якушин С. Ю. Тактические задачи и средства их решения при расследовании преступлений / С. Ю. Якушин // Криміналіст першодрукований. – 2011. – № 3. – С. 63–66.

спрямованих на вирішення поставлених завдань при розслідуванні кримінальної справи¹.

Досліджуючи розглядувані проблеми, А. В. Шмонін зазначає, що термін «тактичний комплекс» – це організаційно-упорядкована сукупність (система) тактичних прийомів і/або процесуальних дій, та/або оперативно-розшукових, і/або інших заходів, спрямованих на вирішення завдань попереднього розслідування чи зумовлених цим завданням та слідчою ситуацією. На його думку, тактичні комплекси можуть уключати до свого складу такі елементи: тактичні прийоми; слідчі дії; інші процесуальні дії; організаційні заходи; технічні заходи; оперативно-розшукові заходи; ревізії й документальні перевірки (податкові перевірки); заходи з вивчення документальної інформації; заходи з використання засобів масової інформації та інтернет-технологій у процесі розслідування злочинів; заходи, пов'язані з використанням допомоги громадськості (громадських організацій, інших об'єднань громадян та ін.)².

Викладену позицію А. В. Шмоніна було піддано критиці на сторінках криміналістичних видань. Зокрема, Б. В. Щур уважає, що складно уявити поєднання різнопорядкових засобів криміналістичної тактики – систем тактичних прийомів (або окремих тактичних прийомів) і процесуальних (слідчих) дій чи інших заходів, оскільки тактичні прийоми не існують самі по собі, вони застосовуються в межах слідчої дії. Тому й поєднання може бути слідчих дій та інших (процесуальних чи непроцесуальних) заходів. Інша справа, що існують різновиди тактичних операцій – 1) система слідчих дій; 2) комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 3) комплекс слідчих дій та організаційно-технічних заходів тощо. Ось такі поєднання можна було б віднести до тактичних комплексів, які використовуються як елемент окремої криміналістичної методики³.

У криміналістичній літературі стосовно комплексного використання тактико-криміналістичних засобів розслідування злочинів висловлені різні позиції науковців. Так, одні вчені-криміналісти⁴ пропонують розглядати тактичну комбінацію як найбільш загальне збірне поняття всієї сукупності комбінаційних тактичних дій у криміналістиці, тобто вони по суті ототожнюють такі поняття, як «тактична комбінація» й «тактико-криміналістичний комплекс». Активним прибічником цієї позиції виступав Р. С. Белкін, який спочатку запропонував термін «тактична комбінація» для позначення тих тактичних прийомів допиту, які іменувалися «психологічними пастками»

¹ Див.: Головин А. Ю. Указ. праця. – С. 216.

² Див.: Шмонин А. В. Методология криминалистической методики. – С. 346–347.

³ Див.: Щур Б. В. Указ. праця. – С. 188–189.

⁴ Див.: Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская]; под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – С. 507–514; Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Маркетинг, 2002. – С. 343–356.

або «слідчими хитрощами», а пізніше, розширивши поняття тактичної комбінації, уключив до нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. На його думку, «тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що ставить за мету вирішення конкретного завдання розслідування й зумовлене цією метою та слідчою ситуацією»¹. Усі тактичні комбінації Р. С. Белкін поділяв на прості (що складаються із системи тактичних прийомів, які застосовуються в межах однієї слідчої дії) і складні (системи слідчих дій та інших заходів).

Своєрідністю наведеної концепції є те, що одним терміном – «тактична комбінація» позначаються два різних поняття: система тактичних прийомів, які застосовуються в ході провадження однієї слідчої дії, і комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Щодо викладеної позиції, то на адресу її прибічників у криміналістичній літературі були висловлені критичні зауваження. Зокрема, М. П. Малютін вважає, що розглянуті поняття різні за своїм обсягом і об'єднувати їх в одному визначенні навряд чи доцільно². В. Ю. Сокол наголошує, що загальна спрямованість на вирішення виникаючих тактичних завдань не може бути підставою об'єднання системи тактичних прийомів і системи слідчих дій у рамках однієї теоретичної конструкції³.

Інші науковці⁴ обстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, за якою окремими організаційно-тактичними засобами здійснення розслідування виступають тактична операція й тактична комбінація. З огляду на це терміни «тактична комбінація» та «тактична операція» відображають окремі різновиди тактичних комплексів. «Тактична комбінація й тактична операція, – наголошує С. Ю. Якушин, – являють собою вид тактичних комплексів або комплексний тактичний засіб⁵».

Разом із тим у криміналістиці висловлені різноманітні, далеко не однозначні погляди щодо розуміння та співвідношення понять «тактична операція» та «тактична комбінація». У своїх дослідженнях науковці ці категорії розглядають або як самостійні, або, навпаки, ототожнюють, змішують, убачаючи відмінність лише в термінології. Так, Є. Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» й «тактична операція» в одне, і пропонує такі комплекси

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 140.

² Див.: Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / М. П. Малютин. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 25–31.

³ Див.: Сокол В. Ю. Методологические и организационные аспекты тактико-криминалистического обеспечения раскрытия преступлений / В. Ю. Сокол. – Краснодар : Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1998. – С. 162.

⁴ Див.: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Указ. праця. – С. 44; Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд. БГУ, 1979. – С. 45; Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 68 та ін.

⁵ Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. – С. 137–138.

дій називати «тактична комбінаційна операція», зазначаючи, що власне в такій формі ці поняття «...не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного й можуть використовуватися одночасно для характеристики всієї системи зі сполучення слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів»¹. В. І. Шиканов також уважав, що комбінація – атрибут теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, а в криміналістиці термін «тактична комбінація» вживається лише тоді, коли підкреслюють, що тактична операція пов'язана з особливо складними, «багатоходовими» розрахунками, заснованими на можливостях рефлексивного аналізу, і передбачає широке використання оперативних можливостей органу дізнання². Інакше кажучи, він уважав тактичну комбінацію різновидом тактичної операції.

Поряд із цим переважна більшість учених-криміналістів вважають тактичні операції й тактичні комбінації самостійними засобами та пропонують власні критерії їх розмежування. Так, А. В. Шмонін підтримує позицію про розмежування цих комплексів і їх самостійний статус. Такий висновок, на його думку, вважається важливим у методологічному плані й головним чинном впливає на результати дослідження розглядуваної проблеми³.

Окремими авторами наводяться й інші точки зору щодо розуміння тактичної комбінації й тактичної операції. Так, О. О. Михальчук і В. В. Степанов вважають, що тактична комбінація та тактична операція – це дві незалежні одна від одної самостійні криміналістичні категорії, однак тактична комбінація, крім того, що може мати незалежний характер, може також бути й структурним елементом тактичної операції⁴.

На певний науковий інтерес заслуговує позиція В. Ю. Шепітька, який вважає, що до організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування, як одних із різновидів засобів криміналістичної тактики, належать системи тактичних прийомів (тактична комбінація) та тактична операція як самостійні її елементи⁵. На його думку, визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії – «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «по-

¹ Джанкишев Е. Г. Указ праця. – С.25–26.

² Див.: Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – С. 18–19.

³ Див.: Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие / А. В. Шмонин. – М. : Юстицинформ, 2006. – С. 331–343.

⁴ Див.: Михальчук А. Е. Соотношение тактических операций и комбинаций в криминалистике / А. Е. Михальчук, В. В. Степанов // Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений : сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1987. – С. 36.

⁵ Див.: Шепітько В. Ю. Познавательные функции деятельности следователя и средства криминалистической тактики / В. Ю. Шепітько // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений : сб. материалов межвуз. науч.-практ. конф. : в 2 ч. – М. : Акад. упр. МВД России, 2009. – Ч. 2. – С. 95–97.

єднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету та не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії й не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів. Тактична ж операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в конкретній слідчій ситуації¹.

Дещо в оновленій інтерпретації розглядає тактичну операцію й тактичну комбінацію С. Б. Россинський. На його думку, тактична комбінація – це визначена сукупність тактичних прийомів, слідчих і судових дій, яка має за мету вирішення конкретного завдання попереднього розслідування або судового розгляду й зумовлена цією метою та слідчою ситуацією. Уключення судових дій до числа елементів, які складають тактичну комбінацію, науковець мотивує такими причинами: а) процесуальне розмежування слідчих і судових дій, які викликають криміналістичну їх диференціацію; б) розширення кола суб'єктів здійснення тактичної комбінації, до числа яких можна віднести суд і суддю; в) можливість її реалізації не лише на досудовому розслідуванні, а й у суді².

На наш погляд, розширюючи сферу застосування тактичних комбінацій і операцій, вводячи до числа суб'єктів їх здійснення суд, можемо вести мову про тактичні комбінації й операції в судовому провадженні. Яскравим прикладом підтримки такої позиції є твердження С. Ю. Якушина, що стосовно стадії судового слідства прикладом практичної реалізації складної тактичної комбінації може слугувати обрання судом (і сторонами) оптимальних тактичних прийомів і лінії поведінки з учасниками слідства в умовах конфліктної ситуації, (наприклад, при відмові від дачі показань, при неправдивих свідченнях, самообмові тощо). Вирішенню подібних ситуацій може слугувати застосування системи судових, організаційно-технічних дій і заходів, що охоплює: а) початковий судовий допит осіб, які дають узгоджені й правдиві свідчення; б) виїзд складу суду на місце події; в) проведення судового огляду; г) пред'явлення для огляду речових доказів; д) проведення впізнання в суді; є) застосування (за необхідності) дисциплінуючих засобів до порушників порядку в залі судового засідання та ін.³

¹ Див.: Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2008. – С. 145.

² Див.: *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособ. для вузов / С. Б. Россинский ; под ред. В. Н. Григорьева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2003. – С. 19–20.

³ Див.: *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. – С. 50.

Далі науковець зауважує, що за загальним правилом для судового розгляду не є характерним який-небудь оперативний супровід кримінальної справи, що знаходиться в провадженні. Ужиття передбачених законодавством заходів державного захисту свідків найчастіше має місце в досудовому розслідуванні. Разом із тим у ситуації змінення свідчень очевидцями злочину в залі судового засідання при провадженні кримінальної справи суд і сторона обвинувачення можуть застосовувати тактичні засоби забезпечувального характеру в рамках своєрідної тактичної операції.¹ Тому, на наш погляд, пропозиція про розширення сфери застосування тактичних комбінацій та операцій на судове провадження в суді є одним із перспективних напрямів теорії тактичних операцій, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення.

Розглядаючи співвідношення тактичної операції та тактичної комбінації, С. Б. Россинський зазначає, що основною відмінністю розглядуваних тактичних комплексів виступає наявність у структурі тактичної операції оперативно-розшукових заходів, у той час як тактична комбінація являє собою сукупність тактичних прийомів чи слідчих дій.² Тактична операція, наголошує науковець, об'єднує як елементи тактичної комбінації які полягають у комплексі слідчих дій, так і елементи оперативної комбінації, які полягають у комплексі оперативно-розшукових комбінацій. Автор зазначає, що результати проведення тактичної комбінації можуть у повному обсязі бути доказами в справі, оскільки одержуються при провадженні слідчих (судових) дій, а результати тактичної операції є доказами лише частково, оскільки дані, отримані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів, які не відповідають вимогам кримінально-процесуального законодавства, узагалі забороняється використовувати в процесі доказування в кримінальній справі. І, нарешті, тактична комбінація відрізняється від тактичної операції колом учасників. У тактичній комбінації бере участь слідчий (може бути група слідчих), прокурор і суд, які самостійно або за дорученням здійснюють ті чи інші слідчі (судові) дії, спрямовані на досягнення проміжного результату в справі³.

Необхідно зазначити, що судові дії теж певним чином взаємопов'язані між собою, мають обиратися з урахуванням доцільної послідовності. Тому можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криміналістичної тактики. Стосовно цього справедливим є те, що успішне здійснення судового розгляду значною мірою залежить від обраного судом порядку дослідження доказів. Якщо послідовність судового розгляду регламентована законом і суд не може за жодних обставин її змінити, то по-

¹ Див.: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. – С. 137–138.

² Див.: Россинский С. Б. К вопросу о соотношении понятий «тактическая комбинация» и «тактическая операция» / С. Б. Россинский // Известия ТулГУ. – Тула, 2001. – Вып. 5. – С. 102–103.

³ Див.: Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции. – С. 19–20.

рядок проведення процесуальних дій визначається судом з урахуванням обставин кримінального провадження.

Певний науковий інтерес становлять спроби О. Д. Трубочова та М. Є. Мерецького до понятійного апарату криміналістики ввести термін «оперативно-тактична комбінація» й знову-таки із різним його тлумаченням. Так, О. Д. Трубочов «оперативно-тактичну комбінацію» розуміє як певну сукупність слідчих і оперативних дій, в основі яких лежить рефлексивне управління поведінкою допитуваного¹. У свою чергу М. Є. Мерецький робить висновок, що оперативно-тактична комбінація – це певна закономірна комплексна сукупність декількох тактичних і оперативних комбінацій, що плануються та проводяться з урахуванням (використанням) фактора раптовості з метою вирішення конкретних завдань розслідування, зумовлених певною слідчою ситуацією².

На наше переконання, розроблення проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є, безумовно, необхідним для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом із тим ми повністю погоджуємося з Р. С. Белкіним, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуванням зваженим підходом до їх розроблення. Він справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна (термінів) є повною мірою виправданою лише в тому разі, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, змінилося, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, ураховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти³.

Отже, з огляду на проведений аналіз можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» й «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльними категоріями, що розкривають функціональний бік комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, судом) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація й тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі таких критеріїв: 1) сутність і зміст; 2) система цілей і завдань; 3) складність компонентів структури; 4) функціональне призначення; 5) масштабність і тривалість провадження;

¹ Див.: Трубочев А. Д. Влияние научно-технического прогресса на развитие методики расследования хищений, совершаемых с использованием служебного положения / А. Д. Трубочев // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса : сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. – С. 115–116.

² Див.: Мерецкий Н. Е. Криминалистика и оперативно-тактические комбинации : науч.-практ. пособие / Н. Е. Мерецкий. – М. : Юрлитинформ, 2007. – С. 21–31.

³ Див.: Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Высш. шк. МВД СССР, 1970. – С. 63–64.

6) складність організації; 7) суб'єктний склад учасників¹. Проте, не звертаючи увагу на певні критерії розмежування цих комплексів, необхідно погодитися з В. А. Журавлем, який зазначає, що запропоновані засоби слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі одна одну, котрі в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів².

Таким чином, доктринальні підходи до визначення поняття «тактико-криміналістичний комплекс» мають ґрунтуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів, як тактична операція й тактична комбінація. На нашу думку, у такому разі найбільш удалим терміном для позначення комплексу процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність і зміст цього криміналістичного засобу. З метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тільки тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні – про систему судових дій і організаційно-технічних та інших заходів), а термін «тактична комбінація» – лише стосовно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої чи судової дії.

При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів. Комплекс дій, що входять до структури тактичної операції, не замінює собою тактику слідчих чи судових дій, а утворює більш складну побудову, зміст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи, що сприяють їх реалізації³, а в судовому розгляді – судові дії та організаційно-технічні й інші заходи, спрямовані на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань. Порівняно з тактичними прийомами і їх поєднаннями тактичні операції відрізняються масштабністю та тривалістю дій, більш широким колом учасників і високим ступенем організованості їх діяльності.

Усе це зумовлює необхідність подальшого активного розроблення проблеми криміналістичної теорії тактичних операцій, що має не лише теоретичне, а й практичне значення, даючи можливість уключити в тактичний арсенал слідчого (судді) наукові рекомендації, здатні відіграти суттєву роль

¹ Див.: Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія / В. М. Шевчук. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. – С. 86–88.

² Див.: Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2(57). – С. 197–208.

³ Див.: Шиканов В. И. Указ. праця. – С. 16–17. 32

у підвищенні ефективності кримінального провадження, а в кінцевому підсумку в установленні істини. Чітке уявлення сутності тактичної операції та співвідношення її з іншими засобами криміналістичної тактики, тактико-криміналістичними комплексами слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, удосконаленню судово-слідчої практики. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження та розроблення проблем тактико-криміналістичних комплексів і їх застосування в протидії злочинності є актуальними й зумовлені потребами сучасної практики.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ

Исследованы теоретические основы тактико-криминалистических комплексов и практика их применения в уголовном производстве. Проанализированы научные подходы к пониманию понятия «тактико-криминалистический комплекс», его функционального назначения в следственной и судебной деятельности. Обосновано, что доктринальные подходы к определению указанного понятия должны основываться на дифференцированном понимании таких организационно-тактических средств, как тактическая операция и тактическая комбинация.

Ключевые слова: тактико-криминалистический комплекс, комплексные средства криминалистической тактики, криминалистический комплекс, тактические операции, тактические комбинации, криминалистическая теория тактических операций.

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING TACTICAL AND CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION

The paper examines theoretical foundations of tactical and criminalistic complexes and their practical application in the criminal proceedings. Scientific approaches to understanding notion «tactical and criminalistic complex», its functional purpose in the investigative and judicial activities are analyzed. The history of the origin, development and formation of the tactical and criminalistic complexes as scientific criminalistic category and complex tactical means of practical activity in criminal proceedings are considered. It is proved that the doctrinal approaches to the definition the notion under consideration should be based on the differentiated understanding of such organizational and tactical means as a tactical operation and tactical combination which are relatively new, specific activity categories reflecting individual variants of tactical and criminalistic complexes means and reveal the functional aspect in the process of their realization. Tactical operation and tactical combination are considered not as competing criminalistic categories but, on the contrary, as complementary. Tactical and criminalistic complexes in the investigation of crimes are considered as

certain instruments of evidence collection and verification. Proper representation of the essence of the tactical operation and its relation to other means of criminalistic tactics, tactical criminalistic complexes serve for the further development of criminalistics theory, improvement of the judicial and investigative practice. In the current conditions of reforming criminal procedural law, criminal justice bodies, research and analysis of the problems of tactical and criminalistic complexes and their application in counteraction to criminality are relevant and determined by the needs of practice. Development of problems of tactical and criminalistic complexes practical application is undoubtedly necessary for the further improvement of scientific foundations of criminal proceedings process with the purpose of its optimization and efficiency increase.

Keywords: *tactical and criminalistic complex, complex means of criminalistic tactics, criminalistic complex, tactical operations, tactical combinations, criminalistic theory of tactical operations.*

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Митна справа. № 6 (84). 2012. Ч. 2. Кн. 1. С. 95–103.

Досліджуються історія виникнення та становлення криміналістичної категорії «тактична операція». Генеза тактичних операцій досліджується за двома напрямками: теоретичним (як наукова категорія криміналістики) і практичним (як засіб практичної діяльності слідчих органів). Вивчення історії тактичних операцій здійснюється з урахуванням чинників-детермінантів, які вплинули на процес виникнення і формування цієї криміналістичної категорії.

Ключові слова: *Генеза, тактичні операції, тактичні комбінації, історія тактичних операцій, еволюційний шлях розвитку тактичних операцій.*

Исследуются история возникновения и становления криминалистической категории «тактическая операция». Генезис тактических операций исследуются в двух направлениях: теоретическом (как научная категория криминалистики) и практическом (как средство практической деятельности следственных органов). Изучение истории тактических операций осуществляется с учетом факторов-детерминантов, влияющих на процесс возникновения и формирования этой криминалистической.

Ключевые слова: *Генезис, тактические операции, тактические комбинации, история тактических операций, эволюционный путь развития тактических операций.*

The history of origination and formation of the forensic category «tactical operation» is investigated. The genesis of Tactical operations is studied in two aspects-theoretical (as a scientific category of criminalistics) and practical (as a means of practical activities of investigation authorities). The determining factors that have affected the process of origination and formation of this forensic category are taken into account in the study of the history of tactical operations.

Keywords: genesis, tactical operations, tactical combinations, history of tactical operations, evolutionary process of the development of tactical operations.

Постановка проблеми. Історія виникнення та становлення, сучасний стан і перспективи розвитку в майбутньому є необхідними аспектами формування концепції тактичних операцій, дослідження яких надає можливість у повній мірі розкрити природу, сутність, теоретичне значення і практичну спрямованість цієї криміналістичної категорії. Як зазначалося у філософській літературі, жодне суспільне явище не можна вивчити і зрозуміти без урахування умов та особливостей його виникнення й розвитку, тобто у відриві від його історії. Воно може бути розкрито і зрозуміле, якщо з'ясовано, в яких умовах і за яких обставин воно виникло, яким було в минулому, які еволюційні етапи історичного розвитку пройшло. Тільки так відкриється можливість визначити те, чим воно є сьогодні і як буде розвиватись у майбутньому [1, с. 99–100].

Отже, дослідження тактичних операцій має здійснюватися на підставі загально теоретичних підходів, що забезпечують обґрунтування фундаментальних положень (генезу, сутність, факт, гіпотезу та ін.) цієї криміналістичної категорії.

Стан дослідження. Слід зазначити, що у сучасній криміналістичній літературі момент виникнення й зародження тактичних операцій визначається по-різному. Так, одна група науковців (О. Я. Баєв, І. О. Возгрін, О. Ю. Головін, В. І. Комісаров, В. Є. Корноухов, Н. В. Кручиніна, Г. А. Матусовський, О. О. Михальчук, І. Ф. Пантелєєв, Є. О. Підусов, Д. П. Поташнік, Ю. О. Саламаха, М. В. Салтевський, О. А. Чебуренков, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков та ін.) відстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, що поява цієї криміналістичної категорії пов'язана з пропозицією А. В. Дулова стосовно необхідності впровадження комплексних засобів вирішення завдань досудового розслідування, яку він висловив у 1972 р. у своїй статті «О разработке тактических операций при расследовании преступлений» [14, с. 23–26].

Друга група дослідників вважає, що ідея тактичних операцій (комбінацій) тісно пов'язана з дискусією, яка відбувала у 1964 р. і торкалася окремих питань криміналістичної тактики. Так, Р. С. Белкін указував, що виникнення проблеми тактичної операції слід вважати першу половину 60-х років, зокрема, дискусію 1964 р., присвячену питанням криміналістичної тактики, передусім, б так званим «слідчим хитрощам» та «психологічним пасткам» [4, с. 518]. Саме ця дискусія в кінцевому висновку, на думку І. М. Ко-

марова, і призвела до виникнення реальних уявлень про тактичні (криміналістичні) операції як комплексний спосіб системи досудового провадження [19, с. 18].

Позиція третьої групи науковців (В. М. Ісаєнко) полягає в тому, що вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття передумовою появи тактичних операцій було створення «типових пошукових систем на ситуаційній основі», розробленню яких приділяли увагу такі відомі зарубіжні та вітчизняні криміналісти як Г. Гросс, Е. Анушат, А. Вейнгард, Р. Рейс, Р. Гейндль та ін. [17, с. 369].

Метою публікації є дослідження історії виникнення, становлення та розвитку тактичних операцій, вивчення якої здійснюється з урахуванням чинників-детермінантів, що вплинули на процес появи та формування цієї криміналістичної категорії.

Виклад основних положень. Вивчення та дослідження генези тактичних операцій, на наш погляд, доцільно здійснювати до двох взаємопов'язаних аспектів в теоретичного і практичного. За першим тактичні операції розглядаються як наукова категорія криміналістики, а за другим, як засіб практичної діяльності слідчих органів з оптимізації процесу розслідування. Крім того, це дослідження має здійснювати з обов'язковим урахуванням чинників-детермінантів, які вплинули на процес виникнення і формування цієї криміналістичної категорії. Такий підхід надає можливість простежити шлях розвитку тактичних операцій з огляду на стан боротьби зі злочинністю, практику діяльності правоохоронних органів, ступінь наукових досліджень у криміналістиці. Як слушно зауважує І. О. Возгрін, принцип історизму в криміналістиці означає, що пізнання її змісту, як і розроблення її нових положень, повинні здійснюватися з урахуванням якісних змін, що відбувались у процесі еволюції даної галузі наукового знання. Брак знань про генезу певної криміналістичної категорії, неповне або хибне уявлення про її історію в найчастіші причини невдач наукових розробок [8, с. 83–84].

Будь-який процес розвитку становить собою єдність дискретності й безперервності, а його системність слід розглядати як зміну низки етапів, кожен з яких – це відносно завершений і стійкий період часу зі своїми характерними рисами [28, с.42]. Окремі етапи, які розглядаються в поєднанні, у свою чергу, можуть складати більші утворення – стадії.

Генеза тактичних операцій також складається із певних стадій, етапів і періодів. Варто зазначити, що на відміну від достатньо ретельного аналізу історії науки криміналістики пропозиції щодо періодизації розвитку тактичних операцій науковцями майже не висловлювалися. З огляду на викладене, вбачається за доцільне в історії розвитку тактичної операції як наукової криміналістичної категорії та засобу досудового розслідування виділяти п'ять етапів:

1) зародження перших прийомів і засобів розслідування, накопичення початкового досвіду їх комплексного застосування у боротьбі зі злочинністю (з давніх часів – до кінця ХІХ ст., 1896р.);

2) виникнення криміналістики як самостійної галузі наукового знання, накопичення емпіричного матеріалу й поява перших уявлень про тактичні операції (1897–1940 рр.);

3) формування окремих криміналістичних теорій і створення передумов для виникнення ідеї тактичних операцій (40–60-ті роки ХХ ст.);

4) поява криміналістичної категорії «тактична операція», початок розроблення її наукової концепції (70–90-ті роки ХХ ст.);

5) подальше формування криміналістичної теорії тактичних операцій, побудова і впровадження систем типових тактичних операцій в методиках розслідування окремих видів злочинів (середина 90-х років – до теперішнього часу).

Перший етап пов'язаний з виникненням спеціальних прийомів і засобів ведення розслідування, в тому числі й комплексного їх застосування. Як зазначає В. Ю. Шепітько, поява порушників законів обумовила потребу ведення спеціальних правил і методів щодо розкриття й розслідування злочинів та встановлення злочинців [29, с. 28]. Р. С. Белкін відмічав, що вже у священних книгах різних народів можна зустріти висвітлення допиту, обшуку, впізнання. Ці прийоми згадувались і в пам'ятках стародавнього права різних країн [5, с. 1].

На переконання І. М. Комарова, уявлення про криміналістичні (тактичні) операції як систему слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань розслідування, зародилися достатньо давно. Процес формування теорії і практики цих операцій має свою тривалу історію. В окремих джерелах, законодавчих пам'ятках є згадки про комплексне вирішення завдань досудового провадження, схоже із сучасними уявленнями про тактичні операції [19, с. 8]. Так, за часів Руської Правди (ХІ–ХІІІ ст.) засобами розшуку підозрюваних осіб у вчиненні злочину були «заклич», «звід», «гоніння сліду» [16, с. 152]. На нашу думку, це були перші паростки комплексних тактичних засобів у розслідуванні злочинів, образно кажучи, «прообрази» криміналістичних комплексів організаційно-тактичного спрямування.

Зокрема, «гоніння сліду», тобто переслідування по гарячих слідах, можна оцінювати як комплексне застосування засобів кримінального переслідування, що деякою мірою подібні сучасним уявленнями про тактичні операції, наприклад, таким як «Переслідування злочинця по гарячих слідах», «Встановлення особи, яка вчинила злочин», «Розшук та затримання підозрюваного» та ін. За часів запорізького козацтва (1480–1775рр.) у ході розшуку злочинів застосовувалися такі комплексні засоби як розвідувальне опитування, опитування населення, адміністрації, духовних осіб, «трус села» (розшук та обшук), оперативне провадження, внутрішньокамерна

розробка, оперативна комбінація та інші, а також ті, витоки яких сягають від Руської Правди, – «гоніння сліду», або «шляхування коней»; «заклич», або «обволання» [35, с. 165].

Нагадують деякою мірою уявлення про тактичні операції (комбінації) й дії, які зустрічаються в законодавчих актах XVI ст. – часів царювання Івана III, приміром, прийоми допиту «злодія, затриманого з речовим доказом» [25, с. 332]. Зустрічаються й інші свідчення застосування системи дій і заходів, подібних до тактичних операцій, спрямованих на комплексне вирішення певних завдань розслідування.

Варто звернути увагу й на те, що деякі рекомендації з комплексного застосування спеціальних прийомів та засобів розслідування в рамках чинного кримінального судочинства, сягають своїми коренями в першу половину XIX ст. (приміром, про послідовність дій слідчого при розслідуванні різних видів злочинів відповідно до зводу законів, розроблені на основі емпіричних знань і життєвого досвіду).

Саме в цей час з'являються перші наукові праці, в яких вчені намагаються викласти аргументовані поради для практиків. Так, у Німеччині на межі XVIII-XIX ст. серед перших найбільш відомих учених, які присвятили свої праці вивченню практики розкриття й розслідування злочинів, слід назвати Л. Фон Ягеманна, Ціммерманна, Ортлоффа, Штібера та ін. Серед вітчизняних правників слід назвати роботи М. А. Орлова, Я. І. Баршева, Д. Р. Долгова, О. А. Квачевського та ін.

Зокрема, в роботі М. А. Орлова «Опыт краткого руководства для произведений следствий с показанием приличных узаконений» міститься низка рекомендацій щодо тактики проведення окремих слідчих дій в допиту свідків, очної ставки, пред'явлення для впізнання тощо [24]. Проблематиці проведення обшуку, огляду, допиту, очної ставки присвячена робота Я. І. Баршева «Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству» [3].

Серед праць цього періоду, заслуговує на особливу увагу робота Д. Р. Долгова «Основные формы уголовных следствий, вообще принятые при их производстве» (1846), яка присвячена окремим питанням організації розслідування злочинів і являла собою своєрідний посібник для слідчих з організації розслідування злочинів. Особливий інтерес становить глава 4 «Формы самого производства уголовных следствий, по разным родам преступлений», у якій розглядаються питання тактики проведення окремих слідчих дій – загальних форм проведення слідства [12].

У роботі О. А. Квачевського «Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.» викладаються прийоми проведення окремих слідчих дій, серед яких уперше у правовій літературі виділяється група першочергових слідчих дій, до яких автор відносить огляд, освідування, виявлення зовнішніх предметів злочину шляхом обшуку, виїмка, збирання речових доказів [18].

Отже, в середині XIX ст. (як до судової реформи у Росії, так і після неї) зусиллями науковців і практиків розробляються рекомендації з комплексного застосування прийомів провадження окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів по встановленню злочинця інколи нагадували сучасні уявлення про тактичні операції.

Подальше формування та впровадження у судово-слідчу практику комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів тісно пов'язані із виникненням і становленням криміналістики як самостійної галузі знань. На цей процес вагомий вплив мали праці таких видатних науковців як Г. Гросс [11], А. Вайнгард [6], В. Штібер [33], Г. Шнейкерт [31], А. Гельвіг [9], Е. Анушат [2] та ін. Так, у 1898 р. світ побачила книга австрійського вченого, судового слідчого Г. Гросса «Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции» («Руководство для судебных следователей как система криминалистики» – 3-тє видання зі зміненою назвою), а в 1908 р. в Санкт-Петербурзі вийшов повний переклад 4-го видання цієї праці [11], де автор розглядає особливості розслідування окремих видів злочинів, а також тактику провадження допиту, огляду, обшуку. Ним здійснено спробу надати загальні рекомендації слідчому, виходячи зі специфіки його діяльності. У зв'язку із цим М. П. Яблоков слушно зазначає, що вже на самому початку своєї слідчої діяльності Г. Гросс зрозумів, що без чіткої наукової системи в діях посадовців поліції і слідчих розслідування злочинів не може бути ефективним. Для цього потрібна науково продумана система слідчих дій і нові прийоми, методи й засоби їх проведення, що спираються на останні досягнення природничо-технічних наук того часу [34].

Цілком очевидно, що перекладна криміналістична література не могла повною мірою задовольняти потреби практичних працівників. Виникає необхідність ґрунтовних наукових розробок вітчизняних учених-криміналістів, які були б засновані на емпіричних знаннях ведення боротьби зі злочинністю в інших соціально-політичних та економічних умовах, і що стосувалися б усіх розділів криміналістики [20, с. 82–65]. До найбільш значущих перших праць треба віднести публікації таких учених-криміналістів, як С. М. Трегубова [27], І. М. Якімова [37], В. І. Громова [10] та ін. Особливий інтерес мали пропозиції С. М. Трегубова щодо встановлення особи злочинця [27]. І. М. Якімова щодо запровадження загальної схеми розслідування [36], В. І. Громова щодо обґрунтування необхідності враховування у слідчій роботі не тільки техніки, а й теоретичного осмислення процесу розслідування в цілому [10; 5].

Підсумки наукових досліджень цього періоду висвітлені у перших вітчизняних підручниках з криміналістики, які вийшли у світ в середині 30-х років минулого століття. Зокрема у підручниках 1938–1939 рр. криміналістика визначалася як наука про розслідування злочинів і в них зверталась увага на те, що всі наукові засоби й методи мають ґрунтуватися на принципах законності, забезпечуючи встановлення істини по справі [22, с. 5].

Саме у цей період вітчизняна криміналістика заявила про своє існування, а вчені-криміналісти виступали самовідданими її пропагандистами. Як правильно зазначали Г. І. Кочаров і М. О. Селіванов, праці цих вчених мали важливе значення для наукової організації боротьби зі злочинністю, вони формували смак до наукових методів розслідування [21]. У роботах того часу значне місце відводилося теоретичним обґрунтуванням необхідності запровадження у практичну діяльність слідчих органів комплексних прийомів (способів) проведення розслідування, які отримали назву тактико-криміналістичних, що об'єктивно відбивало їх сутність.

З початку 40-х до кінця 60-х років минулого століття відбуваються наукові дискусії з приводу предмету, системи та природи криміналістики. Вони особливо активізуються після створення Всесоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР (1949р.), який за незначний проміжок часу став загально визнаним науковим і методичним центром з дослідження проблем криміналістичної тактики і методики [5, с. 36]. Зокрема, на раді цього інституту в 1955р., А. І. Вінберг висловив пропозицію, що особливим розділом криміналістики (поряд з криміналістичною технікою і методикою розслідування окремих видів злочинів) має бути криміналістична тактика, особливим ядром якої є вчення про слідчі версії [7, с. 153–164]. Продовжувалися дослідження з комплексного застосування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів при плануванні початкового етапу розслідування. Проте загальнотеоретичні засади реалізації цих комплексів поки що залишалися поза увагою науковців.

У 70–90-ті роки минулого століття відбувається зростання інтенсивності еволюції вітчизняної криміналістики й передусім щодо формування її загальної теорії та окремих криміналістичних вчень. Як зазначав Р. С. Белкін, у ці роки, у криміналістиці з'являється низка перспективних теоретичних концепцій, що мали всі підстави в недалекому майбутньому досягти рівня окремих криміналістичних теорій. Це концепції криміналістичної характеристики злочину, слідчої ситуації, *тактичних комбінацій (операцій)* (курсив наш. – В. Ш.), тактичного рішення й тактичного ризику [4]. Формування загальної теорії криміналістики дало змогу активізувати науковий пошук учених у двох напрямках: (а) розроблення нових окремих криміналістичних теорій (вчень); (б) подальше дослідження й удосконалення вже відомих науці та практиці Концепцій, право на існування яких вже доведено часом.

Зазначені процеси наштовхнули А. В. Дулова до ідеї тактичних операцій [14, с. 23–27]. Він по праву вважається «батьком» цієї концепції, основним її фундатором і розробником. Саме А. В. Дулов у квітні 1972 р. на науковій конференції «50 років радянської прокуратури і проблеми вдосконалення попереднього слідства» (м. Ленінград) виступив з доповіддю «О разработке тактических операций при расследовании преступлений», у якій звернув увагу на те, що тактика не повністю відповідає потребам слідчої діяльності, оскільки вона в основному обмежується розробкою тактичних рекомендацій

стосовно проведення окремих слідчих дій, у той час як слідчому достатньо часто доводиться вирішувати завдання, де необхідно застосовувати відповідні комплекси слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій. Виходячи із цього виникає нагальна потреба у розробленні цих комплексів, які А. В. Дулов за пропонував називати «тактичні операції».

У лютому 1973 р. на ІХ Міжнародному криміналістичному симпозиумі соціалістичних країн (Берлін) з доповіддю «Рационализация и стандартизация в криминалистике» виступив німецький криміналіст К. Шпіндлер (НДР). На його думку, незважаючи на розмаїття кримінальних подій, індивідуальність розслідування кожного конкретного випадку, всі можливі комплекси слідчих дій можна поділити на класи операцій з різною постановкою цілей. Такі комплекси дій було названо «криміналістичні стандартні ситуації {криміналістичні тактичні операції (курсив наш. В. Ш.). Тому процес розслідування доцільно поділити на відносно самостійні частини й визначати *типові для них операції* (курсив наш. В. Ш.), методи і способи вирішення проблем, що можуть виявити себе у практичній діяльності [32].

В подальшому ідею тактичних операцій підтримали такі вітчизняні вчені-криміналісти як І. М. Лузгін [23, с. 109], В. І. Шиканов [30], А. Я. Драпкін [13, с. 54] та ін. У 1979 р. вийшла у світ монографія А. В. Дулова «Тактические операции при расследовании преступлений» [15], яка підвела певні підсумки дослідження цієї важливої проблеми. У ній обґрунтовується необхідність розроблення тактичних операцій виходячи з потреб криміналістичної теорії та слідчої практики, оскільки цілком очевидно, що неможливо обмежуватися розробленням рекомендацій лише з проведення окремих слідчих дій, а треба застосовувати їх комплекси, які багато в чому є типовими й повторюються у своїх основних параметрах. Певним набуттям цього періоду можна вважати міжвузівський збірник наукових праць «Тактические операции и эффективность расследования» (м. Свердловськ, 1986 р.), що містив різні визначення та погляди на сутність та призначення категорії «тактична операція» [26]. Отримані результати надали підстави дійти висновку, що розроблення теорії тактичних операцій полегшує вирішення таких проблем криміналістики, як (а) алгоритмізація процесу розслідування, (б) урахування й використання слідчої ситуації при розслідуванні, (в) використання положень наукової організації праці слідчого, (г) вжиття дієвих заходів для подолання протидії розслідуванню.

Починаючи із 90-х років і до теперішнього часу спостерігається помітне підвищення наукового і практичного інтересу до проблем розроблення й використання тактичних операцій, про що свідчить низка дисертацій, монографій, науково-практичних посібників, у яких розглядаються зазначені питання. Практично у всіх підручниках і навчальних посібниках з криміналістики останніх років тактичні операції висвітлюються або в окремих розділах (підрозділах), або розглядаються як самостійний елемент структури криміналістичної методики розслідування певної категорії злочинів.

Враховуючи зазначені обставини, можна констатувати, що на сьогодні відбувається процес поглиблення формування криміналістичної теорії тактичних операцій і більш широкого впровадження цих організаційно-тактичних засобів у судово-слідчу практику.

Крім того аналіз криміналістичної літератури з досліджуваної проблематики надає підстави дійти висновку, що серед науковців намітилися дві тенденції – традиційна і новаторська. Представники першої (А. В. Дулов, А. Я. Драпкін, В. І. Шиканов, Є. П. Іщенко та ін.) продовжують обстоювати раніше висловлені ними погляди на сутність, природу та призначення тактичних операцій, уточнюючи окремі положення, які, як правило, суттєво не змінюють основного змісту раніше висловлених думок. Друга група науковців (О. Я. Баєв, І. М. Комаров, О. Є. Космодем'янська, Н. В. Кручиніна, В. О. Образцов, С. Б. Россінський, С. Ю. Якушин та ін.) намагаються по-новому підійти до тлумачення поняття та сутності тактичних операцій, пропонуючи новаторські підходи до їх формування та застосування при розслідуванні злочинів.

Висновки. Враховуючи викладене можна дійти до висновку, що за тривалу історію зародження й розвитку криміналістичних знань проведені дослідження тактичних операцій мають вагому значущість. Водночас аналіз наукових досягнень з розглядуваної проблеми свідчить про певну диспропорцію між рівнем теоретичних розробок і питань практично-прикладної спрямованості. Справа в тому, що вчені-криміналісти, за відсутності методологічних основ концепції тактичних операцій і одностайності по ключовим питанням теорії та практики їх реалізації, «самовіддано кинулися» до розроблення типових тактичних операцій і активного їх впровадження у практику розслідування злочинів, у тому числі й засобами комп'ютерної техніки. Викликано це низкою причин, серед яких однією з найважливіших є відсутність розвиненої наукової концепції тактичних операцій, викладеної у сформованій окремій криміналістичній теорії.

Отже, тактичні операції у своєму розвитку пройшли складний еволюційний шлях є від окремих послань до формування відповідної наукової концепції, яка поступово трансформується в самостійну криміналістичну теорію (вчення), що істотно збагачує науковий потенціал криміналістики і практики розслідування злочинів.

Література:

1. Андреев, И. Д. О методах научного познания [Текст] / И. Д. Андреев. – М.: Наука, 1964. – 184 с.
2. Анушат, Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики [Текст] / Э. Анушат. – М.: «ЛексЭст», 2001. – 112 с.
3. Баршев, Я. И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству [Текст] / Я. И. Баршев. – М.: ЛексЭст, 2001. – 240 с.

4. Белкин, Р. С. Избранные труды [Текст] / Р. С. Белкин. – М.: Норма, 2008. – 768с.
5. Белкин, Р. С. История отечественной криминалистики [Текст] / Р. С. Белкин. – М.: Норма, 1999. – 580 с.
6. Вайнгард, А. Уголовная тактика: Руководство к расследованию преступлений [Текст] / Альберт Вайнгард / перевод с немец. / пер. под ред., с прим.: В. И. Лебедев. – СПб.: Вестник полиции, 1912. – 292 с.
7. Винберг, А. И. О системе науки советской криминалистики» [Текст] / А. И. Винберг // Советская криминалистика на службе следствия. – 1956. – Вып. 7. – С. 153–164.
8. Возгрин, И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография [Текст] / И. А. Возгрин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с.
9. Гельвиг, А. Современная криминалистика. Методы расследования преступлений [Текст] / А. Гельвиг перевод с немец. / под ред П. И. Люблинского. – М.: Изд-во «Право и жизнь», 1925. – 100 с.
10. Громов, В. И. Дознание и предварительное следствие: Методика расследования преступлений: Осмотр места происшествия (сб. науч. тр.) [Текст] / В. И. Громов. – М.: ЛексЭст, 2003. – 228 с.
11. Гросс, Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Текст] / Ганс Гросс, в Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
12. Долгов, Д. Р. Основные формы уголовных следствий, вообще принятые при их производстве [Текст] / Д. Р. Долгова. – СПб., 1846.
13. Драпкин, А. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия [Текст]: тезисы научно-практ. конф. / А. Я. Драпкин. – Л.: Институт усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1976. – С 54.
14. Дулов, А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – Л.: Институт усовершенствования следственных работников прокуратуры и МВД, 1972. – С. 23–26.
15. Дулов, А. В. Тактические операции при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
16. Зимин, А. А. Памятники русского права [Текст] / А. А. Зимин. – Вып 1: Памятники права Киевского государства X–XII в.в. / под ред. С. В. Юшкова. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1952. – 287 с.
17. Исаенко, В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств [Текст] / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 1. – С. 368–382.
18. Квачевский, А. А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г.: в 2 ч. Ч. 2. [Текст] / А. А. Квачевский. – СПб.: Типография Ф. С. Сущинского, 1867.

19. Комаров, И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики [Текст]: монография / И. М. Комаров. – М.: Юр-литинформ, 2010. – 256 с.
20. Коновалова, В. О. Некоторые вопросы истории советской криминалистики (1917–1920 гг.) [Текст] / В. О. Коновалова // Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году: тезисы докладов. – Харьков: Из-во Харьков, гос. ун-та, 1956. – С. 62–65.
21. Кочаров, Г. Развитие советской криминалистики и ее задачи на современном этапе [Текст] / Г. Кочаров, Н. Селиванов // Соц. законность. – 1968. – № 1. – С. 32–36.
22. Криминалистика: методика расследования отдельных видов преступлений / под ред. А. Я. Вышинского. [Текст] / Голунский С. А., Шавер Б. М. и др. – М.: Изд-во НКЮ СССР, 1939. – 372 с.
23. Лузгин, И. М. Методологические проблемы расследования [Текст] / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 215 с.
24. Орлов, Н. А. Опыт краткого руководства для произведений следствий, с показанием приличных узаконений [Текст] / Н. А. Орлов. – М.: Университетская типография, 1833. – 96с.
25. Соловьев, С. М. Сочинения в 18 кн: – Кн. 3, Т. 5, 6 [Текст]: История России с Древних времен / С. М. Соловьев; отв. ред. М. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев. – М.: Мысль, 1989.
26. Тактическая операция и эффективность расследования [Текст]: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во СЮИ, 1986. – 272 с..
27. Трегубов, С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений [Текст] / С. Н. Трегубов. – М.: ЛексЭст, 2002. – 276 с.
28. Французова, Н. П. Исторический метод в научном познании: Вопросы методологии и логики исторического исследования [Текст] / Н. П. Французова. – М.: Мысль, 1972. – 303 с.
29. Шепітько, В. Ю. Історія криміналістики [Текст] / В. Ю. Шепітько // Криміналістика: підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 432 с.
30. Шиканов, В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа» [Текст] / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут, ун-та, 1975. – 182 с.
31. Шнейкерт, Г. Тайна преступника и пути к её раскрытию (к учению о судебных доказательствах) [Текст] / Ганс Шнейкерт: перевод с немец. – М.: Изд-во «Право и жизнь», 1925. – 64 с.
32. Шпиндлер, К. Рационализация и стандартизация в криминалистике (отдельный оттиск) [Текст] / К. Шпиндлер // IX Международный криминалистический симпозиум соц. стран. – Берлин, 1973.
33. Штибер, В. Практическое руководство для работников уголовного розыска [Текст] / В. Штибер, Г. Шнейкерт / перевод с немец. – М.: Гостехиздат, 1925. – 192 с.

34. Яблоков, Н. П. Предисловие // Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Текст] / Н. П. Яблоков. – Новое изд., перепеч. с изд 1908 г. в М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.,
35. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. [Текст] / Д. І. Яворницький / редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – Львів: Світ, 1992. – Т. 3. – 454 с.
36. Якимов, И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике [Текст] / И. Н. Якимов. – М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1925. – 445 с.
37. Якимов, И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений [Текст] / И. Н. Якимов. – М.: Изд-во НКВД РСФСР, 1924. – 124 с.

ТАКТИЧЕСКАЯ ОПЕРАЦИЯ: ПОНЯТИЕ И ЕЕ ПРИЗНАКИ

Митна справа: науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньо-економічної діяльності. № 6. 2004. С. 62–68.

Более 30 лет прошло со времени предложения А. В. Дулова о разработке и применении тактических операциях в расследовании преступлений. Однако, как отмечает Р. С. Белкин, практическая реализация идеи тактической операции не очень продвинулась (1, с. 88). Исследование названной концепции в теории криминалистики нередко было односторонним, конструируемым применительно к какой-либо категории преступлений, где в методике расследования упоминались либо назывались те или иные тактические операции как возможные способы решения задач расследования (2, с. 68). В полной мере это относится и к формированию понятия тактической операции. В теории криминалистики и практике расследования преступлений вопрос о понятии тактической операции и ее признаках остается дискуссионным.

Мы не ставим перед собой цели проанализировать все имеющиеся определения, обратим внимание лишь на такое обстоятельство. Несмотря на дискуссионность самого термина, представляется очевидным, что в основе большинства из имеющихся определений (3) заложена мысль о том, что тактическая операция представляет собой сочетание (комплекс, систему) следственных действий, оперативно-розыскных и организационных мероприятий, направленных на решение промежуточных задач расследуемого уголовного дела. Единственным признаком, которым характеризуется рассматриваемое понятие, приводимым практически всеми авторами, является системный, комплексный характер действий (мероприятий). Это совершенно справедливо. Однако круг иных признаков, характеризующих тактические операции, определяется в юридической литературе не-

однозначно, что обуславливает необходимость более подробного их рассмотрения.

В своем первом определении А. В. Дулов тактическую операцию трактует как «задачу общего или менее общего характера, возникшую в процессе расследования» (4, с. 23, 24). По мнению автора, к общим задачам относятся, розыск и изучение личности обвиняемого, изобличение обвиняемого и т.п. Кроме того, существуют задачи менее общего характера, которые возникают по определенным категориям дел, как, например, розыск трупа, отождествление трупа при расследовании убийств. Такие тактические операции должны разрабатываться в рамках методики расследования отдельных видов преступлений.

Как видим, автор вкладывал в содержание понятия не средства решения задач, а сами объекты тактического воздействия. В такой трактовке операция предстает в виде статического объекта. В литературе отмечается, что в тактической операции, наряду с действиями может быть запланировано бездействие (выжидание действий со стороны подозреваемого, его сообщников и т.п.), то есть определенная степень статики может присутствовать. Однако сама сущность операции сводится к действиям, динамике. Думается, что допущенная автором неточность в определении тактической операции объясняется тем, что в данном случае как бы смешивается понятие тактических задач и тактических операций, т.е. соответствующей тактической операции как бы дается имя, совпадающее с содержанием задачи, для решения которой она проводится.

Позднее эту ошибку допустил С. А. Величкин, который предложил называть тактическую операцию тактической задачей. В связи с этим он пишет: «Представляя определенное структурное образование, они (тактические задачи) состоят из следственных и оперативно-розыскных действий, тактических приемов, общей цели, на достижение которой направлены действия входящие в тактическую задачу. Следственные и оперативно-розыскные действия можно считать элементами системы тактической задачи только в том случае, если они органически входят в ее структуру, образуя вместе с тактическими приемами содержание последней» (5, 106). Иными словами, С. А. Величкин данное структурное образование, т.е. «тактическую задачу» определяет с помощью других составных элементов, входящих в данную категорию. По сути дела, термином «тактическая задача» автор обозначает две категории – систему действий и приемов и собственно задачу, разрешаемую данной системой. По-видимому, автор недостаточно глубоко проанализировал соотношение «цель – задача – средства достижения цели и решения задачи». Кроме того, сторонники названных точек зрения не учитывают важное обстоятельство, что сущность проблемы состоит не в определении конкретной задачи расследования, а в том, как ее выполнить, т.е. с помощью комплекса каких следственных, оперативно-розыскных и иных действий.

Впоследствии А. В. Дулов учел справедливую критику других ученых и предложил измененное определение тактических операций как «совокупность следственных, оперативных, ревизионных и иных действий, разрабатываемых и проводимых в процессе расследования по единому плану под руководством следователя с целью реализации такой тактической задачи, которая не может быть решена производством по делу отдельных следственных действий» (6, с. 44).

На наш взгляд, спорным и не совсем удачным в названном определении является использование (употребление) термина «совокупность действий», который не в полной мере объективно отражает взаимосвязь слагаемых рассматриваемой криминалистической категории. Более правильным было бы назвать «сочетание (комплекс, система) следственных, оперативно-розыскных и иных действий», как наиболее точно отражающего упорядоченность, согласованность и взаимосвязь элементов тактической операции. Как показывает практика расследования преступлений, объективные связи между следами преступления (в широком понимании) обуславливают выбор следственных действий, необходимых следователю для полного и объективного получения информации, имеющей значение для дела. В этой связи системность следственных действий в рамках тактической операции проявляется в их взаимосвязи, взаимообусловленности, взаимоподкрепляют и усиливают друг друга, что дает возможность максимально извлечь с их помощью доказательственную информацию.

Учитывая изложенное, тактические операции представляют собой не просто совокупность различных действий по раскрытию и расследованию преступления, а систему, комплекс взаимосвязанных, взаимообусловленных и взаимозависимых оперативно-розыскных, следственных и других действий, проводимых по единому плану.

Нам представляется, что в рассматриваемом определении использование слова «реализация» в данном случае не совсем уместно. Оно больше подходит для перспективных планов, проектов, т.е. чего-либо, направленного в будущее. Мы можем достичь цели задачи, решить ее, но реализовать задачу нельзя. Кроме того, вызывает возражение утверждение, что тактическая операция может быть произведена только тогда, когда тактическая задача не может быть решена производством по делу отдельных следственных действий. На наш взгляд, тактическая операция, прежде всего, способствует целенаправленной деятельности, позволяющей экономить процессуальные средства, это наиболее оптимальная программа в определенной ситуации.

По нашему мнению, позитивным моментом в определении тактической операции, предложенного А. В. Дуловым, является указание автором на то, что руководство тактической операцией осуществляет следователь. Тем самым правильно указывается путь и направление повышения роли следователя от декларативного провозглашения его руководителем раскрытия

и расследования преступлений до фактического становления таковым. Между тем и в настоящее время не всякий следователь может обеспечить руководство тактической операцией. Это объясняется разными причинами, но в первую очередь некомпетентностью следователя и низким уровнем взаимодействия с органами дознания и другими субъектами, принимающими участие в организации и проведении тактической операции.

В. И. Шиканов не допустил вышеуказанных неточностей в предлагаемом им определении, трактовавший тактическую операцию как «система согласованных между собой следственных действий, оперативно-розыскных мероприятий и иных действий, предпринятые в полном соответствии с требованиями норм уголовно-процессуального закона правомочными должностными лицами для выяснения вопросов, входящих в предмет доказывания по расследуемому уголовному делу» (7, с. 21).

Нам представляется, что в данном определении не следовало бы говорить о «системе согласованных действий, так как термин «система» уже предполагает упорядоченность и определенную последовательность выполнения элементов такой системы и это в свою очередь исключает их несогласованность. Кроме того, рассматривая сущность тактической операции, на наш взгляд, нельзя ограничиваться лишь предметом доказывания по уголовному делу. Определение тактической операции как средства решения только вопросов, входящих в предмет доказывания, ограничивает сферу применения тактических операций при расследовании преступлений. Практика расследования показывает, что в процессе проведения тактических операций приходится выполнять задачи и промежуточного характера. Следователям нередко при расследовании преступлений необходимо решать задачи, которые, с одной стороны, непосредственно не связаны с предметом доказывания, а с другой – имеют важное значение для самого процесса выяснения вопросов, относящихся к предмету доказывания. Тактические операции направлены на решение не только тактических задач, непосредственно обусловленных предметом доказывания по уголовному делу, но и иных задач, решение которых имеет криминалистическое значение.

В дальнейшем автор несколько изменил формулировку: «Тактическая операция – это система согласованных действий (следственных, оперативно-розыскных и др.), которые осуществляют, соблюдая режим социалистической законности, правомочные должностные лица органов следствия и специальных служб органа внутренних дел для решения сравнительно автономных тактических задач, подчиненных общим целям расследования преступления» (8, с. 17). Оставив неизменным смысл определения он изменил свое отношение к некоторым моментам. В частности им был несколько расширен круг действий, выполняемых в ходе проведения тактических операций (следственные, оперативно-розыскные и др.).

Вместе с тем, в предложенных дефинициях В. И. Шиканова имеются некоторые дискуссионные вопросы. Думается, что не является столь уж не-

обходимым внесение в определение тактической операции таких ее признаков, как «соблюдение режима ... законности», а также «принципов уголовно-процессуального закона». Тактическая операция как неотъемлемый элемент деятельности по выявлению и расследованию преступлений строится в строгом соответствии с принципами уголовно-процессуального закона. Законность, как отмечает Н. А. Марочкин, является одним из важнейших конституционных принципов организации и деятельности правоохранительных органов. Этот принцип имеет важное значение и для деятельности по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений, т.к. эта деятельность производится только на основе закона, во исполнение его и не иначе. Эти положения в равной мере являются основополагающими для разработки и проведения тактических операций (9, с. 10).

Не являясь отличительными качествами именно тактических операций, подобные характеристики присущи как всем другим структурным деятельностным элементам (отдельным следственным действиям, их определенным однородным и неоднородным множествам, отдельным этапам следствия), так и процессу расследования в целом. На наш взгляд, подобное уточнение лишь загромождает определение тактической операции.

Нельзя согласиться и с точкой зрения, согласно которой каждая тактическая операция автономна. По убеждению В. И. Шиканова, кибернетический принцип – для оптимального функционирования каждой системы ее подсистемы должны действовать и условиях наименьшего взаимодействия – универсален, а поэтому «правильно организованная тактическая операция подсистема в системе «предварительное следствие» также должна быть максимально автономной» (10, с. 43, 44). Однако такой вывод противоречит его же рассуждениям о том, что задачи каждой отдельно взятой тактической операции тесно переплетены с другими задачами, решаемыми следователем, и что «надлежит принимать во внимание все ее практически значимые связи и взаимообусловленности, как с другими тактическими операциями, так и с отдельными следственными действиями, а также с оперативно розыскными мероприятиям (10, с. 44)». Действительно, учитывая низложенное о какой «максимальной автономии» в данном случае можно говорить.

А. Я. Драпкин отмечал: «Тактическую операцию можно охарактеризовать как наличие следственных, оперативно-розыскных и иных действий, проводимых по единому плану в сравнительно сжатые сроки и направленных на решение наиболее важной и сложной промежуточной задачи, подчиненной общим целям расследования уголовного дела» (11, с. 54).

Полностью с таким суждением относительно понятия тактической операции согласиться нельзя. В данном определении отсутствует указание на системность, согласованность и взаимообусловленность между проводимыми действиями. В данном случае слово «наличие» означает лишь существование чего-либо, возможность его использования для каких-либо

целей. Создается впечатление некоего конгломерата, не имеющего внутреннего единства.

Думается, что вопрос о сроках проведения следственных и иных действий, входящих в структуру операции, вероятно, не является принципиальным для определения сущности исследуемого предмета. Безусловно, оперативность и быстрота при производстве действий и мероприятий, входящих в тактическую операцию является позитивным моментом в работе следователя. Однако сами по себе сжатые сроки не придают этой совокупности действий тех качественных характеристик, необходимо входящих в понятие тактической операции. В этой связи, по нашему мнению, вряд ли целесообразно к числу существенных признаков тактической операции относить «сравнительно сжатые сроки», поскольку тактические операции разрабатываются с учетом сложившейся следственной ситуации и этапов расследования.

Последовательность и временные характеристики действий, составляющих тактическую операцию, определяется либо объективными обстоятельствами, либо тактическими соображениями следователя. Так, к объективным обстоятельствам, влияющим на сроки проведения тактической операции, можно отнести возможность или невозможность проведения в данный момент следственного действия, входящего в тактическую операцию. Например, невозможность проведения допроса или очной ставки из-за отсутствия допрашиваемого или лица, вызванного на очную ставку (болезнь, командировка, иные обстоятельства). Примером тактических соображений, влияющих на сроки проведения следственных действий, входящих в структуру тактической операции может быть недостаточная осведомленность следователя, а также необходимость получения дополнительной информации. Тактические соображения, обуславливающие сроки проведения следственных и иных действий, входящих в тактическую операцию определяются в зависимости от сложившейся следственной ситуации.

Кроме того, известно, что одни тактические операции могут иметь условные сроки, а другие могут и не иметь жестких рамок срока их организации и проведения. Например, некоторые операции начинаются на первоначальном этапе расследования, после возбуждения уголовного дела и заканчиваются на заключительном. И сроки в данном случае обуславливаются общим сроком расследования уголовного дела. Таким образом, «сравнительно сжатые сроки» не является существенным признаком тактической операции и принципиальным для определения сущности исследуемой категории криминалистики.

Как считают В. А. Образцов и В. Б. Ястребов, тактическая операция есть «комплекс целенаправленных, взаимосвязанных, скоординированных следственных действий, оперативно-розыскных и иных мероприятий, обеспечивающих выяснение определенного обстоятельства или нескольких обстоятельств, имеющих значение для дела, а также решение иных задач расследования» (12, с. 3–5).

Остается неясным, что авторы имели в виду под «иными задачами расследования». Исходя из смысла сказанного авторами, они представляются как не имеющие значения для дела обстоятельства. Конечно, в процессе расследования могут возникнуть какие-либо задачи, прямо не относящиеся к данному расследованию (например, обеспечение сохранности имущества арестованного обвиняемого). Однако неверно было бы относить комплексы действий по их решению к тактическим операциям.

Определенные возражение вызывает утверждения Н. И. Хлюпина, согласно которому тактические операции направлены на установление обстоятельств имеющих значение для криминалистической характеристики преступлений. Совершенно правильно отмечает неверность подобного суждения Е. П. Ищенко (13, с. 45), который, аргументируя свою позицию, подчеркивает, что криминалистическая характеристика является научной абстракцией, складывается на основе изучения и обобщения материалов уголовных дел, отражает криминалистические особенности различных видов (групп) преступлений, и для конкретного расследуемого преступления обычно не вырабатывается. Криминалистическая характеристика, по его мнению, которое мы полностью разделяем, обуславливает совокупность действий, составляющих тактическую операцию. В данном случае скорее криминалистическая характеристика преступления имеет значение для разработки и реализации тактической операции как своеобразного метода расследования.

Вместе с тем, на наш взгляд, следует отметить, что включать в определение тактической операции обусловленность ее криминалистической характеристикой вряд ли целесообразно. Криминалистическая характеристика преступления – это обобщенная информационную модель, представляющая собой систематизированное описание типовых криминалистически значимых признаков преступлений, имеющих существенное значение для их выявления, раскрытия и расследования (14), т.е. такая характеристика обуславливает основные закономерности раскрытия и расследования определенной группы преступлений, она является детерминантом в целом всей деятельности по расследованию преступления, в том числе и в той ее части, которая связана с проведением тактических операций. Сочетания (комплексы, системы) следственных, оперативно-розыскных и иных действий получили наименование тактических операций именно потому, что направлены они на решение тактических задач расследования. Поэтому целью тактической операции является не установление обстоятельств, имеющих значение для криминалистической характеристики преступления, а решение самостоятельной задачи расследования с целью получения новых данных об отдельных обстоятельствах расследуемого события, имеющих процессуальное или криминалистическое значение.

Таким образом, выделение в дефиниции такого признака тактической операции, как обусловленность ее криминалистической характеристикой, служит, по нашему мнению, определенным препятствием для восприятия

системы действий, составляющих данную операцию, в качестве самостоятельного, достаточно автономного элемента в общей деятельности по расследованию преступления.

Л. Д. Трубачев тактическую операцию определяет как «особый прием разрешения конкретных тактических задач выявления и расследования преступлений, представляющих собой комплекс следственных, оперативно-розыскных, ревизионных и иных действий, комбинируемых в различных вариациях в зависимости от характера разрешаемой задачи и конкретных обстоятельств, способных существенно повлиять на ход и результаты их производства» (15). Представляется, что приведенная точка зрения далеко не безупречна. И в первую очередь потому, что автор не совсем правильно определяет тактическую операцию как «особый прием разрешения конкретных тактических задач», поскольку прием и операция – два разных понятия по смыслу и содержанию. Тактическая операция является более широким понятием, чем тактический приём. В этой связи тактическая операция не может быть специальным приемом разрешения тактических задач, поскольку тактическая операция, правде всего, является средством разрешения конкретных тактических задач и вместе с тем одной из наиболее эффективных форм взаимодействия следователя и оперативно-розыскных работников органов дознания.

Нельзя не отметить еще один существенный недостаток, на наш взгляд, имеющий место в вышеуказанных определениях. Речь идет об отсутствии в них ссылки на обусловленность тактической операции следственной ситуацией, возникающей в процессе расследования на том или ином его этапе. Многие авторы уделяют большое внимание учету следственных ситуаций при разработке тактических операций при расследовании отдельных видов преступлений.

В это связи в криминалистической литературе (16, с. 108, 109) правильно отмечается что, взаимосвязь тактической операции со следственной ситуацией может быть обоюдной. Если последняя благоприятна для производства досудебного следствия, то это обстоятельство используется при планировании и проведении тактической операции. Если следственная ситуация неблагоприятна, то тактическая операция призвана прежде всего изменить ее в нужную сторону, ослабить ее направленность, противодействующую расследованию. Так, при сговоре обвиняемых и свидетелей на дачу ложных показаний проводится операция для изобличения их во лжи. В то же время неблагоприятная следственная ситуация может побудить и к отказу от проведения (в данный момент) тактической операции. Если, например, непродуманные действия следователя насторожили подозреваемого, то операция по захвату его и сообщников с поличным может оказаться безрезультатной.

Критически проанализировав имеющиеся определения тактических операциях, Е. П. Ищенко учел ситуационную обусловленность и предложил

следующее определение: «тактическая операция – это совокупность следственных действий, организационных и оперативно-розыскных мер, осуществляемых по единому плану в сравнительно сжатые сроки, обусловленных криминалистической характеристикой преступления, следственной ситуацией, спецификой данного случая, наиболее характерная для первоначального этапа расследования преступлений и направленная на установление и изобличение виновного, также выяснение иных важных для дела обстоятельств, которые не могут быть установлены иным путем» (13, с. 45).

Представляется, что приведенная точка зрения далеко не безупречна. И в первую очередь потому, что автор в своем определении не совсем обосновано включает в качестве существенных признаков тактической операции «действия, осуществляемые в сравнительно сжатые сроки», «обусловленность криминалистической характеристикой преступления, спецификой данного случая», «наиболее характерные для первоначального этапа расследования и др. Они являются не существенными признаками тактической операции и многие из них ранее в нашем исследовании уже подвергались обоснованной критике. По нашему мнению, не совсем удачным представляется внесение автором в определение, вывода о том, что тактическая операция наиболее характерна для первоначального этапа расследования. Действительно, тактические операции в значительном числе случаев проводятся на первоначальном этапе расследования. Вместе с тем, не являются исключениями и ситуации, когда необходимость в осуществлении тактических операций возникает именно на последующем этапе расследования. Например, при расследовании преступлений, совершенных организованными преступными группами, на последующем этапе нередко проводятся тактические операции по установлению соучастников преступления, а также тактические операции по установлению новых эпизодов преступной деятельности и другие.

Многообразие предлагаемых авторами признаков тактической операции, обуславливает необходимость их систематизации, выделения существенных (обязательных) признаков и несущественных (необязательных).

На наш взгляд, к существенным признакам тактической операции следует относить: 1) тактическая операция – это сочетание (комплекс, систему) согласованных между собой одноименных и разноименных следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий; 2) тактическая операция отличается избирательностью и направлена на решение промежуточной задачи расследования; 3) тактическая операция обусловлена следственной ситуацией; 4) тактическая операция предполагает единое руководство со стороны следователя (за исключением оперативно-тактических операций, где руководителем может быть и должностное лицо органов дознания; 5) тактическая операция проводится и реализуется за единым планом.

В качестве не существенных признаков тактической операции можно назвать: 1) обусловленность тактической операции криминалистической

характеристикой преступления; 2) тактическая операция наиболее характерна для первоначального этапа расследования; 3) тактическая операция осуществляется в сравнительно сжатые сроки; 4) тактическая операция проводится при соблюдении режима законности, а также принципов уголовно-процессуального закона; 5) тактическая операция имеет программно-целевой характер; 6) тактическая операция имеет ролевую функцию применительно к виду преступления; 7) в тактической операции выполнение действий предполагает их определенную очередность, последовательность или одновременность; 8) тактическая операция отличается избирательностью, интегративностью и краткосрочностью и др.

С учетом вышеизложенного, тактическую операцию следует рассматривать как сочетание (комплекс, систему) согласованных между собой одноименных и разноименных следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на разрешения отдельной тактической задачи расследования в данной следственной ситуации, которая не может быть разрешена отдельными или даже некоторыми действиями (мероприятиями), проводимых за единым планом и под руководством следователя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 240 с.
2. Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжн.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р./ За ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю. та ін. -Харків: Гриф, 2003. – С. 66–69.
3. Шепитько В. Ю. Криминалистика: Курс лекций. – Харьков: «Одиссей», 2003. – С. 140; Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебник для вузов. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2003 – С. 197; Баев О. Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М: Экзамен, 2001. – С. 218, 219; Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: Учеб. пособие. – М., 2003. – С. 21; Марочкин Н. А., Решетняков В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов, 2001. – С. 18; Фомина А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств: Автор. дис... канд. юрид. наук 12.00.09. – Воронеж, 2003. – С. 10. и др.
4. Дулов А. В. Разработка тактических операций при расследовании преступления // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. А, 1972. – С. 23, 24.
5. Величкин С. А. О соотношении понятий «тактический прием», «тактическая задача», «тактическая операция (комбинация)» // Проблемы укрепления законности в уголовном судопроизводстве. – Барнаул, 1985. – С. 106.
6. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – Минск Изд-во БГУ, 1979. – С. 44.

7. Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа»: Учеб. пособие. – Иркутск Изд-во Иркутского ун-та, 1975. – С. 21.
8. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск Изд-во Иркутского ун-та, 1983. – С. 17.
9. Марочкин Н. А., Решетняков В. Я. Тактические операции в теории криминалистики и в практике расследования посягательств на имущество граждан: Учеб.-метод. пособие. – Саратов, 2001. – С. 10.
10. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск Изд-во Иркутского ун-та, 1983. – С. 43, 44.
11. Драпкин Л. Я. Первоначальные следственные действия в методике расследования и проблема повышения их эффективности. // Вопросы методики расследования преступлений. Свердловск, УР-Гу 1976. – С. 54.
12. Образцов В. А., Ястребов В. Б. Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования. М., 1978. – С. 3–5.
13. Ищенко Е. П. К вопросу о понятии и структуре тактической операции // Тактические операции и эффективность расследования – Свердловск, 1986. – С. 45.
14. Шевчук В. М. Криміналістична характеристика злочинів: «криміналістичний пережиток» чи реально діюча категорія криміналістики // Правничий часопис Донецького університету. – № 1(9). – 2003. – С. 62–67.
15. Трубачев А. Д. Влияние научно-технического прогресса на развитие методики расследования хищений, совершаемых с использованием служебного положения // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса. – Свердловск, 1982. – С. 118.
16. Ищенко Е. П. Криминалистика: Краткий курс. – М.: Юридическая фирма «Контракт»: ИНФРА-М, 2003. – С. 108–109.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

*Право і суспільство: науковий журнал. Дніпропетровськ:
ДГУ, 2014. Вип. № 1. С. 223–229.*

Розроблено теоретичні засади формування та практики реалізації тактичних операцій у досудовому розслідуванні та судовому провадженні. Сформульовано систему спеціальних принципів формування тактичних операцій. Досліджено роль та значення чинників-детермінантів для побудови тактичних операцій,

обумовленість останніх видом злочину, етапністю кримінального провадження, слідчою (судовою) ситуацією й тактичними (проміжними) завданнями.

Ключові слова: тактична операція, побудова та реалізація тактичних операцій, принципи формування тактичних операцій, ситуаційна обумовленість тактичних операцій, тактичні завдання, оптимізація процесу розслідування.

Разрабатываются теоретические основы формирования и практики реализации тактических операций в досудебном расследовании и судебном производстве. Сформулирована система специальных принципов формирования тактических операций. Исследуются роль и значение факторов-детерминантов для построения тактических операций, обусловленность последних видом преступления, этапностью уголовного производства, следственной (судебной) ситуацией и тактическими (промежуточными) задачами.

Ключевые слова: тактическая операция, построение и реализация тактических операций, принципы тактических операций, ситуационная обусловленность тактических операций, тактические задачи, оптимизация процесса расследования.

Theoretical foundations for the formation and practice of realization of tactical operations in the pretrial investigation and court proceedings. Formulated a system of special principles for the formation of tactical operations. The role and value factors and determinants to build tactical operations, the conditionality of the last views of crime, stage criminal proceedings, investigation (judicial) situation and tactical (intermediate) tasks.

Keywords: tactical operation, development and implementation of tactical operations, the principles of formation of tactical operations, situational conditionality of tactical operations, tactical objectives optimization of the process of investigation.

Вступ. Формування тактичних операцій має відбуватися на підставі певних засад та принципів, що зумовлюють розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо побудови і реалізації цих тактико-криміналістичних комплексів. Застосування тактичних операцій у кримінальному провадженні як організаційно-тактичних засобів, що ефективно використовуються для вирішення тактичних (проміжних) завдань, обумовлює потребу в їх розробленні з урахуванням системно-структурного та технологічного підходів. Криміналістичне дослідження формування тактичних операцій має певне теоретичне й методичне значення, служить базою для розробки наукових рекомендацій, дозволяє глибше проникнути в сутність досліджуваної категорії, повніше й чіткіше, в розгорнутому вигляді побачити її зміст, окреслити закономірності та принципи побудови та їх реалізації. Відповідні наукові доробки тактичних операцій мають і вагомое практичне значення, оскільки виступають підставою для визначення особливостей їх застосування при розслідуванні різних злочинів

у типових слідчих ситуаціях, що склалися на певному етапі розслідування. Все це зумовлює необхідність розроблення теоретико-прикладних основ формування і реалізації тактичних операцій, які слугуватимуть практичним працівникам як керівні настанови при побудові і здійсненні конкретної тактичної операції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування тактичних операцій зробили відомі вчені-криміналісти: Ю. П. Аленін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, О. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, М. П. Яблочкин та ін. Проблематика тактичних операцій досліджувалась у докторській дисертації І. М. Комарова «Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях С. Ф. Здоровка, В. А. Князева, В. Я. Решетнікова, С. Б. Росинського, Є. О. Логінова, а також висвітлювалась у монографіях Е. Ю. Березутського, А. В. Дулова, Н. В. Кручиніної, І. М. Комарова, В. О. Образцова, В. І. Шиканова та ін. Але існує низка теоретичних та практичних проблем побудови й реалізації тактичних операцій, яка залишається недостатньо розробленою або належить до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування тактичних операцій у кримінальному провадженні. Сьогодні дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити концептуальні основи формування тактичних операцій у криміналістиці, проаналізувати наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику, визначити і проаналізувати чинники-детермінанти побудови та реалізації цих організаційно-тактичних засобів криміналістичної тактики.

Результати дослідження. Окрема теорія криміналістичних операцій має базуватись на принципах розробки рекомендацій із проведення окремих видів криміналістичних операцій. Тактичні операції у кримінальному провадженні повинні відповідати принципам криміналістики. Крім того, їх застосування у межах компонентів криміналістичної систематики вимагає підкорення принципам криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. Тактичні операції повинні відповідати власним принципам планування, організації та проведення. Тому дослідження принципів тактичних операцій має базуватися на їх визначенні як основоположних засад, основних положень, вихідних пунктів, постулатів, передумов, теорії, концепції, основного правила поведінки [6, с. 382]. Такого роду уявлення про принципи мають певну багатозначність їх інтерпретації. Щодо тактичних операцій, то йдеться як про принципи планування, органі-

зації та проведення цих засобів, так і про принципи окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

На наш погляд, до принципів тактичних операцій слід відносити ті керівні засади, які розроблені в теорії криміналістики із врахуванням природи цих комплексів, закономірностей їх функціонування. Для практиків ці керівні засади виступають апіорними знаннями, якими вони мають керуватися при плануванні, організації і проведенні конкретної тактичної операції. Власне принципами тактичних операцій слід вважати такі «центральні положення» [4, с. 544], які базуються на особливостях об'єкта дослідження і забезпечують можливість узагальнення та поширення отриманих знань на сферу слідчої та судової діяльності. Формування спеціальних принципів тактичних операцій, тобто таких, які притаманні лише цьому криміналістичному комплексу, має відбуватися із врахуванням принципів слідчої та судової діяльності, науки криміналістики в цілому і таких її окремих розділів як криміналістична тактика і методика. Ці принципи є основоположними для процесу розслідування в цілому, відповідно, виступають як загальні принципи розслідування, а не як принципи саме тактичної операції. Спеціальні (власні, специфічні) принципи тактичних операцій мають утворювати певну систему і саме в такому вигляді бути представлені в теорії криміналістики.

До спеціальних принципів, які утворюють систему, розкривають сутність і забезпечують продуктивність побудови тактичних операцій слід віднести такі: комплексність, цілепокладання, детермінованість, структурованість, формалізованість, уніфікованість, адаптованість. Усі перелічені принципи тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного та утворюють єдину систему вимог, необхідних для побудови кожної тактичної операції. Реалізація цих принципів у діяльності з підготовки та проведення тактичних операцій дозволить найбільш ефективно використати можливості цього тактико-криміналістичного засобу для успішного виявлення, розслідування злочинів та здійснення судового провадження.

Побудова типових тактичних операцій в теорії криміналістики має відбуватися відповідно до певного різновиду злочинів, певного етапу їх кримінального провадження, слідчої ситуації, що склалася, і тих тактичних завдань, які з неї випливають. При цьому необхідно виходити з того, що кожний із зазначених чинників має свій ступінь впливу на процедуру побудови тактичних операцій. Неоднозначність детермінації стимулює необхідність більш докладного розгляду кожного з названих чинників з огляду на специфіку його впливу на побудову тактичної операції. Тому розроблення і дослідження зазначених питань слід вважати пріоритетним напрямом формування концепції тактичних операцій.

Проведений аналіз наукових підходів до формування тактичних операцій дозволяє стверджувати, що нині у криміналістичній літературі і практиці не існує одностайності стосовно зумовленості тактичних операцій видом

злочину, криміналістичною характеристикою злочину. На наш погляд, дослідження цієї проблеми потребує визначення взаємозв'язку «тактична операція – вид злочину», проведення поглибленого аналізу криміналістичної характеристики злочину як інформаційної бази, впливу її елементів на планування та проведення тактичних операцій. Саме такий підхід створює перспективи та умови для всебічного вивчення, дослідження сутності тактичної операції та є підґрунтям у формуванні криміналістичних рекомендацій для практичної діяльності з розслідування (судового розгляду) злочинів. А отже, аналіз зумовленості тактичних операцій видом злочину, криміналістичною характеристикою злочину – один із визначальних напрямів дослідження криміналістичної теорії тактичних операцій.

Індивідуальність кожного злочину обумовлюється способом вчинення, слідовою картиною, особою злочинця та потерпілого, способами приховування тощо, тобто елементами криміналістичної характеристики злочинів. У свою чергу, вид злочину із подібними елементами криміналістичної характеристики впливає на виникнення тактичних завдань на певній стадії кримінального провадження та відповідно на прийняття рішення про проведення тактичних операцій. Необхідність вирішення певних тактичних завдань вимагає аналізу, встановлення елементів криміналістичної характеристики злочину та забезпечує правильний вибір тактичного арсеналу слідчим, суддею. Тому аналіз, дослідження виду злочину набуває суттєвого значення для розслідування злочинів, як у методичному, так і в тактичному плані. Саме цим і визначається співвідношення, взаємозв'язок та обумовленість виду злочину, елементів криміналістичної характеристики й тактичних операцій. Іншими словами, йдеться про пряму залежність методики розслідування злочинів, тактичних операцій від виду злочину.

Тактичні операції формуються в рамках певного виду злочину, а його особливості враховуються при їх побудові та плануванні. Розглядувана детермінованість проявляється ще й у тому, що вид злочину: 1) обумовлює потребу в побудові і застосуванні тактичної операції взагалі, виходячи зі специфіки предмета доказування, диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, криміналістичної характеристики; 2) визначає спрямованість тактичних операцій залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (злочини проти власності, життя та здоров'я особи та ін.) та умов вчинення злочину; 3) визначає структуру тактичної операції, тобто систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, які входять у тактичну операцію, їх варіантність, здійснюючи тим самим певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. У цьому сенсі врахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних тактичних рішень.

Крім того, аналіз виду злочину з позицій системно-структурного й технологічного підходів як визначальної, ключової ланки в системі чинників-детермінантів, що впливають на процес побудови тактичних операцій дає можливість прослідкувати характер зв'язків між такими елементами, як «стадійність кримінального провадження – слідча (судова) ситуація – тактичні завдання – тактичні операції», що сприятиме вдосконаленню як окремих криміналістичних методик, так і процесу розслідування злочинів, судового розгляду матеріалів кримінального провадження. Зазначений підхід надає нового імпульсу більш широкому запровадженню тактичних операцій у практику слідчої й судової діяльності, збільшенню її ефективності.

В теорії криміналістики проблема виокремлення стадійності (етапності) кримінального провадження у криміналістиці та з'ясування їх впливу на формування тактичних операцій ще не знайшла відповідного вирішення, а з урахуванням її суттєвого значення для формування концепції тактичних операцій і підвищення ефективності процесу розслідування (судового розгляду), вона вимагає більш активних наукових пошуків. Процес побудови і ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежить від того, до якого етапу розслідування (судового розгляду) вони розробляються й на якому етапі реалізуються.

На нашу думку, заслуговує на увагу дослідження тактичних операцій за стадійністю кримінального провадження. За цією підставою слід виокремлювати: а) тактичні операції досудового розслідування. До їх числа можна віднести: «Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення особи злочинця», «Встановлення мотивів учинення злочину», «Встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину»; «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Встановлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та деякі ін.; б) тактичні операції судового провадження, зокрема, «Перевірка показань обвинуваченого», «Перевірка показань свідка», «Перевірка показань потерпілого», «Захист доказів», «Захист свідків», «Захист потерпілих», «Документ» та ін.; в) тактичні операції, що проводяться до початку досудового розслідування, зокрема, прикладом таких операцій може бути оперативно-тактична операція: «Виявлення ознак злочину», до структури якої входить система дій та заходів, серед яких обов'язково є така слідча дія, як огляд місця події, в поєднанні з відповідними оперативно-розшуковими, організаційно-технічними та іншими заходами. Така операція проводиться до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і до початку досудового розслідування на етапі виявлення ознак злочину.

Для формування теоретичної концепції тактичних операцій і здійснення в практичній діяльності її положень особливого значення набуває ситу-

аційний підхід, який надає можливість використовувати в слідчій та судовій діяльності інформацію узагальненого характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових тактичних рішень, що забезпечують оптимальне провадження по кримінальній справі. Дійсно, саме за рахунок визначення слідчих (судових) ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо істотно підняти рівень наукових розробок у теорії тактичних операцій. При цьому слідчі (судові) ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники побудови тактичних операцій, які безпосередньо впливають на практику застосування цих організаційно-тактичних засобів.

При дослідженні специфіки системи «слідча (судова) ситуація – тактична операція» також необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої (судової) ситуації є обопільним і має двосторонній, багаторівневий і динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на основі оцінки слідчої (судової) ситуації. У подальшому структура і спрямованість тактичної операції визначається характером слідчої (судової) ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс процесуальних та не процесуальних дій та заходів, які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися (доповнюватися) залежно від ситуації, що склалася. Наприклад, якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі сторони враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню, чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції у даний момент або взагалі. Якщо, наприклад, непередумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція по затриманню його і спілників з речовим доказом може стати безрезультатною [1, с. 397; 7, с. 313–314]. Крім цього, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє здійснити ті чи інші слідчі дії як елементи тактичної операції [2, с. 70].

Отже, слідча (судова) ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому у процедурі підготовки і прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма у криміналістичній літературі відмічається, що «правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-

криміналістичного характеру» [3, с. 165]. Іншими словами, слідча (судова) ситуація обумовлює проведення тактичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої (судової) ситуації.

Слідча (судова) ситуація як складне багатоаспектне утворення об'єднує в собі не лише компоненти інформаційно-логічної, тактико-психологічної, управлінської, організаційно-технічної та матеріальної спрямованості, але й відбиває своєрідність зв'язків і відносин між ними. Комплексний аналіз цих зв'язків і відносин є важливим для правильного визначення характеру слідчої ситуації, точного вибору засобів та способів тактичного впливу на неї. У контексті висловленого О. А. Чебуренков слушно зазначає, що криміналістичні рекомендації по підготовці і проведенню тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів також слід розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляють себе у конкретній ситуації [7, с. 185–187]. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контролюючих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів; залучення до проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін. [5, с. 211–215].

Крім цього, важливе значення для вдосконалення існуючих та розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої (судової) ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять у справі, можливість проведення конкретної слідчої (розшукової) дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також враховувати компоненти слідчої (судової) ситуації матеріального і організаційно-технічного характеру, такі, як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, наявність засобів передавання інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін. [9, с. 230]

У процесі кримінального провадження постають завдання пізнавального, процесуального, кримінально-правового, організаційного, тактико-психологічного, матеріально-технічного характеру. Ці завдання мають різний ступінь спільності, різний характер, мету та засоби їх вирішення, серед яких важливе місце займають тактичні операції. І це виправдано, оскільки саме з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань розслідування і судового провадження набуває особливого теоретичного та практичного значення в розумінні тактичних операцій, виступаючи тією основою, яка дозволяє успішно їх формувати і визначати оптимальність застосування. Крім того, у системі чинників-детермінантів побудови тактичних опера-

цій тактичні завдання найбільше наближені до об'єкта впливу і безпосередньо визначають його мету, спрямованість, зміст і структуру.

Тактична операція спрямована на вирішення тактичного завдання, під яким слід розуміти ситуаційно зумовлену проблему, яка потребує свого вирішення у процесі розслідування та судового провадження, обумовлену предметом доказування і передбачає застосування тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій). Такі завдання є проміжними, тобто виникають між основними, розташовані між ними і доповнюють, уточнюють останні. Проміжний характер тактичних завдань обумовлює локальність вирішуваних питань.

На наше переконання виокремлення тактичних завдань доцільно здійснювати з врахуванням стадійності кримінального провадження: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину. Таке завдання, як правило, виникає до початку досудового розслідування і до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і може бути вирішено проведенням оперативно-тактичних операцій. До зазначених тактичних завдань розробляються відповідні тактичні операції. Тому віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто перебувають між основними і доповнюють, уточнюють останні.

Висновки. Таким чином, подальше наукове дослідження розглядуваної проблематики, особливо з урахуванням положень нового КПК України, має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Чітке уявлення про теоретико-прикладні основи формування тактичних операцій та їх успішне застосування у кримінальному провадженні слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, судового розгляду матеріалів кримінального провадження, практичній реалізації тактичних операцій, спрямованих на оптимізацію слідчої та судової діяльності. Дослідження діалектики взаємодії та взаємовпливу чинників-детермінантів формування тактичних операцій дозволяє стверджувати, що при єдності, взаємозв'язку цих категорій керівну роль відіграють тактичні завдання, оскільки саме вони визначають характер засобів, які необхідно застосувати для успішного їх розв'язання. У зв'язку з цим чітке визначення змісту та сутності тактичного завдання, однозначне з'ясування його ознак і критеріїв розмежування з суміжними категоріями, при обов'язковому врахуванні виду злочину, ситуаційної обумовленості та етапності розслідування, має вагоме значення під час прийняття рішення і його виконання суб'єктами реалізації тактичної операції.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. – 837 с.
2. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики / Р. С. Белкин. – Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
3. Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.
4. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
5. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 400 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.
7. Савельева М. В. Криминалистика : учебник / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. – М. : Изд-во «Дашков и К», 2008. – 620 с.
8. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
9. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. – 370 с.

ЧИННИКИ – ДЕТЕРМІНАНТИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

*Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності:
збірник наукових праць. Донецьк: Донецький юридичний
інститут МВС України, 2013. № 1(52). С. 204–210*

Розглянуто теоретичні основи формування тактичних операцій з урахуванням чинників-детермінантів. Запропоновано побудову системи типових тактичних операцій здійснювати відповідно до певного різновиду злочинів, етапу їх розслідування, слідчої ситуації що склалася, і тих тактичних завдань, які з неї

впливають. Неоднозначність детермінації кожного із зазначених чинників передбачає їх дослідження та врахування специфіки впливу на формування тактичних операцій. Чітке уявлення про розглядані чинники слугує подальшому розвитку концепції тактичних операцій.

Ключові слова: тактична операція, тактичне завдання, етап розслідування, вид злочину, слідча ситуація, чинники – детермінанти формування тактичних операцій.

Рассматриваются теоретические основы формирования тактических операций с учетом факторов-детерминантов. Предлагается построение системы типовых тактических операций осуществлять в соответствии с определенной разновидностью преступлений, этапом их расследования, следственной ситуацией и теми тактическими задачами, которые из нее вытекают. Неоднозначность детерминации каждого из названных факторов предполагает их исследование и учет специфики влияния на формирование тактических операций. Четкое представление о рассматриваемых факторах служит дальнейшему развитию концепции тактических операций.

Ключевые слова: тактическая операция, тактическая задача, этап расследования, вид преступления, следственная ситуация, факторы – детерминанты формирования тактических операций.

Theoretical background of tactical operations formation with account of factors-determinants is examined. The construction of the system of typical tactical operations structures is proposed to carry out in accordance with a variety of crimes, stage of their investigation, the investigation situation and tactical problems resulting from it. Ambiguity in determination of each of these factors suggests their investigation and consideration of the particularity of their effect on the formation of tactical operations. A clear understanding of the examined factors is a further development of the concept of tactical operations.

Key words: tactical operation, tactical task, stage of investigation, type of crime, investigation situation, factors-determinants of tactical operations formation.

Формування концепції тактичних операцій передбачає дослідження чинників – детермінантів їх побудови. Це питання безпосередньо впливає на розроблення тактичних операцій та їх реалізацію в практичній діяльності слідчих органів. Побудова системи типових тактичних операцій у теорії криміналістики має відбуватися відповідно до певного різновиду злочинів, етапу їх розслідування, слідчої ситуації, що склалася, і тих тактичних завдань, які з неї випливають. При цьому необхідно виходити з того, що кожний із зазначених чинників має свій ступінь впливу на процедуру побудови тактичних операцій. Так, безпосереднім чинником, який зумовлює характер і специфіку тактичної операції, є тактичне завдання, на вирішення якого спрямована ця операція, тоді як базовим, відправним чинником можна вва-

жати вид злочину. Неоднозначність детермінації стимулює необхідність докладнішого розгляду кожного із цих чинників з огляду на специфіку їхнього впливу на побудову тактичної операції.

Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що нині відсутній системний підхід до формування тактичних операцій з урахуванням чинників-детермінантів, який передбачає необхідність урахування виду злочину, етапів розслідування, слідчої ситуації й тактичних завдань, що постають перед слідчим і потребують вирішення за допомогою комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів. Переважно це питання висвітлюється науковцями через перелік вузького кола тактичних операцій стосовно окремих злочинів без урахування зазначених обставин.

Помилковість підходів деяких науковців також полягає в тому, що за основу класифікації беруться не криміналістичні характеристики відповідних видів злочинів, а слідчі ситуації, тобто обстановка, загальна картина розслідування без урахування особливостей виду та категорії злочину. Така позиція, безперечно, має теоретико-прикладне значення, дозволяє визначити основні напрями розслідування злочинів. Однак, за нашим переконанням, слідча ситуація характеризується лише наявністю чи відсутністю доказів (визначає обсяг і зміст доказової інформації) та повного мірою не розкриває сутності криміналістично значущих ознак певного виду злочину. У криміналістичному плані специфіка та особливості ознак виду злочину впливають, перш за все, на формування тактичних операцій і визначають їх структурний склад. Особливість криміналістично значущих ознак певного виду злочину полягає також у специфічності їх пояснення, встановленні зв'язків між ними та, як наслідок, індивідуальності формування й реалізації тактичних операцій.

Таким чином, на наш погляд, важливою умовою вдосконалення формування тактичних операцій є необхідність розроблення системи криміналістичних методик розслідування з урахуванням положень криміналістичної класифікації злочинів, із застосуванням кримінально-правових і криміналістичних підстав їх поділу. Крім того, нагальною є потреба проведення систематизації розроблених у науці тактичних операцій стосовно окремих видів злочинів виходячи із чинників, що зумовлюють їх функціонування. До того ж доцільно здійснити їх критичний аналіз, оскільки нерідко деякі науковці пропонують тактичні операції, які насправді не є такими. Запропонована систематизація таких операцій, на нашу думку, має здійснюватися за певними елементами: вид злочину, етап розслідування, слідча ситуація, тактичне завдання, найменування тактичної операції, зміст тактичної операції. Вказана інформація може стати основою змістовного наповнення модуля «Тактичні операції» в структурі АРМ слідчого. Щодо цього перспективним напрямом є застосування комп'ютерних технологій для опти-

мізації побудови й реалізації тактичних операцій, удосконалення криміналістичних методик розслідування [18, с. 229–232].

Тактичні операції формуються в межах певного виду злочину, а його особливості враховуються під час їх побудови та планування. Розглядувана детермінованість виявляється ще й у тому, що вид злочину: а) зумовлює потребу в побудові та застосуванні тактичної операції взагалі, виходячи зі специфіки предмета доказування, диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу України, криміналістичної характеристики; б) визначає спрямованість тактичних операцій залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (злочини проти власності, життя та здоров'я особи та ін.) та умов учинення злочину (очевидні чи неочевидні); в) визначає структуру тактичної операції, тобто систему слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, які входять у тактичну операцію, їх варіантність, справляючи тим самим певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. У цьому сенсі врахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню, елементів криміналістичної характеристики є важливою умовою прийняття науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного та методичного характеру, зокрема й з провадження тактичних операцій.

На процес формування тактичних операцій окрім виду злочину впливає й етап його розслідування. Так, В. К. Гавло зазначає, що розроблення тактичних операцій є однією з властивостей, притаманних будь-якому етапу системи кримінального судочинства [6, с. 248].

Вивчаючи питання етапності розслідування злочинів з метою теоретичного розроблення і практичного застосування положень окремих криміналістичних методик, А. В. Шмонін слушно зазначає, що важливо: а) визначити межі кожного етапу технології розслідування, ґрунтуючись на положеннях кримінально-процесуального законодавства; б) розробляти в межах окремих криміналістичних методик конкретні типові тактичні комплекси (операції), які б відповідали кожному етапові розслідування [22, с. 109].

Отже, процес побудови та ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежать від того, до якого етапу розслідування вони розробляються і на якому етапі реалізуються. Проте, як видається, поділ процесу розслідування на етапи не можна абсолютизувати й розглядати як непорушний закон. Крім того, не зовсім вдалими є твердження, що тактичні операції однаково характерні для всіх етапів розслідування. Вивчення й узагальнення спеціальної літератури, а також судово-слідчої практики свідчить про те, що тактичні операції здебільшого плануються й реалізуються на початковому та наступному етапах розслідування. Це пояснюється тим, що тактичні завдання виникають головним чином саме на вказаних етапах розслідування і засобами їх вирішення є тактичні операції.

На нашу думку, побудова тактичних операцій має здійснюватися до початкового і наступного етапів розслідування. Саме до цих етапів у окремих криміналістичних методиках формуються типові тактичні операції, у яких віддзеркалюються найхарактерніші особливості певного етапу розслідування. При цьому розробники обов'язково мають урахувувати взаємозв'язок «вид злочину» – «етап розслідування» – «слідча ситуація» – «тактичне завдання» – «тактична операція».

Для формування теоретичної концепції тактичних операцій і втілення в практичній діяльності її положень особливого значення набуває ситуаційний підхід [1; 2, с. 41–50; 3–5; 7; 9; 11]. Дійсно, саме за рахунок визначення слідчих ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо істотно підняти рівень наукових розробок у теорії тактичних операцій. При цьому слідчі ситуації розглядаються як вирішальні детермінаційні чинники побудови тактичних операцій, які безпосередньо впливають на практику застосування цих організаційно-тактичних засобів.

Дослідження слідчої ситуації як визначального чинника – детермінанта тактичної операції має охоплювати, на нашу думку, такі аспекти: 1) визначення поняття слідчої ситуації; 2) з'ясування складу компонентів слідчої ситуації та ролі кожного з них у процесі побудови тактичних операцій; 3) визначення можливостей типізації слідчих ситуацій до певних етапів розслідування з метою виокремлення тактичних завдань і засобів їх вирішення.

Аналіз літературних джерел і судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що слідча ситуація – це системне, досить складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого становлять різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку (становище) процесу розслідування на певному його етапі та мають значення для обрання й реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів, зокрема й тактичних операцій. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичної операції, розглядають ситуаційну зумовленість як одну з важливих ознак цієї криміналістичної категорії (О. М. Асташкіна, В. П. Бахін, О. Я. Баєв, А. Я. Драпкін, В. А. Журавель, С. Ф. Здоровко, В. О. Коновалова, В. О. Князев, М. О. Марочкін, В. Ю. Шепітько та ін.).

Зазначене ще раз підтверджує, що між слідчою ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок, який полягає у тому, що тактична операція формується в конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як добором засобів, так і їхнім змістом. Доводячи це положення, А. І. Святненко звертає увагу на те, що на початку розслідування перед слідчим постає не завдання, яке потребує вирішення, а ситуація з високим ступенем невизначеності. Це породжує необхідність впливати на ситуацію, управляти нею

з метою одержання іншої ситуації з більшим ступенем визначеності. Вплив може бути спрямований на з'ясування якогось одного елемента злочину чи інформаційного компонента або відразу кількох ознак злочину, тобто мати характер тактичної операції [15, с. 17].

Досліджуючи специфіку системи «слідча ситуація – тактична операція», також необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції та слідчої ситуації є обопільним і має двосторонній, багаторівневий та динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на підставі оцінки слідчої ситуації. Надалі структура і спрямованість тактичної операції визначаються характером слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися (доповнюватися) залежно від ситуації. Наприклад, якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі сторони враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню, чи взагалі її усунути. Водночас несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції у цей момент або взагалі. Якщо, приміром, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція із затримання його та спільників з речовим доказом може стати безрезультатною.

Отже, слідча ситуація постійно справляє певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання та врахування цієї обставини дозволяє підвищити ефективність розроблених тактичних операцій. Тому в процедурі підготовки та прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма у криміналістичній літературі наголошено, що «правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру» [13, с. 165]. Іншими словами, слідча ситуація зумовлює проведення тактичних операцій, які, своєю чергою, є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція є специфічним тактичним засобом вирішення слідчої ситуації.

Слідча ситуація як складне багатоаспектне утворення охоплює не лише компоненти інформаційно-логічної, тактико-психологічної, управлінської, організаційно-технічної та матеріальної спрямованості, а й відбиває своєрідність зв'язків і відносин між ними. Комплексний аналіз цих зв'язків і від-

носин є важливим для правильного визначення характеру слідчої ситуації, точного вибору засобів і способів тактичного впливу на неї, але особливо він необхідний для встановлення невідомих слідству елементів у змісті конкретної ситуації. Керуючись даними про який-небудь один або групу компонентів ситуації в системі виявлення зв'язків і відносин між окремими її складовими, слідчий може прогнозувати (з різним ступенем імовірності) існування та зміст інших, дані про які поки що відсутні у матеріалах кримінальної справи [16, с. 179–183].

У зв'язку із цим доцільно розглянути, як ті чи інші компоненти слідчої ситуації знаходять свій вияв у процесі планування та проведення тактичних операцій, як вони впливають на структуру тактичної операції. У контексті висловленого О. А. Чебуренков слушно зазначає, що криміналістичні рекомендації щодо підготовки і проведення тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів також слід розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які виявляються у конкретній ситуації [16, с. 185–187]. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контрольних структур і спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів (загально-криміналістичного характеру чи некриміналістичного профілю); залучення до проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін. [14, с. 211–215].

Крім того, важливе значення для вдосконалення існуючих та розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої ситуації, зокрема таких її процесуально-тактичних компонентів, як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять у справі, можливість проведення конкретної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також урахувати компоненти слідчої ситуації матеріального та організаційно-технічного характеру, такі як наявність комунікацій між черговою частиною та слідчо-оперативною групою, наявність засобів передавання інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін. [17, с. 230].

Досліджуючи тактичні завдання та їх вплив на формування тактичних операцій, на наш погляд, важливо враховувати, що до ознак, які, з одного боку, зумовлюють визначення поняття і сутності тактичного завдання, а з іншого – виступають критеріями розмежування між завданнями загальними (головними, стратегічними) і тактичними, можна віднести такі: 1) природа походження; 2) зміст; 3) обсяг вирішуваних питань; 4) засоби реалізації (вирішення). Беручи до уваги наведені ознаки, можна стверджувати, що тактичним завданням притаманні ситуаційна зумовленість, варіантність виникнення, вибірковість вирішення.

Таким чином, під тактичним завданням можна розуміти ситуаційно зумовлену, вибіркву, проміжну мету розслідування, досягнення якої пов'язане з розв'язанням виключно тактичними засобами відносно обмеженого кола питань.

Тактичні завдання, у розумінні більшості науковців, що займалися дослідженням цієї проблематики, є завданнями проміжними, тобто виникають між основними, доповнюють і уточнюють останні. Із цього приводу В. О. Коновалова слушно зауважує, що процес розслідування передбачає виокремлення як головних, загальних завдань розслідування, так і окремих, що мають на меті вирішення *епізодичних* завдань [12, с. 18]. Л. Я. Драпкін узагалі пише, що теоретичну основу тактичної операції становить ідея розчленування складного, багатокомпонентного завдання на декілька локальних «підзавдань» з подальшою координацією [8, с. 32].

Проміжний характер тактичних завдань зумовлює локальність вирішуваних питань. Йдеться про обмежений, усічений обсяг вирішуваних питань порівняно із головними (загальними) завданнями розслідування. Це природно, і в цьому виявляється співвідношення загального й окремого. Водночас самі тактичні завдання за обсягом вирішуваних питань і засобами їх вирішення можна розподілити на прості та складні (ускладнені). Перші виникають під час проведення окремих слідчих дій; для їхнього вирішення, зазвичай, досить застосування одного чи кількох тактичних прийомів у межах провадження однієї слідчої дії. Другі, ускладнені, виникають із завдань розслідування, зумовлені слідчою ситуацією, є результатом її оцінки і передбачають застосування комплексних засобів (тактичні комбінації чи операції).

Ось чому одним із засобів вирішення тактичних завдань є тактичні операції. Саме вони тісно пов'язані з тактичними завданнями, які, з одного боку, детермінуються слідчими ситуаціями, а з іншого – самі визначають перелік і послідовність слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції [10, с. 4]. При цьому взаємозв'язок тактичних завдань розслідування і тактичних операцій виявляється у такому: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного (тактичного) завдання розслідування; 2) тактична операція реалізується для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних, у відповідній слідчій ситуації [19, с. 355–361; 20, с. 175–184; 21, с. 194–199].

Отже, віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто виникають між основними і доповнюють, уточнюють останні. Дослідження взаємодії тактичних завдань і тактичних операцій дозволяє стверджувати, що за єдності, взаємозв'язку цих категорій керівну роль відіграють завдання, оскільки саме вони визначають харак-

тер засобів, які необхідно застосувати для успішного їх розв'язання. У зв'язку із цим чітке визначення змісту та сутності тактичного завдання, однозначне з'ясування його ознак і критеріїв розмежування із суміжними категоріями має важливе значення під час прийняття рішення та його виконання слідчим.

Таким чином, важливим напрямом дослідження такого феномену, як тактична операція, є врахування чинників-детермінантів, що зумовлюють формування й реалізацію зазначених тактичних засобів. При цьому побудова і проведення тактичних операцій визначаються не лише видом злочину, а й етапами його розслідування, слідчими ситуаціями, тактичними завданнями. Тому подальше наукове дослідження чинників-детермінантів, що зумовлюють побудову й застосування таких організаційно-тактичних засобів розслідування злочинів, надто в аспекті врахування положень нового Кримінально-процесуального кодексу України, їх впливу на формування тактичних операцій має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Чітке уявлення про чинники-детермінанти, що зумовлюють формування й реалізацію зазначених тактичних засобів, слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, реалізації тактичних операцій, спрямованих на оптимізацію й раціоналізацію досудового провадження.

Список використаної літератури:

1. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая; под ред. Н. П. Яблокова. – Калининград : Изд-во Калининград, ун-та, 1997. – 248 с.
2. Волчецкая Т. С. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии / Т. С. Волчецкая, Н. П. Яблоков // Вестн. Моск, ун-та. Серия 11. Право. – 1997. -№ 3. – С. 41–50.
3. Волчецкая Т. С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учеб, пособие / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во Калининград, ун-та, 2001–99 с.
4. Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Воронин С. Э. – Барнаул, 2001. – 404 с.
5. Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : монография / С. Э. Воронин. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2001. – 201 с.
6. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1985. – 333 с.
7. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛэксЭст, 2002. – 305 с.

8. Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Л. Я. Драпкин. – М., 1987. – 45 с.
9. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин. – Свердловск: Изд-во Урал, ун-та, 1987. – 168 с.
10. Здоровко С. Ф. Типові тактичні операції при розслідуванні вбивств, вчинених організованими злочинними групами / С. Ф. Здоровко. -Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2002. – 48 с.
11. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монография / Д. В. Ким ; под ред. проф. В. К. Гавло. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2008. – 198 с.
12. Коновалова В. Е. Тенденции развития теории криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования : материалы расширен. заседания учен. совета Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М. : ВИИПРМПП, 1978. – С. 16–18.
13. Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.
14. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : [б. и.], 2004. – 400 с.
15. Святненко А. И. Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. на соискание учен., степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. И. Святненко. – Ставрополь, 2008. – 178 с.
16. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
17. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Маркетинг, 2002. – 128 с.
18. Шевчук В. М. Тактичні операції та комп'ютеризація процесу розслідування / В. М. Шевчук // Право і держава в дослідженнях молодих вчених : матеріали 5-ї всеукр. наук.-практ. конф. (25 березня 2012 р., м. Одеса). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 229–232.
19. Шепітько В. Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 355–361.
20. Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько // Вісн. Акад. прав, наук України. – 2007. – Вип. 1 (48). – С. 175–184.
21. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. -Х. : Кроссроуд, 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.
22. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с.

ЗНАЧЕННЯ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПОБУДОВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2016. – № 5,
Septembrie. – С. 204–207.

SUMMARY

The concept of tactical tasks, their types and effects on formation and implementation of tactical operations are studied. It is argued that a tactical operation is directed at accomplishment of a tactical task, which should be understood as a problem resulting from a particular situation and subject of proof. Such problem needs solving in process of investigation and judicial proceedings, which presupposes application of tactical means, including tactical operations. Types of tactical tasks may be distinguished according to stages of criminal procedure: a) tactical tasks of preliminary investigation; b) tactical tasks of judicial proceedings; c) tactical tasks that need their accomplishing prior to preliminary investigation (tactical tasks of eliciting properties of crime).

Key words: tactical operation, tactical tasks, concept and classification of tactical tasks, tactical task as one of factors in formation of tactical operations.

АНОТАЦІЯ

Досліджуються поняття тактичних завдань, їх види та вплив на формування та реалізацію типових тактичних операцій. Обґрунтовується, що тактична операція спрямована на вирішення тактичного завдання, під яким слід розуміти ситуаційно зумовлену проблему, яка потребує свого вирішення у процесі розслідування та судового провадження, обумовлену предметом доказування і передбачає застосування тактичних засобів, у тому числі й тактичних операцій. Виокремлення тактичних завдань пропонується здійснювати з урахуванням стадійності кримінального провадження: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування (тактичні завдання виявлення ознак злочину).

Ключові слова: тактична операція, тактичне завдання, поняття та класифікація тактичних завдань, тактичне завдання як один із чинників побудови тактичних операцій.

Постановка проблеми. У процесі досудового розслідування і судового провадження постають завдання пізнавального, процесуального, кримінально-правового, організаційного, тактико-психологічного, матеріально-технічного характеру. Ці завдання мають різний ступінь спільності, різний характер, мету та засоби їх вирішення, серед яких важливе місце займають тактичні операції. І це виправдано, оскільки саме з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань кримінального провадження набуває особливого теоретичного та практичного значення в розумінні тактичних операцій, виступаючи тією основою, яка дозволяє успішно їх формувати і визначати оптимальність застосування. Крім того, у системі чинників-детермінантів побудови тактичних операцій тактичні завдання найбільш наближені до об'єкта впливу і безпосередньо визначають його мету, спрямованість, зміст і структуру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли такі відомі вчені-криміналісти: Ю. П. Алєнін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, О. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, І. М. Комаров, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін. Водночас у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів проблеми дослідження взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, визначення поняття тактичних завдань, їх видів та значення для побудови і реалізації тактичних операцій залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження.

Метою та заданням цієї статті є дослідження теоретичних проблем взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, розроблення поняття «тактичні завдання», їх видів та впливу на формування та реалізацію тактичних операцій, проаналізувати наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику, визначити роль та значення тактичних завдань при побудові та застосуванні типових тактичних операцій у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи тактичні завдання та їх вплив на формування тактичних операцій, важливо визначити поняття «тактичне завдання». В етимологічному значенні поняття «завдання» визначається як: 1) питання, що розв'язується обчисленнями за певною умовою; 2) проблема, що підлягає аналізу та розв'язанню; 3) одна чи більше послідовних команд; 4) доручення, завдання [4, с. 338]. Зокрема, енциклопедична література використовує поняття «завдання» для визначення: 1) поставленої мети, яку необхідно досягнути; 2) доручення, завдання; 3) питання, яке потребує вирішення на основі певних знань і роздумів; 4) одного

з методів навчання і перевірки знань та практичних навичок учнів [3, с. 227]. У філософському розумінні завдання – це суб'єктивний образ предмета діяльності людини [25, с. 506]. У той же час у логіці під завданням розуміється вимога (припис) за одними характеристиками об'єкта, що розглядається, знайти його інші характеристики.

У теорії криміналістики поняття «завдання» досить широко застосовується у наукових дослідженнях та практичній діяльності, оскільки об'єктом дослідження криміналістики є достатньо специфічна галузь людської діяльності – розслідування злочинів. Разом із тим слід зазначити, що власне поняття «завдання» найчастіше застосовується у словосполученні «слідче завдання» чи «криміналістичне завдання». У багатьох випадках воно визначається як питання, що виникло у процесі розслідування, яке потрібно вирішувати або слідчому особисто, або з допомогою експерта, інших служб чи осіб. Так, І. М. Лузгін завдання розслідування розглядає як певні орієнтири у пізнавальній діяльності слідчого, що впливають на вибір методики розслідування в цілому і тактичної лінії слідчого на певному етапі [17, с. 115]. Завдання як категорія використовується у криміналістиці як складовий елемент планування розслідування поряд із аналізом вихідної інформації, висуненням версій і т. ін. [1, с. 383].

Проблеми, пов'язані з визначенням сутності завдань розслідування, різновидом яких є тактичні завдання, досить тривалий час обговорюються у криміналістичній науці. Разом із тим окремі аспекти цієї проблеми, зокрема щодо поняття тактичного завдання розслідування, визначення його сутності та ознак, практичного застосування у криміналістичних методах, досліджені недостатньо та потребують подальшої розробки. Аналіз спеціальної літератури показує, що питання, які відносяться до тактичних завдань розслідування, не були предметом спеціального дослідження.

У криміналістичній літературі категорія «тактичне завдання» використовується: 1) у межах окремих слідчих дій; 2) у межах всього акту розслідування (як проміжні завдання) [12, с. 116]. Науковцями пропонувалися різні визначення поняття «тактичне завдання». Так, Н. А. Гранат визначає тактичне завдання як прийняту слідчим об'єктивну ситуацію, яка включає мету і умови, в яких він у силу свого службового становища зобов'язаний діяти для досягнення мети [7, с. 6]. С. Ф. Здоровко тактичним завданням називає певну проблему, яка потребує свого розв'язання в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних засобів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів [12, с. 118, 121]. Р. А. Степанюк під тактичним завданням розуміє зумовлену правовими, часовими або ситуаційними чинниками конкретну проміжну мету розслідування, яку необхідно досягти шляхом застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів [22, с. 162].

Безумовно, обставини, що підлягають з'ясуванню, визначають напрями розслідування і формулювання його завдань, у тому числі й тактичних. Це

природно, оскільки ці обставини визначені законодавцем як обов'язкові для доказування (ст. 91 КПК України), вони створюють систему правових цілей, формують єдині настанови в розслідуванні. Але щодо тактичних завдань, то вони на пряму зумовлені слідчими ситуаціями, версіями, і тим самим мають опосередковану залежність від тих обставин, що розглядаються.

Проведений аналіз літературних джерел показує, що при визначенні ознак тактичних завдань розслідування викладені теж різні судження. Зокрема, А. В. Дулов як ознаку тактичного завдання розслідування виділяє його високий рівень спільності та зазначає, що тактична операція є засобом вирішення тактичного завдання такого загального класу, де окрема слідча дія вирішити завдання не може [9, с. 14]. На думку В. І. Шиканова, важливим структурним елементом кожного тактичного завдання є мета, якої слідчий намагається досягти в конкретній слідчій ситуації, а також наявні можливості слідчого, включаючи можливості співробітництва з оперативним апаратом органу дізнання [32, с. 18; 31, с. 22]. В. А. Журавель серед ознак зазначає: природу походження цього різновиду завдань (ситуаційна зумовленість, локальність масштабу, варіативність виникнення тощо) та засоби їх вирішення [11, с. 13–20]. В. Ю. Шепітько справедливо наголошує на тому, що через проміжні (тактичні) завдання виконуються робочі функції тактичних операцій [26, с. 223–228]. Інші вчені, не аналізуючи детально сутність та зміст тактичних завдань, називають їх проміжними, зазначаючи, що вони призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину [21, с. 96–105].

На нашу думку, представлені підходи, пропозиції, висновки та судження лише частково відображають сутність такої складної криміналістичної категорії, як «тактичне завдання», і не дозволяють повною мірою встановити найбільш значущі її ознаки. Тим більше, що окремі з цих підходів є дискусійними, потребують додаткової аргументації і не дають змоги диференціювати загальні (стратегічні) і тактичні завдання розслідування. Ось чому доцільно погодитися з тими науковцями, які наголошують, що «слід шукати такі ознаки, які б дозволяли більш чітко відрізнити це поняття від суміжних і виражали б його сутність» [10, с. 214–216].

Як видається, до ознак, які, з одного боку, зумовлюють визначення поняття і сутності тактичного завдання, а з другого – виступають критеріями розмежування між завданнями загальними (стратегічними) і тактичними, можна віднести такі: 1) природа походження; 2) зміст; 3) обсяг вирішуваних питань; 4) засоби реалізації (вирішення).

Беручи до уваги наведені ознаки, можна стверджувати, що тактичним завданням притаманні ситуаційна зумовленість, варіантність виникнення, вибірковість вирішення. Тактичні завдання у розумінні більшості науковців, що займалися дослідженням цієї проблематики, є проміжними, тобто виникають між основними, розташовані між ними і доповнюють, уточнюють останні. З цього приводу В. О. Коновалова слушно зауважує, що процес

розслідування передбачає виокремлення як головних, загальних завдань розслідування, так і окремих, що мають за мету вирішення *епізодичних* завдань [13, с. 18]. Проміжний характер тактичних завдань обумовлює локальність вирішуваних питань. Йдеться про обмежений, усічений обсяг вирішуваних питань порівняно з головними (загальними) завданнями розслідування. Це природно, і в цьому проявляється співвідношення загального і окремого. Разом із тим самі тактичні завдання за обсягом вирішуваних питань і засобами їх вирішення можна поділяти на прості і складні (ускладнені). Перші виникають при проведенні окремих слідчих дій, і для їх вирішення, як правило, достатньо застосування одного чи кількох тактичних прийомів у рамках провадження однієї слідчої дії. Другі, ускладнені, виникають із завдань розслідування, зумовлені слідчою ситуацією, є результатом її оцінки і передбачають застосування комплексних засобів вирішення (тактичні комбінації чи операції).

Отже, одним із засобів вирішення тактичних завдань є тактичні операції. Саме вони тісно пов'язані з тактичними завданнями, які, з одного боку, детермінуються слідчими ситуаціями, а з другого – самі визначають перелік і послідовність слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції. При цьому взаємозв'язок тактичних завдань розслідування і тактичних операцій проявляється у такому: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного (тактичного) завдання розслідування; 2) тактична операція реалізується для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних у відповідній слідчій ситуації [29, с. 175–184; 27, с. 355–361; 30, с. 194–199].

Водночас поширеність тактичних операцій у слідчій практиці не означає, що питаннями організації та проведення тактичних операцій вичерпується зміст процесу розслідування. Багато завдань розкриття та розслідування злочинів вирішуються не тільки через тактичні операції, але й у ході проведення одиничних слідчих дій, оперативно-розшукових або організаційних заходів. Як зазначалося у криміналістичній літературі, не будь-яке типове завдання породжує типову тактичну операцію, тому що завдання може бути вирішене і за рахунок проведення однієї слідчої дії [28, с. 185–192]. Крім того, тактичні операції забезпечують вирішення не всіх, а лише окремих, тактичних завдань розслідування, які мають проміжний характер, і вирішення яких пов'язане із застосуванням комплексних тактичних засобів.

Таким чином, тактичне завдання – це ситуаційно зумовлена проміжна мета кримінального провадження, досягнення якої пов'язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та ін.).

Розмаїття поглядів науковців спостерігається й до проблем класифікації тактичних операцій. Так, О. В. Лагутін розглядає тактичні завдання пошукового характеру (розшук злочинця, що переховується, виявлення ви-

краденого майна), а також тактичні завдання, спрямовані на встановлення певних фактів [16, с. 16–19]. А. В. Дулов називає тактичні завдання загального характеру (завдання, які виникають при розслідуванні будь-яких злочинів) і завдання, які виникають при розслідуванні злочинів певних видів (розкрадань, вбивств, дорожньо-транспортних подій та ін.) [8, с. 282–286]. Р. С. Белкін виокремлював завдання організаційного характеру (створення умов, які забезпечують результативність слідчих дій); завдання, направлені на встановлення конкретних фактів [2, с. 130]. Деякі вчені-криміналісти залежно від ступеня складності тактичних завдань розрізняють два їх види: прості та складні [20, с. 78; 19, с. 170].

У свою чергу, О. Ю. Головін пропонує класифікувати тактичні завдання як дослідницькі та оперативно-управлінські; прості й складні; проміжні та основні (кінцеві); ті, що сформульовані слідчим, які виникають при сприянні спеціалістів, розроблені колективно членами слідчо-оперативної групи; першочергові та наступні [6, с. 256–260]. А. Ф. Волобуєв залежно від змісту тактичного завдання виділяє пізнавальні, організаційні, психологічні і виховні [5, с. 18]. Щодо останньої пропозиції, то вона видається доволі дискусійною, оскільки виокремлені завдання не розкривають тієї специфічної спрямованості, яка б зумовлювала потребу в застосуванні якихось спеціальних тактичних засобів, зокрема тактичних операцій, для їх вирішення.

У криміналістичній літературі мали місце спроби щодо виокремлення тактичних завдань розслідування. Зокрема, В. О. Образцов до них відносить такі: виявлення злочинця; встановлення якоїсь обставини, включеної до кримінально-процесуального предмета доказування, і допоміжних фактів; викриття винного, виявлення викраденого, використання злочинцем транспортних засобів; розшук обвинуваченого, який переховується від слідчого [18, с. 55].

Як свідчить аналіз наведених пропозицій, збирання доказової інформації, встановлення та розшук злочинця, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, та інші завдання віднесені науковцями до розряду головних (стратегічних) завдань розслідування. І це природно, оскільки вони впливають із диспозиції відповідної статті КК України, обставин, що підлягають доказуванню, які визначені законодавцем як обов'язкові для доведення й інтегрують властивості правової сутності конкретного злочину та дозволяють виокремити подію кримінально-правового характеру. У зв'язку з цим В. Є. Корноухов справедливо акцентує увагу на тому, що збирання доказів пронизує весь процес розслідування, як і їх дослідження та оцінка, а тому навряд чи може бути тактичною операцією [14, с. 126]. З огляду на висловлене, віднесення такого роду завдань до розряду тактичних викликає заперечення, а пропозиції деяких науковців розробляти та застосовувати такі тактичні операції, як «Збирання доказової інформації», «Збирання первинної інформації» [15, с. 266–269] та подібні їм, видаються дискусійними.

На наш погляд, заслуговує на увагу дослідження тактичних завдань із урахуванням стадійності кримінального провадження. За цією підставою можна виокремити: а) *тактичні завдання досудового розслідування*: 1) встановлення характеру події кримінального правопорушення; 2) встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлення способу вчинення та приховування кримінального правопорушення; 4) встановлення предмета злочинного посягання; 5) встановлення мотивів вчинення злочину; 6) встановлення особи злочинця; 7) встановлення особи потерпілого (жертви); 8) встановлення провокуючої поведінки жертви; 9) перевірка зв'язків потерпілого; 10) встановлення співучасників злочину; 11) затримання злочинця на місці злочину; 12) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 13) перевірка алібі підозрюваного; 14) встановлення свідків; 15) перевірка обмови (самообмови); 16) нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 17) вивчення особи підозрюваного; 18) забезпечення захисту доказів; 19) забезпечення захисту потерпілого і свідків; 20) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, вжиття заходів щодо їх усунення; б) *тактичні завдання судового провадження*, зокрема: 1) забезпечення перевірки показань обвинуваченого; 2) забезпечення перевірки показань свідка; 3) забезпечення перевірки показань потерпілого; 4) забезпечення захисту доказів; 5) забезпечення захисту свідків; 6) забезпечення захисту потерпілих; 7) забезпечення огляду документів у суді та ін.; в) *тактичні завдання, що потребують вирішення до початку досудового розслідування*, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину.

Висновки. Таким чином, віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто перебувають між основними і доповнюють, уточнюють останні. Так, до такого загального завдання розслідування, як встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доведення її вини проміжними завданнями, що виникають на підставі певних слідчих ситуацій, можна віднести такі: 1) відшукування особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 2) затримання особи, що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; 3) викриття особи щодо її причетності до вчиненого злочину; 4) перевірка алібі підозрюваного; 5) перевірка версії щодо інсценування; 6) здолання протидії розслідуванню з боку заінтересованої особи тощо. До зазначених тактичних завдань можуть бути розроблені відповідні тактичні операції.

Виходячи з викладеного, дослідження взаємодії тактичних завдань та типових тактичних операцій дозволяє стверджувати, що при єдності, взаємозв'язку цих категорій керівну роль відіграють завдання, оскільки саме вони визначають характер засобів, які необхідно застосувати для успішного їх розв'язання. У зв'язку з цим чітке визначення змісту та сутності так-

тичного завдання, однозначне з'ясування його ознак і критеріїв розмежування з суміжними категоріями має важливе значення під час прийняття рішення і його виконання суб'єктами реалізації тактичної операції. Зазначені проблеми вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок у криміналістичних наукових дослідженнях.

Список використаної літератури:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 383 с.
2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Акад. МВД СССР, 1979. – 130 с.
3. Большая советская энциклопедия, 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – 227 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 338 с.
5. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. Ф. Волобуєв. – Х., 2002. – 18 с.
6. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 256–260.
7. Гранат Н. А. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. А. Гранат. – М., 1973. – 6 с.
8. Дулов А. В. Проблемы развития криминалистической тактики / А. В. Дулов // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 282–286.
9. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 14 с.
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 215–216.
11. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2010. – Вип. 10. – С. 13–20.
12. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С. 116–121.
13. Коновалова В. Е. Тенденции развития теории криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования: материалы расширен. заседания учен. совета Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М.: ВИИПРМПП, 1978. – 18 с.

14. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы : монография / В. Е. Корноухов. – М.: Норма, 2008. – 210 с.
15. Кофанов А. В. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. А. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. – К. : Центр учбової л-ри, 2011. – 326 с.
16. Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза: респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев: Выш. шк., 1980. – Вып. 20. – С. 16–19.
17. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – 115 с.
18. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. – М. : Юристъ, 1997. – 55 с.
19. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : МООН СССР, 1967. – 170 с.
20. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник. У 2 ч. – Ч. 2 / М. В. Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – 78 с.
21. Сорокотягин И. Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И. Н. Сорокотягин // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1986. С. 96–105.
22. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / Р. Л. Степанюк; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х.: НікаНова, 2012. – 162 с.
23. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: монография / В. В. Тищенко. – Одеса: Юрид. л-ра, 2002. – С. 203–204.
24. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В. В. Тищенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 139–140.
25. Философский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. – М. : Инфра-М, 1998. – 506 с.
26. Шепітько В. Ю. Типовые тактические операции в системе информационного обеспечения следственной деятельности / В. Ю. Шепітько // Информационное обеспечение правоохранительной деятельности: проблемы, тенденции, перспективы: сб. науч. ст. – Калининград : Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2007. – С. 223–228.
27. Шепітько В. Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 355–361.
28. Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.
29. Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – Вип. 1(48). – С. 175–184.

30. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій у системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук пр. – Х. : Кроссроуд, 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.
31. Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция труппа» : учеб. пособие / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1975. – 22 с.
32. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – 18 с.

ВПЛИВ ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НА РОЗРОБКУ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

*Вісник Національної академії прокуратури України. 2012.
№ 4(28). С. 48–53.*

У сучасній криміналістиці проблема етапів розслідування та їх впливу на формування тактичних операцій ще не знайшла відповідного вирішення і з огляду на її велике значення для підвищення ефективності процесу розслідування потребує більш активних наукових пошуків. А це переконливо свідчить про актуальність дослідження періодизації розслідування й висвітлення її значення для розроблення тактичних операцій і підготовки ефективних рекомендацій з їх проведення, особливо з урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК України).

За визначенням більшості вчених-криміналістів на процес формування тактичних операцій, окрім виду злочину, впливає також етап його розслідування [1, 5–21; 2, 24–29; 3, 31; 4, 179–221]. Так, В. К. Гавло зазначає, що розроблення тактичних операцій – одна із властивостей, характерних для будь-якого етапу системи кримінального судочинства [5, 248]. Їх проведення, на думку Л. Я. Драпкіна, є процесом пізнання у кримінальній справі, єдністю інформаційної й логічної сторін у розслідуванні, зумовленою його етапами [6, 8–11]. Розвиваючи й поглиблюючи цю думку, М. П. Яблоков слушно зауважує, що на підставі вчення про першочергові та інші слідчі дії й науки «дослідження операцій», що сьогодні успішно розвивається, необхідно розкрити зміст і структуру окремих етапів розслідування й розробити наукові засади вибору оптимальних варіантів комплексів слідчих дій з урахуванням різних слідчих ситуацій [7, 38].

Отже, процес побудови і ефективність застосування тактичних операцій багато в чому залежать від того, до якого етапу розслідування вони розробляються і на якому етапі реалізуються.

Утім, поділ процесу розслідування на етапи не можна абсолютизувати й розглядати як непорушний закон. Не можемо і беззастережно погодитися із твердженням, що тактичні операції однаково характерні для всіх етапів розслідування. Вивчення й узагальнення спеціальної літератури, а також судово-слідчої практики свідчить про те, що в більшості випадків вони плануються й реалізуються на початковому та наступному етапах розслідування, адже саме на цих етапах виникають тактичні завдання, засобами вирішення яких є тактичні операції.

Натомість зміст заключного етапу становлять: 1) процесуальні дії щодо завершення провадження з розслідування; 2) ознайомлення захисника, потерпілого та інших осіб з матеріалами кримінальної справи, в тому числі з речовими доказами; 3) складання протоколу про ознайомлення з матеріалами кримінальної справи; 4) складання обвинувального висновку (відповідно до КПК України – обвинувального акта) й довідки про строки слідства, обрані запобіжні заходи, речові докази, про цивільний позов і вжиті заходи з його забезпечення, про можливу конфіскацію майна, процесуальні витрати тощо; 5) здійснення організаційно-технічних заходів, необхідних для закінчення розслідування [8, 116–117]. Є. П. Іщенко зазначає, що на цьому етапі підсумовуються результати проведеного розслідування, аналізуються помилки й недоробки, приймається процесуальне рішення, яке зазвичай формулюється у виді обвинувального висновку (акта) чи постанови про зупинення подальшого провадження у справі [9, 204]. На думку О. А. Чебуренкова, цей етап вирізняється домінуванням аналітично-систематизуючої і процесуально-оціночної діяльності слідчого, наслідком якої є усунення або подолання всіх складних слідчих ситуацій, достатня інформаційна повнота і всебічність, що дають змогу достовірно й об'єктивно довести всі обставини, що мають значення для справи [10, 127–128].

Отже, заключний етап розслідування переважно не спрямований на отримання доказової інформації, а стосується лише виконання певних процесуальних рішень. Тому тут не виникає потреби у розв'язанні тактичних завдань, а відтак, у провадженні тактичних операцій. Аналогічні аргументи дали А. Ф. Волобуєву та Г. Ю. Жирному підстави для висновку про існування лише початкового і наступного етапів розслідування [11, 171–182; 12, 165].

До внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань проведення тактичної операції [13, 32–33], на наш погляд, можливе лише у випадку, коли до її структури обов'язково входить така слідча дія, як огляд місця події (безумовно, в комплексі з відповідними оперативно-розшуковими, організаційно-технічними та іншими заходами). Лише за цих умов і у виняткових ситуаціях система таких дій може бути здійснена у формі тактичної операції.

Враховуючи викладене, вважаємо, побудова тактичних операцій має здійснюватися до початкового і наступного етапів розслідування. Саме до них в окремих криміналістичних методиках формуються типові тактичні

операції, у яких віддзеркалюються найхарактерніші особливості певного етапу розслідування. При цьому розробники обов'язково мають враховувати взаємозв'язок «вид злочину» – «етап розслідування» – «слідча ситуація» – «тактичне завдання» – «тактична операція».

Тактичним операціям початкового етапу розслідування злочинів властива пошуково-пізнавальна спрямованість. Головним їхнім завданням є виявлення і збирання необхідної доказової й орієнтовної інформації та її носіїв (джерел). Тобто на цьому етапі переважає інформаційна сторона пізнавального процесу. З цього приводу І. М. Комаров зазначає, що початковий етап системи досудового провадження за своїм поняттям та змістом, просторово-часовими характеристиками є найбільш великим за обсягом утворенням. Криміналістичні (тактичні) операції – компоненти змісту цього етапу, де вони плануються, організовуються і провадяться [14, 220].

Вчені-криміналісти приділяли певну увагу виокремленню тактичних операцій при розслідуванні конкретних видів злочинів на початковому етапі розслідування. Так, М. М. Загвоздкін на цьому етапі розслідування злочинів у сфері оподаткування базовою тактичною операцією називає «Вилучення документів» [15, 19]; В. В. Лисенко на початковому етапі розслідування податкових злочинів виокремлює такі тактичні операції, як «Викриття злочинця», «Збирання доказової інформації» [16, 122–123]; І. В. Кубарев вважає, що при розслідуванні вбивств базовою є операція початкового етапу «Збирання відомостей на місці виявлення трупа» [17, 280–281]; Р. Б. Хаметов зазначає, що при розслідуванні злочинних порушень авторських і суміжних прав застосовуються такі тактичні операції, як «Огляд», «Доказування факту порушення авторських прав», «Встановлення факту охороноздатності твору й належності авторських прав заявнику потерпілому»; В. Я. Решетников при розслідуванні посягань на майно громадян пропонує розробляти й реалізовувати тактичні операції «Огляд місця події», «Розшук та затримання злочинця», «Розшук викраденого майна», «Обшук», «Викриття підозрюваного» тощо [1, 48].

Щодо деяких із названих операцій у нас виникають певні сумніви. Йдеться передусім про «Огляд місця події», «Обшук», «Збирання доказової інформації». Зокрема, огляд місця події та обшук – це окремі слідчі дії, передбачені чинним кримінально процесуальним законодавством, і це не означає, що вони мають здійснюватися у формі тактичних операцій. Більше того, одна дія не може утворити тактичну операцію, оскільки операція являє собою комплекс взаємозалежних і взаємообумовлених дій та заходів. У зв'язку із цим вважаємо слушним зауваження І. В. Борисенка стосовно того, що тактична операція – це комплексне утворення, до якого, крім огляду місця події, входять також дії непроцесуального характеру. До того ж, у назві тієї чи іншої тактичної операції мають бути відображені й завдання, що вирішуються за допомогою її проведення на конкретному етапі розслідування [18, 215].

Назва тактичної операції хоча й має дещо умовний характер, проте, як справедливо зазначено в науковій літературі, має бути пов'язана із проміжним завданням, на виконання якого операція спрямована. Наприклад, назва «Огляд місця події» не лише не відображає призначення операції, зводячи її, по суті, до завдань одиначної слідчої дії, а й робить необґрунтовано акцент тільки на тому, що слідчий, вихований на класичному постулаті криміналістики про архіважливість, невідкладність огляду місця події, вважає себе зобов'язаним після прибуття на місце події одразу ж почати його огляд, а не виконувати якісь ще заходи чи дії, які нібито становлять операцію [17, 280–281].

На нашу думку, залежно від ситуаційної зумовленості тактичних завдань на початковому етапі можуть проводитися такі тактичні операції, як: «Затримання злочинця з речовим доказом», «Встановлення особи, яка вчинила злочин», «Переслідування за «гарячими слідами» і затримання злочинця, зниклого з місця злочину», «Перевірка алібі», «Встановлення свідків», «Встановлення потерпілих», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем», «Забезпечення можливої конфіскації майна» тощо.

Наступний етап розслідування за тривалістю та значенням вважається найбільш об'ємним і вирішальним, вимагає найповнішого використання криміналістичних методичних рекомендацій [19, 280–281]. Він характеризується вирішенням проблемних ситуацій щодо основних структурних елементів предмета доказування (подія і спосіб вчинення злочину, винна особа). Доказова інформація, зібрана до цього часу, дає можливість достатньо впевнено відповісти на ті запитання, що визначаються її проблемністю на початковому етапі розслідування. На цьому етапі розслідування інформація, якою володіє слідчий, вирізняється значним обсягом, а її зміст – конкретністю, впорядкованістю, надійністю, різноманіттям джерел [9, 203]. Якщо початковий етап розслідування характеризується раптовістю, а ефективність проведення тактичних операцій обмежена фактором часу, то наступному етапу властива наявність більшого обсягу доказової інформації, розгорнутого плану тощо.

Варто погодитись із тими вченими, які ставлять під сумнів правильність розмежування початкового і наступного етапів моментом виконання такої процесуальної дії, як пред'явлення обвинувачення (відповідно до КПК України йдеться про повідомлення про підозру). На думку О. Г. Філіппова, такою межею слугує не момент пред'явлення обвинувачення (повідомлення про підозру), а конкретні обставини розслідуваної справи. Нерідко початковий етап завершується, коли слідчий одержує можливість, використовуючи зібрані докази, скласти детальний план розслідування. Початковий етап може закінчуватися після затримання підозрюваного у вчиненні злочину, виявлення якого-небудь важливого доказу або групи доказів тощо [20, 117]. Таку саму позицію обстоював і Р. С. Белкін, який вважав, що момент завершення по-

чаткового етапу розслідування не можна зафіксувати в загальному вигляді, пов'язавши його категорично з якимсь певним процесуальним рішенням у справі. Він може закінчитися з накопиченням достатньої для пред'явлення обвинувачення (повідомлення про підозру) доказової інформації, однак може завершитися й раніше, коли для цього виникнуть необхідні умови [21, 259–260].

Тактичні операції наступного етапу розслідування в цілому мають перевірочну й дослідницько-доказову спрямованість, що пов'язано з нагальною потребою вирішення завдань цього етапу пізнання злочину. Інформація, наявна у слідчого, обумовлює вибір таких тактичних операцій. Прийняття рішення про їх проведення ґрунтується на логічних висновках, що впливають з наявного доказового матеріалу.

Вивчення й узагальнення спеціальної літератури свідчить про те, що тактичні операції наступного етапу розслідування є малодослідженими, оскільки науковці, висвітлюючи проблеми методики розслідування злочинів, як правило, обмежуються питаннями розроблення тактичних операцій початкового етапу або ж простим їх переліком без урахування етапу розслідування. Ось чому за-слуговують на схвалення зусилля вчених-криміналістів з розробки тактичних операцій наступного етапу розслідування. До таких операцій М. М. Загвоздкін зараховує «Подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб», «Викриття обвинуваченого», «Відшкодування шкоди, заподіяної злочином» [5, 21–23]; О. А. Чебуренков – «Перевірку взаємовідносин між співучасниками групового злочину» [10, 84]; Р. Р. Вафін – «Встановлення співучасників злочину», «Перевірку джерел доходу потерпілого» тощо [22, 29].

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що на наступному етапі проводяться, зокрема, такі тактичні операції: «Встановлення співучасників злочину», «Вивчення особи підозрюваного», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочином», «Забезпечення можливої конфіскації майна», «Подолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб».

Слід зазначити: норми КПК України суттєво вплинуть на процесуальну періодизацію етапів розслідування, яка не може не позначитися на періодизації криміналістичній. Зокрема, у зв'язку зі скасуванням процедури порушення кримінальної справи і необхідності встановлення достатніх підстав для прийняття цього процесуального рішення немає потреби здійснювати перевірочні дії в порядку ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 року, а отже, і проводити відповідні тактичні операції.

Певних змін зазнають також інші етапи розслідування, якщо їх періодизацію пов'язувати з прийняттям певних процесуальних рішень. З огляду на це, на нашу думку, можна запропонувати дві моделі періодизації, умовно назвавши їх «диференційована» і «синтезуюча». Перша включає в себе початковий і наступний етапи розслідування у теперішньому їх розумінні. Початковий етап розпочинається з моменту занесення заяви або повідомлення про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру

досудових розслідувань (ст. 214 КПК України) і завершується складанням повідомлення про підозру (ст. 276 КПК України). Головним завданням зазначеного етапу є пошук достатніх доказів для оголошення особі підозри у вчиненні злочину. На виконання цього завдання мають бути спрямовані й тактичні операції. Наступний етап розпочинається із вручення особі письмового повідомлення про підозру (ст. 278 КПК України) і триває до закінчення досудового розслідування та внесення прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей. Цей підсумковий етап спрямований на формування належної доказової бази, яка дає прокурору підстави у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 283 КПК України). Формування належної доказової бази передбачає вирішення різноманітних завдань розслідування, зокрема й тактичної спрямованості, із застосуванням відповідних тактичних операцій.

З урахуванням норм КПК України можна запропонувати іншу модель періодизації етапів розслідування, синтезуючу: два зазначені самостійні етапи варто об'єднати в один, оскільки процес кримінального провадження розпочинається з повідомлення особі про підозру у разі її затримання на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення або при обранні до особи одного з передбачених законодавством запобіжних заходів (ст. 276 КПК України) і припиняється із закінченням досудового розслідування та внесенням прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань необхідних відомостей. Такого роду синтезуючий, інтеграційний етап об'єднує всю сукупність завдань, які необхідно вирішити під час досудового розслідування, а також рекомендації з обрання оптимальних шляхів і засобів для цього.

Отже, важливим напрямом вивчення тактичних операцій є врахування чинників-детермінантів, що зумовлюють формування й реалізацію таких тактичних засобів. При цьому побудова і проведення тактичних операцій визначаються не лише видом злочину, а й етапами його розслідування. Тому подальше наукове дослідження етапності розслідування злочинів, особливо з урахуванням положень КПК України, їх впливу на формування тактичних операцій має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Чітке уявлення про етапи розслідування слугуватиме подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, реалізації тактичних операцій, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності. Дослідження етапності та періодизації розслідування злочинів є важливою передумовою для наступного важливого кроку у підвищенні практичної значимості рекомендацій криміналістичної методики, побудови та реалізації цих тактичних засобів, формування окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

Список використаних джерел:

1. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб. практич. пособ. / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников. – М.: Приор-издат, 2003. – 112 с.
2. Бахин В. П. Тактическое решение и тактическая операция // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К.: Вища школа, 1988. – С. 24–29.
3. Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / Малютин М. П. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 217 с.
4. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / Чебуренков А. А. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 240 с.
5. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения расследования отдельных видов преступлений / Гавло В. К. – Томск: Издательство Томского университета, 1985. – 282 с.
6. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и проблема периодизации процесса расследования преступлений / Л. Я. Драпкин // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений: межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск, 1988. – С. 8–11.
7. Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс / Н. П. Яблоков // Методика расследования преступлений: м-лы науч.-практ. конф., Одесса, ноябрь 1976. – М.: Юридическая литература, 1976. – С. 38–42.
8. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики: моногр. / Шмонин А. В. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
9. Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс / Ищенко Е. П. – М.: Юридическая фирма «КОНТАКТ»; ИНФРА-М, 2003. – 302 с.
10. Чебуренков А. А. Основы теории расследования: моногр. / Чебуренков А. А. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 176 с.
11. Волобуев А. Ф. Проблемы методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва / Волобуев А. Ф. – Х.: Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2000. – 336 с.
12. Жирний Г. Ю. Структура окремих криміналістичних методик розслідування певних категорій злочинів / Г. Ю. Жирний // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: м-ли міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. – Ч. 2. – Сімферополь: Доля, 2002. – С. 165–169.
13. Цветков С. И. К вопросу о формировании частной криминалистической теории тактических операций / С. И. Цветков // Проблемы первоначального этапа расследования: сб. науч. трудов. – Ташкент: Ташкентская высшая школа МВД СССР, 1986. – С. 32–37.
14. Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики / Комаров И. М. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 256 с.

15. Загвоздкин Н. Н. Теория и практика совершенствования выявления и расследования преступлений в сфере налогообложения: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н. Н. Загвоздкин. – Краснодар, 2009. – 25 с.
16. Лисенко В. В. Теоретичні основи тактичних операцій та їх проведення на початковому етапі розслідування податкових злочинів / В. В. Лисенко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 122–125.
17. Кубарев И. В. Тактическая операция «Сбор сведений на месте обнаружения трупа» / И. В. Кубарев // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине: м-лы междунар. науч. практ. конф., 25–26 марта 2011 года: в 2 т. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2011. – Т. 1. – С. 280–281.
18. Борисенко І. В. Організація та проведення тактичних операцій при розслідуванні вбивств з розчленуванням трупа / І. В. Борисенко // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 3. – С. 215–219.
19. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография / Возгрин И. А. – СПб: Юридический центр Пресс, 2003. – 475 с.
20. Филиппов А. Г. Проблемы криминалистики. Избранные статьи / Филиппов А. Г. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 352 с.
21. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Белкин Р. С. – М.: Юристъ, 1997. – 464 с.
22. Вафин Р. Р. Криминалистическая характеристика вымогательства и проблемы ее использования в расследовании: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. Р. Вафин. – Волгоград, 1992. – 31 с.

ВПЛИВ ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НА РОЗРОБКУ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Досліджуються проблеми впливу етапів розслідування на розробку тактичних операцій. Проаналізовано вплив початкового, наступного етапів розслідування і відповідних тактичних завдань на формування тактичних операцій при розслідуванні злочинів. З урахуванням положень нового Кримінального процесуального кодексу України запропоновано авторське бачення періодизації етапів розслідування.

Ключові слова: етапи розслідування; тактична операція; тактичне завдання; зумовленість тактичних операцій етапами розслідування.

ВЛИЯНИЕ ЭТАПОВ РАССЛЕДОВАНИЯ НА РАЗРАБОТКУ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Исследуются проблемы влияния этапов расследования на разработку тактических операций. Проанализировано влияние начального, последующего этапов расследования и соответствующих тактических задач на формирование тактических операций при расследовании преступлений. С учетом положений нового Уголовного процессуального кодекса Украины предложено авторское видение периодизации этапов расследования.

INFLUENCE OF STAGES OF INVESTIGATION ON THE DEVELOPMENT OF TACTICAL OPERATIONS

Investigates the problems influence on the development stage of the investigation of tactical operations. The influence of the primary, the next stages of investigation and appropriate tactical task on the formation of tactical operations at investigation of crimes. Subject to the provisions of the new Criminal Procedure Code of Ukraine proposed the author's vision of periodization of the stages of the investigation.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Вип. 12. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2012. С. 23–33.

Розглянуто сучасні наукові підходи до розуміння тактичної операції, поняття якої на сьогодні є одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістики. Критично проаналізовано точки зору стосовно визначення поняття тактичної операції та деякі криміналістичні новації з досліджуваної проблеми.

Побудова будь-якої наукової концепції передбачає формулювання поняття досліджуваної категорії. Це аксіоматичне твердження характерне й для тактичної операції, визначення поняття якої має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Водночас, розпочинаючи формулювання поняття «тактична операція», необхідно враховувати, що на сьогодні в теорії криміналістики поняття цієї категорії є одним із найбільш дискусійних, і це не може не позначитися на остаточному розробленні й дослідженні теорії тактичних операцій.

Передусім зауважимо, що в переважній більшості існуючих у літературі визначень висловлено думку, за якою тактична операція являє собою поєднання (сукупність, комплекс, систему) слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на вирішення проміжних завдань розслідування¹, що, як видається, є абсолютно справедливим. Разом

¹ Див.: Баєв О. Я. Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баев. – М.: Экзамен, 2001. – С. 218–219; Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко ; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х. : Гриф, 2004. – С. 15; Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики : монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 39–72; Криміналістика. Академічний курс : підруч. / [Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 260; Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. – К. : КНТ, 2011. – С. 183;

із тим неузгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поєднання, оскільки вони оперують такими різними за змістовним навантаженням термінами, як «сукупність», «система», «комплекс». Зазначене зумовлює необхідність більш поглибленого аналізу запропонованих в літературі визначень поняття «тактична операція».

Як видається, залежно від поглядів на цю криміналістичну категорію науковців можна згрупувати таким чином. Першу групу становлять учені-криміналісти (Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко, А. В. Дулов, Є. П. Іщенко, В. І. Комісаров, С. Б. Росинський, М. О. Селіванов, А. Н. Халіков та ін.), що визначають тактичну операцію як сукупність слідчих дій, оперативних, ревізійних та інших заходів. Зокрема, А. В. Дулов під тактичною операцією розуміє сукупність слідчих, оперативних, ревізійних та інших дій, що розробляються й проводяться за єдиним планом під керівництвом слідчого з метою реалізації такого тактичного завдання, яке не може бути вирішене провадженням у справі окремих слідчих дій¹. М. О. Селіванов теж визначає тактичну операцію як оптимальну сукупність слідчих та інших дій, передбачених нормами права². Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко й В. І. Комісаров під нею розуміють сукупність спланованих і узгоджених за своїми основними

Марочкин Н. А. Тактические операции в теории и криминалистике и в практике расследования посягательств на имущество граждан : учеб.-метод. пособ. / Н. А. Марочкин, В. Я. Решетников. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2001. – С. 18; *Росинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособие для вузов / С. Б. Росинский ; под ред. В. Н. Григорьева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, закон и право, 2003. – С. 21; *Серова Е. Б.* Криминалистическое учение о тактических приемах, комбинациях и операциях / Е. Б. Серова // Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 482; *Фомина А. С.* Основные тактические операции при расследовании серийных убийств : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. С. Фомина. – Воронеж, 2003. – С. 10; *Чебуренков А. А.* Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 68; *Шепитько В. Ю.* Криминалистика : курс лекций / В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – С. 140; *Він же.* Криміналістика : підруч. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 183; *Яблоков Н. П.* Криминалистика : учеб. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2008. – С. 199; *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособ. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2010. – С. 137–138 та ін.

¹ Див.: *Дулов А. В.* Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Мн. : Изд-во БГУ, 1979. – С. 44; *Він же.* Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – Мн. : Изд-во «Университетское», 1985. – С. 111; *Він же.* Виды тактических операций // Криминалистика: учеб. / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – С. 436–447; *Він же.* Учение о тактической операции // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе ср. юрид. образований.) : учеб. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 204–213.

² Див.: *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М. : Юрид. лит., 1982. – С. 92.

умовами дій слідчого й оперативно-розшукових органів, що здійснюються під єдиним керівництвом слідчого для вирішення завдань розслідування, які не можуть бути вирішені іншим шляхом¹. С. Б. Росинський вважає, що досліджувана категорія – це сукупність слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на вирішення конкретного завдання розслідування, зумовлена слідчою ситуацією, що склалась у справі². На думку Є. П. Іщенко, тактична операція – це сукупність слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів, що виконуються за єдиним планом у порівняно стислі строки, зумовлені криміналістичною характеристикою злочину, слідчою ситуацією, специфікою певного випадку, які є найбільш характерними для початкового етапу розслідування злочинів і спрямованими на встановлення й викриття винного, а також на з'ясування інших важливих для справи обставин, які не можуть бути встановлені іншим шляхом³.

Уважаємо, що в наведених дефініціях розглядуваного поняття містяться окремі дискусійні положення. Так, включення до суттєвих ознак тактичної операції таких її положень, як «сукупність дій, що виконуються в порівняно стислі строки», «зумовленість криміналістичною характеристикою злочину, специфікою певного випадку», «найбільш характерні для початкового етапу розслідування» та ін. Що стосується останнього, то, дійсно, провадження тактичних операцій притаманне початковому етапу розслідування. Водночас це не виключає можливості їх застосування й на наступному етапі розслідування. Наприклад, при розслідуванні злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, на наступному етапі нерідко виникає потреба в проведенні тактичних операцій з метою встановлення співучасників злочину, нових епізодів злочинної діяльності та ін.

До другої групи можна віднести науковців (О. Я. Баєв, В. П. Бахін, О. Ю. Головін, С. Ф. Здоровко, Г. О. Зорін, А. Л. Канєвський, І. Ф. Пантелеєв, Є. О. Підусов, Ю. О. Саламаха, О. Б. Сєрова, О. А. Чебуренков, М. А. Чернишов, В. І. Шиканов, М. П. Яблоков та ін.), які вважають, що тактична операція – це система слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів. Так, О. Ю. Головін під нею розуміє систему слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, прийомів, спрямованих на вирішення завдань, що виникають при розслідуванні кримінальних справ⁴. Як зазначає Г. О. Зорін, тактична операція – це система узгоджених дій (слідчих, оперативно-розшукових та ін.), які з дотриманням законності проводять право-

¹ Див.: Божкова Н. Р. Следственная (криминалистическая) тактика / Н. Р. Божкова, В. Г. Власенко, В. И. Комиссаров. – Саратов, 1996. – Ч. 1. – С. 116.

² Див.: Росинский С. Б. Указ. праця. – С. 21.

³ Див.: Ищенко Е. П. К вопросу о понятии и структуре тактической операции / Е. П. Ищенко // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 45.

⁴ Див.: Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 216.

мочні посадові особи органів слідства й спеціальних служб органів внутрішніх справ для вирішення порівняно автономних тактичних завдань, підпорядкованих загальній меті розслідування злочину¹. І. Ф. Пантелеєв констатує, що останнім часом арсенал слідчої тактики поповнився новим тактичним засобом – «тактичною операцією», що являє собою систему дій і тактичних прийомів, спрямованих на вирішення більш чи менш великого тактичного завдання розслідування². Що стосується останнього визначення, то незрозумілим є поділ автором тактичних завдань на «більш чи менш великі».

Третя група представлена вченими-криміналістами, які вважають, що тактична операція – це комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших дій (П. Д. Біленчук, І. О. Возгрін, В. О. Князев, В. Є. Корноухов, Н. В. Кручиніна, І. М. Лузгін, М. П. Малютін, Г. А. Матусовський, О. О. Михальчук, В. Я. Решетников, В. В. Степанов, А. В. Шмонін, С. Ю. Якушин та ін.). Зокрема, І. О. Возгрін під тактичними операціями розуміє комплекси слідчих, оперативно-розшукових, превентивних, організаційно-технічних та інших дій, об'єднаних для вирішення окремого завдання розслідування кримінальної справи, що провадяться за єдиним для них планом³. На думку Г. А. Матусовського, доцільніше вживати термін «криміналістична операція» як своєрідний комплекс дій слідчого, спрямованих на вирішення тактико-криміналістичних і методико-криміналістичних завдань⁴. А. В. Шмонін тактичну операцію тлумачить як комплекс процесуальних та інших дій (заходів), спрямованих на вирішення завдань досудового слідства або зумовлених цим завданням і слідчою ситуацією⁵. Н. В. Кручиніна пропонує вважати досліджуване поняття комплексом взаємопов'язаних слідчих дій і організаційно-підготовчих заходів, які в разі необхідності можуть бути доповнені оперативно-розшуковими, ревізійними й іншими діями та прийомами. Ця операція має вирішувати завдання тактичного значення, підпорядковані загальним цілям розслідування, і реалізовуватися за єдиним планом і під керівництвом слідчого, який несе персональну відповідальність за її підготовку й проведення, зокрема, за дотримання режиму законності⁶.

¹ Див.: Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 2000. – С. 220–221.

² Див.: Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 253.

³ Див.: Возгрин И. А. Общие положения криминалистической тактики / И. А. Возгрин // Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – С. 431.

⁴ Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монография / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – С. 154.

⁵ Див.: Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 344.

⁶ Див.: Кручинина Н. В. Проблемы теории и практики достоверности уголовно-релевантной информации в досудебном процессе : монография / В. Н. Кручинина. – М. : Вердикт-ІМ, 2003. – С. 69–71; Вона ж. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / Н. В. Кручинина, В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – С. 167–174.

За визначенням В. Є. Корноухова, тактичні операції – це багатоваріантні, багаторівневі комплекси слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, адаптованих до умов діяльності, які мають різну вирішальну пізнавальну здатність у виявленні свідчень щодо слідів злочину і спрямовані на вирішення системних завдань розслідування злочинів¹. С. Ю. Якушин зазначає, що тактична операція являє собою комплексний тактичний засіб, є формою організації розслідування, що включає комплекс слідчих дій, відповідних тактичних прийомів і комбінацій, а також оперативно-розшукових та інших заходів, об'єднаних вирішенням конкретного проміжного завдання розслідування й здійснюваних за єдиним планом². О. О. Михальчук і В. В. Степанов вважають, що ця криміналістична категорія становить комплекс узгоджених і взаємопов'язаних слідчих дій, організаційно-підготовчих, оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних, тактичних та інших заходів, здійснюваних відповідно до відображеної в плані тактичної лінії слідчого або дізнавача і спрямованих на вирішення конкретного проміжного завдання, яке виникло на даному етапі розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації, що проводиться за єдиним планом³. Як підкреслюють П. Д. Біленчук і В. І. Перкін, тактична операція – це комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на досягнення конкретної мети в ході розслідування злочинів⁴.

Зазначені позиції згаданих учених-криміналістів не є беззаперечними, оскільки цитовані дефініції не містять відмінностей між термінами «сукупність» і «система», а автори розглядають їх як синоніми, що, на нашу думку, є помилковим. Тактична операція має визначатися або як сукупність дій і заходів, або як їх система. Дуалістичне тлумачення є неприйнятним і не сприяє уніфікації поглядів на цю криміналістичну категорію.

Доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції не обмежуються наведеними інтерпретаціями. У криміналістичній літературі зустрічаються й відмінні від попередніх визначень поняття тактичної операції. Наприклад, А. В. Галанова розглядає цю криміналістичну категорію як форму взаємодії слідчого з різними органами⁵, а І. Ф. Гераси-

¹ Див.: Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М. : Норма, 2008. – С. 94–97.

² Див.: Якушин С. Ю. Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение / С. Ю. Якушин // Российский следователь. – 2004. – № 10. – С. 4–6.

³ Див.: Михальчук А. Е. Соотношение тактических операций в криминалистике / А. Е. Михальчук, В. В. Степанов // Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений: сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1987. – С. 32–34.

⁴ Див.: Біленчук П. Д. Тактичні прийоми, тактичні комбінації та тактичні операції в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, В. І. Перкін. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. – С. 16.

⁵ Див.: Галанова А. В. Следственные ситуации и тактические операции при расследовании преступлений, совершенных с вымогательством : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс;

мов уважає, що підхід до тактичної операції з позицій учення про взаємодію органів слідства й дізнання допомагає повніше розкрити сутність даної категорії¹. М. І. Скригонюк під цим поняттям розуміє спеціальну форму організації досудового розслідування кримінальної справи про злочин, що становить систему слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, проведення яких супроводжується тактичними прийомами та здійснюється за єдиним планом².

В. А. Журавель визначає тактичну операцію як своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб проведення розслідування, що включає оптимальну сукупність взаємопов'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних), які при їх комплексному застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації³. В. О. Образцов запропонував розглядати тактичну операцію як відносно самостійну специфічну структуру діяльнісного типу, реалізовану слідчим для вирішення якого-небудь завдання розслідування в умовах сформованої ситуації⁴.

Останнім часом доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції зазнали суттєвих змін. До певних криміналістичних новацій можна віднести пропозиції розглядати тактичні операції як програмно-цільовий метод, під яким у літературі⁵ розуміються науковий аналіз і організація діяльності для одержання нових знань за допомогою заздалегідь розроблених типових криміналістичних програм. Так, Л. В. Пономарьова криміналістика і судебна експертиза; оперативно-розшуковий діяльність» / Л. В. Галанова. – Саратов, 2000. – С. 18.

¹ Див.: Герасимов И. Ф. Тактические операции как форма взаимодействия органов предварительного следствия и дознания / И. Ф. Герасимов // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 4–6.

² Див.: Скригонюк М. І. Криміналістична термінологія : навч. посіб. / М. І. Скригонюк. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2003. – С. 110.

³ Див.: Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. Журавель // Вісн. Акад. правов. наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208.

⁴ Див.: Образцов В. А. Криміналістика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : ИПМЭ-ПАБЛИШ, 2004. – С. 211.

⁵ Див.: Корсаков К. А. Программно-целевой метод / К. А. Корсаков // Курс криміналістики : в 3 т. Т. 2 Криміналістическая методика: Методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 211–212; Гаенко В. І. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці / В. І. Гаенко, О. М. Литвинов // Актуальні проблеми криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / за ред. М. І. Панова, В. Ю. Шепітька, В. О. Коновалової та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 50–53; Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений : монография / Д. Н. Лозовский ; под науч. ред. О. В. Чельшевой. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 99–102 та ін.

під тактичною операцією пропонує розуміти не що інше, як певну програму дій (метод) з розслідування, підпорядковану конкретним цілям, що досягаються в типових ситуаціях установлення істини в кримінальній справі, або як «програмно-цільовий метод» організації діяльності слідчого¹.

Відмінну й доволі оригінальну позицію щодо досліджуваної проблематики займає І. М. Комаров, який називає розглядувану операцію «криміналістичною» і визначає її як «обумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання в практичній діяльності суб'єкта доказування при вирішенні системних завдань досудового провадження»². Сутність даної категорії він розглядає з позиції філософсько-гносеологічного обґрунтування як «системний, поліфункціональний спосіб цілеспрямованої інформаційно-пізнавальної й конструктивної діяльності суб'єкта доказування у вирішенні завдань досудового провадження»³, як складну «синтетичну», комплексну побудову, яка має сталі властивості й зв'язки, що визначають походження, характер і напрямок її розвитку⁴.

Наведений погляд у сучасній криміналістичній науці є новаторським і, безумовно, заслуговує на додаткове поглиблене осмислення й ретельний аналіз. Водночас зайве захоплення автором власною інтерпретацією визначення поняття тактичної операції призводить до того, що він нехтує загально-визнаними, традиційними ознаками цієї категорії, зокрема, цілеспрямованістю тактичних операцій на розв'язання певних тактичних завдань, вирішення яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відбиває специфіку досліджуваної криміналістичної категорії.

Розмаїття запропонованих дефініцій поняття «тактична операція», доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цього поняття аж ніяк не сприяють остаточному формуванню наукової концепції тактичних операцій. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття тактичної операції можливе за рахунок виокремлення її найбільш суттєвих ознак. Як зазначається в спеціальній літературі, оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття означає з'ясувати суттєві ознаки предмета⁵. Наприклад, М. О. Марочкін серед ознак, які мо-

¹ Див.: Пономарева Л. В. Методика расследования изнасилований / Л. В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 79.

² Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 123.

³ Там само. – С. 44.

⁴ Див.: Там само. – С. 35–64; *Він же*. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики. – С. 72; *Він же*. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 74.

⁵ Див.: Жеребкін В. Є. Логіка : підруч. / В. Є. Жеребкін. – [9-те вид., стерео-тип.]. – К. : Знання, КОО, 2006. – С. 48.

жуть бути покладені в основу визначення поняття тактичної операції, називає: а) системність взаємопов'язаних слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою а) інколи й дослідчою) ситуацією; в) плановірність їх реалізації; г) управлінську роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути також посадова особа органу дізнання); д) цілеспрямованість дій на вирішення конкретних тактичних завдань¹. О. А. Чебуренков зазначає, що тактичним операціям притаманні такі ознаки, як масштабність і тривалість реалізації, широке коло учасників, високий ступінь організованості їх діяльності². В. О. Князев ознаками тактичної операції називає: а) сукупність слідчих дій; б) програмно-цільовий характер дій; в) узгодженість дій; г) комплексність дій; д) широке використання слідчих заходів; є) детермінованість слідчою ситуацією³. На думку В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, тактичні операції характеризуються вибірковістю, варіантністю, доцільністю застосування й ситуаційною зумовленістю. Вони спрямовані на оптимальне вирішення тактичного (проміжного) завдання розслідування, що досягається правильною організацією проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів⁴.

Узагальнивши всі істотні ознаки тактичної операції, для визначення її поняття А. В. Дулов виділив такі: а) сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; наявність мети і єдиного плану; б) тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій⁵. Він вважає, що тактична операція – це: а) сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування; б) засіб реалізації взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами й закладами, окремими громадянами, необхідність у якому виникає в ході розслідування при вирішенні завдань; в) організаційний і тактичний засіб подолання протидії з боку правопорушника; г) засіб алгоритмізації процесу розслідування зло-

¹ Див.: *Марочкин Н. А.* Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике / Н. А. Марочкин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та. – С. 13.

² Див.: *Чебуренков А. А.* Основы теории расследования. – С. 68; *Він же.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 100–103.

³ Див.: *Князев В. А.* О понятии тактической операции / В. А. Князев // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : Вища шк., 1982. – Вып. 25. – С. 64–68; *Він же.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза». – Х., 1986. – С. 6–7.

⁴ Див.: *Шепітько В. Ю.* Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби із злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.

⁵ Див.: *Дулов А. В.* Тактические операции при расследовании преступлений. – С. 43–44.

чинів; д) засіб реалізації тактичних прийомів, які вимагають сукупність дій слідчого та представників інших органів¹.

Окремі з наведених А. В. Дуловим положень, на нашу думку, є спірними, на що вже зверталась увага в криміналістичній літературі². Зокрема, викликає заперечення теза, що «тактична операція – це сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування». Як видається, цією сукупністю, власне, і є тактична операція, у значному ступені синтезуюча криміналістична категорія, до складу якої входять слідчі дії й інші заходи, об'єднані єдиною метою та спрямовані на розв'язання певного тактичного завдання. У цьому сенсі тактична операція сама діє як особливий, комплексний організаційно-тактичний засіб пізнання в досудовому провадженні.

Багатоваріантність ознак тактичної операції, різні її інтерпретації зумовлюють потребу в її класифікації, передусім за ступенем значущості. Ураховуючи зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, притаманні такій криміналістичній категорії, як «тактична операція», на обов'язкові і факультативні. Обов'язковими (тобто базовими, відправними) є ознаки, що відбиваються у визначенні поняття «тактична операція». Факультативні ознаки хоча й не входять до змісту цього поняття, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії.

Отже, до обов'язкових і найбільш сутєвих ознак тактичної операції, на наше переконання, можна віднести такі:

1. *Комплексність*. Тактична операція становить різновид тактико-криміналістичних комплексів. Поява цієї криміналістичної категорії викликана в першу чергу потребами практики щодо необхідності комплексного провадження слідчих дій, оперативно-розшукових, ревізійних та інших заходів з метою вирішення таких завдань, розв'язання яких іншими окремими засобами неможливе або неефективне. Тактична операція розглядається як підсистема, форма розслідування, як один з елементів окремих методик розслідування злочинів поряд з тактикою провадження окремих слідчих дій. Так, за визначенням Л. Я. Драпкина й В. М. Карагодіна, тактична операція – це *підсистема* (курсив наш. – В. Ш.) слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що провадяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування³. На погляд В. О. Коновалової, «сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликає інтерес концепція тактичних операцій як своєрідної форми розслідування, що об'єднує організаційні, слідчі й оперативно-розшукові дії для швидкого

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – С. 43.

² Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве. – С. 35–64.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Криминалистика : учебник / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. – М. : ТК Велби; Проспект, 2007. – С. 179.

та ефективного вирішення слідчих завдань»¹. Однак тактична операція не є обов'язковим засобом кожного конкретного етапу або ситуації розслідування. Вона має право на постановку й реалізацію лише тоді, коли саме даний комплекс дій і заходів, які складають операцію, може забезпечити найбільш ефективне вирішення конкретного тактичного, проміжного завдання розслідування. Ця обставина надала підстави В. А. Журавлю дійти висновку про те, що тактичні операції – це вибіркові, ситуаційно зумовлені утворення, які займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, доповнюють їх і спрямовані на вирішення лише одного проміжного завдання².

2. *Інтегративність*. Тактична операція як синтетична побудова належить до засобів організаційно-тактичної спрямованості, тобто засобів, що поєднують у собі як організаційно-управлінські, так і суто тактичні підходи до проведення досудового розслідування. Під організаційними підходами розуміється оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (операції), провадження яких обумовлене єдиною метою та здійснюється за певних умов місця й часу. Як зазначає Є. С. Вентцель, операція завжди є керованим засобом і безпосередньо від суб'єкта залежить вибір параметрів, що характеризують її організацію³. Тактичні підходи у свою чергу передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів і спрямованість на вирішення локальних (проміжних) завдань розслідування⁴. При цьому комплексність завжди передбачає в кількісному відношенні проведення двох і більше дій або двох і більше заходів. Тому ми не можемо погодитися із твердженням В. М. Исаенка, що в окремих випадках у рамках тактичної операції можуть провадитись одиночні слідчі дії, необхідні для вирішення локального завдання, задля якого вона здійснюється⁵.

3. *Компонентність*. Тактична операція становить сполучення узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, превентивних та інших заходів. До структури тактичної операції входить чітко визначене коло компонентів (атрибутів), комплексне застосування яких забезпечує розв'язання

¹ Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. практ. конф. – Х. : Гриф, 2003. – С. 68.

² Див.: Журавель В. А. Криміналістичні методика: сучасні наукові концепції : монографія / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 221.

³ Див.: Вентцель Е. С. Исследование операций: задачи, принципы, методология / Е. С. Вентцель. – М. : Мир, 1980. – С. 11–18.

⁴ Див.: Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / [кол. авт.] ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2010. – С. 277.

⁵ Див.: Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств (продолжение) / В. Н. Исаенко // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 2. – С. 269–276.

певного проміжного завдання розслідування. Ідеться про такі слідчі дії й різноманітні заходи, провадження яких передбачено чинним законодавством.

4. *Системність*. У тактичній операції поєднання слідчих дій і заходів має системний характер. Це системоутворююча модель із жорсткою детермінацією й залежністю між елементами (атрибутами), провадження яких передбачає комплексність і неможливість виключення хоча б одного з них. Саме системність найточніше відбиває впорядкованість, злагодженість і взаємозв'язок цих елементів тактичної операції. З урахуванням викладеного можна стверджувати, що тактичні операції – це не просто сукупність різних дій з розкриття й розслідування злочинів, а система взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємозалежних слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, здійснюваних за єдиним планом. Наголошуючи на цій обставині, Р. С. Белкін писав, що «в роботах А. В. Дулова, В. І. Шиканова, В. О. Образцова та багатьох інших авторів називається така тактична операція, як атрибуція трупа, тобто встановлення особи померлого. Засобами вирішення цього завдання, об'єднаними під назвою «операція», виступають: а) виявлення на трупі документів, що свідчать про особу померлого, та їх вивчення; б) пред'явлення трупа для впізнання; в) перевірка за заявами про безвісно відсутніх осіб; г) перевірка за обліком безвісно зниклих осіб з подальшим зіставленням ознак зниклої особи з ознаками трупа; д) перевірка за дактилоскопічним обліком; е) портретно-криміналістична експертиза з використанням фотозображень, рентгенівських знімків, кісткових залишків; є) судово-медична (стоматологічна) експертиза; ж) генна експертиза та ін. Усі ці дії нібито становлять комплекс, спрямований на досягнення єдиної мети, що й дає підстави називати його тактичною операцією. У дійсності ж тут немає ніякого комплексу, а є *перелік* (курсив наш. – В. Ш.) дій із встановлення особи померлого: при успішному проведенні будь-якої з них відпадає необхідність у провадженні наступних»¹. Ось чому при визначенні поняття тактичної операції треба виходити із системно-структурного аналізу цієї криміналістичної категорії.

5. *Ситуаційна зумовленість*. Тактична операція є утворенням, що детерміновано слідчою ситуацією. Саме слідча ситуація породжує тактичне (проміжне) завдання й у взаємовідносинах з останнім визначає спосіб дій, тобто зумовлює обрання даної операції. У зв'язку із цим доцільним є запровадження тріади «слідча ситуація – тактичне завдання – тактична операція».

6. *Цілеспрямованість і вибірковість*. Тактичні операції являють собою системи слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, об'єднаних єдиним задумом і спрямованих на вирішення тактичних (проміжних, локальних) завдань, тобто вони є засобами оперативного

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА (Издат. гр. НОРМА – ИНФРА-М), 2001. – С. 89.

вирішення постійно виникаючих тактичних завдань у ході розслідування злочину. У цьому розумінні тактична операція – це високого ступеня організації форма діяльності із застосуванням дій (заходів) різного характеру для вирішення конкретного тактичного завдання.

7. *Спланованість*. Як складне комплексне й системне утворення тактична операція передбачає необхідність ретельного планування її провадження. При цьому йдеться про наявність єдиного плану здійснення тактичної операції. Планування тактичної операції у свою чергу передбачає перш за все визначення оптимального кола слідчих дій і заходів, послідовності й комплексності їх провадження.

8. *Алгоритмічність*. Тактична операція – це модель алгоритмічної спрямованості, тобто науково обґрунтований припис щодо виконання в заданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому, для розв'язання завдань певного типу¹.

До факультативних (несуттєвих) ознак тактичної операції можна віднести: а) наявність єдиного керівництва з боку слідчого (за винятком оперативно-тактичної операції, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання); б) швидкоплинність тактичної операції, тобто здійснення тактичної операції в порівняно стислі строки; в) застосування тактичних операцій головним чином на початковому етапі розслідування; г) зумовленість тактичної операції криміналістичною характеристикою злочину; д) здійснення тактичної операції з дотриманням принципів кримінально-процесуального закону; є) виконання тактичною операцією рольової функції відповідно до виду злочину; ж) формальність назв тактичних операцій та ін.

З огляду на викладене *тактичну операцію* доцільно визначати як криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою зумовлену слідчою ситуацією систему слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, превентивних та інших заходів алгоритмічного характеру, об'єднаних єдиною метою для вирішення окремого тактичного завдання, розв'язання якого в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ТАКТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Рассмотрены современные научные подходы к пониманию тактической операции, понятие которой в настоящее время является одним из наиболее дискуссионных в теории криминалистики. Критически проанализированы точки зрения относительно определения тактической операции и некоторые криминалистические новации по исследуемой проблеме.

¹ Див.: Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений / А. С. Шаталов // Государство и право. – 2000. – № 8. – С. 34.

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING
TACTICAL OPERATIONS

The article considers the modern scientific approaches to tactical operations, the notion of which is one of the most debated in the criminalistic theory now. It presents a critical analysis of defining the notion of a tactical operation and some criminalistic innovations on the issue under consideration.

**ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ
ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ
ТА ТАКТИЧНИХ КОМБІНАЦІЙ
У КРИМІНАЛІСТИЦІ**

*Право і суспільство: науковий журнал. Дніпропетровськ:
ДГУ, 2013. Вип. № 6–2. С. 357–361.*

Досліджуються проблеми критеріїв розмежування тактичних операцій й тактичних комбінацій у криміналістиці. Проаналізовано наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику. Обґрунтовується, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди тактико-криміналістичних комплексів.

Ключові слова: тактична операція, тактична комбінація, тактико-криміналістичний комплекс, оптимізація процесу розслідування.

Исследуются проблемы критериев разграничения тактических операций и тактических комбинаций в криминалистике. Проанализированы научные подходы ученых-криминалистов к данной проблематике. Обосновывается, что категории «тактическая комбинация» и «тактическая операция» отражают отдельные разновидности тактико-криминалистических комплексов.

Ключевые слова: тактическая операция, тактическая комбинация, тактико-криминалистический комплекс, оптимизация процесса расследования.

Investigated the problems of ratio tactical operations and tactical combinations in criminology. Analyzed scientific approaches forensic scientists on this issue. Substantiated that the category of «tactical combination» and «tactical operation» reflect certain types of tactical and tactical and criminalistic complexes.

Key words: tactical operations, tactical combination, tactical and criminalistic complex, optimization process of the investigation.

Вступ. Реформування кримінального процесуального законодавства в Україні передбачає запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на

вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої уваги набувають тактичні операції. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації слідчої та судової практики.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: Ю. П. Аленін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, О. Ю. Головін, А. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін. Проблема тактичних операцій досліджувалась у докторській дисертації І. М. Комарова «Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях А. В. Галанової, С. Ф. Здоровка, В. А. Князева, В. Я. Решетнікова, С. Б. Росинського, Є. О. Логінова, Г. С. Фоміної, а також висвітлювалась у монографіях Е. Ю. Березутського, А. В. Дулова, Н. В. Кручиніної, І. М. Комарова, В. О. Образцова, В. І. Шиканова та ін.

Водночас у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів проблеми розмежування тактичних операцій та тактичних комбінацій залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження та глибокого осмислення. Зазначені проблеми вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок у криміналістичних наукових дослідженнях.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробити концептуальні основи розмежування тактичних операцій й тактичних комбінацій у криміналістиці, проаналізувати наукові підходи вчених-криміналістів на цю проблематику, визначити критерії розмежування цих криміналістичних категорій як окремих різновидів засобів криміналістичної тактики.

Результати дослідження. Чітке уявлення сутності тактичної операції та розмежування її від тактичних комбінацій слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, вдосконаленню процесу кримінального провадження. Досліджуючи концептуальні основи формування та реалізації тактичних операцій (комбінацій), науковцями у сучасній криміналістиці висловлені різні позиції стосовно поглядів на цю проблематику. Так, окремі вчені-криміналісти пропонують розглядати тактичну комбінацію як найбільш загальне збірне поняття всієї сукупності комбінаційних тактичних дій у криміналістиці, тобто вони, по суті, отожднюють такі поняття, як «тактична комбінація» і «тактико-криміналістичний комплекс». Активним прибічни-

ком цієї позиції виступав Р. С. Белкін, який спочатку запропонував термін «тактична комбінація» для позначення тих тактичних прийомів допиту, які іменувалися «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами», а пізніше, розширивши поняття тактичної комбінації, включив до нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. Тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що ставить за мету вирішення конкретного завдання розслідування і обумовлене цією метою та слідчою ситуацією. Усі тактичні комбінації учений поділяв на прості (що складаються із системи тактичних прийомів, які застосовуються у межах однієї слідчої дії) і складні (системи слідчих дій та інших заходів) [3, с. 313].

Своєрідністю наведеної концепції є те, що одним терміном – «тактична комбінація» – позначаються два різних поняття: система тактичних прийомів, які застосовуються у ході провадження однієї слідчої дії, і комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Щодо викладеної позиції, то на адресу її прибічників у криміналістичній літературі були висловлені критичні зауваження. Зокрема, М. П. Малютін вважає, що розглянуті поняття різні за своїм обсягом і об'єднувати їх в одному визначенні навряд чи доцільно [7, с. 25–31]. В. Ю. Сокол наголошує, що загальна спрямованість на вирішення виникаючих тактичних завдань не може бути підставою об'єднання системи тактичних прийомів і системи слідчих дій у рамках однієї теоретичної конструкції [11, с. 162].

Інші науковці обстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, за якою окремими організаційно-тактичними засобами здійснення розслідування виступають тактична операція і тактична комбінація. З огляду на це терміни «тактична комбінація» і «тактична операція» відображають окремі різновиди тактичних комплексів. «Тактична комбінація і тактична операція, – наголошує С. Ю. Якушин, – являють собою вид тактичних комплексів або комплексний тактичний засіб» [16, с. 137–138].

Разом з тим у криміналістиці висловлені різноманітні, далеко не однозначні погляди щодо розуміння та співвідношення понять «тактична операція» і «тактична комбінація». У своїх дослідженнях науковці ці категорії розглядають або як самостійні, або, навпаки, отожднюють, змішують, вбачаючи відмінність лише у термінології. Так, Є. Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» і «тактична операція» в одне і пропонує такі комплекси дій називати «тактична комбінаційна операція», зазначаючи, що власне у такій формі ці поняття «...не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного і можуть використовуватися одночасно для характеристики усієї системи зі сполучення слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів» [5, с. 25–26]. В. І. Шиканов також вважав, що комбінація – атрибут теорії та практики оперативно-розшукової діяльності, а у криміналістиці термін «тактична комбінація» вживається лише тоді, коли підкреслюють, що тактична операція пов'язана з особливо складними,

«багатоходовими» розрахунками, заснованими на можливостях рефлексивного аналізу, і передбачає широке використання оперативних можливостей органу дізнання [14, с. 18–19].

Поряд із цим переважна більшість учених-криміналістів вважають тактичні операції і тактичні комбінації самостійними засобами і пропонують власні критерії їх розмежування. Так, А. В. Шмонін підтримує позицію про розмежування цих комплексів та їх самостійний статус. Такий висновок, на його думку, вважається важливим у методологічному плані і головним чином впливає на результати дослідження розглядуваної проблеми [15, с. 331–343]. Окремі вчені також вважають, що тактична операція та тактична комбінація – це самостійні криміналістичні категорії. При цьому, на переконання науковців, категорія тактичної операції ширше. Це пов'язано, передусім, з тим, що тактична комбінація – один з факультативних структурних елементів тактичної операції. Зв'язок тактичної комбінації з тактичною операцією проявляється у тому, що тактичні комбінації можуть бути реалізовані у слідчих діях, передбачених до здійснення в загальному задумі тактичної операції. У той же час тактична комбінація має незалежний, самостійний характер в умовах здійснення її поза тактичною операцією (не завжди ж певний етап розслідування протікає у вигляді або у формі тактичної операції) [1, с. 44].

На думку М. В. Салтевського, операція і комбінація – це специфічні системи пізнавальних засобів криміналістичної тактики, що мають цільову впорядкованість для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування. Окрім цього, тактична операція і тактична комбінація характеризуються однаковою властивістю цілісності, тобто повне досягнення мети можливе тільки при реалізації функцій всіх елементів системи [10, с. 78–84].

На певний науковий інтерес заслуговує позиція В. Ю. Шепітька, який вважає, що до організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування, як одних із різновидів засобів криміналістичної тактики, належать системи тактичних прийомів (тактична комбінація) та тактична операція як самостійні її елементи [12, с. 187]. На його думку, визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії: «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету і не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів. Тактична ж операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у конкретній слідчій ситуації [13, с. 183].

Розглядаючи співвідношення тактичної операції і тактичної комбінації, С. Б. Россинський зазначає, що основною відмінністю розглядуваних тактичних комплексів виступає присутність у структурі тактичної операції оперативно-розшукових заходів, у той час як тактична комбінація являє собою сукупність тактичних прийомів чи слідчих дій [8, с. 102–103]. Тактична операція, наголошує науковець, об'єднує як елементи тактичної комбінації, які полягають у комплексі слідчих дій, так і елементи оперативної комбінації, які полягають у комплексі оперативно-розшукових комбінацій. Автор робить висновок, що проведення тактичної комбінації повністю лежить у кримінально-процесуальній площині, оскільки вона складається із слідчих дій або їх частин (окремих тактичних прийомів), які проводяться лише відповідно до кримінального процесуального законодавства. У той же час тактична операція частково може не лежати у цій площині, оскільки до її структури входять і оперативно-розшукові, і деякі інші заходи, коло яких не визначене кримінальним процесуальним законом, а регламентується іншими нормативними актами. Однак разом з тим тактична операція є елементом кримінальної процесуальної діяльності, оскільки, в кінцевому підсумку, служить саме для вирішення завдань кримінального судочинства. Він зазначає, що результати проведення тактичної комбінації можуть у повному обсязі бути доказами у справі, так як добуваються при провадженні слідчих (судових) дій, а результати тактичної операції є доказами лише частково, оскільки дані, отримані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів, які не відповідають вимогам кримінально-процесуального законодавства, взагалі забороняється використовувати у процесі доказування у кримінальній справі. І нарешті, тактична комбінація відрізняється від тактичної операції колом учасників. У тактичній комбінації бере участь слідчий (може бути група слідчих), прокурор і суд, які самостійно або за дорученням здійснюють ті чи інші слідчі (судові) дії, спрямовані на досягнення проміжного результату у справі [9, с. 19–20].

На наш погляд, дискусійний характер мають пропозиції В. М. Григор'єва [4, с.110] і С. Б. Россинського [9, с. 10–13] щодо введення у криміналістику терміна «спеціальна операція», під яким вони пропонують розуміти комплекс розвідувальних і оперативно-розшукових дій, режимних і силових заходів і слідчих дій, які проводяться органами внутрішніх справ спільно з взаємодіючими органами під керівництвом начальника оперативного штабу, за єдиним планом, в одному чи кількох населених пунктах чи в окремі місцевості з метою захвату чи, у виняткових випадках, знищення озброєних злочинців; або таку організаційну форму проведення слідчої дії, яка характеризується більшою кількістю суб'єктів і поєднана із збиранням і дослідженням на великій території об'єктів, що містять важливу інформацію. Щодо наведених аргументів, слід зазначити, що вони є недостатньо переконливими. Зокрема, навряд чи можна віднести до нових організаційних форм слідчої дії проведення оперативно-розшукових

заходів як до її початку, так і в процесі здійснення. Не бачимо істотних відмінностей між спеціальною операцією у наведеній структурі і операцією тактичною. Різниця полягає лише в обсязі включених у них слідчих дій, однак принципове значення для встановлення розмежування між ними ця обставина не має. І те, й інше являє собою тактичні операції різного обсягу.

На наше переконання, розробка проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є безумовно необхідною для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом з тим ми повністю погоджуємося з Р. С. Белкіним, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуванням зваженим підходом до їх розробки. Він справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна (термінів) є повною мірою виправданою лише в тому випадку, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, хоча і змінилось, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, враховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти [2, с. 63–64].

Отже, з огляду на проведений аналіз, можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, судом) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі таких критеріїв:

1) *сутність та зміст* – тактична комбінація являє собою систему (поєднання) тактичних прийомів у межах однієї слідчої чи судової дії; тактична операція у досудовому розслідуванні – це система слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних та інших заходів, яка відповідає цілям, загальному задуму, місцю та часу, специфіці вирішення тактичного (проміжного) завдання, слідчій ситуації, що склалася, наявним ресурсам для успішного практичного застосування цього комплексу; тактична операція у процесі судового розгляду – це ситуаційно зумовлена, вибіркова система судових дій та організаційно-технічних заходів, спрямована на вирішення окремих тактичних завдань судового провадження;

2) *система цілей і завдань* – тактична комбінація, спрямована на забезпечення вдалого вирішення конкретного завдання певної слідчої чи судової дії, наприклад, викриття неправди під час провадження допиту; метою так-

тичної операції є успішне розв'язання локального, проміжного тактичного завдання, вирішення якого у інший спосіб або недоцільно, або взагалі неможливо, окрім застосування цього тактичного засобу;

3) *складність компонентів структури* – у тактичній операції компонентами є слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, судові, оперативно-розшукові, забезпечувальні організаційні заходи, тобто різнопорядкові тактичні засоби; структура тактичної комбінації охоплює систему однопорядкових засобів, тактичних прийомів в межах однієї слідчої (судової) дії. При цьому чим вище рівень окремого проміжного завдання, тим більш складний комплекс дій необхідно провести для його вирішення;

4) *функціональне призначення* – тактичну операцію необхідно розглядати як засіб організації конкретного акту розслідування або судового розгляду, з метою впливу на слідчу або судову ситуацію для її зміни у сприятливу сторону, а тактичну комбінацію – як засіб організації конкретної слідчої чи судової дії;

5) *масштабність і тривалість провадження* – тактичні комбінації мають локальний характер, місце їх здійснення, як правило, обмежується місцем провадження слідчої чи судової дії. У порівнянні з ними тактичні операції більш масштабні, наприклад, розшук, може бути як місцевим, так і у масштабі країни. Окрім цього, тактична комбінація – одночасна категорія, яка реалізується на певному етапі провадження слідчої чи судової дії. Тактичну ж операцію можна визначити як «таку, що продовжується», бо час і послідовність реалізації дій та заходів, які входять до її складу, залежать від відображеного в єдиному плані тактичного задуму суб'єкта проведення такої операції;

6) *складність організації*. Тактична операція – це: а) стосовно досудового розслідування – форма взаємодії слідчих, прокурорів, співробітників оперативних підрозділів, захисників, ревізійних, контролюючих та інших органів, використання знань спеціалістів, за допомогою яких застосовуються засоби та методи різноманітних природних та технічних наук; б) стосовно судового розгляду – форма взаємодії суддів, прокурорів (державних обвинувачів), захисників, спеціалістів та інших учасників судового провадження. Тобто тактичні операції, з точки зору їх організації, являють собою більш складний комплекс, аніж тактичні комбінації;

7) *суб'єктний склад учасників* – в організації і проведенні тактичної операції беруть участь, окрім слідчого, прокурора, співробітники оперативних і технічних підрозділів правоохоронних органів, спеціалісти і навіть представники громадськості, тоді як тактична комбінація реалізується зусиллями одного слідчого, прокурора (інколи двох), у судовому розгляді – судді, тобто коло учасників тактичної операції завжди ширше, ніж при проведенні окремої слідчої (судової) дії і, відповідно, тактичної комбінації.

Проте, не зважаючи на певні критерії розмежування цих комплексів, необхідно погодитись з В. А. Журавлем, який зазначає, що запропоновані засоби слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні катего-

рії, а навпаки, як доповнюють один одного, що в сукупності створюють єдиний найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів [6, с. 197–208].

Висновки. Таким чином, концептуальність підходів до визначення понять «тактична операція» і «тактична комбінація» мають ґрунтуватися на врахуванні диференційованого розуміння сутності таких організаційно-тактичних засобів та критеріїв їх розмежування. З нашого погляду, у такому випадку найбільш вдалим терміном для позначення комплексу процесуальних та не процесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність та зміст цього криміналістичного засобу. З метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тільки тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні – про систему судових дій та організаційно-технічних та інших заходів), а термін «тактична комбінація» – лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої чи судової дії.

При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів. Комплекс дій, що входять до структури тактичної операції, не замінює собою тактику слідчих чи судових дій, а утворює більш складну побудову, зміст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи, що сприяють їх реалізації, а в судовому розгляді – судові дії та організаційно-технічні та інші заходи, спрямовані на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань. У порівнянні з тактичними прийомами та їх поєднаннями тактичні операції відрізняються масштабністю та тривалістю дій, більш широким колом учасників та високим ступенем організованості їх діяльності. Все це зумовлює необхідність подальшої активної розробки проблеми тактичних операцій, що має не лише теоретичне, але й практичне значення, даючи можливість включити в тактичний арсенал слідчого (судді) наукові рекомендації, здатні відіграти суттєву роль у підвищенні ефективності кримінального провадження і в кінцевому підсумку – у встановленні істини у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников. – М.: Приор-издат, 2003. – 112с.
2. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1970. – 131 с.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.

4. Григорьев В. Н. Расследование преступлений в чрезвычайных условиях. Правовое обеспечение, организация, методика / В. Н. Григорьев. – М.: Акад. МВД России, 1994. – 189 с.
5. Джакишев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Алма-Ата, 1994. – 39 с.
6. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 197–208.
7. Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / М. П. Малютин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 184 с.
8. Россинский С. Б. К вопросу о соотношении понятий «тактическая комбинация» и «тактическая операция» / С. Б. Россинский // Известия ТулГУ. – Вып. 5. – Тула, 2001. – С. 102–103.
9. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции / С. Б. Россинский. – М.: Юнити, 2003. – 199 с.
10. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Ч. 2 / М. В. Салтевський. – Х.: Консум, 2001. – 528 с.
11. Сокол В. Ю. Методологические и организационные аспекты тактико-криминалистического обеспечения раскрытия преступлений / В. Ю. Сокол. – Краснодар: Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1998. – 173 с.
12. Шепітько, В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2010. – 576 с.
13. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько. – К.: Ін Юре, 2010. – 496 с.
14. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. – 200 с.
15. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие / А. В. Шмонин. – М.: Юстицинформ, 2006. – 464 с.
16. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. – Казань: Казан. ун-т, 2010. – 178 с.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2012. Вип. 24. С. 180–192.

Досліджено проблеми криміналістичної класифікації тактичних операцій. Проаналізовано наукові підходи до розглядуваної проблеми, проведено їх критич-

ний аналіз. Запропоновано класифікаційні підстави поділу тактичних операцій за: змістом, функціональною спрямованістю, тактичними завданнями, внутрішньою структурою, технологією реалізації дій і заходів, що входять до структури тактичної операції.

Ключові слова: тактична операція, тактичне завдання, види тактичних операцій, криміналістична класифікація тактичних операцій.

Багатофункціональність тактичних операцій як організаційно-тактичних засобів, що ефективно використовуються для вирішення тактичних завдань, обумовлює потребу в їх упорядкуванні та побудові відповідних класифікаційних систем. Зазначене завдання є актуальним для сучасної криміналістики, а розподіл тактичних операцій на види й підвиди є необхідною умовою їх дослідження й дає можливість у повному обсязі з'ясувати сутність, властивості та тенденції розвитку цієї криміналістичної категорії.

Постановка питання про впорядкування тактичних операцій свідчить про те, що теорією криміналістики і практикою розслідування накопичено достатньо багатий досвід застосування цих криміналістичних комплексів. Специфіка сучасного етапу дослідження тактичних операцій полягає в тому, що на сьогодні в криміналістиці головна увага приділяється виокремленню та ізольованому розгляду деяких видів тактичних операцій. Так, О. Я. Баєв пропонує такі різновиди тактичних операцій, як «Атрибуція трупа», «Перевірка алібі», «Розшук і затримання підозрюваного», «Захист доказів», «Перевірка показань особи, яка зізналась у вчиненні злочину»¹. В. С. Кузьмічов і Г. І. Прокопенко вважають за доцільне застосування тактичних операцій з такими умовними назвами, як «Збирання інформації», «Фіксація», «Пошук»². У роботах В. О. Образцова зустрічаються тактичні операції з такими назвами – «Контрольна закупка», «Контрольне обмірювання», «Виявлення», «Знешкодження вибухотехнічних об'єктів», «Зняття залишків»³. На думку В. Ю. Шепітька, при розслідуванні тих чи інших злочинів можуть використовуватися тактичні операції – «Встановлення очевидців», «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», «Документ», «Розшук злочинця», «Атрибуція трупа», «Встановлення фіктивності правочину», «Нейтралізація протидії розслідуванню злочинів», «Захист свідків»⁴. Деякі вчені-криміналісти пропонують для застосування у слідчій діяльності такі операції, як «Огляд місця події», «Розшук і затримання злочинців», «Розшук викраденого майна»,

¹ Див.: Баєв О. Я. Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экзамен, 2003. – С. 218–219.

² Див.: Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 198.

³ Див.: Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. О. Образцов. – М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – С. 80–82.

⁴ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч для студ. вищ. навч. закл. / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 184.

«Викриття злочинця»¹, «Атрибуція трупа»², «Особа злочинця»³, «Захист доказів»⁴, «Реставрація особи і голови невпізаного трупа»⁵, «Встановлення алібі»⁶, «Перевірка алібі»⁷ та ін.

У криміналістичній літературі висловлені доволі дискусійні пропозиції стосовно застосування тактичних операцій на досудовому слідстві, зокрема, для фіксації інформації з використанням цифрових фото- і відеокамер. Так, М. Чернець виокремлює 5 таких тактичних операцій. На думку науковця, перша застосовується, коли суб'єкт правоохоронної діяльності використовує цифрову фото- та відеокамеру зі змінними картами пам'яті; друга – коли конструкція цифрової камери не дозволяє робити виїмку карти пам'яті; третя – коли як технічні засоби фіксації використовуються нові моделі цифрових фото- та відеокамер, які дозволяють записувати зображення на оптичні носії одноразового користування – на дисках CD-R і DVD-R; четверта – коли буде розроблений надійний електронний захист графічних файлів у блоці пам'яті цифрової камери від несанкціонованої обробки у програмному чи графічному режимах; п'ята – коли є можливість використовувати комплект технічних засобів із цифрової камери і принтера, що дозволяє робити роздруківку зображень відразу після фотографування⁸.

¹ Див.: Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук, В. Я. Решетников. – М.: Приор-издат, 2003. – С. 49–96.

² Див.: Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа»: учеб. пособие / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1975. – С. 21; Березутский Е. Ю. Исследование места убийства – криминалистическая операция: некоторые вопросы теории и практики / Е. Ю. Березутский. – Иркутск: Изд-во ИГЭА, 2001. – С. 85–109; Фомина А. С. Тактическая операция «Атрибуция трупа» (Идентификация неопознанного трупа) / А. С. Фомина // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина: материалы междунар. науч. конф. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 266–276.

³ Див.: Булулуков О. Ю. Тактическая операция «Личность преступника в расследовании убийств при отсутствии трупа» / О. Ю. Булулуков // Проблемы законности: республик. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001. – Вип. 49. – С. 166–175.

⁴ Див.: Хаутиев Ш. М. Понятие и сущность тактической операции «Защита доказательств» / Ш. М. Хаутиев // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – Вип. 2. – С. 86–93.

⁵ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: НОРМА, 2001. – С. 282–299.

⁶ Див.: Юсупов В. Тактична операція «Встановлення алібі» / В. Юсупов // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 4. – С. 167–169.

⁷ Див.: Кручинина Н. В. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / Н. В. Кручинина, В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – С. 167–174.

⁸ Див.: Чернець М. Г. Тактичні операції фіксації інформації на досудовому слідстві з використанням цифрових фото- і відеокамер / М. Г. Чернець // Право України. – 2004. – Вип. 8. – С. 68–70.

Теоретичні дослідження та практична реалізація тактичних операцій передбачає їх класифікацію. У цьому сенсі М. В. Стояновський справедливо зазначає, що системоутворюючою умовою дослідження проблеми тактичних засобів є розгляд їх на основі використання класифікаційного підходу, що дозволяє визначити загальні принципи здійснення тактичної діяльності в цілому¹.

Аксіоматичним є також твердження, що в основу будь-якої класифікації має бути покладена концепція, яка пояснює явища та об'єкти, які класифікуються. Будучи одним із засобів пізнання, класифікація дозволяє глибше дослідити об'єкти та явища, виявити закономірності їх розвитку, визначити шляхи використання². Усяка класифікація, відмічає О. М. Васильєв, є упорядкуванням знань про який-небудь об'єкт із тим, щоб шляхом розподілу його за різними підставами на види, підвиди визначити обсяг та рівень знань про цей об'єкт і знайти шлях до поглибленого дослідження і пізнання, а також до більш ефективного використання наших знань щодо нього на практиці³.

У криміналістичній літературі класифікацію розглядають у двох значеннях. Перше – як засіб пізнання, що допомагає дослідити окремі предмети і явища, установити закономірності їх розвитку, визначити шляхи використання, де особливого значення набуває евристична функція, яка дозволяє передбачити те, що ще невідоме⁴. Друге – криміналістична класифікація є специфічним засобом систематизації наукових знань. Так, Р. С. Белкін зазначав, що класифікація відіграє роль засобу систематизації знань про криміналістичні прийоми, методи, рекомендації та об'єкти, для роботи з якими вони призначені. Систематизація, яка доповнюється класифікацією, є необхідним елементом загальної теорії криміналістики. За її допомогою теорія не лише упорядковує свій зміст у відповідності до предмета і об'єктів дослідження, але й відображає власну структуру, розкриває внутрішні зв'язки між своїми частинами⁵.

Спираючись на вищевикладене, можна дійти висновку, що криміналістична класифікація тактичних операцій має певне теоретичне й методичне

¹ Див.: Стояновский М. В. О классификации (систематизации) тактико-криминалистических средств / М. В. Стояновский // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – Вып. 2. – С. 62–63.

² Див.: Белкин Р. С. Системы и классификация в криминалистике / Р. С. Белкин, А. И. Винберг // Криминалистика. Общетеоретические проблемы. – М. : Юрид. лит., 1973. – С. 183–211.

³ Див.: Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / А. Н. Васильев. – М., 2002. – С. 28.

⁴ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 53.

⁵ Див.: Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 1. Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – С. 383.

значення, слугує базою для розробки наукових рекомендацій, дозволяє глибше проникнути в сутність даної категорії, більш повно, чітко, у розгорнутому вигляді побачити її зміст, дослідити закономірності й принцип формування. Крім того, відповідні класифікації тактичних операцій мають і вагомe практичне значення, оскільки виступають підставою для визначення особливостей їх застосування при розслідуванні різних злочинів у типових слідчих ситуаціях, що склалися на певному етапі розслідування¹.

Аналіз криміналістичної літератури² свідчить про те, що вченими-криміналістами пропонуються різноманітні класифікаційні підстави поділу тактичних операцій. Разом із тим варто зауважити, що при позитивній оцінці зусиль учених-криміналістів запропонувати універсальну систему класифікаційних підстав розподілу тактичних операцій слід зазначити, що деякі з наведених пропозицій є доволі дискусійними і потребують певного уточнення й додаткової аргументації. Зокрема, вважаємо, що поділ тактичних операцій на прості і складні не можна абсолютизувати, оскільки він базується на суто суб'єктивній оцінці як самої слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, так і того проміжного завдання, на розв'язання якого спрямована ця операція. Дійсно, для одного слідчого завдання, що виникло у ході розслідування, видається нерозв'язним, інший

¹ Див.: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань : Казан. ун-т, 2010. – С. 38–49.

² Закатов А. А. Криминалистические аспекты розыска скрывшихся преступников / А. А. Закатов // Вопр. криминалистики. – 1983. – Вып. 76. – С. 43–44; Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Ф. Здоровко. – Х., 2002. – С. 15–17; Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия / Л. Я. Драпкин // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия : тез. науч.-практ. конф. – Л. : Ин-т усовершенствования следств. работников прокуратуры и МВД, 1976. – С. 44–54; Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 171; Саламаха Ю. А. Основы организации тактических операций : учеб.-практ. пособие / Ю. А. Саламаха. – Екатеринбург : Изд-во УрЮИ МВД России, 2003. – С. 6–7; Михальчук А. Е. Теоретические и практические вопросы тактических комбинаций при производстве следственных действий : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Е. Михальчук. – Саратов, 1988. – С. 74; Образцов В. А. Выявление и избобличение преступника / В. А. Образцов. – М. : Юрист, 1997. – С. 55; Перкін В. І. Принципи та класифікація тактичних операцій у криміналістиці / В. І. Перкін, В. В. Ковальова // Право і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 150–156; Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 80–87; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – С. 184; Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – С. 42–43; Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования / Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – С. 83; Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2010. – С. 137–138 та ін.

сприймає його як складне, але повною мірою розв'язне, третій убачає його як звичайне типове завдання, вирішення якого цілком охоплюється напрацьованими стандартами слідчої роботи, а тому не відносить це завдання до розряду складних. У цьому сенсі необхідно підтримати Є. Ю. Березутського, який наголошує на тому, що в даному разі необхідно оперувати об'єктивними критеріями диференціації тактичних завдань¹.

Дискусійним також слід вважати пропозицію щодо виокремлення так званих наскрізних тактичних операцій, тобто таких, що провадяться на протязі декількох етапів розслідування. Як видається, виокремлення зазначеного різновиду тактичних операцій суперечить сутності цієї криміналістичної категорії як упорядкованої системи узгоджених, взаємопов'язаних елементів, комплексне застосування яких забезпечує вирішення локального (проміжного) завдання. Останнє, безумовно, не може охоплювати декілька етапів розслідування, оскільки воно є локальним, а тому й тактичні операції, що спрямовані на його розв'язання, мають локальну обмеженість.

Не можемо погодитися із виокремленням такої тактичної операції, як «Збір доказової операції», оскільки це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється на протязі усього процесу досудового розслідування і є його головною метою. У цьому плані слід підтримати В. Є. Корноухова, який зазначає, що «збирання (точніше формування) доказів пронизує увесь процес розслідування так само, як їх дослідження та оцінка, тобто дана процедура охоплює в цілому процес розслідування, а тому навряд чи може бути тактичною операцією»².

Певне заперечення також викликає доцільність виокремлення тактичних операцій за суб'єктом, який їх здійснює, тобто слідчим особисто, групою слідчих (при їх спільній роботі по кримінальній справі), слідчим спільно з органом дізнання, органом дізнання без безпосередньої участі слідчого, але під його загальним керівництвом³. На нашу думку, такий поділ має умовний характер і не дозволяє чітко відмежувати одні тактичні засоби від інших. Крім того, важко встановити, які тактичні операції виконуватимуться саме цим суб'єктом, а не іншим.

На наше переконання, дискусійним слід визнати й поділ тактичних операцій за часовою ознакою, оскільки визначення певних часових меж (менше доби, більше доби) є достатньо умовним та не має наукового обґрунтування. Термін провадження тієї чи іншої тактичної операції зумовлений здебільшого специфікою слідчої ситуації і тактичним завданням, а також професійним досвідом слідчого, а не заздалегідь установленими часовими

¹ Див.: Березутский Е. Ю. Исследование места убийства – криминалистическая операция: некоторые вопросы теории и практики / Е. Ю. Березутский. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 2001. – С. 85.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы / В. Е. Корноухов. – М. : Норма, 2008. – С. 126.

³ Див.: Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 215–224.

межами, які в ході реалізації конкретної тактичної операції можуть істотно коректуватися.

Критично слід сприймати й пропозицію щодо розподілу тактичних операцій на обов'язкові та факультативні¹. Зокрема, О. Я. Баєв вважає, що існують обов'язкові тактичні операції при розслідуванні злочинів, до яких він відносить «Захист доказів» та «Перевірку показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні злочину»². Підтримуючи цю пропозицію, Ш. М. Хаутієв також відносить до розряду обов'язкових тактичну операцію «Захист доказів»³. Як видається, віднесення тактичних операцій до розряду обов'язкових, надання їх ознак імперативності суперечать природі цих засобів. Тактичні операції є категорією криміналістичної тактики, мають суто рекомендаційний характер і спрямовані на оптимізацію розслідування, тому слідчий завжди вільний у їх застосуванні як найбільш ефективних засобів впливу на ситуацію й вирішення проміжних завдань.

Не витримують критики й намагання окремих учених-криміналістів гіперболізувати значення тактичних операцій. Зокрема, В. О. Образцов указує, що криміналістична операція може розвиватися в одному або одночасно в декількох напрямках у рамках одного адміністративно-територіального регіону й у різних регіонах, як в одній соціальній, економічній сфері, так і в різноманітних сферах людського буття й діяльності⁴. З нашого погляду, зазначена позиція В. О. Образцова дещо перебільшує дійсну роль досліджуваної криміналістичної категорії, значно розширює сферу її реалізації, яка має обмежуватися діяльністю з розкриття, розслідування й профілактики злочинів.

Розмаїття пропозицій щодо класифікації тактичних операцій, наявність серед них таких, що викликають певне заперечення або мають дискусійний характер, обумовлює потребу в розробленні універсальних класифікаційних підстав, які б мали наскрізний характер, могли успішно використовуватися до будь-яких злочинних проявів, ситуацій, тактичних завдань. При цьому ці класифікаційні побудови мають бути науково обґрунтованими, практично корисними, а тому за основу поділу тактичних операцій треба брати найбільш суттєві ознаки досліджуваної криміналістичної категорії, а сам поділ (як логічна операція) має базуватися на правилах, які продиктовані формальною

¹ Див.: Фомина А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. С. Фомина. – Воронеж, 2003. – С. 18; Калюжна Л. Є. Перевірка показань на місці як елемент тактичної операції / Л. Є. Калюжна // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2006. – Вип. 6. – С. 109–112 та ін.

² Див.: Баєв О. Я. Основы криминалистики : курс лекций / О. Я. Баєв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экзамен, 2003. – С. 254–268.

³ Див.: Хаутієв Ш. М. Понятие и сущность тактической операции «Защита доказательств» / Ш. М. Хаутієв // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баєва. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – Вип. 2. – С. 86–93.

⁴ Див.: Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. О. Образцов. – М. : Юрист, 1997. – С. 55.

логікою. У цьому сенсі необхідно погодитися з тими вченими-криміналістами, які зазначають, що при класифікації тактичних операцій потрібно: по-перше, поділити тактичні операції за видами в суворій відповідності з правилами, які диктуються формальною логікою; по-друге, виходити із сутності та призначення тактичних операцій при розслідуванні злочинів; по-третє, поділ тактичних операцій на види є суттєвим тоді, коли побудована класифікація має виражену криміналістичну спрямованість і може використовуватись у практичній діяльності з розкриття та розслідування злочинів¹.

Беручи до уваги висловлені судження, вважаємо за доцільне запропонувати такі класифікаційні підстави розподілу тактичних операцій:

1) *за змістом*: а) базові (універсальні); б) специфічні (упредметнені). Базові (універсальні) тактичні операції розробляються на більш узагальненій теоретичній та емпіричній основі, є типовими для злочинів різних видів. До їх числа можна віднести такі, як «Розшук і затримання злочинця, який переховується», «Вивчення особи обвинуваченого», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб», «Перевірка алібі» та деякі інші.

Специфічні (упредметнені) розробляються до особливостей розслідування злочинів більш вузької групи для вирішення завдань, властивих лише процесу розслідування певної категорії злочинних проявів. За визначенням В. М. Карагодіна, ці операції створюються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Такого роду тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються тими завданнями, на розв'язання яких вони спрямовані². Специфічними тактичними операціями можна вважати такі, як «Атрибуція невпізаного трупа», «Пошук транспортного засобу, який зник з місця дорожньо-транспортної події», «Виявлення свідків-очевидців учинення розбійних нападів», «Розшук викраденого майна», та ін.;

2) *за функціональною спрямованістю*, тобто призначенням і роллю тактичних операцій у процесі розслідування: а) пізнавальні, б) пошукові, в) забезпечувальні, г) організаційні й д) профілактичні. Слід зазначити, що функціональна складова як підстава поділу тактичних операцій зустрічається у роботах А. В. Дулова, О. В. Лагутіна, В. О. Образцова, В. І. Шиканова, О. А. Чебуренкова³. Зокрема, А. В. Дулов за цією підставою виділяє

¹ Див.: Перкін В. І. Принципи та класифікація тактичних операцій у криміналістиці / В. І. Перкін, В. В. Ковальова // Право і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 150–156.

² Див.: Карагодін В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления / В. Н. Карагодін // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1986. – С. 56–59.

³ Див.: Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. – Минск : Университетское, 1985. – С. 110–163; Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев : Вища шк., 1980. – Вып. 20. – С. 17; Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. –

7 класифікаційних груп: 1) тактичні операції групи «Збирання інформації», спрямовані переважно на збирання інформації по справі, що розслідується («Огляд місця події», «Виявлення системи документального відображення діяльності», «Збирання відомостей про особу», «Вивчення структури підприємства, закладу»); 2) тактичні операції групи «Фіксація», які забезпечують фіксацію зв'язків і відносин визначеної особи із суб'єктами, об'єктами, процесами та явищами, які є елементами структури злочину («Затримання хабарника з речовим доказом»); 3) тактичні операції групи «Пошук», спрямовані на пошук відсутніх джерел криміналістичної інформації («Пошук трупа, прихованого злочинцем»); 4) комплексні тактичні операції – одночасне вилучення необхідних для розслідування об'єктів, фіксація зв'язку суб'єктів з учиненням протиправних дій і пошук доказів злочинних дій; 5) тактичні операції з перевірки отриманої по справі інформації – тактична операція «Перевірка зв'язків потерпілого»; 6) тактичні операції, спрямовані на попередження злочину, що готується або здійснюється, а також на попередження злочинної діяльності («Розклад злочинної групи або організації», «Профілактика»); 7) комплексні тактичні операції, які включають у себе завдання інших видів тактичних операцій («Викриття обвинуваченого»¹). У свою чергу, О. О. Михальчук виокремлює тактичні операції, які спрямовані на: а) попередження злочину, що готується або вчиняється; б) збір доказової чи іншої інформації; в) розшук чи затримання злочинця; г) профілактику злочинів; д) вирішення інших завдань²;

3) за тактичними завданнями, що вирішуються: а) виявлення джерел інформації, б) отримання інформації, в) здолання опору, г) затримання злочинця, д) нейтралізація протидії розслідуванню з боку заінтересованих осіб, е) перевірка алібі, є) упередження негативного впливу з боку обвинуваченого та ін. Очевидно, що саме тактичні завдання розслідування розглядаються як визначальні детермінанти щодо обрання того чи іншого комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових або інших заходів. Виділення й дослідження тактичних операцій за рівнем вирішуваних завдань розслідування виступають ключовим напрямом системних досліджень тактичних комплексів. Правильне визначення типових тактичних завдань є тією основою, яка дозволяє сформулювати тактичні операції й визначити їх оптимальність. У цьому

М. : Юрист, 1995. – С. 81; Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – С. 17; Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 82 та ін.

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – С. 96–106.

² Див.: Михальчук А. Е. Теоретические и практические вопросы тактических комбинаций при производстве следственных действий : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Е. Михальчук. – Саратов, 1988. – С. 12.

сенсі необхідно погодитися з думкою В. О. Коновалової стосовно того, що тактичні операції можуть бути різноманітними за своїм обсягом, тобто за числом слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, і в кожному разі обсяг дій визначається слідчим залежно від складності завдання і можливої ефективності дій, що обираються¹;

4) *за внутрішньою структурою* – це: а) однорідні; б) неоднорідні (змішані). Однорідні – це тактичні операції, які сформовані лише процесуальними діями, наприклад допитом, очною ставкою тощо. Проведення неоднорідних (змішаних) тактичних операцій забезпечується комплексом (сукупністю) слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів². Із цього приводу Л. Я. Драпкін пише, що безвідносно до методик розслідування окремих видів злочинів тактичні операції можуть бути класифіковані на однорідні, що включають тільки слідчі дії, й неоднорідні³. Водночас у криміналістичній літературі висловлені судження стосовно того, що запропонований поділ тактичних операцій суперечить їх природі як системі процесуальних та непроцесуальних дій, об'єднаних єдиним задумом і керівництвом. Виходячи з цього визначення, тактична операція не може бути «однорідною»⁴. На наше переконання, класичною моделлю тактичної операції дійсно слід визнавати її неоднорідну (змішану) структуру, тобто поєднання слідчих дій з організаційними, ревізійними та іншими заходами. Але це не виключає можливості поєднання у структурі тактичної операції суто процесуальних дій, якщо їх комплексне застосування є ефективним засобом вирішення проміжних завдань розслідування;

5) *за технологією реалізації дій і заходів*, що входять до структури тактичної операції, слід розрізняти операції з одночасним (паралельним) та послідовним здійсненням відповідних дій і заходів. Зокрема, на думку Є. Ф. Коновалова, комплекс заходів, які утворюють тактичну операцію з пошуку та затримання злочинця, який переховується, може бути реалізовано одночасно в усіх місцях імовірного знаходження або появи розшукуваного,

¹ Див.: Коновалова В. Е. Организация расследования хищений государственного и общественного имущества : учеб. пособие / В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1984. – С. 35.

² Див.: Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев : Вища шк., 1980. – Вып. 20. – С. 17.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия / Л. Я. Драпкин // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия : тез. науч.-практ. конф. – Л. : Ин-т усовершенствования следств. работников прокуратуры и МВД, 1976. – С. 54–55.

⁴ Див.: Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – С. 215–224; Ищенко Е. П. К вопросу о понятии и структуре тактической операции / Е. П. Ищенко // Тактическая операция и эффективность расследования : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 45–46.

у результаті чого злочинця буде знайдено або злочинця буде позбавлено місць надійного приховування¹.

Отже, запропонована класифікація тактичних операцій охоплює найбільш істотні ознаки цієї криміналістичної категорії, є універсальною, відкритою, що надає можливості її доповнення та вдосконалення відповідно до потреб практики. У свою чергу, дослідження проблем упорядкування тактичних операцій сприятимуть збагаченню загальної теорії криміналістики, тактики та методики, підвищенню ефективності розслідування злочинів, удосконаленню форм і методів взаємодії слідчих та органів дізнання.

Исследуются проблемы криминалистической классификации тактических операций. Проанализированы научные подходы к рассматриваемой проблеме, проведен их критический анализ. Предложены классификационные основания деления тактических операций по: содержанию, функциональной направленности, тактической задаче, внутренней структуре, технологии реализации действий, входящих в структуру тактической операции.

The problems of criminalistics classification of tactical operations are investigated. Scientific approaches to the examined problem are analyzed, they are conducted walkthrough. The classification grounds of division of tactical operations offer after: by maintenance, functional orientation, tactical tasks, underlying structure, technology of realization of actions and events that is included in the structure of tactical operation.

СТРУКТУРА ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Вісник Академії правових наук України: зб. наук. пр. / Ред. кол. : В. Я. Тацій та ін. X.: Право, 2012. № 4 (71). С. 318–328.

Тактична операція як системне утворення має свою структуру, яка відбиває внутрішню її будову і характер взаємозв'язків між компонентами. Як зазначалося у спеціальній літературі, структура – це душа змісту², це влас-

¹ Див.: Коновалов Е. Ф. Тактическая операция, ее сущность и место в системе розыска / Е. Ф. Коновалов // Тактические операции и эффективность расследования : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 68.

² Див.: Спиркин А. Г. Курс марксистской философии / А. Г. Спиркин. – М. : Мысль, 1966. – С. 165–166; Тьютин В. С. Отражение, системы, кибернетика / В. С. Тьютин. – М. : Наука, 1972. – С. 187–188.

тивість системного об'єкта, спосіб його існування¹. «Без знання структури, – наголошує А. В. Дулов, – не може бути розроблена модель тактичної операції, а саме ретельна побудова моделі визначає успіх у розв'язанні тактичного завдання, яке виникло у процесі розслідування»². Тому формування структури тактичної операції, визначення її компонентного складу, з'ясування специфіки зв'язків між ними є необхідною умовою розроблення цілісної концепції тактичних операцій, успішного запровадження цих ідей у судово-слідчу практику.

У криміналістичній літературі у зв'язку з неоднаковим розумінням сутності тактичної операції наводяться різні описи її структури. Так, на думку А. В. Дулова, найзагальнішими елементами структури будь-якого виду діяльності є мета, умови, засоби, суб'єкт та об'єкт впливу. Саме цей підхід становить основу дослідження структури тактичної операції. При цьому метою тактичної операції завжди є вирішення тактичного завдання, яке виникло на підставі наявних у справі доказів і спрямоване на з'ясування обставин, які треба встановлювати при провадженні кримінальної справи³.

В. І. Шиканов вважає, що для розробки несуперечливого понятійного апарату тактичної операції необхідно зупинитись на таких її структурних елементах, як слідча ситуація, тактичне завдання, мета, результат, криміналістичні дії, криміналістичні рекомендації, тактичні та технічні прийоми⁴.

Щодо зазначеного підходу, то вважаємо за доцільне приєднатися до його оцінки, яку було зроблено М. О. Марочкіним. «Незважаючи на визначені переваги запропонованої структури, – пише він, – вона все ж таки є дещо неточною і страждає неповнотою. Перш за все звертає на себе увагу включення в неї таких елементів, як «криміналістичні дії», «тактичні та технічні прийоми». Гадаємо, що ці елементи не можна включати в одну структуру, оскільки вони являють собою різнорівневі поняття. Якщо криміналістичні дії є засобом вирішення конкретного тактичного завдання, то прийоми (як тактичні, так і технічні) виконують допоміжну роль, тобто вони направлені на вирішення лише частини завдання однієї слідчої дії і не більше того. Значить, лише криміналістичні дії входять до структури тактичної операції. Що ж стосується прийомів, то вони виконують функції складових елементів у структурі іншого утворення – тактичної комбінації. Зайве також

¹ Див.: Спицнадель В. Н. Основы системного анализа : учеб. пособие / В. Н. Спицнадель. – СПб. : Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. – С. 144–146.

² Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – С. 91.

³ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – С. 87–92

⁴ Див.: Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях научно-технического прогресса / В. И. Шиканов. – Иркутск : Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1978. – С. 119–124; Він же. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1983. – С. 17–21.

уведення в структуру тактичної операції як її елементу і «криміналістичних рекомендацій», бо даний елемент у цій структурі не несе ніякого функціонального навантаження. За своєю сутністю криміналістичні рекомендації мають суто методичний характер і спрямовані на організацію тактичної операції, а не на вирішення конкретного завдання розслідування»¹.

Слід зазначити, що більшість науковців є прибічниками доволі складної композиційної будови структури тактичної операції. Так, І. М. Комаров виділяє чотири компоненти у структурі тактичної операції: 1) суб'єкт доказування як умова планування, організації та проведення методу з урахуванням суб'єктно-об'єктної природи останнього; 2) складна особлива система цілей (завдання), до змісту якої, як окремий випадок, можуть входити техніко-криміналістичні окремі та тактико-криміналістичні прості особливі системи цілей (завдання); 3) засоби – процесуальні та непроцесуальні (організаційні та технічні) дії та заходи, методи пізнання, спеціальні криміналістичні методи (техніко-криміналістичні та структурно-криміналістичні), криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні та тактико-криміналістичні прийоми, технічні та інші прийоми і методи; реставрація; реконструкція; тактико-криміналістичні комбінації; техніко-криміналістичні операції та ін.; 4) зв'язки між наведеними компонентами².

У криміналістичній літературі трапляються приклади і більш спрощеного підходу до будови структури тактичної операції. Зокрема, Л. Я. Драпкін до структури тактичної операції включає слідчі дії та заходи, порядок і характер провадження яких обумовлені криміналістичною характеристикою розслідуваного злочину, слідчою ситуацією, що склалася, та етапом розслідування³. П. Д. Біленчук пропонує до структури тактичної операції включати слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, перевірочні дії відповідно до ст. 97 КПК України, організаційно-технічні засоби, документальну ревізію, заходи щодо використання засобів масової інформації та допомоги громадськості, заходи виховного впливу слідчого на осіб, залучених у коло кримінального судочинства, передбачені нормативними актами МВС України, заходи охорони громадського порядку, що здійснюються в рамках тактичної операції⁴.

¹ Див.: Марочкин Н. А. Понятие тактической операции и ее структура / Н. А. Марочкин // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. Проблемы следственной тактики : межвуз. науч. сб. – Вып. 7. – Саратов : Сарат. юрид. ин-т, 1989. – С. 50.

² Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 167–168.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Тактические операции в расследовании преступлений и особенности их проведения по делам о хищениях / Л. Я. Драпкин // Профилактика и расследование посягательств на социалистическую собственность : сб. науч. тр. – Горький: ВШ МВД СССР, 1976. – Вып. 5. – С. 74.

⁴ Див.: Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2007. – С. 28–38.

Поряд з елементною будовою структури тактичної операції криміналістами висловлені пропозиції й щодо створення структури цієї категорії базуючись на функціональних підходах. Зокрема, на переконання Ю. П. Гармаєва та О. Ф. Лубіна, парадигмальне (загальноприйняте, усталене) уявлення про структуру тактичної операції відображає морфологічний (елементний) аспект моделі, тоді як функціональний підхід надає можливість перейти від будови об'єкта до поняття його організації. Якщо елементна схема передбачає лише розуміння змісту і то далеко не завжди, то функціональна схема дозволяє аналізувати цей зміст. Беручи за основу функціональний (технологічний) підхід, В. О. Образцов виділяє три стадії розвитку тактичної операції – підготовчу (організаційну), реалізаційну (робочу частину) і заключну¹. З приводу структури тактичної операції в криміналістичній літературі висловлені й інші судження².

Аналіз вищенаведених наукових підходів дозволяє помітити, що структура системи визначається в основному як зв'язки (відносини) між елементами, що дає змогу в певному сенсі розглядати поняття «структура системи» й «сукупність суттєвих системних зв'язків» як синоніми. У загальнонауковій літературі, як і в криміналістичній, із поняттям «структура системи» не випадково ототожнюється сукупність системоутворюючих зв'язків. Лише зв'язки забезпечують виникнення і зберігання структури й цілісних властивостей системи, характеризують як її будову, так і функціонування. На виявлення й вивчення цих зв'язків, значення яких у науці та практиці неможливо переоцінити, і спрямовано системно-структурний аналіз. Через пізнання внутрішніх зв'язків і відносин розкривається саме сутність пояснюваного об'єкта³.

¹ Див.: Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика / под ред. проф. В. А. Образцова. – М. : Юрист, 1995. – С. 82; Він же. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : Изд-во ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – С. 213.

² Див.: Власенко Н. В. Проверка показаний на месте / Н. В. Власенко, В. В. Степанов. – М. : Юрлитинформ, 2004. – С. 114; Ищенко Е. П. К вопросу о понятии и структуре тактической операции / Е. П. Ищенко // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1986. – С. 40–48; Логинов Е. А. Теоретические основы тактических операций и производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. А. Логинов. – Волгоград, 1996. – С. 25–27; Святненко А. И. Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. И. Святненко. – Ставрополь, 2008. – С. 9; Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 142 та ін.

³ Див.: Табаков А. В. Методологические основы системных исследований в современной криминалистической науке / А. В. Табаков // Учен. зап. Санкт-Петерб. им. В. Б. Бобкова филиала Рос. таможенной акад. : научн.-практ. журн. – 2006. – № 1 (25). – С. 140–141.

Структурі, як бачимо, притаманні не тільки наявність деякої сукупності елементів, а й зв'язок між ними, що забезпечує їх єдність. Компоненти структури існують не ізольовано, не у відриві один від одного, а певним чином упорядковані, і тільки завдяки цій упорядкованості вони й утворюють цілісну систему. Цей принцип організації структури має загальне значення і тому поширюється на структуру різних понять, у тому числі й при дослідженні тактичних операцій.

З огляду на викладені міркування, а також спираючись на методологічні положення системно-структурного підходу, вважаємо, що структура тактичної операції може бути досліджуваною й поданою в динаміці і статиці, а в ній виокремлено два взаємозв'язаних блоки: 1) атрибутивний та 2) функціональний. Перший розкриває морфологічну, композиційну будову тактичної операції, наявність відповідних компонентів у їх статичному розташуванні. Функціональний блок характеризує специфіку зв'язків між компонентами в ході реалізації тактичної операції, тобто розкриває її динамічну складову. Такий підхід повною мірою кореспондується з філософською уявою щодо структури як форми відображення не тільки компонентів (склад, будова, розташування, порядок), а й характеру взаємодії їх сторін і властивостей. При цьому розглядаються функціональна, алгоритмічна, технічна, організаційна структура¹.

Як видається, до атрибутивного блоку доцільно включити такі компоненти: суб'єкти (учасники) – засоби – ресурси. Саме ця тріада є найбільш усталеною до будь-яких різновидів тактичних операцій і розкриває їх внутрішню будову. *Суб'єкти (учасники)* – це особи, які беруть безпосередню участь у підготовці, забезпеченні й здійсненні тактичної операції. До них передусім належить слідчий як головна дійова особа, обов'язковий учасник і керівник здійснення цього організаційно-тактичного засобу. Крім нього до складу учасників операції можуть входити оперативні співробітники, співробітники спеціальних підрозділів, дільничні інспектори, спеціалісти-криміналісти, судові медики та фахівці інших галузей знань, що залучаються до кримінального провадження (для проведення інвентаризацій, контрольних обмірів, контрольних закупок, знешкодження вибухотехнічних об'єктів), а також допоміжно-технічний персонал, представники громадськості та ін.

Слід зазначити, що у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України і віднесенням до компетенції прокурора провадження окремих слідчих дій не виключається в таких випадках його участь у здійсненні тактичної операції, навіть як її керівника. *Засобами* тактичної операції є: а) слідчі дії; б) інші процесуальні дії у структурі останньої являють собою дії тих осіб, які проводять розслідування, регламентовані процесуальним законом, але не охоплювані терміном «слідчі дії»; в) оперативно-розшукові заходи; г) перевірочні заходи (ревізійні, контрольні), спрямо-

¹ Див.: Ладанюк А. П. Основи системного аналізу : навч. посіб. / А. П. Ладанюк. – Вінниця : Нова книга, 2004. – С. 16–17.

вані на збирання інформації, необхідної для порушення кримінальної справи і прийняття обґрунтованих процесуальних рішень; д) допоміжні (організаційно-підготовчі, технічні) дії, які прямо не служать меті тактичної операції, а лише опосередковано забезпечують організацію і проведення інших заходів тактичної операції.

Слідчі дії, які лежать в основі тактичних операцій, характеризуються законодавчою кримінально-процесуальною регламентацією; їх проведенням тільки слідчим, особою, яка проводить дізнання, чи прокурором у рамках їх компетенції; можливістю проведення у процесі розслідування; спрямованістю на виконання завдань кримінального судочинства; обов'язковістю процесуального відображення у постановках, протоколах, дорученнях¹.

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України зовсім по-іншому надає визначення засобів розслідування, а отже, і засобів тактичної операції. По-перше, у ньому відсутня диференціація між слідчими і розшуковими діями, вони об'єднуються, входять до компетенції слідчого, прокурора, у провадженні яких перебуває кримінальна справа, і обидва спрямовані на отримання доказів. По-друге, поряд із гласними (якими ці дії були завжди) з'являються негласні слідчі (розшукові) дії як різновид слідчих (розшукових), відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ст. 246 КПК України). При цьому більшість із цих негласних слідчих (розшукових) дій збігається із заходами, переліченими у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», що буде призводити до конкуренції законодавчих актів і породжуватиме зайві правові колізії, зокрема щодо визнання правового статусу отриманої інформації. Так, згідно з положеннями Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» отримана в ході провадження оперативно-розшукових заходів інформація не має доказового значення, тоді як за новим КПК України результатом проведення негласних слідчих (розшукових) дій є отримання доказів. У тих випадках, коли ці негласні слідчі (розшукові) дії буде проводити слідчий безпосередньо, то до визнання статусу отриманої інформації питань не виникає. А якщо ці негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого будуть здійснювати уповноважені оперативні підрозділи відповідних компетентних органів згідно з п. 6 ст. 246 КПК України, то як тоді оцінювати результати, наприклад, візуального спостереження – як докази чи оперативну інформацію? Видається, що з цими та іншими проблемами будуть стикатися слідчі органи при застосуванні Кримінального процесуального кодексу України, а тому нагальною є потреба в удосконаленні окремих його положень.

Крім того, новий Кримінальний процесуальний кодекс України виключив із компетенції слідчого, прокурора, суду здійснення превентивних, профілактичних заходів, а тому відпадає потреба у проведенні відповідних тактичних операцій, зокрема «Профілактика».

¹ Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – С. 149–150.

Ресурси тактичної операції – це передусім кадри, технічні, транспортні та інші засоби, які є у розпорядженні слідчого і якими він може скористатися у випадку необхідності, а також наявність часу, виходячи з невідкладності проведення тактичної операції.

Щодо інших компонентів, які пропонувалися до структури тактичної операції, зокрема об'єкта, то гадаємо можливим приєднатися до І. М. Комарова, який наголошує, що об'єкт – це те, на що безпосередньо спрямована тактична операція, і, відповідно, він знаходиться поза її межами, а тому не може входити до її структури¹. За цією ж ознакою дискусійною виглядає пропозиція щодо включення до структури тактичної операції умов, в яких вона здійснюється.

Функціональний блок розкриває специфіку реалізації тактичної операції, її розвиток і включає шість послідовних взаємозв'язаних етапів: а) аналіз та оцінку слідчої ситуації; б) постановку тактичного завдання й визначення мети тактичної операції; в) прийняття рішення про її проведення; г) створення моделі тактичної операції і програми її реалізації; д) здійснення тактичної операції; е) оцінку досягнутих результатів.

Реалізація тактичної операції розпочинається з аналізу і оцінки слідчої ситуації, тобто сукупності умов (обстановки), у яких у даний момент здійснюється розслідування². Це дозволяє визначити проблему, яку необхідно розв'язати. У свою чергу з'ясування характеру і змісту проблеми відкриває шлях до розуміння і формулювання тактичного завдання. А це завдання розглядається як мета операції, тобто передбачуваний, очікуваний, бажаний результат, на який спрямовано дії суб'єкта з проведення тактичної операції. У зв'язку з цим слушно слід визнати думку І. М. Комарова стосовно того, що в ході аналізу визначальним системоутворюючим чинником у тактичних операціях виступають їх інтегруючі цілі, навколо яких об'єднуються різні компоненти (слідчі дії, оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи та ін.), різні види відносин (тактичних операцій з кримінальним процесуальним законодавством) і порядок компонентів за цими відносинами, що в сукупності й утворює поняття «структура». Виходячи із цього структури тактичних операцій, як головні характеристики будь-яких систем, визначають їх інтегруючі цілі, що діють як закон композиції й визначають функціонування і розвиток системи. Тут слід відзначити особливу роль структур, де вони є не лише системоутворюючими, а й системозберігаючими чинниками³. І це виправдано, оскільки тактична операція за своєю природою

¹ Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 146.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 630.

³ Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции – криминалистический метод познания в уголовном судопроизводстве / И. М. Комаров // Изв. Алт. ун-та. – Барнаул, 2002. – № 2 (24). – С. 44.

є програмно-цільовою системою, тобто вона апіорі цілеспрямована на досягнення певного результату.

Прийняття рішення про проведення тактичної операції, тобто остаточне і однозначне визначення стосовно доцільності застосування саме цього організаційно-тактичного засобу як найбільш оптимального у даних умовах. Як складний вольовий акт воно приймається слідчим на основі визначеної сукупності інформації, фактів, знань. Здійснюючи цей акт, слідчий повинен проаналізувати передусім доцільність (процесуальну, технічну, технологічну) і реальну можливість реалізації операції. Крім того, в обов'язковому порядку враховується наявність відповідної мети і тактичного завдання, які можуть бути досягнуті і вирішені лише шляхом здійснення вказаної операції.

Після прийняття рішення про проведення тактичної операції відбувається побудова моделі цієї операції і створення програми її реалізації. До програми має бути включено системний перелік методичних рекомендацій та конкретних дій із вибору засобів розв'язання сформульованих тактичних завдань, визначення послідовності їх застосування, з урахуванням часу, місця і початку операції¹. Поряд з цим у загальну модель-програму тактичної операції можуть входити моделі дій кожного з її учасників або моделі здійснення тієї чи іншої слідчої дії, що входить до складу тактичної операції.

Крім того, програму необхідно розробляти з урахуванням можливостей її належного забезпечення. Йдеться передусім про організаційне забезпечення, де найвагомішими складниками є кадрове та технічне забезпечення. Це питання вирішується з урахуванням того, наскільки екстреною є тактична операція, задля досягнення якої мети вона проводиться, якими є її масштаби, характер і обсяг майбутньої роботи. Тому в ряді випадків виникає потреба у коригуванні наміченої програми, її уточненні та доповненні, здійсненні необхідних кадрових перестановок, перегляду функцій учасників.

Проведення тактичної операції відбувається шляхом здійснення конкретних упорядкованих проявів активної діяльності відповідних суб'єктів, спрямованих на досягнення поставленої мети і розв'язання тактичного завдання. Активність суб'єктів (учасників) тактичної операції реалізується передусім шляхом здійснення необхідних організаційних заходів і провадження окремих слідчих і оперативно-розшукових дій, що входять до структури цієї тактичної операції. При цьому можливе одночасне (паралельне), послідовне і змішане проведення слідчих дій і заходів у межах тактичної операції. Проведення дій і заходів передбачає їх підготовку,

¹ Див.: Савельєва М. В. Криміналістика : учебник / М. В. Савельєва, М. В. Смушкин. – М. : Дашков и К, 2008. – С. 312–315.

безпосереднє здійснення і фіксацію результатів відповідно до вимог чинного законодавства. Найбільш доцільну послідовність визначає слідчий, виходячи з мети, завдань, ситуації, наявних доказів і ресурсів. Ця послідовність знаходить своє відбиття у структурі моделі конкретної тактичної операції.

Оцінка результатів тактичної операції передбачає підбиття її підсумків, аналіз досягнутого, де враховуються як успіхи, так і недоліки. На цій основі приймається рішення про завершення операції або доведення її до логічного кінця, якщо щось пропущено, недопрацьовано або зроблено не так. Крім того, складаються необхідні для оформлення виконаної роботи документи (наприклад, подаються письмові рапорти учасників операції, складаються пояснення, оформлюються висновки спеціалістів) та обмірковуються питання про те, коли, яким чином слід реалізовувати результати операції¹.

Беручи до уваги викладене, можна констатувати, що структурі тактичної операції притаманні такі властивості:

1) *відносна сталість (інваріантність)*, яка базується на типових уявленнях стосовно оптимальної до певних умов (ситуації, слідів, доказів, ресурсів) внутрішньої побудови засобу вирішення тактичного завдання. Ці типові уявлення щодо структури тактичної операції стають для слідчого своєрідним орієнтиром при компонуванні структури моделі конкретної операції. Головною ознакою сталості є органічна єдність (інтегративність) і незамінність компонентів у структурі тактичної операції. Як зазначав Р. С. Белкін, кожна слідча дія як елемент структури тактичної операції є *незамінною* (курсив наш. – В. Ш.), а їх послідовність зазвичай жорстко визначеною²;

2) *рухомість (варіантність, лабільність)*, тобто можливість внесення корективів у структуру тактичної операції, до якої вдається суб'єкт реалізації залежно від специфіки конкретної слідчої ситуації. Іншими словами, у структурі тактичної операції виявляється принцип лабілізації³, за яким ця структура може змінюватися під впливом різноманітних чинників досудового провадження, які І. М. Лузгін називав «керуючими механізмами»⁴;

3) *упорядкованість, ієрархічність*, тобто послідовне вертикальне розташування компонентів за ступенем важливості у вирішенні певного тактичного завдання. Ієрархічність передбачає пріоритет дій компонентів

¹ Див.: Образцов В. А. Криминалистика. – М.: Юрист, 1995. – С. 86.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юрист, 1997. – С. 210.

³ Див.: Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Прангишвили. – М.: Синтег, 2000. – С. 130.

⁴ Див.: Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 98.

верхнього рівня і водночас їх відносну залежність від результатів фактичного виконання компонентів нижніх рівнів, що зайвий раз свідчить про наявність тісних зв'язків між компонентами структури тактичної операції. Так, безсумнівно, пріоритетність у структурі тактичної операції мають слідчі дії як головні засоби отримання доказової інформації, але без успішного здійснення інших заходів забезпечувального характеру, які в ієрархії займають нижні рівні, неможливо досягнути бажаного результату проведення тактичної операції в цілому;

4) *оптимальність* – розташування компонентів у такій послідовності, яка визначає ефективність і якість побудованої структури і забезпечує можливість досягнення бажаної мети. Оптимальність структури тактичної операції – це один із головних критеріїв професійності слідчого, показник його вмінь щодо успішної організації проведення цього організаційно-тактичного засобу і, навпаки, алогічність структури, відсутність у ній необхідних компонентів ставлять під сумнів рівень підготовки слідчого і унеможливають отримання позитивного результату проведення тактичної операції;

5) *адаптованість* – включення до структури тактичної операції таких компонентів, які відповідають реальним умовам, адаптовані до них і в змозі забезпечити найбільш ефективний режим впливу на ситуацію, що склалася. Ця властивість підкреслює, що структура тактичної операції – це не будь-яка абстрактна побудова, відірвана від реальних обставин, а така форма наявності та розташування компонентів, яка враховує специфіку слідчої ситуації, що склалася, наявність доказів у розпорядженні слідчого, мету і тактичне завдання операції.

Отже, визначення структури як форми віддзеркалення внутрішньої будови і порядку функціонування компонентів-складників, оптимальне наповнення цієї структури і вмиле формування її архітекτονіки є важливою і необхідною умовою успішного застосування тактичних операцій.

Структура тактических операций: проблемы и предложения

В данной статье исследована структура тактических операций. Проанализированы точки зрения ученых по рассматриваемой проблематике и проведен их критический анализ. Названы основные черты, которые свойственны структуре тактических операций.

Ключевые слова: структура, тактическая операция, следственные действия.

The structure of the tactical operations: problems and suggestions

This paper investigated the structure of tactical operations. Analyzed the point of view scientists on the problems under consideration held and them critical analysis. Named main features that are typical of the structure of tactical operations.

Keywords: structure, tactical operations, investigations.

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ТА ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове фахове видання Юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2015. № 3. С. 240–243.

У статті досліджується поняття тактичних завдань, їх види та вплив на формування та реалізацію тактичних операцій. Обґрунтовується, що тактична операція спрямована на вирішення тактичного завдання, під яким слід розуміти ситуаційно зумовлену проблему, яка потребує свого вирішення у процесі розслідування та судового провадження, обумовлену предметом доказування, і передбачає застосування тактичних засобів, у тому числі й тактичних операцій. Виокремлення тактичних завдань пропонується здійснювати з врахуванням стадійності кримінального провадження: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування (тактичні завдання виявлення ознак злочину).

Ключові слова: тактична операція, тактичне завдання, поняття та класифікація тактичних завдань, тактичне завдання як один із чинників побудови тактичних операцій.

В статье исследуется понятие тактических задач, их виды и влияние на формирование и реализацию тактических операций. Обосновывается, что тактическая операция направлена на решение тактической задачи, под которой следует понимать ситуационно обусловленную проблему, требующую своего решения в процессе расследования и судебного производства, обусловленную предметом доказывания, и предусматривает применение тактических средств, в том числе и тактических операций. Выделение тактических задач предлагается осуществлять с учетом стадийности уголовного производства: тактические задачи досудебного расследования; тактические задачи судебного производства; тактические задачи, требующие решения до начала досудебного расследования (тактические задачи выявления признаков преступления).

Ключевые слова: тактическая операция, тактическая задача, понятие и классификация тактических задач, тактическая задача как один из факторов построения тактических операций.

The concept of tactical tasks, their types and effects on the formation and implementation of tactical operations are studied. It is argued that a tactical operation is directed at the accomplishment of a tactical task, which should be understood as

a problem resulting from a particular situation and the subject of proof. Such problem needs solving in the process of investigation and judicial proceedings, which presupposes the application of tactical means, including tactical operations. Types of tactical tasks may be distinguished according to the stages of criminal procedure: a) tactical tasks of the preliminary investigation; b) tactical tasks of judicial proceedings, c) tactical tasks that need their accomplishing prior to preliminary investigation (tactical tasks of eliciting the properties of the crime).

Keywords: *tactical operation, tactical tasks, concept and classification of tactical tasks, tactical task as one of the factors in the formation of tactical operations.*

Актуальність теми. У процесі розслідування злочинів і судового провадження постають завдання пізнавального, процесуального, кримінально-правового, організаційного, тактико-психологічного, матеріально-технічного характеру. Ці завдання мають різний ступінь спільності, різний характер, мету та засоби їх вирішення, серед яких важливе місце займають тактичні операції. І це виправдано, оскільки саме з'ясування та дослідження сутності, змісту завдань кримінального провадження набуває особливого теоретичного та практичного значення в розумінні тактичних операцій, ви ступаючи тією основою, яка дозволяє успішно їх формувати і визначати оптимальність застосування. Крім того, у системі чинників – детермінантів побудови тактичних операцій тактичні завдання найбільше наближені до об'єкта впливу і безпосередньо визначають його мету, спрямованість, зміст і структуру.

Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: Ю. П. Аленін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, О. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, І. М. Комаров, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін. Водночас у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів проблеми дослідження взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, визначення поняття тактичних завдань, їх видів та значення для побудови і реалізації тактичних операцій залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження діалектики взаємозв'язку тактичних завдань та тактичних операцій, розроблення поняття тактичних завдань їх видів та впливу на формування та реалізацію тактичних операцій, аналіз наукових підходів вчених-криміналістів на цю проблематику, визначення ролі та значення тактичних завдань при побудові та застосуванні типових тактичних завдань у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи тактичні завдання та їх вплив на формування тактичних операцій, на наш погляд, важливо визна-

чити поняття «тактичне завдання». В етимологічному значенні «завдання» визначається як: 1) питання, що розв'язується обчисленнями за певною умовою; 2) проблема, що підлягає аналізу та розв'язанню; 3) одна чи більше послідовних команд; 4) доручення, завдання [4, с. 338]. Зокрема, енциклопедична література використовує поняття «завдання» для визначення: 1) поставленої мети, якої необхідно досягнути; 2) доручення, завдання; 3) питання, яке потребує вирішення на основі певних знань і роздумів; 4) одного з методів навчання і перевірки знань та практичних навичок учнів [3, с. 227]. У філософському розумінні завдання – це суб'єктивний образ предмета діяльності людини [25, с. 506]. У той же час у логіці під завданням розуміється вимога (припис) за одними характеристиками об'єкта, що розглядається, знайти його інші характеристики.

У теорії криміналістики поняття «завдання» досить широко застосовується у наукових дослідженнях та практичній діяльності, оскільки об'єктом дослідження криміналістики є достатньо специфічна галузь людської діяльності – розслідування злочинів. Разом з тим слід зазначити, що власне поняття «завдання» найчастіше застосовується у словосполученні «слідче завдання» чи «криміналістичне завдання». У багатьох випадках воно визначається як питання, що виникло у процесі розслідування, яке потрібно вирішувати або слідчому особисто, або з допомогою експерта, інших служб чи осіб. Так, І. М. Лузгін завдання розслідування розглядає як певні орієнтири у пізнавальній діяльності слідчого, що впливають на вибір методики розслідування в цілому і тактичної лінії слідчого на певному етапі [17, с. 115]. Завдання як категорія використовується у криміналістиці як складовий елемент планування розслідування поряд з аналізом вихідної інформації, висуненням версій і т. ін. [1, с. 383].

Проблеми, пов'язані з визначенням сутності завдань розслідування, різновидом яких є тактичні завдання, досить тривалий час обговорюються у криміналістичній науці. Разом з тим окремі аспекти цієї проблеми, зокрема, щодо поняття тактичного завдання розслідування, визначення його сутності та ознак, практичного застосування у криміналістичних методах дослідженні недостатньо та потребують подальшої розробки. Аналіз спеціальної літератури показує, що питання, які відносяться до тактичних завдань розслідування, не були предметом спеціального дослідження.

У криміналістичній літературі категорія «тактичне завдання» використовується: 1) у межах окремих слідчих дій; 2) у межах всього акту розслідування (як проміжні завдання) [12, с. 116]. Науковцями пропонувалися різні визначення поняття «тактичне завдання». Так, Н. Л. Гранат визначає тактичне завдання як прийняту слідчим об'єктивну ситуацію, яка включає мету і умови, у яких він у силу свого службового становища зобов'язаний діяти для досягнення мети [7, с. 6]. С. Ф. Здоровко тактичним завданням називає певну проблему, яка потребує свого розв'язання в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання

різноманітних засобів, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів [12, с. 118, 121]. Р. А. Степанюк під тактичним завданням розуміє зумовлену правовими, часовими або ситуаційними чинниками конкретну проміжну мету розслідування, яку необхідно досягти шляхом застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів [22, с. 162].

Безумовно, обставини, що підлягають з'ясуванню, визначають напрями розслідування і формулювання його завдань, у тому числі й тактичних. Це природно, оскільки ці обставини визначені законодавцем як обов'язкові для доказування (ст. 91 КПК України), вони створюють систему правових цілей, формують єдині настанови в розслідуванні. Але щодо тактичних завдань, то вони напряму зумовлені передусім слідчими ситуаціями, версіями і тим самим мають опосередковану залежність від розглядуваних обставин.

Проведений аналіз літературних джерел показує, що при визначенні ознак тактичних завдань розслідування, викладені теж різні судження. Зокрема, А. В. Дулов як ознаку тактичного завдання розслідування виділяє його високий рівень спільності та зазначає, що тактична операція є засобом вирішення тактичного завдання такого загального класу, де окрема слідча дія вирішити завдання не може [9, с. 14]. На думку В. І. Шиканова, важливим структурним елементом кожного тактичного завдання є мета, якої слідчий намагається до сягнути в конкретній слідчій ситуації, а також наявності можливості слідчого, включаючи можливості співробітництва з оперативним апаратом органу дізнання [32, с. 18; 31, с. 22]. В. А. Журавель серед ознак зазначає природу походження цього різновиду завдань (ситуаційна зумовленість, локальність масштабу, варіантність виникнення тощо) та засоби їх вирішення [11, с. 13–20]. В. Ю. Шепітько справедливо наголошує на тому, що через проміжні (тактичні) завдання виконуються робочі функції тактичних операцій [26, с. 223–228]. Інші вчені, не аналізуючи детально сутність та зміст тактичних завдань, називають їх проміжними, зазначаючи, що вони призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину [21, с. 96–105].

На нашу думку, представлені підходи, пропозиції, висновки та судження лише частково відображають сутність такої складної криміналістичної категорії, як «тактичне завдання», і не дозволяють повного мірою встановити найбільш значущі її ознаки. Тим більше, що окремі з цих підходів є дискусійними, потребують додаткової аргументації і не дають змоги диференціювати загальні (стратегічні) і тактичні завдання розслідування. Ось чому доцільно погодитися з тими науковцями, які наголошують, що «слід шукати такі ознаки, які б дозволяли більш чітко відрізнити це поняття від суміжних і виражали б його сутність» [10, с. 214–216].

Як видається, до ознак, які, з одного боку зумовлюють визначення поняття і сутності тактичного завдання, а, з другого – виступають критеріями розмежування між завданнями загальними (стратегічними) і тактичними,

можна віднести такі: 1) природа походження; 2) зміст; 3) обсяг вирішуваних питань; 4) засоби реалізації (вирішення).

Беручи до уваги наведені ознаки, можна стверджувати, що тактичним завданням притаманні ситуаційна зумовленість, варіантність виникнення, вибірковість вирішення. Тактичні завдання, у розумінні більшості науковців, що займалися дослідженням цієї проблематики, є завданнями проміжними, тобто виникають між основними, розташовані між ними і доповнюють, уточнюють останні. З цього приводу В. О. Коновалова слушно зауважує, що процес розслідування передбачає виокремлення як головних, загальних завдань розслідування, так і окремих, що мають за мету вирішення епізодичних завдань [13, с. 18]. Проміжний характер тактичних завдань обумовлює локальність вирішуваних питань. Йдеться про обмежений, усічений обсяг вирішуваних питань порівняно із головними (загальними) завданнями розслідування. Це природно, і в цьому проявляється співвідношення загального і окремого. Разом з тим самі тактичні завдання за обсягом вирішуваних питань і засобами їх вирішення можна поділяти на прості і складні (ускладнені). Перші виникають при проведенні окремих слідчих дій і для їх вирішення, як правило, достатньо застосування одного чи кількох тактичних прийомів у рамках провадження однієї слідчої дії. Другі, ускладнені, виникають із завдань розслідування, зумовлені слідчою ситуацією, є результатом її оцінки і передбачають застосування комплексних засобів вирішення (тактичні комбінації чи операції).

Отже, одним із засобів вирішення тактичних завдань є тактичні операції. Саме вони тісно пов'язані з тактичними завданнями, які, з одного боку, детермінуються слідчими ситуаціями, а з другого – самі визначають перелік і послідовність слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на їх вирішення, що входять до змісту тактичної операції. При цьому взаємозв'язок тактичних завдань розслідування і тактичних операцій проявляється у такому: 1) тактична операція розробляється стосовно проміжного (тактичного) завдання розслідування; 2) тактична операція реалізується для вирішення проміжного завдання; 3) тактична операція буде ефективною тільки за наявності інформаційних даних, у відповідній слідчій ситуації [29, с. 175–184; 27, с. 355–361; 30, с. 194–199].

Водночас поширеність тактичних операцій у слідчій практиці не означає, що питаннями організації та проведення тактичних операцій вичерпується зміст процесу розслідування. Багато завдань розкриття та розслідування злочинів вирішуються не тільки через тактичні операції, але й в ході проведення одиничних слідчих дій, оперативно-розшукових або організаційних заходів. Як зазначалося у криміналістичній літературі, не будь-яке типове завдання породжує типову тактичну операцію, тому що завдання може бути вирішено і за рахунок проведення однієї слідчої дії [28, с. 185–192]. Крім того, тактичні операції забезпечують вирішення не всіх, а лише окремих, тактичних завдань розслідування, які мають про-

міжний характер і вирішення яких пов'язане із застосуванням комплексних тактичних засобів.

Таким чином, тактичне завдання – це ситуаційно зумовлена проміжна мета кримінального провадження, досягнення якої пов'язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та ін.).

Розмаїття поглядів науковців спостерігається й до проблем класифікації тактичних операцій. Так, О. В. Лагутін розглядає тактичні завдання пошукового характеру (розшук злочинця, що переховується, виявлення викраденого майна), а також тактичні завдання, спрямовані на встановлення певних фактів [16, с. 16–19]. А. В. Дулов називає тактичні завдання загального характеру (завдання, які виникають при розслідуванні будь-яких злочинів) і завдання, які виникають при розслідуванні злочинів певних видів (розкрадань, вбивств, дорожньо-транспортних подій та ін.) [8, с. 282–286]. Р. С. Белкін виокремлював завдання організаційного характеру (створення умов, які забезпечують результативність слідчих дій); завдання, направлені на встановлення конкретних фактів [2, с. 130]. Деякі вчені-криміналісти залежно від ступеня складності тактичних завдань розрізняють два їх види: прості і складні [19, с. 170; 20, с. 78].

У свою чергу, О. Ю. Головін пропонує класифікувати тактичні завдання на дослідницькі та оперативно-управлінські; прості й складні; проміжні та основні (кінцеві); ті, що сформульовані слідчим, які виникають при сприянні спеціалістів, розроблені колективно членами слідчо-оперативної групи; першочергові та наступні [6, с. 256–260]. А. Ф. Волобуєв залежно від змісту тактичного завдання виділяє пізнавальні, організаційні, психологічні і виховні [5, с. 18]. Щодо останньої пропозиції, то вона видається доволі дискусійною, оскільки виокремлені завдання не розкривають тієї специфічної спрямованості, яка б зумовлювала потребу у застосуванні якихось спеціальних тактичних засобів, зокрема, тактичних операцій, для їхнього вирішення.

У криміналістичній літературі мали місце спроби щодо виокремлення тактичних завдань розслідування. Зокрема, В. О. Образцов до них відносить такі: виявлення злочинця; встановлення якоїсь обставини, включеної до кримінально-процесуального предмета доказування, і допоміжних фактів; викриття винного, виявлення викраденого, використання злочинцем транспортних засобів; розшук обвинуваченого, який переховується від слідчого [18, с. 55].

Як свідчить аналіз наведених пропозицій, збирання доказової інформації, встановлення та розшук злочинця, забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, та інші завдання віднесені науковцями до розряду головних (стратегічних) завдань розслідування. І це природно, оскільки вони впливають із диспозиції відповідної статті КК України, обставин, що підлягають доказуванню, які визначені законодавцем

як обов'язкові для доведення й інтегрують властивості правової сутності конкретного злочину та дозволяють виокремити подію кримінально-правового характеру. У зв'язку із цим В. Є. Корноухов справедливо акцентує увагу на тому, що збирання доказів пронизує весь процес розслідування, як і їх дослідження й оцінка, а тому навряд чи може бути тактичною операцією [14, с. 126]. З огляду на висловлене, віднесення такого роду завдань до розряду тактичних викликає заперечення, а пропозиції де яких науковців розробляти та застосовувати такі тактичні операції, як «Збирання доказової інформації», «Збирання первинної інформації» [15, с. 266–269] та подібних їм, здається дискусійними.

На наш погляд, заслуговує на увагу дослідження тактичних завдань з врахуванням стадійності кримінального провадження. Зокрема, за цією підставою можна виокремити: а) *тактичні завдання досудового розслідування*: 1) встановлення характеру події кримінального правопорушення; 2) встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлення способу вчинення та приховування кримінального правопорушення; 4) встановлення предмету злочинного посягання; 5) встановлення мотивів вчинення злочину; 6) встановлення особи злочинця; 7) встановлення особи потерпілого (жертви); 8) встановлення провокуючої поведінки жертви; 9) перевірка зв'язків потерпілого; 10) встановлення співучасників злочину; 11) затримання злочинця на місці злочину; 12) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 13) перевірка алібі підозрюваного; 14) встановлення свідків; 15) перевірка обмови (самообмови); 16) нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 17) вивчення особи підозрюваного; 18) забезпечення захисту доказів; 19) забезпечення захисту потерпілого і свідків; 20) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення; б) *тактичні завдання судового провадження*, зокрема: 1) забезпечення перевірки показань обвинуваченого; 2) забезпечення перевірки показань свідка; 3) забезпечення перевірки показань потерпілого; 4) забезпечення захисту доказів; 5) забезпечення захисту свідків; 6) забезпечення захисту потерпілих; 7) забезпечення огляду документів в судді та ін.; в) *тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування*, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину.

Висновки. Таким чином, віднесення того чи іншого завдання до розряду тактичного має відбуватися виважено, з урахуванням ознак, які притаманні цій категорії завдань і розкривають їх сутність, виходячи передусім з того, що тактичні завдання є проміжними, тобто перебувають між основними і доповнюють, уточнюють останні. Так, до такого загального завдання розслідування, як встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і доведення її вини, проміжними завданнями, що виникають на підставі певних слідчих ситуацій, можна віднести такі: 1) відшукання особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 2) затримання особи,

що підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення; 3) викриття особи щодо її причетності до вчиненого злочину; 4) перевірка алібі підозрюваного; 5) перевірка версії щодо інсценування; 6) здолання протидії розслідуванню з боку заінтересованої особи тощо. До зазначених тактичних завдань можуть бути розроблені відповідні тактичні операції.

Виходячи з викладеного, дослідження діалектики взаємодії тактичних завдань та тактичних операцій дозволяє стверджувати, що при єдності, взаємозв'язку цих категорій керівну роль відіграють завдання, оскільки саме вони визначають характер засобів, які необхідно застосувати для успішного їх розв'язання. У зв'язку з цим чітко визначення змісту та сутності тактичного завдання однозначне з'ясування його ознак і критеріїв розмежування з суміжними категоріями має важливе значення під час прийняття рішення і його виконання суб'єктами реалізації тактичної операції. Зазначені проблеми вимагають фундаментальних напрацювань і комплексних розробок у криміналістичних наукових дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3-х т. Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – С. 383.
2. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики: в 3-х т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Акад. МВД СССР, 1979. – С. 130.
3. Большая советская энциклопедия ; 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1972. – С. 227.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – С. 338.
5. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис.... д. ю. н. : спец. 12.00.09/А. Ф. Волобуєв.-Х., 2002. – С. 18.
6. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М.: Лекс-Эст, 2002. – С. 256–260.
7. Гранат Н. Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... к. ю. н. / Н. Л. Гранат. – М., 1973. – С. 6.
8. Дулов А. В. Проблемы развития криминалистической тактики / А. В. Дулов // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук-практ. конф. (25–26 листопада 2010 р.). – Х.: Право, 2010. – С. 282–286.
9. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – С. 14.
10. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції / В. А. Журавель. – Х.: Апостіль, 2012. – С. 215–216.
11. Журавель В. А. Обставини, що підлягають з'ясуванню, у структурі криміналістичної методики / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць; ред. кол.: [М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.] Х.: Право, 2010. – Вип. 10. – С. 13–20.

12. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Гриф, 2004. – С.116–121.
13. Коновалова В. Е. Тенденции развития теории криминалистической тактики / В. Е. Коновалова // Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования : материалы расширен, заседания учен. совета Всесоюз. ин-та по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М.: ВНИИПРМПП, 1978. – С. 18.
14. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы : [монография] / В. Е. Корноухов. – М.: Норма, 2008.-С. 126.
15. Кофанов А. В. Криміналістика: питання і відповіді: [навч. посіб.] / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. – К. : Центр учбової літ., 2011. – С. 266–269.
16. Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. – Киев : Вища школа, 1980. – Вып. 20. – С. 16–19.
17. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования / И. М. Лузгин. –М. : Юрид. лит., 1973. – С. 115.
18. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника / В. А. Образцов. –М. : Юристъ, 1997. – С. 55.
19. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М. : МООП СССР, 1967. – С. 170.
20. Салтевський М. В. Криміналістика : [підручник]: у 2-х ч. Ч.2/ М. В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – С. 78.
21. Сорокотягин И. Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И. Н. Сорокотягин // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1986. – С. 96–105.
22. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [монографія] / Р. Л. Степанюк; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х.: НікаНова, 2012.-С.162.
23. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : [монография] / В. В. Тищенко. – Одеса : Юрид. лит., 2002. – С. 203–204.
24. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: [монографія] / В.В. Тищенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – С. 139–140.
25. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А. М. Прохорова. – М.: Инфра-М, 1998. –С. 506.
26. Шепітько В. Ю. Типовые тактические операции в системе информационного обеспечения следственной деятельности / В. Ю. Шепітько // Информационное обеспечение правоохранительной деятельности: проблемы, тенденции, перспективы: сб. науч. ст. – Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2007. – С. 223–228.
27. Шепітько В. Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми / В. Ю. Шепітько // Проблеми законності:

- респ. міжвідом. наук. зб.; відп. ред. В. Я. Тацій. -Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 355–361.
28. Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук, праць. -Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.
- Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – Вип. 1(48). –С. 175–184.
29. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.
30. Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа» : [учеб, пособ.] / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут, ун-та, 1975.- С. 22.
31. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут, ун-та, 1983. – С. 18.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Вісн. Акад. прав. наук України: зб. наук. пр. / Ред. кол. :
В. Я. Тацій та ін. Х. : Право, 2013. № 1 (72). С. 235–246.*

Розглянуто проблеми дослідження принципів формування тактичних операцій. Проаналізовано точки зору науковців стосовно розглядуваної проблематики та проведено їх критичний аналіз. Запропоновано систему принципів формування тактичних операцій.

Ключові слова: тактична операція, принципи формування тактичних операцій, система принципів тактичних операцій.

Формування тактичних операцій має відбуватися на підставі певних принципів, тобто вихідних положень, що обумовлюють розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо побудови і реалізації цих тактико-криміналістичних комплексів. «З метою забезпечення кожній тактичній операції успіху при її проведенні, – наголошує А. В. Дулов, – необхідно дотримуватися ряду вимог загальних положень, які сформульовані у вигляді певних принципів» [1, с. 206]. Усе це зумовлює потребу у розробленні уніфікованих принципів формування і реалізації тактичних операцій

на теоретичному рівні, які служитимуть слідчим як керівні настанови при побудові і здійсненні конкретної тактичної операції.

Дослідження принципів тактичних операцій базується на їх визначенні як основоположних засад, основних положень, вихідних пунктів, постулатів, передумов теорії, концепції [2, с. 447], основного правила поведінки [3, с. 382]. Такого роду уявлення про принципи мають відому багатозначність до їх інтерпретації. Щодо тактичних операцій, то йдеться як про принципи планування, організації та проведення цих засобів, так і про принципи окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

Першим до побудови принципів планування, організації та проведення тактичних операцій звернувся А. В. Дулов. Він поділив їх на загальні принципи і принципи, що діють у кожній групі операцій, які визначаються їх об'єктивними особливостями. До групи загальних принципів були віднесені: «індивідуальність у розробці та проведенні кожної тактичної операції», «обов'язковість проведення криміналістичного аналізу розслідуваного злочину при організації тактичних операцій», «обов'язковість використання при підготовці та проведенні тактичної операції вимог і рекомендацій наукової організації діяльності», «динамічність», «поєднання колегіальності та єдиноначальності при проведенні кожної тактичної операції», «обов'язковість дотримання етичних норм при проведенні кожної тактичної операції», «обов'язковість завершення тактичної операції процесуальною фіксацією з метою отримання доказових фактів». Принципи, які діють у кожній групі тактичних операцій, А. В. Дулов не назвав, а вказав лише на ті об'єктивні особливості, які їх визначають. Серед них: специфічні цілі та методи їх досягнення у даній групі операцій; наявність спеціальних засобів досягнення цілей; особливості суб'єктів, явищ, ситуацій, суб'єктів впливу та взаємодії для досягнення мети [4, с. 96–106].

У подальших роботах А. В. Дулов дещо розширив коло сформульованих ним принципів тактичних операцій і надав їх у іншій інтерпретації. Зокрема, він зазначав, що принципи тактичної операції випливають із особливостей цього специфічного тактичного засобу і надають слідчому можливість правильно орієнтуватися у зібраній інформації, чітко визначати цілі, момент призначення операції, усі її деталі, послідовність, повноту дій і т. д. До цих принципів А. В. Дулов відніс такі: 1) законність; 2) активність; 3) індивідуальність при розробці і проведенні тактичної операції; 4) обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу злочину, що розглядається, при підготовці операції; 5) обов'язкове використання при підготовці і проведенні тактичної операції вимог і рекомендацій наукової організації діяльності; 6) динамічність; 7) поєднання колегіальності та єдиноначальності при проведенні тактичної операції; 8) обов'язкове дотримання етичних норм при проведенні тактичної операції; 9) обов'язкове завершення тактичної операції процесуальною фіксацією з метою отримання доказових фактів [5, с. 392–411].

Сформульовані та описані А. В. Дуловим принципи мали вагоме значення для становлення наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень при побудові й застосуванні конкретної тактичної операції. Разом з тим окремі з висловлених пропозицій є доволі дискусійними і викликають деякі заперечення. У зв'язку з цим вважаємо за можливе приєднатися до критичних зауважень, висловлених із цього приводу І. М. Комаровим [6, с. 151–153]. Зокрема, нам уявляється зайвим вказувати на законність і етичність як принципи тактичних операцій, тому що вони належать до основних принципів кримінального судочинства і будь-який криміналістичний спосіб, засіб, прийом та метод, а також операції повинні повною мірою їм відповідати. У протилежному випадку результати їх проведення для системи досудового провадження не будуть мати необхідного значення.

Вважаємо зайвим виділяти окремо для планування, організації та проведення тактичних операцій принципи індивідуальності і динамічності як такі, що мають загальний характер і обумовлюють планування розслідування в цілому [7, с. 12], а за сутністю – всієї кримінально-процесуальної та організаційно-тактичної діяльності слідчого.

Викликає заперечення виокремлення А. В. Дуловим такого принципу, як «обов'язкове завершення тактичної операції процесуальною фіксацією з метою отримання доказових фактів». По-перше, належна фіксація результатів усіх дій, що спрямовані на отримання доказової інформації досягнення мети (завдання) досудового провадження є загальним обов'язком слідчого, а тому навряд чи може розглядатися як окремий принцип тактичної операції. По-друге, ані чинне кримінально-процесуальне законодавство, ані новий Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачають тактичну операцію як джерело отримання доказової інформації. Вона завжди розглядалася як категорія криміналістики, як організаційно-тактичний засіб розслідування. А тому говорити про фіксацію результатів тактичної операції взагалі не коректно. Мова може йти про фіксацію результатів проведення окремих слідчих дій (за новим КПК України слідчих (розшукових) і таких їх різновидів, як негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, які входять до структури певної тактичної операції).

Не залишився осторонь від процесу формування принципів тактичних операцій і В. І. Шиканов, який здійснив певний крок уперед і запропонував основні принципи розробки рекомендацій із проведення окремих видів тактичних операцій, тобто принципи власне окремої криміналістичної теорії. До їх числа він відніс принципи агрегативності формування тезауруса тактичних операцій у розслідуванні окремих категорій кримінальних справ (їх видів, підвидів), системності, перспективності, уніфікації. На думку науковця, «агрегативність формування тезауруса тактичних операцій у розслідуванні окремих категорій кримінальних справ (їх видів, підвидів)» як принцип тактичних операцій дозволяє уявити програми діяльності, які розробляються у вигляді набору окремих завдань, націлених на їх вирішення, та про-

грамних модулів, що легко замінюються новими у випадку вдосконалення тих чи інших рекомендацій, методів, технічних або тактичних рішень і т. д.

Принцип системності, за його визначенням, має забезпечувальний характер та спрямований на розробку й практичне використання положень теорії окремих тактичних операцій у взаємозв'язку з іншими тактичними завданнями попереднього слідства, які вирішуються з урахуванням загальності інформаційної бази, процесуальних організаційних і технічних можливостей слідчого та спеціальних служб органу внутрішніх справ.

Перспективність як принцип зобов'язує криміналістів, як вважав В. І. Шиканов, враховувати у своїх дослідженнях перспективи розвитку та вдосконалення теорії тактичних операцій як окремої криміналістичної теорії в цілому і тезауруса тактичних операцій даного виду (підвиду). І нарешті принцип уніфікації означає максимальну послідовність розроблюваних рекомендацій, прийомів, методів, технічних і тактичних рішень, оптимізує процес теоретичних досліджень, знімає ряд труднощів, пов'язаних з упровадженням результатів таких досліджень у практику правоохоронної діяльності, що, безумовно, підвищує її ефективність [8, с. 48, 49].

Слід зазначити, що далеко не всі з послідовників ідей А. В. Дулова та В. І. Шиканова у своїх дослідженнях зверталися до проблематики формулювання та опису принципів тактичних операцій. Винятком із цього правила є праці Є. О. Логінова, І. М. Комарова та О. А. Чебуренкова. Перший, роблячи акцент на тому, що це принципи *здійснення* (курсив наш. – В. Ш.) тактичних операцій, по суті виокремив ті з них, що були запропоновані попередниками, а саме «законності», «плановості», «наступальності», «оптимальності», «конспірації», «документальної фіксації» [9, с. 30–44].

І. М. Комаров здійснив ретельний аналіз принципів тактичних операцій, сформульованих у криміналістиці. Саме ним аргументована доцільність розподілу принципів за їх цільовою спрямованістю. На підтвердження своєї позиції науковець зазначає, що, «досліджуючи принципи, не можна допустити методологічну підміну та змішування розуміння принципів планування, організації та проведення криміналістичних операцій у системі досудового провадження та принципів розробки рекомендацій із проведення окремих видів криміналістичних операцій, які належать власне до принципів окремої теорії криміналістичних операцій, що формується» [10, с. 125].

Проведені дослідження надали І. М. Комарову підстави дійти таких висновків. По-перше, окрема теорія криміналістичних операцій має базуватись на принципах розробки рекомендацій із проведення окремих видів криміналістичних операцій, а саме: 1) обліку всезагального зв'язку; 2) універсальності; 3) агрегатності; 4) системності; 5) перспективності; 6) уніфікації. По-друге, криміналістичні операції як комплексний засіб практичної діяльності суб'єкта доказування у системі досудового провадження повинні відповідати принципам криміналістики, тобто об'єктивності, історизму та системності науки. Крім того, їх застосування у межах компонентів крими-

налістичної систематики вимагає підкорення принципам криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів. По-третє, криміналістичні операції повинні відповідати власним принципам планування, організації та проведення. До них можна віднести: 1) обов'язковість попереднього криміналістичного аналізу розглядуваного злочину; 2) обов'язковість використання вимог і наукової організації праці; 3) логіко-психологічний рефлексивний аналіз; 4) мобільність структури; 5) безперервність роботи рекомендацій із проведення окремих видів криміналістичних операцій [6, с. 154–159].

Заслугою О. А. Чебуренкова є те, що він поставив питання про систему принципів тактичних операцій, до якої він відніс загальні і спеціальні принципи. На його думку, загальні принципи тактичних операцій кореспондують із такими принципами слідчої діяльності, як законність, наукова обґрунтованість, етичність, планомірність, активність та ін. При цьому реалізація загальних принципів здійснення тактичних операцій не відрізняється від інших видів діяльності слідчого, тоді як спеціальні принципи відбивають специфіку побудови і застосування саме тактичних операцій як організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування.

Щодо спеціальних принципів проведення тактичних операцій, то до їх переліку О. А. Чебуренков включив як раніше відомі, так і запропоновані ним уперше. Такими принципами, на його переконання, є: «індивідуальність у розробці та проведенні кожної тактичної операції»; «обов'язкове проведення криміналістичного аналізу розслідуваного злочину при організації операції»; «обов'язкове використання вимог та рекомендацій наукової організації діяльності»; «динамічність»; «поєднання колегіальності та єдиноначальності при проведенні тактичної операції»; «дотримання етичних норм»; «обов'язкове завершення тактичної операції фіксацією її результатів»; «комплексність проведення»; «гранична організованість»; «повнота дослідження при реалізації операції існуючих можливостей підрозділів органів внутрішніх справ та інших спеціалізованих служб» [11, с. 119–129].

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за можливе зробити такі висновки. По-перше, до принципів тактичних операцій слід відносити ті керівні засади, які розроблені в теорії криміналістики із врахуванням природи цих комплексів, закономірностей їх функціонування. Для практиків ці керівні засади виступають апріорними знаннями, якими вони мають керуватися при плануванні, організації і проведенні конкретної тактичної операції. По-друге, власне принципами тактичних операцій слід вважати такі «центральні положення» [12, с. 544], які базуються на особливостях об'єкта дослідження і забезпечують можливість узагальнення та поширення отриманих знань на сферу слідчої діяльності. Формування спеціальних принципів тактичних операцій, тобто таких, які притаманні лише цьому криміналістичному комплексу, має відбуватися із врахуванням принципів слідчої діяльності [13, с. 341–351; 14, с. 9, 10], науки криміналістики в ціло-

му [15, с. 165–168] і таких її окремих розділів, як криміналістична тактика [16, с. 9–19; 17, с. 115; 18] і методика [19, с. 201–203; 20; 21, с. 36–55; 22, с. 232–235]. Принципи цього рівня є аксіоматичними положеннями, поширюються на всі об'єкти криміналістичного дослідження, а тому не вбачаємо сенсу в їх виокремленні, навіть як загальних принципів. У цьому питанні ми солідарні з О. А. Чебуренковим, який зазначає, що ці принципи є основоположними для процесу розслідування в цілому, отже, виступають як загальні принципи розслідування, а не як принципи тактичної операції [11, с. 119]. По-третє, спеціальні (власні, специфічні) принципи тактичних операцій повинні утворювати певну систему і саме в такому вигляді мають бути наведені в теорії криміналістики.

На наш погляд, до спеціальних принципів, які утворюють систему, розкривають сутність і забезпечують продуктивність побудови тактичних операцій, слід віднести такі: комплексність, цілеполягання, детермінованість, структурованість, формалізованість, уніфікованість, адаптованість.

Принцип *комплексності* означає, що тактичні операції розглядаються як різновид криміналістичних комплексів здійснення розслідування, до складу якого входить не простий, навіть оптимальний, перелік слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а жорстко детерміноване їх поєднання, де заміна або виключення одного з них унеможливує ефективне застосування комплексу в цілому. Як наголошує О. А. Чебуренков, перевага тактичної операції у порівнянні з будь-якою окремо проведеною слідчою дією або оперативно-розшуковим заходом, досягається за рахунок об'єднання в її складі ряду *взаємозалежних дій* (курсив наш. – В. Ш.). Утворена система цих дій вимагає для своєї реалізації органічного поєднання інформаційних, організаційних, логічних, психологічних та інших аспектів діяльності слідчого. Так, інформаційний аспект проведення тактичної операції виражається у передбачених нею способах і засобах збирання, перевірки, оцінки та використання криміналістично значущої інформації; організаційні основи охоплюють процес управління тактичною операцією та впливу з цією метою на всіх осіб, які беруть у ній участь; логічний аспект включає аналіз та узагальнення за допомогою законів логіки фактів, які мають значення для проведення операції, розробку логічних зв'язків між окремими діями у складі тактичної операції; психологічний момент, пов'язаний з формуванням взаємовідносин між учасниками операції, закономірностями прояву психічних якостей особи в структурі тактичної операції і т. д., оптимальне поєднання у процесі підготовки та проведення тактичної операції всіх необхідних компонентів діяльності слідчого забезпечує комплексність реалізації операції у будь-якій ситуації розслідування.

Комплексний характер здійснення тактичної операції також передбачає можливість використання широкого кола методів практичної діяльності суб'єктів розслідування для досягнення мети операції. Це логічні методи

пізнання, психологічний аналіз, методи збирання та обробки інформації, моделювання, бригадний метод розслідування та інші методи, що покликані забезпечити вирішення найрізноманітніших завдань, з якими доводиться стикатись слідчому у процесі розслідування [11, с. 23].

Цілеполягання як принцип формування тактичних операцій означає, що розроблення тактичних операцій має відбуватися виключно для реалізації певної мети, якою, як правило, виступає необхідність вирішення певного тактичного завдання, розв'язання якого в інший спосіб або неможливо, або недоцільно. «Тактична операція здійснюється лише тоді (та є операцією у власному сенсі слова), – підкреслює Є. О. Логінов, – коли вирішує такі тактичні завдання, які не можуть бути виконані однією або декількома різними діями, як процесуального, так і непроцесуального характеру. Вона дозволяє у короткий строк зібрати максимум необхідної інформації про подію злочину, найбільш оптимально використовувати мобільність, маневреність та гнучкість оперативних можливостей, яка поєднується із процесуальним характером отримання та закріплення отриманих результатів» [9, с. 43]. У зв'язку з цим тактичні операції не випадково вважають цільовими засобами розслідування.

Принцип *детермінованості* передбачає обумовленість тактичних операцій такими чинниками, як вид злочину, етап розслідування, слідча ситуація і тактичне завдання. Іншими словами, тактичні операції мають розроблятися до певного виду, злочину (інколи групи злочинів), етапу розслідування, типових слідчих ситуацій і тактичних завдань. З урахуванням зазначених чинників-детермінантів у теорії криміналістики, передусім у методиках розслідування окремих видів злочинів, мають бути розроблені типові тактичні операції, які виступають для слідчих певними орієнтирами і допомагають їм при побудові конкретної тактичної операції.

Структурованість як принцип формування тактичних операцій передбачає стійку впорядкованість компонентів, що входять до структури тактичної операції. Ця структура будується з урахуванням предмета доказування, специфіки тактичного завдання, на вирішення якого спрямована тактична операція, а також системності дій і заходів. При цьому слід пам'ятати і про субординаційність до побудови структури, тобто про певну підпорядкованість одних дій іншим і можливість їх поділу на головні і забезпечувальні у межах однієї тактичної операції.

Принцип *формалізованості* підкреслює, що тактичні операції, з одного боку, становлять основу для формалізації процесу розслідування, а з другого – самі є продуктом реалізації принципів алгоритмізації і програмування у криміналістиці. Керуючись принципом формалізованості, дослідникам доцільно розробляти тактичні операції таким чином, щоб вони мали виключно програмно-цільову спрямованість, яка забезпечує проведення слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у межах операції у оптимально визначеній послідовності. При цьому залежно від характеру

слідчої ситуації і тактичного завдання можна говорити про різні рівні формалізації тактичних операцій: а) жорстко формалізовані – у вигляді алгоритмів; б) не жорстко формалізовані – у вигляді певних програм [23, с. 191–200; 24, с. 169–174; 25, с. 8–15]. Алгоритми мають знайти свою реалізацію щодо менш ускладнених за змістом і колом учасників тактичних операцій.

Уніфікованість як принцип побудови тактичних операцій передбачає розроблення і запровадження таких підходів до створення цих криміналістичних комплексів, які б були універсальними, мали наскрізний характер і могли успішно використовуватися в теорії і практиці. Це складне завдання, вирішення якого потребує значних зусиль дослідників і передусім у наданні таких рекомендацій, які б задовольняли усіх користувачів. Йдеться про уніфікований підхід до розуміння тактичного завдання, процедури його вичленування із системи загальних завдань розслідування, компоновки оптимального переліку слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у структурі тактичної операції, обрання складу учасників тактичної операції і форми взаємодії між ними тощо.

Принцип *адаптованості* означає таку побудову тактичних операцій, яка б забезпечувала їх успішне використання при розслідуванні конкретного злочинного прояву. При реалізації цього принципу необхідно пам'ятати, що у реальному процесі розслідування поєднуються загальне, особливе та одиначне, тобто розслідування конкретного злочину тією чи іншою мірою збігається з типовою методикою або тією чи іншою мірою відрізняється від неї [21, с. 252, 253]. Зазначене зумовлює можливість виокремлення двох ситуацій: 1) типові тактичні операції, що розроблені у криміналістичних методиках, повністю збігаються з тактичними операціями, які розробляються слідчим у ході розслідування конкретного злочину; 2) тактичні операції конкретного акту розслідування взагалі не збігаються з типовими аналогами, розробленими в науці. Ця обставина й визначає необхідність адаптації типових тактичних операцій до умов розслідування конкретного злочину. Продуктивність цієї адаптації напряду залежить від обізнаності і майстерності слідчого, а також ступеня формалізації самих тактичних операцій. Якщо їх надано у вигляді певних алгоритмів або програм, то вони й більш спрощено адаптуються до умов конкретного акту розслідування. У цьому виявляється інтегративність зв'язків між принципами формалізованості і адаптованості. Крім того, зазначене стимулює науковців до більш активної діяльності з формалізації процесу розслідування.

Усі перелічені принципи тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного та утворюють єдину систему вимог, необхідних для побудови кожної тактичної операції. Реалізація даних принципів у діяльності з підготовки та проведення тактичних операцій дозволить найбільш ефективно використати можливості цього тактико-криміналістичного засобу для успішного розкриття та розслідування злочинів.

Список використаної літератури:

1. Дулов А. В. Учение о тактической операции / А. В. Дулов // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : учебник. – Киев : НИИ-РИО Киев. высш. школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1987. – С. 206.
2. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1976. – С. 447.
3. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1997. – С. 382.
4. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – С. 96–106.
5. Дулов А. В. Тактические операции / А. В. Дулов // Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. – Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 392–411.
6. Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе криминалистики / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 151–153.
7. Васильев А. Н. Планирование расследования преступлений / А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, Н. А. Якубович. – М. : Госюриздат, 1957. – С. 12.
8. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций при расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. – С. 48–49.
9. Логинов Е. А. Теоретические основы тактических операций и их производство на первоначальном этапе расследования умышленных убийств : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Е. А. Логинов. – Волгоград, 1996. – С. 30–44.
10. Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 125.
11. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 119–129.
12. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Минск : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – С. 544.
13. Кручинина Н. В. Основы криминалистического учения о проверке достоверности уголовно-релевантной информации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Н. В. Кручинина. – М., 2003. – С. 341–351.
14. Кузьмичев В. С. Научные основы и практика реализации принципа внезапности в следственной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. С. Кузьмичев. – К., 1986. – С. 9–10.
15. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. / Р. С. Белкин. – М. : ЮНИТА-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 165–168.
16. Дулов А. В. Тактика следственных действий / А. В. Дулов, П. Д. Нестеренко. – Минск : Выш. шк., 1971. – С. 9–19.

17. Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова. А. М. Сербулов. – Киев : РИО МВД УСССР, 1983. – С. 115.
18. Ахтирська Н. М. Криміналістична тактика: принципи і функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н. М. Ахтирська. – Х., 1998.
19. Белкин Р. С. Принципы формирования частных криминалистических методик / Р. С. Белкин // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. – М., 1997. – С. 201–203.
20. Возгрин И. А. Принципы методики расследования отдельных видов преступлений / И. А. Возгрин. – Л. : ВПУ МВД СССР, 1977.
21. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія / В. А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – С. 36–55.
22. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид. 2010. – С. 232–235.
23. Журавель В. А. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2008. – Вип. 2 (53). – С. 191–200.
24. Коновалова В. О. Алгоритмізація в теорії криміналістики / В. О. Коновалова // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х. : Право, 2007. – Вип. 1(48). – С. 169–174.
25. Шепитько В. Ю. Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации / В. Ю. Шепитько, Г. К. Авдеева // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов : Межвуз. темат. сб. науч. трудов. – Калининград : Калинингр. юр. ин-т МВД России, 2009. – С. 8–15.

***Принципы формирования тактических операций:
теория и методология исследования***

Рассмотрены проблемы исследования принципов формирования тактических операций. Проанализированы точки зрения ученых по рассматриваемой проблематике и проведен их критический анализ. Предложено авторское видение системы принципов формирования тактических операций.

Ключевые слова: тактическая операция, принципы формирования тактических операций, система принципов тактических операций.

***Principles for forming of tactical operations:
theory and methodology of research***

Examined the problems of the study of the principles of formation of tactical operations. Analyzed the points of view of scientists on the above problems and held their critical analysis. Proposed the author's vision the system of the principles of formation of tactical operations.

Keywords: tactical operation, the principles of formation of tactical operations, the system of principles of tactical operations.

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧИЙ КОМПЛЕКС ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Науковий вісник Ужгородського національного університету: зб. наук. пр. Серія: Право. Ужгород, 2013. Вип. № 23. Ч. 2. Т. 3. С. 122–126

Розглянуто проблеми дослідження тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості. Обґрунтовується, що тактична операція – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження. Тактичні операції розглядаються як засоби, що поєднують в собі організаційні і тактичні засади.

Ключові слова: тактична операція, тактичні завдання, засоби криміналістичної тактики, криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості.

Рассмотрены проблемы тактических операций как криминалистического комплекса организационно-тактической направленности. Обосновывается, что тактическая операция – это криминалистический комплекс организационно-тактической направленности, являющий собой систему процессуальных и непроцесуальных действий и мероприятий, обусловленных следственной (судебной) ситуацией и направленных на решение отдельной тактической задачи в процессе досудебного расследования и судебного производства. Тактические операции рассматриваются как средства, объединяющие в себе организационные и тактические основы.

Ключевые слова: тактическая операция, тактические задачи, средства криминалистической тактики, криминалистический комплекс организационно-тактической направленности.

TACTICAL OPERATION AS FORENSIC COMPLEX OF ORGANIZATIONAL AND TACTICAL DIRECTION

This forensic complex of organizational and tactical direction, which is a system of procedural and un procedural actions and measures arising from the investigation (judicial) situation and aimed at the decision of a tactical task during

the pre-trial investigation and court proceedings. Tactical operations are considered as a means of combining the organizational and tactical basis. – Considered are the problems of the study of the tactical operations as forensic complex of organizational and tactical direction. Argues that the tactical operation.

Keywords: tactical operation, tactical tasks, means of criminalistic tactics, forensic complex of organizational and tactical direction.

Постановка проблеми. Сьогодні в теорії криміналістики поняття «тактична операція» є одним із найбільш дискусійних, що не може не позначатися на остаточній розробці та дослідженні теорії тактичних операцій. Разом з тим є очевидним, що в основній більшості визначень висловлена думка, що тактична операція являє собою поєднання (сукупність, комплекс, систему) слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, спрямованих на вирішення тактичних (проміжних) завдань, що абсолютно справедливо. Разом з тим неузгодженою залишається позиція науковців щодо сутності цього поєднання, оскільки ними використовуються різні за змістовним навантаженням терміни – сукупність, система, комплекс. Зазначене обумовлює необхідність більш глибокого аналізу запропонованих у літературі визначень поняття «тактична операція».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для позначення поняття цієї криміналістичної категорії використовуються різноманітні терміни. нерідко її іменують «криміналістична операція» (І. М. Комаров, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. П. Яблоков), «методична операція» (М. О. Селіванов), «криміналістична тактична операція» (А. В. Дулов, В. І. Шиканов, І. О. Возгрін, О. А. Чебуренков), «слідча операція» (В. Я. Колдін), «стратегічна операція» (В. О. Образцов, С. В. Лаврухін), «спеціальна операція» (В. М. Григорьев, С. Б. Россинський), «психолого-тактична операція» (В. Й. Бочелюк), «тактична комбінаційна операція» (Є. Г. Джакішев) та ін.

Очевидно, що лише перераховані терміни досить переконливо свідчать про спірність та неоднозначність наукових підходів до визначення цієї криміналістичної категорії. Відсутність єдиного погляду на визначення вказаного поняття викликає термінологічну плутанину, яка негативно впливає як на дослідження комплексів дій, що використовуються при розслідуванні окремих видів злочинів, так і на практику їх застосування [1, с. 67–71].

На нашу думку, така термінологічна розбіжність до певної міри є виправданою і пов'язана з етапом формування теорії тактичних операцій, становленням цієї категорії криміналістики. Ми солідарні з позицією тих науковців, які називають операцію тактичною, тим самим підкреслюючи її спрямованість і апіорну можливість індивідуальної адаптації до конкретної криміналістичної методики. Тому, на наше переконання, найбільш вдалим, оптимальним для позначення комплексу процесуальних та непроцесуальних дій, заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань розслідування, слід визнати усталений термін «тактична операція».

Проблематика тактичних операцій досліджувалася у докторській дисертації І. М. Комарова «Проблемы теории и практики криминалистических операций в досудебном производстве» (2003 р.), в кандидатських дисертаціях А. В. Галанової, С. Ф. Здоровка, В. А. Князева, В. Я. Решетнікова, С. Б. Росинського, Є. О. Логінова, Г. С. Фоміної, а також висвітлювалася у монографіях Е. Ю. Березутського, А. В. Дулова, Н. В. Кручиніної, І. М. Комарова, В. О. Образцова, В. І. Шиканова та ін. Водночас у теорії криміналістики поняття тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості залишаються дискусійними і в окремих випадках потребують додаткового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття тактичної операції як криміналістичного комплексу організаційно-тактичної спрямованості, критичний аналіз наукових підходів вчених-криміналістів на цю проблематику, висвітлити тактичні операції як засоби, що поєднують в собі організаційні і тактичні засади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом доктринальні підходи до визначення поняття тактичної операції зазнали істотних змін. До певних криміналістичних новацій можна віднести пропозиції розглядати тактичні операції як програмно-цільовий метод, під яким у літературі [2, с. 50–53] розуміється науковий аналіз і організація діяльності для одержання нових знань за допомогою заздалегідь розроблених типових криміналістичних програм. Зокрема, А. В. Пономарьова пропонує під тактичною операцією розуміти не що інше, як певну програму дій (метод) по розслідуванню, підпорядковану конкретним цілям, що досягаються в типових ситуаціях встановлення істини, чи «програмно-цільовий метод» організації діяльності слідчого [10, с. 99–141].

Відмінну і доволі оригінальну позицію щодо досліджуваної проблематики займає І. М. Комаров, який називає операцію криміналістичною і визначає її як «обумовлений ситуаціями розслідування криміналістичний метод пізнання в практичній діяльності суб'єкта доказування при вирішенні системних завдань досудового провадження» [7, с. 123]. Сутність цієї категорії І. М. Комаров розглядає на підставі філософсько-гносеологічного обґрунтування як «системний, поліфункціональний спосіб цілеспрямованої інформаційно-пізнавальної та конструктивної діяльності суб'єкта доказування у вирішенні завдань досудового провадження» [7, с. 44], як складну «синтетичну», комплексну побудову, що має стійкі властивості і зв'язки, які визначають походження, характер і напрям її розвитку [7, с. 35–64].

Наведена позиція І. М. Комарова у сучасній криміналістиці є новаторською і, безумовно, заслуговує на уваги і додаткового поглибленого осмислення та аналізу. Водночас зайве захоплення автором власною інтерпретацією визначення поняття тактичної операції призводить до того, що він нехтує загальноновизнаними, традиційними ознаками цієї категорії. Зокрема, цілеспрямованістю тактичних операцій на розв'язання певних тактичних

завдань, вирішення яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. На нашу думку, такий підхід не зовсім повно й точно відображає специфіку досліджуваної категорії.

В. Ю. Шепітько й В. А. Журавель взагалі тактичні операції відносять до розряду організаційно-тактичних засобів проведення досудового розслідування, особливостями яких є поєднання в них організаційних і тактичних засад. Під організаційними засадами науковці розуміють оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (операцій), провадження яких обумовлене єдиною метою і здійснюється за певних умов місця й часу. Тактичні засади передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів та їх спрямованість на вирішення проміжних завдань слідства [13, с. 216–225].

Організаційні основи тактичних операцій визначаються передусім природою цих засобів, які апріорі передбачають провадження не однієї слідчої дії чи заходу, а цілого їх комплексу, що наперед визначає необхідність реалізації організаційно-управлінських підходів з метою визначення оптимальної послідовності, своєчасності, узгодженості провадження окремих компонентів операції.

У криміналістичній літературі справедливо наголошується на організаційному спрямуванні тактичних операцій. Так, А. В. Дулов зазначає, що тактичні операції є формою організації розслідування, а розробка тактичних операцій – одним із видів організаційної діяльності по розслідуванню злочинів. Організувати діяльність по розслідуванню злочинів – означає визначити її мету (зокрема, сукупність тактичних завдань, які потрібно вирішити), виявити методи і засоби досягнення цієї мети. Нарешті, організувати діяльність, тобто визначити, з ким потрібно буде взаємодіяти і як здійснювати цю взаємодію [3, с. 74–87].

Практичне призначення організації полягає у визначенні оптимального напрямку і змісту розслідування, оптимізації його мети, мобілізації сил і засобів, створення умов необхідних для її досягнення [5, с. 39–45]. Щодо організації тактичних операцій, то її необхідність обґрунтовується передусім організаційно-функціональним призначенням цих тактичних засобів. Так, А. В. Дулов зазначає, що будь-яка тактична операція завжди є сукупністю дій, видом людської діяльності, в процесі якої вирішуються різні завдання, реалізуються засоби їх вирішення. Вона є формою, а її розроблення – одним із видів організаційної діяльності по розслідуванню злочинів. Організувати таку діяльність означає визначити її мету (перелік тактичних завдань, які потрібно вирішити), виявити методи й засоби її досягнення, визначити, з ким потрібно взаємодіяти і як реалізувати цю взаємодію. Організаційна діяльність слідчого, на думку вченого, це «сукупність його дій, спрямованих на практичне забезпечення процесуального управління операцією, процесуальна дія з цією метою, які беруть у ній участь» [3, с. 49–96]. Така діяльність складається з вольових дій, спрямованих на реалізацію й перевірку версій і планів. Вона ви-

являється у двох формах у самоорганізації й організації людей для колективного вирішення професійного завдання [15, с. 162].

Організаційна діяльність з підготовки та здійснення тактичних операцій має складний, динамічний характер, який змінюється залежно від специфіки кожної кримінальної справи. В окремих публікаціях висловлювалися міркування щодо організаційної діяльності з проведення тактичної операції, основу якої складають загальні підходи, прийняті в криміналістичній доктрині [3, с. 109–121]. Так, В. О. Образцов у організації тактичної операції виділяє три стадії: 1) стадію підготовки (організації), яка включає низку етапів: а) побудови й вивчення розумової моделі ситуації, що склалася, б) визначення завдань діяльності, в) прийняття рішення про необхідність проведення операції й розроблення її програми, г) вжиття заходів із забезпечення програми операції у стадії її підготовки; 2) стадію реалізації тактичної операції (робочу частину); 3) заключну стадію [9, с. 75–86; 137–147].

На наш погляд, під організацією проведення тактичних операцій варто розуміти впорядковану сукупність взаємоузгоджених і взаємопов'язаних дій їх учасників, спрямованих на створення належних умов з підготовки та ефективного проведення цих криміналістичних комплексів. Результати проведеного нами анкетування слідчих прокуратури, МВС і СБУ щодо основних елементів організації тактичних операцій показало, що найбільш вагомими є такі: а) забезпечення технічними, кадровими, нормативними й іншими ресурсами (цей елемент зазначили 34% опитаних респондентів); б) забезпечення у процесі проведення тактичних операцій взаємодії між слідчим, працівниками оперативних підрозділів, спеціалістами і співробітниками контролюючих та інших органів (76,9%); в) планування проведення операцій з урахуванням специфіки тактичних завдань і слідчих ситуацій, послідовності, місця, часу й кола учасників (83%).

З нашої точки зору, таке уявлення щодо організаційної сутності тактичних операцій є логічним і обґрунтованим, оскільки лише за умов належного організаційного забезпечення вони набувають особливого значення для практики розслідування, стають надбанням слідчих у їх професійній діяльності [12, с. 185–192].

Організаційна основи тактичних операцій знаходить своє відображення і в координації діяльності слідчого, прокурора та співробітників оперативно-розшукових підрозділів й інших органів, які беруть участь у провадженні тактичної операції і виконують завдання відповідно до своєї компетенції і поставлених цілей в досудовому розслідуванні. Тобто слідчий, прокурор не лише організують і керують проведенням тактичної операції, але й здійснюють координацію зусиль її учасників на досягнення поставленої мети.

Розмаїття запропонованих визначень поняття тактичної операції, доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цієї криміналістичної категорії не сприяють остаточному формуванню наукової концепції тактичних опе-

рацій. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття тактичної операції можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазначається у спеціальній літературі, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета» [4, с. 48]. Так, М. О. Марочкін серед ознак, які можуть бути покладені в основу визначення поняття тактичної операції, називає: а) системність взаємопов'язаних слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; б) обумовленість цієї системи дій слідчою ситуацією; в) плановірність їх реалізації; г) управлінська роль слідчого; д) цілеспрямованість дій на вирішення конкретних тактичних завдань [8, с. 13]. У свою чергу В. О. Князев як ознаки тактичної операції визначає: 1) сукупність слідчих дій; 2) програмно-цільовий характер дій; 3) узгодженість дій; 4) комплексність дій; 5) широке використання слідчих заходів; 6) детермінованість слідчою ситуацією [6, с. 64–68]. В. Ю. Шепітько зазначає, що важливою ознакою тактичної операції є те, що вона виконує свої робочі функції в проміжних завданнях розслідування [11, с. 286]. В. І. Шиканов виокремлює такі ознаки тактичної операції: система узгоджених між собою дій; єдиний план; регламентованість кримінально-процесуальним законом; проміжне тактичне завдання, зумовлене предметом доказування; алгоритм дій [14, с. 117–118].

Узагальнюючи всі істотні ознаки тактичної операції з метою визначення її поняття, А. В. Дулов виокремив такі: сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; наявність мети, єдиного плану; тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій [3, с. 43–44]. Він вважає, що тактична операція – це: 1) сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування; 2) засіб реалізації взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами та закладами, окремими громадянами, необхідність у якому виникає при вирішенні завдань в ході розслідування; 3) організаційний і тактичний засіб здолання протидії з боку правопорушника; 4) засіб алгоритмізації процесу розслідування злочинів; 5) засіб реалізації тактичних прийомів, які вимагають сукупності дій слідчого і представників інших органів [3, с. 43].

Окремі з наведених А. В. Дуловим положення є спірними, на що зверталася увага в криміналістичній літературі [7, с. 123]. Зокрема, викликає заперечення теза, що «тактична операція – це сукупність тактичних засобів, через які реалізуються методи розслідування». Як видається, цією сукупністю власне і є тактична операція, яка у значному ступені є синтезуючою криміналістичною категорією, до складу якої входять слідчі дії, інші заходи, об'єднані єдиною метою і спрямовані на розв'язання тактичного завдання. У цьому сенсі тактична операція сама діє як особливий, комплексний організаційно-тактичний засіб пізнання у досудовому провадженні.

Багатоваріантність ознак тактичної операції, різна їх інтерпретація потребує їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до ува-

ги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, що притаманні такій криміналістичній категорії, як тактична операція, на суттєві та несуттєві. Суттєвими є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття тактичної операції. Несуттєві ознаки хоча і не входять до змісту поняття тактичної операції, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. До таких можна віднести: застосування тактичних операцій головним чином на початку кримінального провадження; короткостроковість провадження тактичної операції, тобто здійснення тактичної операції у порівняно зжаті терміни; наявність єдиного керівництва з боку слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути і посадова особа оперативних підрозділів); провадження тактичних операцій з дотриманням принципів кримінального процесуального закону; виконання тактичною операцією рольової функції відповідно до виду злочину; формальність назв тактичних операцій та ін.

Заслуговують на увагу й погляди практиків на ознаки тактичної операції. Так, за результатами проведеного нами анкетування слідчих прокуратури, МВС і СБУ 74% опитаних респондентів вказали, що тактична операція – це передусім засіб вирішення тактичних завдань; 38,3% – засіб впливу на слідчу ситуацію, що склалася, з метою її зміни на кращу; 61,7% – форма взаємодії слідчого, прокурора, співробітників оперативних підрозділів, контролюючих та інших органів, спеціалістів.

До суттєвих ознак тактичної операції, на нашу думку, можна віднести такі: 1) системність взаємопов'язаних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших дій (заходів) алгоритмічного характеру; 2) обумовленість цієї системи дій слідчою та судовою ситуацією на певному етапі кримінального провадження; 3) спланованість тактичної операції, тобто дії та заходи такої операції провадяться за єдиним планом; 4) керівна (управлінська) роль слідчого, прокурора (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути і посадова особа оперативних підрозділів), а в судовому провадженні – судді; 5) спрямованість дій та заходів на вирішення окремого тактичного завдання у досудовому розслідуванні та судовому провадженні.

Висновки. Таким чином, тактична операція – це криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, обумовлених слідчою (судовою) ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання в ході досудового розслідування та судового провадження.

Отже, розробка поняття тактичних операцій та її ознак є нагальною потребою криміналістичної теорії і слідчої практики і позитивно вплине на процес установлення істини у кримінальних провадженнях. В останні десятиліття концепція тактичних операцій інтенсивно розвивається, поступово переходячи в ранг окремої криміналістичної теорії. Це цілком закономірно, тому що тактичні операції активізують і організують процеси взаємодії

правоохоронних органів, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань. Усе це свідчить про необхідність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження тактичних операцій у практичну діяльність по розслідуванню злочинів. Ось чому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій. Подальші ж дослідження порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістики, спрямованих на оптимізацію слідчої та судової діяльності.

Список використаних джерел:

1. Гавріляк О. Ю. Проблемні питання визначення поняття «Тактична операція» / О. Ю. Гавріляк // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – Луганськ : ЛДУВС, 2008. – Вип. 1. – С. 67–71.
2. Гаєнко, В. І. Про перспективи використання програмно-цільового методу в криміналістиці / В. І. Гаєнко, О. М. Литвинов // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар.-практ. конф. 25–26 верес. 2003 р. / за ред. Панова М. І., Шепітька В. Ю., Коновалової В. О. та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 50–53.
3. Дулов, А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.
4. Жеребкін, В. Є. Логіка : підручник / В. Є. Жеребкін. – 9-те вид. – К. : «Знання», КОО, 2006. – 255 с.
5. Зеленский, В. Д. О содержании организации расследования / В. Д. Зеленский // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе : материалы всерос. научно-практ. конф. (г. Краснодар, 23–24 мая 2002). – Краснодар : Изд-во Краснодар. ун-та, 2002. – С. 39–45.
6. Князев, В. А. О понятии тактической операции / В. А. Князев // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев : Вищ. шк., 1982. – Вип. 25. – С. 64–68.
7. Комаров, И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с.
8. Марочкин, Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике / Н. А. Марочкин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. – 32 с.
9. Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции / В. А. Образцов // Криминалистика; под ред. проф. В. А. Образцова. – М. : Юристъ, 1995. – С. 75–86.
10. Пономарева, А. В. Методика расследования изнасилований / А. В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
11. Шепітько, В. Ю. Вибрані твори / В. Ю. Шепітько. – Х. : Апостіль, 2010. – 576 с.
12. Шепітько, В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби із злочинністю: зб. Наук. Пр. ; редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.

13. Шепітько, В. Ю. Проблеми забезпечення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби із злочинністю: зб. Наук. Пр./редкол.: В. І. Борисов та ін. –Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 16. – С. 216–225.
14. Шиканов, В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут. Ун-та, 1978. – 192 с.
15. Шиханцов, Г. Г. Юридическая психология / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зеркало, 1998. – 352 с.

СИТУАЦИОННЫЙ ПОДХОД ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Библиотека криминалистика. Научный журнал. М.: Юрлитинформ, 2013. № 3 (8). С. 271–279.

Исследуются проблемы ситуационного подхода при формировании тактических операций в досудебном производстве. Следственная ситуация рассматривается как определяющий фактор разработки тактических операций. Проанализированы влияние компонентов следственной ситуации и их роль на построение тактических операций. Определены возможности типизации следственных ситуаций на определенных этапах расследования и особенности формирования типовых тактических операций.

Ключевые слова: тактическая операция; следственная ситуация; тактическая задача; ситуационный поход; формирование тактических операций.

Для формирования теоретической концепции тактических операций и осуществления в практической деятельности ее положений особое значение приобретает ситуационный подход, который позволяет использовать в следственной деятельности информацию обобщенного характера, наиболее значимую для выбора и адаптации типовых тактических решений, обеспечивающих оптимальное производство по уголовному делу. Действительно, именно за счет определения следственных ситуаций, осуществления их типизации, формулировки относительно них тактических задач и оптимальных средств их решения можно существенно поднять уровень научных разработок в теории тактических операций. При этом следственные ситуации рассматриваются как решающие детерминирующие факторы построения тактических операций, непосредственно влияющие на практику применения этих тактических средств.

Исследование следственной ситуации как определяющего фактора-детерминанта тактической операции, по нашему мнению, должно включать три таких аспекта: а) определение понятия «следственная ситуация»; б) выяснение состава компонентов следственной ситуации и роли каждого из них на процесс построения тактических операций; в) определение возможностей типизации следственных ситуаций на определенных этапах расследования с целью вычленения промежуточных задач и средств их решения.

В специальной научной литературе ситуация трактуется как система внешних условий относительно субъекта, побуждающих и опосредствующих его активность [32, с. 364]. Вместе с тем среди ученых-криминалистов нет единства взглядов на понятие следственной ситуации. Эту категорию определяют как: 1) совокупность условий, в которых на данный момент осуществляется расследование [4, с. 135]; 2) совокупность фактических данных, отражающих существенные черты события [16, с. 90]; 3) комплекс фактических данных, установленных в ходе расследования и принятых во внимание наряду с источниками их получения [33, с. 52]; 4) состояние расследования преступления, определяющее наличие (отсутствие) доказательственной и оперативной информации об обстоятельствах предмета доказывания и компонентах криминалистической характеристики, что обуславливает систему непосредственных задач и направление расследования [26, с. 64]; 5) степень информационной осведомленности о преступлении, состояние процесса расследования на определенный момент времени, оценка которого позволяет следователю принять наиболее целесообразные по делу решения [11, с. 46].

В криминалистике встречаются различные подходы к определению структуры следственной ситуации [30, с. 56 ; 10, с. 68 ; 17, с. 171]. В частности, Т. С. Волчецкая, анализируя структурные компоненты следственной ситуации, предлагает разделить их на три основные группы. Это факторы: а) касающиеся расследуемого события и определяющие степень его достоверности и полноту информационной модели до момента оценки следственной ситуации; б) характеризующие саму систему расследования, ее процессуальное и тактическое состояние, психологические взаимоотношения участников предварительного расследования и т.д.; в) касающиеся внешней среды, в которой проводится расследование, и определяющие так называемую следственную обстановку [11, с. 146].

По мнению Р. С. Белкина, следственная ситуация представляет собой сложную, многоаспектную категорию, в состав которой входят компоненты следующего характера: 1) психологического – результат конфликта между следователем и противодействующими ему лицами, проявление психологических свойств следователя, лиц, проходящих по делу, и т.п.; 2) информационного – осведомленность следователя об обстоятельствах преступления, возможных доказательствах, возможности их обнаружения и экспертного исследования, местах сокрытия искомого, а также осведом-

ленность следователя и иных лиц, противостоящих в процессе расследования, о степени информированности следователя и свидетелей, о выявленных и не выявленных доказательствах, о намерениях следователя и др.; 3) процессуального и тактического – состояние производства по делу, доказательства и их источники, возможность избрания мер пресечения, изоляции друг от друга лиц, противодействующих расследованию, проведение конкретного следственного действия и пр.; 4) материального и организационно технического – наличие коммуникаций между дежурной частью и оперативно-следственной группой, наличие средств передачи информации из учетных аппаратов органов внутренних дел, возможность мобильного маневрирования наличными силами, средствами и т.п. [6, с. 70].

Анализируя разнообразие подходов к определению понятия и структуры следственной ситуации, В. П. Бахин предлагает рассматривать эту криминалистическую категорию в широком и узком смыслах. В широком смысле следственная ситуация представляет собой совокупность условий, которые наиболее полно характеризуют и отражают все, что влияет и может влиять на расследование преступления, обуславливая его особенности. В узком смысле следственная ситуация определяется как совокупность информационных данных, характеризующих состояние (обстановку) расследования на определенном этапе [1, с. 196–197].

В криминалистической теории существуют различные подходы к классификации следственных ситуаций. Так, Р. С. Белкин и Н. П. Яблоков все следственные ситуации подразделяют на благоприятные и неблагоприятные [7, с. 162–163]. Другими учеными-криминалистами предлагается деление следственных ситуаций на типичные и специфические; начальные, промежуточные и конечные; бесконфликтные и конфликтные [1, с. 198–202; 3, с. 202]. Л. Я. Драпкин выделяет простые и сложные следственные ситуации. По его мнению, простые следственные ситуации возникают в случаях незначительности информационных, логических, психологических, тактических, организационно-управленческих проблем и наличия в распоряжении следователя достаточных ресурсов для их устранения. Иное положение складывается, когда расследование существенно осложнено поиском надежных источников информации, достаточных данных об элементах предмета доказывания, противодействием следователю со стороны обвиняемых и других участников уголовного процесса, отсутствием гарантированных способов достижения целей, нехваткой времени, средств, их неправильным распределением, большой трудоемкостью проводимых действий и другими негативными факторами. Такая неблагоприятная обстановка приводит к возникновению сложных следственных ситуаций. В зависимости от количества, характера и содержания формирующих факторов все сложные ситуации Л. Я. Драпкин дифференцирует на: а) проблемные (характеризуются противоречием между знанием и незнанием, специфическим соотношением известного и неизвестного, при котором искомое не предоставляется

и непосредственно в исходных данных не содержится, но находится в двойственной возможной связи с уже установленными фактами, которые в какой-то степени ограничивают и направляют поиск решения); б) конфликтные (особое состояние системы межличностных отношений двух или более участников уголовного процесса, имеющих противоположные интересы и стремящихся к достижению различных целей в условиях информационной неопределенности, которая возникает в связи с планами и намерениями соперника); в) тактического риска (определяется как специфическое соотношение между возможными способами действий следователя, направленными на достижение намеченной цели и неоднозначными, негарантированными результатами их реализации); г) организационно неупорядоченные (соотношение существенных организационно-управленческих трудностей процесса расследования и недостаточных на данный момент для их преодоления объективных и субъективных возможностей (ресурсов) следователя); д) комбинированные (им могут быть присущи одновременно или в различных сочетаниях черты проблемности, конфликтности, тактического риска и организационной неупорядоченности) или е) смешанные ситуации [19, с. 9–11].

«Стандартность», повторяемость следственных ситуаций и соответственно путей их разрешения создают предпосылки для их типизации [9, с. 12], выделения типичных ситуаций и разработки на этой основе рекомендаций по методике расследования отдельных видов преступлений, в том числе формирования тактических операций, необходимых для определения направления дальнейшего расследования, правильного построения и проверки следственных версий, выявления обстоятельств, имеющих значение для дела, избрания комплекса и очередности следственных действий [37, с. 121]. При этом типичные следственные ситуации представляют собой «результат научного обобщения следственной практики», «высшую степень научной абстракции», «ситуацию, в информационной структуре которой преобладают общие, часто повторяющиеся черты» [8, с. 139]. В связи с этим В. Ю. Шепитько отмечает, что в отношении типовых ситуаций можно наметить определенный образ действий следователя в процессе получения доказательственной информации. Знание таких ситуаций позволяет не только предвидеть их возникновение в соответствующих условиях как закономерных, но и выбирать такие тактические приемы (комбинации), являющиеся наиболее оптимальными [36, с. 115]. По нашему мнению, это в полной мере относится и к разработке и реализации тактических операций.

Типизировать следственные ситуации можно главным образом по одному из основных компонентов. Обычно таким является наличие информации о событии преступления и его участниках. Типовыми считаются ситуации, с которыми сталкивается следователь на первоначальном и последующем этапах расследования преступления, что зависит от полноты исходных

рого составляют различные условия, обстоятельства, факторы, определяющие обстановку (положение) процесса расследования на определенном его этапе и имеющие значение для избрания и реализации оптимальных приемов, методов и средств, в том числе и тактических операций.

Между следственной ситуацией и тактической операцией существует глубокая генетическая связь, заключающаяся в том, что тактическая операция формируется в конкретной следственной ситуации, зависит от нее как подбором средств, так и их содержанием. Доказывая это положение, А. И. Святненко обращает внимание на то, что в начале расследования перед следователем возникает не задача, требующая решения, а ситуация с высокой степенью неопределенности. Это порождает необходимость влияния на ситуацию, управлять ею с целью получения иной ситуации, с большей степенью определенности. Такое влияние может быть направлено на выяснение какого-то одного элемента преступления или одного информационного компонента. Воздействие может также выступать в ином виде, быть направлено на выяснение сразу нескольких признаков преступления, то есть иметь характер тактической операции [24, с. 56–59].

Рассматривая проблемы разработки и реализации тактических операций и их ситуационной обусловленности при расследовании преступлений, следует учитывать основные положения теории следственных ситуаций, являющиеся относительно проблематики тактических операций «более общими» [6, с. 70]. В связи с этим заслуживают внимания концептуальные положения криминалистической ситуалогии и предложения по поводу отнесения ее к общей теории криминалистики (Т. С. Волчецкая, С. Е. Воронин, А. Ю. Головин, Л. Я. Драпкин, Д. В. Ким, Г. А. Матусовский, Н. П. Яблоков и др.) [13 ; 15 ; 18 ; 19 ; 25 ; 28 и др.].

На наш взгляд, такое понимание современного состояния теории следственных ситуаций отражает ее методологическое значение для криминалистики в целом и позволяет четко определить место этой теории в системе криминалистики. Как показали результаты научных исследований, ситуационный подход является характерным для всех разделов науки криминалистики и в каждом из них ситуациям следователь придает особое значение для более глубокого анализа закономерностей изучаемой разработки криминалистических рекомендаций, адаптированных к конкретным условиям деятельности [12, с. 43, 44]. При этом упорядочение следственных ситуаций целесообразно осуществлять на основании ситуационного моделирования, сущность которого заключается в том, что большое количество конкретных ситуаций, аналогичных в каком-либо существенном отношении, как бы сливается, сочетается в одну или несколько обобщенных ситуаций, для которых и разрабатываются оптимальные программы принятия решений и проведения практических действий [20, с. 28,29].

Ситуационное моделирование, как правильно отмечает Т. С. Волчецкая, предусматривает упорядочение большого количества следственных ситуаций

в однотипные классы. При этом процесс типизации ситуаций всегда требует определенного «усреднения», что происходит за счет отвлечения от частностей, выдвижения на первый план признаков группового характера [14, с. 38–42]. Учитывая изложенное, исчерпывающий перечень всех образующих следственную ситуацию компонентов вряд ли может быть составлен, поэтому целесообразно указать лишь на некоторые их группы. Такой подход упрощает анализ содержания ситуации и в то же время позволяет практическим работникам рассмотреть все значимые компоненты следственной ситуации, определить возможности их оптимального использования для решения задач расследования.

При исследовании специфики системы «следственная ситуация – тактическая операция» необходимо исходить из того, что взаимосвязь ее компонентов обоюдная, двусторонняя, многоуровневая и динамичная. В частности, решение о целесообразности проведения тактической операции принимается на основе оценки следственной ситуации. В дальнейшем структура и направленность тактической операции определяются характером следственной ситуации, сложившейся на определенном этапе расследования. При этом комплекс следственных, оперативно-розыскных и иных действий (мероприятий), определяющих структуру тактической операции, может видоизменяться (дополняться) в зависимости от ситуации. К примеру, если следственная ситуация, сложившаяся на момент расследования, благоприятная, эти обстоятельства просто используются при реализации тактической операции, а ее благоприятные стороны учитываются при планировании и проведении такой операции. Если следственная ситуация неблагоприятна, то тактическая операция призвана прежде изменить ее в лучшую сторону, направленность, противодействующую расследованию, или вообще ее устранить. Вместе с тем неблагоприятная следственная ситуация может побудить следователя и к отказу от проведения тактической операции в данный момент или вообще. Если непродуманные действия следователя, например, насторожили подозреваемого, операция по задержанию его и сообщников с поличным может стать безрезультативной [5, с. 297 ; 34, с. 179–187 ; 31, с. 24–33 и др.]. Кроме того, такая ситуация непосредственно влияет на структуру тактической операции, ограничивает следователя в выборе ее элементов, не позволяет осуществить те или иные следственные действия как элементы последней [6, с. 70].

Некоторые ученые [22, с. 66–67], указывая на двустороннюю связь тактической операции со следственной ситуацией, отмечают, что тактические операции реализуются в основном в условиях конфликтной следственной ситуации, целью которой является изменение ее в лучшем для расследования направлении. Конфликтная ситуация обуславливает применение конкретной системы, согласованных между собой действий и мероприятий.

Считаем, что такой подход имеет не которые неточности и требует определенных уточнений. Во-первых, тактические операции проводятся при

расследовании преступлений не только в конфликтных ситуациях, но и в бесконфликтных. Во-вторых, такое разделение следственных ситуаций достаточно условно, любая бесконфликтная ситуация при неправильной организации и проведении расследования, ошибках следователя может перерасти в конфликтную. В таком случае можно прийти к абсурдному выводу, что в начале расследования в бесконфликтной ситуации необходимости в проведении тактических операций не было, но впоследствии следователь превратил такую ситуацию в конфликтную – искусственно возникла необходимость в проведении тактических операций. Поэтому такой подход является противоречивым.

В других случаях ученые-криминалисты отмечают, что тактические операции проводятся в сложных ситуациях, которые, как правило, характеризуются неполнотой знаний о преступлении, их обстоятельствах и участниках [24, с. 56–59]. В частности, Л. Я. Драпкин [19, с. 139] считает, что необходимость в проведении тактических операций возрастает в зависимости от сложности следственных ситуаций. Например, в ситуации тактического риска надежность даже правильно выбранного способа действий существенно снижается и зависит от случайных, непредсказуемых факторов. В связи с этим проблема повышения вероятности достижения целей становится здесь ключевой, а проведение тактических операций – главным средством оптимизации расследования.

Необходимо отметить, что классификацию следственных ситуаций на простые и сложные нельзя абсолютизировать, считать их раз и навсегда стабильными. Следственные ситуации, будучи динамичной категорией, под влиянием многих факторов и прежде всего в результате воздействия участников расследования могут варьироваться как от сложной к простой – положительно, так и отрицательно – от простой к сложной. Например, в результате неправильной оценки обстановки следователь принимает ошибочное решение и не осуществляет задержание подозреваемого на месте преступления, а преступник, воспользовавшись этим, скрывается. В таком случае простая следственная ситуация может трансформироваться в сложную.

По нашему мнению, следует обязательно учитывать действительно в той или иной следственной ситуации реальную необходимость (основания) применения тактической операции. Необходимость в реализации тактической операции возникает в том случае, когда отдельное, изолированное применение других тактических средств недостаточно эффективно для решения тактической задачи, что приведет к потере информации и связано с дополнительными затратами времени, процессуальных или материальных ресурсов. Особенностью тактической операции является то, что в ее содержание входит не случайный набор следственных действий, а целостный комплекс связанных внутренним единством, заранее определенных, согласованных между собой, скоординированных и целенаправленно осуществ-

вляемых в оптимальной последовательности действий на основе специальной программы [21, с. 13].

Выбор и порядок проведения тактической операции, акцентирует внимание В. П. Бахин, определяется содержанием и характером конкретной следственной ситуации. В «благоприятной» следственной ситуации сложившиеся условия используются при планировании и проведении тактической операции. В случаях «неблагоприятности» осуществления тактической операции направлены на ее изменение, преобразование и строятся с учетом необходимости преодоления противодействующих факторов [2, с. 29].

Следственная ситуация постоянно осуществляет определенное управленческое влияние на любую тактическую операцию. Познание и учет этого обстоятельства позволяют повысить эффективность разрабатываемых тактических операций. Поэтому в процедуре подготовки и принятия решения об их проведении оценка ситуации занимает одно из центральных мест. В этой связи в криминалистической научной литературе отмечается, что правильная оценка следственных ситуаций и избрание на этой основе тактики расследования являются важными условиями целеустремленности следствия, принятия научно обоснованных и оптимальных решений тактического, методического и технико-криминалистического характера [27, с. 165].

Как сложное многоаспектное образование следственная ситуация не только объединяет в себе компоненты управленческой (информационно-логической и тактико-психологической), организационно-технической и материальной направленности, но и отражает своеобразие связей и отношений между ними. Комплексный анализ последних является важным для правильного определения характера следственной ситуации, точного выбора средств и способов тактического воздействия на нее. Особенно он необходим для установления неизвестных следствию элементов в содержании конкретной ситуации. Руководствуясь данными о каком-либо одном из компонентов или их группе в системе выявления связей и отношений между отдельными ее составляющими, следователь может прогнозировать (с разной степенью вероятности) существование и содержание других компонентов, данных о которых пока нет в материалах уголовного дела [34, с. 179–183].

В связи с этим целесообразно учитывать, как те или иные компоненты следственной ситуации находят свое выражение при планировании и проведении тактических операций, как они влияют на структуру тактической операции. Как справедливо отмечает А. А. Чебуренков, криминалистические рекомендации по подготовке и проведению тактических операций как сложного организационного комплекса следственных, оперативно-розыскных и иных мероприятий также следует разрабатывать с учетом материальных, технических и организационных факторов, проявляющих себя в конкретной ситуации [34, с. 185–187]. Содержание, масштаб, состав исполнителей, а также продолжительность и результативность операции могут зависеть, в частности, от возможности объединения сил сотрудников различных

правоохранительных органов, контролирующих структур и специальных служб, привлечения специалистов вспомогательного технического персонала, использования специальных технических средств и привлечения к проведению операции постоянно действующих следственно-оперативных групп и др. [22, с. 211–215].

Таким образом, исследования криминалистической ситуалогии открывают новые перспективы и возможности для успешного формирования научной концепции тактических операций и реализации ее положений в практической деятельности по раскрытию и расследованию преступлений. Важное значение для совершенствования существующих и разработки новых тактических операций имеет учет особенностей следственной ситуации, в частности, таких ее процессуально-тактических компонентов, как возможность изоляции друг от друга лиц, проходящих по делу, проведения конкретного следственного действия или оперативно-розыскного мероприятия и т.п. Рекомендуется также учитывать такие компоненты следственной ситуации материального и организационно-технического характера, как наличие коммуникаций между дежурной частью и следственно-оперативной группой, средств передачи информации, возможность мобильного маневрирования наличными силами, средствами и др. [35, с. 230]. Поэтому следственная ситуация обуславливает проведение тактических операций, которые, в свою очередь, являются средством тактического воздействия на ситуацию с целью ее изменения в лучшую сторону. Тактическая операция выступает специфическим тактическим средством разрешения следственной ситуации.

Пристатейный библиографический список:

1. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987.
2. Бахин В. П. Тактическое решение и тактическая операция // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский и др.; под ред. В. К. Лисиченко. Киев: Выщ. шк., 1988.
3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М.: Мегатрон XXI, 2000.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М.: Юристь, 1997.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб, пособ. для вузов. 3-е изд., доп. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2001.
6. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: учеб пособ. Волгоград: ВСШ МВД РФ. 1993. 200 с.
7. Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации // Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. М.: Юридическая литература, 1986. С. 162–163.

8. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М.: Изд-во МГУ, 1984. 143 с.
9. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2002. 19 с.
10. Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования // Следственная ситуация. М., 1985. С. 66–69.
11. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 1997. 248 с.
12. Волчецкая Т. С., Яблоков Н. П. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии // Вестник Московского ун-та. Серия «Право». 1997. № 3. С. 41–50.
13. Волчецкая Т. С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: учеб, пособие. Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 2001. 99 с.
14. Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике: учеб, пособие. Калининград: Изд-во Калининградского ун-та, 1997. 248 с.
15. Воронин С. Э. Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. 211 с.
16. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц // Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования. М., 1973. С. 90–98.
17. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск: Средне-Уральское книжное из-во, 1975. 184 с.
18. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. М.: Лэкс-Эст, 2002. 305 с.
19. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1987. 168 с.
20. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия: межвуз. науч. сборник. Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1989. С. 28–29.
21. Дулов А. В. Тактические операции // Криминалистика: учеб, пособие / Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 406–409.
22. Ивченко Л. И. Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений. М., 2005. 168 с.
23. Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс. М.: Юрид. фирма «Контакт»; Инфра-М, 2003. 302 с.
24. Карагодин В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления // Тактические операции

- и эффективность расследования: сб. науч. трудов. Свердловск: Изд-во Свердловского юридического ин-та, 1986. С. 56–59.
25. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций / под ред. В. К. Гавло. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2008. 195 с.
 26. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб, пособ. Х.: Изд-во Юридического ин-та, 1985. 92 с.
 27. Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. М.: Юридическая литература, 1986. 512 с.
 28. Матусовський Г. А. Ситуаційний підхід до розслідування злочинів // Криміналістика. Криміналістична тактика та методика: підруч. для вузів / за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 1998. С. 165–170.
 29. Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: курс лекций. М.: Импэ-Паблш, 2004. 400 с.
 30. Образцов В. А. Криминалистика: учеб, пособие. М.: Юрист, 1995. 760 с.
 31. Онучин А. П. Вопросы ситуативной методики и тактических операций при расследовании преступлений // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. трудов. Свердловск: Изд-во Свердловского юридического ин-та, 1986. С. 24–33.
 32. Психология: словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. М.: Политиздат, 1990. 412 с.
 33. Селиванов Н. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования // Соц. законность. 1985. № 7. С. 52–54.
 34. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. М.: Юрлитинформ, 2008. 240 с.
 35. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. М.: Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. 128 с.
 36. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). Х.: Харків юрид., 2007. 432 с.
 37. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. 1979. Вып. 30. С. 121–125.

The Situational Approach When Forming Tactical Operations

The article explores the problems with the situational approach when forming tactical operations in pre-trial proceedings. The investigational situation is seen as a determining factor in developing tactical operations. The influence of the components of investigation situation and their role in constructing tactical operations are analyzed. The possibilities to typify investigation situations at certain stages of investigation and peculiarities of forming standard tactical operations are identified.

Keywords: tactical operation; investigational situation; tactical task; situational approach; formation of tactical operations.

РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Митна справа: науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. № 5 (83). 2012. Ч. 2. Кн. 1. С. 102–108

Розглянуто можливості застосування технологічного підходу для формування тактичних операцій. Даний підхід є теоретико-методологічною основою побудови тактичних операцій, забезпечує формування її моделі і підвищує ефективність їх реалізації у слідчій діяльності.

Ключові слова: технологія тактичних операцій, тактична операція як технологічна система, технологічний підхід у криміналістиці, криміналістична технологія.

Рассмотрены возможности применения технологического подхода для формирования тактических операций. Данный подход является теоретико-методологической основой построения тактических операций, обеспечивает формирование ее модели и повышает эффективность их реализации в следственной деятельности.

Ключевые слова: технология тактических операций, тактическая операция как технологическая система, технологический подход в криминалистике, криминалистическая технология.

Opportunities for application of technological approach to tactical operation formation are considered. This approach is a theoretical methodological foundation for development of tactical operations; it provides the formation of their model and increases the efficiency of their realization in investigatory activities.

Keywords: tactical operation technology, tactical operation as technological system, technological approach in criminalistics, forensic technology.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної криміналістики тісно пов'язаний з удосконаленням системних засобів і методів пізнання об'єктів, активним запозиченням і пристосуванням для вирішення завдань системних технологій, що стоять перед слідчим, з інших галузей наукового знання – з теорій систем, інформації, управління, організації, дослідження операцій та ін. [23, с. 140–141]. У той же час широке впровадження у криміналістику системних засобів і методів поєднано із появою низки методологічних труднощів, зумовлених відсутністю узагальнюючих концепцій системних досліджень у певній сфері наукових знань. Становище ускладнюється тим, що й у загальнонауковій літературі бракує одностайного, сталого розуміння як

принципів системного підходу і значення теорії систем, так і вихідних понять. Відсутність у криміналістиці єдиних науково-методологічних засад системного підходу породжує високий суб'єктивізм результатів системних досліджень, розбіжності у визначенні криміналістичних понять і категорій, дискусію про систему криміналістичного знання та його окремих частин [8, с. 9].

Стан дослідження. У сучасній криміналістиці проблемі технологій приділяється достатня увага. Зустрічаються доволі різні підходи науковців до розуміння сутності і значення цієї категорії. Так, А. В. Шмонін технології розслідування злочинів визначає як функціонально зумовлену впорядковану сукупність дій (діяльності), *забезпечених необхідними ресурсами* (курсив автора – Ш. В.), що реалізуються відповідним суб'єктом у процесі розслідування злочинів [30, с. 365]. М. П. Яблоков виділяє технологічні методи ведення слідства, що мають за мету забезпечити системне й цілеспрямоване, оперативне й успішне збирання інформації, необхідної для розкриття і розслідування злочинів [33, с. 493, 494], і звертає увагу на значимість технологічного-методологічного арсеналу криміналістики й тактико-технологічних рекомендацій [34, с. 10–15]. А. Д. Самигін підкреслював, що процес розслідування містить так званий базовий рівень – технологічний, який складається з окремих технологічних операцій (маніпуляцій) з тими чи іншими об'єктами за допомогою певних технічних методів, прийомів, способів і засобів [21, с. 24]. В. О. Образцов розглядає криміналістичні моделі технологій досудового провадження як процес пізнання, при цьому технологія тлумачиться ним як механізм, процедура [15, с. 11]. На думку Р. С. Белкіна, це найбільш доцільний та ефективний спосіб виконання деяких трудових операцій у відповідній послідовності [5, с. 84, 85]. Як бачимо, проблеми запровадження технологічного підходу в окремі напрями криміналістики вже доволі тривалий час перебувають у центрі уваги науковців і потребують подальших теоретичних розробок.

Метою публікації є висвітлення ролі технологічного підходу для формування тактичних операцій, який виступає методологічним підґрунтям розробки та дослідження цих тактичних засобів, перспективним напрямком підвищення ефективності їх реалізації у слідчій діяльності.

Виклад основних положень. Основоположною сучасною методологічною вимогою розслідування злочинів шляхом тактичних операцій з позицій системного підходу є розгляд об'єкта (системи) у поєднанні її структурного, технологічного й функціонального аспектів, оскільки «всіляка система становить собою деяку кількість елементів, об'єднаних зв'язками в такий спосіб, що забезпечується цілісна функція» [2, с. 4].

Багатоаспектність тактичних операцій як системних утворень передбачає необхідність виокремлення різнопланових напрямів дослідження цих організаційно-тактичних засобів з від внутрішньої побудови і зв'язків системи «тактична операція» до організації й управління в ній. Ось чому до

досліджуваного об'єкта особливого теоретико-методологічного значення набуває технологічний підхід, під яким розуміється напрямок системного дослідження закономірностей щодо реалізації комплексу взаємопов'язаних дій, заходів і процедур, що виконуються в певній послідовності з метою досягнення необхідного результату в практиці злочинної діяльності і в діяльності з розслідування злочинів [3, с. 13].

Методологічно досліджуваний підхід орієнтовано на послідовну реалізацію системи відповідних дій, заходів, операцій з урахуванням динамічної структури діяльності з розслідування злочинів, у тому числі й технології тактичних операцій. Застосовується він для побудови типових програм розслідування, типових тактичних операцій, етапності, плановірності і виступає підґрунтям технологізації формування тактико-криміналістичних комплексів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань з урахуванням типових слідчих ситуацій [24, с. 22; 25, с. 73–76; 3, с. 9–15; 31]. Його треба розглядати як різновид діяльнісного підходу, що зумовлено природою взагалі діяльності як динамічного процесу, реалізація якого відбувається у формі цілеспрямованих, послідовних слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів технологічного характеру.

Термін «технологія» (гр. *τεχνή* «мистецтво, майстерність» + гр. *logos* «слово») означає: (1) сукупність методів оброблення, виготовлення і зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату у процесі виробництва; (2) наукова дисципліна, що вивчає й розробляє технічні особливості виробничих процесів [6, с. 657]; (3) сукупність наук, відомостей про способи перероблення тієї чи іншої сировини у фабрикат, готовий виріб, а також сукупність процесів такого перероблення [26, с. 703]. Технологічний процес тлумачиться як «процес обробки або переробки матеріалів і виготовлення виробів за суворо встановленою технологією» [21, с. 124]. Тому поняття «технологія» має подвійне тлумачення як до техніки, так і виробництва [13, с. 19; 11, с. 6].

З часом поняття «технологія», як слушно зауважує В. В. Тіщенко, вишло за межі технічних і виробничих процесів і стало поширюватися на складні процеси, які спостерігаються в життєдіяльності суспільства при вирішенні завдань, що постають перед державними і громадськими установами й організаціями в ході їх функціонування [25, с. 21], у тому числі на криміналістичні дослідження.

Останнім часом вченими обґрунтовується доцільність запровадження в криміналістику терміна «криміналістична технологія» [1, с. 2–4; 12; 24, с. 73–76; 32, с. 35–40], під якою пропонується розуміти систему впорядкованих дій та операцій, що утворюють складний процес з виокремленням стадій та етапів його послідовного здійснення з метою оптимізації [3, с. 179]. Основні ознаки цього поняття: (а) розподіл процесу на взаємо-пов'язані операції та процедури і (б) поетапність і послідовність дій. О. М. Моїсеєнко суттєвою ознакою технологій називає їх управлінське значення і процедур-

ний характер. За сферою криміналістичної діяльності вона поділяється на: експертну [14, с. 142–144; 22, с. 13–14; 29, с. 108–113] і слідчу [31, с. 157–165]. Остання за характером слідчої діяльності може бути класифікована на: (а) технологію застосування техніко-криміналістичних засобів, (б) технологію слідчих дій і (в) технологію розслідування злочинів [4, с. 3].

Запропоновану систему є сенс доповнити такими різновидами, як технологія тактичних операцій і технологія тактичних комбінацій. Заслугове на увагу точка зору А. В. Шмоніна, який аргументує потребу внесення змін до системи криміналістики як науки і пропонує змінити назву деяких розділів, зокрема, III розділ назвати «Технологія тактичних комплексів», а розділ IV – «Технологія розслідування злочинів», залишивши традиційними назвами першим двом розділам [30, с. 374–376]. Приєднуємося до вчених, які подібні пропозиції вважають передчасними [32, с. 37]. Водночас, підтримуємо позицію цього науковця стосовно активнішого вивчення такого напрямку, як технологія тактичних комплексів. У системі тактичних засобів розслідування, як зазначає С. Ю. Якушин, розрізняють тактичні прийоми й тактичні комплекси (або комплексні тактичні засоби) – тактичні комбінації й тактичні операції [35, с. 137–138]. Разом з тактичними прийомами, комбінаціями й комплексами тактичні операції утворюють систему тактико-криміналістичних засобів [27, с. 112–133]. Сьогодні на порядку денному постає потреба в науковому розробленні технології тактико-криміналістичних засобів, серед яких важливого значення набувають тактичні операції як системні утворення технологічного характеру.

При цьому під технологією тактичної операції слід розуміти процес послідовної реалізації дій, заходів, процедур, пов'язаний з виокремленням стадій та етапів, зумовлених слідчою ситуацією й об'єднаних єдиною метою для вирішення окремих тактичних завдань. Технологічний аспект тактичної операції віддзеркалюється в послідовності етапів розглядуваного тактичного засобу, виділення яких необхідне для оптимізації процесів підготовки, організації й управління нею [16, с. 18–19]. Для цього потрібно мати чітке уявлення про те, як вона розгортається в часі, які етапи слід пройти для досягнення поставлених перед конкретною тактичною операцією цілей і які дії й заходи технологічного характеру повинні бути виконані на кожному з них. Вирішення вказаних завдань дозволяє розробити своєрідну програму, процедуру, що регламентує підготовку й реалізацію тактичної операції, тобто технологію тактичної операції. В основу останньої може бути покладена загальна послідовність розвитку операції, запропонована у спеціальній літературі [10, с. 109–121; 16, с. 18–19; 18, с. 56–60]. З огляду на це можна припустити, що найдоцільнішим порядком здійснення тактичної операції є: (1) прийняття рішення про проведення тактичної операції; (2) моделювання тактичної операції; (3) підготовка тактичної операції; (4) безпосереднє виконання системи дій і заходів, що входять до складу тактичної операції; (5) її процесуальне оформлен-

ня; (6) оцінка здійснення й результатів проведеної тактичної операції [28, с. 142]. В. О. Образцов рекомендує виділяти в тактичній операції 3 стадії її розвитку “ підготовчу (організаційну), реалізації (робочу частину) і заключну. Кожна із цих стадій, у свою чергу, передбачає послідовне проходження низки етапів. Приміром, у підготовчій стадії це: (а) побудова й вивчення мисленнєвої моделі ситуації, що склалася, (б) визначення завдання (завдань) діяльності, (в) прийняття рішення про необхідність проведення тактичної операції й розробка її програми, (г) вжиття заходів по забезпеченню програми тактичної операції в стадії її підготовки [24, с. 82; 23, с. 140; 22, с. 213].

Технологія тактичної операції тісно пов’язана з послідовністю здійснення дій і заходів, що входять до її структури. З урахуванням цього вирізняють тактичні операції з одночасною (паралельною), послідовною і змішаною реалізацією слідчих дій і заходів (як паралельною, так і послідовною). У першому випадку необхідність проведення таких операцій виникає в ситуаціях, коли вагомості набуває фактор часу: якщо здійснити одну дію, то відповідні дії іншої сторони можуть викликати несприятливу ситуацію. При цьому проведення тактичної операції є найбільш ефективним, оскільки інші спроби слідчого можуть суттєво ускладнити положення, наприклад, знищити сліди злочинної діяльності. У другому – послідовність реалізації дій і заходів, що входять до структури тактичної операції, може становити собою чітку послідовність слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів. Специфіка таких операцій полягає в можливості контролювати їх хід, отримувати проміжну інформацію й за необхідності коригувати її зміст. У третьому – тактичні операції здійснюються в ситуаціях, коли один вплив є недостатньо ефективним, тому потрібно провести систему дій і заходів, які можуть здійснюватися як паралельно, так і послідовно. Такий вигляд має тактична операція «Затримання вимагача на гарячому». Частина операції, пов’язана з передачею грошей, обов’язково супроводжується фіксуванням цього процесу. На другому етапі відбувається затримання вимагача так, щоб він не встиг позбутися переданого. Вилучення будь-якої ланки з операції або затримка будь-якої з них у часі зробить цю операцію просто безрезультатною.

З огляду на викладене можемо підсумувати, що тактична операція як реальне багатоаспектне системне утворення має свої специфічні властивості і ознаки, що виявляються в ході реалізації системно-структурного та технологічного підходів дослідження і які необхідно враховувати при формуванні та реалізації цього організаційно-тактичного засобу. Однією із специфічних системоутворюючих ознак тактичної операції, які розкривають її сутність і обумовлюють процес дослідження можна віднести те, що тактична операція в це *технологічна система*.

У зв’язку з цим, відмітимо слушність думки, що відносна ненадійність деяких слідчих дій може бути вирішена за допомогою ситуаційного, систем-

но-структурного й технологічного підходів, одним з яких і є проведення розслідування шляхом здійснення однієї або комплексу тактичних операцій залежно від конкретної ситуації. Допустимими є твердження про те, що з відносно ненадійних елементів (окремих процесуальних і непроцесуальних дій) можна побудувати надійну систему (підсистему), яка не є статичним комплексом, простим переліком її структурних елементів. Щоб цю систему (підсистему) зробити дійсно оптимальною стосовно різних слідчих ситуацій, потрібно впорядкувати різноманітні зв'язки й відносини між її структурними компонентами, врахувати технологічний аспект проблеми. Такою ефективною динамічною системою (підсистемою) і є досліджувана нами тактична операція [20, с. 139].

Технологія тактичної операції передбачає системне уявлення про цю операцію з позицій технологічного підходу, розроблення програм її ефективного проведення, що забезпечує системну реалізацію в межах тактичної операції слідчих дій в поєднанні з оперативно-розшуковими й організаційними заходами діями та процедурами технологічного спрямування. Специфіка технології підготовки і проведення тактичних операцій полягає в комплексному й послідовному провадженні системи слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Усі слідчі дії мають різний ступінь технологічного змісту, що пояснюється природою їх походження та специфікою джерел доказової інформації. Найбільш складною системно-технологічною формою втілення технології слідчих дій є здійснення тактичних операцій, що забезпечує найбільш раціональну послідовність проведення слідчих дій оперативно-розшукових заходів та організаційних дій і процедур [4, с. 11]. Отже, тактична операція, як системне утворення технологічного характеру, може розглядатися як засіб організаційно-тактичного спрямування, пов'язаний з оптимізацією вирішення окремих тактичних завдань шляхом послідовної реалізації системи дій, заходів, процедур.

Висновки. Таким чином, технологічний підхід виступає методологічним підґрунтям побудови тактичних операцій. Зазначений підхід слід віднести до найбільш вагомих, таких що є визначальними для побудови і реалізації тактичних операцій, який набуває все більш широкого застосування у криміналістиці, значно розширюючи можливості та перспективи наукового пізнання у цій сфері знань. Оперування таким підходом разом із системно-структурним у криміналістичних дослідженнях за певних обставин може постати новою парадигмою криміналістичної науки, здатною вивести із кризи, про яку нерідко стали говорити науковці [30, с. 157–165]. Досліджуваний підхід забезпечує вирішення й вивчення структурних елементів тактичних операцій, їх функцій, послідовного характеру процедур, етапів, стадій, виявлення зв'язків між ними, тобто виступають теоретичним фундаментом формування тактичних операцій. Включення цього виду аналізу в методологію тактичної операції дозволяє повніше використовувати теоретичні знання, необхідні для розроблення криміналістичної теорії тактичних

операцій. Зазначені підходи можуть застосовуватись у вигляді певних систем знань, що полегшує практичне їх використання при розробленні тактичної операції [10, с. 73]. Оперування ним забезпечує побудову моделі досліджуваного тактичного засобу, служить теоретико-методологічною базою створення комп'ютерних моделей тактичних операцій. Застосування принципів і методів розглядуваного підходу є перспективним напрямком підвищення ефективності побудови тактичних операцій та їх реалізації у слідчій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аминев, Ф. Г. Об использовании криминалистических технологий при осмотре места происшествия [Текст] / Ф. Г. Аминев // Российский следователь. – 2009. – № 20. – С. 2–4.
2. Амосов, Н. М. Моделирование сложных систем [Текст] / Н. М. Амосов. – Киев: Наукова думка, 1968. – 87 с.
3. Барцицька, А. А. Категорія криміналістична технологія в понятійному апараті криміналістики [Текст] / А. А. Барцицька // Митна справа: науково-аналіт. журн. – № 5 (77). – 2011. – Ч. 2. – С. 173–184.
4. Барцицька, А. А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки [Текст]: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. А. Барцицька. Одеса, 2011. – 20 с.
5. Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня (злободневные проблемы российской криминалистики) [Текст] / Р. С. Белкин. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 240 с.
6. Большой словарь иностранных слов [Текст] / сост. А. Ю. Москвин, М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф: ООО «Полюс», 2001. – 816 с.
7. Великий глумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
8. Головин, А. Ю. Криминалистическая систематика [Текст]: монографія / А. Ю. Головин; под ред. проф. Н. П. Яблокова. – Москва: ЛексЭст, 2002. – 305 с.
9. Драпкин, Я. И. Теория следственных ситуаций [Текст] / Я. И. Драпкин. – Свердловск, 1987. – 198 с.
10. Дулов, А. В. Тактические операции при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1979, – 128 с.
11. Живко, З. Б. Системи технологій [Текст]: навч. посібник / З. Б. Живко, Р. З. Берлінг, М. Є. Стадник, М. О. Живко. К.: Алерта, 2009. – 200 с.
12. Жук, М. Г. Криминалистические технологии расследования преступлений, связанных с «отмыванием» «грязных» денег в сфере налоговой, кредитной и предпринимательской деятельности [Текст]: учебн. пособие // М. Г. Жук. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 234 с.
13. Ковальова, І. М. Аналіз технологічних систем [Текст]: курс лекцій / І. М. Ковальова, Вінниця: Вінницький Національний аграрний університет, 2010. С.19.
14. Клименко, Н. І. Судова експертологія [Текст]: курс лекцій / Н. І. Клименко. – К.: Ін-Юре, 2007. – С. 142–144.

15. Криминалистика [Текст] : учебник / под ред. В. А. Образцова – М.: Юристь, 1997. – 760 с.
16. Лагутин А. В. Тактические операции при расследовании преступления [Текст] / А. В. Лагутин // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 20: Респ. межвед. науч.-метод. сборник / Киев. ун-т. – Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1980. – С. 18–19.
17. Моїсєєв, О. М. Експертні технології: теорія формування і практика застосування [Текст]: монографія / О. М. Моїсєєв. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2011. – 424 с.
18. Образцов, В. А. Выявление и изобличение преступника [Текст] / В. А. Образцов. – М.: Юристь, 1997. – 336 с.
19. Образцов, В. А. Криминалистика модели средств и технологий раскрытия преступлений [Текст] / В. А. Образцов. – М.: ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 400 с.
20. Саламаха, Ю. А. Основы организации тактических операций [Текст]: учебно-практ. пос. / Ю. А. Саламаха. – Екатеринбург. Изд-во УрЮИ МВД России, 2003. – 64 с.
21. Самыгин, А. Д. Расследование преступлений как система деятельности [Текст] / А. Д. Самыгин. – М.: Изд-во МГУ, 1989, – 180 с.
22. Сегай, М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) [Текст] / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. -К.: Ін-юре, 1997. – 174с.
23. Табаков, А. В. Методологические основы системных исследований в современной криминалистической науке [Текст] / А. В. Табаков // Ученые записки Санкт-Петербургского имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии: научн.-практ. журн. – СПб: РИО СПб филиала РТА, 2006. – № 1 (25). – С. 123–153.
24. Тіщенко, В. В. Криміналістична технологія як складовий елемент понятійно-категоріального апарату криміналістичної науки: постановка проблеми [Текст] / В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька // Криміналістика у протидії злочинності: матер, наук.-практ. конф., 16 жовтня 2009 р. К.: Хай-Тек-Прес, 2009. С. 73–76.
25. Тіщенко, В. В. Криміналістичні технології в теорії та практиці розслідування [Текст] / В. В. Тіщенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук, праць, с Одеса: Юрид. літ., 2008. s Вип. 44. – С. 18–23.
26. Толковый словарь русского языка: [Текст] / под ред. Д. Н. Ушакова, Т. 2. М.: ООО «Изд-во Астрель», ООО «Изд-во АСТ», 2000. – 752 с.
27. Фомина, А. С. Основные тактические операции при расследовании серийных убийств [Текст]: дисс. канд. юрид. наук. специальность: 12.00.09. – уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность, – Воронеж, 2003. – 251с.
28. Чебуренков, А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики [Текст] / А. А. Чебуренков. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2008. – 240 с.
29. Шерстюк, В. М. Судово-експертна діяльність (організаційно-правові та морально-психологічні за сади) [Текст]: монографія / В. М. Шерстюк; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 2008. –194 с.

30. Шмонин, А. В. Методология криминалистической методики [Текст]: монографія / А. В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.
31. Щур, Б. В. Слідчі технології у криміналістичній методиці [Текст] // Митна справа: науково-аналіт. жури. – 2011. – № 1 (73). – Ч. 2. – С.157–165.
32. Щур, Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик [Текст]: монографія / Б. В. Щур. – Х: Харків юридичний, 2010. – 320 с.
33. Яблоков, Н. П. Общие положения криминалистической методики расследования преступлений [Текст] / Н. П. Яблоков // Криминалистика: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: Юристъ, 2001. – С. 487–497.
34. Яблоков, Н. П. Роль криминалистики в правоприменительной деятельности и практике подготовки юристов широкого профиля / Н. П. Яблоков. // Вестник криминалистики. – 2008. – Вып. 1. – С.10–15.
35. Якушин, С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики [Текст]: учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань: Казан, ун-т, 2010. – 178 с.

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Криміналіст першодрукований : міжнар. наук.-практ. юрид. журнал. Х. : Апостіль, 2013. № 6. С. 140–149.

Формування будь-яких теоретичних побудов у криміналістиці має здійснюватися на певному методологічному підґрунті. Це твердження у повній мірі відповідає й формуванню концепцій тактичних операцій. При цьому до найбільш вагомих, таких що є визначальними для побудови і реалізації тактичних операцій слід віднести системно-структурний підхід. Зазначений підхід набуває все більш широкого застосування у криміналістиці, значно розширюючи можливості та перспективи наукового пізнання у цій царині знань¹. На методологічне значення системно-структурного підходу неодно-

¹ Див.: Винберг А. И. К вопросу о методе системного (структурного) анализа при определении предмета криминалистики и соотношении ее разделов // Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы: материалы науч. конф. – М.: ВНИИСЭ, 1969. – Вып. 1. – С. 15–20; Дулов А. В. Применение метода системно-структурного анализа при расследовании преступлений // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: материалы науч. конф. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 17–18; Жбанков В. А. О системном подходе в криминалистике // Труды ВШ МВД СССР. – М.: НИиРИО МВД СССР, 1972. – Вып 34. – С. 40–50; Жбанков В. А. Принципы системного подхода в криминалистике и в практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств: учеб. пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1977; Каминский М. К., Толстоуцкий В. Ю. Парадигма системно-деятельностного подхода в криминалистике и судебных экспертизах // Криминали-

разово зверталась увага вченими-криміналістами. Так, А. В. Дулов наголошує, що системний підхід, можна розглядати як загальнонаукову методологічну стратегію, яку необхідно використовувати як фундамент будь-якого наукового дослідження за принципами «зверху – вниз» (задум – аналіз – виділення складників) і «знизу – вгору» (від виділення властивостей її елементів до визначення властивостей системи як цілого). Такий підхід створює можливість уявити різноманітність досліджуваних у криміналістиці об'єктів у вигляді взаємопов'язаної системи: злочин – його сліди – діяльність по розслідуванню¹. В. М. Исаенко зазначає, що системний підхід є невід'ємним елементом методологічного інструментарію, що використовується в наукових дослідженнях, у тому числі проблем криміналістики². На думку В. А. Жбанкова, такий підхід слід розглядати як одну з фундаментальних стратегій наукових пошуків у криміналістиці, яка включає в себе складний комплекс прийомів і методів³. Л. Д. Самигін стверджував, що системний підхід до вивчення й конструювання складних систем стає основним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук⁴.

Системно-структурний підхід, зазначає М. П. Яблоков, є способом пізнання, підґрунтя якого становить дослідження об'єктів як систем, що складаються з комплексу взаємопов'язаних елементів. Він застосовується при вирішенні багатьох важливих наукових і практичних проблем криміналістики. Зокрема, дозволяє повніше й точніше виявити й вивчити досліджувані об'єкти (особливо складні), їх структуру, зв'язки, функції, характер взаємодії компонентів та ін. Указаний підхід широко використовується при вивченні злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів, а також усіх інших системних структур, що потрапляють до орбіти криміналістичного дослідження, як-от: людина, її матеріальні та психофізіологічні

стика, криминология и судебные экспертизы в свете системно-деятельностного подхода: науч.-практ. изд. – Ижевск: Детектив-информ, 1997. – Вып. 1. – С. 4–5; Комарков В. С. Вопросы систематизации тактических приемов в расследовании// Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 72–73; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. – Х.: Харків юридичний, 2007; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа, система, методологические основы – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма, 2009 та ін.

¹ Див.: Дулов А. В., Грамович Г. И., Лапин А. В. и др. Криминалистика : учеб. пособие/ под ред. А. В. Дулова. – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 35–39.

² Див.: Исаенко В. Н. Проблемы теории и практики использования тактических комплексов в расследовании убийств// «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2004. – № 1. – С. 368–382.

³ Див.: Жбанков В. А. Принципы системного подхода в криминалистике и в практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств : учеб. пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1977. – С. 7.

⁴ Див.: Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности. М.: Изд-во МГУ, 1989. – С. 10.

слід, слідчі дії тощо)¹. Застосуванню цього підходу, наголошує А. В. Дулов, має передувати певна дослідницька робота, спрямована на повне з'ясування всіх його особливостей стосовно такої специфічної діяльності, як розслідування злочинів².

У загальнонауковому розумінні системно-структурний підхід визначається як «напрямок методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем: він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення багатоманітних типів зв'язків у ньому і зведення їх у єдину теоретичну картину»³. У зв'язку із цим І. В. Прангішвілі правильно відмічає, що системно-структурний підхід становить собою сукупність методів і засобів, що дозволяють досліджувати властивості, структуру й функції об'єктів, явищ або процесів, якщо уявити їх як системи з усіма складними міжелементними взаємозв'язками, впливом складників на систему й на оточуюче середовище, а також впливом самої системи на її структурні компоненти⁴.

Системно-структурний підхід при з'ясуванні об'єкта, події, діяльності вимагає виявляти всі елементи системи, без яких вона не могла б діяти і ми не змогли б отримати схожий результат. Виявлення її складників передбачає також їх обов'язковий функціональний аналіз, тобто визначення всіх функцій, здійснюваних ними в досліджуваній системі. Елементи та їх функції становлять систему лише в силу того, що вони відповідним чином взаємопов'язані. Отже, системно-структурний підхід є процесом виявлення й дослідження зв'язків між елементами системи, їх сутності, видів тощо. Системне дослідження висуває нові принципи підходу до об'єкта вивчення, його орієнтацію на побудову цілісної картини об'єкта та його функціонування.

Системно-структурний підхід також охоплює вивчення об'єкта і явища (системи) у їх розвитку. Системно досліджувати – значить аналізувати причини й умови, що породжують дане явище, пізнавати шляхи його подальшої еволюції. Основний акцент у такому системному вивченні зміщується на виявлення розмаїття зв'язків і відносин, що мають місце як всередині розглядуваного об'єкта, так і в його взаємовідносинах із зовнішнім оточенням, середовищем, іншими системами. Загальні властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки сумою його окремих складників,

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криміналістика : учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – с. 47–48.

² Див.: Дулов А. В. Применение метода системно-структурного анализа при расследовании преступлений // Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования: материалы науч. конф. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 17–18.

³ Див.: Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова: в 2-х т. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – С. 355.

⁴ Див.: Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. М.: СИНТЕГ, 2000. – С. 22.

а й властивостями його структури, тобто особливими системоутворюючими зв'язками між елементами об'єкта¹.

Призначення розглядуваного підходу полягає в тому, що він спрямовує суб'єкта дослідження на системне бачення дійсності, змушує розглядати об'єкт із системних позицій, точніше, з позицій його системної побудови. Кінцева мета будь-якої системної діяльності – вироблення рішень як на стадії проектування, планування систем, так і при управлінні ними. У цьому контексті системний аналіз можна вважати поєднанням (сплавом) методології загальної теорії систем, системного підходу й системних методів обґрунтування і прийняття рішень.

Ключовою (центральною) теоретико-методологічною категорією теорії систем і системного аналізу виступає «система», тобто об'єднання певної різноманітності в єдине, чітко поділене ціле, елементи якого стосовно цілого та інших частин займають відповідні їм місця². Іншими словами, система – це сполучення, сукупність елементів, що знаходяться у співвідношенні і взаємозв'язку, один з одним, яка створює цілісність, єдність. Це поняття використовують у випадках, коли бажають охарактеризувати досліджуваний або створюваний об'єкт як дещо ціле, єдине і при цьому складне. У тлумачному словнику система визначається як певний порядок у розміщенні і зв'язку дій, як форма організації чого-небудь, як дещо ціле, що становить собою єдність закономірно розташованих частин, що перебувають у взаємозв'язку³. У наукових джерелах вона розглядається як (а) «сукупність певних елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія»⁴; (б) «об'єкт, що становить певну множинність елементів, що знаходяться в раціональних відносинах і зв'язках між собою й утворюють цілісність, єдність, межі якого окреслюються межами управління»⁵; (в) «сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, не властивих окремо взятим утворюючим систему компонентів»⁶.

Спираючись на викладене, система – це упорядкована сукупність взаємозалежних і взаємодіючих елементів (компонентів), що закономірно утворюють єдине ціле, що має властивості, яких бракує в окремих компо-

¹ Див.: Криміналістика : учеб. пособие / под ред. А. В. Дулова. – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 35–39.

² Див.: Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 415.

³ Див.: Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 3-е изд., стереотипное. – М.: АЗЪ, 1995. – С. 708.

⁴ Див.: Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основи філософії: навч. посібник. – Х.: Право, 2003. – С. 192

⁵ Див.: Голиков Ю. Я., Костин А. Н. Проблемы и принципы исследования межсистемных взаимодействий в сложных человекомашинных комплексах // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1995–1996. – М.: Эдиториал Урсс, 1996. – С. 309.

⁶ Див.: Афанасьев В. Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 99; Тютин В. С. Отражение, системы, кибернетика. – М.: Наука, 1972. – С. 11.

нентах і співвідношеннях, що її утворюють. Як бачимо, система – це сукупність елементів (компонентів), яка у своїй єдності набуває якісно нового значення порівняно з усіма її складниками. Елемент (компонент) – самостійна частина системи, яка не володіє всіма її характеристиками. Елементи – найменші частинки системи, цеглинки, з яких вона будується, хоча такі компоненти суттєво впливають на її властивості, значною мірою визначають її природу. Елемент – це неподільна далі одиниця при даному способі розчленовування, що входить до складу системи¹. Наявність зв'язків між елементами викликає появу у цілісній системі виникнення нових властивостей не притаманних елементам в окремоті. У силу цього «підмножинності» елементів можуть розглядатися як підсистеми (компоненти), що залежить від цілей розслідування. Водночас елемент може мати свої складники, свою підсистему. Спосіб організації системи, взаємозв'язки її елементів іменуються терміном «структура»². Щоб пізнати ту чи іншу систему, потрібно насамперед вивчити її внутрішню побудову, встановити, з яких елементів вона складається, які її структура й функції, сили і чинники, що забезпечують її цілісність, і відносну самостійність.

Отже, системно-структурний підхід дослідження передбачає: (а) розгляд будь-яких об'єктів як складних утворень, що мають певну структуру й виступають компонентами більш загальних систем; (б) пізнання особливостей структури об'єкта; (в) встановлення системоутворюючих чинників.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що тактичні операції також необхідно вивчати із системних позицій, оскільки ця криміналістична категорія володіє всіма атрибутами системного утворення і тому має розглядатися й аналізуватися як система. У спеціальній літературі правильно стверджується, що тактичні операції є системами, а їх основна властивість – властивість системності³. На підтвердження сказаного І. О. Возгрін зазначає, що системний аналіз проводиться з метою прийняття тих чи інших рішень і для дослідження будь-якої системи, в тому числі й тактичних операцій (курсив наш. – В. Ш.), щоб виявити кількість і зміст її елементів, установити їх зв'язки, впорядкованість, рівні та ін.⁴ Вважаємо, має рацію В. І. Шиканов, коли наголошує, що багатогранність і складність об'єкта, який вивчається, зумовлює потребу широкого використання принципів і пізнавальних процедур системного підходу, що дозволить розглядати феномен тактичних операцій як цілісність взаємопов'язаних елементів, функціонування й розвиток яких обумовлено в кінцевому підсумку завдан-

¹ Див.: Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. – К.: МАУП, 2003. – С. 81–83.

² Див.: Савельева М. В., Смушкинна М. В. Криминалистика : учебник. – М.: изд-во «Дашков и К», 2008. – С. 312–315.

³ Див.: Комаров И. М. Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства : монография. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 97

⁴ Див.: Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – С. 72.

нями кримінального судочинства. Принцип системності забезпечує розроблення і практичне використання окремих положень теорії тактичних операцій у взаємозв'язку з іншими тактичними завданнями досудового слідства, що вирішуються з урахуванням загальної інформаційної бази, процесуальних, організаційних і технічних можливостей слідчого й органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у тому числі спеціальних служб органів внутрішніх справ¹.

Останнім часом з'являється все більше праць, у яких тактичні операції вчені-криміналісти розглядають як системи. Так, В. О. Образцов указує, що наукове дослідження проблеми тактичної операції здійснюється на загальному, груповому та видовому рівнях, метою якого на рівні загального підходу є «розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики» (курсив наш. – В. Ш.)². І. М. Комаров зазначає, що той факт, що тактичні операції становлять собою системні об'єкти, криміналістами не заперечується. Однак переконливого обґрунтування цього твердження у спеціальних літературних джерелах не зустрічалося. Потреба в цьому існує, оскільки найважливішою властивістю будь-якої тактичної операції є системність. Суттєвим і необхідним напрямком досліджуваних операцій є певна система дій, спосіб поведінки, практична діяльність суб'єкта доказування в системі досудового провадження³.

Викладене зайвий раз пересвідчує, що є всі підстави розглядати тактичну операцію як системне утворення, дослідження якого має здійснюватися за тими ж принципами і методами, що й будь-яких інших систем. Саме цей підхід має забезпечити з'ясування сутності і природи тактичної операції, виявлення її змісту, внутрішньої побудови, особливостей функціонування, взаємодії з іншими системами, засобами й елементами. Системне дослідження тактичної операції передбачає розкриття найбільш істотних ознак цього об'єкта. Все це відкриває додаткові можливості в процесі дослідження такої криміналістичної категорії як тактична операція.

Спираючись на загальнонаукове розуміння системно-структурного підходу⁴, а також враховуючи сучасні уявлення щодо тактичних операцій можна дійти висновку, що цій криміналістичній категорії як багатоаспектному системному утворенню притаманні такі властивості:

¹ Див.: Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск: Изд-во Ир-кут. ун-та, 1983. – С. 45–49.

² Див.: Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика; под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1995. – С. 75–86.

³ Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. – Барнаул: изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 45–51.

⁴ Див.: Рогожин С. В., Рогожина Т. В. Исследование систем управления : учебник. – М.: Экзамен, 2005; Казиев В. М. Введение в анализ, синтез и моделирование систем : учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: БИНОМ, Лаборатория знаний, 2007; Прангишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности. – М. : СИНТЕГ, 2000; Сорока К. О. Основы теории систем і системного аналізу : навч. посібник. – 2-е вид. – Х.: Тимченко, 2005, та ін.

1) *цілісність* – об'єднання за однією або декількома підставами низки елементів, що забезпечує появу їх нових інтегративних якостей, не властивих а ні окремим з них, а ні їх простій сукупності¹. Зазначена властивість визначає специфіку й унікальність тактичних операцій та дозволяє розглядати їх як щось ціле, створене з частин та взаємозв'язаних елементів для цілеспрямованої діяльності. Елементами даної системи є слідчий, оперативно-розшукові працівники та інші суб'єкти проведення тактичних операцій, а також слідчі дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, під якими розуміють найпростіші неподільні частини системи. Особливість тактичної операції проявляється в тому, що вона має функціонувати як цілісний об'єкт, а не просто як сукупність утворюючих її частин (елементів, підсистем);

2) *структурованість* – організована сукупність, яка забезпечує таке об'єднання елементів системи, щоб воно мало свою якісну визначеність, цілісність. Під структурою розуміється побудова об'єкта, наявність закономірних зв'язків між його елементами, їх організація і відповідна мережа відносин. Розглядаючи тактичну операцію як системне утворення, якому властива внутрішня єдність, структурованість має бути віднесена передусім до внутрішніх її властивостей. При цьому основними елементами структури тактичної операції можна визнати – її мету, завдання, слідчі дії й оперативно-розшукові заходи, необхідні для досягнення цієї мети, а також суб'єктів, які здійснюють цю операцію².

3) *ієрархічність* – послідовне розташування елементів, що дозволяє побудувати вертикальну структуру й розглядати самі елементи як систему (підсистему), а утворювану ними систему – як компонент більш складнішої системи (надсистеми). Вимога до будь-якої системи полягає в тому, що вона є частиною (підсистемою), принаймні, однієї великої системи, структура якої передбачає існування підсистем, більш великих, а ніж елементи, але менші, ніж система в цілому³. Щодо тактичних операцій, то на нашу думку, можна говорити про внутрішню і зовнішню ієрархію⁴. Перший різно-

¹ Див.: Блауберг И. В. Проблемы целостности и системный подход. – М.: Эдиториал, 1997. – С. 98; Смирнов Э. А. Теория организации : учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2003. – С.6; Иванова Т. Ю., Приходько В. И. Теория организации : учебник. – М.: КНОРУС, 2006. – С. 27.

² З цього питання ми приєднуємося до позиції В. С. Бородіна (див.: Бородин В. С. Системный подход к организации взаимодействия органов досудебного следствия и дознания // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Т. 24(63). – 2011. – № 2. – С. 244.

³ Див.: Иванова Т. Ю., Приходько В. И. Теория организации : учебник. – М.: КНОРУС, 2006. – С. 27.

⁴ У криміналістичній літературі з цього приводу висловлені й інші точки зору. Так, І. М. Комаров стверджує, що тактичні операції можуть мати як мінімум два ієрархічних рівні: (а) горизонтальний, що відбиває взаємозв'язок їх компонентів (слідчі дії, оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи та ін.), і (б) вертикальний, заснований на їх зв'язку із джерелом власного існування (кримінально-процесуальний кодекс, кримінальний кодекс, криміналістичні рекомендації тощо) (див.: Комаров И. М. Криминалистические операции – криминалистический метод познания в уголовном

вид підкреслює виключну значущість одного з елементів самої тактичної операції, наприклад, певної слідчої дії, яка є визначальною у структурі тактичної операції і провадженню якої підпорядковані інші дії та заходи, наприклад, оперативно-розшукові заходи, у тактичних операціях можуть бути представлені як їх підсистеми¹. Внутрішня ієрархія показує, що слідчі дії, оперативно-розшукові та інші заходи, які утворюють розглядувану систему, виступають в ролі підсистем, тобто систем нижчого рівня, порівняно із системою «тактична операція». Тоді як зовнішня ієрархія дозволяє розглядати останню як компонент (підсистему) системи вищого порядку – системи розслідування злочину. Тому правильно стверджується у криміналістичній літературі, що тактичні операції є підсистемою розслідування².

4) *цілеспрямованість* – наявність мети, яка вимагає здійснення дій, спрямованих на її досягнення, які є не що інше, як її функції, і які щодо мети виступають ще й способами її досягнення. Такий підхід допомагає розглянути систему з точки зору її поведінки в середовищі для досягнення цілей. Щодо тактичної операції, то суттєвою ознакою є її підпорядкованість досягненню поставленої мети. Не випадково більшість науковців до визначення цієї категорії обов'язково включають мету, якою є вирішення окремого тактичного завдання. Плануючи провадження тактичної операції, слідчий спочатку визначає конкретну мету, якої необхідно досягти, потім з урахуванням ситуації розслідування формулює тактичні завдання, які потрібно вирішити, після чого намічає комплекс необхідних для цього заходів.

5) *зв'язок і взаємодія між елементами* – будь-якого роду взаємовідносини між частинами системи³, наявність яких означає, що в цій системі вони взаємодіють між собою і що тільки в такому процесі частини утворюють певну систему. Сукупність зв'язків і їх типологічна характеристика призводять до поняття структури системи. Остання «віддзеркалює форму розташування елементів і характер взаємодії їх сторін і властивостей⁴». При

судопроизводстве // Известия Алтайского ун-та. – Барнаул, 2002. – № 2(24). – С. 44). Не заперечуючи проти самої ідеї, не можемо погодитися з термінологічним визначенням цих рівнів, оскільки «ієрархічність» і «горизонтальність» у етимологічному значенні суперечать один одному. Все ж таки треба виходити з того, що ієрархічність апріорно передбачає розташування елементів по вертикалі.

¹ На зазначену обставину звертав увагу С. Ю. Якушин (див.: Якушин С. Ю. Криміналістическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие. – Казань: Казан. ун-т, 2010. – С. 137–138).

² Див.: Драпкин Л. Я., Карагодин В. Н. Криміналістика : учеб. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2007. – С. 179–181; Саламаха Ю. А. Основы организации тактических операций : учебно-практ. пособие. – Екатеринбург: изд-во УрЮи МВД России, 2003. – С. 6–7; Комаров И. М. Криміналістические операции в досудебном производстве : монография. – Барнаул: изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 35–64.

³ Див.: Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. – К.: МАУП, 2003. – С. 101–105.

⁴ Див.: Аверьянов А. Н. Категория «система» в диалектическом материализме. – М.: изд-во «Мысль», 1974. – С. 24.

цьому структура системи (або її організація) може будуватися як за «горизонталлю» (зв'язок між її однопорядковими компонентами), так і за «вертикаллю» (зв'язок між різнопорядковими компонентами залежно від рівнів систем). «Вертикальна» структура дозволяє вести мову про рівні системи та їх ієрархію¹. Компоненти системи «тактична операція», як слушно зауважує І. М. Комаров, завжди знаходяться у вибірковій взаємодії між собою у формі кількісної та якісної зміни при досягненні поставлених цілей. Якщо взяти інформаційну взаємодію між слідчими діями, які складають структуру тактичної операції, то очевидно, що при її проведенні виникає процес взаємовпливу інформаційних результатів цих слідчих дій. Це відбувається за рахунок перенесення необхідної кількості і якості інформації від однієї слідчої дії до іншої. Цей рух є універсальною формою необхідної зміни інформаційного змісту однієї слідчої дії при взаємодії з іншим її компонентом структури тактичної операції, тобто іншою слідчою дією. Це положення з цілковитою очевидністю говорить про наявність у тактичних операціях такої властивості, як взаємодія².

Отже, розгляд тактичної операції, як цілого, єдність складників цього тактичного засобу виявляються через з'ясування її внутрішньосистемних взаємозв'язків. С. І. Цветков виділяє всередині тактичної операції стійкі внутрішньосистемні взаємозв'язки, що утворюються за (а) метою тактичної операції (всі заходи в кінцевому підсумку повинні бути спрямовані на досягнення останньої); (б) фактичними даними, отриманими в результаті здійснення окремих заходів (ці дані складають єдину систему доказів і служать вихідною інформацією при проведенні наступних заходів у рамках даної тактичної операції); (в) послідовністю вжиття тих чи інших заходів відповідно до тактичного рішення слідчого; (г) місцем і часом реалізації заходів, якщо ці чинники в конкретній слідчій ситуації набувають тактичного значення; (ґ) єдиним задумом тактичної операції, погодженістю дій учасників її проведення; (д) відбиттям заходів тактичної операції у погодженому плані слідчих дій і оперативно-розшукових заходів³.

Таким чином, тактичні операції як складні реальні системи діяльного типу, що реалізуються спеціально уповноваженими законом суб'єктами і спрямовані на вирішення окремих тактичних завдань розслідування, зумовлених слідчими ситуаціями мають такі властивості як цілісність, структурованість, ієрархічність, цілеспрямованість. Розглядуваній системі притаманні мета і завдання, вона має системоутворюючі елементи, зв'язки й закономірності, певний часовий проміжок. Все це в сукупності дозволяє виявляти значущі в теоретичному і корисні у практичному планах законо-

¹ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – С. 379.

² Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. – Барнаул: изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 50–55.

³ Див.: Цветков С. И. Тактическая операция // Криминалистика (актуальные проблемы): учеб. пособие. – М.: Академия МВД СССР, 1988. – С. 111–112.

мірності розслідування й перейти до розроблення заснованих на емпіричних узагальненнях і результатах теоретичних досліджень сучасних засобів діяльності слідчого¹.

Виходячи з викладеного, застосування системно-структурного підходу виступає методологічним підґрунтям побудови тактичних операцій і спрямовано на підвищення ефективності формування та реалізації цих організаційно-тактичних засобів у процесі розслідування злочинів.

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Вип. 9 / ред. кол. : М. А. Цимбал, В. Ю. Шенітько, А. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2009. С. 58–67.

Розглянуто актуальні питання ситуаційної обумовленості тактичних операцій, вплив слідчої ситуації та її компонентів на обрання і зміст тактичних операцій, взаємозалежність досліджуваних криміналістичних категорій.

Рассмотрены актуальные вопросы ситуационной обусловленности тактических операций, воздействие следственных ситуаций и ее компонентов на выбор и содержание тактических операций, взаимозависимость исследуемых криминалистических категорий.

Ситуаційна обумовленість тактичних операцій є важливою передумовою їх формування, побудови та реалізації з урахуванням слідчих ситуацій при розслідуванні окремих видів і груп злочинів. У зв'язку з цим В. О. Коновалова слушно відзначає, що одним з найважливіших напрямків розвитку теоретичних положень методик розслідування окремих видів злочинів є дослідження в галузі тактичних операцій, що дасть змогу наповнити їх рекомендаціями, спрямованими на вдосконалення розслідування. Ситуативна

¹ Див.: Густов Г. А. Основы криминалистической теории расследования // Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 112–147.

залежність останніх сприяє вирішенню найтиповіших ситуацій у процесі розслідування, що забезпечує певну оперативність при їх застосуванні¹.

На сьогодні, на жаль, відсутні роботи стосовно дослідження проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій. У деяких роботах лише фрагментарно чи в порядку поставлення проблеми згадуються деякі аспекти зазначеного питання. Заслужують на увагу дослідження вчених-криміналістів, присвячені питанням ситуаційної обумовленості тактичних прийомів².

Крім цього, переважна більшість авторів, досліджуючи поняття тактичної операції, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії (О. М. Асташкіна, В. П. Бахін, О. Я. Баєв, А. Я. Драпкін, В. А. Журавель, С. Ф. Здоровко, В. О. Коновалова, В. О. Князєв, Н. А. Марочкін, В. Ю. Шепітько та ін.). Тому, на наш погляд, істотним недоліком у деяких визначеннях тактичних операцій є відсутність у них посилання на обумовленість тактичної операції слідчою ситуацією, яка виникає в процесі розслідування.

Слід зауважити, що деякі автори приділяють заслужену увагу врахуванню слідчих ситуацій при розробленні тактичних операцій під час розслідування окремих видів злочинів. Разом з тим на сьогодні дослідження проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій у криміналістичній літературі, на жаль, залишилися поза увагою. Викладене визначило обрання теми дослідження і дало змогу віднести розглядувані проблеми до актуальних.

Дослідження показало, що зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією є двостороннім. Тактична операція визначається характером слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. Комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, обумовлений у першу чергу характером вчиненого злочину і слідчою ситуацією. Залежно від слідчої ситуації структура тактичної операції може включати поряд із слідчими, організаційно-технічними, превентивними діями також оперативно-розшукові заходи, що застосовуються на різних етапах її проведення. Чинниками й обставинами, які визначають вид тактичної операції та її обсяг, є наявність доказової інформації на певний період розслідування, а також коло даних, що належить встановити.

¹ Див.: Коновалова В. Е. Новые тенденции развития криминалистики / В. Е. Коновалова // Теория та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. – Х. : Право, 2006. – Вип. 6. – С. 15–16.

² Див.: Коновалова В. Е. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. – К. : РИО МВД УССР, 1983. – С. 128; Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики / В. И. Комиссаров ; под ред. А. И. Михайлова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С. 86, 87; Гусаков А. Н. Следственная тактика (в вопросах и ответах) : учеб. пособ. / А. Н. Гусаков, А. А. Филющенко. – Свердловск : Изд-во Уральск. ун-та, 1991. – С. 14, 15; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юрид., 2007. – С. 100–116 та ін.

На наш погляд, у літературі правильно відмічається, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої ситуації може бути обоюстороннім і мати двосторонній характер. Якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі аспекти враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції в даний момент або взагалі. Якщо, наприклад, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція із затримання його і спільників з речовими доказами може стати безрезультатною¹.

Крім цього, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє застосувати ті чи інші тактичні прийоми або здійснити ті чи інші слідчі дії як елементи тактичної операції². Зміст і спрямованість тактичної операції обумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, груповими (видовими) особливостями злочину, що розслідується³. Складний характер системи тактичного впливу визначає, що тактична операція повинна розроблятися як динамічна, діяльнісна певною мірою система можливостей, котра має гнучкий, неформальний характер, містить прогностичні функції та являє собою завершену сукупність дій⁴.

Обумовленість тактичних операцій має подвійний, обоюсторонній характер: з одного боку, слідча ситуація, що склалася на певний момент розслідування, її зміст і компоненти, а з другого – власне комплекс

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Курс криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Право и закон, 2001. – С. 397; *Ищенко Е. П.* Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юр. фирма «КОНТАКТ», ИНФРА-М, 2003. – С. 107–109; *Чебуренков А. А.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2008. – С. 179–187; *Онучин А. П.* Вопросы ситуативной методики и тактических операций при расследовании преступлений / А. П. Онучин // Тактические операции и эффективность расследования. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-тут, 1986. – С. 24–33; *Савельева М. В.* Криминалистика : учебник / М. В. Савельева, А. Б. Смушкин. – М. : Изд-во «Дашков и К°», 2007. – С. 313, 314.

² Див.: *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики : учеб. пособ. / Р. С. Белкин. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – С. 70.

³ Див.: *Драпкин А. Я.* Криминалистика : учебник / А. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – С. 179–181.

⁴ Див.: *Святненко А. И.* Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : авто-реф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А. И. Святненко. – Ставрополь, 2008. – С. 9, 17.

слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, що становлять структуру тактичної операції, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування. Тактичні операції, що зумовлюються слідчою ситуацією, можуть корегуватися в процесі її реалізації, оскільки обстановка, котра виникає в ході їх проведення, як правило, залежить від слідчої ситуації. Тому побудова тактичних операцій та їх реалізація, на наш погляд, обумовлені: слідчими ситуаціями, що виникли на певний момент розслідування; тактичними завданнями, які необхідно вирішувати певними тактичними засобами, у тому числі тактичною операцією; видом злочину, зокрема особливостями його криміналістичної характеристики; етапом розслідування тощо.

Досліджуючи зв'язок слідчої ситуації з тактичною операцією в умовах інформаційної невизначеності, О. І. Святненко слушно зазначає, що цілком очевидний зв'язок між тактичною операцією і слідчою ситуацією, який полягає в тому, що тактична операція чи тактичне завдання формується в конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як підбором засобів, так і їх змістом. Тобто, між слідчою ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок. Доводячи це положення, автор відмічає, що на початку розслідування перед слідчим виникає не завдання, яке потребує вирішення, а ситуація з високим ступенем невизначеності. Це вимагає впливати на ситуацію, управляти нею з метою одержання іншої ситуації з більшим ступенем визначеності. Вплив може бути спрямовано на виявлення якогось одного елемента злочину чи одного інформаційного компонента. Вплив може також виступати в іншому вигляді, бути спрямованим на з'ясування відразу декількох ознак злочину, тобто мати характер тактичної операції¹.

Деякі науковці², вказуючи на двосторонній зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією, зазначають, що тактичні операції реалізуються в основному в умовах конфліктної слідчої ситуації, метою якої є зміна її в найкращому для розслідування напрямку. Конфліктна ситуація обумовлює застосування конкретного комплексу (системи), «набору» узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації.

Вважаємо, що такий підхід має деякі неточності й потребує в даному випадку певних уточнень. По-перше, тактичні операції проводяться при розслідуванні злочинів не тільки в конфліктних ситуаціях, а й у безконфліктних. По-друге, такий поділ слідчих ситуацій є досить умовним, будь-яка безконфліктна ситуація при неправильній організації та проведенні розслідування, допущенні слідчим помилок, може перерости в конфліктну. У такому разі можна дійти абсурдного висновку про те, що на початку роз-

¹ Див.: Святненко А. И. Вказ. праця. – С. 17. 60

² Див.: Ивченко А. И. Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений / А. И. Ивченко. – М. : Юрлитинформ, 2005. – С. 66–67.

слідування в безконфліктній ситуації необхідності проведення тактичних операцій не було, але згодом слідчий перетворив таку ситуацію на конфліктну – штучно виникла необхідність у проведенні тактичних операцій. Тому такий підхід є неправильним.

На наш погляд, слід обов'язково враховувати, чи є дійсно реальна необхідність (підстави) у тій чи іншій слідчій ситуації проводити тактичні операції. Необхідність у проведенні тактичної операції виникає в тому разі, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання, призведе до втрати інформації, пов'язано з додатковими витратами часу або матеріальних засобів. Відмінною особливістю тактичної операції є те, що в її зміст входить не випадковий набір слідчих дій, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних у найбільш оптимальній послідовності дій на основі спеціальної програми¹.

Отже, слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання й врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому в процедурі підготування і прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма в криміналістичній літературі відмічається, що «правильна оцінка слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру»². Іншими словами, слідча ситуація обумовлює проведення тактичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої ситуації.

Розглядаючи проблеми розроблення та реалізації тактичних операцій і їх ситуаційної обумовленості при розслідуванні злочинів, треба враховувати основні положення теорій слідчих ситуацій, які є відносно проблематики тактичних операцій «більш загальними»³. У зв'язку цим заслуговують на увагу розроблення вчення про криміналістичну ситуалогію і пропозиція розглядати її як елемент загальної теорії криміналістики (Т. С. Волчецька, А. Ю. Головін, Л. Я. Драпкін, М. П. Яблоков та ін.)⁴. Г. А. Матусовський сфор-

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции // Криминалистика : учеб. пособ. / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.]; под. ред. А. В. Дулова. – Мн. : НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 13.

² Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – С. 165.

³ Див.: Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. – С. 70.

⁴ Див.: Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / Т. С. Волчецкая; под ред. Н. П. Яблокова. – М.; Калининград : Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.; Волчецкая Т. С. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии /

мулював концепцію ситуаційного підходу в загальних положеннях методики розслідування окремих видів злочинів¹; С. А. Воронін запропонував концепцію проблемно-пошукової слідчої ситуації та її зв'язку з установленням істини в кримінальному судочинстві²; Д. В. Кім дослідив теоретико-методологічні аспекти функціонування криміналістичної ситуації, її структуру, типологію та динаміку залежно від етапів і стадій кримінального процесу³.

На нашу думку, таке розуміння сучасного стану теорії слідчих ситуацій правильно відображує її методологічне значення для криміналістики в цілому та дозволяє чітко визначити місце цієї теорії в системі криміналістичної науки.

Слідча ситуація в процесі розслідування злочинів виступає як системне, досить складне, багатоконпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що мають значення для формування й реалізації тактичних операцій у слідчій практиці. З огляду на зазначене вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу ситуацію елементів навряд чи може бути складено, тому доцільно вказати лише на певні групи елементів (компонентів) у структурі слідчої ситуації, як це робиться в криміналістичній літературі. Такий підхід спрощує аналіз змісту слідчої ситуації й у той же час дозволяє практичним працівникам розглянути усі її значущі елементи, визначити можливості їх оптимального використання для вирішення завдань розслідування.

На сьогодні в криміналістичній літературі існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації⁴. Конкретну сукупність умов, у яких

Т. С. Волчецкая, Н. П. Яблоков // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. – 1997. — № 3. – С. 41–50; *Волчецкая Т. С.* Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности : учеб. пособ. / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во КГУ, 2001. – 99 с.; *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин ; под общ. ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭст, 2002. – 358 с.; *Драпкин А. Я.* Теория следственных ситуаций / А. Я. Драпкин. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1987. – 260 с. та ін.

¹ Див.: *Матусовський Г. А.* Ситуаційний підхід до розслідування злочинів / Г. А. Матусовський // Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – С. 165–170.

² Див.: *Воронин С. Э.* Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : монография / С. Э. Воронин. – Барнаул : АГУ, 2001. – 280 с.; *Воронин С. Э.* Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / С. Э. Воронин. – Барнаул, 2001. – 404 с.

³ Див.: *Ким Д. В.* Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций: монография / Д. В. Ким; под ред. В. К. Гавло. – Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 2008. – 196 с.

⁴ Див.: *Лузгин И. М.* Ситуационный подход в решении криминалистических задач : фондовая лекция / И. М. Лузгин. – М. : Наука, 1987. – С. 17; *Образцов В. А.* Криминалистика : учеб. пособ. / В. А. Образцов. – М. : Юристъ, 1995. – С. 56; *Возгрин И. А.* Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования / И. А. Возгрин // Следственная ситуация. – М. : [б. и.], 1985. – С. 68.

доводиться чи буде потрібно діяти слідчому, І. Ф. Герасимов, на наш погляд, слушно називає компонентами слідчої ситуації¹.

Т. С. Волчецька, аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються події, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, у якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку².

Щодо запропонованого підходу в криміналістичній літературі зустрічаються окремі зауваження. Так, на думку А. В. Шмоніна, Т. С. Волчецька ототожнює зовнішнє середовище зі слідчою обстановкою, у якій проводиться розслідування, а остання, як відомо, визначається перш за все наявною інформацією про вчинений злочин, тому запропонована нею диференціація чинників слідчої ситуації є малоаргументованою. Крім цього, ще більш заплутаною стає ситуація при ознайомленні із запропонованою Т. С. Волчецькою характеристикою внутрішнього змісту кожного із цих чинників. Залишається незрозумілим, чому компоненти третьої групи є більш стабільними, ніж компоненти перших двох груп. Крім цього, розглядаючи специфічність конкретної слідчої обстановки, вона виділяє і компоненти, які характеризують психологічні особливості суб'єктів розслідування, а також особливості їх взаємодії між собою. Якщо йдеться про посадових осіб, які розслідують злочин, то цей чинник скоріше стосується другої групи, а якщо взаємодія здійснюється між органом розслідування та іншими учасниками попереднього розслідування, то Т. С. Волчецька правильно включає цей чинник у третю запропоновану нею групу³.

Розвиваючи цю ідею О. І. Святненко, на наш погляд, слушно зазначає, що розгляд слідчої ситуації через компоненти, які стосуються злочину, системи розслідування і зовнішнього середовища розслідування, не дають криміналістиці нічого нового. Такий підхід практично дублює поняття об'єкта криміналістики: механізм злочину, з одного боку, і попереднє розслідування – з другого. Разом з тим така позиція не формує нового підходу до розслідування злочинів. Деталізація кожного з цих елементів невідвратно виведе на класичне розуміння, наприклад, для елементів, що становлять подію злочину, через криміналістичну характеристику, механізм зло-

¹ Див.: Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1975. – С. 171.

² Див.: Волчецькая Т. С. Криминалистическая ситуалогия. – С. 146.

³ Див.: Шмонин А. В. Методика расследования преступлений / А. В. Шмонин. – М. : Юстицинформ, 2006. – С. 331–343.

чину, спосіб вчинення, суб'єкта тощо. Проте ситуаційна концепція має вивести на інші положення методологічного характеру, тобто запропонувати дещо інший шлях криміналістичного дослідження¹.

З нашої точки зору, для вирішення завдань дослідження найбільш вдалою в методичному та прикладному відношеннях вважається позиція Р. С. Белкіна, який у слідчій ситуації виокремлював такі групи компонентів: 1) психологічного характеру; 2) інформаційного характеру; 3) процесуального і тактичного характеру; 4) матеріального й організаційно-технічного характеру².

Така структурна схема змісту слідчої ситуації об'єднує в єдине ціле різнопланові характеристики процесу розслідування, які у своїй сукупності дають повне уявлення про специфічність обстановки, що склалася в певний момент. У зв'язку з цим у літературі відзначається, що інше положення виникає, якщо слідчу ситуацію розглядати як сукупність інформаційно-логічних, тактико-психологічних, тактико-управлінських та організаційних складових. При цьому відкривається інший аспект, притаманний криміналістичному дослідженню діяльності з розкриття й розслідування злочину³.

Отже, подальші дослідження слід проводити в цьому напрямку. Дана загальна схема може успішно використовуватися для пізнання і практичного використання тієї фактичної обстановки розслідування, що зумовлює розроблення й застосування криміналістичних прийомів і рекомендацій, спрямованих на вирішення різних тактичних завдань.

У зв'язку з цим доцільно прослідити, як ті чи інші елементи слідчої ситуації втілюються при плануванні та проведенні тактичних операцій, як вони впливають на структуру тактичної операції. А. А. Чебуренков слушно зазначає, що криміналістичні рекомендації з підготовки і проведення тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативно-розшукових й інших заходів також треба розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляються в конкретній ситуації⁴. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних правоохоронних органів, контрольованих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів (загальнокриміналістичного характеру чи некриміналістичного профілю); залучення в проведення операції постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін.⁵

¹ Див.: Святненко А. И. Вказ. праця. – С. 14, 15.

² Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 94; Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. – С. 70.

³ Див.: Святненко А. И. Вказ. праця. – С. 15.

⁴ Див.: Чебуренков А. А. Вказ. праця. – С. 185–187.

⁵ Див.: Образцов В. А. Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений: курс лекций / В. А. Образцов. – М.: Юрист, 2004. – С. 211–215.

Крім цього, важливе значення для вдосконалення існуючих і розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів, як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять і справі, можливість проведення конкретної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також врахувати компоненти слідчої ситуації матеріального й організаційно-технічного характеру, такі як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, наявність засобів передачі інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.¹

Аналіз криміналістичної літератури та судово-слідчої практики дає змогу зробити важливий у теоретичному і практичному планах висновок про те, що в процесі розслідування злочинів простежується повторюваність слідчих ситуацій, і це створює передумови для їх типізації. «Стандартність» слідчих ситуацій і відповідно шляхи, які ведуть до їх вирішення, дозволяють говорити про можливість деякою мірою «алгоритмізувати» (програмувати) дії слідчого². У зв'язку з цим В. О. Коновалова слушно відмічає, що в процесі розслідування злочинів велике значення мають алгоритмічні рішення, в основі яких лежать певні закономірності в узагальненні теоретичних правил і практичних рекомендацій, що становлять точну схему вирішення в певній ситуації³.

Таким чином, кожна типова слідча ситуація дає можливість визначити не тільки типові варіанти основних напрямів розслідування, а й алгоритм дій слідчого та оперативних працівників. Але іноді неможливо вирішити конкретне завдання за допомогою окремої слідчої дії чи оперативно-розшукового заходу, який визначає типовий алгоритм для тієї чи іншої ситуації. У цих випадках потрібний інший, більш ефективний тактичний засіб. Таким засобом виступає тактична операція⁴. Отже, типізація слідчих ситуацій створює умови для розроблення типових тактичних операцій.

Вирішення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі формування тактичних операцій, необхідні для визначення напрямку подальшого розслідування, правильної побудови й перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості

¹ Див.: Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М. : Маркетинг, 2002. – С. 230.

² Див.: Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения). – М.: [б. и.], 1976. – С. 156.

³ Див.: Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова. – К. : РИО МВД УССР, 1973. – С. 95.

⁴ Див.: Марочкин Н. А. Типичные следственные ситуации и их влияние на выбор тактических средств на начальном этапе расследования спекуляции / Н. А. Марочкин // Тактические операции и эффективность расследования. – Саратов : Саратов. юрид. ин-т, 1986. – С. 52–53.

слідчих дій¹. При цьому типові слідчі ситуації являють собою «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються»². У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько вірно зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний образ дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними³.

Типізувати слідчі ситуації можна тільки за одним з основних елементів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про події злочину та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, наприклад, у яких умовах вчинено злочин: очевидності чи неочевидності⁴. Так, при розслідуванні контрабанди типові слідчі ситуації пропонується класифікувати на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою для порушення кримінальної справи, та інформації про злочинця: 1) є ознаки – достатні дані про вчинення контрабанди, відома особа, яка її вчинила; 2) є ознаки про вчинену контрабанду, але особа, яка її вчинила, невідома; 3) є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але останній зник з місця події⁵.

Розвиваючи наведені положення, В. Н. Карагодін, на наш погляд, слушно зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями, з одного боку, і тактичними операціями – з другого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем узагальнення можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання їх в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. До таких операцій можна віднести комплекси дій щодо розшуку, а також викриття злочинця. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання. Вважаємо, що вони повинні плануватися на основі більш загальних операцій

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений / Н. П. Яблоков // *Вопр. борьбы с преступностью*. – М., 1979. – Вып. 30. – С. 121.

² Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 139.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Вказ. праця. – С. 115.

⁴ Див.: Ищенко Е. П. Вказ. праця. – С. 107–109.

⁵ Див.: Шевчук В. М. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди / В. М. Шевчук // *Проблеми законності*. – Х., 1999. – Вип. 40. – С. 192–201.

першого виду. Типові операції з розпізнавання й подолання способів приховування злочинів належать до другого рівня спільності та мають розроблятися залежно від окремих способів приховування¹.

Таким чином, одним із найперспективніших напрямків досліджень у криміналістичній науці є розроблення проблем ситуаційної обумовленості тактичних операцій. У зв'язку з цим треба прослідити взаємозв'язок слідчих ситуацій і тактичних операцій, вплив слідчої ситуації та її компонентів на вибір тактичних операцій, взаємозв'язок етапів проведення тактичної операції із слідчими ситуаціями, їх вплив на тактичні завдання і тактичні операції. У свою чергу розроблення тактичних операцій створює умови для більш цілеспрямованого дослідження слідчих ситуацій, які складаються в процесі розслідування злочинів при вирішенні окремих тактичних завдань. Саме такі взаємозалежність і взаємопов'язаність досліджуваних проблем забезпечують розвиток криміналістичної науки, вдосконалення її рекомендацій для практичної діяльності. Крім цього, криміналістична теорія тактичних операцій тісно пов'язана із теорією слідчих ситуацій, тому вона багато в чому залежить від ступеня розробленості останньої. Дослідження криміналістичної ситуалогії відкриває певні перспективи і можливості для поглибленого вивчення тактичних операцій як найбільш ефективних та дієвих тактичних засобів вирішення слідчих ситуацій, розкриття, розслідування й профілактики злочинів.

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВИДОМ ЗЛОЧИНУ

Митна справа : науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. № 3 (81). 2012. Ч. 2. Кн. 2. С. 21–27.

Розглянуто проблеми дослідження обумовленості тактичних операцій видом злочину. Інформаційною основою побудови й формування типових тактичних операцій виступає криміналістична характеристика певного виду, групи злочинів. У свою чергу вид злочину зумовлює специфіку проведення тактичних операцій і виступає засобом тактичного впливу на слідчу ситуацію.

¹ Див.: Карагодін, В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления / В. Н. Карагодін // Тактические операции и эффективность расследования: сб. науч. тр. – Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1986. – С. 56–59.

Ключові слова: тактична операція, вид злочину, види тактичних операцій, зумовленість тактичних операцій видом злочину.

Рассмотрены проблемы обусловленности тактических операций видом преступления. Информационной основой построения и формирования типовых тактических операций выступает криминалистическая характеристика определенного вида, группы преступлений. В свою очередь вид преступления обуславливает специфику проведения тактических преступлений и выступает средством тактического воздействия на следственную ситуацию.

Ключевые слова: тактическая операция, вид преступления, виды тактических операций, обусловленность тактических операций видом преступления.

The problem of studying the dependence of tactical operations on the kind of crime is considered. The information basis for the development of typical tactical operations is constituted by the criminal characteristic of a certain kind of crimes. In its turn, a particular kind of crime determines specific features of the manner in which tactical operations are conducted and functions as a means of tactical influence on the state of investigation.

Keywords: tactical operation, kind of crime, kind of tactical operation, dependence of tactical operations on the kind of crime.

Постановка проблеми. Оптимізація й підвищення ефективності розслідування злочинів значною мірою залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні засади формування тактичних операцій і забезпечена практика проведення таких операцій відповідними методичними розробками. Застосування тактичних операцій продиктовано потребами практичної діяльності й обумовлено певними чинниками-детермінантами, в першу чергу тактичними завданнями, слідчими ситуаціями, етапами розслідування, а також видом злочину. У цьому сенсі необхідно погодитися з поглядом окремих учених, що за своєю природою розслідування злочинів шляхом проведення тактичних операцій є різновидом пізнавальної діяльності [7, с. 74–76; 10]. Отже, із гносеологічної точки зору тактичні операції – це вихідна ланка пізнавального процесу. Вони виконують свою пізнавальну функцію відповідно до виду злочину, тактичних завдань, етапів розслідування, слідчої ситуації, що склалася на певний момент досудового провадження.

Стан дослідження. Вивчаючи концептуальні основи формування тактичних операцій, переважна більшість науковців-криміналістів акцентує увагу на тому, що такі операції повинні розроблятися у межах методики розслідування окремих видів злочинів [4, с. 222–274; 15, с. 99–108; 18, с. 289–296; 21, с. 321–249 та ін.]. У зв'язку із цим слушним є твердження В. О. Коновалової, що наукові дослідження повинні бути орієнтовані на вивчення побудови тактичних операцій стосовно розслідування (особливо на першочергових етапах) окремих видів злочинів, де застосування цих операцій може

перешкодити втраті важливої інформації [5, с. 348–349]. Звернення до теоретичних аспектів тактичних операцій показало необхідність їх формування щодо розслідування окремих видів злочинів, де їх ефективність забезпечує успіх досудового слідства. У цьому напрямку перспективними є типізація тактичних операцій [6, с. 68].

Аналізуючи сучасні наукові концепції криміналістичних методик В. А. Журавель доходить висновку, що тактичні операції повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто вони мають бути їх невід'ємною складовою. До того ж, операції повинні бути максимально, так би мовити «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити з конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим [3, с. 36]. У криміналістичній методиці розслідування злочинів як інформаційно-пізнавальній моделі особливого значення набувають типові слідчі ситуації й типові версії, типові системи слідчих дій і тактичні операції. Зазначені категорії суттєво впливають на формування сучасних концепцій окремих криміналістичних методик, виступають їх невід'ємними складниками й зумовлюють ефективність конкретного акту розслідування [2, с. 204].

На переконання Б. В. Щура, у структурі окремої криміналістичної методики важливе місце мають посісти типові тактичні операції. Такі елементи останньої, як початковий і наступний етапи, повинні охоплювати не тільки можливість проведення окремих слідчих дій та їх тактику, а й погоджені комплекси цих дій, а також необхідні оперативно-розшукові, організаційно-технічні та інші заходи. Настав час перейти від розрізнених методичних рекомендацій щодо тактичної доцільності проведення окремих слідчих дій до відповідного комплексного підходу, до встановлення певних залежностей з проміжним (тактичним) завданням розслідування [22, с. 185–191].

Цікаве й доволі сміливе твердження щодо досліджуваного питання висловив В. Є. Корноухов. Він зазначає, що слідчий у процесі розслідування оперує побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через встановлення проміжних фактів, які й визначають його тактичні завдання, а значить, потребу проведення тактичних операцій. До того ж учений переконує, що в методиці взагалі повинно йтися не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування [8, с. 93, 117]. У зв'язку із цим криміналістичну методику науковець трактує як обумовлену предметом доказування систему тактичних завдань та операцій, яка відбиває типовий процес розслідування й відповідає критеріям ефективності й економічності [9, с. 632].

З огляду на вищевикладене вважаємо, що вид злочину обумовлює тактичну операцію, яка, у свою чергу, має чітко визначене змістовне наповнення у вигляді комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, достатньо вузьку спрямованість і забезпечує реалізацію певних тактичних (проміжних) завдань розслідування, що стоять перед слідчим. Виникнення й постановка

останніх зумовлено видом злочину, характером інформації про способи його вчинення та приховування, особу злочинця, механізм слідоутворення та ін. Вид злочину виступає визначальною ключовою ланкою в системі чинників-детермінантів, що вимагають певної побудови й реалізації тактичних операцій. Тому дослідження обумовленості тактичних операцій видом злочину слід розглядати як один з важливих напрямків і можливих шляхів удосконалення як окремих криміналістичних методик, так і процесу розслідування злочинів взагалі. Такий підхід дозволяє встановити і прослідкувати взаємозв'язки і взаємозалежності між видом злочину й тактичними операціями як елементами певної системи з урахуванням системно-структурного й технологічного підходів.

Метою публікації є висвітлення проблем побудови тактичних операцій та їх обумовленості видом злочину, які на сьогодні в теорії криміналістики є одні із найбільш дискусійних.

Виклад основних положень. Серед учених-криміналістів приділяється певна увага вивченню обумовленості тактичних операцій видом, групою й категорією злочину. Так, О. Я. Баєв, досліджуючи їх сутність, зазначає, що тактична операція спрямовується на досягнення певного завдання розслідування, вирішення якого з урахуванням розслідуваного виду злочину і слідчої ситуації іншим чином неможливо або нераціонально [1, с. 41]. В. І. Шиканов підкреслює важливість зосередження уваги на системі основних тактичних операцій та їх специфіці, зумовленої даним видом злочину [20, с. 8–17]. Д. П. Поташнік теж указує, що ця операція в кожному конкретному випадку залежить від виду розслідуваного злочину і слідчої ситуації. У загальній схемі розслідування тактична операція формується у межах програмно-цільового комплексу [13, с. 30–35].

Разом із тим проблема обумовленості тактичних операцій видом злочину в теорії криміналістики залишається дискусійною, окремі ж питання розглядаються лише в порядку її постановки. Аналіз літературних джерел дозволяє нам стверджувати, що не існує ґрунтовних монографічних досліджень цієї проблеми. В основному вона висвітлюється науковцями шляхом переліку вузького кола тактичних операцій стосовно окремих злочинів, як правило, без урахування етапів розслідування, слідчих ситуацій, окремих тактичних (проміжних) завдань. Звичайно, такий підхід аж ніяк не сприяє ні підвищенню ефективності цих операцій, ні оптимізації процесу розслідування злочинів.

У методологічному плані важливим напрямком пізнання й вивчення сутності тактичних операцій, у тому числі й проблем формування тактичних засобів, виступає криміналістична класифікація злочинів. На переконання В. В. Тіщенко, вона дозволяє провести всебічний аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі властивості й розробити їх відповідні криміналістичні характеристики [14, с. 44], що виступають інформаційним підґрунтям для побудови й формування тактичних операцій [17, с. 88].

Криміналістична класифікація злочинів – необхідна умова ефективного їх пізнання, фундамент для розроблення відповідних рекомендацій з метою підвищення ефективності методик розслідування, планування, організації та проведення тактичних операцій. Криміналістичні рекомендації мають бути конкретними, передбачати певний ступінь упорядкування й «видову» спрямованість. Розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування припускає використання диференційованого підходу, зумовленого особливостями роду або виду злочину [19, с. 181]. Певний вид злочину вимагає конкретних тактичних засобів, що можуть бути використані для вирішення тактичних завдань. Отже, криміналістична класифікація злочинів становить собою методологічне підґрунтя формування тактичних операцій.

Як правильно зазначав Г. А. Матусовський, в основу криміналістичної класифікації злочинів повинні бути покладені 2 взаємозалежних критерії: (а) кримінально-правовий, що визначає нормативну сутність передбаченої законом класифікації, і (б) криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення й розкриття злочинів різноманітних видів залежно від особливостей предмета посягання, обстановки приготування, вчинення і приховування злочину, його механізму й засобів, типології особи злочинця, мети і мотивації його злочинних дій та ін. [11, с. 366].

Побудова тактичних операцій вимагає диференційованого підходу до злочинів. Це може стосуватися врахування слідчої ситуації, способів учинення, приховування й маскування злочину, особи злочинця, місця вчинення злочину та інших чинників. Так, на груповому й видовому рівнях вивчаються особливості певних типів і видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою створення й застосування на практиці відповідних моделей указаних операцій, що проводяться для вирішення типових завдань розслідування по справах різних категорій, а також при розслідуванні певних груп тих чи інших схожих видів, окремих видів і різновидів суспільно небезпечних діянь. Використання інформації, що міститься у вказаних моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні й ситуаційно зумовлені питання організації та здійснення тактичних операцій по справах різних категорій [12, с. 75].

У криміналістичній літературі науковцями приділялась певна увага виокремленню тактичних операцій при розслідуванні окремих видів, груп злочинів. Так, А. В. Дулов розглядає тактичні операції при розслідуванні злочинів, вчинених посадовими особами; А. М. Полях – контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; А. В. Лапін – квартирних крадіжок; Н. І. Клименко, В. І. Перкін – розбійних нападів; В. С. Богачук – підроблення грошей; Н. А. Швець – злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів; К. О. Щербаковська – торгівлі дітьми; М. І. Скригонюк – масових заворушень; Н. П. Каторгіна – злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та ін. Виокремлюються тактичні операції і при розслідуванні різних видів убивств, як-от: (а) пов'язаних

із виявленням частин розчленованого трупа (І. В. Борисенко); (б) за відсутності трупа (О. Ю. Булукув, І. В. Кубарєв); (в) учинених організованими групами (С. Ф. Здоровко, В. О. Коновалова); (г) учинених з особливою жорстокістю (І. Р. Гаріфуллін); (д) прихованих інсценуваннями (В. О. Коновалова); (є) умисних вбивств (С. В. Лаврухін, Є. Ю. Березуцький); (ж) серійних вбивств (Г. С. Фоміна, О. А. Протопопов) та ін.

Водночас аналіз літературних джерел з криміналістики, дозволяє стверджувати, що бракує системного підходу до формування тактичних операцій з урахуванням чинників-детермінантів, який передбачав би необхідність урахування виду злочину, етапів його розслідування, слідчої ситуації й тактичних завдань, виникаючих перед слідчими й потребуючими їх вирішення за допомогою комплексу слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів. Вивчення цього питання висвітлюється дослідниками в основному через перелік вузького кола тактичних операцій стосовно окремих злочинів без урахування зазначених обставин.

Помилковість підходів деяких науковців також полягає ще й у тому, що за основу класифікації беруться не криміналістичні характеристики відповідних видів злочинів, а слідчі ситуації, тобто обстановка, загальна картина розслідування без врахування особливостей виду й категорії злочину. Хоча така позиція, безперечно, й має теоретико-прикладне значення, дозволяє визначити основні напрямки розслідування злочинів, однак, на наше переконання, слідчій ситуації притаманні лише наявність доказів (обсяг і зміст доказової інформації) або їх брак, але вона повною мірою, на жаль, не розкриває сутності криміналістично значущих ознак того чи іншого виду злочину. У криміналістичному плані специфіка, особливості ознак виду злочину впливають, у першу чергу на формування тактичних операцій і визначають їх структурний склад. Особливість криміналістично значущих ознак певного виду злочину полягає також у специфічності їх пояснення, встановленні зв'язків між ними і як наслідок в індивідуальності формування й реалізації тактичних операцій.

Виходячи з вищенаведеного, важливою умовою вдосконалення формування ефективних тактичних операцій, з нашого погляду, виступає необхідність розроблення системи криміналістичних методик розслідування з урахуванням положень криміналістичної класифікації злочинів, із застосуванням кримінально-правових та криміналістичних підстав їх поділу. Крім цього, назріла потреба провести систематизацію розроблених у спеціальній літературі тактичних операцій стосовно окремих видів злочинів з огляду на чинники, що зумовлюють їх функціонування. До того ж доцільно провести також і їх критичний аналіз, оскільки нерідко деякими науковцями пропонуються тактичні операції, які в дійсності не є такими. Рекомендована систематизація розглядуваних операцій, на нашу думку, має здійснюватися за наступними елементами: (а) вид злочину, (б) етап розслідування, (в) тактичне завдання, (г) найменування тактичної опера-

ції, (д) зміст тактично операції Отримання вказаної інформації може стати підґрунтям змістовного наповнення блоку «Тактичні операції» у структурі АРМ слідчого. Щодо цього перспективним напрямком виступає застосування комп'ютерних технологій з метою оптимізації побудови й реалізації даних операцій та вдосконалення криміналістичних методик розслідування [16, с. 229–232].

Проведений аналіз наукових підходів до формування досліджуваних тактичних операцій дозволяє констатувати, що на сьогодні в криміналістичній літературі не існує однастайності у дослідженні проблем обумовленості тактичних операцій видом злочину, криміналістичною характеристикою злочину. З нашого погляду, дослідження цього питання вимагає з'ясування взаємозв'язку «тактична операція – вид злочину», проведення поглибленого аналізу криміналістичної характеристики злочину як інформаційної бази, впливу її елементів на планування і проведення таких операцій. Саме такий підхід може створити перспективи й умови для досконалого вивчення, дослідження сутності тактичної операції, послужити підґрунтям у формуванні криміналістичних рекомендацій для практичної діяльності розслідування злочинних діянь. Отже, розроблення й дослідження обумовленості даних операцій видом злочину, його криміналістичною характеристикою – один із найприоритетніших напрямків дослідження криміналістичної теорії тактичних операцій.

Як бачимо, системи слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів, що входять до тактичної операції, їх видова варіантність визначаються окрім усіх чинників-детермінантів (слідча ситуація, етап розслідування, тактичне завдання тощо) ще й видом і категорією злочину, передусім змістом його криміналістичної характеристики як інформаційної бази побудови тактичних операцій. Ми виходимо з того, що, як відомо, кожен злочин – явище об'єктивної дійсності, яке містить у собі елементи загального й окремого. Загальне дозволяє дослідити повторюваність тих чи інших рис явища, визначити певні тенденції, закономірності, алгоритмізацію, що дозволяє віднести його до певного виду чи класу. Ця певна повторюваність, однотиповість, подібність злочинів, а значить, елементів криміналістичної характеристики, обставин, що підлягають з'ясуванню, дозволяє розробляти відповідну методику розслідування злочинів того чи іншого виду, а також рекомендації щодо формування й застосування тактичних операцій. Разом із цим, для кожного виду злочину, поряд із загальними елементами існують також окремі, індивідуальні, що дозволяє вести мову про неповторність, індивідуальність. Саме така індивідуальність кожного злочину зумовлюється способом його вчинення, слідовою картиною, особою злочинця й потерпілого, способами приховування тощо, тобто елементами криміналістичної характеристики злочинів.

Отже, вид злочину з подібними елементами криміналістичної характеристики впливає на виникнення тактичних завдань на певному етапі розслідування й, відповідно, на прийняття рішення про проведення тактичних

операцій. Потреба у вирішенні певних тактичних завдань вимагає досконалого аналізу, встановлення елементів криміналістичної характеристики злочину й забезпечує правильний вибір слідчим тактичного арсеналу. Ось чому аналіз і дослідження виду злочину набувають суттєвого значення для розслідування, як у методичному, так і в тактичному плані. Саме цим і визначаються співвідношення, взаємозв'язок і зумовленість виду злочину, елементів криміналістичної характеристики й тактичних операцій. Іншими словами, йдеться про пряму залежність методики розслідування і тактичних операцій від виду злочину.

Необхідність розроблення тактичних операцій при формуванні відповідної видової (групової) методики розслідування злочинів, визначення залежності їх від виду злочину не викликає сумнівів. Відповідно до цього підлягають дослідженню елементи криміналістичної характеристики як інформаційної бази побудови тактичних операцій. Обумовленість тактичної операції цією характеристикою злочину виступає факультативною (несуттєвою) ознакою даної операції, яка виконує рольову функцію відповідно до виду злочинного діяння. Факультативні ознаки хоча й не входять до змісту цього поняття, однак обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. З огляду на це, криміналістична характеристика є інформаційною основою побудови й формування типових тактичних операцій і використання їх у процесі розслідування.

Висновки. Таким чином, зв'язок і обумовленість тактичної операції від виду злочину є цілком очевидним. Тактична операція формується в рамках того чи іншого виду злочину, а його особливості враховуються при її побудові і плануванні. Окрім цього, вид злочину безпосередньо впливає на структуру останньої, тобто здійснює відповідний управлінський вплив на таку операцію. У цьому сенсі визначення й урахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню, елементів криміналістичної характеристики є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного й методичного характеру. Іншими словами, вид злочину обумовлює проведення тактичних операцій і як наслідок – виступає засобом тактичного впливу на слідчу ситуацію з метою вирішення тактичних завдань, що стоять перед слідчим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баев, О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него [Текст]: науч. – практ. пособие / О. Я. Баев. – М.: Изд-во «Экзамен», 2003.
2. Журавель, В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції [Текст]: монографія / В. А. Журавель. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012.
3. Журавель, В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності [Текст] / В. А. Журавель // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. практ. матеріали. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 30–36.

4. Комаров, И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений [Текст]: монография / И. М. Комаров. – М.: Юрлитинформ, 2012.
5. Коновалова, В. Е. Генезис криминалистической тактики [Текст] / В. Е. Коновалова // Криміналістика 21 століття: матеріали між нар наук. – практ конф., 25–26 листопада 2010 р. – Х.: Право, 2010.–832 с.
6. Коновалова, В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития [Текст] / В. Е. Коновалова // Актуальні проблеми криміналістики: Матер міжнар наук.-практ. конф. 25–26 вересня 2003 р. – Х.: Гриф, 2003.
7. Коновалова, В. О. Юридична психологія [Текст]: підручник. – 2-е вид., переробл., і доп. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько – Х.: Право, 2008.
8. Корноухов, В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы [Текст] / В. Е. Корноухов. – М.: Норма, 2008.
9. Корноухов, В. Е. Методики (рекомендации) по расследованию преступлений и их классификация [Текст] / В. Е. Корноухов // Курс криминалистики. Общая часть / отв. ред В. Е. Корноухов. – М.: Юристь, 2000.
10. Лузгин, И. М. Расследование как процесс познания [Текст] / И. М. Лузгин. – М.: ВШ МВД СССР, 1969. – 178 с.
11. Матусовський, Г. А. Загальні положення методики розслідування злочинів // Криміналістика: підручник; за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.
12. Образцов, В. А. Криминалистическое учение о тактической операции [Текст] / В. А. Образцов // Криминалістика ; под ред. проф. В. А. Образцова. – М.: Юристь, 1995. – С. 75–86.
13. Поташник, Д. П. Криминалистическая тактика [Текст]: учебное пособие / Д. П. Поташник. – М.: Изд-во Зерцало, 1998.
14. Тищенко, В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів [Текст]: монографія / В. В. Тищенко. – Одеса: Фенікс, 2007.
15. Чурилов, С. Н. Криминалистическая методика расследования: проблемы, тенденции, перспективы [Текст]: монография / С. Н. Чурилов. – М.: Юстицинформ, 2011.
16. Шевчук, В. М. Тактичні операції та комп'ютеризація процесу розслідування [Текст] / В. М. Шевчук // Право і держава в дослідженнях молодих вчених: матеріали 5-ї всеукр. наук.-практ. конф. (25 березня 2012 р., м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2012. – С. 229–232.
17. Шевчук, В. М. Формування тактичних операцій у криміналістиці: актуальні проблеми сьогодення [Текст] / В. М. Шевчук // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб.; відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 70.
18. Шепітько, В. Ю. Використання тактичних операцій у слідчій діяльності: теоретико-прикладні проблеми [Текст] / В. Ю. Шепітько // Вибрані твори. – Х.: Апостіль, 2010. – С. 289–296.
19. Шепітько, В. Ю. Основи криміналістичної класифікації злочинів [Текст] / В. Ю. Шепітько // Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К.: Ін Юре, 2011.

20. Шиканов, В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений [Текст] / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут, ун-та, 1983. – 200 с.
21. Шмонин, А. В. Методология криминалистической методики [Текст] : монография / А. В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2010.
22. Щур, Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик [Текст] : монографія / Б. В. Щур. – Х: Харків юридичний, 2010.

ФУНКЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: НАУКОВІ ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Борисов та ін. Х. : Право, 2010. Вип. 20. С. 200–211.

Досліджуються актуальні проблеми функцій тактичних операцій, аналізуються наукові підходи до визначення поняття функцій тактичних операцій та їх різновидів, пропонуються перспективні напрямки дослідження функцій тактичних операцій та їх змісту.

Ключові слова: тактична операція, тактичний прийом, функція, функція тактичної операції.

У теорії криміналістики проблема функцій тактичних операцій при розслідуванні злочинів залишається дискусійною. У криміналістичній літературі ці питання розглядаються дещо фрагментарно або в порядку постановки проблеми.

Вперше у криміналістиці функції тактичних операцій досліджував А. В. Дулов, який зазначив, що при розробці тактичної операції потрібно враховувати і функціональну підструктуру – певну залежність, сукупність функцій, які виконуються при реалізації даних тактичних засобів. Виділення технологічної підструктури забезпечує ретельне і глибоке вивчення проблем взаємодії між різними особами, які беруть участь у проведенні тактичної операції. Кожний тактичний засіб реалізується через дії людей – функції при проведенні тактичної операції. Неоднаковий зміст цих функцій¹. Разом із тим, автор не називає конкретні функції тактичних операцій та не розкриває їх змісту. Розглядаючи функції таких тактичних засобів, він

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1979. – С 92–96.

пов'язує їх з діяльністю учасників тактичної операції, при цьому зауважує, що доцільно так побудувати структуру тактичних операцій, щоб найбільша кількість її учасників наділялась функціями не тільки проведення дій, але й прийняття рішень, правильність яких уже контролюється слідчим, який має право або погодитись із запропонованим рішенням, або прийняти інше¹.

Досліджуючи деякі питання перспектив розвитку теорії тактичних операцій, В. І. Шиканов у 1983 р. вказав на актуальність та необхідність дослідження функцій тактичних операцій як одного із найбільш перспективних напрямків розробки концепції тактичних операцій у криміналістиці. У зв'язку з цим автор зазначає, що функції тактичних операцій багатогранні. Це і засіб організації діяльності слідчого з урахуванням вимог криміналістичної праксеології. Це і форма співробітництва слідчого з оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. Це, нарешті, і надійний засіб, призначений оптимізувати процес розслідування злочинів на основі останніх досягнень системології, пов'язаної з сучасним етапом науково-технічної революції².

Досить своєрідним, на наш погляд, є визначення функцій тактичних операцій. Функції тактичних операцій розглядаються як «засоби» та «форми» прояву таких тактичних засобів, через їх властивості, як один із аспектів, сторін розглядуваної категорії. Очевидно, таке розуміння у повній мірі не відображає правильне розуміння сутності, природи та поняття функцій тактичних операцій.

Таке розуміння розглядуваної категорії підтримує й О. Є. Михальчук, який вказує, що функції тактичних операцій розглядаються у криміналістиці широко і багатоаспектно. Останні виступають уже не тільки як засіб вирішення тактичного завдання загального або менш загального плану. Зокрема, розглядають як: 1) засіб реалізації методів розслідування (А. В. Дулов, Г. А. Мурадова); 2) засіб (і форма) взаємодії слідчого з органом дізнання, державними установами і організаціями, окремими громадянами (І. Ф. Герасимов, А. В. Дулов, В. І. Шиканов); 3) засіб організації діяльності слідчого з урахуванням вимог криміналістичної праксеології (В. І. Шиканов); 4) засіб оптимізації і алгоритмізації процесу розслідування (Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, В. І. Шиканов); 5) засіб реалізації тактичних і стратегічних рішень (М. П. Яблоков); 6) організаційний і тактичний засіб ліквідації протидії з боку правопорушників (А. В. Дулов); 7) засіб і міра оцінки «комплексів трудових затрат слідчого» (Б. Г. Кульчицький); 8) особливий прийом вирішення окремих паралельних завдань розкриття і розслідування (А. Д. Трубачьов); 9) не тільки засіб, але й процедура вирішення конкретного тактичного завдання (В. Є. Корноухов); 10) найбільш раціональна форма використання сил і засобів правоохоронних органів (В. І. Шиканов); 11) засіб забезпечення з'ясування певної обставини чи обставин, які мають значення для справи (В. О. Образцов, В. Б. Ястребов); 12) засіб забезпечення найбільш

¹ Див.: Дулов А. В. Вказ. роб. – С 93.

² Див.: Шиканов В. І. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. –С. 45.

ефективних результатів по збиранню доказів і оперуванню ними (Є. П. Іщенко); 13) засіб підвищення ефективності планування розслідування (Б. Г. Кульчицький) тощо¹.

У своїх роботах М. Є. Мерецький, обґрунтовуючи концепцію вчення про окрему теорію оперативно-тактичних комбінацій у розслідуванні злочинів, вказує на *регулюючу* функцію при усуненні конфліктів, які виникають при взаємодії правоохоронних органів².

Криміналістичні операції, на думку І. М. Комарова³ виконують *інформаційно-пізнавальну, конструктивну, організаційну та регулятивну* функції. Автором зазначається, що вказані функції відображають закономірності збирання, дослідження та оцінки із системи криміналістичної характеристики злочинів і криміналістичної характеристики їх розслідування необхідної кримінально-значущої інформації її використання у досудовому провадженні, що дає змогу визначити закономірності предмета криміналістики, які відбивають криміналістичні операції як комплексного способу вирішення системних завдань досудового слідства. Ними виступають закономірності збирання, дослідження та оцінки необхідної кримінально-значущої інформації із процесів цілісного його руху у ситуаціях вчинення злочинів і закономірності оптимального використання цієї інформації у ситуаціях розслідування для вирішення системних завдань досудового провадження⁴.

Заслужують на увагу дослідження А. Р. Белкіна⁵, який тактичні комбінації (операції) поділяє залежно від функцій на: *рефлексивні; забезпечувальні; контрольні*. Але автор, на жаль, не розкриває їх змісту.

Досліджуючи проблеми розслідування злочинів організованих груп і злочинних організацій, В. Ю. Шепітько відзначає, що тактичні операції при

¹ Див.: Михальчук А. Е. Тактические комбинации при производстве следственных действий / А. Е. Михальчук; под ред. В. В. Степанова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1991. – С.25.

² Див.: Мерецький Н. Е. Применение оперативно-тактических комбинаций в расследовании преступлений: Монография / Н. Е. Мерецкий. – Хабаровск: Дальневосточный юридический инст-т МВД РФ, 2000. – 314 с.; Мерецький Н. Е. Применение оперативно-тактических комбинаций в раскрытии и расследовании преступлений: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Н. Е. Мерецкий. -М, 2000; Мерецький Н. Е. Криміналістика і оперативно-тактическа комбінація: науч. – практ. пособие / Н. Е. Мерецкий. –М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2007. – С.289–301.

³ Див.: Комаров И. М. Криміналістические операции в досудебном производстве: монография / И. М. Комаров. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С.88, 110–120; Комаров И. М. Проблемы теории и практики криміналістических операций в досудебном производстве: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / И. М. Комаров. -Барнаул, 2003. – С.14,24, 28, 29,110–120.

⁴ Див.: Комаров И. М. Проблемы теории и практики криміналістических операций в досудебном производстве: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / И. М. Комаров. -Барнаул, 2003. – С. 27, 28.

⁵ Див.: Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М.: Норма, 2005. –С 164.

розслідуванні злочинів можуть різнитися за характером спрямованості (*пізнавальні* тактичні операції, *пошукові*, такі, що виконують *організаційні* функції). Автор до пошукових тактичних операцій відносить: «Груповий обшук», «Початковий – повторний обшук», «Обшук – затримання», «Допущення обшуку з негативним результатом»¹.

Розвиваючи такий підхід, С. Ф. Здоровко, при аналізі тактичних операцій у структурі методики розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами, залежно від характеру спрямованості таких операцій акцентує увагу на *пізнавальних, пошукових, розшукових* і таких, що виконують *організаційні* функції².

Викликають певний інтерес дослідження зазначених проблем М. В. Салтевським³, який у підручнику «Криміналістика» присвятив підрозділ «Тактичні операції і тактичні комбінації: функції, властивості і види». Автор зазначає, що тактична операція і тактична комбінація, незважаючи на знаряддєву і сутнісну відмінності, мають низку загальних (схожих) *функціональних властивостей*. Зокрема, тактична операція і тактична комбінація це: 1) діяльнісні категорії, що розкривають функціональну сторону тактичних засобів; 2) специфічні системи пізнавальних засобів криміналістичної тактики, що мають цільову впорядкованість для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів; 3) тактичні засоби, які характеризуються однаковою властивістю цілісності, тобто повне досягнення мети можливо тільки при реалізації функцій всіх елементів системи. Разом з тим, у наступному підручнику у 2005 р. автором питання функцій тактичних операцій уже не розглядається й іменуються вони властивостями⁴.

Виходячи з вищенаведеного, на наш погляд, можна дійти до висновку, що в основному функціональне призначення тактичних операцій у криміналістичній літературі висвітлюється науковцями через перелік вузького кола їх функцій або функціональних властивостей, без глибокої теоретичної розробки. В інших випадках функції тактичних операцій розглядаються як «засоби» та «форми» прояву таких тактичних засобів. Такий підхід відображає лише одну із сторін, один із багатьох аспектів розглядуваної категорії. Це практично не дає повного уявлення про правильне розуміння природи, сутності функцій тактичних операцій у слідчій діяльності, про їх ба-

¹ Див.: Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями: монография / В. Ю. Шепитько. – Х.: Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, 2000. – С. 41–44, 62, 63.

² Див.: Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / С. Ф. Здоровко. – Х.: Гриф, 2004. – С.31.

³ Див.: Салтевський М. В. Криміналістика: Підручник: У 2-х ч.Ч. 2. – Х.: Консум, 2001. – С.81,82.

⁴ Див.: Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): Підручник. – К.: Кондор, 2005. – С.308, 309.

гатогранність та багатоаспектність, складну систему таких функцій як єдиний цілісний комплекс явищ (самих функцій) та процесів (зв'язків між ними), що відображає суттєві сторони, поняття, роль та функціональне призначення розглядуваних тактичних засобів.

У системі тактичних засобів тактичним операціям притаманний цілий комплекс різноманітних властивостей та форм прояву, які продиктовані потребами практичної діяльності і обумовлені, в першу чергу, тактичними завданнями, слідчими ситуаціями, етапами розслідування та видом злочину. Разом із тим, стосовно тактичних операцій, має йтися про різновиди, характер, ступінь впливу та проявів цього тактичного засобу на слідчу ситуацію і вирішення тактичних завдань розслідування, тобто про функціональну роль та призначення тактичних операцій. Необхідно відзначити, що саме функції тактичних операцій дозволяють розкрити особливості даного тактичного засобу, встановити його природу, найбільш істотні сторони і риси. Функції тактичних операцій визначають їх призначення і роль у системі тактичних засобів. Усе це свідчить про необхідність вивчення та дослідження всіх різновидів функцій тактичних операцій з метою розробки ефективних рекомендацій по їх проведенню.

Зважаючи на зазначене, очевидно, що проблема функцій тактичних операцій у криміналістиці ще не знайшла повного вирішення і, враховуючи її велике значення для підвищення ефективності процесу розслідування, потребує більш активних наукових досліджень. У зв'язку з цим А. В. Дулов правильно зазначає, що встановлення функцій у свою чергу дає можливість правильно визначити напрямок і зміст усіх досліджень¹, у тому числі дослідження та розробок криміналістичної теорії тактичних операцій. Це переконливо свідчить про актуальність та необхідність дослідження функцій тактичних операцій, їх системи, як одного з найбільш перспективних напрямків розробки концепції тактичних операцій у криміналістиці.

Вивчаючи проблему функцій тактичних операцій, визначення та побудови її системи, насамперед слід з'ясувати поняття, сутність та природу категорії, що досліджується. Недостатня розробленість цього питання в криміналістиці призводить до різних підходів у назвах криміналістичних понять, вносить плутанину, штучність і багатозначність у застосуванні термінів², що обумовлює необхідність дослідження і визначення поняття «функції тактичних операцій».

¹ Див.: Дулов А. В., Грамович Г. И., Лапин А. В. и др. Криминалистика: Учеб пособие / Под ред. А. В. Дулова. - Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. - С.9.

² Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики. - В 3-х т. - Т.1: Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. - М.: Юристъ, 1997. - С.275-277; Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Я. Радецька; Нац. академія внутр. справ України. - Київ, 2002. - С.1,7; Шевчук В. М. Методологія криміналістики: дискусії, «новації», перспективи / В. М. Шевчук // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр./ Редкол. В. І. Борисов та ін. -Х.: Право, 2009. -Вип. 18. - С.197,198.

У літературі для позначення цієї категорії криміналістики вживаються різні терміни «функція», «роль», «призначення», «функціональна структура», «функціональна роль», «функціональні властивості», «функціональна спрямованість», «функціональне призначення», «функціональне навантаження» тощо. Настільки різноманітний зміст терміну «функція» призводить до помилок у його тлумаченні і безпредметних дискусій. З метою уникнення такого недоліку при визначенні функцій тактичних операцій, спочатку необхідно з'ясувати сутність та поняття розглядуваної категорії.

Функція як наукова категорія містить багато сторін та аспектів. Під функцією у загальноприйнятому значенні зазвичай розуміють обов'язок, коло діяльності, призначення чого-небудь або кого-небудь, виконувана робота ким-небудь, призначення у системі¹, роль, значення чого-небудь². Найчастіше даний термін вживається при відображенні основного напрямку діяльності.

У сучасній філософській, методологічній та наукознавчій літературі термін «функція» (від лат. *functio* – здійснення, виконання, вчинення) застосовується у самих різних значеннях. У більшості випадків це поняття визначається як відношення (взаємозв'язок) двох або групи об'єктів, у якому зміна одного з них супроводжується змінами іншого³. В іншому випадку функція трактується як зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкту в певній системі відносин⁴ або як вплив одного на інший елемент цілісної системи, а також її взаємодія з іншими системами (речами), що забезпечує її стійке існування⁵.

У теорії систем та системного аналізу⁶ функція – це спосіб прояву активності системи, стійкі активні взаємовідносини речей, при яких зміни одних об'єктів призводять до зміни інших. Під функцією системи розуміють: дію системи, її реакцію на середовище; різноманітність станів виходів сис-

¹ Див.: Большой словарь иностранных слов / Составитель А. Ю. Москвин. – М.: Изд-во Центр полиграф, ООО «Полюс», 2001. – С.718 (-816с.); Словарь иностранных слов. – М.1988. – С.556.

² Див.: Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. Российская АН.; Российский фонд культуры; 3-е изд., стереотипное – М.: АЗЪ, 1995 – С..847; Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В27 В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – С. 1335.

³ Див.: Сидоренко О. П., Корлюк С. С., Філянін М. С. та ін. Філософія: Підручник / За заг. ред. проф. Сидоренка О. П. – К.: Знання, 2008. – С. 36, 37, 869; Философский энциклопедический словарь. – М., 1989. – С. 719; Данильян О. Г., Тараненко В. М. Основы философии: Навч. посібник. – Х.: Право, 2003. – С.22–25; Философский энциклопедический словарь/ Сост.: Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А.–М.:ИНФРА-М, 2005.–С.498.

⁴ Див.: Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – С. 526.

⁵ Див.: Шептулин А. П. Диалектический метод познания / А. П. Шептулин. – М., 1983. – 320 с

⁶ Див.: Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: Учеб. пособие / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – С.132–137.

теми; при описовому чи дескриптивному підході до функцій вона виступає як властивість системи, яка проявляється в динаміці; як процес досягнення цілі (мети) системою; як узгоджені між елементами дії в аспекті реалізації системи як цілого; траєкторію руху системи, яка може описуватись математичною залежністю, формулою, яка пов'язує залежні та незалежні перемінні системи. Функції виражають поведінку системи, при чому ця поведінка при позначенні її функцій стає упорядкованою, закономірною та організованою, тому функції являють собою напрямки активності системи, яка взаємодіє з середовищем.

У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько¹ справедливо зазначає, що визначення функціональної спрямованості тактичних прийомів указує на необхідність з'ясування їхньої ролі та призначення. В. О. Коновалова, А. М. Сербулов акцентують увагу на тому, що тактичні прийоми виконують різні функції, які є залежними від особливостей природи процесуальної дії, її цільової спрямованості й ситуаційної обумовленості. Застосування тактичних прийомів передбачає логічну залежність між метою й функціями, для яких вони призначені, і тією слідчою ситуацією, а далі й ситуацією процесуальної дії, у яких вони використовуються². Це у повній мірі відноситься і до тактичних операцій, зокрема, визначення функціональної спрямованості тактичних операцій обумовлює необхідність з'ясування їх ролі та призначення у процесі розслідування злочинів.

Враховуючи вищенаведене, на нашу думку, при криміналістичній трактовці визначення функцій тактичних операцій необхідно враховувати, що: 1) функції тактичних операцій *являють собою прояв властивостей, ролі та призначення* цього тактичного засобу у процесі розслідування злочинів. Різновиди проявів властивостей, ролі та призначення системи «тактична операція» можуть бути самими різноманітними і у процесі розслідування злочинів можуть відображатися в основних напрямках діяльності, які обумовлені ступенем узагальнення функцій, їх обсягом та складом, положенням та відносинами функцій у тактичній операції тощо. У зв'язку з цим правильно зазначає В. Г. Афанасьєв, що: «Функція системи являє собою прояв властивостей, якостей системи у взаємодії з іншими об'єктами системного та несистемного порядку є, відображенням певної відносно стійкої реакції системи на зміну її внутрішнього стану та її внутрішнього середовища, реакція на впливи із середини та ззовні»³;

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Теория криминалистической тактики: Монография / В. Ю. Шепітько. – Х.: Гриф, 2002. – С. 45. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія / В. Ю. Шепітько. – Х.: «Харків юридичний», 2007. – С.63.

² Див.: Коновалова В. Е. Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции / В. Е. Коновалова, А. М. Сербулов. – К.: РИО МВД УССР, 1983. – С. 127.

³ Афанасьєв В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьєв. – М.: Политиздат, 1980. – С.133.

2) функції тактичних операцій *являють собою основні напрямки діяльності у процесі реалізації цих тактичних засобів*, їх призначення у системі «тактична операція». У цьому напрямку важливо враховувати діяльнісний підхід до визначення тактичної операції та її функцій. Так, В. О. Образцов¹ розглядає тактичну операцію як відносно самостійну специфічну структуру діяльнісного типу, реалізовану слідчим для рішення якої-небудь задачі розслідування в умовах сформованої ситуації. Автор акцентує увагу на існуванні закономірних нерозривних зв'язків і відносин між елементами, її складовими, дозволяючи сприймати таку складову частину процесу розслідування як певну цілісність, самостійну, специфічну структуру діяльнісного типу. Тому, на наш погляд, однією із ознак функцій тактичних операцій виступають окремі сторони, характеристики діяльності слідчого та інших суб'єктів проведення тактичних операцій як комплексу, системи узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в даній слідчій ситуації. Виходячи з цього, можна розглядати наступні функції: пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, комунікативну, пошукову, профілактичну;

3) функції тактичних операцій *виступають тактичним засобом впливу на слідчу ситуацію*. Такий тактичний вплив обумовлений, у першу чергу, слідчою ситуацією, яка склалася на момент розслідування кримінальної справи, та завданнями, які необхідно вирішувати при застосуванні такого тактичного засобу. У даному випадку операції виступають як система тактичного впливу на інформаційний блок слідчої ситуації з метою регулювання розслідування, спрямованого на збирання доказової інформації і встановлення істини по справі. Вплив може бути спрямований на один або декілька інформаційних компонентів слідчої ситуації, на встановлення однієї або декількох ознак злочину, що розслідується. Функція характеризує такий взаємозв'язок двох (групи) об'єктів, у якому зміна одного з них супроводжується змінами іншого. Це пов'язано з пізнанням і вивченням взаємозв'язків досліджуваних об'єктів, а саме тактичних операцій, тактичних завдань та слідчих ситуацій, тобто зі «встановленням таких залежностей (функцій), які дають можливість у дослідженнях закономірно переходити в ряду об'єктів від одного до іншого»². При цьому тактичні операції виконують цілий ряд функцій одночасно або окремо (ізолювано), або в залежності від наявної слідчої ситуації та обставин послідовно;

4) функції тактичних операцій *спрямовані на вирішення тактичних завдань розслідування*, які виступають в якості мети даної операції. Функції

¹ Див.: Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции // Криминалистика / Под ред. проф. Образцова В. А. -М.: Юристъ, 1995.-С.79.

² Див.: Сидоренко О. П., Корлюк С. С., Філянін М. С. та ін. Філософія: Підручник / За заг. ред. проф. Сидоренка О. П. – К.: Знання, 2008. – С. 36–37.

не існують самі по собі, вони взаємодіють із елементами системи і спрямовані на вирішення певних завдань, визначають властивості, роль та призначення досліджуваного об'єкта тобто тактичної операції. М. В. Савельєва, О. Б. Смушкін за функціональною спрямованістю завдань, які вирішуються тактичними операціями, вирізняють функції, спрямовані на: а) забезпечення збирання інформації відносно конкретного об'єкту (факту); б) встановлення факту безпосереднього контакту особи з об'єктами, які є елементами структури злочину; в) пошук відсутніх джерел важливої для криміналістики інформації; г) одночасне виявлення необхідних для розслідування об'єктів¹. Виходячи з цього, слідчий у процесі вирішення вищезазначених завдань реалізує наступні функції: 1) цільові – встановлення фактів, висунення версій та ін.; 2) забезпечуючі – створення умов для проведення ефективного комплексу дій та заходів; 3) контрольні – співвіднесення, перевірка одержаних результатів, вирішення завдань². Інакше кажучи, з'ясувавши та уявляючи собі тактичні завдання, які необхідно вирішити у процесі розслідування, можна з'ясувати, які функції може виконувати тактична операція в процесі її проведення.

Таким чином, враховуючи вищенаведене можна зробити висновок, що *функції тактичних операцій* – це прояви властивостей, ролі та функціонального призначення тактичних операцій, які спрямовані на реалізацію цілей розслідування, вирішення окремих тактичних завдань, ситуаційно обумовлені та пов'язані з об'єктами впливу і відображають основні напрями діяльності у процесі їх проведення.

Функції тактичних операцій складають певну систему, тобто єдиний цілісний комплекс явищ (самих функцій) та процесів (зв'язків між ними), що відображає суттєві сторони, природу, сутність та функціональне призначення розглядуваних тактичних засобів. Системність функцій тактичних операцій вбачається передусім у їх єдності, яка обумовлена взаємозв'язками і взаємозалежностями між функціями як елементами системи розслідування. Система функцій тактичних операцій являє собою багатоаспектне утворення, досить складну систему, яка визначає сукупність функцій, що виконуються при реалізації даних тактичних засобів. Тому тактичні операції за сферою, напрямками тактичного впливу та діапазоном застосування у процесі розслідування злочинів є поліфункціональними тактичними засобами здійснення досудового слідства, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають багатофункціональне призначення, знаходяться у взаємодії, взаємозв'язку, забезпечують оптимізацію, ефективність процесу розслідування.

¹ Див.: Савельєва М. В., Смушкінна М. В. Криміналістика: Учебник.-М.: Изд-во «Дашков и К», 2008.-С.312.

² Див.: Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та інші. Юридична психологія: Підручник / За заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. – К.: КНТ, 2007. – С. 204–208.

Исследуются актуальные проблемы функций тактических операций, анализируются научные подходы определения понятия функций тактических операций и их разновидностей, предлагаются перспективные направления исследования функций тактических операций и их содержания.

It is probed issues of the day of functions of tactical operations, scientific approaches of determination of functions concept of tactical operations and their varieties are analyzed, perspective directions of research of functions of tactical operations and their maintenance are offered.

СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ФУНКЦІЙ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Вип. 10 / ред. кол. : М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головченко та ін. X. : Право, 2010. С. 38–48.

Розглянуто актуальні питання, які стосуються функцій тактичних операцій, запропоновано їх класифікацію. Увагу акцентовано на системному характері функцій тактичних операцій, їх взаємозв'язку та взаємодії, що забезпечує оптимізацію процесу розслідування.

Рассмотрены актуальные вопросы, касающиеся функций тактических операций, предложена их классификация. Внимание акцентировано на системном характере функций тактических операций, их взаимосвязи и взаимодействии, что обеспечивает оптимизацию процесса расследования.

У теорії криміналістики проблема дослідження системного характеру функцій тактичних операцій і їх класифікації залишається дискусійною. У криміналістичній літературі ці питання розглядаються дещо фрагментарно або в порядку поставлення проблеми. Тому розроблення й дослідження зазначених питань – один із найпріоритетніших напрямів дослідження криміналістичної теорії тактичних операцій.

Система функцій тактичних операцій являє собою багатоаспектне утворення, досить складну систему, яка визначає сукупність функцій, що виконуються при реалізації цих тактичних засобів. На перший погляд здається, що функції тактичних операцій настільки багатогранні, що не піддають-

ся систематизації та класифікації. Насправді ж такий висновок є хибним. Ілюзію безкінечної множинності видів створює множинність систем, які надають функціям індивідуальної неповторності¹. Тому тактичні операції за сферою, напрямками тактичного впливу та діапазоном застосування в процесі розслідування злочинів є багатофункціональними організаційно-тактичними засобами здійснення досудового розслідування, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають багатофункціональне призначення, зумовлене слідчою ситуацією й функціональною спрямованістю системи слідчих, оперативно-розшукових, організаційних, профілактичних та інших дій.

Отже, вважаємо, що функціям тактичних операцій притаманний системний характер. Це означає як те, що функції тактичних операцій у цілому мають ознаки єдності, узгодженості та диференціації, так і те, що кожна окрема функція чи підфункція – це визначена, просякнута внутрішньою єдністю й цілеспрямованістю система видів діяльності, впливу та призначення тактичних операцій. Системність функцій останніх вбачається передусім у їх єдності, яка зумовлена взаємозв'язками і взаємозалежностями між функціями як елементами системи розслідування. На підставі аналізу системи функцій тактичних операцій можна зробити висновок про те, наскільки ефективно реалізується тактична операція, які завдання можна вирішити завдяки проведенню тієї чи іншої тактичної операції, які функції досягли своєї мети, а які – ні, та взагалі які ефективність і цінність обраної тактичної операції.

Дослідження й розроблення системи функцій тактичних операцій передбачають урахування положень теорії систем і системного аналізу, які створюють умови для структурно-функціонального аналізу². У зв'язку з цим ключовим є те, що між структурою системи та її функціями існує певний закономірний зв'язок. Це слушно відмічає Ю. Г. Марков: «Функції, якою б не була х природа, можна реалізувати лише у структурі»³. На це звертає увагу й В. Г. Афанасьєв, відмічаючи, що функції, притаманні системі та її компонентам, причому функції системи є інтегрований результат функціонування компонентів, які її утворюють. Крім цього, важливим у теорії систем є положення про функціональну залежність у системі, яке визначає основні напрями функціонування аналізу. Функціональна залежність має місце між окремими компонентами даної системи; між компонентами й

¹ Див.: Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособ. / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – С. 132–137.

² Див.: Анохин П. К. Узловые вопросы функциональной системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1980. – 198 с.; Судаков К. В. Функциональная система / К. В. Судаков // Вопросы философии. – 1984. – № 10. – С. 73–78; Сурмин Ю. П. Вказ. праця. – С. 132–137; Афанасьєв В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьєв. – М. : Политиздат, 1980; Марков Ю. Г. Функциональный поход в современном научном познании / Ю. Г. Марков. – Новосибирск : Наука, 1982. – С. 19 та ін.

³ Марков Ю. Г. Вказ. праця. – С. 19.

системою в цілому; між системою в цілому та іншою, більш широкою системою, компонентом якої вона виступає¹.

У теорії систем і системного аналізу виділяють таку типологію функцій системи: 1) за ступенем впливу на зовнішнє середовище та характером взаємодії з іншими системами: а) пасивні, б) обслуговуючі, в) протистояння, г) поглинання, ґ) перевтілення, д) адаптивні; 2) за складом: а) прості, б) складні; 3) за характером вияву: а) явні, б) латентні; 4) за змістом: а) цільові, б) рольові; в) діяльнісні; 5) за характером часової детермінації: а) тимчасові, б) постійні; 6) за ставленням до системи: а) зовнішні, б) внутрішні; 7) за характером дії: а) неперервні, б) дискретні; 8) за наслідками для системи: а) позитивні, б) нейтральні, в) дисфункції; 9) за траєкторією реалізації: а) лінійні, б) нелінійні; 10) за кількістю змінних: а) з однією змінною, б) з декількома змінними². Очевидно, що далеко не всі наведені підстави та різновиди функцій системи можуть бути застосовані при розробленні класифікації функцій тактичних операцій. Разом з тим ця класифікація виступає теоретичним підґрунтям дослідження, аналізу й побудови системи функцій тактичних операцій.

Крім цього, на наш погляд, у цьому напрямі необхідно враховувати наукові розробки в криміналістичній літературі стосовно класифікації функцій тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій). У зв'язку з цим заслуговують на увагу дослідження різновидів і системи функцій тактичних прийомів. Так, В. Ю. Шепитько поділяє функції тактичних прийомів на: загальні (які виходять за рамки ізольованої дії, характерні для низки процесуальних дій) і окремі (притаманні внутрішньому змісту окремої такої дії); основні (які мають переважаюче значення в тій чи іншій процесуальній дії) і додаткові (які є не головними, а такими, що набувають другорядного значення)³.

А. В. Дулов пропонує досить розгалужену класифікацію функцій тактичних операцій. При цьому він зазначає, що вони можуть різнитися за: 1) ступенем формалізації (попередньо суворо визначеною послідовністю, характером дій чи можливістю самостійного обрання варіанту рішення залежно від оцінки ситуації); 2) ступенем професійної зумовленості (необхідністю мати певні професійні знання й навички для виконання функцій); 3) ступенем процесуальної зумовленості. Якщо при проведенні слідчої дії усі функції процесуально регламентовано, то у тактичній операції такого немає; 4) змістом дій: безпосереднє проведення дій, контроль за їх проведенням, організація дій інших осіб, забезпечення цих дій, надання допомоги та ін.⁴

¹ Див.: Афанасьев В. Г. Вказ. праця. – С. 131, 133.

² Див.: Сурмин Ю. П. Вказ. праця. – С. 132–137.

³ Див.: Шепитько В. Ю. Функциональная направленность тактических приемов при производстве следственных действий / В. Ю. Шепитько // Проблемы законности. – 2007. – Вып. 85. – С. 140–144; Його ж. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. – Х.: Харків юрид., 2007. – С. 65.

⁴ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1979. – С. 128, 49–96.

Вважаємо, що така класифікація не є досить чіткою, охоплює далеко не всі вияви функцій тактичних операцій, у ній відсутні єдині логічні підстави для класифікації розглядуваних функцій. Крім цього, використання пропонуваної класифікації не дає можливості повною мірою виявити й дослідити всю багатогранність та багатоаспектність функціонального призначення тактичних операцій і на цій основі сформуванню повноцінну криміналістичну класифікацію досліджуваних функцій та їх систему.

І. М. Комаров, на наш погляд, слушно акцентує увагу на внутрішніх і зовнішніх виявах функцій тактичних (криміналістичних) операцій, зокрема: 1) внутрішня організація процесу пізнання на основі тактичних операцій пов'язана з їх формами, тобто структурами змісту, законами їх побудов, способами зв'язків їх компонентів; 2) регулювання процесу пізнання або впливу, зміни та вирішення слідчих ситуацій у досудовому провадженні на основі застосування тактичних операцій пов'язані з їх змістом, тобто компонентами систем, структур, які характеризують склад таких операцій¹. Наведений підхід кореспондується з положеннями теорії систем і системного аналізу та поділом функцій системи на внутрішні й зовнішні². Крім цього, дане положення застосовується в теорії держави та права, відповідно до якої спрямованість діяльності держави на вирішення внутрішніх чи зовнішніх завдань слугує критерієм поділу функцій на внутрішні й зовнішні³.

Отже, виходячи з наведеного, за положеннями й відносинами функцій у тактичній операції їх можна класифікувати на: а) внутрішні (регулюють процеси всередині системи, притаманні внутрішньому змісту окремої тактичної операції); б) зовнішні (орієнтовані на реалізацію цілей системи, взаємодію з об'єктами впливу та слідчими ситуаціями). Вони відбивають вияви властивостей, ролі й функціонального призначення тактичних операцій, які спрямовані на вирішення окремих тактичних завдань, ситуаційно зумовлені та пов'язані з об'єктами впливу та відображують основні напрями діяльності в процесі застосування таких тактичних засобів під час розслідування злочинів.

Під *внутрішніми функціями* слід розуміти найважливішу умову зовнішнього функціонування тактичної операції, за якої вияв цілого забезпечується відображенням та існуванням його частин (структурних компонентів), тобто це спосіб взаємодії частин, компонентів усередині цілого. У внутрішній структурі тактичної операції між компонентами, що станов-

¹ Див.: Комаров І. М. Криміналістические операции в досудебном производстве : монография / И. М. Комаров. – Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. – С. 134–135.

² Див.: Сурмин Ю. П. Вказ. праця. – С. 134–137; Казиев В. М. Введение в анализ, синтез и моделирование систем : учеб. пособ. / В. М. Казиев. – [2-е изд.]. – М. : Интернет-ун-т информационных технологий; БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007. – С. 26 та ін.

³ Див.: Загальна теорія держави і права : підручник / За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – С. 89–95; Актуальні проблеми теорії держави та права. – Ч. І. Актуальні проблеми теорії держави : навч. посіб. / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін.]. – [2-е вид., стереотип.]. – К. : КНТ, 2008. – С. 116–125 та ін.

лять її зміст і форму, відбуваються різні кореляції, взаємозалежності, взаємозумовленості цілей, завдань, ролі та призначення таких тактичних засобів, що призводить до мобілізації системи, вимагає постійного регулювання елементів, взаємозв'язків між ними тощо.

У зв'язку з цим І. М. Комаров слушно зауважує, що уявлення про внутрішню організацію процесу пізнання на основі тактичних (криміналістичних) операцій пов'язані з їх формами, тобто структурами змісту, законами їх побудов, способами зв'язків їх компонентів. Вони визначаються кримінально-процесуальними формами, тобто умовами, послідовністю, порядком здійснення процесуальних дій і закріпленням їх у правових актах, а також деякими організаційними непроцесуальними формами взаємодії учасників тактичних операцій¹. В. І. Шиканов також звертає увагу на внутрішні вияви тактичних операцій, відмічаючи, що, крім змісту, тактичні операції як системи вмотивованих, погоджених, цілеспрямованих і таких, що управляються дій (видів діяльності) мають свою внутрішню структуру. Структурні елементи кожної тактичної операції характеризують її об'єктивний зміст і суб'єктивне сприйняття цього змісту особами, які здійснюють тактичну операцію². Внутрішня структура тактичних операцій зумовлює існування та взаємодію їх внутрішніх функцій, які забезпечують умови функціонування й можливості реалізації зовнішніх функцій розглядуваних тактичних засобів.

Різновидами внутрішніх функцій тактичних операцій можуть бути такі: 1) *розпорядча* (полягає в тому, що тактична операція має у своєму розпорядженні певні структурні компоненти, комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційних та інших дій, визначає їх місце у структурі операції, встановлює певний порядок і послідовність їх виконання); 2) *координації та погодження* (завдяки таким функціям здійснюються узгоджені спільні дії компонентів тактичної операції, спрямовані на вирішення окремого тактичного завдання, погоджене й скоординоване виконання комплексу слідчих та інших дій, а також відбуваються узгодження й зведення до відповідності взаємозв'язку між компонентами, діями та заходами тактичної операції, встановлення контакту між суб'єктами її проведення тощо); 3) *субординації та підпорядкування* (виражають систему підпорядкування, залежності одного компонента тактичної операції, її дії або заходу від інших, а також визначають розподіл між компонентами тактичних операцій субординаційних відносин і взаємозв'язків, підпорядкованих та ситуаційно обумовлених окремими проміжними тактичними завданнями); 4) *контролююча* (здійснює перевірку, контроль відповідності структурних компонентів тактичної операції певним тактичним завданням, необхідних для їх вирішення в тій чи іншій слідчій ситуації, а також забезпечує їх відповідність моральним засадам кримінального судочинства й додержання принципів побудови та реалізації тактичних операцій); 5) *цілепоглинаюча* (визначає

¹ Див.: Комаров І. М. Вказ. праця. – С. 134–135.

² Див.: Шиканов В. И. Информация к тактической операции «Атрибуция трупа»: учеб. пособ. / В. И. Шиканов. – Иркутск: Иркут. гос. ун-т, 1975. – С. 21–25.

цілі функціонування й розвитку системного утворення «тактична операція» та її окремих компонентів, підпорядкованих вирішенню окремих тактичних завдань розслідування й взагалі встановленню істини у справі).

Слід зазначити, що існування й реалізація внутрішніх функцій тактичних операцій забезпечуються самою природою системи, сутністю та призначенням тактичної операції, їх механізмом функціонування. У самій тактичній операції відбуваються її внутрішня організація й регуляція. Найважливіша роль внутрішніх функцій розглядуваних тактичних засобів полягає в тому, що вони забезпечують необхідну для функціонування внутрішню динаміку системи «тактична операція» і функціонально визначають її як високораціональну, оптимальну й ефективну.

Зовнішні функції тактичних операцій, їх поняття, розуміння базуються на положеннях функціонального аналізу та розумінні такої категорії, як «зовнішні функції системи»¹. Вони являють собою активні, спрямовані впливи системи на зовнішнє середовище для досягнення поставлених цілей. Зовнішні функції відображають стійкі реакції системи на середовище та взаємозв'язки між ними, забезпечують зовнішні результати системи. Вони орієнтовані на реалізацію цілей системи, взаємодію із зовнішнім середовищем і вплив на них.

Таким чином, зовнішні функції тактичних операцій відображують вирази властивостей, ролі та функціонального призначення тактичних операцій, спрямованих на реалізацію цілей розслідування, вирішення окремих тактичних завдань, ситуаційно зумовлених і пов'язаних з об'єктами впливу та являють собою основні напрями діяльності в процесі застосування таких тактичних засобів під час розслідування злочинів. Вони забезпечують зовнішні результати реалізації тактичної операції, її вплив на слідчу ситуацію з метою зміни її на краще або вирішення взагалі.

Характерними *ознаками зовнішніх функцій* виступають: а) стійкість та стабільність (коли система «тактична операція» постійно виявляє себе); б) *спрямованість* (функції обов'язково на щось спрямовані, зокрема на вирішення тактичних завдань); в) взаємодія із слідчою ситуацією й об'єктами впливу (розуміння функції зводиться не тільки до її впливу на слідчу ситуацію, відбуваються тісна взаємодія та взаємозв'язок функції й об'єкта впливу); г) активність та цілеспрямованість (функціонування – це вияв активності системи в досягненні цілі, а функції завжди цілеспрямовані).

Зовнішні функції тактичних операцій бувають декількох видів. Підставами класифікацій можуть бути:

1) за ступенем узагальнення й основними напрямками діяльності: а) загальні, які виходять за рамки ізольованої дії, характерні для комплексу процесуальних і непроцесуальних дій, відображують основні напрями діяльності в процесі проведення тактичної операції, роль і призначення таких тактичних засобів в процесі розслідування злочинів. До загальних функцій тактичних операцій можна віднести: пізнавальну, прогностичну,

¹ Див.: Сурмин Ю. П. Вказ. праця. – С. 132–137.

регулятивну, організаційну, конструктивну, комунікативну, пошукову, профілактичну; б) окремі, які являють собою відбиття, диференціацію (розділення та розчленування) тих чи інших загальних функцій, пов'язаних зі специфікою тактичної операції, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань і зумовлених слідчою ситуацією. Так, під час проведення тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного»¹ загальні функції цих операцій (пізнавальна, комунікативна, прогностична та ін.) виявляються в таких окремих функціях, як діагностування неправдивого алібі²; викриття неправдивої заяви про алібі; встановлення обмови інших осіб; спонукання та стимулювання до давання правдивих показань; виявлення й збирання інформації, яка підтверджує або спростовує алібі підозрюваного; встановлення та підтримання психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування; виявлення й викриття злочинця тощо. У процесі проведення тактичних операцій: «Груповий обшук», «Початковий – повторний обшук», «Обшук – затримання», «Припущення обшуку з негативним результатом»³ їх загальні функції (пошукова, конструктивна, організаційна та ін.) можуть виявлятися в окремих функціях, зокрема таких, як встановлення психологічного контакту з особою, що обшукують, і одержання від неї пошукової інформації; усунення протидії особи, що обшукують; визначення добровільності видачі об'єктів обшуку; стимулювання до спілкування особи, що обшукуються; координації слідчо-оперативних (пошукових) груп⁴ тощо.

¹ Див.: *Тіщенко В. В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 210, 211; *Шепитько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). – С. 180; *Постіка І. В.* Загальні положення тактичної операції «Встановлення алібі» / І. В. Постіка // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К., 1996. – С. 70–79; *Кузьмічов В. С.* Алібі у розкритті злочинів / В. С. Кузьмічов, В. В. Юсупов. – К. : КНТ, 2007. – С. 56–109; *Кручинина І. В.* Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве / И. В. Кручинина, В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1992. – С. 144–158.

² Див.: *Юсупов В. В.* Ознаки неправдивого алібі та їх діагностика / В. В. Юсупов // Правове забезпечення діяльності міліції : історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід : зб. наук. праць НАВСУ. – К. : Атіка, 2006. – С. 57–65.

³ Див.: *Шепитько В. Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями : монография / В. Ю. Шепитько. – Х. : НЮАУ, 2000. – С. 41–44, 63; *Денисюк С. Ф.* Система тактичних прийомів обшуку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / С. Ф. Денисюк. – Х., 1999. – С. 9; *Здоровко С. Ф.* Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) : монографія / С. Ф. Здоровко. – Х. : Гриф, 2004. – С. 22, 23.

⁴ Див.: *Денисюк С. Ф.* Обыск в системе следственных действий. (Тактико-криминалистический анализ) : науч.-практ. пособ. / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. – Х. : Консум, 1999. – С. 126–131.

2) за обсягом функцій тактичних операцій їх можна поділити на основні (які мають переважне значення в тій чи іншій тактичній операції) і додаткові (які є не основними, виконують додаткову роль, тобто набувають другорядного значення). Так, у тактичних операціях «Пошук прихованих цінностей»¹, «Пошук майна»² основною функцією виступає пошукова, а додатковою можна вважати функцію забезпечення відшкодування матеріального збитку. У процесі проведення тактичної операції «Профілактика»³ основними функціями є профілактична, пізнавальна, конструктивна, прогностична та ін., а додатковими можуть бути організаційно-управлінська, техніко-профілактична, виховна⁴ тощо. У тактичній операції «Виявлення та викриття неправди у показаннях підозрюваного» основними функціями тактичних операцій виступають пізнавальна, комунікативна, регулююча та ін., спрямовані на виявлення й викриття неправдивої інформації, а додатковими – виховна, встановлення та підтримання психологічного контакту, корекції поведінки підозрюваного та інше.

3) за характером часової ознаки (детермінації): а) тимчасові (виконуються системою епізодично, на певному етапі розслідування). Так, під час проведення тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного» можуть мати місце функції діагностування неправдивого алібі, встановлення обмови інших осіб, виявлення й викриття злочинця тощо. Після вирішення зазначених тактичних завдань названі функції тактичних операцій припиняють своє існування. У зв'язку з цим А. В. Дулов слушно зауважує, що «багато функцій можуть бути реалізовані у процесі операції з розривом у часі, повторюватися декілька разів у різних умовах»⁵; б) постійні (виконуються системою постійно, протягом певного або всього процесу розслідування). Наприклад, профілактична функція, пов'язана з реалізацією тактичної операції «Профілактика», має довготривалий характер і здійснюється протягом всього процесу розслідування. Такі операції можна віднести до «наскрізних», довготривалих тактичних операцій, які проводяться протягом декількох етапів розслідування⁶;

¹ Див.: Дулов А. В. Виды тактических операций / А. В. Дулов // Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М. : Дело, 2001. – С. 442–444.

² Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999. – С. 155.

³ Див.: Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во Университетское, 1985. – С. 145, 146; Шевчук В. М. Тактична операція «Профілактика»: проблеми розробки та застосування у слідчій діяльності / В. М. Шевчук // Вісн. Акад. правов. наук України. – 2009. – № 2 (57). – С. 209–218.

⁴ Див.: Самыгин А. Д. Расследование преступлений как система деятельности / А. Д. Самыгин. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – С. 91.

⁵ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Мн. : Изд-во БГУ, 1979. – С. 128.

⁶ Див.: Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия / Л. Я. Драпкин // Проблемы повышения эффективности

4) за складом функцій: а) прості (у них виділяються окремі функціональні компоненти, тактична операція виконує одну основну функцію й декілька додаткових); б) складні (містять декілька компонентів, тактична операція виконує декілька основних функцій і різні додаткові);

5) за змістом функцій: а) цільові (в їх основі лежать цілі, які стоять перед системою, тактичні завдання, вирішення яких вимагає процес розслідування). При розслідуванні злочинів слідчий вирішує декілька видів завдань: 1) з визначення джерел інформації; 2) з організації слідчих і оперативно-розшукових дій; 3) з координації діяльності; 4) з економізації процесуальних зусиль і визначення строків розслідування; 5) з організації профілактичних заходів та ін. Виходячи з цього, слідчий у процесі їх вирішення реалізує цільові функції¹, спрямовані на встановлення фактів, які мають значення для розслідування, шляхом вирішення окремих проміжних завдань за допомогою тактичних операцій. Залежно від мети функції тактичних операцій можуть бути спрямовані: а) на збирання інформації по справі, що розслідується (тактична операція «Збирання інформації»); б) на пошук відсутніх джерел криміналістичної інформації (тактична операція «Пошук»); в) на забезпечення фіксації зв'язків і відносин певної особи з об'єктами, які є елементами структури злочину (тактична операція «Затримання хабарника з речовим доказом»); г) на перевірку одержаної по справі інформації (тактична операція «Перевірка зв'язків потерпілого»); ґ) на припинення злочину, що готується або вчинюється, а також на попередження злочинної діяльності (тактична операція «Руйнування злочинної групи або організації»); д) на проведення комплексних операцій, які включають завдання інших видів тактичних операцій («Викриття обвинуваченого»)²;

б) рольові (ролі, які виконують система, учасники проведення тактичних операцій). А. В. Дулов зазначає, що у структурі операції виокремлення функціональної підструктури забезпечує глибоке вивчення проблем взаємодії між різними особами, які беруть участь у проведенні тактичної операції. Кожний тактичний засіб реалізується через дії людей – функції при проведенні тактичної операції³. Функції ж інших учасників процесу розсліду-

предварительного следствия : тезисы науч.-практ. конф. – Л. : След. управление Прокуратуры СССР, 1976. – С. 54, 55; Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – С. 146; Шевчук В. М. Вказ. праця. – С. 209–218.

¹ Див.: Юридична психологія : підручник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. – К. : КНТ, 2007. – С. 204–208.

² Див.: Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 82; Криминалистика : учеб. пособ. / [А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.]; под ред. А. В. Дулова. – Мн. : НКФ «Экоперспектива», 1996. – С. 401–410.

³ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – С. 92–96.

вання мають більш диференційований характер. Вони можуть бути: а) пасивними й активними; б) основними й додатковими; в) простими та складними; г) усвідомленими та неусвідомленими; ґ) локальними й такими, що розвиваються; д) координованими та дезорієнтованими¹. Вважається доцільним побудувати структуру тактичних операцій так, щоб найбільша кількість її учасників надіялася функціями не тільки проведення дій, а й прийняття рішень, правильність яких уже контролюється слідчим, котрий має право погодитися з запропонованим рішенням чи прийняти інше. Такі учасники тактичних операцій, як оперативні працівники, посадові особи ревізійних, інспекторських служб, повинні повністю зберігати можливість приймати рішення в межах виконуваних ними функцій, що не знімає зі слідчого як керівника усієї операції обов'язку контролювати їх, оцінювати з урахуванням ситуації та вносити (у необхідних випадках) зміни в прийняті рішення. Тактичні операції відрізняються тим, що опосередковані зв'язки між різними суб'єктами, котрі виконують функції, як правило, пов'язуються і з безпосередніми зв'язками між ними. Суб'єкти, які виконують певні функції, за наказом свого безпосереднього керівництва у той самий час обов'язково вступають у взаємовідносини зі слідчим та іншими учасниками тактичних операцій²;

в) діяльнісні (напрями діяльності системи, види діяльності щодо розслідуваних злочинів шляхом проведення тактичних операцій). Вони відображають основні напрями діяльності в процесі проведення тактичної операції, роль та призначення таких тактичних засобів у процесі розслідування злочинів. До таких функцій тактичних операцій можна віднести: пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, комунікативну, пошукову, профілактичну. Вони і є загальними функціями.

Слід зазначити, що всі названі функції тактичних операцій є важливими. Усі вони повинні бути реалізовані як у теорії, так і в практиці розслідування злочинів у процесі проведення тактичних операцій. Разом з тим одні з них можуть бути реалізовані в першу чергу, інші – в процесі функціонування тактичних операцій при здійсненні цих першочергових функцій.

Запропонована класифікація функцій тактичних операцій є рухомою, вільною, відкритою системою, де всі її елементи, підстави можуть одночасно розглядатися з позиції відображення у ній різних закономірностей, і кожна функція знаходить своє місце в процесі підготовки та реалізації тактичних операцій у тих чи інших слідчих ситуаціях. Тому розглянуті підстави класифікації функцій тактичних операцій не виключають, а доповнюють чи продовжують одна одну. При цьому неможливо чітко пов'язати ту чи іншу функцію тактичної операції з одним певним елементом класифіка-

¹ Див.: Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності: навч. посібник / В. Г. Андросюк, О. М. Корнєв, О. І. Кудерміна ; за заг. ред. Л. І. Казміренко. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 12–13.

² Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. – С. 128.

ції, оскільки тактичні операції можуть залежно від конкретних завдань розслідування змінювати свою структуру, зміст, сферу застосування та умови реалізації, а їх елементи постійно взаємодіють між собою, утворюючи внаслідок цього нові зв'язки й тактичні конструкції.

Досліджені функції становлять систему функцій тактичних операцій, тобто єдиний цілісний комплекс явищ (самих функцій) і процесів (зв'язків між ними), що відображує суттєві сторони, природу, сутність та функціональне призначення розглядуваних тактичних засобів. Системність функцій тактичних операцій вбачається передусім у їх єдності. Основний сенс існування системи функцій тактичних операцій, ролі та призначення їх у слідчій діяльності з вирішення окремих проміжних завдань полягає не в самоцілі, а лише у єдності, яка зумовлена взаємозв'язками і взаємозалежностями між функціями як елементами системи розслідування.

Таким чином, діяльність щодо розслідування злочинів шляхом реалізації тактичних операцій – це не хаотичний набір функцій, а система, якій притаманні єдність і цілісність, що відображуються у внутрішніх виявах структурних компонентів, зв'язків, відносин і зовнішніх напрямках проведення тактичних операцій. Заслужують на увагу не тільки розмежування, виокремлення окремих функцій, а й їх взаємодія. Тому функціональне призначення тактичних операцій слід розглядати як систему функцій, які перебувають у взаємодії, взаємозв'язку, що забезпечує оптимізацію та ефективність процесу розслідування.

ФУНКЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ (ПІЗНАВАЛЬНА, ПРОГНОСТИЧНА, РЕГУЛЯТИВНА, КОМУНІКАТИВНА)

Проблеми законності : Академ. зб. наук. пр. / Відп. ред. В. Я. Тацій. X.: Нац. юрид. акад. України, 2011. Вип. 113. С.130–139.

Кожна функція тактичної операції специфічна, має лише їй властивий зміст і об'єкт впливу, виконує в процесі функціонування таку роль і призначення, які в силу особливої індивідуальності надають їй особливу спрямованість, теоретичну або прикладну цінність. Зміст функцій становить комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирі-

шення окремих тактичних завдань, через які тактична операція впливає на слідчу ситуацію і через які розкривається її призначення. З'ясування змісту функцій дає відповідь на запитання: (а) як функціонує тактична операція; (б) який вплив вона здійснює, яка її роль і призначення; (в) які тактичні завдання вирішує вона на певному етапі розслідування в тій чи іншій слідчій ситуації?

Зазначимо, що в сукупності функції надають уявлення про тактичну операцію з погляду її динаміки, тобто показують, як вона реалізується, розвивається, змінюється і взагалі функціонує – від прийняття рішення про її проведення до реалізації й аналізу її результатів. Із цього приводу В. С. Зеленецький правильно зазначає, що охарактеризувати функцію – значить виділити й описати характерну її рису, ту, яка є головною, суттєвою, без якої вона втратить свою якісну визначеність, самостійність, не буде відрізнятися від інших функцій [7, с. 120–127]. Об'єктом функцій тактичної операції є певна слідча ситуація, на яку спрямовано її вплив. Об'єкт є одним з критеріїв розмежування функцій тактичних операцій.

Проведене автором даної публікації дослідження показало, що функції тактичних операцій за змістом можна класифікувати на: а) *цільові* (в основі яких лежать їх цілі, що стоять перед системою, тактичні завдання, вирішення яких потребує процес розслідування); б) *рольові* (які виконує система, учасники проведення цих операцій); в) *діяльнісні* (напрямки діяльності системи, види діяльності з розслідування злочинів шляхом проведення тактичних операцій). Вони відбивають основні напрямки діяльності в процесі проведення тактичної операції, роль і призначення тактичних засобів у процесі розслідування злочинів. До означених функцій тактичних операцій можна віднести: пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, комунікативну, пошукову, профілактичну. Охарактеризуємо пізнавальну, прогностичну, регулятивну й комунікативну функції.

Пізнавальна пов'язана з одержанням доказової інформації при вирішенні окремих тактичних завдань шляхом проведення комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших дій. У ході проведення тактичної операції слідчий одержує інформаційний матеріал, що сприяє встановленню істини у справі. Вона виступає засобом пізнання події злочину та її окремих обставин і не лише віддзеркалює початкову інформацію про об'єкт пізнання, а й дозволяє отримати нову, вивідну інформацію про нього, за допомогою якої вирішуються окремі тактичні завдання розслідування. О. Р. Ратінов зазначає, що пізнання – це отримання істинного уявлення про що-небудь, придбання знань. Кожен крок практичної діяльності пов'язаний з певними знаннями про події, процеси й уявлення об'єктивного світу. Знання служать вихідним пунктом, засобом і метою будь-якої діяльності [17, с. 47, 48]. Закономірності процесу пізнання полягають у тому, що початковий ступінь, етап всякого знання становить зазвичай накопичення деякої інформації,

а вже потім її дослідження й побудову висновків. При цьому пізнавальний цикл відбувається так, що думка і знання рухаються від одиничного до загального, від вивчення окремих сторін цілого, оволодіння ним у всій повноті й конкретності [14, с. 85].

Механізм такого пізнання реалізується за допомогою проведення комплексу слідчих та інших дій, які є підґрунтям тактичної операції, забезпечують найбільш повне отримання інформації в різних ситуаціях. У кожній ситуації перед слідчим виникає необхідність вирішення окремих тактичних завдань, спрямованих на пізнання події злочину й окремих обставин, які в цілому складають пізнання злочину і встановлення істини по справі. Реалізація тактичних операцій має сприяти пізнавальній діяльності слідчого, встановлювати обставини, зумовлені тактичними завданням в умовах певної слідчої ситуації розслідування, мають за мету оптимізацію процесу розслідування.

Тактичні операції за своєю сутністю виступають засобом пізнання події злочину, яка мала місце в минулому. У розслідуванні злочинів воно є переважно ретроспективним, тому що його об'єктом виступає подія, віддалена від моменту розслідування більшим чи меншим відрізком часу [11, с.75; 24, с. 5–9]. Своєрідність процесу пізнання при розслідуванні злочинів полягає головним чином у тому, що його діяння є суспільно небезпечні й протиправні. Змістом останнього є розумова діяльність, підпорядкована загальним законам мислення, а формою, в якій відбувається пізнання в названій галузі, виступає специфічна, зумовлена кримінально-процесуальним законом діяльність, що регулює процес збирання доказів [11, с. 74]. Отже, сутність пізнавальної функції тактичної операції полягає в застосуванні в процесі розслідування комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на пізнання події минулого при вирішенні окремих проміжних завдань, а в цілому – на встановлення істини по розслідуваній кримінальній справі.

Із гносеологічної точки зору тактичні операції – це вихідна ланка пізнавального процесу. Вони виконують свою пізнавальну функцію відповідно до виду злочину, тактичних завдань, етапів розслідування, слідчої ситуації, що склалася на даний момент. Проведення цих операцій – це процес пізнання по кримінальній справі, який становить собою єдність інформаційної й логічної сторін, зумовлений етапами розслідування. Багато чого залежить від того, на якому етапі розслідування тактичні операції реалізуються – на початковому, наступному чи заключному [5, с. 288]. За своєю природою розслідування злочинів шляхом проведення тактичних операцій є різновидом пізнавальної діяльності [11, с. 74–76; 13]. Слідчі, оперативно-розшукові, превентивні та інші дії, що застосовуються при проведенні таких операцій, теж мають пізнавальний характер і спрямовані на з'ясування обставин, обумовлених тактичними завданням в умовах певної слідчої ситуації розслідування.

Прогностична функція тактичних операцій полягає в можливості передбачення розвитку та зміни слідчої ситуації, шляхів вирішення окремих тактичних завдань, процесу одержання необхідної інформації і дозволяє правильно визначити комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, їх тактику, черговість і послідовність проведення. Реалізація цієї функції можлива або в ситуації неадекватної повторюваності, або при точному повторенні подій, які раніше спостерігалися, але за інших, змінених умов. При цьому, власне, передбачити можна лише основні тенденції, а не всі зміни, тільки основні напрямки й логіку розвитку [6, с. 24].

Тактична операція виконує прогностичну функцію, яка реалізується як при підготовці, плануванні такої операції, так і в процесі її проведення. Розглядувана функція полягає в передбаченні ситуацій тактичної операції, поведінки її учасників, можливостей управління здійснюваною діяльністю. У загальній формі – це уявлення про можливе змінення слідчої ситуації, її окремих компонентів, що, звичайно, вимагає від слідчого адекватного реагування [3, с.74]. У зв'язку із цим у теорії криміналістичного прогнозування слушно зазначається, що криміналістичні прогнози сприяють виявленню небажаних альтернатив, що вимагають усунення, альтернатив, з'ясуванню безпосередніх і віддалених, прямих і побічних наслідків планових рішень, що приймаються, тобто вони орієнтують планування щодо найефективніших засобів досягнення поставлених цілей [6, с. 160, 161].

Прогнозування слідчим певних ситуацій розслідування, необхідність вирішення окремих тактичних завдань нерідко служить підставою для прийняття тактичних рішень. Зміни слідчої ситуації, які передбачає слідчий, можуть бути 2-х видів: (а) при природному розвитку без активного впливу слідчого і (б) в результаті запланованих слідчим впливів на ситуацію й передбачення їх результатів [3, с.152]. Останнє є орієнтовним, оскільки його результативність залежить від багатьох чинників об'єктивного й суб'єктивного характеру.

В. Ю. Шепітько пропонує виокремлювати 3 основних напрямки прогностичної функції тактичних прийомів; це передбачення: (а) власних дій слідчим, (б) дій інших учасників процесу, (в) можливості управління здійснюваною діяльністю [23, с. 65]. Такий підхід, на нашу думку, повністю стосується і прогностичної функції тактичних операцій.

Отже, прогностична функція тактичних операцій охоплює 3 основних напрямки. Це передбачення:

– власної лінії поведінки й дій слідчим (наприклад: (а) прийняття рішення про необхідність проведення тактичної операції, (б) послідовність використання тих або інших тактичних засобів (у тому числі й тактичних операцій) з урахуванням слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування справи, а також наявної в справі інформації, (в) необхідність вирішення окремих тактичних завдань тощо);

– дій інших учасників процесу розслідування (приміром: (а) протидія розслідуванню заінтересованими особами, (б) планування проведення тактичних операцій з урахуванням передбачуваної поінформованості тих чи інших учасників процесу, соціально-психологічних особливостей, вікової категорії, статі та ін.);

– можливості управління здійснюваною діяльністю з реалізації процесу розслідування злочинів взагалі і тактичних операцій, зокрема.

Сутність і зміст досліджуваної нами функції тактичних операцій зумовлені в першу чергу тактичними завданнями, які необхідно вирішувати на тому чи іншому етапі розслідування. Отже, ці операції можуть бути спрямовані на вирішення завдань, пов'язаних з виявленням різних інформаційних джерел, що характеризують подію злочину, виникнення й динаміку розвитку проблемних ситуацій, визначення комплексу й послідовності слідчих, оперативно-розшукових, превентивних та інших заходів, спрямованих на їх вирішення, а також можливі напрямки пошуку, збирання й використання нових джерел доказової й орієнтовної інформації. Існує можливість прогнозувати не тільки найбільш ефективні, дійові й оптимальні методи, засоби й напрямки такої діяльності, а й можливу їх результативність. Тактична операція при цьому розглядається як динамічна, діяльнісна категорія, певною мірою як система можливостей, що має гнучкий, неформальний характер, містить прогностичні функції і становить собою закінчену сукупність дій.

Регулятивна функція тактичних операцій передбачає тактичний вплив на ситуацію з метою її зміни на краще. Тактична операція служить специфічним тактичним засобом регулювання й вирішення слідчої ситуації. Вдало спланована й реалізована тактична операція дозволяє регулювати ситуацію в потрібному напрямку. У процесі її застосування змінюється ситуація й відбувається регламентування процесу розслідування злочину шляхом вирішення окремих тактичних завдань, які виступають його частиною цього процесу й пов'язані з формуванням системи доказів, спрямованих на встановлення проміжних і кінцевих цілей останнього. У цій системі тактична операція виконує регулятивну функцію – оптимального вирішення тактичного завдання і впливу на слідчу ситуацію, що досягається організацією з провадження слідчих дій, оперативно-розшукових заходів тощо [12, с. 94–97, 110–132].

Отже, регулятивна функція тактичної операції дає змогу забезпечити розробку шляхів, механізмів впливу на слідчу ситуацію з метою вирішення окремих тактичних завдань по зупиненню результатів злочину, попередженню розвитку шкідливих наслідків від нього, відшкодуванню матеріальних і моральних збитків.

У процесі проведення тактичної операції при розслідуванні ця функція виявляється у 3-х основних напрямках, як от:

– *спрямування на внутрішню організацію процесу пізнання*, яка пов'язана з формами, структурою змісту тактичних операцій, законами їх

побудови, способами зв'язків їх компонентів, яка вирізняється кримінально-процесуальними формами, умовами, послідовністю, порядком учинення процесуальних і непроцесуальних дій, а також організацією взаємодії учасників;

– визначення регулювання процесу пізнання в досудовому провадженні на підставі застосування тактичних операцій, пов'язаного з їх змістом, компонентами систем, структур, які характеризують склад цих операцій;

– виконанням розглядуваною функцією дисциплінуючої ролі при її трансформації в тактичних операціях. Цим забезпечується економія процесуальних ресурсів (часу, матеріальних витрат та ін.), оптимізується процес досудового провадження [8, с. 134, 135]. У даному випадку тактичні операції виступають не тільки як організаційна структура оптимального й раціонального розслідування, а й як система впливу на інформаційний блок слідчої ситуації. Цей вплив може бути спрямований на збирання доказових даних, встановлення істини по справі, на з'ясування якогось одного елемента чи інформаційного компоненту злочину або ж відразу декількох ознак злочину, тобто мати характер тактичної операції [21, с. 17].

Комунікативна функція знаходить свій прояв у процесі спілкування між слідчим та іншими учасниками розслідування під час проведення слідчих дій (допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання тощо), оперативно-розшукових, превентивних та ін. Таке спілкування слід розглядати не лише як обмін інформацією (комунікативність), й як процес взаємодії (інтерактивність), як сприйняття людьми одне одного (перцептивність) [18, с. 313, 314]. В основі цієї функції лежить комунікативна діяльність, яку визначають як процес установаження й підтримки психологічного контакту з різними категоріями учасників процесу розслідування, а також здійснення на них психічного впливу з метою одержання необхідної інформації про подію злочину як формування технічної і психологічної підготовки до виїзду оперативно-слідчої групи для проведення окремих слідчих дій [1, с. 204–208].

Комунікативна діяльність слідчого відрізняється певними особливостями, а саме: (а) багатосторонністю спілкування (комунікативність між людьми, різними за професією, віком, рівнем інтелекту, процесуальним положенням та ін.); (б) втіленням у процесуальну форму (в межах слідчих чи судових дій); (в) визначеністю предмета спілкування (предмет допиту свідка чи обвинуваченого); (г) допустимістю й правомірністю засобів впливу [25, с.45]. Міжособистісне спілкування осіб при розслідуванні характеризується, як правило, їх підвищеним самоконтролем, деякою психічною напруженістю, іноді підвищеним рівнем тривоги, активною рефлексуючою діяльністю. Поведінка сторін при цьому постійно коригується на підставі зворотного зв'язку, відбувається зміна їх психічних станів.

Досліджувана нами функція охоплює такі напрямки:

- установаження психологічного контакту;
- керування спілкуванням з боку слідчого;

- здійснення при цьому психологічного впливу на підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи іншу особу;
- одержання слідчим необхідної інформації в процесі спілкування [23, с. 66].

Кожен з названих напрямків є характерним для певних видів тактичних операцій, структура яких складається з комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, що ґрунтуються на комунікативній діяльності, тобто відбуваються в умовах постійного контакту, спілкування й діалогу між учасниками розслідування. Комунікативна функція тактичних операцій, які провадяться з метою вирішення окремих тактичних завдань, спрямованих на одержання необхідної інформації при проведенні інформаційно-комунікативних слідчих та інших дій, тісно пов'язана з функцією пізнавальною.

Розслідування злочинів здійснюється шляхом проведення окремих слідчих, оперативно розшукових та інших дій, що визначають зміст і структуру цих операцій. Слідчі дії в криміналістичній літературі [15, с.136–138; 20, с.228–234] поділяють на 2 групи – невербальні й вербальні. До першої відносять слідчі дії, при провадженні яких мовний спосіб збирання інформації поступається місцем іншим методам і прийомам (вимірюванню, спостереженню тощо); наприклад, слідчий робить огляд місця події, обшук, виїмку, освідування, затримання та ін.). Другу групу становлять слідчі дії, які провадяться з метою одержання інформації на підставі мовного спілкування й немовних способів комунікації (допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання, перевірки показань на місці тощо). Залежно від домінування у слідчих діях тієї чи іншої функціональної спрямованості вони поділяються на інформаційно-пошукові й інформаційно-комунікативні. Основу інформаційно-пошукових дій складає інформаційний пошук та оперування даними щодо події злочину (огляд місця події, відтворення обстановки й обставин останньої, впізнання, обшук). Інформаційно-комунікативні слідчі дії ґрунтуються на комунікативній діяльності, тобто здійснюються в умовах постійного контакту й діалогу між учасниками процесу розслідування (допит, очна ставка та ін.) [2, с. 26].

У процесі розслідування злочинів комунікативна діяльність містить у собі не лише вербальне спілкування, а й паралінвістичні засоби комунікації, засновані на психофізіологічних реакціях особи, значення яких не можна недооцінювати [9, с.92; 16]. При проведенні слідчих дій поведінка учасників, їх довільні й раптові реакції на подразники не лише виконують комунікативну функцію, а й мають важливе орієнтуюче значення, сприяють діагностиці їх стану.

Крім цього, комунікативна функція виявляється також і при здійсненні оперативно-розшукових дій і заходів, які входять до структури тактичної операції; зокрема, при проведенні: (а) розвідувального, за-

шифрованого опитування осіб; (б) контрольної й оперативної закупівлі та постачанні товарів, предметів і речовин; (в) особистого розшуку; (г) контрольної перевірки; (д) оперативного проникнення в злочинну групу та ін. [4, с.400–414; 22, с.99–114]. У зв'язку із цим слушним є зауваження В. О. Образцова, що подібного роду заходи (дії) теж можуть класифікуватися на вербальні й невербальні. Цей поділ з урахуванням того, що одна їх частина передбачає роботу з людьми як носіями особистої інформації, а інша спрямована на збирання речової інформації, дозволяє конкретизувати процедурні моменти підготовки й провадження дій і диференціювати тактичні прийоми, комбінації, операції та правила, які реалізуються при цьому [15, с.136–138]. Це повною мірою стосується й до інших дій (організаційних, превентивних тощо), які входять у структуру тактичної операції і базуються на комунікативній діяльності, тобто провадяться в умовах постійного контакту й діалогу між учасниками процесу розслідування. У цьому й виявляється комунікативна функція тактичних операцій.

Підведемо підсумки наведеному. Тактичні операції за сферою, напрямками тактичного впливу й діапазоном застосування в процесі розслідування злочинів є багатофункціональними організаційно-тактичними засобами здійснення досудового розслідування, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають багатофункціональне призначення. Основний сенс існування системи функцій тактичних операцій, ролі й призначення їх у слідчій діяльності по вирішенню окремих проміжних завдань полягають не в самоцілі, а лише в єдності, яка обумовлена взаємозв'язками і взаємозалежностями між функціями як елементами системи розслідування.

Список літератури:

1. Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко А. І. та ін. Юридична психологія: Підруч. – К.: КНТ, 2007. – 360с.
2. Андросюк В. Г., Корнєв О. М., Кудерміна О. І. Психологія слідчої діяльності: Навч. посіб. – К.: Правова єдність, 2009. – 200с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 240 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3-х т. –Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристь, 1997. – 480 с.
5. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. – М.: Лекэст, 2002. – 358 с.
6. Журавель В. А. Проблемы теории та методології криміналістичного прогнозування. – Х.: Право, 1999. – 304 с.
7. Зеленецкий В. С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. – Х.: Основа, 1994. – 321 с.
8. Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с.
9. Коновалова В. О. Правова психологія: Навч. посіб. – Х.: Основа, 1996. – 218 с.
10. Коновалова В. О., Шенітько В. Ю. Юридична психологія : Акад. курс. – К.: Видавничий

дім «Ін Юре», 2004. – 228 с. **11.** Коновалова В. О., Шенітько В. Ю. Юридична психологія: Підруч. – 2-ге вид., перероб., і доп. – Х.: Право, 2008. – 240с. **12.** Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. – М.: Норма, 2008. – 224 с. **13.** Лузгин И. М. Расследование как процесс познания. – М.: ВШ МВД СССР, 1969. – 178 с. **14.** Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. – М.: Юрид. лит., 1973. – 216 с. **15.** Образцов В. А. Основы криминалистики. – М.: Юристъ, 1996. – 160 с. **16.** Поваляева М. А, Рутер О. А. Невербальные средства общения. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2004. – 352 с. **17.** Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с. **18.** Романов В. В. Юридическая психология: Учеб. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с. **19.** Савельева М. В., Смушкинна М. В. Криминалистика: Учеб. – М.: Изд-во «Дашков и К», 2008. – 608 с. **20.** Салтевский М. В. Классификация и общая характеристика следственных действий // Специализированный курс криминалистики (для слуш. вузов МВД СССР): Учеб. -Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 228–234. **21.** Святненко А. И. Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Ставрополь, 2008. – 22 с. **22.** Чувилев А. А. Оперативно-розыскное право. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 182 с. **23.** Шенітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). – Х.: «Харків юрид.», 2007. – 432 с. **24.** Шенітько В. Ю. Пізнавальна діяльність слідчого і «матриці» криміналістики // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики: Зб. наук. – прак. матер. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 5–9. **25.** Шенітько В. Ю. Теория криминалистической тактики. – Харьков: Гриф, 2002. – 349 с.

ФУНКЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ (ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ, ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ, РЕГУЛЯТИВНАЯ, КОММУНИКАТИВНАЯ)

Рассмотрено характеристики познавательной, прогностической, регулятивной и коммуникативной функций тактических операций. Они отображают основные направления деятельности в процессе проведения тактической операции, их роль и назначение в расследовании преступлений.

Ключевые слова: тактическая операция; функции тактических операций; функция познавательная, прогностическая, регулятивная, коммуникативная, система функций тактических операций.

FUNCTIONS OF TACTICAL OPERATIONS (COGNITIVE, PROGNOSTIC, REGULATIVE, COMMUNICATIVE)

Characteristics of cognitive, prognostic, regulative and communicative functions of tactical operations are considered. They reflect basic activities in carrying out tactical operations, their role and purpose in crime investigation.

Keywords: tactical operations, functions of tactical operations, function cognitive, prognostic, regulative and communicative, system of tactical operations functions.

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ФУНКЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Юридическая наука и практика в условиях современных трансформационных процессов: матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 21–22 февраля 2014 г.). Симферополь: «Юридическая мысль», 2014. С. 124–126.

Сучасний етап розвитку теорії тактичних операцій потребує глибокого осмислення і подальшої розробки ще недостатньо досліджених на сьогодні питань тактичних операцій у криміналістичній доктрині, зокрема: організації тактичних операцій, розробки їх структури, ви значення системи дій алгоритмічного характеру; вплив слідчих ситуацій на вибір тактики проведення тактичних операцій; тактико-психологічні проблеми, які виникають у процесі взаємодії учасників даних операцій; можливості законодавчої регламентації проведення тактичних операцій, у тому числі і проблематика функцій тактичних операцій.

Отже, уніфікація поглядів на функції тактичних операцій, формування їх системи, визначення змісту, у тому числі й конструктивної функції, дає можливість правильно визначити напрями та перспективи усіх подальших досліджень, спрямованих на формування концепції тактичних операцій у криміналістиці [5, с. 9].

У етимологічному значенні термін «функція» містить багато аспектів. Під функцією у загальноприйнятому значенні зазвичай розуміють обов'язок, коло діяльності, призначення чого-небудь або кого-небудь, виконувана робота ким-небудь, призначення у системі [2, с. 718], роль, значення чого-небудь [3, с. 1335]. Найчастіше цей термін вживається при відображенні основного напрямку діяльності.

У сучасній філософській літературі термін «функція» (від лат. *functio* – здійснення, виконання, вчинення) застосовується у різних значеннях. У більшості джерел це поняття визначається як взаємозв'язок двох або групи об'єктів, у якому зміна одного з них супроводжується змінами іншого [4, с. 22–25]. В іншому випадку функція трактується як зовнішній прояв властивостей якого-небудь об'єкта в певній системі відносин або як вплив одного на інший елемент цілісної системи, а також її взаємодія з іншими системами (речами), що забезпечує її стійке існування [9, с. 48].

У теорії систем функції відображають поведінку системи, причому ця поведінка при позначенні її функцій стає упорядкованою, закономірною та організованою, тому функції являють собою напрями активності системи, яка взаємодіє з середовищем [7, с. 132–137]. У зв'язку з цим слушними слід визнати зауваження В. Г. Афанасьєва стосовно того, що функція являє собою прояв властивостей, якостей системи у взаємодії з іншими об'єктами системного та несистемного порядку, є відображенням певної відносно стійкої реакції системи на зміну її внутрішнього стану та її внутрішнього середовища, реакцією на впливи із середини та ззовні, своєрідним специфічним способом поведінки системи [1, с. 133].

Попри наявності певних розбіжностей у визначенні поняття «функція» воно, будучи загально-науковим, має відображати те загальне, суттєве, що властиве позначуваному ним явищу, предмету, категорії. Тому під функцією у найбільш узагальненому вигляді слід розуміти «певні властивості об'єкта», «його роль і призначення», «певний вид діяльності». Ці підходи втілюються у криміналістичних дослідженнях. Так, В. Ю. Шепітько справедливо зазначає, що визначення функціональної спрямованості тактичних прийомів указує на необхідність з'ясування їхньої ролі та призначення [8, с. 63]. Це повною мірою стосується і тактичних операцій, тобто визначення функціональної спрямованості тактичних операцій обумовлює необхідність з'ясування їх ролі та призначення у процесі розслідування злочинів.

Таким чином, під функціями тактичних операцій слід розуміти систему властивостей, що відбивають і обумовлюють роль і призначення цього тактичного засобу для оптимізації процесу досудового розслідування і судового розгляду в цілому і вирішення тактичних (проміж них) завдань щодо певних слідчих (судових) ситуацій зокрема.

Варто зауважити, що у системі функцій тактичних операцій вагоме значення набуває конструктивна функція цих організаційно-тактичних засобів, що передбачає необхідність окремого її розгляду.

Передусім, слід зауважити, що конструктивна функція тактичних операцій пов'язана з розумовою діяльністю слідчого, судді по плануванню здійснення комплексу дій для досягнення намічених цілей. Як зазначає В. О. Коновалова, визначити напрям розслідування це значить визначити комплекс дій, які є необхідними і оптимальними для встановлення обставин, пов'язаних з подією злочину [6, с. 174].

Реалізація конструктивної функції тактичних операцій проявляється у можливості створення в результаті планування уявної моделі майбутньої діяльності з розслідування злочинів, елементами якої є комплекси процесуальних і непроцесуальних дій та заходів. Вказана уявна модель фіксується у плані розслідування, інших допоміжних матеріалах (схемах, графіках і т.д.) і конкретизується у плані проведення тактичної операції. Керуючись планом, слідчий отримує можливість послідовно вирішувати окремі тактичні завдання, які виникають у процесі розслідування, шляхом проведення

тактичних операцій, одночасно перевіряти слідчі версії, раціонально використовувати час, своєчасно коригувати план та належним чином оцінювати його результати. Наявність плану дозволяє слідчому, прокурору більш цілеспрямовано проконтролювати хід розслідування, проведення тактичних операцій.

Конструктивна діяльність слідчого, судді в цілому полягає в уявному представленні її ходу і результатів. Вона передбачає поточний і завершальний аналіз всієї зібраної інформації і висунення на основі цього аналізу слідчих (судових) версій, які пояснюють подію, що відбулася. За їх допомогою слідчий (суддя) перевіряє достовірність створеної конструкції. Своє реальне втілення конструктивна діяльність одержує у плануванні, результати якого відображаються в планах досудового розслідування, у планах проведення слідчих (судових) дій, тактичних операцій. Ідеться про втілення розумової діяльності у певних конструкціях, відповідно до яких буде здійснюватися діяльність з розслідування, судового розгляду злочинів. Такі конструкції є ситуаційно обумовленими й у процесі виконання діяльності можуть змінюватися, до них можуть вноситися певні корективи.

Конструктивна діяльність з моделювання і реалізації тактичних операцій має певну специфіку, оскільки передбачає не лише відібрання та композицію всього зібраного доказового матеріалу, а й здійснення планування як провадження тактичної операції в цілому (планування системи та послідовності процесуальних і непроцесуальних дій та заходів), так і планування проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших заходів у межах реалізації тактичної операції, а інколи й планування змісту майбутньої діяльності самих учасників тактичної операції. Саме в цьому вбачається ускладненість реалізації конструктивної функції тактичних операцій, що передбачає потребу у більш докладному дослідженні зазначеної проблематики.

Таким чином, кожна функція тактичної операції специфічна, має лише їй властивий зміст і об'єкт впливу, виконує в процесі функціонування таку роль і призначення, які в силу індивідуальності надають їй особливої спрямованості, теоретичної або прикладної цінності. Зміст функцій становить оптимальний комплекс процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань, через які тактична операція впливає на слідчу ситуацію і через які розкривається її призначення. У свою чергу тактичні операції за сферою, напрямками тактичного впливу та діапазоном застосування у процесі досудового розслідування та судового розгляду злочинів є багатофункціональними організаційно-тактичними засобами здійснення кримінального провадження, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають певне призначення. Тому функціональне призначення тактичних операцій слід розглядати як систему функцій, які перебувають у взаємодії, взаємозв'язку, що забезпечує оптимізацію та ефективність процесу кримінального про-

вадження. Ці концептуальні положення є відправними при побудові та реалізації тактичних операцій.

Список використаних джерел:

1. Афанасьев, В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
2. Большой словарь иностранных слов / Составитель А. Ю. Москвин. – М.: Изд-во Центр полиграф, ООО «Полюс», 2001. – 816 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ір пінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Данильян, О. Г. Основи філософії: навч. посіб. / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х.: Право, 2003. – 352 с;
5. Дулов, А. В. Криміналістика: учеб пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. / под ред. А. В. Дулова. – Минск: НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с.
6. Коновалова, В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.
7. Сурмин, Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб, пособие / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003.–368 с.
8. Шепітько, В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія / В. Ю. Шепітько. – Х.: Харків юрид., 2007. – 432 с.
9. Шептулин, А. П. Диалектический метод познания / А. П. Шептулин. – М.: Наука, 1983. – 320 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Вісник прокуратури: зб. наук. пр. / ред. кол. : В. П. Пшонка та ін. К. : Генеральна прокуратура України, 2012. № 10 (136). С. 94–102.

Успішна реалізація тактичних операцій у слідчій діяльності обов'язково передбачає їх організацію. Це зумовлено передусім природою цих заходів, ефективність проведення яких апріорі передбачає здійснення комплексу різних за характером дій, що у свою чергу визначає необхідність застосування організаційно-управлінських підходів з метою визначення оптималь-

ної послідовності, своєчасності й узгодженості проведення окремих компонентів тактичної операції.

Множинність і різноплановість дій і виконавців тактичних заходів, складність їх підготовки й з'ясування зумовлюють потребу дослідження не лише їх теоретичних засад, розроблення конкретних тактичних операцій щодо розслідування окремих видів злочинів, а й дослідження питання їх організації.

В криміналістиці термін «організація» зазвичай розглядається в аспекті організації розслідування злочинів. Практичне призначення організації полягає у визначенні оптимального напрямку і змісту розслідування, оптимізації його мети, сил і засобів, необхідних для її досягнення, у правильному розміщенні сил і створенні відповідних умов¹. Організація розслідування передбачає визначення й мобілізацію зазначених сил і засобів, створення оптимальних умов для проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Це – комплекс необхідних заходів на різних етапах розслідування, які забезпечують діяльність органів щодо розкриття, розслідування і запобігання злочинам. Організація розслідування означає: а) своєчасну розробку узгодженого плану заходів правоохоронних органів; б) належну взаємодію слідчого, оперативних працівників і спеціалістів; в) забезпечення кваліфікованого керівництва слідчо-оперативною групою або бригадою; г) проведення регулярних нарад слідчої групи; г) систематичний обмін інформацією і звітністю про результати роботи слідчої групи й кожного слідчого; д) забезпечення необхідних умов праці; е) своєчасне розроблення й виконання планів розслідування у кожній кримінальній справі².

Науково обґрунтовану організацію розслідування треба розцінювати як вагомий чинник (умову), що забезпечує результативність розкриття злочинів, оскільки будь-яка організація – це певна сукупність процесів і дій, що призводять до виникнення й удосконалення взаємо зв'язків між частинами цілого, яка зазвичай співвідноситься з поняттям структури, системи, управління. Ось чому можна стверджувати, що з позиції системного підходу організація розслідування кримінальної справи складається з деяких взаємопов'язаних елементів (форм організаційної діяльності слідчого), серед яких слід виокремити: а) планування розслідування; б) особливості взаємодії; в) специфіку інформаційного забезпечення розслідування; г) особливості організації та проведення окремих слідчих дій, тактичних операцій у найбільш типових слідчих ситуаціях, що виникли на різних етапах розслідування³. На мою думку, особливе місце в рамках організації розслідування посідає саме організація тактичної операції.

В організації тактичних операцій важливу роль відіграє врахування структури – 2 взаємозв'язаних блоки, які слід розглядати в динаміці і статично:

1) атрибутивний та 2) функціональний. Перший розкриває морфологічну, композиційну побудову тактичної операції, на явність відповідних ком-

понентів у їх статичному розташуванні. Функціональний блок характеризує специфіку зв'язків між компонентами в ході реалізації тактичної операції, тобто розкриває її динамічну складову.

Для організації тактичних операцій визначальне значення набуває атрибутивний блок структури тактичних операцій, який включає такі компоненти: суб'єкти (учасники) – засоби – ресурси. Саме ця тріада є найбільш усталеною у будь-яких різновидах тактичних операцій, розкриває їх внутрішню будову і зумовлює специфіку їх організації. Суб'єкти (учасники) – це особи, які безпосередньо беруть участь у підготовці, забезпеченні і здійсненні тактичної операції. До них насамперед належить слідчий як головна діюча особа, обов'язковий учасник і керівник здійснення цього організаційно-тактичного заходу. Крім нього, до складу учасників операції можуть входити оперативні співробітники, співробітники спеціальних підрозділів, дільничні інспектори, спеціалісти-криміналісти, судові медики та фахівці інших галузей знань, що залучаються до кримінального провадження (для проведення інвентаризації, контрольних обмірів, контрольних закупок), а також допоміжно-технічний персонал, представники громадськості тощо.

Слід зазначити, що у зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України і віднесенням до компетенції прокурора провадження окремих слідчих дій не виключається його участь у здійсненні тактичної операції як її керівника. Це зумовлює необхідність розробки криміналістичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію такої діяльності.

Засобами тактичної операції, які впливають на її організацію, є а) слідчі дії; б) інші процесуальні дії – у структурі слідчої дії становлять дії тих осіб, які проводять розслідування, регламентовані процесуальним законом, але ті, що не охоплюються терміном «слідчі дії»; в) оперативно-розшукові заходи; г) перевірочні заходи (ревізійні, контрольні), спрямовані на збирання інформації, необхідної для порушення кримінальної справи і прийняття обґрунтованих процесуальних рішень; г) допоміжні (організаційно-підготовчі, технічні) дії, які безпосередньо не слугують меті тактичної операції, а лише опосередковано забезпечують організацію і проведення інших заходів тактичної операції. Слідчі дії, які становлять основу тактичних операцій, характеризуються: законодавчою кримінально-процесуальною регламентацією; їх проведенням тільки слідчим, особою, яка проводить дізнання, чи прокурором у рамках їх компетенції; можливістю проведення у процесі розслідування; спрямованістю на виконання завдань кримінального судочинства; обов'язковістю процесуального відображення у постановках, протоколах, дорученнях.

Новий КПК України на відміну від КПК 1960 р. зовсім по-іншому визначає заходи розслідування, а відтак – і заходи тактичної операції. По-перше, в ньому відсутня диференціація слідчих і розшукових дій, вони об'єднуються, належать до компетенції слідчого, прокурора, в проваджен-

ні яких знаходиться кримінальна справа, і обидві спрямовані на отримання доказів. По-друге, поряд із гласними (якими ці дії були завжди) з'являються негласні слідчі (розшукові) дії, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ст. 246 нового КПК України). При цьому більшість з цих негласних слідчих (розшукових) дій співпадає із заходами, переліченими у Законі України від 18 лютого 1992 р. «Про оперативно-розшукову діяльність», що буде призводити до конкуренції законодавчих актів і породжувати зайві правові колізії, зокрема щодо визнання правового статусу отриманої інформації. Так, згідно з положеннями Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» отримана в ході провадження оперативно-розшукових заходів інформація не має доказового значення, тоді як за новим КПК України результатом проведення негласних слідчих (розшукових) дій є отримання доказів. У тих випадках, коли ці негласні слідчі (розшукові) дії буде проводити слідчий безпосередньо, то до статусу отриманої інформації питань не виникає. А якщо ці негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого будуть здійснювати уповноважені оперативні підрозділи відповідних компетентних органів за пунктом 6 ст. 246 нового КПК України, як тоді оцінювати результати, наприклад, візуального спостереження: як докази чи оперативну інформацію?

Видається, що з цими та іншими проблемами будуть стикатися слідчі органи при застосуванні нового КПК України, а тому нагальною є потреба в удосконаленні окремих його положень. Крім того, новий КПК України виключив з компетенції слідчого, прокурора, суду здійснення превентивних, профілактичних заходів, а топу відпадає потреба у проведенні відповідних тактичних операцій, зокрема операції «Профілактика».

В організації тактичних операцій слід враховувати ресурси тактичної операції – це передусім кадри, технічні, транспортні та інші засоби, які є у розпорядженні слідчого і якими він може скористатися у разі необхідності, а також наявність часу, виходячи з невідкладності проведення тактичної операції.

Щодо тактичного рівня організації слідчої діяльності передбачається організація окремих слідчих дій і тактичних операцій. Це означає, що потрібно розробити й реалізувати певний комплекс ситуаційно зумовлених підготовчих і допоміжних заходів, які сприятимуть ефективному проведенню тактичної операції. Схематично це можна показати таким чином: 1) побудувати, вивчити й об'єктивно оцінити слідчу ситуацію, що виникла; 2) визначити напрям розслідування й висунути найбільш типові слідчі версії; 3) сформулювати завдання, що підлягають вирішенню, на підставі результатів аналізу ситуації, що склалася, й визначити версії; 4) скласти план майбутньої роботи з перевірки висунутих версій та вирішення інших завдань із зазначенням термінів виконання, порядку та визначення сил і засобів. Після цього розпочинається етап реалізації розробленої програми, оцінюються хід і якість роботи (з усіма її плюсами і мінусами), досягнуті

результати, ситуація, що змінюється, окреслюються нові завдання, вносяться корективи до плану роботи. Далі дається оцінка кадрового, технічного та іншого забезпечення й реалізовується програма чергового етапу діяльності. Отже, тактичні операції несуть в собі організаційний початок, становлять програмовані завдання (алгоритми), що проводяться за індивідуальним планом на доповнення до загального плану розслідування, спрямовані на досягнення конкретної мети, є засобом вирішення питань по суті, здійснюються під єдиним керівництвом і залежать від слідчих ситуацій і версій.

Тактична діяльність зі здійснення тактичних операцій має складний динамічний характер, який змінюється залежно від специфіки кожної кримінальної справи. В окремих публікаціях висловлюються міркування щодо основ тактичної діяльності з планування і проведення тактичної операції, яким повинна відповідати загальна послідовність її розвитку, прийнята в криміналістичній теорії тактичних операцій. Так, Ю. Саламаха до змісту організації тактичної операції включає кілька етапів, а саме – планування, підготовку, проведення й оформлення⁴. В. Образцов зазначає, що в тактичній операції виділяють 3 стадії її розвитку: 1) стадію підготовки (організації); 2) стадію реалізації тактичної операції (робочу частину); 3) заключну стадію⁵. Отже, вищезазначене дозволяє вести мову про так званий «діяльнісний» підхід до організації тактичної операції, тобто йдеться про практичну площину її реалізації, іншими словами, про розгляд тактичної операції з динамічної точки зору. Проте, на моє переконання, такий підхід відбиває лише одну сторону досліджуваного явища й не повною мірою віддзеркалює зміст тактичної операції.

Новим і досить перспективним, як вбачається, є інший підхід, представники якого (В. Журавель, В. Шепітько, С. Якушин та інші) пропонують розглядати тактичні операції як організаційно-тактичні засоби здійснення досудового розслідування⁶. Так, на думку В. Шепітька й В. Журавля, організаційно-тактичні засоби проведення досудового розслідування – це різновид засобів криміналістичної тактики, особливостями яких є поєднання в них організаційних і тактичних засад. Під першими слід розуміти оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (комбінацій, операцій), провадження яких обумовлене єдиною метою і здійснюється за певних умов місця й часу. Другі засади (тактичні) передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів та їх спрямованість на вирішення локальних (проміжних) завдань розслідування. У зв'язку із цим організаційно-тактичні засоби здійснення досудового розслідування становлять оптимальну сукупність взаємопов'язаних спільною метою дій – слідчих, оперативних-розшукових, організаційних і тактичних прийомів, які за комплексного їх застосування спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях⁷.

Отже, під організацією тактичних операцій варто розуміти впорядковану сукупність взаємоузгоджених і взаємопов'язаних елементів, комплексне застосування яких забезпечує виконання операції як єдиного цілого. Процес реалізації тактичних операцій становить самоорганізуючу систему, що має індивідуальну організаційну структуру і зв'язки між її елементами. Серед основних елементів організації тактичних операцій необхідно назвати: а) забезпечення технічними, кадровими, нормативними й іншими ресурсами; б) забезпечення у процесі проведення тактичних операцій взаємодії між слідчим, оперативними працівниками, спеціалістами і співробітниками контролюючих та інших органів; в) планування проведення операцій з урахуванням специфіки тактичних завдань і слідчих ситуацій, послідовності, місця, часу й кола учасників.

На мій погляд, таке уявлення організаційної суті тактичних операцій є логічним і обґрунтованим. До того ж зазначені позиції не є суперечливими, а лише відбивають окремі аспекти організації цих засобів. Зазначені аспекти знаходяться в певному діалектичному взаємозв'язку, оскільки самі по собі тактичні операції мало що значать для практики розслідування злочинів, якщо: а) порядок їх використання із цією метою не забезпечено організаційно; б) вони розроблені без урахування реальних потреб практики; в) такі операції не стали надбанням слідчих, дізнавачів, оперативних працівників при їх професійній підготовці⁸. Вважаю, що саме в такій площині тактична операція й виявляє себе як елемент загальної теорії криміналістики, криміналістичної тактики й методики розслідування злочинів.

Як уже зазначалось, першим, провідним та основним елементом організації тактичної операції є питання забезпечення її технічними, кадровими, нормативними та іншими ресурсами. У цьому разі можна вести мову про криміналістичне забезпечення тактичних операцій як певний різновид криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. У криміналістиці до його структури включають різні види забезпечення: правове, організаційне, науково-методичне, науково-технічне, навчально-методичне, техніко-криміналістичне, тактико-криміналістичне, методико-криміналістичне, експертно-криміналістичне, профілактико-криміналістичне, матеріально-технічне (техніко-криміналістичні засоби, що знаходяться на озброєнні правоохоронних органів, матеріально-технічні засоби для функціонування установ, які здійснюють слідчу, оперативно-розшукову й експертну діяльність, і ті, що використовуються у професійній підготовці), кадрове (осіб, котрі одержали криміналістичну освіту і зайняті криміналістичною діяльністю у правоохоронних органах) тощо.

Стосовно нормативного (правового) забезпечення у літературі слушно зазначається, що криміналістичні знання, вміння, навички й техніко-криміналістичні засоби правових норм є зовнішніми умовами можливості їх застосування. А тому таке забезпечення не може виступати внутрішнім елементом системи криміналістичного забезпечення. Правові засади перебувають

за рамками цієї системи, впливають на неї як зовнішній чинник і за своїм виявом становлять форму реалізації криміналістичного забезпечення як в цілому, так і окремих його елементів⁹. У цьому й полягає нормативність у діяльності з проведення тактичної операції, що охоплює: а) витребування й вивчення необхідних за умовами операції нормативних документів – інструкцій, положень, наказів тощо; б) складання процесуальних актів, потрібних для провадження певних дій; в) отримання у встановлених законом випадках санкції прокурора або рішення суду на здійснення окремих ходів тощо.

Інформаційне забезпечення розслідування злочинів як сукупність законних, своєчасних, ефективних, цілеспрямованих і захищених процесів збирання, сприйняття, зберігання, переробки, передачі, надання, отримання й використання криміналістичної інформації у зручній для слідчого формі з метою вирішення завдань кримінального судочинства становить зв'язок між криміналістичною інформацією та її користувачем (слідчим)¹⁰. На думку В. Шепітька, інформатизація й технізація суспільства передбачає також впровадження останніх досягнень наукової думки в діяльність слідчих органів. Ідеться про так звані інноваційні розробки й можливість їх застосування в роботі слідчого. Підвищенню якості розслідування злочинів у цілому сприятиме використання комп'ютеризованих типових слідчих ситуацій, типових версій, типових криміналістичних характеристик, типових обставин, що підлягають з'ясуванню, типових тактичних операцій, типових програм розслідування відповідних видів злочинів. Впровадження в діяльності правоохоронних органів сучасних інформаційних технологій має здійснюватися за допомогою розроблення і впровадження відповідних автоматизованих робочих місць слідчого¹¹.

Науково-практичного значення набуває розгляд і другого елемента організації тактичних операцій – взаємодії слідчих і оперативно-розшукових органів у процесі розслідування злочинів, що обумовлює взаємну спільну координаційну діяльність кількох органів з метою вирішення різних завдань з розслідування й запобігання злочинам. Загальні питання такої взаємодії за своєю природою належать до тактики розслідування, точніше до одного з її напрямів – планування й організації слідчої діяльності. Організація розслідування до числа своїх завдань насамперед відносить взаємодію слідчих та оперативно-розшукових органів¹².

Найбільш активна взаємодія слідчих та оперативно-розшукових органів відбувається при проведенні тактичних операцій, що мають на меті швидке й ефективне розв'язання тактичного завдання. Формування й реалізація тактичних операцій вимагає максимальної концентрації, акумулювання організаторських здібностей слідчого. У зв'язку із цим у сучасних умовах поширення організованої злочинності, появи нових способів учинення і приховування злочинів особливої актуальності набуває взаємодія між слідчим, оперативними працівниками, спеціалістами і співробітниками контролюючих та інших органів при розслідуванні злочинів саме шляхом тактичних операцій.

Взаємодія слідчого з іншими особами й органами при проведенні тактичних операцій (на відміну від взаємодії при проведенні слідчих дій і тактичної комбінації) має певну специфіку, зумовлену насамперед особливостями розглядуваного комплексу й процесуальною, криміналістичною специфікою проведення тієї чи іншої слідчої дії. Доцільно виокремити об'єктивні та суб'єктивні чинники, які мають бути враховані виконавцем (відповідальною особою) для підвищення ефективності взаємодії в рамках тактичної операції.

Певний інтерес становить дослідження третього елемента – планування проведення тактичних операцій з урахуванням специфіки тактичних завдань і слідчих ситуацій, послідовності, місця, часу й кола учасників. У зв'язку із цим правильно зазначається, що вирішення будь-якого тактичного завдання передбачає потребу діяти на практиці певним упорядкованим чином, тобто слід тактичну операцію планувати. Виконання завдань кримінального судочинства пов'язано з низкою суттєвих переваг, якщо в процесі розслідування здійснюються добре продумані й чітко сплановані тактичні операції. Саме такий підхід до розслідування злочинів найбільш повно відповідає принципам НОТ та НОУТ: а) розчленування завдання на окремі частини – підзавдання; б) акумулювання різних цілей навколо загального засобу; в) спеціалізація діяльності; г) планування односуб'єктних дій як найбільш гнучких і пластичних тощо¹³.

Таким чином, організація тактичних операцій відіграє важливу роль у визначенні їх суті і змісту, є вагомим чинником економії часу розслідування, підвищує можливості контролю виконання окремих заходів, забезпечує ефективніше використання людських ресурсів при взаємодії всіх чинників і поліпшує координаційну діяльність слідчого при проведенні таких операцій. Процес організації тактичних операцій пов'язаний з проведенням значного обсягу аналітичної, розумової роботи, безперечно, дає можливість розробити криміналістичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності реалізації тактичних засобів.

¹ Див.: *Зеленский В. Д.* О содержании организации расследования / Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Матер. всеросс. научн.-практ. конф. – Краснодар, 23–24 мая 2002 г. – С. 39–45.

² Див.: *Шепітько, В. Ю.* Криміналістика: Енциклопедичний словник. – Харків, 2001. – С. 154, 168; *Берназ В. Д.* Организация расследования преступлений как научная категория криминалистики // Вісник Запорізького національного ун-ту: Зб. наук. праць – 2006. – № 2. – С. 174.

³ Див.: *Аленин Ю. П.* Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика: Монография. – Одесса, 1996. – С. 141–150.

⁴ Див.: *Саламаха Ю. А.* Основы организации тактических операций: учеб.-практ. пособие. – Екатеринбург, 2003. – С. 3–12.

⁵ Див.: *Образцов В. А.* Криміналістичне учинення о тактичеськой операції / Криміналістика / Под ред. В. А. Образцова. – М., 1995. – С. 75–86; *Образцов В. А.* Криміналістика: Курс лекцій. – М., 1996. – С. 137–147.

⁶ Див.: Шенітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / Питання боротьби із злочинністю: Зб. наук, праць / Редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192; Якушин С. Ю. Криміналістическая тактика: вопросы теории и практики: Учебн. пособие. – Казань, 2010. – С. 137–138.

⁷ Див.: Шенітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. Проблеми забезпечення ефективності організаційно-тактичних засобів здійснення досудового слідства / Питання боротьби із злочинністю: Зб. наук, праць / Редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків, 2008. – Вип. 16. – С. 216–225.

⁸ Див.: Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: Монографія. – Харків, 2012. – С. 206.

⁹ Див.: Аксенов Р. Г. Криміналістическое обеспечение расследования налоговых преступлений: Монография. – Тюмень, 2007. – С. 18.

¹⁰ Див.: Кузьмин А. Информационное обеспечение расследования преступлений // Законность. – 1999. – № 6. – С. 44.

¹¹ Див.: Шенітько В. Ю., Білоус В. В., Керик Л. І. Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності / Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук, праць. – Вип. 17. – Харків, 2009. – С. 252–264.

¹² Див.: Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве: Монография. – Харків, 2007. – С. 142.

¹³ Див.: Шиканов В. И. Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений / Методика расследования преступлений (общие положения): Матер. науч.-практ. конф., Всесоюзное координационное бюро по проблемам криминалистики. – М., 1976. – С. 155–156, 158.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЛАНУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна : зб. наук. пр. Серія «Право». 2012. № 1034. С. 198–202.

Анотація: Досліджено проблеми методологічних засад планування тактичних операцій. Проаналізовано точки зору вчених-криміналістів щодо цієї проблеми. Обґрунтовано перспективність напряму розроблення планування тактичних операцій, що в подальшому сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики.

Ключові слова: тактична операція, планування тактичних операцій, методологічні засади планування тактичних операцій.

Аннотация: Исследованы проблемы методологических основ планирования тактических операций. Проанализированы точки зрения ученых-криминалистов

относительно этой проблемы. Обоснована перспективность направления разработки планирования тактических операций, что в дальнейшем содействует обогащению общей теории криминалистики.

Ключевые слова: тактическая операция, планирование тактических операций, методологические основы планирования тактических операций.

Annotation: The problems of the methodological foundations of the planning of tactical operations. Analyzed the point of view criminalists-scientists regarding the considered problem. Substantiated that the promising direction serves development of the problems of planning of tactical operations, which further contributes to enrichment of the general theory of criminology.

Keywords: tactical operation, planning of tactical operations, the methodological basis for the planning of tactical operations.

Планування тактичних операцій є відносно новим, але достатньо перспективним рівнем (видом) планування, який набуває важливого значення передусім з організаційного боку, особливо при одночасному проведенні різних за характером дій і заходів, що входять до її структури. Доцільність вирішення даного виду планування пояснюється успішним використанням у слідчій роботі типових планів тактичних операцій: по розшуку злочинців, що приховалися, встановлення особи невідомого тощо [2, с. 27]. Наявність певної сукупності слідчих та інших дій, велика чисельність їх учасників, етапний характер виконання завдань породжують потребу чіткого визначення порядку проведення як усієї тактичної операції, так і окремих слідчих та інших дій, що входять у склад тактичної операції. Тому успішність проведення тактичних операцій можлива лише в результаті детально розробленого плану. У зв'язку із цим справедливим можна вважати твердження В. І. Шиканова про те, що вирішення будь-якого тактичного завдання передбачає потребу діяти на практиці певним упорядкованим чином, тобто необхідно тактичну операцію планувати. Виконання завдань кримінального судочинства пов'язано з низкою суттєвих переваг, якщо в процесі розслідування здійснюються добре продумані й чітко сплановані тактичні операції [19, с. 155–156, 158].

Методологічні засади планування тактичних операцій посідають важливе місце в загальній системі планування розслідування злочинів. У цьому сенсі правильним є твердження М. І. Хлюпіна, що планування розслідування злочинів із використанням тактичних операцій, залишаючись в основному у традиційних межах, складається з двох взаємопов'язаних процесів. Перший – планування розслідування злочину в цілому, другий – безпосередньо тактичної операції. При цьому план тактичної операції має органічно вписуватись у загальний план розслідування й бути його складником. Цей план може опрацьовуватися окремо, але обов'язково має бути пов'язаним із загальним планом розслідування. Необхідність окремого

планування самої операції визначається наявністю в ній сукупності слідчих та інших дій, великою чисельністю виконавців та етапним характером вирішення тактичних завдань розслідування [18, с. 38].

У криміналістичних наукових джерелах серед особливостей тактичної операції відзначається її плановість. Приміром, В. О. Коновалова зазначає: оскільки тактичні операції становлять собою комплекс дій, виконуваних як слідчим, так і оперативно-розшуковими працівниками, а також спільно, їх діяльність треба планувати. Планування є основою наступної організації тієї чи іншої операції, що обирається стосовно вчиненого злочину, а також слідчої ситуації на даному етапі розслідування. Воно припускає визначення мети тактичної операції, кількість її учасників, розподіл ролей, встановлення часу та місця її проведення, форм взаємодії (допомогу, обмін інформацією в ході операції й після неї), зміну дій осіб, які беруть у ній участь, випадки негативних результатів із розпочатих дій та ін. Досить чітко розпланована й організована тактична операція дозволить об'єднати названі дії в комплекс, здійснення якого дасть змогу швидко вирішити поставлене завдання або низку завдань, пов'язаних з розслідуванням злочину [9, с. 142–152].

Як підкреслює І. М. Комаров, тактична операція планується та організовується відповідно намічених цілей. Підбір її компонентів відбувається на підставі існуючих можливостей і ресурсів з тим, щоб їх використання забезпечило досягнення поставлених цілей, що вимагає від суб'єкта, який провадить операцію, оптимального врахування чинника випадковості (зміни слідчої ситуації). Суб'єкт доказування, виконуючи в досудовому провадженні контрольно-регулятивну функцію, може вдосконалити функції таких операцій у процесі їх проведення, певним чином перебудувувати їх структури з метою досягнення поставлених цілей (завдань) [7, с. 87]. Планування, організація і проведення тактичних операцій ґрунтуються на законах взаємозв'язку прийомів і способів доказування з механізмом формування кримінально значущої (доказової, орієнтовної) інформації, із ситуацією досудового судочинства, з одного боку, та його алгоритмізацією – із іншого, що має необхідний повторювальний, усталений і загальний характер, тобто виступає однією із закономірностей функціонування таких операцій [8, с. 123].

Достатньо аргументованою вважаємо позицію В. О. Князева, який наголошує, що планування розслідування злочинів слід розуміти як мисленеву діяльність із визначення шляхів розслідування, фактів, що підлягають установленню, необхідних для цього слідчих та інших дій [6, с. 203–205]. Виходячи із цього В. О. Князев далі зауважує, що процес планування тактичної операції охоплює такі види мовленнєвої діяльності слідчого: (а) визначення характеру і спрямованості тактичних завдань розслідування; (б) визначення обсягу роботи (слідчої, оперативно-розшукової та ін.), необхідного для вирішення цих завдань; (в) обрання слідчих та інших дій, необхідних

для вирішення обсягу прогнозованої роботи; (г) визначення порядку виконання обраними засобами обсягу роботи (визначення виконавців, термінів виконання та ін.). На переконання науковця, одним з основних та найбільш відповідальних етапів мисленевої діяльності слідчого на стадії планування розслідування з використанням тактичних операцій є визначення характеру та спрямованості тактичних завдань розслідування. Планування тактичної операції включає такий етап розумової діяльності, як визначення обсягу роботи (слідчої, оперативно-розшукової та ін.), необхідного для надійного вирішення поставлених тактичних завдань. Узагалі перед слідчим завжди стоять питання: що треба зробити, які обставини вяснити, щоб вирішити тактичне завдання? Реалізація цього етапу розумової діяльності слідчого у процесі планування тактичної операції виявляється у формулюванні сукупності підзавдань у рамках відповідного тактичного завдання. Для цього слідчому треба знати: а) вирішення яких саме підзавдань взагалі може забезпечити надійне завершення (виконання) того чи іншого тактичного завдання розслідування; б) обставини із числа необхідних, уже встановлені в результаті аналізу вихідної слідчої ситуації; в) що потребує вирішення в даній слідчій ситуації, яке досягається методом нескладних зіставлень [5, с. 36–55]. Процес планування тактичної операції, на думку цього науковця, передбачає також визначення слідчих засобів, застосування яких може забезпечити швидке й надійне вирішення підзавдань у межах кожного тактичного завдання і якими потенційно керується слідчий при розслідуванні злочинів. До таких засобів входять оперативно-розшукові заходи, слідчі, організаційні підготовчі та інші дії, обрання яких залежить від характеру підзавдань, що стоять перед слідчим [5, с. 14–15].

Результати процесу планування тактичних операцій (мисленевої діяльності) фіксуються (виражаються) в письмовому плані, який є робочим документом слідчого. Глибоко продуманий, чітко складений і своєчасно коригований письмовий план значно полегшує аналіз інформації при проведенні тактичних операцій, скорочує витрати сил і часу слідчого на додаткове обмірковування того, які саме дії і в якій послідовності треба проводити в рамках операції в найкоротші строки. У цьому сенсі справедливим є твердження деяких учених-криміналістів, що план служить основою організації та виконання будь-якої роботи, причому як індивідуальної, так і колективної [16, с. 5]; чим більш всебічне планування, тим ефективнішою буде всяка діяльність [14, с. 170–180].

У спеціальній літературі висловлювалися певні міркування щодо складання плану проведення тактичної операції. Так, Є. О. Підусов зазначає, що план розслідування кримінальної справи і план проведення тактичної операції (щодо однієї справи) дуже тісно взаємопов'язані, інколи навіть збігаються. Зі зміною загального плану розслідування, включенням або усуненням яких-небудь питань відповідно змінюється й план проведення тактичної операції. А при досягненні певної мети (цілей) після проведення тактичної операції

змінюється й загальний план розслідування кримінальної справи. План тактичної операції дає більш розширене бачення загального плану і служить показником для проведення більш конкретних дій по справі [13, с. 4–21].

Тактична операція, як стверджує М. І. Хлюпін, у своєму внутрішньому змісті має ознаки інтегрування можливих слідчо-оперативних зусиль, зосереджених на єдиній тактичній меті, що досягається завдяки виробленню впорядкованої системи слідчих, оперативно-розшукових та інших дій та їх реалізації у суворій відповідності з планом. Вона може бути успішно здійснена лише за допомогою детально розробленого плану, в якому мають бути окреслені конкретні цілі, завдання й методи вирішення слідчо-оперативних завдань, матеріальна та ідеальна інтерпретація результатів рішень, оцінка інформації, перевірка її й використання у процесі доказування. Детальний план проведення різними учасниками всіх без винятку дій є теж обов'язковим засобом управління пошуковою роботою, свого роду вищою формою взаємодії в ході тактичної операції. У плані мають бути віддзеркалені всі можливі варіанти зміни тактики окремих дій (заходів) залежно від зміни слідчої ситуації й результатів, отриманих на певних етапах розслідування [18, с. 36–44].

На наше переконання, планування тактичних операцій слід розглядати в площині планування окремих слідчих та інших дій, але з урахуванням багатоаспектності і специфіки досліджуваного організаційно-тактичного комплексу. У зв'язку із цим зазначимо, що специфіка мисленневих процесів, спрямованих на планування операції, полягає в тому, що слідчому належить обов'язково враховувати особливості її формування і взаємозв'язку між її елементами (вид злочину, слідча ситуація, тактичне завдання та ін.), а також взаємозумовленість елементів змістовного наповнення. Як стверджує Ю. О. Саламаха, головна різниця планування тактичних операцій і планування окремих слідчих дій полягає в такому: (1) якщо для окремої слідчої дії засоби – це правила і прийоми її організації, для тактичної операції вже самі окремі слідчі дії разом із правилами та прийомами попадають у розряд засобів; (2) для тактичної операції особливість планування полягає в поглибленому прогнозуванні розвитку слідчої ситуації. Слідчий визначає не тільки те, що саме він буде робити після проведення кожної слідчої дії. Якщо планування – вибір сил, засобів і знарядь, тобто мисленнева діяльність слідчого, то підготовка – це належна розстановка цих елементів, створення й використання оптимальних умов для досягнення цілей даної тактичної операції, тобто діяльність практичного характеру. Саме на цьому етапі вирішуються більшість організаційних питань щодо сил і знарядь, використання вже наявних умов або спеціального їх створення. Проведення ж полягає в практичній реалізації відповідних елементів тактичної операції. Головною якісною різницею діяльності слідчого в процесі проведення тактичної операції є опрацювання тих, так би мовити, технологічних ланцюжків, які будучи об'єктивно зумовленими закономірностями процесуальними, криміналістичними й організаційними мають бути опрацьованими до кінця й

у суворій послідовності, тобто в послідовному, паралельному або комбінованому порядку [15, с. 8–12].

План, що є матеріальним вираженням мисленнєвого процесу, з нашої точки зору, визначає основні обставини, що підлягають доказуванню, тактичне завдання, мету, перелік учасників, перспективні версії, слідчі, оперативно-розшукові дії й заходи організаційного-технічного характеру, тактику і строки виконання найважливіших дій. Доцільно також у плані розподілити функції між учасниками операції, щоб кожен мав можливість досліджувати конкретне питання, вивчати окремих складний епізод або їх систему, перевіряти одну або декілька взаємопов'язаних версій. Для плану як матеріального (письмового) вираження процесу планування тактичних операцій характерними є такі складові елементи: (а) слідчі версії, (б) тактичні завдання, що потребують вирішення, (в) змістовне наповнення тактичної операції (які саме дії), (г) черговість їх проведення, (д) виконавці й розподіл функцій між суб'єктами тактичної операції (е) строки виконання.

Планування тактичних операцій як процес мисленнєвої діяльності слідчого ґрунтується, перш за все, на фактичній основі, що містить інформацію про подію злочину, вивчення й оцінювання вихідних фактичних даних з урахуванням слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. Вихідна інформація використовується слідчим і при плануванні тактичних завдань під час формування тактичних операцій. Окремої уваги заслуговує аналіз слідчим зумовлених видом злочину обставин, що підлягають з'ясуванню. Саме ситуаційні чинники зумовлюють потребу коригування плану, внесення до нього доповнень і змін, що, у свою чергу, викликає зміни послідовності встановлення фактів, вирішення тактичних завдань розслідування [5, с. 37–50]. Отже, планування тактичних операцій ґрунтується передусім на аналізі доказової інформації і служить одним з найефективніших засобів вирішення тактичних завдань [4, с. 52].

Для вирішення означених раніше тактичних завдань здійснюється мисленнєва діяльність щодо встановлення змістовного наповнення тактичної операції. У цьому сенсі справедливим можна назвати твердження В. О. Коновалової, що вирішення питання, які слідчі дії й оперативно-розшукові заходи повинні входити до того чи іншого комплексу дій, що становлять тактичну операцію, має певний інтерес і практичне значення для слідчих органів. Це питання повинно бути продуманим ще до початку планування тактичної операції. При цьому обираються дії, які, з одного боку, є невідкладними, з іншого, – як правило, результативними. Їх комплекс обирається відповідно до характеру злочину, слідчої ситуації, наявних тактичних завдань. Обов'язковою умовою є прогнозування як можливих результатів усієї проведеної операції, так і окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, комплекс яких обирається слідчим як найбільш ефективний. У цьому плані особливо вагома роль належить етапу розслідування, пов'язаному з аналізом слідчої ситуації, що є вихідним для вирішення питання про проведення тактичної операції [9, с. 152–154].

Важливим аспектом тактичної операції є оптимальність обрання засобів, що використовуються для отримання позитивного результату її реалізації. При цьому оптимальна стратегія пошуку доказів перебуває у прямому зв'язку з компонентами всіх видів діяльності дізнання і слідства – не тільки з постійними, а й з випадковими, змінними, що залежать від зовнішніх і внутрішніх чинників [18, с. 36–44]. Водночас, слідчий зобов'язаний не тільки визначити структурний зміст тактичної операції, знайти оптимальний її варіант, а й установити послідовність її проведення. Звичайно, обраний порядок виконання певних дій і заходів у структурі тактичної операції повинен забезпечувати досягнення цілей, що стоять перед слідчим, дозволяє досягти цього своєчасно, допустимими й раціональними способами, з найменшими витратами сил і засобів. Так, поєднання слідчих та інших дій у тактичній операції може передбачати їх одночасне (паралельне) або послідовне (по чергове) проведення [12, с. 25–32].

Планування тактичної операції здійснюється на підставі висунутих у справі слідчих версій, що відіграють роль необхідних орієнтирів. Висуненню версій передуює складний аналіз, установлення причинних зв'язків, що стосуються досліджуваної події. Більше того, висунення версій має багатозначний характер, тому що обмежена кількість інформації дає змогу висунути одночасно декілька припущень-версій, які в процесі перевірки можуть бути відкинуті як необґрунтовані [11, с. 72]. Варто констатувати, що тактична операція може виступати засобом перевірки слідчої версії. Більше того, виникнення самої необхідності перевірки тієї чи іншої версії є запорукою, підставою планування тактичної операції. У цьому плані справедливим є твердження О. І. Святненка, що комплекси слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, які планує слідчий, будуються в рамках перевірки тієї чи іншої версії. При цьому підстави для висунення версій можуть полягати у простих процедурах логічного мислення [17, с. 12].

Методологічні засади планування тактичних операцій мають враховувати й можливості рефлексивного мислення та управління [3, с. 23; 1, с. 67; 10, с. 96]. У криміналістиці зазначається, що вони є підґрунтям планування і проведення тактичних операцій, що передбачає: а) необхідність проведення такої операції; б) можливості тактичної операції (елемент прогнозування); в) форми її реалізації (які, коли); г) можливі результати проведення тактичної операції й можливості використання отриманої інформації. Застосування рефлексивного мислення та управління при плануванні операції має свою специфіку, що полягає в особливостях взаємозв'язку дій різного характеру, у формуванні та функціональній спрямованості (структурі) розглядуваного організаційно-тактичного засобу, так і в процесуальних і криміналістичних особливостях проведення окремих дій різного характеру. Так, під час планування тактичних операцій слідчий повинен передбачувати майбутній розвиток процесу розслідування, визначати такі організаційно-тактичні засоби, які ефективно і в найкоротший строк вирішували б тактич-

ні завдання у слідчій ситуації, що виникла на даному етапі. Крім того, застосування можливостей рефлексивного управління й мислення дозволить слідчому спрогнозувати і змодельювати відповідні дії окремих осіб, які, так би мовити, протистоять слідчому. На наше переконання, особливості застосування цих можливостей при планування тактичної операції виявляються в тому, що необхідно передбачувати майбутній розвиток як процес розслідування взагалі, так і проведення окремих слідчих дій.

У зв'язку з вищезазначеним зміст планування тактичної операції передбачає виокремлення певних її елементів, етапів. На наш погляд, при визначенні етапів планування тактичних операцій належить виходити із психологічних механізмів розумової мисленнєвої діяльності людини. Це не просто набір певних елементів, а взаємопов'язана і взаємозумовлена система, що віддзеркалює хронологічний розвиток такого мисленнєвого процесу. З нашого погляду, планування тактичних операцій складається з окремих елементів. Це, як правило, мисленнєва діяльність: (1) що заснована на аналізі фактичної інформації; (2) що охоплює вивчення й аналіз доказової інформації; (3) з висунення версій; (4) стосовно постановки тактичних завдань; (5) з визначення змістовного наповнення тактичної операції; (6) з визначення послідовності проведення слідчих дій; (7) з установлення переліку виконавців; (8) з визначення строків виконання; (9) з прогнозування результатів тактичної операції; (10) зі складання графічного вираження планування – письмового плану тактичної операції.

Таким чином, планування тактичних операцій є обов'язковим складовим елементом загального процесу планування розслідування, який становить мисленнєву (розумову) діяльність слідчого, спрямовану на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в даній слідчій ситуації шляхом моделювання сукупності дій різного характеру. Процес планування тактичних операцій пов'язаний з проведенням значного обсягу аналітичної, розумової роботи, матеріальним вираженням якого є складання письмового плану її здійснення. Більше того, планування тактичних операцій виступає вагомим чинником економії часу розслідування, підвищує можливості контролю виконання окремих дій та заходів, забезпечує ефективне використання всіх ресурсів і покращує координаційну діяльність слідчого при проведенні цих тактичних засобів. Тому дослідження методологічних засад планування тактичних операцій, безперечно, дає змогу глибше пізнати їх сутність і розробити ефективні криміналістичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений [Текст] / А. В. Дулов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1979. – 128 с.

2. *Князев В. А.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества [Текст]: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. А. Князев. – Харьков, 1986. – 180 с.
3. *Колесниченко А. Н.* Понятие и задачи планирования предварительного следствия [Текст] / А. Н. Колесниченко // Труды Харьковского научно медицинского общества. – Вып. 5. – Харьков. 1956. – С. 203–205.
4. *Комаров И. М.* Криминалистические операции в досудебном производстве [Текст] моногр. / И. М. Комаров. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2002. – 346 с.
5. *Комаров И. М.* Основы частной теории криминалистических операций досудебного производства [Текст]: моногр. / И. М. Комаров. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 160 с.
6. *Коновалова В. Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве [Текст] / В. Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 2000. – 176 с.
7. *Коновалова В. Е.* Организационные и психологические основы деятельности следователя / В. Е. Коновалова – К.: РИО МВД УССР, 1973. – 122 с.
8. *Коновалова В. О.* Юридична психологія [Текст]: підруч. / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – 2-е вид., переробл., і доп. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
9. *Кузьмин С. В.* Очередность проведения следственных действий и иных мероприятий в процессе предварительного следствия [Текст] / С. В. Кузьмин // Правоведение. – № 102. – 1995. – С. 25–32.
10. *Курс криминалистики: общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика* / [Текст]; под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – В 3 т. – Т. 1. – С. 170–180.
11. *Пидусов Е. А.* Тактические операции, проводимые при расследовании преступлений о незаконном обороте наркотиков [Текст]: учеб. пособие / Е. А. Пидусов. – Воронеж: Воронеж. Ин-т МВД России, 2001. – 116 с.
12. *Саламаха Ю. А.* Основы организации тактических операций [Текст]: учеб.-практ. пособие / Ю. А. Саламаха. – Екатеринбург: Изд-во УрЮИ МВД России, 2003. – 64 с.
13. *Святненко А. И.* Тактическая операция как способ разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук / А. И. Святненко. – Ставрополь, 2008. – 22 с.
14. *Сергеев Л. А.* Планирование расследования [Текст] / Л. А. Сергеев, Л. А. Соя-Серко, Н. А. Якубович – М.: Юрид. лит, 1975.
15. *Хлюпин Н. И.* Тактические операции в структуре методики расследования отдельных видов преступлений [Текст] / Н. И. Хлюпин // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов, юрид. ин-та, 1980. – С. 36–44.
16. *Шиканов В. И.* Разработка теории тактических операций – важнейшее условие совершенствования методики расследования преступлений [Текст] / В. И. Шиканов // Методика расследования преступлений (общие положения): материалы науч.-практ. конф., Всесоюзное координационное бюро по проблемам криминалистики. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 155–158.

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF TACTICAL AND CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION

Theory and practice of forensic examination and criminalistics. 2016. Is. 16. P. 21–31.

The paper examines theoretical foundations of tactical and criminalistic complexes and their practical application in the criminal proceedings. Scientific approaches to understanding notion «tactical and criminalistic complex», its functional purpose in the investigative and judicial activities are analyzed. It is proved that the doctrinal approaches to the definition of the notion under consideration should be based on the differentiated understanding of such organizational and tactical means as a tactical operation and tactical combination.

Keywords: *tactical and criminalistic complex, complex means of criminalistic tactics, criminalistic complex, tactical operations, tactical combinations, criminalistic theory of tactical operations.*

One of the defining trends of the modern development of Criminalistics and practice of counteraction to criminality is a comprehensive realization of investigative (search), covert investigative (search) activities, operational-search, provisional, organizational-technical and other measures in order to resolve individual tactical tasks whose solution by another way is ineffective or impossible at all in a specific investigatory situation. Therefore, the statement of B. V. Schur is justifiable that time has come to move from segmental methodological recommendations for tactical expediency of certain investigative actions to the relevant complex approach, to the establishment of specific dependencies with intermediate (tactical) task of investigation¹. Wherein, one should keep in mind that tactical and criminalistic complexes in the investigation of crimes (techniques, combinations, operations) are certain instruments of evidence collection and verification. They are considered as procedural and organizational tactical form of exercising optimal, allowable methods of action, line of conduct in the process of solving tactical problems, being realized in order to achieve purposes crime investigation².

¹ See: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – С. 185.

² See: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань : Казан. ун-т, 2010. – С. 50.

In the special literature and practice of criminal proceedings different terms are used in order to indicate complex tactical means. Often they are referred as «tactical complex»¹ «criminalistic complex»², «tactical-criminalistic complex» or «tactical (criminalistic) complex»³, «organizational-tactical complex»⁴ and others. In most cases, there are different approaches to the interpretation of notions under consideration, some discussions on their essence and content. At the same time, unfortunately, there is no unambiguous understanding of the essence considered actions and measures, methods until now, as well as, there is no single scientific approach to their research.

So, one of the urgent tasks of development of the theoretical problems of complex use of tactics is to solve the problems of the conceptual apparatus. After all, at the beginning of any scientific research, it is necessary to determine the significance, position and relationship of the phenomenon (category) under study, to understand the general theoretical positions, to formulate original notions and only then to initiate directly scientific solution of the problem. Flouting this rule leads only to confusion and, sometimes, causes to «reject» the existing experience of the theoretical and applied researches and to begin consideration of certain issues from the very beginning, from the first principles. In this aspect, undoubtedly a considerable scientific and practical interest is in depth study of the notion «tactical-criminalistic complex», its structure, and relation of the components that are combined in it, their influence on each other and so forth.

Formulation of the notion «tactical-criminalistic complex» requires first of all a thorough analysis and clarification of the essence of the term «complex» which is defined as (English – Complex, Latin – Complexus – interlacement, combination, link) a set of objects, notions or associations which constitute one whole⁵. In the explanatory dictionaries the term «complex» is defined as a set,

¹ See: Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 92; Исаенко В. Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных преступниками у потерпевших : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Исаенко. – М., 1990. – С. 77; Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : ЛексЭкст, 2002. – С. 216–221; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 321–333 та ін.

² See: Сорокотягин И. Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И. Н. Сорокотягин, А. А. Шмидт. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. – С. 98; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – С. 155.

³ See: Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук. – М. : Приор-издат, 2003. – С. 5.

⁴ See: Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – С. 185–192.

⁵ See: Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. – М. : Центр полиграф : Полюс, 2001. – С. 299.

combination of phenomena and properties¹ or a set of objects, devices, programs, phenomena, actions, properties that make up one whole, work in a single system, have a common purpose, «in complex» – together, into one, instead of separating anything², or a set, a combination of anything; a group, a set of objects, phenomena of a single purpose³.

In the psychological literature complex is understood as a combination of individual mental processes into a single whole different from the sum of its elements⁴; a set of mental elements united around some thematic kernel and associated with certain feelings⁵. In psychology – a set of psychic processes that cause an inadequate response to any external or internal psychic irritant⁶ or a set of any psychic elements which is characteristic to someone that is grasped by him and determine his behavior⁷.

In the conceptual apparatus of Criminalistics the term «tactical (criminalistic) complex» appeared as a consequence of scientists attempt to unite all existing organizational and tactical means under «one roof»⁸. In this sense, O. Yu. Holovin fairly notices that in the modern Criminalistics the problem of constructing clear and logical system of notions necessitates introduction of a special term which denotes different complexes of investigator's actions united by necessity of solving definite problems of investigation⁹.

Along with it, in the theory of Criminalistics the question concerning notion «tactical (criminalistic) complex» remains debatable. In particular, M. O. Selivanov understands conjunction (combination) of tactical methods within the frames of a single procedural act as a tactical complex¹⁰. V. I. Sorokotiagin and O. A. Schmidt, on the contrary, believe that the criminalistic complex is a combination of the set of investigative, organizational-checking, control-revising measures, as well as actions with applying special knowledge carried out by investigators and other participants in the criminal proceedings with the purpose of timely execution of certain problems significant in terms of content¹¹.

¹ See: Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. – М.: Астрель : АСТ, 2000. – Т. 1. – С. 1428.

² See: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – С. 445.

³ See: Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – 3-е изд. – М.: АЗЪ, 1995. – С. 282.

⁴ See: Юридична психологія: словник / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]. – Вид. 2-ге, уточ. та допов. – К.: КНТ, 2008. – С. 79.

⁵ See: Столяренко Л. Д. Психология: учебник для вузов / Л. Д. Столяренко. – СПб.: Питер, 2008. – С. 269.

⁶ See: Большой словарь иностранных слов. – С. 299.

⁷ See: Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 445.

⁸ See: Колдин В. Я. Логико-информационная структура следственного действия и тактической комбинации / В. Я. Колдин // Криминалистика: учебник для вузов; отв. ред. Н. П. Яблоков. – М., 1996. – С. 369.

⁹ See: Головин А. Ю. Indicated work. – С. 216–217.

¹⁰ See: Селиванов Н. А. Indicated work. – С. 92.

¹¹ See: Сорокотягин И. Н., Шмидт А. А. Indicated work. – С. 98.

According to Ye. H. Dzhakishev, the notion «tactical-criminalistic complex» combines per se two categories – «tactical operation» and «tactical combination». This approach, as the scientist notices, to denote different sets of investigative actions is optimal because tactical operation and tactical combination mutually complement each other, and can be used simultaneously for the characteristics of the entire system from the set of investigative measures¹. Some scientists believe that the tactical-criminalistic complex is a set of investigative actions, operational-search, control-revisory, technical and other measures, as well as a set of tactical methods that are realized within the framework of a separate investigation. These complexes are used to solve concrete problems that arose at certain stages of investigation of crimes in the conditions of various investigative situations².

In his turn S. Yu. Yakushin³ in system tactical and criminalistic complexes distinguish separate tactical methods and complex tactical means – combinations tactical and tactical operations. In doing so, the scientist emphasizes that the notion of tactical-criminalistic complex should not be identified with the notion a criminalistic complex which is wider in its content. According to O. Yu. Golovin, tactical complexes – multilevel systems of investigative, operational-search and organizational actions, methods aimed at solving problems under investigation of the criminal case⁴.

Exploring the issues under consideration, A. V. Shmonin notes that the term «tactical complex» – is organizationally-ordered set (system) of tactical methods and/or procedural actions and/or operational-search and/or other measures aimed at solving problems of preliminary investigation or stipulated by this task and investigative situation. In his opinion, tactical complexes may include in their structure the following elements: tactical methods; investigative actions; other procedural acts; organizational activities; technical measures; operational-search measures; revisions and documentary checkings (tax audits), measures on the study of documentary information; measures on the use of mass media and Internet technologies in the process of crimes investigation; activities related to the use of public assistance (non- governmental organizations, other associations of citizens, etc.)⁵.

Stated position of A. V. Schmonin has been criticized on the pages of criminalistic editions. In particular, B. V. Schur believes that it is difficult to

¹ See: Джакишев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / Е. Г. Джакишев. – Алматы, 1994. – С. 25.

² See: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Indicated work. – С. 5.

³ See: Якушин С. Ю. Тактические задачи и средства их решения при расследовании преступлений / С. Ю. Якушин // Криміналіст першодрукований. – 2011. – № 3. – С. 63–66.

⁴ See: Головин А. Ю. Indicated work. – С. 216.

⁵ See: Шмонин А. В. Методология криминалистической методики. – С. 346–347.

imagine a combination of multi-ordinal means of criminalistic tactics – systems of tactical methods (or separate tactical methods) and procedural (investigative) actions or other measures because tactical methods do not exist by themselves; they are used within the limits of investigative action. Therefore, there may be a combination of investigative and others (procedural and non-procedural) measures. Another thing is that there are varieties of tactical operations – 1) the system of investigative actions; 2) complex of investigative actions and operational-search measures; 3) complex of investigative actions, organizational and technical measures and so forth. Such combinations could be attributed to tactical complexes used as an element of separate criminalistic methods¹. Various positions of scholars on the integrated use of tactical-criminalistic means of crimes investigation were expressed in the criminalistic literature. Thus, some forensic scientists² offer to consider tactical combination as the most common collective notion of the whole entirety of combinational tactical actions in Criminalistics, that is, they, in fact, equate such notions as «tactical combination» and «tactical-criminalistic complex». An active supporter of this position was R. S. Bielkin, who initially proposed the term «tactical combination» to describe the tactical means of interrogation which were called «psychological trap» or «investigative tricks», and later, having expanded the notion of tactical combinations included combination of not only tactical methods but also the investigative acts in it. In his opinion, «tactical combination» – it is some combination of tactical methods of or investigative actions aims to solve a particular task of investigation caused by this purpose and investigative situation»³. R. S. Bielkin divided all tactical combinations at simple (consisting from the system of tactical methods which are applied within the frames of a single investigative action) and complex (systems of investigative actions and other measures).

The peculiarity of the above concept is that a single term – «tactical combination» refers to two different notions: a system of tactical methods of that are used in the fulfilment of one investigative action, and a set of investigative, operational-search and other actions aimed at solving certain tactical tasks. According to the stated position, in the criminalistic literature critical remarks were expressed to the address of its supporters. In particular, M. P. Maliutin thinks that notions under consideration are different in their scope and combination of them into one definition is hardly appropriate⁴. V. Yu. Sokol notes that the overall

¹ See: Щур Б. В. Indicated work. – С. 188–189.

² See: Криминалистика: учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Ко-рухов, Е. Р. Россинская]; под ред. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – С. 507–514; Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. – М.: Маркетинг, 2002. – С. 343–356.

³ See: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 140.

⁴ See: Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / М. П. Ма-лютин. – М.: Юрлитинформ, 2009. – С. 25–31.

directivity on the solution of emerging tactical tasks cannot be the basis for unification of the system of tactical methods and the system of investigative actions within the frames of a single theoretical construction¹.

Other scientists defend the thought which is common in criminalistic science, according to which, the separate organizationally- tactical means of investigation are the tactical operation and tactical combination. With this in mind, the terms «tactical combination» and «tactical operation» reflect certain types of tactical complexes. «Tactical combination and tactical operation, – S. Yu. Yakushev marks – are a form of tactical complexes or complex tactical means².

Along with that, in Criminalistics there were expressed various, not unambiguous views on the understanding and relationship between the notions «tactical operation» and «tactical combination. In their studies, scientists consider these categories as either independent, or, conversely, equate, mix them seeing only the difference in terminology. Thus, Ye. H. Dzhakishev combines the notions «tactical combination» and «tactical operation» in one term, and offers such complexes of actions to call «tactical combinational operation», noting that namely in this form the notions “... do not contradict each other, but on the contrary, they complement each other and can be used simultaneously to characterize the overall system from the combination of investigative actions, operational-search and other measures»³. V. I. Shykanov also considered that combination is the attribute of the theory and practice of operative-investigative activities, and in Criminalistics the term «tactical combination» is used only when one stresses that the tactical operation is related with very difficult «multi-level» estimations based on the possibilities of reflective analysis, and involves extensive use of the operational capabilities of the inquiry body⁴. In other words, he considered tactical combination to be a kind of tactical operation.

Along with this the vast majority of scientist-criminalists believe that tactical operations and tactical combinations are independent means and offer their own criteria of their differentiation. Thus, A. V. Shmonin supports the position on distinction of these complexes and their independent status. Such a conclusion, in his opinion, is considered to be important in terms of methodology and mainly affects upon the research results of the problem under consideration⁵.

¹ See: Сокол В. Ю. Методологические и организационные аспекты тактико-криминалистического обеспечения раскрытия преступлений / В. Ю. Сокол. – Краснодар : Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1998. – С. 162.

² See: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Указ. праця. – С. 44; Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. – Минск : Изд. БГУ, 1979. – С. 45; Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 68 та ін.

³ See: Джакишев Е. Г. Indicated work. – С. 25–26.

⁴ See: Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. гос. унта, 1983. – С. 18–19.

⁵ See: Шмонин А. В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие / А. В. Шмонин. – М.: Юстицинформ, 2006. – С. 331–343.

Individual authors provide us with other points of view on the understanding of the tactical combination and tactical operation. Thus, O. O. Mykhalchuk and V. V. Stepanov believe that the tactical combination and tactical operation are two independent of each other substantive criminalistic categories, but tactical combination, in addition, besides having an independent nature, may also be a structural element of a tactical operation¹.

Certain scientific interest is deserved by position V. Yu. Shepitko who believes that systems of tactical methods (tactical combination) and tactical operation as its independent elements belong to the organizational and tactical means of investigation realization as one of the varieties of criminal tactics means². In his opinion, the definition of the notion «tactical combination» comprising combination of investigative actions, raises objections. Moreover, he believes that it is inappropriate to combine two separate categories – «a combination of tactical methods» (system of means) and «combination of investigative (or other) actions» (tactical operation) into one notion. The combination of tactical means and investigative actions has different purposes and is not equivalent. In the etymological sense the term «combination» is identical to the term «system of means to achieve something». Tactical combination is possible only within the same investigative (judicial) action and does not imply combination with tactical methods of other procedural act, therefore it should be considered as a synonym of tactical methods. Tactical operation involves combination of similar and dissimilar investigative actions, operational-search, organizational and other measures aimed at fulfillment of the interim investigation task in a particular investigative situation³. S. B. Rossynskiy considers tactical operation and tactical combination in a slightly renewed interpretation. In his opinion, tactical combination – is a definite set of tactical methods, investigative and judicial actions, which is aimed at solving concrete task of the preliminary investigation or judicial consideration, and is stipulated by this purpose and investigative situation. Inclusion of court procedures into the elements that constitute tactical combination is motivated by scientists by the following reasons: a) procedural differentiation between investigative and judicial actions that cause their criminalistic differentiation; b) range expansion of the subjects of tactical

¹ See: Михальчук А. Е. Соотношение тактических операций и комбинаций в криминалистике/А. Е. Михальчук, В. В. Степанов//Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1987. – С. 36.

² See: Шепитько В. Ю. Познавательные функции деятельности следователя и средства криминалистической тактики/ В. Ю. Шепитько // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений: сб. материалов межвуз. науч.-практ. конф. : в 2 ч. – М. : Акад. упр. МВД России, 2009. – Ч. 2. – С. 95–97.

³ See: Криміналістика: підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2008. – С. 145.

combinations realization, among which one may attribute a court and a judge; c) the possibility of realizing not only at the pretrial investigation but also at the court¹.

In our opinion expanding the score of applying tactical combinations and operations by introducing the court into the subjects of their realization, we can talk about tactical combinations and operations in the court proceeding. A vivid example of the support of this position is the assertion S. Yu. Yakushyn that with regard to the stage of judicial investigation, as an example of the practical realization of complicated tactical combination may serve choosing optimal tactical methods and line of conduct with the participants of the investigation in conditions of conflict situation (for example, refusing to testify, giving false testimony, self-incrimination, and so on) by the court (and parties).

The solution of this situation may be application of the system of judicial, organizational-technical actions and activities, including: a) initial judicial questioning of individuals who give consistent and truthful testimonies; b) leaving of the composition of the court to the crime scene; c) carrying out judicial inspection; g) production for inspection of physical evidence; d) carrying out identification in court; e) applying (in necessary) disciplinary measures to the violators of the order in the courtroom and others².

The scientist notes further that as a general rule for the trial it is not characteristic any operative support of the criminal case being in proceedings. Application of the state measures of protection, stipulated by the legislation, for witnesses often takes place in the pre-trial investigation. At the same time in the situation of change of crime eyewitness testimony in the courtroom in the criminal case proceedings, the court and the prosecution party may apply the tactical means of provisional nature within the framework of peculiar tactical operation³. Therefore, in our view, the proposal on expanding the scope of applying tactical combinations and operations in court proceedings in the court is one of the promising directions of tactical operations theory that requires further depth consideration and reflection.

Considering the ratio of the tactical operation and tactical combination, S. B. Rossynskiy notes that the main difference of the tactical complexes under consideration is the availability operational-search activities in the structure of tactical operation while the tactical combination is a set of tactical means or investigative actions⁴. The scientist underlines that tactical operation combines

¹ See: Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: учеб. пособ. для вузов / С. Б. Россинский ; под ред. В. Н. Григорьева. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2003. – С. 19–20.

² See: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. – С. 50.

³ See: Ibid. – С. 137–138.

⁴ See: Россинский С. Б. К вопросу о соотношении понятий «тактическая комбинация» и «тактическая операция» / С. Б. Россинский // Известия ТулГУ. – Тула, 2001. – Вып. 5. – С. 102–103.

both elements of tactical combinations which consist in the complex of investigative actions and the elements of operative combination which consist in the complex of operational-search combinations. The author notes that the results of conducting tactical combinations can fully be the evidence in the case as they are obtained from the investigative (court) actions, but the results of the tactical operation are the evidence only partially as the data obtained in the course of operational-search activities which do not meet the requirements of the criminal procedural law, are prohibited at all to use in the process of proving in a criminal case. Finally, tactical combination differs from the tactical operation in a range of participants. In the tactical combination there are participating an investigator (there may be a group of investigators), prosecutor and a court, on their own or, acting upon authorization, exercise certain investigative (court) actions aimed at achievement of intermediate result in a case¹.

It should be noted that the judicial actions are also interrelated in a certain way between themselves, and should be selected taking into account the expedient sequence. Therefore, we can talk about systems (complexes) of judicial actions as important means of criminalistic tactics. On this occasion, it is true that the success of the trial depends on the selected evidence examination order by the court. If the sequence of the proceedings is regulated by law, and the court cannot change it under any circumstances, the order of the proceedings is determined by the court taking into account the circumstances of the criminal proceedings.

Certain scientific interest constitutes attempts of O. D. Trubachov and M. Ye. Meretskyi to introduce the term «operational-tactical combination» into the conceptual apparatus of Criminalistics and again with its various interpretations. Thus, O. D. Trubachov understands «operational-tactical combination» a certain set of investigative and operational actions, which are based on reflexive control over behavior of an interrogated person². In his turn M. Ye. Meretskyi concludes that operational-tactical combination is a certain regulary complex set of several tactical and operative combinations, planned and carried out with talking into account (by using) the surprise factor to address the specific problems of the investigation stipulated by a particular investigative situation³.

In our opinion, development of problems of using tactical operations and tactical combinations is definitely necessary for the further improvement of scientific bases of the investigation process in order to optimize it. Along with this, we fully agree with R. S. Bielkin who cautioned against enthusiasm on desire to create new terms and neglect balanced approach to their development. He

¹ See: Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции. – С. 19–20. 28

² See: Трубачев А. Д. Влияние научно-технического прогресса на развитие методики расследования хищений, совершаемых с использованием служебного положения / А. Д. Трубачев // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса: сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. – С. 115–116.

³ See: Мерецкий Н. Е. Криминалистика и оперативно-тактические комбинации: науч.-практ. пособие / Н. Е. Мерецкий. – М. : Юрлитинформ, 2007. – С. 21–31.

rightly pointed out that the replacement of an existing term (terms) is fully justified only if the new term denotes a new definition of the notion whose content has been changed or significantly updated. If the notion denoted by the term has been changed, but it has not lost its essential characteristics, that is, if the changes were made, for example, only for the content of the term, then it is advisable to save the term given the strength of linguistic tradition¹.

So, given the above analysis, it can be argued that the categories of «tactical combination» and «tactical operation» reflect certain types of means of tactical-criminalistic complexes. They are relatively new, specific activist categories revealing the functional side of the complex means of the criminalistic tactics used by an investigator (prosecutor, court) during the criminal proceedings. Tactical combination and tactical operation – dynamical categories, the essence of which is the system of procedural and non-procedural actions (measures), interaction and influence. Despite the external similarity, they are autonomous tactical means and their distinction occurs on the basis of the following criteria: 1) essence and content; 2) a system of goals and tasks; 3) complexity of the structure components; 4) the functional purpose; 5) range and duration of the execution; 6) complexity of organization; 7) subject composition of the participants². However, not paying attention to certain criteria of differentiation of these complexes, it is necessary to agree with the V. A. Zhuravel who notes that the proposed means should not be considered as criminalistic categories competing between themselves but rather as complements to each other which together create a single, the most effective mechanism for obtaining information necessary for the detection, investigation and prevention of criminal manifestation³.

Thus, the doctrinal approaches to the definition of «tactical-criminalistic complex» should be based on a differentiated understanding of organizational and tactical means as the tactical operation and tactical combination. In our opinion, in this case, the most successful term for designation of the complex of procedural and non-procedural actions and measures aimed at solving separate (intermediate) tactical problems, is still a «tactical operation» as this term reveals the essence and contents of criminalistic means. In order to unify notions, it is advisable to apply the term «tactical operation» only when we are talking about the system of investigative (search), covert investigative (search) activities, operational-search, organizational-technical and other activities (in court proceedings – on the system of judicial actions of organizational-technical and other measures), and the term «tactical combination» – only on the system

¹ See: Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Высш. шк. МВД СССР, 1970. – С. 63–64.

² See: Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія / В. М. Шевчук. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. – С. 86–88.

³ See: Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2(57). – С. 197–208.

of tactical methods in the framework of carrying out a separate investigative or judicial action.

Herewith tactical operation should be considered as an independent category of Criminalistics and as a special kind of tactical-criminalistic complexes of investigation and judicial consideration of crimes. The complex of actions that are included in the structure of tactical operation, does not replace the tactics of investigative or judicial actions, and forms a more complex construction, the content of which does not exhaust tactical methods, but also includes investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, operative-search and other activities contributing to their realization¹, and in legal proceedings – court actions and organizational-technical and other measures aimed at solving separate (intermediate) tactical tasks. Compared with the tactical methods and combinations thereof, tactical operations differ in scale and duration of actions, in a broader range of participants and in the high degree of organized nature of their activities. All this necessitates further active development of the problem of Criminalistic theory of tactical operations, has not only theoretical but also practical importance making it possible to include scientific recommendations capable to play a significant role in improving efficiency of criminal proceedings, and ultimately in establishing the truth, into the tactical arsenal of an investigator (judge). A clear understanding of the essence of the tactical operation and its relationship with other means of criminalistic tactics, tactical-criminalistic complexes serves for the further development of the theory of Criminalistics, for the improvement of the judicial and investigative practice. Therefore, in modern conditions of updating criminal procedural legislation, reforming criminal justice, researches and developments on the problems of tactical-criminalistic complexes and their application in counteraction to criminality are relevant and stipulated by the needs of modern practice.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ І ПРОБЛЕМИ ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Шевчук В. М.

Досліджено теоретичні засади тактико-криміналістичних комплексів і практику їх застосування в кримінальному провадженні. Проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його функціонального призначення в слідчій і судовій діяльності. Обґрунтовано, що доктринальні підходи до визначення зазначеного поняття мають базуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів, як тактична операція й тактична комбінація.

Ключові слова: тактико-криміналістичний комплекс, комплексні засоби криміналістичної тактики, криміналістичний комплекс, тактичні операції, тактичні комбінації, криміналістична теорія тактичних операцій.

¹ See: Шиканов В. И. Indicated work. – С. 16–17. 30

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ
ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ И ПРОБЛЕМЫ
ИХ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ

Шевчук В. М.

Исследованы теоретические основы тактико-криминалистических комплексов и практика их применения в уголовном производстве. Проанализированы научные подходы к пониманию понятия «тактико-криминалистический комплекс», его функционального назначения в следственной и судебной деятельности. Обосновано, что доктринальные подходы к определению указанного понятия должны основываться на дифференцированном понимании таких организационно-тактических средств, как тактическая операция и тактическая комбинация.

Ключевые слова: тактико-криминалистический комплекс, комплексные средства криминалистической тактики, криминалистический комплекс, тактические операции, тактические комбинации, криминалистическая теория тактических операций.

ROLE OF TACTICAL OPERATIONS
IN CRIMINALISTIC SYSTEM

Theory and Practice of Forensic Examinations and Criminalistics. 2018. Is. 18. P. 22–36.

Issues of finding the place of tactical operations in the criminalistics system and the criminal proceedings process are considered. It is proved that in solving this issue it is necessary to proceed from the nature of tactical operations, the prospects for their development, as well as the specifics of the relationship of forensic tactics and methods of investigating certain types of crimes. The development of tactical operations as a scientific concept serves as a kind of bridge, which combines tactics and investigation techniques that enriched the investigation as a whole. It is substantiated that the tactical operation belongs to the means of forensic tactics and already in this capacity, as well as other tactical and forensic means, is realized in the forensic method. The necessity of creation of a separate forensic theory of tactical operations, the creation of which will help to level the controversial positions of scientists in determining the place of tactical operations in the criminalistics system, is proved. Proposed directions of further scientific developments from the considered problem are offered.

Keywords: tactical operations, place of tactical operations in the criminalistics system, formation and implementation of tactical operations, forensic theory of tactical operations.

Formation of the concept of tactical operations involves finding out the place of this category in the criminalistics system and the criminal proceedings. This

question directly influences the construction of tactical operations and their implementation in the practice of investigators and judicial authorities. In this regard, M. P. Yablokov rightly argued that the completeness and orientation of these developments depends on the part of Criminalistics that will develop the problems of tactical operations that are carried out to solve various tasks and separate investigatory actions of the investigation in general¹.

At the same time, tactical operations, being an important forensic category and an effective means of solving tactical tasks, have not yet found their final place in the criminalistics system. This is evidenced by the various, sometimes contradictory judgments of criminologists. Thus, some scholars believe that the tactical operation acts as a category of forensic tactics, belongs to the subject of the latter, and its main theoretical provisions should be developed precisely in this section of the criminalistics system. In particular, I. F. Panteleyev notes that the tactical operation is not due to the peculiarities of the investigation of any particular group of crimes, is more general in nature, and because the necessary category of forensic science belongs to the subject of investigative tactics².

Investigating considered problems, R. S. Belkin incorporates tactical combinations (operations) into the general provisions of forensic tactics³. V. I. Komissarov takes a similar position on this issue, according to which tactical combinations (operations) are likely to be considered in the section of investigative tactics. Although he draws attention to the fact that the problems of the relationship of investigative actions (that is, the definition of the circle of primary and subsequent) in a particular criminal proceeding in the subject of investigative tactics should not be studied⁴.

S. I. Tsvetkov notes that the basis for the inclusion of tactical operations in the content of forensic tactics may be a close relationship between their purpose and content and separate investigative actions, between tactical operation, investigative situation and tactical decisions that are considered within the framework of forensic tactics⁵. S. F. Zdorovko convinces that in determining the

¹ Yablokov P. (1985) *Kriminalisticheskaja metodika rassledovaniya (nekotorye teoreticheskie položhenija)* [Forensic investigation technique (some theoretical positions)]. Moscow : MGU, p. 76 [in Russian].

² Panteleev I. F. (1980) *Teoreticheskie problemy sovetskoj kriminalistiki: ucheb. posobie* [Theoretical issues of Soviet Criminalistics: tutorial], Moscow : Press: TASS, p. 21 [in Russian].

³ Averianova T. V. Belkin R. S. Korukhov Yu. G. Rossinskaya E. R. (1999) *Kriminalistika: ucheb. dlja vuzov* [Criminalistics: manual for High Schools / edited by R. S. Belkin], Moscow : NORMA-INFA-M, p. 211 [in Russian].

⁴ Komissarov V. I. (1987) *Teoreticheskie problemy sledstvennoj taktiki: monografija* [Theoretical problems of investigative tactics: monograph], Saratov : Publishing house of Saratov University, p. 107–110 [in Russian].

⁵ Tsvetkov S. I. (1986) *K voprosu o formirovanii chastnoj kriminalisticheskoy teorii takticheskikh operacij. Problemy pervonachal'nogo jetapa rassledovaniya: sb. nauch. tr.* [Towards formation of a specific forensic theory of tactical operations. Issues of investigation initial stage: collection of scientific papers], Tashkent: TVSH MVD SSSR, p. 31–39 [in Russian].

place of tactical operations in the criminalistics system, one should proceed from the general principles of the relation of forensic tactics and methods, and concludes that the tactical operation is a category of forensic tactics¹. Some scholars refer to the subject of forensic tactics to determine the purpose and set of actions in the planning and implementation of tactical operations². V. Yu. Shepitko also believes that tactical operation is a category of forensic tactics. As for the forensic methodology, then, according to the scientist, the tactical operation finds its concrete manifestation in relation to a specific type of crime, type orientation and content³.

Criminalists believing that a tactical operation should find its place in the method of investigating certain types of crime, occupy another position on this issue. In this regard, in literary sources, it was suggested that, along with the development of general provisions of the theory of tactical operations, as well as typical tactical operations that have a high level of community, there is a tendency to study the possibilities and conditions of their use in investigating certain types of crimes. Emergence of tactical operations on the implementation scale beyond tactics of individual investigative actions led to a fairly active dissemination in criminology of the thought of the need to exclude this category from forensic tactics and attributing it to the subject of the method of investigation of certain types of crime⁴.

According to A. V. Shmonin, planning of investigations and tactical complexes can be considered as means (resources) of certain forensic methods, the system of which can be imagined as a triad: investigative situations – tactics – the subject of evidence, investigation situations – tactics – the subject of evidence⁵. In his

¹ Zdorovko S. F. (2002) *Taktychni operatsii pry rozsliduvanni vbyvstv, shcho vchyniaiuatsia orbanizovanymy hrupamy i zlochynnymy orbanizatsiyamy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk* [Tactical operations while investigation of murders committed by organized groups and criminal organizations: extended abstract of candidate thesis]. 12.00,09. Kharkiv, p. 7 [in Russian].

² Bakhin V. P. Hora I. V. Tsymbal P. V. (2002) *Kryminalistyka: kurs lektsii* [Criminalistics: cycle of lectures]. Irpin: Academia of SBGS of Ukraine, p. 1. P. 170 [in Russian].

³ Shepitko V. Yu. (2007) *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz): monobrajia* [Forensic tactics (system and structural analysis): monograph], Kharkiv : Kharkiv, yurid. P. 176, 177; The same author [in Russian], (2007) Rol tipovykh taktychnykh operatsii v systemi zabezpechennia efektyvnosti dosudovoho slidstva. Pytannia borotby zi zlochynnistiu : zb. nauk. pr. Kharkiv [Role of typical tactical operations in the system of ensuring the effectiveness of preliminary investigation. Issues of fighting crime: Scientific paper collection], Kharkiv : Krossroud, Issue 14. P. 194, 199 [in Ukrainian].

⁴ Kanevsky L. L. (1982) *Planirovaniye rassledovaniya i razrabotka takticheskikh operatsiy po delam nesovershennoletnih. Algoritmy i organizatsiya resheniy sledstvennykh zadach : sb. nauch. st.* [Planning investigation and developing tactical operations for juveniles. Algorithms and organization of solutions to investigative tasks : collection of scientific papers], Irkutsk: Publishing house of Saratov Irkutsk, p. 67–69; Yakushin S. Yu. (2004) *Takticheskie sredstva rassledovaniyaprestupleniy: ponjatie i sootnosbenie* [Tactical means of crime investigation: concept and ratio], Ross. Sledovatel. № 10, p. 2-4 [in Russian].

⁵ Shmonin A. V. (2006) *Metodika rassledovaniya prestupleniy: ucheb. posobie* [Methodology for investigating crimes: tutorial], Moscow : Yustitsinform, p. 128–137 [in Russian].

opinion, the functional structure of a separate forensic methodology consists of elements such as investigative situation, planning of investigations and tactical complexes.

In turn, G. A. Matusovskyi tactical operation considered tactical operation as a category of forensic methodology¹; I. F. Gerasimov and O. D. Trubachov attributed it to the constituent part of the methodology for investigating crimes²; V. O. Obaztsov and O. V. Lagutin tactical operations included in the subject matter of an investigation method of certain types of crimes³; from the point of view of M. O. Selivanov, tactical operations in criminal proceedings system as a unit of investigators and other actions provided for by law are nothing more than part of the methodology of the investigation⁴.

By the definition of B. V. Shchur, consideration of tactical operations as part of a separate forensic methodology is fair, since their implementation takes place at the level of application of forensic methods of a certain type, and such elements of the latter as its initial and subsequent stages should cover not only the possibility of holding separate investigative actions and their tactics, but also the agreed complexes of these actions, as well as necessary operational-search, organizational, technical and other measures⁵. The content and direction of the tactical operation, as noted by L. Ya. Drapkin and V. M. Karagodin, due to the investigative situation and the group (specific) features of the crime under investigation. Although these operations are of a general nature, at the same time, they must be developed directly in the forensic methodology according to the specifics of the investigation of a particular group of crimes.

As M. P. Yablokov emphasizes, the method of investigation of various types of crimes is largely due to the clear interconnection of the system of complexes of urgent, urgent and other investigative actions in the system of operations.

¹ Matusovskyi G. A. (1999) *Jekonomicheskie prestuplenija: kriminalisticheskij analiz: monografija* [Economic crimes: forensic analysis : monograph], Kharkov : Consum, p. 149–156 [in Russian].

² Gerasimov I. F. Trubachev A. D. (1976) *O sovershenstvovanii metodik raskrytija i rassledovaniya bishbenij. Profilaktika i rassledovanie posjagatel'stv na socialisticheskiju sobstvennost' : sb. nauch. tr.* About improvement of disclosure methods and larceny investigation. Prevention and investigation of encroachments on socialist property: Collection of scientific papers Gorky: Gorky : VSH MVD SSSR. Issue 5. P. 78 [in Russian].

³ Obaztsov V. A. (1977) *K voprosu o metodike raskrytija prestuplenij. Vopr. bor'by s prestupnostju* [About the methods of crime disclosure. Issues regarding the fight against crime], Moscow : Yurid. lit. Issue 27. P. 168; [in Ukrainian]. Lagutin A. V. (1990) *Takticheskie operacii pri rassledovanii prestuplenij. Kriminalistika i sudebnaja ekspertiza* [Tactical operations while crime investigation. Forensic science and criminalistics], Kyev : Vyscha Shkola, Issue 20. P. 16 [in Ukrainian].

⁴ Selivanov N. A. (1982) *Sovetskaja kriminalistika: sistema ponjatij* [Soviet Criminalistics: concept system], Moscow: Yurid. lit. P. 92 [in Ukrainian].

⁵ Shchur B. V. (2010) *Teoretichni osnovi formuvannja ta zastosuvannja kriminalistichnih metodik : monografija* [Theoretical bases of formation and application of forensic methods : monograph], Kharkiv : Kharkiv, yurid., p. 185 [in Ukrainian].

Emphasizing the importance of tactical operations in this process, he concludes that techniques and means of conducting operations should be developed within the framework of the investigation of certain types of crime¹.

M. P. Yablokov's opinion was supported by some scholars who indicate that today she most clearly outlines the place of tactical operations in the criminalistics system, namely, in the methodology for investigating certain types of crimes. Tactical operation – is the search and development of scientific and technical recommendations on effective methods and methods of determining the direction of investigation of certain types of crimes at one stage or another. Consequently, scientific developments of the types of such operations fully and completely meet the requirements of the methodology for investigating crimes and should in principle be an integral part of this section of Criminalistics².

M. O. Marochkin convinces that the tactical operation is a development of scientific and practical recommendations on effective methods and methods of determining the direction of investigation at one or another stage of the investigation of certain types of crimes, and thus, scientific developments of typical tactical operations with regard to specific types of crimes fully and completely meet the requirements of the methodology for investigating crimes and should become its integral part³. V. I. Kuklin notes that tactical operations should take the appropriate place in the method of investigating certain types of crime, because only here they can be filled with concrete theoretical and practical content⁴.

According to Ye. Komukhov, in the method of investigation of crimes should not be about the method, but about tactical operation aimed at solving a particular tactical task. While investigating the same crime specific, in the presence of a real investigative situation, there is an adaptation of the typical method (operation, a set of investigative actions) to the conditions of the individual investigator or the need to develop a heuristic method of action. Scientist distinguishes between the science of criminology and the system of textbooks on Criminalistics. The point is that the reflection (systematization) of forensic knowledge in these systems is significantly different. If the science system reflects the objective patterns of the object of knowledge, the system of textbooks is based on another principle didactic, and therefore one can raise the question of the place of teaching about tactical operations in the system of textbooks on Criminalistics. Scientist

¹ Yablokov M. P. Papers mentioned above, p. 79, 80 [in Ukrainian].

² Astashkina E. N. Marochkin N. A. Mihalcuk A. E. Reshetnikov V. Ya. (2003) *Rassledovanie prestuplenij: kriminalisticheskie komplekсы: uchebno.-prakt. posobie* [Crime investigation: forensic complexes: Educational and practical textbook], Moscow: Prior, p. 23 [in Russian].

³ Marochkin N. A. (1999) *Teoreticheskie problemy takticheskikh operacij v kriminalistike* [Theoretical issues of tactical operations in criminalistics]. Saratov: Publishing house of Saratov University, p. 29 [in Russian].

⁴ Kuklin V. I. (1983) *Metodika rassledovaniya ot del'nykh vidov prestuplenij* [Method of investigation of certain types of crimes], Ivanovo: Publishing house of Ivanovo University, p. 90–91 [in Russian].

substantiates the position that this knowledge should be part of the structure of the general theory of criminology¹.

A certain scientific interest is the opinion of V. A. Zhuravel who emphasizes the fact that in the forensic method of investigation of crimes as informational and cognitive model², special investigative situations and typical versions, typical systems of investigative actions and tactical operations acquire special significance. All of these categories have a significant impact on the formation of modern concepts of certain forensic methods, are their inalienable components, determine the effectiveness of a specific act of investigation. In his opinion, tactical operations should be developed in the context of the formation of the appropriate species or subspecies methodology (micromethods), that means to be maximally tied to typical investigative situations and to proceed from the competitive tactical tasks facing the investigator. This is connected, first of all, with the needs of practice, with the need for comprehensive conduct of investigations, operational search, auditing and other actions to solve tactical tasks³.

In turn, I. M. Komarov, O. O. Cheburenkov, V. I. Shikanov, reflecting on the place of tactical operations in the criminalistics system, indicate that the tactical means considered are a connecting link between investigative tactics and the methodology for investigating certain types of crimes. In particular, V. I. Shikanov noted that there are enough grounds to argue that tactical operations are increasingly becoming a manifestation as a rather important structural element of investigative tactics and methods of investigating certain types of crimes⁴. Afterwards the scientist argues that a separate forensic theory of tactical operations is a new essential part of Criminalistics which content fills the gap between tactics and investigative method⁵.

¹ Komouhov V. E. (2008) *Metodika rassledovanija prestuplenij: teoreticheskie osnovy* [Methodology for investigating crimes: Theoretical bases], Moscow: Norma, pp. 94–97, 110–112; *Kurs kriminalistiki. Osobennaja chast' / pod red. K E. Kornoubova* (2001) [Criminalistics course. General part I edited by V. E. Komoukhov], Moscow: Yourist, vol. I, p. 194–206 [in Russian].

² Zhuravel V. A. (2008) *Problemyformuvannia bazovoi metodyky rozsliduvannia zlochyniv. Visn. Akad prav. nauk Ukrainy* [Problems of forming basic method of crime investigation. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. Issue 1 (52), p. 231–242 [in Ukrainian].

³ The same author. (2009) *Systemy slidchykh dii ta taktychni operatsii v strukturi okremoi kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia zlochyniv. P'isn. Akad. prav. nauk Ukrainy* [Systems of investigative actions and tactical operations in the structure of a separate forensic methodology of investigation of crimes. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. № 2(57), p. 197–208 [in Ukrainian].

⁴ Shikanov V. I. (1978) *Aktual'nye voprosy ugolovnoho sudoproizvodstva i kriminalistiki v usloviyah sovremennoho nauchno-tehnicheskogo progressa: monografija* [Actual issues of criminal legal proceedings and criminalistics in the conditions of modern scientific and technological progress: monograph], Irkutsk: Publishing house of Irkutsk, pp. 115 [in Russian].

⁵ The same author. *Teoriya takticheskikh operacij sledovatelja (perspektivy razvitiya). Algoritmy i organizacija reshenija sledstvennykh zadach: sb. nauch. tr.* (1982) [The theory of tactical operations of the investigator (prospects of development). Algorithms and

According to I. M. Komarov, forensic operations, depending on the types that reflect the content and structure of the laws of the subject of criminalistics, *can and should be developed within the framework of both forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes* (italics of ours – V. Sb.). Arguing his position, the scientist emphasizes that in Criminalistics, the term «tactics», is a doctrine of the tactics of conducting individual investigative actions as a means of solving problems. The task of the same tactical operations is much wider than the tasks of investigative actions. In fact, it is a systemic system, which investigatory actions cannot be solved on their own, and it is comprehensively solved by all components of the structure of forensic operations (actions of various character). That is why the patterns on which the forensic operation is based are different from the regularities of investigative actions. In this regard, the classification of the study of forensic operations only to the section *Tactics of Science*, according to I. M. Komarov, is a mistake. At the same time, according to the scientist, certain types of forensic operations can be attributed to the subject of forensic tactics and are developed only within this section. This applies to types of operations that cover only a few tactical techniques within one or a variety of (homogeneous or dissimilar) investigative actions. Certain types of forensic operations really should be considered in the section *Methods of science*, but this only applies to those containing various structure components and fit with their content in the laws of forensic methodology. It is about such components as separate investigative actions, forensic combinations and operations, organizational, technical and other actions¹.

Offering to consider «methodological and forensic operations», I. M. Komarov convinces that the subject of evidence in his practical activity in the system of pre-trial proceedings, along with technical and tactical and forensic operations, can use both methodological and forensic methods, which they understand under conditions investigation of the criminalistic method of cognition in the practical activity of the subject of evidence, a component of the system of forensic methods of investigation of certain types of crimes, which provides the possibility of solving the specialty the system of pre-trial tasks².

As O. O. Cheburenkov emphasizes, without denying the importance of the tactical operation for the method of investigating certain types of crimes and the possibility of its inclusion in the structure of a separate forensic methodology, tactical operations, even as part of the investigation methodology, primarily provide tactical tasks. These are compared with the ultimate objectives of the investigation, organization of solutions to investigative tasks: Collection of scientific papers]. Irkutsk: Publishing house of Irkutsk University, pp. 65 [in Russian].

¹ Komarov I. M. (2010) *Osnovy chastnoj teorii kriminalisticheskikh operacij dosudebnogo proizvodstva: monografija* Fundamentals of forensic operation specific theory in pre-trial proceedings: monograph. Moscow: Yurlitinform, pp. 129–145 [in Russian].

² The same author. (2002) *Kriminalisticheskie operacii v dosudebnom proizvodstve: monografija* [Forensic operations in pre-trial proceedings: monograph]. Barnaul: Publishing house Altai State University, pp. 175 [in Russian].

which require the full and reliable establishment of all circumstances in the criminal proceedings, are more restrictive and therefore require the use of means of tactical significance involved in tactical operations, rather than methodological recommendations that form the methods of investigating certain types of crime. In addition, tactical operations may be general in nature, not due to peculiarities of investigation of a certain type of crime, and repeated in the investigation of various criminal cases, regardless of the nature of the crime. Obviously, in this case, the issues of their organization and conduct are not covered by the subject of the method of investigation of certain types of crimes. Consequently, the notion of «tactical operation», directly corresponds to the section of forensic science *Forensic tactics*. Within the existing system of science of Criminalistics, it is expedient to consider all common issues in the development and implementation of tactical operations for investigated crimes: Within the existing system of science of Criminalistics, it is expedient to consider all common issues in the development and implementation of tactical operations for investigated crimes: It is possible to process and accordingly study the content of tactical operations of the most general nature, which do not depend on the type of various categories of investigated crimes and criminal cases. However, not all questions of tactical operations can be considered in forensic tactics. Specific tactical operations carried out on specific categories of criminal cases should be considered within the framework of separate criminalistic methods, the structured elements of which are these operations. This will take into account, to a large extent, all the features of the specific objects, conditions and tasks of investigation of the corresponding types of crimes in the course of processing certain tactical operations¹.

A. V. Dulov and E. O. Loginov occupy a separate position on the considered issue, they consider that tactical operations should be investigated in an independent, special section of the system of science of criminalistics. In particular, according to AV Dulov, main theoretical issues of the tactical operation should be placed in the section of investigative tactics, and with the development of forensics to separate them into an independent section *Organizational Principles of the Investigation*². Ye. O. Loginov also notes that in the tactics section it is necessary to concentrate on the study of the tactics of individual investigative actions, and all other problems including tactical operations, should be included in the section *Organizational basis of the investigation*³. Regarding stated opinions, it was noted in the forensic literature that today it is unlikely that the

¹ Cheburenkov A. A. (2008) *Obshcheteoreticheskoe polozhenie i prakticheskie aspekty kriminalisticheskoy taktiki* [General theoretical provisions and practical aspects of forensic tactics], Moscow: Yurлитinform, pp. 105–106 [in Russian].

² Dulov A. V. (1979) *Takticheskie operacii pri rassledovanii prestuplenij* [Tactical operations while crime investigation], Minsk: Publishing house: BGU, pp. 46–53 [in Russian].

³ Loginov E. A. (1996) *Teoreticheskie osnovy takticheskikh operacij i ih proizvodstvo na pervonachal'nom etape rassledovaniya umyslennykh ubijstv: dis. ...kand. jurid. nauk* [Theoretical bases of tactical operations and their proceedings at the initial stage of intentional murder investigation: Candidate thesis]. Volgograd, pp. 43 [in Russian].

section *Organizational Principles of the Investigation* actually formed in the criminalistics system is unlikely to be recognized. Therefore, tactical operations need to be developed in one of the existing sections of science, until the issue of reorganization of the entire criminalistics system is finally resolved¹.

Consequently, the analysis of literary sources gives grounds to conclude that there is still no single, coherent position among criminologists to determine the place of tactical operations in the criminalistics system in scientific doctrine. It seems that in resolving this issue it is necessary to proceed from the nature of tactical operations, the prospects for their development, as well as the specifics of the relationship of forensic tactics and methods of investigation of certain types of crimes. Regarding the nature of the origin of tactical operations, they have always been considered as means of forensic tactics, were included in the subject of study of this section of the science of Criminalistics. It was within the framework of forensic tactics that the process of formation of the scientific concept of tactical operations, in particular, the concept, features, functions, types, structure, principles and other theoretical positions, took place. At the same time, the main area of the implementation of tactical operations is the forensic technique, and this is justified, since the provisions of forensic tactics are implemented in life, in practice, only through forensic techniques acquiring those specific features that reflect their adaptation to the conditions and objectives of the fight against a particular type of crime². The essence of the relationship of methodology and investigative tactics is that tactics provides the necessary information for the organization of investigative activities, determines the direction of the investigator in a particular situation. The methodology provides for the establishment of a general direction of investigation, and tactics implements it in accordance with the situation and the data obtained at the same time, supplements and changes the instructions of the methodology³. In this regard, it is necessary to agree with it should be agreed with V. O. Konovalova, who emphasizes that the development of tactical operations as a scientific concept has become a kind of bridge, which combines tactics and investigation techniques that enriched the investigation as a whole⁴.

¹ Astashkina E. N. Marochkin N. A. Mihalczuk A. E. Reshetnikov V. Ya. Papers mentioned above, pp. 23 [in Ukrainian].

² Belkin R. S. (1997) *Kurakriminalistiki: v 31. T. 1: Obsbbaja teorija kriminalistiki* [Criminalistics course: Composed of 3 vol. vol. 1. General theory of Criminalistics], Moscow: Yourist, s. 295 [in Russian].

³ Konovalova V. E. (1976) *Vzaimosvjaz' metodiki i taktiki rassledovanija. Metodika rassledovanija prestuplenij (obsbbie polozhenija): materialy nauchno-prakt. konf.* Correlation of the methodology and tactics of investigation. Methodology of investigating crimes: Scientific and practical content Conf. Odessa, November. Moscow: All-Soviet Union Bureau of Criminalistics, p. 28 [in Russian].

⁴ Konovalova V. E. (2010) *Genezis kriminalisticheskoy taktiki. Kriminalistika XXI stolittja: materialy mizbnar. nauk.-prakt. konf* [Genesis of criminalistic tactics. Criminalistics of the XXI century: Content of international sci. pract. Conf], November 25–26. 2010, Kharkiv: Pravo, p. 348 [in Ukrainian].

Relying on the above, scientific research in this direction should be focused on the development of tactical operations in relation to the investigation of certain types of crimes. For this, tactical operations require typing, since certain forensic techniques are designed to implement typical tactical operations, just as they take into account typical versions, typical situations, contain a typical sequence of investigative actions, and so on. It is in this capacity that tactical operations as a category of forensic tactics play an important role in the construction of certain techniques and are part of their structure as an independent element. But from this they do not lose their tactical nature.

Thus, the tactical operation belongs to the means of forensic tactics and already in this capacity, as well as other tactical and forensic means, is realized in the forensic method.

The above judgments characterize the current level of scientific views on the location of tactical operations in the criminalistics system. But they, in the opinion of I. M. Komarov are incomplete, truncated, since they lack the main link, which provides harmonious development of conceptual and special knowledge about forensic operations. Such a link, in the opinion of the scientist, is the general theoretical and general methodological provisions of forensic operation¹, that is, the provisions that form the basis of forensic theory of tactical operations, the need to create which has been repeatedly discussed in the special literature². In particular, S. I. Tsvetkov states that it is logical to recognize the fact of forming a separate forensic theory of tactical operations³. In turn, I. M. Komarov states that today a new theoretical construction is being formed, which allows figuratively to imagine a separate theory of tactical operations in the criminalistics system⁴.

¹ Komarov I. M. (2002) *Kriminalisticheskie operacii v dosudebnomproizvodstve: monografija* [Forensic operations in pre-trial proceedings: monograph]. Barnaul: Publishing house Altai State University, p. 119 [in Russian],

² Shikanov V. I. (1983) *Teoreticheskie osnovy takticheskikh operacij v rassledovanii prestuplenij* Irkutsk: Publishing house of Irkutsk University, p. 5; [in Russian], N. P. Yablokov (1985) *Kriminalisticheskaja metodika rassledovaniya (nekotorye teoreticheskie polozheniya)* Forensic investigation method (some theoretical positions). Moscow : Publishing house Altai State University, p. 80 [in Russian], Obratsov V. A. (1995) *Kriminalisticheskoe uchenie o takticheskoi operacii. Kriminalistika / pod red. K. A. Obratsova* [Forensic doctrine of tactical operation. Criminalistics edited by V. A. Obratsov] Moscow: Yourist, p. 75–86; [in Russian], V. N. Isaenko (2004) *Problemy teorii i praktiki ispol' zovaniya takticheskikh kompleksov v rassledovanii ubijstv. «Chernye dyry» v rossijskom zakonodatel' stve* [Issues of the theory and practice of using tactical complexes while murder investigation. «Black holes», in Russian legislation]. № 1. P. 368–382 [in Russian], and others.

³ Tsvetkov S. I. Papers mentioned above, p. 31–39 [in Russian].

⁴ Komarov I. M. (2012) *Kriminalisticheskie operacii dosudebnogoproizvodstva v sisteme metodiki rassledovaniya prestuplenij: monografija* [Forensic operations in pre-trial proceedings in the methodology system of investigating crimes: monograph], Moscow: Yurlitinform, p. 141 [in Russian].

These trends can have a significant impact on the science of Criminalistics in general, as well as stimulate a review of the views on the definition of the place of tactical operations in. In this regard, V. I. Shikanov noted that it is not yet possible to foresee in detail the consequences of this process. However, it is clear that significant changes will affect the system of Criminalistics. In particular, it can be assumed that the theory of emerging tactical operations, together with the theory of investigative versions, will be the main sections of the doctrine of investigation and prevention of crimes¹. At the same time, M. P. Yablokov argues with regard to the theory of tactical operation, which is in a state of origin, which, obviously, will correctly develop it within the framework of the general methodological part of Criminalistics². M. Komarov concludes that the general theoretical and general methodological provisions on forensic operations can be harmoniously inserted into the section of the general theory of criminology as a separate forensic theory³. These judgments of scholars have found supporters in their view that tactical operations as a means of solving tactical tasks and as one of the most effective forms of interaction between investigators and other bodies should be investigated in the general methodological part of Criminalistics⁴.

Indeed, forensic science and practice of investigation and judicial consideration of certain types of crimes accumulated, systematized and generalized enough volume empirical material, which is a starting point for the creation of a separate forensic theory of tactical operations, the urgency of which does not cause any doubts. The provisions of the forensic theory of tactical operations form, first of all, a system of knowledge (theoretical generalizations, explanations, conclusions) that characterizes the subject- practical and informative-cognitive aspects of the activity of investigation and judicial review of crimes. Like Criminalistics as a whole, a separate theory of tactical operations is applied because it is a scientific basis for the development and application of organizational and tactical means of criminal proceedings, the optimization of investigative and judicial activity, and the implementation of the needs of modern practices in the fight against crime. In addition, the creation of this theory will help to eliminate the controversial positions of scientists in determining the place of tactical operations in the criminalistics system.

It should be noted that until now the positions of criminologists and the place of tactical operations in the process of investigation and judicial proceedings

¹ Shikanov V. I. (1983) *Teoreticheskie osnovy takticheskikh operacij v rassledovanii prestuplenij* [Theoretical bases of tactical operations while crime investigation]. Irkutsk: Publishing house of Irkutsk University, p. 44 [in Russian].

² Yablokov M. P. (1985) *Kriminalisticheskaja metodika rassledovaniya (nekotorye teoreticheskie polozheniya)* [Forensic investigation method (some theoretical positions)]. Moscow : Publishing house: MSU, p. 80 [in Russian],

³ Komarov I. M. (2002) *Kriminalisticheskie operaiii v dosudebnom proizvodstve : monografija* [Forensic operations while pre-trial proceedings : monograph]. Barnaul: Publishing house Altai State University, p. 119 [in Russian],

⁴ Astashkina E. N. Marochkin N. A. Mihalcuk A. E. Reshetnikov V. Ya. Papers mentioned above, p. 23 [in Ukrainian].

remain uncoordinated. We can say that there are two most generalized approaches to resolving this issue. Advocates of the first approach consider the investigation process (court proceedings) as a continuous procedure for the implementation of a list of tactical operations. Thus, A. V. Dulov at one time expressed a very courageous idea that the methodology of investigating various categories of crimes to a large extent should be based on the development of only complexes of tactical operations, which would significantly change the content of the methodology, make it more useful for practical investigation of crimes¹. V. Ye. Komoukhov on this issue notes that the investigator in the process of investigation mainly operates on the side evidence, and therefore the proof of the legal purposes of the investigation is through the establishment of interim facts, which determine the tactical tasks of the investigation, and thus the need for tactical operations². Moreover, in his opinion, in the methodology in general should not be a method, but a tactical operation aimed at solving a particular task of investigation³. According to O. Ya. Baev, crime investigation of crimes can be imagined in the form of a sequential or parallel solution by the investigator of a number of local tasks that ensure the disclosure of a crime and a comprehensive, complete and objective study of the circumstances of the subject of evidence in a criminal case. At the same time, it is far from always possible to solve one or another problem by means of one investigative action, tactical reception, crime detection and investigation action. In such cases, investigator plans and implements a tactical operation⁴. But, as it is emphasized in forensic literature, so far neither theory nor practice has supported the categorical proposals of the cited authors⁵.

In the second approach, tactical operations are considered as the appropriate subsystems of the investigation and litigation process. In particular, L. Ya. Drapkin regards tactical operations as efficient *subsystems* (italics ours. – V. Sb.) of investigation procedure⁶. Later, L. Ya. Drapkin and V. M. Karagodin investigative, organizational preparatory, other actions and crime detection and investigation activities conducted under a single plan and aimed at solving certain intermediate tasks subordinated to the general objectives of the investigation of a criminal case⁷. This idea is supported by I. M. Komarov, noting that, being *subsystems* (the

¹ Dulov A. V. Papers mentioned above, p. 53 [in Ukrainian].

² Kornouhov V. E. (2008) *Metodika rassledovaniya prestuplenij: teoreticheskie osnovy* [Methods of crime investigation: Theoretical bases], Moscow: Norma, p. 93 [in Russian].

³ Ibidem, p. 117.

⁴ Baev O. Ya. (2003) *Osnovy kriminalistiki: kurs lekcij* [The essentials of Criminalistics: cycle of lectures]. 2nd end revised supplemented. M. Examen, p. 252 [in Russian].

⁵ Zhuravel V. A. (2006) *Taktychni operatsii v systemi kryminalistychnykh zasobiv protydyi zlochyynnosti. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk.-prakt. materialiv* [Tactical operations in the system of forensic means of combating crime. Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics Collection of scientific papers]. Kharkiv: Pravo, Issue 6. P. 32 [in Ukrainian].

⁶ Drapkin L. Ya. (1995) *Takticheskie operacii – jeffektivnye podsistemy processa. Sledovatel': teoriya i praktika dejatel'nosti* [Tactical operations are effective process subsystems. Investigator: theory and practice of activity]. № 1. P. 7 [in Russian].

⁷ Drapkin L. Ya. Karagodin V. V. Papers mentioned above, p. 179 [in Ukrainian].

letter of ours – V. Sh.) The system of criminal proceedings, forensic operations, isolated from the general connection of this system, are initially perceived as an indivisible whole¹.

The most categorical regarding this question is opinion of V. A. Zhuravel emphasizing that in the structure of the forensic methodology, there must be two constructions: systems of investigative actions and tactical operations. Each of them has its own functional purpose. If the first is aimed at solving general, strategic tasks of investigation, then the second – to solve tactical tasks. In this case, tactical operations as selective, situationally determined education occupy an intermediate link among the elements of the optimal system of investigative actions and operational-search activities, supplement them and address the specific intermediate task. It is under such conditions that it is possible to form tactical operations, the parallel conduct of which will not lead to a repetition (duplication) of individual investigative actions and operational-search activities that are part of their structure. At the same time, attempts to hyperbolize the value of tactical operations, to develop certain criminalistic methods only on the basis of their complexes will lead to the formation of such scientific abstraction, which will be separated from the needs of practice and which simply will not be possible to be implemented in the activities of investigating authorities².

It should be noted that V. A. Zhuravel is not a single in his opinions. In particular, according to G. A. Matusovsky, crime investigation requires the solution of complex tasks of a different nature and scope: from general tasks that relate to the full disclosure and investigation of the crime, establishment of all the circumstances to be proved in this case, disclosure of the perpetrators, to the tasks that are being done to establish the individual sides of the investigated event, to provide conditions for achieving the overall goal of the investigation. In this regard, we can talk about a strategic line in the investigation and resolution of tactical tasks and two interrelated directions in the activities of the investigator, due to his authority to make decisions on the direction of pre-trial investigation³. Moreover, even the founder of the idea of tactical operations A. V. Dulov noted that in the structure of the method of investigation of certain types of crimes in addition to the primary investigative actions, groups of tactical operations carried out under a certain category of criminal cases will be considered, which will contribute to the strengthening of the scientific basis of the investigation crime, to improve the activities of investigating authorities⁴.

¹ Komarov I. M. (2002) *Kriminalisticheskie operacii v dosudebnom proizvodstve : monografija* [Forensic operations while pre-trial proceedings: monograph]. Barnaul: Publishing house Altai State University, p. 44 [in Russian].

² Zhuravel V. A. (2012) *Kriminalistichni metodiki: suchasni naukovi koncepci'i: monografija* [Forensic methods: modern scientific concepts: monograph], Kharkiv : Publishing house: Apostil, p. 221 [in Ukrainian].

³ Matusovskyi H. A. Papers mentioned above, p. 152. 34

⁴ Dulov A. V. Papers mentioned above, p. 52.

According to our conviction, the position of the second group of scientists should be recognized more convincingly, since it is difficult to imagine the process of investigation, judicial review of crimes, which consists of conducting only one tactical operation. Nevertheless, it should be agreed that pre-trial investigation and judicial proceedings are primarily the implementation of an optimal system of investigative (courtroom) actions¹ and other measures determined by the subject of evidence and the investigative (courtroom) situation, and tactical operations specify this system, optimize it through an integrated approach to solving separate tactical tasks. Thus, tactical operations are effective subsystems of the criminal proceedings, which include tactical operations of pre-trial investigation and tactical operations of court proceedings.

Thus, the problem of determining the role of tactical operations in the criminalistics system and the criminal proceedings is not only a matter of theory but also of practice. The correct solution also depends on the completeness of the practical tasks of investigation and judicial review of crimes. Therefore, today a promising direction is the development of a separate forensic theory of tactical operations, which will further contribute to the enrichment of the general theory of Criminalistics, will provide an increase in the efficiency and rationalization of criminal proceedings.

МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ

В. М. Шевчук

Досліджено проблеми з'ясування місця тактичних операцій у системі криміналістики та процесі кримінального провадження. Доведено, що при розв'язанні цього питання необхідно виходити з природи тактичних операцій, перспектив їх розвитку, а також специфіки взаємозв'язку криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів. Розроблення тактичних операцій як наукової концепції виступає своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування, що збагатило розслідування в цілому. Обґрунтовано, що тактична операція належить до засобів криміналістичної тактики й уже в цій якості, як і інші тактико-криміналістичні засоби, реалізується в криміналістичній методиці. Доведено необхідність створення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій, створення якої сприятиме нівелюванню спірних позицій науковців щодо визначення місця тактичних операцій у системі криміналістики. Запропоновано перспективні напрями подальших наукових розробок з розглядуваної проблематики.

Ключові слова: тактичні операції, місце тактичних операцій у системі криміналістики, формування та реалізація тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

¹ Konovalova V. O. (2007) *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv: optimalni systemy slidchykh dii. Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy* [Methods of crime investigation: optimal systems of investigative actions. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine]. № 4(43). P. 155 160 [in Russian].

МЕСТО ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В СИСТЕМЕ КРИМИНАЛИСТИКИ

В. М. Шевчук

Исследованы проблемы определения места тактических операций в системе криминалистики и процессе уголовного производства. Доказано, что при решении этого вопроса необходимо исходить из природы тактических операций, перспектив их развития, а также специфики взаимосвязи криминалистической тактики и методики расследования отдельных видов преступлений. Разработка тактических операций как научной концепции является своеобразным мостом, который соединяет тактику и методику расследования, что обогащает расследования в целом. Обосновано, что тактическая операция относится к средствам криминалистической тактики и уже в этом качестве, как и другие тактико-криминалистические средства, реализуется в криминалистической методике. Тактические операции выступают эффективными подсистемами системы уголовного производства, которая включает тактические операции досудебного расследования и тактические операции судебного производства. Доказано, что криминалистической наукой и практикой расследования и судебного разбирательства отдельных видов преступлений накоплен, систематизирован и обобщен довольно объемный эмпирический материал, являющийся отправным для создания частной криминалистической теории тактических операций, актуальность построения которой не вызывает сомнений. Положения криминалистической теории тактических операций образуют, прежде всего, систему знаний (теоретических обобщений, объяснений, выводов), которая характеризует предметно-практическую и информационно-познавательную сторону деятельности по расследованию и судебному разбирательству преступлений. Как и криминалистика в целом, частная теория тактических операций имеет прикладной характер, поскольку является научной основой для разработки и применения организационно-тактических средств уголовного производства, оптимизации следственной и судебной деятельности, реализации нужд современной практики борьбы с преступностью. Доказана необходимость создания отдельной криминалистической теории тактических операций, создание которой будет способствовать нивелированию спорных позиций ученых по определению места тактических операций в системе криминалистики. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок по рассматриваемой проблематике. Сегодня перспективным направлением является разработка частной криминалистической теории тактических операций, которая в дальнейшем будет способствовать обогащению общей теории криминалистики, обеспечит повышение эффективности и рационализации уголовного производства.

Ключевые слова: тактические операции, место тактических операций в системе криминалистики, формирование и реализация тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

Розділ 3

**КРИМІНАЛІСТИЧНА
ТЕХНІКА
ТА ІННОВАЦІЙНІ
ТЕХНОЛОГІЇ
У КРИМІНАЛІСТИЦІ**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. Perfect Publishing (May 13–15, 2020). Vancouver, Canada. 2020. Pp. 1068–1078.

Анотація. Досліджуються актуальні проблеми та сучасні можливості застосування засобів криміналістичної криміналістичної техніки у боротьбі із злочинністю. Визначено основні інноваційні напрямки використання засобів криміналістичної техніки у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність. Обґрунтовується, що одним із найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Дослідження нових галузей криміналістичної техніки у значній мірі визначають інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень у галузі криміналістичної техніки. Визначаються та аналізуються найбільш перспективні напрями подальших досліджень проблематики інновацій у криміналістичній техніці.

Ключові слова: інновації у криміналістичній техніці, боротьба із злочинністю, оптимізація розслідування, галузі криміналістичної техніки.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення перед криміналістикою та кожним із її розділів постійно постають важливі теоретико-методологічні проблеми, спрямовані на вивчення та врахування сучасних інноваційних досягнень науки і техніки, впливу науково-технічного прогресу на розвиток та формування сучасних криміналістичних знань, які у сьогоdnішніх умовах можна ефективно застосовувати у протидії злочинності та забезпеченні інноваційними криміналістичними рекомендаціями нагальних потреб слідчої, судової та експертної практики. Традиційно у криміналістиці виділяють три напрями виявлення розроблення та запровадження інновацій – техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів [1, с. 50].

На наш погляд, в інноваційному плані найбільш активного розвитку отримав техніко-криміналістичний напрямок, проте у дослідженні цієї проблематики нині є багато дискусійних та невирішених питань, що потребують

спеціального вивчення та свого розв'язання. Водночас, як показує вивчення спеціальної літератури та практики, на сьогодні не достатньо уваги приділяється вивченню та аналізу інноваційних напрямків досліджень криміналістичної техніки та проблем їх застосування у практичній діяльності органів правопорядку задля підвищення ефективності та оптимізації їх роботи. Тому особливої актуальності та значимості нині набувають проблеми застосування інноваційних засобів у криміналістичній техніці, які на сьогодні у криміналістиці є не достатньо розробленими та потребують поглибленого дослідження та аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насьогодні криміналістична техніка, гармонійно поєднуючи у собі досягнення природничих, технічних, гуманітарних наук, розглядається більшістю вчених-криміналістів (В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, В. Я Карлов, Н. І. Клименко, М. В. Салтєвський, В. Ю. Шепітько та ін.) як розділ криміналістики, який являє собою систему наукових знань, а також розроблюваних на їх основі технічних засобів, прийомів та методів, призначених для збирання, дослідження і використання використання криміналістично значущої інформації в цілях встановлення істини у судочинстві.

Відомо, що виникнення криміналістичної техніки як системи криміналістичних знань та різновиду практичної діяльності пов'язано із впровадженням досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю [4, с.7] Криміналістична техніка сформувалася на основі використання в кримінальному провадженні даних природничих і технічних наук з метою розкриття і розслідування злочинів. Методи хімії, фізики, балістики, медицини та інших галузей знань пристосовувались для виявлення слідів злочину, їх дослідження та інтерпретації, а в кінцевому результаті – для вирішення завдань кримінального провадження. Поряд з цим розроблялися і власно-криміналістичні прийоми і засоби. Так, в рамках криміналістики виникла струнка система науково-технічних засобів, пристосованих і спеціально створених для розкриття, розслідування та запобігання злочинів [4, с. 21]. Метою застосування засобів криміналістичної техніки є виявлення та дослідження відображень (слідів) злочинної події та добуванні з них доказової інформації [6, с.121].

З точки зору етимології «криміналістична техніка» як система криміналістичних знань та різновид практичної діяльності має два значення і розглядається, як у широкому, так і у вузькому значенні. У широкому розумінні криміналістична техніка означає окремих розділ криміналістики або її частину, а у вузькому – певну сукупність, систему науково-технічних засобів, прийомів і методів, що використовуються при розслідуванні, судовому розгляді та запобіганні злочинам [4, с. 37]. Як вбачається, криміналістична техніка розуміється двояко, як у науковому, так і у практичному аспекті. По – *перше*, криміналістична техніка розглядається передусім як *розділ науки криміналістики*, який складає систему наукових положень і рекомендацій

для розроблення та застосування науково-технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення та переробки криміналістичної інформації про розслідувану або досліджувану подію, а також технічних засобів і способів виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень, а також для використання у судовому розгляді. По-друге, криміналістична техніка розуміється як сукупність науково-технічних засобів, пристроїв, інструментів, матеріалів, спеціально розроблених або ж пристосованих для вирішення криміналістичних завдань та специфіка їх використання у практичній діяльності уповноважених на то осіб задля ефективного виявлення, розслідування і попередження злочинів та судового розгляду кримінальних проваджень.

Вивчення та аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики дає можливість виявити низку суттєвих проблем при використанні засобів і методів криміналістичної техніки практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, яке нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, у багатьох випадках відсутності у них необхідних знань, умінь та практичних навичок щодо роботи із новітніми науково-технічними засобами, методами, інноваційними технологіями при розслідуванні та профілактиці кримінальних проявів. У зв'язку із цим, слушно зазначав А. В. Іщенко, що у цьому випадку необхідно підвищувати роль практичного спрямування криміналістики, реалізації її практико-прикладної функції і може бути пов'язана із створенням відповідного науково-методичного забезпечення використання засобів та методів криміналістичної техніки, організації впровадження їх у практику [3, с.102].

Розвиваючи ідею актуальності та значимості інновацій у криміналістичній техніці, правильно зазначається, що сьогодні можна відмітити одну важливу закономірну тенденцію у криміналістиці, а саме – постійне підвищення ролі та значення застосування криміналістичної техніки у процесі виявлення, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень та судового розгляду. По-перше, передусім це пов'язано із зростаючою потребою суспільства та окремих громадян забезпечення особистої безпеки, захисту себе та членів своїх родин від злочинних посягань. По-друге, використання засобів криміналістичної техніки в межах процесуальної діяльності сприяє всебічному та більш повному встановленню фактичних даних під час розслідування злочинів, їх належне процесуальне закріплення та об'єктивне дослідження. Це, в свою чергу, значно підвищує ефективність діяльності щодо виявлення, фіксації, дослідження та оцінки речових доказів з позиції їхньої достовірності, забезпечує їх індивідуалізацію, унеможлиблює при цьому підміну одних об'єктів та речових доказів іншими [2, с. 62–69].

У сучасних реаліях в галузі криміналістичної техніки простежується тенденція активних пошуків щодо розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію розслідуван-

ня злочинів та судового розгляду. Як зазначається, до таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до потреб слідчої (судової) практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації та ін. Прикладами інновацій у правозастосовній діяльності слугують ідентифікаційні біометричні системи за статичними та динамічними ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку та ін.), автоматизовані робочі місця (зокрема, АРМ слідчого «Інсайт»), автоматизовані інформаційно-пошукові системи та бази даних («Слідча практика», «Слідчий прецедент» та ін.), тощо [10, с. 40].

У галузі криміналістичної техніки сьогодні необхідно активізувати наукові розробки щодо створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію боротьби із коронавірусом. Вбачається, що у теперішніх умовах перспективними напрямками *використання інноваційних технологій у протидії поширенню коронавірусної інфекції Covid-19* є такі: 1) використання безпілотних літальних апаратів; 2) застосування систем спостереження та відеоконтролю; 3) використання електронного контролю за пересуванням осіб; 4) розроблення та застосування ідентифікаційних систем розпізнавання за обличчями осіб; 5) використання технологій «BIG DATA»; 6) запровадження різних додатків, сервісів та платформ, які використовуються у боротьбі із поширенням коронавірусу; 7) використання системи виявлення людей з підвищеною температурою, яку можна встановити при вході до будівлі; 8) застосування автоматизованих систем для виявлення потенційних хворих та попередження поширення коронавірусу тощо. Отже, перспективи розвитку цієї галузі, пов'язані із створенням нових таких засобів, інноваційних технологій, а також врахування зарубіжного досвіду (Китай, Южна Корея, США та ін.). Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення вирішення практичних завдань у боротьбі із злочинністю, у тому числі й протидії поширення епідемії коронавірусу.

Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки із огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Водночас, необхідно зазначити, що сьогодні у криміналістиці проблема структури криміналістичної техніки є однією із найбільш дискусійних та недостатньо розроблених.

У криміналістичній доктрині зустрічаються різні підходи науковців щодо системи галузей криміналістичної техніки. Так, у спеціальній літературі виокремлюються традиційні, нові, інноваційні, нетрадиційні, доволі нові, що формуються та ін. Інколи пропонується окремі галузі криміналістичної техніки розглядати як самостійний елемент у структурі криміналіс-

тики. У цьому плані певний науковий інтерес мають пропозиції професора М. В. Салтевського віднесення такої галузі криміналістичної техніки як криміналістичне слідознавство до системи науки криміналістики і введення в її систему цього розділу як нового елементу структури криміналістики, тобто мова йде про розширення рамок традиційної підходу до системи криміналістичних знань [7, с. 9–11]. Крім цього, у деяких криміналістичних джерелах нерідко зустрічаються сумнівні пропозиції щодо формування «нових» галузей криміналістичної техніки, тому необхідно досить виважено відноситися до різного роду таких пропозицій, оскільки у багатьох випадках вони є не обґрунтованими та надуманими.

Як вбачається, спірність та неоднозначність наукових підходів до удосконалення структури криміналістичної техніки і складність розв'язання означеної проблематики негативно впливає, як на її дослідження, так і на практику застосування засобів криміналістичної техніки, що не може не позначатися на остаточній розробці та дослідженні цієї галузі криміналістики. На нашу думку, така неоднозначність та дискусійність до певної міри є виправданою і пов'язана з проблемою постійного розвитку криміналістичної техніки, впливом сучасних досягнень науки і техніки, особливостей тенденцій розвитку криміналістичної науки та потреб практики, які зумовлені появою нових завдань, що потребують свого вирішення за допомогою науково-технічних засобів, прийомів та технологій. Це ще раз підтверджує положення, що виникнення криміналістичної техніки та її постійний тісно пов'язаний із впровадженням досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю.

Вивчення криміналістичних джерел свідчить про те, що у структурі криміналістичної техніки виділяють традиційні та нетрадиційні галузі, що є у методологічному плані, на наш погляд, виправданим та обґрунтованим. В основу запропонованої системи криміналістичної техніки покладено предметний принцип, що відображає особливості кожної галузі [4, с. 40]. В іншому випадку у розділі підручника «Криміналістична техніка» виділяються та послідовно розкривається зміст таких галузей криміналістичної техніки, як криміналістична фотографія та відеозапис, криміналістичне дослідження слідів (трасологія), криміналістичне дослідження ознак людини, криміналістичне дослідження зброї, криміналістичне дослідження документів, криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів, інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів та його автоматизації [5, с. 100]. Наочно видно, що запропонована система криміналістичної техніки побудована на основі предметного принципу – матеріальні об'єкти, які досліджуються за допомогою науково-технічних засобів: сліди людини; знарядь злочину та інструментів; вогнестрільної зброї та ін.

Як вбачається, такий підхід є досить поширеним, водночас поза увагою залишається ціла низка інших важливих матеріальних та нематеріальних

об'єктів, які є важливим джерелом криміналістичної інформації і визначають перспективи успішного розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Очевидно, що не зайвим було б приділити увагу й іншим галузям криміналістичної техніки, зокрема, криміналістичній фоноскопії та криміналістичній одорології тощо.

Останнім часом у криміналістичних джерелах до числа нетрадиційних галузей інколи включають: криміналістичне дослідження матеріалів і речовин, криміналістичну вибухотехніку, фоноскопю, одорологію та голографію (Г. В. Федоров, В. А. Григорович, 2012) [11, с. 50–69; с. 70–151]. В інших криміналістичних джерелах мова йде про інноваційні галузі криміналістичної техніки, можливості яких доволі широко застосовуються під час розслідування злочинів, виділяють «криміналістичну форензіку» і «криміналістичний профайлінг» (А. А. Саковський, 2020) [12, с. 90]. Згадуються також й інші галузі криміналістичної техніки, які відносять до достатньо нових або нетрадиційних: криміналістична мікрологія, криміналістичне зброєзнавство, криміналістичне вибухознавство, криміналістичне дослідження речовин і матеріалів, криміналістична фоноскопія, криміналістичне дослідження запахових слідів (одорологія), криміналістична поліграфологія тощо (В. Ю. Шепітько, 2019) [4, с. 40]. Також серед нових галузей криміналістичної техніки називають криміналістичну фоноскопю й вокалографію, криміналістичну одорологію та ін. (Р. В. Комісарчук, 2017) [5, с. 100, 101]. На жаль, їх розгляд та висвітлення залишається поза увагою і ми не знаходимо спеціальних окремих розділів у навчальній та методичній літературі, присвячених цим новим галузям криміналістичної техніки. Разом з тим, аналізуючи криміналістичну літературу можна дійти до висновку, що лише в окремих джерелах можна виявити розділи техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації, криміналістичного дослідження наркотичних засобів і сильнодіючих, отруйних речовин, ідентифікації за ДНК. Водночас, указані галузі нерідко взагалі не згадуються як складові криміналістичної техніки, хоча у сучасній зарубіжній літературі з криміналістики вони є загальноприйнятими, а у правоохоронній практиці – є одними із найбільш затребуваних.

На наш погляд, на сьогодні у сучасній криміналістиці та практиці створено усі передумови для проведення ґрунтовних досліджень нових галузей криміналістичної техніки та доцільність їх введення у початковий процес, а також їх висвітлення у підручниках як нових розділів криміналістичної техніки. Зокрема мова йде про такі як: криміналістична вибухотехніка; криміналістичне зброєзнавство; криміналістична фоноскопія; криміналістична мікрологія; криміналістична одорологія; криміналістична поліграфологія; дослідження матеріальних слідів на наявність ДНК; дослідження наркотичних засобів; дослідження комп'ютерної техніки, цифрових носіїв та програмного забезпечення та ін. Як вбачається, такий підхід, базуючись на результатах проведення ґрунтовних теоретичних досліджень з метою роз-

роблення наукових засад і прикладних рекомендацій щодо розвитку цих розділів, значно удосконалює сучасну структуру криміналістичної техніки. Крім цього врахування таких нових галузей у значній мірі нерідко визначають перспективні інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень у галузі криміналістичної техніки.

Водночас, у криміналістичних джерелах нерідко зустрічаються сумнівні пропозиції щодо формування «нових» галузей криміналістичної техніки: «криміналістична робототехніка», «судова дігітологія», «криміналістична гіпнологія», та ін. На нашу думку, необхідно досить виважено відноситися до таких пропозицій, оскільки у багатьох випадках вони є не обгрунтованими.

Висновки. Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Як показує практика, перспективним напрямком наукових розробок у сучасній криміналістиці є дослідження нових галузей криміналістичної техніки. У значній мірі вони визначають інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень [8; 9] у галузі криміналістичної техніки. Особливу значимість набувають можливості застосування криміналістичної техніки у сучасних умовах глобальних загроз, інформаційних впливів та ситуації епідеміологічної кризи, пов'язаної із пандемією коронавірусу. Застосування засобів криміналістичної техніки мають пронизувати усі види діяльності (слідчу, судову, експертну, прокурорську, адвокатську, детективну, оперативно-розшукову та ін), що враховує тенденцію розширення меж застосування криміналістичних знань у юридичній практиці.

Література:

1. Берназ П. В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 4. С. 49–53.
2. Дановська І. І. Використання криміналістичної техніки у процесі розкриття та розслідування злочинів: пріоритетні напрямки удосконалення // Форум права. 2010. № 3. С. 62–69.
3. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія; за ред. І. П. Красюка. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.
4. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2019. 465 с.
5. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
6. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д, Петряєв С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник в 2-х ч. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техні-

- ка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського. 2017. 374 с.
7. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Х.: Консум, Основа, 1999. Ч. 1. С. 9–11.
 8. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
 9. Shevchuk V. M. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
 10. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.
 11. Федоров Г. В., Григорович В. А. Инновационные направления развития криминалистики: монография. М.: Юрлитинформ, 2012. 272 с.
 12. Криміналістика: підручник: / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін, А. А. Саковський та ін.: за ред. В. В. Пясковського. 2-вид., перероб., і доп. Київ : Філія вид-ва «Право», 2019. 752 с.

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Сучасне правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5–6 червня 2020 р.). Ч. 2. Дніпро: ГО «Правовий світ», 2020. С. 66–71.

У сучасних реаліях у криміналістичній техніці простежується тенденція активних пошуків щодо розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію розслідування злочинів та судового розгляду. Як зазначається у криміналістичній літературі, до таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до потреб слідчої (судової) практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фік-

сації, аналізу та оцінки доказової інформації та ін. Прикладами інновацій у правозастосовній діяльності слугують ідентифікаційні біометричні системи за статичними та динамічними ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку та ін.), автоматизовані робочі місця (зокрема, АРМ слідчого «Інсайт»), автоматизовані інформаційно-пошукові системи та бази даних («Слідча практика», «Слідчий прецедент» та ін.), тощо [12, 40].

Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки [9, 162–163] із огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Вивчення криміналістичних джерел свідчить про те, що до структури криміналістичної техніки прийнято відносити традиційні галузі: 1) судова фотографія; 2) судова кінематографія та відеозапис; 3) трасологія; 4) судова балістика; 5) дослідження холодної зброї; 6) криміналістична вибухотехніка; 7) криміналістичне дослідження письма; 8) техніко-криміналістичне дослідження документів; 9) ідентифікація особи за ознаками зовнішності; 10) кримінальна реєстрація. В основу запропонованої системи криміналістичної техніки покладено предметний принцип, що відображає особливості кожної галузі [6, с. 40]. У розділі підручника «Криміналістична техніка» виділяються та послідовно розкривається зміст таких галузей як криміналістичної техніки, криміналістичної фотографії та відеозапису, криміналістичного дослідження слідів (траसології), криміналістичного дослідження ознак людини, криміналістичного дослідження зброї, криміналістичного дослідження документів, криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів, інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів та його автоматизації [3, с. 100]. Як вбачається, не зайвим було б приділити увагу й іншим галузям криміналістичної техніки, зокрема, криміналістичній фоноскопії та криміналістичній одорології та ін.

Останнім часом у криміналістичних джерелах до числа нетрадиційних галузей інколи включають: криміналістичне дослідження матеріалів і речовин, криміналістичну вибухотехніку, фоноскопю, одорологію та голографію [10, с. 50–69; с. 70–151]. Також згадуються й інші галузі криміналістичної техніки, які можуть бути віднесені до достатньо нових або нетрадиційних: криміналістична мікрологія, криміналістичне зброєзнавство, криміналістичне вибухознавство, криміналістичне дослідження речовин і матеріалів, криміналістична фоноскопія, криміналістичне дослідження запахових слідів (одорологія), криміналістична поліграфологія тощо [6, с. 40]. На жаль, їх розгляд та висвітлення залишається поза увагою і ми не знаходимо спеціальних окремих розділів у навчальній та методичній літературі, присвячених цим новим галузям криміналістичної техніки.

Разом з тим, аналізуючи криміналістичну літературу можна дійти до висновку, що лише в окремих джерелах можна виявити розділи техніко-

криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації, криміналістичного дослідження наркотичних засобів і сильнодіючих, отруйних речовин, ідентифікації за ДНК. Водночас, указані галузі нерідко взагалі не згадуються як складові криміналістичної техніки, хоча у сучасній зарубіжній літературі з криміналістики вони є загальноприйнятими, а у правоохоронній практиці – є одними із найбільш затребуваних [9, 162]. Як вбачається, вони у значній мірі нерідко зумовлюють та визначають перспективні інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень у галузі криміналістичної техніки [11].

На наш погляд, насьогодні у сучасній криміналістиці та практиці створено усі передумови для проведення ґрунтовних досліджень нових галузей криміналістичної техніки та доцільність їх введення у початковий процес, а також їх висвітлення у підручниках як нових розділів криміналістичної техніки. Зокрема мова йде про такі як: криміналістична вибухотехніка; криміналістичне зброезнавство; криміналістична фоноскопія; криміналістична мікрологія; судова одорологія; дослідження матеріальних слідів на наявність ДНК; дослідження наркотичних засобів; дослідження комп'ютерної техніки, цифрових носіїв та програмного забезпечення та ін. Як вбачається, такий підхід, базуючись на результатах проведення ґрунтовних теоретичних досліджень з метою розроблення наукових засад і прикладних рекомендацій щодо розвитку цих розділів, значно удосконалює сучасну структуру криміналістичної техніки.

Разом із тим, останнім часом у криміналістичних джерелах нерідко зустрічаються сумнівні пропозиції щодо формування «нових» галузей криміналістичної техніки: «криміналістична робототехніка», «судова дігітологія», «криміналістична гіпнологія», «криміналістичний профайлінг» та ін. На нашу думку, необхідно досить виважено відноситися до таких пропозицій, оскільки у багатьох випадках вони є не обґрунтованими, надуманими, а інколи навіть абсурдними. Так, М. О. Романенко [8, с. 116–119] обґрунтовує необхідність виокремлення такої галузі криміналістичної техніки як «Судова дігітологія», яка, на його думку, має займатися дослідженням техніки виявлення, вилучення та дослідження слідів електронно-цифрової техніки та програмних засобів. Як пояснює автор, термін «дігітальний» (від лат. *digitus* – палець; однозначне число від 0 до 9) має розумітися як один із варіантів сукупності числових уявлень різних величин в обчислюваних процесах. Відповідно додаваючи (*logos*), ми отримуємо найменування «Дігітологія», а звідси і новий термін «судова дігітологія». Як зазначає автор, предметом судової дігітології є знання про збір, закріпленні (фіксації) і дослідженні електронно-цифрових пристроїв, програм і явищ, в основі функціонування яких лежать обчислювальні процеси, що мають об'єктивне вираження, з метою виявлення фактів і обставин, які є значущими для розслідування. При цьому об'єктами судової дігітології виступатимуть ті пристрої (персональні комп'ютери, їх комплектуючі, периферійне устатку-

вання (принтери, сканери і т. д.), цифрові фотоапарати, мобільні телефони та ін.), дія яких буде засновано на обчислювальних процесах. У зв'язку з цим, вказує автор, необхідно детально розробити теорію судової дідітології, визначити її місце в системі суміжних наук і в системі галузей права, проаналізувати методи, визначити місце об'єктів судової дідітології в системі судових доказів.

Виходячи із викладеного, на наш погляд, мова йде фактично про криміналістичне дослідження електронних слідів та носіїв інформації. На наш погляд, такі пропозиції не є обгрунтованими, а введення такого нового терміну протирічить усім вимогам формування нових термінів у криміналістиці (Р. С. Белкін) та не є доцільним. Крім цього, у криміналістиці на сьогодні уже сформувався такий напрямок досліджень як криміналістичне дослідження електронних слідів та носіїв інформації, який розглядається у криміналістиці як окрема галузь криміналістичної техніки. Однак, по різному в літературі цей напрямок позначається: «криміналістичне дослідження комп'ютерної інформації» (І. А. Данилова, 2001) [4, с. 368–417], «дослідження комп'ютерної інформації на електронних носіях» (О. В. Ткачов, 2007) [5, с. 389–414], «техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації» (Р. А. Степанюк, 2019) [9, с. 163], «криміналістична форензика» (А. А. Саковський, 2020) [3, с. 90] та ін. Більше того, у літературі окремими науковцями обгрунтовується створення окремої криміналістичної теорії інформаційно-комп'ютерного забезпечення криміналістичної діяльності [7, с. 224–238].

Інші автори пропонують ввести в науковий обіг поняття «криміналістична робототехніка» та обгрутовують формування її як нової галузі криміналістичної техніки. На їх думку, що криміналістична робототехніка – це галузь криміналістичної техніки, яка вивчає практику застосування спеціальної робототехніки у процесі запобігання, розкриття, розслідування, попередження злочинів та адміністративних правопорушень з метою розробки рекомендацій щодо конструювання та модернізації робототехнічних засобів, а також удосконалення прийомів, методів та способів застосування зазначених засобів в цілях оптимізації встановлення об'єктивної істини по справі. Науковці вважають, що склалися всі необхідні передумови для формування нової галузі криміналістичної техніки, яку можна позначити як «криміналістична робототехніка» [2, с. 17–22].

На нашу думку, такі пропозиції не є обгрунтованими, введення такого терміну не є доцільним, оскільки, як і у першому випадку, він не відповідає умовам та вимогам розроблення та пропонування нових понять та термінів у криміналістичній науці. Негативно необхідно реагувати і на пропозиції про введення нових термінів, якщо це не зумовлено необхідністю. Заміна існуючого терміна новим є виправданою лише у разі, якщо новий термін означає нове визначення поняття, зміст якого змінився або істотно уточнений [1, с. 275–277].

Відтак, у сучасних реаліях досить актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем застосування засобів криміналістичної техніки у різних видах судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського) та окремих напрямках людської діяльності як злочинної, так і діяльності органів правопорядку та суду у сфері протидії злочинності. Вочевидь, мова йде також про системно-структурний, діяльнісний та технологічний підходи до вивчення перспектив та можливостей значного розширення меж застосування криміналістичних знань та засобів криміналістичної техніки в умовах інформатизації, діджиталізації та технологізації сучасного суспільства. При цьому, не потрібно обмежуватися лише сферою досудового розслідування, як традиційно у багатьох криміналістичних джерелах це питання розглядається, що, на наш погляд, є не зовсім правильним та сьогодні потребує уточнення, перегляду таких підходів та подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

Література:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т.1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. С. 275–277.
2. Быстряков Е. Н., Усанов И. В. Криминалистическая робототехника как новая отрасль криминалистической техники // Проблемы уголовного процесса, криминалистики и судебной экспертизы. Саратов: Саратовская государственная юридическая академия. 2016. № 1(7). С. 17–22.
3. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тищенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556с С. 100
4. Криминалистика: учебник. Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. СПб.: Издадельство «Лань», 2001. С. 368–417. 928с.
5. Криминалистика: информационные технологии доказывания: учебник для вузов Под ред. В. Я. Колдина. М.: Зеркало-М, 2007. С. 389–414. 752с
6. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.
7. Росинская Е. Концепция частной теории информационно-компьютерного криминалистической деятельности: предмет, объекты, система, закономерности // Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsejo 19–21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 tomas. С. 224–238.
8. Романенко М. А. Новый подход к содержанию системы криминалистической техники // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2008. № 2 (2). С. 116–119.
9. Степанюк Р. Л. Структура криміналістичної техніки : шляхи удосконалення // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матеріали міжн.-правової конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 24 квітня 2019 р.). Х.: Право, 2019. С. 162–163.

10. Федоров Г. В., Григорович В. А. Инновационные направления развития криминалистики : монография / под ред. Г. В. Федорова. М.: Юрлитинформ, 2012. 272 с.
11. Shevchuk V. Criminalistic technique: innovative directions of modern criminalistic research // Eurasian scientific congress. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing (May 17–19, 2020). Barcelona, Spain. 2020. Pp. 736–744.
12. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол. В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2017. Вип. 33. С. 108–122.

Постановка проблеми. Оптимізація та підвищення ефективності слідчої діяльності зумовлюються складним комплексом чинників, серед яких вагомого значення набувають належне науково-технічне забезпечення, своєчасне теоретичне осмислення нових напрямів удосконалення слідчої діяльності та оновлення існуючих криміналістичних досліджень з урахуванням сучасних потреб практики. Тому в умовах реформування кримінального процесуального законодавства та структурно-функціональної перебудови системи органів досудового розслідування особливої уваги потребує проблематика розробки нових та вдосконалення існуючих методів науково-технічного забезпечення розслідування злочинів, а також формування чітких рекомендацій з їх запровадження в практичну діяльність.

Водночас вивчення, аналіз та подальше опрацювання результатів сучасних наукових досліджень цієї проблематики свідчать, що на сьогодні в криміналістиці недостатньо приділяється уваги аналізу теоретичних положень науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, зокрема пошуку напрямів оптимізації діяльності органів досудового розслідування в протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу. Наукового розроблення потребують проблеми використання окремих теоретичних концепцій у практичній діяльності слідчих,

зокрема системно-діяльнісного, евристичного та технологічного підходів, які потребують більш інтенсивного впровадження в практичну діяльність слідчих підрозділів. Особливої актуальності набувають проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та впровадженням їх у практику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-прикладних засад науково-технічного забезпечення слідчої діяльності внесли відомі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Разом із тим існує ряд теоретичних та практичних проблем науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які залишаються нерозробленими або належать до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування новітніх інформаційних технологій, науково-технічних засобів, можливостей удосконалення вже існуючих методів, засобів і методик їх застосування в досудовому розслідуванні, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності. Викладене й визначило вибір теми дослідження та дозволило віднести розглядувані проблеми до актуальних.

Метою статті є дослідження питань удосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та упровадженням їх у практику. Створення та запропонування модуля «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «Автоматизоване робоче місце слідчого «Інсайт»», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації слідчої діяльності є застосування автоматизованих інформаційних систем, створення різноманітних програмно-технічних продуктів, спрямованих на підвищення ефективності розкриття, розслідування та профілактику злочинів. Запровадження й поширення такого роду інформаційних систем у першу чергу спрямовано на оптимізацію роботи слідчого, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Серед таких проектів особливе місце посідає розроблення й використання системи «Автоматизоване робоче місце слідчого» (далі – АРМ слідчого), головним завданням якої є забезпечення підтримки в прийнятті рішень. До структури АРМ слідчого входять інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні системи [9, с. 125–128]. Застосування такого АРМ слідчого дає йому можливість використовувати інформацію: 1) нормативну, що міститься в кримінально-правовому

і процесуальному законодавству, а також в інших нормативно-правових актах; 2) методичну, зосереджену в спеціальній літературі, що містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів; 3) доказову, яка надходить із процесуальних джерел і містить необхідні відомості про обставини розслідуваного злочину; 4) оперативну, що міститься в непроцесуальних джерелах; 5) довідкову, яка охоплює відомості про слідчу дільницю, район, область, а також певну інформацію про організації й підприємства, правоохоронні органи, експертні установи тощо [3, с. 361].

Такого роду системи надають суб'єкту розслідування безліч переваг у виконанні його професійних функцій. Зокрема, істотно скорочують часові витрати слідчого на пошук необхідної інформації, значно мінімізують помилки. Вони оптимізують його роботу в цілому, підвищують її якість і тим самим сприяють виробленню і прийняттю своєчасних, обґрунтованих і найбільш раціональних рішень у ході розслідування злочинів. У зв'язку із цим, на нашу думку, подальше вивчення й розроблення такого АРМ слідчого, яке буде відповідати сучасним умовам всього процесу розслідування злочинів, убачається актуальним і необхідним. Основним призначенням програмного забезпечення АРМ слідчого повинна виступати комплексна автоматизація діяльності слідчих органів, а головна мета його розробки, створення й використання полягає в наданні інформаційної підтримки слідчим при виконанні ними своїх функціональних обов'язків [2, с. 114–116].

АРМ слідчого можна визначити як сукупність інформаційно-програмно-технічних засобів, що надають слідчому підтримку в прийнятті рішень у процесі розслідування злочинів, автоматизують інформаційне забезпечення його процесуальної діяльності. Структура АРМ слідчого передбачає наявність таких систем: а) технічних засобів, що складаються із засобів обчислювальної, комунікаційної, організаційної техніки й технічних засобів спеціального призначення; б) програмних засобів, що складаються із системного (загального) і прикладного (спеціального) програмного забезпечення; в) техніко-криміналістичного, методичного й тактичного забезпечення; г) загальних і спеціальних інформаційно-довідкових баз знань та ін. Так, система технічних засобів АРМ слідчого складається з комп'ютера з периферійним обладнанням і відповідним програмним забезпеченням та комплексу техніко-криміналістичних засобів виявлення, дослідження й фіксації доказової інформації. Загальне програмне забезпечення «керує» роботою комп'ютера та його окремих частин, прикладне (спеціальне) – використовують для вирішення окремих завдань [8, с. 194–202].

Завдання АРМ слідчого охоплюють: 1) пошуки криміналістично значущої інформації з метою розкриття, розслідування й попередження злочинів; 2) формування й ведення баз даних, які містять різні відомості про події, осіб та організації, а також іншу необхідну інформацію, що стосується розслідуваних злочинів; 3) підвищення об'єктивності криміналістично

значущої інформації, що міститься в базах даних; 4) налагодження єдиної технології обліку й накопичення слідчої інформації; 5) інформаційне забезпечення ведення кримінальних проваджень (пошуки необхідної інформації за різними критеріями й умовами, що вводяться слідчим, у взаємо-залежних банках даних, а також видача відібраної інформації); 6) забезпечення захисту від несанкціонованого доступу та схоронності інформації; 7) постійне поповнення і своєчасне відновлення інформаційних фондів користувачів; 8) максимальне спрощення процедури введення документів у базу даних (у тому числі і з паперових носіїв) з одночасною перевіркою й установкою зв'язків і залежностей між об'єктами, що вводяться, і вже занесеними об'єктами обліку; 9) проведення аналітичної роботи з виявлення прихованих зв'язків і залежностей, а також виявлення ланцюжків злочинних дій і подій по розслідуваних кримінальних провадженнях.

Серед функцій АРМ слідчого виокремлюють: 1) оргтехнічну, яка дозволяє: а) здійснювати планування розслідування по кримінальних справах, що перебувають у провадженні одного слідчого; б) найбільш оптимально розподілити навантаження слідчого протягом робочого дня, а також на перспективу; в) забезпечувати контроль за строками розслідування кримінальних проваджень. Виконанню цієї функції відповідає підсистема АРМ слідчого «Поточний контроль». Крім того, оргтехнічна функція забезпечується також підсистемою «Документи», що містить зразки процесуальних документів, а також докази по кримінальних провадженнях; 2) довідкову, яка містить інформацію про: а) попереднє дослідження слідів злочину; б) методики розслідування; в) види експертиз; г) іншу додаткову інформацію, необхідність у якій може виникнути. Виконання цієї функції забезпечує підсистема «Довідка»; 3) контролюючу, що забезпечує автоматичну кваліфікацію злочинів і перевірку доказовості обставин, які підлягають установленню в процесі розслідування. За реалізацію цієї функції відповідає підсистема «Контроль за якістю розслідування»; 4) консультативну, що забезпечує слідчого програмами розслідування і алгоритмами дій у відповідних ситуаціях, рекомендаціями з тактики проведення окремих слідчих дій, відомостями з криміналістичних характеристик, системами типових версій та ін.; 5) пошукову, що надає можливість оперативного відшукування необхідної для розслідування інформації як довідкового, так і доказового значення за рахунок підключення АРМ до регіональної і єдиної відомчої інформаційної мережі.

Сьогодні науковцями-розробниками пропонуються різні модифікації АРМ слідчого. На окрему увагу заслуговує структура системи «Автоматизоване робоче місце слідчого «Розслідування»» [4, с. 22–23], яка складається із сукупності елементів окремих криміналістичних методик розслідування конкретних видів злочинів (криміналістичних характеристик, типових слідчих ситуацій, типових слідчих версій). Система дозволяє автоматизувати процес складання (оформлення) процесуальних та інших до-

кументів, провести аналіз матеріалів кримінального провадження, їх систематизувати, здійснити пошуки й зіставлення епізодів, прізвищ, кличок, дат тощо.

Разом із тим, незважаючи на безсумнівні переваги впровадження зазначених систем АРМ у практику діяльності слідчого, при їх створенні і застосуванні мають місце певні складнощі та недоліки, про які зазначається у спеціальній літературі [5; 6, с. 63–65; 1, с. 98–100]. Указані недоліки певною мірою враховані при розробленні програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”», до структури якої входять такі 12 блоків: «Законодавство» – нормативно-правові акти, які регулюють діяльність слідчого; «Документ» – зразки процесуальних документів; «Слідчі дії» – процесуальна регламентація й тактика слідчих дій, зразки планів і схем місця події й умовні позначення об’єктів; «Науково-технічні засоби» – техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства; «Судові експертизи» – підготовка матеріалів для призначення судових експертиз і типові запитання; «Слідча практика»; «Криміналістичні методики» – методики розслідування окремих видів злочинів; «Навчання» – програми-тренажери, тести для перевірки рівня знань з криміналістики; навчальні відеофільми; «Словник термінів» – словник термінів з криміналістики, «Бібліографія»; «Правоохоронні органи й експертні установи» – основні відомості й адреси; «додаткова корисна інформація». Головне завдання цієї системи – забезпечення підтримки прийняття рішень [10, с. 252–264]. «АРМ слідчого “Інсайт”» розміщено в мережі Інтернет.

Створенню програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”» передували підготовка окремих модулів у вигляді баз знань та інформаційно-пошукових систем і побудова детального алгоритму, за яким у подальшому програмістами складався спеціальний програмний продукт, який і забезпечив роботу цього алгоритму в сучасних інформаційних системах. Автори-розробники – науковці лабораторії «Використання сучасних досягнень науки й техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України на підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх певних етапів виокремили ряд принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: 1) відповідність алгоритму, що є фундаментом для створення певної інформаційної технології; 2) модульність і системність (підсистеми створюють у вигляді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); 3) адаптованість до сучасних операційних систем та інших програмних продуктів; 4) можливість переведення на іншу мову програмування (в тому числі на мову наступних поколінь); 5) простота у використанні й надійність, що дозволяє слідчому, який має навички користувача ПЕОМ середнього рівня, без сторонньої допомоги використовувати АРМ слідчого.

Системне і спеціальне програмне забезпечення «АРМ слідчого “Інсайт”» дозволяє слідчому додатково створювати власні бази даних, складати процесуальні документи і звіти (у тому числі з використанням графічного матеріалу), будувати плани і схеми, моделювати об’єкти і події, дуже швидко здійснювати запити й пошуки відомостей щодо окремих осіб, об’єктів і подій, досліджувати аудіо- й відеозаписи, фотознімки, графічні об’єкти та ін. [8, с. 194–202].

Незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу в подальшому вдосконаленні розроблених інформаційних систем і створенні належних умов для їхньої успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі» [11, с. 288–299], вважаємо за доцільне доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його в блоці «Криміналістичні методики». До того ж доцільним є створення АРМ судді, передбачивши в його структурі модуль «Тактичні операції». На підтримку викладеної пропозиції можна навести позитивні приклади щодо створення алгоритмізованих типових моделей ряду тактичних операцій, окремі з яких уведено в пам’ять ЕОМ («Виявлення», «Атрибуція трупа», «Викриття», «Контрольна закупівля», «Розшук» та ін.) [12, с. 49].

На нашу думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину: «Установлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Установлення особи злочинця», «Установлення мотивів учинення злочину», «Установлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Установлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину», «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Установлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Так, приміром, при розслідуванні службових злочинів у митній сфері залежно від проміжних (локальних) завдань на початковому етапі можна виокремити такі тактичні операції: «Затримання злочинця на місці вчинення злочину з речовим доказом», «Викриття вимагання неправомірної вигоди за добровільною заявою особи, яка його дає», «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу», «Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення», «Установлення й викриття незаконного випуску товарів зі складів тимчасового зберігання»; «Установлення й викриття фіктивного знищення товарів», «Установлення та викриття

незаконного митного оформлення, вчиненого шляхом використання фіктивних сертифікатів на товари», «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи», «Викриття злочинця», «Документ», «Контрольована поставка наркотиків» та ін. [7, с. 18–24].

Тактичні операції ситуаційно зумовлені, тому слід урахувувати слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування службових злочинів у митній сфері. Залежно від обсягу і змісту даних, що послужили підставою для початку кримінального провадження, а також інформації про злочинця пропонуються три найбільш типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: а) існують достатні дані про вчинення службового злочину в митних органах, відома особа, яка його вчинила; б) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома або інформація про неї обмежена; в) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, є відомості про злочинця, але той зник з місця події. Стосовно вказаних слідчих ситуацій пропонують відповідні за змістом і специфікою тактичні операції.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням таких елементів: а) етапи розслідування, б) слідчі ситуації, в) проміжні тактичні завдання, г) зміст тактичної операції, д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції, е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. У даному разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, які адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Висновки. Дослідження, здійснене в межах цієї статті, дозволяє зробити висновки про те, що науково-технічне забезпечення слідчої діяльності як складова частина криміналістичного забезпечення має важливе значення для оптимізації діяльності органів досудового розслідування в протидії злочинності за рахунок упровадження досягнень науково-технічного прогресу. У зв'язку з цим особливо актуальними є питання розроблення новітніх інформаційних технологій, науково-технічних засобів, пропонування нових та удосконалення вже існуючих способів, методів і методик їх застосування. Упровадження сучасних інформаційних технологій у слідчу діяльність тісно пов'язане з використанням автоматизованих інформаційних систем. Зазначені системи забезпечують підтримку прийняття рішень та активізацію мисленнєвої і інтелектуальної діяльності слідчого щодо висунення та перевірки слідчих версій й обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій

з вирішення слідчих ситуацій, розв'язання тактичних завдань і т. д., тобто сприяють раціоналізації слідчої діяльності та підвищенню ефективності досудового розслідування. Тому, з нашої точки зору, створення модуля «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого “Інсайт”», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів, послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці, оптимізує таку діяльність.

Перелік літератури:

1. Белов О. А. Принципы информационного обеспечения раскрытия и расследования преступлений. *Вестн. криминалистики*. М., 2006. Вып. 3 (19). С. 98–100.
2. Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: монография. М.: Юрлитинформ, 2010. С. 114–116.
3. Караханьян А. К. Проблемы компьютеризации расследования. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью*: материалы респ. науч.-практ. конф., 14–15 мая 1992 г. Екатеринбург, 1992. С. 361–363.
4. Криминалистика: учебник / А. Ф. Вольнский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александров и др.; под ред. А. Ф. Вольнского. М.: Закон и право: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 468 с.
5. Пацкевич А. П. Использование новейших технологий в работе следственных подразделений. *Юрист-онлайн*: электрон. юрид. журн., 2005. URL: <http://www.shkolny.com/ispolzovanie-noveyshih-tehnology-v-rabote-sledstvennyih-podrazdeleniy> (дата звернення: 02.11.2007).
6. Разумовская Е. А. Назначение и возможности программного комплекса «Автоматизированное рабочее место следователя». *Криминалистика*. 2008. № 1. С. 63–65.
7. Шевчук В. М. Проблемы тактичних операцій під час розслідування службових злочинів у митних органах. *Митна справа*. 2003. № 3. С. 18–24.
8. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2010. Вип. 19. С. 194–202.
9. Шепітько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. *Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности*: материалы междунар. науч.-практ. конф. Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2006. Вып. 7, ч. 1. С. 125–128.
10. Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків: Кроссрод, 2009. Вип. 17. С. 252–264.

11. Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій у підвищенні якості слідчої діяльності. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. Харків: Право, 2011. С. 288–299.
12. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. 178 с.

Транслітерація переліку літератури:

1. Belov, O. A. (2006). Principy informacionnogo obespechenija raskrytija i rassledovanija prestuplenij [Principles of information provision of crimes detection and investigation]. *Vestnik kriminalistiki – Bulletin of Criminalistics*, 3 (19), 98–100. Moscow: Spark [in Russian].
2. Vodjanova, N. B. (2010) *Osnovy planirovanija i programmirovanija sledstvennoj dejatel'nosti: monografija* [Basis of planning and programming of investigative activities: monograph]. Moscow: Jurlitinform [in Russian].
3. Karahan'jan, A. K. (1992). Problemy komp'juterizacii rassledovanija [Problems of investigation computerizing]. Proceedings from The urgent problems of crime combating '92: *Respublikanskaja nauchno-prakticheskaja konferencija (14–15 maja 1992 goda) – Republican Scientific and Practical Conference* (pp. 361–363). Ekaterinburg [in Russian].
4. Volynskij, A. F., Aver'janova T. V., Aleksandrov I. L. et al. (1999). *Kriminalistika: uchebnik* [Criminalistics: textbook]. A. F. Volynskij (Ed.) Moscow: Zakon i pravo, JuNITI–DANA [in Russian].
5. Packevich, A. P. (2005). Ispol'zovanie novjshih tehnologij v rabote sledstvennyh podrazdelenij [Using the newest technologies in the work of investigative forces]. Jurist-onlajn: *Jelektronnyj juridicheskij zhurnal – Lawyer- online: Electronic juridical journal* [in Russian].
6. Razumovskaja, E. A. (2008). Naznachenie i vozmozhnosti programmnoho kompleksa «Avtomatizirovanoe rabochee mesto sledovatelja» [Appropriation and possibilities of the complex IT system «Automated official place of investigator»]. *Kriminalist – Criminalist*, 1, 63–65 [in Russian].
7. Shevchuk, V. M. (2003). Problemy taktychnykh operatsij pid chas rozsliduvannia sluzhbovykh zlochyniv u mytnykh orhanakh [The problems of tactical operations on investigation of official crimes in customs agencies]. *Mytna sprava – Customs*, 3, 18–24 [in Ukrainian].
8. Shepit'ko, V. Yu., Avdieieva, H. K. (2010). Informatsijni tekhnolohii v kryminalistytsi ta slidchij diial'nosti [The information technologies in criminalistics and investigation activities]. *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu: zb. nauk. pr. – Issues of crime prevention: collection of scientific papers*, 19, 194–202. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Shepit'ko, V. Ju. (2006). Problemy razrabotki, vnedrenija i ispol'zovanija innovacij v sledstvennoj dejatel'nosti [Problems of development, implementation and usage

- of innovations in investigation activities]. Proceedings from The usage of modern information technologies in law-enforcement activity and regional problems of the information security '06: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii – *International Scientific and Practical Conference*. Kaliningrad: Kaliningradskij jurid. in-t MVD Rossii, 7 (part 1), 125–128 [in Russian].
10. Shepit'ko, V. Yu., Bilous, V. V., Keryk, L. I. (2009). Rol' informatsijnykh tekhnologij v pidvyschenni yakosti slidchoi diial'nosti [The role of the information technologies in the refinement of investigation activities]. *Pytannia borot'by zi zlochynnistiu: zb. nauk. pr. – Issues of crime prevention: collection of scientific papers*, 17, 252–264. Kharkiv: Krossroud [in Ukrainian].
 11. Shepit'ko, V. Yu., Bilous, V. V. (2011). The role of the information technologies in the refinement of investigation of activities. *Theoretical basis of quality assurance of criminal legislation and law-enforcement activity in the sphere of crime prevention in Ukraine: monograph*. V. I. Borysov, V. S. Zelenets'kyj (Ed.); Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 12. Jakushin, S. Ju. (2010). *Kriminalisticheskaja taktika: voprosy teorii i praktiki: ucheb. posobie [Criminalistics tactics: issues of theory and practice: textbook]*. Kazan': Kazan. gos. un-t [in Russian].

Шевчук В. М. Проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності

У статті досліджуються проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності, які пов'язані із розробленням новітніх інформаційних технологій та впровадженням їх у практику. Обґрунтовується, що одним із найбільш перспективних напрямів оптимізації слідчої діяльності є створення та застосування автоматизованих інформаційних систем, спрямованих на підвищення ефективності розкриття, розслідування та профілактику злочинів. Запровадження й поширення такого роду інформаційних систем у першу чергу спрямовано на оптимізацію роботи слідчого, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Серед таких проєктів особливе місце посідає розроблення й використання системи «Автоматизоване робоче місце слідчого».

Запропоновано доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Створення та запропоновання модуля «Тактичні операції» сприятимуть вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого “Інсайт”», розширять межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проєктів.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці відповідну інформацію необхідно вносити до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням таких елементів: а) етапи розслідування; б) слідчі ситуації; в) проміжні тактичні завдання; г) зміст тактичної операції; д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції; е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. У даному разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Ключові слова: науково-технічне забезпечення, слідча діяльність, інформаційні технології, тактичні операції, АРМ слідчого, оптимізація розслідування.

Шевчук В. М. Проблемы усовершенствования научно-технического обеспечения следственной деятельности

В статье исследуются проблемы усовершенствования научно-технического обеспечения следственной деятельности, связанные с разработкой новейших информационных технологий и внедрением их в практику. Обосновывается, что одним из наиболее перспективных направлений оптимизации следственной деятельности является создание и применение автоматизированных информационных систем, направленных на повышение эффективности раскрытия, расследования и профилактики преступлений. Внедрение и распространение такого рода информационных систем в первую очередь направлено на оптимизацию работы следователя, унификацию и автоматизацию документооборота, хранения документов. Среди таких проектов особое место занимает разработка и использование системы «Автоматизированное рабочее место следователя».

Программно-информационную систему «АРМ следователя “Инсайт”» предложено дополнить отдельным модулем «Тактические операции», предусмотрев его в блоке «Криміналістичні методики». Модуль «Тактические операции» должен состоять из двух уровней, компонентов: 1) общие тактические операции, которые можно применять при расследовании любого преступления; 2) предметные тактические операции, проводимые при расследовании отдельных видов преступлений. Создание и дальнейшее использование модуля «Тактические операции» будут способствовать совершенствованию информационно-технологического программного комплекса «АРМ следователя “Инсайт”», расширят возможности реализации в практической деятельности следователя современных инновационных проектов.

При разработке тактических операций по расследованию отдельных видов преступлений, их апробации на практике соответствующую информацию необходимо вносить в модуль «Тактические операции» в отдельные криміналістичні методики с учетом следующих элементов: а) этапы расследования; б) следственные ситуации; в) промежуточные тактические задачи; г) содержание

тактической операции; д) лица, взаимодействующие при проведении тактической операции; е) план тактической операции. В предлагаемой системе должны размещаться разработанные, апробированные на практике тактические операции. В данном случае речь идет не о научном поиске или разработке «учебных продуктов» криминалистики, а об апробированных и рекомендованных к практическому использованию разработках, адаптированных к практическим целям следственной деятельности.

Ключевые слова: научно-техническое обеспечение, следственная деятельность, информационные технологии, тактические операции, АРМ следователя, оптимизация расследования.

Shevchuk V. M. Problems of scientific and technical support's improvement of investigative activity

The problems of improvement of scientific and technical support investigation activities associated with the development of new information technologies and their introduction into practice. One of the most promising areas of investigative activity optimization is the use of automated information systems, creating a variety of software and hardware products designed to improve the efficiency of detection, investigation and prevention of crime. The introduction and spread of this kind of information systems, primarily aimed at optimizing the investigator, unify and automate workflow, saving documents. Among these projects special place is the development and use of «workstations investigator».

A complement of software and information system «ARM investigator» Insight «specific modulus» tactical operation, providing it in the block «Criminalistic techniques». Module «tactical operation» should consist of two levels of components: 1) general tactical operations that can be used in the investigation of any crime; 2) subject tactical operations that are carried out in the investigation of certain types of crimes. Creating and proposing module «tactical operation» will contribute to the improvement of information technology software system «ARM investigator» Insight expand the boundaries of implementation in practice of modern investigative innovative projects.

When developing tactical operations concerning the investigation of certain crimes and their testing in practice, relevant information necessary to make the proposed tactical operations module «tactical operation» in some forensic techniques with the following elements: a) stages of the investigation; b) investigating the situation; c) the intermediate tactical tasks; d) maintenance of tactical operations; e) persons who interact during tactical operations; f) plan tactical operations. In the proposed system are placed developed, tested in practice tactical operations. This case is not about scientific research or designed «training products» criminology, and the approved and recommended for practical use handling, adapted for practical purposes investigative activities.

Keywords: scientific and technical support, investigative activity, information technology, tactical operations, ARM investigator, optimization investigations.

ІННОВАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ТЕХНІЦІ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2020. № 43. С. 146–151.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню проблем інновацій у криміналістичній техніці. Аналізуються теоретичні основи розроблення криміналістичних інновацій у криміналістичній техніці та проблеми їх застосування у практичній діяльності. Визначено основні інноваційні напрямки використання засобів криміналістичної техніки у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність. Розглядається поняття криміналістичної інновації, виокремлено її суттєві ознаки. Обґрунтовується, що створення та застосування інноваційних криміналістичних продуктів сьогодні є пріоритетним завданням криміналістики та нагальною потребою практики.*

Досліджуються питання створення інноваційних криміналістичних продуктів у криміналістичній техніці та проблеми їх впровадження у практику, акцентується увага на причини незатребуваності та невпровадження криміналістичних інновацій. Зазначається, що одним із найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Дослідження нових галузей криміналістичної техніки у значній мірі визначають інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень у галузі криміналістичної техніки. Застосування засобів криміналістичної техніки має охоплювати усі види діяльності (слідчу, судову, експертну, прокурорську, адвокатську, детективну та ін.), що враховує тенденцію розширення меж застосування криміналістичних знань у юридичній практиці. Обґрунтовується, що в якості перспективного інноваційного напрямку необхідно значно активізувати роботу по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення вирішення практичних завдань у боротьбі із злочинністю, у тому числі й протидії поширення епідемії коронавірусу.

Ключові слова: *інновації у криміналістичній техніці, криміналістична інновація, інноваційний криміналістичний продукт, інновації у криміналістиці.*

Постановка проблеми. *У сучасних умовах завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії кримінальним явищам. У зв'язку із цим, головним за-*

вданням криміналістики є сприяння органам правопорядку у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [3, с. 95–100; 4, с. 188; 12, с. 338]. Тому в умовах сьогодення при формуванні та впровадженні криміналістичних знань необхідно враховувати процеси інформатизації, диджиталізації, глобалізації у суспільстві, їх вплив на стан та характер злочинності, рівень розвитку цивілізації та наявність глобальних загроз світовому співтовариству. Як слушно зазначає В. Ю. Шепітько злочинність супроводжує глобальні проблеми суспільства у сфері економіки, політики, екології, забезпечення ресурсами і продовольством, енергетики, демографії [23, с. 14], у тому числі й відчувається суттєвий вплив і сьогоденнє загострення епідемічної ситуація у державі та світі.

Сучасні реалії ХХІ століття ознаменувалися тим, що світове співтовариство стикнулося з однією із найнебезпечніших загроз останнього часу – епідемією коронавірусу Covid-19. Всесвітня організація охорони здоров'я у березні 2020 р. оголосила про пандемію через спалах коронавірусної інфекції, назвавши розповсюдження коронавірусу «надзвичайною ситуацією глобального масштабу». Як наслідок, епідемія коронавірусу Covid-19 та її наслідки суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу змінило злочинну діяльність, діяльність органів правопорядку, національну безпеку держав у сфері охорони здоров'я та зумовило появу нових завдань та функцій криміналістики в умовах сьогодення.

В умовах пандемії сучасна злочинність останнім часом дещо видозмінилася, вона набула нових рис, тенденцій та характеристик. Практика показує, що у таких умовах значно зменшилась вулична злочинність, водночас різко зросла кількість злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, які пов'язані із використанням інтернет-технологій. Значного поширення набуло шахрайство, що вчиняється організованими злочинними групами, якій притамана «злочинна спеціалізація» та чіткий розподіл функцій і нерідко міжнародний рівень зв'язків. Такі негативні тенденції у динаміці та структурі злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності [18; 20].

Як вбачається, у сучасних реаліях одним із найперспективніших напрямків боротьби із злочинністю є розроблення, впровадження та застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності з метою підвищення її ефективності, результативності та оптимізації. Тому створення та запровадження інноваційних криміналістичних продуктів, активне їх практичне використання, сьогодні розглядається як пріоритетне завдання

криміналістики на сучасному етапі та нагальна потреба правозастосовної практики.

Традиційно у криміналістиці виділяють три напрями виявлення розроблення та запровадження інновацій – техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів [5, с. 50]. На наш погляд, в інноваційному плані найбільш активного розвитку отримав техніко-криміналістичний напрямок, проте у дослідженні цієї проблематики нині є багато дискусійних та не вирішених питань, що потребують спеціального вивчення та свого розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання новітніх техніко-криміналістичних засобів у процесі розслідування злочинів були предметом дослідження таких вчених, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько та інші. Безумовно, вказані науковці зробили значний внесок у дослідження розглядуваної проблематики, розробивши понятійний апарат та теоретичні засади використання техніко-криміналістичних засобів під час розслідування злочинів. Проте, як показує вивчення спеціальної літератури та практики, на сьогодні не достатньо уваги приділяється вивченню та аналізу інноваційних напрямків досліджень криміналістичної техніки та проблем їх застосування у практичній діяльності органів правопорядку. Тому особливої актуальності та значимості нині набувають проблеми інновацій у криміналістичній техніці, які на сьогодні у криміналістиці є не достатньо розробленими та потребують поглибленого дослідження та аналізу.

Метою статті є дослідження інновацій у криміналістичній техніці, теоретико-методологічних основ їх розроблення та проблем запровадження і застосування криміналістичних інновацій у практичній діяльності. Ставиться за мету дослідити сучасні можливості застосування інноваційних засобів криміналістичної техніки, спрямованих на оптимізацію практичної діяльності. Необхідно проаналізувати проблеми використання інноваційних технологій у боротьбі із злочинністю та протидії коронавірусу, окреслити перспективні напрями подальших криміналістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насьогодні у криміналістичній доктрині існує ціла низка дискусійних проблем стосовно дослідження інновацій у криміналістиці та проблем їх запровадження у практику слідчої, судової та експертної діяльності. Так, окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу та подальших наукових розробок потребують проблеми: дослідження теоретичних засад інновацій у криміналістиці, визначення їх місця та ролі у системі криміналістичних знань; розроблення поняття та ознак криміналістичних інновацій; виокремлення та дослідження видів інновацій у криміналістиці, їх характеристика; проблеми та напрями створення інноваційних криміналістичних продуктів і технологій; дослідження та

аналіз впровадження інновацій у практичну діяльність протидії злочинності; ефективність та практична цінність запропонованих інновацій у криміналістиці; визначення та дослідження перспективних напрямів інноваційного розвитку криміналістики, у тому числі й застосування інноваційних засобів та технологій криміналістичної техніки, розроблення їх теоретико-методологічних основ та проблем запровадження і використання криміналістичних інновацій у практиці.

Як відомо, побудова будь-якої наукової концепції передбачає формулювання поняття досліджуваної категорії. Це аксіоматичне твердження стосується і інновацій у криміналістиці й криміналістичній техніці, визначення поняття якої має не лише теоретичне, а й практичне значення. Водночас, приступаючи до формулювання поняття «криміналістична інновація», необхідно враховувати, що сьогодні в теорії криміналістики поняття цієї категорії є одним із найбільш дискусійних, недостатньо розроблених, що не може не позначатися на остаточній розробці та дослідженні концепції інновацій у криміналістиці.

На нашу думку, основними суттєвими ознаками криміналістичної інновації є такі: 1) *новизна* розроблених, запропонованих та впроваджених у практику продуктів (продукції), технологій, послуг, рішень проявляється у тому, що вони пов'язані із створенням та виникненням нових властивостей, які значно поліпшують його параметри та характеристики, тому вони є новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими; 2) *розроблені, запропоновані та впроваджені у практику* новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби (інноваційні криміналістичні засоби) є *затребуваними і застосовуються* у постійному режимі у практичній діяльності, вони втілені та у вигляді нової продукції (продукту), технології, послуги, рішення; 3) розроблені, запропоновані та впроваджені у практику новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби є *результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, затребуваними* та застосовуваними на практиці, формами реалізації (застосування) таких криміналістичних засобів виступають нова продукція (продукти), технології, послуги, рішення; 4) застосування таких інновацій *здійснюється спеціальними суб'єктами* (слідчим, суддею та ін.), що забезпечує кваліфікованість та ефективність використання розроблених та впроваджених у практику інноваційних засобів; 5) *спрямованість* інноваційних засобів на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики і подальшого розвитку криміналістики.

Таким чином, *криміналістична інновація* – це розроблені, впроваджені та застосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, втілених у вигляді нового продукту (продукції), технології, послуги, рішення, які використовуються кваліфікованими

спеціальними суб'єктами у практичній діяльності і спрямовані на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики.

З огляду на викладене, важливим напрямком удосконалення понятійно-категоріального апарату криміналістики, у тому числі й криміналістичної техніки, є уточнення та уніфікація термінів, оскільки інновації у криміналістичній науці та практиці позначаються по-різному: «інноваційні засоби», «інновації у криміналістиці», «інноваційні технології», «інноваційний криміналістичний продукт», «інновації у методиці розслідування злочинів», «інновації у криміналістичній тактиці», «інновації у криміналістичній техніці». Вбачається, що така термінологічна розбіжність пов'язана з етапом формування концепції інновацій, становленням цієї категорії криміналістики, але вона негативно впливає як на їх дослідження, так і на практику їх застосування [19].

Вважаємо, що найбільш вдалим, оптимальним для позначення процесу розроблення, впровадження та застосування інновацій в правозастосовній практиці, які відповідають вищевказанам ознакам, слід визнати усталений термін «криміналістична інновація», тим самим підкреслюючи її спрямованість на вирішення завдань криміналістики, отримання ефекту їх практичного застосування та виконання ними функціонального призначення – забезпечення підвищення якості та результативності слідчої, судової та експертної діяльності.

Аналіз криміналістичної літератури та практики свідчить про те, що на сьогодні склалася парадоксальна ситуація, при якій криміналістика, розробляючи свої рекомендації, у тому числі й криміналістичні інновації спеціально не займається цілеспрямованим дослідженням питань, присвячених їх впровадженню у практичну діяльність. Разом із тим, проблеми впровадження криміналістичних інновацій у практику є принципово важливими, так як осаннім часом досить багато інновацій у криміналістиці не було реалізовано на практиці [21]. Причини цього є різні, вони можуть бути як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. На нашу думку, проблеми причин невпровадження та незатребуваності інновацій у криміналістиці мають стати предметом окремих криміналістичних досліджень. Більш того, узагальнення та аналіз слідчої практики свідчать про очевидний низький рівень використання інновацій у досудовому слідстві. Так, за результатами анкетування слідчих прокуратури України з'ясовано, що причинами такого стану речей є: відсутність інноваційних розробок, придатних для запровадження у слідчу діяльність (на це вказало 52,4% опитаних нами респондентів); відсутність науково-практичних рекомендацій з їх використання (4,1%); відсутність у слідчих навичок з використання цих інновацій (2,7%); недосконалість наявних засобів (9,6%); недостатня компактність нових науково-технічних засобів (3,1%) та ін. [22, с. 41]. Усі ці проблеми стосуються й інноваційних засобів криміналістичної техніки.

Як вбачається, вивчення та аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики дає можливість виявити низку суттєвих проблем при використанні засобів і методів криміналістичної техніки практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, яке нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, у багатьох випадках відсутності у них необхідних знань, умінь та практичних навичок щодо роботи із новітніми науково-технічними засобами, методами, інноваційними технологій при виявленні, розслідуванні та профілактиці сучасних кримінальних проявів. У зв'язку із цим, слушно зазначав А. В. Іщенко, що у цьому випадку необхідно підвищувати роль практичного спрямування криміналістики, реалізації її практико-прикладної функції і може бути пов'язана із створенням відповідного науково-методичного забезпечення використання засобів та методів криміналістичної техніки, організації впровадження їх у практику [9, с.102].

Насьогодні криміналістична техніка, гармонійно поєднуючи у собі досягнення природничих, технічних, гуманітарних наук, розглядається більшістю вчених-криміналістів (В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Г. Гончаренко, Н. І. Клименко, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та ін.) як розділ криміналістики, який являє собою систему наукових знань, а також розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів та методів, призначених для збирання, дослідження і використання використання криміналістично значущої інформації в цілях встановлення істини у судочинстві.

Відомо, що виникнення криміналістичної техніки як системи криміналістичних знань та різновиду практичної діяльності пов'язано із впровадженням досягнень природничих і технічних наук у практику боротьби зі злочинністю [11, с. 7]. Криміналістична техніка сформувалася на основі використання в кримінальному провадженні даних природничих і технічних наук з метою розкриття і розслідування злочинів. Методи хімії, фізики, балістики, медицини та інших галузей знань пристосовувались для виявлення слідів злочину, їх дослідження та інтерпретації, а в кінцевому результаті – для вирішення завдань кримінального провадження. Поряд з цим розроблялися і власно-криміналістичні прийоми і засоби. Так, в рамках криміналістики виникла струнка система науково-технічних засобів, пристосованих і спеціально створених для розкриття, розслідування та запобігання злочинів [14, с. 9]. Метою застосування засобів криміналістичної техніки є виявлення та дослідження відображень (слідів) злочинної події та добуванні з них доказової інформації [10, с. 121].

Розвиваючи ідею актуальності та значимості інновацій у криміналістичній техніці, правильно зазначається у спеціальній літературі, що сьогодні можна відмітити одну важливу закономірну тенденцію у криміналістиці, а саме – постійне підвищення ролі та значення застосування криміналістичної техніки у процесі розслідування злочинів та судового розгляду. По-перше,

передусім це пов'язано із зростаючою потребою суспільства та окремих громадян забезпечення особистої безпеки, захисту себе та членів своїх родин від злочинних посягань. По-друге, використання засобів криміналістичної техніки в межах процесуальної діяльності сприяє всебічному та більш повному встановленню фактичних даних під час розслідування злочинів, їх належне процесуальне закріплення та об'єктивне дослідження. Це, в свою чергу, значно підвищує ефективність діяльності щодо виявлення, фіксації, дослідження та оцінки речових доказів, забезпечує їх достовірність та індивідуалізацію, унеможлиблює при цьому підміну одних об'єктів та речових доказів іншими. Інноваційні засоби та методи криміналістичної техніки забезпечують виявлення та фіксацію криміналістичних ознак кримінальних правопорушень, у подальшому створюють належні умови здійснення пізнавальної діяльності слідчого, детектива, прокурора і суду, об'єктивність та повноту фіксації доказової інформації, сприяють закріпленню гарантій прав усіх учасників кримінального процесу тощо [6, с. 62–69].

У сучасних реаліях в галузі криміналістичної техніки простежується тенденція активних пошуків щодо розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, спрямованих на оптимізацію розслідування злочинів та судового розгляду. Як зазначається у криміналістичній літературі, до таких інноваційних продуктів можна віднести нові розроблені або прилаштовані до потреб слідчої (судової) практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації та ін. Прикладами інновацій у правозастосовній діяльності слугують ідентифікаційні біометричні системи за статичними та динамічними ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку та ін.), автоматизовані робочі місця (зокрема, АРМ слідчого «Інсайт»), автоматизовані інформаційно-пошукові системи та бази даних («Слідча практика», «Слідчий прецедент» та ін.), тощо [22, С. 40].

Серед інноваційних методів і засобів, на думку В. Д. Берназа, вагоме значення відводиться *біометричним*, тобто таким, які дозволяють виміряти фізичні та поведінкові характеристики особи з метою її ідентифікації або вирішення діагностичних завдань. Оригінальними спробами знайти нові шляхи вирішення завдань ідентифікації особи є використання інструментальних засобів, зокрема: ідентифікація людини за її зовнішніми ознаками через відеосистеми, з використанням тепловізерної техніки; по голосу, по артикуляції під час вимови окремих звуків, слів. Неповною мірою також використовуються можливості поліграфа у визначенні придатності до слідчої та детективної діяльності та наявності професійної деформації; у діагностиці правдивості свідчень; у виявленні причетності до злочину тощо.

З 1985 року в практику боротьби зі злочинами втілено геномний метод ідентифікації людини за її ДНК, який є одним із самих значних досягнень криміналістики ХХ століття й може повністю замінити в майбутньому дактилоскопію як у криміналістичній реєстрації, так і в ідентифікації особи [4, с. 188].

В цьому плані науковий та практичний інтерес набувають *використання нанотехнологій в криміналістичних цілях*, зокрема, розроблення інноваційних методів та технологій, які розширюють можливості ідентифікації людини при проведенні генотипоскопічної експертизи. Розробка біочіпа, що дозволяє встановити особистість суб'єкта по мізерно малим слідові кількостей ДНК з ймовірністю 99,6%, дозволяє сьогодні проводити ідентифікацію осіб при виявленні на місці події, скажімо, зім'ятої в руці серветки або недопалок сигарети з малою кількістю слини, що було неможливо раніше [7, с. 121].

У галузі криміналістичної техніки на сьогодні продовжується пошук нових біометричних методів для використання у слідчій та судовій діяльності, зокрема, *ідентифікація людини за малюнком дна або райдужної оболонки ока*. Так, за дослідженнями та даними американських учених, відбитки слідів пальців рук людини мають 40 унікальних характеристик, тоді як райдужна оболонка ока – 256. Саме тому сканування сітківки ока людини досить активно використовується банківською системою безпеки для ідентифікації особи [5, с. 51]. Для вирішення завдань ідентифікації особи застосовується *метод сканування так званої венної карти*, тобто інфрачервоного зчитування малюнка вен руки. Широке використання комп'ютерних технологій призвело до того, що злочинці все частіше використовують ці досягнення для вчинення злочинів. У зв'язку з цим виникла можливість ідентифікувати особу по клавіатурному почерку [15, с. 267–279].

Більше того, розвиток криміналістичної техніки передбачає *розроблення інформаційно-довідкових систем типу Автоматизованих робочих місць* (АРМ). Прикладами таких АРМів є: АРМ слідчого «Інсайт», АРМ судових експертів різних експертних спеціальностей (трасолога, баліста, економіста, фоноскопіста, поліграфолога тощо). Тому криміналістична техніка на сьогодні розвивається у напрямі впровадження інноваційних інформаційних, цифрових та телекомунікаційних технологій у правозастосовну діяльність. Такий розвиток також пов'язаний із удосконаленням та створенням криміналістичних засобів дослідження звукових, електронних слідів, ДНК людини; пристосуванням новітньої техніки для техніко-криміналістичного забезпечення проведення тактики слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

У цьому контексті актуальними у галузі криміналістичної техніки є *дослідження та вилучення ідеальних слідів у пам'яті людини за допомогою техніко-криміналістичних засобів*. Інноваційними засобами та технологіями виступають: використання комп'ютерного поліграфа, «Фоторобота»,

цифрової фототехніки, звуко- і відеозапису, спектрографа, безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю тощо. Тому досить слушними, на наш погляд, є твердження, що перспективними дослідженнями у цій галузі є використання для діагностики інформаційного стану особистості технічних засобів – комп'ютерного поліграфа [12, с. 338].

Останнім часом поряд із традиційними засобами виявлення, фіксації, вилучення, а також дослідження матеріально-фіксованих слідів та обстановки місця події в цілому інноваційним та досить перспективним напрямком стає активне застосування сучасних трьохвимірних цифрових технологій та штучного інтелекту, метою яких є створення візуалізації та реконструкції обставин та картини злочину або окремих його епізодів (деталей) за допомогою використання 3D-моделей. Практика показує, що правоохоронці все частіше зустрічаються з необхідністю дослідження і фіксації матеріальних об'єктів, розташованих на великих територіях – наслідки кримінальних вибухів, пожеж, аварій та катастроф на різних видах транспорту, техногенних катастроф.

Для реконструкції місця події все більш широкого поширення набуває метод лазерного сканування певних об'єктів та відтворення їх у вигляді систем 3D-візуалізацій, що дозволяє зафіксувати та реконструювати в міліметрових деталях місце події та його окремі об'єкти у трьохвимірному просторі, що не є можливим при застосуванні звичайних засобів та методів досліджень цих об'єктів. Це дає можливість досліджувати та використовувати важливу криміналістичну інформацію під час розслідування злочинів і у судовому розгляді. Використання технології лазерного сканування місцевості та об'єктів, у результаті якого виготовляється 3D-модель, дозволяє у кілька разів збільшити інформативність зібраних на місці події даних, надає наочну візуалізацію в трьохвимірному вигляді, що забезпечує ілюстративність [16, с. 159].

Сучасним та інноваційним напрямком застосування 3D-технологій нині є метод «Віртопсія» (*віртуальна аутопсія*) – напрям розвитку аутопсії, який дозволяє отримати необхідну інформацію про травми кісток і м'яких тканин, не вдаючись до механічного розтину тіла. Цей метод вже впроваджений у судово-медичну експертизу ряду країн (Німеччина, Франція, США, Ізраїль, Австралія). Віртопсія дає змогу отримати 3D зображення з можливістю поглянути на подію у віртуальній реальності (наприклад, дорожньо-транспортну подію) [1, с. 13].

Серед перспективних напрямків, що мають важливе криміналістичне значення при розслідуванні злочинів, можна виділити *використання технологій «BIG DATA»*. На практиці даний метод застосовується під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, у методиці розслідування окремих видів злочинів, у тому числі й у криміналістичній техніці. При цьому технології мережевого аналізу, тактичного профілювання, аналізу паттернів дозволяють успішно розкривати та роз-

слідувати злочини [17, с. 74–78]. Останнім часом значного поширення набули фітнес-трекери або ж «Розумні браслети», відомості з яких дають можливість отримати важливу інформацію для розслідування злочинів. Показовим прикладом може служити інформація, опублікована в The Washington Post. «Карта активності The Global Heat Map, складена компанією Strava на підставі даних фітнес-трекерів, розкрила місцезнаходження військових баз США за кордоном» [13].

Досліджуючи роль засобів криміналістичної техніки у протидії злочинності, В. Ю. Шепітько вказує, що на сучасному етапі в слідчій діяльності пропонується використання новітніх науково-технічних засобів та технологій: засобів аудіо-, відео-контролю, систем спостереження, цифрової фототехніки та відеозапису, електронних контролерів, безпілотних літальних апаратів (БПЛА) – квадрокоптерів та здійснення криміналістичної аерозйомки. Існують певні особливості у запровадженні інновацій й щодо застосування техніко-криміналістичних засобів і технологій у дистанційному досудовому провадженні, під час проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції, пред'явлення для впізнання особи поза її візуальним та аудіоспостереженням тощо. Використання новітніх науково-технічних засобів є достатньо важливим й при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: знятті інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, знятті інформації з електронних інформаційних систем, обстеженні публичних місць, житла чи іншого володіння особи, встановленні місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереженні за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль особи чи аудіо-, відеоконтроль місця та ін. [24, с. 146]. В іншому випадку зазначається, що для підвищення ефективності такого напрямку діяльності необхідно ширше використовувати геодезичні супутникові системи і аерозйомку, здійснювану за допомогою безпілотних літальних апаратів [2, с. 47–57].

Вбачається, що сьогодні перспективними напрямками *використання інноваційних технологій у протидії поширенню коронавірусної інфекції Covid-19* є такі: 1) використання безпілотних літальних апаратів; 2) застосування систем спостереження та відеоконтролю; 3) використання електронного контролю за пересуванням осіб у просторі та повітрі; 4) розроблення та застосування ідентифікаційних систем розпізнавання за обличчями осіб; 5) використання технологій «BIG DATA»; 6) запровадження різних додатків, сервісів та платформ, які використовуються у боротьбі із поширенням коронавірусу; 7) використання системи виявлення людей з підвищеною температурою, які встановлюють при вході до будівлі; 8) застосування автоматизованих систем для виявлення потенційних хворих та попередження поширення епідемії тощо. Отже, перспективи розвитку цієї галузі, пов'язані із створенням таких інноваційних засобів і технологій, а також врахування зарубіжного досвіду (Китай, Южна Корея, США та ін.). Відтак, необхідно активізувати роботу по застосуванню штучного інтелекту для вирішення

практичних завдань у боротьбі із злочинністю, у тому числі й протидії поширення епідемії коронавірусу.

На наш погляд, перспективним напрямком в криміналістиці є *використання інноваційних засобів та технологій криміналістичної техніки у різних сферах правозастосування*, розширюючи межі застосування криміналістичних знань у різних видах юридичної практики, що у сучасних реаліях є досить актуальним і потребує подальших наукових розробок. Мова йде про можливість застосування криміналістичної техніки у судовому розгляді, у кримінальному та цивільному судочинстві, адміністративному провадженні, в прокурорській, адвокатській та нотаріальній діяльності [25, с. 43] та ін. На наш погляд, у цьому простежується прояв ще однієї важливої тенденції розвитку сучасної криміналістики – розширення меж застосування криміналістичних знань із сфери протидії злочинності до правозастосовної та інших видів діяльності [21, с. 905; 12, с.338].

Висновки. З огляду на викладене, можемо підсумувати, що підвищення ефективності та якості розслідування нерозривно пов'язано із активним впровадженням в слідчу практику сучасних досягнень науки і техніки. Криміналістика, інтегруючи новітні досягнення науки і техніки, створює для правоохоронних органів відповідні сучасним загрозам інноваційні засоби, прийоми і методи боротьби зі злочинністю» [8, с. 20]. Науково-технічний прогрес безпосередньо впливає на прискорення темпів розвитку криміналістичної науки [3, с. 61], та окремих її складових частин. Це у повній мірі відноситься й до криміналістичної техніки, як системи криміналістичних знань та різновиду практичної діяльності. Метою застосування засобів криміналістичної техніки є виявлення та дослідження відображень (слідів) злочинної події та добуванні з них доказової інформації. Тому успішне та вміле застосування іноваційних засобів криміналістичної техніки забезпечує повноту, точність, ефективність та результативність розслідування і судового розгляду, сприяє оптимізації цієї діяльності та вирішенню основних завдань кримінального провадження.

Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Як показує практика, перспективним напрямком наукових розробок у сучасній криміналістиці є дослідження нових галузей криміналістичної техніки. У значній мірі вони визначають інноваційні напрями сучасних криміналістичних досліджень у галузі криміналістичної техніки. Особливу значимість набувають можливості застосування криміналістичної техніки у сучасних умовах глобальних загроз, інформаційних впливів та ситуації епідеміологічної кризи, пов'язаної із пандемією коронавірусу. Застосування засобів криміналістичної техніки пронизує усі види діяльності (слідчу, судову, експертну, прокурорську, адвокатську, детективну, оперативно-розшукову та ін), що враховує тенденцію розширення меж застосування криміналістичних знань у юридичній практиці.

Література:

1. Александренко О. В., Женунтій В. І. Інновації та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі: сучасні можливості та проблеми застосування. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці: матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Х: Право, 2019. С. 10–14.
2. Білоус В. В. Класифікація безпілотних літальних апаратів та її значення для криміналістичної практики. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 16. С. 47–57;
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. М. : ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
4. Берназ В. Д. Інтеграція досягнень сучасної науки в слідчу діяльність. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. Вип. № 4. С. 189–191. С. 188.
5. Берназ П. В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 4. С. 49–53.
6. Дановська І. І. Використання криміналістичної техніки у процесі розкриття та розслідування злочинів: пріоритетні напрямки удосконалення. Форум права. 2010. № 3. С. 62–69.
7. Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе. Lex Russika (Научные труды МГЮА). 2012. № 1. С. 117–125. С. 121.
8. Жижина М. В. Инновационный путь развития криминалистики на современном этапе. Вестн. криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. М., 2012. Вып. 1(41).С. 18–24.
9. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія; за ред. І. П. Красюка. К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 359 с.
10. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д, Петряєв С. Ю. Криміналістика: Навч. посібник в 2-х ч. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 374 с.
11. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
12. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск № 57. С. 336–341. С. 338.
13. Liz Sly. U. S. soldiers are revealing sensitive and dangerous information by jogging – Текст : электронный // The Washington Post: сайт издания. – 2018. – 29 January. – URL: <https://www.washingtonpost.com/world/a-map-showing-the-users-of-fitness-devices-lets-the-world-see-where-us-soldiers-are-and-what-they-are-doing/> (дата обращения: 03.05.2019).

14. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Х.: Консум, Основа, 1999. Ч.1. С. 9–11.
15. Михайлов М. А. Биометрия: новое слово в идентификации личности. Воронежские криминалистические чтения: сб. научн. трудов. Вып. 11. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2009. С. 267–279.
16. Павлюк Н. В. Фіксація доказової інформації за допомогою систем 3D-візуалізації: матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.158–160.
17. Саморока В. А., Прохорова Е. А. Перспективы использования «BIG DATA» при раскрытии и расследовании преступлений. Академическая мысль. № 1 (6). 2019. С. 74–78.
18. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
19. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики. Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
20. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
21. Shevchuk V. M. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
22. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.
23. Шепітько В. Ю. Завдання криміналістики в умовах глобальних загроз та еволюційних перетворень злочинності. Криміналістика і судебна експертиза: наука, обучение, практика: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 Т. Т.1. Одеса : Юридична література, 2018. С. 14–26.
24. Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження: матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.144–147.
25. Шепітько В. Ю. Криміналістика ХХІ века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр./ под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепітько. Харьков: Апостиль, 2012. С. 43–45.

*Innovations in criminalistic technique: modern possibilities
and application problems*

Summary. The article is devoted to the researchers of current problems of innovations in criminalistic technique. The theoretical bases of development of criminalistic innovations in criminalistic technique and problems of their application in practice are analyzed. The main innovative areas of use of criminalistic technique in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. The concept of criminalistic innovation is considered, its essential features are singled out. It is substantiated that the creation and application of innovative criminalistic products today is a priority task of criminalistics and an urgent need of practice.

The issues of creation of innovative criminalistic products in criminalistic technique and the problems of their implementation in practice are researching, attention focused on the reasons for unclaimed and non-introduction of criminalistic innovations. It is noted that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. Research of new branches of criminalistic technique largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in the field of criminalistic technique. The use of means of criminalistic technique should cover all types of activities (investigative, judicial, expert, prosecutorial, legal, detective, operational and investigative, etc.), which takes into account the trend of expanding the scope of criminalistic knowledge in legal practice. It is substantiated that as a promising innovative direction it is necessary to significantly intensify the work on the use of artificial intelligence to ensure the solution of practical problems in the fight against crime, including counteracting the spread of the coronavirus epidemic.

Key words: innovations in criminalistic technique, criminalistic innovation, innovative criminalistic product, innovations in criminalistics.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ФОНОСКОПІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Каунас, 27–28 квітня 2018 р.). Каунас: Університет Вітаутаса Великого (Литва), Причорноморський НДІ економіки та інновацій, 2018. С. 158–161.

У сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства передбачає запровадження ефективної системи протидії кри-

мінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої уваги набуває криміналістична фоноскопія як один із перспективних напрямків наукових досліджень криміналістичної техніки. Своєчасне застосування досягнень та можливостей цієї галузі знань нерідко виступає ефективним засобом вирішення завдань кримінального провадження, створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду, пов'язаних із оптимізацією слідчої та судової роботи.

Криміналістична фоноскопія на сьогодні являє собою галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності формування звукової інформації, її відображення за допомогою технічних засобів і розробляє на цій основі ефективні прийоми і методи її використання в цілях ідентифікації та діагностики джерела звуків, а також засобів фіксації звукових сигналів, записаних на плівку, дискету або інший сучасний носій інформації [2, с. 39]. Вона досліджує сліди звуку, які є специфічними матеріальними джерелами доказової інформації. Звук являє собою миттєву зміну в матеріальному середовищі і подібно до інших матеріальних слідів-змін реально існує і його можна зафіксувати технічними засобами. Тому такі сліди називають слідами звуку, або звуковими слідами, а фізичне тіло, яке генерує звук – джерелом звуку. Вивчення звукових слідів зумовлює врахування їх специфічних властивостей, до яких відносяться: динамічність, розсіювання, подільність та відображення. Звуковий слід як фізичне явище характеризується низкою фізичних властивостей: довжиною хвилі, частотою коливань (амплітуд), періодом коливання.

У спеціальній літературі [1, с. 61, 62] криміналістичну фоноскопію відносять до нових галузей криміналістичної техніки, яка вивчає звукову, особливу мовленнєву інформацію у вигляді магнітних та відеоманітних записів, а також аудіо- і відеоапаратуру (магнітофони, відео-, диктофони, магнітні стрічки). Об'єктами такого дослідження є різні фонограми й технічні засоби, за допомогою яких в даний час записуються або відтворюються звукові сигнали, у тому числі, й мобільних телефонів. Фонограми у слідчій практиці використовуються для перевірки слідчих версій, вибору методів розкриття злочину й розшуку злочинця, для ототожнення людини й інших джерел звуку, встановлення ознак монтажу і т.д.

Варто зауважити, що серед теоретичних передумов методики ідентифікації особи за фонограмами усної мови можна виділити такі: 1) голос конкретної людини, як і інші її функціональні властивості, у неповторній сукупності фізичних характеристик звуку (частоти, тривалості, інтенсивності, тембру) є індивідуальними, що обумовлено специфічною формою і розмірами ротової та носової порожнин, горла, органів дихання людини;

2) складові акустичної характеристики голосу кожна окремо і всі в сукупності залишаються відносно стійкими у часі й індивідуальними; 3) особливості мови людини у вигляді інтонацій, акцентів, манери говорити, сформувавшись приблизно до 20-го року життя, стають звичними на підсвідомому рівні і майже не змінюються протягом усього життя.

Практика свідчить, що фоноскопичні дослідження найчастіше спрямовані на: 1) технічне дослідження матеріалів та засобів відеозвукозапису; 2) дослідження акустичних сигналів та середовищ; 3) дослідження усної мови людини за її фізичними ознаками; 4) мовознавче дослідження усної мови людини та ін.

У практиці розслідування злочинів серед фоноскопичних досліджень (об'єктами яких можуть бути будь-які джерела звуку) набувають фонологічні дослідження, які пов'язані з вивченням усного мовлення людини. З точки зору фонології усне мовлення характеризується безліччю фонетичних ознак, які передають її артикуляційні й акустичні особливості: час, частоту, амплітуду, інтенсивність, швидкість, діапазон і т. д. По своїй фізичній природі усне мовлення являє акустичний сигнал, що утворюється в результаті складної анатомо-фізіологічної діяльності людини, що включає функціонування центральної нервової системи та мовного апарату. Анатомічні та фізіологічні особливості усного мовлення обумовлені будовою гортані і голосових зв'язок, а також типом дихання. Повітря, що проходить через голосову щілину, призводить голосові зв'язки у коливальний рух, в результаті чого утворюється голос певної висоти, сили і тембру. Починаючи з крику новонародженого і закінчуючи бурчанням у літньому віці, людський голос зазнає ряд перетворень, пов'язаних як із змінами біологічного характеру, так і з іншими чинниками. При цьому з віком змінюються не тільки висота і інтенсивність голосу, але і його тембр. Тому зв'язок між усною мовою та фізичними характеристиками людини відображає залежність мовноутворюючого апарату та мовленнєвої діяльності від анатомії і фізіології. Так, люди з низьким голосом мають більш високий зріст і об'єм грудної клітини.

Крім зазначених характеристик, що обумовлюють індивідуальність людського голосу, велике значення набуває формування навичок усного мовлення. Вони складаються із внутрішніх біологічних чинників, закладених у індивідуумі генетично, і з зовнішніх (навколишнє середовище, захворювання особи, освіта, виховання і т. д.). Під впливом таких чинників особа, опановуючи мовою, вчиться керувати своїм мовним апаратом. В міру формування механізмів усного мовлення вона застосовує усю систему мовних правил для викладу своїх думок, автоматично підбираючи граматичні та стилістичні засоби мови, логіку висловлювання. Тому з часом виробляється певний динамічний стереотип, що складається із звичного повторення (в однотипних ситуаціях) інтонацій і фраз певної конструкції. Зміна динамічного мовного стереотипу так само складно, як і його формування, вимагає значних затрат часу та зусиль.

Інформація про особистісні властивості особи, що міститься в його усному мовленні, умовно поділяється на змістовну і особистісну. Перша – це сукупність відомостей, наявних в усному повідомленні, яка свідчить про загальний інтелектуальний розвиток особи, його погляди, наявність у нього спеціальних, у тому числі професійних знань, а також про його обізнаність щодо подій, фактів чи обставин, відомих обмеженому колу осіб. Особистісна інформація є мовним вираженням змісту і структури усного висловлювання, вона відображає стиль, лексику, граматичний лад і логіку останнього – саме ті ознаки, які дозволяють судити про фізичний, психологічний і соціальний стан особистості, його статево-вікові характеристики, анатомічні особливості мовноутворюючих процесів [3].

На наш погляд, найбільш поширеними ідентифікаційними завданнями фоноскопичної експертизи є: 1) ідентифікація особи за мовленням; 2) встановлення приналежності певної репліки в розмові конкретній особі; 3) встановлення кількості співрозмовників, що приймають участь у комунікативному акті; 4) встановлення індивідуальних мовних особливостей («мовний» портрет особистості).

Фоноскопична експертиза вирішує й діагностичні завдання. Найчастіше вони виникають у випадках, коли отримати зразки мовлення неможливо, оскільки запис, наприклад, відбувався з телефонного каналу й диктор був анонімним. Подібні випадки зустрічаються при вчиненні вимагання, повідомленні про мінування об'єктів тощо. За голосом і мовленням анонімного диктора за допомогою психолінгвістичного аналізу визначаються: вік, стать, національність, культурно-освітній рівень, демографічні характеристики (регіон формування мовних навичок, регіон проживання на сьогодні), мовне оточення, володіння іншими мовами, соціальне і побутове середовище спілкування, професія, психічний і фізіологічний стан у момент розмови, тип темпераменту тощо. Якщо фонограма містить запис розмови двох невідомих людей, крім перерахованого, встановлюється: характер і особливості конкретної комунікативної ситуації, наявність чи відсутність відхилень у мовній поведінці, тип відносин між співрозмовниками, наявність чи відсутність вольового впливу співрозмовників один на одного, стиль спілкування. Одержання результатів такого виду досліджень можуть істотно полегшити встановлення особи. Іноді такі питання ставляться щодо запису мови відомої особи для з'ясування деяких приховуваних ним фактів.

Таким чином, криміналістична фоноскопія на сьогодні є однією із нових галузей криміналістичної техніки і виступає перспективним напрямком проведення сучасних криміналістичних досліджень. У зв'язку з цим, варто зауважити, що роль та значення фоноскопії у слідчій та судовій практиці за останній час помітно зросла. Така ситуація насамперед пояснюється широким поширенням у різних сферах діяльності засобів цифрової аудіо- та відеотехніки, у тому числі й у злочинній діяльності. Письмові методи фіксації інформації все частіше замінюються аудіо- та відеозаписом, і як наслідок, фонограми все частіше фігурують під час розслідування кримінальних про-

ваджень. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного розроблення й широкого впровадження новітніх досягнень криміналістичної фоноскопії у практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Література:

1. Белкин Р. С. *Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня* / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. – 240 с.
2. Костикова Н. А. *Звуковые следы в криминалистике: монография* / Н. А. Костикова. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 200 с.
3. Фомушкин А. А. *Голос и речь раскрывают криминальные тайны* / А. А. Фомушкин. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 129 с.

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ КОНТРАБАНДИ

Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: матеріали науково-практичної конференції 19 листопада 1997 р., м. Харків / Відп. ред. проф. В. С. Зеленецький, доц. Л. В. Дорош. Харків: Право, 1998. С. 102–106.

Одним з найбільш перспективних напрямків підвищення ефективності роботи митних органів по виявленню контрабанди є використання технічних засобів митного контролю (ТЗМК). Митними органами України тільки в 1996 р. за допомогою ТЗМК в 68 випадках було виявлено і затримано близько 350 кг наркотичних засобів, із них 22 випадки (147 кг 864 г) мали місце в Харківській та Сумській областях. Крім цього, необхідно враховувати й психологічний чинник, оскільки в окремих випадках використання ТЗМК психологічно підготує особу, щодо якої проводиться митний догляд, до добровільної видачі предметів контрабанди.

ТЗМК становлять комплекс спеціальних технічних засобів, які використовуються митними органами безпосередньо в процесі оперативного митного контролю всіх видів об'єктів, які переміщуються через митний кордон, з метою виявлення серед них матеріалів, предметів та речовин, заборонених для ввезення та вивезення або таких, що не відповідають декларованому змісту. Успішне виконання митними органами окремих видів

оперативних завдань по боротьбі з контрабандою та по рушеннями митних правил (ПМП) обумовлює необхідність використання ними спеціальних ТЗМК:

1) для перевірки митних документів і атрибутів митного забезпечення – оптичні збільшувальні прилади (лупи, мікроскопи);

2) для дистанційного одержання інформації про вміст об'єктів митного контролю, пошуку та виявлення предметів контрабанди – доглядові конвеєрні рентгенотелевізійні апарати, рентгеноапарати: флюороскопи прямого спостереження, ендоскопи, набори щупів, металошукачі, металодетектори та ін.;

3) для візуального спостереження за оперативною обстановкою в зонах митного контролю – радіолокаційна і оптична дальномірна апаратура (моно і стереотруби, йорські біноклі, телекамери та ін.);

4) для ідентифікаційного експрес-аналізу затриманих предметів контрабанди та ПМП – різноманітні аналізатори, експрес-ідентифікатори та ін.;

5) для забезпечення функцій проведення дізнання та документування щодо справ про контрабанду – набори криміналістичних засобів, технічні засоби документування (фотоапарати, відеокамери, відеоманітофони, диктофони та ін.);

6) для контролю носіїв аудіовідеоінформації – диктофони, аудіоплеєри, магнітофони, обладнання для переглядування фото- і кіноплівок, слайдів та ін.;

7) для виконання технологічних операцій при ручному митному догляді – індивідуальні та групові набори спеціального інструменту для розкриття предметів ручної поклажі, багажу, поштових відправлень, ящиків, контейнерів;

8) для накладення митного забезпечення – пломбінатори, замки, різні спеціальні позначки та ін.

Вважаємо необхідним зупинитися на двох проблемах, вирішення яких могло б значною мірою підвищити ефективність діяльності митних органів по виявленню та розкриттю контрабанди.

1. *Інспекційно-доглядові комплекси.* Перспективним напрямком у роботі оперативних підрозділів митних органів по виявленню контрабанди і тайників у великогабаритних об'єктах митного контролю є використання інспекційно-доглядових комплексів (ІДК). Їх можна класифікувати на: а) ІДК для контролю легкових машин, мікроавтобусів, автопричепів та вантажних місць до 3 т; б) ІДК для контролю залізничних і морських контейнерів, трейлерів та рефрижераторів; в) ІДК для авіаційних контейнерів. ІДК становить відокремлене приміщення-бокс, яке розташовується в митній зоні вантажної площадки автопереходу, міжнародного аеропорту, морського та річкового порту. В ІДК передбачена можливість спостереження тіньового зображення об'єктів у двох площинах – вертикальній та горизонтальній. Оператор також має можливість збільшувати окремі фрагменти одержано-

го тінювого зображення з метою більш детального обстеження конкретних його об'єктів.

ІДК дає змогу проконтролювати вантажний автомобіль, контейнер без їх розвантаження за декілька хвилин. Якщо час для детального догляду одного автомобіля митною доглядовою групою в складі двох осіб без використання спеціальних пошукових технічних засобів скла дає 6 годин, а при використанні спеціальної пошукової техніки цей час складає близько 1 години, то за допомогою ІДК час інспектування одного легкового автомобіля, мікроавтобуса в середньому складає не більше 4–5 хв.

2. *Використання технічних засобів візуального спостереження.* Однією із проблем, яка негативно впливає на ефективність виявлення та розслідування контрабанди є те, що митні органи не мають права здійснювати оперативно-розшукову діяльність (ОРД) в повному обсязі. У зв'язку з цим в проекті Митного кодексу України (ст.ст. 465–471) передбачено право проведення митними органами ОРД. Згідно з п. 5 ст. 467 вказаного проекту оперативні працівники митниць мають право проводити візуальне спостереження в зонах митного контролю та інших місцях здійснення або підготовки контрабанди з використанням фото-, кіно-, відеозйомки та інших технічних засобів. Тому перед митниками постає проблема техніко-криміналістичного забезпечення цього оперативно-розшукового заходу.

Візуальне спостереження являє собою оперативний захід, за допомогою якого забезпечується одержання інформації про поведінку та діяльність окремих осіб у конкретних умовах митних зон. Основними завданнями такого заходу є: 1) виявлення серед дій підконтрольних осіб спроб приховування від митного контролю предметів контрабанди; 2) встановлення фактів передачі іншим особам яких-небудь предметів; 3) виявлення фактів незаконного перетинання митного контролю; 4) одержання візуальної інформації та технічне документування поведінки пасажирів, які прибувають із «контрабандонебезпечних» регіонів; 5) контроль за оперативним складом митниць з метою виявлення і попередження здійснення ними протиправних дій.

Залежно від об'єктів та умов, в яких здійснюється візуальне спостереження, у цьому заході необхідно розрізнити два основні напрямки:

1) візуальне і телевізійне спостереження внутрішніх митних зон. До останніх відносяться пасажирські зони прильоту та відльоту міжнародних аеропортів, зони морських та річкових вокзалів, автостанцій, а також приміщення комплектації багажу пасажирів та ін. Найбільш важливі в оперативному відношенні ділянки митниць забезпечуються технічними засобами телевізійного спостереження (ТЗТС). Для вирішення таких завдань в основному використовуються ТЗТС японських фірм «GVS», «Panasonic». Основними вимогами до ТЗТС є: 1) можливість контролю одночасно всіх оперативно необхідних ділянок митниць; 2) можливість спостереження в горизонтальній та вертикальній площинах внаслідок повороту телевізій-

них камер; 4) можливість технічного документування дій осіб, зображень з будь-якого відеоконтрольного пристрою;

2) візуальне спостереження митних територій. Це оперативне завдання забезпечує можливість панорамного контролю за акваторіями територіальних і внутрішніх вод з метою одержання візуальної інформації про можливий незаконний підхід сторонніх кораблів, а також виявлення можливих фактів викиду з борту або підйому на борт контрабандних товарів після завершення процедури митного оформлення корабля. Вказані завдання вирішуються за допомогою радіолокаційної, оптичної далекомірної апаратури: польових і морських біноклів із збільшенням в 10–40 разів (БПЦ-12, БПЦ-20 та ін.), монокулярів (серії МП), моно- і стереотруб військових зразків, а також приладів нічного бачення тощо.

Таким чином, знання працівниками митниць оперативно-технічних можливостей ТЗМК, сучасних методик та способів їх використання, а також оволодіння практичними навиками роботи з ними – все це значною мірою забезпечує високий професійний рівень діяльності митних органів у боротьбі з контрабандою.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Науковий вісник Херсонського державн. університету:
зб. наук. пр. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2014.
Вип. № 6. Т. 2. С. 149–153*

Досліджуються проблеми застосування сучасних інформаційних технологій та їх роль для оптимізації розкриття, розслідування та профілактики злочинів. Обґрунтовується необхідність доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Доведено, що створення модулю «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого «Інсайт», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проєктів, оптимізує слідчу діяльність.

Ключові слова: інформаційні технології у розслідуванні злочинів, тактичні операції, «АРМ слідчого», оптимізація слідчої діяльності, криміналістична теорія тактичних операцій.

Исследуются проблемы применения современных информационных технологий и их роль для оптимизации раскрытия, расследования и профилактики преступлений. Обосновывается необходимость дополнить программно-информационную систему «АРМ следователя «Инсайт» отдельным модулем «Тактические операции», предусмотрев его в блоке «Криминалистические методики». Доказано, что создание модуля «Тактические операции» будет направлено на усовершенствование информационно-технологического программного комплекса «АРМ следователя «Инсайт», расширит границы реализации в практической деятельности следователя современных инновационных проектов, оптимизирует следственную деятельность.

Ключевые слова: информационные технологии в расследовании преступлений, тактические операции, «АРМ следователя», оптимизация следственной деятельности, криминалистическая теория тактических операций.

Shevchuk V. M. INTRODUCTION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES FOR OPTIMIZATION OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES

Investigates the problems of application of modern information technologies and their role in optimization of disclosure, investigation and prevention of crimes. Necessity of complement of software and information system in the «arm of the investigator «insight» separate module «Tactical operations», providing it in the block «Criminalistics methods. It is proved that the creation of module «Tactical operations» will contribute to the improvement of information technology software complex «arm investigator insight», to expand the boundaries of realization in the practical activity of the inspector of modern innovative projects, optimizes investigative activity.

Keywords: information technologies in the investigation of crimes, tactical operations, «an automated workplace of investigator», the optimization of investigative activities, criminalistics theory of tactical operations.

Постановка проблеми. У криміналістичній науковій літературі початок ХХІ ст. означився активізацією наукових досліджень проблем застосування інформаційних технологій, спрямованих на оптимізацію розкриття, розслідування та профілактики злочинів. йдеться про різного роду автоматизовані експертні й консультативні системи штучного інтелекту, інформаційно-аналітичні системи обробки статистичної інформації, до яких можна віднести: а) автоматизовані банки даних (АБД); б) автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС); в) автоматизовані робочі місця (АРМ); г) програмно-апаратні комплекси (ПАК); д) програмно-технічні комплекси (ПТК); е) системи автоматизованого прийняття рішення (АПР); (є) системи підтримки прийняття рішення (СППР); і ж) системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) [1, с. 194–202].

Запровадження й поширення зазначених систем, безумовно, спрямовано на підвищення ефективності роботи, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Щодо цього окремі вчені-криміна-

лісти пропонують різні системи і звертають увагу на достатньо позитивний досвід їх застосування. Важливим кроком у цьому напрямку можна вважати розроблення автоматизованих інформаційних систем. Крім цього, здійснені спроби щодо розробки інформаційних технологій і можливостей створення та впровадження АРМ для співробітників оперативно-розшукових і експертно-криміналістичних підрозділів. Тому серед найбільш перспективних напрямків запровадження проектів інформаційно-технологічного спрямування особливе місце займає розроблення й використання системи завданням якої є забезпечення підтримки у прийнятті рішень.

Ступінь розробленості проблеми. У криміналістичній науковій літературі певна увага приділялася питанням інформатизації процесу досудового слідства (Г. К. Авдєєва, В. В. Білоус, В. В. Бірюков, В. Є. Корноухов, В. О. Коновалова, М. С. Полевой, М. В. Салтєвський, В. Г. Хахановський, В. Ю. Шепітько та ін.). У спеціальній літературі по-різному визначають поняття «АРМ слідчого». Так, С. А. Ялишев вважає, що автоматизовані робочі місця слідчого становлять собою автономні інформаційні системи, забезпечуючи зберігання значного обсягу поточної інформації по розслідуваних злочинах, оснащені комп'ютерними програмами для висунення версій і планування слідчої діяльності [2, с. 45]; Н. Б. Сем'їна розглядає їх як комплекс програмних засобів, розміщених безпосередньо на робочому місці слідчого, застосування яких оптимізує й удосконалює слідчу діяльність у цілому [3, с. 15]; Б. В. Андрєєв вважає їх комплексом індивідуальних технічних і програмних засобів, призначених для автоматизації інформаційного забезпечення процесуальної діяльності [4, с. 85]; О. О. Белов – багатофункціональним пакетом прикладних програм, сформованих на підставі кібернетичної моделі процесу розслідування [5, с. 134–135]. Отже, автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого можна визначити як сукупність інформаційно-програмно-технічних засобів, що надають слідчому підтримку у прийнятті рішень у процесі розслідування злочинів, автоматизують інформаційне забезпечення його процесуальної діяльності.

Метою статті є дослідження проблем запровадження сучасних інформаційних технологій, їх роль для оптимізації розкриття, розслідування та профілактики злочинів. Обґрунтувати необхідність доповнення програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт» окремим модулем «Тактичні операції». Створення і застосування модулю «Тактичні операції» розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів, оптимізує кримінальне провадження.

Виклад основного матеріалу. Використання АРМ слідчого спрямоване на оптимізацію, раціоналізацію й удосконалення слідчої роботи. Зокрема забезпечувати: 1) планування по конкретних кримінальних справах і складання календарних планів роботи; 2) відбір і передачу необхідної інформації для проведення відповідних заходів у ході оперативно-розшукової діяльності; 3) належне оформлення такої інформації, в тому числі у формі

дачі доручень відповідно КПК; 4) накопичення й аналіз інформації по кримінальних справах, особливо великих за обсягом і багатоепізодних; 5) використання, введеної в пам'ять ЕОМ інформації для автоматизації процесу підготовки слідчих та інших документів у потрібній кількості примірників; 6) автоматизацію контролю за дотриманням процесуальних термінів і здійснення планових заходів; 7) зберігання й використання різноманітної довідкової інформації у кримінальних провадженнях; 8) ефективний самоконтроль і контроль з боку керівників слідчих підрозділів за розслідуванням кримінальних проваджень на будь-якому етапі; 9) організацію і проведення експертиз; 10) аналіз інформації по злочинах минулих років, відпрацювання рекомендацій щодо їх розкриття й використання типових ознак та ситуацій [6, с. 687–688]. На думку О. О. Белова, залежно від конкретної слідчої ситуації дані системи пропонують алгоритм слідчих дій з викладенням процесуального порядку й особливостей їх проведення [7, с. 104]. Незалежно від модифікації АРМ слідчого дозволяє оптимізувати складання процесуальних документів із розслідуваних проваджень (для чого призначені шаблони таких документів) і перевірку об'єкта-суб'єкта за криміналістичним обліком. АРМ слідчого містять бланки планів розслідування, нормативно-правові акти, коментарі до них, широко використовуються гіперпосилання, які полегшують перехід до тексту вихідного нормативного документа.

До структури АРМ слідчого входять інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні системи [8, с. 88]. Застосування такого АРМ дає можливість слідчому використовувати інформацію: 1) нормативну, що міститься в кримінально-правовому і процесуальному законах, а також в інших нормативно-правових актах; 2) методичну, зосереджену у спеціальній літературі, що містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів; 3) доказову, яка надходить із процесуальних джерел і містить необхідні відомості про обставини розслідуваного злочину; 4) оперативну, що міститься в непроцесуальних джерелах; 5) довідкову, яка охоплює відомості про слідчу дільницю, район, область, а також певну інформацію про організації й підприємства, правоохоронні органи, експертні установи тощо.

Серед функцій АРМ слідчого виокремлюють: 1) оргтехнічну, яка дозволяє: (а) здійснювати планування розслідування по кримінальних справах, що перебуває у провадженні одного слідчого; (б) сприяє найбільш оптимальному розподілу його навантаження протягом робочого дня, а також на перспективу; (в) забезпечує контроль за строками розслідування кримінальних справ. Виконанню даної функції відповідає підсистема АРМ слідчого «Поточний контроль». Крім того, оргтехнічна функція забезпечується також підсистемою «Документи», що містить зразки процесуальних документів, а також докази по кримінальних справах; 2) довідкову, яка містить інформацію про (а) попереднє дослідження слідів злочину, (б) методики розслідування, (в) види експертиз, (г) іншу додаткову інформацію, необхід-

ність у якій може виникнути. Виконання цієї функції забезпечує підсистема «Довідка»; 3) контролюючи, що забезпечує автоматичну кваліфікацію злочинів і перевірку доказовості обставин, які підлягають установленню в процесі розслідування. За реалізацію даної функції відповідає підсистема «Контроль за якістю розслідування»; 4) консультативну, що забезпечує слідчого програмами розслідування і алгоритмами дій у відповідних ситуаціях, рекомендаціями з тактики проведення окремих слідчих дій, відомостями з криміналістичних характеристик, системами типових версій та ін.; 5) пошукову, що надає можливість оперативного відшукування необхідної для розслідування інформації як довідкового, так і доказового значення за рахунок підключення АРМ до регіональної і єдиної відомчої інформаційної мережі.

Викликає певний науковий інтерес і система запропонована Н. Б. Водяновою [9, с. 120–121], на думку якої, структура та зміст програмного комплексу «Автоматизоване робоче місце слідчого» повинні охоплювати блоки, які містять у собі: «законодавство» – різні довідкові правові системи із значним масивом правової й довідкової інформації; «документи» – зразки процесуальних документів та їх архітектоніка; «докази» – інформацію про докази по кримінальних справах, що знаходиться у провадженні слідчого; «слідчі дії» – процесуальні правила та криміналістичні рекомендації з проведення окремих слідчих дій; «судові експертизи» – перелік питань, розв’язуваних різними видами судових експертиз, а також об’єкти й методи дослідження експертиз та ін.; «техніко-криміналістичні засоби» – інформацію про сучасні науково-технічні засоби, цілі та правила їх використання; «криміналістичні методики розслідування окремих видів злочинів» – систему наукових знань про механізм учинення окремих видів злочинів, що сприяє встановленню кваліфікуючих ознак конкретного злочину й конкретизації обставин, що підлягають доказуванню, а також рекомендації типових програм з використання відповідних реальним умовам слідчої практики тактичних прийомів, методів і засобів розкриття й розслідування окремих видів злочинів; «правоохоронні органи й експертні установи» – систему цих органів та установ; «слідча практика» – відбиття передового слідчого досвіду; «словник термінів» – визначення й тлумачення різних понять, категорій, конструкцій, у тому числі і правових; «довідкова інформація» – відомості різноманітного характеру, що можуть бути корисними слідчому у зв’язку з виконанням його професійних обов’язків (наприклад, дані, що стосуються попереднього вивчення слідів злочину).

Усі ці перелічені блоки містять у собі інформацію, яка тим чи іншим чином може бути використана слідчим у здійсненні його професійної діяльності й тим самим сприяти розкриттю й розслідуванню злочинів. Окрім цього, основним компонентом АРМ слідчого має стати календарний план виконання всіх слідчих функцій на певний період часу. Описані вище блоки покликані доповнювати основний план діяльності слідчого необхідною ін-

формацією, уточнювати його й деталізувати, надавати інформаційну, методичну й технічну підтримку в його роботі. Разом з вищезгаданими компонентами необхідною є програма «Контроль за якістю і строками розслідування», що працює в автоматичному режимі.

Принцип дії запропонованої форми «АРМ слідчого» полягає в наступному. Спочатку слідчий складає плани розслідування окремих кримінальних справ, що знаходяться в його провадженні, шляхом введення всієї наявної по конкретній справі інформації в пам'ять комп'ютерного устрою за запропонованою формою. За необхідності шляхом застосування ПК він складає детальні плани проведення окремих слідчих або інших дій чи заходів у довільній, зручній для себе формі. При виконанні слідчим цих дій відчутно можуть допомогти блоки, включені в АРМ слідчого, які містять корисну інформацію; в) далі відбувається автоматизоване об'єднання окремих планів у цілісний план-графік слідчої діяльності на певний період часу. Зазначимо, що слідчий у будь-який час може доповнювати, уточнювати або змінювати відомості в кожному з планів. Завдяки взаємозв'язку і взаємозумовленості між загальним календарним планом діяльності слідчого, планами розслідування окремих кримінальних справ і планами підготовки й проведення окремих слідчих або інших дій і заходів, внесені зміни й доповнення знайдуть відбиття у всіх планах, яких вони стосуються, без втрати яких-небудь відомостей.

Разом із тим, незважаючи на безсумнівні переваги впровадження зазначених систем АРМ в практику діяльності слідчого, при їх створенні і застосуванні мають місце певні складнощі та недоліки.

По-перше, при створенні АРМ не в повній мірі враховувалися широкі можливості сучасних персональних комп'ютерів, які можуть бути успішно використані для потреб слідства. Як вбачається, основною причиною цього є однотипність природи цих програмних продуктів. Вони становлять собою текстовий реєстр з набором бланків (шаблонів) процесуальних документів. Деякі з них містять нескладну пошукову систему у вигляді низки послідовних переліків від списку слідчих і справ, що перебувають у їх провадженні до переліку документів у кримінальному провадженні. На жаль, швидкість розвитку комп'ютерних технологій і програмних продуктів значно перевищує швидкість створення спеціальних криміналістичних програмних комплексів, які в подальшому стають незатребуваними при зміні покоління комп'ютерної техніки. У деяких випадках на момент завершення роботи над програмним продуктом операційна система, до якої він був адаптований, виявляється вже застарілою з обмеженим використанням.

По-друге, важливим недоліком існуючих баз знань є також те, що супроводжуюче їх програмне забезпечення не відповідає сучасним вимогам (не адаптоване до сучасних операційних систем ЕОМ). Структура цих баз і характер відомостей, що в них містяться, розроблені з метою лише допомогти слідчому в його рутинній роботі з автоматичного складання процесуальних

документів, швидкого їх пошуку в електронному архіві, пошуку відомостей щодо певних процесуальних осіб (експертів, свідків, потерпілих). На жаль, в існуючих базах знань «АРМ слідчого» бракує відомостей, необхідних при виконанні і плануванні слідчим розслідування, побудові слідчих версій, моделюванні події злочину [10, с. 91–92].

По-третє, як окремих недолік можна також відзначити недостатність у базах даних окремих блоків довідково-інформаційного характеру, що сприяють криміналістичним рекомендаціям, а також брак їх певного алгоритму. У зв'язку із цим при застосуванні цих систем коло функцій слідчого як користувача АРМ звузилося практично до технічного оформлення процесуальних документів.

По-четверте, існує ще одна проблема застосування АРМ захисту документів від несанкціонованого доступу. Автори-розробники намагаються її вирішити за допомогою АС «Реєстрація». При першому запуску АРМ користувачеві належить пройти процедуру реєстрації, яка вирішує два завдання: захист інформації й автоматичне внесення в документи, що формуються, особистих даних. При реєстрації користувачем заповнюються поля спеціальної бази даних (прізвище, ініціали, посада, класний чин, місце служби тощо), вводиться в систему його власний пароль. Введені особисті дані автоматично вставляються у відповідні місця всіх документів, що формуються в ході роботи даного користувача з АРМ. Пароль захищає складені за допомогою АРМ документи від несанкціонованого доступу. Пропонуються інші механізми забезпечення захисту АРМ від останнього.

Перелічені недоліки у певній мірі враховані при розробленні програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”», до структури якої входять такі 12 блоків: «законодавство» – нормативно-правові акти, які регулюють діяльність слідчого; «документ» – зразки процесуальних документів; «слідчі дії» – процесуальну регламентацію й тактику слідчих дій, зразки планів і схем місця події й умовні позначення об'єктів; «науково-технічні засоби» – техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства; «судові експертизи» – підготовку матеріалів для призначення судових експертиз і типові запитання; «слідча практика»; «криміналістичні методики» – методики розслідування окремих видів злочинів; «навчання» – програми-тренажери; тести для перевірки рівня знань з криміналістики; навчальні відеофільми; «словник термінів» – словник термінів з криміналістики; «бібліографія»; «правоохоронні органи й експертні установи» – основні відомості й адреси; «додаткова корисна інформація». Головне завдання цієї системи – забезпечення підтримки прийняття рішень [11, с. 50]. «АРМ слідчого “Інсайт”» розміщено в мережі Інтернет.

Створенню програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”» передувала підготовка окремих модулів у вигляді баз знань та інформаційно-пошукових систем, побудова детального алгоритму, за яким у подальшому програмістами складався спеціальний програмний продукт, який

і забезпечив роботу цього алгоритму в сучасних інформаційних системах. Автори-розробники науковці лабораторії «Використання сучасних досягнень науки й техніки у боротьбі зі злочинністю» Інституту вивчення проблем злочинності Національної АПРН України на підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх окремих етапів виокремили низку принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: (1) відповідність алгоритму, що є фундаментом для створення певної інформаційної технології; (2) модульність і системність (підсистеми створюються у вигляді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); (3) адаптованість до сучасних операційних систем та інших програмних продуктів; (4) можливість переведення на іншу мову програмування (в тому числі на мову наступних поколінь); (5) простота у використанні й надійність, що дозволяє слідчому, який має навички користувача ПЕОМ середнього рівня, без сторонньої допомоги використовувати АРМ слідчого.

Системне і спеціальне програмне забезпечення «АРМ слідчого «Інсайт» дозволяє слідчому додатково створювати власні бази даних, складати процесуальні документи і звіти (в тому числі з використанням графічного матеріалу), будувати плани і схеми, моделювати об'єкти і події, дуже швидко здійснювати запити й пошуки відомостей щодо окремих осіб, об'єктів і подій, досліджувати аудіо- й відеозаписи, фотознімки, графічні об'єкти та ін.

Незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшому вдосконаленні розроблюваних інформаційних систем і створенні належних умов для їх успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого» – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі, вважаємо за доцільне доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики».

На нашу думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів:

1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину: «Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення особи злочинця», «Встановлення мотивів учинення злочину», «Встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину»; «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Встановлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.;

2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Так, при розслідуванні службових злочинів у митній

сфері, залежно від проміжних завдань на початковому етапі можна виокремити такі тактичні операції: «Затримання злочинця на місці вчинення злочину з речовим доказом», «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу», «Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення», «Установлення й викриття незаконного випуску товарів зі складів тимчасового зберігання»; «Установлення й викриття фіктивного знищення товарів», «Встановлення та викриття незаконного митного оформлення, вчиненого шляхом використання фіктивних сертифікатів на товари», «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи»; «Викриття злочинця», «Документ», «Контрольована поставка наркотиків» та ін.

Тактичні операції ситуаційно зумовлені, тому слід враховувати слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування службових злочинів у митній сфері. Залежно від обсягу і змісту даних, що послужили підставою для початку кримінального провадження, а також інформації про злочинця [12, с. 192–201] пропонується три найбільш типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: а) існують достатні дані про вчинення службового злочину в митних органах, відома особа, яка його вчинила; б) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома або інформація про неї обмежена; в) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, є відомості про злочинця, але той зник з місця події. Стосовно вказаних слідчих ситуацій пропонуються відповідні за змістом і специфікою тактичні операції.

При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці, відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням наступних елементів: а) етапи розслідування; б) слідчі ситуації; в) проміжні тактичні завдання; г) зміст тактичної операції; д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції; є) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. Так, йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, які адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності.

Висновки. Створення модулю «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого “Інсайт”», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів, послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці. Такого роду системи надають суб'єкту розслідування безліч переваг

у виконанні його професійних функцій. Істотно скорочуючи часові витрати слідчого на пошук необхідної інформації, значно мінімізуючи помилки. Вони оптимізують його роботу в цілому, підвищують її якість, тим самим сприяють виробленню і прийняттю своєчасних, обґрунтованих і найбільш раціональних рішень у ході розслідування по кримінальній справі. У зв'язку із цим, на думку вченого, подальше вивчення й розроблення такого АРМ слідчого, яке буде відповідати сучасним умовам всього процесу розслідування злочинів, вбачається вельми актуальним і необхідним. Основним призначенням програмного забезпечення АРМ слідчого повинна виступати комплексна автоматизація діяльності слідчих органів, а головна мета його розробки, створення й використання полягає в наданні інформаційної підтримки слідчим при виконанні ними своїх функціональних обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19. – С. 194–202.
2. Яльшев С. А. Информационные технологии и криминалистика / С. А. Яльшев // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений: сб. науч. трудов: в 2-х ч. Ч. 2. – М. : Акад. управления МВД России, 2005. – С. 45.
3. Семьина Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н. Б. Семьина. – М., 2009. – С. 15.
4. Андреев Б. В. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации / Б. В. Андреев, П. Н. Пак, В. П. Хорст. – М. : Юрлитинформ, 2001. – С. 85.
5. Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : дис. ... канд. юрид. наук / О. А. Белов. – М., 2007. С. 134–135.
6. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В. М. Плішкін / за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внут. справ України, 1999. – С. 687–688.
7. Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений / О. А. Белов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 104.
8. Шепітько В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2010. – С. 88.
9. Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография / Н. Б. Водянова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 120–121.
10. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів/ В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Видав. «Кроссрод», 2007. – Вип. 13. – С. 91–92.
11. Шепітько, В. Ю. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 50.

12. Шевчук, В. М. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди / В. М. Шевчук // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 40. – С. 192–201.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КАРАНТИНУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (12–13 червня, 2020 р., м. Одеса); Міжнародний гуманітарний університет. Одеса: Гельветика, 2020. С. 69–76.

Історія виникнення, розвитку та формування криміналістичних знань свідчить про те, що криміналістика завжди була інноваційною наукою, їй притаманий інноваційний характер, вона постійно розвивалася за інноваційним сценарієм [6; 7]. Інноваційний шлях розвитку криміналістики обумовлений передусім новітніми науковими розробками, впровадженням інформаційних технологій, високотехнологічного обладнання, науково-технічних засобів нового покоління, комп'ютеризацією та автоматизацією процесу розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Тому створення (розроблення) та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів завжди було, і залишається сьогодні, одним із пріоритетних завдань криміналістики [5].

У сучасних реаліях досить актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем створення та застосування інноваційних засобів, прийомів та методів у різних видах судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського), у різних видах юридичних практик (слідчій, судовій, експертній, адвокатській, прокурорській та ін.) та в окремих напрямках людської діяльності, з одного боку, у злочинній, з іншого – у діяльності органів правопорядку та суду у сфері протидії злочинності [6].

У зв'язку із цим, досить перспективним та інноваційним напрямком є використання інформаційних технологій у судовому провадженні. Так, влада КНР запустили проект, в рамках якого позовні заяви розглядаються прямо в месенджері WeChat, а рішення і вирок у справі виносить штучний інтелект. Мова йде про так звані «технології», які були створені у м. Ханчжоу ще декілька років поспіль. Цей проект було інтегровано у популярний

на території Китаю месенджер WeChat, який фактично представляє собою велику соціальну мережу. Лише з моменту запуску із березня до кінця 2019 р. штучний інтелект розглянув більше трьох мільйонів судових справ, працює він і зараз. Такі судові засідання проводить віртуальний суддя, який перед початком розгляду уточнює у позивача, чи не має він заперечень проти розгляду справи в електронній формі. Сам процес проходить у форматі відеочату, а вердикт у справі виносить штучний інтелект. Практика свідчить, що найчастіше у віртуальному суді розглядаються торгівельні спори в інтернеті, справи про авторські права і претензії щодо відповідальності за продукцію в електронній комерції. З огляду на наявних 850 мільйонів інтернет-користувачів у Китаї, такі «кібер-суди» суттєво полегшили роботу суддів. Зараз сервіс працює у 12 провінціях та регіонах країни. Як вказує статистика, більше 90% китайських судів у тій чи іншій мірі використовують механізми вирішення судових спорів із використанням інтернету [2].

На наш погляд, такий інноваційний підхід є досить перспективним і він мабуть багато у чому визначає майбутнє судової системи, можливості впровадження у діяльність судів штучного інтелекту по прийняттю рішень по певним категоріям справ. Такий напрямок застосування інновацій у судово провадження може суттєво вплинути на найближче майбутнє судів, у тому числі й конституційних, антикорупційних, господарських і т.д. Як вбачається, така система має бути ретельно продумана та адаптована до особливостей нашого національного законодавства та організації судової системи.

З огляду на вищевикладене, виникає декілька критичних зауважень.

По перше, у ранішезгадуваних джерелах, на жаль, не розкриваються принципи та механізми, відповідно яких працює така система. Вочевидь, зрозуміло, що такі можливості є, оскільки більшість таких судових справ (проваджень), які розглядаються «кібер-судами» є типовими. І якщо завантажити прецедентні судові рішення і створити потужну інформаційну базу таких рішень, то штучному інтелекту цілком в силах вирішити судовий спір та винести рішення. Крім цього, досить важливим є врахування системи оцінки доказів, де кожному доказу присвоюється певна «вага і значимість» у цифровому значенні. Проте, недосконалість комп'ютерних програм, алгоритмів та систем інформаційного забезпечення можуть призводити до судових помилок та винесення незаконних рішень.

По, друге, запровадження ідеї «кібер-судів», пов'язано із формалізацією, створенням та пропонуванням відповідних шаблонів у вигляді програм і алгоритмів, тому такий підхід жодним чином не повинен протиставлятися творчому підходу й не позбавляти судовий розгляд індивідуальності та професіоналізму мислення [4, с. 368–374]. Зазначене пересвідчує, що індивідуальність і неповторність судового розгляду конкретного злочину, адміністративного проступку, цивільного спору з одного боку, і неможливість типізації «без залишку» усіх можливих ситуацій, версій, завдань і пропонування до них відповідних програм, алгоритмів, типових судових рішень,

з іншого, не дозволяє говорити про повну «технологічність», тобто стовідсоткову формалізацію процесу судового розгляду в цілому і можливості об'єктивно та законно вирішити усі судові ситуації, зокрема. У зв'язку з цим, у такій діяльності вагомим залишається творчий підхід, де, передусім, виокремлюється вміння адаптування типових рекомендацій до умов конкретного процесу судового провадження, який неможливий без участі та контролю з боку судді. Тому цей напрямок досліджень, потребує глибокого осмислення та критичного підходу і обумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок та розвідок означеної проблематики.

У цьому плані, як вбачається, певний науковий і практичний інтерес набувають дослідження та пропозиції вітчизняних науковців (М. В. Шепітько та ін.), які враховують вище зазначені застереження і досить виважено підходять до проблем застосування штучного інтелекту у судовому провадженні. Для автоматизації прийняття рішення суддею під час кваліфікації кримінального правопорушення та призначення покарання автором пропонується створення системи у вигляді Автоматизованого робочого місця судді (АРМС). Суттєвою відмінністю запропонованої системи від вищезгадуваної полягає у тому, що вони створюються для допомоги судді у його роботі, інформаційного та технічного супроводження прийняття суддею рішень, а не з метою підміни та повного виключення судді з цього процесу. АРМС мають виконувати функції не тільки здійснення програм, алгоритмів або методик судового розгляду окремих категорій справ. Такі системи мають бути автоматизовані, що вказує не тільки на збирання корисної для судді інформації в одному ресурсі, але й самостійного виконання окремих функцій судді таким ресурсом. Пропоноване АРМС має створювати документи та проект судового рішення, які зазвичай складає суддя, з мінімальними для нього затратами часу. Крім того, суддя має змогу *обирати* (виділено автором – В. Шевчук) запропонований системою варіант прийнятого судового рішення, який буде видаватися на підставі сформованої окремої криміналістичної методики та узагальненої судової практики за видом кримінального правопорушення [8, с. 155–158].

На нашу думку, запропонована система дійсно дозволить досягти економії витраченого часу на створення документів, прийняття рішень та їх фіксацію в єдиних реєстрах, не виключаючи творчий підхід та участь судді у цьому процесі. Разом із тим, необхідно враховувати позитивні і негативні моменти впровадження такої системи і електронного судочинства взагалі, про що неодноразово зверталась увага у спеціальній літературі. Так, до очевидних переваг електронної системи судочинства можна віднести такі: своєчасність інформування юристів; економія робочого часу співробітників судів; економія витрат на друк документів тощо. Серед її ключових особливостей на сьогодні треба зазначити такі: електронне заповнення позовних документів; он-лайн консультація з інформації і документів, що використовуються у процесі судочинства; проведення онлайн засідання;

електронні запити та надання електронних копій; можливість використання певної електронної адреси, на яку користувачі системи можуть отримувати інформацію з канцелярії суду або від юристів [1, с. 105]. Крім цього, такий підхід дозволяє мінімізувати кількість судових помилок під час судового розгляду, знижує корупційні ризики та надає можливість ефективно вирішувати завдання у різних сферах судочинства.

Не зважаючи на всі переваги електронного судочинства, треба зазначити і певні негативні і проблемні моменти. Це насамперед досить високий ризик втрати юридично важливої інформації, відсутність «комп'ютерної грамотності» на рівні кваліфікованих користувачів у суддів і співробітників апарату судів (що становить серйозну проблему для людей особливо старшого покоління); розроблення та введення в експлуатацію (що в наших умовах ще більш складна справа) відповідного програмного забезпечення; необхідне технічне оснащення судів. Деякі дослідники відмічають проблему впровадження електронного судочинства через психологічний аспект, адже більшість наших громадян ще надає перевагу традиційному «паперовому» судочинству. Очевидно, наслідком віртуалізації судового процесу стає доступність судової інформації для широкого кола юридичної спільноти та інших користувачів. Ймовірно, Україна не поспішає із веденням такої системи – адже осіб, зацікавлених у втаємниченні такої інформації нині мабуть більше, ніж тих, хто міг би нею скористатися [1, с. 105].

Реалії сьогодення свідчать про те, що система електронного судочинства в Україні є недосконалою, адже для переходу правосуддя в онлайн потрібні системі та продумані зміни. Якби запровадження Електронного суду в Україні, яке мало відбутись ще минулого року, пройшло безперешкодно, то сьогоднішні виклики для правосуддя в умовах карантину не спричинили б стільки проблем, оскільки значну частину роботи, пов'язану із здійсненням правосуддя, можна було б виконувати за допомогою Інтернету – дистанційно.

Для ефективної роботи судів в умовах карантину в Україні необхідно:

- 1) завершити обладнання усі залів судових засідань судів і відповідних приміщень установ виконання покарань технічними пристроями і програмним забезпеченням для здійснення дистанційного судового розгляду;
- 2) зобов'язати апарати судів приймати електронні документи та визначити службових осіб, відповідальних за електронний документообіг між канцелярією суду та учасниками судового розгляду;
- 3) забезпечити однаковий режим роботи судів в усій державі;
- 4) при вирішенні питання про відкладення судового розгляду судді зобов'язані керуватися винятково нормами КПК України, діяти на користь учасників судового розгляду, не допускаючи порушень засади розумних строків [1, с. 214].

З огляду на викладене, мождна дійти до висновку, що наша вітчизняна система правосуддя сьогодні ще не зовсім готова забезпечити реалізацію процесуальних гарантій та прав учасників кримінального провадження у по-

вній мірі, адже на практиці судові засідання відкладаються або взагалі не проводяться і нерідко порушуються права учасників процесу. Тому у сучасних умовах пандемія коронавірусної інфекції COVID-19 сьогодні зробила великий виклик судовій системі і поставила серед першочергових завдань необхідність удосконалення електронного судочинства. Вбачається, що загалом сама ситуація із пандемією та введенням карантину однозначно мають пришвидшити процеси розвитку інформаційних технологій у судах і сприятимуть впровадженню електронного судочинства із врахуванням передового зарубіжного досвіду та найкращих світових практик. Питання забезпечення доступу до правосуддя онлайн набуло особливої актуальності під час карантину та ще раз підтвердило необхідність якнайшвидшого запровадження в Україні системи електронного судочинства.

Література:

1. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 103–109.
2. В Китае мобильные «кибер-суды» вынесли 3 миллиона приговоров <http://sublata.com/v-kitae-mobilnye-kiber-sudy-vynесли-3-milliona-prigovorov>
3. Сенік Т. Б. Сучасні реалії відкладення судового розгляду у кримінальному провадженні // Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 26–28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp. С. 210–214.
4. Шевчук В. М. Проблеми формалізації криміналістичних знань та їх застосування у слідчій діяльності // Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. 2013. Т. 26. № 2/2. Симферополь, С. 368–374.
5. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.142–147.
6. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
7. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків, 2019. С. 147–150.
8. Шепітько М. В. Автоматизація прийняття рішення суддею під час кваліфікації кримінального правопорушення та призначення покарання // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : міжнар. «круглий стіл» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Х. : Право, 2019. С. 155–158.

РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Теорія і практика правознавства: електр. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». 2012. Вип. 1(2). [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1.2012/Shevchuk.pdf

Розглянуто питання застосування комп'ютерних технологій для підвищення ефективності реалізації тактичних операцій у розслідуванні злочинів. Проаналізовано роль «АРМ слідчого» у процесі оптимізації застосування тактичних операцій. Запропоновано «АРМ слідчого» доповнити окремим елементом «Тактичні операції».

Ключові слова: тактична операція, комп'ютерні технології, «АРМ слідчого», ефективність розслідування.

У криміналістичній науковій літературі в останні десятиліття ХХ ст. певна увага приділялася питанням комп'ютеризації (інформатизації) процесу досудового слідства (В. О. Коновалова, 1989; В. Є. Корноухов, 1992; А. П. Полежаєв, 1993; М. С. Полевой, В. В. Крилов, 1993; О. Ф. Родін, 1997; В. С. Дробатухін, 1998 та ін.). Початок ХХІ ст. у криміналістиці позначився активізацією наукових досліджень проблем застосування комп'ютерних технологій у розкритті, розслідуванні та профілактиці злочинів.

Комп'ютеризація, як важливий напрямок успішної оптимізації та раціоналізації слідчої діяльності, дає змогу суттєво підвищити якість і результативність інформаційно-аналітичної роботи слідчих та оперативних працівників, а також процесу розслідування в цілому. Серед завдань, що вирішуються з використанням комп'ютерної техніки, можна назвати: 1) автоматизацію діяльності слідчих на стадіях порушення й розслідування кримінальних справ (АРМ слідчого); 2) автоматизацію обліку й контролю за розслідуванням кримінальних справ у слідчому підрозділі (АРМ керівника); 3) створення автоматизованих інформаційно-рекомендуючих систем, що містять типові методики розслідування окремих видів злочинів; 4) фіксацію обстановки місця події для його комп'ютерної реконструкції з побудовою схем останнього; 5) автоматизацію криміналістичних обліків, особливо дактилоскопічних, та ін. [6, с. 73].

Як справедливо зазначає В. В. Тіщенко, актуальним завданням на перспективу є розробка типових програм розслідування й використання їх у слідчій практиці на підставі комп'ютерно-інформаційного забезпечення.

Розроблені програми, що включають інформацію про типові слідчі ситуації різних категорій злочинів, доцільно занести в автоматизований банк даних (АБД), поступово їх накопичуючи, поновлюючи й деталізуючи [19, с. 114]. На нашу думку, це повною мірою стосується й розробки тактичних операцій і підвищення ефективності їх застосування за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій.

Варто зазначити, що протягом останніх років для органів досудового розслідування створювалися різні автоматизовані спеціальні інформаційні системи, аналогічні програмно-технічні продукти, спрямовані на оптимізацію роботи по розкриттю, розслідуванню й попередженню злочинів [8, с. 117]. йдеться про різного роду автоматизовані, експертні й консультативні системи штучного інтелекту, інформаційно-аналітичні системи обробки статистичної інформації та ін. [24, с. 194–202], до яких можна віднести: а) автоматизовані банки даних (АБД); б) автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС); в) автоматизовані робочі місця (АРМ); г) програмно-апаратні комплекси (ПАК); д) програмно-технічні комплекси (ПТК); е) системи автоматизованого прийняття рішення (АПР); є) системи підтримки прийняття рішення (СППР); ж) системи підтримки судової експертизи (СПСЕ) [3, с. 90].

Запровадження й поширення зазначених систем, безумовно, спрямовано на підвищення ефективності роботи, уніфікацію й автоматизацію документообігу, збереження документів. Щодо цього окремі вчені-криміналісти пропонують різні системи і звертають увагу на достатньо позитивний досвід їх застосування. Зокрема, важливим кроком у цьому напрямку можна вважати розроблення автоматизованих інформаційних систем: АРАМІС («Автоматизоване Робоче Місце Інформаційної Системи», яка в процесі наступних модифікацій одержала нову назву – «ФЛІНТ», «Слідство»), «Слідчий-М», «Версія», «Убивство», «Кримінал», системи ПІК [14, с. 195, 201], комплекс АРМ «Досудове провадження» [16, с. 97–98], «Спеціалізована територіально-розподільна автоматизована система» [10, с. 446–448], спеціалізовані територіально-розподільні автоматизовані системи («Єдина автоматизована система правоохоронних органів про склад та діяльність міжнародних терористичних та кримінальних організацій») [5, с. 8–12] тощо. Окрім цього, робилися спроби розвитку інформаційних технологій і можливостей створення та впровадження АРМ для співробітників оперативно-розшукових і експертно-криміналістичних підрозділів.

Разом із тим варто зазначити, що особливе місце серед перспективних напрямків запровадження проектів інформаційно-технологічного спрямування належить розробленню й використанню автоматизованих систем типу «Автоматизоване робоче місце».

Для даного дослідження науковий і практичний інтерес має розроблення і втілення в практику «Автоматизованого робочого місця слідчого», головним завданням якого є забезпечення підтримки у прийнятті рішень.

АРМ слідчого має охоплювати системи: інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні [20, с. 88]. Застосування такого АРМ дає можливість слідчому використовувати інформацію: 1) нормативну, що міститься в кримінально-правовому і процесуальному законах, а також в інших нормативно-правових актах; 2) методичну, зосереджену у спеціальній літературі, що містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів; 3) доказову, яка надходить із процесуальних джерел і містить необхідні відомості про обставини розслідуваного злочину; 4) оперативну, що міститься в непроцесуальних джерелах; 5) довідкову, яка охоплює відомості про слідчу дільницю, район, область, а також певну інформацію про організації й підприємства, правоохоронні органи, експертні установи тощо [7, с. 361].

Н. Б. Водянова слушно вказує, що з метою поліпшення і спрощення діяльності слідчого розробляються спеціальні комп'ютерні програми, однією з яких є система «Автоматизоване робоче місце слідчого». Такого роду системи надають суб'єктові розслідування безліч переваг у виконанні його професійних функцій. Так, істотно скорочуючи часові витрати слідчого на пошуки необхідної інформації, значно мінімізуючи помилки, вони оптимізують його роботу в цілому, підвищують її якість і тим самим сприяють виробленню і прийняттю своєчасних, обґрунтованих і найбільш раціональних рішень у ході розслідування по кримінальній справі. У зв'язку із цим, на думку вченого, подальше вивчення й розроблення такого АРМ слідчого, яке буде відповідати сучасним умовам всього процесу розслідування злочинів, вбачається вельми актуальним і необхідним. Основним призначенням програмного забезпечення АРМ слідчого повинна виступати комплексна автоматизація діяльності органів попереднього розслідування злочинів, а головна мета його розробки, створення й використання полягає в наданні інформаційної підтримки слідчим при виконанні ними своїх функціональних обов'язків [4, с. 114–116].

У спеціальній літературі по-різному визначають поняття «АРМ слідчого». Наприклад, С. А. Ялишев зазначає, що автоматизовані робочі місця слідчого становлять собою автономні інформаційні системи, забезпечуючи зберігання значного обсягу поточної інформації по розслідуваних злочинах, оснащені комп'ютерними програмами для висунення версій і планування слідчої діяльності [27, с. 45]; Н. Б. Сем'їна вважає їх комплексом програмних засобів, розміщених безпосередньо на робочому місці слідчого, застосування яких оптимізує й удосконалює слідчу діяльність у цілому [18, с. 15]; Б. В. Андреев – комплексом індивідуальних технічних і програмних засобів, призначених для автоматизації інформаційного забезпечення процесуальної діяльності [1, с. 85]; О. О. Белов – багатофункціональним пакетом прикладних програм, сформованих на підставі кібернетичної моделі процесу розслідування [2, с. 134–135]. З нашого погляду, вищевказані поняття «АРМ слідчого» вказують лише на окремі аспекти досліджуваної категорії.

Таким чином, автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого можна визначити як сукупність інформаційно-програмно-технічних засобів, що надають слідчому підтримку у прийнятті рішень у процесі розслідування злочинів, автоматизують інформаційне забезпечення його процесуальної діяльності. За своїм технічним навантаженням АРМ слідчого має охоплювати певні комп'ютерно-технічні засоби і програмні продукти [7, с. 360–362]. Використання АРМ слідчого спрямовано на оптимізацію, раціоналізацію й удосконалення слідчої роботи.

Застосування АРМ слідчого безпосередньо в процесі розслідування злочинів дає змогу здійснювати: 1) планування по конкретних кримінальних справах і складання календарних планів роботи; 2) відбір і передачу необхідної інформації для проведення відповідних заходів у ході оперативно-розшукової діяльності; 3) належне оформлення такої інформації, в тому числі у формі дачі доручень відповідно КПК; 4) накопичення та аналіз інформації по кримінальних справах, особливо великих за обсягом і багато-епізодних; 5) використання, введеної в пам'ять ЕОМ інформації для автоматизації процесу підготовки слідчих та інших документів у потрібній кількості примірників; 6) автоматизацію контролю за дотриманням процесуальних термінів і здійснення планових заходів; 7) зберігання й використання різноманітної довідкової інформації по кримінальних справах; 8) ефективний самоконтроль і контроль з боку керівників слідчих підрозділів за розслідуванням кримінальних справ на будь-якому етапі; 9) організацію і проведення експертиз; 10) аналіз інформації по злочинах минулих років, відпрацювання рекомендацій щодо їх розкриття й використання типових ознак та ситуацій [13, с. 687–688].

Структура АРМ працівника правоохоронних органів передбачає наявність таких систем: а) технічних засобів, що складається із засобів обчислювальної, комунікаційної, організаційної техніки й технічних засобів спеціального призначення; б) програмних засобів, що складається із системного (загального) і прикладного (спеціального) програмного забезпечення; в) техніко-криміналістичного, методичного й тактичного забезпечення; г) загальних і спеціальних інформаційно-довідкових баз знань та ін. Система технічних засобів АРМ слідчого складається з комп'ютера з периферійним обладнанням і відповідним програмним забезпеченням і комплексу техніко-криміналістичних засобів виявлення, дослідження й фіксації доказової інформації. Програмне забезпечення загальне «керує» роботою комп'ютера та його окремих частин, прикладне (спеціальне) використовується для вирішення окремих завдань [21, с. 194–202; 20, с. 109].

У криміналістичних джерелах неодноразово зверталась увага на важливість і доцільність використання подібних інформаційних комплексів, досліджувалися їх переваги й недоліки. Зокрема, О. О. Белов, акцентуючи увагу на перспективах створення і впровадження спеціалізованих інформаційно-методичного характеру АРМ слідчого, зазначає, що на даний час такі

АРМ включають підсистеми, що містять типові (автоматизовані) методики розслідування окремих видів злочинів. Залежно від конкретної слідчої ситуації дані підсистеми пропонують алгоритм слідчих дій з викладенням процесуального порядку й особливостей їх проведення [2, с. 104].

Як слушно підкреслює Є. П. Іщенко, незалежно від модифікації АРМ слідчого дозволяє оптимізувати складання процесуальних документів із розслідуваних справ (для чого призначені шаблони таких документів) і перевірку об'єкта-суб'єкта за криміналістичним обліком. АРМ слідчого містять бланки планів розслідування, нормативно-правові акти, коментарі до них, широко використовуються гіперпосилання, які полегшують перехід до тексту вихідного нормативного документа [6, с. 3].

У наукових криміналістичних джерелах уже приділялася певна увага питанням розроблення і впровадження в практику АРМ слідчого. Пропонувалися різні його системи, а саме: «Арсенал» [9, с. 163], «Ракурс» [17, с. 63], «Автоматизированное рабочее место следователя (дознавателя)» [28], «Інформаційна система – автоматизоване робоче місце слідчого» [12], «Автоматизированное рабочее место следователя» [15, с. 63–65] та ін.

На сьогодні, зазначають окремі вчені-криміналісти, сучасні АРМ слідчого охоплюють собою підсистеми, що містять типові автоматизовані методики розслідування окремих видів злочинів. Комп'ютерні інформаційно-рекомендуючі системи, що містять зазначені методики, призначені надавати допомогу при розслідуванні. Залежно від конкретної слідчої ситуації вони пропонують алгоритм слідчих дій та особливості їх проведення. Система містить також довідкові матеріали, необхідні слідчому при розслідуванні окремих видів злочину. Зокрема, розроблені й успішно апробовані у слідчій практиці наступні підсистеми АРМ у сферах: а) комп'ютерної інформації, б) пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, в) пов'язаних з посяганнями на культурні цінності, г) грабежів і розбійних нападів на громадян, д) квартирних крадіжок, е) кримінальних пожеж, є) бандитизму та ін. [6, с. 75].

Залежно від конкретної слідчої ситуації вказані підсистеми пропонують алгоритм слідчих дій з викладенням процесуального порядку й особливостей їх проведення [4, с. 112]. Створюються АРМ слідчого як автономні інформаційні системи, чим забезпечується зберігання великого обсягу поточної інформації з розслідуваних злочинів, оснащені програмами висунення версій, планування і т.д. Наприклад, розроблена програма «Типові версії у справах про вбивства» включає 88 типових версій у справах про вбивства, які можна отримати, зіставляючи дані про потерпілого, про спосіб учинення злочину, місце й час. Існує можливість обміну інформацією між АРМ, видача інформації, її захист тощо, а також підключення АРМ до регіональної і єдиної відомчої інформаційної мережі [11, с. 131–135].

Найбільш вдалим є комплекс «АРМ», розроблений колективом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки й техніки у боротьбі зі злочинністю» Інституту вивчення проблем злочинності Національної АПРН

України. Загальний алгоритм побудови комп'ютерної бази знань «Автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого «Інсайт» складається з 12 систем, що містять наступні блоки: «законодавство» – нормативно-правові акти, регулюючі діяльність слідчого; «документ» – зразки процесуальних документів; «слідчі дії» – процесуальну регламентацію й тактику слідчих дій, зразки планів і схем місця події й умовні позначення об'єктів; «науково-технічні засоби» – техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства; «судові експертизи» – підготовку матеріалів для призначення судових експертиз і типові запитання; «слідча практика»; «криміналістичні методики» – методики розслідування окремих видів злочинів; «навчання» – програми-тренажери; тести для перевірки рівня знань з криміналістики; навчальні відеофільми; «словник термінів» – словник термінів з криміналістики; «бібліографія»; «правоохоронні органи й експертні установи» – основні відомості й адреси; «додаткова корисна інформація». Головне завдання цього алгоритму – забезпечення підтримки прийняття рішень [26, с. 33–36; 22, с. 50; 24, с. 252–264; 20, с. 85]. «АРМ слідчого «Інсайт» розміщено в мережі Інтернет (Режим доступу: <http://www.sledovatel.com.ua>).

Створенню програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого «Інсайт» передувала підготовка окремих модулів у виді баз знань та інформаційно-пошукових систем і побудова детального алгоритму, за яким у подальшому програмістами склався спеціальний програмний продукт, який і забезпечив роботу цього алгоритму в сучасних інформаційних системах. Автори-розробники на підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх окремих етапів, виокремили низку принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: 1) відповідність алгоритму, що є фундаментом для створення певної інформаційної технології; 2) модульність і системність (підсистеми створюються у виді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); 3) адаптованість до сучасних операційних систем та інших програмних продуктів; 4) можливість переведення на іншу мову програмування (в тому числі на мову наступних поколінь); 5) простота у використанні й надійність, що дозволяє слідчому, який має навички користувача ПЕОМ середнього рівня, без сторонньої допомоги використовувати АРМ слідчого.

Незважаючи на достатньо позитивний досвід у застосуванні інформаційних технологій у слідчій діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшого вдосконалення розроблюваних інформаційних систем і створення умов стосовно реального використання так званих продуктів криміналістики. В. Ю. Шепітько слушно зауважує, що на сучасному етапі спостерігається тенденція, пов'язана з переходом від розгляду і пропонування окремих тактичних операцій до їх типізації щодо окремих видів (чи категорій) злочинів» [23, с. 181]. Типові тактичні операції

становлять собою доцільні програми дій слідчого, що виконують важливу методичну функцію й дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні [25, с. 198].

У цьому розумінні є сенс розглядуваний комплекс «АРМ слідчого «Інсайт» доповнити окремим елементом запропонованої системи – «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці, відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням наступних елементів: а) етапи розслідування, б) слідчі ситуації, в) проміжні тактичні завдання, г) зміст тактичної операції, д) суб'єкти, які взаємодіють при проведенні тактичної операції, є) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені та апробовані на практиці тактичні операції.

Таким чином, одним з пріоритетних напрямків удосконалення інформаційно-методичного забезпечення розкриття, розслідування й попередження злочинів є розробка і впровадження у слідчу практику сучасних комп'ютерних технологій, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності. Комп'ютеризація процесу розслідування буде сприяти створенню й запровадженню у практику автоматизованих робочих місць, підвищенню ефективності й результативності роботи слідчих, співробітників оперативно-розшукових органів, експертів-криміналістів і в цілому боротьбі зі злочинністю.

Список літератури:

1. *Андреев Б. В.* Расследование преступлений в сфере компьютерной информации / Б. В. Андреев, П. Н. Пак, В. П. Хорст. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 198 с.
2. *Белов О. А.* Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений / О. А. Белов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 136 с.
3. *Білоус В. В.* Роль інформаційних технологій у реформуванні кримінально-процесуального законодавства / В. В. Білоус // Криміналістика 21 століття : матеріали міжнар. наук.-практ конф., 25–26 листоп. 2010 р. – Х. : Право, 2010. – С. 90.
4. *Водянова Н. Б.* Основы планирования и программирования следственной деятельности: монография / Н. Б. Водянова. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 144 с.
5. *Горошко И. В.* Современное состояние и перспективы развития информационно-вычислительной системы органов внутренних дел России / И. В. Горошко // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ конф. (20–21 квітня 2004 р.). – Ч. 1. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – С. 8–12.
6. *Ищенко Е. П.* Компьютеризация процесса расследования преступлений // Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «Контракт» ; ИНФРА-М, 2003. – С.73–78.

7. *Караханьян А. К.* Проблемы компьютеризации расследования / А. К. Караханьян // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : материалы респ. науч.-практ. конф., 14–15 мая 1992 г. – Екатеринбург, 1992. – С. 360–362.
8. *Ковалев С. А.* Использование программного обеспечения поддержки процесса расследования по преступлениям в сфере компьютерной информации / С. А. Ковалев // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов : межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград : Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. – С. 117.
9. Компьютерные технологии в юридической деятельности / под ред. Н. С. Полевого, В. В. Крылова. – М. : БЕК, 1994. – С. 163.
10. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – С. 446–448.
11. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эскархопуло. – СПб. : Лань, 2001. – 928 с.
12. Научно-производственная компания Дата Инфо Электрон. ресурс . – Режим доступа : <http://www.datainfo.com.ua>
13. *Плішкін В. М.* Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В. М. Плішкін; за ред. Ю. Ф. Кравченка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. -702с.
14. *Просвирнин Ю. Г.* Программное обеспечение расследования преступлений против личности / Ю. Г. Просвирнин ; под ред. О. Я. Баева // Расследование преступлений против личности : учеб. пособие. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. – С. 195–201.
15. *Разумовская Е. А.* Назначение и возможности программного комплекса «автоматизированное рабочее место следователя» / Е. А. Разумовская // Криминалисть. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2008. – № 1. – С. 63–65.
16. *Разумовская Е. А.* Оптимизация труда следователя путем использования программного комплекса «Автоматизированное рабочее место следователя» / Е. А. Разумовская // Вестник криминалистики. – М. : Спарк, 2008, № 1 (25). – С. 97–98.
17. *Родин А. Ф.* Использование компьютерных технологий в деятельности следователя / А. Ф. Родин, Б. Ф. Вехов ; под ред. Б. П. Смогоринского. – Волгоград : ООП ВА МВД России, 2003. – С. 63.
18. *Семьина Н. Б.* Основы планирования и программирования следственной деятельности : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 : уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / Наталья Борисовна Семьина. – М., 2009. – 22 с.
19. *Тіщенко В. В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В. В. Тіщенко. – Одеса : Фенікс, 2007. – 260 с.
20. *Шепітько В. Ю.* Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. – Х. : Вид. агенція «АПОСТІЛЬ», 2010. – 576 с.

21. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдеєва // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Право, 2010. – Вип. 19. – С. 194–202.
22. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
23. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 380 с.
24. Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько, В. В. Білоус, Л. І. Керик // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Вип. 17. – Х. : Кроссроуд, 2009. – С. 252–264.
25. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Кроссроуд, 2007. – Вип. 14. – С. 198.
26. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 травня 2009 р. – Х. : Право, 2009. – С. 33–36.
27. Ялышев С. А. Информационные технологии и криминалистика / С. А. Ялышев // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений : Сб. науч. трудов (в двух частях). – М. : Акад. управл. МВД России, 2005. – Ч. 2. – С. 45–48.
28. Technical Sovt Group, 2003. Електрон. ресурс. – Режим доступу : <http://www.ts-group.ru/download.php>.

Шевчук В. М. Роль компьютерных технологий для повышения эффективности тактических операций.

Рассмотрены вопросы использования компьютерных технологий в целях повышения эффективности тактических операций при расследовании преступлений. Проанализировано роль «АРМ следователя» в процессе оптимизации применения тактических операций. Предложено «АРМ следователя» дополнить отдельным элементом «Тактические операции».

Ключевые слова: тактическая операция, компьютерные технологии, «АРМ следователя», эффективность расследования.

Shevchuk V. M. The role of computer technologies in increasing of tactical operations efficacy.

The issues connected with computer technologies and their usage in order to increase efficacy of tactical operations while investigating crimes have been analysed in the article. The role of «AWP of an investigator» during the process of optimization has also been explored of using tactical operations. A separate term «Tactical operations» as an additional element to the term «AWP of an investigator» has been proposed in the article.

Key words: tactical operations, computer technologies, «AWP of an investigator», efficacy of investigation.

ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ І КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Право і держава в дослідженнях молодих вчених : матер. 5-ї Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 23 березня 2012р.). Одеса : Фенікс, 2012. – С. 229–232.

У криміналістичній літературі ще в останні десятиліття минулого століття певна увага приділялася питанням комп'ютеризації (інформатизації) процесу досудового слідства (Коновалова В. О., 1989; Корноухов В. Є., 1992; Полежаєв А. П., 1993; Полевой Н. С., Крилов В. В., 1993; Родін О. Ф., 1997; Дробатухін В. С., 1998 та ін.). Початок ХХІ століття в криміналістиці ознаменувався активізацією наукових досліджень проблем застосування комп'ютерних технологій у розкритті, розслідуванні та профілактиці злочинів (Бірюков В. В., 2002; Хахановський В. Г., Тебякін О. М., Оліщук Ю. В., 2002; Денісова О. О., 2005; Зацеркляний М. М., Струнков В. М., 2005; Шепітько В. Ю., Білоус В. В., Керик А. І., 2009; Мазниченко Ю. О., 2010; та ін.).

Справедливо зазначається в літературі (Іщенко Є. П., Топорков О. О., 2003), що підвищення ефективності роботи правоохоронних органів по розкриттю та розслідуванню злочинів сьогодні неможливо без інтеграції в криміналістику інформаційних технологій, які базуються в першу чергу на персональних комп'ютерах.

Комп'ютеризація є важливим напрямком успішної оптимізації слідчої діяльності, вона дає змогу суттєво підвищити якість і результативність інформаційно-аналітичної роботи слідчих і оперативних працівників під час розкриття та розслідування злочинів. Застосування комп'ютерної техніки може бути корисним при вирішенні самих різноманітних аналітичних завдань, в першу чергу, пов'язаних із складанням найбільш складних процесуальних документів, постанов про притягнення в якості обвинуваченого, обвинувальних висновків, постанов про продовження термінів слідства і утримання під вартою.

Зазначені процеси пов'язані не тільки з перенесенням криміналістичної інформації на електронні носії, але й з доцільним розподілом банків даних, можливостями обміну оперативною інформацією за допомогою новітніх телекомунікаційних систем та засобів під час взаємодії із правоохоронними органами інших держав. На сучасному етапі слідчий не може виконувати свою діяльність без створення інтегрованих баз даних, банків даних, інформаційних систем, які можуть у багато разів спростити пошук, аналіз, передачу і обробку інформації. Мова йде саме про впровадження окремих інно-

ваційних проектів інформаційно-технологічного спрямування, як один із напрямків підвищення якості слідчої діяльності.

У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько (2007р.) правильно зазначає, що подібні інноваційні розробки можуть відноситись до виявлення та пропонування нових тактичних прийомів та їх комбінацій, типових версій чи слідчих ситуацій, побудови та впровадження окремих криміналістичних методик відносно нових видів злочинів. Саме такі розробки пов'язані з пропозицією, що відноситься до програмування та алгоритмізації процесу розслідування, створення доцільних програм дій слідчого.

Впровадження комп'ютерних технологій в роботу правоохоронних органів може здійснюватися як для вдосконалення процесу слідчого провадження – складання процесуальних та інших документів, так і для інших цілей (накопичення та аналізу інформації за кримінальними справами, особливо об'ємними та багатоепізодними; планування; отримання довідкової інформації у кримінальних справах з оперативно-довідкових та оперативнорозшукових обліків; розробки алгоритмізованих методик розслідування кримінальних справ за різними видами злочинів; створення та використання баз даних для отримання необхідної у ході слідства інформації та ін.).

Комп'ютерні технології також суттєво впливають як на процес планування розслідування злочинів окремих видів, так і на планування діяльності слідчого в цілому. У той же час, процес і технологія висунення версій і визначення питань, що підлягають доказуванню, в умовах застосування слідчим комп'ютерних технологій мають яскраво виражену специфіку. По-перше, при використанні комп'ютерних баз даних слідчий, насамперед, має справу з так званими «типовими» версіями. По-друге, мова може йти вже не про висунення версій на основі вивчення первинної (вихідної) інформації на початковому етапі розслідування, а про вибір для подальшої перевірки найбільш ймовірних типових версій, що містяться в комп'ютерних базах даних. По-третє, сам розумовий процес слідчого по висуненню версій обумовлений специфікою та якістю наявного програмного забезпечення комп'ютерної техніки, а також якістю методичного забезпечення цієї діяльності.

За допомогою комп'ютерної техніки не тільки раціоналізуються інформаційні процеси, але і впроваджуються комп'ютеризовані системи підтримки прийняття слідчими, експертами, оперативними співробітниками, суддями відповідних рішень. Застосування засобів комп'ютерної техніки навіть у найбільш складних формах, заснованих на використанні методів «штучного інтелекту», аж ніяк не означає, що слідчий або експерт стають бездумними виконавцями рішень, прийнятих комп'ютером. По-перше, комп'ютерний «інтелект» є в цьому випадку узагальненим передовим досвідом слідчої (експертної) діяльності, а по-друге, мова йде винятково про рекомендації, що не мають обов'язкового характеру.

Визначаючи перспективи застосування комп'ютерів при вивченні криміналістики, можна виділити наступні: використання засобів обчислювальної

техніки і автоматизованих інформаційно-довідкових систем; освоєння розроблених на комп'ютерній базі систем підтримки прийняття рішень, автоматизованих робочих місць (АРМ) співробітників різних служб і підрозділів правоохоронних органів; застосування комп'ютерів у ході практичних занять по криміналістичній техніці, тактиці й методиці; використання комп'ютерів для набуття практичних навичок розкриття й розслідування окремих видів злочинів (на базі імітаційних навчальних систем); застосування комп'ютерного контролю знань по різних розділах і галузях криміналістики.

На наш погляд, варто зауважити, що серед завдань, що вирішуються із використанням комп'ютерної техніки необхідно особливо відзначити також наступні: 1) автоматизація діяльності слідчих на стадії порушення та розслідування кримінальних справ (АРМ слідчого); 2) автоматизація обліку та контролю за розслідуванням кримінальних справ у слідчому підрозділі (АРМ керівника); 3) створення автоматизованих інформаційно-рекомендуючих систем, які містять типові методики розслідування окремих видів злочинів; 4) фіксація обстановки місця події для його комп'ютерної реконструкції з побудовою схем цього місця; 5) автоматизація криміналістичних обліків, особливо дактилоскопічних та ін.

Протягом тривалого періоду останніх років для органів попереднього (досудового) розслідування створювалися різні автоматизовані спеціальні інформаційні системи та інші аналогічні програмно-технічні продукти, спрямовані на оптимізацію роботи по розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів. Мова йде про різного роду автоматизовані, експертні, консультативні системи штучного інтелекту, інформаційно-аналітичні системи обробки статистичної інформації та ін. До таких можна віднести: автоматизовані банки даних (АБД); автоматизовані інформаційно-пошукові системи (АІПС); автоматизовані робочі місця (АРМ); програмно-апаратні комплекси (ПАК); програмно-технічні комплекси (ПТК); системи автоматизованого прийняття рішення (АПР), системи підтримки прийняття рішення (СППР) або системи підтримки судової експертизи (СПСЕ).

На наш погляд, певний науково-практичний інтерес має комплекс «Автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого «Інсайт», розроблений колективом лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (Шепітько В. Ю., Білоус В. В., Керик Л. І., 2009).

Слід зауважити, незважаючи на достатньо позитивний досвід у використанні інформаційних технологій у слідчій діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшому вдосконаленні розроблюваних інформаційних систем та створення умов щодо реального використання «продуктів» криміналістики. У цьому розумінні вважаємо доцільним, саме на базі розглядуваного комплексу «АРМ-слідчого «Інсайт»» доцільно було би його доповнити окремим елементом запропонованої сис-

теми – «тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики».

Таким чином, одним із пріоритетних напрямків удосконалювання інформаційно-методичного забезпечення розкриття, розслідування та попередження злочинів є розробка і впровадження в слідчу практику комп'ютерного програмного забезпечення, що має організаційно-методичний характер. Оптимізації слідчої діяльності буде сприяти певна комп'ютеризація, що безсумнівно дозволить вивести таку специфічну діяльність на якісно більш високий рівень. Разом з тим, слід зазначити, запровадження подібних інновацій інформаційного спрямування не позбавляє слідчу діяльність її творчого характеру. На наше переконання, впровадження таких АРМ слідчого у практику розслідування злочинів буде сприяти підвищенню ефективності й результативності роботи слідчих, співробітників оперативно-розшукових органів, експертів-криміналістів і в цілому всього процесу розслідування злочинів. У зв'язку з цим, на наш погляд слушними є твердження В. Ю. Шепітько (2010 р.) про те, що підвищенню якості розслідування злочинів в цілому сприятиме використання комп'ютеризованих типових слідчих ситуацій, типових версій, типових криміналістичних характеристик, типових обставин, що підлягають з'ясуванню, типових тактичних операцій, типових програм розслідування відповідних видів злочинів.

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ

Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса НАПрН України / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Х.: Право, 2019. С.142–147.

В умовах сьогодення одним із головних завдань криміналістики є створення та застосування новітніх засобів, прийомів та методів виявлення, розкриття та розслідування злочинів, встановлення істинних обставин кримінального провадження. Для успішного вирішення таких завдань криміналістика інтегрує та синтезує у собі сучасні досягнення науки і техніки [1, с. 95–100]. Крім цього, на сьогодні заострення соціально-економічних та політичних проблем в Україні поряд із новітніми тенденціями всесвітнього науково-технічного прогресу призвело до змін кількісних та

якісних показників злочинності, а також появи нових негативних тенденцій в її динаміці та структурі. Все це поставило перед вітчизняною криміналістикою нові завдання, пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності. Тому створення та запровадження криміналістичних інноваційних продуктів є одним із пріоритетних завдань криміналістики на сучасному етапі та нагальною потребою практики.

Вивчення та аналіз криміналістичної літератури, свідчить про те, що у криміналістиці по різному розуміють інновації, інколи пропонуються інновації, які не є такими, або мають сумнівний характер й не відповідають вимогам інновацій у криміналістиці. Застосування терміну «інновації» у теорії криміналістики має бути не просто використанням модного терміну або ігрою слів, інновації у криміналістиці мають мати правильне розуміння та тлумачення. Під інноваціями у криміналістиці розуміють розроблені та впроваджені в практику нові сучасні методи, прийоми, технології, технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти, метою яких є оптимізація розслідування злочинів та їх судового розгляду, підвищення якості та ефективності правозастосовної діяльності і зменшення помилок [4, 40]. Відтак, розроблення цієї проблематики є досить актуальною та значимою як у теоретичному так і у практичному сенсі.

Інноваційні напрями розвитку криміналістики тісно пов'язані з її завданнями в сучасних умовах. Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії злочинності. Загальною метою криміналістики є сприяння правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення та супровід розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм, їх судового розгляду. Ця мета реалізується на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [5, 163]

Сучасний етап розвитку вітчизняної криміналістики, її перспективи характеризуються активними дослідженнями та зстосуваннями інноваційних підходів, засобів та технологій у всіх її складових – загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці і криміналістичній методиці.

У галузі загальної теорії криміналістики триває процес самоідентифікації, уточнення предмета та об'єкта цієї науки. У зв'язку з цим В. А. Журавель вказує, що наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення [2, 103].

Певний науковий інтерес набувають пропозиції окремих науковців (Т. С. Волчецька, 2014) таких іновацій у криміналістичній методології як нові інтеграційні технології, такі як *гендерний підхід*, а також *ювенальний підхід* в кримінальному судочинстві. При цьому різні підходи до розслідування злочинів з урахуванням статевої приналежності злочинців, а також специфіку провадження слідчих (розшукових) дій по відношенню до жінок

і чоловіків уже були об'єктами криміналістичних досліджень. Криміналістичні проблеми, пов'язані зі злочинністю неповнолітніх, були також предметом дослідження у криміналістиці (Л. А. Каневський). Далі авторка зазначає, що з огляду на це доцільно було б в рамках криміналістичної методології розробити загальне учення з означених напрямків. Їх можна було б назвати відповідно *гендерної криміналістикою* та *ювенальною криміналістикою*. На наш погляд, такі пропозиції є сумнівними. Доцільно їх розглядати як наукові напрямки досліджень у криміналістиці, зокрема, застосування гендерного та ювенального підходів у криміналістиці. Тому такі «інновації» у криміналістиці потребують додаткового аналізу та поглибленого осмислення. Більше того, не всі пропозиції та новели у криміналістиці є інноваціями.

На наш погляд, серед інноваційних напрямків досліджень загальної теорії криміналістики можна виділити такі: подальше розроблення та удосконалення наукознавчих засад криміналістики; уточнення предмета та об'єктів криміналістики; вивчення та дослідження функцій та завдань криміналістики у сучасних умовах протидії злочинності; дослідження дискусійних проблем методології криміналістики; вивчення та дослідження понятійного апарату та мови криміналістики; подальше розроблення криміналістичної систематики; формування та розроблення системи окремих криміналістичних теорій; розроблення проблем криміналістичної стратегії; та ін

У галузі криміналістичної техніки до інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки, зокрема, нові розроблені або прилаштовані до потреб слідчої (судової) практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації та ін. Прикладами інновацій в правозастосовній діяльності слугують ідентифікаційні біометричні системи за статичними та динамічними ознаками людини (системи електронної ідентифікації людини за біометричними ознаками – відбитками рук пальців, ознаками зовнішності, малюнку райдужної оболонки ока, ДНК, ознаками ходи, почерку та ін.), автоматизовані робочі місця (зокрема, АРМ слідчого «Інсайт»), автоматизовані інформаційно-пошукові системи та бази даних («Слідча практика», «Слідчий прецедент» та ін.), тощо. [5, 40].

Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної техніки (Р. А. Степанюк, 2019) з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Вивчення літератури свідчить про те, що до структури криміналістичної техніки прийнято відносити традиційні галузі. До числа нетрадиційних галузей інколи включають криміналістичне дослідження матеріалів і речовин, криміналістичну вибухотехніку, фоноскопію та одорологію. Лише в окремих джерелах можна виявити розділи техніко-криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації,

криміналістичного дослідження наркотичних засобів і сильнодіючих, отруйних речовин, ідентифікації за ДНК. Водночас, указані галузі нерідко взагалі не згадуються як складові криміналістичної техніки, хоча у сучасній правоохоронній практиці вони є одними із найбільш затребуваних [3, 162]. Вони визначають інноваційні напрями досліджень у галузі криміналістичної техніки.

Інноваційними напрямками дослідження криміналістичної тактики є розроблення нових тактичних прийомів, їх комплексів, тактичних комбінацій та тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій та ін. Важливими напрямками інноваційних досліджень у криміналістичній тактиці виступають проблеми розроблення тактики підтримання обвинувачення і тактики захисту у кримінальному судочинстві (О. Я. Баєв, 2016). Перспективними є інноваційні дослідження проблем тактичних основ проведення негласних слідчих (розшукових) дій та тактики судового розгляду кримінальних проваджень (І. Когутич, 2016).

Інновації у криміналістичній методиці тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки воно вимагає удосконалення наявних та розроблення нових методик розслідування (В. О. Коновалова, 2016; В. А. Журавель, 2013). Інновації у цій галузі криміналістики спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів злочинів, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін. Крім цього, сучасні потреби правозастосовної практики обумовлюють необхідність розроблення методик здійснення професійного захисту від кримінального переслідування та методик підтримання державного обвинувачення за різними видами злочинів.

Таким чином, криміналістика, інтегруючи новітні досягнення науки та техніки, створює для правоохоронних органів інноваційні засоби, прийоми та методи боротьби зі злочинністю. Все це відповідним чином відбивається на стан та інноваційні напрями розвитку криміналістики в умовах сьогодення.

На наш погляд, у криміналістиці повинна існувати система наукових положень, об'єднаних в криміналістичну теорію, що забезпечують перехід із системи наукового знання і запровадження їх у практичну діяльність з метою оптимізувати процес реалізації криміналістичних рекомендацій. На наш погляд, така теорія може називатися *криміналістичною інноватикою*, її об'єктом є спеціальний вид діяльності – інноваційна криміналістична діяльність, а предметом виступають специфічні закономірності цієї діяльності. Криміналістична інноваційна діяльність, як самостійний об'єкт криміналістичних досліджень, носить забезпечувальний (обслуговуючий) по відношенню щодо діяльності по розслідуванню злочинів.

Криміналістична інноватика пов'язана із юридичною та соціальною інноватикою і є окремою галузю наукових знань. Тому назріла необхідність розроблення криміналістичної інноватики як окремої криміналістичної теорії.

Література:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. М.: ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2001. 837с.
2. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан // Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренко. 2016. Вип. 1. С. 98–104.
3. Степанюк Р. А. Структура криміналістичної техніки : шляхи удосконалення // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матеріали міжн.-правової конф., присвяченої 150-річчю від дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 24 квітня 2019 р.). Х.: Право, 2019. С. 162–163.
4. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.
5. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні // Підприємництво, господарство і право. 2018. № 3. С. 163–166.

ІННОВАЦІЙНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОДУКТИ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ

Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса : Видавничий дім «Гельветика». 2020. Том XXVI. С. 129–155.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної криміналістики та її перспективи характеризуються активними дослідженнями та застосуванням інноваційних засобів та технологій у всіх її складових – загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній

тактиці та криміналістичній методиці. Інноваційні напрями розвитку криміналістики тісно пов'язані з вирішенням її завдань в умовах глобалізації та інформатизації цифрового суспільства та широкого впровадження інноваційних інформаційних технологій [22]. Сьогодні завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії кримінальним явищам. У зв'язку із цим, головним завданням криміналістики є сприяння органам правопорядку у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки [2, с. 61; 12, с. 338].

Для успішного вирішення цього та інших завдань криміналістика інтегрує та синтезує у собі сучасні досягнення науки і техніки [25, с. 148; 5, С. 275–277]. Тому процес формування криміналістичних знань у сучасних умовах є залежним від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища призвела фактично до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Враховуючи наведене, нині відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи й у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [26, с. 144].

Необхідність вибору криміналістикою інноваційного шляху розвитку викликана та обумовлена об'єктивними причинами, пов'язаними із «соціальним замовленням» практики, спрямованими на пошук адекватних інноваційних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності. Відтак, створення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів завжди було і залишається сьогодні одним із пріоритетних та визначальних завдань криміналістики. У зв'язку із цим, критичного наукового переосмислення та в окремих випадках певного перегляду потребують ціла низка наукознавчих проблем криміналістики, пов'язаних із дослідженням інноваційних засад криміналістичної науки та практики розроблення та впровадження інновацій у діяльність органів правопорядку з метою підвищення ефективності їх роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення інноваційних напрямків розвитку криміналістики внесли Т. В. Авер'янова, Г. К. Авдеєва, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, Р. С. Белкін, А. В. Дулов, М. І. Долженко, М. В. Жижина, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, І. І. Когутич, М. В. Салтевський, Р. А. Степанюк, Н. Б. Нечаєва, В. В. Тіщенко, Ю. В. Черноус, Б. В. Щур, В. Ю. Шепітько та ін. В окремих роботах розглядаються питання інновацій у криміналістиці та проблем їх застосування у правозас-

тосовній практиці (Г. К. Авдеєва, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін.). Водночас, існує низка теоретичних та практичних проблем формування концепції інновацій у криміналістиці, яка залишається нерозробленою або належить до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності. На даний час також дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні теорії криміналістичних інновацій, у тому числі й проблема розроблення і формування категоріально-понятійного апарату криміналістичної інноватики як нової наукової концепції. Насьогодні залишаються не дослідженими поняття інноваційного криміналістичного продукту, його, ознак, властивостей, що потребує нагального вирішення і проведення відповідних наукових розробок у цій царині знань.

Метою статті є дослідження проблем сутності та поняття інноваційного криміналістичного продукту, його, ознак, властивостей, теоретичних проблем розроблення та практики їх впровадження ізастосування у правозастосовній діяльності. Ставиться за мету провести аналіз наукових підходів до розуміння таких категорій як інноваційний криміналістичний продукт та криміналістична інновація, сформулювати їх визначення, виокремити їх суттєві ознаки та властивості, проаналізувати співвідношення цих понять.

Виклад основного матеріалу дослідження. У криміналістичній доктрині і правозастосовній практиці сьогодні питання щодо поняття інноваційного криміналістичного продукту та криміналістичної інновації, їх ознак залишається дискусійним. Попри це, є очевидним, що переважна більшість науковців (Т. В. Авер'янова, Г. К. Авдеєва, М. В. Жижина, В. А. Журавель, Н. Б. Нечаєва, В. Ю. Шепітько та ін.), які досліджували цю проблему, визначають поняття інновації як кінцевий результат інноваційної діяльності, що набув та отримав втілення у вигляді *інноваційного продукту* (нового або вдосконаленого), нового підходу до технологічного процесу, рішень, організації, надання послуг, засобів вирішення завдань, які використовується у практичній діяльності та спрямовані на оптимізацію і підвищення ефективності такої діяльності. Як правило, такі інновації пов'язуються із створенням нового або вдосконаленого інноваційного продукту у криміналістиці та впровадженням його у правозастосовну діяльність. При цьому інноваційний продукт у криміналістиці розглядається, як у вузькому, так і в широкому розумінні.

У вузькому розумінні – це матеріальний новий продукт у криміналістиці у вигляді розроблених та запропонованих у практику *нових сучасних технічних засобів, приладів, апаратури, інструментів, технологій*, які є результатами науково-дослідних та дослідно-конструкторських розробок і метою запровадження яких є оптимізація розслідування та профілактики кримінальних правопорушень, підвищення якості та ефективності слідчої діяльності, суттєве зменшення помилок, сил та затрат. У такому випадку

інноваційний продукт є *матеріалізованим результатом* інноваційної діяльності у вигляді розробеного та створеного нового уречевленого (упредметненого, матеріалізованого) об'єкта (продукту), використання якого у майбутньому буде спрямоване на вирішення окремих криміналістичних завдань, підвищення якості та ефективності правозастосовної практики. При цьому формою такої розробленого та запропонованого нововведення виступає матеріалізований, упредметнений продукт, до якого можуть бути віднесені *новітні техніко-криміналістичні засоби, прилади, апаратура, інструменти* та ін., тобто матеріалізовані об'єкти. Як бачимо, у такому випадку спостерігається уречевленість (упредметненість) розробленого та запропонованого продукту, результат створення якого втілений у конкретному матеріальному носії у вигляді нової матеріалізованої продукції або предметної субстанції, втілений у формі продукції (продукту) або технології.

Як вбачається, у даному випадку мова йде буквально про інноваційний продукт у криміналістиці у вузькому розумінні. У зв'язку із цим, необхідно акцентувати увагу, що у такій ситуації такий інноваційний продукт *фактично є проміжним об'єктом між новим рішенням, ідеєю та результатом від її впровадження – власне інновацією*. Слід підкреслити, що за законодавчим підходом *об'єктом інноваційного продукту можуть бути лише продукція (продукт) або технологія*. Ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включені до складу зазначеного поняття. Крім цього, і такий інноваційний продукт створюється та існує на стадії дослідно-конструкторських робіт, оскільки виникає в результаті проведення комплексу науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт *для з'ясування, створення умов і надання необхідної форми для втілення ідеї, доведення розробки до впровадження* [4, с. 247]. Отже, такий продукт є розробленим та запропонованим для практичного використання, але поки що у кінцевому варіанті він не запроваджений та не використовується на практиці і втілений він у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології. При цьому нематеріалізовані об'єкти, а ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включаються до складу зазначеного поняття та його розуміння у вузькому буквальному значенні.

У широкому розумінні інноваційний продукт у криміналістиці – це сукупність матеріалізованих та нематеріалізованих нових сучасних методів, прийомів, засобів, продукції, технологій, операцій, рішень, послуг та ін., які розроблені, запропоновані, а також *впроваджені і застосовуються на практиці* кваліфікованими спеціальними суб'єктами і спрямовані на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності і інноваційного та подальшого, сталого розвитку криміналістики як науки. При цьому до нематеріалізованих інноваційних продуктів у криміналістиці слід відносити нові або удосконалені *послуги, рішення* (технічні, тактичні, методичні, організаційні), новітні підходи до *організації роботи* суб'єктів такої діяльності (слідчої,

судової, експертної та ін.), які є результатами розроблених та запроваджених у практику розробок, як дослідно-конструкторських, так і науково-дослідних, у тому числі й криміналістичних. Як вбачається, поряд із матеріалізованими об'єктами (засобами), з'являються ще й нематеріалізовані, неуречевлені об'єкти, зокрема такі, як послуги, рішення та ін., які можуть бути новими (новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими). Практичне застосування таких продуктів здійснюється спеціальними суб'єктами (слідчий, експерт, суддя та ін.), що забезпечує кваліфікованість, ефективність та результативність їх використання.

Як вбачається, у першому випадку мова йде про інноваційний продукт у криміналістиці буквально у вузькому розумінні, а у другому – широкому розумінні мова йде про інновацію у криміналістиці, тобто про криміналістичну інновацію або про ситуацію, коли розроблений та запропонований криміналістичний інноваційний продукт успішно проходить етапи цього процесу і стає запровадженим та застосовуваним у практичній діяльності, втілений він у вигляді нової продукції (продукту), технології, послуги, рішення і т.д., при цьому ще й позитивно впливає на якість та ефективність розслідування та оптимізує правозастосовну діяльність. У цьому плані правильно зазначається, що інноваційним продуктом є готовий для впровадження та використання новий або модернізований прилад, технологія та/або метод. Основною ознакою такого продукту є відсутність фактів попереднього використання запропонованого для застосування продукту в обраній його розробниками галузі [29, с. 14].

Як вбачається, формулювання уніфікованого визначення поняття криміналістичного інноваційного продукту можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Формулювання визначення та суттєвих ознак цієї криміналістичної категорії передбачає проведення аналізу сутності такого поняття із врахуванням його тлумачення в теорії інноватики, криміналістичній науці та його законодавче визначення у вітчизняному законодавстві. У тлумачному словнику сучасної української мови продукт – це предмет, що є матеріальним результатом людської праці, діяльності; наслідок, витвір, результат чого-небудь; речовина, яку одержують або яка утворюється хімічним чи іншим шляхом із іншої речовини; речовина, яка служить матеріалом для виготовлення або вироблення чого-небудь [7, с. 400].

В теорії інноватики [3, с. 21–33] інноваційний продукт – це науково-дослідна або дослідно-конструкторська розробка нової технології чи продукції з виготовленням експериментального зразка або дослідної партії. Під інновацією розуміється кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нової чи удосконаленої продукції (послуги, техніки, технології, організації виробництва) нового або вдосконаленого технологічного процесу, призначений для практичного використання у певній сфері діяльності з метою отримання прибутку, задоволення потреб та досягнення корисного ефекту [20, с. 16, 625].

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» [18] інноваційний продукт є результатом науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим у ст. 14 цього Закону. Слід підкреслити, що за законодавчим підходом об'єктом інноваційного продукту можуть бути лише технологія або продукція. Ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включені до складу зазначеного поняття. Як бачимо, у законодавстві України виділяється поряд із інновацією й інший об'єкт інноваційної діяльності – інноваційний продукт, який *фактично є проміжним об'єктом між новим рішенням, ідеєю та результатом від її впровадження – власне інновацією*. Інноваційний продукт створюється та існує на стадії дослідно-конструкторських робіт, оскільки виникає в результаті проведення комплексу науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт *для з'ясування, створення умов і надання необхідної форми для втілення ідеї, доведе ня розробки до впровадження* [4, с. 247]. Як зазначає Ю. Є. Атаманова, поняття «інновація» за українським законодавством не має прив'язки ні до об'єктів інтелектуальної власності, ні до результатів науково-дослідних робіт, що дозволяє вельми широко тлумачити поняття «інновації». До того ж, на відміну від багатьох наукових визначень інновацій, законодавча дефініція прямо не пов'язує їх з упровадженням, використанням та комерціалізацією новостворених інтелектуальних об'єктів, хоча її побудовано таким чином, що інноваціями фактично визнається кінцевий результат запровадження або реалізації нових розробок, ідей (продукція, послуги, технологія, організаційно-технічні рішення) [4, с. 247].

Вбачається, що недосконалість у визначенні поняття інновацій та інноваційний продукт суттєво ускладнює процес створення та запровадження інноваційних криміналістичних продуктів у практичній діяльності, у тому числі й у слідчій, прокурорській, судовій та експертній. Відсутність чіткого визначення терміна «інновація» та «інноваційний продукт» стає перешкодою у створенні та запровадженні інновацій у практику протидії злочинності та не дає бажаного результату.

Важливе методологічне значення у дослідженні цього поняття, на нашу думку, набувають різні підходи до розуміння «криміналістичного продукту» серед науковців-криміналістів. Так, В. О. Образцов зауважує, що поняття криміналістичного продукту є родовим по відношенню до двох видів об'єктів: криміналістичного наукового продукту та криміналістичного практичного продукту. Перший вид є результатом науково-дослідної діяльності у криміналістиці, який адресований слідчим, прокурорам, експертам, а також іншим дослідникам, особам, які викладають та вивчають криміналістику, у розрахунок на його використання ними у своїй науковій, навчально-педагогічній або практичній кримінально-процесуальній діяльності. Другий вид – це безпосереднє застосування та реалізація практичними працівниками рекомендацій, засобів та методик у слідчій діяльності [6, с. 23–29; 17, с. 75]. Тому криміналістичний продукт необхідно розглядати у двох аспектах:

теоретичному і практичному. Такої ж позиції дотримується О. О. Єйсман, який вказував, що криміналістичний продукт – це сукупність усіх розробок, конструкцій, програм, технологій, які є *продукцією криміналістичної науки, орієнтованою на досягнення практичних завдань* [19, с. 6]. У свою чергу В. Я. Колдін і Н. П. Яблоков застосовують термін *продукт криміналістичної науки* [13, с. 27].

З огляду на вищезазначене, необхідно враховувати, що криміналістичний продукт можна розглядати як: 1) результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, який є продуктом криміналістичної науки, результатом науково-дослідної діяльності у криміналістиці; 2) сукупність нових наукових рекомендацій, засобів, технологій, прийомів, методик, які походять від криміналістичної науки (нові криміналістичні засоби); 3) результат комплексного процесу розроблення, запропонування і запровадження (суб'єктами-розробниками (науковці, новатора та ін.) та використання (суб'єктами-споживачами (слідчі, судді та ін.) нових продуктів у криміналістиці у практичній діяльності з розслідування та попередження злочинів, поширюючи межі їх використання і на інші види юридичної практики та сфери діяльності.

З огляду на викладене, можна дійти до висновку про існування інноваційних криміналістичних продуктів як *наукових*, так і *практичних*. При цьому іноваційний криміналістичний продукт можна розглядати як: а) криміналістичне нововведення, що передбачає розроблення, запропонування і запровадження криміналістичного продукту, без його застосування на практиці; і б) власне як криміналістичну інновацію у широкому розумінні, поняття яке передбачає, крім розроблення, запропонування і запровадження також і застосування такого інноваційного продукту на практиці у постійному режимі і який дає позитивний ефект для покращення, удосконалення, оптимізації та ін., тобто поняття, яке включає усі ознаки такого різновиду інновацій, а саме криміналістичних інновацій.

Певний науковий інтерес набуває аналіз запропонованих підходів щодо розуміння поняття інноваційного криміналістичного продукту у криміналістиці. Так, досліджуючи сутність криміналістичних інноваційних продуктів Н. В. Жижина, зазначає, що застосування їх у слідчій та судовій практиці має відповідати таким умовам: 1) використання інноваційного продукту на практиці має бути допустимим, при цьому не можуть порушуватися права та законні інтереси громадян, моральні, етичні норми; 2) при застосуванні необхідно забезпечити збереження джерел доказової інформації та недопущення спотворень фіксованою інформації; 3) науковість та надійність таких продуктів, тобто, сам продукт має базуватися на наукових даних, пройти апробацію, а у необхідних випадках – сертифікацію та бути рекомендованими до практичного використання; 4) кваліфікованість застосування таких продуктів, яке повинно здійснюватися відповідними спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом, оперативними праців-

никами); 4) безпечність та ефективність застосування криміналістичних інноваційних продуктів; 5) необхідним є обов'язкове відображення умов, порядку і результатів застосування таких продуктів у процесуальних документах (протоколах слідчих, судових дій) [9].

На наш погляд, при дослідженні криміналістичних інноваційних продуктів, автор, на жаль, не дає визначення цього поняття, ані поняття криміналістичної інновації, проте зазначає, що їх створення та застосування у слідчій та судовій практиці має відповідати певним умовам, упускаючи важливу вимогу при формуванні понять, а саме виокремлення суттєвих ознак досліджуваних категорій. Крім цього, мабуть і це можна визначити як позитивний момент, науковець доречно зазначає, що поступальний розвиток криміналістики являє собою інноваційну діяльність щодо створення різного роду інноваційних продуктів. Проте самого визначення цієї криміналістичної категорії автором, на жаль, не надається.

Певний науковий інтерес набувають дослідження криміналістичних інноваційних продуктів та їх ознак М. І. Долженко та Д. К. Таряника [8], які зазначають, що результатом інноваційної криміналістичної діяльності є створення інноваційного продукту. При цьому інноваційна діяльність тісно пов'язана із інноваційним процесом. Однак, треба розуміти, що інноваційний процес завжди потребує серйозних затрат (фінансовими, тимчасовими, кадровими), а результати застосування на практиці не завжди очікувані, стало бути присутній певний ризик. Серед ознак таких продуктів авторами виділяється інноваційність, новизна як властивість та параметри нової якості продукту, як результат практичного або науково-технічного освоєння нововведення. Говорячи про інноваційність, науковці відзначають, що під інновацією зазвичай мається на увазі використання результатів наукових досліджень і розробок, які якісно відізняються від попередніх аналогів, спрямованих на удосконалення процесу діяльності виробництва, економічних, правових і соціальних відносин в сфері науки, культури, освіти та інших сферах діяльності. Як зазначається, інноваційний продукт у криміналістичній науці повинен відповідати наступним ознаками: актуальність, ефективність, практичність, значимість, доцільність, законність [8, с. 274].

Цікаві судження щодо розуміння криміналістичної інноваційного продукту та інновації висловлені Н. Б. Нечаєвою [15], яка зазначає, що інновацією у криміналістиці слід вважати *впровадження* такого компонента, який відрізняється від використовованого раніше принципами дії, інтелектуально-технологічними параметрами, методами організації і управління, в цілях підвищення сукупного потенціалу ефективності розслідування злочинів. Мова йде про створення інноваційних продуктів у вузькому розумінні, як зазначає автор, саме «такого компонента», при якому таке криміналістичне нововведення, на думку автора, має мати певні властивості: бути значущим і здатним служити цілям кримінального пересліду-

вання; відповідати вимогам закону; бути своєчасним та зручним у використанні [15, с. 158–159].

Як зауважує автор, можна виділити два види інноваційних продуктів: *перші* створені спеціально для використання їх в розслідуванні або попередженні злочинів, *другі* створюються для інших, неюридичних потреб, але активно застосовуються суб'єктами розслідування [14, с. 132–134]. Серед ознак та вимог до інноваційних криміналістичних продуктів автор називає такі: розроблення та впровадження інноваційних криміналістичних продуктів в розслідування злочинів повинно проводитися з урахуванням міжнародного досвіду, досягнень, обміну передовими технологіями; впровадження інноваційних компонентів пов'язано із додатковими фінансовими витратами, використанням людських ресурсів та затрат сил; характер нововведень та їх результативність не завжди мають прямо пропорційну зв'язок, оскільки будь-яке криміналістичне нововведення, так як і запровадження інноваційного продукту, містить елемент ризику; розроблення та використання інноваційних криміналістичних продуктів в розслідуванні має враховувати технічне та нормативне вдосконалення вітчизняних стандартів, що регламентують застосування технологій [14, с.134]. Крім цього, на думку автора, важливою особливістю є те, що інноваційні продукти криміналістика генерує та використовує із різних суміжних галузей знань. При цьому серед найважливіших ставляться такі параметри криміналістичних нововведень, як доцільність, технічну можливість використання інновацій у розслідуванні і як очікуваний результат – ефективність [15, с. 156–157].

На нашу думку, такий запропонований автором підхід до визначення інновації у криміналістиці через розуміння такої категорії як «компонент» є не досить виправданим, оскільки за своєю сутністю компонент – це складова частина чого-небудь, складник [15, с. 159]. Якщо припустити, як зазначає науковець, що інноваційний криміналістичний продукт (криміналістична інновація) – це якась компонента або складова частина чого-небудь, то не зовсім зрозумілим залишається, що є головним та визначальним у цій категорії, що складає зміст цього визначення та які методи, засоби, прийоми, технології і т.д. входять саме у поняття цієї інновації. Тому важливо спочатку визначити зміст головного у досліджуваній категорії, її суттєві ознаки, а потім можливо уже й говорити про складники або складові частини розглядуваного предмета, явища та несуттєві ознаки розроблюваного поняття.

Пізнання сутності інноваційного криміналістичного продукту передбачає вивчення та дослідження властивостей та ознак цього поняття. При цьому під властивостями слід розуміти «якість, що являє собою відмінну особливість предмета явища чого-небудь» [16, с. 694]. До властивостей інноваційного криміналістичного продукту, на нашу думку, можна віднести такі: інноваційність (новизна), упредмеченість, суб'єктність, цілеспрямованість, затребуваність, практична спрямованість, ефективність. Розглянемо їх.

1. *Інноваційність (новизна)* – ознака, яка характеризує характер та ступінь *новизни* такого продукту, вона пов'язана із створенням та виникненням нових властивостей об'єкта, значні поліпшення його параметрів та характеристик, які якісно відрізняються від попередніх аналогів. Інноваційність такого продукту означає, що вони: є новостворені, або новозастосовані, або вдосконалені, вони суттєво поліпшують властивості об'єкту. Більше того, покращення властивостей та параметрів інноваційного продукту має бути суттєвим, застосування таких продуктів мають підвищувати якість та ефективність системи.

2. *Упередмеченість* – означає, що такий продукт є *кінцевим результатом* інноваційної діяльності у вигляді нового упредметненого (матеріалізованого та нематеріалізованого) об'єкта. При цьому матеріалізований об'єкт може бути втілений у вигляді нового продукту або продукції (науково-технічні засоби, прилади, апаратура, інструменти та ін.) або технологій і він є уречевленим, а нематеріалізований об'єкт може створюватися у вигляді нових послуг, рішень та ін. Тому упредмеченість інноваційних продуктів означає, що кінцевим результатом такої діяльності є розроблення, впровадження та застосування новітніх засобів (техніко-, тактико-, методико-криміналістичних), узальнено вони можуть найменуватися «інноваційні засоби», які втілені у вигляді нового упредметненого інноваційного засобу.

3. *Цілеспрямованість* – свідчить про те, що застосування таких продуктів має цільову спрямованість на досягнення мети, поєднуються вони прагненням до досягнення цілей, а саме такі продукти мають бути здатними служити цілям кримінального провадження, судового розгляду, вирішувати криміналістичні завдання. Інноваційні продукти передусім пов'язані із інноваційним процесом, що являє собою сукупність етапів, стадій та сукупності дій по досягненню цілі та результатів в інновації. При цьому ціль розглядається як сформоване бажання у певній сфері діяльності суб'єктів розслідування та судового розгляду, тобто це бажання досягнення результати або напрямки, які пов'язані із попередженням помилок, зменшенням процесуальних затрат, збільшенням показників ефективності розслідування, скороченням термінів розслідування та ін. Досягнення цілей інновацій обов'язково кореспондуються із цілями розслідування і досягаються за допомогою створення та використання інноваційних криміналістичних засобів.

4. *Суб'єктність* – ознака, яка характеризує кваліфіковане застосування криміналістичних таких продуктів, яке повинно здійснюватися відповідними спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом та ін.), що зобов'язує їх досконало знати та правильно використовувати такі інноваційні засоби. Практичне застосування інноваційних продуктів здійснюється спеціальними суб'єктами, які наділені спеціальними функціональними повноваженнями по їх застосуванню, пройшли фахову підготовку та володіють знаннями та практичними навичками використання інновацій для вирішення завдань розслідування та ін. Важливе значення для характеристики цієї ознаки є усвідомлення таким суб'єктом перспектив застосування

інноваційних засобів та методів та недопущення порушень криміналістичних рекомендацій.

5. *Затребуваність* – така ознака вказує на здатність задовольняти запити практики та окремих суб'єктів їх застосування тобто вона пов'язана із нагальною необхідністю (потребою) у таких продуктах на практиці, їх ефективність їх застосування перевіряється шляхом апробації через практичну діяльність. Вбачається, що конкретна потреба практики зумовлює необхідність та актуальність створення конкретно-визначеного нового продукту, який може бути як новоствореним, так і вдосконаленим, тобто інноваційного продукту з певним ступенем та характером його новизни. Необхідність впровадження інновацій у правозастосовну діяльність обумовлена об'єктивними причинами, зокрема зміни у структурі самої злочинності потребують адекватних криміналістичних засобів протидії, пов'язаних із використанням іновацій.

6. *Практична спрямованість* – свідчить про те, що такий новий продукт є розробленим та запропонований для практичного використання, але поки що він не запроваджений та не використовується на практиці. Крім цього, важливо враховувати, що інноваційні криміналістичні продукти втілені лише у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології; при цьому нематеріалізовані об'єкти (ні послуги, ні організаційно-технічні рішення і т.д.) не включаються до складу поняття цього продукту та його розуміння. Практична спрямованість тісно пов'язана із життєвим циклом інновації (новація-нововведення-інновація) та *етапністю* інноваційних засобів (розроблення, впровадження та застосування). Визначальним у цьому процесі є практична застосовуваність інноваційного продукту, після запровадження та застосування на практиці такий продукт стає криміналістичною інновацією.

7. *Ефективність* – наявність стійкого позитивного ефекту у процесі їх застосування, який пов'язаний із підвищенням якості, ефективності та результативності розслідування кримінальних правопорушень, спрямований на оптимізацію слідчої діяльності та протидії злочинам. Ефективність – це відносний ефект, результативність процесу, (операції, проекту, послуги, засобу, рішення), які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, витратам, що зумовили та забезпечили отримання такого позитивного ефекту [15, с. 156–157]. При застосуванні такого продукту слід враховувати вид ефекта: а) підвищення якості розслідування, результативності проведення слідчих (розшукових) дій та ін.; б) зменшення затратних ресурсів (процесуальні, кадрові, фінансові, психологічні); в) виявлення, попередження та усунення негативних моментів у процесі розслідування (помилки, конфліктів, корупційних ризиків, професійної деформації, перевантаження слідчих, психологічної напруги, застосування незаконних методів розслідування та ін.).

Розмаїття запропонованих підходів до розуміння поняття криміналістичного інноваційного продукту, доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цієї криміналістичної категорії не сприяють остаточному формуванню наукової концепції інновацій в криміналістиці. Ось чому формулювання

уніфікованого визначення поняття інноваційного криміналістичного продукту можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазначається у літературі, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, то визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета» [11, с. 48].

Багатоваріантність ознак інноваційного криміналістичного продукту, різна їх інтерпретація зумовлюють потребу їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до уваги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, що притаманні такій криміналістичній категорії на суттєві та несуттєві. *Суттєвими* є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття інноваційного криміналістичного продукту. Суттєві ознаки у більшості випадків у запропонованих науковцями визначеннях відсутні або нерідко ігноруються, що призводить до розширеного тлумачення криміналістичних інновацій, як щось нове у криміналістиці [21], як деякі новели, нововведення, новації, які пов'язані із криміналістикою та правозастосовною практикою.

Несуттєві ознаки, хоча і не входять до змісту поняття інноваційного криміналістичного продукту, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. До таких можна віднести: креативність та оригінальність у розробці та створенні інноваційного продукту; впровадження інноваційних компонентів пов'язано із додатковими фінансовими затратами та використанням людських та інших ресурсів; розроблення та впровадження таких продуктів в практику повинно проводитися з урахуванням міжнародного досвіду та передових технологій; обов'язкове відображення умов, порядку і результатів застосування таких продуктів у процесуальних документах [14, с. 124]; характер та результативність впровадження таких продуктів містить елементи ризику та має певні невизначеності [14]; інноваційні криміналістичні продукти повинні відповідати вимогам закону [15]; розроблення та впровадження таких інноваційних продуктів в практику нерідко пов'язано із конфліктністю та небажанням їх використовувати із суб'єктивних мотивів та ін. Як вбачається, у більшості випадках вони є певними умовами та вимогами, які пред'являються до інноваційних продуктів у криміналістиці.

До суттєвих ознак інноваційного криміналістичного продукту, на нашу думку, можна віднести такі: 1) науково-технічна *новизна* такого продукту, який може бути новоствореними, або новозастосованими, або вдосконаленими, тому така ознака передусім пов'язана із створенням та виникненням нових властивостей інноваційного продукту, поліпшенням його параметрів та можливостей; 2) такий інноваційний продукт є *розробленим та запропонованим для практичного використання*, але поки що він не запроваджений та не використовується на практиці і втілений він у вигляді нової матеріалізованої продукції (продукту) або технології; при цьому нематеріалізовані об'єкти (ні послуги, ні організаційно-

технічні рішення і т.д.) не включаються до складу зазначеного поняття та його розуміння; 3) він *розробляється, створюється та існує на стадії науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт*, оскільки виникає в результаті їх проведення для з'ясування, створення умов та надання необхідної форми для втілення ідеї та доведення розробки до впровадження; 4) такий інноваційний продукт, у порівнянні із застосовуваною уже інновацією, *фактично займає проміжне місце і є проміжним об'єктом* між новою запропонованою ідеєю, рішенням (новація), та результатом від її впровадження, тобто використовуваною уже на практиці криміналістичною інновацією; 5) *затребуваність на практиці та здатність задовольняти запити та потреби практики* і окремих суб'єктів їх застосування; 6) *спрямованість такого продукту на вирішення криміналістичних та інших завдань* у тій чи іншій сфері діяльності або завдань по окремих питаннях чи ситуаціях розслідування, судового розгляду та правозастосування; 7) *розроблення та запропоновання для практичного використання* інноваційних продуктів розраховується на їх подальше застосування спеціальними суб'єктами (слідчим, суддею, експертом та ін.), які мають бути кваліфіковано підготовленими та усвідомлювати перспективи їх застосування; 8) *чітка орієнтованість такого інноваційного продукту на стійкий позитивний ефект* у процесі його подальшого (можливого) застосування, зокрема, таким ефектом може бути підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності, її оптимізація або вирішення окремих криміналістичних завдань тощо;

Таким чином, на нашу думку, *інноваційний криміналістичний продукт* – це розроблена та запропонована для запровадження у практику нова продукція (продукти) або технології, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, які розраховується на їх подальше застосування кваліфікованими спеціальними суб'єктами і спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності.

У цьому плані правильно зазначається у літературі, що до інноваційних криміналістичних продуктів необхідно відносити розробки у галузі криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та адаптовані до потреб слідчої практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих (розшукових) дій та перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін. [27, 28, 30].

Вбачається, що у методологічному плані такий підхід є обрунтованим і виступає методологічним фундаментом для подальших криміналістичних дослідження цієї проблематики. Такі методологічні положення мають важливе значення, зокрема, і для формування поняття інноваційного кри-

міналістичного продукту, криміналістичної інновації, інноваційного криміналістичного процесу, і взагалі, окремої криміналістичної теорії інновацій.

На наш погляд, *криміналістична інновація* – це розроблені, впроваджені та засосовані на практиці новітні техніко-, тактико-, методико-криміналістичні засоби, що є результатом науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок, втілених у вигляді нового продукту (продукції), технології, послуги, рішення, які застосовуються кваліфікованими спеціальними суб'єктами у практичній діяльності і спрямовані на ефективне вирішення криміналістичних завдань, забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики і подальшого інноваційного розвитку криміналістичної науки.

Як бачимо, основними категоріями криміналістичної інноватики є поняття «інноваційний криміналістичний продукт» та «криміналістична інновація». Аналіз сутності цих понять дає підстави стверджувати, що вони є окремими різновидами засобів криміналістичної інноватики. *По-перше*, інноваційний криміналістичний продукт і криміналістична інновація є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону інноваційних засобів криміналістики, які, застосовуються кваліфікованими суб'єктами (слідчим, судею, експертом та ін.) і є суб'єктами-споживачами таких інновацій, і з іншої сторони – це процес розроблення, пропонування та запровадження інноваційних продуктів, який здійснюється суб'єктами-розробниками (науковці, новатори та ін.) у вигляді результатів науково-дослідних або дослідно-конструкторських розробок. *По-друге*, інноваційний криміналістичний продукт та криміналістичну інновацію слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі один одного, що в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання та збору доказової інформації, забезпечення оптимізації, підвищення якості та ефективності правозастосування та вирішення криміналістичних завдань. Проте, кожна із зазначених категорій мають притаманні лише їм свої властивості, суттєві ознаки, зміст, роль та призначення і власні завдання у процесі їх застосування на практиці.

З огляду на викладене, важливим напрямком удосконалення понятійного апарату криміналістичної інноватики є уточнення та уніфікація термінів та понять цієї теорії, а також дослідження проблем розроблення, впровадження та застосування іноваційних криміналістичних продуктів на практиці. Разом із тим, аналіз криміналістичної літератури та практики свідчить про те, що нині склалася парадоксальна ситуація, при якій криміналістика, розробляючи свої рекомендації, у тому числі й криміналістичні інновації спеціально не займається цілеспрямованим дослідженням питань, присвячених їх впровадженню у практичну діяльність [24]. Разом із тим, проблеми впровадження таких інновацій у практику є принципово важливими, оскільки це пов'язано із прикладною функцією криміналістики, крім цього, останнім часом досить багато інновацій у криміналістиці не були реалізовані на практиці. Причиною цього є різні, вони можуть бути як

об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Тому причини невпровадження та незатребуваності криміналістичних інновацій мають стати предметом окремих криміналістичних досліджень.

Більш того, узагальнення та аналіз слідчої практики свідчать про очевидний низький рівень використання інновацій у досудовому слідстві. Так, за результатами анкетування слідчих прокуратури України з'ясовано, що причинами такого стану речей є: відсутність інноваційних розробок, придатних для запровадження у слідчу діяльність (на це вказало 52,4% опитаних нами респондентів); відсутність науково-практичних рекомендацій з їх використання (4,1%); відсутність у слідчих навичок з використання цих інновацій (2,7%); недосконалість наявних засобів (9,6%); недостатня компактність нових техніко-криміналістичних засобів (3,1%) та ін. Лише 39,3% з числа опитаних слідчих під час провадження досудового слідства використовують інформаційні технології з накопичення, обробки та використання криміналістично-значущої інформації, а саме: інформаційні бази даних (36,5%); базу законодавства України (38,3%); криміналістичні обліки (20,0%); автоматизоване робоче місце слідчого (12,1%); електронні довідники (21,7%) [28, с. 41].

Найчастіше причинами ігнорування інноваційних криміналістичних розробок в можна виділити такі: 1) недостатня професійну підготовку суб'єктів слідчих і спеціалістів, відсутність у них спеціальних знань для роботи з інноваційними розробками та засобами; 2) необґрунтована відмова від застосування нових науково-технічних засобів та методів дослідження; 3) відсутність кваліфікованої підготовки, необхідних знань та навичок: у тому числі і науково-методичної літератури та детальних інструкцій по їх застосуванню; 4) негативне відношення окремих суб'єктів до нововведень та необхідності спеціальної фахової підготовки та ін. Таким чином, можна зробити висновок, про те, що впровадження інновацій багато в чому залежать саме від людського фактора, від рядових співробітників правоохоронної системи до їх керівників [8]. Тому розробка та впровадження інновацій у діяльність органів досудового слідства неможлива без взаємодії розробників інноваційного продукту з його споживачами (співробітниками слідчих органів). Усі ці питання вимагають подальшого дослідження та свого належного правового врегулювання [28, с. 44].

На наш погляд, вказані обставини обумовлено методологічними прорахунками у криміналістиці, що не дозволяють розрізняти інноваційний криміналістичний продукт, криміналістичну новацію та новації. Новели, щось нове у криміналістиці, яке пропонується, але не є затребуване на практиці та знайшло свого ефективного практичного застосування. Отже, викладене ще раз підтверджує доцільність та необхідність виділення в якості самостійної такого завдання криміналістики, як наукове забезпечення впровадження у практичну діяльність розроблюваних криміналістикою інноваційних продуктів, методів, прийомів та засобів. Вбачається, що виокремлення та постановка такого завдання, його подальше дослідження

суттєво впливає на розроблення інноваційних криміналістичних продуктів, дієвих криміналістичних рекомендацій практичного спрямування, визначає зміст та напрями іноваційного розвитку криміналістики.

Висновки. Таким чином, успішне вирішення практичних завдань криміналістики передбачає розроблення та формування категоріально-понятійного апарату цієї науки і має враховувати теоретико-методологічні проблеми розроблення, впровадження інноваційних криміналістичних продуктів, а також можливості застосування криміналістичних інновацій у правозастосовній діяльності. Наявність окремих проблем незатребуваності та невпровадження у практику інноваційних криміналістичних продуктів криміналістики свідчить проте, що у криміналістиці повинна існувати система наукових положень, об'єднаних в криміналістичну теорію, що забезпечують перехід із системи наукового знання і запровадження їх у практичну діяльність з метою оптимізації процесу реалізації криміналістичних рекомендацій. На наш погляд, така теорія може називатися «криміналістичною інноватикою». Як вбачається, криміналістичну інноватику слід розглядати як науковий напрям, а також як специфічну діяльність уповноважених законом суб'єктів. Криміналістична інноватика є окремою галузю наукових знань, вона пов'язана із теорією інноватики, соціальною та юридичною інноватикою, теорією криміналістики та іншими галузями знань [23; 24].

Окремого поглибленого вивчення, критичного аналізу та подальших наукових розробок потребують методологічні проблеми розроблення, формування та уніфікації категоріально-понятійного апарату криміналістичної інноватики як одного із доволі нових наукових напрямків у криміналістиці, що формується. При розробленні та формуванні основних понять та категорій криміналістичної інноватики, як нового наукового напрямку, має застосовуватися комплексний підхід, який включає систему загальнонаукових та спеціально-наукових методів наукового пізнання, а також наукові положення загальної теорії криміналістики. Врахування означених положень та різних аспектів при формуванні наукового розуміння основних понять цієї наукової концепції мають базуватися на системно-структурному, технологічному, діяльністному, функціональному підходах, які є методологічним фундаментом для створення передумов формування окремої криміналістичної теорії – криміналістичної інноватики. Розроблення наукової криміналістичної інноватики може стати новою парадигмою криміналістичної науки, здатною підняти на більш високий теоретико-методологічний рівень проведення наукознавчих досліджень у криміналістиці.

Література:

1. Аверьянова Т. В. *Инновации в криминалистике и судебной экспертизе // Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с преступностью. Всерос. науч.-прак. конф. Орловский юрид. ин-т МВД России им. В. В. Лукьянова. 2015. С. 11–16.*

2. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. М., 1999. 990 с.
3. Антонюк Л. А., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія. К. : КНЕУ, 2003. 394 с.
4. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : монографія. Х. : Вид-во «ФІНН», 2008. 424 с.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. 408 с.
6. Бертовский Л. В., Образцов В. А. Криминальный продукт как элемент криминалистической характеристики преступлений в сфере производства // Сибирские криминалистические чтения. Иркутск, 2004. С. 23–29.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Іпрінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
8. Долженко Н. И, Таряник Д. К. Инновации в криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений: некоторые проблемы внедрения и пути их решения // Научный альманах. 2017. № 5–1. С. 272–277.
9. Жижина М. В. Инновационное развитие криминалистики на современном этапе // Lex Russika (Научные труды МГЮА). 2012. № 1. С. 117–125.
10. Жижина М. В. Инновационный путь развития криминалистики на современном этапе // Вестн. криминалистики / отв. ред. А. Г. Филиппов. М., 2012. Вып. 1(41).С. 18–24.
11. Жеребкін, В. Є. Логіка: підручник. 9 – те вид. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 256 с.
12. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск № 57. С. 336–341.
13. Криминалистика. Учебник / Герасимов В. Н., Колдин В. Я., Крылов В. В., Куликов В. И. и др.; под ред. Н. П. Яблокова. М.: БЕК, 1996. 568 с.
14. Нечаева Н. Б. К вопросу о новых инновационных криминалистических продуктах в расследовании преступлений. Актуальные вопросы юриспруденции // Сборник науч. трудов по итогам межд. науч. – практ. конф. 2016. С.132–134.
15. Нечаева Н. Б. Инновации в криминалистике // Ленинградский юридический журнал. № 2 (32). 2013. С.158–165.
16. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений. 3-е изд. М. : АЗЪ, 1995. 944 с.
17. Образцов В. А. К вопросу о парных категориях в криминалистике // Lex Russica (Научные труды МГЮА). 2007. № 4. с. 73–75.
18. Про інноваційну діяльність: Закон України від від 5.12. 2012 р., № 5460-VI). Відомості Верховної Ради України, 2002, № 36, ст. 266 [Електроний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
19. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А. Советская криминалистика: теоретические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1978. 192 с.
20. Селиванов С. Г., Гузаиров М. Б., Кутин А. А. Инноватика: учебник. 3-е изд., доп. М.: Машиностроение, 2013. 640 с.
21. Холопов А. В. Новое в криминалистике // КриминалистЪ. 2011. № 1 (8). С.127–129.
22. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридич-

- ній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С.142–147.
23. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Пробл. законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
 24. Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research // Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. CPN Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, Japan. 2020. Pp. 158–168.
 25. Shevchuk V. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
 26. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.). Х., 2019. С. 147–150.
 27. Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження: матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фонд. темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.144–147.
 28. Шепітько В. Ю., В. А. Журавель, Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці // Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / В. Ю. Шепітько [и др.]; ред.: В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. Харків, 2017. С. 13–19.
 29. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. Х. : Право, 2011. Вип. 21. С. 39–45.
 30. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми застосування науково-технічних засобів та інноваційних продуктів у діяльності органів правопорядку // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Х.: Право, 2019. Вип. 20. С. 11–26.
 31. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України. 2018. С. 337–338.

А н о т а ц і я

Шевчук В. М. Інноваційні криміналістичні продукти у правозастосовній діяльності : поняття, ознаки та проблеми впровадження у практику. Стаття.

Стаття присвячена проблемі дослідження поняття інноваційного криміналістичного продукту, його, ознак, властивостей, теоретичних проблем розроб-

лення та практики їх впровадження у правозастосовну діяльність. Проведенню аналіз наукових підходів до розуміння інноваційного криміналістичного продукту, запропоновано його визначення, виокремлено суттєві ознаки та властивості, проаналізовано його співвідношення із поняттям криміналістичної інновації. Розглядаються основні властивості інноваційного криміналістичного продукту: інноваційність (новизна), упередженість, суб'єктивність, цілеспрямованість, затребуваність, запровадженість у практику, ефективність. Визначено основні інноваційні напрямки використання засобів криміналістики у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність. Обґрунтовується, що методологічним підґрунтям розроблення і впровадження інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовній діяльності виступають також діяльнісний, системно-структурний і технологічний підходи, використання яких є перспективними для формування окремої криміналістичної теорії – криміналістичної інноватики. Досліджуються проблеми незатребуваності та невпровадження інноваційних криміналістичних продуктів у правозастосовну діяльність, роль суб'єктів-розробників та суб'єктів-споживачів. Сформульовано пропозиції та авторське бачення щодо вирішення окремих дискусійних питань, пов'язаних із інноваційними продуктами у криміналістиці та правозастосовній практиці. Досліджуються питання створення інноваційних криміналістичних продуктів у криміналістиці та проблеми їх впровадження у практику, акцентується увага на причини незатребуваності та невпровадження криміналістичних інновацій. Обґрунтовується, що створення та застосування інноваційних криміналістичних продуктів сьогодні є пріоритетним завданням криміналістики та нагальною потребою практики. Зазначається, що комплексний підхід у розробленні та формуванні основних понять криміналістичної інноватики є методологічним фундаментом для подальших досліджень цієї проблематики, який визначає перспективні напрямки розвитку криміналістичної науки.

Ключові слова: криміналістична інновація, інновації у криміналістиці, криміналістична інноватика, інноваційні напрямки розвитку криміналістики.

S u m m a r y

Shevchuk V. M. Innovative criminalistic products in law enforcement activities: concepts, features and problems of implementation in practice. Article.

The article is devoted to the problem of researching the concept of innovative criminalistic product, its features, properties, theoretical problems of development and practice of their implementation in law enforcement activities. An analysis of scientific approaches was conducted to understanding of the innovative criminalistic product, its definition is offered, the essential signs and properties are allocated, its correlation with the concept of criminalistic innovation is analyzed. The main ones properties of an innovative criminalistic product are considered: innovation (novelty), objectivity, subjectivity, purposefulness, demand, implementation in practice, efficiency. The main innovative areas of use of criminalistics in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. It's substantiated that the methodological

basis for the development and implementation of innovative criminalistic products in law enforcement activities are also active, system-structural and technological approaches, the use of which are perspective for the formation of a separate criminalistic theory – criminalistic innovation. The problems of unclaimed and non-implementation of innovative criminalistic products in law enforcement activities, the role of subject-developers and subject-consumers are researched. The proposals and the author's vision on the decision of separate debatable questions connected with innovative products in criminalistics and law enforcement practice are formulated. The issues of creation of innovative criminalistic products in criminalistics and the problems of their implementation in practice are researching, attention focused on the reasons for unclaimed and non-introduction of criminalistic innovations. It is substantiated that the creation and application of innovative criminalistic products today is a priority task of criminalistics and an urgent need of practice. It's noted that a comprehensive approach to the development and formation of the basic concepts of criminalistic innovation is a methodological foundation for further research on this issue, which identifies promising areas of criminalistic science.

Key words: criminalistic innovation, innovations in criminalistics, criminalistic innovation, innovative directions of development of criminalistics.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Информационные технологии в обществе и правовой сфере : сборник научных статей. Выпуск 1. Калининград: Калининградский филиал СПбУ МВД России, 2013. С. 188–198. (у співавторстві з В. Ю. Шенітьком).

В криміналістическій науцній літературі в останні десятиліття ХХ віка значительне уваження уделюється питанням інформатизації процесу досудебного виробництва. Початок ХХІ віка в криміналістиці ознаменовується активізацією науцніх досліджень проблем застосування інформаційних технологій в розкритті і розслідуванні злочинів.

Інформатизація, будучи важливим напрямком успішної оптимізації і раціоналізації слідственої діяльності, дозволяє суттєво

повысить качество и результативность информационно-аналитической работы следователей и оперативных работников, а также всего процесса расследования в целом. В. В. Тищенко отмечает, что актуальной и перспективной задачей является разработка типовых программ расследования и использования в следственной практике на основе компьютерно-информационного обеспечения. Разработанные программы, включающие информацию о типичных следственных ситуациях различных категорий преступлений, целесообразно внести в автоматизированный банк данных (АБД), постепенно их накапливая, обновляя и детализируя [19, с. 114]. На наш взгляд, это в полной мере касается и разработки тактических операций, повышения эффективности их применения с помощью информационно-компьютерных технологий.

В последнее время для органов досудебного расследования создаются различные автоматизированные специальные информационные системы, аналогичные программно-технические продукты, направленные на оптимизацию работы по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений [8, с. 117]. Речь идет о различного рода автоматизированных, экспертных и консультативных системах искусственного интеллекта, информационно-аналитических системах обработки статистической информации и др. [24, с. 194–202], к которым можно отнести: 1) автоматизированные банки данных (АБД); 2) автоматизированные информационно-поисковые системы (АИПС); 3) автоматизированные рабочие места (АРМ); 4) программно-аппаратные комплексы (ПАК); 5) программно-технические комплексы (ПТК); 6) системы автоматизированного принятия решения (САПР); 7) системы поддержки принятия решения (СППР); 8) системы поддержки судебной экспертизы (СПСЕ) [3, с. 90].

Внедрение и применение указанных систем, безусловно, направлено на повышение эффективности работы, унификацию и автоматизацию документооборота, хранения документов. По поводу этого отдельные ученые-криминалисты предлагают различные системы и обращают внимание на достаточно позитивный опыт их применения. В частности, важным шагом в этом направлении можно считать разработку автоматизированных информационных систем: АРМИС («Автоматизированное Рабочее Место Информационной Системы», которая в процессе следующих модификаций получила новое название – «Флинт», «Следствие»), «Следователь-М», «Версия», «Убийство», «Криминал», системы ПИК [14, с. 195, 201], комплекс АРМ «Досудебное производство» [16, с. 97–98], «Специализированная территориально-распределительная автоматизированная система» [10, с. 446–448], специализированные территориально-распределительные автоматизированные системы («Единая автоматизированная система правоохранительных органов о составе и деятельности международных террористических и криминальных организаций») [5, с. 8–12] и т.п. Кроме этого, предпринимались попытки развития информационных технологий

и возможностей создания и внедрения АРМ для сотрудников оперативно-розыскных и экспертно-криминалистических подразделений.

Вместе с тем следует отметить, что особое место среди перспективных направлений внедрения проектов информационно-технологического направления принадлежит разработке и использованию автоматизированных систем типа «Автоматизированное рабочее место».

На наш взгляд, определенный научный и практический интерес представляет разработка и воплощение в практику «Автоматизированного рабочего места следователя», главной задачей которого является обеспечение поддержки в принятии решений. АРМ следователя должно охватывать системы: информационно-справочные, информационно-поисковые и информационно-консультационные [20, с. 88]. Применение такого АРМ дает возможность следователю использовать информацию: 1) нормативную, что содержится в уголовно-правовом и процессуальном законах, а также в других нормативно-правовых актах; 2) методическую, сосредоточенную в специальной литературе, содержащей рекомендации по расследованию отдельных видов преступлений; 3) доказательную, поступающую из процессуальных источников и содержащую необходимые сведения об обстоятельствах расследуемого преступления; 4) оперативную, содержащуюся в непроцессуальных источниках; 5) справочную, которая охватывает сведения о следственном участке, районе, области, а также определенную информацию об организациях и предприятиях, правоохранительных органах, экспертных учреждениях и т.п. [7, с. 361].

С целью улучшения и упрощения деятельности следователя, справедливо отмечает Н. Б. Водянова, разрабатываются специальные компьютерные программы, одной из которых является система «Автоматизированное рабочее место следователя». Такого рода системы предоставляют субъекту расследования множество преимуществ в выполнении его профессиональных функций. Так, существенно сокращая временные затраты следователя на поиски необходимой информации, значительно минимизируя ошибки, они оптимизируют его работу в целом, повышают ее качество и тем самым способствуют выработке и принятию своевременных, обоснованных и наиболее рациональных решений в ходе расследования по уголовному делу. В связи с этим, по мнению ученого, дальнейшее изучение и разработка такого АРМ следователя, которое будет соответствовать современным условиям всего процесса расследования преступлений, представляется весьма актуальным и необходимым. Основным назначением программы АРМ следователя должна выступать комплексная автоматизация деятельности органов предварительного расследования преступлений, а главная цель его разработки, создания и использования заключается в предоставлении информационной поддержки следователям при выполнении ими своих функциональных обязанностей [4, с. 114–116].

В криминалистической литературе существуют различные определения понятие «АРМ следователя». Например, С. А. Ялышев отмечает, что автома-

тизированные рабочие места следователя представляют собой автономные информационные системы, обеспечивающие хранения значительного объема текущей информации по расследуемым преступлениям, оснащенные компьютерными программами для выдвижения версий и планирования следственной деятельности [27, с. 45]; Н. Б. Семьина считает их комплексом программных средств, размещенных непосредственно на рабочем месте следователя, применение которых оптимизирует и совершенствует следственную деятельность в целом [18, с. 15]; Б. В. Андреев – комплексом индивидуальных технических и программных средств, предназначенных для автоматизации информационного обеспечения процессуальной деятельности [1, с. 85]; О. А. Белов – многофункциональным пакетом прикладных программ, сформированных на основании кибернетической модели процесса расследования [2, с. 134–135]. На наш взгляд, вышеуказанные понятия «АРМ следователя» указывают лишь на отдельные аспекты исследуемой категории.

Таким образом, автоматизированное рабочее место (АРМ) следователя можно определить как совокупность информационно-программно-технических средств, предоставляющих следователю поддержку в принятии решений в процессе расследования преступлений, автоматизирующих информационное обеспечение его процессуальной деятельности. По своим техническим нагрузкам АРМ следователя должно охватывать определенные компьютерно-технические средства и программные продукты [7, с. 360–362]. Использование АРМ следователя направлено на оптимизацию, рационализацию и совершенствование следственной работы.

Применение АРМ следователя непосредственно в процессе расследования преступлений позволяет осуществлять: 1) планирование по конкретным уголовным делам и составление календарных планов работы; 2) отбор и передачу необходимой информации для проведения соответствующих мероприятий в ходе оперативно-розыскной деятельности; 3) надлежащее оформление такой информации, в том числе в форме дачи поручений в соответствии с КПК; 4) накопление и анализ информации по уголовным делам, особенно большим по объему и многоэпизодным; 5) использование введенной в память ЭВМ информации для автоматизации процесса подготовки следователей и других документов в необходимом количестве экземпляров; 6) автоматизацию контроля за соблюдением процессуальных сроков и осуществлением плановых мероприятий; 7) хранение и использование разнообразной справочной информации по уголовным делам; 8) эффективный самоконтроль и контроль со стороны руководителей следственных подразделений по расследованию уголовных дел на любом этапе; 9) организацию и проведение экспертиз; 10) анализ информации по преступлениям прошлых лет, отработку рекомендаций по их раскрытию и использованию типичных признаков и условий [13, с. 687–688].

Структура АРМ работника правоохранительных органов предусматривает наличие таких систем: а) технических средств, состоящих из средств вычислительной, коммуникационной, организационной техники и техниче-

ских средств специального назначения; б) программных средств, состоящих из системного (общего) и прикладного (специального) программного обеспечения; в) технико-криминалистического, методического и тактического обеспечения; г) общих и специальных информационно-справочных баз знаний и др. Система технических средств АРМ следователя состоит из компьютера с периферийным оборудованием и соответствующим программным обеспечением и комплекса технико-криминалистических средств обнаружения, исследования и фиксации доказательственной информации. Программное обеспечение общее «руководит» работой компьютера и его отдельными частями, прикладное (специальное) используется для решения отдельных задач [21, с. 194–202, 20, с. 109].

В криминалистических источниках неоднократно обращалось внимание на важность и целесообразность использования подобных информационных комплексов, исследовались их преимущества и недостатки. В частности, А. А. Белов, акцентируя внимание на перспективах создания и внедрения специализированных информационно-методического характера АРМ следователя, отмечает, что в настоящее время такие АРМ включают подсистемы, содержащие типовые (автоматизированные) методики расследования отдельных видов преступлений. В зависимости от конкретной следственной ситуации данные подсистемы предлагают алгоритм следственных действий с изложением процессуального порядка и особенностей их проведения [2, с. 104]. Как справедливо подчеркивает Е. П. Ищенко, независимо от модификации АРМ следователя позволяет оптимизировать составление процессуальных документов по расследованным делам (для чего предназначены шаблоны таких документов) и проверку объекта-субъекта по криминалистическим учетам. АРМ следователя содержат бланки планов расследования, нормативно-правовые акты, комментарии к ним, широко используются гиперссылки, которые облегчают переход к тексту исходного нормативного документа [6, с. 3].

В научных криминалистических источниках уже уделялось определенное внимание вопросам разработки и внедрения в практику АРМ следователя. Предлагались различные его системы, а именно: «Арсенал» [9, с. 163], «Ракурс» [17, с. 63], «Автоматизированное рабочее место следователя (дознавателя)» [28], «Информационная система – автоматизированное рабочее место следователя» [12], «Автоматизированное рабочее место следователя» [15, с. 63–65] и др.

На сегодня, отмечают отдельные ученые-криминалисты, современные АРМ следователя охватывают собой подсистемы, содержащие типовые автоматизированные методики расследования отдельных видов преступлений, компьютерные информационно-рекомендующие системы, содержащие указанные методики, предназначенные предоставлять помощь при расследовании. В зависимости от конкретной следственной ситуации они предлагают алгоритм следственных действий и особенности их проведения. Система содержит также справочные материалы, необходимые следователю при

расследовании отдельных видов преступления. В частности, разработаны и успешно апробированы в следственной практике следующие подсистемы АРМ в сферах: а) компьютерной информации, б) связанных с незаконным оборотом наркотиков, в) связанных с посягательствами на культурные ценности, г) грабежей и разбойных нападений на граждан, д) квартирных краж, е) поджогов, ё) бандитизма и др. [6, с. 75].

В зависимости от конкретной следственной ситуации указанные подсистемы предлагают алгоритм следственных действий с изложением процессуального порядка и особенностей их проведения [4, с. 112]. Создаются АРМ следователя как автономные информационные системы, чем обеспечивается хранение большого объема текущей информации с расследованных преступлений, оснащены программами выдвигания версий, планирования и т. д. Например, разработанная программа «Типичные версии по делам об убийствах» включает 88 типовых версий по делам об убийствах, которые можно получить, сопоставляя данные о потерпевшем, о способе совершения преступления, месте и времени. Существует возможность обмена информацией между АРМ, выдача информации, ее защита т.д., а также подключение АРМ к региональной и единой ведомственной информационной сети [11, с. 131–135].

Наиболее удачным является комплекс «АРМ», разработанный коллективом лаборатории «Использование современных достижений науки и техники в борьбе с преступностью» Института изучения проблем преступности Национальной АПРН Украины. Общий алгоритм построения компьютерной базы знаний «Автоматизированное рабочее место (АРМ) следователя «Инсайт» состоит из 12 систем, содержащих следующие блоки: «законодательство» – нормативно-правовые акты, регулирующие деятельность следователя; «документ» – образцы процессуальных документов; «следственные действия» – процессуальная регламентация и тактика следственных действий, образцы планов и схем места происшествия и условные обозначения объектов; «научно-технические средства» – технико-криминалистическое обеспечение органов досудебного следствия; «судебные экспертизы» – подготовку материалов для назначения судебных экспертиз и ответы; «следственная практика»; «криминалистические методики» – методики расследования отдельных видов преступлений; «обучение» – программы-тренажеры; тесты для проверки уровня знаний криминалистики; учебные видео-фильмы; «словарь терминов» – словарь терминов по криминалистики; «библиография»; «правоохранительные органы и экспертные учреждения» – основные сведения и адреса; «дополнительная полезная информация». Главная задача этого алгоритма – обеспечение поддержки принятия решений [26, с. 33–36, 22, с. 50; 24, с. 252–264, 20, с. 85]. «АРМ следователя» Инсайт» размещен в сети Интернет (Режим доступа: [http:// www.sledovatel.com.ua](http://www.sledovatel.com.ua)).

Созданию программно-информационной системы «АРМ следователя «Инсайт» предшествовала подготовка отдельных модулей в виде баз знаний и информационно-поисковых систем и построение детального алгоритма, по которому в дальнейшем программистами составлялся специальный про-

граммный продукт, который и обеспечил работу этого алгоритма в современных информационных системах. Авторы-разработчики на основании исследования всего процесса создания информационных технологий для правоохранительных органов (в том числе АРМ) и их отдельных этапов, выделили ряд принципов, на которых основывается предложенная система, а именно: 1) соответствие алгоритма, который является фундаментом для создания определенной информационной технологии; 2) модульность и системность (подсистемы создаются в виде отдельных модулей по функциональному назначению, которые могут использоваться как самостоятельно, так и в комплексе); 3) адаптированность в современных операционных системах и других программных продуктах; 4) возможность перевода на другой язык программирования (в том числе на язык следующих поколений); 5) простота в использовании и надежность, позволяющие следователю, который имеет навыки пользователя ПЭВМ среднего уровня, без посторонней помощи использовать АРМ следователя.

Несмотря на достаточно позитивный опыт в применении информационных технологий в следственной деятельности в последнее время, необходимо констатировать насущную необходимость для дальнейшего совершенствования разрабатываемых информационных систем и создания условий относительно реального использования так называемых продуктов криминалистики. В. Ю. Шепитько справедливо замечает, что на современном этапе наблюдается тенденция, связанная с переходом от рассмотрения и предложения отдельных тактических операций к их типизации по отдельным видам (или категориям) преступлений» [23, с. 181]. Типичные тактические операции представляют собой целесообразные программы действий следователя, выполняют важную методическую функцию и позволяют выбирать правильное направление в расследовании [25, с. 198].

В этом смысле, с нашей точки зрения, рассматриваемый комплекс «АРМ следователя «Инсайт» следует дополнить отдельным элементом предлагаемой системы – «Тактические операции», предусмотрев его в блоке «Криминалистические методики». При разработке тактических операций по расследованию отдельных видов преступлений, их апробации на практике соответствующую информацию необходимо предоставлять в базу данных регистратору, который и будет вносить предложенные тактические операции к модулю «Тактические операции» в отдельные криминалистические методики с учетом следующих элементов: а) этапы расследования, б) следственные ситуации, в) промежуточные тактические задачи, г) содержание тактической операции, д) субъекты, взаимодействующие при проведении тактической операции, е) план тактической операции. В предложенной системе должны размещаться разработанные и апробированные на практике тактические операции.

Таким образом, одним из приоритетных направлений совершенствования информационно-методического обеспечения раскрытия, расследования и предупреждения преступлений является разработка и внедрение в след-

ственную практику современных компьютерных технологий, направленных на оптимизацию следственной деятельности. Компьютеризация процесса расследования будет способствовать созданию и внедрению в практику автоматизированных рабочих мест, повышению эффективности и результативности работы следователей, сотрудников оперативно-розыскных органов, экспертов-криминалистов и в целом борьбе с преступностью.

Список литературы

1. Андреев Б. В. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации / Б. В. Андреев, П. Н. Пак, В. П. Хорст. М.: Юрлитинформ, 2001. 356 с.
2. Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений / О. А. Белов. М.: Юрлитинформ, 2009. 328 с.
3. Білоус В. В. Роль інформаційних технологій у реформуванні кримінально-процесуального законодавства // Криміналістика 21 століття: матеріали міжнар. наук.-практ конф., 25–26 листоп. 2010 р. Х.: Право, 2010. С. 90–92.
4. Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: Монография / Н. Б. Водянова. М.: Юрлитинформ, 2010.
5. Горошко И. В. Современное состояние и перспективы развития информационно-вычислительной системы органов внутренних дел России // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ конф. (20–21 квітня 2004 р.). Ч. 1. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. С. 8–12.
6. Ищенко Е. П. Компьютеризация процесса расследования преступлений // Криминалістика: Учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред Е. П. Ищенко. М.: Юрид. фирма «Контракт»; ИНФРА-М, 2003. С.73–78.
7. Караханьян А. К. Проблемы компьютеризации расследования // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: материалы респ. науч.-практ. конф., 14–15 мая 1992 г. Екатеринбург, 1992. С. 360–362.
8. Ковалев С. А. Использование программного обеспечения поддержки процесса расследования по преступлениям в сфере компьютерной информации // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов: сб. науч. тр. Калининград : Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. С. 117–121.
9. Компьютерные технологии в юридической деятельности / Под ред. Н. С. Полевого, В. В. Крылова. М.: БЕК, 1994. 356 с.
10. Криминалістика: Учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Изд-во НОРМА, 2003.
11. Криминалістика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. СПб.: Лань, 2001.
12. Научно-производственная компания Дата Инфо [Электрон. ресурс]. // Режим доступа: <http://www.datainfo.com.ua>. – Загл. с экрана.
13. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / В. М. Плішкін; за ред. Ю. Ф. Кравченка. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999.

14. Просвирнин Ю. Г. Программное обеспечение расследования преступлений против личности / Ю. Г. Просвирнин; под ред. О. Я. Баева // Расследование преступлений против личности: Учеб. пособие. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1998. С. 195–201.
15. Разумовская Е. А. Назначение и возможности программного комплекса «автоматизированное рабочее место следователя» // Криминалистъ. СПб.: Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2008. № 1. С. 63–65.
16. Разумовская Е. А. Оптимизация труда следователя путем использования программного комплекса «Автоматизированное рабочее место следователя» // Вестник криминалистики. М.: Спарк, 2008, № 1 (25). С. 97–98.
17. Родин А. Ф. Использование компьютерных технологий в деятельности следователя / А. Ф. Родин, Б. Ф. Вехов; под ред. Б. П. Смогоринского. Волгоград: ООП ВА МВД России, 2003. 256 с.
18. Семьина Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: Автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук: 12.00.09: уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. М., 2009. 23 с.
19. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 358 с.
20. Шепітько В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. Х.: Вид. агенція «АПОСТІЛЬ», 2010. 576 с.
21. Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдеева // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. пр. Х.: Право, 2010. Вип. 19. С. 194–202.
22. Шепітько В. Ю. Криміналістика: Підручник. К.: Ін Юре, 2010.
23. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія / В. Ю. Шепітько. Х.: Харків юридичний, 2007. 356 с.
24. Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько, В. В. Білоус, А. І. Керик // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Вип. 17. Х.: Кроссруд, 2009. С. 252–264.
25. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. Х.: Кроссруд, 2007. Вип. 14. С. 198.
26. Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: Матеріали наук. конф., 15 травня 2009 р. Х.: Право, 2009. С. 33–36.
27. Ялышев С. А. Информационные технологии и криминалистика // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений: Сб. науч. трудов (в двух частях). М. : Акад. управл. МВД России, 2005. Ч. 2. С. 45–48.
28. Technical Sovt Group, 2003. [Електрон. ресурс]. // Режим доступа: <http://www.tsgroup.ru/download.php>. – Загл. с экрана.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ І ВПРОВАДЖЕННЯ «АВТОМАТИЗОВАНОГО РОБОЧОГО МІСЦЯ СЛІДЧОГО»

Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / ред. кол. : В. І. Борисов (гол. ред.) та ін. Х.: Право, 2013. Вип. 25. С. 174–185.

Розглянуто проблеми впровадження автоматизованого робочого місця слідчого як один із напрямків підвищення ефективності реалізації тактичних операцій у розслідуванні злочинів. Проаналізовано роль та значення «АРМ слідчого» у процесі оптимізації застосування тактичних операцій, окремі проблеми та недоліки, що проявляються у практиці слідчої діяльності. Запропоновано «АРМ слідчого» доповнити окремим модулем «Тактичні операції».

Ключові слова: тактична операція, комп'ютерні технології, «АРМ слідчого», ефективність розслідування.

Серед найбільш перспективних напрямків запровадження проектів інформаційно-технологічного спрямування особливе місце займає розроблення й використання системи «Автоматизоване робоче місце слідчого», головним завданням якої є забезпечення підтримки у прийнятті рішень. До структури АРМ слідчого входять інформаційно-довідкові, інформаційно-пошукові й інформаційно-консультаційні системи¹. Застосування такого АРМ дає можливість слідчому використовувати інформацію: 1) нормативну, що міститься в кримінально-правовому і процесуальному законах, а також в інших нормативно-правових актах; 2) методичну, зосереджену у спеціальній літературі, що містить рекомендації з розслідування окремих видів злочинів; 3) доказову, яка надходить із процесуальних джерел і містить необхідні відомості про обставини розслідуваного злочину; 4) оперативну, що

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности / В. Ю. Шепітько // Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: материалы междунар. науч.-практ. конф. – Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2006. – Вып. 7 (часть 1). – С. 125–128; Шепітько В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды / В. Ю. Шепітько. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2010. – С. 88; Шепітько В. Ю. Инновации в криминалистике и следственной деятельности / В. Ю. Шепітько // Проблемы управления органами расследования преступлений в связи с изменением уголовно-процессуального законодательства: материалы межвуз. науч. – практ. конф.: в 2-х ч. – М. : Акад. управления МВД России, 2007. – Ч. 2. – С. 44–49.

міститься в непроцесуальних джерелах; 5) довідкову, яка охоплює відомості про слідчу дільницю, район, область, а також певну інформацію про організації й підприємства, правоохоронні органи, експертні установи тощо¹.

Такого роду системи, – слушно зауважує Н. Б. Водянова, – надають суб'єкту розслідування безліч переваг у виконанні його професійних функцій. Зокрема, істотно скорочуючи часові витрати слідчого на пошук необхідної інформації, значно мінімізуючи помилки. Вони оптимізують його роботу в цілому, підвищують її якість і тим самим сприяють виробленню і прийняттю своєчасних, обґрунтованих і найбільш раціональних рішень у ході кримінального провадження. У зв'язку із цим, на думку вченого, подальше вивчення й розроблення такого АРМ слідчого, яке буде відповідати сучасним умовам всього процесу розслідування злочинів, вбачається вельми актуальним і необхідним. Основним призначенням програмного забезпечення АРМ слідчого повинна виступати комплексна автоматизація діяльності слідчих органів, а головна мета його розробки, створення й використання полягає в наданні інформаційної підтримки слідчим при виконанні ними своїх функціональних обов'язків.²

При цьому варто зазначити, що у спеціальній літературі по-різному визначають поняття «АРМ слідчого». Так, С. А. Ялишев вважає, що автоматизовані робочі місця слідчого становлять собою автономні інформаційні системи, забезпечуючі зберігання значного обсягу поточної інформації по розслідуваних злочинах, оснащені комп'ютерними програмами для висунення версій і планування слідчої діяльності³; Н. Б. Сем'їна розглядає їх як комплекс програмних засобів, розміщених безпосередньо на робочому місці слідчого, застосування яких оптимізує й удосконалює слідчу діяльність у цілому⁴; Б. В. Андреев вважає їх комплексом індивідуальних технічних і програмних засобів, призначених для автоматизації інформаційного забезпечення процесуальної діяльності⁵; О. О. Белов – багатофункціональним пакетом прикладних програм, сформованих на підставі кібернетичної моделі процесу розслідування⁶.

¹ Див.: Караханьян А. К. Проблемы компьютеризации расследования / А. К. Караханьян // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: материалы респ. науч.-практ. конф., 14–15 мая 1992 г. – Екатеринбург, 1992. – С. 361.

² Див.: Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: монография / Н. Б. Водянова. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 114–116.

³ Див.: Ялишев С. А. Информационные технологии и криминалистика / С. А. Ялишев // Фундаментальные и прикладные проблемы управления расследованием преступлений: сб. науч. трудов: в 2-х ч. Ч. 2. – М.: Акад. управления МВД России, 2005. – С. 45.

⁴ Див.: Семьина Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н. Б. Семьина. – М., 2009. – С. 15.

⁵ Див.: Андреев Б. В. Расследование преступлений в сфере компьютерной информации / Б. В. Андреев, П. Н. Пак, В. П. Хорст. – М.: Юрлитинформ, 2001. – С. 85.

⁶ Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений: дис. ... канд. юрид. наук / О. А. Белов. – М., 2007. – С. 134–135.

Отже, автоматизоване робоче місце (АРМ) слідчого можна визначити як сукупність інформаційно-програмно-технічних засобів, що надають слідчому підтримку у прийнятті рішень у процесі розслідування злочинів, автоматизують інформаційне забезпечення його процесуальної діяльності. За своїм технічним навантаженням АРМ слідчого має охоплювати певні комп'ютерно-технічні засоби і програмні продукти. Використання АРМ слідчого спрямовано на оптимізацію, раціоналізацію й удосконалення слідчої роботи.

Структура АРМ слідчого передбачає наявність таких систем: а) технічних засобів, що складається із засобів обчислювальної, комунікаційної, організаційної техніки й технічних засобів спеціального призначення; б) програмних засобів, що складається із системного (загального) і прикладного (спеціального) програмного забезпечення; в) техніко-криміналістичного, методичного й тактичного забезпечення; г) загальних і спеціальних інформаційно-довідкових баз знань та ін. Так, система технічних засобів АРМ слідчого складається з комп'ютера з периферійним обладнанням і відповідним програмним забезпеченням і комплексу техніко-криміналістичних засобів виявлення, дослідження й фіксації доказової інформації. Програмне забезпечення загальне «керує» роботою комп'ютера та його окремих частин, прикладне (спеціальне) використовується для вирішення окремих завдань¹.

Завдання АРМ слідчого охоплюють: 1) пошуки криміналістично значущої інформації з метою розкриття, розслідування й попередження злочинів; 2) формування й ведіння баз даних, які містять різні відомості про події, осіб та організації, а також іншу необхідну інформацію, що стосується розслідуваних злочинів; 3) підвищення об'єктивності криміналістично значущої інформації, що міститься в базах даних; 4) налагодження єдиної технології обліку й накопичення слідчої інформації; 5) інформаційне забезпечення ведіння кримінальних справ (пошуки необхідної інформації за різними критеріями й умовами, що вводиться слідчим, у взаємозалежних банках даних, а також видача відібраної інформації); 6) забезпечення захисту від несанкціонованого доступу та схоронності останньої; 7) постійне поповнення і своєчасне відновлення інформаційних фондів користувачів; 8) максимальне спрощення процедури введення документів у базу даних (у тому числі і з паперових носіїв) з одночасною перевіркою й установкою зв'язків і залежностей між об'єктами, що вводяться, і вже занесеними об'єктами обліку; 9) проведення аналітичної роботи по виявленню прихованих зв'язків і залежностей, а також виявлення ланцюжків злочинних дій і подій по розслідуваних кримінальних справах.

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х.: Право, 2010. – Вип. 19. – С. 194–202; Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х.: Право, 2010. – С. 197–198.

Для інформаційного забезпечення процесу планування, оформлення слідчим планів розслідування злочинів (у тому числі й по версіях) і планів проведення окремих слідчих дій О. Ф. Родіним запропоновано спеціальний модуль АРМ слідчого, у якому передбачено базу даних у вигляді окремого модуля, в якому зберігається інформація про обставини, що підлягають доказуванню при проведенні слідчих дій, спрямованих на перевірку типових версій з урахуванням слідчих ситуацій, характерних для певного виду злочину.

Викликає певний науковий інтерес і система, запропонована Н. Б. Водяною¹, на думку якої структура та зміст програмного комплексу «Автоматизоване робоче місце слідчого» повинна охоплювати блоки, які містять у собі: «законодавство» – різні довідкові правові системи із значним масивом правової й довідкової інформації; «документи» – зразки процесуальних документів та їх архітектоніка; «докази» – інформацію про докази по кримінальних справах, що знаходяться у провадженні слідчого; «слідчі дії» – процесуальні правила та криміналістичні рекомендації з проведення окремих слідчих дій; «судові експертизи» – перелік питань, розв’язуваних різними видами судових експертиз, а також об’єкти й методи дослідження експертиз та ін.; «техніко-криміналістичні засоби» – інформацію про сучасні науково-технічні засоби, цілі та правила їх використання; «криміналістичні методики розслідування окремих видів злочинів» – систему наукових знань про механізм учинення окремих видів злочинів, що сприяє встановленню кваліфікуючих ознак конкретного злочину й конкретизації обставин, що підлягають доказуванню, а також рекомендації типових програм з використання відповідуючих реальним умовам слідчої практики тактичних прийомів, методів і засобів розкриття й розслідування окремих видів злочинів; «правоохоронні органи й експертні установи» – систему цих органів та установ; «слідча практика» – відбиття передового слідчого досвіду; «словник термінів» – визначення й тлумачення різних понять, категорій, конструкцій, у тому числі і правових; «довідкова інформація» – відомості різноманітного характеру, що можуть бути корисними слідчому у зв’язку з виконанням його професійних обов’язків (наприклад, дані, що стосуються попереднього вивчення слідів злочину).

Усі ці перелічені блоки містять у собі інформацію, яка тим чи іншим чином може бути використана слідчим у здійсненні його професійної діяльності й тим самим сприяти розкриттю й розслідуванню злочинів. Окрім цього, основним компонентом АРМ слідчого має стати календарний план виконання всіх слідчих функцій на певний період часу. Описані вище блоки покликані доповнювати основний план діяльності слідчого необхідною інформацією, уточнювати його й деталізувати, надавати інформаційну, методичну й технічну підтримку в його роботі. Також разом з вищезгаданими

¹ Див.: Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография / Н. Б. Водянова. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 120–121.

компонентами необхідною є програма «Контроль за якістю і строками розслідування», що працює в автоматичному режимі.

Принцип дії запропонованої форми «АРМ слідчого» полягає в наступному. Спочатку слідчий складає плани розслідування окремих кримінальних справ, що знаходяться в його провадженні, шляхом введення всієї наявної по конкретній справі інформації в пам'ять комп'ютерного устрою за запропонованою формою. За необхідності шляхом застосування ПК він складає детальні плани проведення окремих слідчих або інших дій чи заходів у довільній, зручній для себе формі. При виконанні слідчим цих дій відчутно можуть допомогти блоки, включені в АРМ слідчого, які містять корисну інформацію; далі відбувається автоматизоване об'єднання окремих планів у цілісний план-графік слідчої діяльності на певний період часу. Зазначимо, що слідчий у будь-який час може доповнювати, уточнювати або змінювати відомості в кожному з планів. Завдяки взаємозв'язку і взаємозумовленості між загальним календарним планом діяльності слідчого, планами розслідування окремих кримінальних справ і планами підготовки й проведення окремих слідчих або інших дій і заходів, внесені зміни й доповнення знайдуть відбиття у всіх планах, яких вони стосуються, без втрати яких-небудь відомостей¹.

Разом із тим, незважаючи на безсумнівні переваги впровадження зазначених систем АРМ в практику діяльності слідчого, при їх створенні і застосуванні мають місце певні складнощі та недоліки.

При створенні АРМ не в повній мірі враховувалися широкі можливості сучасних персональних комп'ютерів, які можуть бути успішно використані для потреб слідства. Як вбачається, основною причиною цього є однотипність природи цих програмних продуктів. Вони становлять собою текстовий реєстр з набором бланків (шаблонів) процесуальних документів. Деякі з них містять нескладну пошукову систему у вигляді низки послідовних переліків – від списку слідчих і справ, що перебувають у їх провадженні, до переліку документів у кримінальній справі². На жаль, швидкість розвитку комп'ютерних технологій і програмних продуктів значно перевищує швидкість створення спеціальних криміналістичних програмних комплексів, які в подальшому стають незатребуваними при зміні покоління комп'ютерної техніки. У деяких випадках на момент завершення роботи над програмним продуктом операційна система, до якої він був адаптований, виявляється вже застарілою з обмеженим використанням³.

¹ Див.: Водянова Н. Б. Основы планирования и программирования следственной деятельности : монография / Н. Б. Водянова. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 116–118.

² Див.: Пацкевич А. П. Использование новейших технологий в работе следственных подразделений / А. П. Пацкевич // Юрист-онлайн: Электронный юридический журнал, 2005.

³ Див.: Белан Н. Компьютер для юриста / Н. Белан, А. Белан // Законность. – 2002. – № 3. – С. 22.

Важливим недоліком існуючих баз знань є також те, що супроводжуюче їх програмне забезпечення не відповідає сучасним вимогам (не адаптоване до сучасних операційних систем ЕОМ). До того ж структура цих баз і характер відомостей, що в них містяться, розроблені з метою лише допомогти слідчому в його рутинній роботі з автоматичного складання процесуальних документів, швидкого їх пошуку в електронному архіві, пошуку відомостей щодо певних процесуальних осіб (експертів, перекладачів, свідків, потерпілих). На жаль, в існуючих базах знань «АРМ слідчого» бракує відомостей, необхідних при виконанні і плануванні слідчим розслідування, побудові слідчих версій, моделюванні події злочину¹.

Крім того, як окремих недолік можна також відзначити недостатність у базах даних окремих блоків довідково-інформаційного характеру, що сприяють криміналістичним рекомендаціям, а також брак їх певного алгоритму. У зв'язку із цим при застосуванні цих систем коло функцій слідчого як користувача АРМ звузилося практично до технічного оформлення процесуальних документів.

Варто вирізнити ще одну проблему застосування АРМ – захист документів від несанкціонованого доступу. Автори-розробники намагаються її вирішити за допомогою АС «Реєстрація». При першому запуску АРМ користувачеві належить пройти процедуру реєстрації, яка вирішує два завдання – захист інформації й автоматичне внесення в документи, що формуються, особистих даних. При реєстрації користувачем заповнюються поля спеціальної бази даних (прізвище, ініціали, посада, класний чин, місце служби тощо), вводиться в систему його власний пароль. Введені особисті дані автоматично вставляються у відповідні місця всіх документів, що формуються в ході роботи даного користувача з АРМ. Пароль захищає складені за допомогою АРМ документи від несанкціонованого доступу². Пропонуються інші механізми забезпечення захисту АРМ від останнього³.

Перелічені недоліки до певної міри враховані при розробленні програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”», до структури якої входять такі 12 блоків: «законодавство» – нормативно-правові акти, які

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х. : Вид. «Кроссроуд», 2007. – Вип. 13. – С. 91–92.

² Див.: Разумовская Е. А. Назначение и возможности программного комплекса «Автоматизированное рабочее место следователя» / Е. А. Разумовская // Криминалисть. – 2008. – № 1. – С. 63–65.

³ Див.: Андреев Б. В. Защищенный программный комплекс информационного обеспечения расследования преступлений : материалы 15-й науч.-технич. конф. «Системы безопасности» / Б. В. Андреев, В. И. Монастырский. – М. : Академия ГПС МЧС России, 2006. – С. 56–58; Белов О. А. Принципы информационного обеспечения раскрытия и расследования преступлений / О. А. Белов // Вестн. криминалистики. – Вып. 3 (19). – М. : Спарк, 2006. – С. 98–100; та ін.

регулюють діяльність слідчого; «документ» – зразки процесуальних документів; «слідчі дії» – процесуальна регламентація й тактика слідчих дій, зразки планів і схем місця події й умовні позначення об'єктів; «науково-технічні засоби» – техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства; «судові експертизи» – підготовка матеріалів для призначення судових експертиз і типові запитання; «слідча практика»; «криміналістичні методики» – методики розслідування окремих видів злочинів; «навчання» – програми-тренажери; тести для перевірки рівня знань з криміналістики; навчальні відеофільми; «словник термінів» – словник термінів з криміналістики; «бібліографія»; «правоохоронні органи й експертні установи» – основні відомості й адреси; «додаткова корисна інформація». Головне завдання цієї системи – забезпечення підтримки прийняття рішень¹. «АРМ слідчого “Інсайт”» розміщено в мережі Інтернет².

Створенню програмно-інформаційної системи «АРМ слідчого “Інсайт”» передувала підготовка окремих модулів у вигляді баз знань та інформаційно-пошукових систем і побудова детального алгоритму, за яким у подальшому програмістами складався спеціальний програмний продукт, який і забезпечив роботу цього алгоритму в сучасних інформаційних системах. Автори-розробники – науковці лабораторії «Використання сучасних досягнень науки й техніки у боротьбі зі злочинністю» Інституту вивчення проблем злочинності Національної АПРН України на підставі дослідження всього процесу створення інформаційних технологій для правоохоронних органів (у тому числі АРМ) та їх окремих етапів, виокремили низку принципів, на яких ґрунтується запропонована система, а саме: 1) відповідність алгоритму, що є фундаментом для створення певної інформаційної технології; 2) модульність і системність (підсистеми створюються у вигляді окремих модулів за функціональним призначенням, які можуть використовуватися як самостійно, так і в комплексі); 3) адаптованість до сучасних операційних систем та інших програмних продуктів; 4) можливість переведення на іншу мову програмування (в тому числі на мову наступних поколінь); 5) простота у використанні й надійність, що дозволяє слідчому, який має навички користувача ПЕОМ середнього рівня, без сторонньої допомоги використовувати АРМ слідчого.

Системне і спеціальне програмне забезпечення «АРМ слідчого “Інсайт”» дозволяє слідчому додатково створювати власні бази даних, складати про-

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 травня 2009 р. – Х. : Право, 2009. – С. 33–36; Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 50; Шепітько В. Ю. Вибрані твори / Избранные труды. – Х. : Видав. агенція «Апостіль», 2010. – С. 85.

² Автоматизоване робоче місце слідчого – АРМ-слідчого «Інсайт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sledovatel.com.ua>.

цесуальні документи і звіти (в тому числі з використанням графічного матеріалу), будувати плани і схеми, моделювати об'єкти і події, дуже швидко здійснювати запити й пошуки відомостей щодо окремих осіб, об'єктів і подій, досліджувати аудіо- й відеозаписи, фотознімки, графічні об'єкти та ін.¹

Незважаючи на достатньо позитивний досвід інформатизації слідчої діяльності останнім часом, необхідно констатувати нагальну потребу у подальшому вдосконаленні розроблених інформаційних систем і створенні належних умов для їх успішної реалізації. Виходячи з того, що «АРМ слідчого» – це система відкритого типу, що дає можливість включати в базу даних нові відомості й коригувати існуючі², вважаємо за доцільне доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого “Інсайт”» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». До того ж, доцільним є створення АРМ судді, передбачивши в його структурі модуль «Тактичні операції». На підтримку викладеної пропозиції можна навести позитивні приклади щодо створення алгоритмізованих типових моделей низки тактичних операцій, окремі з яких введені в пам'ять ЕОМ («Виявлення», «Атрибуція трупа», «Викриття», «Контроль на закупівля», «Розшук» та ін.)³.

На нашу думку, модуль «Тактичні операції» має складатися з двох рівнів, компонентів: 1) загальні тактичні операції, які можна застосовувати при розслідуванні будь-якого злочину: «Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення особи злочинця», «Встановлення мотивів учинення злочину», «Встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення», «Встановлення співучасників злочинця», «Затримання злочинця на місці злочину»; «Розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства», «Перевірка алібі підозрюваного», «Встановлення свідків», «Перевірка обмови», «Нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» та ін.; 2) предметні тактичні операції, що провадяться при розслідуванні окремих видів злочинів. Так, приміром, при розслідуванні службових злочинів у митній сфері, зале но від проміж-

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності / В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х.: Право, 2010. – Вип. 19. – С. 194–202; Шепітько В. Ю. Проблемы формирования «криминалистических алгоритмов» и возможности их практической реализации / В. Ю. Шепітько // Использование современных информационных технологий и проблемы информационной безопасности в деятельности правоохранительных органов: межвуз. темат. сб. науч. тр. – Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2009. – С. 15.

² Див.: Шепітько В. Ю. Роль інформаційних технологій у підвищенні якості слідчої діяльності / В. Ю. Шепітько, В. В. Білоус // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х.: Право, 2011. – С. 288–299.

³ Див.: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие / С. Ю. Якушин. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2010. – С. 49.

них (локальних) завдань на початковому етапі можна виокремити такі тактичні операції: «Затримання хабародавця (або хабароотримувача) на місці вчинення злочину з речовим доказом», «Викриття вимагання хабара за добровільною заявою особи, яка його дає», «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу», «Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення», «Викриття злочинця», «Документ», «Контрольована поставка наркотиків» та ін.¹

Тактичні операції ситуаційно зумовлені, тому слід враховувати слідчі ситуації, що виникають у процесі розслідування службових злочинів у митній сфері. Залежно від обсягу і змісту даних, що послужили підставою для початку кримінального провадження, а також інформації про злочинця пропонується три найбільш типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: а) існують достатні дані про вчинення службового злочину в митних органах, відома особа, яка його вчинила; б) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома або інформація про неї обмежена; в) відомо, що вчинено службовий злочин у митних органах, є відомості про злочинця, але той зник з місця події. Стосовно вказаних слідчих ситуацій пропонуються відповідні за змістом і специфікою тактичні операції².

Отже, створення модуля «Тактичні операції» сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого «Інсайт»», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проєктів. При розробленні тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів, їх апробації на практиці, відповідну інформацію необхідно надавати до бази даних реєстратору, який і буде вносити запропоновані тактичні операції до модуля «Тактичні операції» в окремі криміналістичні методики з урахуванням наступних елементів: а) етапи розслідування, б) слідчі ситуації, в) проміжні тактичні завдання, г) зміст тактичної операції, д) особи, які взаємодіють при проведенні тактичної операції, е) план тактичної операції. У запропонованій системі мають розміщуватися розроблені, апробовані на практиці тактичні операції. Як правильно зазначає Б. В. Щур, у даному разі йдеться не про науковий пошук або розроблені «навчальні продукти» криміналістики, а про апробовані та рекомендовані до практичного використання доробки, які адаптовані до практичних цілей слідчої діяльності³.

¹ Див.: Шевчук В. М. Проблеми тактичних операцій під час розслідування службових злочинів у митних органах / В. М. Шевчук // Митна справа: наук. – аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. – 2003. – № 3. – С. 18–24.

² Див.: Шевчук В. М. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій при розслідуванні службових злочинів у митних органах / В. М. Шевчук // Бюлетень М-ва юстиції України. – 2006. – № 1. – С. 54–64.

³ Див.: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – С. 233.

Рассмотрены проблемы внедрения автоматизированного рабочего места следователя как одного из направлений повышения эффективности тактических операций при расследовании преступлений. Проанализировано роль и значение «АРМ следователя» в процессе оптимизации применения тактических операций, отдельные проблемы и недостатки, проявляющиеся в практике следственной деятельности. Предложено «АРМ следователя» дополнить отдельным модулем «Тактические операции».

The problems of introduction of workstation of investigator are considered as one of directions of increase of efficiency of tactical operations at investigation of crimes. A role and value «ARM of investigator» are analyzed in the process of optimization application of tactical operations, separate problems and defects, showing up in practice of inquisitional activity. It is offered to «ARM of investigator» to complement the separate module the «Tactical operations».

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Кримінальні загрози в секторі безпеки: практики ефективного реагування: матеріали панельної дискусії Третього Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2019 р.) / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. Г. Барабаш, Б. М. Головкін, О. В. Товолжанський; Нац. юрид. університет імені Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019. С. 142–146.

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та побудови інформаційного суспільства, взаємодія користувачів соціальних інтернет-мереж, стає не лише засобом комунікації, а й новою сферою життєдіяльності. Нині соціальні інтернет-мережі стають все більш масовим, найбільш поширеним засобом комунікації та реалізації конституційних прав окремих громадян. Користувачі активно та всебічно взаємодіють між собою, що призводить до накопичення великої кількості інформації, яка може мати,

у тому числі, й неправомірний характер. Поява та широке поширення у вітчизняному інформаційному просторі соціальних інтернет-мереж призвела до того, що організовані злочинні групи й окремі особи, які вчиняють протиправні діяння, стали активно використовувати широкі можливості всесвітньої мережі. Тому, соціальні мережі сьогодні є важливим джерелом криміналістичної інформації при розслідуванні злочинів, у тому числі й кіберзлочинів.

Кіберзлочини являють собою сукупність передбачених чинним законодавством кримінально караних суспільно небезпечних діянь, що посягають на право захисту від несанкціонованого поширення і використання інформації, негативних наслідків впливу інформації чи функціонування інформаційних технологій, а також інші суспільно небезпечні діяння, пов'язані з порушенням права власності на інформацію та інформаційні технології, права власників або користувачів інформаційних технологій вчасно одержувати або поширювати достовірну й повну інформацію [2]. Кіберзлочинність не обмежується рамками злочинів вчинених у глобальній інформаційній мережі Інтернет, вона поширюється на всі види злочинів, вчинених в інформаційно-телекомунікаційній сфері, де інформація, інформаційні ресурси виступають предметом злочинних посягань, електронним середовищем, у якому вчинюються кримінальні правопорушення.

Розслідування таких злочинів має свою специфіку та ускладнюється їх підвищеною латентністю. Існує проблема огляду комп'ютерних систем, технічних пристроїв, на яких міститься інформація. Також ускладненою є процедура вилучення, дослідження та фіксації слідів вчинення кіберзлочинів. Цьому сприяє недостатнє технічне забезпечення органів досудового розслідування, оперативних підрозділів. Для розкриття та розслідування таких злочинів обов'язковим є залучення спеціалістів та експертів, що мають спеціальні знання у комп'ютерно-технічній сфері [5, с. 102–103].

Одним із найбільш перспективних напрямків підвищення ефективності протидії кіберзлочинності є впровадження у практичну діяльність оперативних працівників та органів досудового розслідування сучасних інформаційних технологій. Мова йде насамперед про розробку й використання комп'ютерних програм як підґрунтя інформаційного забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, який здійснює розслідування по конкретному кримінальному провадженні [3, с.175]. Підвищення якості діяльності з розслідування злочинів може бути досягнуто за рахунок впровадження в слідчу діяльність інновацій за такими напрямками: 1) розробка і використання нових науково-технічних засобів для виявлення, збирання й дослідження доказів; 2) пропонування новітніх інформаційних технологій та їх використання в роботі слідчого; 3) розробка і пропонування до застосування нових прийомів, методів, методик проведення окремих слідчих дій і розслідування злочинів у цілому [6, с. 126].

Соціальні інтернет-мережі є цінним джерелом криміналістичної інформації, яка може орієнтувати слідчого для прийняття тактичних рішень при розслідуванні кіберзлочинів. Криміналістична інформація у соціальній інтернет-мережі являє собою сукупність даних, повідомлень та відомостей, про джерела й механізм виникнення ідеальних та матеріальних слідів, що мають відношення до злочинної події, отримані в мережі Інтернет із застосуванням спеціальних засобів, з метою встановлення обставин злочинної події у кримінальному провадженні.

В умовах сьогодення спостерігається тенденція до збільшення матеріалів (інформації) протиправного характеру у соціальних інтернет-мережах. Нерідко злочинці хизуються результатом своїх неправомірних дій та фіксують свою злочинну діяльність. Зустрічаються й правопорушники, які використовують соціальні інтернет-мережі, як засіб здійснення своїх злочинів, нерідко й для підтримання злочинних зав'язків. Інформація, що міститься на персональних сторінках соціальних мереж, надає змогу ідентифікувати особу злочинця, обстановку, місце події, співучасників, знаряддя, допомагає виявити важливі обставини, що мають значення у кримінальному провадженні. Правопорушники, виступаючи творцем і розповсюджувачем власного контенту та споживачем чужого, неминуче залишають у кіберпросторі віртуальні сліди своєї діяльності. За такими слідами можна встановити не тільки фізичні параметри часу та місця вчинення тієї чи іншої дії, а й з високим ступенем імовірності вирішити низку діагностичних завдань з формування психологічного профілю відображеного суб'єкта прогнозування його майбутньої поведінки [1, с. 6].

Криміналістичне дослідження інформації соціальних інтернет-мереж відбувається у декілька етапів: 1) пошук та виявлення інформації; 2) збір; 3) зняття інформації; 4) дослідження інформації. Способами збору інформації із соціальних мереж є такі: а) інформаційно-аналітична робота; б) запити; в) використання спеціальних програм; г) створення «фейкових» сторінок та ін.

Інформаційні сліди, які залишають у віртуальному середовищі, при належному аналізі, дозволяють ідентифікувати особу, визначити місце знаходження, або встановити факт вчинення злочину. Правоохоронці, здійснюючи відповідний аналіз наявної інформації, можуть отримати необхідні дані про місце перебування конкретної особи як під час вчинення злочину, так і під час здійснення спеціальних заходів щодо розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду. Використання такої інформації дозволяє встановити коло осіб, з якими спілкується особа, що розшукується, її інтереси та захоплення, місця можливого перебування, встановити контроль за її пересуванням тощо [4, с.195].

Важливого значення набуває інформаційно-аналітична робота по збору інформації про користувачів таких соціальних мереж. Така діяльність надає змогу отримати важливі дані для викриття осіб, які займаються не-

правомірною діяльністю. Так, аналізуючи найбільш популярні соціальні мережі серед користувачів, можна отримати такі дані: 1) Facebook – ім'я, унікальний код (ID), геолокацію, коло друзів, підписників, пристрій, який використовувала особа, час активності; 2) Twitter – ім'я, назва облікового запису, унікальний код (ID), підписників, місцезнаходження користувача, а також пристрій з якого були зроблені записи; 3) Instagram – ім'я користувача, назва облікового запису, кількість та імена підписників, верифікаційний статус; 4) YouTube – ім'я користувача, назва каналу, кількість підписників, дата та час викладених матеріалів; 5) Однокласники – ім'я користувача, імена друзів, дата та час викладених записів, місцезнаходження, пристрій, яким користувалася особа, інтереси користувача, відмітки про оцінені записи.

Інформаційно-аналітичний аналіз профілів соціальних інтернет-мереж допомагає скласти соціально-психологічну характеристику особи користувача та з'ясувати його коло друзів та контакти. Вивчення анкет у соціальних інтернет-мережах надає досить різноманітну інформацію, що може відображати інтереси, вподобання та коло друзів особи. Також варто звернути увагу, що перелічені соціальні інтернет-мережі та їх аналоги містять перелік заходів, що пропонуються відвідати користувачам. Власник профілю у соціальній мережі нерідко відмічає плани та події, що бажає відвідати. Така інформація дає можливість оперативним працівникам передбачити поведінку особи правопорушника та місце її знаходження.

Таким чином, використання інформації соціальних інтернет-мереж має не лише важливе практичне значення у протидії кіберзлочинності, а й нині є одним із пріоритетних напрямків діяльності органів правопорядку, спрямованих на оптимізацію кримінального провадження. У реаліях сьогодення соціальні інтернет-мережі, з одного боку, виступають важливим засобом зв'язку, який дозволяє користувачам таких мереж здійснювати право на свободу думок та їх вільне вираження, а з іншого боку, вони є своєрідною публічною інфраструктурою масиву даних (інформації), яка є цінним джерелом криміналістичної інформації, що має значення при розслідуванні кіберзлочинів.

Як свідчить практика, при розслідуванні таких злочинів виникає низка проблемних питань, пов'язаних із криміналістичним забезпеченням розслідування, використанням новітніх технологій, залученням спеціалістів, оптимізації процесу збору, дослідження та подальшого використання такої інформації тощо. Такий напрям дослідження суттєво впливає на підвищення ефективності слідчої та судової діяльності та безперечно буде забезпечувати її оптимізацію. Використання інформації соціальних інтернет-мереж у кримінальному провадженні має свої переваги, разом із тим й окремі проблеми, певні невизначеності, тому означена проблематика потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень.

Список літератури:

1. Білоус В. В., Шепітько В. Ю. Роль сучасних інформаційних технологій у встановленні особи злочинця. Сучасні проблеми криміналістики. Вип. 14. 2014. С. 5–11.
2. Болгов В. Організаційно-правове забезпечення протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються з використанням інформаційних технологій : наук.-практ. посіб. / В. М. Болгов, Н. М. Гадіон, О. З. Гладун та ін. К. : Національна академія прокуратури України, 2015. 202 с.
3. Журавель В. А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. Проблеми боротьби зі злочинністю. 2004. С. 175–179.
4. Лисенко О. В. Використання інформаційних технологій для розшуку осіб, які переховують від органів досудового розслідування та суду. Науковий вісник Національного університету ДПС України. № 2(65). 2014. с. 194–201
5. Організаційно-правові та тактичні основи протидії злочинності у сфері високих інформаційних технологій: навч. посіб / В. М. Бутузов, В. Д. Гавловський, Л. П. Скалозуб та ін. К. : Нац. акад. СБУ України, 2011. 404 с.
6. Шепітько В. Ю. Проблемы разработки, внедрения и использования инноваций в следственной деятельности. Использование современных информационных технологий в правоохранительной деятельности и региональные проблемы информационной безопасности: межд. науч.-практ. конф. Калининград: Калининград. юрид. ин-т МВД России, 2006. Вып. VII, ч. 1. С. 126–130.

CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIVE DIRECTIONS OF MODERN CRIMINALISTIC RESECH

Eurasian scientific congress. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing (May 17–19, 2020). Barcelona, Spain. 2020. Pp. 736–744.

Summary. The article is devoted to the researchers of current problems of innovations in criminalistic technique. The main innovative areas of use of criminalistic technique in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. It is noted that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. It is substantiated that as a promising innovative direction it is necessary to significantly intensify the work on the use of artificial intelligence to ensure the

activities which is often associated with low level of training of relevant specialists, in many cases they lack the necessary knowledge, skills and practical abilities to work with the latest scientific and technical means, methods, innovative technologies in the detection, investigation and prevention of modern criminal acts. In this regard, rightly noted A. V. Ishchenko, that in this case it is necessary to increase the role of the practical direction of criminalistics, the implementation of its practical and applied function and may be associated with the creation of appropriate scientific and methodological support use of means and methods of criminalistic techniques, organization of their implementation in practice [2, p.102].

Today, criminalistic technique, harmoniously combining the achievements of natural, technical, humanities, is considered by most criminalistic scientists (V. P. Bakhin, R. S. Belkin, V. G. Goncharenko, V. Y. Karlov, N. I. Klymenko, M. V. Saltevsy, V. Yu. Shepitko, etc.) as a section of criminalistics, which is a system of scientific knowledge, as well as developed on their basis technical means, technique and methods designed to collect, research and use the use of criminalistic significant information in order to establish truths in litigation.

It is known that the emergence of criminalistic technique as a system of criminalistic knowledge and a variety of practical activities is associated with the introduction of the achievements of natural and technical sciences in the practice of combating crime [3, p.7] Criminalistic technique were formed on the basis of the use of data from the natural and technical sciences in criminal proceedings in order to detect and investigate crimes. Methods of chemistry, physics, ballistics, medicine and other fields of knowledge were adapted to identify traces of crime, their study and interpretation, and ultimately – to solve the problems of criminal proceedings. Along with this, and developed their own criminalistic technique and means. Thus, in the field of criminalistics there is a coherent system of scientific and technical means, adapted and specially designed for the detection, investigation and prevention of crimes [4, p. 21–30]. The purpose of the use of criminalistic technique is to identify and study the reflections (traces) of a criminal event and extract evidence from them [5, p. 121].

In the modern realities in the field of criminalistic technique there is a tendency of active search for the development and implementation of innovative criminalistic products aimed at optimizing the investigation of crimes and trials. As noted in the criminalistic literature, such innovative products include new developed or adapted to the needs of investigative (judicial) practice criminalistic means, modern information technology, electronic knowledge bases, methods of recording, analysis and evaluation of evidence, and others. Examples of innovations in law enforcement are identification biometric systems based on static and dynamic human characteristics (electronic human identification systems based on biometric characteristics – fingerprints, appearance, appearance of the iris, DNA, gait, handwriting, etc.), automated workplaces (in particular, the

workstation of the investigator «Insight»), automated information retrieval systems and databases («Investigative Practice», «Investigative Precedent», etc.), etc. [6, p. 40].

Among the innovative methods and tools, according to V. D. Bernaz, importance is given to *biometrics*, that is those that allow you to measure the physical and behavioral characteristics of a person in order to identify him or solve diagnostic problems. Original attempts to find new ways to solve the problems of personal identification are the use of means, in particular: identification of a person by his external signs through video systems, using thermal imaging equipment; by voice, by articulation during the pronunciation of individual sounds, words. The capabilities of the polygraph are also underutilized in determining the suitability for investigative and detective activities and the presence of professional deformity; in the diagnosis of the veracity of evidence; in revealing involvement in a crime, etc. Since 1985, the practice of combating crime has been implemented as a genomic method of identifying a person by his DNA, which is one of the most significant achievements of criminalistics of the twentieth century and may completely replace dactyloscopy in future criminalistic registration and personal identification. [7, p. 188].

In this regard, the use of *nanotechnology for criminalistic purposes*, in particular, the development of innovative methods and technologies that expand the possibilities of human identification in genotypic examination are of scientific and practical interest. The development of a biochip, which allows to establish the identity of the subject on a tiny trace of DNA with a probability of 99.6%, allows today to identify individuals when detecting at the scene, say, crumpled napkin or cigarette butt with a small amount of saliva, which was impossible before. [8, p. 121].

In the field of criminalistic technique, the search for new biometric methods for use in investigative and judicial activities continues, in particular, the identification of a person by *a pattern of the bottom or iris of eye*. Thus, according to research and data from American scientists, human fingerprints have 40 unique characteristics, while the iris – 256. That is why scanning the retina of the human eye is quite actively used by the banking security system to identify a person [1, p. 51]. To solve the problem of identification, a *method of scanning the so-called venous map* is used, that is infrared reading of the image of the veins of the hand. The widespread use of computer technology has led to the increasing use of criminals to commit crimes. As a result, it was possible to identify the person by keyboards handwriting. [9, p. 267–279].

Moreover, the development of criminalistic technique involves the *development of information-reference systems such as Automated Workplaces (AWP)*. Examples of such AWP's are: AWP of the investigator «Insight», AWP of forensic experts of various expert specialties (trasologist, ballist, economist, phonoscopist, polygrapholog examiner, etc.). Therefore,

criminalistic technique today is developing in the direction of introducing innovative information, digital and telecommunications technologies in law enforcement activities. This development is also associated with the improvement and creation of criminalistic means for the study of sound, electronic traces, human DNA; adaptation of the latest technics for technical-criminalistic support of tactics of investigative (search) actions and unspoken investigative (search) actions.

In this context, relevant in the field of criminalistic technique are *research and retrieval of ideal traces in human memory with the help of technical-criminalistic means*. Innovative means and technologies are: the use of computer polygraph, «PhotoRobot», digital photography, audio and video recording, spectrograph, unmanned aerial vehicles, surveillance and video surveillance systems, etc. So, in our opinion, the statements of some scientists and practitioners that research in the field of using technical means such as a polygraph to diagnose the information state of the individual is quite reasonable [10, p. 338].

Recently, along with traditional means of detection, fixation, retrieval, as well as the study of material traces and the situation in general, an innovative and very promising area is the active use of *modern three-dimensional digital technologies and artificial intelligence*, which aims to create visualization and reconstruction of circumstances and pictures of the crime or its individual episodes (details) using 3D models. Practice shows that law enforcement officers are increasingly faced with the need to study and record material objects located in large areas – the consequences of criminal explosions, fires, accidents and catastrophes on various modes of transport, man-made disasters. For the reconstruction of the scene, the method of laser scanning of certain objects and their reproduction in the form of 3D-visualization systems is becoming more widespread, which allows to capture and reconstruct in millimeter details the scene and its individual objects in three-dimensional space, which is not possible when using conventional means and methods of research of these objects. This makes it possible to investigate and use important criminalistic information during the investigation of criminal offenses and subsequently in the trial of criminal proceedings. The use of laser scanning of terrain and objects, which results in a 3D model, allows to increase several times the informativeness of the data collected at the scene, provides a clear and convenient visualization in three dimensions, which allows to achieve high illustrative quality [11, p. 159].

Among the promising areas that have important criminalistic significance in the investigation of crimes, we can highlight the *use of technology «BIG DATA»*. In practice, this method is used during investigative (search) actions and unspoken investigative (search) actions, in the methodology of investigation of certain types of crimes, including criminalistic technique. At the same time, the technologies of network analysis, tactical profiling, pattern analysis allow to successfully detect and investigate crimes [12, p. 74–78].

Promising areas for the *use of innovative technologies in combating the spread of Covid-19 coronavirus infection* are the following: 1) using of unmanned

◆—————❧—————◆

aerial vehicles; 2) application of surveillance and video surveillance systems; 3) using of electronic control over the movement of persons in space and air; 4) development and application of identification systems for facial recognition; 5) using of «BIG DATA» technologies; 6) introduction of various applications, services and platforms used in the fight against the spread of coronavirus; 7) using of a system for detecting people with increased temperature, which can be installed at the entrance to the building; 8) using of automated systems to identify potential patients and prevent the spread of coronavirus, etc. Thus, the prospects for the development of this branch are associated with the creation of new such means, innovative technologies, as well as taking into account foreign experience (China, South Korea, USA, etc.). Therefore, the work on the use of artificial intelligence to ensure the solution of practical problems in the fight against crime, including combating the spread of the coronavirus epidemic, should be significantly intensified.

In our opinion, a promising area in criminalistics is the use of innovative means and technologies of criminalistic technique in various areas of law enforcement, expanding the application of criminalistic knowledge in various types of legal practice, which in today's reality is quite relevant and requires further research. We are talking about the possibility of using criminalistic technique in court proceedings, in criminal and civil proceedings, administrative proceedings, in the prosecutor's office, advocacy and notarial activities [13, p. 43] etc. In our opinion, this shows a manifestation of another important trend in the development of modern criminalistics – the expansion of the application of criminalistic knowledge from the sphere of combating crime to law enforcement and other activities [14, p. 905].

Conclusions. The purpose of the use of criminalistic technique is to identify and study the reflections (traces) of a criminal event and extract evidence from them. Therefore, the successful and skillful use of innovative means of criminalistic technique ensures the completeness, accuracy, efficiency and effectiveness of the investigation and trial, contributes to the optimization of these activities and the solution of the main tasks of criminal proceedings. One of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics [15]. As practice shows, a promising area of research in modern criminalistics is the study of non-traditional branches of criminalistic technique (criminalistic odorology, phonoscopy, polygraphology, etc.). To a large extent, they determine the innovative directions of modern criminalistic research in the field of criminalistic technique. Of particular importance are the possibilities of using criminalistic technique in today's global threats, informational influences and the situation of the epidemiological crisis associated with the coronavirus pandemic.

REFERENCES

1. Bernaz, P. V. (2015). Innovations are the basis for criminal maintenance activities for the investigation of crimes. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 49–53.
2. Ishchenko, A. V. (2003). *Methodological problems of criminalistics scientific research: monograph; edited by Krasnyuk, I. P.* (p.359). Kyiv: National Academy of Internal Affairs.
3. *Criminalistics: textbook: in 2 volumes.* (2019). Volume 1 (p.465). [compiled by: Shepitko, V. Yu.(editor.), Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., Shevchuk, V. M. and others.] Kharkiv: Pravo.
4. Saltevsy, M. V. (1999). *Criminalistics: tutorial: in 2 parts.* Part 1 (pp.9–11). Kharkiv: Konsym, Osnova.
5. Lukyanchikov, B. E., Lukyanchikov, E. D. & Petryaev, S. Yu. (2017). *Criminalistics: A textbook in 2 parts. Part 1: introduction to the course of criminalistics. Criminalistics technology.* (Pp.118,121). Kyiv: National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».
6. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. & Avdeeva, H. K. (2011). Innovations in criminalistics and their implementation in the activities of pretrial investigation bodies. *Issues of crime prevention*, Kharkiv: Pravo, 21, 39–46.
7. Bernaz, V. D. (2008). Integration of the achievements of modern science in investigative activities. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 188–191.
8. Zhizhina, M. V. (2012). Innovative development of criminalistics at the present stage. *Lex Russica (Scientific works: Kutafin Moscow State Law University)*, 1, 117–125.
9. Mikhailov, M. A. (2009). Biometrics: a new word in identity identification. *Voronezh forensic readings: collection of scientific papers*, 11, 267–279.
10. Kogutich, I. I. Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 57, 336–341.
11. Pavlyuk, N. V. (2019). Fixing evidentiary information using 3D-visualization systems: materials of the scientific conference based on the results of specialists' work Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine on fundamental topics in 2018. (Pp.158–160) Kharkiv: Pravo, Ukraine.
12. Samoroka, V. A., Prokhorov K. O. (2019). Prospects for using «BIG DATA» in the detection and investigation of crimes. *Academic thought*, 1(6), 74–78.
13. Shepitko, V. Yu. (2012) Criminalistics of the XXI century: the subject of knowledge, tasks and trends in the new conditions. *Modern state and development of criminalistics: collection of scientific papers.* (pp.43–45) Kharkiv: Apostil.
14. Shevchuk V. M. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity // Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
15. Shevchuk, V. M. (2019). Innovative directions of development of criminalistics. *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv, Ukraine.

INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC TECHNIQUE: MODERN PROBLEMS, TENDENCIES, PROSPECTS

Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz (B. 4), (Juni 5, 2020, Stuttgart, Deutschland): Stuttgart: Europäische Wissenschaftsplattform, DEU, 2020. Pp. 43–49.

Summary. The article is devoted to the researchers of current problems of innovations in criminalistic technique. The theoretical bases of development of criminalistic innovations in criminalistic technique and problems of their application in practice are analyzed. The main innovative areas of use of criminalistic technique in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. It is noted that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. Research of new branches of criminalistic technique largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in the field of criminalistic technique.

Key words: *criminalistic technique, innovations in criminalistic technique, criminalistic innovation, innovative directions, innovation criminalistic product.*

Introduction. In modern conditions, the tasks of criminalistics are determined by her social function – to assist your own receptions, methods and means to combat criminal phenomena. In this regard, the main task of criminalistics is to support law enforcement agencies in the fight against crime, full and timely technical criminalistic support and accompaniment the investigation and prevention of crimes, their judicial trial. This task can be realized on the basis of comprehensive use of the achievements of modern science and technics [2, p. 95–100; 8, p. 338; 12]. Therefore, in today's conditions in the formation and implementation of criminalistic knowledge must take into account the processes of informatization, digitalization, globalization in society, their impact on the state and nature of crime, the level of civilization and the presence of global threats to the world community. As rightly noted by V. Yu. Shepitko crime accompanies global problems of society in the field of economy, politics, ecology, provision of resources and supplies, energy, demography [15], including a significant impact and the current exacerbation of the epidemic situation in the country and the world.

In our opinion, the technical-criminalistic direction has received the most active development in terms of innovation, but in the researches of this issue there are now many debatable and unresolved issues that need special study and resolution. As the study of special literature and practice shows, today not enough attention is paid to the study and analysis of innovative areas of criminalistic research and problems of their application in the practice of law enforcement agencies to improve efficiency and optimize their work. Therefore, the problems of innovations in criminalistic techniques, which are not sufficiently developed in criminalistics today and need in-depth research and analysis, are becoming especially relevant and important today. The creation and introduction of innovative criminalistic products, their active practical use, today is considered a priority task of criminalistics at the present stage and the urgent need for law enforcement practice.

Results and discussion. Today in the criminalistic doctrine there are a number of debatable problems concerning the study of innovations in criminalistics and the problems of their introduction into the practice of investigative, judicial and expert activities. Thus, a separate in-depth study, critical analysis and further research developments require problems: the study of the theoretical foundations of innovation in criminalistics, determining their place and role in the system of criminalistic knowledge; development of the concept and features of criminalistic innovations; identification and research of types of innovations in criminalistics, their characteristics; problems and directions of creation of innovative criminalistic products and technologies; research and analysis of the introduction of innovations in the practical activities of combating crime; efficiency and practical value of the proposed innovations in criminalistics; identification and research of promising areas of innovative development of criminalistics, including innovations in criminalistic techniques, theoretical and methodological foundations of their development and problems of introduction and application of criminalistic innovations in practice.

As known, the construction of any scientific concept involves the formulation of the concept of the studied category. This axiomatic statement applies to innovations in criminalistics and criminalistic technique, the definition of which has not only theoretical but also practical significance. At the same time, starting to formulate the concept of «criminalistic innovation», it should be borne in mind that today in the theory of criminalistics the concept of this category is one of the most controversial, underdeveloped, which can not but affect the final development and study of innovation in criminalistics.

In our opinion, the main essential features of criminalistic innovation are as follows: 1) the novelty of developed, proposed and implemented in practice products (products), technologies, services, solutions is manifested in the fact that they are associated with the creation and emergence of new properties improve its parameters and characteristics, so they are newly created, or newly used, or improved; 2) developed, proposed and implemented in practice the latest technical,

tactical, methodological and forensic means (innovative criminalistic means) are in demand and used in a constant mode in practice, they are implemented in the form of new products (products), technologies, services, solutions; 3) developed, proposed and put into practice the latest technical, tactical, methodological and criminalistic means *are the result of scientific-research or research-construct* development, in demand and applied in practice, forms of implementation (application) of such innovative criminalistic means are new products (products), technologies, services, solutions; 4) the use of such innovations is *carried out by special entities* (investigator, judge, etc.), which ensures the qualification and efficiency of the use of developed and implemented in practice innovative means; 5) *the focus* of innovative tools on the effective solution of criminalistic problems, ensuring optimization, improving the quality and effectiveness of law enforcement practice and further innovative development of criminalistics [13].

Thus, *criminalistic innovation* – is developed, implemented and put into practice the latest technical, tactical, methodological and criminalistic means that are the result of scientific-research or research-construct development, embodied in the form of a new product (products), technologies, services, solutions used by qualified special entities in practice and aimed at effective solution of criminalistic problems, optimization, improving the quality and effectiveness of law enforcement practice and further innovative development of criminalistic science.

Today, criminalistic technique, harmoniously combining the achievements of natural, technical, humanities, is considered by most criminalistic scientists (V. P. Bakhin, R. S. Belkin, V. G. Goncharenko, V. Y. Karlov, N. I. Klymenko, M. V. Saltevsy, V. Yu. Shepitko, etc.) as a section of criminalistics, which is a system of scientific knowledge, as well as developed on their basis technical means, technique and methods designed to collect, research and use the use of criminalistical significant information in order to establish truths in litigation.

It is known that the emergence of criminalistic technique as a system of criminalistic knowledge and a variety of practical activities is associated with the introduction of the achievements of natural and technical sciences in the practice of combating crime [7, p. 7]. Criminalistic technique were formed on the basis of the use of data from the natural and technical sciences in criminal proceedings in order to detect and investigate crimes. Methods of chemistry, physics, ballistics, medicine and other fields of knowledge were adapted to identify traces of crime, their study and interpretation, and ultimately – to solve the problems of criminal proceedings. Along with this, and developed their own criminalistic technique and means. Thus, in the field of criminalistics there is a coherent system of scientific and technical means, adapted and specially designed for the detection, investigation and prevention of crimes [10, p. 21–30]. The purpose of the use of criminalistic technique is to identify and study the reflections (traces) of a criminal event and extract evidence from them [6, p. 118, 121].

Developing the idea of relevance and significance of innovations in criminalistic technique, it is rightly noted in the literature that today we can note one important

natural trend in criminalistics, namely – the constant increasing role and importance of criminalistic technique in crime investigation and trial. First of all, this is primarily due to the growing need of society and individuals to ensure personal safety, protect themselves and their families from criminal encroachment. Secondly, the use of criminalistic technique in the framework of procedural activities contributes to a comprehensive and more complete establishment of factual data during the investigation of crimes, their proper procedural consolidation and objective investigation. This, in turn, significantly increases the efficiency of the detection, fixation, examination and evaluation of physical evidence, ensures their reliability and individualization, while preventing the substitution of some objects and physical evidence by others. Innovative means and methods of criminalistic technique provide detection and fixation of criminalistic signs of criminal offenses, further create appropriate conditions for cognitive activity of investigators, detectives, prosecutors and court, objectivity and completeness of evidence, promote guarantees of rights of all participants in criminal proceedings, etc. [3, p. 62–69].

In the modern realities in the field of criminalistic technique there is a tendency of active search for the development and implementation of innovative criminalistic products aimed at optimizing the investigation of crimes and trials. As noted in the criminalistic literature, such innovative products include new developed or adapted to the needs of investigative (judicial) practice criminalistic means, modern information technology, electronic knowledge bases, methods of recording, analysis and evaluation of evidence, and others. Examples of innovations in law enforcement are identification biometric systems based on static and dynamic human characteristics (electronic human identification systems based on biometric characteristics – fingerprints, appearance, appearance of the iris, DNA, gait, handwriting, etc.), automated workplaces (in particular, the workstation of the investigator «Insight»), automated information retrieval systems and databases («Investigative Practice», «Investigative Precedent», etc.), etc. [14, p. 40].

Importance is given to *biometrics*, that is those that allow you to measure the physical and behavioral characteristics of a person in order to identify him or solve diagnostic problems. Original attempts to find new ways to solve the problems of personal identification are the use of means, in particular: identification of a person by his external signs through video systems, using thermal imaging equipment; by voice, by articulation during the pronunciation of individual sounds, words. The capabilities of the polygraph are also underutilized in determining the suitability for investigative and detective activities and the presence of professional deformity; in the diagnosis of the veracity of evidence; in revealing involvement in a crime, etc. In this regard, the use of *nanotechnology for criminalistic purposes*, in particular, the development of innovative methods and technologies that expand the possibilities of human identification in genotypic examination are of scientific and practical interest. The development of a biochip, which allows to establish the identity of the subject on a tiny trace of DNA with

◆—◆
a probability of 99.6%, allows today to identify individuals when detecting at the scene, say, crumpled napkin or cigarette butt with a small amount of saliva, which was impossible before. [4, p. 121].

Moreover, the development of criminalistic technique involves the *development of information-reference systems such as Automated Workplaces (AWP)*. Examples of such AWP's are: AWP of the investigator «Insight», AWP of forensic experts of various expert specialties (trasologist, ballist, economist, phonoscopist, polygrapholog examiner, etc.). Therefore, criminalistic technique today is developing in the direction of introducing innovative information, digital and telecommunications technologies in law enforcement activities. This development is also associated with the improvement and creation of criminalistic means for the study of sound, electronic traces, human DNA; adaptation of the latest technics for technical-criminalistic support of tactics of investigative (search) actions and unspoken investigative (search) actions.

In this context, relevant in the field of criminalistic technique are *research and retrieval of ideal traces in human memory with the help of technical-criminalistic means*. Innovative means and technologies are: the use of computer polygraph, «PhotoRobot», digital photography, audio and video recording, spectrograph, unmanned aerial vehicles, surveillance and video surveillance systems, etc. So, in our opinion, the statements of some scientists and practitioners that research in the field of using technical means such as a polygraph to diagnose the information state of the individual is quite reasonable [8, p. 338].

Investigating the role of criminalistic technique in combating crime, V. Yu. Shepitko points out that at the present stage the use of the latest scientific-technical means and technologies is proposed in the investigative activity: audio, video control, surveillance systems, digital photography and video recording, electronic controllers, unmanned aerial vehicles (UAVs) – quadcopters and criminalistic aerial photography. There are certain peculiarities in the introduction of innovations and in the application of criminalistic means and technologies in remote pre-trial proceedings, during interrogation, identification by videoconference, presentation for identification of a person outside of his visual and audio surveillance, etc. The use of the latest scientific-technical means is quite important when conducting unspoken investigative (search) actions: removal of information from transport telecommunications networks, removal of information from electronic information systems, inspection of public places, housing or other property, locating electronic means, monitoring person, thing or place, audio, video control of a person or audio, video control of a place, etc. [12, c. 146]. To increase the efficiency of this direction of activity, it is necessary to make greater use of geodetic satellite systems and aerial photography, carried out with the help of unmanned aerial vehicles [1, p. 47–57].

In our opinion, today a very promising and innovative direction of further research in criminalistics is the practice of *using the capabilities of «BIG DATA» technologies and global satellite positioning systems* in investigative and

operational activities aimed at her optimization. Recently, fitness trackers or «smart bracelets» have become widespread, information from which provides an opportunity to obtain important information for the investigation of crimes. An illustrative example is the information published in The Washington Post. «The Global Heat Map, compiled by Strava based on fitness trackers, revealed the location of US military bases abroad» [9]. Therefore, among the promising areas that have important criminalistic significance in the investigation of crimes, we can highlight the use of technology «BIG DATA» [11, p. 74–78].

Promising areas for the *use of innovative technologies in combating the spread of Covid-19 coronavirus infection* are the following: 1) using of unmanned aerial vehicles; 2) application of surveillance and video surveillance systems; 3) using of electronic control over the movement of persons in space and air; 4) development and application of identification systems for facial recognition; 5) using of «BIG DATA» technologies; 6) introduction of various applications, services and platforms used in the fight against the spread of coronavirus; 7) using of a system for detecting people with increased temperature, which can be installed at the entrance to the building; 8) using of automated systems to identify potential patients and prevent the spread of coronavirus, etc. Thus, the prospects for the development of this branch are associated with the creation of new such means, innovative technologies, as well as taking into account foreign experience (China, South Korea, USA, etc.). Therefore, the work on the use of artificial intelligence to ensure the solution of practical problems in the fight against crime, including combating the spread of the coronavirus epidemic, should be significantly intensified.

In our opinion, a promising area in criminalistics is the use of innovative means and technologies of criminalistic technique in various areas of law enforcement, expanding the application of criminalistic knowledge in various types of legal practice, which in today's reality is quite relevant and requires further research. We are talking about the possibility of using criminalistic technique in court proceedings, in criminal and civil proceedings, administrative proceedings, in the prosecutor's office, advocacy and notarial activities [16, p. 43] etc.

Conclusions. In view of the above, we can conclude that improving the efficiency and quality of the investigation is inextricably linked with the active introduction into investigative practice of modern advances of science and technology. Criminalistics, integrating the latest advances of science and technics, creates for law enforcement agencies in line with modern threats of innovative means, receptions and methods of combating crime» [5, p. 20]. This fully applies to criminalistic technique, as a system of criminalistic knowledge and a variety of practical activities. The purpose of the use of criminalistic technique is to identify and study the reflections (traces) of a criminal event and extract evidence from them. Therefore, the successful and skillful use of innovative means of criminalistic technique ensures the completeness, accuracy, efficiency and effectiveness of the investigation and trial, contributes to the optimization of these activities and the solution of the main tasks of criminal proceedings.

One of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. As practice shows, a promising area of research in modern criminalistics is the study of non-traditional branches of criminalistic technique (criminalistic odorology, phonoscopy, polygraphology, etc.). To a large extent, they determine the innovative directions of modern criminalistic research in the field of criminalistic technique. Of particular importance are the possibilities of using criminalistic technique in today's global threats, informational influences and the situation of the epidemiological crisis associated with the coronavirus pandemic. The use of criminalistic technique permeates all types of activities (investigative, judicial, expert, prosecutorial, legal, detective, operational and investigative, etc.), which takes into account the trend of expanding the scope of criminalistic knowledge in legal practice.

REFERENCES

1. Bilous, V. V. (2016). Classification of unmanned aerial vehicles and its significance for criminalistics practice. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics: collection of scientific works*, 16, 47–57.
2. Belkin, R. S. (1997). *Course of criminalistics: In 3 vols. T. 1: General theory of criminalistics* (p.837). Moscow: Lawyer.
3. Danovskaya, I. I. (2010). Use of criminalistics technology in the process of detection and investigation of crimes: priority areas for improvement. *Forum prava*, 3, 62–69.
4. Zhizhina, M. V. (2012). Innovative development of criminalistics at the present stage. *Lex Russica (Scientific works: Kutafin Moscow State Law University)*, 1, 117–125. P.121
5. Zhizhina, M. V. (2012). Innovative way of development of criminalistics at the present stage. *Bulletin of criminalistics*. In A. G. Filippov (Ed.). Moscow, Russia, 1(41), 18–24.
6. Lukyanchikov, B. E., Lukyanchikov, E. D. & Petryaev, S. Yu. (2017). *Criminalistics: A textbook in 2 parts. Part 1: introduction to the course of criminalistics. Criminalistics technology*. (Pp.118,121). Kyiv: National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute».
7. *Criminalistics: textbook: in 2 volumes*. (2019). Volume 1 (p.465). [compiled by: Shepitko, V. Yu.(editor.), Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., Shevchuk, V. M. and others.] Kharkiv: Pravo.
8. Kogutich, I. I. Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 57, 336–341.
9. Liz Sly. (2018, January) U. S. soldiers are revealing sensitive and dangerous information by jogging. *The Washington Post*. Retrieved from <https://www.washingtonpost.com/world/a-map-show-ing-the-users-of-fitness-devices-lets-the-world-see-where-us-soldiers-are-and-what-they-are- doing>.
10. Saltevsy, M. V. (1999). *Criminalistics: tutorial: in 2 parts*. Part 1 (pp.9–11). Kharkiv: Konsym, Osnova.

11. Samoroka, V. A., Prokhorov K. O. (2019). Prospects for using «BIG DATA» in the detection and investigation of crimes. *Academic thought*, 1(6), 74–78.
12. Shevchuk, V. M. (2019). Innovative directions of development of criminalistics. *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv, Ukraine.
13. Shevchuk, V. M. (2020, May) Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (Pp. 903–913). Stockholm, Sweden.
14. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. & Avdeeva, H. K. (2011). Innovations in criminalistics and their implementation in the activities of pretrial investigation bodies. *Issues of crime prevention*, Kharkiv: Pravo, 21, 39–46.
15. Shepitko, V. Yu. (2018, September) Problems of criminalistics in the context of global threats and evolutionary transformations of crime. Criminalistics and forensic expertise: science, training, practice: materials of the scientific and practical conference of the International Congress of criminalists in 2 volumes, Volume 1. (pp.144–147). Odessa: Legal literature
16. Shepitko, V. Yu. (2012) Criminalistics of the XXI century: the subject of knowledge, tasks and trends in the new conditions. *Modern state and development of criminalistics: collection of scientific papers*. (pp.43–45) Kharkiv: Apostil.

CRIMINALISTIC INNOVATION: MODERN PROBLEMS OF FORMATION AND PROSPECTS FOR RESERCHS

Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. CPN Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, Japan. 2020. Pp. 158–168.

Summary. The article examines the scientific prerequisites for the formation of criminalistic innovation, analyzes the trends, prospects for its development and the most relevant discussion questions of the research issues. It's justified that in criminalistics today there are many discussion problems research of criminalistic innovations that require actives scientific development. Currently, theoretical knowledge and certain experience in the practice of developing, implementing and applying criminalistic innovations in practical activities have been accumulated, which

◆—————❧—————◆

makes it possible to establish the existence of the prerequisites for the formation of the theory of criminalistic innovation. It's argued that very important and decisive for further research on the problems of innovation in criminalistics in the framework of the formation of a private criminalistic theory that, first of all, questions regarding the subject, object and method of this theory. Currently, scientific prerequisites have been created for its elaboration and formation, which is a representing innovative area of modern criminalistic research.

Key words: *criminalistic innovation, innovations in criminalistic science, private criminalistic theory, innovative directions of criminalistics.*

Introductions. In current realities, the tasks of criminalistics are determined by its social function – to to promote their techniques, methods and means in countering criminal phenomena. In this regard, the foremost task of criminalistics is to assist law enforcement agencies in the fight against crime, complete and timely technical and criminalistic support, and maintenance the investigation and prevention of crimes, their judicial review. This task can be realized on the basis of full use of the achievements of modern science and technology [2, p. 95–100]. As V. Y. Shepitko rightly points out, in the current conditions of the formation of criminalistic knowledge, this process is dependent on the scientific and technological progress of the human community. The development of criminalistics, its tendencies are caused by the influence of world information flows, the integration of knowledge about the possibilities of combating crime with the help of scientific and technical achievements of modern society. The informatization of the social environment has actually led to the «technologicalization» of criminalistics, the development and implementation of information, digital, telecommunications and other technologies. Given the above, radical changes are currently underway and innovative approaches are being introduced in the criminalistic provision of law enforcement agencies [3, p. 89–93]. Therefore, the creation and introduction of innovative criminalistic products and technologies in the present-day context is one of the foremost challenges of criminalistic science at the present stage and an urgent need for practice.

At the same time, there are a number of discussion issues in the criminalistic doctrine regarding the study of criminalistic innovations and the problems of their introduction into the practice of investigative, judicial and expert activity. Thus, some in-depth study, critical analysis and further scientific developments require problems: research of theoretical foundations of innovations in criminalistics, determination of their place and role in the system of criminalistic knowledge; developing concepts and features of criminalistic innovations; defining criteria for attributing certain innovations to criminalistic innovations; identification and research of types of criminalistic innovations, their characteristics; problems and directions of creation of innovative criminalistic products and technologies; research of the implementation of criminalistic

innovations in the practice of combating crime and other legal practices; research on innovations in criminalistic didactics; problems of efficiency and effectiveness of criminalistic innovations; definition and research of perspective directions of innovative development of criminalistics, including prerequisites of formation of criminalistic innovation and prospects of its development [6, p.142–147].

Results and discussion. The study and analysis of criminalistic literature indicates that in criminalistics understand innovations differently, sometimes propose «innovations» that are not so, or are questionable and do not meet the requirements of innovations in criminalistics. The use of the term «innovation» in criminalistic theory and the practice of combating crime must be more than just the use of a fashionable term or a play on words, innovations in criminalistics must have a correctly understanding and interpretation. In this regard, relevant today there are problems of developing concepts and features of innovations in criminalistics, their classification and practical importance in crime investigation, court proceedings and other areas of law enforcement activity [8, p. 29–44]. Therefore, one of the priority tasks in today's context is the problem of developing and unifying the conceptual apparatus of criminalistics for the study of innovation in this field of knowledge .

First of all, it should be noted that innovations in criminalistics have different meanings: «innovative criminalistic product», «innovative criminalistic means», «innovative criminalistic technologies», «innovative means of investigation and prevention of crimes», «innovations of criminalistic techniques, tactics, methods», «innovative litigation tools», «innovations in criminalistics». Often they are associated with a variety of innovative technologies: «biometric», «genotype-scope», «polygraph», «odorological», «holographic» innovative technology, etc.

However, we support the view that such innovation should be called criminalistic, thereby emphasizing its focus on criminalistic tasks, the purpose and ability to adapt individually to the subject, objects, functions and areas of all components of forensics, as well as their creation, implementation and application of law enforcement agencies in various activities. Therefore, in our opinion, the most successful, optimal, to indicate the process of development, implementation and application of criminalistic innovations in law enforcement practice, aimed at improving the efficiency and effectiveness of investigative, judicial and expert activity, should be recognized term «*criminalistic innovation*».

Exept this, in the literature, the concept of «criminalistic innovation» is often mixed with the use of the term innovation in criminalistics or innovative directions of criminalistics, which is not correct because these concepts are different in substance and content, although interrelated. Criminalistic innovations should be understood literally as innovations in criminalistics, as a system of knowledge about criminalistic innovations, their development, implementation and application both in practice and in criminalistics as a science. In the second case, we are talking about innovative trends in the development of criminalistics as new scientific criminalistic developments, new approaches to solving individual problems in criminalistics, new in criminalistics and its adjacent structural parts,

ie the latest modern approaches in criminalistics. It is important to note that not all criminalistic innovations, novelties become criminalistic innovations, do not acquire the properties and characteristics of this criminalistic category.

In criminalistics theory and law practice, the question of the concept of criminalistic innovation and its features remains debatable. It is worth noting that the vast majority of scientists who have researched this problem define the concept of innovation as the end result of an innovation that has been acquired and embodied in the form of an innovative product (new or improved), a new approach to technological process, solutions, organization, service delivery, problem solving tools used in practical activities aimed at optimizing and improving the efficiency of such activities (G. K. Avdeeva, T. V. Averyanova, M. V. Zhyzhyna, V. A. Zhuravel, N. B. Nechaeva, V. Y. Shepitko etc.). Generally, in such cases, innovation is associated with the creation of a new or improved criminalistic innovation product and the implementation, application and distribution in law enforcement.

In a broad sense, an innovative criminalistic product is a collection of materialized and non-materialized new modern methods, techniques, tools, products, technologies, operations, solutions, services, etc., which are used by qualified special entities and aimed at effectively solving criminalistic problems, ensuring enhancement the quality and effectiveness of law enforcement activities and the innovative and further, sustainable development of criminalistics as a science. In this case, *new or improved non-materialized criminalistic products in criminalistics should be taken away technological processes (technologies), services, decisions (technical, tactical, methodical), the newest approaches to the organization of work of the subjects of such activity* (investigative, judicial, expert, etc.), which are the results of the implemented in practice, as experimental-design and research-science, including criminalistics. Apparently, in addition to materialized objects, there are also non-materialized, unsettled objects, such as technologies, services, solutions, etc.

In theoretical-methodological and practical terms, in our view, the approach is more correct when the innovative criminalistic product is considered in the broad sense. In this regard, it is rightly stated that innovative criminalistic products should include developments in the field of criminalistic technology, tactics and methods of crime investigation, namely: new or already existing and adapted to the needs of investigative practice, technical and criminalistic tools, modern information technologies, electronic knowledge bases, methods of recording, analyzing and evaluating evidential information, new tactical techniques, their complexes, tactical combinations and operations, algorithms of primary investigative (search) and search of typical investigative versions, methods of investigating new types of crimes, etc. [4, p. 13–19]. In this regard, in criminalistics should distinguish three directions of development and introduction of innovations – technical-criminalistic, tactical-criminalistic and direction of providing a methodology of investigation of certain types of crimes.

Thus, an *innovative criminalistic product* – is developed and put into practice the newest technical-, tactical-, methodological-criminalistic tools, which are the result of research or experimental development, embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., for the practical application of which is an effective solution of criminalistic problems, providing improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and further innovative development of criminalistics as a science.

Explaining a meaningful understanding of the concept of «innovative criminalistic product» gives the opportunity to move to the study of such a phenomenon as «criminalistic innovation». Obviously, that knowledge of the essence of such innovations involves the study and research of the properties and features of this concept. To the *properties* of criminalistic innovation can be attributed such as: innovation (novelty), objectivity, subjectivity, purposefulness, demand, practical applicability, efficiency.

The formulation of a unified definition of the concept of criminalistic innovation is possible by highlighting its most essential features. The essential features of criminalistic innovation, in our opinion, include such as: 1) a set of developed and put into practice the latest technical-, tactical-, methodological-criminalistic tools (innovative criminalistic means), which are embodied and applied in the form of new technology, products, services, solutions, etc.; 2) developed and put into practice the newest technical-, tactical-, methodological-criminalistic means are the result of research-development or experimental-design, in demand and applied in practice; 3) technical-, tactical-, methodological-criminalistic means are newly created, or newly applied, or improved, forms of realization of such innovative means are new technologies, production (products), services, solutions, etc.; 4) the use of innovation is carried out by special entities, which ensures the qualification, efficiency and effectiveness of the use of innovative means developed and put into practice; 5) the focus of innovative tools on the effective solution of criminalistic problems, ensuring optimization, improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and further innovative development of criminalistics.

In our opinion, *criminalistic innovation* – is a set of innovative and criminalistic means developed and put into practice, embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., which are applied by qualified special subjects and aimed at providing optimization, improvement of quality and efficiency in law enforcement practices and solving criminalistic problems.

Today in criminalistics the created of scientific prerequisites for the development and formation of criminalistic innovation, and such research in modern conditions represent a promising innovative direction for the development of criminalistics, which requires scientific development. These issues are on the agenda, forming the basis for further scientific research of criminalistic scientists. Therefore, at the present stage of the development of criminalistics, is quite relevant problem of developing a separate forensic theory of innovations – *criminalistic innovations*.

◆—————❧—————◆

In our opinion, today it's especially promising to research criminalistic innovations on the basis of general theoretical approaches, which provide an explanation and justification of such fundamental principles of any particular scientific theory as its genesis, essence, fact, hypothesis and theoretical construction.

Guided by the above statements, R. S. Belkin states that any set of separate theoretical provisions, even if very significant and relevant to the subject area of criminalistics, cannot be a separate criminalistic theory. Separate theoretical constructs can only then be combined into a separate criminalistic theory, when they relate only to a well-defined set of phenomena related to the same organically. Within the framework of certain theoretical provisions, knowledge can come to the knowledge of the individual laws of the subject; the objective correlation of these laws, that is, knowledge of the laws of a deeper nature, is already the level of a separate criminalistic theory [1, c. 285]. These provisions should be considered as fundamental to the further research of the problems of criminalistic innovation within the framework of the formation of a separate criminalistic theory, which first of all raises questions about the subject, object and method of this theory [2, c. 19–23].

Considering that the subject of a separate criminalistic theory are certain patterns of objective reality from those studied in criminalistics as a whole. The subject of criminalistic innovation is the laws for the development of criminalistic innovations, the introduction, implementation and application of them in law enforcement practice and their reflection in sources of information. Considering the subject of criminalistic innovation, we consider it possible to join the viewpoint of V. Y. Sokol's and to assign to the subject of the theory of criminalistic innovation three groups of laws: 1) regularities of development of criminalistic innovations, in particular, research of stages and features of creation (development) of such innovations, correlation of innovative approaches with traditional ones, influences of factors-determinants that lead to the development of such innovations; legal support for creation of criminalistic innovations, sources of innovative ideas in criminalistics, subjects of development of criminalistic innovations, etc.; 2) regularities and peculiarities of perception and evaluation of criminalistic innovations by scientists and practitioners, their readiness for acceptance and evaluation of proposed criminalistic innovations, etc.; 3) regularities and peculiarities of implementation and application of criminalistic innovations in practice, reasons for non-implementation and ineffective application thereof, recommendations for increasing the efficiency of the process of implementation of such innovations [5, p. 218–220].

The object of criminalistic innovation has a complex structure and represents both the criminalistic innovation itself, and those connections and relationships that are manifested in the process of its development, implementation and practical implementation and application are on the one hand, and on the other – criminal activities closely related to the activities of detecting, investigating, prosecuting and preventing crimes in particular, and

enforcement activities in general. The object of the above separate theory are two types of activity, criminal activity and law enforcement, which influence the peculiarities of development, implementation and application of criminalistic innovations, stages of their life cycle, forms and possibilities of formation and realization of innovations in criminalistics, determinants of factors that determine and the implementation of various types of such innovations into practice, the mechanism of their implementation and functioning. In our view, within the scope of law enforcement activities we can speak of a special type of activity – innovative criminalistic activity, which should mean the activities of authorized persons for the development, implementation and implementation of criminalistic innovations. Obviously that innovative criminalistic activity, as an independent object of criminalistic investigations, bears a support (servicing) in relation to the activity of investigation of crime and trial, law enforcement activity.

Method – is a system of cognitive techniques that are used both to construct the theory itself and to apply its provisions in a particular practice [2, p. 22]. With regard to criminalistic innovation theory, it serves both as an object of research for this theory and as its own method.

Therefore, in view of the stated methodological provisions, in our opinion, it is too early to speak today about the creation of a separate criminalistic theory of innovation. Apparently, in the realities of today, a new theoretical construction is being formed, which allows us to figuratively represent a separate criminalistic theory of innovation in the criminalistics system. Now the theoretical knowledge and extensive experience of practice of development and introduction of innovations in activity of law-enforcement bodies are accumulated, which allows to establish the existence of prerequisites for formation of criminalistic theory of innovations.

Criminalistic innovation should be considered as one of the rather new scientific directions in emerging criminalistics. Such a scientific concept has a pronounced synthetic character, and its creation is the result of the law of integration and differentiation of knowledge in criminalistics. Criminalistic innovation integrates not only the criminalistic knowledge of innovation, but also the position of other fields of knowledge.

Conclusions. *Criminalistic innovation* – separate criminalistic theory, containing a system of theoretical and practical knowledge about criminalistic innovations, their features, types, role and purpose, stage of development, implementation and application, features of functioning, communications and relationships between the subjects of such innovations (developers and consumers), based on the study of the laws of development, implementation, realization and application of such innovations, their reflection in the sources of information that serve as the basis for the creation of innovative tools, techniques and methods of marketing early, investigating, evaluating and using evidence to optimize, improve the quality and effectiveness of law enforcement, and solve criminalistic problems.

As it seems, criminalistic innovation should be considered as a *scientific direction*, as well as the *specific activity* of persons authorized by law, which is carried out on the basis of the use of innovative criminalistic means embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., aimed at providing optimizing, improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and solving criminalistic problems.

The practical application of criminalistic innovations is carried out by special entities, which ensures the qualification, effectiveness and efficiency of the use of innovative means developed and put into practice. In this case, the subjects of criminalistic innovation in the appropriate types and forms of its application are investigator, expert, prosecutor, judge, staff of operational units. In this regard, it's necessary to distinguish between such types of innovation activities: 1) investigative innovation – is carried out by the investigator during the investigation of crimes; 2) expert innovation – takes place when a specialist or expert is involved and forensic examinations are carried out; 3) judicial innovation – is conducted in the course of criminal proceedings in court; 4) operative innovation – is used by employees of operational divisions in conducting unspoken investigative (search) actions, operational and search activities. A new area of research may be the use of criminalistic innovation in the activities of NABU detectives, etc.

Thus, criminalistic and law enforcement practices have accumulated, systematized, and summarized enough voluminous empirical material, which is the starting point for the creation of a separate theory – criminalistic innovation, the relevance of which is beyond doubt. Provisions of criminalistic innovation form first of all a system of knowledge that characterizes the subject-practical, providing-improving and improving-optimizing sides of investigative judicial, expert and other types of activity [7, p. 187–194]. Like criminalistics in general, criminalistic innovation theories are of applied nature because they are the scientific basis for the development and application of innovative criminalistics means criminal proceedings, litigation, various types of litigation, and legal practice to optimize, improve efficiency and effectiveness.

References:

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. М.: Норма-М, 2001. 837 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. М. : Юристъ, 1997. 464 с.
3. Textbook of criminalistics / ed.: H. Malevski, V. Shepitko. W. 1 : General Theory. Kharkiv : Апостіль, 2016. 474 p.
4. Шепітько В. Ю., В. А. Журавель, Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці // Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія. Харків, 2017. С. 13–19.
5. Сокол В. Ю. Наукoведческие проблемы криминалистики // Общество и право. 2008. № 1(19). С. 218–220.

6. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р. Х. : Право, 2019. С. 142–147.
7. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC AND PRACTICE OF THEIR IMPLEMENTATION IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.

Summary. *The article examines the scientific prerequisites for the problems of research of innovations in criminalistics and practice of their realization in law enforcement activity. To solve this and other tasks, modern criminalistics integrates and synthesizes in itself the latest achievements of science and technology, which determine and condition innovative directions in the development of criminalistic science. Theoretical knowledge and certain experience in the practice of developing, implementing and applying criminalistic innovations in practical activities have been accumulated, which makes it possible to establish the existence of the prerequisites for the formation of the theory of criminalistic innovation. Scientific prerequisites have been created for its elaboration and formation, which is a representing innovative area of modern criminalistic research. To solve the designats discussion problems of criminalistic innovation, scientific approaches and proposals.*

Key words: *innovation in criminalistics, criminalistic innovation, innovation criminalistic product, innovations in criminalistic science, innovative directions.*

Introduction. In current realities, the tasks of criminalistics are determined by its social function – to promote their techniques, methods and means in countering criminal phenomena. In this regard, the foremost task of criminalistics is to assist law enforcement agencies in the fight against crime, complete and timely technical and criminalistic support, and maintenance the investigation and

prevention of crimes, their judicial review. This task can be realized on the basis of full use of the achievements of modern science and technology [1, p. 91].

In the current conditions of the formation of criminalistic knowledge, this process is dependent on the scientific and technological progress of the human community. The development of criminalistics, its tendencies are caused by the influence of world information flows, the integration of knowledge about the possibilities of combating crime with the help of scientific and technical achievements of modern society. The informatization of the social environment has actually led to the «technologicalization» of criminalistics, the development and implementation of information, digital, telecommunications and other technologies. Given the above, radical changes are currently underway and innovative approaches are being introduced in the criminalistic provision of law enforcement agencies [9, p. 144]. Therefore, the creation and introduction of innovative criminalistic products and technologies in the present-day context is one of the foremost challenges of criminalistic science at the present stage and an urgent need for practice.

The current stage of criminalistics development, its prospects are characterized by active research and application of innovative tools and technologies in all its components – general theory of criminalistics, criminalistic techniques, criminalistic tactics and criminalistic methodology. Innovative directions of criminalistics development are closely connected to solving its problems in the conditions of globalization and informatization of digital society and widespread introduction of innovative information technologies [8, p. 143]. Therefore, the creation and implementation of criminalistic innovative products has always been, and remains today, one of the foremost tasks of criminalistics.

Results and discussion. The history of the origin and development of science shows that criminalistics has always been an innovative science, it has an innovative character, as well as it has constantly evolved under the innovative scenario [10, p. 148]. An innovative way of development of criminalistics is conditioned primarily by the latest scientific developments, introduction of information technologies, high-tech equipment, new generation scientific and technological means, computerization and automation of the process of detection and investigation of criminal offenses.

Moreover, the need to choose the criminalistics of the innovative path of development has been caused and conditioned by a number of objective reasons, which are related to the urgent needs of practice and aimed at finding adequate innovative means of effective counteraction to the contemporary challenges of crime [4]. At the same time, there are a number of discussion issues in the criminalistic doctrine regarding the study of criminalistic innovations and the problems of their introduction into the practice of investigative, judicial and expert activity.

Research and formation of any theoretical structure in criminalistics should be carried out on a certain methodological basis [6]. In accordance with the goals

and objectives of the study used set of principles of modern theory of knowledge, in particular, system-activity, system-structural, technological, functional, information and other approaches. The use of such approaches in criminalistics serves as a methodological basis for the creation, implementation and use of criminalistic innovations in law enforcement activities. Using such approaches in the formation of the concept of criminalistic innovation may become a new paradigm of criminalistics, capable of raising to a higher theoretical and methodological level of research in the specified field of knowledge [7]. In view of the above, in today's realities it is quite relevant to have a comprehensive approach in the research of problems of development, implementation and application of innovative criminalistic tools.

The study and analysis of criminalistic literature indicates that in criminalistics understand innovations differently, sometimes propose «innovations» that are not so, or are questionable and do not meet the requirements of innovations in criminalistics. The use of the term «innovation» in criminalistic theory and the practice of combating crime must be more than just the use of a fashionable term or a play on words, innovations in criminalistics must have a correctly understanding and interpretation. In this regard, relevant today there are problems of developing concepts and features of innovations in criminalistics, their classification and practical importance in crime investigation, court proceedings and other areas of law enforcement activity. Therefore, one of the priority tasks in today's context is the problem of developing and unifying the conceptual apparatus of criminalistics for the study of innovation in this field of knowledge.

First of all, it should be noted that innovations in criminalistics have different meanings: «innovative criminalistic product», «innovative criminalistic means», «innovative criminalistic technologies», «innovative means of investigation and prevention of crimes», «innovations of criminalistic techniques, tactics, methods», «innovative litigation tools», «innovations in criminalistics» etc.

Obviously, the above is quite convincing evidence of the controversy and ambiguity of scientific approaches to defining this criminalistic category. The lack of a unified view on the definition of the term causes terminological confusion, which negatively affects both their research and the practice of their application. Such a terminological divergence is to some extent justified and connected with the stage of forming the concept of innovation, the emergence of this category of criminalistics.

However, we support the view that such innovation should be called criminalistic, thereby emphasizing its focus on criminalistic tasks, the purpose and ability to adapt individually to the subject, objects, functions and areas of all components of forensics, as well as their creation, implementation and application of law enforcement agencies in various activities. Therefore, in our opinion, the most successful, optimal, to indicate the process of development, implementation and application of criminalistic innovations in law enforcement practice, aimed at improving the efficiency and effectiveness of investigative, judicial and expert activity, should be recognized term «*criminalistic innovation*».

Exept this, in the literature, the concept of «criminalistic innovation» is often mixed with the use of the term innovation in criminalistics or innovative directions of criminalistics, which is not correct because these concepts are different in substance and content, although interrelated. Criminalistic innovations should be understood literally as innovations in criminalistics, as a system of knowledge about criminalistic innovations, their development, implementation and application both in practice and in criminalistics as a science. In the second case, we are talking about innovative trends in the development of criminalistics as new scientific criminalistic developments, new approaches to solving individual problems in criminalistics, new in criminalistics and its adjacent structural parts, ie the latest modern approaches in criminalistics. It is important to note that not all criminalistic innovations, novelties become criminalistic innovations, do not acquire the properties and characteristics of this criminalistic category.

In criminalistics theory and law practice, the question of the concept of criminalistic innovation and its features remains debatable. Nevertheless, it is evident that in the vast majority of definitions the opinion is expressed, that innovations in criminalistics mean developed and put into practice new modern methods, techniques, technologies, technical means, devices, equipment, tools aimed at optimizing the investigation of crimes and their judicial. reviewing, improving the quality and efficiency of law enforcement activities and reducing errors [2; 4, p. 120; 11, p. 13–19; 12, p. 45], which is absolutely true. At the same time, the position of scientists regarding the essence of this concept, its essential features, role, purpose remains unconformed, since they use different load methods, tools, technologies.

It is worth noting that the vast majority of scientists who have researched this problem define the concept of innovation as the end result of an innovation that has been acquired and embodied in the form of an innovative product (new or improved), a new approach to technological process, solutions, organization, service delivery, problem solving tools used in practical activities aimed at optimizing and improving the efficiency of such activities (G. K. Avdeeva, T. V. Averyanova, M. V. Zhyzhyna, V. A. Zhuravel, N. B. Nechaeva, V. Y. Shepitko etc.). Generally, in such cases, innovation is associated with the creation of a new or improved criminalistic innovation product and the implementation, application in law enforcement.

It is worth noting that in this case, it is important to correctly interpret the innovative product in criminalistics. The analysis of the literature shows that criminalistic innovative product is considered, both in the narrow and in the broad sense. In the narrow sense, it is a material new product in criminalistics in the form of developed and introduced into the investigative (or expert) practice of *new modern technical means, instruments, instruments, tools, technologies*, which are the result of research and development and registered as a intellectual property, the purpose of which is to optimize the investigation of criminal offenses, improve the quality and effectiveness of investigative activities,

significantly reduce errors, forces and costs. In this case, *the criminalistic innovation product is the ultimate materialized result* of the innovation activity in the form of a new materialized (tangible, materialized) object, the use of which is aimed at solving particular forensic problems.

In a broad sense, an innovative criminalistic product is a collection of materialized and non-materialized new modern methods, techniques, tools, products, technologies, operations, solutions, services, etc., which are used by qualified special entities and aimed at effectively solving criminalistic problems, ensuring enhancement the quality and effectiveness of law enforcement activities and the innovative and further, sustainable development of criminalistics as a science. In this case, new or improved non-materialized criminalistic products in criminalistics should be taken away technological processes (technologies), services, decisions (technical, tactical, methodical, organizational), the newest approaches to the organization of work of the subjects of such activity (investigative, judicial, expert, etc.), which are the results of the implemented in practice, as experimental-design and research-science, including criminalistics. Apparently, in addition to materialized objects (means), there are also non-materialized, unsettled objects, such as technologies, services, solutions, etc. The practical application of such products is carried out by special entities (investigator, expert, judge, etc.), which ensures the qualification, effectiveness and efficiency of their use.

In theoretical-methodological and practical terms, in our view, the approach is more correct when the innovative criminalistic product is considered in the broad sense. In this regard, it is rightly stated that innovative criminalistic products should include developments in the field of criminalistic technology, tactics and methods of crime investigation, namely: new or already existing and adapted to the needs of investigative practice, technical and criminalistic tools, modern information technologies, electronic knowledge bases, methods of recording, analyzing and evaluating evidential information, new tactical techniques, their complexes, tactical combinations and operations, algorithms of primary investigative (search) and search of typical investigative versions, methods of investigating new types of crimes, etc. [11]. In this regard, noted M. V. Zhyzhyna, that the progressive development of criminalistics is an innovative activity to create different kinds of innovative products [4, p. 120].

Thus, an *innovative criminalistic product* – is developed and put into practice the newest technical-, tactical-, methodological-criminalistical tools, which are the result of research or experimental development, embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., for the practical application of which is an effective solution of criminalistic problems, providing improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and further innovative development of criminalistics as a science.

Explaining a meaningful understanding of the concept of «innovative criminalistic product» gives the opportunity to move to the study of such

a phenomenon as «criminalistic innovation». Obviously, that knowledge of the essence of such innovations involves the study and research of the properties and features of this concept. In this case, the properties should be understood as quality, which is a great feature of the object of the phenomenon of something. To the *properties* of criminalistic innovation, in our opinion, can be attributed such as: innovation (novelty), objectivity, subjectivity, purposefulness, demand, practical applicability, efficiency.

The formulation of a unified definition of the concept of criminalistic innovation is possible by highlighting its most essential features. The essential features of criminalistic innovation, in our opinion, include such as: 1) a set of developed and put into practice the latest technical-, tactical-, methodological-criminalistic tools (innovative criminalistic means), which are embodied and applied in the form of new technology, products, services, solutions, etc.; 2) developed and put into practice the newest technical-, tactical-, methodological-criminalistic means are the result of research-development or experimental-design, in demand and applied in practice; 3) technical-, tactical-, methodological-criminalistic means are newly created, or newly applied, or improved, forms of realization (application) of such innovative means are new technologies, production (products), services, solutions, etc.; 4) the use of innovation is carried out by special entities, which ensures the qualification, efficiency and effectiveness of the use of innovative means developed and put into practice; 5) the focus of innovative tools on the effective solution of criminalistic problems, ensuring optimization, improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and further innovative development of criminalistics.

In our opinion, *criminalistic innovation* – is a set of innovative and criminalistic means developed and put into practice, embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., which are applied by qualified special subjects and aimed at providing optimization, improvement of quality and efficiency in law enforcement practices and solving criminalistic problems.

Today in criminalistics the created of scientific prerequisites for the development and formation of criminalistic innovation, and such research in modern conditions represent a promising innovative direction for the development of criminalistics, which requires scientific development. These issues are on the agenda, forming the basis for further scientific research of criminalistic scientists. Therefore, at the present stage of the development of criminalistics, is quite relevant problem of developing a separate forensic theory of innovations – *criminalistic innovations*.

In our opinion, today it's especially promising to research criminalistic innovations on the basis of general theoretical approaches, which provide an explanation and justification of such fundamental principles of any particular scientific theory as its genesis, essence, fact, hypothesis and theoretical construction. Importantly, at the theoretical level to study and uncover the patterns of functioning, all stages of the life cycle of criminalistic innovation, from

the development, implementation and ending with the implementation and application of such innovations in practice. With this, the full development of a separate theory in forensic science must be substantiated by the object and subject of its study, as well as the methods used in doing so.

In view of the foregoing, in our opinion, the process of constructing such a criminalistic theory cannot still be considered complete because of the considerable number of unsettled, undeveloped and debated issues already mentioned. In this regard, we believe that the concept of criminalistic innovation has not still reached the level of a separate criminalistic theory and is still in the process of being formed. Therefore, in view of the stated methodological provisions, in our opinion, it is too early to speak today about the creation of a separate criminalistic theory of innovation. As it seems, criminalistic innovation should be considered as a *scientific direction*, as well as the *specific activity* of persons authorized by law, which is carried out on the basis of the use of innovative criminalistic means embodied in the form of new technology, products, services, solutions, etc., aimed at providing optimizing, improving the quality and effectiveness of law enforcement practices and solving criminalistic problems.

Conclusions. Criminalistic innovation integrates not only the criminalistic knowledge of innovation, but also the position of other fields of knowledge. Apparently, in the realities of today, a new theoretical construction is being formed, which allows us to figuratively represent a separate criminalistic theory of innovation in the criminalistics system. Now the theoretical knowledge and extensive experience of practice of development and introduction of innovations in activity of law-enforcement bodies are accumulated, which allows to establish the existence of prerequisites for formation of criminalistic theory of innovations. Criminalistic innovation should be considered as one of the rather new scientific directions in emerging criminalistics. Such a scientific concept has a pronounced synthetic character, and its creation is the result of the law of integration and differentiation of knowledge in criminalistics.

Apparently, a promising area in criminalistics is the use of criminalistic innovation *in various fields of law enforcement*, thus extending the boundaries of the use of criminalistic knowledge in different types of legal practice, which is quite relevant in modern realities and requires further scientific development. Confirmation of this can be numerous studies of criminalists with theoretical and applied problems of applying the achievements of criminology in the judicial process, in criminal and civil proceedings, administrative proceedings, in the prosecutor's office, advocacy and notarial activity etc. It is necessary to intensify scientific research into the problems of using *criminalistic innovations* in prosecutorial, lawyer and notarial activity, etc. Like criminalistics in general, criminalistic innovation theories are of applied nature because they are the scientific basis for the development and application of innovative criminalistics means criminal proceedings, litigation, various types of litigation, and legal practice to optimize, improve effectiveness.

REFERENCES

1. Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Korukhov, Yu.H., & Rossinskaya, E. R. (1999). *Criminalistics* (p. 91). Moscow: Norma.
2. Averyanova, T. V. (2015). *Innovations in criminalistics and forensic expertise. Criminal procedural and criminalistic problems of struggle against crime. All-Russian scientific and practical conference of Lukyanov Orel Law Institute of the Ministry of the Interior of Russia*, 11–16.
3. Belkin, R. S. (1997). *Course of criminalistics: In 3 vols. T. 1: General theory of criminalistics* (pp. 275–277). Moscow: Lawyer.
4. Zhizhina, M. V. (2012). *Innovative development of criminalistics at the present stage. Lex Russica (Scientific works: Kutafin Moscow State Law University)*, 1, 117–125.
5. Nechaeva, N. B. (2013). *Innovations in criminalistics. Leningradskiy Juridical Journal*, 2(32), 158–159.
6. Shevchuk V. *Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects // Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsėjo 19–21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 tomas. P. 29–44.*
7. Shevchuk, V. (2019, December). *Criminalistic methodology and practical directoin of study* (pp. 932–939). *Scientific achievements of modern society: abstracts of the 4th International scientific and practical conference. Cognum Publishing House. Liverpool, United Kingdom*
8. Shevchuk, V. M. (2019). *Innovative directions of development of criminalistics. Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv, Ukraine.
9. Shepitko, V. Yu. (2019, March). *Problems of optimization of scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal proceedings. Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine: scientific conference* (pp. 144–147), Kharkiv, Ukraine.
10. Shepitko, V. Yu. (2019, December). *Innovations in criminalistics as a reflection of the development of science. Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 147–150), Kharkiv, Ukraine.
11. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. & Avdeeva, H. K. (2017). *Innovative bases of technical and criminalistic support for the activities of criminal justice bodies: monograph. V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel (Ed.), Innovation in criminalistics* (p.13–19). Kharkiv.
12. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdeeva, H. K. (2011). *Innovations in criminalistics and their implementation in the activities of pretrial investigation bodies. Issues of crime prevention, Kharkiv: Pravo*, 21, 39–45.

MODERN PROBLEMS CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIONS, TENDENCIES, PROSPECTS

Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 10th International scientific and practical conference (June 4–6, 2020, Sofia, Bulgaria). Sofia: Publishing House «ACCENT», 2020. Pp. 71–81.

Summary. The article is devoted to the study of the problems of modern understanding of criminalistic technique, researchers of current problems of innovations in criminalistics and practice of their realization in law enforcement activity. The modern tendencies of development of criminalistic technique are analyzed, its modern understanding, a subject and tasks taking into account various kinds and directions of activity for the purpose of the effective decision of problems of criminal proceedings are defined. Scientific approaches and author's proposes on the decision of researched debatable problems of criminalistic technique are formulated. The main innovative areas of use of criminalistic technique in law enforcement activities, which ensure its efficiency and effectiveness, are identified. It is substantiated that as a promising innovative direction it is necessary to significantly intensify the work on the use of artificial intelligence to ensure the solution of practical problems in the fight against crime, including counteracting the spread of the coronavirus epidemic. It is noted that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics.

Key words: criminalistic technique, innovations in criminalistic, technique criminalistic innovation, innovative directions, innovation criminalistic product.

Introduction. In modern conditions, the tasks of criminalistics are determined by her social function – to assist your own receptions, methods and means to combat criminal phenomena. In this regard, the main task of criminalistics is to support law enforcement agencies in the fight against crime, full and timely technical criminalistic support and accompaniment the investigation and prevention of crimes, their judicial trial. This task can be realized on the basis of comprehensive use of the achievements of modern science and technics [3; 8; 13]. Therefore, in today's conditions in the formation and implementation of criminalistic knowledge must take into account the processes of informatization, digitalization, globalization in society, their impact on the state and nature of crime, the level of civilization and the presence of global threats to the world community. Crime accompanies global problems of society in the field of

economy, politics, ecology, provision of resources and supplies, energy, demography, including a significant impact and the current exacerbation of the epidemic situation in the country and the world.

In the context of a pandemic, modern crime has recently changed somewhat, it has acquired new features, trends and characteristics. Practice shows that in such conditions street crime has significantly decreased, while has sharply increased the number of crimes committed by organized criminal groups related to the use of Internet technologies. Fraud perpetrated by organized criminal groups, characterized by «criminal specialization» and a clear division of functions and often an international level of connections, and has become widespread. Such negative trends in the dynamics and structure of crime have posed new tasks and functions to criminalistics, which are related to the «social order» of practice to find adequate means, receptions and methods to combat modern challenges of crime.

In view of the above, we conclude that in today's realities before criminalistics and each of its sections are constantly important theoretical and methodological problems aimed at studying and consideration into account modern innovative advances in science and technique, the impact of scientific and technological progress on development and formation modern criminalistic knowledge, which in today's conditions can be effectively used in combating crime and providing innovative criminalistic recommendations urgent needs of the investigator, the judicial and expert practice.

As the study of special literature and practice shows, today not enough attention is paid to the study and analysis of innovative areas of criminalistic research and problems of their application in the practice of law enforcement agencies to improve efficiency and optimize their work. Therefore, the problems of innovations in criminalistic techniques, which are not sufficiently developed in criminalistics today and need in-depth research and analysis, are becoming especially relevant and important today.

Results and discussion. Today, criminalistic technique, harmoniously combining the achievements of natural, technical, humanities, is considered by most criminalistic scientists (V. P. Bakhin, R. S. Belkin, V. G. Goncharenko, V. Y. Karlov, N. I. Klymenko, M. V. Saltevsy, V. Yu. Shepitko, etc.) as a section of criminalistics, which is a system of scientific knowledge, as well as developed on their basis technical means, technique and methods designed to collect, research and use the use of criminalistical significant information in order to establish truths in litigation.

Developing the idea of relevance and significance of innovations in criminalistic technique, it is rightly noted in the literature that today we can note one important natural trend in criminalistics, namely – the constant increasing role and importance of criminalistic technique in crime investigation and trial. First of all, this is primarily due to the growing need of society and individuals to ensure personal safety, protect themselves and their families from criminal encroachment.

Secondly, the use of criminalistic technique in the framework of procedural activities contributes to a comprehensive and more complete establishment of factual data during the investigation of crimes, their proper procedural consolidation and objective investigation. This, in turn, significantly increases the efficiency of the detection, fixation, examination and evaluation of physical evidence, ensures their reliability and individualization, while preventing the substitution of some objects and physical evidence by others. Innovative means and methods of criminalistic technique provide detection and fixation of criminalistic signs of criminal offenses, further create appropriate conditions for cognitive activity of investigators, detectives, prosecutors and court, objectivity and completeness of evidence, promote guarantees of rights of all participants in criminal proceedings, etc. [5, p. 62–69].

In the modern realities in the field of criminalistic technique there is a tendency of active search for the development and implementation of innovative criminalistic products aimed at optimizing the investigation of crimes and trials. As noted in the criminalistic literature, such innovative products include new developed or adapted to the needs of investigative (judicial) practice criminalistic means, modern information technology, electronic knowledge bases, methods of recording, analysis and evaluation of evidence, and others. Examples of innovations in law enforcement are identification biometric systems based on static and dynamic human characteristics (electronic human identification systems based on biometric characteristics – fingerprints, appearance, appearance of the iris, DNA, gait, handwriting, etc.), automated workplaces (in particular, the workstation of the investigator «Insight»), automated information retrieval systems and databases («Investigative Practice», «Investigative Precedent», etc.), etc. [15, p. 40].

Among the innovative methods and tools, importance is given to biometrics, that is those that allow you to measure the physical and behavioral characteristics of a person in order to identify him or solve diagnostic problems. Original attempts to find new ways to solve the problems of personal identification are the use of means, in particular: identification of a person by his external signs through video systems, using thermal imaging equipment; by voice, by articulation during the pronunciation of individual sounds, words. In this regard, the use of nanotechnology for criminalistic purposes, in particular, the development of innovative methods and technologies that expand the possibilities of human identification in genotypic examination are of scientific and practical interest. The development of a biochip, which allows to establish the identity of the subject on a tiny trace of DNA with a probability of 99.6%, allows today to identify individuals when detecting at the scene, say, crumpled napkin or cigarette butt with a small amount of saliva, which was impossible before [6, p. 121].

In the field of criminalistic technique, the search for new biometric methods for use in investigative and judicial activities continues, in particular, the identification of a person by a pattern of the bottom or iris of eye. Thus, according

to research and data from American scientists, human fingerprints have 40 unique characteristics, while the iris – 256. That is why scanning the retina of the human eye is quite actively used by the banking security system to identify a person [4, p. 51]. To solve the problem of identification, a *method of scanning the so-called venous map* is used, that is infrared reading of the image of the veins of the hand. The widespread use of computer technology has led to the increasing use of criminals to commit crimes. As a result, it was possible to identify the person by keyboards handwriting [9, p. 267–279].

Moreover, the development of criminalistic technique involves the development of information-reference systems such as Automated Workplaces (AWP). Examples of such AWP's are: AWP of the investigator «Insight», AWP of forensic experts of various expert specialties (trasologist, ballist, economist, phonoscopist, polygrapholog examiner, etc.). Therefore, criminalistic technique today is developing in the direction of introducing innovative information, digital and telecommunications technologies in law enforcement activities. This development is also associated with the improvement and creation of criminalistic means for the study of sound, electronic traces, human DNA; adaptation of the latest technics for technical-criminalistic support of tactics of investigative (search) actions and unspoken investigative (search) actions.

In this context, relevant in the field of criminalistic technique are research and retrieval of ideal traces in human memory with the help of technical-criminalistic means. Innovative means and technologies are: the use of computer polygraph, «PhotoRobot», digital photography, audio and video recording, spectrograph, unmanned aerial vehicles, surveillance and video surveillance systems, etc. So, in our opinion, the statements of some scientists and practitioners that research in the field of using technical means such as a polygraph to diagnose the information state of the individual is quite reasonable [8, p. 338].

Recently, along with traditional means of detection, fixation, retrieval, as well as the study of material traces and the situation in general, an innovative and very promising area is the active use of modern three-dimensional digital technologies and artificial intelligence, which aims to create visualization and reconstruction of circumstances and pictures of the crime or its individual episodes (details) using 3D models. Practice shows that law enforcement officers are increasingly faced with the need to study and record material objects located in large areas – the consequences of criminal explosions, fires, accidents and catastrophes on various modes of transport, man-made disasters. For the reconstruction of the scene, the method of laser scanning of certain objects and their reproduction in the form of 3D-visualization systems is becoming more widespread, which allows to capture and reconstruct in millimeter details the scene and its individual objects in three-dimensional space, which is not possible when using conventional means and methods of research of these objects. This makes it possible to investigate and use important criminalistic information during

the investigation of criminal offenses and subsequently in the trial of criminal proceedings. The use of laser scanning of terrain and objects, which results in a 3D model, allows to increase several times the informativeness of the data collected at the scene, provides a clear and convenient visualization in three dimensions, which allows to achieve high illustrative quality [10, p. 159].

Innovative and modern application of 3D technologies today is the method of «Virtopsia» (*virtual autopsy*) – the direction of autopsy, which allows you to get the necessary information about injuries to bones and soft tissues without resorting to mechanical dissection of the body. This method has already been introduced in forensic examination of a number of countries (Germany, France, Great Britain, USA, Israel, Australia). Virtopsia allows to get 3D images with the ability to look at an event in virtual reality (for example, a traffic event) [1, p. 13].

Investigating the role of criminalistic technique in combating crime, V. Yu. Shepitko points out that at the present stage the use of the latest scientific-technical means and technologies is proposed in the investigative activity: audio, video control, surveillance systems, digital photography and video recording, electronic controllers, unmanned aerial vehicles (UAVs) – quadcopters and criminalistic aerial photography. There are certain peculiarities in the introduction of innovations and in the application of criminalistic means and technologies in remote pre-trial proceedings, during interrogation, identification by videoconference, presentation for identification of a person outside of his visual and audio surveillance, etc. The use of the latest scientific-technical means is quite important when conducting unspoken investigative (search) actions: removal of information from transport telecommunications networks, removal of information from electronic information systems, inspection of public places, housing or other property, locating electronic means, monitoring person, thing or place, audio, video control of a person or audio, video control of a place, etc. [16, p. 146]. To increase the efficiency of this direction of activity, it is necessary to make greater use of geodetic satellite systems and aerial photography, carried out with the help of unmanned aerial vehicles [2, p. 47–57].

Among the promising areas that have important criminalistic significance in the investigation of crimes, we can highlight the *use of technology «BIG DATA»*. In practice, this method is used during investigative (search) actions and unspoken investigative (search) actions, in the methodology of investigation of certain types of crimes, including criminalistic technique. At the same time, the technologies of network analysis, tactical profiling, pattern analysis allow to successfully detect and investigate crimes [11, p. 74–78]. Therefore, in our opinion, today a very promising and innovative direction of further research in criminalistics is the practice of using the capabilities of «BIG DATA» technologies and global satellite positioning systems in investigative and operational activities aimed at her optimization.

Promising areas for the use of innovative technologies in combating the spread of Covid-19 coronavirus infection are the following: 1) using of unmanned

◆—————❧—————◆

aerial vehicles; 2) application of surveillance and video surveillance systems; 3) using of electronic control over the movement of persons in space and air; 4) development and application of identification systems for facial recognition; 5) using of «BIG DATA» technologies; 6) introduction of various applications, services and platforms used in the fight against the spread of coronavirus; 7) using of a system for detecting people with increased temperature, which can be installed at the entrance to the building; 8) using of automated systems to identify potential patients and prevent the spread of coronavirus, etc. Thus, the prospects for the development of this branch are associated with the creation of new such means, innovative technologies, as well as taking into account foreign experience (China, South Korea, USA, etc.). Therefore, the work on the use of artificial intelligence to ensure the solution of practical problems in the fight against crime, including combating the spread of the coronavirus epidemic, should be significantly intensified.

In our opinion, a promising area in criminalistics is the use of innovative means and technologies of criminalistic technique in various areas of law enforcement, expanding the application of criminalistic knowledge in various types of legal practice, which in today's reality is quite relevant and requires further research. We are talking about the possibility of using criminalistic technique in court proceedings, in criminal and civil proceedings, administrative proceedings, in the prosecutor's office, advocacy and notarial activities [18, p. 43] etc. In our opinion, this shows a manifestation of another important trend in the development of modern criminalistics – the expansion of the application of criminalistic knowledge from the sphere of combating crime to law enforcement and other activities [14, p. 905].

Conclusions. In view of the above, we can conclude that improving the efficiency and quality of the investigation is inextricably linked with the active introduction into investigative practice of modern advances of science and technology. Criminalistics, integrating the latest advances of science and technics, creates for law enforcement agencies in line with modern threats of innovative means, receptions and methods of combating crime» [7, p. 20]. Scientific-technological progress directly affects the acceleration of the development of criminalistic science [3, p. 61], and her individual components. This fully applies to criminalistic technique, as a system of criminalistic knowledge and a variety of practical activities. The purpose of the use of criminalistic technique is to identify and study the reflections (traces) of a criminal event and extract evidence from them. Therefore, the successful and skillful use of innovative means of criminalistic technique ensures the completeness, accuracy, efficiency and effectiveness of the investigation and trial, contributes to the optimization of these activities and the solution of the main tasks of criminal proceedings.

One of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic technique in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of

criminalistics. As practice shows, a promising area of research in modern criminalistics is the study of non-traditional branches of criminalistic technique (criminalistic odorology, phonoscopy, polygraphology, etc.). To a large extent, they determine the innovative directions of modern criminalistic research in the field of criminalistic technique. Of particular importance are the possibilities of using criminalistic technique in today's global threats, informational influences and the situation of the epidemiological crisis associated with the coronavirus pandemic. The use of criminalistic technique permeates all types of activities (investigative, judicial, expert, prosecutorial, legal, detective, operational and investigative, etc.), which takes into account the trend of expanding the scope of criminalistic knowledge in legal practice.

REFERENCES

1. Aleksandrenko, O. V. & Zhenuntyi, V. I. (2019, December). Innovations and digital technologies in criminalistics and forensic expertise: current opportunities and problems of application (pp. 10–14). *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic expertise and legal practice: materials of the international «round table»*. [compiled by: Shepitko, V. Yu. (editor.), Zhuravel, V. A., Shevchuk, V. M. & Avdeeva, H. K.] Kharkiv: Pravo.
2. Bilous, V. V. (2016). Classification of unmanned aerial vehicles and its significance for criminalistics practice. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics: collection of scientific works*, 16, 47–57.
3. Belkin, R. S. (1997). *Course of criminalistics: In 3 vols. T. 1: General theory of criminalistics* (p.837). Moscow: Lawyer.
4. Bernaz, P. V. (2015). Innovations are the basis for criminal maintenance activities for the investigation of crimes. *South Ukrainian Law Journal*, 4, 49–53.
5. Danovskaya, I. I. (2010). Use of criminalistics technology in the process of detection and investigation of crimes: priority areas for improvement. *Forum prava*, 3, 62–69.
6. Zhizhina, M. V. (2012). Innovative development of criminalistics at the present stage. *Lex Russica (Scientific works: Kutafin State Law University)*, 1, 117–125.
7. Zhizhina, M. V. (2012). Innovative way of development of criminalistics at the present stage. *Bulletin of criminalistics*. In A. G. Filippov (Ed.). Moscow, Russia, 1(41), 18–24.
8. Kogutich, I. I. Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 57, 336–341.
9. Mikhailov, M. A. (2009). Biometrics: a new word in identity identification. *Voronezh forensic readings: collection of scientific papers*, 11, 267–279.
10. Pavlyuk, N. V. (2019). Fixing evidentiary information using 3D-visualization systems: materials of the scientific conference based on the results of specialists' work Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine on fundamental topics in 2018. (Pp.158–160) Kharkiv: Pravo, Ukraine.
11. Samoroka, V. A., Prokhorov K. O. (2019). Prospects for using «BIG DATA» in the detection and investigation of crimes. *Academic thought*, 1(6), 74–78.

12. Shevchuk, V. M. (2019). Innovative directions of development of criminalistics. *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv, Ukraine.
13. Shevchuk, V. M. (2019). Current state and trends in the development of criminalistics: current problems of our time. *Problems of legality*, 146, 234–246.
14. Shevchuk, V. M. (2020, May) Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish* (Pp. 903–913).. Stockholm, Sweden.
15. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. & Avdeeva, H. K. (2011). Innovations in criminalistics and their implementation in the activities of pretrial investigation bodies. *Issues of crime prevention*, Kharkiv: Pravo, 21, 39–46.
16. Shepitko, V. Yu. (2018, September) Problems of criminalistics in the context of global threats and evolutionary transformations of crime. *Criminalistics and forensic expertise: science, training, practice: materials of the scientific and practical conference of the International Congress of criminalists in 2 volumes, Volume 1.* (pp.144–147). Odessa: Legal literature
17. Shepitko, V. Yu. (2019, March). Problems of optimization of scientific and technical support of investigative activities in the conditions of adversarial criminal proceedings. *Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine: scientific conference* (pp. 144–147), Kharkiv, Ukraine.
18. Shepitko, V. Yu. (2012) Criminalistics of the XXI century: the subject of knowledge, tasks and trends in the new conditions. *Modern state and development of criminalistics: collection of scientific papers.* (pp.43–45) Kharkiv: Apostil.

Розділ 4

**ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ТАКТИКИ ТА ЇЇ ЗАСОБІВ**

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ

*Теорія та практика правознавства. 2020. Вип.1 (17).
Електронний ресурс. [http://tlaw.nlu.edu.ua/article/
view/206490/207084](http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/206490/207084)*

Стаття присвячена дослідженню проблем сучасного розуміння криміналістичної тактики, її предмета та завдань. Проведено аналіз наукових підходів у дослідженні поняття «криміналістичної тактики». Запропоновано визначення криміналістичної тактики, виокремлено її суттєві ознаки. Зазначається, що нерідко у навчально-методичній літературі науковці обмежуються розглядом загальних положень криміналістичної тактики та висвітленням тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тобто проблемами слідчої тактики, що реально не відбиває повний зміст і структуру цього розділу. Доводиться, що криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження, а тому слід розрізняти і досліджувати такі підгалузі криміналістичної тактики як : слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін. Крім цього, у визначенні сутності поняття криміналістичної тактики слід враховувати, з одного боку і лінія поведінки суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, судді (суду) та ін.), діяльність яких спрямована на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, та з іншого боку – поведінка учасників кримінального процесу, щодо яких застосовуються такі тактико-криміналістичні рекомендації та засоби криміналістичної тактики (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті тощо) із врахуванням можливостей тактичного впливу на таких осіб із метою вирішення криміналістичних та інших завдань кримінального провадження. Обґрунтовується, що криміналістичну тактику доцільно розглядати у трьох аспектах: у науковому, практичному та навчально-дидактичному. Вбачається, що розгляд криміналістичної тактики у таких трьох напрямках є цілком обґрунтованим і може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття. Аналізуються сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики, визначено сучасне її розуміння, предмету та завдань з урахуванням різних видів та напрямків діяльності з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства. Сформульовано наукові підходи і ав-

торські пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем криміналістичної тактики.

Ключові слова: криміналістична тактика, поняття і ознаки криміналістичної тактики, засоби криміналістичної тактики, предмет криміналістичної тактики, нові галузі криміналістичної тактики.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток криміналістичних знань, проблем та перспектив їх формування у значній мірі залежать від тенденцій розвитку криміналістичної науки [6; 22; 27], своєрідних процесів трансформації міжнародної і регіональної злочинності та впливу новітніх досягнень науки і техніки, а також глобальних і інформаційних загроз у суспільстві. Як зазначає В. Ю. Шепітько, у сучасних умовах процес формування криміналістичних знань є залежним від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища призвела фактично до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Враховуючи наведене, нині відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи і у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [29, с. 144].

Крім цього, спалах і розповсюдження коронавірусної інфекції Covid-19, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), створили у світі «надзвичайну ситуацію глобального масштабу», наслідки якої суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу знайшло своє відбиття на міжнародній та регіональній злочинності, діяльності органів правопорядку і національній безпеці держав у сфері охорони громадського здоров'я. У таких умовах відбулися певні трансформації у сучасній злочинності, вона набула нових рис, тенденцій та характеристик. Практика показує, що у таких умовах значно зменшилась вулична злочинність, водночас різко зросла кількість злочинів, що вчиняються із використанням інтернет-технологій. Значного поширення набуло шахрайство, яке вчиняється організованими злочинними групами. Злочинці почали активно займатися поширенням фейкової інформації про коронавірус, спрямувавши її на посилення страху та паніки серед населення. На цьому фоні появилось нове негативне явище – «інфодемія», яка пов'язана із розповсюдженням дезінформації про коронавірус, поширенням псевдонаукових порад та інтерпретацій, що викликає нагнітання страху й залякування населення й нерідко призводить до психічних захворювань та суїцидів. Такі негативні тенденції у суспільстві і динаміці злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання і функції, які пов'язані із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності.

З огляду на викладене, сьогодні перед криміналістикою та кожним із її розділів постійно постають нові завдання, важливі теоретико-методологічні проблеми, які спрямовані на вивчення та врахування сучасних тенденцій науково-технічного прогресу, глобальних і епідемічних загроз світовому співтовариству, їх впливу на формування криміналістичних знань. Тому в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення тактико-криміналістичного напрямку, який нині має досить багато прихованих, невикористаних резервів та перспективних практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку. Сьогодні проблеми розуміння криміналістичної тактики зараз, як ніколи раніше, є дискусійними, а науковці з цього приводу висловлюють часом діаметрально протилежні погляди і точки зору. У криміналістиці є низка наукових робіт, де викладено різні думки про її поняття, розширення або звуження меж її застосування, предмет та завдання, структура та зміст, виокремлення нових підгалузей, однак у дослідженні цієї проблематики міститься досить багато дискусійних та невіршених питань, які потребують свого розв'язання та проведення наукових розробок у цій царині знань.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Наукові засади криміналістичної тактики досліджувались у наукових працях відомих учених-криміналістів, які вивчали, розробляли та аналізували теоретичні й практичні проблеми у цій царині знань: О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломєєвої, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, В. І. Комісарова, В. О. Коновалової, В. С. Кузмічова, В. Г. Лукашевича, М. В. Салтевського, Ю. А. Чаплинського, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Аналіз криміналістичних джерел та судово-слідчої практики, свідчить про те, що сучасний стан розвитку криміналістичної тактики обумовлює потребу в активізації практичної спрямованості досліджень у цій царині знань, оскільки сформованість теоретичних засад та перспективних інноваційних напрямків досліджень тактико-криміналістичних знань об'єктивно відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

Останнім часом у криміналістичній літературі (В. О. Коновалова, В. А. Журавель, І. І. Когутич, В. В. Тищенко, В. Ю Шепітько та ін) обґрунтовується точка зору, що дослідження криміналістичної тактики потребує розширення її меж та кордонів, що у свою чергу потребує уточнення сучасного розуміння її поняття, предмета та завдань, структури та змісту, виокремлення і розроблення нових підгалузей криміналістичної тактики. Більше того, значна кількість означених питань сьогодні у криміналістиці залишаються дискусійними, проблемними та недостатньо розробленими. Тому дослідження та аналіз тенденцій й перспектив розвитку криміналістичної тактики в сучасних умовах, проблем її сучасного розуміння, аналіз наукових підходів та різних точок зору науковців і практиків щодо її сутності, формулювання авторського визначення поняття цієї криміналістичної категорії є актуальними та необхідними.

ну [13, с. 40]. У свою чергу М. В. Салтевський визначає поняття криміналістичної тактики як систему наукових положень (принципів), рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, на його думку, являють собою тактичні прийоми збирання, дослідження і використання доказів, що розробляються з метою організації, планування та здійснення попереднього розслідування і судового слідства [19, с. 144].

Досліджуючи поняття криміналістичної тактики С. Ю. Якушин зазначав, що вона являє собою розділ науки криміналістики, який охоплює систему теоретичних положень і практичних рекомендацій з визначення оптимальної лінії поведінки осіб, що здійснюють попереднє розслідування, а також судовий розгляд кримінальних проваджень (справ) на підставі норм і принципів кримінального процесу [30, с. 35]. О. Я. Баєв під криміналістичною тактикою запропонував розуміти «систему наукових положень і розроблених на їх основі відповідних засобів (приймів, рекомендацій по їх реалізації, операцій) допустимого і раціонального збирання, дослідження і використання доказової інформації слідчим (дознавачем), прокурором – державним обвинувачем, адвокатом – захисником, кожним у відповідності зі своєю процесуальною функцією в умовах потенційного або реального, безпосереднього або опосередкованого протидії з боку осіб або органів, що мають інші інтереси в кримінальному судочинстві, ніж ті, які має суб'єкт, для оптимізації діяльності якого відповідний вид криміналістичної тактики створюється» [1 с. 37].

На думку В. П. Бахіна криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, який являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі найбільш раціональних прийомів організації і тактики провадження слідчих дій з метою збирання, дослідження і використання доказів у процесі розслідування злочинів [3, с. 110]. В. Г. Лукашевич вказує, що криміналістична тактика традиційно із організаційного має розглядатися як комплекс заходів з утворення оптимальних умов для вибору й застосуванню найбільш ефективних і доцільних у конкретній слідчій ситуації – слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та низки інших процесуальних, пізнавально-тактичних і допоміжних заходів – спрямованих на досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат часу, засобів і сил [15, с. 95]. К. О. Чаплинський пише, що криміналістична тактика – це система наукових положень, на основі яких відповідно до кримінального процесуального законодавства і на базі багатьох загальних і спеціальних наук, а також з урахуванням практики кримінального судочинства розробляються рекомендації, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення цілей досудового слідства і судового розгляду у провадженнях з кримінальних правопорушень [9, с. 216].

У свою чергу Є. Є. Центров криміналістичну тактику визначає як систему найбільш загальних наукових положень, що спираються на результати вивчення закономірностей злочинної діяльності, узагальнення слідчої прак-

тики, дані юридичних та інших спеціальних наук, на основі яких розробляються і акумулюються спеціальні знання, організаційно-планові основи, найбільш раціональні та доцільні прийоми, правила, установлення, технології, інструкції та рекомендації по визначенню найбільш ефективної лінії поведінки і способів здійснення конкретних слідчих і судових дій у специфічних ситуаціях, що виникають в процесі розкриття, розслідування та попередження злочинів [21, с. 318]. У криміналістичних джерелах існують й інші наукові підходи до визначення криміналістичної тактики.

Вивчення та аналіз визначень поняття криміналістичної тактики свідчить про те, що у сучасних умовах науковці фактично відмовилися від використання терміна «слідча тактика», тому у спеціальній науковій літературі достатньо широко використовується термін «криміналістична тактика». Можна констатувати, що у всіх підручниках з криміналістики відбулася уніфікація криміналістичної термінології і використання терміна «криміналістична тактика». Водночас, як зазначає В. Ю. Шепітько, що разом із тим, у багатьох визначеннях поняття криміналістичної тактики залишився старий зміст – обмеження лише слідчою діяльністю або розслідуванням злочинів [28, с. 13].

Аналізуючи наявні поняття криміналістичної тактики, О. Я. Баєв зауважував, що у наведених визначеннях не враховано деякі аспекти, які є важливими при розробленні та формуванні цієї криміналістичної категорії. В даний час в умовах науково-технічного прогресу організація і планування досудового розслідування та судового слідства повинні відповідати сучасному рівню науки. Наукові положення, на підставі яких розробляються тактичні рекомендації, не можуть не відчувати на собі вплив досягнень в галузі наукової організації праці, теорії управління та прийняття рішень, логіки, психології та інших наук і тому визначення тактики необхідно здійснювати із врахуванням наукового характеру зазначених структурних елементів криміналістичної тактики. Крім того, таке поняття має включати вказівку на принцип дотримання законності і вимог професійної етики, оскільки лише на їх основі можуть розроблятися тактичні засоби криміналістичної тактики [1, с. 37].

Досліджуючи визначення поняття криміналістична тактика можна звернути увагу, що деякі вчені-криміналісти акцентують увагу на тому, що тактика присутня лише там, де існує реальна необхідність подолання безпосереднього або запобігання опосередкованому протистоянню учасників розслідування [3, с. 111; 5, с. 237; 2, с. 14]. Зазначається, що процес досудового розслідування нерідко відбувається у ситуації конфлікту інтересів, протидії зацікавлених осіб. Отже, такі елементи тактики, як планування і організація розслідування, подолання протидії слідству, на думку І. В. Пирога, цілком виправдовують використання цього терміна у сфері кримінального судочинства. Розслідування злочинів як специфічний вид людської діяльності також здійснюється в умовах протиборства між злочинцями й

органами, які ведуть боротьбу з цим протиправним явищем. Тому буде виправданим вибір оптимального способу боротьби з тим чи іншим видом злочинів, а також способів проведення тих чи інших процесуальних дій у ході досудового чи судового слідства [9, с. 215].

Разом із тим, на нашу думку, при визначенні поняття та сучасного розуміння криміналістичної тактики не зовсім правильним є пов'язування цієї криміналістичної категорії лише із боротьбою та протидією виконанню завдань кримінального судочинства, оскільки такий підхід звужує межі застосування криміналістичної тактики у вирішенні практичних завдань правозастосовної діяльності. Як доречно зауважує В. Ю. Шепітько, така позиція відображає лише одну сторону криміналістичної тактики, пов'язану із подоланням протидії зацікавлених осіб. Однак тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії (наприклад, надати допомогу добросовісному допитуваному в пригадуванні забутого чи встановити психологічний контакт із жертвою злочину та ін.). Тому тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчих та оперативних працівників [26, с. 16].

У зв'язку із цим необхідно констатувати, що дійсно під час розслідування та судового розгляду злочинів необхідність переборювати протидію не завжди присутня у кожному випадку, оскільки нерідко така протидія під час провадження окремих процесуальних дій просто відсутня, приміром, при дослідженні матеріального середовища місця події або під час огляду окремих об'єктів. Тому правильно пише В. Ю. Шепітько, що термін «тактика» у криміналістиці *має деякі елементи умовності*, оскільки вона не рівноцінна воєнній тактиці та її не слід зводити тільки до тих способів, застосування яких призводить до усунення конфліктних взаємозв'язків та протидії [26, с. 16].

Розглядаючи криміналістичну тактику з урахуванням комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів, на наш погляд, у визначенні поняття цієї криміналістичної категорії необхідно врахувати два важливих аспекти. *По-перше*, криміналістична тактика являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, суду (судді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. *По-друге*, криміналістичну тактику слід розглядати як систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання

протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм і прийомів тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини і вирішення завдань судочинства.

Як вбачається, у кожного суб'єкта цього процесу може бути своя лінія поведінки, що відрізняється від версії слідчого або судді (суду). У зв'язку із цим, для вирішення криміналістичних завдань, розв'язання слідчих та судових ситуацій, що виникають у процесі досудового розслідування та судового розгляду, суб'єкти кримінального провадження (слідчий, детектив, прокурор, адвокат, суд (судді) та ін.) визначають свою лінію поведінки і тактику провадження окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій. Вони обирають оптимальні тактичні прийоми проведення процесуальних та непроцесуальних дій, визначають послідовність їх виконання, і таким чином спрямовують процес досудового розслідування та судового розгляду на встановлення об'єктивної істини та ефективне вирішення завдань кримінального судочинства. Тому у визначенні поняття криміналістичної тактики слід враховувати, з одного боку і лінію поведінки суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, суду (судді) та ін.), діяльність яких спрямована на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, та з іншого боку – тактику поведінки учасників кримінального процесу, щодо яких застосовуються такі тактико-криміналістичні рекомендації та засоби криміналістичної тактики (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті тощо) із врахуванням можливостей тактичного впливу на таких осіб з метою вирішення криміналістичних та інших завдань кримінального провадження. Тому вбачається, що суттєвою ознакою криміналістичної тактики, крім визначення лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист, є також врахування здійснення тактичного впливу суб'єктами кримінального провадження на поведінку та психіку осіб, діяльність яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті), тактико-криміналістичного впливу на психічну діяльність таких осіб з метою спонукання їх до певних вольових дій задля ефективного вирішення завдань кримінального судочинства та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

З огляду на викладене, на наш погляд, слід підтримати позицію переважної більшості науковців, що термін «криміналістична тактика» в сучасних умовах є найбільш вдалим для позначення даного розділу криміналістики, адже «вживання такого терміну вказує на широку сферу застосування тактики у криміналістиці» [12, с. 38]. У зв'язку із цим, загальноновизнаним та найбільш цитованим є визначення криміналістичної тактики як самостій-

ної частини науки криміналістики, яка являє собою систему наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, які розробляються на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів та встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину [4, с. 194]. Отже, криміналістичну тактику можна охарактеризувати як: а) складову частину науки криміналістики; б) систему наукових положень; в) сукупність тактико-криміналістичних рекомендацій.

Криміналістична тактика, як і криміналістична техніка, акумулює те спільне, що корисно для розслідування усіх видів злочинів та судового розгляду. Це визначає їх зміст і відрізняє від криміналістичної методики, в якій загальне наповнюється специфікою (особливим), яке є характерним для виявлення, розслідування, попередження окремих видів кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Це у повній мірі відноситься і до криміналістичної методики судового розгляду, яка є предметом вивчення криміналістики. Інакше кажучи, тактика, абстрагуючись від цієї специфіки (особливого), розглядає лише загальне, значуще, наприклад, для тактики проведення окремих процесуальних дій: огляду, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання та інших слідчих, судових, негласних слідчих (розшукових) та тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і операцій).

Останнім часом спостерігаються суттєві зміни в розумінні криміналістичної тактики. Сьогодні простежуються нові підходи у дослідженні предмета, завдань та функцій криміналістичної тактики із врахуванням змін у кримінальному процесуальному законодавстві, новітніх досягнень науки і техніки, тенденцій розвитку криміналістичної науки, що зумовило виникнення нових наукових напрямків, створення та формування окремих наукових теорій у цій царині знань. У зв'язку із цим, В. І. Комісаровим доречно акцентує увагу на тому, що криміналістична тактика сьогодні – це вже не просто науково обґрунтована система прийомів попереднього (досудового) розслідування, а упорядкована структура теорій, наукових положень і – як кінцевий результат теоретичних побудов – науково-практична система загальних й окремих рекомендацій з оптимального провадження процесуальних дій. Якщо розглядати криміналістичну тактику як самостійну частину системи криміналістики, то в ній доцільно розрізняти два аспекти: 1) тактика як зміст (теорія); 2) тактика як функція (засіб) регулювання взаємовідносин у сфері судочинства [11, с. 87]. М. П. Яблоков зазначав, що під криміналістичною тактикою слід розуміти розділ криміналістики, що являє собою систему теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації та планування розслідування й визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють розслідування, з урахуванням їх відносин та взаємодії з іншими учасниками розслідування на основі норм і принципів кримінального процесу [10, с. 395]. Вбачається, що саме такий підхід із вра-

хуванням змістовного, функціонального та діяльнісного розуміння криміналістичної тактики є методологічно виправданим і потребує додаткового наукового обґрунтування.

Розвиваючи ідею системно-структурного та діяльнісного підходів до розуміння криміналістичної тактики, на наш погляд, заслуговує на увагу точка зору Л. Д. Самигіна, згідно якої криміналістичну тактику необхідно розглядати і як науковий напрямок криміналістики і як різновид діяльності уповноважених на то осіб та суб'єктів. Науковець зазначав, що об'єктивно необхідно враховувати два підходи: 1) як до форми практичної діяльності, що являє собою систему (сукупність) тактичних прийомів, 2) як до системи наукових положень про тактичні прийоми в науці криміналістиці. У зв'язку із цим, науковець зазначає, що багато авторів об'єднали ці точки зору в одне поняття, утворивши «єдину» концепцію розуміння поняття тактики: як форми практичної діяльності з розслідування і як розділу науки. І тому в поняття тактики, як наголошує автор, включені різноманітні елементи: елементи такої системи як наука (наукові положення, рекомендації тощо) та елементи практичної діяльності з розслідування (тактичні прийоми, методи і способи роботи тощо) [20, с. 74].

З огляду на вищевикладене, вбачається що у криміналістиці поняття «криміналістична тактика» використовується в трьох значеннях: а) як розділ науки криміналістики; б) як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора, захисника та інших учасників процесу; в) як навчально-дидактична система тактико-криміналістичних знань, яка виконує дидактичну (навчальну) функцію тобто як навчально-методична дисципліна. У зв'язку із цим, на наш погляд, криміналістичну тактику необхідно розуміти у трьох аспектах: у науковому, практичному та навчально-дидактичному.

По-перше, терміном «криміналістична тактика» позначається передусім *самостійний розділ науки криміналістики*, який складає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють судове дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових) дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Криміналістична тактика розглядається як *науковий напрямок* та відносно самостійний розділ криміналістики, який має яскраво виражений синтетичний характер, а його поява та формування пов'язана із потребами практики і є результатом дії закону інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. Тому криміналістична тактика об'єднує не лише власне криміналістичні знання, але й положення інших галузей знань. Використання таких знань у криміналістиці відбувається як у простому їх застосуванні у «чистому вигляді» – до їх адаптації і творчого пристосування щодо вирішення криміналістичних завдань.

У другому значенні термін «криміналістична тактика» розуміється як *специфічна діяльність* уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування тактико-криміналістичних засобів, втілених у тактичних прийомах, тактичних комбінаціях, тактичних операціях, рекомендаціях, тактиці слідчих (розшукових) дій та ін., які спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості і результативності правозастосовної практики. Криміналістична тактика у такому випадку розглядається як *практичний напрямок*, який передбачає застосування практичних рекомендацій і вивчає тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження, залучених в орбіту кримінального судочинства, включаючи діяльність по розслідуванню та судовому розгляду, що здійснюється суб'єктами кримінального провадження, та злочину діяльність осіб, які залучені до процесу як підозрювані, обвинувачені. Практичне застосування засобів криміналістичної тактики здійснюється спеціальними суб'єктами, що забезпечує вирішення тактичних та інших завдань розслідування та судового розгляду, підвищує ефективність та результативність такої діяльності. При цьому суб'єктами застосування засобів криміналістичної тактики у відповідних видах і формах її застосування виступають слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, суддя, захисник та ін. Крім цього, криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження – слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, судді (суду), спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка та ін. У зв'язку з цим, слід розрізняти наступні підгалузі криміналістичної тактики: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін.

Третій напрямок, криміналістична тактика розглядається як *навчально-дидактична дисципліна або система тактико-криміналістичних знань*, яка виконує дидактичну або навчальну функцію. У реалізації дидактичної (навчальної) функції криміналістичної тактики важливу роль мають відігравати відповідні підручники, навчально-методичні посібники, що містять окремі рекомендації щодо тактики проведення окремих процесуальних дій та тактико-криміналістичних комплексів. При цьому головним призначенням такого матеріалу – навчально-методичне забезпечення учбового процесу та проведення практичних занять. Реалізація такої функції криміналістичної тактики передбачає можливість вивчення її основних положень, набуття певних умінь та навичок під час вивчення криміналістики, відповідних спецкурсів та під час проведення практичних занять і виконанні лабораторних завдань і робіт, що забезпечує опанування практичними рекомендаціями такої діяльності. З огляду на викладене, на наш погляд, перспективним напрямом досліджень нині виступають наукові розробки інновацій у криміналістичній дидактиці щодо розроблення, формування та застосування

тактико-криміналістичних знань, які потребують подальших наукових пошуків. Тому розгляд криміналістичної тактики у таких трьох аспектах є цілком обґрунтованим і може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття [16, с. 18–19].

Розмаїття запропонованих визначень та різних підходів до розуміння криміналістичної тактики, інколи доволі суб'єктивна інтерпретація науковцями цієї категорії криміналістики не сприяють остаточному формуванню усталених, загально визнаних наукових підходів щодо визначення розглядуваного поняття. Для розроблення та формування уніфікованих криміналістичних категорій, на нашу думку, необхідно враховувати основні вимоги до пропозованих термінів і понять: 1) однозначність їх змісту (моносемія); правило однозначності термінів, як зазначав В. М. Савицький, є «альфою та омегою» будь-якої істинно наукової термінології і вона має універсальний характер [17, с. 24, 31]; 2) змістовна визначеність терміну, для їх розуміння не потрібно контексту, вони самі мають формувати однозначне розуміння; 3) високий рівень узагальнення інформації надає термінам стилістичну нейтральність. Недооцінка наукових термінів та понятійного апарату будь-якої науки, у тому числі й криміналістики, є методологічною помилкою [16, с. 18]. Ось чому формулювання уніфікованого визначення поняття криміналістичної тактики можливе за рахунок виокремлення найбільш істотних її ознак. Як зазнав В. Є Жеребкін, «оскільки зміст поняття становлять необхідні, істотні ознаки предмета, визначити поняття – означає з'ясувати істотні ознаки цього предмета» [8, с. 48].

У криміналістичній літературі немає одностайності щодо визначення поняття криміналістичної тактики та її ознак. Так, М. В. Салтевський, проаналізувавши існуючі визначення розглядуваного поняття виокремлює такі ознаки криміналістичної тактики: а) вона є самостійною частиною науки криміналістики; б) виступає як система наукових положень; в) являє собою сукупність прийомів і рекомендацій для формування відносин між учасниками процесу; г) включає організацію планування досудового розслідування і судового слідства; г) спрямована на збирання, дослідження і використання доказів; д) пов'язана із розслідуванням та попередженням злочинів [19, с. 5]. Як бачимо, такі ознаки мають узагальнений характер, а деякі із них не є суттєвими, приміром, «криміналістична тактика пов'язана із розслідуванням та попередженням злочинів» та ін.

У свою чергу М. О. Погорецький і Д. Б. Сергєєва, провівши аналіз основних визначень понять криміналістичної тактики, серед істотних ознак називають такі: а) наявність суб'єкта та об'єкта тактичного впливу; б) здійснення тактичного впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних вольових дій зумовлених вирішенням завдань кримінального судочинства; в) спрямованість тактичного впливу суб'єкта на подолання протидії, що чиниться об'єктом (прямої, прихованої, уявної та ін.), або на спонукання об'єкта тактичного впливу до певних дій в інтересах суб'єкта (за відсут-

ності явної протидії); г) являє собою систему тактичних прийомів та наукових рекомендацій щодо найбільш ефективного здійснення певного виду діяльності (слідчої, обвинувачення, захисту); д) застосовується під час провадження слідчої діяльності (слідча тактика), діяльності із захисту (тактика захисту), діяльності із обвинувачення (тактика обвинувачення) [16, с. 18].

Багатоваріантність розглядуваних ознак поняття криміналістичної тактики, різна їх інтерпретація зумовлюють потребу їх класифікації передусім за ступенем значущості. Беручи до уваги зазначений критерій, вважаємо за доцільне поділяти ознаки, що притаманні такій криміналістичній категорії, як тактична операція, на суттєві та несуттєві. *Суттєвими* є ті ознаки, що знаходять своє відбиття у визначенні поняття тактичної операції. *Несуттєві* ознаки, хоча і не входять до змісту поняття тактичної операції, однак апріорні знання щодо них обумовлюють сутність цієї криміналістичної категорії. До несуттєвих ознак, на наш погляд, можна віднести такі: криміналістична тактика пов'язана із розслідуванням та попередженням злочинів, наукові положення криміналістичної тактики мають базуватися на результатах вивчення закономірностей злочинної діяльності, узагальнення практики, даних юридичних та інших спеціальних наук, законність засобів криміналістичної тактики, обов'язковість включення у визначення вказівку на принцип дотримання вимог професійної етики та ін.

До суттєвих ознак криміналістичної тактики, на нашу думку, можна віднести такі: 1) *відносна самостійність* розділу криміналістики, що включає в себе систему теоретичних наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій й тактичних засобів; 2) *системність* теоретичних наукових положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій, тактичних засобів щодо організації і планування розслідування і судового розгляду; 3) *структурованість* передбачає наявність системи тактико-криміналістичних знань і тактичних засобів (тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція, тактика слідчої (розшукової), (судової) та інших дій); 4) *обумовленість* тактичних засобів слідчою і судовою ситуацією, видом злочину, певним етапом кримінального провадження; 5) *спрямованість* тактичних рекомендацій і тактичних засобів на визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації; 6) *наявність тактичного впливу* на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини та ефективного вирішення завдань кримінального судочинства; 7) *застосованість* тактичних рекомендацій до діяльності усіх учасників кримінального провадження (судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка

та ін.), що зумовлює дослідження окремих видів криміналістичної тактики: слідчої, судової, розшукової діяльності, прокурорської, професійного захисту, злочинної діяльності та ін., тобто враховуються *суб'єктність* здійснення (провадження) цих видів діяльності.

З огляду на викладене *криміналістична тактика* – це відносно самостійний розділ криміналістики, який включає в себе систему теоретичних наукових положень та розроблених на їх основі тактичних засобів і практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, а також здійснення тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини і вирішення завдань кримінального судочинства.

За останні десятиріччя відбулися суттєві зміни в предметі криміналістичної тактики, виникли нові напрямки, сформувались окремі наукові теорії [26, с. 5]. Розвиток криміналістичної тактики свідчить про генерацію нових ідей, формування різних напрямків в її структурі. У цьому відношенні важливого значення набуває формування своєрідного інструментарію криміналістичної тактики, її засобів: тактичних рекомендацій, тактичних прийомів, систем тактичних прийомів, тактики слідчої дії, систем слідчих та інших дій чи заходів (тактичних операцій) [25, с. 172–174].

Предметом криміналістичної тактики, на думку М. П. Яблокова, виступають інформаційно-пізнавальні та головним чином поведінково-тактичні аспекти злочинної діяльності та діяльності з її розслідування. При цьому зазначені аспекти кримінальної діяльності виступають як об'єкт пізнання, виявлення, розслідування та попередження, а криміналістична діяльність є об'єктом пізнання, удосконалення та оптимізації [10, с. 395]. Як зазначає В. Ю. Шепітько, на предмет і зміст криміналістичної тактики впливають зміни у правовому полі, модель кримінального судочинства, «ревізії» традиційних інститутів кримінального права і процесу. Ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з гармонізацією кримінального процесуального механізму і приведення його у відповідність до міжнародних та європейських стандартів, запровадженням принципу змагальності сторін, забезпеченням належного балансу публічних та приватних інтересів. Криміналістика (та її розділ криміналістична тактика) виконує у певному сенсі забезпечувальну функцію кримінального або іншого судового процесу. Розроблення та реалізація криміналістичних засобів залежить від їх конкретного споживача (слідчого, слідчого судді, прокурора, захисника, судді та ін.), форми кримінального процесу, порядку проведення слідчих (розшукових) і судових дій [3, с. 15]. У свою чергу М. В. Савельєва і М. В. Смушкіна пишуть, що в предмет криміналістичної тактики мають входити: а) най-

більш раціональна лінія поведінки слідчого (оперативного працівника, судді) в умовах конкретної ситуації, що склалася у справі; б) вмиле і найбільш ефективно проведення конкретних слідчих і судових дій, у тому числі деяких дій на стадії порушення справи із врахуванням рекомендацій про їх способи та прийоми проведення; в) закономірності тактичного впливу на суб'єктів кримінального судочинства, а також всі засоби і прийоми тактичного арсеналу слідчого [3, с. 350].

На погляд, предметом криміналістичної тактики є пізнання закономірностей виникнення, збирання, фіксації, збереження, вилучення та дослідження доказової інформації, а також психології взаємин і спілкування між учасниками кримінального процесу, з одного боку, осіб, професійна діяльність яких пов'язана із збиранням, фіксацією, вилученням та дослідженням доказової інформації (слідчий, детектив, прокурор, оперативний працівник, спеціаліст, експерт та ін.), а з іншого боку осіб, поведінка яких пов'язана з формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті), на базі чого розробляються тактичні прийоми, засоби та рекомендації провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, а також тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій).

У зв'язку із цим, предмет криміналістичної тактики включає: а) найбільш раціональну лінію поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, оперативного працівника, адвоката, судді (суду) і ін.) в умовах конкретної слідчої (судової) ситуації, що склалася на певному етапі кримінального провадження; б) закономірності тактичного впливу на суб'єктів кримінального судочинства та ефективної взаємодії між ними з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства; в) тактику проведення процесуальних (слідчих і судових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, тактико-криміналістичних комплексів (тактичних операцій і тактичних комбінацій), в тому числі і інших процесуальних дій на початку кримінального провадження (порушення справи) із врахуванням конкретних тактичних рекомендацій та прийомів їх здійснення; г) систему тактичних засобів, методів та прийомів криміналістичної тактики (розроблення, впровадження, застосування, їх ефективність та ін.), що входять в систему тактичного арсеналу суб'єктів кримінального провадження.

З огляду на викладене, криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників розслідування – слідчого, прокурора, оперативних працівників, спеціаліста, експерта, обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка та ін., а також закономірності поведінки осіб, залучених до орбіти кримінального процесу, виявлення зв'язків у з цим їх психічних якостей, розроблення на цій основі прийомів збирання та дослідження доказової інформації. Тому правильним і обґрунтованим є виокремлення важливою ознакою криміналістичної тактики необхідності вивчення так-

тичних аспектів визначення лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження в умовах ситуації, що склалася на певному етапі кримінального провадження, з одного боку і, з другого боку, врахування закономірностей тактичного впливу на суб'єктів кримінального судочинства та чіткої взаємодії між ними з метою ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Завдання криміналістичної тактики формуються залежно від рівня розвитку науки криміналістики та потреб практичної діяльності, тому простежується взаємозв'язок та взаємовплив криміналістичної тактики та правозастосовної практики. Разом із тим, основним практичним призначенням криміналістичної тактики, як розділу науки криміналістики й різновиду практичної діяльності, є її сприяння найбільш успішній організації та здійсненню судової, слідчої та експертної діяльності. Основне завдання криміналістичної тактики, відзначав М. П. Яблоков, полягає у найбільш ефективній організації криміналістичної діяльності відповідно до цілей слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів і всього розслідування і на основі найбільш раціональної побудови системи взаємовідносин і взаємодій учасників процесу [3, с. 395].

З огляду на викладене, на наш погляд, *головним завданням криміналістичної тактики* є розроблення прийомів, засобів та рекомендацій щодо ефективно організації і планування діяльності суб'єктів кримінального провадження, що здійснюються із врахуванням найбільш раціональної побудови системи взаємовідносин і взаємодій учасників цього процесу та спрямовані ефективно вирішення завдань кримінального судочинства. Криміналістична тактика досліджує проблеми формування та реалізації тактичних засобів у кримінальному провадженні щодо організації та планування розслідування та судового розгляду й визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють таке провадження, з врахуванням їх відносин та взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу на основі норм і принципів КПК України та ефективного застосування тактико-криміналістичних знань.

Серед *окремих завдань* криміналістичної тактики можна назвати такі: розроблення та впровадження у практику нових тактичних прийомів і засобів вирішення тактичних завдань; вивчення практики застосування існуючих тактичних прийомів і засобів та їх удосконалення з метою підвищення якості, ефективності та оптимізації діяльності суб'єктів кримінального провадження; дослідження та розроблення тактичних основ проведення негласних слідчих (розшукових) та судових дій; розроблення та формування системи комплексних тактичних засобів (тактичних комбінацій, тактичних операцій та ін.) та впровадження у практику розслідування окремих видів злочинів; дослідження нових галузей криміналістичної тактики (судової тактики, тактики розшукової діяльності, прокурорської тактики,

тактики професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін.); визначення та дослідження можливостей використання у кримінальному судочинстві нетрадиційних методів та засобів збору та отримання криміналістично-значущої інформації; тактичні особливості та способи використання (допущення) оперативної інформації в процес доказування; дослідження проблем та можливостей застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського) та ін.

Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістичних знань у реаліях сьогодення потребують розширення меж дослідження криміналістичної тактики та подальшого розроблення її нових підгалузей з урахуванням змін кримінального процесуального законодавства та трансформації сучасної злочинності. Водночас, у даному випадку, на наш погляд, необхідно враховувати зауваження В. А. Журавля, який зазначає, що дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальними правопорушеннями, а поширюється на суспільні відносини, які потребують конкретного правового регулювання. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів, рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, між ними не можна ставити знак рівності і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. Криміналістика й на цей час має двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки і діяльність з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду кримінальних проваджень (справ) [7, с. 228].

Ці положення у повній мірі стосуються і дослідження проблематики розширення меж криміналістичної тактики і до таких пропозицій потрібно відноситися досить виважено. У зв'язку із цим, не зовсім коректною є теза В. К. Весельського, що *межі розвитку криміналістичної тактики нескінченні* (курсив автора – В. Шевчук) й залежать від розширення потреб правоохоронних органів у зв'язку з виконуваною ними діяльністю, тому її вплив всередині науки криміналістики буде постійно зростати [5, с. 136]. Вбачається, що межі дослідження проблем застосування криміналістичної тактики визначаються діяльністю суб'єктів кримінального провадження та учасників кримінального процесу, які зумовлені потребами практики і пов'язані із необхідністю ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

На наш погляд, досить виважено необхідно відноситися до розширення меж застосування криміналістичної тактики, при цьому враховуючи предмет і об'єкт криміналістики та криміналістичної тактики. Тому удосконалення

системи та структури криміналістичної тактики повинно здійснюватись із врахуванням існуючих наукових парадигм щодо її предмета та об'єкта, оскільки система науки і є певним чином структуроване знання про досліджувані ними предмет та об'єкт. Криміналістична тактика, будучи однією з підсистем криміналістики, об'єктно-предметна область якої включає двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки, а також діяльність з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень і судового розгляду, тактика може розглядатися як системно-структурне явище, покликана своїми тактичними засобами забезпечувати ефективне вирішення криміналістичних завдань у протидії злочинності, правозастосовній діяльності, її оптимізації та підвищення якості з метою встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Висновки. З огляду на викладене, сучасну криміналістичну тактику доцільно розглядати у трьох аспектах: у науковому, практичному та навчально-дидактичному. Вбачається, що розгляд криміналістичної тактики у таких трьох напрямках є цілком обґрунтованим і може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття. Аналіз та вивчення наявних наукових підходів до її розуміння дає можливість сформулювати її поняття і визначити *криміналістичну тактику* як відносно самостійний розділ криміналістики, який включає в себе систему теоретичних наукових положень та розроблених на їх основі тактичних засобів і практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, а також здійснення тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини і вирішення завдань кримінального судочинства.

Перспективними напрямками досліджень криміналістичної тактики, поряд із слідчою і судовою тактикою, сьогодні виступають й інші її окремі підгалузі, зокрема тактика державного обвинувачення, тактика професійного захисту, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності. Подальших наукових розробок потребують проблеми окремих наукових теорій (вчення про криміналістичну версію, теорії тактичних операцій, теорії слідчої ситуації, теорії прийняття тактичного рішення, теорії систематизації тактичних прийомів та ін), питання тактики провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій. Особливої уваги набувають дослідження тактики організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (комбінацій і операцій). Отже, сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики сьогодні вимагають розширення її меж

та кордонів дослідження, потребують інноваційних підходів до розв'язання означеної проблематики, які обумовлюють потребу у подальших розробках її теоретико-методологічних основ та активізації практичної спрямованості досліджень у цій царині знань.

Список літератури:

1. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Сборник. М.: ЭКСМО, 2011. 609 с.
2. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика : науч.-практич. пособие. М.: Экзамен, 2003. 432 с.
3. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002): монография. Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. М.: Норма-М, 2001. 837 с.
5. Весельський В. К. Деякі сучасні проблеми слідчої тактики // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків: Право, 2010. С. 236–240.
6. Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці // Вісник Національної академії правових наук України. № 1 (36). 2004. С. 191–198;
7. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики // Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (74). 2013. С. 227–237.
8. Жеребкін, В. Є. Логіка: підручник. 9 – те вид. К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. 255 с.
9. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
10. Криминалистика: учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 3-е изд., пераб. и доп. М.: Юрыст, 2005. 781 с.
11. Комиссаров В. И. Криминалистическая тактика: история, современное состояние и перспективы развития : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. 192 с.
12. Кузьмічов В. С. Система криміналістики на межі III тисячоліття // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків: Право, 2010. С. 37–42.
13. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции // Криминалистика и судебная экспертиза. К.: Вища школа, 1981. Вып. 22. С. 38–43.
14. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1966. 32 с.
15. Лукашевич В. Г. Проблеми та перспективи імплементації синергетичного підходу в криміналістичну тактику та практику кримінального провадження // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2019. С. 95–98.

16. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 1(5) С. 1–20.
17. Савицкий В. М. Язык процессуального закона: (вопросы терминологии). М.: Наука, 1987. 288 с.
18. Савельева М. В., Смушкинна М. В. Криминалистика: учебник. М.: Изд-во «Дашков и К», 2008. 620 с.
19. Салтевський М. В. Криміналістика : Підручник. Ч. 2. Х.: Консум, 2001. 588 с.
20. Самыгин А. Д. О сущности и содержании следственной тактики // Вестник московского ун-та. Серия 11. Право. 1989. № 1. С. 74.
21. Центров Е. Е. Парадигма криминалистической тактики и ее основные понятия. Современная криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы: материалы межд. науч.-практ. конф., посвященной 90-летию со дня рождения проф. Н. П. Яблокова (Москва, 22 декабря 2015 г.). М.: МАКС Пресс, 2015. С. 313–319.
22. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
23. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
24. Shevchuk V. Criminalistic innovation: modern problems of formation and prospects for research // Perspectives of world science and education : abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. CPN Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, Japan. 2020. Pp. 158–168.
25. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування) // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.
26. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
27. Шепітько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях // Современное состояние и развитие криминалистики: сб. науч. тр. Харьков: Апостиль, 2012. С. 43–45.
28. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2019. Вип. 19. С. 8–20.
29. Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження: матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 березня 2019 р.) / Харків : Право, 2019. С. 144–147.

30. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы практики : учеб. пособие. Казань : Казан. гос. ун-т, 2010. 178 с.

References:

1. Baev, O. Ya. (2011). Izbrannye raboty po problemam kriminalistiki i ugolovnoogo processa. Sbornik. Moscow: EKSMO [in Russian].
2. Baev, O. Ya. (2003) Taktika ugolovnoogo presledovaniya i professional'noi zashchity ot nego. Sledstvennaya taktika. Moscow: Ekzamen [in Russian].
3. Bahin, V. P. (2002). Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002). Kyiv: Ohrana truda [in Ukrainian].
4. Belkin, R. S. (2001). Kurs kriminalistiki. Moscow: Norma-M [in Russian].
5. Veselskyi, V. K. (2010). Deiaki suchasni problemy slidchoi taktyky. *Kryminalistyka XXI stolittia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (25–26 lystop. 2010 r.)*. Kharkiv: Pravo, 2010, 236–240 [in Ukrainian].
6. Zhuravel, V. A. (2004). Deiaki problemy intehratsii ta dyferentsiatsii znan u kryminalistytsi. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukraine, 1 (36), 191–198* [in Ukrainian].
7. Zhuravel, V. A. (2013). Mizhnaukovi zviazky kryminalistyky. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 3 (74), 227–237* [in Ukrainian].
8. Zherebkin, V. Ye. (2006). Lohika. Kyiv. : T-vo «Znannia», KOO [in Ukrainian].
9. Kriminalistika. (2017). K. O. Chaplynskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, Yu. A. Chaplynska. Dnipro : Lira LTD [in Ukrainian].
10. Kriminalistika (2005). N. P. Yablokov (Ed.). Moscow: Yuryst [in Russian].
11. Komissarov, V. I. (2009). Kriminalisticheskaya taktika: istoriya, sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya. Moscow: Yurlitinform [in Russian].
12. Kuzmichov, V. S. (2010). Sistema kriminalistiki na mezhi III tisyacholittya. *Kriminalistika XXI stolittya: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (25–26 lystop. 2010 r.)*. Kharkiv: Pravo, 37–42 [in Ukrainian].
13. Konovalova, V. E. (1981) Kriminalisticheskaya taktika: principy i funkcii. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza, issue 22, 38–43*. Kyiv: Visha shkola [in Ukrainian].
14. Konovalova, V. E. (1966). Teoreticheskie problemy sledstvennoj taktiki (Poznavatel'naya funkciya logiki i psihologii v sledstvennoj taktike). *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Lukashevych, V. H. (2019). Problemy ta perspektyvy implementatsii synerhetychnoho pidkходу v kryminalistychnu taktyku ta praktyku kryminalnoho provadzhenia. *Innovatsiini metody ta tsyfrovi tekhnologii v kryminalistytsi, sudovii ekspertyzi ta yurydychnii praktytsi : materialy mizhnar. «krubloho stolu» (m. Kharkiv, 12 brud. 2019 r.)*; NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 95–98 [in Ukrainian].
16. Pohoretskij, M. A., Sergeeva, D. B. (2012). Kryminalistychna taktyka: shodo vyznachennya ponyattya. *Chasopys Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya». Serii «Pravo», 1(5), 1–20* [in Ukrainian].

17. Savickiĭ, V. M. (1987). *Yazyk processualnogo zakona: (voprosy terminologii)*. Moscow: Nauka [in Russian].
18. Saveleva, M. V., Smushkinna, M. V. (2008). *Kriminalistika*. Moscow: Izd-vo «Dashkov i K», 350 [in Russian].
19. Saltevsĭkij, M. V. *Kriminalistika*. Ch. 2. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
20. Samygin, L. D. (1989). O sushnosti i sodержanii sledstvennoi taktiki. *Vestnik moskovskogo universiteta* . Seriya 11. Moscow: Pravo, 1, 74 [in Russian].
21. Centrov, E. E. (2015). Paradigma kriminalisticheskoi taktiki i ee osnovnye ponyatiya. *Sovremennaya kriminalistika: problemy, tendencii, perspektivy: materialy mezhd. nauch.-prakt. konf., posvyashennoi 90-letiyu so dnya rozhdeniya prof. N. P. Yablokova (Moskva, 22 dekabrya 2015 .)*. Moscow: MAKS Press, 313–319 [in Russian].
22. Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia. *Problems of Legality, issue 146*, 234–246 [in Ukrainian].
23. Shevchuk, V. M. (2013). Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
24. Shevchuk, V. (2020). Criminalistics innovation: modern problems of formation and prospects for research // *Perspectives of world science and education: abstracts of VIII International Scientific and Practical Conference. CPN Publishing Group (April 22–24, 2020). Osaka, 158–168* [in Japan].
25. Shepitko, V. Yu. (2008). Zasoby kryminalistychnoi taktyky v diialnosti orhaniv dosudovoho slidstva (problemy efektyvnosti zastosuvannia). *Pravovi zasady pidvysbchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 r.* Kharkiv, 172–174. [in Ukrainian].
26. Shepitko, V. Yu. (2007). Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz). Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].
27. Shepitko, V. Yu. (2012) *Kriminalistika XXI veka: predmet poznaniya, zadachi i tendencii v novyh usloviyah. Sovremennoe sostoyanie i razvitie kriminalistiki: sb. nauch. tr.* Kharkiv: Apostil, 43–45 [in Ukrainian].
28. Shepitko, V. Yu. (2019). Predmet kryminalistychnoi taktyky: istoriia formuvannia, zmist ta tendentsii. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr.*. M. L. Tsymbal, V. Yu. Shepitko, L. M. Holovchenko et al (Eds.). Kharkiv: Pravo, release 19, 8–20. [in Ukrainian].
29. Shepitko, V. Yu. (2019). Problemy optymizatsii naukovo-tekhnichnoho zabezpechennia slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhennia. *Materialy naukovoi konferentsii za rezultatamy roboty fakhivtsiv NDI vyvchennia problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy za fundamentalnymy temamy u 2018 (Kharkiv, March 26, 2019.)* / Kharkiv : Pravo, 144–147 [in Ukrainian].
30. Yakushin, S. Yu. (2010). *Kriminalisticheskaya taktika: voprosy praktiki*. Kazan : Kazan. gos. universitet [in Russian].

Шевчук В. М., доктор юридических наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридического університета імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України, Україна, г. Харків.

e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net; ORCID 0000-0001-8058-3071

Современное понимание криминалистической тактики: понятие, признаки, предмет и задачи

Статья посвящена исследованию проблем современного понимания криминалистической тактики, ее предмета и задач. Проведен анализ научных подходов в исследовании понятия «криминалистическая тактика». Предложено определение криминалистической тактики, выделены ее существенные признаки. Обосновывается, что нередко в специальной и учебно-методической литературе ученые ограничиваются рассмотрением общих положений криминалистической тактики и освещением тактики проведения отдельных следственных (розыскных) действий, то есть проблемами следственной тактики, что реально не отражает полное содержание и структуру этого раздела. Доказывается, что криминалистическая тактика должна изучать тактику деятельности всех участников уголовного производства, и поэтому следует различать и исследовать такие подотрасли криминалистической тактики как: следственную тактику, судебную тактику, тактику розыскной деятельности, прокурорскую тактику, тактику профессиональной защиты, тактику преступной деятельности и др. Кроме этого, в определении сущности понятия криминалистической тактики следует учитывать, с одной стороны и линию поведения субъектов уголовного производства, осуществляющих досудебное расследование, судебное разбирательство и защиту (следователя, детектива, прокурора, адвоката, судьи (судей) и др.), деятельность которых направлена на сбор, фиксацию, изъятие и исследование доказательственной информации, и с другой стороны – поведение участников уголовного процесса, в отношении которых применяются такие тактико-криминалистические рекомендации и средства криминалистической тактики (подозреваемые, обвиняемые, потерпевшие, свидетели, понятые и т.д.) с учетом возможностей тактического воздействия на таких лиц с целью разрешения криминалистических и других задач уголовного судопроизводства. Обосновывается, что криминалистическую тактику целесообразно рассматривать в трех аспектах: в научном, практическом и учебно-дидактическом. Представляется, что рассмотрение криминалистической тактики в таких трех направлениях является вполне обоснованным и может быть положено в основу понимания сущности исследуемого понятия. Анализируются современные тенденции развития криминалистической тактики, определено современное ее понимание, предмет и задачи с учетом различных видов и направлений деятельности с целью эффективного решения задач уголовного судопроизводства. Сформулированы научные подходы и авторские предложения по решению исследуемых дискуссионных проблем криминалистической тактики.

Ключевые слова: криміналістическая тактика, понятие и признаки криміналістической тактики, средства криміналістической тактики, предмет криміналістической тактики, новые отрасли криміналістической тактики.

Shevchuk, V. M., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of Criminalistics of the Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, Ukraine.
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net ; ORCID 0000-0001-8058-3071

Modern understanding of criminalistic tactics: concepts, features, subject and tasks

Summary. The article is devoted to the study of the problems of modern understanding of criminalistic tactics, its subject and tasks. The scientific approaches to the studied concepts of «criminalistic tactics» was analyzed. The definition of criminalistic tactics is offered, its essential features are singled out. It's substantiated that often in the special and educational literature scientists limit themselves to considering the general provisions of criminalistic tactics and coverage of tactics of separate investigative (search) actions, that is to say problems of investigative tactics, which does not really reflect the full content and structure of this section.

It is proved that criminalistic tactics should study the tactics of all participants in criminal proceedings and therefore should be distinguished and investigated the following sub-branches of criminalistic tactics: investigative tactics, judicial tactics, investigative tactics, prosecutorial tactics, professional defense tactics, criminal tactics, etc. In addition, the definite essence of the concept of criminalistic tactics should take into account, on the one hand, the line of conduct of the subjects of criminal proceedings, which carry out pre-trial investigation, trial and defense (investigator, detective, prosecutor, lawyer, court (judge), etc.), whose activities are aimed at collecting, recording, seizing and examining evidence, and on the other hand – the behavior of participants in criminal proceedings, which are subject to such tactical and criminalistic recommendations and means of criminalistic tactics (suspects, accused, victims, witnesses, official witnesses, etc.) taking into account the possibilities of tactical influence on such persons in order to solve criminalistic and other tasks of criminal proceedings.

It's substantiated that criminalistic tactics should be considered in three aspects: scientific, practical and educational-didactic. It's seen that the consideration of criminalistic tactics in such three areas is quite reasonable and can be used as a basis for understanding the essence of the concept under study. The modern tendencies of development of criminalistic tactics are analyzed, its modern understanding, a subject and tasks taking into account various kinds and directions of activity for the purpose of the effective decision of problems of criminal proceedings are defined. Scientific approaches and author's proposes on the decision of researched debatable problems of criminalistic tactics are formulated.

Keywords: criminalistic tactics, concepts and features of criminalistic tactics, means of criminalistic tactics, subject of criminalistic tactics, new branches of criminalistic tactics.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: ІНТЕГРАЦІЙНІ ТА МІЖНАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ

Особливості розвитку законодавства України у контексті євроінтеграційних процесів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (5–6 червня 2020 р., м. Харків). Харків : Східноукраїнська наукова юридична організація, 2020. С. 146–151.

Виникнення, становлення та сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики тісно пов'язані із використанням сучасних досягнень науки та техніки, відчувають суттєвий вплив та інтеграційні процеси наукового взаємовпливу інших наук і галузей знань. При цьому процес інтеграції та диференціації наростаючого наукового знання є характерним і для розвитку криміналістики. У сучасному науковому знанні він набуває виключно важливого значення, охоплюючи як науку в цілому, так і окремі її галузі. Інтегративний процес пов'язаний з проникненням та асиміляцією даних однієї науки в іншу, виступає своєрідним каталізатором, який сприяє зародженню і формуванню нових галузей знань. З'ясування сутності та значення зазначених процесів є вельми актуальним для визначення генетичної природи появи і функціонування у криміналістиці нових наукових напрямків [3, с. 191–192]. При цьому слід враховувати, що інтеграція наук дає найбільш ефективні результати саме у вирішенні стикових проблем, нерідко таких далеких одна від одної, що думка про їх об'єднання спочатку видається безглуздом [7, с. 115]. Це в повній мірі відноситься і до криміналістичної тактики, як самосійного розділу криміналістики, поява та формування якого є генетичною передумовою та результатом інтеграції та диференціації знань у криміналістиці.

Криміналістична тактика, як і вся криміналістика в цілому, бере свій початок із науки кримінального процесу. Протягом значного часу криміналістику вважали лише як поліцейську техніку, а тактику і методику розслідування відносили до предмету кримінального процесу. У період свого формування тактика розглядалась як частина поліцейської (кримінальної) техніки. Криміналістична тактика, як розділ криміналістики, була предметом дослідження вже в перших роботах українських криміналістів. Як і техніка, вона спочатку називалася «кримінальною» і визначалася як система доцільних засобів переслідування злочинця для його затримання та знешкодження [10, с. 3].

Генеза та еволюція поняття криміналістичної тактики у подальшому відбувалася переважно у напрямі розширення його змісту та суб'єктів такої

діяльності. Разом із тим, у процесі свого розвитку криміналістична тактика використовувала та пристосовувала до своїх потреб розроблення і досягнення інших наук, таких як психологія, логіка, етика та ін. Так, під час формування криміналістичної тактики широкого застосування набули закономірності психологічної науки. Роль психологічних знань у становленні криміналістичної тактики дає можливість її віднести до інтелектуального ядра криміналістики [9, с. 17].

Як відомо, традиційно найбільш тісні міжнаукові зв'язки криміналістичної тактики, як і усієї криміналістики, проявляються з кримінальним процесуальним правом, оскільки криміналістику нерідко вважають праксіологією кримінального процесу. Як зазначав О. Я. Баєв, кримінально-процесуальний закон, як правова основа тактики, з одного боку, виступає як юридична база розробки та застосування тактичних елементів, з іншого боку, є принципом, що визначає структуру тактики. На цій основі кримінально-процесуальний закон надає досить суттєвий, якщо не сказати вирішальний вплив на існування такої складної системи, як криміналістична тактика. Діалектичну єдність такого активного і динамічного явища, яким є тактика, і кримінального процесуального закону, як її правової основи, і створює єдину динамічну систему існування і використання тактики як інструменту для збирання, дослідження і оцінки інформації при доказуванні, так і як способу управління цими складними процесами [1, с. 37].

У свою чергу Є. П. Іщенко зазначає, що кримінальний процес пропонує нормативні моделі, встановлює певні межі, але не розкриває того, як це треба робити. Процес визначає найбільш загальну форму, певні абстракції, тоді як криміналістика наповнює їх необхідним змістом [5, с. 9]. При цьому тактичні прийоми, засобів і методичні рекомендації, що розробляються криміналістичною тактикою, мають відповідати нормам чинного Кримінального процесуального кодексу. У свою чергу, наукові криміналістичні концепції та практичні рекомендації сприяють не лише оптимізації процедури досудового розслідування і судового провадження, а й удосконаленню кримінального процесуального законодавства. І навпаки, прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві, неунормованість окремих положень, наявність суперечностей негативно позначаються на розробленні необхідних тактико-криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій [4, с. 233].

Криміналістична тактика тісно взаємопов'язана із логікою і філософією. Положення та наукові надбання логіки покладені в основу теоретичних положень криміналістичної тактики і багатьох тактичних засобів і прийомів пошуковопізнавальної роботи слідчого, судді, адвоката, прокурора, зокрема при виявленні неправди, злочинної обізнаності осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів тощо. Сучасні досягнення науки логіки активно застосовуються при розробленні та формуванні теоретико-методологічних базових засад криміналістичної тактики. Окремі положення логіки, передусім такого її розділу, як логіка доказування та аргументації, є вихідними при дослідженні

та вирішенні багатьох тактичних питань, зокрема, побудова та перевірка криміналістичних версій, визначення доцільності і послідовності окремих тактичних засобів і прийомів, проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій, при використанні тих або інших засобів фіксації доказової інформації, організація та планування розслідування і т.п.

Міжнаукові зв'язки криміналістичної тактики простежуються із філософією. Відомо, що методологія криміналістики базується на діалектичному підході, який дозволяє розкрити філософську сутність проблем, специфічних для криміналістики, з'ясувати, яку роль відіграє практика як у науковому криміналістичному дослідженні, так і в діяльності слідчого, яка базується на рекомендаціях і висновках криміналістичної науки і т.д. На сьогодні методологічною основою криміналістики є теорія пізнання і теорія відображення. В криміналістичній науці і практичній діяльності у боротьбі зі злочинністю важливу роль відіграють філософські положення відносно єдності теорії і практики, положення діалектики щодо здатності матерії до відображення, про взаємозв'язки і взаємообумовленість явищ. В процесі розслідування злочинів необхідно проводити аналіз різноманітних форм відображення: починаючи від простіших, що пов'язані з контактною взаємодією двох об'єктів і до психофізіологічних, коли факти і обставини зафіксовані в свідомості людей [2, с. 228–229]. До базових принципів діалектики, які формують уявлення про предмет криміналістики, відносять принципи матеріальної єдності світу (неживої, живої матерії та суспільства), загального зв'язку явищ природи і суспільства, загального руху і розвитку матерії та суспільства, принципи системності, причинності, структурно-функціонального аналізу та інші. Таким чином, принципи, закони і категорії діалектики виступають стрижнем методології криміналістики, слугують основою, вихідним положенням пізнання її об'єктів.

Криміналістична тактика тісно взаємодіє із загальною і юридичною психологією. Відомо, що, становлення судової, а потім юридичної психології відбулося у прямому зв'язку із інтеграційними процесами у криміналістичних наукових знаннях, що сприяло розвитку і криміналістики і юридичної психології як самостійних наук. Положення загальної і юридичною психології широко використовуються для розробки психологічних основ криміналістичної тактики, а також для формування окремих криміналістичних теорій та вчень (вчення про криміналістичні версії, теорія систематизації тактичних прийомів, теорія тактичних операцій та ін.). Юридична психологія сприяє розробці тактичних прийомів, заснованих на необхідному рівні психологічного впливу, що дозволяє встановити психологічний контакт, викрити неправду, актуалізувати в пам'яті забуте, при плануванні розслідування окремих видів злочинів, висунені та перевірені слідчих версій, розшуку осіб, які вчинили злочини, для розробки тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових дій та тактичних комбінацій і операцій [8], а також при аналізі про-

блем і створенні методик розслідування окремих видів злочинів. У свою чергу тісний взаємозв'язок і проникнення психології у криміналістику створило сприятливі передумови для використання теорії ігор і теорії рефлексивних ігор [6, с. 179]. Положення загальної та юридичної психології виступають базою для розв'язання розумових завдань, що постають перед слідчим, детективом, прокурором, експертом, співробітником оперативних підрозділів, суддею, адвокатом та ін., встановлення психологічного контакту між учасниками кримінального провадження, використання рефлексії та рефлексивного мислення під час висунення і перевірки слідчих версій та під час проведення допиту, обшуку та ін.

Криміналістична тактика тісно взаємопов'язана із теорією оперативно-розшукової діяльності. Положення криміналістичної тактики та практичні рекомендації можуть використатися при розробці й удосконалюванні *розшукової тактики*, яка є складовою частиною (підгалузю) криміналістичної тактики. Розшукова діяльність здійснюється шляхом проведення оперативно-розшукових заходів (Закон «Про оперативно-розшукову діяльність»), проведення негласних слідчих (розшукових) дій (згідно із КПК України) та організації та проведення оперативно-тактичних операцій [8]. Розшукова діяльність слідчого охоплює слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії, розшукові й організаційно-технічні заходи слідчого, оперативних працівників. Тактика оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій, проведення оперативно-тактичних операцій є складовою частиною криміналістичної тактики, незалежно від того, чи йде мова про заходи, що реалізовано до початку кримінального провадження або в ході досудового розслідування. Інформація отримана в процесі проведення розшукової діяльності має велике значення для підготовки та проведення тактики процесуальних дій, де також простежуються взаємозв'язок тактики розшукової і слідчої діяльності.

Таким чином, криміналістична тактика та наукові знання про неї має синтетичний характер, об'єднуючи та інтегруючи різні галузі знань, вона завжди була та залишається й досі відкритою системою, що накопичує, диференціює й інтегрує новітні відкриття науки і техніки задля вирішення криміналістичних завдань і оптимізації цього напрямку. Науковими джерелами криміналістичної тактики виступають сучасні досягнення філософії, логіки, психології, науки управління, інформатики та обчислювальної техніки, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань, що свідчить про вплив інтеграційних процесів на формування та розвиток тактико-криміналістичних знань та відносно самостійної галузі криміналістичної науки.

Список літератури:

1. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Сборник. М.: ЭКСМО, 2011. 609 с. С. 37.

2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. 3-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. С. 228, 229.
3. Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці // Вісник Національної академії правових наук України. № 1 (36). 2004. С. 191–198. С. 191, 192.
4. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики // Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (74). 2013. С. 227–237. С. 233.
5. Ищенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук // Криминалист первопечатный. 2010. № 1. С. 7–10. С. 9.
6. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2008. 240 с. С. 179.
7. Коновалова В. Е. Интегративная функция права // Конституція України – основа модернізації держави та суспільства: Матеріали наукової конференції. Харків, 21–22 червня 2001 р. Х., 2001. С. 115.
8. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
9. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головаченко та ін. Харків: Право, 2019. Вип. 19. С. 8–20.
10. Якимов, И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Новое изд., перепеч. с изд. 1925 г. М. : ЛексЭст, 2003. 496 с.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ

Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (May 26–28, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 211–221.

Анотація. Досліджуються актуальні проблеми визначення поняття «криміналістична тактика» та можливості застосування її засобів у різних видах правозастосовної діяльності. Аналізуються наукові підходи вчених-криміналістів щодо визначення сутності, суттєвих ознак поняття криміналістичної тактики, проблеми меж її застосування, проведено їх критичний аналіз. Запро-

поновано розгляд криміналістичної тактики в широкому та вузькому розумінні, виділяючи при цьому теоретичний та практичний аспект. Криміналістична тактика розглядається як науковий напрямок, а також практична діяльність певних суб'єктів кримінального провадження. Пропонується визначення поняття «криміналістична тактика» і окреслюються напрями подальших досліджень.

Ключові слова: криміналістична тактика, оптимізація розслідування, засоби та межі криміналістичної тактики, нові галузі криміналістичної тактики.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення сучасні тенденції та процеси формування криміналістичних знань є залежним від науково-технічного прогресу людського співтовариства. Розвиток криміналістики, її тенденції зумовлені впливом світових інформаційних потоків, інтеграцією знань про можливості протидії злочинності за допомогою науково-технічних досягнень сучасного суспільства. Інформатизація соціального середовища призвела фактично до «технологізації» криміналістики, розроблення та впровадження інформаційних, цифрових, телекомунікаційних та інших технологій. Враховуючи наведене, нині відбуваються докорінні зміни та запроваджуються інноваційні підходи і у криміналістичному забезпеченні органів правопорядку [10, с. 144].

Крім цього, сучасні реалії XXI століття ознаменувалися тим, що світове співтовариство стикнулося з однією із найнебезпечніших загроз останнього часу – епідемією коронавірусу Covid-19. Наслідки пандемії суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу знайшло своє відбиття на тенденціях та характеристиках злочинності, діяльності органів правопорядку, національної безпеки держав у сфері охорони здоров'я. Такі негативні тенденції у динаміці та структурі злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язані із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності.

У протидії злочинності та інших негативним проявам суспільства сьгодні особливої актуальності та значимості набуває тактико-криміналістичний напрямок, який має досить багато прихованих, невикористаних резервів та перспективних практичних можливостей. Водночас, вивчення та аналіз практики, дає можливість виявити низку суттєвих проблем при використанні засобів і методів криміналістичної тактики практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, яке нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, у відсутності у них необхідних знань, умінь та практичних навичок застосування тактичних засобів при розслідуванні кримінальних проявів.

Сучасні проблеми розуміння криміналістичної тактики зараз, як ніколи раніше, є дискусійними, а науковці з цього приводу висловлюють часом ді-

метрально протилежні погляди. Сьогодні у криміналістиці є низка наукових робіт, де викладено різні думки про її поняття, розширення або звуження меж її застосування, поділ на слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику захисту, тактику злочинної діяльності, виокремлення тактики «повторного слідства», тактики протидії розслідування тощо. Як вбачається, у дослідженні цієї проблематики нині є багато дискусійних та невирішених питань, що потребують спеціального вивчення та свого розв'язання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генеза, витоки, розвиток та сучасний стан криміналістики свідчать про те, що криміналістична тактика за свою історію пройшла довгий і непростий шлях й на сьогодні являє собою достатньо сформовану систему наукових знань, вона виступає інтелектуальним ядром криміналістики і є її логіко-психологічною основою [8, с. 3]. При цьому криміналістична тактика та її засоби мають інноваційний характер і розвиваються за інноваційним сценарієм. Як зазначає В. Ю. Шепітько, засоби криміналістичної тактики не є застиглими, мають різні прояви, відрізняються динамічністю. Створення, розробка і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їх удосконалення, впровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування [7, с. 174].

Криміналістичну тактику нерідко пов'язують із військовою тактикою. Такий підхід обґрунтовується етимологією походження терміну «тактика». Вважається, що термін «тактика» вперше з'явився у військовій науці, де її визначають як теорія і практика підготовки, організації та ведення бою [6]. Поняття «тактика» запозичена криміналістикою саме із військової сфери. Тому тактика військова розглядається як складова частина військового мистецтва поєднує теорію і практику підготовки і ведення бою та операцій. При цьому її основними ознаками є рішучість і раптовість дій, зосередження сил для головного удару по найслабшому місцю. Сьогодні це поняття досить широко використовується у різних сферах людської діяльності (політиці, спорті та ін.), у тому числі і в практиці розслідування злочинів та судовому розгляді. Водночас, розслідування злочинів здійснюється і у ситуації конфлікту інтересів, протидії зацікавлених осіб, тому термін «тактика» у криміналістиці має деякі елементи умовності [5, с. 215–216].

Криміналістична тактика розглядається у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні криміналістичну тактику розглядають як похідне від військового визначення даного поняття. За таким підходом тактика об'єднує є системою засобів, спрямованих на досягнення мети розслідування через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору. Тобто вчені, які дотримуються такої позиції, говорять, що тактика присутня лише там,

де є конфлікт, у всіх інших випадках вона відсутня. При цьому конфлікт може виражатися у відкритому протистоянні учасників розслідування (учасників проведення конкретної слідчої (розшукової) дії), коли, наприклад, під час допиту підозрюваний відмовляється давати показання чи намагається дискредитувати свідків або потерпілого. Також протистояння може бути прихованим, коли злочинець намагається заплутати слідство, направити його у хибному напрямі. Так він дає неправдиві або частково неправдиві показання (у тому разі, якщо слідчий заздалегідь не знає про це), які спотворюють правду; злочинець залякує або шляхом обіцянки певної винагороди схиляє свідків не давати показання взагалі або давати неправдиві показання тощо. Протистояння може бути й опосередкованим, адже злочинці досить часто вдаються до маскуванню шляхом знищення слідів або інсценування події злочину.

У широкому розумінні криміналістична тактика включає в себе не лише комплекс таких тактичних прийомів, рекомендацій та інших засобів, які спрямовані на подолання прямої або опосередкованої протидії, але й таких, що пов'язані з визначенням лінії поведінки слідчого, корегуванням ходу слідчої (розшукової) дії, актуалізацією в пам'яті допитуваної особи забутої інформації, яка пов'язана зі злочинною подією або тим, що передувало їй, тощо. Тобто в широкому розумінні тактика включатиме в себе не лише суто тактичний аспект, але й інші, зокрема організаційний, технологічний, психологічний, процесуальний, етичний тощо. Такий підхід кореспондується із тлумаченням цього поняття у сучасному українському словнику, в якому акцентуються увага, що термін «тактика запозичений із галузі військового мистецтва означає складову частину військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою; навчальний предмет із теорії та практики ведення бою; *способи та прийоми досягнення мети; певну лінію поведінки*; вміння ефективно використовувати військові сили проти супротивника тощо [3, с. 1229].

Разом із тим, на нашу думку, при визначенні поняття та сучасного розуміння криміналістичної тактики не зовсім правильним є пов'язування цієї криміналістичної категорії лише із боротьбою та протидією виконанню завдань кримінального судочинства, оскільки такий підхід звужує межі застосування криміналістичної тактики у вирішенні важливих практичних завдань правозастосовної діяльності. Як правильно зауважує В. Ю. Шепітько, така позиція відображає лише одну сторону криміналістичної тактики, пов'язану із подоланням протидії зацікавлених осіб. Однак тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії (наприклад, надати допомогу добросовісному допитуваному в пригадуванні забутого чи встановити психологічний контакт із жертвою злочинного посягання й ін.). Тому тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчих та оперативних працівників [8, с. 16]. У зв'язку із цим, необхідно зазначити, що дійсно під час розслідування та судового розгляду злочинів

необхідність переборювати протидію не завжди присутня у кожному випадку, оскільки нерідко така протидія під час провадження окремих процесуальних дій просто відсутня, приміром, при дослідженні матеріального середовища місця події або під час огляду окремих об'єктів. Тому термін «тактика» у криміналістиці має деякі елементи умовності.

У сучасній криміналістичній доктрині існують різні підходи до визначення поняття криміналістичної тактики. Найбільш визнаним є поняття запропоноване Р. С. Белкіним, який криміналістичну тактику визначив як систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів [2, с. 194]. У криміналістичних джерелах існують й інші наукові підходи до визначення криміналістичної тактики (В. Г. Лукашевич, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та ін.) .

Вивчення та аналіз визначень поняття криміналістичної тактики свідчить про те, що у сучасних умовах науковці фактично відмовилися від використання терміна «слідча тактика», тому у спеціальній науковій літературі достатньо широко використовується термін «криміналістична тактика». Можна констатувати, що у всіх підручниках з криміналістики відбулася уніфікація криміналістичної термінології і використання терміна «криміналістична тактика». Водночас, як доречно зазначає В. Ю. Шепітько, що разом із тим у багатьох визначеннях поняття криміналістичної тактики залишився старий зміст – обмеження лише слідчою діяльністю або розслідуванням злочинів [9, с. 13]. В свою чергу О. Я. Баєв зауважував, що у наведених визначеннях не враховано деякі аспекти, які є важливими при розробленні та формуванні цієї криміналістичної категорії. В даний час в умовах науково-технічного прогресу організація і планування досудового розслідування та судового слідства повинні відповідати сучасному рівню науки. Наукові положення, на підставі яких розробляються тактичні рекомендації, не можуть не відчувати на собі вплив досягнень в галузі наукової організації праці, теорії управління та прийняття рішень, логіки, психології та інших наук і тому визначення тактики необхідно здійснювати із врахуванням наукового характеру зазначених структурних елементів криміналістичної тактики. Крім того, таке поняття має включати вказівку на принцип дотримання законності і вимог професійної етики, оскільки лише на їх основі можуть розроблятися тактичні засоби криміналістичної тактики [1, с. 37].

Як вбачається, криміналістична тактика розуміється двояко, як у науковому, так і у практичному аспекті. По – *перше*, криміналістична тактика розглядається передусім як *розділ науки криміналістики*, який складає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення

оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють судове дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових) дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Завдання криміналістичної тактики формуються залежно від рівня розвитку науки криміналістики та потреб практичної діяльності, тому простежується взаємозв'язок та взаємовплив криміналістичної тактики та правозастосовної практики. Криміналістична тактика як науковий напрямок та відносно самостійний розділ криміналістики має яскраво виражений синтетичний характер, а його поява та формування пов'язана із потребами практики та є результатом дії закону інтеграції знань у криміналістиці.

По-друге, криміналістична тактика розуміється як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування тактико-криміналістичних засобів, втілених у вигляді тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, рекомендацій та ін., які спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики. Практичне застосування засобів криміналістичної тактики здійснюється спеціальними суб'єктами, що забезпечує вирішення тактичних та інших завдань розслідування та судового розгляду, підвищує ефективність та результативність такої діяльності. При цьому суб'єктами застосування засобів криміналістичної тактики у відповідних видах і формах її застосування виступають слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, суддя, захисник та ін. Більше того, криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження – судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка та ін.

У зв'язку з цим, слід розрізняти наступні підгалузі криміналістичної тактики: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін. У цьому плані новим напрямком досліджень має стати застосування засобів криміналістичної тактики у діяльності детективів НАБУ та інших структур. Крім цього, із прийняттям Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» постає необхідність у розробці теоретико-практичних питань застосування криміналістичної тактики в діяльності приватних детективів.

Розглядаючи криміналістичну тактику з урахуванням комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів, на наш погляд, у визначені поняття цієї криміналістичної категорії необхідно врахувати два важливих аспекти. По-перше, криміналістична тактика являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій

щодо: а) організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, судду (судді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. *По-друге*, криміналістичну тактику слід розглядати як систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо: б) тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини.

Як вбачається, у кожного суб'єкта цього процесу може бути своя лінія поведінки, що відрізняється від версії слідчого або судді (суду). У зв'язку з цим, для вирішення криміналістичних завдань, розв'язання слідчих та судових ситуацій, що виникають у процесі досудового розслідування та судового розгляду суб'єкти кримінального провадження (слідчий, детектив, прокурор, адвокат, суд (судді) та ін.) визначають свою лінію поведінки і тактику провадження окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій. Вони обирають оптимальні тактичні прийоми проведення процесуальних та непроцесуальних дій, визначають послідовність їх виконання і спрямовують процес досудового розслідування та судового розгляду на встановлення об'єктивної істини та ефективно вирішення завдань кримінального судочинства.

У даному випадку у визначенні сутності поняття криміналістичної тактики слід враховувати, з одного боку і лінія поведінки суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, судду (судді) та ін.), діяльність яких спрямована на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, та з іншого боку – поведінка учасників кримінального процесу, щодо яких застосовуються такі тактико-криміналістичні рекомендації та засоби криміналістичної тактики (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті тощо) із врахуванням можливостей тактичного впливу на таких осіб з метою вирішення криміналістичних та інших завдань кримінального провадження.

Виходячи із викладеного, ми бачимо, що суттєвою ознакою криміналістичної тактики крім, визначення лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист, є також врахування здійснення тактичного впливу суб'єктами кри-

мінального провадження на поведінку та психіку осіб, діяльність яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті), впливу на психічну діяльність таких осіб з метою спонукання їх до певних вольових дій задля ефективного вирішення завдань кримінального судочинства та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Таким чином, *криміналістична тактика* – це розділ криміналістики, що включає в себе систему теоретичних наукових положень та розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, а також тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини та ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Висновки. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістичних знань у реаліях сьогодення обов'язково потребують розширення меж дослідження криміналістичної тактики та подальшого розроблення її нових підгалузей з урахуванням змін кримінального процесуального законодавства та трансформацією сучасної злочинності. Водночас, у даному випадку, на наш погляд, необхідно враховувати зауваження В. А. Журавля, що дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальними правопорушеннями, а поширюється на суспільні відносини, які потребують конкретного правового регулювання. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів, рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, між ними не можна ставити знак рівності і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. Криміналістика й на цей час має двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки і діяльність з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду кримінальних проваджень (справ). Саме такий підхід відповідає природі, призначенню і завданням цієї галузі знань [3, с. 228]. Ці положення в повній мірі стосуються і дослідження проблематики розширення меж криміналістичної тактики, до яких потрібно відноситися досить виважено. Вбачається, що межі дослідження проблем застосування криміналістичної тактики визначаються діяльністю суб'єктів кримінального провадження та учасників кримінального процесу, які пов'язані із необхідністю ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Література:

1. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Сборник. М.: ЭКСМО, 2011. 609 с.
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. М.: Норма-М, 2001. 837 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Іпрінь: ВТФ «Перун», 2005. 1426 с.
4. Журавель В. А. Міжнаукові зв'язки криміналістики // Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (74). 2013. С. 227–237.
5. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2019. 465 с.
6. Словник української мови: в 11 т. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка. 1970–1980. – Т. 10. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk/> тактика.
7. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування) // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
9. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2019. Вип. 19. С. 8–20.
10. Шепітько В. Ю. Проблеми оптимізації науково-технічного забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження: матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундаментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 144–147.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Проблеми законності. 2020. Вип. 150. С. 177–189.

Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем криміналістичної тактики. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку криміналістичної так-

тики, визначено основні інноваційні напрямки досліджень і проблеми використання тактичних засобів у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність. Простежено взаємозв'язок криміналістичної тактики із практикою, сучасними досягненнями науки і техніки, тенденціями розвитку криміналістики та інших наук, вказано на інтенсифікативний характер криміналістичних знань. Розглянуто сучасне розуміння поняття криміналістичної тактики, запропоновано його визначення із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці.

Ключові слова: криміналістична тактика, інновації у криміналістичній тактиці, межі застосування криміналістичної тактики, нові галузі криміналістичної тактики, засоби криміналістичної тактики.

Шевчук В. М., доктор юридических наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридического університета імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України, Україна, г. Харків. *e-mail*: Shevchuk_viktor@ukr.net; ORCID 0000-0001-8058-3071

Современные проблемы криминалистической тактики: традиционные и инновационные направления развития

Статья посвящена исследованию актуальных проблем криминалистической тактики. Анализируются современные тенденции развития криминалистической тактики, определены основные инновационные направления исследований и проблемы использования тактических средств в правоприменительной деятельности, обеспечивающих ее эффективность и результативность. Прослеживается взаимосвязь криминалистической тактики с практикой, современными достижениями науки и техники, тенденциями развития криминалистики и других наук, отмечается интенсификационный характер криминалистических знаний. Рассматривается современное понимание понятия криминалистической тактики, предложено его определение с учетом традиционных и инновационных подходов в криминалистической науке.

Ключевые слова: криминалистическая тактика, инновации в криминалистической тактике, границы применения криминалистической тактики, новые отрасли криминалистической тактики, средства криминалистической тактики.

Постановка проблеми. У сучасних умовах загострення соціально-економічних та політичних проблем у суспільстві розвиток криміналістики та перспективи формування криміналістичних знань значною мірою залежать від тенденцій розвитку криміналістичної науки [15; 25; 28], трансформації злочинності та глобальних і інформаційних загроз у суспільстві. У цьому плані В. О. Коновалова слушно вказує на тенденції інтеграції та взаємопроникнення знань, які збагачують окремі науки, галузі знань, дозволяючи адаптувати нові досягнення для вирішення практичних завдань і тим самим сприяти подальшому розвитку тих чи інших галузей знань. Зазначені за-

кономірності розвитку поширюються і на криміналістичні знання, що проявляється сьогодні у дослідженнях нових концепцій, теорій, виділенні окремих криміналістичних учень, нових розробках тактики і методики розслідування злочинів [15, с. 55].

Крім цього, сучасні реалії XXI століття ознаменувалися тим, що світове співтовариство стикнулося з однією із найнебезпечніших загроз останнього часу – епідемією коронавірусу Covid-19, наслідки якої суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу відбилась на тенденціях та характеристиках злочинності, діяльності органів правопорядку, національній безпеці держав у сфері охорони здоров'я. Окреслене поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним викликам злочинності.

У зв'язку із цим, на нашу думку, пріоритетними напрямками досліджень у криміналістиці є інноваційні напрямки розвитку криміналістичної тактики, які зумовлюють необхідність активізації і підвищення ролі практичного спрямування наукових досліджень цієї проблематики, розроблення та застосування ефективних засобів криміналістичної тактики у практичній діяльності, що має суттєво посилити її практико-прикладну функцію. При цьому особливої значимості нині набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок інноваційних продуктів, її прагматична орієнтації на вирішення важливих практичних завдань, оскільки криміналістика, у тому числі і криміналістична тактика, має стати потужним джерелом ефективних змін, спрямованих на підвищення якості і результативності практичної діяльності та вирішення її різноманітних завдань.

Водночас, вивчення та аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики дає можливість виявити низку суттєвих проблем при використанні засобів і методів криміналістичної тактики практичними працівниками, що є здебільшого наслідком недостатнього криміналістичного забезпечення такої діяльності, що нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, а також з браком необхідних знань, умінь та практичних навичок. У наукових розробках теж є прогалини у вивченні інноваційних напрямків досліджень криміналістичної тактики та проблем їх застосування на практиці.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Науковим підґрунтям цієї публікації є праці відомих учених-криміналістів: В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеевої, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, В. О. Коновалової, М. О. Селіванова, В. П. Лаврова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, Р. А. Степанюка, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура та ін.

Останнім часом у криміналістичній літературі нерідко виникають дискусії щодо сучасного розуміння криміналістичної тактики та перспектив її

подальшого розвитку. Сьогодні у криміналістиці є низка наукових робіт, де викладено різні думки про предмет і завдання криміналістичної тактики, її структуру і наукові джерела формування та розвитку, проблеми розширення або звуження меж її застосування, поділ на окремі її різновиди. Все частіше зустрічаються пропозиції виокремлення судової тактики, тактики професійного захисту, тактики державного обвинувача, тактики злочинної діяльності, а також тактики «повторного слідства» (В. П. Бахін), «протидії розслідування» (Б. В. Щур) й інші види тактик як перспективні інноваційні напрями досліджень. Крім цього, значна кількість означених питань нині залишаються дискусійними і нерозробленими, а науковці з цього приводу висловлюють часом діаметрально протилежні погляди.

Мета статті – визначити традиційні та інноваційні напрямки розвитку криміналістичної тактики, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики. Сучасний стан розвитку криміналістичної тактики обумовлює потребу в активізації практичної спрямованості досліджень у цій царині знань, оскільки сформованість теоретичних засад та перспективних інноваційних напрямків досліджень тактико-криміналістичних знань об'єктивно відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики. Проблематика аналізу традиційних і інноваційних напрямів дослідження криміналістичної тактики, її теоретико-методологічних засад належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Виникнення, становлення та сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики тісно пов'язані із використанням сучасних досягнень науки та техніки, відчувають суттєвий вплив та інтеграційні процеси наукового взаємовпливу інших наук і галузей знань. Як зазначає В. А. Журавель, процес інтеграції та диференціації наростаючого наукового знання характерний для розвитку криміналістики. У сучасному науковому знанні він набуває виключно важливого значення, охоплюючи як науку в цілому, так і окремі її галузі. Інтегративний процес пов'язаний із проникненням та асиміляцією даних однієї науки в іншу, виступає своєрідним каталізатором, який сприяє зародженню і формуванню нових галузей знань. З'ясування сутності та значення зазначених процесів є вельми актуальним для визначення генетичної природи появи і функціонування у криміналістиці нових наукових напрямків [8, с. 191–192]. При цьому слід враховувати, слушно вказує В. Є. Коновалова, що інтеграція наук дає найбільш ефективні результати саме у вирішенні стикових проблем, нерідко таких далеких одна від одної, що думка про їх об'єднання спочатку видається безглуздя [13, с. 115]. Такі інтеграційні процеси наукового взаємовпливу інших наук у повній мірі відносяться і до криміналістичної тактики як відносно самостійного розділу криміналістики, поява та формування якого є генетичною передумовою та результатом інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. Відомо, що науковими джерелами криміналістичної так-

тики виступають сучасні досягнення філософії, логіки, психології, науки управління, інформатики та обчислювальної техніки, теорії ігор, прийняття рішень та інших галузей знань, що свідчить про вплив інтеграційних процесів на розвиток тактико-криміналістичних знань та формування відносно самостійної галузі криміналістичної науки.

Генеза, витоки, розвиток та сучасний стан криміналістики свідчать про те, що криміналістична тактика за свою історію пройшла довгий і непростий шлях і зараз являє собою достатньо сформовану систему наукових знань, вона виступає інтелектуальним ядром криміналістики і є її логіко-психологічною основою [15, с. 3]. При цьому важливо зазначити, що криміналістична тактика та її засоби мають інноваційний характер та розвиваються за інноваційним сценарієм. Як зазначає В. Ю. Шепітько, засоби криміналістичної тактики не є застиглими, мають різні прояви, відрізняються динамічністю. Створення, розробка і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їх удосконалення, впровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування [26, с. 174].

Традиційно криміналістичну тактику нерідко пов'язують із військовою тактикою. Такий підхід обґрунтовується етимологією походження терміна «тактика». Вважається, що цей термін вперше з'явився у військовій науці, де її визначають як теорію і практику підготовки, організації та ведення бою з'єднаннями, частинами (кораблями) і підрозділами різних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ на суші, у повітрі й на морі [6, с. 21]. Як бачимо, поняття «тактика» запозичена криміналістикою саме із військової сфери. Тому тактика військова розглядається як складова частина військового мистецтва, що поєднує теорію і практику підготовки і ведення бою. При цьому її основними ознаками є рішучість і раптовість дій, зосередження сил для головного удару по найслабшому місцю. Сьогодні це поняття досить широко використовується у різних сферах людської діяльності (політиці, спорті та ін.), у тому числі і в практиці розслідування злочинів та судовому розгляді кримінальних проваджень.

Окремі вчені-криміналісти акцентують увагу на тому, що тактика присутня лише там, де існує реальна необхідність подолання безпосереднього або запобігання опосередкованому протистоянню учасників розслідування [3, с. 111; 4, с. 237]. Процес досудового розслідування нерідко відбувається у ситуації конфлікту інтересів, протидії зацікавлених осіб. Отже, такі елементи тактики, як планування і організація розслідування, подолання протидії слідству, цілком виправдовують використання цього терміна у сфері кримінального судочинства. Розслідування злочинів як специфічний вид людської діяльності також здійснюється в умовах протистояння між злочинцями й органами, які ведуть боротьбу із злочинністю. Тому буде виправ-

даним вибір оптимального способу боротьби з тим чи іншим видом злочинів, а також способів проведення тих чи інших процесуальних дій у ході досудового чи судового слідства [11, с. 215].

У вузькому розумінні криміналістичну тактику розглядають як похідне від військового визначення даного поняття. За таким підходом тактика є системою засобів, спрямованих на досягнення мети розслідування через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору. Тобто вчені, які дотримуються такої позиції, акцентують увагу на тому, що тактика присутня лише там, де є конфлікт, у всіх інших випадках її немає. При цьому конфлікт може виражатися у відкритому протистоянні учасників розслідування (учасників проведення конкретної слідчої (розшукової) дії), коли, наприклад, під час допиту підозрюваний відмовляється давати показання чи намагається дискредитувати свідків або потерпілого. Крім цього, таке протистояння може бути і прихованим, коли злочинець намагається заплутати слідство, направити його у хибному напрямі. Так, він може створити неправдиве алібі, повідомляти неправдиві або частково неправдиві показання, які спотворюють правду; злочинець може залякувати свідків, потерпілих або шляхом обіцянки певної винагороди схиляє їх взагалі не давати показання або давати неправдиві показання тощо. Протистояння може бути також і опосередкованим, адже злочинці нерідко вдаються до маскуванню своєї злочинної діяльності шляхом знищення, фальсифікації слідів або інсценування події злочину.

У широкому розумінні криміналістична тактика включає в себе не лише комплекс таких тактичних прийомів, рекомендацій та інших засобів, які спрямовані на подолання прямої або опосередкованої протидії, але й таких, що пов'язані з визначенням лінії поведінки слідчого, корегуванням ходу слідчої (розшукової) дії, актуалізацією в пам'яті допитуваної особи забутої інформації, яка пов'язана зі злочинною подією або тим, що передувало їй, тощо. Тобто у широкому розумінні тактика включатиме в себе не лише суто тактичний аспект, але й інші, зокрема організаційний, технологічний, психологічний, процесуальний, етичний тощо. Такий підхід кореспондується із тлумаченням цього поняття у сучасному українському словнику, в якому акцентуються увага, що термін тактика запозичений із військової сфери означає складову частину військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою; навчальний предмет із теорії та практики ведення бою; *способи та прийоми досягнення мети; певну лінію поведінки*; вміння ефективно використовувати військові сили проти супротивника і ін. [5, с. 1229].

Вбачається, що існування таких двох діаметрально протилежних підходів до розуміння змісту поняття тактики у криміналістиці є одним із чинників, що стимулюють постійний розвиток наукового знання у межах даного розділу криміналістики. Вважаємо, що обидва визначені підходи мають право на існування, вони можуть органічно взаємодіяти й існувати в рамках

криміналістичної науки. Застосування вузького чи широкого підходу пов'язане з рівнем розуміння поняття тактики як категорії криміналістичної науки.

Однак, на нашу думку, при визначенні поняття та сучасного розуміння криміналістичної тактики не зовсім правильно пов'язувати цю криміналістичну категорію лише із боротьбою та протидією виконанню завдань кримінального судочинства, оскільки такий підхід звужує межі застосування криміналістичної тактики у вирішенні важливих практичних завдань правозастосовної діяльності. Як зауважує В. Ю. Шепітько, така позиція відображає лише один бік криміналістичної тактики, пов'язаний із подоланням протидії зацікавлених осіб. Але ж тактика існує й там, де не потрібно переборювати протидії (наприклад, надати допомогу добросовісному допитуваному в пригадуванні забутого чи встановити психологічний контакт із жертвою посягання й ін.). Тому тактика – це не тільки протидіюча сила, а й надійний інструмент у руках судово-слідчих та оперативних працівників [27, с. 16].

У зв'язку із цим, зазначимо, що під час розслідування та судового розгляду злочинів необхідність переборювати протидію не завжди присутня у кожному випадку, нерідко протидії під час провадження окремих процесуальних дій просто немає, приміром, при дослідженні матеріального середовища місця події або під час огляду окремих об'єктів та ін. Тому правильно зауважує В. Ю. Шепітько, що термін «тактика» у криміналістиці *має деякі елементи умовності*, оскільки вона не рівноцінна воєнній тактиці та її не слід зводити тільки до тих способів, застосування яких призводить до усунення конфліктних взаємозв'язків та протидії [9, с. 215–216].

Дійсно, вбачається, що з одного боку структура та зміст даного розділу науки криміналістики дає можливість говорити про досить широке коло питань, що досліджується криміналістичною тактикою, які виходять за межі питання подолання злочинної протидії. Тому поняття «тактика» як криміналістична категорія має, на наш погляд, розумітися саме у широкому розумінні. Відповідним чином необхідно підходити й при визначенні системи окремих галузей та назв підрозділів криміналістичної тактики. Такий підхід дає змогу розширити межі застосування криміналістичної тактики та врахувати її поділ на слідчу тактику, судову тактику (прокурорську тактику, тактику професійного захисту), тактику розшукової діяльності, тактику злочинної діяльності, а не лише розглядати її як тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, як це нерідко має місце у криміналістичній літературі.

Що ж стосується вузького підходу до визначення сутності криміналістичної тактики, то, на нашу думку, доцільно застосовувати його у разі коли йдеться безпосередньо про суто тактичний аспект слідчої (розшукової) дії. Адже, як визначають вчені, не всі положення, що розробляються в розділі криміналістичної тактики, носять тактичний характер [4, с. 237].

Безсумнівно організаційні та аналітико-розумові аспекти слідчої діяльності відіграють важливу роль у забезпеченні її раціональності і результативності, в створенні необхідних умов для застосування тактичних засобів, але самі по собі вони тактичним характером не володіють [3, с. 113]. У такому випадку ми будемо говорити про інший рівень розуміння поняття тактики як категорії криміналістики, що отримує свою реалізацію у системі рекомендацій з найбільш раціонального способу організації, планування і проведення окремих слідчих (розшукових) дій шляхом застосування тактичних прийомів, їх систем та комплексів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань із урахуванням наявних ситуацій. При такому традиційному підході поза увагою залишається судова тактика, тактика професійного захисту, прокурорська тактика, тактика злочинної діяльності тощо. Крім цього, не беруться до уваги організаційні, технологічні та інші аспекти й інноваційні напрями розробок, які також досить важливо враховувати при дослідженні сучасного розуміння криміналістичної тактики. Слід зауважити, що проблеми технологічного підходу у вивченні засобів криміналістичної тактики [7; 19; 24, с. 46–51] являють собою інноваційні напрями розвитку тактико-криміналістичних знань та визначають необхідність їх подальших наукових розробок.

У сучасній криміналістичній доктрині існують різні підходи до визначення поняття криміналістичної тактики. Р. С. Белкін під криміналістичною тактикою розумів систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судове дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів [1, с. 452]. У свою чергу В. О. Коновалова визначає криміналістичну тактику як систему наукових прийомів і методів, заснованих на вимогах кримінально-процесуального закону, що застосовуються при провадженні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів з метою попередження і розслідування злочинів [16, с. 15] чи як систему планування й організації розслідування, найбільш ефективних прийомів провадження окремих слідчих дій, що застосовуються з метою розкриття і попередження злочину [14, с. 40]. М. В. Салтевський визначав криміналістичну тактику як систему наукових положень (принципів), рекомендацій щодо організації і планування досудового і судового слідства, які являють собою тактичні прийоми збирання, дослідження і використання доказів, що розробляються з метою організації, планування та здійснення попереднього розслідування і судового слідства [18, с. 5–6].

У сучасних умовах науковці фактично відмовилися від використання терміна «слідча тактика», тому у спеціальній науковій літературі достатньо широко використовується термін «криміналістична тактика». Можна констатувати, що у всіх підручниках із криміналістики відбулася уніфікація

криміналістичної термінології і використання терміна «криміналістична тактика». Водночас, як зазначає В. Ю. Шепітько, що разом із тим у багатьох визначеннях поняття криміналістичної тактики залишився старий зміст – обмеження лише слідчою діяльністю або розслідуванням злочинів [29, с. 13]. У свою чергу О. Я. Баєв зауважував, що у наведених визначеннях не враховано деякі аспекти, які є важливими при розробленні та формуванні цієї криміналістичної категорії. У даний час в умовах науково-технічного прогресу організація і планування досудового розслідування та судового слідства повинні відповідати сучасному рівню науки. Наукові положення, на підставі яких розробляються рекомендації, не можуть не відчувати на собі вплив досягнень у галузі наукової організації праці, теорії управління та прийняття рішень, логіки, психології та інших наук і тому визначення тактики необхідно здійснювати із врахуванням наукового характеру зазначених структурних елементів тактики. Крім того, таке поняття має включати вказівку на принцип дотримання законності і вимог професійної етики, оскільки лише на їх основі можуть розроблятися тактичні засоби криміналістичної тактики [2, с. 37].

Останнім часом спостерігаються суттєві зміни в розумінні криміналістичної тактики. Сьогодні простежуються нові підходи у дослідженні предмета, завдань, функцій криміналістичної тактики із врахуванням змін у кримінальному процесуальному законодавстві, новітніх досягнень науки і техніки, тенденцій розвитку криміналістичної науки, що зумовило виникнення нових наукових напрямків, створення і формування окремих наукових теорій у цій царині знань. У зв'язку із цим криміналістичну тактику необхідно розглядати як відносно самостійну частину системи криміналістики і в ній доцільно розрізняти два аспекти: 1) тактика як зміст (теорія); 2) тактика як діяльність і як тактичний засіб, засосування якого спрямовано на регулювання взаємовідносин у кримінальному судочинстві. Вбачається, що саме такий підхід із врахуванням змістовного, функціонального та діяльнісного розуміння криміналістичної тактики є методологічно виправданим і потребує подальших наукових пошуків та розробок.

З огляду на викладене, вбачається, що криміналістичну тактику доцільно розглядати у двох аспектах: як розділ науки криміналістики, а також як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, яка спрямована на вирішення відповідних криміналістичних завдань та виконання ними процесуальних функцій. Розгляд криміналістичної тактики у двох аспектах (як способу практичної діяльності та як розділу науки криміналістики) є цілком обґрунтованим і може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття [17, с. 18].

Як вбачається, криміналістична тактика розуміється двояко, як у науковому, так і у практичному аспекті. *По-перше*, криміналістична тактика розглядається передусім як *розділ науки криміналістики*, який складає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо

організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження, і прийомів проведення окремих процесуальних (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових) дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Завдання криміналістичної тактики формуються залежно від рівня розвитку науки криміналістики та потреб практичної діяльності, тому простежується взаємозв'язок та взаємовплив криміналістичної тактики і правозастосовної практики.

По-друге, криміналістична тактика розуміється як *специфічна діяльність* уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування тактико-криміналістичних засобів, утілених у вигляді тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, рекомендацій, тактики слідчих (розшукових) дій та ін., які спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації і результативності правозастосування. При цьому суб'єктами застосування засобів криміналістичної тактики у відповідних видах і формах її застосування виступають слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, суддя, захисник та ін. Практичне застосування засобів криміналістичної тактики здійснюється спеціальними суб'єктами, що забезпечує вирішення тактичних та інших завдань розслідування та судового розгляду, підвищує ефективність та результативність такої діяльності.

Крім цього, криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження – судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка та ін. У зв'язку з цим слід розрізняти такі підгалузі криміналістичної тактики: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності. У цьому плані новим напрямком криміналістичних досліджень має стати застосування засобів криміналістичної тактики у діяльності детективів НАБУ та інших структур. Із прийняттям Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» постає необхідність у розробці теоретико-практичних питань застосування проблем криміналістичної тактики у діяльності приватних детективів.

Розглядаючи криміналістичну тактику із урахуванням комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів, на наш погляд, у визначенні поняття цієї криміналістичної категорії необхідно врахувати ще деякі важливі аспекти. *З одного боку*, криміналістична тактика являє собою систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, суду (суд-

ді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. З іншого боку, криміналістичну тактику слід розглядати як систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини.

З огляду на викладене, *криміналістична тактика* – це відносно самостійний розділ криміналістики, який включає в себе систему теоретичних наукових положень та розроблених на їх основі тактичних засобів і практичних рекомендацій щодо організації і планування розслідування та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію, вилучення та дослідження доказової інформації, а також здійснення тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації з метою подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними в інтересах встановлення об'єктивної істини і вирішення завдань кримінального судочинства.

Одним з найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення структури криміналістичної тактики із огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Водночас необхідно зазначити, що сьогодні у криміналістиці проблема структури криміналістичної тактики є дискусійною і недостатньо розробленою. Як вбачається, сучасний розвиток теоретичних та методологічних основ криміналістичної тактики, трансформація сучасної злочинності і поява нових її форм, постійні зміни кримінального процесуального законодавства, реформування судової системи та органів правопорядку обумовлюють звернення до питання систематизації даного розділу, оновленню його структури та змісту із врахуванням сучасних підходів.

Традиційно у структурі криміналістичної тактики виділяють дві частини: 1) загальну та 2) особливу [1, с. 452]. Так, А. Ф. Волобуєв у змісті криміналістичної тактики виділяє дві частини: а) загальні положення; б) тактика проведення окремих слідчих дій. Загальні положення містять у собі загальнотеоретичні положення, вступ у теорію криміналістичної тактики (предмет, принципи, система, основні поняття тактики). Тактика проведення окремих слідчих дій є підсистемою наукових положень і рекомендацій щодо проведення таких слідчих дій, як огляд, допит, пред'явлення для впіз-

нання, обшук і слідчий експеримент [10, с. 266]. Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко та ін. у структурному аспекті в криміналістичній тактиці традиційно умовно виділяють два розділи: 1) загальні положення: версія, планування, взаємодія з органами, що проводять оперативнорозшукову діяльність, та залучення громадськості до розслідування злочинів; основні понятійні категорії криміналістичної тактики (тактичний прийом, тактичне рішення, тактична операція тощо) та 2) положення, що характеризують тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій [12, с. 243]. У свою чергу І. В. Пиріг до системи криміналістичної тактики включає: 1) концептуальні положення криміналістичної тактики (поняття, система, завдання, принципи, визначення окремих основних категорій), окремі вчення (про планування розслідування, про криміналістичні версії тощо); 2) тактичні особливості проведення слідчих (розшукових) дій [11, с. 216].

Традиційне визначення та структура криміналістичної тактики у більшості підручників із криміналістики, на наш погляд, не цілком відповідають сучасному рівню розвитку криміналістики та її предмета. Аналіз криміналістичних джерел свідчить про те, що нерідко у навчально-методичній літературі науковці обмежуються розглядом загальних положень криміналістичної тактики та висвітленням тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, тобто проблемами слідчої тактики, що реально не відбиває повний зміст і структуру цього розділу. Крім цього, на сьогодні спостерігається інша негативна тенденція – бажання окремих науковців значно розширити, а інколи навіть «розмити» предмет криміналістичної тактики, пропонуючи застосовувати її до «усіх соціально-правових явищ суспільства», або виокремлювати у її структурі «тактику провадження у справах про адміністративні правопорушення» (В. П. Лавров, 2013), що не сприяє формуванню усталених поглядів на структуру та правильне розуміння предмета криміналістичної тактики.

На наш погляд, досить виважено слід ставитись до розширення меж застосування криміналістичної тактики, враховуючи при цьому предмет та об'єкт криміналістики (криміналістичної тактики). Криміналістична тактика, як одна з підсистем криміналістики, об'єктно-предметна область якої включає двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність і її наслідки, а також діяльність з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень і судового розгляду, має розглядатися як системно-структурне явище, покликана своїми тактичними засобами забезпечувати ефективно вирішення криміналістичних завдань у протидії злочинності, правозастосовній діяльності, її оптимізації.

До інноваційних напрямків розвитку криміналістичної тактики слід віднести питання тактики професійного захисту, прокурора і судді (суду). В. Ю. Шепітько зазначає, що Конституція України як принципи судочинства оголошує рівність усіх учасників процесу перед законом та судом, змагальність сторін та свободу в поданні суду своїх доказів. З урахуванням цього

положення, якісно змінюється й тактика провадження таких судових дій, як допит, одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (очна ставка), пред'явлення для впізнання, огляд на місці та ін. Тому можна говорити про доцільність запровадження положень «змагальної» криміналістики і необхідність розроблення тактику суду (судді), тактику державного обвинувачення і тактику професійного захисту [9, с. 217]. Крім цього, у зв'язку із реформуванням судової системи та органів правопорядку з'являються також і нові суб'єкти, які використовують криміналістичні знання: сторони кримінального провадження, процесуальний керівник, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя та ін. Більше того, такі процеси супроводжуються створенням нових інституцій, появою специфічних службових осіб, зокрема, детективів (особи, які поєднують слідчу та оперативну діяльність). Розроблюються також правові підстави для створення розшукових служб – приватних детективних агенцій (приватних детективів) [30, с. 8–9].

З огляду на викладене, на наш погляд, у системі криміналістичної тактики доцільно виокремлювати судову тактику (або тактику судової діяльності) як важливу її окрему галузь, яка вивчає тактику змагального процесу і досліджує тактику сторони обвинувачення та тактику професійного захисту, тактику суду (судді), а також тактику провадження окремих судових дій, зокрема, тактику судового огляду, тактику перехресного допиту, тактику одночасного допиту, тактику пред'явлення для впізнання та ін. Інноваційним напрямом досліджень проблем судової тактики є розроблення та реалізація тактичних операцій у судовому провадженні [20; 22]. Тому у структурі судової тактики необхідно також розглядати тактичні основи організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій) як ефективних і дійових засобів вирішення тактичних завдань у судовому розгляді [21; 24].

Інноваційними напрямками досліджень криміналістичної тактики в реаліях сьогодення, поряд із слідчою і судовою тактикою, на наш погляд, також виступають й інші її окремі підгалузі, зокрема такі, як тактика державного обвинувачення, тактика професійного захисту, тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності. Подальших наукових розробок потребують проблеми окремих наукових теорій (вчення про криміналістичну версію, теорії тактичних операцій, теорії слідчої ситуації, теорії прийняття тактичного рішення, теорії систематизації тактичних прийомів та ін), питання тактики провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій. Особливої уваги набувають дослідження тактики організації та проведення тактико-криміналістичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій). Отже, сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики сьогодні вимагають розширення її меж та кордонів дослідження, потребують інноваційних підходів до розв'язання озна-

ченої проблематики, які обумовлюють потребу у подальших розробках її теоретико-методологічних основ та активізації практичної спрямованості досліджень у цій царині знань.

Висновки. Таким чином, сучасна криміналістична тактика – це не просто сукупність науково обґрунтованих тактичних прийомів і засобів провадження окремих процесуальних дій, а впорядкована система теорій, наукових положень і практичних рекомендацій щодо організації та планування розслідування, попередження злочинів та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження, спрямованих на збирання, фіксацію та дослідження доказової інформації, здійснення тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації, з метою встановлення ефективної взаємодії із ними або подолання протидії в інтересах вирішення завдань кримінального судочинства. Сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики сьогодні вимагають розширення її меж дослідження, інноваційних підходів до розв'язання означеної проблематики.

Відтак у сучасних реаліях досить актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах діяльності, як правозастосовної, так і злочинної. Вочевидь, мова йде про застосування системно-структурного, діяльнісного, технологічного та інших підходів до вивчення перспектив та можливостей розширення меж застосування криміналістичних знань та засобів криміналістичної тактики в сучасних умовах. При цьому не потрібно обмежуватися лише сферою судового розслідування, як традиційно у багатьох криміналістичних джерелах це питання розглядається, що, на наш погляд, є не правильним, і сьогодні потребує уточнення, перегляду таких підходів, а також подальших наукових досліджень з цієї проблематики.

У сучасній криміналістиці та практиці створено усі передумови для проведення ґрунтовних досліджень нових галузей криміналістичної тактики та доцільності їх введення у структуру останньої. Йдеться, зокрема, про такі галузі, як: судова тактика (тактика суду (судді), тактика державного обвинувачення, тактика професійного захисту), тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності. Подальшого удосконалення потребують й проблеми слідчої тактики, враховуючи зміни у сучасній злочинності, реформування судової системи та органів правопорядку, появу нових тенденцій у криміналістичній науці, впровадження положень «змагальної» криміналістики тощо. Як вбачається, такий підхід, базуючись на результатах проведення ґрунтовних теоретико-методологічних досліджень, значно удосконалює сучасне розуміння криміналістичної тактики, її предмет і джерела, зміст та структуру, зв'язок із іншими розділами криміналістики та науками, а також суттєво посилює інноваційну та практичну складову наукових розробок у цій царині знань.

Список використаних джерел:

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г. И др. Криминалистика: учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА, 2001. 990 с.
2. Баев О. Я. Избранные работы по проблемам криминалистики и уголовного процесса. Сборник. М.: ЭКСМО, 2011. 609 с.
3. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002): монография. Киев: Охрана труда, 2002. 268 с.
4. Весельський В. К. Деякі сучасні проблеми слідчої тактики. *Криміналістика ХХІ століття*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 лист. 2010 р.). Х.: Право, 2010. С. 236–240.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Іпринь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Вішняков В. В., Дробаха Г. А., Каленський А. А. Тактика: підручник. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 735 с.
7. Гресь Ю. О. Формування технологічного підходу у криміналістичній тактиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 23 с.
8. Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (36). 2004. С. 191–198.
9. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 465 с.
10. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.
11. Криміналістика: підруч. для студ. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпро-проп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
12. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. К.: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
13. Коновалова В. Е. Интегративная функция права. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства*: матеріали наукової конференції. Харків, 21–22 червня 2001 р. Х., 2001. С. 115–118.
14. Коновалова В. Е. Криминалистическая тактика: принципы и функции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. К.: Вища школа, 1981. Вып. 22. С. 38–43.
15. Коновалова В. О. Нові тенденції розвитку криміналістики. *Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика*: матеріали науково-практичної конференції Міжнародного конгресу криміналістів (м. Одеса, 13–15 вересня 2018 р.); у 2 Т. Т.1. Одеса: Юридична література, 2018. С. 55–64.
16. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1966. 32 с.

- ❖ ————— ❖
17. Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1(5) С. 1–20.
 18. Салтевський М. В. Криміналістика : Підручник. Ч. 2. Х.: Консум, 2001. 528 с.
 19. Тищенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 198 с.
 20. Шевчук В. М. Актуальні проблеми побудови та застосування тактичних операцій у судовому провадженні. *Митна справа*. 2014. № 1, ч. 2, кн. 1. С. 106–112.
 21. Шевчук В. М. Діалектика взаємозв'язку тактичних завдань і тактичних операцій у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 243–246.
 22. Shevchuk V. Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. *Modern science: problems and innovations*. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm, Sweden. 2020. Pp. 903–913.
 23. Шевчук В. М. Роль технологічного підходу для формування тактичних операцій. *Митна справа*. 2012. № 5, ч. 2. Кн. 1. С.102–108.
 24. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
 25. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
 26. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування). *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2008 р.), Харків, 2008. С. 172–174.
 27. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
 28. Шепітько В. Ю. Криміналістика ХХІ века: предмет познання, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики*: сб. науч. тр. Харьков: Апостиль, 2012. С. 43–45.
 29. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2019. Вип. 19. С. 8–20.
 30. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Т. 17. С. 4–11.

References:

1. Averyanova, T. V., Belkin, R. S., Koruhov, Yu.G. et al. (2001). *Kriminalistika*. R. S. Belkin (Ed.). Moskva: NORMA [in Russian].

2. Baev, O. Ya. (2011). Izbrannye raboty po problemam kriminalistiki i ugolovnoogo processa. Sbornik. M.: EKSMO [in Russian].
3. Bahin, V. P. (2002). Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002). Kiev: Ohrana truda [in Russian].
4. Veselskyi, V. K. (2010). Deiaki suchasni problemy slidchoi taktyky. *Kryminalistyka XXI stolittia: materialy mizbnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26 lystop. 2010 r.)*. – *Kriminalistiks of the XXI century: Proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: Pravo, 2010, 236–240 [in Ukrainian].
5. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005). Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv : Iprin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
6. Vishniakov, V. V., Drobakha H. A., Kalenskij A. A . (2008). Taktyka. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
7. Hres, Yu. O. (2017). Formuvannya tekhnolohichnoho pidkhodu u kryminalistychniy taktytsi. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
8. Zhuravel, V. A. (2004). Deiaki problemy intehtratsii ta dyferentsiatsii znan u kryminalistytsi. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukraine – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 1 (36), 191–198* [in Ukrainian].
9. Kriminalistika. (2019). (Vols. 1–2; Vol. 1). V. Yu. Shepitko (Ed.), V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk et al. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
10. Kriminalistika. (2018). (Vols. 1–2; Vol. 1). A. F. Volobuiev (Ed.), M. V. Danshyn, A. V. Ishchenko et al. R. L. Stepaniuk (Ed.). Kharkiv [in Ukrainian].
11. Kriminalistika. (2017) / K. O. Chaplynskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, Yu. A. Chaplynska. Dnipro : Lira LTD [in Ukrainian].
12. Kriminalistika. Akademichnyi kurs. (2001). T. V. Varfolomeieva, V. H. Honcharenko, V. I. Boiarov et al. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
13. Konovalova, V. E. (2001). Integrativnaya funkciya prava. *Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspilstva: Materialy naukovoi konferentsii (Kharkiv, 21–22 chervnia 2001 r.)*. Kharkiv, 115–118 [in Ukrainian].
14. Konovalova, V. E. (1981) Kriminalisticheskaya taktika: principy i funkci. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza, issue 22, 38–43*. Kyiv: Visha shkola [in Ukrainian].
15. Konovalova, V. O. (2018) Novi tendentsii rozvytku kryminalistyky. *Kryminalistyka i sudebnaya ekspertiza: nayka, obuchenye, praktyka: materialy nauk.-prakt. konferentsii Miznarodnoho konbresu kryminalistiv (m. Odesa, 13–15 veresnia 2018 r.)*. – *Kriminalistiks and forensics: science, training, practice: Proceedings of the Scientific and Practical Conference; (Vols. 1–2; Vol. 1) – International Scientific and Practical Conference*. Odesa : Yurydychna literatura, 55–64. [in Ukrainian].
16. Konovalova, V. E. (1966). Teoreticheskie problemy sledstvennoj taktiki (Poznavatel'naya funkciya logiki i psihologii v sledstvennoj taktike). *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

17. Pohoretskij, M. A., Sergeeva, D. B. (2012). Kryminalistychna taktyka: shodo vyznachennya ponyattya. *Chasopys Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiya»*. Seriya «Pravo», 1(5), 1–20. [in Ukrainian].
18. Saltevs'kij, M. V. Kriminalistika. Ch. 2. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
19. Tishenko, V. V., Bartsytska, A. A. (2012). Teoretychni zasady formuvannya tekhnolohichnoho pidkhotu v kryminalistytsi. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
20. Shevchuk, V. M. (2014). Aktualni problemy pobudovy ta zastosuvannya taktychnykh operatsii u sudovomu provadzhenni. *Mytna sprava*, 1, part 2, book 1, 106–112. [in Ukrainian].
21. Shevchuk, V. M. (2015) Dialektyka vzaiemozv'iazku taktychnykh zavdan i taktychnykh operatsii u kryminalnomu provadzhenni. *Porivnialno-analitychne pravo*, 3, 243–246. [in Ukrainian].
22. Shevchuk, V. (2020). Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm*, p. 903–913. [in Sweden].
23. Shevchuk, V. M. (2012). Rol tekhnolohichnoho pidkhotu dlya formuvannya taktychnykh operatsij. *Mytna sprava*, 5, bart 2, book 1, 102–108. [in Ukrainian].
24. Shevchuk, V. M. (2013). Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannya ta praktyka realizatsii. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
25. Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality, issue 146*, 234–246 [in Ukrainian].
26. Shepitko, V. Yu. (2008). Zasoby kryminalistychnoi taktyky v diialnosti orhaniv dosudovoho slidstva (problemy efektyvnosti zastosuvannya). *Pravovi zasady pidvyshchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 r. – Legal bases for improving the effectiveness of the fight against crime in Ukraine. Scientific and Practical Conference*. Kharkiv, 172–174. [in Ukrainian].
27. Shepitko, V. Yu. (2007). Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz). Kharkiv: Kharkiv yurydychni [in Ukrainian].
28. Shepitko, V. Yu. (2012) Kriminalistika XXI veka: predmet poznaniya, zadachi i tendencii v novykh usloviyah. *Sovremennoe sostoyanie i razvitie kriminalistiki: sb. nauch. tr.* Kharkiv: Apostil, 43–45 [in Ukrainian].
29. Shepitko, V. Yu. (2019). Predmet kryminalistychnoi taktyky: istoriia formuvannya, zmist ta tendentsii. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr.* M. L. Tsybmal, V. Yu. Shepitko, L. M. Holovchenko et al (Eds.). – *Theory and practice of forensic science and kriminalistiks, issue 19*, 8–20. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
30. Shepitko, V. Yu. (2017). Tsilove pryznachennia kryminalistychnykh znan i pragnennay yevropeyskykh standartiv u protydii zlochynnosti. *Teoriya ta praktyka*

sudovoi ekspertyzy i kryminalistiki: zb. nauk. pr.. M. L. Tsybal, V. Yu. Shepitko, L. M. Holovchenko et al (Eds.). – Theory and practice of forensic science and kriminalistiks, issue 17, 4–11. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Modern problems of criminalistic tactics: traditional and innovative directions of development

The article is devoted to the research of current problems of criminalistic tactics. The modern tendencies of development of criminalistic tactics are analyzed, the basic innovative directions of researches and problems use of tactical means in law enforcement activity which provide its efficiency and effectiveness are defined. The interrelation of criminalistic tactics with practice, modern achievements of science and technology, tendencies of development of criminalistics and other sciences is traced, the integrative character of criminalistic knowledges is noted. The current understanding of the concept of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered.

Is justified that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of certain innovative directions of this branch of criminalistics. Research of new branches of criminalistic tactics to an increasing extent defined innovative directions of modern criminalistic researchers in this field of knowledge. The use of criminalistic tactics should cover all activities (investigative, judicial, prosecutorial, attorneys, searches, detective, etc.), which takes into account the tendency to expand the scope of criminalistic knowledge in legal practice. At the same time, attention is drawn to the negative trend of excessive expansion of such boundaries by some scholars and it is noted that such proposals and approaches must be limited to taking into account the subject of criminalistics (tactics) and the objects of its study.

Is noted that the current trends in the development of criminalistic tactics require the expansion of its research boundaries, require innovative approaches to solving these problems. Innovative directions of research today, along with investigative and judicial tactics, are also its other particular sub-sectors, such as tactics of public prosecution, tactics of professional defense, tactics of search activities, tactics of criminal activity. In further researches demand problems of particular scientific theories, tactics of carrying out investigative (search), unspoken investigative (search) and judicial actions, questions of tactics of the organization and carrying out of tactical-criminalistic complexes Scientific approaches and proposals for solving the researched problems are formulated, innovative directions of development of criminalistic tactics are defined.

Keywords: *criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new branches of criminalistic tactics, means of criminalistic tactics.*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА І ПРАВОЗАСТОСОВНА ПРАКТИКА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ТА ВЗАЄМОВПЛИВІВ

Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XXIV міжн. наук.-практ. конф. (30 травня, 2020 р., м. Харків); Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 241–247.

Генеza, витоки, розвиток та сучасний стан криміналістики свідчать про те, що криміналістична тактика за свою історію пройшла довгий і непростий шлях й на сьогодні являє собою достатньо сформовану систему наукових знань, вона виступає інтелектуальним ядром криміналістики і є її логіко-психологічною основою [11, с. 3]. При цьому важливо зазначити, що криміналістична тактика та її засоби мають інноваційний характер та розвиваються за інноваційним сценарієм. Як слушно зазначає В. Ю. Шепітько, засоби криміналістичної тактики не є застиглими, мають різні прояви, відрізняються динамічністю. Створення, розробка і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їх удосконалення, впровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування [12, с. 174].

Водночас, вивчення та аналіз криміналістичних джерел, судово-слідчої практики, дає можливість виявити низку суттєвих проблем при використанні засобів і методів криміналістичної тактики практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, яке нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, у багатьох випадках відсутності у них необхідних теоретичних знань, умінь та практичних навичок.

Крім цього, проблеми розуміння криміналістичної тактики зараз, як ніколи раніше, є дискусійними, а науковці з цього приводу висловлюють часом діаметрально протилежні погляди. Сьогодні у криміналістиці є низка наукових робіт, де викладено різні думки про її поняття, розширення або звуження меж її застосування, поділ на слідчу тактику, судову тактику,

тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності, пропозиції виокремлення тактики «повторного слідства», тактики протидії розслідування тощо. Як вбачається, у дослідженні цієї проблематики нині є багато дискусійних та невирішених питань, що потребують спеціального вивчення та свого розв'язання.

Сьогодні особливої значимості набуває *тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок*, її прагматична орієнтація на вирішення важливих практичних завдань, оскільки криміналістична тактика має стати потужним джерелом ефективних змін, підвищення результативності практичної діяльності, її оптимізації в сучасних реаліях. Як вбачається, цей напрямок має бути пов'язаний із створенням відповідного науково-методичного забезпечення використання ефективних засобів та прийомів криміналістичної тактики, активізації діяльності по створенню інноваційних криміналістичних продуктів у галузі криміналістичної тактики, впровадженню та практичному їх застосуванню у правозастосуванні. Тому сьогодні досить важливими постають проблеми дослідження взаємозв'язків та взаємовпливів криміналістичної тактики і правозастосовної практики, які потребують поглибленого аналізу та висвітлення.

Як результат дії закону криміналістики «зумовленість криміналістичних рекомендацій вимогами практики боротьби із злочинністю і удосконалення цієї практики на основі криміналістичної науки» [1, с. 173–178] можемо спостерігати деякі тенденції розвитку криміналістичної тактики, серед яких особливої значимості набувають проблеми тісного взаємозв'язку науки криміналістики, у тому числі й криміналістичної тактики, з одного боку і правозастосовної практики – з іншого. При цьому, важливо враховувати, що практика боротьби зі злочинністю є не тільки «об'єктом обслуговування та забезпечення» криміналістичної тактики, вона є також і важливим чинником та джерелом її інноваційного розвитку, критерієм оцінки ефективності теоретико-методологічних положень і практичних рекомендацій, що розробляються і запроваджуються криміналістичною тактикою. Вбачається, що взаємозв'язок та взаємовпливи криміналістичної тактики і практики боротьби зі злочинністю можуть проявлятися по-різному. Генеза, формування та сучасні тенденції розвитку криміналістичної тактики вказує на те, що такі взаємозв'язки, як правило, простежуються у двох основних формах, які образно можна назвати: а) «від практики до теорії» і б) «від теорії до практики».

У першому випадку («від практики до теорії») дійсно практика може передувати теорії, мова йде про ситуації, коли нові тактичні прийоми та засоби спочатку виникають у процесі практичної діяльності, а потім уже привертають до себе увагу вчених-криміналістів, які їх досліджують, удосконалюють та впроваджують у практику. Крім цього, такі тактичні засоби на практиці можуть виникати не лише як окремі, нові тактичні прийоми та засоби, а й як системи таких прийомів (тактичні комбінації), комплекси про-

цесуальних та непроцесуальних дій, спрямованих на вирішення окремих проміжних завдань (тактичні операції), а також і як цілі слідчі (розшукові) дії, що об'єднують сукупність таких тактичних прийомів. Такий шлях «від практики до теорії», а не навпаки, пройшли, наприклад, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, перевірка показань на місці та ін. На практиці спочатку вони виникли як прийоми, а потім згодом оформилися у самостійні слідчі (розшукові) дії та стали об'єктом вивчення криміналістики. Після чого виникла необхідність розроблення криміналістичних рекомендацій тактики проведення таких нових слідчих (розшукових) дій. У результаті подальших наукових розробок, досліджень та використання їх на практиці ці слідчі (розшукові) дії стали більш досконалими та дієвими у протидії злочинності та вирішені криміналістичних завдань правозастосування. Як бачимо, в таких випадках практика передувала теорії та стимулювала її подальший розвиток та формування тактико-криміналістичних знань стосовно означеної проблематики.

У другому випадку («від теорії до практики») простежується інша форма взаємовпливу та взаємозв'язку, коли тактичний прийом або тактико-криміналістична рекомендація стає результатом науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки і пропонується для впровадження у практику інноваційний криміналістичний продукт, який застосовується на практиці у постійному режимі, має позитивний ефект та результати пошуків наукових досліджень. У таких випадках теорія випереджає практику, при цьому розроблення нових тактичних засобів є результатом наукових пошуків у криміналістичній науці, впровадження і застосування яких спрямовано на підвищення якості та результативності правозастосовної діяльності, її оптимізації. Звичайно, що запропоновані науково-практичні рекомендації перевіряються у процесі практичної діяльності, їх затребуваність, доцільність, оптимальність, ефективність, результативність тощо. Практика виступає критерієм істинності теоретичних розробок та ефективним засобом перевірки нових тактичних прийомів і рекомендацій, а також потужним джерелом формування та перспектив інноваційного розвитку криміналістичної тактики [1, с. 175–177].

У цьому аспекті криміналістична тактика розуміється як *специфічна діяльність* уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування тактико-криміналістичних засобів, втілених у вигляді тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, рекомендацій, тактики слідчих (розшукових) дій та ін., які спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості та результативності правозастосовної практики. Практичне застосування засобів криміналістичної тактики здійснюється спеціальними суб'єктами, що забезпечує вирішення тактичних та інших завдань розслідування та судового розгляду, підвищує ефективність та результативність такої діяльності. При цьому суб'єктами застосування засобів криміналістичної такти-

ки у відповідних видах і формах її застосування виступають слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, суддя, захисник та ін. Криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження – судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка та ін. У зв'язку з цим, слід розрізняти наступні підгалузі криміналістичної тактики: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін. У цьому плані новим напрямком криміналістичних досліджень має стати застосування засобів криміналістичної тактики у діяльності детективів НАБУ та інших структур. Крім цього, із прийняттям Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» постає необхідність у розробці теоретико-практичних питань засосування проблем криміналістичної тактики в діяльності приватних детективів.

Діалектика взаємозв'язків та взаємовпливів криміналістичної тактики і правозастосовної практики, сучасний стан та тенденції розвитку криміналістичних знань у реаліях сьогодення потребують розширення меж дослідження криміналістичної тактики та подальшого розроблення її нових підгалузей з урахуванням змін кримінального процесуального законодавства та трансформації сучасної злочинності. Водночас, у даному випадку, на наш погляд, необхідно враховувати зауваження В. А. Журавля, який зазначає, що дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальними правопорушеннями, а поширюється на суспільні відносини, які потребують конкретного правового регулювання. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів, рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, між ними не можна ставити знак рівності і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. Криміналістика й на цей час має двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки і діяльність з розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду кримінальних проваджень. Саме такий підхід відповідає природі, призначенню і завданням цієї галузі знань, визначає специфіку зв'язків з іншими науками [4, с. 228].

Ці положення в повній мірі стосуються і дослідження проблематики розширення меж криміналістичної тактики, до яких потрібно відноситися досить виважено. У зв'язку із цим, не зовсім коректним є теза В. К. Весельського, що *межі розвитку криміналістичної тактики нескінченні* (курсив автора – В. Шевчук) й залежать від розширення потреб правоохоронних органів у зв'язку з виконуваною ними діяльністю, тому її вплив всередині науки криміналістики буде постійно зростати [2, с. 136]. Вбачається, що межі дослідження проблем застосування криміналістичної тактики визначають-

ся діяльністю суб'єктів кримінального провадження та учасників кримінального процесу, які пов'язані із необхідністю ефективного вирішення завдань кримінального судочинства.

Останнім часом науковці все частіше й небезпідставно висловлюють пропозиції щодо необхідності розробки в межах криміналістичної тактики питань щодо тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Як зазначається, що із розвитком науки, а також зростаючих потреб практики стає все більш очевидним, що рекомендації криміналістичної тактики можуть бути використані, крім кримінального процесу, й в інших видах процесу і судочинства [6, с. 61]. Заслужують на увагу пропозиції окремих науковців щодо необхідності виокремлення такої підгалузі криміналістичної тактики, як *тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів* [7].

В спеціальній літературі зустрічаються пропозиції щодо виокремлення окремих криміналістичних теорій. Так А. В. Дулов розглядає виділення в криміналістичній тактиці самостійного об'єкта вивчення – тактичних завдань. Науковець зазначає, що сучасна криміналістична наука вимагає формування і розробки принципово нових теорій. Тому виникла необхідність ввести у систему криміналістичної тактики розділ «Поняття і система тактичних завдань» і в ньому викладати: 1) основи формування тактичних завдань, які визначаються цілями, які формуються кримінальним правом, кримінальним пропроцесом, морально-соціальними потребами суспільства; 2) класифікацію тактичних завдань (по належності до певної мети кримінального права, процесу, за особливостями об'єкта, суб'єкта, за цілями впливу на них); 3) основи змісту теорій, покликаних розробляти проблеми вирішення тактичних завдань [3, с. 282–286]. Як зазначається, ці та інші пропозиції щодо виокремлення окремих нових напрямів дослідження криміналістичної тактики передусім викликано специфікою кримінального процесу, змінами чинного законодавства і реаліями практики правозастосовної діяльності [5, с. 8].

Процеси взаємозв'язків та взаємовпливів криміналістичної тактики і практики діяльності органів правопорядку свідчать про динамічність розвитку криміналістичної тактики, що позначається й на виникненні чи пропонуванні достатньо нових її структурних елементів: «тактики повторного слідства» (В. П. Бахін, 2002), «тактики забезпечення безпеки в кримінальному судочинстві» (В. В. Войніков, 2002), «тактики нейтралізації протидії розслідуванню» (Б. В. Щур, 2005), «тактика захисту інформації» (М. В. Савельєва, М. В. Смушкіна, 2005), «тактики негласних слідчих (розшукових) дій» (В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько, 2013), «тактика попередньої перевірки повідомлення про злочин», «тактика розшукової діяльності слідчого» (Р. С. Белкін, 2001), «тактики провадження у справах про адміністративні правопорушення» (В. П. Лавров, 2013) та ін.

На наш погляд, досить виважено необхідно відноситися до розширення меж застосування криміналістичної тактики, при цьому враховуючи предмет

і об'єкт криміналістики та криміналістичної тактики. Тому удосконалення системи та структури криміналістичної тактики повинно здійснюватись із врахуванням існуючих наукових парадигм щодо її предмета та об'єкта, оскільки система науки і є певним чином структуроване знання про досліджувані ними предмет та об'єкт. Криміналістична тактика, будучи однією з підсистем криміналістики, об'єктно-предметна область якої включає двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки, а також діяльність з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень і судового розгляду, тактика може розглядатися як системно-структурне явище, покликана своїми тактичними засобами забезпечувати ефективне вирішення криміналістичних завдань у протидії злочинності, правозастосовній діяльності, її оптимізації та підвищення якості з метою встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

З огляду на викладене, враховуючи діалектику взаємозв'язків та взаємовпливів криміналістичної тактики і практики діяльності органів правопорядку криміналістичну тактику необхідно розглядати двояко, як у науковому, так і у практичному аспекті.

По-перше, криміналістична тактика розуміється передусім як розділ науки криміналістики, який складає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють судові дослідження і прийомів проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Криміналістична тактика як науковий напрямок та відносно самостійний розділ криміналістики має яскраво виражений синтетичний характер, а його поява та формування пов'язана із потребами практики та є результатом дії закону інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. Криміналістична тактика об'єднує не лише власне криміналістичні знання, але й положення інших галузей знань. Використання таких знань у криміналістиці відбувається як у простому їх застосуванні у «чистому вигляді», так і за допомогою їх адаптації і творчого пристосування щодо вирішення криміналістичних завдань. Дослідження проблем криміналістичної тактики мають базуватися на наукових положеннях не тільки криміналістики, а й інших галузей знань, передусім філософії, логіки, психології, воєнної тактики, кримінології, кримінального права, кримінального процесу, юридичної психології та результатах узагальнення практики, з'ясовуючи їх нагальні потреби.

По-друге, криміналістична тактика розуміється як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування тактико-криміналістичних засобів, втілених у вигляді тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій, рекомендацій, тактики слідчих (розшукових) дій та ін., які спрямовані на вирішення криміналістичних завдань та забезпечення оптимізації, підвищення якості та результа-

тивності правозастосовної практики. криміналістична тактика має вивчати тактику діяльності усіх учасників кримінального провадження – судді, суду, слідчого, детектива, прокурора, працівників оперативних підрозділів, спеціаліста, експерта, обвинуваченого (підозрюваного), потерпілого, свідка та ін. Крім цього, при дослідженні питань криміналістичної тактики крім, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють досудове розслідування, судовий розгляд та захист, необхідно обов'язково врахувати здійснення тактичного впливу суб'єктами кримінального провадження на поведінку осіб, діяльність яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті), впливу на їх психічну діяльність з метою спонукання їх до певних вольових дій задля ефективного вирішення завдань кримінального судочинства та встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

Між теоретичними і практичними напрямками криміналістичної тактики існує тісний закономірний зв'язок, який полягає у взаємозалежності, взаємозбагаченні та взаємовпливах системи таких знань, практичних рекомендацій та різновидів практичної діяльності. При цьому вивчення й узагальнення слідчої, прокурорської, детективної, розшукової, адвокатської, судової та злочинної тактики виступає головним джерелом, з якого криміналістична тактика черпає основні ідеї та теоретичні положення, які потребують наукового дослідження та обґрунтування. У свою чергу, правильність та ефективність тих чи інших теоретичних розробок перевіряється у реальній практичній діяльності органів правопорядку у протидії злочинності та вирішенні важливих криміналістичних завдань практики, яка є критерієм істинності теорії криміналістичної тактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. 3-е изд., доп. М.: Норма-М, 2001. 837 с.
2. *Весельський В. К.* Основні напрями розвитку криміналістичної тактики. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2011. № 24. С. 135–142.
3. *Дулов А. В.* Проблемы развития криминалистической тактики // Криміналістика ХХІ століття: матеріали міжнародної науково – практичної конференції, 25–26 листоп. 2010 р. Х. : Право, 2010. С. 282–286.
4. *Журавель В. А.* Міжнауковий зв'язки криміналістики // Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (74). 2013. С. 227–237.
5. *Коновалова В. О., В. Ю. Шенітько.* Криміналістична тактика і кримінально-процесуальне право: діалектичні залежності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 9. Х.: Право, 2009. С. 5–9.
6. *Лавров В. П., Рахматуллин Р. Р., Романов В. И., Шалимов А. Н.* Криминалистика: Краткий курс (конспект) лекций. Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. 171 с.

7. *Щур Б. В.* Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Гриф, 2005. 176 с.
8. *Шевчук В. М.* Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.142–147.
9. *Шевчук В. М.* Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
10. *Shevchuk V.* Methodology of criminalistics: discussions, tendencies, prospects // Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika. XV-asis tarptautinis kongresas, Rugsėjo 19–21, 2019 Kaunas, Lietuva, 2019. 1 t. P. 29–44.
11. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
12. *Шепітько В. Ю.* Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування) // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.

РОЛЬ ТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 28 лютого – 1 березня 2014 р.). Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. С. 190–193.

Визначальною тенденцією сучасного розвитку криміналістики та практики протидії злочинності є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань. Усе більшою мірою, відмічає М. О. Селіванов, виявляється тенденція в розвитку криміналістичної тактики до розробки комплексів слідчих та оперативних дій для досягнення цілей і вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних справ (проваджень) [7, с.40]. При цьому слід враховувати, що тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів (прийоми, комбінації, операції) являють собою певні інструменти збирання і перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки в процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються [1, с. 17]. В. Ю. Шепітько погоджується з цією позицією не в повній мірі і пише, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Засобами криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін. [8, с. 26]. М. Й. Вільгушинський обґрунтовує доцільність використання у судовому провадженні таких засобів криміналістичної тактики: тактичного прийому, системи тактичних прийомів (тактичної комбінації); тактики окремої судової дії, системи (комплексу) судових дій [4, с. 6–7].

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька [8], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (тактична комбінація); г) тактика слідчої (оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на ви конання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації.

Розглядаючи тактичний прийом як один із найважливіших засобів криміналістичної тактики, В. І. Комісаров відмічає, що тактичний прийом, як продукт пошуків слідчої тактики являє собою рекомендацію, пораду до вчинення тих чи інших дій, до того чи іншого образу мислення з урахуванням ситуації розслідування злочинів. У цьому тактичному засобі закладена оптимальна лінія поведінки, яка допомагає концентрації розумової діяльності слідчого в необхідних напрямках [5, с. 59, 60]. У свою чергу Р. С. Белкін вказує, що тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в даних умовах лінію поведінки особи, що здійснює процесуальну дію [2, с. 143]. На нашу думку, тактичний прийом необхідно розглядати як спосіб дії, оскільки саме в цьому виявляється його сутність. В. Ю. Шепітько визначає тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях [8, с. 37].

У процесі анкетування слідчих прокуратури, МВС та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом – 86%; тактична рекомендація – 61,4%; системи (підсистема) тактичних прийо-

мів (тактична комбінація) – 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії – 93,4%; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) – 56,6%. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії.

У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації [6, с.133]. Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є правильною і своєчасною. Такі висновки підтверджуються результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ, щодо їхньої думки про те, яким чином необхідно здійснювати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, організаційно-технічні й інші заходи, зокрема, 68,85% респондентів вказали на комплексний характер їх реалізації, 28,28% зазначили, що вони проводяться ізольовано, 2,85% – інше. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів являється актуальним і зумовленим потребами судово-слідчої практики.

Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс», «криміналістичний комплекс», «тактико-криміналістичний комплекс» або «тактичний (криміналістичний) комплекс», «організаційно-тактичний комплекс» та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту.

На наше переконання, розробка проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є безумовно необхідною для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом з тим ми повністю погоджуємося з Р. С. Белкіним, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуванням

зважає на підхід до їх розробки. Він справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна є повною мірою виправданою лише в тому випадку, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, хоча і змінилось, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, враховуючи чи силу мовної традиції, доцільно зберегти [3, с. 63–64].

Отже, з огляду на проведений аналіз можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» і «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі певних критеріїв. Визначення поняття «тактико-криміналістичний комплекс» має ґрунтуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів як тактична операція і тактична комбінація. З нашого погляду, у такому випадку найбільш вдалим терміном для позначення комплексу процесуальних та не процесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність та зміст цього криміналістичного засобу. При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування злочинів.

Література:

1. *Бахин В. П.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция / В. П. Бахин. – Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. – 48 с.
2. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике / Р. С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 143.
3. *Белкин Р. С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1970. – 131 с.
4. *Вільгушинський М. Й.* Тактика судового слідства в системі криміналістики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Й. Вільгушинський. – Харків, 2011. – 18 с.
5. *Комиссаров В. И.* Теоретические проблемы следственной тактики : монография / В. И. Комиссаров. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 156 с.

6. Криміналістика : підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
7. Селиванов Н. А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы / Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйсман, Н. А. Якубович. – М.: Юрид. лит., 1978. – 192 с.
8. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 432 с.

ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА

Актуальні проблеми правознавства: Збірник наукових праць Юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. Вип. 2 (22). 2020. С. 124–137.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем засобів криміналістичної тактики, їх поняття та системи. Аналізуються сучасні тенденції та наукові підходи у криміналістиці, присвячені дослідженню засобів криміналістичної тактики. Розглядається сучасне розуміння поняття засобів криміналістичної тактики, запропоновано його визначення із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці. Зазначається, що поняття «засоби криміналістичної тактики», яке застосовується сьогодні у криміналістиці, носить збірний та узагальнюючий характер, відображаючи комплексність і багатофункціональність розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду. Визначено основні інноваційні напрямки досліджень і проблеми використання засобів криміналістичної тактики у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність.

Обґрунтовується, що одним із найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення існуючої системи засобів криміналістичної тактики з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики та розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах юридичних практик (слідчої, судової, прокурофської, адвокатської, розшукової, детективної та ін.). Застосування засобів криміналістичної тактики має охоплювати усі види діяльності, що вра-

ховує тенденцію інтеграції наукових знань, застосування і запровадження між-дисциплінарних наукових розробок та їх подальше активне використання у юридичній практиці. Зазначається, що подальших розробок потребують проблеми дослідження традиційних і нових засобів криміналістичної тактики як-то: тактичний прийом; тактична рекомендація; тактична комбінація; тактика слідчої (розшукової) дії; тактика негласної слідчої (розшукової) дії; тактика судової дії; тактика організації та проведення тактичних операцій та ін. Сформульовано систему засобів криміналістичної тактики, наукові підходи і пропозиції по вирішенню досліджуваних проблем, визначено інноваційні напрямки розвитку.

Ключові слова: криміналістична тактика, засоби криміналістичної тактики, інновації у криміналістичній тактиці, межі застосування криміналістичної тактики, нові засоби криміналістичної тактики.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях пріоритетними напрямками досліджень у криміналістиці є інновації у криміналістичній тактиці, що потребує необхідність підвищення ролі практичного спрямування наукових розробок цієї проблематики, активізації розроблення та застосування ефективних засобів криміналістичної тактики у практичній діяльності, суттєво посилити її практико-прикладну функцію. Сьогодні особливої значимості набуває тенденція посилення практичної спрямованості криміналістичних розробок інноваційних продуктів, її прагматична орієнтація на вирішення важливих практичних завдань, оскільки криміналістика є потужним джерелом ефективних змін, підвищення якості та результативності практичної діяльності, її оптимізації. Не випадково ще у свій час австрійський учений, судовий слідчий Ганс Грос, як незмінну мету криміналістики називав «практичну» мету криміналістики, визначаючи її як прикладну науку про реальності кримінального права, і вказуючи, що криміналістика за своєю природою починається лише там, де встановлюють, у який саме спосіб вчиняються злочини, як досліджувати ці способи та розкривати їх, якими були мотиви вчинення такого, які завдання ставилися – про все це нам не говорить ані кримінальне право, ані процес, це становить предмет криміналістики [12, с.8].

У цьому плані слушним є зауваження Р. С. Белкіна, який наголошував, що криміналістика різко збільшує свій науковий потенціал і підвищує практичну ефективність в умовах «інформаційного вибуху» [7, с.17, 68–91]. Як вбачається, цей напрямок наукових досліджень у криміналістиці має бути пов'язаний із створенням відповідного науково-методичного забезпечення використання ефективних і дійових засобів, методів та прийомів криміналістичної тактики, активізації діяльності по створенню інноваційних криміналістичних продуктів тактико-криміналістичного спрямування, впровадженню та практичному їх застосуванню у правозастосовній діяльності.

Вбачається, що криміналістична тактика за свою історію пройшла довгий і непростий шлях й на сьогодні являє собою достатньо сформовану систему наукових знань, вона виступає інтелектуальним ядром криміналістики і є її логіко-психологічною основою [34, с. 3]. Криміналістична тактика та її засоби мають інноваційний характер та розвиваються за інноваційним сценарієм. Як зазначає В. Ю. Шепітько, засоби криміналістичної тактики не є застиглими, вони мають різні прояви і відрізняються динамічністю. Створення, розробка і пропонування до застосування нових тактичних прийомів, їх систем або тактичних операцій викликані модернізацією злочинності та її все більшим прилаштуванням до нових умов. Тому й ефективність застосування засобів криміналістичної тактики передбачає їх удосконалення, впровадження новітніх розробок, наукового обґрунтування [33, с.174].

З огляду на викладене, сьогодні досить важливими постають проблеми дослідження тенденцій розвитку криміналістичної тактики, її сучасного розуміння та перспектив подальших наукових пошуків, розроблення інноваційних напрямків розвитку, активізація можливостей створення інноваційних продуктів у цій галузі криміналістики, дослідження поняття засобів криміналістичної тактики, її системи та низка інших питань, які зараз у криміналістиці є не достатньо розробленими, недослідженими та потребують поглибленого аналізу та висвітлення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем криміналістичної тактики здійснили відомі вчені-криміналісти, які які звертались до розроблення та дослідження окремих теоретико-методологічних проблем криміналістичної тактики: Л. Ю. Ароцкер, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеева, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. І. Комісаров, В. О. Ковалова, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, Ю. В. Черноус, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін. Приділялася й певна увага безпосередньо дослідженню криміналістичних проблем засобів криміналістичної тактики (В. П. Бахін, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько та ін.). Разом із тим, визначення поняття засобів криміналістичної тактики, розгляд їх системи, ролі та призначення у боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах змагального процесу на сьогодні залишаються недостатньо висвітленими і потребують наукового обґрунтування.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю проведення аналізу сучасних тенденції та наукових підходів сучасного розуміння поняття засобів криміналістичної тактики із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці. При цьому одним із найбільш важливих завдань подальшого розвитку сучасної криміналістики є удосконалення існуючої системи засобів криміналістичної тактики з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики та розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адво-

катської, розшукової, детективної та ін.). Актуальними сьогодні є проблеми розроблення системи засобів криміналістичної тактики, їх ролі та функціонального призначення. Вказані обставини дозволяють віднести проблематику, що розглядається, до актуальної, необхідної та перспективної.

Мета статті – проаналізувати та дослідити окремі дискусійні проблеми поняття «засобів криміналістичної тактики», визначити традиційні та інноваційні підходи до їх розуміння і формування системи таких засобів, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики. Сучасний стан розвитку криміналістичної тактики обумовлює потребу в дослідженні й висвітленні ролі та функціонального призначення засобів криміналістичної тактики, їх інноваційного характеру. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної тактики та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку та формування криміналістичної тактики характеризуються розробкою її теоретико-методологічних основ. Сьогодні предметом цілеспрямованого і поглибленого вивчення є діяльність слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження в сучасних умовах змагального процесу і протидії виконанню кожним із них своєї процесуальної функції. Для таких реальних умов та потреб практики і розробляються відповідні тактичні засоби роботи слідчого, детектива, адвоката, прокурора, судді (судду) та інших учасників процесу, які складають «тактичний арсенал» їх діяльності. Як слушно зазначає І. І. Когутич системне, поглиблене вивчення тактики як діяльності, спрямованої на запобігання та подолання протидії при процесуальному дослідженні злочинів, дають можливість розв'язання важливих завдань кримінального судочинства шляхом використання ефективних засобів криміналістичної тактики. Вирішенню цих проблем присвячені дослідження теорії слідчих ситуацій, а також перспективні праці у галузі тактичних операцій, що розглядаються як сукупність слідчих дій, тактичних прийомів та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на досягнення певного локального завдання розслідування злочину (наприклад, тактичні операції «затримання на гарячому», «перевірка алібі», «перевірка показань особи, яка визнала себе винною у вчиненні злочину» тощо) [21, с. 338].

Вбачається, що практичне досягнення цілей досудового розслідування та судового розгляду здатні забезпечити засоби такої діяльності (слідчої, розшукової, детективної, експертної, прокурорської, адвокатської, судової та ін.). При цьому застосування засобів кримінального провадження має бути підпорядковано загальним закономірностям здійснення будь-якого виду діяльності та спрямовано на підвищення ефективності та результативності отримання наміченого результату. В системі усіх засобів розслідування та судового розгляду особливе значення набувають засоби криміналістичної тактики як певний різновид усіх засобів кримінального провадження. У зв'язку

із цим, важливо зауважити, що засоби криміналістичної тактики, які реально використовуються та потенціально призначені для досягнення завдань кримінального судочинства у своїй сукупності утворюють систему, яка являє собою своєрідний «тактичний арсенал» слідчого, детектива, прокурора, оперативних працівників, адвоката, суді (судду), що дозволяє їм успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному із етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події, що розслідується або розглядається в суді, слідчих та судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір і доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів або їх системних утворень тощо.

Водночас, вивчення та аналіз літератури, судово-слідчої практики, виявляє низку суттєвих проблем при використанні засобів криміналістичної тактики практичними працівниками, що є у більшості випадків наслідком не достатньо належного криміналістичного забезпечення такої діяльності, а нерідко пов'язане із низьким рівнем підготовки відповідних фахівців, а у багатьох випадках з відсутністю у них необхідних знань, умінь та практичних навичок по застосуванню таких засобів. Як вбачається, у досліджені цієї проблематики нині є багато дискусійних та невирішених питань, що потребують спеціального вивчення та свого розв'язання.

Крім цього, актуальною нині є також необхідність створення системи засобів криміналістичної тактики, визначення ролі та функціонального призначення як кожного із них, так і при їх комплексній реалізації, тобто виникає потреба в активізації розробок організаційних і тактичних засад проведення тактичних комбінацій та тактичних операцій та ін. У цьому плані, правильно зазначав С. Ю. Якушин, що у сучасній практиці наявних тактичних засобів на сьогодні недостатньо, що потребує розробку нових та удосконалення існуючих тактико-криміналістичних засобів. При цьому важливо забезпечити ще одну важливу умову їх ефективного застосування у практичній діяльності, зокрема, необхідно, щоб суб'єкти, у яких є право та можливість їх використання, обов'язково мали необхідні знання та володіли практичними навичками по їх застосуванню і були здатні вміло оперувати такими засобами [38, с. 204–205]. Крім цього, перспективним напрямом розвитку криміналістичної тактики є адаптація її досягнень до сьогоденних і майбутніх змін кримінального процесуального законодавства, а також відповідності міжнародним (європейським) стандартам. Кримінально-процесуальний закон визначає форми та можливості використання її засобів у процесуальних рамках і за умов, встановлених законом, у першу чергу, тактики проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій [21, с.339], це у свою чергу потребує подальших наукових досліджень та впроваджень у практику.

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики, які умовно можна поділити на три наукових підходи.

До першої групи відносяться науковці (В. П. Бахін, В. С. Кузмічов та ін.), які при розгляді засобів криміналістичної тактики звужують їх розуміння, відносять такі засоби лише до слідчої діяльності або називають лише окремі їх різновиди, не враховуючи важливих засобів криміналістичної тактики, які сьогодні є у криміналістиці та активно застосовуються у практичній діяльності. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються [4, с. 17]. В. Ю. Шепітько не погоджується з цією позицією і слушно зазначає, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Крім того, важливо враховувати, що засобами криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін. [34, с. 26]. Більше того, традиційне визначення та структура криміналістичної тактики у більшості підручників із криміналістики, на наш погляд, не цілком відповідають сучасному рівню розвитку криміналістики та її предмета. Аналіз криміналістичних джерел свідчить про те, що нерідко у навчально-методичній літературі науковці обмежуються розглядом лише загальних положень криміналістичної тактики та висвітленням тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій [23; 25; 28], тобто проблемами слідчої тактики, що реально не відбиває повний зміст і структуру цього розділу.

Друга група науковців (І. І. Когутич, О. Я. Баєв та ін.) значно розширюють розуміння засобів криміналістичної тактики. Так, заслуговує на увагу та потребує деяких уточнень точка зору І. І. Когутича, який зазначає що засоби криміналістичної тактики – це знаряддя праці, за допомогою яких особа, у провадженні якої перебуває справа, вирішує тактичні завдання розслідування злочинів чи вирішення справи в суді, тобто це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності. У рамках дослідження, науковцем пропонується поділяти засоби криміналістичної тактики на дві групи: 1) криміналістичні засоби, що містяться в законі, – основні (слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо); 2) допоміжні криміналістичні засоби (тактичний прийом, тактична комбінація, тактична операція, тактична (криміналістична) рекомендація, тактичне рішення [20, с. 297–298]. Як вбачається, у даному випадку простежується значне розширення розуміння засобів криміналістичної тактики, коли поряд із тактичними прийомами, тактичними комбінаціями, тактичними операціями, тактичними рекомендаціями, тактичним рішенням, науковець додатково ще й відносить криміналістичні засоби, що містяться в законі, зокрема – слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи тощо.

На наш погляд, такий підхід протирічить сучасному розумінню тактичних засобів у криміналістичній тактиці, має місце змішування понять «засоби криміналістичної тактики» і «криміналістичні засоби розслідування».

У зв'язку із цим, слухним є зауваження В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, які зазначають, що викликає певне заперечення віднесення слідчих (розшукових) дій до розряду тактичних засобів. Навпаки, всі існуючі тактичні засоби, і насамперед прийоми та рекомендації, реалізуються в межах проведення слідчих дій, і вже з цієї причини самі слідчі дії не можуть розглядатися як засоби криміналістичної тактики. Усе ж таки треба виходити з того, що слідчі дії це передусім передбачений законом процесуальний інструментарій доказування [36, с. 187].

Дійсно, слідчі дії, інші процесуальні дії, оперативно-розшукові заходи, як пропонує І. І. Когутич, є засобом збору доказової й іншої інформації та процесуальним (непроцесуальним) інструментарієм доказування. Очевидно, на нашу думку, більш правильно було б говорити у даному випадку про тактику слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових та інших процесуальних (та непроцесуальних) дій та заходів, тактичні основи яких можуть виступати як засоби криміналістичної тактики, або іншими словами тактико-криміналістичні засоби. Іншої позиції дотримується О. Я. Баєв, який вказував, що із врахуванням процесуальної функції слідчого і його соціальної ролі у кримінальному провадженні є очевидним, що засоби попередження і вирішення слідчих конфліктів можуть бути лише двох видів – процесуальні і криміналістичні. На думку науковця, підкреслюючи існування процесуальних засобів, законодавче закріплення окремих тактичних засобів не змінює їх змісту (способу раціонального використання тих чи інших закономірностей виникнення, збирання, дослідження і оцінки доказів або окремих їх проявів). Воно лише наділяє тактичні засоби, які являються оптимальними для всіх ситуацій розслідування, у процесуальну форму [2, с. 216].

Третя група науковців пропонують розглядати в якості тактичних засобів криміналістичної тактики, які є незавжди необгрунтованими, а інколи взагалі протирічить сучасному розумінні засобів криміналістичної тактики. Так, Ж. В. Удовенко стверджує, що останнім часом криміналістична тактика поповнилась такими новими тактичними засобами, як «тактична операція», «тактична комбінація», «тактичне рішення», «слідча ситуація», «психологічна засідка», «слідча хитрість» (*курсив автора – В. Шевчук*) тощо, які збагачують мову і зміст криміналістичної тактики як галузі криміналістичних знань [28, с. 133]. Як вбачається, на наш погляд, віднесення науковцем до нових тактичних засобів, як автором стверджується, «психологічної засідки» та «слідчої хитрості» є необгрунтованим і таким що протирічить сучасному розумінню засобів криміналістичної тактики, тому виділяти їх у системі засобів криміналістичної тактики вбачається недоцільним і помилковим.

Як зазначає І. І. Когутич, дослідження у галузі криміналістичної тактики характеризується також зверненням уваги вчених до розробки «нетрадиційних методів розслідування»: можливостей використання в роз-

слідуючій теорії та практиці біоритмології, гіпнології, поліграфології тощо. Їх поява обумовлена потребами практики розслідування злочинів у складній криміногенній обстановці [21, с. 339]. На нашу думку, варто зауважити, що аналіз практики та літератури свідчить про певну дискусійність, проблемність та недопустимість застосування в теорії та практиці розслідування злочинів біоритмології та гіпнології та інших «нетрадиційних» методів розслідування, акцентуючи і відмічаючи увагу на ненауковості та необґрунтованості використання таких «псевдозасобів та методів» у практиці досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень.

В деяких криміналістичних джерелах зустрічається спроба уникнути застосування терміну і поняття засобів криміналістичної тактики, замінюючи та називаючи їх «елементи криміналістичної тактики». Так, Є. В. Пряхін до основних елементів криміналістичної тактики відносить такі: а) тактичний прийом; б) тактична рекомендація; в) тактична комбінація; г) тактична операція; д) тактичний ризик [6, с. 147–155]. Більше того, аналізуючи весь розділ, присвячений загальним положенням криміналістичної тактики та тактичним основам проведення окремих слідчих (розшукових) дій, на жаль, ми не зустрічаємо взагалі використання терміну «засоби криміналістичної тактики».

На наш погляд, такий підхід є невиправданим та помилковим, оскільки підміна понять та неоднозначне їх тлумачення у криміналістичній науковій та навчальній літературі не сприяє науковому вирішенню дискусійних проблем, уніфікації та стандартизації термінології криміналістики взагалі і криміналістичної тактики, зокрема. У зв'язку із цим, важливо враховувати, що заміна одного терміну іншим у криміналістиці або введення в науковий обіг нового терміна, запозиченого з іншої галузі знань, для позначення існуючих у криміналістиці понять, як правильно зазначає Р. С. Белкін, допустимо лише у наступних випадках: 1) коли цей термін означає новий аспект розгляду старого поняття, тобто по суті появляється нове визначення (в іншому аспекті, під іншим кутом зору) об'єкта; 2) коли новий термін правильніше і повніше відображає визначення поняття, які застосовуються у криміналістичній науці. У даному випадку новий термін замінює раніше вживані; 3) коли відбувся розділ поняття, яке позначалося попереднім терміном, і воно уже не відображає усього поняття в цілому. У даному випадку для позначення відокремленої частини поняття вводиться новий термін, а старий застосовується для позначення частини поняття, яка залишилася [8, с. 275]. Отже, з огляду на викладене, на наш погляд, на сьогодні вельми актуальною є проблема уніфікації, стандартизації та кодифікації криміналістичних термінів і встановлення єдиних формулювань, що стосується зокрема поняття і терміну «засоби криміналістичної тактики».

У свою чергу Ю. М. Чорноус зазначає, що засоби криміналістичної тактики – це засоби досягнення поставлених завдань у діяльності із досу-

дового розслідування та судового розгляду, які відносяться до сфери криміналістичної тактики [23, с. 288]. Як вбачається, при такому визначенні поняття криміналістичної тактики спостерігається певна тавтологія, визначаючи «засоби» як «засоби» і при цьому постає питання: вирішення яких завдань у діяльності із досудового розслідування та судового розгляду здійснюють такі засоби (хоча далі є уточнення «які відносяться до сфери криміналістичної тактики»). Крім цього, незрозуміло чому не має у цьому визначенні прив'язки саме до тактичних завдань, якщо мова йде про засоби власне криміналістичної тактики і т. д.

У цьому плані правильною є позиція М. Й. Вільгушинського, який, досліджуючи роль та значення засобів криміналістичної тактики у судовому слідстві, слушно обґрунтовує розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики і звертає увагу на необхідність виокремлення, поряд із тактичним прийомом, тактичною рекомендацією, тактичною комбінацією, ще одного важливого засобу криміналістичної тактики – тактики судової дії. Як зазначає науковець, у процесі судового слідства проведення судових дій свідчить про те, що під час підготовки та їх реалізації вони взаємопов'язані поміж собою і мають здійснюватися з урахуванням доцільної послідовності і з застосуванням тактичних правил. У даному випадку можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криміналістичної тактики [10, с. 6–7]. На наш погляд, такий підхід є логічним та обґрунтованим, тому вважаємо, що поряд із тактикою слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних (та непроцесуальних) дій та заходів, тактика судових дій, як важливий тактико-криміналістичний засіб, має обов'язково входити у систему засобів криміналістичної тактики, а розроблення їх тактичних основ мають стати одним із пріоритетних напрямків криміналістичних досліджень у цій царині знань.

Заслуговують на увагу дослідження проблем співвідношення засобів криміналістичної тактики і тактичних засобів розслідування окремих видів злочинів. Так, В. В. Тіщенко зазначає, що окремі положення спеціальної криміналістичної літератури вказують, що до системи тактичних засобів розслідування належать: 1) слідчі дії; 2) тактичний прийом; 3) тактична комбінація; 4) тактична операція; 5) тактика розслідування; 6) тактика взаємодії; 7) тактична рекомендація; 8) тактичні правила. Зокрема, тактика розслідування – система тактичних засобів і тактичних рішень, що вибирає й запроваджує слідчий. Тактика розслідування повинна забезпечити оптимальні умови й передбачати найбільш раціональні засоби виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання доказів. Тактика розслідування спрямована на вирішення проміжних, локальних завдань на певному етапі розслідування, розв'язання яких веде до поступового вирішення стратегічних завдань розслідування загалом [24, с. 243–246].

Досліджуючи цю проблематику І. К. Гришко правильно акцентує увагу, що тактичні засоби розслідування, розроблені криміналістичною наукою,

мають бути придатними для застосування суб'єктами досудового розслідування у їх практичній діяльності щодо з'ясування обставин злочинних діянь. Крім цього, тактичні засоби розслідування сконструйовані для конкретної ситуації, застосування яких має бути оптимальним і ефективним. Такий тактичний інструментарій слідчого (детектива), має вагомим практичне значення, оскільки спрямований на вирішення тактичних завдань розслідування і є вузькоспеціалізованим і пов'язаним із розслідуванням конкретних злочинів. Більше того, вони розроблюються і адаптуються під методику розслідування окремого виду злочину, що дозволяє успішно вирішувати тактичні завдання та досягати бажаного кінцевого результату. Це зумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок теоретико-методологічних проблем застосування тактичних засобів розслідування у криміналістиці, які мають важливе теоретичне й практичне значення у боротьбі із злочинністю [14, с.11–15].

Виходячи з викладеного, одним із нагальних завдань теоретичної розробки проблематики використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце і взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття і тільки тоді безпосередньо приступити до наукової розробки проблеми. Нехтування цим правилом призводить лише до плутанини, а іноді змушує «відкидати» вже наявний досвід теоретичних і прикладних досліджень і починати розгляд тих чи інших питань буквально з початку, із першооснов [1, с. 3]. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «засоби криміналістичної тактики», аналіз його сучасного розуміння, структури і системи, співвідношення «частинок» і компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного, системно-структурний аналіз тощо.

Для позначення тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактико-криміналістичні засоби» [19, с.39–57], «тактичні засоби» [37], «організаційно-тактичні засоби» [36], «криміналістичні засоби» [16], «засоби криміналістичної тактики» [32; 34] та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту. У зв'язку із цим О. Ю. Головін зазначає, що, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних тактичних засобів немає до цього часу, так само як і немає єдиного напрямку їх систематизації [15, с. 215].

Досліджуючи поняття «засоби криміналістичної тактики», необхідно звернутися до тлумачного словника сучасної української мови, в якому «засіб» визначається як якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь або до досягти чогось; те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі [11, с. 329]. Як правильно зазначав М. В. Салтевський, поняття

«засіб» як елемент тактичної діяльності представляється обов'язковим при визначенні предмета науки криміналістики взагалі і у тому числі й криміналістичної тактики [27, с. 153]. У свою чергу Д. М. Лозовський уточнює, що засоби дають можливість суб'єкту діяльності (у даному випадку суб'єкту розслідування і судового розгляду) вирішити такі завдання, які він не може вирішити, використовуючи тільки свої власні якості – фізичні та розумові. Тобто, використання різноманітних засобів збільшує власні можливості суб'єкта його застосування, підвищує ефективність такої діяльності [26, с. 70].

Враховуючи комплексний підхід до дослідження засобів криміналістичної тактики, варто врахувати зауваження науковців, які зазначають, що криміналістичні засоби у боротьбі із злочинністю мають включати у себе весь спектр науково обґрунтованих прийомів, способів, рекомендацій і технічного обладнання, застосовуваних до розкриття, розслідування та профілактики кримінальних правопорушень [29, с. 7]. М. В. Салтевський зазначав, що для розуміння сутності «засобу» необхідно враховувати та аналізувати його синонімічні терміни: прийом, спосіб, пристосування, знаряддя. Прийом і спосіб – поняття, як розкривають інтелектуально-функціональну сторону засобів діяльності. У свою чергу, пристосування і знаряддя – засоби дії (знаряддя праці), що вказують на предметно-матеріальну сторону діяльності. Враховуючи викладене, на його думку, засоби діяльності – це прийоми, способи, знаряддя праці, пристосування, інструменти, за допомогою яких суб'єкт здійснює вплив на предмет праці в цілях його пізнання і перетворення [27, с. 151].

У криміналістичних джерелах по різному визначають поняття засобів криміналістичної тактики, тактико-криміналістичних засобів, організаційно-тактичних засобів та ін. Так, І. І. Когутич зазначає, що засоби криміналістичної тактики – це знаряддя праці, за допомогою яких особа, у провадженні якої перебуває справа, вирішує тактичні завдання розслідування злочинів чи вирішення справи у суді, тобто це процесуальний, непроцесуальний та організаційний інструментарій її діяльності [20, с. 297]. П. Д. Біленчук зазначає, що засоби криміналістичної тактики – це власне знаряддя праці, за допомогою яких слідчий вирішує тактичні завдання розслідування злочинів. Це – засоби його процесуальної, непроцесуальної та організаційної діяльності. Оскільки розслідування є процесуальною діяльністю, закон визначає засоби, якими користується слідчий коли збирає, закріплює, досліджує та використовує в доказуванні інформацію. Згідно з законодавством до них належать: слідчі дії; оперативно-розшукові заходи; відібрання пояснень; витребування документів; призначення відомчої ревізії [5, с. 216].

У свою чергу О. С. Князьков пропонує термін «тактико-криміналістичні засоби» і визначає його як науково-сконструйовані, пошуково-пізнавальні моделі, відображаючі закономірності злочину і діяльності щодо його розкриття і розслідування, які включають: слідчу ситуацію; криміналістич-

ну характеристику злочину; слідчу версію; тактичне завдання; тактичне рішення; планування [18, с. 13–14]. В. Ю. Шепітько і В. А. Журавель використовують термін «організаційно-тактичні засоби», під якими науковці розуміють оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій (слідчих, оперативно-розшукових, організаційних) та тактичних прийомів, які при комплексному їх застосуванні спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях [36, с. 188].

Отже, як бачимо, вивчення та аналіз криміналістичної літератури свідчить про існування різних наукових підходів до розуміння засобів криміналістичної тактики. Поняття «засоби криміналістичної тактики», яке застосовується у спеціальній літературі, носить збиральний характер, відображаючи комплексність і багатофункціональність розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду. Даним поняттям позначають будь-які засоби, дії, заходи незалежно від того, чи мають вони інтелектуально-предметну, чи інтелектуально-діяльнісну сутність, чи розглядаються як способи поведінки суб'єктів кримінального провадження слідчого) і яким є механізм їх впливу і т.д. [30, с. 59]. Під засобами у широкому розуміються, по-перше, різні прийоми, способи, методи, правила застосування приборів, обладнання, інструментів та ін. [13, с. 7–10]; по-друге, прийоми, тобто способи дії або лінія поведінки слідчого при збиранні, дослідженні, оцінці та використанні доказів (тактико-криміналістичні або тактичні засоби) [3, с. 18]. Слід відмітити, що таке широке розуміння змісту засобів здійснення діяльності з розслідування злочинів не протирічить семантичному значенню слова «засоби», яке часто використовується у якості синоніма зі словами «прийом», «спосіб дії», «метод» і т.д., що призводить до різного розуміння засобів криміналістичної тактики та їх використання у різноманітних значеннях.

З огляду на викладене, на наш погляд, для з'ясування сутності та визначення поняття засобів криміналістичної тактики необхідно враховувати наступні положення.

По-перше, засоби криміналістичної тактики – це певні інструменти тактико-криміналістичного спрямування, якими користується слідчий, детектив, прокурор, оперативний працівник, адвокат, суддя (суд), застосування яких дозволяє їм успішно вирішувати тактичні завдання, які виникають на кожному із етапів кримінального провадження з урахуванням особливостей події злочину, що розслідується або розглядається в суді, слідчих та судових ситуацій, чинників-детермінантів, що впливають на вибір і доцільність застосування тих чи інших різновидів тактичних засобів або їх системи та інші важливі обставини. Такий тактичний арсеал суб'єктів кримінального провадження спрямований на успішне і ефективне вирішення тактичних завдань та сприяє підвищенню якості та результативності досудового розслідування і судового провадження, суттєво оптимізує такий процес. Засо-

би криміналістичної тактики передбачають вирішення тактичних завдань у процесі досудового розслідування, а також в ході судового розгляду, тому включають також і тактику судових дій і тактичні рекомендації щодо їх організації, проведення та подальшої реалізації. При цьому враховуються усі види діяльності (слідчої, детективної, прокурорської, адвокатської, експертної, судової та ін.).

По-друге, поняття та роль засобів криміналістичної тактики необхідно розглядати як системне утворення, яке тісно пов'язане із засобами криміналістичної техніки, засобами криміналістичної методики і в свою чергу є одним із напрямків застосування криміналістичних знань, а саме врахування техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного аспектів, враховуючи їх тісний взаємозв'язок та взаємовпливи один на одного, що зумовлює їх сталий розвиток та перспективи формування та застосування у практичній діяльності органів правопорядку. У зв'язку із цим, правильно зазначається, що традиційно у криміналістиці виділяють три напрями виявлення розроблення та запровадження інноваційних розробок – техніко-криміналістичний, тактико-криміналістичний та напрямок забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів [9, с. 50].

По-третє, поняття засобів криміналістичної тактики необхідно розглядати у взаємозв'язку із криміналістичним забезпеченням досудового розслідування та судового розгляду, як один із складових такого забезпечення. При цьому слід враховувати, як зазначається у літературі, важливою ознакою, яка становить фундамент поняття «криміналістичне забезпечення досудового розслідування» є упредмеченість, сутність якої полягає в тому, що в практичну діяльність слідчих органів мають бути надані засоби, які відповідають специфіці цієї діяльності і задовольняють її потреби. У зв'язку із цим, у криміналістичній літературі поняття засоби розглядається у двох аспектах: 1) передбачені законом дії, які здійснюються в кримінально-процесуальній або оперативно-розшуковій формі з метою встановлення інформації в процесі пізнавальної діяльності з розкриття злочину; 2) знаряддя (інструментарій), які застосовуються в межах передбачених дій для підвищення їхньої ефективності і забезпечення результативності. У цю групу входять не тільки технічні пристосування, а також розроблені криміналістикою спеціальні методики, тактичні прийоми і різного спрямування методичні рекомендації. Крім цього, засоби криміналістичного забезпечення поділяються на: а) науково-технічні засоби; б) організаційно-тактичні засоби; в) методико-криміналістичні засоби; г) інформаційні засоби; г) попереджувально-профілактичні засоби. Отже, упредмеченість, як ознака криміналістичного забезпечення свідчить про пряме, безпосереднє відношення розроблених і запропонованих засобів специфіці слідчої діяльності особливостям відкриття та здійснення кримінального провадження [17, с. 284–285]. Як бачимо, мова тут йде про «організаційно-тактичні засоби» – тактичні

прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції, тобто, на думку науковця, до таких засобів слід відносити лише засоби криміналістичної тактики організаційно-тактичного спрямування (тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції), при цьому залишаючи поза увагою тактичну рекомендацію, тактику слідчої (розшукової) дії, тактику негласної слідчої (розшукової) дії; тактику судової дії та ін. Крім цього, з огляду на викладене, важливою суттєвою ознакою засобів криміналістичної тактики є їх упередженість. Ці положення у повній мірі відносяться і до засобів криміналістичної тактики як одного із напрямків криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

По-четверте, засоби криміналістичної тактики необхідно розглядати із урахуванням комплексного, системно-структурного та діяльнісного підходів, тому, на наш погляд, у визначенні поняття цієї криміналістичної категорії необхідно врахувати два важливі аспекти. З одного боку, засоби криміналістичної тактики мають враховувати тактичні рекомендації щодо організації і планування розслідування і судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів кримінального провадження (слідчого, детектива, прокурора, адвоката, судду (судді) та ін.) і прийомів провадження ними окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, фіксацію та вилучення доказової інформації, встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. З іншого боку, засоби криміналістичної тактики також мають враховувати тактичні рекомендації щодо тактичного впливу на осіб, поведінка яких пов'язана із формуванням джерел криміналістичної інформації (підозрювані, обвинувачені, потерпілі, свідки, поняті) з метою подолання протидії подолання протидії або встановлення ефективної взаємодії із ними шляхом їх залучення до розслідування (судового розгляду), налагодження психологічного контакту і використання оптимальних форм тактико-психологічного впливу і управління їх поведінкою в інтересах встановлення об'єктивної істини.

П'яте, поняття засобів криміналістичної тактики має збиральний характер і відображає комплексність та багатофункціональність можливостей розробки та використання засобів досягнення цілей розслідування та судового розгляду за допомогою засобів тактико-криміналістичного спрямування. Даним поняттям позначають оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені у тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, тактичних комбінаціях та тактичних операціях незалежно від того, чи мають вони інтелектуально-предметну, чи інтелектуально-функціональну сутність, чи розглядається вона як визначення лінії та способів поведінки суб'єктів кримінального провадження механізми їх впливу і т.д. Поняття засобів криміналістичної тактики мають відповідати її найбільш загальним по-

ложенням, хоча й наповнюються специфічним змістом. Це пов'язано із виконанням своєрідної діяльності (слідчої, детективної, прокурорської, адвокатської, експертної, судової та ін.) та функціональним спрямуванням діяльності її учасників. Тому саме поняття «засоби криміналістичної тактики» є комплексним та багатофункціональним, воно має збиральний характер і у своїй сутності являє собою оптимальну сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів, які спрямовані на ефективне вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях.

На наш погляд, *засоби криміналістичної тактики* – це оптимальна сукупність взаємозв'язаних єдиною метою дій та прийомів тактико-криміналістичного спрямування, які втілені у тактичних прийомах, тактичних рекомендаціях, тактиці проведення процесуальних і непроцесуальних дій, тактичних комбінаціях та операціях, що використовуються у своїй діяльності слідчим, детективом, прокурором, оперативним працівником, адвокатом, суддею (судом) та спрямовані на забезпечення найбільш ефективного вирішення тактичних (проміжних) завдань, що виникають у певних слідчих ситуаціях, з метою підвищення якості та результативності кримінального провадження та його оптимізації.

Важливим напрямком удосконалення положень криміналістичної тактики є розроблення системи засобів криміналістичної тактики. Як зазначає В. Ю. Шепітько, системність криміналістичної тактики простежується в її закономірних зв'язках, взаємообумовленості певних структурних елементів – тактичних прийомів, комбінацій (систем) чи тактичних операцій, механізмі їх реалізації. Сьогодні у криміналістичній тактиці існує маса дискусійних положень і концепцій, виникають псевдотеорії, пропонуються умоглядні конструкції [34, с. 3,5]. Досліджуючи означену проблематику, В. Ю. Шепітько та В. А. Журавель правильно акцентують увагу, що під системою тактичних засобів слід розуміти сукупність тактичних засобів (прийомів, рекомендацій) у різному їх сполученні, які вже містять у собі тактику слідчої дії та спрямовані на вирішення різноманітних завдань у ситуаціях, що виникають [36, с. 187]. Тому визначення основних напрямків удосконалення криміналістичної тактики має базуватися на уявленнях про систему засобів криміналістичної тактики, в якій різні засоби покликані відображати розвиток змісту її предмета і забезпечувати потреби правозастосовчої практики в сфері боротьби зі злочинністю і здійснення правосуддя, оптимізувати їх застосування.

У криміналістичній літературі існують різні підходи до визначення системи засобів криміналістичної тактики. Так, В. С. Кузмічов та Г. І. Прокопенко пропонують в системі засобів криміналістичної тактики розглядати такі компоненти: а) процесуальні (слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії); б) непроцесуальні (тактичний прийом, тактичне рішення, тактична

комбінація та тактична операція) [2, с. 184]. Як вбачається, такий підхід є дискусійним та потребує додаткового обґрунтування. На наш погляд, передусім, помилковість такого поділу полягає в тому, що вказаними науковцями запропоновані до розгляду непроцесуальні засоби криміналістичної тактики не охоплюють усю систему можливих тактичних засобів, залишаючи поза увагою: тактичну рекомендацію; тактичну комбінацію; тактичну операцію та ін.

Крім цього, як вбачається, наш погляд, такий підхід викликає певне заперечення щодо віднесення зазначеними науковцями процесуальних дій, як вони вказують «слідчі дії, оперативно-розшукові заходи, відібрання пояснень, витребування документів, призначення відомчої ревізії) слідчих (розшукових) дій» взагалі тактико-криміналістичних засобів. Очевидно, що усі наявні в криміналістиці і на практиці такі засоби (тактичні прийоми, тактичні рекомендації, тактичні комбінації, тактичні операції та інші реалізуються в межах проведення процесуальних дій (слідчої, судової, негласної слідчої (розшукової) дії та ін.). Виходячи із цього, самі процесуальні дії не можуть розглядатися як засоби криміналістичної тактики, оскільки тут мова може йти лише про тактику їх проведення та реалізації, яка і є різновидом засобів криміналістичної тактики.

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька [34], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи (підсистема) тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); г) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [22, с. 133].

У процесі анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом – 86%; тактична рекомендація – 61,4%; системи (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) – 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії – 93,4%; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) – 56,6% [31, с. 190–193]. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії. У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому

ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації [22, с. 133]. Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію та раціоналізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є правильною і своєчасною. Такі висновки підтверджуються результатами проведеного нами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ, щодо їхньої думки про те, яким чином необхідно здійснювати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, організаційно-технічні й інші заходи, зокрема, 68,85% респондентів вказали на комплексний характер їх реалізації, 28,28% зазначили, що вони проводяться ізольовано, 2,85% – інше [32, с. 62]. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів являється актуальним і зумовленим потребами судово-слідчої практики.

З огляду на викладене, система засобів криміналістичної тактики засобів криміналістичної тактики включає: 1) *тактичний прийом* як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; 2) *тактична рекомендація* – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; 3) *тактична комбінація* як система (підсистема) тактичних прийомів, упорядкована сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації; 4) *тактична операція* як система процесуальних та непроцесуальних дій (заходів), яка спрямована на вирішення окремого (проміжного) тактичного завдання розслідування у відповідній слідчій або судовій ситуації; 5) *тактика слідчої (розшукової) дії*, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; 6) *тактика негласної слідчої (розшукової) дії*; 7) *тактика судової дії*; 8) *тактика взаємодії*.

У системі засобів криміналістичної тактики, на наш погляд, необхідно виділяти і *тактику взаємодії*, яка являє собою діяльність слідчого (детектива) щодо налагодження зв'язку й узгоджених заходів із вирішення тактичних завдань розслідування зі службовими особами судових, правоохо-

ронних та інших державних органів, громадськими організаціями, окремими громадянами. Такий процес взаємодії здійснюється також між слідчим та іншими учасниками кримінального провадження: потерпілим і його законним представником, підозрюваним (обвинуваченим), його представником і захисником, свідком, спеціалістом та експертом. Взаємодія може бути конструктивною, якщо процесуальні, професійні й особисті інтереси її учасників збігаються. Водночас, така взаємодія може мати й конфліктний характер, якщо її учасники мають протилежні, суттєво незбіжні процесуальні й особисті інтереси та завдання. Спостерігається й змішаний тип взаємодії в умовах, коли інтереси учасників збігаються частково. Залежно від умов взаємодії слідчий (детектив) обирає найбільш доцільні тактичні прийоми з налагодження співпраці, для усунення причин конфлікту та результативного встановлення сутності кримінально-релевантної події та її обставин [24, с. 246]. Тому виокремлення у системі засобів криміналістичної тактики такого нового напрямку як тактика взаємодії є логічним та обґрунтованим.

Висновки. Однією із визначальних тенденцій розвитку криміналістичної науки в умовах сьогодення є розроблення та формування ефективної та дієвої системи засобів, методів та технологій протидії викликам сучасній злочинності. Такий процес потребує активізації формування та реалізації тактичного потенціалу та інструментарію, спрямованого на підвищення ефективності та результативності діяльності щодо розслідування та попередження злочинів, яке знаходиться у сфері завдань криміналістичної науки [35, с. 147]. У цьому плані важливим завданням подальшого розвитку криміналістики є удосконалення поняття та системи засобів криміналістичної тактики із огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики. Водночас, необхідно зазначити, що сьогодні у криміналістиці проблема сучасного розуміння засобів та системи криміналістичної тактики є дискусійною і недостатньо розробленою.

Відтак, у сучасних реаліях досить актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах діяльності, як правозастосовної, так і злочинної. Вочевидь, мова йде про застосування системно-структурного, діяльнісного, технологічного та інших підходів до вивчення перспектив та можливостей розширення меж застосування криміналістичних знань та засобів криміналістичної тактики в сучасних умовах. При цьому, не потрібно обмежуватися лише сферою досудового розслідування, як традиційно у багатьох криміналістичних джерелах це питання розглядається, що, на наш погляд, є не правильним, і сьогодні потребує уточнення, перегляду таких підходів, а також подальших наукових досліджень з цієї проблематики. Як вбачається, означені проблемні питання у значній мірі нерідко визначають перспективні інноваційні напрями криміналістичних досліджень у цій царині знань.

Список використаних джерел

1. Асташкина, Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие. М. : Приориздат, 2003. 112 с.
2. Баев О. Я. Избранные работы : в 2 т. Воронеж : Издательство Воронежского государственного университета, 2011. 616 с.
3. Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процесуальный закон. Воронеж, 1977. 198 с.
4. Бахин В. П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики : лекция. Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. 62с.
5. Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін. Криміналістика: Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.
6. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика : навч. посіб.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. К.: Атіка, 2012. 496 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. 240 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. М.: Юристъ, 1997. 408 с.
9. Берназ П. В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 4. С. 49–53.
10. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Іпрінь: ВТФ «Перун», 2005. 1440 с.
12. Gross H. Gesammelte Kriminalistische Aufs tze. Leipzig: F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. VIII. 432 p.
13. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. К.: Вища школа, 1984. 256 с.
14. Гришко І. К. Роль тактичних засобів розслідування у протидії злочинності // Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали науково-практичної інтернет-конференції (29 квітня, 2020 р., м. Одеса). Одеса : ОДУВС, 2020. С.11–15.
15. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭкст, 2002. 305 с.
16. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Вісник академії правових наук України. 2009. № 2(57). С. 197–208.
17. Капустіна М. В. Забезпечення криміналістичне // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с. С.284–285.

18. Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства: монография. Томск: Изд-во Томск. Ун-та, 2013. 164 с.
19. Князьков А. С. Классификация тактических приемов как «проблемное поле» криминалистической тактики. Вестник Томского государственного университета. 2012. № 3 (5). С. 39–57.
20. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
21. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск № 57. С. 336–341.
22. Криміналістика: підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2008. 464 с.
23. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
24. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
25. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.
26. Лозовский Д. Н. Методы расследования преступлений: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 168 с.
27. Салтевский М. В. Средства криминалистической тактики (методологический аспект) // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. 1998. Вип. 1. С. 148–159.
28. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекцій. За заг ред. В. І. Галана К.: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.
29. Федоров Г. В., Григорович В. А. Инновационные направления развития криминалистики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2012. 272 с.
30. Чебуренков А. А. Основы теории расследования. Монография. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 176 с.
31. Шевчук В. М. Роль тактичних засобів у протидії злочинності // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р.). Херсон, 2014. – С. 190–193.
32. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
33. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування) // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.
34. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.
35. Шепітько В. Ю. *Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій*

експертизи та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С.147–150.

36. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. Питання боротьби зі злочинністю. Харків, 2009. Вип. 18. С. 187.
37. Якушин С. Ю. Тактические решения следователя и средства их реализации при расследовании преступлений: исходные положения частной криминалистической теории. // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки . 2010. Т. 150, кн 5. С. 237–244.
38. Якушин С. Ю. Тактические задачи при расследовании преступлений: понятие и виды // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки . 2010. Т. 152, кн 4. С.204–205.

References:

1. Astashkina, EN, Marochkin, NA, Mikhilchuk, AE & Reshetnikov, VY (2003). Rassledovanie prestuplenij. Kriminalisticheskie komplekxy. Navchalnij posibnik [Crimes Investigation. Criminalistic Complexes. Study Guide] (p. 3). Moscow: Priorizdat [in Russian].
2. Baev, O. Ya. (2011). Izbrannye raboty [Selected works]. (Vols. 1–2), (pp. 216–236). Voronezh : Izdatelstvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
3. Baev, O. Ya. (1977). Kriminalisticheskaya taktika i ugovovno-procesualnyj zakon [Forensic tactics and criminal procedure law] (p.18). Voronezh [in Russian].
4. Bahin, V. P. (1999). Ponyatie, sushnost i sodержanie kriminalisticheskoy taktiki. Lekciya [Concept, essence and content of forensic tactics. Lecture.] (p. 17). Simferopol: Tavricheskij ekologicheskij institut [in Ukrainian].
5. Bilenchuk (Eds.), P. D., Lisichenko, V. K., Klimenko, N. I. & others. (2001). Kriminalistika: Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]. (2nd ed., rev.) Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Pryahin, Ye. V. (Eds.), Blaguta, R. I., Sibirna, R. I., Baranyak, V. M. & others. (2012). Kriminalistika. Navchalnij posibnik [Criminalistics. Study Guide]. (Pp. 147–155). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
7. Belkin, R. S. (2001). Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya. Zlobodnevyne voprosy rossijskoj kriminalistiki [Criminalistics: problems of today. Topical issues of Russian criminalistic] (Pp.17, 68–91). Moscow: NORMA-INFRA-M [in Russian].
8. Belkin, R. S. (1997). Kurs kriminalistiki T. 1: Obshaya teoriya kriminalistiki. [Criminalistics course. Volume 1: General theory of criminalistic]. (Vols. 1–3), (pp. 275–277). Moscow: Yurist [in Russian].
9. Bernaz, P. V. (2015). Innovaciyi – osnova kriminalistichnogo zabezpechennya diyalnosti z rozsliduvannya zlochyniv [Innovation-the basis of forensic support for crime investigation activities]. (Pp. 49–53). Pivdenoukrayinskij pravnychij chasopis (№.4) [in Ukrainian].

10. Vilgushinskij, M. J. (2011). Taktika sudovogo slidstva v sistemi kriminalistiki : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09. [Tactics of judicial investigation in the system of criminalistics: abstract of the dissertation of the candidate of legal Sciences: 12.00.09] (Pp. 6–7). Kharkov [in Ukrainian].
11. Busel, V. T. (Eds.). (2005). Velikij tлумachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. (P.329). Kyiv: Iprin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
12. Gross, H. (1902). Gesammelte Kriminalistische Aufs tze [Collected Criminalistic Essays] (Bd. I. VIII), (P. 432). Leipzig: F. C. W. Vogel.
13. Goncharenko, V. I. (1984). Nauchno-tehnicheskie sredstva v sledstvennoj praktike. [Scientific and technical means in investigative practice]. (Pp. 7–10). Kyiv [in Ukrainian].
14. Grishko, I. K. (2020). Rol taktichnih zasobiv rozsliduvannya u protidii zlochinnosti. Kriminalistichni ta psihologichni aspekti dosudovogo rozsliduvannya: materialy naukovopraktichnoyi internet-konferenciyi (29 kvitnya, 2020 r., m. Odesa). [The role of tactical investigative tools in countering crime. Criminalistic and psychological aspects of preliminary investigation: materials of scientific and practical Internet conference (April 29, 2020, Odessa)]. (Pp. 13–14, 15). Odesa : ODUVS [in Ukrainian].
15. Golovin, A. Yu. & Yablokov, N. P. (Eds.). (2002). Kriminalisticheskaya sistematika [Forensic systematics]. (P. 215). Moscow: LeksEkst [in Russian].
16. Zhuravel, V. A. (2009). Sistemi slidchih dij ta taktichni operaciyi v strukturі okremoyi kriminalistichnoyi metodiki rozsliduvannya zlochiniv [Systems of investigative actions and tactical operations in the structure of a separate forensic methodology for investigating crimes]. (№ 2(57)), (pp. 197–208). Visnik akademiyi pravovih nauk Ukrayini. [in Ukrainian].
17. Kapustina, M. V. (2016, 2018). Zabezpechennya kriminalistichne [Forensic support] .Velika ukrayinska yuridichna encyklopediya (Vols 1–20). Kharkov : Pravo. Vol. 20: Kriminalistika, sudova ekspertiza, yuridichna psihologiya. (V. Yu. Shepitko (Ed.) and others.) : Nac. akad. prav. nauk Ukrayini; In-t derzhavi ta prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrayini; Nac. yurid. un-t im. Yaroslava Mudrogo. (Pp.284–285) [in Ukrainian].
18. Knyazkov, A. S. (2013). Analiticheskie taktiko-kriminalisticheskie sredstva dosudebnogo proizvodstva: monografiya [Analytical tactical and forensic means of pre-trial production: monograph]. (Pp. 9–14). Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo Universiteta [in Russian].
19. Knyazkov, A. S. (2012). Klassifikacii takticheskikh priemov kak «problemnoe pole» kriminalisticheskoy taktiki [Classification of tactical techniques as a «problem field “of criminalistic tactics]. (№ 3(5)), (pp. 39–57). Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].
20. Kogutich, I. I. (2008). Kriminalistika. Kurs lekcij [Criminalistics. Course of lectures]. (Pp. 297–298). Kiyiv: Atika [in Ukrainian].
21. Kogutich, I. I. (2013). Tendenciyi pristosuвання kriminalistichnih znan u zdiiśnenni sudochinstva [Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings]. Visnik Lvivskogo universitetu. A series of legal. (Issue 57), (pp. 336–341, 338–339). [in Ukrainian].

22. Shepitko, V. Yu. (Eds.), Konovalova, V. O. & Zhuravel, V. A. and other. (2008). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook]. (4-th ed., rev.). (P. 133). Kharkov: Pravo [in Ukrainian].
23. Pyaskovskij, V. V., Chornous, Yu. M., Ishenko, A. V. & Alyeksyeyev, O. O. and other. (2015). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook]. (P. 288). Kiyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
24. Tishenko, V. V. (Eds.). (2017). *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook]. (Pp. 243–246). Odessa: Vidavnichij dim «Gelvetika» [in Ukrainian].
25. Kuzmichov, V. S. & Prokopenko, G. I. (2001). *Kriminalistika: navch. posibnik*. [Criminalistics. Textbook]. (P. 184). Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
26. Lozovskij, D. N. (2010). *Metody rassledovaniya prestuplenij: monografiya* [Methods of crime investigation: monograph]. (P. 70). Moscow: Yurlitinform [in Russian].
27. Saltevsij, M. V. (1998). *Sredstva kriminalisticheskoy taktiki (metodologicheskij aspekt)* [Tools of criminalistic tactics (methodological aspect)]. (Issue 1), (pp. 148–159). *Visnik Luganskogo institutu vnutrishnih sprav MVS Ukrayini*. [in Ukrainian].
28. Udovenko, Zh.V. & Galan, V. I.(Eds.). (2016). *Kriminalistika Konspekt lekcij*. [Criminalistics. Lecture notes]. (P.133). Kiyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
29. Fedorov, G. V. & Grigorovich, V. L. (2012). *Innovacionnye napravleniya razvitiya kriminalistiki: monografiya* [Innovative directions of development of criminalistics: monograph.] (P.7). Moscow: Yurlitinform [in Russian].
30. Cheburenkov, A. A. (2010). *Osnovy teorii rassledovaniya. Monografiya*. [Fundamentals of investigation theory. Monograf]. (Pp.59–68). Moscow: Yurlitinform [in Russian].
31. Shevchuk, V. M. (2014). *Rol taktichnih zasobiv u protidiviyi zlochinnosti* [The role of tactical means in countering crime]. *Pravova derzhava: istoriya, suchasnist ta perspektivi formuvannya v Ukrayini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhgorod, 28 lyut. – 1 berez. 2014)* [Legal state: history, modernity and prospects of formation in Ukraine: materials of international science-practical Conf. (m. Uzhgorod, February 28-March 1, 2014)]. (Pp. 190–193). Kherson [in Ukrainian].
32. Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya*. [Tactical operations in criminology: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph.] Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
33. Shepitko, V. Yu. (2008). *Zasobi kriminalistichnoyi taktiki v diyalnosti organiv dosudovogo slidstva (problemi efektyvnosti zastosuvannya)*. [Means of forensic tactics in the activities of pre-trial investigation bodies (problems of effectiveness of their use)]. *Pravovi zasadi pidvishennya efektyvnosti borotbi zi zlochinnistyu v Ukrayini : materialy nauk. konf., 15 trav. 2008* [Legal basis for improving the effectiveness of crime control in Ukraine: proceedings of the scientific conference, may 15, 2008]. (Pp. 172–174, 174). Kharkov [in Ukrainian].

34. Shepitko, V. Yu. (2007). Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya [Criminalistic tactics (system-structural analysis): monograph]. (P.3). Kharkov: Kharkov legal [in Ukrainian].
35. Shepitko, V. Yu. (2019). Innovaciyi v kriminalistici yak vidzerkalennya rozvitku nauki [Innovations in criminology as a reflection of the development of science]. Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistici, sudovij ekspertizi ta yuridichnij praktici : materiali mizhnar. «kruglogo stolu» (Kharkov, 12 grud. 2019) [Innovative methods and digital technologies in criminology, forensic expertise and legal practice: materials of the international «round table» (Kharkov, December 12, 2019)]. NDI vivchennya problem zlochinnosti imeni akademika V. V. Stashisa NAPrN Ukrayini. (Pp. 147–150). Kharkov : Pravo [in Ukrainian].
36. Shepitko, V. Yu. & Zhuravel, V. A. (2009). Organizacijno-taktichni zasobi: ponyattya ta znachennya [Organizational and tactical tools: concept and meaning]. Pitannya borotbi zi zlochinnistyuu. (Issue 18), (p. 187). Kharkov [in Ukrainian].
37. Yakushin, S. Yu. (2010a). Takticheskie resheniya sledovatelya i sredstva ih realizacii pri rassledovanii prestuplenij: ishodnye polozheniya chastnoj kriminalisticheskoy teorii [Tactical decisions of the investigator and means of their implementation in the investigation of crimes: starting points of private criminalistic theory]. (Vol.150, book 5), (pp.237–244). Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki [Scientific notes of Kazan University. Series of Humanitarian Sciences] [in Russian].
38. Yakushin S. Yu. (2010b). Takticheskie zadachi pri rassledovanii prestuplenij: ponyatie i vidy [Tactical tasks in the investigation of crimes: the concept and types]. (Vol.152, book 4), (pp.204–205). Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki [Scientific notes of Kazan University. Series of Humanitarian Sciences] [in Russian].

Шевчук В. М. Средства криминалистической тактики: понятие и система

Статья посвящена исследованию актуальных проблем средств криминалистической тактики, их понятия и системы. Анализируются современные тенденции и научные подходы в криминалистике, посвященные исследованию средств криминалистической тактики. Рассматривается современное понимание понятия средств криминалистической тактики, предложено его определения с учетом традиционных и инновационных подходов в криминалистической науке. Отмечается, что понятие «средства криминалистической тактики», которое применяется сегодня в криминалистике, носит собирательный и обобщающий характер, отражает комплексность и многофункциональность разработки и использования средств достижения целей расследования и судебного разбирательства. Определены основные инновационные направления исследований и проблемы использования средств криминалистической тактики в правоприменительной деятельности, обеспечивающие ее эффективность и результативность.

Обосновывается, что одним из самых важных задач дальнейшего развития криминалистики является совершенствование существующей системы средств

криміналістической тактики ввиду появления, развитие и современное состояние отдельных инновационных направлений этой области криминалистики и расширение границ применения средств криминалістической тактики в различных видах юридических практик (следственной, судебной, прокурорской, адвокатской, розыскной, детективной и др.). Отмечается, что дальнейших разработок требуют проблемы исследования традиционных и новых средств криминалістической тактики как: тактический прием; тактическая рекомендация; тактическая комбинация; тактика следственного (розыскного) действия; тактика негласной следственной (розыскной) действия; тактика судебного действия; тактика организации и проведения тактических операций и др. Сформулировано систему средств криминалістической тактики, научные подходы и предложения по решению исследуемых проблем, определены инновационные направления развития.

Ключевые слова: криминалістическая тактика, средства криминалістической тактики, инновации в криминалістической тактике, границы применения криминалістической тактики, новые средства криминалістической тактики.

Shevchuk V. Means of criminalistic tactics: concept and system

The article is devoted to the study of current problems of criminalistic tactics, their concept and system. The modern tendencies and scientific approaches in criminalistics devoted to research of means of criminalistic tactics are analyzed. The modern understanding of the concept of means of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. It is noted that the concept of «means of criminalistic tactics», which is used today in criminalistics, is collective and generalizing, reflecting the complexity and versatility of the development and use of means to achieve the objectives of investigation and trial. The main innovative directions of research and problems of use of means of criminalistic tactics in law enforcement activity which provide its efficiency and effectiveness are defined. The interrelation of means of criminalistic tactics with practice, modern achievements of science and technology, tendencies of development of criminalistics and other sciences is traced, their innovative character is noted.

It's substantiated that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the existing system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of some innovative areas of criminalistics and expand the application of criminalistic tactics in various legal practices (investigative, judicial, prosecutorial, lawyer, search, detective, etc.). Research of new means of criminalistic tactics largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in this field of knowledge. The use of criminalistic tactics should cover all types of activities, taking into account the trend of integration of scientific knowledge, application and implementation of interdisciplinary research and their further active use in legal practice.

It is noted that further development requires the study of traditional and new means of criminalistic tactics such as: tactical admission; tactical recommendation; tactical

combination; tactics of investigative (search) action; tactics of unspoken investigative (search) action; tactics of judicial action; tactics of organizing and conducting tactical operations, etc. Means of criminalistic tactics that are actually real used and potentially designed to achieve the objectives of criminal justice form a «tactical arsenal» of investigator, detective, prosecutor, operatives, lawyer, judge (court), which allows them to successfully solve tactical problems that arise at each stage criminal proceedings, taking into account the peculiarities of the event being investigated or considered in court, investigative and judicial situations, determinant factors influencing the choice and expediency of the use of certain types of tactical means or their system, etc. The system and main functions of criminalistic tactics, scientific approaches and proposals for solving the researched problems are formulated, innovative directions of development are determined.

Key words: criminalistic tactics, means of criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new means of criminalistic tactics.

ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю: проблеми правового захисту / редкол.: В. С. Батишгарєєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтуєєва та ін. Харків : Право, 2019. С. 345–350.

Сучасний розвиток криміналістики та практика протидії злочинності свідчить про те, що однієї із визначальних тенденцій є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів з метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. Така тенденція все в більшій мірі проявляється у розвитку криміналістичної тактики та дослідженнях її засобів й спрямована на розробку комплексів процесуальних та непроцесуальних дій (заходів) для досягнення цілей і вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування кримінальних проваджень. При цьому тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів являють собою певні інструменти збирання і перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії по-

ведінки у процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину [7, с.50].

У криміналістичній літературі зустрічаються різні інтерпретації засобів криміналістичної тактики. Так, В. П. Бахін зазначає, що основними засобами криміналістичної тактики є тактичні прийоми й рекомендації, а також слідчі дії, у межах яких вони реалізуються [1, с.17]. В. Ю. Шепітько погоджується з цією позицією не в повній мірі і пише, що акцентування уваги на тому, що перераховані засоби є головними, є не зовсім справедливим. Засобами криміналістичної тактики є також системи тактичних прийомів (тактичні комбінації), тактичні операції, тактика окремої слідчої дії та ін. [6, с. 26].

На наш погляд, заслуговують на увагу дослідження цієї проблеми В. Ю. Шепітька[6], який до засобів криміналістичної тактики відносить: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактична рекомендація – науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) системи (підсистема) тактичних прийомів – упорядкована сукупність взаємопо-в'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); г) тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) система слідчих або інших дій (тактична операція), спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [4, с. 232].

Розглядаючи тактичний прийом як один із найважливіших засобів криміналістичної тактики, Р. С. Белкін вказує, що тактичний прийом – це найбільш раціональний та ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в даних умовах лінію поведінки особи, що здійснює процесуальну дію [2, с.143]. На нашу думку, тактичний прийом необхідно розглядати як спосіб дії, оскільки саме в цьому виявляється його сутність. В. Ю. Шепітько визначає тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети заснований на психологічному механізмі його реалізації і найбільш раціональний і ефективний у певних ситуаціях [6, с.37].

У процесі анкетування та інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС (поліції) та СБУ нами було з'ясовано: які засоби криміналістичної тактики найчастіше застосовуються у практичній діяльності? Результати наступні: тактичний прийом – 86%; тактична рекомендація – 61,4%; системи (підсистема) тактичних прийомів (тактична комбінація) – 64%; тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії – 93,4%; д) система слідчих або інших дій (тактична операція) – 56,6%. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що практичні працівники серед засобів криміналістичної тактики найчастіше застосовують тактику слідчої (судової) дії.

У цьому відношенні певний науковий інтерес являє собою точка зору науковців, які акцентують увагу на тому, що певним фундаментом, «часткою», на якому ґрунтується криміналістична тактика є тактика слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації [4, с. 232]. Тому важливим є виокремлення і дослідження такого тактичного засобу, як тактика слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової), судової дії, оперативно-розшукового, забезпечувального заходу, які можуть застосовувати як одиничні, так і в комплексі, спрямовані на оптимізацію кримінального провадження.

Варто зазначити, що у спеціальній літературі неодноразово зверталася увага на те, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Вони досягають мети, як правило, лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також у комбінації з іншими тактичними прийомами. Виходячи з цього, сама постановка проблеми про комплексне використання засобів криміналістичної тактики є своєчасною.

Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс», «криміналістичний комплекс», «тактико-криміналістичний комплекс», «організаційно-тактичний комплекс» та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності та змісту. У зв'язку із цим О. Ю. Головін зазначає, що, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних дій, заходів і прийомів немає до цього часу, так само як і немає єдиного напрямку їх систематизації [3, с.215].

Виходячи з викладеного, одним із нагальних завдань теоретичної розробки проблематики комплексного використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце і взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття і тільки тоді безпосередньо приступити до наукової розробки проблеми. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його структури, співвідношення компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного тощо.

Досліджуючи систему засобів криміналістичної тактики, необхідно враховувати, що тактична операція поряд з тактичною комбінацією є різновидами тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, суддею) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація і тактична операція – динамічні категорії, сутністю

яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі певних критеріїв.

На наш погляд, з метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому провадженні – про систему судових дій, організаційно-технічних, забезпечувальних та інших заходів), а термін «тактична комбінація» – лише відносно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої (судової) дії. При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування злочинів та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Таким чином, розробка тактико-криміналістичних комплексів як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методику розслідування. Тому наукові дослідження в цьому напрямку мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій та тактичних комбінацій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції (тактичні комбінації) потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій та тактичних комбінацій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації, містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорії криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури. У зв'язку з цим, правильно зазначається у спеціальній літературі, до інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки в галузі криміналістичної тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та прилаштовані до потреб слідчої практики тактико-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, методи фіксації, накопичення, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми слідчих дій та перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін. [3, с. 45].

У сучасній криміналістиці проблеми побудови та реалізації тактико-криміналістичних комплексів у кримінальному провадженні на сьогодні є одним із інноваційних напрямків удосконалення тактики та методики розслідування окремих видів злочинів та виступає перспективним напрямком проведення криміналістичних досліджень. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного розроблення типових тактичних операцій (тактичних комбінацій) при розслідуванні окремих видів злочинів та їх впровадження у практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Література:

1. *Бахин В. П.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики: лекция. Симферополь: Таврический экологический ин-т, 1999. 80 с.
2. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. М.: Юрид. лит., 1988. 304 с.
3. *Головин А. Ю.* Криминалистическая систематика / под ред. Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭкст, 2002. 305 с.
4. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 456 с.
5. *Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К.* Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 39–46.
6. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. 432 с.
7. *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. Казань : Казан. ун-т, 2010. 178 с.

**ЧИННИК РАПТОВОСТІ:
СУТНІСТЬ ТА ЙОГО
ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНЕ
ЗНАЧЕННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

The 9th International conference – Science and society (February 1, 2019) Accent Graphics Communications & Publishing, Hamilton, Canada. 2019. Pp. 1351–1359.

У сучасній криміналістиці однією із актуальних напрямків наукових досліджень є проблема наукових розробок чинника раптовості та з'ясування його сутності та значення у розслідуванні злочинів. Насьогодні ця проблематика досліджується у спеціальній літературі [1; 2; 3], але, разом із тим, дискусійними залишаються ціла низка окремих питань, що потребують критичного їх аналізу та глибокого осмислення. У зв'язку із чим, постає необхідність вивчення, дослідження та уточнення деяких дискусійних проблем щодо чинника раптовості у криміналістиці.

Передусім, варто зазначити, що одним із важливих завдань наукових розвідок криміналістичних досліджень постає питання про з'ясування сут-

ности та поняття цієї криміналістичної категорії, оскільки існують різні підходи у його визначенні, але одностайності у науковців з цих питань, на жаль, на сьогодні не спостерігається.

Вивчення та дослідження криміналістичної літератури, присвяченій цій проблематиці, дають можливість дійти нам до висновку, що сутність раптовості у слідчій діяльності полягає у виборі і реалізації слідчим системи заходів, прийомів, дій, що забезпечують необхідні умови для збору доказової і орієнтуючої інформації на основі несподіванки їх характеру і змісту для відповідних учасників розслідування, тобто у цілеспрямованому створенні відповідних умов використання чинника раптовості, а не певних ускладнень для учасників такого процесу. На наш погляд, метою раптовості дій слідчого є досягнення ефекту їх несподіванки. При цьому несподіваними можуть бути: а) час дії; б) місце дії в) зміст дії; г) учасники слідчої (розшукової) дії. Іноді ці компоненти взаємопов'язані і поєднуються, наприклад, при несподіваному для підозрюваного (за часом і місцем) затриманні на місці вчинення злочину.

Чинник раптовості може бути використано не тільки слідчим, а й проти-діючою йому стороною – підозрюваним, обвинуваченим і особами, які зацікавлені у протидії розслідуванню. Для підозрюваного несподіваними можуть бути: проведення слідчої (розшукової) дії взагалі або проведення її в певний час або певному місці; застосування того чи іншого тактичного прийому в ході слідчої (розшукової) дії; отримання інформації від слідчого про залучення в процес доказування осіб, участь яких виключалася підозрюваним зовсім, або передбачалося на більш пізньому етапі розслідування і т. п. Несподіваним може бути зміст переданої слідчим інформації про виявлення нових доказів або використання таких об'єктів при провадженні слідчої (розшукової) дії. Для слідчого несподіваним може бути: дія або поведінка підозрюваного, використання його зв'язків; виникнення нових обставин, що потребують реакції з боку слідчого. Це може бути поява нової доказової інформація, зникнення тих чи інших осіб, які залученні у процес, відмова від раніше повідомлених показань або їх зміна і т. п. Ускладнити розслідування може й раптове виникнення інших обставин, у тому числі технічного і організаційного характеру.

Раптовим як для слідчого, так і для інших осіб може бути і сама подія, яка підлягає розслідуванню, що істотно впливає на характер використовуваних в ході слідства прийомів і засобів. Раптовість може бути властива і розслідуваній події, коли воно стало несподіваним як для безпосередніх учасників, так і для свідків. Яскравим прикладом раптовості розслідуваної події є дорожньо-транспортна пригода, коли його учасники за кілька миттєвостей до цього ніяк не припускали про його послідувачі наслідки. Настільки ж раптовими можуть бути злочини, вчинені в стані фізіологічного афекту, спровокованого протиправною або аморальною поведінкою по-

терпілого і виводить психіку людини із звичайного стану, що порушує нормальну мотивацію його поведінки і оцінку наслідків своїх вчинків; вчинення розбійницьких нападів супроводжується раптовістю дій.

Чинник раптовості може бути використано підозрюваним та іншими особами в різній формі причетними до злочину з метою протидії розслідуванню та встановленню істини. Для цього зазначеними особами можуть застосовуватися протизаконні дії. Протидію розслідуванню, причому несподівано, може здійснювати і захисник, недобросовісно виконуючи свої обов'язки і використовуючи для цього надані йому кримінально-процесуальним законом права або взагалі вчиняти незаконні дії. Успіх в подоланні такої протидії та досягнення позитивних результатів розслідування багато в чому визначається тактикою проведення слідчих (розшукових) дій, серед яких найбільш ефективними є тактичні прийоми [4, с. 322], засновані на використанні чинника раптовості. Все це прямо впливає на слідчу ситуацію і безпосередньо відбивається на програмі дій слідчого по її вирішенню. Варіанти використання тактичного прийому, заснованого на факторі раптовості, різні. Особливо ефективним може бути несподіване участь живого потерпілого, або затриманого співучасника, або невідомого підозрюваному очевидця в слідчих (розшукових) діях, що проводяться у присутності або за участю підозрюваного, наприклад, пред'явлення для впізнання, одночасний допит раніше допитаних осіб, обшук, перевірка показань на місці, слідчий експеримент та ін.

Слід зазначити, що важливим засобом подолання протидії розслідуванню може слугувати чинник раптовості, який буде проявлятися у такій організації слідчої роботи, яка забезпечує непередбаченість змісту та характеру дій слідчого протидіючою стороною. Метою раптовості слідчих (розшукових) дій є досягнення ефекту їх несподіванки для суб'єктів протидії. Несподіване проведення самої слідчої (розшукової) дії (огляду місця події, допиту, обшуку тощо), часу, місця їх проведення впливають на дану особу, позбавляють її можливості здійснити продуману протидію встановленню всіх обставин події. Раптове проведення огляду місця події та одночасне проведення допитів осіб, причетних до неї, позбавляють останніх можливості обміркувати та обрати єдину лінію поведінки (захисту), запобігають змові співучасників та сприяють отриманню правдивих і повних свідчень від ще «незацікавлених» у результатах розслідування осіб. Оперативне проведення огляду місця події, у разі своєчасного звернення заявника, попередить знищення доказів, забезпечить збереження та виявлення слідів та засобів вчинення злочину. Проте, раптовість при проведенні розслідування досягається аж ніяк не за рахунок непродуманих рішень та дій, при прийнятті даного тактичного рішення необхідне врахування всіх плюсів та мінусів визначеного моменту проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. За умови проведення такого огляду про-

понується залучати інших досвідчених слідчих та оперативних працівників для одночасного проведення допиту тих осіб, які можливо причетні до скоєння відповідного злочину або володіють криміналістично-значущою інформацією. До проведення цих слідчих (розшукових) дій необхідно ретельно підготуватись, зокрема, визначити перелік питань, з урахуванням обраних допитуваними особами версій, забезпечити відповідне технічне оснащення слідчих (розшукових) дій [4].

На наш погляд, використання чинника раптовості є умовою ефективності провадження слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та тактичних операцій. Для отримання доказів особливого значення набуває огляд місця події, допит свідків, потерпілих, підозрюваних, обшук, пред'явлення для впізнання. Застосування даного тактичного прийому не тільки сприяє встановленню істини у кримінальному провадженні, а й допомагає якнайшвидшому припиненню подальшої, злочинної діяльності та відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

Розглядаючи зміст дій слідчого в умовах тактичного ризику, слід виділити три типи ситуацій, у яких для нього може проявитися чинник раптовості: 1) очікувані події відомі, програма діяльності відпрацьовується, невідомо час настання події; 2) подія відомо в загальних рисах, тому немає точної програми; час настання події невідомо; 3) час і характер події невідомі. Останнє не являє собою форму прояву чинника раптовості, це відображення стану постійної готовності і здатності слідчого оперативно реагувати на зміни. Раптовість і несподіванка має ще одну форму прояву. Це раптовість самого події, що підлягає потім розслідуванню, несподіваність для всіх або деяких учасників події, для оточуючих. Нарешті, несподіваність події може виступати як необхідна умова достовірності результатів слідчої (розшукової) дії, наприклад, слідчого експерименту. Всі ці форми використання чинника раптовості і несподіванки як його наслідки розраховані на спрацьовування певного психологічного механізму у свідомості людей. Раптовість поведінки сторін в процесі розслідування являє собою вплив однієї особи на іншу. Вплив може бути здійснено не тільки дією, але і бездіяльністю. Вплив на конфронтуючу слідчому сторону будується з урахуванням її психічного стану в даний момент.

Необхідно враховувати можливість використання чинник раптовості при плануванні та проведенні допиту. Належна підготовка до допиту у значній мірі забезпечує успіх цієї дії. При підготовці до допиту необхідно з'ясувати наявну інформацію про особу допитуваного, можливі мотиви її поведінки. Планування виклику на допит може бути несподіваним із використанням чиннику раптовості, що позбавляє допитуваного можливості попередньо обговорити з ким-небудь зміст своїх можливих відповідей, узгодити свою поведінку на допиті з зацікавленими особами.

Певною мірою характер допиту змінюється в разі присутності захисника, який має право ставити запитання, робити зауваження щодо правиль-

ності і повноти записів у протоколі слідчої (розшукової) дії. Свої клопотання, зауваження і запитання він нерідко приберігає для судового розгляду, побоюючись, що заявлені на досудовому розслідуванні, вони будуть слідчим нейтралізовані. При використанні слідчим чинник раптовості допитуваним нерідко допускаються «проговорки», тобто повідомлення об'єктивно правильної інформації, в приховуванні якої зацікавлений допитуваний, проте мимоволі у нього вирвалося в результаті незагальмованим реакції на несподівано поставлене запитання. Сама «проговорка», як правило, безпосередньо не приводить до виникнення доказової інформації, але, будучи вміло використана слідчим, змушує допитуваного дати правдиві свідчення.

Слідчий повинен чітко усвідомлювати те, що від, формулювання питань і вибору правильного моменту їх постановки у значній мірі залежить результативність та успішність цієї слідчої (розшукової) дії. Вибір тактично вірного моменту для використання Ч. р., що забезпечує несподіваність впливу, може бути результатом переваги слідчого над злочинцем в ранзі рефлексії. Саме така ситуація має місце при розшуку особи, що переховується від слідства, або при організації засідок і затримань підозрюваних. Слідчий моделює хід думок підозрюваного і його рішення, ставлячи себе на його місце і уявляючи, як би він найімовірніше діяв в цьому випадку. При використанні чинник раптовості важливим є детальне й точне фіксування отриманих результатів, що досягається шляхом протоколювання, фотографування, складання схем, застосування звукозапису і відеозапису.

Таким чином, чинник раптовості слід розглядати як вжиті слідчим дії (бездіяльність), які з'явилися несподіванкою для того, кому вони адресовані. Даний тактичний прийом розрахований на суб'єктивну оцінку обвинуваченим (підозрюваним) дій і повідомлень слідчого як не збігаються з його поданням про обізнаність останнього. Це можуть бути як несподівана постановка запитання або пред'явлення доказів, так і раптове проведення самого слідчої (розшукової) дії. Поряд з такими прийомами реалізації чинника раптовості (часу, місця, характеру та виду здійснюваних заходів) необхідно враховувати можливість несподіваного повідомлення слідчим про окремі науково-технічні досягнення, які можуть бути використані у збиранні доказової інформації. Існуючі правові та етичні обмеження не позбавляють слідчого можливості використання найрізноманітніших тактичних прийомів, спрямованих на розкриття злочину і викриття винних, важливо лише, щоб ці тактичні прийоми були правомірними і не примушували підозрюваного діяти лише так, як цього хоче слідчий й не вчинявся неправомірний психологічний вплив. Будь-яких обмежень на використання тактики раптовості у досудовому розслідуванні кримінально-процесуальне законодавство не містить, навпаки, в ряді випадків передбачається необхідність використання. Чинник раптовості у діяльності

слідчого є умовою забезпечення результативності досудового розслідування.

Література:

1. *Бахин В. П., Кузьмичев В. С., Лукьянчиков Е. Д.* Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: учебное пособие. К.: НИИРИО КВШ МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1990. 56 с.
2. *Белкин Р. С.* Фактор внезапности, его учет и использование при расследовании преступлений: лекция. М.: Академия Управления МВД, 1995. 88 с.
3. *Шевчук В. М.* Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2003. 440 с.
4. *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 432 с.

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ

Митна справа: науково-анал. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. 2002. № 2. С. 57–63.

Обшук – це слідча дія, що полягає у примусовому обстеженні особи, приміщень, споруд, ділянок місцевості, які знаходяться в розпорядженні окремих осіб, з метою розшуку і вилучення предметів та документів, що мають значення для справи, або виявлення розшукуваних осіб та трупів [15; 4] та ін.).

Обшук необхідно відрізнити від митного огляду, оскільки між ними, незважаючи на деяку подібність, існують принципові відмінності.

На відміну від митного огляду, обшук провадиться за порушеною кримінальною справою і при наявності достатніх підстав уважали, що предмети контрабанди, речі й цінності, набуті злочинним шляхом, а також документи та інші речові докази, що можуть мати значення для справи, приховані в деякому приміщенні чи місці або в деякої особи. Обшук може провадитися за постановою дізнавача (слідчого) і тільки із санкції прокурора чи його заступника, за винятком житла чи іншого володіння особи. Відповідно до КПК обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком

випадків, які не терплять зволікань, проводиться тільки за мотивованою постановою судді. При необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором звертається з поданням до судді за місцем провадження слідства (ст. 177 КПК України).

Митний огляд – це адміністративно-процесуальна дія, яку здійснюють посадові особи митних органів шляхом перевірного огляду переміщуваних через кордон об'єктів із метою виявлення предметів контрабанди, заборонених до транзиту товарів чи предметів, які є об'єктами порушення митних правил.

Митний огляд провадиться без спеціальної постанови слідчого (дів'яча) за наявності підстав уважати, що громадянин переміщує через кордон предмети, вивезення (ввезення) яких заборонено або обмежено (ст. 30 МК України).

Таким чином, митний огляд і обшук дві різні за своєю юридичною природою дії, що відрізняються процесуальною підставою та цілями, які вони переслідують. Тому, гадаємо, не можна погодитися з Л. М. Марковим, на думку якого, огляд відрізняється від обшуку тільки меншим ступенем примусу [13].

Існує зовнішня подібність митного огляду й обшуку, а саме: аналогічні загальні умови, що гарантують ефективність провадження цих дій (планованість, методичність, цілеспрямованість, старанність та ін.); для обшуку й огляду притаманний пошуковий характер діяльності, спрямований на виявлення предметів контрабанди, місцезнаходження яких може бути заздалегідь відоме або невідоме; можливе використання науково-технічних засобів та службово-розшуковик собак; при провадженні цих дій ураховуються одні й ті ж психологічні чинники.

При розслідуванні контрабанди у процесі обшуку виявленню і вилученню підлягають: а) предмети контрабанди; б) пакувальний матеріал, засоби приховування та зберігання контрабанди (пакети, папір, коробки, торби, посуд та ін.); в) предмети, інструменти і пристосування для виготовлення сховку, підробки документів; г) документи, що вказують на зв'язок підозрюваного з іншими учасниками злочину (записні книжки з адресами й номерами телефонів, фотографії співучасників, листи, телеграми, чорнові записи, що мають інформацію про контрабандні операції тощо); д) проїзні документи (квитки), повідомлення про міжнародні поштові відправлення; е) документи, що не відповідають прізвищу обшукуваного та його родичів (закордонні та громадянські паспорти, посвідчення, пропуски та ін.); є) географічні карти, схеми з позначками місць, де ростуть наркотичні рослини; ж) устаткування, пристосування та матеріали для виготовлення, ужитку і зберігання наркотичних засобів (шприци для ін'єкцій, посуд преси тощо); з) інші предмети і документи, що можуть мати значення для справи.

Крім того, підчас обшуку підлягають вилученню предмети, що безпосереднього не стосуються вчинення контрабанди, але характеризують ско-

бу контрабандиста і його діяльність. Це можуть бути предмети, які вилучені з цивільного обороту або які зберігаються без належного дозволу (зброя, наркотичні засоби та ін.), а також предмети та цінності, нажиті злочинним шляхом.

Успішний результат обшуку здебільшого залежить від якості його підготовки, яка включає а) *збирання та аналіз необхідної інформації, що характеризує*: особу, яку обшуковують (професія та рід занять; навички, звички, нахили; спосіб життя, звичний розпорядок у родині; склад родини, відносини в родині та із сусідами; наявність дачі, гаража, автомашини та їх місцезнаходження; зв'язки і знайомства та ін.); місце обшуку (адреса будівлі, його планування; розміри і стан; можливість прихованого підходу характер ділянки місцевості); шукані предмети і документи (найменування, кількість, форма, обсяг, відмінні ознаки, найбільш типові місця їх приховування, можливі прийоми маскуванню та ін.); б) *розробку тактичного плану* (вибір часу проведення обшуку і способу проникнення в помешкання, що підлягає обшуку; підбір учасників обшуку, розподіл між ними обов'язків та їх інструктаж; заходи безпеки; забезпечення охорони місця обшуку; підготовка транспортних засобів; використання службово-розшукової собаки та ін.); в) *забезпечення групи необхідними науково-технічними засобами* (щупи, металошукачі, ультрафіолетові освітлювачі, ручний бур, інтроскоп, слідча валіза; засоби упакування вилучених предметів та ін. [11; 12; 4] та ін.

Однією з невід'ємних тактичних вимог успіху обшуку виступає його раптовість [3; 7]. Згідно зі ст. 114 КПК України дізнавач (слідчий) повністю відповідає за законне і своєчасне проведення слідчих дій. Тому при розслідуванні контрабанди в ситуаціях, коли особа підозрюваного встановлена до його затримання, проведення обшуків рекомендується планувати одночасно із затриманням, що дозволить використати фактор раптовості і допоможе виявити важливі речові докази. Якщо дані стосовно підозрюваних у вчиненні контрабанди отримані тільки після їх затримання, насамперед слід вжити заходів для встановлення місця постійного чи тимчасового проживання (роботи) контрабандистів, їх співучасників, знайомих та родичів, після чого невідкладно і при можливості одночасно організувати проведення там обшуків.

У зв'язку з цим, очевидно, варто визнати помилковою практику окремих працівників митниці, які приймають рішення про проведення обшуків (приміщень, осіб, місцевості) тільки після провадження всього комплексу першочергових слідчих дій або взагалі обшуків не провадять [7]. Вивчення матеріалів кримінальних справ з контрабанди показало, що обшуки провадилися тільки у 42% випадків. Розглянемо тактичні особливості проведення окремих видів обшуку.

Особистий обшук найчастіше проводиться після затримання контрабандистів у порядку ст. 106 КПК України. Його необхідність виникає навіть

у випадку, коли під час митного контролю проводився особистий огляд Це пояснюється тим, що згідно зі ст. 32 МК України особистий огляд має на меті виявлення предметів контрабанди, товарів та предметів, які заборонені до транзиту і виступають об'єктами порушення митних правил. Метою особистого обшуку є можливе виявлення прихованих не тільки предметів контрабанди, але й інших предметів та документів, які можуть мати доказове значення: записні книжки, проїзні квитки, пакувальний матеріал, чорнові записи тощо.

Необхідно чітко розмежовувати особистий обшук від особистого огляду, оскільки останній нерідко переростає в особистий обшук, унаслідок чого порушуються законні права громадян, які перетинають митний кордон України. Зокрема громадянин С. звернувся з оскарженням дій працівників митниці, при цьому правопорушник заявив, що при митному огляді фактично був проведений обшук [6]. Отже, треба чітко розрізняти сутність цих дій. Особистий обшук полягає у примусовому обстеженні тіла людини, його одягу, взуття і предметів, що знаходяться при ньому, і проводиться він тільки за порушеною кримінальною справою за постановою слідчого. Поряд із загальним правилом існують два випадки, коли особистий обшук може бути вчинений без винесення постанови відповідно до ст. 184 КПК України: 1) при затриманні підозрюваного або його взятті під варту; 2) при наявності достатніх підстав вважати, що, знаходячись у приміщенні або в іншому місці, особа приховує при собі предмети або документи, що стосуються справи [14].

Іноді у митній практиці трапляються випадки, коли співробітники митниць вилучають у правопорушників особисті документи (закордонні або громадянські паспорти), складаючи при цьому акти. Проте такі дії можуть здійснюватися тільки під час процесуального затримання підозрюваного у порядку ст.106 КПК або при проведенні особистого обшуку зі складанням відповідних протоколів [6].

У тактичному плані особистий обшук слід проводити у два етапи. *Перший етап* – попередній особистий обшук, метою якого є вилучення предметів, з допомогою яких можливе надання опору, а також предметів та документів, що їх підозрюваний може викинути або знищити. Тому для гарантування безпеки осіб, які здійснюють особистий обшук, рекомендується поставити ти вимогу, щоб обшукуваний повернувся обличчям до стіни чи автомобіля, розставив при цьому широко ноги та руки і нахилився вперед. Після чого насамперед треба перевірити кишені, одяг, взуття, тобто найбільш вірогідні місця схову вогнепальної і холодної зброї, документів, цінностей і тощо.

Другий етап – ретельний особистий обшук, що проводиться у деякій послідовності, як правило, зверху донизу, починаючи з головного убору, потім обстежується одяг, взуття, тіло. Як показує практика, при особистому обшуку громадян предмети контрабанди можуть бути виявлені в одязі,

речах та предметах, що знаходяться при особі, а також на тілі та в його природних пустотах. У такому випадку рекомендується огляд тіла та огляд одягу проводити окремо. Спочатку особі пропонують зняти весь одяг. Після цього одяг виносять у спеціальне приміщення, однак необхідно, щоб обшукувана особа протягом усього часу бачила свій одяг (наприклад через відкриті двері або засклеєне вікно).

Одяг обстежується в такому порядку: верхній одяг, головні убори і взуття; предмети туалету (ремні, краватки та ін.) і нижня білизна. При огляді одягу уважно досліджують підкладки, шви, лацкани піджака, коміри, відвороти штанів, манжети, плечики, а також старанно промацують місця, де вшито вату або де містяться латки, подвійні шари тканини. При цьому слід враховувати, що на жіночому одязі існує багато можливостей для приховування дрібних предметів контрабанди (наркотиків та ін.). Зручними місцями для цього є декоративні ремінці та стрічки, нашивки, дрібні аплікації на сукнях, товсті підошви взуття, пояси для панчів, еластичні бюстгальтери тощо. Нерідко як сховки для наркотиків використовується косметика, яка зменшує запах наркотичних засобів, значно ускладнює їх пошук навіть з допомогою службово-розшукових собак.

Обстежуючи головний убір, особливу увагу треба звернути на підкладку, козирок, стрічки, банти, прикраси. Підозрілі місця старанно промацують, проколюють та розпорюють. При особистому обшуку треба уникати зайвих пошкоджень особистого майна обшукуваного. Розпорювати слід тільки в тому разі, коли є впевненість, що там заховані розшукувані об'єкти.

Рекомендується старанно оглядати вміст кишень, а також усі супутні предмети: парасольки, запальнички, авторучки, пачки з сигаретами, годинники тощо. Практиці відомі випадки, коли під час митного огляду у громадян виявляли тільки частину предметів контрабанди, а іншу було виявлено і вилучено при особистому обшуку.

Оглядаючи взуття, треба враховувати найбільш типові місця приховування предметів контрабанди – халяви, підошви, каблуки. Рекомендується також уважно досліджувати устілки взуття та ортопедичне взуття.

Огляд тіла людини також доцільно провадити «зверху донизу», послідовно та планомірно. При цьому слід звернути увагу на волосся, яке слід розчесати чистим гребнем. Досвід показує, що у волоссі, особливо під зачіскою, досить часто перевозять наркотики. Крім того, предмети контрабанди часто приховують на різноманітних частинах тіла, використовуючи при цьому пахові западини, рот, ніс, вуха, статеві органи, пальці ніг, прикріплюючи предмети контрабанди до ступні з допомогою лейкопластиру та ін.

Обстеження тіла обшукуваного рекомендується здійснювати з допомогою медичного працівника. При наявності бинтів, пластирів чи гіпсових пов'язок варто запропонувати медичному працівникові зняти їх і замінити іншими, якщо це не загрожує здоров'ю обшукуваного. Якщо є підстави вва-

жати, що предмета контрабанди проковтнуті, обшукуваного необхідно перевірити за допомогою рентгенівської установки.

Якщо затримано групу контрабандистів, то обшук кожного з них необхідно провадити окремо від інших співучасників, щоб не допустити спілкування між ними та їх взаємоінформованості про результати обшуку, що може негативно вплинути на хід розслідування.

Особистий обшук провадить тільки особа, яка є однієї статі з обшукуваним і в присутності понятих тієї ж статі. Проте, як показує практика, ця вимога не завжди дотримується. Зокрема співробітники Могилів-Подільської митниці, порушуючи вимоги ч. 3 ст. 184 КПК України, зробили особистий обшук затриманого громадянина З. у присутності понятих жіночої статі [14].

Обшук приміщень у тактичному плані є складнішим і більш трудомістким порівняно з особистим обшуком. Як свідчить практика, у справах про контрабанду об'єктами обшуку виступають житлові, службові та інші закриті приміщення (каюти, купе, салони літака та ін.), що якимось чином стосуються підозрюваних, співучасників контрабанди, їх знайомих чи родичів [2; 5; 4] та ін.

Предмети контрабанди, документи та інші предмети, що мають доказове значення, можуть зберігатися не тільки у приміщеннях, але й на території, що прилягає до них: у ємностях, закопаних у землю; у частинах загорожі чи паркана; під плитами, якими викладають доріжки в саду; у льохах, вигрібних ямах; у надвірних будівлях (лазнях, гаражах, сараях, собачих будках та ін.); у дуплах дерев тощо. При обстеженні городу слід звернути увагу на квіти та інші рослини, що на фоні навколишньої зелені виглядають зів'ялими або слабко укріпленими в землі (горщику). Каміні, які є на обшукуваній ділянці, мають бути детально обстежені, оскільки під ними або в них іноді обладнуються сховки. Пильно досліджуються будівельні матеріали та стоси дров, в окремих випадках рекомендується їх розібрати й обстежили під ними ґрунт з допомогою технічних засобів.

Результативність провадження обшуку, у тому числі й митного огляду, значною мірою залежить від численних психологічних факторів, які сприяють або заважають його проведенню [10; 16; 1] та ін.

Особа, обираючи місце і спосіб приховування предметів контрабанди, моделює правильність та успішність своїх дій, керуючись сформованим суб'єктивним уявленням про його недосяжність для того, хто шукає. Тому уявлення про особу підозрюваного і характер приміщення, де проводиться обшук, передбачає їх взаємозв'язок, у якому простежується залежність між рисами особи, її інтелектом, соціальною спрямованістю і тими об'єктами, що можуть обиратися як можливі місця приховування [8].

Важливо знати, що при виборі місць приховування предметів контрабанди злочинці найчастіше враховують такі фактори психологічного характеру, як а) намір на бридливність (ховають у брудній білизні, туалеті, смітті і т.д.);

б) врахування трудомісткості пошуку і появи втоми, автоматизму (контрабанда приховується в одному з багатьох однорідних об'єктів, приміром, у середині книги та ін.); в) навмисна недбалість приховання предмета (залишення об'єкта розшукування на видному місці, так зване «квазимаскування»); г) розрахунок на вияв тактовності і співчуття (приховання контрабанди у трупі немовляти, пов'язці хворої людини, одязі маленької дитини тощо); д) відвертання уваги того, хто шукає (прагнення вести розмови на сторонні теми, симулювання непритомного стану, організація конфлікту з метою переховування або звільнення від розшукуваного об'єкта) та ін. Тому тактичний успіх обшуку залежить від здатності особи, яка його проводить, своєчасно розгадати та розкрити тактику обшукуваного.

Одним із способів одержання важливої інформації при обшуку є спостереження за поведінкою обшукуваного та аналіз його результатів. При цьому величезного значення набувають довільні та мимовільні реакції на подразники [9].

Під час проведення обшуків в окремих випадках необхідно використовувати службово-розшукових собак. Це визначається особливостями предметів контрабанди, зокрема таких, як наркотичні засоби, зброя, вибухові речовини та ін. Для вказаних цілей найдоцільнішим є використання німецьких вівчарок і спанієлів. Німецькі вівчарки використовуються в тих місцях, де від тварин потрібна висока працездатність та витривалість. До цього ж, ця порода собак сприяє підвищенню безпеки осіб, які проводять обшук, нерідко припиняють спроби злочинця втекти. Спанієлів, як правило, доцільно використовувати в невеликих приміщеннях для обстеження важкодоступних об'єктів для великих собак. Невеликі за габаритами, вони легко проникають у такі місця і знаходять приховані предмети контрабанди. Поряд із зазначеними породами собак, також успішно працюють фокстер'єри, лайки, доберман-пінчери, доти.

За результатами обшуку, згідно зі ст. 184 КПК складається протокол. Вивчення протоколів обшуку у справах про контрабанду показало, що нерідко дізнавачі митниці недостатньо повно описують вилучені предмети і документи; не фіксують їх на фото-відеоплівку, часом допускають порушення правил зберігання та упакування вилучених предметів; використовують застарілі бланки протоколів обшуку. Звичайно, слід погодитися із зауваженням О. Б. Баєва, що наявні бланки протоколу обшуку не дають можливості максимально повно відтворити в них хід та результати обшуку, зокрема описати, що саме піддавалося обшуку, зафіксувати розташування сховків, їх вигляд розміри, дати пояснення обшукуваних осіб тощо. Тому здебільшого використання таких бланків дія складання протоколу обшуку недоцільне [2].

У протоколі обшуку необхідно детально викласти відомості про знайдені предмети, точно вказуючи загальні та окремі ознаки: назву, розмір, форму, колір або відтінок, кількість, маркувальні позначки, упакування та ін.

Описуючи виробу з золота, срібла, коштовності потрібно вказувати не тільки на колір і розміри об'єкта, а також і на наявні позначки проб, тому що запис «золото», «каблучка з діамантом» може виявитися помилковим. Вилучені культурні та історичні цінності необхідно ретельно описувати, а наявні позначки перемальовувати.

Описуючи виявлені сховки, особливо важливо звернути увагу на їх будову, розміри, призначення. Рекомендується також їх сфотографувати чи записати на відеоплівку. У разі застосування фотозйомки та інших технічних засобів фіксації при складанні протоколу слід керуватися ст. 176 КПК України, беручи до уваги, що фото-, відеозйомка, які використовуються у процесі обшуку, дають суду наочну інформацію про вилучені предмети, місця їх зберігання, сховки і виключають надалі можливі спори про підміну вилучених предметів з боку осіб, які проводили обшук. При провадженні обшуку, коли ведення записів ускладнено, доцільно застосовувати аудіозапис як засіб, що змінює чорнові записи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонян Ю. М., Еникиев М. И., Эмиков В. Е.* Психология преступника и расследование преступлений. М.: Юристь, 1996. – С. 313–325.
2. *Баев О. Я.* Тактика следственных действий: Учеб. пособие. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – С. 92.
3. *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. С. 175.
4. *Белкин Р. С., Лившиц Е. М.* Тактика следственных действий. – М.: Новый юристь, 1997. – С. 81–85; 91–92.
5. *Гусаков А. Н., Филлющенко А. А.* Следственная тактика (в вопросах и ответах): учеб. пособие. Свердловск Изд-во Урал. ун-та, 1991. – С. 81–84.
6. Інформаційний бюлетень. – К.: ДМК України, 1993. – № 3. – С. 13.
7. Інформаційний бюлетень. – К.: ДМК України, 1994. – № 7. – С. 3.
8. *Коновалова В. Е.* Обыск // Расследование хищений государственного или общественного имущества (проблемы тактики и методики). – Харьков: Вища шк, 1987. – С. 83.
9. *Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю.* Обыск: тактика и психология. Харьков: Гриф, 1997. – С. 29.
10. *Коновалова В. Е.* Правовая психология. – Харьков: Консум, 1997. – С. 116–129.
11. *Леви А. А, Михайлов А. И.* Обыск. – М.: Юрид. лит., 1983. – С. 24–35.
12. *Марков А. Я.* Подготовка к обыску и тактика его проведения // Дознание по делам о преступлениях, подследственным следователям. М.: УМЦ при ГУК МВД России, 1995. – С. 43–51.
13. *Марков А. Н.* О некоторых смежных вопросах таможенного права и уголовного процесса // Труды Иркут. ун-та. – 1970. – Т. 85: Право. – № 10. – Ч. 4. – С. 113.

14. Матеріали Мотилів-Подільської митниці за 1994 р.: Кримінальна справа по обвинуваченню Зайцева С. В.
15. *Тертышник В. М.* Обыск. Харьков: Гриф, 1997. – С. 9.
16. *Чуфаровский Ю. В.* Юридическая психология: учеб. пособие. – М.: Право и закон, 1997. – С. 222–230.

ПРОБЛЕМИ ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ

*Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені
10-річчя незалежності України. Вип. 4. 2002. С. 152–160.*

При розслідуванні контрабанди поняття «місце події» має дещо своєрідний характер, обумовлений специфікою механізму здійснення контрабандної діяльності, особливостями «слідової картини» контрабанди й об'єктів, що підлягають огляду, багатопредметністю та різноманітністю способів учинення цього злочину, особливостями співвідношення місця події та місця вчинення контрабанди. Тому вважаємо за необхідне передусім з'ясувати сутність поняття огляду місця події стосовно контрабанди.

У криміналістичній літературі місцем події прийнято вважати ділянку місцевості чи приміщення, у межах яких сталася сама подія злочину або виявлені його сліди¹. Але практика розслідування контрабанди показує, що сліди, предмети та інші об'єкти, що вказують на ознаки вчинення контрабанди, можуть бути виявлені на борту морського (річкового) судна, у купе пасажирського поїзда, у рейсовому автобусі, а також інших місцях, які не мають ознак ділянки місцевості чи приміщення. Тому, із нашої точки зору, місцем події у справах про контрабанду варто вважати локалізовану ділянку (фрагмент) простору, де виявлені сліди, предмети та інші об'єкти, що дають підстави для обґрунтованого припущення про те, що вони з'явилися в результаті вчинення контрабанди.

На думку Р. С. Белкіна, «при розслідуванні контрабанди... місцем події, як правило, є місце затримання з речовим доказом»². Вважаємо, що з таким твердженням цілком погодитися не можна. У ситуаціях виявлення «безхазяйної» контрабанди, що мають досить широке поширення в митній практиці, місцем події є місце виявлення контрабанди, наприклад, місце знахо-

¹ Колмаков В. П. Следственный осмотр. – М.: Юрид. лит., 1969. – С.55; Белкин Р. С., Лившиц Е. М. Тактика следственных действий. – М.: Новый юристь, 1997. – С. 53 та ін.

² Белкин Р. С., Лившиц Е. М. Указ, праця. – С. 70.

дження тайника з прихованими в ньому наркотичними речовинами. У такому випадку особа, яка перевозила контрабанду, невідома й відсутнє «затримання злочинця з речовим доказом».

Таким чином, місцем події у справах про контрабанду, на наш погляд, слід вважати ділянку (фрагмент) простору, у межах якого мала місце подія, що відбилась у слідах вчинення контрабанди (включаючи сліди підготування, безпосереднього вчинення, приховування й використання результатів контрабандної діяльності), слідах перебування злочинців чи інших осіб.

Місце виявлення ознак контрабанди часто не збігається з місцем його вчинення¹. Так, якщо контрабанду вчинено шляхом переміщення поза митним контролем, а особу, яка підозрюється в її вчиненні, затримано у прикордонній зоні після перетину нею митного кордону, у цьому випадку місце вчинення контрабанди і місце події не збігаються. Місцем учинення контрабанди в такому разі є ділянка місцевості на митному кордоні в місці її незаконного перетину, а місцем події – місце затримання контрабандистів із речовим доказом і місце перетину митного кордону, у межах яких локалізовано сліди даного злочину.

Місце події збігається з місцем учинення контрабанди в ситуаціях, коли злочинця затримано безпосередньо на митному кордоні в момент переміщення предметів контрабанди. Так, при здійсненні митного контролю поїзда «Сімферополь-Москва» у гр-на Г. було виявлено целофановий пакет із 672 г марихуани, прихованої від митного контролю під матрацом у купе². У цьому випадку місце події збігається з місцем учинення контрабанди.

Слід ураховувати, що при розслідуванні контрабанди поряд з оглядом місця події важливого доказового значення набуває огляд місця затримання, який являє собою самостійну слідчу дію, що відбувається з метою виявлення й вилучення предметів, документів та інших доказів, які контрабандист міг непомітно викинути або навмисне лишити на місці затримання³. Разом із тим, як показує практика, працівники органів дізнання (слідства) в окремих випадках зневажливо ставляться до проведення цієї слідчої дії, вважаючи її зайвою, а іноді заміняють її лише оперативним оглядом без складання будь-яких процесуальних документів. Вважаємо таку практику неправильною. Огляд місця затримання слід проводити обов'язково, особливо в тих випадках, коли є підстави гадати, що злочинець викинув або за-

¹ Слід ураховувати, що місцем учинення злочину вважається та частина простору, де безпосередньо вчинено злочинне посягання та виявлено результат злочинної дії. Місцем учинення контрабанди визнається: 1) митний кордон; 2) митна територія; 3) вільні митні зони; 4) вільні склади (див.: *Руководство для следователей / Под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова.* – М.: Инфа-М, 1997. – С. 536.

² Архів Ленінського райсуду м. Харкова: Кримінальна справа № 1–601 за 1997 р.

³ Якщо такий огляд провадиться безпосередньо під час затримання, тоді він є складовою частиною цієї слідчої дії, а його результати відбиваються у протоколі затримання. Однак у даному випадку ми розглядаємо огляд місця затримання як самостійну слідчу дію.

губив які-небудь предмети, документи, що можуть мати значення для справи.

Огляд місця події – невідкладна слідча дія, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці та фіксації дізнавачем (слідчим) обстановки місця події, слідів і об'єктів, які мають відношення до справи, їх ознак, властивостей, станів і взаємозв'язків з метою з'ясування суті події, що сталася, механізму злочину та його обставин, які мають значення для встановлення істини у справі¹.

Основними завданнями огляду місця події при розслідуванні контрабанди є: вивчення, фіксація та оцінка обстановки місця події; встановлення способу переміщення контрабанди; виявлення, фіксація і вилучення предметів контрабанди, тайників та інших засобів приховування й переміщення контрабанди (валізи, торби, палиці тощо); аналіз наявних фактичних даних про подію злочину; виявлення співучасників контрабанди й мотивів учинення даного злочину; побудова необхідних слідчих версій і визначення напрямків розслідування; одержання необхідної інформації для проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Особливості тактики огляду місця події у справах про контрабанду зумовлені: а) щодо особи злочинця – способом переміщення предметів контрабанди через митний кордон; видом предметів контрабанди; специфікою транспортного засобу, що використовується для приховування й переміщення контрабанди; б) щодо суб'єкта виявлення – відомостями про особу, яка вчинила контрабанду (особа відома, невідома, зникла з місця події); часом, який має у своєму розпорядженні дізнавач (слідчий) на проведення огляду (наприклад, коротка стоянка поїзда).

У тактичному плані огляд місця події у справах про контрабанду слід підрозділити на три етапи: підготовчий, робочий, заключний.

На стадії підготовчого етапу – до виїзду на місце події – дізнавач митниці, одержавши повідомлення про контрабанду, яка потребує невідкладного огляду місця події, повинен: а) зобов'язати осіб, які виявили контрабанду (як правило, це співробітники Прикордонних військ або інспектори митниці), забезпечити охорону місця події; б) забезпечити присутність на місці події до свого прибуття очевидців злочину та інших свідків, які можуть дати необхідну інформацію про подію, що сталася; в) попередньо визначити й забезпечити прибуття на місце події необхідних спеціалістів; кінолога, спеціаліста-криміналіста та ін.; г) передбачити питання про залучення понятих, у присутності яких буде провадитися слідча дія. Особливо це важливо в тих випадках, коли огляд відбувається під час затримання контрабандистів на об'їзних шляхах, у полі та інших безлюдних місцях, тобто у випадках учинення контрабанди шляхом обходу місць митного контролю; д) підготувати й перевірити необхідні технічні засоби.

¹ Колмаков В. П. Указ. праця. – С. 18.

У процесі підготовки до огляду місця події важливо правильно визначити необхідних спеціалістів і вчасно забезпечити їх прибуття на місце події¹. При цьому особлива роль в огляді місця події належить спеціалісту-криміналісту (ст. 128 КПК України) як особі, котра має спеціальні знання, якими можуть бути «будь-які професіональні знання, що можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів»². За допомогою спеціаліста-криміналіста є можливість виявити й зафіксувати приховані відбитки пальців, сліди контрабандиста, зафіксувати обстановку вчинення злочину за допомогою фото-, аудіо- чи відеоапаратури.

Крім цього, залежно від обставин учинення контрабанди до огляду місця події можуть бути залучені й інші спеціалісти. Найчастіше у справах про контрабанду залучають ювелірів – при огляді ювелірних виробів, коштовних каменів і дорогоцінних металів; мистецтвознавців – при огляді предметів антикваріату, ікон, картин, інших культурних та історичних цінностей; товарознавців – при огляді різноманітних товарів; спеціалістів-хіміків, наркологів – при огляді наркотичних речовин; спеціалістів транспорту – при оглядах літаків, морських і річкових суден, залізничного транспорту.

Дослідження вказують, що в 39,6% випадків вивчених нами кримінальних справ про контрабанду спеціалісти до огляду не залучались. Звичайно, таке становище негативно впливає на результативність розслідування контрабанди, особливо що стосується «безхазяйної» контрабанди. Так, на думку В. О. Снеткова, якщо огляд відбувається без участі спеціаліста-криміналіста, то слідів та інших об'єктів, що мають значення для успішного розслідування злочину, вилучається в чотири рази менше³.

Підготовка й застосування технічних засобів виявлення та фіксації слідів і речових доказів у справах про контрабанду мають деякі особливості. Так, у митній практиці досить ефективно використовуються технічні засоби пошуку й виявлення предметів контрабанди (оглядові металодетектори, ендоскопи, освітлювачі, щупи тощо), технічні засоби радіаційного контролю (дозиметри, інші вимірювальні прилади), а також спеціальні набори хімічних реактивів для експрес-аналізу речовин, матеріалів, предметів, зокрема такі, як «Політест», «Canabispray», «Herolos», «Expres» та ін.

Починаючи огляд, необхідно візуально вивчити обстановку на місці події, запам'ятати її, визначити межі простору, що підлягає огляду, вирішити питання про початкову точку та спосіб огляду, вибрати позицію для проведення орієнтуючої та оглядової фотозйомки.

¹ Див.: Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений – М.: Изд-во РУДН, 2000; Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. – Харьков Ун-т внутр. дел, 1999 та ін.

² Ищенко П. П. Специалист-криминалист в следственных действиях (уголовно процессуальные и криминалистические аспекты). – М.: Юрид. лит., 1990. – С. 8.

³ Снетков В. А. Все резервы – в действие // Сов. милиция. – 1988. – № 1. – С. 11.

Межі, у рамках яких слід оглядати місце події, визначаються в кожному конкретному випадку особою, що провадить огляд, з урахуванням обставин події. Як правило, вони зумовлені особливостями предмета посягання, способом і місцем вчинення контрабанди, механізмом слідоутворення. Так, якщо предмети контрабанди виявлено в купе пасажирського поїзда, слід спочатку старанно оглянути купе, а потім, розширивши межі огляду, дослідити весь вагон з метою встановлення тайників та інших місць приховування контрабанди. У ситуаціях, коли особа втекла з місця події та її затриманню передувало переслідування по «гарячих слідах», необхідно розширити межі огляду, оглянути ділянку місцевості, де відбувалося переслідування підозрюваного, і місце безпосереднього затримання. Такий огляд рекомендується вести від місця затримання у зворотному напрямку переслідування, бо контрабандисти зазвичай викидають предмети й документи, які можуть їх викривати у злочині, перед безпосереднім актом їх фізичного затримання, коли переконуються, що втекти не вдасться.

Детальний огляд починається з предмета контрабанди й місця його виявлення. Усі об'єкти на місці події старанно оглядаються й описуються у протоколі огляду, позначаються на плані (схемі), вживаються всі можливі заходи й засоби щодо виявлення, фіксації та вилучення слідів учинення злочину.

При переміщенні контрабанди з приховуванням від митного контролю в протоколі огляду досконально описується місце виявлення предметів контрабанди. При цьому особливу увагу слід приділити тайникам та іншим засобам приховування контрабанди (валізи, торби, палиці та ін.), зафіксувавши в протоколі їх розміри, устрій, призначення, спосіб виготовлення (пристосування) тощо. До протоколу огляду місця події має бути прилучена схема, на якій вказується місце знаходження тайника або спеціального сховища. Місце виявлення контрабанди рекомендується зафіксувати за правилами судово-оперативної фотографії. Криміналістично значущі ознаки слід позначити на знімках стрілками¹.

Описуючи *предмети контрабанди* у протоколі огляду, важливо відбити їх загальний вигляд, стан, найменування, кількість, вагу, обсяг, розмір, упаковку й пакувальний матеріал, індивідуальні ознаки та інші дані, що характеризують їх і вказують на зв'язок оглядуваного предмета з розслідуваною подією. Потрібно вжити заходів щодо виявлення й фіксації на оглянутих предметах відбитків пальців особи, яка підозрюється у вчиненні контрабанди. Особливо це важливо в ситуаціях, коли особа заявляє, що ці предмети їй не належать.

При *огляді наркотиків синтетичного та фармацевтичного походження* в протоколі необхідно вказати: їх вид, кількісно-якісні характеристики (склад, консистенція, колір, запах, розміри, обсяг, вага), наявність написів на ампулах, таблетках, рівень заповнення ампули рідиною, колір рідини та

¹ Див.: Ищенко Е. П., Ищенко П. П., Зотчев В. А. Криминалистическая фотография и видеозапись: Учеб.-практ. пособие / Под ред. проф. Е. П. Ищенко. – М.: Юристь, 1999. – С. 14–228.

наявність осаду, спосіб упаковки й пакувальний матеріал, цифрові позначення і назву заводу-виробника та ін.

Товари, як правило, оглядаються й описуються за участю спеціаліста-товарознавця. Особливу увагу слід звернути на вигляд, кількість, вартість, походження, маркування, ярлики, товарні знаки тощо. В окремих випадках важливо на упаковках виявити написи, позначки та інші ознаки, що вказують на належність даних предметів певним особам.

Для *огляду культурних цінностей* обов'язково слід запросити спеціаліста-мистецтвознавця. Причому це має бути не просто працівник місцевого музею, а спеціаліст з іконопису, декоративно-прикладного мистецтва чи філателії, залежно від виду історичних і культурних цінностей.

У протоколі огляду ікони необхідно зафіксувати: 1) розміри і форму ікони; 2) конструкцію кріпильних пристроїв («ластівчин хвіст», торцеві, наскрізні, стрічні, діагональні); 3) стан дошки, їх кількість і розміри (висота, ширина, товщина), тріщини розшарування, характер деформацій; 4) наявність паволоки (це шматок тканини чи паперу, що наклеювався на основу в місцях з'єднання дощок або кутках ікони); 5) стан левкасу (це шар білого ґрунту, що складається з наповнювача, яким може служити крейда, алебастр або цинкові

білила, та зв'язуючої речовини, якою може бути клей органічного походження; 6) зворотна сторона дошки, її стан (наявність надписів, етикеток, інвентарного номера); 7) наявність ковчега; 8) характер зображення (святий, Христос, Богоматір); 9) техніка виконання (масло, темпера, різьба, літографія), наявність позолоти; 10) сюжет, матеріали, наявність шпонки та інші індивідуальні особливості й позначки, ступінь цілості¹.

При зовнішньому *огляді вогнепальної зброї* необхідно встановити й зафіксувати у протоколі огляду: а) вид зброї: револьвер, пістолет, гвинтівка і т.ін.; б) система та калібр зброї; якщо ускладнено їх встановлення, то необхідно вказати лише форму і розміри; в) положення частин зброї – чи зведений ударник, чи поставлена зброя на запобіжник, чи є у каналі ствола патрон; г) наявність або відсутність на зброї відбитків пальців; д) інші сліди – забруднення, змащення і т.ін.; е) наявність або відсутність специфічного запаху пороху, що згорів у каналі ствола; ж) серію, номер та рік випуску зброї; заводські номери можуть бути на декількох деталях, у зв'язку з чим необхідно мати на увазі, що злочинець, знищивши номер на одній деталі, забуває інколи це зробити на інших; якщо зброя зібрана з різних деталей, то вказуються всі номери; у випадку, якщо номери забиті, цей факт необхідно зафіксувати в протоколі, щоб у подальшому призначити експертизу з встановлення його номера; з) зовнішній вигляд зброї, зокрема грубо оброблена поверхня, говорить про саморобний спосіб виготовлення, а заржав-

¹ Див.: Калашникова О. А. Про форми опису культурних цінностей у митній документації // Пробл. боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К. 1999. – Т. 18. – С.371–373.

лена поверхня – про те, що зброя зберігалася в сирому місці і т.ін.; і) індивідуальні особливості зброї; на ній можуть бути вигравірувані дарувальні написи, ініціали тощо. До них відносяться колір фарбування рукоятки або прикладу, колір і якість ременя, подряпини, вм'ятини і т.п.; к) упаковка зброї: її характер, спосіб виготовлення, стан, характер матеріалу, можливість використання тільки для зберігання або ж і для носіння та ін.

Усі об'єкти, що вилучаються, у тому числі й ті, детальний огляд яких передбачається провести пізніше, необхідно упаковувати й опечатувати. Упакування повинне забезпечити збереження наявних на об'єктах слідів (відбитків пальців, слідів барвних речовин і т.п.), а також безпечно транспортування, що виключає можливість мимовільного пострілу, руйнування (вибуху) бойових припасів і вибухових речовин.

Таким чином, успіх розслідування контрабанди багато в чому залежить від своєчасності та якості проведення огляду місця події та фіксації його результатів. Між тим в окремих випадках протокол огляду місця події складається не під час виявлення предметів контрабанди, а значно пізніше. Іноді така слідча дія взагалі не провадиться. Так, 7 травня 1994 року співробітники Дубровицької митниці, здійснюючи митний контроль поїзда «Івано-Франківськ – Мінськ», у міжстельовій пустоті туалету виявили й вилучили 3,3 кг макової соломки. Кримінальну справу було порушено через місяць, а огляд місця події проведено лише через десять днів після її порушення¹. Звичайно, вказані порушення кримінально-процесуального законодавства негативно відбиваються на збиранні доказової інформації.

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ

Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. пр. Одеської Нац. юрид. акад. Вип.10. Одеса, 2001. С. 164–171.

Однією з найбільш поширених слідчих дій при розслідуванні контрабанди є допит, у ході якого дізнавач, слідчий, прокурор, суд у встановленому законом порядку вербальним шляхом одержує інформацію про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.

¹ Узагальнення практики розслідування в 1993–1994 роках кримінальних справ про контрабанду наркотичних засобів. – К.: ДМК України, 1995. – С. 3, 4.

У справах про контрабанду специфіка тактики допиту відбивається в загальних його положеннях (8; 10; 4; 11). Особливість цієї слідчої дії полягає насамперед у предметі допиту, колі осіб, які можуть бути у справі підозрюваними (обвинувачуваними), свідками, у способах їх виявлення, послідовності проведення допиту (5, с. 9, 10). Специфічність допиту обумовлені обстановкою вчинення злочину, особливостями документообігу, різноманітністю предметів контрабанди, які переміщуються через митний кордон, витонченістю способів скоєння і приховування контрабанди, функціями певних осіб щодо здійснення митного і прикордонного контролю.

Допит у самому загальному плані – це цілеспрямований обмін інформацією, при якому допитувач намагається встановити відомі допитуваному обставини, пов'язані з розслідуваною подією. Оскільки у справах про контрабанду вони мають своєрідний характер, то приблизний перелік питань для розкриття їх сутності може бути таким: 1) де, коли, при яких обставинах вчинена контрабанда; 2) спосіб її вчинення (конкретні прийоми, операції по безпосередньому переміщенню товарів, предметів, речовин, що використовувалися при скоєнні даного злочину; 3) чи мали місце підготовчі дії до вчинення контрабанди, в чому вони проявилися; 4) дії по приховуванню контрабандної діяльності, де знаходилися предмети контрабанди та інші речові докази; 5) які знаряддя і технічні засоби використовувалися при вчиненні контрабанди; 6) особливості товарів, предметів і речовин, що незаконно переміщуються через кордон, їх кількість і вартість; 7) які джерела придбання (одержання) предметів контрабанди; 8) коли, у зв'язку з чим з'явився намір на вчинення контрабанди; 9) протягом якого періоду здійснювалась контрабандна діяльність; 10) чи вчинено контрабанду одноособово чи в складі злочинної групи; 11) кількість співучасників контрабанди, відомості про неї; 12) які ознаки злочинної групи, що організувалася для здійснення контрабанди: сталість функціонування групи (час створення, період діяльності), корислива спрямованість їх дій, розподіл ролей у групі, наявність міжрегіональних злочинних зв'язків (характер, їх спрямованість, форми) тощо; 13) причини та умови, що сприяють вчиненню даного злочину.

Названий перелік питань не є вичерпним, він має загальний характер і може варіюватися в залежності від процесуального стану допитуваного, предмета допиту і сформованої слідчої ситуації. Допит підозрюваного у справах про контрабанду є одним з найважливіших першочергових слідчих дій, оскільки він відбувається негайно після затримання та особистого обшуку підозрюваного або не пізніше 24-х годин після затримання (ч. 2 ст. 107 УПК). Це не тільки забезпечує можливість своєчасної реалізації підозрюваним свого права на захист, але й має величезне тактичне значення. Особа, яка підозрюється у вчиненні контрабанди, знаходячись у момент затримання у певній психологічній розгубленості, ще не встигла визначити лінію своєї поведінки, продумати пояснення, які виправдовують її дії. Тому не-

відкладний допит підозрюваного, як правило, сприяє отриманню більш повних та достовірних показань.

Допит підозрюваного у справах про контрабанду в більшості випадків має конфліктний характер, частіше усього допитуваний протидіє працівникам дізнання (слідства) у встановленні істини. Підозрюваний, як правило, відстоює свою невинність, посилаючись при цьому на добровільну відмову від скоєння контрабанди, відсутність факту приховування від митного контролю або переміщення поза митним контролем, замовчує про співучасників і окремі епізоди контрабандної діяльності або взагалі відмовляється давати свідчення.

Аналіз судово-слідчої практики розслідування контрабанди дозволяє виділити дві найбільш типові ситуації допиту підозрюваного: а) особа, підозрювана у вчиненні контрабанди, дає правдиві показання і визнає себе винною, тобто допит у безконфліктній ситуації; б) допитуваний заперечує факт контрабанди і дає навмисне неправдиві показання або відмовляється від давання показань, тобто допит у конфліктній ситуації.

Розглянемо ці слідчі ситуації з урахуванням тактичних прийомів, що сприяють одержанню найбільш повної та достовірної інформації.

У *першій ситуації* допит, підозрюваного, як правило, характеризується повним або частковим збігом інтересів допитуваного і допитувача. Тому основне тактичне завдання особи, яка провадить допит у цій ситуації, полягає у з'ясуванні і фіксуванні показань допитуваного у повному обсязі його поінформованості, конкретизації та деталізації їх, щоб кожна з обставин, що фігурують, могла бути перевірена і підкріплена іншими доказами. Разом з тим дуже важливо «не зробити ситуацію допиту конфліктною, не спровокувати своїми діями, поведінкою конфлікт з допитуваним» (2, с. 117).

У такій ситуації при допиті особи, підозрюваної у вчиненні контрабанди, насамперед детально з'ясовуються: обставини, що явилися підставою для затримання; характер злочинних дій по підготовці, вчиненню та приховуванню контрабандної діяльності; кількість співучасників контрабанди і відомості про неї; особливості предметів контрабанди, джерела їх придбання (одержання) та інші обставини кримінального, перед- і посткримінального характеру, що їй відомі. «Основними тактичними прийомами у безконфліктній ситуації, – відзначала Л. М. Карнеєва, – є вміння вислухати вільну розповідь допитуваного, правильна постановка уточнюючих, пояснюючих, доповнюючих і контролюючих запитань, спрямованих на конкретизацію і деталізацію показань, перешкоджаючих зміні їх на неправдиві; з'ясування даних для перевірки уже відомих фактів; одержання нових відомостей» (7, с. 30).

В *умовах конфліктної ситуації* тактика допиту підозрюваного найбільш складна. У таких ситуаціях допитуваний, як правило, навмисне перекручує відому йому інформацію, заперечує факт вчинення контрабанди, дає неправдиві показання або взагалі відмовляється від давання свідчень. Тому результативність допиту підозрюваного в такій ситуації залежить, як правило, від повноти зібраної дізнавачем (слідчим) інформації про незаконні

дії контрабандиста, а також від правильного вибору і застосування тактичних прийомів. У таких ситуаціях важливо своєчасно виявити, попередити й усунути неправдивість показань підозрюваного. Сумніви у вірогідності показань можуть виникнути як під час, так і після допиту. У першому випадку такі сумніви породжуються суперечливістю свідчень, відсутністю логіки у повідомлених фактах, їх невідповідністю іншим обставинам. В інших випадках неправдивість отриманих свідчень може бути виявлена при їх перевірці іншими слідчими діями (очна ставка, допити свідків, висновок експертиз), а також при проведенні оперативно-розшукових заходів. Щоб визначити навмисну неправду, допитувач шляхом аналізу фактів має виявити протиріччя у свідченнях допитуваного.

Для виявлення неправдивості свідчень слід враховувати, що симптомами неправди, як правило, виступають: а) протиріччя висловлень іншим зібраним у справі доказам; б) невизначеність, неконкретність свідчень, що містяться у свідченнях; в) опис подій з надмірною точністю; г) різні пояснення одних і тих же подій на різних допитах; д) наполегливе, кількаразове повторення допитуваним з власної ініціативи будь-яких стверджень; е) обмовки у свідченнях, тобто мимовільне висловлення достовірної інформації; є) відхилення від відповіді на прямі запитання; ж) приховування фактів, які за даними слідчого добре відомі допитуваному; з) зовнішній прояв змін психічної діяльності допитуваного як реакції на поставлені запитання (6, с. 128–130) та ін.

Тактичні прийоми, спрямовані на викриття допитуваного в неправді за характером і спрямованістю, на думку Р. С. Белкіна, можна поділити на три групи: прийоми емоційного впливу; прийоми логічного впливу; тактичні комбінації. Так, наприклад, до прийомів логічного впливу належать: а) пред'явлення доказів, що відхиляють показання допитуваного (послідовно від менш вагомих до більш вагомих; пред'явлення відразу найбільше важливого доказу); б) пред'явлення доказів, які вимагають від допитуваного деталізації свідчень з метою виявлення протиріч між ним і співучасниками; в) логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваного і його співучасників; г) доведення безглуздості зайнятої позиції допитуваного (3, с. 116, 117).

Під час допиту підозрюваного по досліджуваній категорії злочинів у викритті неправди важливе місце належить *тактичним прийомам, пов'язаним із пред'явленням доказів*. Це можуть бути: письмові докази (розрахунки-фактури, відповіді митних органів на запити про перетинання кордону окремими громадянами або про особисті номерні печатки митників, довідки про телефонні розмови зі співучасниками контрабандної діяльності та ін.); речові докази (предмети контрабанди, пакувальний матеріал, митні декларації зі слідами підчистки, дописки, виправлення, спеціально виготовлений пояс для приховування та переміщення іноземної валюти тощо); протоколи окремих слідчих дій (огляду місця події, допитів свідків, висновку судових експертиз та ін).

Так, гр-н Д., підозрюваний у контрабанді 10 тис. 740 дол. США, на першому допиті заперечував факт приховування від митного контролю іно-

земної валюти. Проте пред'явлення Д. на наступному допиті висновку судово-медичної експертизи, за допомогою якої була встановлена однорідність волосся ноги підозрюваного на ділянці паху і волосся, що знаходилося на клейкій стрічці, якою прикріплювався пакет з контрабандною валютою, дозволило спростувати його свідчення і доказати факт скоєння контрабанди. (1). У таких випадках особа, яка провадить допит оголошує зміст висновку експертизи або пропонує підозрюваному самому ознайомитися з ним. При пред'явленні підозрюваному висновків експертизи в окремих випадках доцільно пояснити йому незрозумілу термінологію або висновки експерта.

Досить ефективним прийомом допиту, спрямованим на викриття неправди у показаннях контрабандиста, є максимальна деталізація фактів, повідомлених допитуваним. Причому чим більше неправдивих відомостей повідомляє особа, тим легше її викрити у неправді, оскільки вигадані факти неможливо продумати до дрібниць, а тим більше зберегти їх у пам'яті. Дві різні особи, допитувані про одну і ту ж подію, як правило, не можуть домовитися про всі деталі неправди.

Важливу роль в успішності проведення допиту відіграє використання тактики встановлення психологічного контакту з допитуваною особою (9, с. 22, 23; 12, с. 130–138). У зв'язку з цим важливо враховувати, що підсистема тактичних прийомів, які сприяють адаптації до обстановки, допиту і усуненню небажаних станів психіки допитуваного, спрямованих на встановлення психологічного контакту, може включати: а) уточнення анкетно-біографічних даних; б) бесіду на сторонню або інтересуючу тему, яка не стосується предмета допиту; в) демонстрацію слідчим поінформованості про обставини життя допитуваного, його потреби, інтереси і т.д. (12, с. 135).

Підозрюваний у ході допиту нерідко заперечує факт вчинення контрабанди і відмовляється від давання показань. В основному це характерно для осіб з твердою антигромадською установкою (наприклад, раніше судимих за тяжкі злочини; тих, які тривалий час займалися контрабандою; симулюючих душевне або психічне захворювання). Тому основне завдання в такій ситуації полягає з з'ясування причин такої поведінки та виведенні підозрюваного з цього стану.

У таких випадках для зміни негативної позиції допитуваного рекомендується використовувати такі тактичні прийоми: бесіда на сторонню тему; стимулювання позитивних якостей підозрюваного; пояснення йому змісту закону про обставини, що пом'якшують відповідальність (ст. 40 УК України); Переконавання підозрюваного в неправильності зайнятої ним позиції; використання протиріч між інтересами співучасників. Якщо це не вплинуло на зміну позиції допитуваного, доцільно пред'явити докази, що викривають злочинця у скоєнні ним злочину, який розслідується.

Для вирішення конфліктної ситуації важливого значення набуває *очна ставка* – одночасний допит двох раніше допитуваних осіб про обставини, у відношенні яких вони давали суперечливі свідчення. При розслідуванні

контрабанди очні ставки, як правило, проводяться між контрабандистами та особами, які їх затримали (митники, прикордонники), а також із співучасниками та свідками вчинення контрабанди при наявності в їх свідченнях протиріч. З точки зору тактики рекомендується очну ставку провадити таким чином, щоб на особу, що дала правдиві свідчення, не чинився тиск. З цією метою запитання, які з'ясовуються в процесі очної ставки, ставляться спочатку перед особою, яка давала правдиві свідчення, у чітко сформульованому вигляді, а потім уже перед обвинуваченим у вчиненні злочину. Питань невизначеного, розпливчатого, загального характеру рекомендується не ставити.

Суттєве значення для результативності проведення допиту має фіксація ходу і результатів даної слідчої дії, оскільки без належного процесуального оформлення отримана інформація не набуває необхідної доказової сили. Так, Могилів-Подільською митницею при спробі вивести з України 9,75 кг макової соломки 24.01.94 р. було затримано К. і допитано як підозрюваного. У ході слідства він неодноразово змінював свідчення, а в судовому засіданні заявив, що первинні свідчення він дав у стані сильного алкогольного та наркотичного сп'яніння. Під час допиту свідка Т., який зробив ін'єкцію наркотику підозрюваному, інспектор митниці допустив неуважність, в результаті якої свідок не поставив свого підпису на двох сторінках протоколу допиту. З огляду на викладене суд первинні свідчення підозрюваного К. і свідка Т. доказами не визнав і виправдав К., засудивши його лише за контрабанду валюти (13, с.4).

Таким чином, допит підозрюваного у справах про контрабанду є однією з найважливіших першочергових слідчих дій, спрямованих на збір доказової та орієнтуючої інформації. Його результати значною мірою визначають повноту та ефективність процесу доказування контрабанди.

Література:

1. Архів Київського обл. суду: Кримінальна справа № 2–23 за 1996 р. по обвинуваченню Махмуда Джавада.
2. *Баев О. Б.* Тактика следственных действий. – Воронеж: НПО «МОДЭК». 1995. – С. 117.
3. *Белкин Р. С., Лившиц М. Е.* Тактика следственных действий. – М.: Юристь, 1997. – С. 116, 117.
4. *Богинский В. Е.* Рефлексивное управление при допросе: Учеб. Пособие. – Харьков, 1983.
5. *Васильев А. Н., Карнеева Л. Н.* Тактика допроса. – М.: Юрид. лит., 1970. – С. 9, 10.
6. *Закатов А. А.* Ложь и борьба с нею. – Волгоград: Нижне-Волжское кн. изд. 1984. – С. 128–130.
7. *Карнеева Л. М.* Тактические основы организации и производства допросов в стадии расследования. – Волгоград, 1976. – С. 30.
8. *Коновалова В. Е., Сербулов А. М.* Тактика допроса при расследовании преступлений. – К.: НИО и РИО КВШ МВД СССР, 1978.

9. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса: Учебн. пособие: – К.: УМК ВО. 1990. – С. 22, 23.
10. Порубов Н. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. – Минск, 1978. Тертышник В. М., Фурман Н. А. Допрос на предварительном следствии: Учебн. пособие. – Харьков. 1996. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП «Оригинал», 1995. – С. 130–138; Узагальнення практики розслідування в 1993–1994 рр. кримінальних справ про контрабанду наркотичних засобів. – К: ДМК України, 1995. – С. 4.

ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІДУВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ

*Державне будівництво та місцеве самоврядування:
Зб.наук. пр. № 3. 2002. С. 70–80.*

Ефективність розслідування контрабанди значною мірою залежить від своєчасного і правильного проведення окремих слідчих дій. При розслідуванні цієї категорії злочинів найбільш характерними першочерговими слідчими діями є: слідчий огляд, допит підозрюваного і свідків, обшук, виїмка, освідування, призначення необхідних судових експертиз. До подальших слідчих дій, як правило, належать проведення очних ставок, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, допит свідків, допит обвинувачуваного, проведення судових експертиз. Розглянемо особливості тактики провадження освідування, оскільки при розслідуванні контрабанди ця слідча дія має певну специфіку.

Освідування є особливим різновидом слідчого огляду – огляд живої людини (ст. 193 КПК України). Ця невідкладна слідча дія у справах про контрабанду провадиться в тих випадках, коли є підстави вважати, що на тілі підозрюваного, ого одязі можуть бути сліди злочину або особливі прикмети (шрами, татування, родимі плями).

Під слідами злочину, що належить встановити шляхом проведення освідування, слід розуміти сліди, в яких відбулася зовнішня будова взаємодіючих об'єктів (сліди саден, подряпин при закладенні предметів контрабанди в тайники і т. п.), а також сліди, які не відображають зовнішню будову

взаємодіючих об'єктів, але органічно пов'язані з фактом учинення контрабанди (сліди ґрунту, плями крові, сліди наркотичних, отруйних, радіоактивних речовин, сліди фарби тощо), тобто сліди злочину слід розглядати в широкому і вузькому значенні¹.

У процесі освідування при розслідуванні зазначених злочинів можуть бути виявлені і зафіксовані, наприклад, пошкодження на тілі й різного роду сліди нашарування, які виникли в результаті закладення предметів контрабанди в тайники або при вчиненні інших дій по їх приховуванню. Крім цього, можуть бути виявлені й мікросліди, залишені такими предметами контрабанди, як наркотичні засоби, вибухові речовини, вогнепальна зброя, вибухові пристрої, отруйні чи сильнодіючі речовини тощо².

Особливі прикмети – це відмітні особливості, які мають цінність для ідентифікації людини за ознаками зовнішності (татуювання, родимки, шрами)³.

Вивчення практики показує, що при провадженні освідування найчастіше встановлюють татуювання – 63%, родимі плями – 9%, шрами – 6%, рубці – 1%, фізичні недоліки як результат раніше перенесеної хвороби – 0,4%⁴. Це вказує на те, що у практиці слідчих органів встановлення особливих прикмет здійснюється тільки щодо статичних, добре видимих на тілі людини аномалій.

У зв'язку з цим слід враховувати, що особливі прикмети можуть бути:

1) функціонального характеру, тобто динамічні ознаки, що характеризують зовнішні прояви життєдіяльності людини (жестикауляція, міміка, особливості ходи, аномалії мови – заїкання, гаркавлення, шепелявість тощо.

2) анатомічного характеру, тобто статичні ознаки, що характеризують зовнішню будову тіла людини і можуть бути як від народження (наприклад, надзвичайно низький або високий зріст, родимі плями, бородавки, рубці, заяча губа, укороченість кінцівок, шестипалість рук або ніг, невідповідність частин тіла тощо), так і набутими протягом життя (відсутність одного або декілька пальців на кінцівках, післяопераційний рубець, горб, викривлення спини тощо).

У процесі освідування при розслідуванні контрабанди можуть бути поставлені такі питання: а) чи є на затриманому або його одязі сліди злочину: частки наркотичних засобів (психотропних речовин, лікарських препаратів, що містять наркотики, речі та предмети, що зберегли їх рештки, шприці

¹ Див.: *Салтєвський М. В.* Криміналістика: Підручник: У 2 ч. – Харків: Основа, 1999. – Ч.1. – С. 112.

² Див.: *Федров А. В.* Расследование контрабанды // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. – СПб: Лань, 2001. – С. 783.

³ Див.: Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 164.; *Топорков А. А.* Словесный портрет: Практическое пособие. – М.: Юрист, 1999. – С.89–90; та ін.

⁴ Див.: *Маркс И. А.* Задачи следственного освидетельствования // Проблемы первоначального этапа расследования: Сб. науч. тр. – Ташкент: ТВШ. – С. 91

та ін.), сліди контактної взаємодії з боєприпасами, вогнепальною зброєю, вибуховими, отруйними, радіоактивними речовинами тощо; б) чи існують у даної особи ознаки вживання наркотиків: сліди ін'єкцій, крапкові ранки, абсцеси, флегмони, ознаки наркотичного сп'яніння; в) чи є на тілі затриманого особливі прикмети, які і місце їх локалізації; г) чи є на тілі даної особи які-небудь пошкодження і де; ґ) чи є на тілі підозрюваного, його одязі та взутті сліди його перебування у певному місці, наприклад, поза митним контролем на об'їзній, грейдерній дорозі тощо; д) чи є на тілі даної особи ознаки, які вказують на її професійну належність. Названий перелік питань є приблизним і залежно від обставин справи може бути розширений¹.

Дискусійним у юридичній літературі й на практиці є питання про те, чи можливо в процесі освідчення, крім обстеження тіла людини, провадити огляд її одягу і взуття. Одні вчені вважають, що об'єктом огляду є тільки тіло людини², інші вказують на те, що освідчення включає в себе огляд одягу та взуття³ що знаходиться на особі, яка освідчується.

Наприклад, С. Ф. Шумилін стверджує, що в «освідчення огляд одягу не входить. Якщо на одязі освідчуваного будуть виявлені ознаки слідів злочину, то одяг підлягає огляду за правилами, передбаченими статтями 190 і 191 КПК. Винятком є випадки, коли без огляду одягу неможливо зрозуміти походження слідів на тілі освідчуваного, і виникає необхідність в одночасному огляді як певної ділянки тіла, так і одягу, що його закриває»⁴. І. А. Петрухін зазначає, що огляд одягу і взуття допускається в рамках освідчення лише у випадках, коли утворені на них сліди, плями, пошкодження проникли на тіло людини, у зв'язку з чим необхідно одночасно оглянути як одяг, взуття, так і тіло освідчуваного, щоб виявити механізм нанесення слідів і причинення пошкоджень⁵. Р. С. Белкін зазначає, що освідчення може супроводжуватися оглядом одягу, що є на освідчуваному, і має провадитися в певній послідовності: спочатку оглядаються частини тіла, не

¹ Див.: *Белкин Р. С., Лившиц Е. М.* Тактика следственных действий. – М.: Новый юристь, 1997. – С. 79.

² Див.: *Виницкий А. В.* Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии: Учебное пособие. – Караганда: Карагандинская ВШ МВД СССР, 1982. – С. 25–26; *Гаврилов А. К.* Освидетельствование // Следственные действия. – Волгоград, 1984. – С. 53; *Марков А. Я.* Дознание по делам о преступлениях, подследственных следователям: Учебное пособие – М.: УМУ при ГУК МВД России, 1995. – С. 32; та ін.

³ Див.: *Торбин Ю. Г.* Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1978. – С. 7; *Селиванов Н. А., Тербилов В. И.* Первоначальные следственные действия. – М.: Новый юристь, 1997. – С. 79,80; *Тертишник В. М.* Уголовный процесс: Учебное пособие. – Харьков: Арсис, 1997. – С. 272–277 та ін

⁴ *Шумилин С. Ф.* Освидетельствование // Руководство по расследованию преступлений: Науч. практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Кактнова, Г. К. Кожевников и др. – Харьков: Консум, 2001. – С. 362.

⁵ Див.: *Петрухин И. А.* Свобода личности и уголовно процессуальное принуждение. – М., 1985. – С. 138.

закриті одягом, далі за необхідності – одяг, а потім – інші частини тіла. У випадках, коли освідування супроводжується оглядом одягу, протокол про провадження всіх цих дій має назву протоколом освідування і огляду одягу, тобто окремого протоколу про огляд одягу складати не потрібно¹.

На наш погляд, при вирішенні питання щодо того, чи є об'єктом освідування одяг освідуваного, необхідно враховувати такі положення:

1) у криміналістичному плані огляд та обстеження тіла освідуваного та одягу (взуття), що знаходиться на ньому, вимагає комплексного підходу. Таку діяльність слід розглядати як єдиний безперервний пізнавально-посвідчувальний процес;

2) тактика проведення освідування залежить від ситуації, яка склалася на момент розслідування, від способу вчинення контрабанди й закономірностей утворення тих чи інших слідів механізму злочину, тобто враховується ситуаційна обумовленість цієї слідчої дії;

3) слід враховувати підстави проведення освідування та його завдання і спрямованість. А тому, з нашої точки зору, враховуючи ситуаційну обумовленість цієї слідчої дії, вважаємо, що одяг може бути об'єктом освідування. Відповідно й тактика освідування повинна розроблятися з урахуванням цих обставин.

У тактичному плані процес освідування складається із трьох етапів: підготовчого, безпосереднього проведення, фіксації одержаних результатів.

Успіх освідування значною мірою залежить від того, наскільки ця слідча дія якісно підготовлена. Підготовка освідування являє собою комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що утворює сприятливі умови для його проведення.

Підготовка до освідування включає: а) одержання й оцінку фактичних даних, необхідних для прийняття рішення про освідування; б) вибір часу освідування. При цьому слід враховувати, що освідування – це невідкладна слідча дія, оскільки будь-яке зволікання може призвести до втрати доказової інформації внаслідок дій освідуваної особи, спрямованих на знищення слідів злочину, а інколи й особливих прикмет; в) вибір місця проведення цієї слідчої дії. Освідування, як і інші слідчі дії, провадиться в кабінеті слідчого, а судово-медичне освідування з участю судового медика або лікаря доцільно здійснювати в медичній установі; г) перевірку готовності необхідних науково-технічних засобів; г) забезпечення участі необхідних спеціалістів та інших учасників освідування, визначення характеру й послідовності їх дій; д) вирішення питання про запрошення понятих, тієї ж статі, що й освідувана особа; є) визначення з урахуванням конкретних обставин, які сліди, особливі прикмети, де і як доцільно шукати.

Фактичні дані, що обумовлюють прийняття рішення про провадження освідування, можуть бути прийняті в процесі проведення огляду місця події,

¹ Див.: Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Тактика следственных действий. – М.: Юрист, 1997. – С. 79, 80.

обшуку, допиту підозрюваного і свідків, здійснення оперативно-розшукових заходів. Можливість виявлення на тілі злочинця слідів контрабанди зумовлена тим, що при вчиненні підготовчих дій, безпосереднього переміщення товарів та інших предметів через митний кордон шляхом приховування від митного контролю та поза ним відбувається процес контактної взаємодії особи, яка вчиняє цей злочин, з різними предметами, речовинами і матеріальною обстановкою вчинення злочину. У результаті таких дій на її тілі, одязі залишаються частинки ґрунту чи інших слідоутворюючих і слідоприймаючих об'єктів, наявність яких свідчить про причетність особи до вчинення контрабанди¹.

Важливо продумати і спланувати тактику дій на той випадок, коли освідувана особа відмовляється від проведення такої слідчої дії, і запросити лікаря. Лікар повинен засвідчити (і про це має бути відмітка у протоколі), що примусові дії не були небезпечними для здоров'я особи, щодо якої здійснювалося освідування.

Перед початком проведення освідування слідчий запрошує двох понятих, які відповідають вимогам ст. 127 КПК, а в разі необхідності – спеціаліста (експерта-криміналіста, лікаря, біолога, хіміка та ін.) і роз'яснює їм їх права й обов'язки (ст. 128¹ КПК). Потім запрошує освідуваного, оголошує йому постанову про провадження освідування і роз'яснює йому, що згідно з ч. 5 ст. 114 КПК постанови слідчого, винесені відповідно до закону, в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма громадянами, яких вони стосуються або яким вони адресовані. Підозрюваного чи обвинувачуваного, який заявляє про своє небажання бути освідуваним, необхідно попередити, що до нього можуть бути застосовані примусові заходи. Крім цього, необхідно роз'яснити сутність проваджуваних дій, а якщо передбачається провести їх фотозйомку, відеозапис, слід з'ясувати ставлення освідуваного до можливого застосування зазначених засобів фіксації².

Безпосереднє провадження освідування складається з таких операцій:

1) встановлення особи, яка освідується, щоб уникнути можливої помилки, зумовленої спробою видати себе за іншу особу;

2) огляд тіла освідуваного, порядок якого зумовлений поставленим завданням:

а) якщо конкретна межа освідування відома і полягає у встановленні особливої прикмети, слідчий відразу пропонує показати ту частину тіла, де ця ознака зовнішності знаходиться. Якщо прикмета знаходиться на відкритих або на закритих частинах тіла і стать освідуваного співпадає зі статтю слідчого, то він здійснює всю процедуру освідування особисто. У разі знаходження особливої прикмети на закритих частинах тіла і якщо стать слід-

¹ Михайлов Н. Г. Освидетельствования // Расследование контрабанд. – М.: Юристь, 1999. – С. 112.

² Див.: Шумилині С. Ф. Освидетельствование. – С. 358, 359.

чого не співпадає зі статтю освідуваної особи, огляд тіла за його дорученням здійснює судово-медичний експерт або лікар;

б) якщо виявлено сліди злочину, то оглядається все тіло освідуваного слідчим або лікарем¹.

Безпосередній огляд тіла й одягу освідуваного починається з уважного вивчення предметів одягу, взуття, відкритих ділянок тіла, насамперед обличчя, шиї, рук. Особливу увагу варто звернути на стан предметів одягу і взуття, а також пошкодження, сліди, утворені різноманітними речовинами, особливі прикмети на відкритих частинах тіла. При детальному огляді послідовно обстежуються всі частини тіла «зверху вниз», починаючи з голови. Особливо ретельно обстежуються ті частини тіла, на яких найвірогідніше, з урахуванням обставин розслідуваного злочину, можуть залишатися сліди злочину.

З метою виявлення частин різних речовин, які могли потрапити на освідуваного з місця події, потрібно ретельно оглянути поверхню за його вуховими раковинами, носову порожнину, нігті й підногтеві щілини, а також інші місця можливого знаходження таких частин. У випадках, коли підозрюваний намагається замаскувати ті чи інші сліди контрабанди за допомогою різних пов'язок, бинтів, пластирів, необхідно до проведення освідування залучити лікаря.

Слід зазначити, що вибір тактичних прийомів освідування в кожному конкретному випадку визначається колом тих завдань, які необхідно вирішити в ході його здійснення. Наприклад, при підозрі на перевезення наркотиків так званими «мулами», «ковтателями» у порожнинах свого тіла (шлунок, анальний отвір, статеві органи, пряма кишка) необхідно за допомогою лікаря провести рентгенографію або ультразвукове обстеження на наявність у них сторонніх предметів; наявність рубців, патологічних пігментацій або татуювання можна встановити шляхом візуального огляду; сліди видаленого або знищеного татуювання можна виявити шляхом застосування електронно-оптичного перетворювача тощо.

Заключний етап освідування включає фіксацію результатів цієї слідчої дії та опис виявлених слідів контрабанди й особливих прикмет у тій послідовності й у тому вигляді, у якому виявлене спостерігалось в процесі освідування (ст. 195 КПК).

У разі виявлення тілесних пошкоджень треба описати їх локалізацію, розміри, форму, колір та інші якості. Слід враховувати, що пояснення освідуваного щодо тілесних пошкоджень не фіксуються у протоколі освідування, а фіксуються у протоколі допиту, який бажано провести негайно після закінчення цієї слідчої дії. У ситуаціях, коли слідчий не був присутнім при освідуванні, відомості про сліди злочину й особливі прикмети доцільно по-

¹ Див.: Одерий А. В., Щербаківський М. Г. Криміналістика: Учебное пособие. – Харьков, 1998. – С. 33–35.

значити на контурній схемі людини. Особливі прикмети фіксуються шляхом опису їх конфігурації, малюнка, змісту напису на татуюванні, особливостей зображення букв тощо.

Освідування може супроводжуватися фотозйомкою загального вигляду частини тіла і виявлених на ньому особливих прикмет чи слідів. Фотографії додаються до протоколу у вигляді фототаблиць¹.

Таким чином, успіх розслідування контрабанди багато в чому залежить від своєчасності та якості проведення освідування та фіксації його результатів. Між тим в окремих випадках протокол освідування складається не під час проведення даної слідчої дії, а значно пізніше. Іноді така слідча дія взагалі не провадиться, включаючи випадки, коли є підстави вважати, що на тілі контрабандиста, його одязі можуть бути сліди злочину або особливі прикмети. Звичайно, вказані порушення кримінально-процесуального законодавства негативно відбиваються на збиранні доказової інформації.

GENESIS, TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS CRIMINALISTIC TACTICS

*Scientific Horizon in the Context of Social Crises :
Proceedings of the 4th International Scientific and Practical
Conference (June 6–8, 2020), Tokyo, Japan: Otsuki Press,
2020. Pp. 134–144.*

***Abstract.** The article is devoted to the research of current problems of genesis, trends and prospects of criminalistic tactics. The modern understanding of the concept of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. The modern tendencies of development of criminalistic tactics are analyzed, the basic innovative directions of its research are defined. It's substantiated that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic tactics. Is noted that the current trends in the development of criminalistic tactics require the expansion of its research boundaries, require innovative approaches to solving these problems. Scientific approaches and proposals for solving the researched problems are formulated, innovative directions of development of criminalistic tactics are defined.*

***Keywords:** criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new branches of criminalistic tactics, means of criminalistic tactics.*

¹ Див.: Белкин Р. С., Лифшиц Е. М. Вказ. раб. – С. 80; Шумилин С. Ф. Вказ. раб. – С. 362, 363; Ищенко Е. П., Ищенко П. П., Зотчев В. А. Криминалистическая фотография и видеозапись: Учеб. практ. пособие / Под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юристъ, 1999. – С. 192, 193.

formation of new branches of knowledge. Clarification of the essence and significance of these processes is very important for determining the genetic nature of the emergence and functioning of new scientific directions in criminalistics [4, p. 191–192]. It should be borne in mind that the integration of sciences gives the most effective results in solving butt problems, often so far from each other that the idea of combining them at first seems absurd [5, p. 115].

Such integration processes of scientific interaction of other sciences fully apply to criminalistic tactics, the emergence and formation of which is a genetic prerequisite and the result of integration and differentiation of knowledge in criminalistics. It's seen that the scientific sources of criminalistic tactics are modern achievements of philosophy, logic, psychology, management science, computer science and computer technique, game theory, decision making and other fields of knowledge, which indicates the impact of integration processes on the development of criminalistic knowledge and formation of criminalistics.

Traditionally, criminalistic tactics are often associated with military tactics. This approach is based on the etymology of the origin of the term «tactics». It's believed that the term «tactics» first appeared in military science, where it is defined as the theory and practice of training, organizing and conducting combat formations, units (ships) and units of various types of armed forces, types of troops (forces) and special troops on land, in the air and at sea [3, p. 21]. As we can see, the concept of «tactics» is borrowed by criminalistics from the military sphere. Today, this concept is widely used in various spheres of human activity (politics, sports, etc.), including in the practice of crime investigation and judicial proces.

Exploring the definition of criminalistic tactics, we can note that some criminalistic scientists emphasize that tactics are present only where there is a real need to overcome the direct or prevent indirect confrontation of the participants in the investigation [1, p. 111; 2, p. 237]. However, in our opinion, in defining the concept and modern understanding of criminalistic tactics is not entirely correct to link this criminalistic category only with the fight and opposition to the tasks of criminal justice, as such an approach narrows the scope of tactics in solving important law enforcement problems. As V. Yu. Shepitko notes, such a position reflects only one aspect of criminalistic tactics related to overcoming the opposition of stakeholders. However, tactics also exist where it is not necessary to overcome opposition (for example, to assist a conscientious interrogator in remembering the forgotten or to establish psychological contact with the victim of a criminal assault, etc.). Therefore, tactics are not only a counteracting force, but also a reliable tool in the hands of judicial- investigational and operatives employees [13, p. 16].

Indeed, on the one hand, the structure and content of this section of the science of criminalistics makes it possible to talk about a fairly wide range of issues studied by criminalistic tactics, which go beyond the issue of overcoming criminal

counteraction. Therefore, as a criminalistic category, the concept of «tactics» should, in our opinion, be understood in a broad sense. It's necessary to approach accordingly at definition of system of separate branches and names of divisions of criminalistic tactics. This approach makes it possible to expand the scope of criminalistic tactics and take into account its division into investigative tactics, judicial tactics (prosecutorial tactics, professional defense tactics), investigative tactics, criminal tactics, and not only consider it as tactics of separate investigative (search) actions, as is often the case in criminalistic literature.

With a narrow approach to determining the understanding of criminalistic tactics, in our opinion, it is advisable to apply it in the case when it comes directly to the purely tactical aspect of the investigative (search) action. Eventually, as scientists define, not all provisions developed in the section of criminalistic tactics, have tactical character [2, p. 237]. Undoubtedly, the organizational and analytical-mental aspects of investigative activity play an important role in ensuring its effectiveness and in creating the necessary conditions for the use of tactical tools, but in themselves they do not have a tactical nature [1, p. 113]. With this traditional approach, judicial tactics, professional defense tactics, prosecutorial tactics, criminal tactics, etc. are ignored. In addition, organizational, technological and other aspects and innovative directions of development are not taken into account, which are also very important to take into account when studying the modern understanding of criminalistic tactics.

The study and analysis of definitions of the concept of criminalistic tactics shows that in almost all textbooks on criminalistics there was a unification of criminalistic terminology and the use of the term «criminalistic tactics». At the same time, as V. Yu. Shepitko notes, all at once in many definitions of the concept of criminalistic tactics the old meaning remained – restriction only to investigative activity or investigation of crimes [14, p. 13].

Recently, there have been significant changes in the understanding of criminalistic tactics, as a rule, it is considered in two ways, both in scientific and practical terms. *First*, criminalistic tactics is seen primarily as a branch of criminalistic science, which is a system of scientific provisions and developed on their basis recommendations for organizing and planning investigations and trials, determining the optimal behavior of persons conducting judicial research, and methods of conducting individual procedural (investigative (search), unspoken investigative (search) and judicial) actions aimed at collecting and examining evidence, establishing the causes and conditions that contribute to the commission of crimes.

Secondly, criminalistic tactics are understood as a specific activity of legally authorized entities, carried out on the basis of the use of tactical-criminalistic tools, embodied in the form of tactic admission, tactical combinations, tactical operations, recommendations, tactics of investigative (search) actions, etc., which are aimed at solving criminalistic problems and ensuring the effectiveness of law enforcement

practice. The subjects of application of criminalistic tactics in the appropriate types and forms are the investigator, prosecutor, operatives, judge, defense counsel, etc. In addition, criminalistic tactics should study the tactics of all participants in criminal proceedings – judge, court, investigator, detective, prosecutor, operational staff, specialist, expert, accused (suspect), victim, witness and others. In this regard, a distinction should be made between the following sub-branches of criminalistic tactics: investigative tactics, judicial tactics, tactics of search activity, prosecutorial tactics, professional defense tactics, and criminal tactics.

Considering criminalistic tactics taking into account complex, system-structural and activity approaches, in our opinion, in the defined concepts of this criminalistic category it is necessary to consider two important aspects. *On the one hand*, criminalistic tactics is a system of scientific provisions and practical recommendations developed on their basis for the organization and planning of investigation and trial, determining the optimal course of conduct of criminal proceedings (investigator, detective, prosecutor, lawyer, court (judge) and etc.) and methods of conducting certain procedural actions aimed at collecting, recording and seizing evidentiary information, establishing the causes and conditions that contribute to the commission of criminal offenses. *On the other hand*, criminalistic tactics should be considered as a system of scientific provisions and practical recommendations developed on their basis for tactical influence on persons whose behavior is associated with the formation of sources of criminalistic information (suspects, accused, victims, witnesses, understood persons) for the purpose of overcoming opposition or establishing effective interaction with them by involving them in the investigation (trial), establishing psychological contact and using optimal forms of tactical and psychological influence and managing their behavior in the interests of establishing objective truth.

Given the above, *criminalistic tactics* is a relatively independent section of criminalistics, which includes a system of theoretical scientific provisions and tactical tools developed on their basis and practical recommendations for organizing and planning investigations and trials, determining the optimal course of conduct of criminal proceedings, aimed at collecting, recording, seizing and examining evidence, as well as exercising tactical influence on persons whose behavior is associated with the formation of sources of criminalistic information in order to overcome opposition or establish effective interaction with them in the interests of establishing objective truth and solving problems criminal proceedings.

One of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the structure of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. At the same time, it should be noted that today in criminalistics the problem of the structure of criminalistic tactics is debatable and insufficiently developed, which necessitates addressing the issue of systematization of this section, updating its structure taking into account modern approaches.

Traditionally, in the structure of criminalistic tactics there are two parts: 1) general and 2) special. Thus, in the content of criminalistic tactics there are two parts: 1) general provisions; 2) tactics of conducting individual investigative actions. General provisions include, first of all, general theoretical provisions, which are an introduction to the theory of criminalistic tactics (subject, principles, system, basic concepts of tactics). The tactics of conducting individual investigative actions are a subsystem of scientific provisions and recommendations for conducting such investigative actions as inspection, interrogation, presentation for identification, search and investigative experiment [1, p. 113].

In our opinion, the traditional definition and structure of criminalistic tactics in most criminalistic textbooks do not correspond to the current level of development of criminalistics and its subject. In most cases, in the educational and methodological literature, scientists limit themselves to considering the general provisions of criminalistic tactics and coverage of tactics of individual investigative (search) actions, that is to say problems of investigative tactics, which does not really reflect the full content and structure of this section of criminalistics. In addition, today there is another negative trend – the desire of some scholars to significantly expand and sometimes even «blur» the subject of criminalistic tactics, which usually does not contribute to the formation of established views on its structure and proper understanding of its subject.

In addition, it's necessary to be quite prudent to expand the boundaries of the application of criminalistic tactics, taking into account the subject and object of criminalistic science and criminalistic tactics. Therefore, the improvement of the system and structure of criminalistic tactics should be carried out taking into account the existing scientific paradigms regarding its subject and object. Criminalistic tactics, being one of the subsystems of criminalistics, the object-subject area of which includes a dual object of study – criminal activity and its consequences, as well as activities to detect, investigate, prevent crime and trial, tactics should be considered as a system- structural a phenomenon designed by its tactical means to ensure the effective solution of problems in law enforcement bodies.

Innovative areas of criminalistic tactics should include issues of professional defense tactics, prosecutor and judge (court). Therefore, in the system of criminalistic tactics it is expedient to distinguish judicial tactics (or tactics of judicial activity) as its important separate branch, which studies tactics of adversarial process and investigates tactics of prosecution and professional defense tactics, court (judge) tactics, and tactics of separate judicial actions in particular, the tactics of judicial review, the tactics of cross-examination, the tactics of simultaneous interrogation, the tactics of presentation for identification, etc. An innovative area of research on the problems of judicial tactics is the development and implementation of tactical operations in court proceedings [7; 9]. In addition, in the structure of judicial tactics it is also necessary to consider the tactical

foundations of the organization and conduct of tactical-criminalistic complexes (tactical combinations and tactical operations) as effective and efficient means of solving tactical tasks in court [8; 10]. It seems that today the problems of judicial tactics in the theoretical aspect still remain underdeveloped.

In our opinion, in addition to investigative and judicial tactics, other separate sub-branches, in particular, such as tactics of public prosecution, tactics of professional defense, tactics of search activity, tactics of criminal activity, are also innovative directions of research of criminalistic tactics in today's realities. Further scientific developments require problems of individual scientific theories (the doctrine of the criminalistic version, the theory of tactical operations, the theory of the investigative situation, the theory of tactical decision-making, the theory of systematization of tactics, etc.), the tactics of investigative (search), unspoken investigative (search) and judicial action. Particular attention is paid to the study of tactics of organization and conduct of tactical-criminalistic complexes (tactical combinations and tactical operations). Thus, current trends in criminalistic tactics today require expanding its boundaries and border of research, require innovative approaches to solving these problems, which necessitate further development of its theoretical-methodological foundations and intensification of practical research in this area of knowledge.

Conclusions. In modern realities, a comprehensive approach to the study of the problems of the use of criminalistic tactics in various activities, both law enforcement and criminal, is quite relevant. Obviously, it is a question of application of system-structural, activity, technological and other approaches to studying of prospects and possibilities of expansion of limits of application of criminalistic knowledge and means of criminalistic tactics in modern conditions. At the same time, it is not necessary to limit oneself to the field of pre-trial investigation, as traditionally in many criminalistic sources this issue is considered, which, in our opinion, is incorrect and today needs clarification, revision of such approaches and further research on this issue. As can be seen, they often largely determine the promising innovative areas of criminalistic research in this area.

In our opinion, today in modern criminalistics and practice all the prerequisites for a thorough study of new areas of criminalistic tactics and the feasibility of their introduction into its structure. In particular, we are talking about such areas as: judicial tactics (court tactics (judges), public prosecution tactics, professional defense tactics, search tactics, criminal tactics. Problems of investigative tactics also need further improvement, taking into account changes in modern crime, reform of the judiciary and law enforcement agencies, the emergence of new trends in criminalistic science, the introduction of the provisions of «competitive» criminalistics, etc. It's seen that the current trends in the development of criminalistic tactics today require the expansion of its boundaries of research, require innovative approaches to solving this problem.

References:

1. Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002)*. Kiev: Ohrana truda [in Russian].
2. Veselskyi, V. K. (2010). *Deiaki suchasni problemy slidchoï taktyky. Kryminalistyka XXI stolittia: materialy mizbnar. nauk.-prakt. konf. (25–26 lystop. 2010 r.)*. Kharkiv: Pravo, 2010, 236–240 [in Ukrainian].
3. Vishniakov, V. V. (2008). *Taktyka*. V. V. Vishniakov, H. A. Drobakha, A. A. Kalenskij, Ye. B. Smirnov. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
4. Zhuravel, V. A. (2004). *Deiaki problemy intehratsii ta dyferentsiatsii znan u kryminalistytsi. Visnyk Natsionalnoï akademii pravovykh nauk Ukraine, 1 (36), 191–198* [in Ukrainian].
5. Konovalova, V. E. (2001). *Integrativnaya funkciya prava. Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspilstva: Materialy naukovoi konferentsii (Kharkiv, 21–22 chervnia 2001 r.)*. Kharkiv, 115–118 [in Ukrainian].
6. Konovalova, V. O. (2018). *Novi tendentsii rozvytku kryminalistyky. Kryminalytsykaisudebnaya ekspertiza: nayka, obuchenye, praktyka: materialy nauk.-prakt. konferentsii Mizhnarodnogo konbresu kryminalistiv (m. Odesa, 13–15 veresnia 2018 r.)*; (Vols. 1–2; Vol. 1) – International Scientific and Practical Conference. Odesa : Yurydychna literatura, 55–64. [in Ukrainian].
7. Shevchuk, V. M. (2014). *Aktualni problemy pobudovy ta zastosuvannya taktychnykh operatsii u sudovomu provadzhenni. Mytna sprava, 1, part 2, book 1, 106–112*. [in Ukrainian].
8. Shevchuk, V. M. (2015). *Dialektyka vzaiemozv'iazku taktychnykh zavdan i taktychnykh operatsii u kryminalnomu provadzhenni. Porivnialno-analitychne pravo, 3, 243–246*. [in Ukrainian].
9. Shevchuk, V. (2020). *Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm., 903–913*. [in Sweden].
10. Shevchuk, V. M. (2013). *Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannya ta praktyka realizatsii*. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
11. Shevchuk, V. M. (2019). *Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia. Problems of Legality, issue 146, 234–246* [in Ukrainian].
12. Shepitko, V. Yu. (2008). *Zasoby kryminalistychnoi taktyky v diialnosti orhaniv dosudovoho slidstva (problemy efektyvnosti zastosuvannya). Pravovi zasady pidvysbchennia efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini: materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 r.* Kharkiv, 172–174. [in Ukrainian].
13. Shepitko, V. Yu. (2007). *Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz)*. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi [in Ukrainian].
14. Shepitko, V. Yu. (2019). *Predmet kryminalistychnoi taktyky: istoriia formuvannya, zmist ta tendentsii. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky: zb. nauk. pr.*. M. L. Tsybal, V. Yu. Shepitko, L. M. Holovchenko et al (Eds.). Kharkiv: Pravo, release 19, 8–20. [in Ukrainian].

TACTIKAL OPERATIONS IN JUDICIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF FORMATION AND PRACTICAL REALIZATION

Science progress in European countries: new concepts and modern solutions : papers of the 5th in. sci. conf. (February 28, 2019, Stuttgart). – Germany, Stuttgart, 2019. – P. 884–894.

Optimization and increase of efficiency of counteraction to criminal manifestations in modern conditions to a large extent depends on how deeply developed the theoretical principles of formation and implementation of tactical operations. Therefore, the development of tactical operations is an urgent need for criminalistics theory and forensic practice and will positively affect the process of establishing truth in specific criminal proceedings. In recent decades, the concept of tactical operations is developing intensively, gradually moving into the rank of a separate forensic theory. It is quite natural because tactical operations activate and organize the processes of interaction of law enforcement agencies, act as a means of implementing investigative methods, solving individual tactical tasks. All this testifies to the need for theoretical substantiation and wide implementation of tactical operations in practical activities. That is why, at the present stage of development of criminalistics, the problem of developing a separate forensic theory of tactical operations is very relevant and important. Therefore, studying and researching the problems of tactical operations of court proceedings is one of the perspective directions of scientific developments of modern criminalistics theory science and the further development of the theory of tactical operations.

The justification for the need to develop and apply tactical operations during the trial of criminal investigation materials is primarily due to the introduction of the Criminal Procedural Code of Ukraine (2012), which resulted in a significant change not only in the specifics of tactical operations but also in the possibility of their dissemination only to pre-trial investigation, but also judicial proceedings. In addition, it should be borne in mind that in Part 3 of Art. 333 of the Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the application of measures for ensuring criminal proceedings and conducting investigatory (search) actions during court proceedings. In particular, if during the trial there is a need for establishing circumstances or checking circumstances that are essential for criminal proceedings, the court, at the request of the party to the criminal proceedings, has the right to instruct the pre-trial investigation authority to conduct certain investigative (search) actions.

Some scientific interest is the suggestions of some scholars regarding the selection and research of tactical operations and combinations in the proceedings. Thus, in the opinion of S. B. Rossinskiy tactical combination is a definite set of tactical techniques, investigative and judicial actions aimed at solving a particular task of preliminary investigation or trial and is due to this purpose and the investigative situation. Inclusion of judicial actions among the elements that make up a tactical combination, the scientist motivates the following reasons: a) the procedural delimitation of investigations and judicial actions, causing and forensic their differentiation; b) the expansion of the range of subjects of the implementation of a tactical combination, which may include a court and a judge; c) the possibility of its implementation not only in the preliminary investigation, but also in court [8, p.19–20].

In our opinion, expanding the scope of tactical combinations and operations, introducing into the number of subjects of their implementation the court, we can speak about tactical combinations and operations in the proceedings. A vivid illustration of the support of such a position is S. Yakushin's statement that the example of the practical implementation of a complex tactical combination in the stage of judicial investigation may be the election by the court (and parties) of the optimal tactical methods and line of conduct with the participants of the investigation in a conflict situation (for example, when refusal to testify, false testimony, self-denial, etc.). The solution of such situations can be the application of a complex of judicial, organizational, technical, investigative actions and measures, which includes: a) initial judicial examination of persons who provide concerted and true testimony; b) departure of the court to the place of the event; c) conducting a judicial review; d) presentation for the examination of material evidence; e) identification of the court; is) the use (if necessary) of disciplinary means for violators of order in the courtroom, etc. [11, p.50].

Then the scientist notes that as a general rule the trial is not characteristic of any operational support of the criminal case, which is in the proceedings. The use of statutory measures for the protection of witnesses is most likely to occur during preliminary investigations. However changes in the situation eyewitness of the crime in the courtroom during proceedings and criminal proceedings, the prosecution may be used tactical means of a security nature within the kind of tactical operations [11, p.137–138]. Therefore, the proposal to expand the scope of tactical combinations and operations of the court is one of the promising areas of the theory of tactical operations that require additional in-depth study and reflection.

Some novelty and scientific interest are suggestions of some scholars regarding the identification and study of tactical tasks in court proceedings [1; 4; 6, pp. 4–5; 2, p.715–720; 7, p.22]. In this regard, O. S. Knyazkov rightly notes that in court proceedings, as well as at the stage of pre-trial investigation, rigorous classification of tactical tasks is possible only on the basis of the systemic interconnection of

◆—————❧—————◆

a certain type of tactical tasks and forensic situations requiring its optimization by adoption of appropriate tactical decisions and the use of operational tactical means of a certain type [3, p. 27–28].

At the same time, the analysis of works devoted to the problems of tactical and forensic provision of court proceedings, shows that the coverage of tactical tasks of court proceedings is limited to their names. For example, A. Yu. Korchagin notes that the general tactical tasks of the state prosecutor consist in an effective study of the evidence presented, in an effort to create conditions for a comprehensive, objective and complete study of evidence, in a timely manner and tactically competent neutralization of attempts to falsely refute, falsifications, substitutions of evidence, in filling in the court incompleteness of pre-trial investigation, in counteracting attempts of the defendant to evade criminal responsibility [6, p.133]. Obviously, such an approach to the formulation of tactical tasks objectively requires further disclosure of their content and detail.

The purpose of the publication is to study the problems of the formation and practice of the implementation of tactical operations in the proceedings, the identification of tactical tasks in the judge, the development of appropriate tactical operations, their structure and content.

In our view, the tactical tasks in the court trial are situationally conditioned, proceed from the circumstances that are to be set, aimed at solving the interim aim of the court proceedings, the solution of which requires the use of tactical means (tactical techniques, tactical combinations, tactical operations). The tasks of pre-trial investigation and trial are primarily aimed at. If in the first case it is, first of all, the formation (identification, fixation and certification) of evidence, then for the trial, for the most part, the study (verification and evaluation) of evidence gathered in the pre-trial proceedings, as well as new evidence submitted to the court [4, p.17]. It is worth highlighting the tactical tasks that the judge, prosecutor-state prosecutor, and counsel need to resolve.

Taking into account the foregoing, deserves attention of the study of tactical tasks taking into account the stage of criminal proceedings. In particular, on this basis, one can distinguish: a) the tactical tasks of pre-trial investigation; b) tactical tasks of court proceedings; c) tactical tasks that require their solution before the pre-trial investigation, for example, tactical tasks for detecting signs of crime [10, p.170].

Tactical tasks of court proceedings, in particular: ensuring verification of testimony of the accused; Providing verification of self-defense of the accused; ensuring witness testimony; ensuring verification of the victim's testimony; providing evidence protection; provision of witness protection; providing protection to victims; ensuring the examination of documents in a judge, etc. On this basis, it is possible to distinguish the following tactical operations of the trial: «Inspection of the accused's testimony», «Inspection of the defendant's self-

defense», «Verification of the testimony of the witness», «Verification of the victim's testimony», «Protection of evidence», «Protection of witnesses», «Protection of victims» «Document» and others. Let's consider examples of separate tactical operations of court proceedings.

The tactical operation in the court is carried out «Inspection of the indictment of the accused». During the pre-trial investigation, it was found that B. came to visit A. and during his quarrels he committed a deliberate murder with a knife, and after 5 days came to visit T. and in the eyes of a pregnant woman, the latter during his quarrels made him a deliberate the murder is also a knife. In the course of the pre-trial proceedings, B. acknowledged his guilt in the murder of A. and T., and in the trial, the guilty of committing the murder of A. did not recognize, justifying the fact that the testimony on the commission of the crime was given under pressure from the police. At the same time witnesses to the murder of A., and that B. that day came to the murdered guest was not.

To resolve the tactical task that arose in the course of the trial, a tactical operation called «Checking testimony of the accused» was carried out. Having carefully studied the case, the state prosecutor drew attention to the fact that the criminal proceedings were initiated in connection with the commission of B. intentional murder of T. The protocol for the inspection of the dwelling and the discovery of the troupe A. was carried out after appearance with the guilty B. In this regard, the state prosecutor filed a petition to a court to summon a police officer to court, who took the appearance of a guilty party from the accused. During the interrogation, he said that B. was detained in connection with the murder of T. and immediately the district police station wrote an appearance with a charge of the murder of A. and T. Since the murder of A. at that time, police officers were not known, then he wrote a report to the prosecutor to verify this fact. On the same day, the corpse A. was found at the address indicated by the defendant. In addition, at the request of the state prosecutor, a record of a knife slot with a handle of green color was investigated in the court, which was in the place where he himself indicated. when giving an appearance with a guilty party. After watching the video of the reproduction of the event and the circumstances of the crime, where G. in detail showed how he murdered A., the defendant realized that his arguments about not being involved in the murder were disproved and he pleaded guilty.

The structure of the tactical operation «Verification of indictments of the accused» may include the following elements: The tactical task of ensuring verification of the accused's testimony. The purpose is to confirm or refute the veracity of the accused's testimony. Participants – a judge, prosecutor-prosecutor, victim, defender, specialists whose knowledge is necessary for checking self-determination. Means of tactical operation: interrogation of the accused B., who argued that A. did not kill, but found guilty under the pressure of police officers; Interrogation of police officers who interrogated and carried out, according to

the accused, the pressure to admit guilty to the murder of A.; Interrogation of the police officer, who selected the appearance with a guilty charge from the accused; the simultaneous interrogation of previously questioned B. and police officers, according to the accused B. B., was pressed against him in relation to the discrepancies found in the testimony (full-time rate); application of measures for ensuring criminal proceedings and conducting investigatory (search) actions during court proceedings (333 CPCs of Ukraine), etc.

Tactical operation in the court proceedings «Inspection of the defendant's self-restraint». During the pre-trial investigation K. and L. acknowledged their guilt in the theft of money and things from apartment A. During the trial, K. suddenly stated that he under the influence of the officers of the operational units himself argued. As for the main evidence, that he was exposed, and this was a shard of a bench with the footsteps of his fingers, removed from the scene, he allegedly was taken from his court of L. and thrown into the scene of the crime. L. confirmed this statement to K. and said that he had committed theft not with K., but with an unknown nickname «ZEK». Earlier, he gave false testimony, because he was afraid of massacre on the part of this person.

In the trial, a tactical operation «Inspection of the defendant's self-restraint» was conducted. The model of the structure of this tactical operation may include the following elements: The tactical task of ensuring the self-checking of the accused. The purpose is to confirm or refute the defendant's self-restraint. Participants – a judge, prosecutor-prosecutor, victim, defender, specialists whose knowledge is necessary for checking self-determination. Means of tactical operation: interrogation of the accused K., who discredited himself in committing the theft with maximum detail of the circumstances of the event; interrogating the accused L., who argued K. in committing the theft with maximum detail of the circumstances of the event; Review of the named area of the courtyard and glass fragments; questioning witnesses who can confirm the fact of finding a suspect in the place of committing a crime; simultaneous interrogation of previously questioned L. and K. in relation to the discrepancies found in testimony (internal rate); application of measures for ensuring criminal proceedings and conducting investigatory (search) actions during court proceedings (333 CPCs of Ukraine), etc.

The survey executed by the court found that glass fragments detected in the area of the S. region of the courtyard, and the chip with fingerprints of K., removed at the site of theft, differed in thickness. In addition, the chip from the site of theft (from the broken window of the victim's house) in thickness corresponded to the other chips of the damaged window. Having convinced that the arguments put forward by L. and K. about the fact that the latter was not involved in the theft and its commission by another person was denied by a tactical operation in the proceedings «Inspection of the self-executing suspect», after which both defendants returned to their previous indications [9, p.148–150].

Tactical Operation «Checking testimony». In the course of the trial, witnesses M. and K. gave the same testimony to the defendant P., as they agreed in advance, indications that they were three in the day of the murder, in the evening from 19 to 23, in the dwelling M., where they used one bottle of vodka, and then drank tea, watched a TV set (called two television programs and one movie). When he started questioning each of them, the prosecutor first of all raised the question: is a witness well aware of the events of that evening, whether he was in a state of intoxication, and therefore could remember something. Each of them declared (obviously, not wanting to compromise their pre-agreed indications with some uncertainty, doubts, etc.) that is good and in all the details of memory «all that happened that evening (this answer made it impossible for them later to retreat while questioning in essence).

Persons who gave false testimony did not assume that not only about the vodka and tea they were drinking, but that additionally each of them will be asked for 10–15 questions, in particular: 1) where they used drinks (in the kitchen, in the room); 2) As they were sitting, they settled down to each other at the table (who on the left, who was the case, who was sitting opposite); 3) where at that time was the wife of M. (which was not at home at that time, since she was a parent in another settlement); 4) who covered the table; 5) who brought vodka; 6) where it was purchased; 7) Which brand of vodka was dug; 8) from what they drank (glasses – which shape, size, glasses – round, granite); 9) what to eat; 10) where they took a snack; 11) who bought it; 12) where did you drink tea; 13) from what they drank (cups – what color, size, glasses); 14) with what you were drinking (with sugar, jam – which, candy – what); 15) What else was there for tea (pastries, cookies, gingerbreads), and so on..

Since the fact of the joint conspiracy stay in the apartment M. on the day of the murder was not, and in the invented version of them, only 3–5 positions were agreed (which was later clarified), the above details for each of them were unexpected and caught them by surprise. To say that they do not remember how they were sitting, from which they drank vodka, and then tea, etc., could not be questioned, because, first of all, they declared at the beginning of the interrogation that they all remember well, and secondly, were aware that not giving a clear answer to these «simplest» questions would mean ruining the whole thing (blasting the alibi). So, each of the interrogators had only one way out: to act impromptu, give impulsive answers to these questions during a direct questioning of the answer, hoping that others would not be asked about it, or that at least part of the phantasied answers would coincide. But this did not happen for obvious reasons, and concerted false testimonies were revealed [5, p.428].

In the trial, a tactical operation called «Checking testimony» was conducted. The model of the structure of this tactical operation may include the following elements: The tactical task of ensuring the verification of testimony. The purpose is to confirm or refute the veracity of witness testimony. Participants – a judge,

prosecutor-prosecutor, victim, defender, specialists whose knowledge is necessary for checking self-determination. Means of tactical operation: interrogation of the accused P., who stated that during the commission of the crime he was in the house of M., where with his friends M. and K. drunk alcoholic beverages with the maximum detail of the circumstances of the event; questioning witness M., who argued that the accused P. during his crime was in his home; questioning witness K., who argued that the accused P. during the commission of the crime was in the house of M.; An overview of the house of M. in order to verify the testimony of M. and K. questioning witnesses who can confirm the fact of finding M., K. and P. in the house of M.; simultaneous examination of previously questioned witnesses regarding revealed discrepancies in testimony (full rate); simultaneous interrogation of previously questioned accused and witnesses regarding discrepancies revealed; application of measures for ensuring criminal proceedings and conducting investigatory (search) actions during court proceedings (333 CPCs of Ukraine), etc.

Tactical Operation «Checking the alibi of the accused». The accused D., abandoning previous testimony, said the alibi. The prosecutor, in interrogation, explained in detail where the defendant was in the day of the crime, for what purpose, what he did, whom he had seen. Then, in order to verify these circumstances, he submitted a petition to the court to summon the defendants named to the court to testify, to demand documents confirming his presence on a particular day in the specified place. The questioned witnesses did not confirm the defendant's testimony, there were no documents at the enterprise confirming his presence on the said day in the workplace. Having made sure that all his statements are thoroughly checked and refuted, D. returned to the former true testimony.

In the trial, a tactical operation «Checking the alibi of the accused» was conducted. The model of the structure of this tactical operation may include the following elements: The tactical task of ensuring an alibi check of the accused. The purpose is to confirm or refute the alibi of the accused. Participants – a judge, a prosecutor-prosecutor, a victim, a defender, specialists whose knowledge is necessary to verify the alibi of the accused. Means of tactical operation: interrogation of the accused D., who declared alibi; interrogating the persons referred by the applicant or who, in the circumstances of the case, can confirm or refute the alibi; questioning witnesses who can confirm the fact that the subject of alibi is acquainted with the person who confirms this alibi, and possibly the fact that the applicant is found in this person; requesting documents confirming the presence of an alibi subject on a particular day in the specified place; simultaneous interrogation of several participants in criminal proceedings (on-call rate) with respect to the discrepancies found; application of measures for ensuring criminal proceedings and conducting investigatory (search) actions during court proceedings (333 CPCs of Ukraine), etc.

Thus, under the tactical operation of court proceedings should be understood the system of judicial, organizational, technical and other actions, stipulated by the judicial situation and aimed at solving a separate tactical task during the trial. Such tasks are situationally conditioned by the circumstances that are to be set up, aimed at solving the interim aim of court proceedings, the solution of which requires the use of tactical means. In accordance with certain tactical tasks of the court proceedings, appropriate tactical operations are developed. Therefore, further study of the problems of tactical operations of court proceedings is one of the promising directions of scientific research of the theory of tactical operations related to the optimization of investigative and judicial activity.

References:

1. Ароцкер А. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве: монография. М. : Юрид. лит-ра, 1964. 223 с.
2. Гавло, В. К. О дальнейшем совершенствовании тактики и методики судебного разбирательства уголовных дел // Избранные труды. Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2011. С. 715–720.
3. Князьков А. С. Тактическая задача как элемент поисково-познавательной деятельности субъектов доказывания по уголовному делу // Вестн. Томск. гос. ун-та. Право, 2011. № 2. С. 12–31.
4. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. К., 2010. 39 с.
5. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: наук.-практ. посібник. Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. 428 с.
6. Корчагин, А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел: дис. ... д-ра юрид. наук. Краснодар, 2008. 355 с.
7. Неймарк М. А. Проблемы теории и практики расследования хищений денежных средств в сфере банковского кредитования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Барнаул, 2006. 26 с.
8. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: учеб. пособ. / под ред. В. Н. Григорьева. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 99 с.
9. Руководство для государственных обвинителей: криминалистический аспект деятельности / под ред. О. Н. Коршуновой. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. 320 с.
10. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: «Апостіль», 2003. 440 с.
11. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. Казань: Казан. ун-т, 2010. 178 с.

MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND SOME DISCUSSION PROBLEMS

International Forum: Problems and Scientific Solutions: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (June 16–18, 2020). Melbourne, Australia: CSIRO Publishing House, 2020. Pp.101–111.

Summary. *The article is devoted to the study of current problems means of criminalistic tactics, their concept and system. The modern understanding of the concept of means of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. The main innovative directions of research and problems of use of means of criminalistic tactics in law enforcement activity which provide its efficiency and effectiveness are defined. It's substantiated that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the existing system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of some innovative areas of criminalistics and expand the application of criminalistic tactics in various legal practices (investigative, judicial, prosecutorial, lawyer, search, detective, etc.). Research of new means of criminalistic tactics largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in this field of knowledge.*

Key words: *criminalistic tactics, means of criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, system of means of criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new means of criminalistic tactics.*

Introduction. Today the tendency of strengthening of practical orientation of criminalistic developments of innovative products, its pragmatic orientation on the decision of important practical problems as criminalistics is a powerful source of effective changes, increase of quality and efficiency of practical activity, its optimization acquires special value. It's no coincidence that the «father of criminalistics», Austrian scientist and forensic investigator Hans Gross, as the constant goal of criminalistics called the «practical» goal of criminalistics as an applied science of the realities of criminal law, noting that criminalistics by nature begins only where established, in what way crimes are committed, how to investigate these ways and to reveal them, what were the motives for committing such, what tasks were set – neither criminal law nor process tells us all this, it is a subject of criminalistics [3, p. 8].

As we can see, increasing the practical value of research should primarily be aimed at creating appropriate scientific and methodological support for the development and use of effective and efficient tools of criminalistic tactics, intensification of activities to create innovative criminalistic products of tactical-criminalistic direction, their implementation and application in practice of law enforcement agencies, significantly optimizing such work. According to V. Yu. Shepitko, the effectiveness of the use of criminalistic tactics involves their improvement, implementation of new developments, scientific substantiation [14, p. 174]. In this regard, the remark of R. S. Belkin is appropriate, who emphasize that criminalistics dramatically increases its scientific potential and increases practical efficiency in the conditions of «information explosion» [2, p. 17, 68].

Given the above, today the problems of studying trends in criminalistic tactics, its modern understanding and prospects for further research, development of innovative areas of development, activation of opportunities to create innovative products in this field of criminalistics, research on the concept of criminalistic tactics, its systems and a number other issues that are currently underdeveloped in criminalistics, unexplored and need in-depth analysis and coverage.

Results and discussion. A significant contribution to the study of criminalistic tactics was made by well-known criminalistic scientists, who turned to the development and study of certain theoretical and methodological problems of criminalistic tactics. Some attention was paid directly to the study of criminalistic problems of criminalistic tactics (V. P. Bakhin, M. V. Saltevsy, V. V. Tishchenko, V. Yu. Shepitko, etc.). At the same time, the definition of the concept of criminalistic tactics, consideration of their system and role in the fight against crime in the modern conditions of the adversarial process today remain insufficiently covered and require scientific justification. The relevance of the research topic is determined by the need to analyze modern trends and scientific approaches to modern understanding of the concept of criminalistic tactics, taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science.

Today, the subject of purposeful and in-depth study is the activity of the investigator and other subjects of criminal proceedings in the modern conditions of the adversarial process and counteraction to the performance of each of them of its procedural function. For such real conditions and needs of practice the corresponding tactical means of work of the investigator, the detective, the lawyer, the prosecutor, the judge (court) and other participants of process which make «tactical arsenal» of their activity are developed. As rightly noted by I. I. Kohutysh systematic, in-depth study of tactics as an activity aimed at preventing and overcoming opposition in the procedural investigation of crimes, provide an opportunity to solve important problems of criminal justice through the use of effective *means of criminalistic tactics*. The solution of these problems is devoted to the study of the theory of investigative situations, as well as promising work in the field of tactical operations, which are considered as a set of investigative

actions, tactic admission and operational measures aimed at achieving a certain local task of crime investigation (for example, tactical operations «hot arrest», «alibi check», «check of testimony of a person who has pleaded guilty to a crime», etc.) [5, p. 388–389].

One of the urgent tasks of theoretical development of the use of tactical tools is to solve the problem of the conceptual apparatus. After all, at the beginning of any scientific research it is necessary to determine the meaning, place and relationship of the studied phenomenon (category), to understand the general theoretical provisions, to formulate the initial concepts and only then directly proceed to the scientific development of the problem. Ignoring this rule leads only to confusion, and sometimes forces to «reject» already existing experience of theoretical and applied researches and to begin consideration of these or those questions literally from the beginning, from the first principles [1, p. 3]. In this aspect, clearly, significant scientific and practical interest is in-depth study of the concept of «criminalistic tactics», its modern understanding, structure and system, the ratio of «particles» and components that combine in it, their impact on each other, their role and appointments, etc.

Various terms are used to denote tactical means in the special literature and practice of criminal proceedings. They are often called «tactical and criminalistic tools» (O. O. Exkharhopoulo, O. S. Knyazkov), «tactical means» (S. Yu. Yakushin), «organizational and tactical means» (V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel), «criminalistic tools» (V. A. Zhuravel), «tactical means of investigation» (V. V. Tishchenko, I. K. Hryshko), «means of criminalistic tactics» (A. V. Dulov, V. O. Konovalova, M. V. Saltevsy, V. Yu. Shepitko, etc.), etc. It's seen that in most cases there are different approaches to the interpretation of the concepts under consideration, some discussions about their essence and content. In this regard, O. Yu. Golovin notes that, unfortunately, there is no unambiguous understanding of the essence of the tactical means under consideration so far, just as there is no single direction of their systematization [4, p. 215].

Thus, as we see, the study and analysis of criminalistic literature indicates the existence of different scientific approaches to understanding the means of criminalistic tactics. The concept of «criminalistic tactics», which is used in the literature, is a collective nature, reflecting the complexity and versatility of the development and use of means to achieve the objectives of investigation and trial. This concept denotes any means, actions, measures, regardless of whether they have an intellectual-subject or intellectual-activity essence, whether they are considered as ways of behavior of the subjects of criminal proceedings of the investigator) and what is the mechanism of their influence, etc. [10, p. 59–68]. It should be noted that such a broad understanding of the content of means of criminal investigation does not contradict the semantic meaning of the word «means», which is often used as synonyms for the words «reception», «method of action», «method», etc., which is often leads to different understandings and

interpretations of criminalistic tactics, their use in different meanings [12]. Therefore, the concept of «means of criminalistic tactics» is complex and multifunctional, it has a collective nature and in essence is an optimal set of interrelated actions and techniques that are aimed at effectively solving tactical (local, intermediate) problems that arise in certain investigative situations.

In our opinion, *the means of criminalistic tactics* – is the optimal set of interrelated actions and techniques of tactical and criminalistic direction, which are embodied in tactics, tactical recommendations, tactics of procedural and non-procedural actions, tactical combinations and operations used by the investigator, detective, prosecutor, operative, lawyer, judge (court) in their activities and aimed at ensuring the most effective solution of tactical (intermediate) tasks that arise in certain investigative situations, in order to improve the quality and effectiveness of criminal proceedings and its optimization.

An important area of improving the provisions of criminalistic tactics is the development of a system of criminalistic tactics. As noted by V. Yu. Shepitko, the systemic nature of criminalistic tactics can be traced in its natural connections, the interdependence of certain structural elements – tactic admission, combinations (systems) or tactical operations, the mechanism of their implementation. Today in criminalistic tactics there are a lot of controversial provisions and concepts, there are pseudo-theories, speculative constructions are offered [16, p. 3, 5]. Investigating these issues, V. Yu. Shepitko and V. A. Zhuravel correctly emphasizes that the system of tactical means should be understood as a set of tactical means (techniques, recommendations) in their various combinations, which already include the tactics of investigative action and aimed at solving various problems in situations that arise [15, p. 187]. Therefore, the definition of the main areas of improvement of criminalistic tactics should be based on ideas about the system of criminalistic tactics, in which various tools are designed to reflect the content of its subject and meet the needs of law enforcement practice in combating crime and justice, optimize their application.

In the criminalistic literature there are different approaches to defining the system of criminalistic tactics. So, V. S. Kuzmichev and G. I. Prokopenko propose to consider the following components in the system of criminalistic tactics: a) procedural (investigative actions, operational and investigative measures, selection of explanations, requesting documents, appointment of departmental audit); b) non-procedural (tactical admission, tactical decision, tactical combination and tactical operation) [8, p. 184]. As you can see, this approach is debatable and needs further justification. In our opinion, first of all, the erroneousness of such a division is that these scholars proposed for consideration non-procedural means of criminalistic tactics do not cover the entire system of possible tactical means, leaving out the tactical recommendation; and a system of tactics aimed at solving individual tactical tasks within a single procedural action (investigative, judicial, unspoken investigative (search) action, etc.) –

— a tactical combination; and a system of procedural and non-procedural actions and measures aimed at solving certain tactical tasks in criminal proceedings, taking into account the stages of investigation and trial, the investigative (judicial) situation – the tactical operation, etc.

In addition, as we see, this approach raises some objections to the inclusion of these scientists procedural actions, as they indicate «investigative actions, operational and investigative measures, selection of explanations, requesting documents, appointment of departmental audit) investigative (search) actions» and tactical and criminalistic tools in general. It is obvious that all such means available in criminalistics and in practice (tactic admission, tactical recommendations, tactical combinations, tactical operations, etc. are realized within the limits of carrying out procedural actions (investigative, judicial, unspoken investigative (search) action, etc.). Moreover, the procedural actions themselves cannot be considered as a means of criminalistic tactics, because here we can only talk about the tactics of their realization and implementation, which is a kind of means of criminalistic tactics.

Some scholars suggest considering as «tactical means of criminalistic tactics» such «tools» that are not always unfounded, and sometimes even contradict the modern understanding of criminalistic tactics. So, J. W. Udovenko claims that recently criminalistic tactics have been supplemented by such new tactical means as «tactical operation», «tactical combination», «tactical decision», «investigative situation», «psychological ambush», «investigative cunning», etc., which enrich the language and the content of criminalistic tactics as a branch of criminalistic knowledge [9, p. 133]. In our opinion, the scientist's attribution to new tactical means, as the author argues, «psychological ambush» and «investigative cunning» is unfounded and contrary to the modern understanding of criminalistic tactics, so to distinguish them in the system of criminalistic tactics is impractical and erroneous. In addition, as noted by I. I. Kohutych, research in the field of criminalistic tactics is also characterized by the attention of scientists to the development of «non-traditional methods of investigation»: the possibility of using in the investigation of the theory and practice of biorhythmology, hypnology, polygraph, etc. [5, p. 339]. In our opinion, such proposals are quite debatable and testify to their problematic and inadmissible application in the theory and practice of crime investigation, including biorhythmology and hypnology, noting the unscientific and unfounded use of such «pseudo-tools» in the practice of pre-trial investigation and trial.

In our opinion, the research of this problem by V. Yu. Shepitko deserves attention [16], which to the means of criminalistic tactics includes: a) tactical reception as a way of carrying out procedural action, aimed at achieving its goal; b) tactical recommendation – scientifically substantiated and tested advice on the choice and application of tools, techniques and forms of behavior; c) systems (subsystem) of tactics – an ordered set of interconnected and interdependent techniques that have a target orientation in the process of its

implementation (the system of tactics is called a tactical combination); d) tactics of investigative (judicial, operational-search) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization; e) a system of investigative or other actions (tactical operation) aimed at performing the task of investigation in the relevant investigative situation [6, p. 133].

In the process of questioning and interviewing investigators from the Prosecutor's Office, the Ministry of Internal Affairs and the Security Service of Ukraine, we found out: what means of criminalistic tactics are most often used in practice. The results are as follows: tactical reception – 86%; tactical recommendation – 61.4%; systems (subsystem) of tactics (tactical combination) – 64%; tactics of investigative (judicial, operational and investigative) action – 93.4%; e) system of investigative or other actions (tactical operation) – 56.6% [11, p. 191; 13]. The obtained data allow us to conclude that practitioners among the means of criminalistic tactics most often use the tactics of investigative (judicial) action.

In this regard, a certain scientific interest is the point of view of scientists who emphasize that a certain foundation, «part» on which criminalistic tactics are based is the tactics of investigative (judicial, operational and investigative) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization [6, p. 133]. Therefore, it is important to identify and study such tactical tools as tactics of investigative (search), unspoken investigative (search), judicial action, operational-investigative, security measures, which can be used both individually and in combination, aimed at optimizing and streamlining criminal proceedings.

In view of the above, the system of means of criminalistic tactics includes: 1) *tactical reception* as a way of carrying out procedural action aimed at achieving its goal; 2) *tactical recommendation* – scientifically substantiated and tested in practice advice on the choice and application of tools, techniques and forms of behavior; 3) *tactical decision* – the choice of the purpose of tactical influence on the criminalistic situation as a whole or its individual components, the course and results of the process of investigation and trial and its elements and the definition of methods, techniques and means to achieve this goal; 4) *tactical combination* as a system (subsystem) of tactical techniques, an ordered set of interconnected and interdependent techniques that have a target orientation in the process of its implementation; 5) *tactical operation* as a system of procedural and non-procedural actions (measures), which is aimed at solving a separate (intermediate) tactical task of the investigation in the relevant investigative or judicial situation; 6) tactics of investigative (search) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization; 7) tactics of unspoken investigative (search) action; 8) *tactics of judicial action*; 9) *tactics of interaction*.

In the system of criminalistic tactics, in our opinion, it is necessary to highlight the *tactics of interaction*, which is the activity of the investigator to establish communication and coordinated measures to address the tactical tasks of the

investigation with officials of judicial, law enforcement and other government agencies, individual citizens. Such a process of interaction is also carried out between the investigator and other participants in the criminal proceedings: the victim and his legal representative, the suspect, his representative and defense counsel, witness, specialist and expert. Interaction can be constructive if the procedural, professional and personal interests of its participants coincide. At the same time, such interaction may have a conflicting nature, if its participants have opposite, significantly different procedural and personal interests and tasks. There is also a mixed type of interaction in conditions where the interests of the participants coincide in part. Depending on the conditions of interaction, the investigator (detective) chooses the most appropriate tactics for establishing cooperation, to eliminate the causes of the conflict and effectively establish the essence of the criminally relevant event and its circumstances [7, p. 246].

Thus, the interaction of the investigator with the operational units and other entities in criminal proceedings is a system of joint functioning, which is aimed at solving the tactical tasks of pre-trial investigation and trial and its purpose – to establish the objective truth. Based on this, all the tactical tools of the subjects of the use of criminalistic tactics, including tactics of interaction, it is natural and determines the behavior of the investigator (detective) and other subjects of interaction during the investigation and trial.

Conclusions. Thus, in modern realities, a comprehensive approach to the study of the problems of the use of criminalistic tactics in various activities, both law enforcement and criminal, is quite relevant. Obviously, it is a question of application of system-structural, activity, technological and other approaches to studying of prospects and possibilities of expansion of limits of application of criminalistic knowledge and means of criminalistic tactics in modern conditions. At the same time, it is not necessary to limit oneself to the field of pre-trial investigation, as traditionally in many criminalistic sources this issue is considered, which, in our opinion, is incorrect, and today needs clarification, revision of such approaches and further research on this issue. As can be seen, these problematic issues often largely determine the promising innovative areas of criminalistic research in this area of knowledge. In this regard, an important task for the further development of criminalistics is to improve the concept and system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics.

References:

1. Astashkina, EN, Marochkin, NA, Mikhailchuk, AE & Reshetnikov, VY (2003). *Rassledovanie prestuplenij. Kriminalisticheskie komplekxy. Navchalnij posibnik* [Crimes Investigation. Criminalistic Complexes. Study Guide] (p. 3). Moscow: Prior-izdat [in Russian].

2. Belkin, R. S. (2001). Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya. Zlobodnevnye voprosy rossijskoj kriminalistiki [Criminalistics: problems of today. Topical issues of Russian criminalistic] (Pp.17, 68–91). Moscow: NORMA-INFRA-M [in Russian].
3. Gross, H. (1902). Gesammelte Kriminalistische Aufs tze [Collected Criminalistic Essays] (Bd. I. VIII), (P. 432). Leipzig: F. C. W. Vogel.
4. Golovin, A. Yu. & Yablokov, N. P. (Eds.). (2002). Kriminalisticheskaya sistematika [Forensic systematics]. (P. 215). Moscow: LeksEkst [in Russian].
5. Kogutich, I. I. (2013). Tendenciyi pristosuвання kriminalistichnih znan u zdijsnenni sudochinstva [Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation of legal proceedings]. Visnik Lvivskogo universitetu. A series of legal. (Issue 57), (pp. 336–341, 338–339). [in Ukrainian].
6. Shepitko, V. Yu. (Eds.), Konovalova, V. O. & Zhuravel, V. A. and other. (2008). Kriminalistika. Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]. (4-th ed., rev.). (P. 133). Kharkov: Pravo [in Ukrainian].
7. Tishenko, V. V. (Eds.). (2017). Kriminalistika. Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]. (Pp. 243–246). Odessa: Vidavnichij dim «Gelvetika» [in Ukrainian].
8. Kuzmichov, V. S. & Prokopenko, G. I. (2001). Kriminalistika: navch. posibnik. [Criminalistics. Textbook]. (P. 184). Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Udovenko, Zh.V. & Galan, V. I.(Eds.). (2016). Kriminalistika Konspekt lekcij. [Criminalistics. Lecture notes]. (P.133). Kiyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
10. Cheburenkov, A. A. (2010). Osnovy teorii rassledovaniya. Monografiya. [Fundamentals of investigation theory. Monograf]. (Pp.59–68). Moscow:Yurlitinform [in Russian].
11. Shevchuk, V. M. (2014). Rol taktichnih zasobiv u protidiyi zlochinnosti [The role of tactical means in countering crime]. Pravova derzhava: istoriya, suchasnist ta perspektivi formuvannya v Ukrayini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhgorod, 28 lyut. – 1 berez. 2014) [Legal state: history, modernity and prospects of formation in Ukraine: materials of international science-practical Conf. (m. Uzhgorod, February 28-March 1, 2014)]. (Pp. 190–193). Kherson [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia [Modernstate and trends in the development of criminalistics: actual problems of today]. Problems of Legality, issue 146, 234–246 [in Ukrainian].
13. Shevchuk, V. M. (2013). Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya. [Tactical operations in criminology: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph.] Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
14. Shepitko, V. Yu. (2008). Zasobi kriminalistichnoyi taktiki v diyalnosti organiv dosudovogo slidstva (problemi efektyvnosti zastosuvannya). [Means of forensic tactics in the activities of pre-trial investigation bodies (problems of effectiveness of their use)]. Pravovi zasadi pidvishennya efektyvnosti borotbi zi zlochinnistyu v Ukrayini : materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 [Legal basis for improving the

- effectiveness of crime control in Ukraine: proceedings of the scientific conference, may 15, 2008]. (Pp. 172–174, 174). Kharkov [in Ukrainian].
15. Shepitko, V. Yu. & Zhuravel, V. A. (2009). Organizacijno-taktichni zasobi: ponyattya ta znachennya [Organizational and tactical tools: concept and meaning]. Pitannya borotbi zi zlochinnistyu. (Issue 18), (p. 187). Kharkov [in Ukrainian].
 16. Shepitko, V. Yu. (2007). Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya [Criminalistic tactics (system-structural analysis): monograph]. (P.3). Kharkov: Kharkov legal [in Ukrainian].

THE CONCEPT AND SYSTEM OF MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: SOME PROBLEMS OF IMPROVEMENT

Вісник Запорізького національного університету: серія «Юридичні науки». Herald of Zaporizhzhia National University. Jurisprudence. 2020. № 1. Ч. II. С. 41–47.

Summary. *The article is devoted to the study of current problems means of criminalistic tactics, their concept and system. The modern tendencies and scientific approaches in criminalistics devoted to research of means of criminalistic tactics are analyzed. The modern understanding of the concept of means of criminalistic tactics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. It is noted that the concept of «means of criminalistic tactics», which is used today in criminalistics, is collective and generalizing, reflecting the complexity and versatility of the development and use of means to achieve the objectives of investigation and trial. The main innovative directions of research and problems of use of means of criminalistic tactics in law enforcement activity which provide its efficiency and effectiveness are defined. The interrelation of means of criminalistic tactics with practice, modern achievements of science and technology, tendencies of development of criminalistics and other sciences is traced, their innovative character is noted.*

It's substantiated that one of the most important tasks of further development of criminalistics is to improve the existing system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of some innovative areas of criminalistics and expand the application of criminalistic tactics in various legal practices (investigative, judicial, prosecutorial, lawyer, search, detective, etc.). Research of new means of criminalistic tactics largely determines the innovative directions of modern criminalistic research in this field of knowledge. The use of criminalistic tactics should cover all types of activities, taking into account the trend of integration of scientific knowledge,

application and implementation of interdisciplinary research and their further active use in legal practice.

It is noted that further development requires the study of traditional and new means of criminalistic tactics such as: tactical admission; tactical recommendation; tactical combination; tactics of investigative (search) action; tactics of unspoken investigative (search) action; tactics of judicial action; tactics of organizing and conducting tactical operations, etc. Means of criminalistic tactics that are actually real used and potentially designed to achieve the objectives of criminal justice form a «tactical arsenal» of investigator, detective, prosecutor, operatives, lawyer, judge (court), which allows them to successfully solve tactical problems that arise at each stage criminal proceedings, taking into account the peculiarities of the event being investigated or considered in court, investigative and judicial situations, determinant factors influencing the choice and expediency of the use of certain types of tactical means or their system, etc. The system and main functions of criminalistic tactics, scientific approaches and proposals for solving the researched problems are formulated, innovative directions of development are determined.

Key words: criminalistic tactics, means of criminalistic tactics, innovations in criminalistic tactics, limits of application of criminalistic tactics, new means of criminalistic tactics.

Formulation of the problem. In modern realities, the priority areas of scientific research in criminalistics are innovations in criminalistic tactics, which require the need to really increase the role of practical direction of such scientific developments, intensify the creation and application of effective means of criminalistic tactics in practice which should ultimately significantly strengthen its theoretical and methodological function [15]. Today the tendency of strengthening of practical orientation of criminalistic developments of innovative products, its pragmatic orientation on the decision of important practical problems as criminalistics is a powerful source of effective changes, increase of quality and efficiency of practical activity, its optimization acquires special value. It's no coincidence that the «father of criminalistics», Austrian scientist and forensic investigator Hans Gross, as the constant goal of criminalistics called the «practical» goal of criminalistics as an applied science of the realities of criminal law, noting that criminalistics by nature begins only where established, in what way crimes are committed, how to investigate these ways and to reveal them, what were the motives for committing such, what tasks were set – neither criminal law nor process tells us all this, it is a subject of criminalistics [3, p. 8].

In this regard, the remark of R. S. Belkin' is appropriate, who emphasize that criminalistics dramatically increases its scientific potential and increases practical efficiency in the conditions of «information explosion» [2, p. 17, 68]. As we can see, increasing the practical value of research should primarily be aimed at creating appropriate scientific and methodological support for the development and use of effective and efficient tools of criminalistic tactics, intensification of

activities to create innovative criminalistic products of tactical-criminalistic direction, their implementation and application in practice of law enforcement agencies, significantly optimizing such work. According to V. Yu. Shepitko, the effectiveness of the use of criminalistic tactics involves their improvement, implementation of new developments, scientific substantiation [17, p. 174].

Given the above, today the problems of studying trends in criminalistic tactics, its modern understanding and prospects for further research, development of innovative areas of development, activation of opportunities to create innovative products in this field of criminalistics, research on the concept of criminalistic tactics, its systems and a number other issues that are currently underdeveloped in criminalistics, unexplored and need in-depth analysis and coverage.

Analysis of recent sources and publications. A significant contribution to the study of criminalistic tactics was made by well-known criminalistic scientists, who turned to the development and study of certain theoretical and methodological problems of criminalistic tactics: L. Yu. Arocker, O. Ya. Baev, V. P. Bakhin, R. S. Belkin, T. V. Varfolomeeva, A. F. Volobuev, V. G. Goncharenko, A. V. Dulov, V. A. Zhuravel, A. V. Ishchenko, V. I. Komissarov, V. O. Konovalova, V. G. Lukashevich, E. D. Lukyanchikov, M. V. Saltevsy, V. V. Tishchenko, Yu. V. Chornous, V. Yu. Shepitko, B. V. Shchur and others. Some attention was paid directly to the study of criminalistic problems of criminalistic tactics (V. P. Bakhin, M. V. Saltevsy, V. V. Tishchenko, V. Yu. Shepitko, etc.). At the same time, the definition of the concept of criminalistic tactics, consideration of their system and role in the fight against crime in the modern conditions of the adversarial process today remain insufficiently covered and require scientific justification. The relevance of the research topic is determined by the need to analyze modern trends and scientific approaches to modern understanding of the concept of criminalistic tactics, taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science.

The purpose of the article is to analyze and explore some controversial issues of the concept of «criminalistic tactics», to identify traditional and innovative approaches to their understanding and formation of a system of such tools, to outline promising areas for further research on this issue. The current state of development of criminalistic tactics determines the need for researched and elucidated roles and functional purpose of criminalistic tactics, their innovative nature.

Presenting main material. The current stage of development and formation of criminalistic tactics is characterized by the development of its theoretical and methodological foundations. Today, the subject of purposeful and in-depth study is the activity of the investigator and other subjects of criminal proceedings in the modern conditions of the adversarial process and counteraction to the performance of each of them of its procedural function. For such real conditions and needs of practice the corresponding tactical means of work of the investigator, the detective, the lawyer, the prosecutor, the judge (court) and other participants

of process which make «tactical arsenal» of their activity are developed. As rightly noted by I. I. Kohutykh systematic, in-depth study of tactics as an activity aimed at preventing and overcoming opposition in the procedural investigation of crimes, provide an opportunity to solve important problems of criminal justice through the use of effective *means of criminalistic tactics*. The solution of these problems is devoted to the study of the theory of investigative situations, as well as promising work in the field of tactical operations, which are considered as a set of investigative actions, tactic admission and operational measures aimed at achieving a certain local task of crime investigation (for example, tactical operations «hot arrest», «alibi check», «check of testimony of a person who has pleaded guilty to a crime», etc.) [6, p. 388–389].

At the same time, the study and analysis of the literature, criminalistic practice, reveals a number of significant problems in the use of criminalistic tactics by practitioners, which in most cases is not the result of adequate criminalistic support of such activities, and often associated with low training, and in many cases with the lack of the necessary knowledge, skills and practical abilities to use such tools. It seems that there are many debatable and unresolved item in the study of this issue that need special study and resolution.

Besides, the need to create a system of criminalistic tactics, defining the role and functional purpose of each of them and their comprehensive implementation is also relevant today, that is to say there is a need to intensify the development of organizational and tactical principles of tactical combinations and tactical operations. In this regard, S. Yu. Yakushyn rightly noted that in modern practice, the existing tactical means are not enough today, which requires the development of new and improvement of existing tactical and criminalistic tools. At the same time, it is important to provide another important condition for their effective application in practice, in particular, it is necessary that entities that have the right and opportunity to use them must have the necessary knowledge and practical skills to apply them and be able to skillfully operate with such means [21, p. 204–205], this in turn requires further research and implementation.

One of the urgent tasks of theoretical development of the use of tactical tools is to solve the problem of the conceptual apparatus. After all, at the beginning of any scientific research it is necessary to determine the meaning, place and relationship of the studied phenomenon (category), to understand the general theoretical provisions, to formulate the initial concepts and only then directly proceed to the scientific development of the problem. Ignoring this rule leads only to confusion, and sometimes forces to «reject» already existing experience of theoretical and applied researches and to begin consideration of these or those questions literally from the beginning, from the first principles [1, p. 3]. In this aspect, clearly, significant scientific and practical interest is in-depth study of the concept of «criminalistic tactics», its modern understanding, structure and system, the ratio of «particles» and components that combine in it, their impact on each other, their role and appointments, etc.

Various terms are used to denote tactical means in the special literature and practice of criminal proceedings. They are often called «tactical and criminalistic tools» (O. O. Exkharhopoulo, O. S. Knyazkov), «tactical means» (S. Yu. Yakushin), «organizational and tactical means» (V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel), «criminalistic tools» (V. A. Zhuravel), «tactical means of investigation» (V. V. Tishchenko, I. K. Hryshko), «means of criminalistic tactics» (A. V. Dulov, V. O. Konovalova, M. V. Saltevsy, V. Yu. Shepitko, etc.), etc. It's seen that in most cases there are different approaches to the interpretation of the concepts under consideration, some discussions about their essence and content. In this regard, O. Yu. Golovin notes that, unfortunately, there is no unambiguous understanding of the essence of the tactical means under consideration so far, just as there is no single direction of their systematization [4, p. 215].

In criminalistic sources, the concepts of means of criminalistic tactics, tactical-criminalistic means, organizational-tactical means are defined differently. So, I. I. Kohutykh notes that the means of criminalistic tactics are tools with which the person in charge of the case solves the tactical tasks of investigating crimes or resolving the case in court, ie it is a procedural, non-procedural and organizational tool of its activities [5, p. 297]. O. S. Knyazkov defines «tactical and criminalistic tools» as scientifically constructed, exploratory and cognitive models that reflect the patterns of crime and activities for its detection and investigation, which include: the investigative situation; criminalistic description of the crime; investigative version; tactical task; tactical decision; planning [3, p. 9–14]. V. Yu. Shepitko and V. A. Zhuravel uses the term «organizational and tactical means», by which scientists understand the optimal set of interrelated actions (investigative, operational and investigative, organizational) and tactic admission, which in their integrated application are aimed at ensuring the most effective solution of tactical (local, intermediate) tasks that arise in certain investigative situations [18, p. 188].

Thus, as we see, the study and analysis of criminalistic literature indicates the existence of different scientific approaches to understanding the means of criminalistic tactics. The concept of «criminalistic tactics», which is used in the literature, is a collective nature, reflecting the complexity and versatility of the development and use of means to achieve the objectives of investigation and trial. This concept denotes any means, actions, measures, regardless of whether they have an intellectual-subject or intellectual-activity essence, whether they are considered as ways of behavior of the subjects of criminal proceedings of the investigator) and what is the mechanism of their influence, etc. [13, p. 59–68]. It should be noted that such a broad understanding of the content of means of criminal investigation does not contradict the semantic meaning of the word «means», which is often used as synonyms for the words «reception», «method of action», «method», etc., which is often leads to different understandings and interpretations of criminalistic tactics, their use in different meanings. Therefore, the concept of «means of criminalistic tactics» is complex and multifunctional,

it has a collective nature and in essence is an optimal set of interrelated actions and techniques that are aimed at effectively solving tactical (local, intermediate) problems that arise in certain investigative situations.

In our opinion, *the means of criminalistic tactics* – is the optimal set of interrelated actions and techniques of tactical and criminalistic direction, which are embodied in tactics, tactical recommendations, tactics of procedural and non-procedural actions, tactical combinations and operations used by the investigator, detective, prosecutor, operative, lawyer, judge (court) in their activities and aimed at ensuring the most effective solution of tactical (intermediate) tasks that arise in certain investigative situations, in order to improve the quality and effectiveness of criminal proceedings and its optimization.

An important area of improving the provisions of criminalistic tactics is the development of a system of criminalistic tactics. As noted by V. Yu. Shepitko, the systemic nature of criminalistic tactics can be traced in its natural connections, the interdependence of certain structural elements – tactic admission, combinations (systems) or tactical operations, the mechanism of their implementation. Today in criminalistic tactics there are a lot of controversial provisions and concepts, there are pseudo-theories, speculative constructions are offered [19, p. 3, 5]. Investigating these issues, V. Yu. Shepitko and V. A. Zhuravel correctly emphasizes that the system of tactical means should be understood as a set of tactical means (techniques, recommendations) in their various combinations, which already include the tactics of investigative action and aimed at solving various problems in situations that arise [18, p. 187]. Therefore, the definition of the main areas of improvement of criminalistic tactics should be based on ideas about the system of criminalistic tactics, in which various tools are designed to reflect the content of its subject and meet the needs of law enforcement practice in combating crime and justice, optimize their application.

In the criminalistic literature there are different approaches to defining the system of criminalistic tactics. So, V. S. Kuzmichev and G. I. Prokopenko propose to consider the following components in the system of criminalistic tactics: a) procedural (investigative actions, operational and investigative measures, selection of explanations, requesting documents, appointment of departmental audit); b) non-procedural (tactical admission, tactical decision, tactical combination and tactical operation) [10, p. 184]. As you can see, this approach is debatable and needs further justification. In our opinion, first of all, the erroneousness of such a division is that these scholars proposed for consideration non-procedural means of criminalistic tactics do not cover the entire system of possible tactical means, leaving out the tactical recommendation; and a system of tactics aimed at solving individual tactical tasks within a single procedural action (investigative, judicial, unspoken investigative (search) action, etc.) – a tactical combination; and a system of procedural and non-procedural actions and measures aimed at solving certain tactical tasks in criminal proceedings, taking into account the stages of investigation and trial, the investigative (judicial) situation – the tactical operation, etc.

In addition, as we see, this approach raises some objections to the inclusion of these scientists procedural actions, as they indicate «investigative actions, operational and investigative measures, selection of explanations, requesting documents, appointment of departmental audit) investigative (search) actions» and tactical and criminalistic tools in general. It is obvious that all such means available in criminalistics and in practice (tactical admission, tactical recommendations, tactical combinations, tactical operations, etc. are realized within the limits of carrying out procedural actions (investigative, judicial, unspoken investigative (search) action, etc.). Moreover, the procedural actions themselves cannot be considered as a means of criminalistic tactics, because here we can only talk about the tactics of their realization and implementation, which is a kind of means of criminalistic tactics.

Some scholars suggest considering as «tactical means of criminalistic tactics» such «tools» that are not always unfounded, and sometimes even contradict the modern understanding of criminalistic tactics. So, J. W. Udovenko claims that recently criminalistic tactics have been supplemented by such new tactical means as «tactical operation», «tactical combination», «tactical decision», «investigative situation», «psychological ambush», «investigative cunning», etc., which enrich the language and the content of criminalistic tactics as a branch of criminalistic knowledge [12, p. 133]. In our opinion, the scientist's attribution to new tactical means, as the author argues, «psychological ambush» and «investigative cunning» is unfounded and contrary to the modern understanding of criminalistic tactics, so to distinguish them in the system of criminalistic tactics is impractical and erroneous. In addition, as noted by I. I. Kohutysh, research in the field of criminalistic tactics is also characterized by the attention of scientists to the development of «non-traditional methods of investigation»: the possibility of using in the investigation of the theory and practice of biorhythmology, hypnology, polygraph, etc. [6, p. 339]. In our opinion, such proposals are quite debatable and testify to their problematic and inadmissible application in the theory and practice of crime investigation, including biorhythmology and hypnology, noting the unscientific and unfounded use of such «pseudo-tools» in the practice of pre-trial investigation and trial.

In our opinion, the research of this problem by V. Yu. Shepitko deserves attention [19], which to the means of criminalistic tactics includes: a) tactical reception as a way of carrying out procedural action, aimed at achieving its goal; b) tactical recommendation – scientifically substantiated and tested advice on the choice and application of tools, techniques and forms of behavior; c) systems (subsystem) of tactics – an ordered set of interconnected and interdependent techniques that have a target orientation in the process of its implementation (the system of tactics is called a tactical combination); d) tactics of investigative (judicial, operational-search) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization; e) a system of investigative or other actions (tactical operation) aimed at

performing the task of investigation in the relevant investigative situation [7, p. 133].

In the process of questioning and interviewing investigators from the Prosecutor's Office, the Ministry of Internal Affairs and the Security Service of Ukraine, we found out: what means of criminalistic tactics are most often used in practice. The results are as follows: tactical reception – 86%; tactical recommendation – 61.4%; systems (subsystem) of tactics (tactical combination) – 64%; tactics of investigative (judicial, operational and investigative) action – 93.4%; e) system of investigative or other actions (tactical operation) – 56.6% [14, p. 191]. The obtained data allow us to conclude that practitioners among the means of criminalistic tactics most often use the tactics of investigative (judicial) action.

In this regard, a certain scientific interest is the point of view of scientists who emphasize that a certain foundation, «part» on which criminalistic tactics are based is the tactics of investigative (judicial, operational and investigative) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization [7, p. 133]. Therefore, it is important to identify and study such tactical tools as tactics of investigative (search), unspoken investigative (search), judicial action, operational-investigative, security measures, which can be used both individually and in combination, aimed at optimizing and streamlining criminal proceedings.

It should be noted that in the special literature it has been repeatedly pointed out that single investigative actions and certain tactics are ineffective in all cases. As a rule, they achieve the goal only when they are implemented in conjunction with other investigative actions and other measures, as well as in combination with other tactical receptions. Based on this, the very statement of the problem of the integrated use of criminalistic tactics is correct and timely. Such conclusions are confirmed by the results of our survey and interviews with investigators of the Prosecutor's Office, the Ministry of Internal Affairs and the Security Service of Ukraine on their opinion on how investigative (search), unspoken investigative (search) actions and operational-investigative, organizational-technical and other measures, in particular, 68.85% of respondents indicated the complex nature of their implementation, 28.28% said that they are conducted in isolation, 2.85% – other [16, p. 62]. Therefore, in modern conditions of updating the criminal procedural legislation, reforming the criminal justice, the study of the problems of integrated use of tactical means is relevant and conditioned by the needs of criminalistic practice.

In view of the above, the system of means of criminalistic tactics includes: 1) *tactical reception* as a way of carrying out procedural action aimed at achieving its goal; 2) *tactical recommendation* – scientifically substantiated and tested in practice advice on the choice and application of tools, techniques and forms of behavior; 3) *tactical decision* – the choice of the purpose of tactical influence on the criminalistic situation as a whole or its individual components,

the course and results of the process of investigation and trial and its elements and the definition of methods, techniques and means to achieve this goal; 4) *tactical combination* as a system (subsystem) of tactical techniques, an ordered set of interconnected and interdependent techniques that have a target orientation in the process of its implementation; 5) *tactical operation* as a system of procedural and non-procedural actions (measures), which is aimed at solving a separate (intermediate) tactical task of the investigation in the relevant investigative or judicial situation; 6) tactics of investigative (search) action, covering the entire typical tactical complex of its possible implementation, realization; 7) tactics of unspoken investigative (search) action; 8) *tactics of judicial action*; 9) *tactics of interaction*.

In the system of criminalistic tactics, in our opinion, it is necessary to highlight the *tactics of interaction*, which is the activity of the investigator to establish communication and coordinated measures to address the tactical tasks of the investigation with officials of judicial, law enforcement and other government agencies, individual citizens. Such a process of interaction is also carried out between the investigator and other participants in the criminal proceedings: the victim and his legal representative, the suspect, his representative and defense counsel, witness, specialist and expert. Interaction can be constructive if the procedural, professional and personal interests of its participants coincide. At the same time, such interaction may have a conflicting nature, if its participants have opposite, significantly different procedural and personal interests and tasks. There is also a mixed type of interaction in conditions where the interests of the participants coincide in part. Depending on the conditions of interaction, the investigator (detective) chooses the most appropriate tactics for establishing cooperation, to eliminate the causes of the conflict and effectively establish the essence of the criminally relevant event and its circumstances [8, p. 246]. Varieties of tactical form are: a) joint study and analysis of materials of operational development or verification; b) joint development of versions and coordinated planning of ISA, operational-search and preventive measures; c) regular exchange of information on the circumstances of specific criminal proceedings; d) organizations of investigative and operational groups, which include investigators and employees of operational units, etc. [7; 8; 10; 11].

Thus, the interaction of the investigator with the operational units and other entities in criminal proceedings is a system of joint functioning, which is aimed at solving the tactical tasks of pre-trial investigation and trial and its purpose – to establish the objective truth. Based on this, all the tactical tools of the subjects of the use of criminalistic tactics, including tactics of interaction, it is natural and determines the behavior of the investigator (detective) and other subjects of interaction during the investigation and trial. Therefore, the separation of such a new direction as the tactics of interaction in the system of criminalistic tactics is logical.

Conclusions. One of the defining trends in the development of criminalistic science in today's conditions is the development and formation of an effective and efficient system of tools, methods and technologies to combat the challenges of modern crime. Such a process requires intensification of the formation and implementation of tactical capabilities and tools aimed at improving the efficiency and effectiveness of activities for the investigation and prevention of crimes, which is in the field of criminalistic science [20]. In this regard, an important task for the further development of criminalistics is to improve the concept and system of criminalistic tactics in view of the emergence, development and current state of certain innovative areas of this branch of criminalistics. At the same time, it should be noted that today in criminalistics the problem of modern understanding of the means and system of criminalistic tactics is debatable and insufficiently developed.

Thus, in modern realities, a comprehensive approach to the study of the problems of the use of criminalistic tactics in various activities, both law enforcement and criminal, is quite relevant. Obviously, it is a question of application of system-structural, activity, technological and other approaches to studying of prospects and possibilities of expansion of limits of application of criminalistic knowledge and means of criminalistic tactics in modern conditions. At the same time, it is not necessary to limit oneself to the field of pre-trial investigation, as traditionally in many criminalistic sources this issue is considered, which, in our opinion, is incorrect, and today needs clarification, revision of such approaches and further research on this issue. As can be seen, these problematic issues often largely determine the promising innovative areas of criminalistic research in this area of knowledge.

References:

1. Astashkina, EN, Marochkin, NA, Mikhalechuk, AE & Reshetnikov, VY (2003). *Rassledovanie prestuplenij. Kriminalisticheskie komplekxy. Navchalnij posibnik* [Crimes Investigation. Criminalistic Complexes. Study Guide] (p. 3). Moscow: Prior-izdat [in Russian].
2. Belkin, R. S. (2001). *Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya. Zlobodnevnye voprosy rossijskoj kriminalistiki* [Criminalistics: problems of today. Topical issues of Russian criminalistic] (Pp.17, 68–91). Moscow: NORMA-INFRA-M [in Russian].
3. Gross, H. (1902). *Gesammelte Kriminalistische Aufsätze* [Collected Criminalistic Essays] (Bd. I. VIII), (P. 432). Leipzig: F. C. W. Vogel.
4. Golovin, A. Yu. & Yablokov, N. P. (Eds.). (2002). *Kriminalisticheskaya sistematika* [Forensic systematics]. (P. 215). Moscow: LeksEkst [in Russian].
5. Kogutich, I. I. (2008). *Kriminalistika. Kurs lekcij* [Criminalistics. Course of lectures]. (Pp. 297–298). Kiyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Kogutich, I. I. (2013). *Tendenciyi pristosuвання kriminalistichnih znan u zdijsnenni sudochinstva* [Trends in the adaptation of forensic knowledge in the implementation

- of legal proceedings]. *Visnik Lvivskogo universitetu. A series of legal. (Issue 57)*, (pp. 336–341, 338–339). [in Ukrainian].
7. Shepitko, V. Yu. (Eds.), Konovalova, V. O. & Zhuravel, V. A. and other. (2008). *Kriminalistika. Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]*. (4-th ed., rev.). (P. 133). Kharkov: Pravo [in Ukrainian].
 8. Tishenko, V. V. (Eds.). (2017). *Kriminalistika. Pidruchnik [Criminalistics. Textbook]*. (Pp. 243–246). Odessa: Vidavnichij dim «Gelvetika» [in Ukrainian].
 9. Knyazkov, A. S. (2013). *Analiticheskie taktiko-kriminalisticheskie sredstva dosudebnogo proizvodstva: monografiya [Analytical tactical and forensic means of pre-trial production: monograph]*. (Pp. 9–14). Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo Universiteta [in Russian].
 10. Kuzmichov, V. S. & Prokopenko, G. I. (2001). *Kriminalistika: navch. posibnik. [Criminalistics. Textbook]*. (P. 184). Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
 11. Malyuga, V. M. (2016). *Formy, vydy i taktichni zasoby vzajemodiji slidchogo u kryminalnomu provadzhenni [Forms, types and tactical means of interaction of the investigator in criminal proceedings]*. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva. (Issue 1)*. (pp. 125–131). [in Ukrainian].
 12. Udovenko, Zh.V. & Galan, V. I.(Eds.). (2016). *Kriminalistika Konspekt lekcij. [Criminalistics. Lecture notes]*. (P.133). Kiyiv: Center for educational literature [in Ukrainian].
 13. Cheburenkov, A. A. (2010). *Osnovy teorii rassledovaniya. Monografiya. [Fundamentals of investigation theory. Monograf]*. (Pp.59–68). Moscow:Yurlitinform [in Russian].
 14. Shevchuk, V. M. (2014). *Rol taktichnih zasobiv u protidyyi zlochinnosti [The role of tactical means in countering crime]*. *Pravova derzhava: istoriya, suchasnist ta perspektivi formuvannya v Ukrayini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Uzhgorod, 28 lyut. – 1 berez. 2014) [Legal state: history, modernity and prospects of formation in Ukraine: materials of international science-practical Conf. (m. Uzhgorod, February 28-March 1, 2014)]*. (Pp. 190–193). Kherson [in Ukrainian].
 15. Shevchuk, V. M. (2019). *Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia [Modernstate and trends in the development of criminalistics: actual problems of today]*. *Problems of Legality, issue 146*, 234–246 [in Ukrainian].
 16. Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya. [Tactical operations in criminology: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph.]* Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
 17. Shepitko, V. Yu. (2008). *Zasobi kriminalistichnoyi taktiki v diyalnosti organiv dosudovogo slidstva (problemi effektivnosti zastosuvannya). [Means of forensic tactics in the activities of pre-trial investigation bodies (problems of effectiveness of their use)]*. *Pravovi zasadi pidvishennya effektivnosti borotbi zi zlochinnystyu v Ukrayini : materialy nauk. konf., 15 trav. 2008 [Legal basis for improving the effectiveness of crime control in Ukraine: proceedings of the scientific conference, may 15, 2008]*. (Pp. 172–174, 174). Kharkov [in Ukrainian].

18. Shepitko, V. Yu. & Zhuravel, V. A. (2009). Organizacijno-taktichni zasobi: ponyattya ta znachennya [Organizational and tactical tools: concept and meaning]. Pitannya borotbi zi zlochinnistyu. (Issue 18), (p. 187). Kharkov [in Ukrainian].
19. Shepitko, V. Yu. (2007). Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya [Criminalistic tactics (system-structural analysis): monograph]. (P.3). Kharkov: Kharkov legal [in Ukrainian].
20. Shepitko, V. Yu. (2019). Innovaciyi v kriminalistici yak vidzermalennya rozvitku nauki [Innovations in criminology as a reflection of the development of science]. Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistici, sudovij ekspertizy ta yuridichnij praktici : materiali mizhnar. «kruglogo stolu» (Kharkov, 12 grud. 2019) [Innovative methods and digital technologies in criminology, forensic expertise and legal practice: materials of the international «round table» (Kharkov, December 12, 2019)]. NDI vivchennya problem zlochinnosti imeni akademika V. V. Stashisa NAPrN Ukrayini. (Pp. 147–150). Kharkov : Pravo [in Ukrainian].
21. Yakushin S. Yu. (2010). Takticheskie zadachi pri rassledovanii prestuplenij: ponyatie i vidy [Tactical tasks in the investigation of crimes: the concept and types]. (Vol.152, book 4), (pp.204–205). Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki [Scientific notes of Kazan University. Series of Humanitarian Sciences] [in Russian].

Література:

1. Асташкина, Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: учеб.-практ. пособие. М. : Приор-издат, 2003.112 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. М. : НОРМА-ИНФРА-М, 2001. 240 с.
3. Gross H. Gesammelte Kriminalistische Aufs tze. Leipzig: F. C. W. Vogel. Bd. I. 1902. VIII. 432 p.
4. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / под ред.Н. П. Яблокова. М.: ЛексЭкст, 2002. 305 с.
5. Когутич І. І. Криміналістика: Курс лекцій. Київ: Атіка, 2008. 888 с.
6. Когутич І. І. Тенденції пристосування криміналістичних знань у здійсненні судочинства // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2013. Випуск № 57. С. 336–341. С. 338–339.
7. Криміналістика: підручник / кол. авт. : В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Х. : Право, 2008. 464 с.
8. Криміналістика: підручник/ За ред. В. В. Тіщенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 246. 556 с.
9. Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства: монография. Томск: Изд-во Томск. Ун-та, 2013. (164 с.) С. 9–14.

10. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 184. 368 с.
11. Малюга В. М. Форми, види і тактичні засоби взаємодії слідчого у кримінальному провадженні // Вісник кримінального судочинства. 2016. № 1. С. 125–131.
12. Удовенко Ж. В. Криміналістика: конспект лекцій. За заг. ред. В. І. Галана. К.: Центр учбової літератури, 2016. 320 с.
13. Чебуренков А. А. Основы теории расследования. Монография. М.: «Юрлитинформ», 2010. 176 с.
14. Шевчук В. М. Роль тактичних засобів у протидії злочинності // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування *Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р.). Херсон, 2014. С. 190–193.
15. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
16. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
17. Шепітько В. Ю. Засоби криміналістичної тактики в діяльності органів досудового слідства (проблеми ефективності застосування) // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. Харків, 2008. С. 172–174.
18. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. Питання боротьби зі злочинністю. Харків, 2009. Вип. 18. С. 185–192.
19. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз). Х: Харків юридичний, 2007. 432 с.
20. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук Харків: Право, 2019. С.147–150.
21. Якушин С. Ю. Тактические задачи при расследовании преступлений: понятие и виды // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки . 2010. Т. 152, кн 4. С. 204–205.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем засобів криміналістичної тактики, їх поняття та системи. Аналізуються сучасні тенденції та наукові підходи у криміналістиці, присвячені дослідженню засобів криміналістичної тактики. Розглядається сучасне розуміння поняття засобів криміналістичної тактики, запропоновано його визначення із врахуванням традиційних та інноваційних підходів у криміналістичній науці. Зазначається, що поняття «засоби криміналістичної тактики», яке застосовується сьогодні у криміналістиці, носить збірний та узагальнюючий характер, відображаючи комплексність і багатофункціональність розробки та використання засобів досягнення

цілей розслідування та судового розгляду. Визначено основні інноваційні напрямки досліджень і проблеми використання засобів криміналістичної тактики у правозастосовній діяльності, які забезпечують її ефективність та результативність.

Обґрунтовується, що одним із найбільш важливих завдань подальшого розвитку криміналістики є удосконалення існуючої системи засобів криміналістичної тактики з огляду на появу, розвиток та сучасний стан окремих інноваційних напрямків цієї галузі криміналістики та розширення меж застосування засобів криміналістичної тактики у різних видах юридичних практик (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, розшукової, детективної та ін.). Застосування засобів криміналістичної тактики має охоплювати усі види діяльності, що враховує тенденцію інтеграції наукових знань, застосування і запровадження міждисциплінарних наукових розробок та їх подальше активне використання у юридичній практиці. Зазначається, що подальших розробок потребують проблеми дослідження традиційних і нових засобів криміналістичної тактики як-то: тактичний прийом; тактична рекомендація; тактична комбінація; тактика слідчої (розшукової) дії; тактика негласної слідчої (розшукової) дії; тактика судової дії; тактика організації та проведення тактичних операцій та ін. Сформульовано систему засобів криміналістичної тактики, наукові підходи і пропозиції по вирішенню досліджуваних проблем, визначено інноваційні напрямки розвитку.

Ключові слова: криміналістична тактика, засоби криміналістичної тактики, інновації у криміналістичній тактиці, межі застосування криміналістичної тактики, нові засоби криміналістичної тактики.

Розділ 5

**ФОРМУВАННЯ
ТА РЕАЛІЗАЦІЯ
КРИМІНАЛІСТИЧНИХ
МЕТОДИК,
ПРОБЛЕМИ
ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ: ТРАДИЦІЇ, НОВАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Порівняльно-аналітичне право. № 2. 2020. С. 54–67.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем криміналістичної методики, її предмета, системи та завдань. Проведено аналіз наукових підходів у дослідженні поняття «криміналістичної методики», проведено їх аналіз. Запропоновано авторське бачення та дається визначення поняття криміналістичної методики. Зазначається, що традиційний підхід ототожнення розуміння понять «методика розслідування окремих видів злочинів» і «криміналістична методика» на сьогодні є децю застарілим і таким, що не відповідає сучасному розумінні та змістовному наповненню цього терміну. Обґрунтовується, що останнім часом є виправданим більш розширений розгляд предмета криміналістики відповідно до сучасних тенденцій розвитку криміналістики та нагальних потреб практики (слідчої, детективної, судової, прокурофської, адвокатської та ін.), який передбачає поряд із досудовим розслідуванням досліджувати і закономірності судової, прокурофської, адвокатської діяльності, зокрема і застосування криміналістичних знань у судовому розгляді, діяльності прокурофа, захисника та інших суб'єктів кримінального провадження, що у свою чергу передбачає необхідність розширеного розуміння предмету криміналістичної методики. Доводиться, що такі методико-криміналістичні рекомендації потрібні й для судді (суду), й для прокурофа-обвинувача, й для адвоката-захисника, і вони мають входити у повноцінний предмет криміналістичної методики.

Пропонується криміналістичну методика розглядати у широкому розумінні, яка має включати чотири підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); в) криміналістичної методики професійного захисту; г) криміналістичну методики обвинувачення. Зазначається, що сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Запропоновано новаторський підхід та авторське бачення сучасної системи криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрями досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: криміналістична методика, система криміналістичної методики, поняття і завдання криміналістичної методики, криміналістична методика судового розгляду, криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень.

The article is devoted to the study of current problems of criminalistic methodics, its subject and tasks. The analysis of scientific approaches to the studied concepts of «criminalistic methodics» is carried out, their analysis is carried out. The author's vision is offered and the definition of the concept of criminalistic methodics is given. It is noted that the traditional approach of identifying the understanding of the concepts «methodics of investigation of certain types of crimes» and «criminalistic methodics» today is somewhat outdated and does not correspond to the modern understanding and content of such a section of criminalistic science. It is substantiated that recently a more extensive consideration of the subject of criminalistics in accordance with current trends in criminalistics and the urgent needs of practice (investigative, detective, judicial, prosecutorial, advocacy, etc.), which provides for pre-trial investigation to investigate, prosecutorial, advocacy, including the use of criminalistic knowledge in court, the activities of the prosecutor, defense counsel and other subjects of criminal proceedings, which in turn implies the need for a broader understanding of the subject of criminalistic methodics. It turns out that such methodical-criminalistic recommendations are needed for the judge (court), and the prosecutor-accuser, and for the defense counsel, and they should be part of a full-fledged subject of criminalistic methodics.

It is proposed to consider the criminalistic methodics in a broad sense, which should include four subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of certain types of criminal offenses; b) criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); c) criminalistic methodics of professional protection; d) criminalistic methodics of prosecution. It is noted that current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. An innovative approach and the author's vision of the modern system of criminalistic methodics are proposed. New scientific approaches and proposals for solving the researched discussion problems are substantiated, innovative directions of researches in this field of knowledge are defined.

Key words: criminalistic methodics, system of criminalistic methodics, concepts and tasks of criminalistic methodics, criminalistic methodics of judicial review of criminal proceedings, criminalistic methodics of investigation of criminal offenses.

Постановка проблеми. Сучасні реалії реформування судової та правоохоронної системи потребують активного запровадження системи заходів щодо підвищення ефективності діяльності органів правопорядку, спрямованих на створення якісної протидії кримінальним проявам, пропонування дієвих та результативних заходів і механізмів боротьби зі злочинністю, а також криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. Зміни у соціально-політичній та економічній сфері країни поряд із деякими позитивними зрушеннями мають і цілу низку негативних тенденції, що впливають на розвиток суспільства та окремих її громадян, зокрема, передусім, це пов'язано із зниженням рівня соціального забезпечення населення, криміналізація його певних верств, підвищення рівня зареєстрованого безробіття, правовий негілізм, підвищення рівня «озброєності» громадян, прояви агресії, жорстокості та насилля.

Крім цього, спалах і розповсюдження коронавірусної інфекції Covid-19, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), створили «надзвичайну ситуацію глобального масштабу», наслідки якої суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу знайшло своє відбиття на міжнародній та регіональній злочинності, діяльності органів правопорядку і національній безпеці держав у сфері охорони громадського здоров'я. У таких умовах відбулися певні зміни у структурі злочинної діяльності та поява нових кримінальних проявів, збільшення кількості злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями із використанням новітніх технологій. Сучасна злочинність набула нових рис, тенденцій, особливостей та характеристик.

Сьогоднішня ситуація показує, що у таких умовах значно зменшилась вулична злочинність, водночас різко зросла кількість злочинів, що вчиняються із використанням інтернет-технологій. Значного поширення набуло шахрайство, яке вчиняється організованими злочинними групами. Злочинці почали активно займаються поширенням фейкової інформації про коронавірус, спрямувавши її на посилення страху та паніки серед населення. На цьому фоні появилось нове негативне явище – «інфодемія», яке пов'язана із розповсюдженням дезінформації про коронавірус, поширенням псевдонаукових порад та інтерпретацій, що викликає нагнітання страху й залякування населення й нерідко призводить до психічних захворювань та суїцидів. Такі негативні тенденції у динаміці злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів та методів протидії сучасним викликам злочинності.

З огляду на викладене, сьогодні перед криміналістикою та кожним із її розділів постійно постають нові завдання, важливі теоретико-методологічні проблеми, які спрямовані на вивчення та врахування сучасних тенденцій науково-технічного прогресу, глобальних і епідемічних загроз світовому співтовариству, їх впливу на формування криміналістичних знань [17, с.142–147]. Тому в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення методико-криміналістичного напрямку, який нині має багато прихованих та невикористаних резервів і практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку.

Сьогодні проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик є пріоритетними завданнями та перспективними напрямками досліджень у сучасній криміналістиці. Водночас, як показує вивчення та аналіз спеціальної літератури й узагальнення практики методики розслідування окремих видів злочинів потребують подальших наукових розробок та розв'язання низки дискусійних та невирішених питань, які вимагають проведення наукових досліджень у цій царині знань.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Значний внесок у розроблення положень методики розслідування окремих видів злочинів здійснили відомі вчені-криміналісти: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ,

А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін.

Визнаючи значимість здобутків названих науковців, слід зазначити, що окремі питання методики розслідування злочинів, пов'язаних із дослідженням проблем формування та реалізації їх у практичній діяльності, залишаються недостатньо висвітленими та вимагають наукового аналізу у контексті зміни соціально-економічних умов та оновлення кримінального процесуального законодавства. Водночас необхідно зазначити, що єдиного і прийняттого дослідниками наукового підходу щодо поняття, системи та сутності криміналістичної методики, як бачимо, немає.

Крім цього, спостерігається негативна тенденція, коли у підручниках, навчальних посібниках, монографіях, дисертаційних дослідженнях автори на власний розсуд визначають і тлумачать сутність означених понять, при цьому обираються найбільш придатні для них наукові підходи та бачення варіантів розгляду системи і структури криміналістичної методики розслідування досліджуваних ними видів злочину. Звичайно, такий підхід у більшості випадків негативно впливає на ефективність та результативність практичних рекомендацій та наукових розробок у цій царині знань.

Мета статті – проаналізувати та дослідити окремі дискусійні проблеми поняття «криміналістична методика», визначити традиційні та інноваційні підходи до їх розуміння, сформулювати предмет та систему криміналістичної методики, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики. Сучасний розвиток криміналістичної методики потребує розширення меж дослідження та уточнення його предмету та сучасного розуміння. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної методики та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Виклад основного матеріалу. Аналіз слідчої та судової практики показує, що успішне вирішення завдань досудового розслідування кримінальних правопорушень не може бути вирішено та забезпечено лише за допомогою застосування теоретико-методологічних положень загальної теорії або засобів криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, оскільки розслідування та профілактика окремих різновидів злочинів (крадіжок, вбивств, шахрайства, дорожньо-транспортних подій та ін.) потребує застосування криміналістичних рекомендацій методики розслідування таких кримінальних проявів. Саме четвертий, заключний розділ науки криміналістики – криміналістична методика, в якому акумулюються та синтезуються теоретичні положення та практичні рекомендації стосовно найефективнішого застосування засобів і прийомів криміналістичної техніки і тактики відповідно до специфіки та особливостей розслідування відповідних різновидів

злочинів. Як зазначається у літературі, криміналістична методика, будучи заключним розділом криміналістики, поєднує теоретичні положення і практичні рекомендації, викладені в попередніх розділах науки, пропонує, як використовувати досягнення криміналістичної техніки і тактики при розслідуванні злочинів залежно від їх видової чи групової належності. Таким чином, можна сказати, що криміналістичні техніка і тактика співвідносяться з криміналістичною методикою як загальна й особлива частини науки [9, с. 398–399].

В контексті дослідження криміналістичної методики, слід зауважити, що будь-який злочин є індивідуальним та неповторним, проте у кожному із них зустрічаються схожі ознаки, що служать основою для визначення і розробки типових прийомів та методів розслідування. Тому у межах криміналістичної методики досліджується слідча практика по різних видах кримінальних правопорушень, вивчається і узагальнюється досвід ефективного використання тактичних прийомів, науково-технічних засобів, що дозволяє розробляти систему рекомендацій з проведення розслідування, враховуючи особливості окремих видів чи груп таких кримінальних проявів. Більше того, криміналістичні рекомендації, що містяться у заключному розділі криміналістики (криміналістичній методиці), не є простим поєднанням положень криміналістичної техніки та криміналістичної тактики, а являють собою якісно новий засіб для вирішення завдань розслідування на основі пристосування цих положень до конкретних умов виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання доказової інформації при розслідуванні окремих видів або груп злочинів [9, с. 399].

Як слушно зазначає В. Ю. Шепітько, криміналістична методика – це система наукових положень і розроблюваних на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування та запобігання окремим видам злочинів. У системі криміналістичних знань вона є синтезуючим рівнем, який об'єднує положення криміналістичної техніки і криміналістичної тактики в їх переломленні до умов розслідування певного виду злочину [10, с. 3]. В свою чергу Б. В. Щур акцентує увагу, що криміналістична методика – це система інтегрованих наукових положень і сформованих на їх основі комплексів методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей спрямованих на оптимальне здійснення розслідування та попередження (запобігання) злочинів [21, с. 902]. В. А. Журавель вказує, що криміналістична методика – це інформаційно-пізнавальна модель, в якій відображено комплекси методів, засобів, прийомів та рекомендацій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації процесу збирання, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення і розслідування різних злочинних виявів та судового розгляду кримінальних проваджень [4, с. 198].

У криміналістичних джерелах існують й інші наукові підходи до визначення криміналістичної методики, при цьому зустрічаються різні найменування цієї частини криміналістики, а саме і «криміналістична методика»,

і «методика розслідування окремих видів злочинів». Одна група науковців вважають, що ці поняття є тотожними та однорівневими, інші автори (В. А. Журавель, І. І. Когутич, О. В. Малюга та ін.) обґрунтовують позицію про те, що вони є різними за змістом та сферою застосування. Інколи зустрічаєм пропозиції «нових підходів» до найменування заключного розділу криміналістики. Так, О. А. Кириченко пропонує цей розділ називати «методика боротьби із окремими видами злочинів», при цьому виділяючи такі окремі методики як «методика боротьби із злочинами проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості», «методика боротьби із економічними злочинами», «методика боротьби із злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я» [8, с. 173, 181] і т.д. На наш погляд, вбачається, що такі пропозиції є недоцільними та недостатньо обґрунтованими, вони потребують додаткового вичення та поглибленого аналізу.

У криміналістиці довгий час домінував традиційний підхід ототожнення розуміння понять «методика розслідування окремих видів злочинів» і «криміналістична методика». На наш погляд, такий підхід на сьогодні є дещо застарілим і таким, що не відповідає сучасному розумінню та змістовному наповненню такого розділу науки криміналістики як «криміналістична методика». Як вбачається, останнім часом, на наш погляд, є виправданим більш розширений розгляд предмета криміналістики відповідно до сучасних тенденцій розвитку криміналістики та нагальних потреб практики (слідчої, детективної, судової, прокурорської, адвокатської та ін.), який передбачає поряд із досудовим розслідуванням досліджувати і закономірності судової, прокурорської, адвокатської діяльності, зокрема і застосування криміналістичних знань у судовому розгляді, в діяльності прокурора, захисника, що у свою чергу передбачає і необхідність розширеного розуміння і власне предмету криміналістичної методики.

Отже, відповідні криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій для об'єктивного, повного, всебічного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в процесі досудового розслідування та судового розгляду. Такі криміналістичні рекомендації потрібні й для судді (суду), й для прокурора-обвинувача, й для адвоката-захисника, які і мають входити у повноцінний предмет криміналістичної методики. Саме такий підхід, на наш погляд, охоплює весь процес кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд), є логічним, обґрунтованим та відбиває сучасне розуміння предмету та об'єктів криміналістики.

З огляду на викладене, на наш погляд, не потрібно ототожнювати поняття «криміналістична методика» і «криміналістична методика розслідування злочинів», оскільки ці поняття розглядаються як загальне та окреме, в якій «криміналістична методикою розслідування» є підструктурною системою загального поняття у широкому розумінні «криміналістичної методики», яка ще у свою чергу включає таку підсистему як «криміналістичну методику судового роз-

гляду кримінальних правопорушень». Тому криміналістика має розробляти практичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для суду та судового розгляду кримінальних проваджень. Виходячи із цього, очевидно, що криміналістична методика відповідно має складатися із двох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; і б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ). При цьому варто зауважити, що такі методики є об'єктом криміналістичних досліджень [1; 3; 11; 13]. Такий підхід останнім часом є предметом наукових дискусій серед науковців та здійснюються певні розробки означеної проблематики.

На наш погляд, певний науковий інтерес викликають пропозиції окремих науковців як підсистему криміналістичної методики, поряд із криміналістичною методикою розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та криміналістичною методикою судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ) розглядати як окрему підсистему криміналістичної методики власне криміналістичну методику професійного захисту. Так, Я. О Іваницький вказує, що ще одним аспектом цього та попередньо наведених наукових підходів до розуміння криміналістичної методики є відсутність у них посилення на досвід адвокатської діяльності (адвокатську практику) як на самостійне джерело для відповідних практичних рекомендацій. Водночас, під час формування визначення поняття «тактика професійного захисту», не всі ситуації практичної діяльності суб'єктів кримінального провадження, в тому числі і адвокатів, знайшли, станом на сьогодні, своє відображення у наукових дослідженнях, а відтак, можна змодельювати випадки, за яких методичні рекомендації міститимуть у своїй основі як досвід адвокатської діяльності (адвокатську практику) саме у цих ситуаціях, так і наукові положення щодо схожих, але не цих же, ситуацій. Відтак, відсутність в окреслених вище дефініціях методики професійного захисту вказівки на досвід адвокатської діяльності (адвокатську практику), як на самостійне джерело для відповідних практичних рекомендацій, на думку науковця, є їх недоліком [5, с. 210–214].

Аналізуючи концептуальні положення криміналістичної методики, автор визначає методику професійного захисту як підсистема криміналістичної методики, що включає в себе сукупність теоретичних наукових положень і положень адвокатської практики, а також розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо раціональної організації та здійснення захисту адвокатом-захисником в рамках кримінального провадження за окремими категоріями (видами) кримінальних правопорушень [6, с. 100–102]. Як вбачається, на наш погляд, такий піхід є перспективним, проте він потребує подальшого вивчення та додаткової аргументації.

Отже, криміналістична методика професійного захисту може розглядатися як підсистема криміналістичної методики і є об'єктом вивчення криміналістики та проведення подальших наукових розробок як один із пріоритет-

них інноваційних напрямків криміналістичних досліджень, враховуючи окремі наукові досягнення, присвячені цій проблематиці [7; 16; 20]. Крім цього, у зв'язку із реформуванням судової системи та органів правопорядку з'являються також і нові суб'єкти, які використовують криміналістичні знання: сторони кримінального провадження, процесуальний керівник, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя та ін. Виходячи із цього, до нових напрямків розвитку криміналістичної методики слід віднести питання професійного захисту, прокурора і судді (суду). Тому можна в порядку постановки проблеми розглядати також криміналістичну методику професійного захисту, криміналістичну методику діяльності прокурора-обвинувача, криміналістичну методику діяльності судді (судового розгляду). Зрозуміло, що такий підхід є новаторським і потребує подальшого додаткового вивчення. На наш погляд, досить виважено необхідно відноситися до розширення меж застосування криміналістичних знань у сфері криміналістичної методики, при цьому враховуючи предмет і об'єкт криміналістики.

З огляду на викладене, на наш погляд, криміналістична методика у широкому розумінні має складатися із чотирьох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); в) криміналістичної методики професійного захисту; г) криміналістичну методику обвинувачення.

У системі криміналістичних знань такі підсистеми криміналістичної методики є синтезуючим рівнем, який об'єднує положення та засоби криміналістичної техніки і криміналістичної тактики в їх переломленні до специфіки та умов розслідування та судового розгляду окремих видів (груп) кримінальних правопорушень певного виду злочину. Виходячи із таких положень, необхідно говорити про криміналістичну методику певного виду кримінального правопорушення, наприклад, про криміналістичну методику розслідування вбивств із розчленуванням трупа, криміналістичну методику судового розгляду вбивств із розчленуванням трупа; криміналістичну методику професійного захисту під час досудового розслідування та судового розгляду вбивств із розчленуванням трупа; криміналістичну методику діяльності прокурора-обвинувача під час досудового розслідування та судового розгляду вбивств із розчленуванням трупа тощо.

Ще однією із досить актуальних проблем удосконалення розроблення теоретико-методологічних засад криміналістичної методики є дослідження питань системи цього відносно самостійного розділу криміналістики. Сьогодні традиційно у системі криміналістичної методики розслідування розглядають дві її підсистеми: а) загальні положення методики розслідування злочинів (криміналістична методика) і б) методика розслідування окремих видів чи груп злочинів [10, с. 4].

Вивчення та аналіз спеціальної літератури, свідчить про те, що такий підхід у сьогоднішній криміналістиці є традиційним та найбільш поширеним. Так,

В. М. Плетенець вказує, що зміст криміналістичної методики складають: загальні положення (криміналістична класифікація злочинів, криміналістична характеристика злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, проблеми взаємодії під час розслідування та ін.); окремі криміналістичні методики (методики розслідування крадіжок, грабежів, розбоїв, убивств, зґвалтувань, вимагань тощо) [9, с. 15]. У свою чергу В. Д. Лук'янчиков зазначає, що криміналістична методика – це система наукових положень та заснованих на них рекомендацій з організації та проведення розслідування і запобігання окремих видів злочинів. Це заключна частина криміналістики, яка у своїй структурі включає загальні положення, що стосуються методики розслідування усіх злочинів, криміналістичної класифікації та характеристики окремих видів злочинів та окремі методики їх розслідування [15, с. 24]. В. П. Лавров зазначає, що система криміналістичної методики складається з двох основних частин: 1) загальні положення методики; 2) сукупність окремих (видових, родових) методик. Загальні положення методики включають відомості про предмет, завдання, джерела, структуру, значення методики; історії її виникнення та розвитку; наукові положення про організаційні та методичні засади, що визначають типову структуру окремої методики. До числа загальних положень методики відносяться основи взаємодії дії слідчого з оперативними працівниками, використання допомоги громадськості та засобів масової інформації, діяльності з виявлення в ході розслідування і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів певного виду [14, с. 103].

Таким чином, як бачимо, традиційно в системі криміналістичної методики виокремлюються загальні положення та окремі криміналістичні методики розслідування. Загальні положення є теоретико-методологічною основою цього розділу криміналістики, де розглядаються такі питання, як поняття, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, джерела, історія, принципи криміналістичної методики розслідування, її зв'язок з іншими розділами криміналістики; класифікація окремих методик та їх будова; поняття та структура криміналістичної характеристики; загальні положення взаємодії, профілактичної діяльності в ході організації і проведення розслідування; поняття слідчої ситуації, етапів розслідування та їх зміст.

Окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо-структуровані комплекси криміналістичних рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі методики розподіляються за типами, що дозволяє визначити загальне призначення та ступінь конкретизації криміналістичних рекомендацій, що містить методика певного типу. Як зазначається у літературі, окрема методика розслідування – це система взаємозалежних взаємообумовлених дій. Тому її завданням є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час

розслідування певного виду кримінального правопорушення. Окрема криміналістична методика – це комплекс порад типізованого характеру, що є найбільш ефективним під час розслідування того або іншого виду (роду) кримінальних правопорушень: крадіжок, вимагань, убивств, бандитизму, зґвалтувань, шахрайства, контрабанди та ін. Вона містить типові комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, передбачає послідовність їх проведення [10, с. 5].

Сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. На нашу думку, за своїм змістом криміналістична методика у широкому розумінні повинна мати чотириохривневу структуру: 1) *загальні положення* (поняття і предмет криміналістичної методики, принципи її формування, функції, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, історія, джерела, її зв'язок з іншими розділами криміналістики, сфера реалізації, криміналістичні рекомендації з організації і планування розслідування та судового розгляду та ін.); 2) *окремі підсистеми (рівні) криміналістичної методики* (криміналістична методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістична методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістична методика професійного захисту); 3) *окремі наукові теорії* (теорія криміналістичної характеристики злочинів, вчення про криміналістичну ситуацію (криміналістична ситуалогія), вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, криміналістичне вчення про організацію розслідування злочинів, криміналістична теорія тактичних операцій, криміналістичне вчення про взаємодію під час розслідування та судового розгляду ін.); 4) *окремі криміналістичні методики стосовно певного виду кримінального правопорушення* (криміналістична методика розслідування крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика професійного захисту під час досудового розслідування та судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика підтримання державного обвинувачення під час досудового розслідування та судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань тощо.

Варто зауважити, що криміналістична методика, як наукова категорія, так і різновид практичної діяльності, є відкритою і динамічною системою, вона постійно розвивається і поповнюється новими криміналістичними методиками та науковими теоріями. Крім цього, вбачається, що доцільність існування такого новаторського підходу щодо системи криміналістичної методики є логічним та науково обґрунтованим. Водночас, такий підхід потребує проведення додаткових досліджень та наведення додаткових аргументів на користь саме такого розуміння структури криміналістичної методики як інноваційного напрямку криміналістичних досліджень.

Головним призначенням криміналістичної методики як розділу науки є розроблення, передусім, типових систем дій та заходів слідчого, які сприяють обранню ним найоптимальнішої та ефективнішої лінії поведінки під час досудового розслідування та судового розгляду певного виду (групи) злочинів. Загальне завдання криміналістичної методики як і всієї криміналістики – сприяти органам правопорядку у боротьбі зі злочинністю. Спеціальні завдання криміналістичної методики – вивчення типових механізмів вчинення кримінальних правопорушень певних видів, типових вихідної інформації і вихідних слідчих ситуацій, узагальнення передового досвіду і недоліків практики розкриття, розслідування, запобігання, судового розгляду кримінальних правопорушень цих видів і на цій основі – розроблення криміналістичних рекомендацій для слідчих, детективів, прокурорів, оперативних працівників, захисників, експертів і суддів.

Як бачимо, завдання криміналістичної методики випливають із загальних завдань кримінального провадження, які сформульовані у т. 2 КПК України, які умовно можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних завдань можна віднести такі: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; забезпечення правильного застосування законів і підзаконних актів; швидке, повне та неупереджене розслідування та судовий розгляд злочинів; усебічне, повне, об'єктивне дослідження всіх обставин кримінального правопорушення й притягнення винних до кримінальної відповідальності та ін.

Серед спеціальних завдань криміналістичної методики можна виокремити наступні: розроблення криміналістичних рекомендацій по ефективно-му розслідуванню та судовому розгляді окремих видів або груп злочинів; з'ясування криміналістичного значення обставин, що підлягають встановленню, дослідженню і доказуванню; вивчення й узагальнення практики використання оперативних даних у процесі розслідування та судового розгляду; розробка найбільш раціональних форм взаємодії слідчого з іншими службами і підрозділами органів правопорядку; розробка та застосування криміналістичної профілактики окремих видів або груп кримінальних правопорушень у процесі розслідування та судового розгляду. З метою вирішення зазначених завдань вченими на основі відповідного методико-криміналістичного арсеналу (системи засобів) виявляється, вивчається й узагальнюються все закономірне щодо вчинення різних видів кримінальних правопорушень, а також стосовно практичної діяльності по їх виявленню, розслідуванню, профілактиці та судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень.

На наш погляд, криміналістичну методику необхідно розглядати у трьох аспектах: у науковому, практичному та навчально-дидактичному.

По-перше, терміном «криміналістична методика» позначається передусім *самостійний розділ науки криміналістики*, який складає систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій, спрямованих

на вивчення закономірностей механізму вчинення окремих категорій кримінальних правопорушень і розробку методів і технологій їх виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду. Криміналістична методика розглядається як науковий напрямок та відносно самостійний розділ криміналістики, який має яскраво виражений синтетичний характер, а його поява та формування пов'язана із потребами практики і є результатом дії закону інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. Тому криміналістична методика об'єднує не лише криміналістичні знання, але й положення інших галузей знань. Використання таких знань у криміналістиці відбувається як у простому їх застосуванні у «чистому вигляді» – до їх адаптації і творчого пристосування щодо вирішення криміналістичних завдань, пов'язаних із виявленням, розслідуванням, профілактикою кримінальних правопорушень та судовим розглядом матеріалів кримінальних проваджень.

У другому значенні термін «криміналістична методика» розуміється як оптимально організована діяльність слідчого (детектива) та інших суб'єктів кримінального провадження, зміст і напрям якої зумовлюються принципами побудови окремої криміналістичної методики розслідування та судового розгляду відповідного рівня, що адаптуються та індивідуалізуються стосовно конкретного кримінального правопорушення у процесі здійснення кримінального провадження. В даному випадку криміналістична методика розглядається як переломлення криміналістичної методики видової до конкретного кримінального правопорушення, тобто у практичному аспекті. У цьому сенсі криміналістична методика розглядається як *практичний напрям*, який передбачає застосування практичних рекомендацій і вивчає закономірності діяльності усіх учасників кримінального провадження, які пов'язані із розробленням методів і технологій виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. У зв'язку з цим, слід розрізняти наступні підсистеми (рівні) криміналістичної методики: криміналістична методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістична методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістична методика професійного захисту; криміналістична методика обвинувачення тощо.

Третій напрямок, криміналістична методика розглядається як *навчально-дидактична дисципліна або система методико-криміналістичних знань*, яка виконує дидактичну або навчальну функцію. У реалізації дидактичної (навчальної) функції криміналістичної методики важливу роль мають відігравати відповідні підручники, навчально-методичні посібники, що містять окремі рекомендації щодо криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ). Реалізація такої функції криміналістичної методики передбачає можливість вивчення її основних положень, набуття певних умінь та навичок під час вивчення криміналістики, відповідних спецкурсів та

під час проведення практичних занять і виконання лабораторних завдань і робіт, що забезпечує опанування практичними рекомендаціями такої діяльності. Тому, на наш погляд, сьогодні перспективним напрямом досліджень є наукові розробки інновацій у криміналістичній дидактиці щодо розроблення, формування та застосування методико-криміналістичних знань, які потребують подальших наукових досліджень. Отже, розгляд криміналістичної методики у таких трьох аспектах є цілком обґрунтованим і може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття.

З огляду на викладене *криміналістична методика* – це заключний розділ криміналістики, який включає в себе систему інтегрованих наукових положень та розроблених на їх основі комплексів методів, засобів, прийомів, рекомендацій та технологій у вигляді інформаційно-пізнавальних моделей типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх виявлення, розслідування, профілактики і судового розгляду та оптимізації кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження проблем формування та удосконалення окремих криміналістичних методик, які нині має досить багато прихованих, невикористаних резервів та перспективних практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку. Сьогодні проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик є пріоритетними завданнями та перспективними напрямками досліджень у сучасній криміналістиці. Водночас, як показує вивчення та аналіз спеціальної літератури й узагальнення практики методики розслідування окремих видів злочинів потребують подальших наукових розробок та розв'язання низки дискусійних та невирішених питань, які вимагають проведення наукових досліджень у цій царині знань.

Сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. На нашу думку, за своїм змістом криміналістична методика у широкому розумінні повинна охоплювати діяльність усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій для об'єктивного, повного, всебічного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в процесі досудового розслідування та судового розгляду. Такі криміналістичні рекомендації потрібні й для судді (суду), й для прокурора-обвинувача, й для адвоката-захисника, які і мають входити у повноцінний предмет дослідження криміналістичної методики. Саме такий підхід, на наш погляд, охоплює весь процес кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд) і є логічним та обґрунтованим, відбиваючи сучасне розуміння предмету та об'єктів криміналістики. Тому однією із ви-

значальних тенденцій розвитку криміналістичної науки в умовах сьогодення є проблеми розроблення, формування та удосконалення окремих криміналістичних методик як важливого напрямку розвитку сучасної криміналістичної доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Алексейчук В. І.* Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. Проблеми законності. 2015. № 130. С. 169–179;
2. *Варфоломеева Т. В.* Защита в уголовном судопроизводстве. Киев, 1998. 204 с.
3. *Гавло В. К.* Криминалистическое обеспечение предварительного и судебного следствия как задача криминалистической методики // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. – X. : Право, 2010. – С. 242–247.
4. *Журавель В. А.* Окремі методики в системі криміналістичних знань. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. Львів. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
5. *Іваницький Я. О.* Окремі аспекти методики професійного захисту у кримінальних провадженнях про умисне вбивство. Електронне наукове фахове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2018. № 3 С. 210–214. URL: http://lsej.org.ua/3_2018/61.pdf (дата звернення 20.06.2020 р.).
6. *Іваницький Я. О.* Щодо визначення поняття методики професійного захисту. Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (11–12 травня 2018р.). Київ, 2018. С.100–102.
7. *Іваницький Я. О.* Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 22 с.
8. *Кириченко О. А., Салтевский М. В.* Краткий курс криминалистики в вопросах и ответах: учебное пособие. Симферополь: КИЕГП Изд-во, 1998. 198 с.
9. Криміналістика : підруч. для студ. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпро-проп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
10. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 465 с.
11. *Козутич І. І.* Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики в судовому розгляді кримінальних справ: монографія. Львів: Тріада плюс, 2009. 448 с.
12. *Козутич І. І.* Окремі аспекти криміналістичного забезпечення діяльності адвоката-захисника у ході судового розгляду кримінальних справ (Ч. І). Судова апеляція: науково-практичний журнал. 2007. № 4. С. 23–29.
13. *Корчагин А. А.* Криминалистическая методика предварительного расследования и судебного разбирательства по делам об убийствах (проблемы теории и практики) : моногр. М. : Юрлитинформ, 2013. 512 с.

- ❖ ————— © ℥ ————— ❖
14. Лавров В. П., Рахматуллин Р. Р., Романов В. И. и др. Криминалистика: Краткий курс (конспект) лекций. – Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. 171 с.
 15. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика: Навчальний посібник в 2-х частинах. Ч. I : Вступ до курсу криміналістики. Криміналістична техніка. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського. 2017. 374 с.
 16. Матвійчук В. К., Закревський А. В. Тактика та методика участі адвоката-захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах. Юридична наука. 2012. № 3. С. 135–140.
 17. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПРН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
 18. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
 19. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
 20. Щербатых Е. А. Методика профессиональной защиты по уголовным делам об умышленном причинении вреда здоровью (досудебное производство): автореф. дис... канд. юрид. наук. Воронеж, 2009. 27 с.
 21. Щур Б. В. Ознаки криміналістичної методики. Форум права. 2011. № 3. С. 899–903.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЗАВДАННЯ

Юридичні науки: проблеми та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (26–27 червня 2020 р., м. Запоріжжя); Класичний приватний університет. Запоріжжя : Гельветика, 2020. С.164–169.

Сьогодні перед криміналістикою та кожним із її розділів постійно постають нові завдання, важливі теоретико-методологічні проблеми, які спрямовані на вивчення та врахування сучасних тенденцій науково-технічного прогресу, глобальних і епідемічних загроз світовому співтовариству, їх впливу на формування криміналістичних знань [8, с.142–147]. Тому в реалі-

ях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення методико-криміналістичного напрямку, який нині має багато прихованих та невикористаних резервів, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку. Водночас, як показує вивчення та аналіз спеціальної літератури й узагальнення практики, процес розслідування кримінальних правопорушень нині потребує удосконалення, що зумовлює необхідність проведення подальших наукових розробок та досліджень у цій царині знань.

У криміналістичній доктрині в теперішній час існує розмаїття наукових підходів та позицій щодо визначення поняття криміналістичної методики, при цьому зустрічаються різні найменування цієї частини криміналістики і як «криміналістична методика», і як «методика розслідування окремих видів злочинів». Так, одна група науковців вважають, що ці поняття є тотожними та однорівневими (В. П. Бахін, Г. А. Матусовський, А. В. Шмонін та ін.), друга група науковців-криміналістів (Т. С. Волчецька, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, І. І. Когутич та ін.) обґрунтовують позицію про те, що вони є різними за змістом та сферою застосування. У третьому випадку нерідко зустрічаєм пропозиції (О. А. Кириченко) «нових підходів» до найменування цього розділу криміналістики. Так, науковець пропонує називати такий розділ «методика боротьби із окремими видами злочинів», при цьому він виділяє такі окремі методики: «методика боротьби із злочинами проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості»; «методика боротьби із економічними злочинами», «методика боротьби із злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я» та ін. [5, с. 173, 181]. На наш погляд, такого роду пропозиції є недостатньо обґрунтованими, вони потребують додаткового вивчення та поглибленого аналізу.

У криміналістиці довгий час домінував традиційний підхід ототожнення розуміння понять «методика розслідування окремих видів злочинів» і «криміналістична методика». На наш погляд, такий підхід на сьогодні є дещо застарілим і таким, що не відповідає сучасному розумінню та змістовному наповненню такого розділу науки криміналістики, як «криміналістична методика». Як вбачається, останнім часом, на наш погляд, є виправданим більш розширений розгляд предмета криміналістики відповідно до сучасних тенденцій розвитку криміналістики та нагальних потреб практики (слідчої, детективної, судової, прокурорської, адвокатської та ін.), який передбачає поряд із досудовим розслідуванням досліджувати і закономірності судової, прокурорської, адвокатської діяльності, що у свою чергу передбачає і необхідність розширеного розуміння предмету криміналістичної методики.

Отже, відповідні криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації їх кримінально-процесуальних функцій для об'єктивного, повного, всебічного і неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в процесі досу-

◆—————❧—————◆

дового розслідування та судового розгляду [9]. Такі рекомендації потрібні для слідчого, судді, прокурора, захисника і вони мають входити у предмет криміналістичної методики. Саме такий підхід, на наш погляд, охоплює весь процес кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд), є логічним та відображаючим сучасне розуміння предмета криміналістики.

З огляду на викладене, на наш погляд, не потрібно ототожнювати поняття «криміналістична методика» і «криміналістична методика розслідування злочинів», оскільки ці поняття розглядаються як загальне та окреме, в якій «криміналістична методикою розслідування» є підструктурною системою загального поняття у широкому розумінні «криміналістичної методики», яка ще у свою чергу включає таку підсистему як «криміналістичну методикою судового розгляду кримінальних правопорушень». Виходячи із цього, очевидно, що криміналістична методика відповідно має складатися із двох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; і б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ). При цьому такі методики є об'єктом окремих криміналістичних досліджень [1; 2; 6]. Останнім часом такий підхід є предметом наукових дискусій, у зв'язку із чим в криміналістиці активно проводяться певні розробки означеної проблематики.

На наш погляд, криміналістичну методикою професійного захисту можна розглядати як підсистема криміналістичної методики. Як один із пріоритетних інноваційних напрямків криміналістичних розробок, цей напрямок є об'єктом дослідження у криміналістиці і при проведенні подальших наукових розробок у цій царині знань необхідно враховувати певні наукові досягнення дослідження означених проблем [4; 7; 10]. Крім цього, у зв'язку із реформуванням судової системи та органів правопорядку з'являються також і нові суб'єкти, які використовують криміналістичні знання: сторони кримінального провадження, процесуальний керівник, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя та ін. Виходячи із цього, до нових напрямків розвитку криміналістичної методики слід віднести питання професійного захисту, прокурора і судді (суду). Тому можна в порядку постановки проблеми також розглядати криміналістичну методикою професійного захисту, криміналістичну методикою діяльності прокурора-обвинувача, криміналістичну методикою судового розгляду. Такий підхід є новаторським і потребує додаткового вивчення.

Вбачається, що криміналістичну методикою необхідно розглядати у трьох аспектах: у науковому, практичному та навчально-дидактичному. У зв'язку із цим, на наш погляд, правильно акцентує увагу В. А. Журавель, що криміналістична методикою — це інформаційно-пізнавальна модель, в якій відображено комплекси методів, засобів, прийомів та рекомендацій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо

раціональної організації процесу збирання, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення і розслідування різних злочинних виявів та судового розгляду кримінальних проваджень [3, с. 198]. Такий підхід може бути покладено в основу розуміння сутності досліджуваного поняття.

З огляду на викладене, *криміналістична методика* – це система інтегрованих наукових положень та розроблених на їх основі комплексів методів, засобів, прийомів, рекомендацій та технологій у вигляді інформаційно-пізнавальних моделей типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх виявлення, розслідування, профілактики і судового розгляду та оптимізації кримінального провадження.

Сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. На нашу думку, за своїм змістом криміналістична методика у широкому розумінні повинна мати чотириохривневу структуру: 1) *загальні положення* (поняття і предмет криміналістичної методики, принципи її формування, функції, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, історія, джерела, її зв'язок з іншими розділами криміналістики, сфера реалізації, криміналістичні рекомендації з організації і планування розслідування та судового розгляду та ін.); 2) *окремі підсистеми (рівні) криміналістичної методики* (криміналістична методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістична методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістична методика професійного захисту); г) криміналістична методика державного обвинувачення; 3) *окремі наукові теорії* (теорія криміналістичної характеристики злочинів, вчення про криміналістичну ситуацію (криміналістична ситуалогія), вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, криміналістичне вчення про організацію розслідування злочинів, криміналістична теорія тактичних операцій, криміналістичне вчення про взаємодію під час розслідування та судового розгляду ін.); 4) *окремі криміналістичні методики стосовно певного виду кримінального правопорушення* (криміналістична методика розслідування крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика професійного захисту під час досудового розслідування та судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань і т.д.; криміналістична методика підтримання державного обвинувачення під час досудового розслідування та судового розгляду крадіжок, вбивств, зґвалтувань тощо.

Призначенням криміналістичної методики як розділу науки є розроблення, передусім, типових систем дій та заходів слідчого, які сприяють

обранню ним найоптимальнішої та ефективнішої лінії поведінки під час досудового розслідування та судового розгляду певного виду (групи) злочинів. Загальне завдання криміналістичної методики, як і всієї криміналістики, сприяти органам правопорядку у боротьбі зі злочинністю. Спеціальні завдання криміналістичної методики – вивчення типових механізмів вчинення кримінальних правопорушень певних видів, типової вихідної інформації, слідчих ситуацій, узагальнення передового досвіду і недоліків практики розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень цих видів і на цій основі розроблення рекомендацій для слідчих, прокурорів, оперативних працівників, захисників, експертів і суддів. Як бачимо, завдання криміналістичної методики випливають із загальних завдань кримінального провадження, які сформульовані у ст. 2 КПК України.

Таким чином, однією із визначальних тенденцій розвитку криміналістики в умовах сьогодення є проблеми розроблення, формування та удосконалення окремих криміналістичних методик як важливого напрямку розвитку сучасної криміналістичної доктрини. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. За своїм змістом криміналістична методика повинна охоплювати діяльність усіх учасників кримінального провадження з метою ефективної реалізації ними своїх кримінально-процесуальних функцій. Тому виникає необхідність розроблення та впровадження криміналістичних рекомендацій для слідчого, судді (суду), прокурора, захисника, закономірності криміналістичної діяльності яких і мають входити у предмет криміналістичної методики. Саме такий підхід охоплює весь процес досудового розслідування та судового розгляду, він є логічним і таким, що відображає сучасне розуміння предмету криміналістики та сьгоднішні тенденції розвитку криміналістичної доктрини.

Література:

1. *Алексейчук В. І.* Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність та завдання. Проблеми законності. 2015. № 130. С. 169–179.
2. *Гавло В. К.* Криминалистическое обеспечение предварительного и судебного следствия как задача криминалистической методики // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Х. : Право, 2010. С. 242–247.
3. *Журавель В. А.* Окремі методики в системі криміналістичних знань. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. Львів. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
4. *Іваницький Я. О.* Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 22 с.

5. Кириченко О. А., Салтевский М. В. Краткий курс криминалистики в вопросах и ответах: учебное пособие. Симферополь: КИЕПП Изд-во, 1998. 198 с.
6. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики в судовому розгляді кримінальних справ: монографія. Львів: Тріада плюс, 2009. 448 с.
7. Матвійчук В. К., Закревський А. В. Тактика та методика участі адвоката-захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах. Юридична наука. 2012. № 3. С. 135–140.
8. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
9. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
10. Щербатых Е. А. Методика профессиональной защиты по уголовным делам об умышленном причинении вреда здоровью (досудебное производство): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Воронеж, 2009. 27 с.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ: «КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПЕРЕЖИТОК ЧИ РЕАЛЬНО ДІЮЧА КАТЕГОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ»

Правничий часопис Донецького університету : Наук. журнал. № 1 (9). Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2003. С. 62–66.

На сьогодні більшість провідних учених-криміналістів визнають, незважаючи на дискусійність деяких моментів, необхідність і доцільність розробки криміналістичної характеристики злочинів як основи побудови оптимальних методик розслідування окремих видів злочинів і використання їх у практичній діяльності. Така характеристика розглядається як інформаційна модель типових ознак певної категорії (групи) злочинів, в якій на статистичному рівні відображено кореляційні взаємозв'язки між її елементами¹.

Разом з тим, у криміналістичній літературі висловлена точка зору про недоцільність існування і використання в практиці розслідування злочинів цієї категорії криміналістики, оскільки вона не відповідає науковим вимогам. Уперше таку позицію оприлюднили в 1987 р. Р. С. Белкін, І. Є. Биховський і А. В. Дулов. У спільній статті в порядку постановки проблеми автори висловили думку про «гіперболізацію» деякими вченими значення криміналістичних характеристик злочинів і звернули увагу на те, що найчастіше викладення криміналістичної характеристики замінюється особливостями предмета доказування в перебігу розслідуванні того чи іншого виду злочинів². О. М. Ларін, аналізуючи криміналістичну характеристику вбивств, розроблену А. Г. Видоновим, називає її «підступною арифметикою», вважає, що не існує ніяких закономірних зв'язків (особливо однозначних) між елементами криміналістичної характеристики³.

А. В. Дулов згодом уточнив свою позицію, вказуючи, що криміналістичні характеристики злочинів нездатні забезпечити повне криміналістичне вивчення злочину. Він вважає, що така неспроможність криміналістичної характеристики злочинів пояснюється наступними причинами: а) відсутнє загальне визначення цього поняття; б) немає чіткого розмежування між криміналістичною характеристикою і кримінально-правовим та кримінологічним поняттями злочину; в) криміналістична характеристика не відповідає методологічним принципам системного і діяльнісного підходів; г) у досліджуваних характеристиках криміналістичним методам вивчення злочину⁴.

Р. С. Белкін, ґрунтовно проаналізувавши погляди вчених-криміналістів про поняття і значення криміналістичної характеристики злочину, в 1997 р. констатував, що глибоких досліджень, в яких були б показані кореляційні зв'язки і залежності між окремими елементами останньої, власне кажучи, немає⁵. У 2000 р. він наголошує, що «важливе криміналістичне значення мали б вірогідні взаємозв'язки і залежності між елементами криміналістичної характеристики». Однак Р. С. Белкін робить висновок про безперспективність подальшої її розробки у зв'язку з тим, що такі взаємозв'язки встановлені в одному-двох випадках конструювання характеристик, та й ті викликають сумніви в їх репрезентативності⁶. Пізніше вчений, звернувши увагу на свої сумніви щодо існування криміналістичної характеристики злочинів, схиляється до радикального рішення про відсутність цієї криміналістичної категорії, а оскільки ще остаточно не переконаний у його правильності, то залишає вибір за читачем⁷. В останній своїй монографії 2001 р. Р. С. Белкін уже стверджує: «Я переконаний, що криміналістична характеристика злочину, не виправдавши надій, що покладалися на неї вченими і практиками, зжила себе і з реальності, якою вона вбачалася всі ці роки, перетворилася на ілюзію, в криміналістичний фантом»⁸.

Наведені думки видатних учених-криміналістів варті уваги і з окремими з них можна погодитися. Водночас, на наш погляд, повністю відмовлятися

від поняття криміналістичної характеристики злочинів не слід, а деякі міркування стосовно її проблематики є дискусійними і вимагають глибокого теоретичного осмислення.

По-перше, викликає заперечення теза про те, що відсутність загально-го визначення криміналістичної характеристики злочинів є перешкодою для дослідження і розробки науково обґрунтованих рекомендацій з її використання на практиці. Доречно відзначити, що в криміналістиці взагалі мало загально-визначених визначень наукових категорій. На сьогодні немає й однозначного визначення предмета криміналістики⁹. Проте це не стає на заваді відповідних наукових досліджень. Головним для визначення криміналістичної характеристики має бути правильний підхід до з'ясування її сутності, встановлення та дослідження кореляційних зв'язків і залежностей між її елементами, що є підґрунтям для висунення версій.

По-друге, не можна погодитися з твердженням А. В. Дулова, що криміналістичні характеристики злочинів нездатні забезпечити повне криміналістичне вивчення злочину. Як зазначається в літературі, подібні вимоги до цієї категорії криміналістики і не повинні ставитися, оскільки вона має допоміжний характер, розглядається лише як вірогідна інформаційна модель і використовується слідчим тільки як орієнтуюча інформація¹⁰. Типова криміналістична характеристика служить слідчому своєрідним «трафаретом», який подумки немовби накладається на вихідні дані, які є в його розпорядженні на певному етапі розслідування тих чи інших видів злочинів¹¹.

По-третє, безсумнівно думка про відсутність у дослідженнях чіткого розмежування криміналістичної характеристики і кримінально-правового та кримінологічного понять злочину, що, у свою чергу, зумовлює її перенавантаження даними інших характеристик. Існуючі кримінально-правова, кримінологічна, психологічна характеристики злочинів мають свій відповідний зміст. Для кожної з них, виходячи з предмета конкретної науки, впливають загальні та окремі завдання, що збігаються за сутністю, але відрізняються специфічними аспектами пізнання і дослідження. Загалом усі характеристики злочину певною мірою взаємозалежні і взаємопов'язані, проте аспекти їх дослідження різні. У практиці розкриття, розслідування і попередження злочинів вони використовуються в комплексі. Тому вважаємо слушним твердження М. П. Яблокова, що під час формування елементів структури криміналістичної характеристики з огляду на сутність об'єкта, який вона характеризує, необхідно враховувати і використовувати деякі істотні кримінально-правові та кримінологічні відомості про злочини понятійного і спрямовуючого характеру. Інакше така характеристика «втратила б свої правові орієнтири, що вимагають криміналістичного осмислення й опису, і була б позбавлена всякого зміту»¹².

По-четверте, не можна підтримати пропозицію Р. С. Белкіна про необхідність повернутися замість криміналістичної характеристики до опису особливостей предмета доказування злочинів, який у криміналістичній лі-

тературі до 70-х рр. минулого сторіччя розглядався як вихідний елемент методики розслідування окремих видів, груп злочинів. Криміналістична характеристика окремих категорій злочинів і предмет доказування призначені для вирішення різних завдань, тому це – поняття різнопланові й неоднакові. Обставини, що підлягають доказуванню, закріплені в КПК України; встановлення їх є обов'язковим у кожній кримінальній справі, незалежно від виду злочину; вони не можуть бути замінені його криміналістичною характеристикою. Установлення зазначених обставин є завданням, яке має вирішуватися слідчим, а криміналістична характеристика злочину є засобом для наповнення предмета доказування певним змістом з метою розкриття, розслідування і профілактики злочину. Виходячи з цього, вважаємо, що до структури окремої методики розслідування мають входити перелік обставин, які підлягають доказуванню в справах про відповідні категорії злочинів, і криміналістична характеристика останніх. Разом з тим предмет доказування і криміналістична характеристика злочинів тісно пов'язані між собою, бо до них належать здебільшого ті ж самі елементи. У зв'язку з цим заслуговує на увагу точка зору Л. Л. Канєвського, що дослідження елементів криміналістичної характеристики злочинів (навіть якщо і не виявлені кореляційні зв'язки між ними) відіграє не тільки орієнтуючу роль у перебігу розслідування, а й сприяє більш глибокому пізнанню предмета доказування¹³.

Ураховуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що криміналістична характеристика злочинів не є «криміналістичним пережитком минулого», це не «ілюзія» і не «криміналістичний фантом», а реально діюча наукова категорія криміналістики, яка є основою для розробки найбільш оптимальних і ефективних методик розслідування злочинів.

У той же час необхідно враховувати проблеми, які викликають критичне ставлення до формування криміналістичних характеристик окремих видів злочинів і побудови методик їх розслідування, а отже, потребують глибокого теоретичного дослідження й вирішення. Насамперед відзначимо недостатність розробки теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів. Особливо це стосується програм дослідження і аналізу даних про криміналістично значущі ознаки її елементів, кінцевим продуктом яких є виявлення кореляційних взаємозалежностей між цими елементами та формування системи типових версій, рекомендованих для використання під час розслідування певних категорій злочинів. Таке становище призвело до того, що в деяких наукових працях, у тому числі дисертаційних, присвячених окремим методикам розслідування, криміналістичні характеристики досліджуваних злочинів, як правило, викладалися схематично. Програми дослідження і обробки емпіричного матеріалу з метою виявлення кореляційних зв'язків та залежностей не продумувалися, висновки нерідко ґрунтувалися на нерепрезентативній кількості вивчених кримінальних справ. Тому на

цілком справедливе запитання В. П. Бахіна, чому за тридцять років, що минули з часу виникнення концепції криміналістичної характеристики злочинів, не видно її практичних результатів¹⁴, відповідь слід шукати в осмисленні того, яким чином і між якими елементами необхідно встановлювати кореляційні зв'язки й залежності при побудові криміналістичної характеристики окремого виду злочину¹⁵.

Наступна проблема пов'язана з тим, що в криміналістичній літературі домінуючою стала точка зору про поглинання криміналістичною характеристикою злочину предмета доказування, у зв'язку з чим останній утратив своє самостійне значення в окремих криміналістичних методиках. Багато авторів наукових праць, підручників, практичних посібників ігнорували обставини, що підлягають доказуванню. Це зумовило виникнення парадоксальної ситуації: окремі криміналістичні методики, позбавившись предмета доказування, власне кажучи, замість цього нічого не придбали. Криміналістична характеристика через недосконалість її теоретичної моделі й методів збирання та вивчення емпіричного матеріалу зводилася до опису відповідних злочинів, який являв собою набір деяких кримінально-правових, кримінологічних і криміналістичних відомостей. У кращому випадку автори намагалися виявити ймовірно-статистичні взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики і розробити типові слідчі версії.

Формування криміналістичної характеристики злочинів передбачає визначення її поняття, сутності, структури, змісту основних елементів. Незважаючи на розбіжності у визначенні криміналістичної характеристики злочинів, можна виділити деякі загальні ознаки її поняття, на яких науковці зосереджують увагу: 1) криміналістична характеристика – це система узагальненої інформації про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду; 2) між основними її елементами простежуються кореляційні взаємозв'язки та взаємозалежності; 3) криміналістична характеристика розглядається як вірогідна інформаційна модель і служить слідчому своєрідним «трафаретом», який накладається на вихідні дані, які є в його розпорядженні; 4) з урахуванням криміналістичної характеристики висуваються типові слідчі версії в перебігу розслідування злочинів; 5) криміналістична характеристика є інформаційною основою побудови і формування оптимальних методик розслідування окремих видів злочинів. Таким чином, *криміналістична характеристика – це узагальнена інформаційна модель, яка є систематизованим описом типових криміналістично значущих ознак злочинів, що мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття та розслідування.*

Порівняльний аналіз існуючих структур криміналістичної характеристики злочинів свідчить про те, що більшість учених-криміналістів описують 4–6 її елементів¹⁶. В. Ф. Єрмолович запропонував узагальнену структуру криміналістичної характеристики злочинів, включивши до неї понад 20 еле-

ментів. Зокрема, до її складу віднесені: зв'язок злочину з адміністративними правопорушеннями, а також порушеннями фінансової, технологічної, трудової та іншої дисципліни; криміналістична структура злочину; способи ухилення від кримінальної відповідальності й покарання обвинуваченого за вчинене; діяльність (бездіяльність) осіб, що об'єктивно сприяла настанню злочинного результату або ухиленню суб'єкта від кримінальної відповідальності тощо. Виникає багато запитань стосовно пропонованих елементів і головне з них: як і яким чином можна встановити кореляційні взаємозв'язки між ними? Не вдаючись до поглибленого аналізу кожного з наведених В. Ф. Єрмоловичем елементів, відзначимо, що далеко не всі з них можуть розглядатися як елементи криміналістичної характеристики злочинів. На нашу думку, її структура має відповідати структурі механізму вчинення досліджуваних видів злочинів, містити блоки типових відомостей про різні його елементи, обов'язково враховувати можливі кореляційні взаємозв'язки між ними. Тому вважаємо доцільним досліджувати шість основних елементів характеристики злочину: а) предмет посягання; б) спосіб злочину; в) типові сліди злочину; г) обстановка вчинення злочину; д) особа злочинця; е) особа жертви.

Під час дослідження і побудови криміналістичної характеристики злочинів, як відзначалося, дуже важливо виявити і встановити відповідні взаємозв'язки й залежності між її елементами, використовуючи при цьому завчасно розроблені програми та сучасні можливості комп'ютерних технологій. Зокрема, необхідно встановити кореляційні взаємозв'язки між: предметом посягання і способом злочину; способом злочину і особою злочинця; предметом посягання і слідами злочину; слідами злочину і його способом та ін. Використання вказаних зв'язків сприятиме виявленню певних видів злочинів, а також плануванню їх розслідування.

Таким чином, практичне призначення криміналістичної характеристики злочинів виявляється насамперед у використанні інформаційного компонента, коли слідчий порівнює узагальнену модель певного виду злочину з криміналістично значущими ознаками, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування злочинного діяння. Ефективність використання названої моделі зумовлена систематизацією елементів криміналістичної характеристики злочинів та існуванням між ними кореляційних зв'язків, унаслідок чого встановлення одних елементів дозволяє з достатньою впевненістю прогнозувати характер інших, невідомих на даний момент.

Література:

1. *Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.* Криміналістика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. – М., 1999. – С. 687, 688; *Журавель В.* Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? // Правничий часопис Донецького університету. – 2001. – № 1(6). – С. 58; *Ищенко*

- ко Е. П. Проблемы криминалистической характеристики // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина: Материалы междунар. науч. конф. – Воронеж, 2002. – С. 116–123 та ін.
2. Белкин Р., Быховский И., Дулов А. Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) // Соц. законность. – 1987. – № 9. – С. 56.
3. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика. – М., 1996. – С. 116–127.
4. Криминалистика: Учеб. пос. / Под ред А. В. Дулова. – Мн., 1996. – С. 72–74.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М., 1997. – С. 316.
6. Белкин Р. С. Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком» // Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы. – Тула, 2000. – С. 7.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд., доп. – М., 2001. – С. 739.
8. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: Норма, 2001. – С. 223.
9. Шепитько В. Ю. Предмет и природа криминалистики: научные дискуссии и тенденции // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М., 2002. – С. 200–203; Журавель В. А. Предмет криміналістики: генезис і сучасний стан // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 153–160 та ін.
10. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983. – С. 24; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Х., 1985. – С. 16 та ін.
11. Каневский А. А. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использование в процессе расследования // Вестник криминалистики. – М., 2002. – Вып. 1(3). – С. 30.
12. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей теории криминалистической науки // Вестник Московского университета. – 2000. – № 2. – С. 8.
13. Каневский А. А. Указ. праця. – С.30.
14. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестник криминалистики. – М., 2000. – Вып. 1. – С. 19.
15. Баев О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике преступлений) // Вестник криминалистики. – М., 2002. – Вып. 1 (3). – С. 20.
16. Салтєвський М. В. Криміналістика: навч.-довідк. посібн. – К., 1996. – С. 130, 131.
17. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. – Мн., 2001. – С. 238–240.

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Актуальні проблеми протидії злочинності : матеріали наук. конф. за результатами роботи фахівців НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України за фундамент. темами у 2019 р. (м. Харків, 23 груд. 2019 р.) Харків, 2019. С. 351–357 (у співавторстві з В. О. Коноваловою).

Інноваційні напрями розвитку криміналістики тісно пов'язані з її завданнями в сучасних умовах цифрового суспільства та інформаційних технологій. Завдання криміналістики визначаються її соціальною функцією – сприяти своїми прийомами, методами і засобами у протидії злочинності. Головним завданням криміналістики є сприяння правоохоронним органам у боротьбі із злочинністю, повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення й супровід розслідування та профілактики злочинів, їх судового розгляду. Це завдання може бути реалізовано на основі всебічного використання досягнень сучасної науки і техніки.

Сучасний етап розвитку вітчизняної криміналістики, її перспективи характеризуються активними дослідженнями та застосуваннями інноваційних підходів, засобів та технологій у всіх її складових – загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці та криміналістичній методиці.

У сучасних криміналістичних дослідженнях окремі положення методики розслідування отримали свій подальший розвиток, обумовлений завданнями нового кримінального процесуального та кримінального законодавства. Тому, на наш погляд, особливої актуальності та значимості набувають проблеми виявлення інноваційних підходів у дослідженні криміналістичної методики розслідування злочинів. Крім цього, актуальність та потребу у розробленні означеної проблематики посилює той факт, що вивчення слідчої практики свідчить про очевидний низький рівень використання інновацій при розслідуванні злочинів та у багатьох випадках неефективність застосування окремих інноваційних продуктів, методів та технологій у практиці протидії злочинності. Усе це вимагає постійного теоретичного переосмислення наукових підходів до вивчення та адаптації сучасних досягнень інших галузей знання у криміналістичній методиці розслідування злочинів з метою підвищення її ефективності та подальшого удосконалення.

Сучасний розвиток криміналістичної методики розслідування знаходить своє відображення у створенні так званих «мікрометодиках», які утворюють схеми головних методів розслідування окремих видів злочинів. До них у першу чергу, відноситься методика розслідування вбивств, якій притаманна певна специфіка залежно від способу вчинення та приховання вбивства і тим самим розробляються криміналістичні рекомендації щодо оптимальних шляхів розслідування. Проведення окремих монографічних досліджень, пов'язаних з мікрометодиками, показало їх наукову новизну і значимість, а також практичну корисність. Розроблення проблем методики розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами; методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням; низка публікацій, присвячених розслідуванню вбивств без трупа, розслідування вбивств з розчленуванням трупа та ін. показало наукову новизну і практичну корисність досліджень¹.

Інновації у криміналістичній методиці розслідування злочинів охоплюють її різні сторони і визначаються змінами в політичній, економічній та інших сферах держави. Основні інновації полягають у зміні традиційних поглядів на структуру методики розслідування і акцентуванні уваги на виділенні і формулюванні в ній нових напрямів розкриття і розслідування злочинів певного виду. Іншим напрямом інновацій є адаптування нових мікрометодик до вже існуючих методик розслідування окремих видів злочинів, що дозволяє використовувати апробовані практикою рекомендації шляхом їх інтерпретації утворювані окремі методики розслідування. Важливим у розвитку криміналістичної методики є впровадження сучасних криміналістичних знань у слідчу та експертну практику.

Інноваційні напрямки наукових досліджень у криміналістичній методиці тісно пов'язані зі зміною кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування злочинів та розроблення нових (В. А. Журавель, 2013; В. О. Коновалова, 2016; В. В. Тищенко, 2007; Б. В. Щур, 2010 та ін.). Інновації у цій галузі криміналістики спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів злочинів, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін.² Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування злочину.

Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у правозастосовну практику методик розслідування окремих злочинів, які є найбільш актуальними в умовах сьо-

¹ Коновалова В. О., Мишков Я. Є. Інновації в методиці розслідування злочинів. *Право та інновації*. 2016. № 2. С. 34–40.

² Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

годення, зокрема, злочинів, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів проти основ національної безпеки України та військових злочинів; організованої злочинної діяльності; торгівлі людьми; наркозлочинності; кіберзлочинності; нелегального обігу зброї та вибухонебезпечних матеріалів; транснаціональної злочинної діяльності. Крім цього, сучасні потреби правозастосовної практики зумовлюють необхідність розроблення та реалізацію методик здійснення професійного захисту від кримінального переслідування та методик підтримання державного обвинувачення за різними видами злочинів.

Для удосконалення слідчої діяльності особливого значення набуває автоматизація процесу розслідування таких злочинів, передусім, це пов'язано із розробленням та використанням інформаційно-пошукових систем. Нині існує нагальна потреба у створенні автоматизованих робочих місць слідчого та централізованих інформаційно-пошукових систем з реєстрами Податкової адміністрації, Пенсійного фонду, ДАІ, Реєстраційної палати, арештованого рухомого і нерухомого майна, телефонною базою певних регіонів, ідентифікаційними номерами та кодами ЄДРПОУ та ін.¹ Серед них вагоме місце займає «Автоматизоване робоче місце слідчого».

Потреби в оптимізації процесу розслідування стимулювали науковців і практиків звернутися до проблеми формалізації зазначеного різновиду кримінально-процесуальної діяльності. На теперішній час існує об'єктивна можливість реалізації ідей алгоритмізації і програмування засобами комп'ютерної техніки, що зумовлює потребу в активізації спільних досліджень криміналістів і математиків-програмістів щодо формалізації розслідування, результатом яких міг бути розроблений електронний довідково-консультаційний посібник для слідчих. Зокрема йдеться про можливість розроблення та запровадження спеціальних комп'ютерних програм, які дозволили би здійснювати математичні розрахунки ймовірних місць резиденції злочинців і можливих місць учинення ними нових злочинів.

Звернення до цих джерел стало б тим необхідним засобом оперативного одержання управлінської інформації, яка реально сприятиме підвищенню рівня ефективності здійснення кримінального провадження².

Інновації у методиці розслідування злочинів пов'язані з феноменом її розвитку в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства. Введення в обіг нових категорій, які сприяють її розвитку, передбачає накопичення наукових уявлень про найбільш оптимальні шляхи розслідування злочинів. Слід зазначити, що наповнення методики

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 42.

² Журавель В. А. Формалізація як інноваційний засіб оптимізації досудового розслідування. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці*: матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р. Харків: Право, 2019. С. 59–62.

розслідування науковим потенціалом відбувається не тільки за рахунок такої категорії, як «криміналістична характеристика злочину»¹, але і за рахунок запровадження нової, розроблюваної категорії «тактична операція»², яка в синтезі з іншими положеннями методики розслідування наповнює останню новим науковим і практичним змістом. Дослідження категорії «тактична операція», її використання стосовно ситуацій розслідування створюють основу для практичних рекомендацій, що мають ситуаційний характер³.

Одним із інноваційних напрямів дослідження криміналістичних методик, які можуть суттєво підвищити ефективність розслідування злочинів, виступає розроблення та застосування тактичних операцій з використанням комп'ютерних технологій. З метою подальшого вдосконалення розроблюваних інформаційних систем і створення належних умов для їх успішної реалізації пропонується доповнити програмно-інформаційну систему «АРМ слідчого «Інсайт»» окремим модулем «Тактичні операції», передбачивши його у блоці «Криміналістичні методики». Створення такого модулю сприятиме вдосконаленню інформаційно-технологічного програмного комплексу «АРМ слідчого «Інсайт»», розширить межі реалізації в практичній діяльності слідчого сучасних інноваційних проектів, послужить належним підґрунтям у прийнятті рішень відповідно до ситуацій розслідування окремих видів злочинів, зменшить імовірність допущення ним помилок, збільшить ефективність його праці.

Формування окремих криміналістичних методик повинно бути розраховано на конкретного адресата – слідчого, детектива. У сучасній криміналістиці мають місце також й пропозиції щодо необхідності розроблення окремих криміналістичних методик для прокурора або для суду. Тому від описового підходу щодо окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації. У цьому сенсі досить важливими є пропозиції щодо розроблення Реєстру окремих криміналістичних методик, пропонування порядку його формування та функціонування⁴.

Таким чином, розроблення цієї проблематики є досить актуальною та значимою, як у теоретичному, так і у практичному сенсі. Криміналістика є інноваційною наукою, що знаходиться у постійному розвитку і пов'язана із створенням та впровадженням у практику інноваційних засобів, методів

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криміналістическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985. 92 с.

² Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

³ Там же.

⁴ Шенітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу». Харків: Право, 2019. С. 150.

та технологій. Вчасне реагування на політико-економічні зміни, що відбуваються у світі, сприяє швидкій реакції криміналістики на всі «новели», що застосовуються злочинцями при вчиненні злочинів. Тому розробка дієвих практичних рекомендацій досудового розслідування, як правило, викликана появою нових злочинів, які виникли внаслідок економічних та соціальних перетворень й змін у законодавстві. Відповіддю криміналістичної науки на появу нових видів злочинних проявів мають стати нові ґрунтовні дослідження, що сприятимуть розробленню та впровадженню у практику ефективних методик розслідування. Подальше дослідження зазначених проблем сприятиме вирішенню спірних позицій науковців щодо інноваційних напрямів удосконалення криміналістичної методики, розробленню теоретичних засад інновацій у криміналістиці, сприятиме збагаченню загальної теорії криміналістики та забезпечить підвищення ефективності кримінального провадження.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Інформаційне забезпечення розслідування злочинів: матеріали VI Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 24 травня 2018 р.); Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2018. С. 114–119.

У сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства передбачає запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких напрямків досліджень особливої уваги набуває інформаційне забезпечення розслідування злочинів, оскільки своєчасне застосування наукових розробок та використання інноваційних підходів у цій царині знань й практичній діяльності нерідко виступає ефективним засобом вирішення завдань кримінального провадження, створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду, пов'язаних із оптимізацією слідчої

та судової роботи. У зв'язку з цим, однією із актуальних проблем поглибленого аналізу та дослідження виступають теоретико-методологічні засади криміналістичної характеристики злочинів як інформаційної основи формування та застосування типових тактичних операцій у криміналістиці.

Взаємозв'язок та взаємовідносини криміналістичної характеристики злочинів і тактичної операції виступає підсистемою процесу розслідування, тому проблема співвідношення і взаємовпливу зазначених категорій криміналістики виступає перспективним напрямком криміналістичних досліджень. Знання слідчим криміналістичної характеристики дозволяє точніше оцінювати слідчу ситуацію, обґрунтовано будувати слідчі версії, оптимально організувати й цілеспрямовано планувати розслідування, раціонально визначаючи комплекс слідчих дій та їх послідовність, своєчасно застосовувати потрібні технічні засоби, обирати найефективніші тактичні операції. Виходячи із цього, криміналістична характеристика злочинів служить інформаційною базою для побудови типових тактичних операцій, що дозволяє не тільки формувати типові моделі вирішення системних завдань, й забезпечувати необхідною кримінально значущою доказовою й орієнтуючою інформацією весь процес досудового розслідування.

Криміналістична характеристика злочинів, будучи системою відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові й перевірці слідчих версій при розслідуванні конкретних злочинів, виступає інформаційним підґрунтям планування й організації розглядуваних тактичних операцій. Цей процес треба визнати закономірним, він має необхідний, повторюваний, стійкий загальний характер, без якого вирішення системних завдань досудового провадження неможливе.

Приступаючи до дослідження взаємозв'язку «типова тактична операція – криміналістична характеристика злочину», необхідно виходити з того, що елементи криміналістичної характеристики певного виду злочину знаходять своє вираження при плануванні і проведенні тактичних операцій, впливають на їх структурну складову. Тому їх вибір і порядок проведення визначаються змістом і характером конкретного виду злочину, тобто виявляється зв'язок усіх чинників, зумовлюючих формування тактичної операції, певний алгоритм системно-структурного аналізу. Окрім цього, вид злочину безпосередньо впливає на зміст тактичної операції, тобто здійснює відповідний управлінський вплив на неї [5]. Тому врахування особливостей виду злочину, криміналістичної характеристики злочину є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного й методичного характеру. У зв'язку із цим, підкреслимо, що процес розслідування злочинів можна уявити наступним чином: «вид злочину – слідча ситуація – етап розслідування – тактичні завдання – тактичні операції». Інакше кажучи, базовою, ключовою, вихідною ланкою вказа-

ного процесу розслідування злочинів шляхом тактичних операцій виступає вид злочину.

У дослідженні розглядуваної проблеми важливо, на нашу думку, враховувати напрямки й ланки взаємозв'язку «вид злочину – криміналістична характеристика злочину – слідча ситуація – етап розслідування – тактичне завдання – типова версія – типова тактична операція».

По-перше, криміналістична характеристика злочинів зумовлює планування й організацію тактичних операцій і виступає їх інформаційною базою. Відмічаючи її значущість для тактичних операцій і вказуючи на те, що вона є для них інформаційним фундаментом, В. І. Шиканов писав, що виявлення практично значущих структурних елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, з'ясування їх сутності, зокрема, сутності типових слідчих ситуацій, які закономірно повторюються при розслідуванні злочинних посягань одного і того ж виду, а також пізнання кореляційних залежностей та інших зв'язків між окремими структурними елементами цієї системи дозволяють не тільки чітко визначити основні тактичні завдання посадових осіб, покликаних розкрити й розслідувати злочин, а й певною мірою алгоритмізувати їх дії, оптимізувати кримінальне судочинство в цілому [4, с. 22–25].

По-друге, слідча ситуація, етап розслідування, окремі тактичні завдання на підставі їх взаємодії визначають специфіку планування й реалізації тактичних операцій. У зв'язку із цим, важливо зазначити, що тактична операція в кожному конкретному випадку залежить від виду розслідуваного злочину й від слідчої ситуації. У загальній структурі розслідування вона формується в межах програмно-цільового комплексу. Тактичні завдання, конкретизовані предметом доказування по розглядуваній справі, базуються на аналізі слідчої ситуації, знаходяться у програмно-цільовому комплексі й обумовлюють фактичний матеріал, необхідний для прийняття правильного тактичного рішення. До того ж оцінка слідчої ситуації реалізується саме в тактичному рішенні, вираженому у плануванні розслідування. Тактична операція, як поєднання тактичних прийомів, слідчих чи інших дій і заходів, покликана розв'язувати такі завдання розслідування, які не можуть бути вирішені застосуванням окремого тактичного прийому і проведенням конкретної слідчої дії.

По-третє, досить важливим напрямком досліджуваного взаємозв'язку виступає положення про те, що структура і зміст тактичних операцій тісно пов'язані зі змістом типових версій, що визначаються особливостями криміналістичної характеристики виду (групи) злочинів. У зв'язку із цим, слід зазначити, що типова версія, як різновид слідчої версії, становить собою проблематичне, вірогідне значення, що потребує перевірки сутності або причин досліджуваної у справі події, факту, обставин. Найважливіше практичне значення мають наукові положення, використовувані для побудови типових версій, які поряд з характеристикою відображуваного в них об'єкта

піднання містять опис слідів, притаманних йому в певних ситуаціях. Це дає можливість побудувати найбільш реальну версію на підставі виявлення подібності між досліджуваними фактами й відповідними типовими обставинами. Усе це вказує на те, що проблеми розроблення тактичних операцій і типових версій найтіснішим чином взаємопов'язані.

Вищевказані ланки взаємозв'язків за своєю сукупністю зумовлюють і утворюють закономірності збирання, дослідження й оцінки необхідної кримінально значущої інформації (доказової й орієнтуючої) із процесів цілісного її руху в ситуаціях учинення злочинів з метою вирішення системних завдань досудового слідства. Отже, інформаційним підґрунтям формування типових тактичних операцій виступає криміналістична характеристика певного виду злочину.

Вважаємо, правильно зазначається у спеціальній літературі, що зміст і спрямованість тактичної операції зумовлені: а) слідчою ситуацією і б) груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину.

На сьогодні у криміналістичній доктрині, незважаючи на дискусійність порушеної нами проблеми, більшість провідних учених ви знають не тільки доцільність, а й необхідність розроблення криміналістичної характеристики злочинів як основи побудови й формування оптимальних методик розслідування окремих видів злочинів і використання їх у цьому процесі. У сучасній криміналістиці [1, с.138–156; 3, с.16; 3, с.359–363]. Така характеристика розглядається як інформаційна модель типових ознак певної категорії (групи) злочинів, у якій на статистичному рівні віддзеркалені кореляційні взаємозв'язки між її елементами.

Останнім часом серед учених-криміналістів висловлювалася точка зору про недоцільність існування такої категорії, як «криміналістична характеристика злочинів» й використання її у практиці розслідування злочинів, оскільки вона не відповідає науковим вимогам. На наше переконання, криміналістична характеристика злочинів – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» й не «криміналістичний фантом», а реально діюча наукова категорія криміналістики, яка служить підґрунтям для розроблення найбільш цілеспрямованих і ефективних методик розслідування злочинів, у тому числі й тактичних операцій. Як слушно зазначає В. А. Журавель – це реально існуюча й вельми важлива в науково-теоретичному і практичному плані категорія яка ще повністю не вичерпала свій внутрішній потенціал і тому потребує подальшого розроблення [1, с. 143].

Криміналістичну характеристику злочинів слід розглядати як два складники: а) як теоретичну концепцію – основи формування окремих методик розслідування злочинів; і б) як робочий інструмент розслідування (його інформаційну базу), як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки певного виду злочинів. Таким чином, криміналістична характеристика злочинів – це узагальнена інформаційна модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих

ознак окремих видів (груп) злочинів, що відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові й перевірці слідчих версій при розслідуванні конкретних злочинів, мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття та розслідування, у тому числі, шляхом проведення тактичних операцій.

Для формування тактичних операцій при розслідуванні злочинів визначального значення набувають такі елементи криміналістичної характеристики, як способи учинення злочину, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів, особа злочинця, особа потерпілого. Водночас слід зауважити, що аналізу таких зв'язків, вочевидь, недостатньо, щоб типова криміналістична характеристика злочинів виконувала у процесі досудового слідства функції робочого інструменту розслідування. Як бачимо, криміналістична характеристика як єдине ціле, вона набуває практичного значення у випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки й залежності між її компонентами, коли ці зв'язки є закономірними й вираженими в різноманітних кількісних показниках. У цьому випадку дані про ці залежності можуть виконувати вказану вище функцію – служити підставою для побудови типових версій щодо конкретної розслідуваної кримінальної провадження.

Криміналістична характеристика злочинів є інформаційною системою, що забезпечує побудову типових слідчих версій, зміст яких указує суб'єктові доказування на типові слідчі завдання й цілі певного етапу досудового провадження. З урахуванням того, що про типові версії, як правило, згадується в контексті побудови робочих версій, які висуваються у ході розслідування конкретного злочинного прояву і що будь-яка правильно побудована типова версія може служити підставою для висунення конкретної версії, можна дійти до закономірного висновку, що система типових слідчих версій є основою побудови системи конкретних слідчих версій, зміст яких формулює певне системне завдання розслідування (систему цілей) і вирішення яких можливе через тактичні операції. Тому криміналістична характеристика злочинів фактично виступає інформаційною базою побудови типових тактичних операцій досудового розслідування, яка відповідає за формування їх типових моделей, системних тактичних завдань розслідування окремих видів та груп злочинів.

Таким чином, взаємозв'язок та взаємовплив криміналістичної характеристики злочинів та тактичних операцій цілком очевидний. Тактичні операції формуються в рамках певного виду злочину, криміналістична характеристика є інформаційним підґрунтям їх формування і враховуються при їх побудові та плануванні. Розглядувана детермінованість проявляється ще й у тому, що вид злочину, криміналістична характеристика злочину: 1) обумовлює потребу в побудові і застосуванні тактичної операції взагалі, виходячи зі специфіки предмета доказування, диспозиції статті Особливої частини КК України, криміналістичної характеристики злочину; 2) визначає спрямованість тактичних операцій залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (злочини проти власності та ін.) та умов вчинення

злочину; 3) визначає структуру тактичної операції, тобто систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, які входять у тактичну операцію, їх варіантність, здійснюючи тим самим певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. У цьому сенсі врахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню, елементів криміналістичної характеристики є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного та методичного характеру. Відтак, криміналістична характеристика злочинів служить інформаційною базою для формування та реалізації типових тактичних операцій, застосування яких спрямовано на оптимізацію слідчої та судової діяльності.

Перелік використаних джерел:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.
2. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985–92 с.
3. Коновалова В. О. Вибрані твори. Х.: Апостіль, 2012. 528с.
4. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. 200 с.
5. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Х. : Кроссруд, 2007. Вип.14. С. 194–199.

РОЛЬ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У РОЗРОБЛЕННІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК

Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : збірник наукових праць. Т. ХІХ. Одеса, НУ «Одеська юридична академія», 2017. С. 437–444.

Постановка проблеми. Останнім часом у криміналістичних дослідженнях особливої актуальності та значимості набувають проблеми, які пов'язані з типізацією тактичних операцій щодо окремих видів (чи категорій) злочинів. Серед обставин, що пояснюють зазначену тенденцію, можна назвати такі. По-перше, окремі криміналістичні методики як типізовані моделі мають

включати в себе систему рекомендацій лише типізованого характеру, в тому числі й типові тактичні операції, які розробляються відповідно до певного різновиду методик, є їх невід'ємним складником, максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходять із конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. По-друге, неможливо розробити всі без залишку тактичні операції до певного виду (категорії) злочинів, а тому може йтися лише про типові, тобто такі, що найбільш часто зустрічаються, виявляють загальне в окремому, є прообразами, прототипами певного виду (класу) дій, речей, предметів. По-третє, типові тактичні операції є найбільш придатною формою адаптації наукових розробок до їх практичної реалізації в ході розслідування конкретного злочинного діяння. Саме типові тактичні операції являють собою доцільні програми дій слідчого, вони виконують важливу методичну функцію й дають змогу обирати правильний напрям у розслідуванні [1, с. 194–199]. У цьому сенсі тактичні операції виступають як свого роду модулі (типові моделі) вирішення конкретних завдань, які виникають на певному етапі розслідування.

Мета статті – розглянути проблеми дослідження ролі типових тактичних операцій у розробленні криміналістичних методик; проаналізувати різні підходи до розуміння типових тактичних операцій, значення в окремих методиках розслідування злочинів, провести їх критичний аналіз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковцями висловлюються й різні судження щодо розуміння типових тактичних операцій. Зокрема, В. М. Карагодін зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями і криміналістичними характеристиками, з одного боку, і тактичними операціями – з іншого, дає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем загальності можна умовно поділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються, щоб використовувати їх у ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. Розробка таких операцій можлива, незважаючи на відмінності не тільки в кримінально-правових, а й криміналістичних характеристиках окремих видів злочинів. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики окремих видів і груп злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції більш конкретні, оскільки конкретизуються їх завдання, вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого рівня [2, с. 56–59].

Погоджуючись загалом із думкою про можливості розроблення типових тактичних операцій двох рівнів, вважаємо, що підходи до їх поділу мають бути дещо іншими. Як видається, треба виходити з того, що типове відбиває специфіку певного виду, підвиду злочинів (за криміналістичною класифікацією) і тому не може бути характерним для злочинів різних видів. У зв'язку з цим типові тактичні операції повинні мати видову й підвидову спрямованість. Беручи до уваги висловлене, можна надати таку систему типових тактичних операцій. Перший рівень системи утворюють типові-ви-

дові тактичні операції, які відбивають специфіку саме певного виду злочинів (наприклад, убивства). Другий рівень становлять типові-підвидові (предметні) тактичні операції, які створюються відповідно до конкретного різновиду злочинів, наприклад, убивства з розчленуванням, убивства на замовлення.

Усе частіше вчені-криміналісти звертаються до формування типових тактичних операцій. Можна стверджувати, що практично кожний науковець, який здійснює побудову окремої криміналістичної методики розслідування, серед результатів своєї праці пропонує типові тактичні операції. Так, В. О. Коновалова під час розслідування вбивств вважає за доцільне провадження таких тактичних операцій: «Особа вбивці», «Склад і рольові функції злочинної групи», «Знаряддя злочину», «Свідоцька база», «Місце перебування злочинця» [3, с. 282–283]. На її переконання, під час розслідування вбивств, прихованих інсценуваннями, найбільш ефективними є провадження таких тактичних операцій: «Установлення злочинця», «Виявлення доказів готування інсценування», «Установлення мотивів учинення злочинів», «Установлення способу вчинення і приховування злочину». У свою чергу, інші науковці до типових тактичних операцій під час розслідування вбивств зараховують «Реконструкцію обставин розслідуваного вбивства», «Атрибуцію трупа» тощо.

Заслужують на позитивну оцінку спроби окремих науковців розробити тактичні операції під час розслідування вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа, вбивств за відсутності трупа, вбивств осіб, зайнятих у сфері бізнесу, серійних убивств на сексуальному ґрунті, вбивств, що вчиняються організованими групами, побудова й реалізація яких має певну специфіку. Так, І. В. Борисенко (2001 р.) під час розслідування вбивств, пов'язаних із виявленням частин розчленованого трупа, вирізняє такі тактичні операції: «Установлення особи невпізаного трупа», «Пошук відсутніх частин трупа», «Установлення місця вчинення вбивства й розчленування трупа», «Установлення особи вбитого», «Перевірка зв'язків потерпілого», «Викриття злочинця», «Докази поведінки», «Пошук злочинця», «Затримання злочинця». О. Ю. Булулюков (2001 р.) під час розслідування вбивств за відсутності трупа називає такі тактичні операції: «Особа злочинця», «Розшук зниклої особи», «Збирання відомостей на місці виявлення трупа».

Досліджуючи методику розслідування серійних убивств, Г. С. Фоміна (2003 р.) вирізняє тактичні операції: «Розшук і затримання підозрюваного (обвинуваченого)», «Перевірка показань особи, що визнала себе винною», «Захист доказів», «Ототожнення особистості невпізаного трупа», «Захист доказів». І. В. Усанов (2005 р.) під час розслідування серійних сексуальних убивств пропонує застосовувати такі тактичні операції: «Виявлення особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному підґрунті», «Вивчення обстановки місця події з метою розпізнавання сексуального характеру вбив-

ства», «Установлення факту вчинення декількох нерозкритих сексуальних убивств однією й тією самою особою», «Збирання й фіксація криміналістично значущої інформації про події, що мали місце», «Установлення особи жертви», «Взаємозв'язок жертви зі злочинцем та її пізнання під час розслідування злочину», «Пошук і затримання особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному ґрунті», «Перевірка підозри щодо декількох осіб», «Викриття неправдивого алібі», «Вивчення особи підозрюваного», «Пізнання просторово-часових зв'язків і відносин у процесі розслідування серійних сексуальних убивств», «Перевірка правдивості показань», «Спонукування до дачі правдивих показань», «Нейтралізація негативного впливу сторонніх осіб на хід розслідування», «Викриття особи, яка вчинила серійні вбивства на сексуальному ґрунті», «Профілактика причин та умов, що сприяли вчиненню серійних убивств на сексуальному підґрунті».

У криміналістичній літературі приділяється певна увага виокремленню тактичних операцій під час розслідування насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів. Зокрема, О. Я. Баєв виділяє тактичні операції стосовно розслідування насильницьких злочинів і зазначає, що типовими тактичними операціями, які планує і здійснює слідчий, розслідуючи злочини проти особи, як правило, є такі: «Виявлення підозрюваного», «Розшук і затримання», «Перевірка алібі», «Установлення особи загиблого» та деякі інші [4, с. 18]. В. В. Тищенко під час розслідування корисливо-насильницьких злочинів серед тактичних операцій називає такі: «Перевірка алібі підозрюваного», «Викриття інсценування», «Викриття винної особи» [5, с. 245–356]. О. Л. Мусієнко зазначає, що під час розслідування шахрайства можуть застосовуватися такі тактичні операції: «Затримання шахрая (групи шахраїв) на місці злочину», «Установлення кола жертв шахрайського посягання», «Установлення способу вчинення шахрайства», «Установлення особи шахрая», «Документ», «Визначення розміру матеріальних збитків» [6, с. 138–144].

Самостійним аспектом криміналістичних досліджень є злочинна діяльність організованих об'єднань. Науковцями висловлені слушні пропозиції щодо формування тактичних операцій під час розслідування цієї категорії злочинів. Зокрема, В. М. Варцаба (2004 р.) зазначає, що найбільш важливими тактичними операціями, які мають специфічний характер під час розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами (не залежно від видової спрямованості злочину), є такі: «Організований характер злочину»; «Склад і структура організованої групи»; «Корумповані зв'язки організованої групи»; «Взаємодія організованої групи з іншими злочинними формуваннями»; «Причетність організованої групи до злочинів». В. Ю. Шепітько також здійснено типізацію тактичних операцій під час розслідування злочинів організованих груп і злочинних організацій. На його переконання, особливого значення в цьому плані набувають такі тактичні операції: «Установлення поширеності злочинної групи»; «Виявлення зв'язків організованої групи»; «Затримання злочинної групи на місці злочину»; «Нейтралізація протидії

розслідуванню злочину»; «Виявлення найслабкішої ланки в групі»; «Стратегічна розвідка»; «Створення й використання юридичних осіб»; «Підтримання в злочинному співтоваристві режиму напруженості»; «Використання суперечностей між учасниками злочинної групи» [7, с. 63].

Наведені типові тактичні операції, безумовно, становлять певний науковий і практичний інтерес. Проте, не вдаючись у детальний аналіз їх змісту, вважаємо за можливе зазначити, що далеко не всі з перелічених побудов можуть бути зараховані до розряду тактичних операцій, виходячи із розроблених нами критеріїв. Крім того, науковцями переважно пропонувалися лише назви тактичних операцій без розкриття їх внутрішньої структури. Також сьогодні відсутній єдиний, узгоджений підхід до розуміння типових тактичних операцій і здійснення їх типізації. Усе це ускладнює процедуру їх успішного практичного застосування, зменшує коефіцієнт корисної дії.

На нашу думку, під час розробки та реалізації типових тактичних операцій варто враховувати такі положення.

По-перше, типові тактичні операції необхідно розглядати як продукт наукової діяльності, який являє собою своєрідну інформаційну модель, що відбиває структуру й технологію (логіку, хронологію) реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Використання інформації, яка міститься в указаних моделях, дає слідчим змогу ефективно вирішувати загальні й ситуаційно зумовлені питання в процесі організації та здійснення тактичних операцій під час провадження по конкретних кримінальних провадженнях. Необхідно зазначити, що й самі слідчі досить високо оцінюють доцільність викладення в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів систем типових тактичних операцій. На це вказало 78,3% опитаних нами респондентів. Крім того, за результатами анкетування й інтерв'ювання слідчих прокуратури, МВС та СБУ визначено перелік тактичних операцій, які найбільш часто застосовуються в практиці розслідування злочинів. До переліку увійшли такі операції: 1) «Установлення характеру події кримінального правопорушення» (на цю операцію вказало 80,9% опитаних нами респондентів); 2) «Установлення місця й часу вчинення кримінального правопорушення» (61,4%); 3) «Установлення способу вчинення кримінального правопорушення» (74,6%); 4) «Установлення предмета злочинного посягання» (35,1%); 5) «Установлення мотивів учинення злочину» (42%); 6) «Установлення особи злочинця» (78,3%); 7) «Установлення особи потерпілого (жертви)» (32,6%); 8) «Установлення провокуючої поведінки жертви» (24,3%); 9) «Перевірка зв'язків потерпілого» (36%); 10) «Установлення співучасників злочину» (41,4%); 11) «Затримання злочинця на місці злочину» (54%); 12) «Розшук особи, яка зникла з місця події й переховується від слідства» (78,6%); 13) «Перевірка алібі підозрюваного» (80%); 14) «Установлення свідків» (61,7%); 15) «Перевірка обмови» (12,8%); 16) «Перевірка самообмови» (16%); 17) «Нейтралізація проти-

дії розслідуванню з боку зацікавлених осіб» (74%); 18) «Вивчення особи підозрюваного» (33,1%); 19) «Усунення негативного впливу з боку підозрюваного» (18%); 20) «Захист доказів» (38,3%); 21) «Захист потерпілих» (36%); 22) «Захист свідків» (33,4%); 23) «Профілактика» (31%).

По-друге, типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань і розглядатись як невід'ємні складники видових чи підвидових криміналістичних методик (мікрометодик) розслідування злочинів.

По-третє, вони мають бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити з тактичних завдань, що постають перед слідчим (суддею). Саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення. При цьому об'єктивна повторюваність ситуацій, що виникають на різних етапах досудового розслідування, показує, що з метою оптимізації їх вирішення можуть ефективно застосовуватися типові комплекси дій і заходів, які дають змогу забезпечити чітку узгодженість, раціональність та ефективність діяльності суб'єктів кримінального переслідування.

По-четверте, головною підставою типізації тактичних операцій варто вважати репрезентативну множину однорідних тактичних завдань, що повторюються. Крім того, тактичне завдання в більшості випадків зумовлює й назву тактичної операції.

По-п'яте, для збільшення інформативності типових тактичних операцій у їх структуру необхідно включати відомості про тактичне завдання, мету, коло учасників і засоби здійснення, тобто систему слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів у їх субординаційній послідовності. Обмеженість інформаційного наповнення типових тактичних операцій лише їх назвою сьогодні не задовольняє потреби ані теорії, ані практики.

По-шосте, набір типових тактичних операцій є, по суті, типовою програмою розслідування певного виду (підвиду) злочинів, тому під час їх створення доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів загалом, у тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ.

По-сьоме, типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування. У свою чергу, здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Ось чому в діяльності з розслідування (судового розгляду) злочинів слідчий (суддя) має застосовувати творчий підхід.

Спираючись на вищевикладене й передусім на підхід до інформаційного наповнення змісту типових тактичних операцій, вважаємо за можливе проілюструвати на прикладі тактичної операції «Перевірка алібі підозрюваного» процедуру формування моделі структури цього криміналістичного комплексу. Ця модель має включати такі елементи: 1) тактичне завдання;

2) мета; 3) учасники; 4) засоби. Тактичне завдання – перевірка алібі підозрюваного. Мета – підтвердження або спростування алібі. Учасники – слідчий, прокурор, співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки алібі. Засоби – (1) слідчі (розшукові) дії: допит осіб, на яких посилається заявник або які за обставинами справи можуть підтвердити чи спростувати алібі (офіціант ресторану, таксист, поштарка, касир та ін.); допит свідків, які можуть підтвердити факт знайомства суб'єкта алібі з особою, яка це алібі підтверджує, а й можливо, факт знаходження заявника в цієї особи; виїмка та попереднє дослідження документів (на предмет установаження фальсифікації), які підтверджують (спростовують) алібі; пред'явлення для впізнання суб'єкта алібі; пред'явлення для впізнання предметів і речей, які використовуються заявником як аргументи його перебування в певному місці та в певний час; одночасний допит декількох учасників кримінального провадження (очна ставка); освідування; огляд і виїмка кореспонденції й дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку; (2) негласні слідчі (розшукові) заходи: здійснення спостереження за суб'єктом алібі й особами, на яких він посилається, на предмет їхнього контакту і спілкування в позапроцесуальних рамках; аудіо-, відеоконтроль особи; огляд і виїмка кореспонденції; зняття інформації з електронних інформаційних систем; (3) оперативно-розшукові заходи: отримання з оперативних джерел інформації щодо осіб, які б могли надати додаткові дані стосовно обставин алібі та його аргументації, а також місцезнаходження предметів і речей, що мають значення для перевірки алібі.

Безумовно, запропоновані елементи моделі мають узагальнений, абстрактний характер і потребують уточнення під час планування й організації конкретної тактичної операції з перевірки алібі. Зокрема, залежно від аргументації посилянь на алібі висуваються різні версії, що зумовлюють напрями їх перевірки, змінюється послідовність провадження слідчих дій і оперативно-розшукових заходів у межах тактичної операції, а також їх спрямованість. Разом із тим типова модель структури тактичної операції з наведеним рівнем інформаційного наповнення, на наше пере конання, має безсумнівні переваги порівняно з тими моделями операцій, які обмежувалися лише назвою цих криміналістичних комплексів. Переконані, що в такому вигляді ця модель більш продуктивно виконує свою пізнавальну функцію й дійсно є своєрідним орієнтиром для слідчих під час розроблення конкретної тактичної операції. Ось чому вважаємо за доцільне в окремих криміналістичних методиках розслідування злочинів надавати системи типових тактичних операцій, ураховуючи вищевикладені рекомендації.

Висновки. Отже, сучасний стан розвитку криміналістичної науки дає змогу ставити питання про необхідність розробки та застосування типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик як ефективних засобів вирішення окремих тактичних завдань досудового розслідування. Ці наукові абстракції комплексної спрямованості мають як суто теоретичне, так і виключно практичне значення. Теоретичний аспект перед-

бачає створення систем типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, а практичний – використання цих моделей як орієнтирів для побудови та реалізації конкретної тактичної операції певної цілеспрямованості в реальних умовах розслідування й судового провадження. При цьому розглядувані моделі під час їх побудови повинні мати належне інформаційне наповнення, що істотно збільшує їх продуктивність. Відомості про мету, завдання, учасників і засоби тактичної операції мають стати невід’ємним складником і відбиватися в структурі моделі типової тактичної операції. Типові тактичні операції як наукові абстракції є орієнтиром для слідчих, до якого вони звертаються під час побудови та реалізації цих криміналістичних комплексів у реальних умовах розслідування. Тому визначальну роль в оптимізації криміналістичних методик відіграють типові тактичні операції.

Література

1. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. В. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук, праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.
2. Карагодин В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления / Н. Н. Карагодин // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. тр. – Свердловск : Свердлов, юрид. ин-т, 1986. – С. 56–59.
3. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : [монография] / В. Е. Коновалова. – Харьков : Факт, 2001. – 311 с.
4. Баев О. Я. Методические основы расследования преступлений против личности / О. Я. Баев // Расследование преступлений против личности : [учебное пособие] / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 1998. – С. 18–28.
5. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : [монография] / В. В. Тищенко. – Одесса : Юрид. літ., 2002. – 360 с.
6. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : [монографія] / О. Л. Мусієнко : за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Харків : Право, 2009. – 168 с.
7. Шепітько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями / В. Ю. Шепітько. – Харьков : Нац. юрид. акад. Украины, 2000. – 88 с.

Анотація

Шевчук В. М. Роль типових тактичних операцій у розробленні криміналістичних методик. – Стаття.

У статті розглянуто проблеми дослідження ролі типових тактичних операцій у розробленні криміналістичних методик. Проаналізовано різні підходи до

розуміння типових тактичних операцій, значення в окремих методиках розслідування злочинів, проведено їх критичний аналіз. Обґрунтовується необхідність розробки та застосування типових тактичних операцій у структурі криміналістичних методик як ефективних засобів вирішення тактичних завдань досудового розслідування. Дослідження типових тактичних операцій має здійснюватися з урахуванням виду злочину, етапності розслідування, слідчої ситуації й тактичного завдання.

Ключові слова: типова тактична операція, криміналістична методика, типове тактичне завдання, типізація тактичних операцій, типові тактичні операції як структурний елемент криміналістичної методики.

Анотація

Шевчук В. Н. Роль типовых тактических операций в разработке криминалистических методик. – Стаття.

В статье рассмотрены проблемы исследования роли типовых тактических операций в разработке криминалистических методик. Проанализированы различные подходы относительно понимания типовых тактических операций, значение в отдельных методиках расследования, проведен их критический анализ. Обосновывается необходимость разработки и применения типовых тактических операций в структуре криминалистических методик как эффективных средств решения тактических задач досудебного расследования. Исследования типовых тактических операций необходимо проводить с учетом вида преступления, этапности расследования, следственной ситуации и тактической задачи.

Ключевые слова: типовая тактическая операция, криминалистическая методика, типовые тактические задачи, типизация тактических операций, типовые тактические операции как структурный элемент криминалистической методики.

Summary

Shevchuk V. M. Role model of tactical operations in developing forensic techniques. – Article.

Some issues related to the study of a typical tactical operation as a structural element of a particular criminalistics method are considered. Various approaches to understanding typical tactical operations and their role in different methods of crime investigation are described and critically analyzed. Arguments are provided for the need for designing and applying typical tactical operations in the structure of criminalistics methods as effective means of accomplishing tactical tasks of preliminary investigation. Type of crime, stage of investigation, investigation situation and tactical task should be taken into account when studying tactical operations.

Keywords: *typical tactical operation, criminalistics methods, typical tactical tasks, typification of tactical operations, typical tactical operations as a structural element of a particular criminalistics method.*

СЛІДЧА СИТУАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ВИДИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Юридичний науковий електронний журнал : електрон.
наук. фах. вид. / Юрид. ф-т Запоріз. нац. ун-т. 2014. № 1.
С. 146–150. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.lsej.org.ua/1_2014/43.pdf

Досліджуються поняття слідчих ситуацій, її структура, види, вплив на вибір та застосування тактичних засобів та їх роль для оптимізації розкриття, розслідування та профілактики злочинів. Узагальнено та проаналізовано наукові підходи до розглядуваної проблеми, проведено їх критичний аналіз. Обґрунтовується, що слідча ситуація – це системне та багатокomпонентне утворення, зміст якого скла дають різні умови, обставини, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів. Доведено, що вирізнення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів необхідні для визначення напрямку розслідування.

Ключові слова: слідча ситуація, типова слідча ситуація, ситуаційний підхід при розслідуванні злочинів, тактичні засоби розслідування злочинів, оптимізація слідчої діяльності, криміналістична ситуалогія.

Shevchuk V. M. INVESTGATIVE SITUATION: CONCEPTS, STRUCTURE, TYPES AND THEIR IMPORTANCE FOR the OPTIMIZATION of CRIME INVESTIGATION

Explores the concept of investigative situations, its structure, species, influence the choice and application of tactical assets and their role in optimization of disclosure, investigation and prevention of crimes. Compile and analyzed scientific approaches to this issue, held their critical analysis, is a systemic, multi-component education, the content of which consists of a variety of conditions, circumstances, factors determining the situation of the investigation process at a certain stage and are important to select and implement the best practices, methods and tools. Situational approach in the investigation of crimes is common to all sections of criminalistics and in each of them investigative situations is of special importance for a more in-depth analysis of the patterns, which are studied, development of forensic recommendations adapted to the particular activity. It is proved that the allocation of typical situations and elaboration of recommendations on methods of investigation of separate kinds of crimes are needed

to determine the direction of further investigation, the proper building and validation of investigatory versions.

The investigative situation is constantly carries out a specific managerial influence on the tactical means in criminal proceedings. Knowledge and to consider this circumstance allows to increase the efficiency of the developed tactical assets. Therefore, the procedure of preparation and adoption of decisions on the application of certain tactical assets assessment of the existing situation has a Central place. A correct assessment of the investigative situations and selection on the basis of investigation tactics are important conditions purpose of the investigation, the adoption of science-based and optimal solutions tactical, methodological and technical-criminalistic nature. Indeed, it is through the definition of investigatory situations, implementation of typing language on them tactical tasks and optimal methods of their solution, it is possible to considerably raise the level of scientific developments in the theory of criminology.

The investigative situations are considered as crucial factors selection and the formation of tactical assets that directly affect their political implementation practices. It is stated that the criminal investigation situation.

Keywords: *investigative situation, which is typical investigative situation situational approach when investigating crimes tactical means of investigation of crimes, optimization of investigations, forensic situalogy.*

Слідча ситуація – це системне, досить складне, багатокomпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичних засобів, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії. У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько, на наш погляд, слушно відносить до засобів криміналістичної тактики: а) тактичний прийом як спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її мети; б) тактичну рекомендацію – науково обґрунтовану та перевірену практикою пораду щодо обрання і застосування засобів, прийомів та форм поведінки; в) систему тактичних прийомів – упорядковану сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі її реалізації (іноді систему тактичних прийомів іменують тактичною комбінацією); г) тактику слідчої (судової, оперативно-розшукової) дії, що охоплює весь типовий тактичний комплекс її можливого здійснення, реалізації; д) систему слідчих або інших дій (тактичну операцію), спрямовану на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації [15, с. 133]. Тому дослідження поняття слідчої ситуації, її структури, видів та їх впливу на вибір та застосування тактичних засобів, спрямованих на оптимізацію розкриття, розслідування та профілактики злочинів, виступає одним із перспективних напрямків криміналістичних досліджень.

Вагомий внесок у розроблення поняття, структури, видів слідчих ситуацій та їх значення у розслідуванні злочинів внесли відомі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, М. П. Яблоков та ін. Водночас, у теорії криміналістики і практиці розслідування злочинів зазначені проблеми залишаються недостатньо розробленими і у більшості випадків дискусійними.

Метою статті є дослідження слідчих ситуацій, визначення їх поняття, структури, видів, вплив на вибір та застосування тактичних засобів та їх роль для оптимізації розкриття, розслідування та профілактики злочинів, узагальнення наукових підходів до розглядуваної проблеми, їх критичний аналіз.

Дослідження слідчої ситуації як чинника, що зумовлює вплив і взаємозв'язок із тактичними засобами має охоплювати, на нашу думку, таких три аспекти: 1) визначення поняття слідчої ситуації; 2) з'ясування структури компонентів слідчої ситуації і вплив кожного з них на процес вибору та застосування певних тактичних засобів; 3) визначення можливостей типізації слідчих ситуацій до певних етапів розслідування з метою виокремлення тактичних завдань і засобів їх вирішення.

У спеціальній літературі «ситуація» визначається як система зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність [19, с. 364]. Разом з тим, серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації, а тим більше такої нової категорії як «судові ситуації». Їх визначають як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування [2, с. 135]; як сукупність обставин по справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою для будь-яких висновків і дій слідчого [11, с. 82]; як сукупність фактичних даних, що відображають істотні риси події [10, с. 90]; як комплекс фактичних даних, які встановлені в ході розслідування та взяті до уваги разом із джерелами їх отримання [21, с. 52]; як обстановку, в якій відбувається процес доказування [18, с. 113–114]; як стан розслідування злочину, який визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування [14, с. 64]; як ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні по справі рішення [8, с. 46].

На сьогодні у криміналістичній літературі також існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації. Зокрема, І. М. Лузгін включав у слідчу ситуацію такі компоненти: а) інформацію про подію, яка містить ознаки злочину, і про осіб, причетних до цієї події; б) об'єктивні умови, які характеризують процес отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні

умови, використання науково-технічних засобів та ін.); в) сили і засоби, які має у розпорядженні слідчий; г) позицію підозрюваного, потерпілого, свідка, результати їх протидії встановленню істини; д) контакти слідчого з оперативно-розшуковими працівниками, різними спеціалістами; ж) інші чинники, які є перепорою чи сприяють успішному вирішенню криміналістичних завдань (наприклад, втрата знайдених при огляді речових доказів, явка злочинця з повинною) [16, с. 17].

На думку В. О. Образцова, у зміст слідчої ситуації входять інформаційні, криміналістичні, психологічні, матеріально-технічні, кадрові, правові компоненти [17, с. 56]. І. О. Возгрін у структурі слідчої ситуації виділяє такі компоненти: специфіка вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повнота, достовірність і відносність, зміст проведеного до визначеного моменту часу розслідування, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації й управління даного слідчого апарату, ступінь забезпеченості криміналістичними і спеціальними засобами, зайнятість слідчого та ін. [7, с. 68].

У свою чергу Т. С. Волчецька, аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються по дії, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події, що розслідується до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, в якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку [8, с. 146].

За визначенням Р. С. Белкіна, слідча ситуація являє собою складну, багатоаспектну категорію, до складу якої входять такі компоненти: 1) компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим та протидіючими йому особами, прояв психологічних властивостей слідчого, осіб, що проходять у справі, тощо; 2) компоненти інформаційного характеру: поінформованість слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення та експертного дослідження, місця приховування шуканого та ін.); поінформованість слідчого та інших осіб, що протистоять, у процесі розслідування (про ступінь поінформованості слідчого і свідків, про виявлені та невиявлені докази, про наміри слідчого та ін.); 3) компоненти процесуального і тактичного характеру: стан провадження по справі, докази і їх джерела, можливість обрання запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, що протидіють розслідуванню, проведення конкретної слідчої дії тощо; 4) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність комунікацій між черговою частиною й оперативно-слідчою групою, наявність засобів передачі інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін. [3, с. 70].

А. І. Святненко слідчу ситуацію розглядає як сукупність інформаційно-логічних, тактико-психологічних, тактико-управлінських та організаційних складових. Саме така структурна схема змісту слідчої ситуації, на думку науковця, об'єднує в єдине ціле різнопланові характеристики процесу розслідування, які у своїй сукупності дають повне уявлення про специфічність обстановки, що склалася у певний момент [20, с. 15].

Розмаїття підходів до визначення поняття і структури слідчої ситуації надало підстави В. П. Бахіну розглядати цю криміналістичну категорію у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність умов, які найбільш повно характеризують і відбивають усе, що впливає і може впливати на розслідування злочину, зумовлюючи його особливості. У вузькому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі [1, с. 196–197].

У криміналістичній теорії здійснювалися спроби щодо класифікації слідчих ситуацій. Так, Р. С. Белкін і М. П. Яблоков усі слідчі ситуації поділяють на сприятливі та не сприятливі для розслідування [4, с. 162–163]. Іншими вченими-криміналістами пропонувався поділ слідчих ситуацій на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні та конфліктні [1, с. 198–202].

А. Я. Драпкін виділяє прості та складні слідчі ситуації. Залежно від кількості, характеру та змісту формуючих чинників усі складні ситуації науковець диференціює на такі класифікаційні групи: проблемні (характеризуються суперечністю між знанням і незнанням, специфічним співвідношенням відомого та невідомого, при якому шукане не надано та безпосередньо у вихідних даних не міститься, але перебуває у неоднозначному можливому зв'язку з уже встановленими фактами, що якоюсь мірою обмежують і спрямовують пошук рішення); конфліктні (особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більшої кількості учасників кримінального процесу, що мають протилежні інтереси і прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, яка виникає у зв'язку з планами і намірами суперника); тактичного ризику (визначається як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети і неоднозначними, негарантованими результатами їх реалізації); організаційно неупорядковані (співвідношення істотних організаційно-управлінських труднощів процесу розслідування і недостатніх на даний момент для їх подолання об'єктивних та суб'єктивних можливостей (ресурсів) слідчого); комбіновані (їм одночасно або у різних сполученнях можуть бути притаманні риси проблемності, конфліктності, тактичного ризику й організаційної невпорядкованості) або змішані ситуації [12, с. 9–11].

Крім того, «стандартність», повторюваність слідчих ситуацій і відповідно шляхів їх вирішення, створюють передумови для їх типізації [6, с. 12]. Вирішення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій

з методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі формування тактичних операцій, необхідні для визначення напрямку подальшого розслідування, правильної по будови та перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості слідчих дій. При цьому типові слідчі ситуації являють собою «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються» [5, с. 139]. У зв'язку з цим В. Ю. Шепітько вірно зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними [23, с. 115].

Варто враховувати, що типізувати слідчі ситуації можна головним чином по одному з основних компонентів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про подію злочину та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, в яких умовах вчинено злочин: очевидності чи неочевидності. Так, наприклад, при розслідуванні умисних вбивств виділяють такі типові вихідні ситуації початку розслідування: 1) особа потерпілого та винна особа відомі; 2) особа потерпілого відома, вбивця невідомий; 3) є підозрюваний у вбивстві, особа потерпілого невідома; 4) особа потерпілого та підозрюваного, час, місце, мотив та інші обставини вбивства невідомі [13, с. 107–109]. При розслідуванні контрабанди типові слідчі ситуації пропонується класифікувати на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою порушення кримінальної справи, та інформації про злочинця: 1) є ознаки – достатні дані про вчинення контрабанди, відома особа, яка її вчинила; 2) є ознаки про вчинену контрабанду, але особа, яка її вчинила, невідома; 3) є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але останній зник з місця події [22, с. 192–201].

Вирізнення типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру. З урахуванням зазначеного на цьому етапі можна вирізнити такі типові слідчі ситуації: а) підозрюваний погоджується у повному обсязі з положеннями повідомлення про підозру у вчиненні злочину; б) підозрюваний погоджується у частині до викладених у повідомленні положень; в) підозрюваний не погоджується з положеннями повідомлення про підозру і не визнає свою причетність до вчиненого кримінального правопорушення.

Варто зазначити, що залежно від ситуацій розслідування деякі з тактичних операцій можуть мати наскрізний характер і вирішуватися як на початковому, так і на наступному етапі розслідування. Це залежить від вирішення (або не вирішення) тактичних завдань на певному етапі розсліду-

вання, тобто неможливо чітко прив'язувати ту чи іншу тактичну операцію до етапу розслідування злочину, оскільки здійснення такої операції передусім зумовлено відповідною слідчою ситуацією й певним проміжком часу процесу розслідування, в ході якого вирішується проміж не тактичне завдання. Так, у випадках, коли злочинця не встановлено, або встановлено, але ще не затримано, слідчі ситуації початкового переходять і на наступний етап розслідування. Це стосується і тактичних операцій, які можуть бути спрямовані на виявлення злочинця, розшук викраденого, забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, профілактику злочину та ін.

Зазначене зайвий раз пересвідчує, що між слідчою ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок, який полягає у тому, що тактична операція формується у конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як підбором засобів, так і їх змістом. Доводячи це положення, А. І. Святненко звертає увагу на те, що на початку розслідування перед слідчим виникає не завдання, яке потребує вирішення, а ситуація з високим ступенем невизначеності. Це породжує необхідність впливати на ситуацію, управляти нею з метою одержання іншої ситуації з більшим ступенем визначеності. Вплив може бути спрямовано на з'ясування якогось одного елемента злочину чи одного інформаційного компоненту. Вплив може також виступати у іншому вигляді, бути спрямований на з'ясування відразу декількох ознак злочину, тобто мати характер тактичної операції [20, с. 17].

Розглядаючи проблеми розроблення і реалізації тактичних засобів та їх ситуаційної обумовленості при розслідуванні злочинів, слід враховувати основні положення теорії слідчих ситуацій, які є відносно проблематики тактичних операцій «більш загальними» [3, с. 70]. У зв'язку із цим заслуговують на увагу концептуальні положення криміналістичної ситуалогії і пропозиції щодо віднесення її до загальної теорії криміналістики (Т. С. Волчецька, С. Е. Вороній, О. Ю. Головін, А. Я. Драпкін, Д. В. Кім, Г. А. Матусовський, М. П. Яблоков та ін. [8].

На нашу думку, таке розуміння сучасного стану теорії слідчих ситуацій відбиває її методологічне значення для криміналістики в цілому та дозволяє чітко визначити місце цієї теорії у системі криміналістичної науки. Як показали результати наукових досліджень, ситуаційний підхід характерний для всіх розділів криміналістики і в кожному з них слідчим ситуаціям надається особливе значення для більш глибокого аналізу закономірностей, які вивчаються, розробки криміналістичних рекомендацій адаптованих до конкретних умов діяльності.

При цьому упорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, сутність якого полягає в тому, що велика кількість конкретних ситуацій, аналогічних у якому-небудь істотному відношенні, «зливається», поєднується в одну або кілька узагальнених ситуацій, для яких і розробляються оптимальні програми ухвалення рішення і проведення практичних дій. «Ситуаційне моделювання, – зазначає Т. С. Волчецька, – передбачає упорядкування великої кількості слідчих

ситуацій в однотипні класи. При цьому процес типізації ситуацій завжди потребує певного «усереднення», що відбувається за рахунок відволікання від подробиць, висування на перший план ознак групового характеру» [9, с. 38–42]. З огляду на зазначене вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу ситуацію компонентів навряд чи може бути складено, тому доцільно вказати лише на певні їх групи. Такий підхід спрощує аналіз змісту ситуації і у той же час дозволяє практичним працівникам розглянути всі значущі компоненти слідчої ситуації, визначити можливості їх оптимального використання для вирішення завдань розслідування.

Таким чином, для оптимізації процесу розслідування особливого значення набуває ситуаційний підхід, який надає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію узагальненого характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових тактичних рішень, що забезпечують оптимальне провадження по кримінальній справі (провадженні). При цьому слідча ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на тактичні засоби у кримінальному провадженні. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних засобів. Тому у процедурі підготовки і прийняття рішення про застосування тих чи інших тактичних засобів оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру. Дійсно, саме за рахунок визначення слідчих ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можливо істотно підняти рівень наукових розробок у теорії криміналістики. При цьому слідчі ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники вибору та формування тактичних засобів, які безпосередньо впливають на їх практику застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение / В. П. Бахин // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР): учебник. – К.: НИИ РИО КВШ, 1987. – С.196–202
2. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-томах / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 480 с.
3. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб, пособие / Р. С. Белкин. – Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. – 200 с.
4. Белкин Р. С. Понятие и структура следственной ситуации / Р. С. Белкин, Н. П. Яблоков // Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. – М.: Юрид. лит., 1986. – С. 162–163.
5. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во МГУ, – 1984. – 143 с.

6. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Веліканов. – Х., 2002. – 19с.
7. Возгрин И. А. Криміналістическіе характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования // Следственная ситуация. – М.: МВШ МВД СССР, 1985. – С. 66–69.
8. Волчецкая Т. С. Криміналістическая ситуалогія: монографія / Т. С. Волчецкая // под ред. Н. П. Яблокова. – Калининград : Калининград, ун-т, 1997. – 248 с.
9. Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криміналістике и следственной практике: учеб, пособие / Т. С. Волчецкая. – Калининград : Изд-во Калининград, ун-т, 1997. – 248 с.
10. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц / В. К. Гавло // Вопросы криміналістической методологии, тактики, методики расследования. – М., 1973. – С. 90–98.
11. Герасимов И. Ф. Принципы построение методики раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов // Вопросы криміналістической методологии, тактики и методики расследования. – М., 1973. – С. 82–83.
12. Драпкин Л. Я. Основы криміналістической теории следственных ситуаций: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. / Л. Я. Драпкин. – М., 1987. – С. 9–11.
13. Ищенко Е. П. Криміналістика: краткий курс / Е. П. Ищенко. – М. : Юрид. фирма «КОНТАКТ»: ИНФРА-М, 2003. – 302 с.
14. Колесниченко А. Н. Криміналістическая характеристика преступлений : учеб, пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.
15. Криміналістика: підручник / кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
16. Лузгин И. М. Ситуационный подход в решении криміналістических задач : фондовая лекция / И. М. Лузгин. – М.: Изд-во Моск, ун-та, 1987. – 28 с.
17. Образцов В. А. Криміналістика : учеб, пособие / В. А. Образцов. – М.: Юристь, 1995. – 760 с.
18. Образцов В. А. Понятие и криміналістическое значение следственной ситуации / В. А. Образцов, В. Г. Танасевич // Сов. государство и право. – 1979. – № 8. – С. 113–114.
19. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 364.
20. Святненко А. И. Тактическая операция как средство разрешения следственных ситуаций с высокой степенью информационной неопределенности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. И. Святненко. – Ставрополь, 2008. – 178 с.
21. Селиванов Н. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования / Н. Селиванов // Соц. законность. – 1985. – № 7. – С. 52–54.
22. Шевчук В. М. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди / В. М. Шевчук // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб. / під ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 40. – С. 192–201.
23. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. – Х.: Харків юридичний, 2007. – 432 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 1–2 лютого 2019 р.). Дніпро: «Правовий світ», 2019. С. 82–84.

Сучасний стан розвитку криміналістики дозволяє поставити питання про необхідність розроблення окремих інноваційних напрямків удосконалення методики розслідування окремих видів злочинів. Інновації в методиці розслідування злочинів, тісно пов'язані з феноменом її розвитку в умовах застосування нового кримінального процесуального законодавства. Введення в обіг нових категорій, які сприяють розвитку цієї криміналістичної категорії, передбачає накопичення наукових уявлень про найбільш оптимальні шляхи розслідування злочинів [2, с. 36].

У зв'язку з цим, правильно зазначається у спеціальній літературі, що криміналістами створюються нововведення, які істотно поліпшують якість та повноту процесу доказування по справі, підвищують його науковий рівень, скорочують терміни досудового слідства, дозволяють вирішувати питання, що раніше не вирішувалися за відсутності належних методів та засобів. До інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки в галузі криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та прилаштовані до потреб слідчої практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, накопичення, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих дій та перевірки типових слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін. [3, с. 45].

Серед них одним із найперспективнішим напрямків наукових пошуків у криміналістиці, на наш погляд, виступає дослідження, формування та застосування типових тактичних операцій у окремих криміналістичних методиках, як досить ефективних та результативних засобів вирішення окремих тактичних завдань кримінального провадження під час розслідування окремих видів та груп злочинів.

Наповнення методики розслідування науковим потенціалом, як зазначає В. О. Коновалова [2, с. 36–37], відбувається не тільки за рахунок такої

категорії, як «криміналістична характеристика», але і за рахунок запровадження нової, розроблюваної категорії «тактична операція», яка в синтезі з іншими положеннями методики розслідування наповнює останню новим науковим і практичним змістом. Дослідження категорії «тактична операція», її використання стосовно ситуацій розслідування створюють основу для практичних рекомендацій, що мають ситуаційний характер. Введення в методику розслідування категорії «тактична операція» дозволяє виконувати дві її функції: а) збагачення наукового потенціалу методики розслідування; б) створення методико-практичних рекомендацій для використання в слідчо-оперативній діяльності органів досудового слідства.

З нашої точки зору, розроблення та застосування типових тактичних операцій як інноваційний напрямок криміналістичних досліджень необхідно розглядати у теоретичному, так і практичному значенні. Теоретичний аспект передбачає створення систем типових тактичних операцій у структурі окремих криміналістичних методик розслідування злочинів, а практичний – використання цих моделей як орієнтирів для побудови і реалізації конкретної тактичної операції певної цілеспрямованості в реальних умовах розслідування та судового провадження. При цьому, розглядувані моделі при їх побудові повинні мати належне інформаційне наповнення, що істотно збільшує їх продуктивність. Відомості про мету, завдання, учасників і засоби тактичної операції мають стати невід’ємним складником і знаходити своє відбиття у структурі моделі типової тактичної операції.

У зв’язку з цим, останнім часом у криміналістичних дослідженнях особливої актуальності та значимості набувають проблеми, які пов’язані із типізацією тактичних операцій щодо окремих видів злочинів [4, с. 181]. З огляду на це, серед обставин, що пояснюють зазначену тенденцію можна назвати такі. По-перше, окремі криміналістичні методики як типізовані моделі мають включати в себе систему рекомендацій лише типізованого характеру, в тому числі й типові тактичні операції [1], які розробляються у відповідності до певного різновиду методик, є їх невід’ємною складовою, максимально «прив’язані» до типових слідчих ситуацій і виходять з конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. По-друге, неможливо розробити усі без залишку тактичні операції до певного виду (категорії) злочинів, а тому може йтися лише про типові, тобто такі, що найбільш часто зустрічаються, виявляють загальне в окремому, індивідуальному, є прообразами, прототипами певного виду (класу) дій, речей, предметів. По-третє, типові тактичні операції є найбільш придатною формою адаптації наукових розробок до їх практичної реалізації в ході розслідування конкретного злочинного діяння. Саме типові тактичні операції являють собою доцільні програми дій слідчого, вони виконують важливу методичну функцію і дозволяють обирати правильний напрямок у розслідуванні [5].

На наш погляд, при розробці та реалізації типових тактичних операцій слід враховувати такі положення. По-перше, типові тактичні операції необхідно розглядати як продукт наукової діяльності, який являє собою своєрід-

ну інформаційну модель, що відбиває структуру і технологію (логіку, хронологію) реалізації цих криміналістичних комплексів відповідно до виду злочину, етапу розслідування, слідчої ситуації та тактичного завдання. Типові тактичні операції як наукові абстракції виступають орієнтиром для слідчих, до якого вони звертаються при побудові та реалізації цих криміналістичних комплексів у реальних умовах розслідування. По-друге, типові тактичні операції мають розроблятися відповідно до специфіки розслідування окремих видів (підвидів) злочинів, стадій кримінального провадження, слідчих ситуацій, тактичних завдань і розглядатись як невід'ємні складові видових чи підвидових криміналістичних методик (мікрометодик) розслідування злочинів. По-третє, вони мають бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із тактичних завдань, що постають перед слідчим (суддею). Саме слідча ситуація зумовлює постановку того чи іншого тактичного завдання, а останнє визначає засоби його вирішення. При цьому об'єктивна повторюваність ситуацій, що виникають на різних етапах досудового розслідування, показує, що з метою оптимізації їх вирішення можуть ефективно застосовуватися типові комплекси дій та заходів, які дозволяють забезпечити чітку узгодженість, раціональність та ефективність діяльності суб'єктів кримінального переслідування. По-четверте, головною підставою типізації тактичних операцій слід вважати репрезентативну множину однорідних тактичних завдань, що повторюються. Крім того, тактичне завдання у більшості випадків обумовлює й назву тактичної операції. По-п'яте, для збільшення інформативності типових тактичних операцій у їх структуру необхідно включати відомості про тактичне завдання, мету, коло учасників і засоби здійснення, тобто системи слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів у їх субординаційній послідовності. Обмеженість інформаційного наповнення типових тактичних операцій лише їх назвою на сьогодні не задовольняє потреби а ні теорії, а ні практики. По-шосте, набір типових тактичних операцій є по суті типовою програмою розслідування певного виду (підвиду) злочинів, тому при їх створенні доцільно врахувати рекомендації з планування розслідування злочинів у цілому, в тому числі й з організації взаємодії слідчих із працівниками оперативних служб органів внутрішніх справ. По-сьоме, типізація – це завжди процес спрощення, схематизації, абстрагування. У свою чергу здійснення кримінального провадження передбачає використання не тільки типових засобів, а й атипових. Ось чому в діяльності з розслідування (судового розгляду) злочинів слідчий (суддя) мають застосовувати творчий підхід.

Розробка тактичних операцій як наукової концепції стала своєрідним мостом, який з'єднує тактику й методiku розслідування. Тому наукові дослідження в цьому напрямку мають бути орієнтовані на опрацювання тактичних операцій стосовно розслідування окремих видів злочинів. Для цього тактичні операції потребують типізації, тому що окремі криміналістичні методики розраховані саме на реалізацію типових тактичних операцій, подібно до того, як вони враховують типові версії, типові ситуації,

містять типову послідовність слідчих дій тощо. Саме у такій якості тактичні операції як категорія криміналістичної тактики відіграють важливу роль у побудові окремих методик і входять до їх структури як самостійний елемент.

Таким чином, у сучасній криміналістиці проблеми побудови та реалізації тактичних операцій у кримінальному провадженні на сьогодні є одним із інноваційних напрямків удосконалення методики розслідування окремих видів злочинів та виступає перспективним напрямком проведення криміналістичних досліджень. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного розроблення типових тактичних операцій при розслідуванні окремих видів злочинів та їх впровадження у практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю.

Література:

1. Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2008. – Вип. 1 (52). – С. 231–242.
2. Коновалова В. О., Мишков Я. Є. Інновації в методиці розслідування злочинів // Право та інновації. – Вип. 2 (14). – Х.: Право, 2016. – С. 34–40.
3. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. Х.: Право, 2011. Вип. 21. С. 45.
4. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Х.: Харків юридичний, 2007. С. 181.
5. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. Х.: Вид-во «Кроссроуд», 2007. – Вип. 14. – С. 194–199.

РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У ФОРМУВАННІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Донецьк, 2012. Вип. 4. С. 134–141.

Розглянуто роль і значення криміналістичної характеристики злочинів для побудови тактичних операцій. Обґрунтовано, що інформаційною основою формування типових тактичних операцій є криміналістична характеристика пев-

ного виду злочинів, елементи якої знаходять свій вияв під час планування та реалізації цих тактичних засобів, впливають на їх структурну складову.

Ключові слова: тактична операція, криміналістична характеристика злочинів, вид злочину, зумовленість тактичних операцій видом злочину.

Rассмотрены роль и значение криминалистической характеристики преступлений для построения тактических операций. Обосновывается, что информационно-основой формирования типовых тактических операций выступает криминалистическая характеристика определенного вида, группы преступлений, элементы которой находят свое отображение при планировании и реализации этих тактических средств, влияют на их структурную составляющую.

Ключевые слова: тактическая операция, криминалистическая характеристика преступлений, вид преступления, обусловленность тактических операций видом преступления.

The role and significance of criminal characteristics of crimes in the formation of tactical operations are considered. It is argued that the information basis for the development of typical tactical operations is constituted by the criminal characteristics of a certain kind of crimes, the elements of which are reflected in planning and carrying out these tactical means and influence their structure.

Keywords: tactical operation, criminal characteristics of crimes, type of crime, dependence of the tactical operations on the type of a crime.

Криміналістична характеристика злочинів, будучи системою «відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові та перевірці слідчих версій під час розслідування конкретних злочинів» [16, с. 16], через базові функції тактичних операцій діяльнісної спрямованості (пізнавальну, прогностичну, регулятивну, організаційну, конструктивну, пошукову, профілактичну) [30, с. 240–249], є інформаційним підґрунтям планування й організації розглядуваних тактичних засобів [32, с. 22; 18, с. 129]. Цей процес потрібно визнати закономірним, він має необхідний, повторюваний, стійкий загальний характер, без якого вирішення системних завдань досудового провадження неможливе [18, с. 117–118].

Передусім, варто зазначити, що ті чи інші елементи криміналістичної характеристики певного виду злочину знаходять свій вияв під час планування і проведення тактичних операцій, впливають на їхню структурну складову. Їх вибір і порядок проведення визначаються змістом і характером конкретного виду злочину, тобто виявляється зв'язок усіх чинників, що зумовлюють формування тактичної операції, певний алгоритм системно-структурного аналізу. Крім того, вид злочину безпосередньо впливає на зміст тактичної операції, тобто здійснює відповідний управлінський вплив на неї. Тому врахування особливостей виду злочину, криміналістичної

характеристики злочину є важливою умовою для прийняття науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного й методичного характеру. У зв'язку із цим наголосимо, що базовою, ключовою, вихідною ланкою вказаного процесу розслідування злочинів шляхом тактичних операцій є вид злочину, його криміналістична характеристика.

У дослідженні розглядуваної проблеми важливо, на нашу думку, враховувати напрями й ланки взаємозв'язку «вид злочину – криміналістична характеристика злочину – слідча ситуація – етап розслідування – тактичне завдання – типова версія – тактична операція».

По-перше, криміналістична характеристика злочинів зумовлює планування й організацію тактичних операцій і виступає їх інформаційною базою. Відмічаючи її значущість для тактичних операцій і вказуючи на те, що вона є для них інформаційним фундаментом, В. І. Шиканов писав: «Виявлення практично значущих структурних елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, з'ясування їх сутності, зокрема сутності типових слідчих ситуацій, які закономірно повторюються при розслідуванні злочинних посягань одного і того ж виду, а також пізнання кореляційних залежностей та інших зв'язків між окремими структурними елементами цієї системи дозволяють не тільки чітко визначити основні тактичні завдання посадових осіб, покликаних розкрити й розслідувати злочин, а й певною мірою алгоритмізувати їх дії, оптимізувати кримінальне судочинство загалом» [32, с. 22]. Солідарний із такою позицією й І. М. Комаров, розділ монографії якого має назву «Криміналістична характеристика злочинів як інформаційна база криміналістичних операцій» [18, с. 222–262].

По-друге, слідча ситуація, етап розслідування, окремі тактичні завдання на підставі їх взаємодії визначають специфіку планування й реалізації тактичних операцій. У зв'язку із цим Д. П. Поташник стверджує, що тактична операція в кожному конкретному випадку залежить від виду розслідуваного злочину та слідчої ситуації. У загальній структурі розслідування вона формується в межах програмно-цільового комплексу. Тактичні завдання, конкретизовані предметом доказування по розглядуваній справі, базуються на аналізі слідчої ситуації, перебувають у програмно-цільовому комплексі й зумовлюють фактичний матеріал, необхідний для прийняття правильного тактичного рішення [25, с. 30–35]. До того ж оцінка слідчої ситуації реалізується саме в тактичному рішенні, вираженому в плануванні розслідування. Тактична операція як поєднання тактичних прийомів, слідчих чи інших дій і заходів покликана розв'язувати такі завдання розслідування, які не можуть бути вирішені застосуванням окремого тактичного прийому і проведенням конкретної слідчої дії [14, с. 107–109].

По-третє, досить важливим напрямом досліджуваного взаємозв'язку є положення про те, що структура і зміст тактичних операцій тісно пов'язані зі змістом типових версій, які визначаються особливостями криміналістич-

ної характеристики виду (групи) злочинів. Щодо цього вбачаємо слушною думку Є. О. Підусова, що типова версія як різновид слідчої версії становить проблематичне, вірогідне значення, яке потребує перевірки сутності або причин досліджуваної у справі події, факту, обставин. Найважливіше практичне значення мають наукові положення, використовувані для побудови типових версій, які поряд з характеристикою відображуваного в них об'єкта пізнання містять опис слідів, притаманних йому в певних ситуаціях. Це дає можливість побудувати найбільш реальну версію на підставі виявлення подібності між досліджуваними фактами й відповідними типовими обставинами. Усе це свідчить про те, що проблеми розроблення тактичних операцій і типових версій найтіснішим чином взаємопов'язані.

Вказані вище ланки взаємозв'язків за своєю сукупністю зумовлюють і утворюють закономірності збирання, дослідження й оцінки необхідної кримінально значущої інформації (доказової й орієнтувальної) із процесів цілісного її руху в ситуаціях учинення злочинів з метою вирішення системних завдань досудового слідства. Отже, інформаційним підґрунтям формування тактичних операцій є криміналістична характеристика певного виду злочину. Підтримуємо висловлену в спеціальній літературі думку про те, що зміст і спрямованість тактичної операції зумовлені а) слідчою ситуацією і б) груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину [9, с. 179–181].

Сьогодні в криміналістичній доктрині, незважаючи на дискусійність порушеної нами проблеми, більшість провідних учених визнають не тільки доцільність, а й необхідність розроблення криміналістичної характеристики злочинів як основи побудови й формування оптимальних методик розслідування окремих видів злочинів і використання їх у цьому процесі. У сучасній криміналістиці така характеристика розглядається як інформаційна модель типових ознак певної категорії (групи) злочинів, у якій на статистичному рівні відображені кореляційні взаємозв'язки між її елементами [1, с. 687–688; 12, с. 58; 4, с. 17–23; 27, с. 22–29; 20, с. 217; 33, с. 143–182; 8, с. 250–254 та ін.].

Останнім часом серед учених-криміналістів висловлювалася думка про недоцільність існування категорії «криміналістична характеристика злочинів» й використання її у практиці розслідування злочинів, оскільки вона не відповідає науковим вимогам [6, с. 739]. За нашим переконанням, криміналістична характеристика злочинів – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» й не «криміналістичний фантом», а реально діюча наукова категорія криміналістики, яка слугує підґрунтям для розроблення найбільш цілеспрямованих і ефективних методик розслідування злочинів, зокрема й тактичних операцій. Заслуговує на увагу позиція В. А. Журавля, який стверджує, що криміналістична характеристика – це не ілюзія, а реально існуюча й вельми важлива в науково-теоретичному і практичному плані категорія, яка ще повністю не вичерпала свого внутрішнього потенціалу і тому потребує подальшого розроблення [13, с. 143].

Криміналістичну характеристику злочинів слід розглядати як два складники: а) як теоретичну концепцію – основу формування окремих методик розслідування злочинів і б) як робочий інструмент розслідування (його інформаційну базу), як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів [18, с. 227]. Таким чином, криміналістична характеристика злочинів – це узагальнена інформаційна модель, що становить систематизований опис типових криміналістично значущих ознак окремих видів, груп злочинів, які відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові й перевірці слідчих версій під час розслідування конкретних злочинів, мають важливе значення для їх виявлення, розкриття та розслідування, зокрема й шляхом проведення тактичних операцій.

З огляду на викладене вище слід конкретизувати зміст криміналістичної характеристики злочинів, оскільки лише її компоненти є тими носіями типізованих фактичних даних про ознаки виду, групи злочинів, які, будучи об'єднаними в систему й закономірно взаємопов'язаними між собою, можуть бути інформаційною базою для планування та проведення тактичних операцій у досудовому провадженні. На нашу думку, доцільно буде в методологічному плані розкрити інформативну значущість криміналістичної характеристики злочинів для планування, організації й проведення тактичних операцій на підставі аналізу конкретної типової криміналістичної характеристики виду (групи) злочинів [18, с. 227–228].

Викладені міркування визначили вибір дослідження криміналістичної характеристики зґвалтування як інформаційної бази формування тактичних операцій. На сьогодні серед криміналістичних джерел, на жаль, бракує наукових робіт, які б висвітлювали проблеми ролі та значення криміналістичної характеристики зґвалтувань для побудови тактичних операцій. У деяких працях фрагментарно або в порядку постановки проблеми лише згадуються окремі аспекти останньої [2, с. 62–98; 7, с. 124–131; 21, с. 419–444; 24, с. 76, 91; 26, с. 206–214; 31, с. 144–147]. Зазначене зумовлює важливість розроблення методичних засад, теоретичних і практичних рекомендацій, пов'язаних з організацією та плануванням тактичних операцій під час розслідування зґвалтувань з урахуванням криміналістичної характеристики цих злочинних діянь.

Для формування тактичних операцій під час розслідування зґвалтування винятково важливого значення набувають такі елементи криміналістичної характеристики, як способи вчинення злочину, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів, особа злочинця, особа потерпілої (потерпілого). Зміст такої характеристики детально викладено в низці наукових публікацій [29, с. 243–261; 28, с. 304–324]. Запропонована типова криміналістична характеристика ґрунтується на дедуктивних (аналітико-статистичних) зв'язках: а) однозначних, зумовлених змістом і формулюванням диспозиції ст. 152 КК України; б) причино-наслідкових, як-от

спосіб учинення злочину, його механізм тощо; в) деяких видимих індуктивних (статистичних) даних, які характеризують особу злочинця, та ін. [5, с. 14–18]. Водночас слід зауважити, що аналізу таких зв'язків, вочевидь, недостатньо, щоб типова криміналістична характеристика злочинів виконувала в процесі досудового слідства функції робочого інструменту розслідування. Як бачимо, криміналістична характеристика нібито єдине ціле, вона набуває практичного значення у випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки й залежності між її компонентами, коли ці зв'язки є закономірними й вираженими в різноманітних кількісних показниках. У цьому випадку дані про ці залежності можуть виконувати вказану вище функцію – бути підставою для побудови типових версій щодо конкретної розслідуваної кримінальної справи.

Типовим версіям відповідають типові плани розслідування, плани перевірки версій. Зміст таких типових планів і тактичних операцій, спрямованих на перевірку версії або розслідування злочину загалом, збігається [23, с. 4–21]. Ось чому вважаємо слушною думку О. Н. Колесниченка й Г. А. Матусовського, які зазначали, що використання систем типових версій вносить у розслідування елемент точності, повноти розслідування, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації й відібрати ті, що відповідають конкретному випадку, з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє миттєво охопити й перспективно окреслити всі можливі основні напрями розслідування [17, с. 10].

Які ж кореляційні зв'язки й залежності містяться у наведених вище структурних елементах типової криміналістичної характеристики розглядуваного злочину? Детальний аналіз змісту цих елементів свідчить про те, що вихідна інформація має однозначний зв'язок з фактом учиненого злочинного діяння, тобто однозначно вказує на те, що наявний факт згвалтування конкретним злочинцем, що мали місце статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану особи потерпілої (потерпілого).

Спосіб злочину як елемент типової криміналістичної характеристики згвалтування має складну структуру й з урахуванням виражених у його змісті кількісних даних ґрунтується на вірогідно статистичних зв'язках. Так, спосіб згвалтування заснований на активній підготовці вчинення розглядуваного злочину, пов'язаного переважно зі здійсненням статевих зносин із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Приховання цього злочину зазвичай здійснюється як самим гвалтівником, так і зацікавленими в цьому особами через маскування і фальсифікацію інформації.

Обстановка розглядуваного злочину першочергово характеризується приготуванням засобів та умов, здатних полегшити реалізацію умислу на вчинення згвалтування, їх використання у процесі його вчинення, а також пошуки можливостей як під час підготовки та вчинення злочину, так і після

вжиття засобів щодо його ефективного приховання. Відомості про обстановку вчинення зґвалтування ґрунтуються як на вірогідно статистичних зв'язках, так і на вірогіднісних, тобто без статистичного показника.

Використання типової криміналістичної характеристики зґвалтування, наприклад у практиці планування, організації й проведення тактичних операцій, може бути успішним, якщо застосовувати такий метод криміналістичного аналізу [10, с. 51–54; 11, с. 95–109], сутність якого полягає в максимальному використанні знань криміналістики для дослідження інформації, яку потрібно опрацювати в процесі кримінальної справи. На теоретичному рівні цей метод становить вивчення різного ступеня загальності закономірностей конкретного злочину, видів (груп) злочинів, що виявляються за наявності певних чинників. Криміналістичний аналіз практично неможливо здійснити без урахування інформації типової криміналістичної характеристики злочину. Застосування цього методу дає змогу визначити характерні ознаки певного виду (групи) злочинів, що створює умови для розроблення ефективних рекомендацій побудови й реалізації окремих криміналістичних методик, зокрема й формування тактичних операцій.

Стосовно цього дослідження роль криміналістичного аналізу для слідчого полягає в тому, що ним безпосередньо пов'язується фактична інформація (типова вихідна) про факт зґвалтування, відома на момент його виявлення, з усіма структурними елементами типової криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, порівнянням зі змістом і структурою останньої. Збагачене знання дає суб'єктові доказування можливість розпочати висунення відповідних слідчих версій, що виступають у досудовому провадженні у вигляді слідчого завдання, яке підлягає вирішенню [15, с. 69, 70].

Систему *типових слідчих версій* під час розслідування зґвалтувань можна уявити таким чином: 1) мало місце зґвалтування потерпілої особи; 2) зґвалтування не було, а мав місце добровільний статевий зв'язок, який заявниця видає за зґвалтування; 3) статевих зносин взагалі не було, заява є неправдивою; 4) мало місце зґвалтування, але потерпіла особа помиляється щодо вказаних нею обставин та особи злочинця; 5) була лише спроба зґвалтування, злочин було закінчено на стадії замаху; 6) мала місце добровільна відмова від зґвалтування; 7) зґвалтування не було, мало місце вчинення дій іншого характеру – хуліганство, побої, приниження тощо.

Крім зазначених вище можуть бути висунуті й окремі слідчі версії про деякі обставини й деталі події. Так, у ситуації, коли злочинець знайомий заявникові, висунення версій спрямоване на перевірку правдивості заяви потерпілої особи (повідомлення) про зґвалтування. Перш за все перевіряється версія потерпілої особи щодо обставин зґвалтування, потім – щодо підозрюваного. Основними слідчими версіями, які необхідно ретельно перевірити щодо особи, яка вчинила цей злочин, можуть бути такі: а) зґвалтування вчинене особою, на яку вказала заявниця; б) потерпіла особа поми-

ляється стосовно гвалтівника або умисно вказує на іншу особу; в) потерпіла особа обмовляє конкретну людину. Потрібно якомога ретельніше перевірити версії про способи зґвалтування, обстановку вчинення злочину, алібі, якщо воно заявлене підозрюваним, та ін. Одночасно перевіряється версія останнього про здійснення ним статевого акту за добровільною згодою потерпілої особи.

У слідчій ситуації, коли зґвалтування вчинене невідомим злочинцем, слідчий передусім повинен окреслити коло осіб, серед яких потрібно вести пошуки злочинця. Висуваються версії про осіб, серед яких може бути злочинець, тобто зґвалтування вчинене: а) злочинцем, знайомим з потерпілою особою; б) особою, яка має психічні захворювання або сексуальні розлади; в) особами, раніше судимими за аналогічні злочини; г) наркоманом; г) неповнолітніми; д) злочинною групою та ін.

В основі наведеної системи типових слідчих версій, крім типової криміналістичної характеристики, лежить також сформульований Г. В. Арцишевським варіант вихідних даних, обумовлених обсягом наявних відомостей про предмет доказування (ст. 64 КПК України) і про елементи передбачуваного складу злочину (ст. 152 КК України), відповідно до яких наявні матеріали містять інформацію про всі основні обставини події, що перевіряється, включаючи дані про конкретного винуватця, але цих відомостей недостатньо [3, с. 53], а тому їх треба достовірно встановити. Типові версії у «своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу їх використовувати як орієнтир у подібних ситуаціях» [19, с. 61].

Типова криміналістична характеристика зґвалтування є інформаційною системою, що забезпечує побудову типових слідчих версій, зміст яких вказує суб'єктові доказування на типові слідчі завдання й цілі певного етапу досудового провадження. З урахуванням того, що «типові версії, як правило, згадуються в контексті побудови робочих версій, які висуваються у ході розслідування конкретного злочинного прояву» [13, с. 159] і що «будь-яка правильно побудована типова версія може служити підставою для висунення конкретної версії» [22, с. 126], можна дійти закономірного висновку, що система типових слідчих версій є основою побудови системи конкретних слідчих версій, зміст яких формулює певне системне завдання розслідування (систему цілей) і вирішення яких можливе через тактичні операції. Іншими словами, типова криміналістична характеристика злочинів фактично є інформаційною базою побудови тактичних операцій досудового слідства, яка відповідає за формування їх типових моделей, системних тактичних завдань розслідування окремих видів і груп злочинів.

Наведена вище система типових слідчих версій під час розслідування зґвалтувань дозволяє сформулювати системне завдання початкового етапу, вирішення якого забезпечує застосування тактичної операції. Наприклад, у типовій слідчій ситуації, коли цей злочин учинений невідомим, потерпіла

особа не знайома з ним, першочерговими завданнями є встановлення гвалтівника, його розшук, затримання та викриття. При цьому діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтувальної інформації, що характеризує злочинця і подію злочину.

Таким головним (базовим) системним завданням у цій слідчій ситуації є встановлення особи гвалтівника, його розшук і затримання. Щодо цілей, які забезпечують вирішення цього завдання, можлива така їх система: 1) вивчення події злочину за результатами огляду місця події; 2) вивчення особи гвалтівника; 3) установа мети й мотиву злочину; 4) вивчення зв'язків і відносин гвалтівника з потерпілою та іншими особами, причетними до злочинного діяння; 5) одержання необхідної інформації про особу злочинця та його зв'язки з особами, не причетними до злочину; 6) вивчення поведінки гвалтівника після вчинення злочину; 7) отримання й вивчення інформації про місце його вірогідної появи.

Можлива постановка й інших цілей, які пов'язані з наведеними й утворюють разом з ними єдине ціле – визначену вище модель системного завдання. У цьому випадку провадяться такі тактичні операції: «Установлення особи злочинця», «Вивчення особи гвалтівника», «Вивчення жертви злочину», «Розшук і затримання гвалтівника» та ін. У такій ситуації роль криміналістичної характеристики набуває особливо важливого значення. Передусім слідчому потрібно максимально розширити й деталізувати зміст даних про обставини по справі, зокрема й про ознаки зовнішності гвалтівника та його поведінку, спосіб нападу, використання ним транспорту і т. д. Одержана інформація зіставляється зі змістом відомостей, акумульованих у типовій криміналістичній характеристиці згвалтувань, у результаті чого слідчий отримує додаткові дані (переважно вірогідні) й використовує їх для побудови робочих версій.

Щодо цього ми солідарні з А. В. Понамарьовою, яка стверджує, що метою тактичної операції є вирішення більш загального завдання розслідування, що вона потрібна не стільки для одержання й реалізації тактично значущої інформації, скільки для формування системи доказів, отриманих під час проведення тактичної операції. Приміром, у процесі реалізації тактичної операції «Розшук і затримання злочинця» переважно здійснюються оперативно-розшукові заходи, у результаті яких слідчий одержує дані про можливе місцезнаходження винуватця, про докази як знаряддя злочину, зафіксовані телефонні розмови тощо, за умови, що ці заходи здійснювалися працівниками міліції за дорученням слідчого. Надалі під час тактичної операції можуть проводитися допити різних учасників процесу, обшуки, виїмки, пред'явлення для впізнання, відповідні судові експертизи та ін. Таким чином, у процесі реалізації тактичної операції будуть зібрані певна оперативна інформація й сукупність доказів, що дасть змогу встановити місцезнаходження злочинця і затримати його відповідно до кримінально-

процесуального законодавства. Тактична операція має місце в процесі вирішення загального або багатопланового завдання, з використанням слідчих дій, оперативно-розшукових та інших заходів. Поетапне вирішення окремих завдань дає змогу одержати позитивний результат при досягненні одного із загальних завдань досудового слідства [24, с. 76, 91].

Отже, криміналістична характеристика злочинів слугує інформаційною базою для побудови тактичних операцій, що дозволяє не тільки формувати типові моделі вирішення системних завдань (систем цілей), а й забезпечувати необхідною кримінально значущою доказовою й орієнтувальною інформацією весь процес досудового розслідування. Знання слідчим криміналістичної характеристики дозволяє точніше оцінювати слідчу ситуацію, обґрунтовано будувати слідчі версії, оптимально організовувати й цілеспрямовано планувати розслідування, раціонально визначаючи комплекс слідчих дій та їх послідовність, своєчасно застосовувати потрібні технічні засоби, обирати найефективніші тактичні операції [23, с. 4–21]. Водночас інформаційна значущість криміналістичної характеристики злочинів не обмежується визначенням лише типової моделі системного завдання (системи цілей) тактичних операцій. Взаємозв'язок та відносини криміналістичної характеристики злочинів і тактичної операції є підсистемою процесу розслідування, його слід розглядати з урахуванням системно-структурного й технологічного підходів.

Список використаної літератури:

1. Криминалистика: учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Росинская; под ред. проф. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 990 с.
2. Аленин Ю. П. Расследование тяжких преступлений: науч.-практ. пособие / Ю. П. Аленин, В. В. Тищенко, А. И. Аркуша. —Х.: Одиссей, 2006. – 386 с.
3. Арцишевский Г. В. Выдвижение и проверка следственных версий / Г. В. Арцишевский. – М.: Юрид. лит., 1978. – 168 с.
4. Баев О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике преступлений) / О. Я. Баев // Вестник криминалистики. – 2002. – Вып. 1(3). – С. 17–23.
5. Баев О. Я. О видах связей элементов криминалистической характеристики преступлений и проблемах их установлений / О. Я. Баев // Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения на Алтае. Вып. 1. – Барнаул : Изд-во Алтайского ун-та, 2001. – С. 14–18.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики / Р. С. Белкин. – 3-е изд., доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2001. – 837 с.
7. Вандышев В. В. Тактическая операция по изучению личности жертвы насильственного преступления / В. В. Вандышев // Тактические операции и эффективность расследования : сб. науч. пгр. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1986. – С. 124–131.

8. Головин А. Ю. Современные подходы к пониманию криминалистической характеристики преступлений / А. Ю. Головин, М. А. Берестнев // Криміналістика 21 століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листопада 2010 р. – Х.: Право, 2010. – С. 250–254.
9. Драпкин Л. Я. Криминалистика : учебник / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. – М.: Велби: Проспект, 2007. – 672 с.
10. Дулов А. В. Метод криминалистического анализа / А. В. Дулов // Криминалистика: учеб, пособие / под ред. А. В. Дулова. – Мн.: Экоперспектива, 1996. – 415 с.
11. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. – Мн. : Университетское, 1985. – 168 с.
12. Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? / В. А. Журавель // Правничий часопис Донецького ун-ту. – 2001. – № 1 (6). – С. 56–60.
13. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія / В. А. Журавель. – Х. : Апостіль, 2012. – 304 с.
14. Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс / Е. П. Ищенко. – М. : КОНТАКТ: ИНФРА-М, 2003. – 302 с.
15. Колдин В. Я. Информационные процессы и структуры в криминалистике / В. Я. Колдин, И. С. Полевой. – М.: Изд-во Моск, ун-та, 1985. – 134 с.
16. Колесниченко А. И. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб, пособие / А. И. Колесниченко, В. Е. Коновалова. —Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1985.–92 с.
17. Колесниченко А. Н. О системе версий и методике их построения / А. И. Колесниченко, Г. А. Матусовский // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 7. – К.: Вища шк., 1970. – С. 7–13.
18. Комаров И. М. Криминалистические операции досудебного производства в системе методики расследования преступлений: монография / И. М. Комаров. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 304 с.
19. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Х.: Консум,
20. Коновалова В. О. Вибрані твори/В. О. Коновалова. – Х. : Апостіль, 2012. –528 с.
21. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2004. – С. 419–444.
22. Криминалистика социалистических стран / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. –512 с.
23. Индусов Е. А. Тактические операции, проводимые при расследовании преступлений о незаконном обороте наркотиков : учеб, пособие / Е. А. Пидусов. – Воронеж : Воронежский ин-т МВД России. 2001. – 116 с.
24. Пономарева А. В. Методика расследования изнасилований / А. В. Пономарева. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 152 с.
25. Поташник Д. П. Криминалистическая тактика : учеб. пособие / Д. П. Поташник. – М. : Зерцало, 1998. – 64 с.
26. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів / В. В. Тищенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.

27. Чурилов С. Н. Предмет расследования преступления: проблемы, пути решения / С. Н. Чурилов. – М.: Маркетинг, 2002. – С. 22–29.
28. Шевчук В. М. Розслідування зґвалтувань / В. М. Шевчук // Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2008. – С. 304–324.
29. Шевчук В. М. Розслідування зґвалтувань / В. М. Шевчук // Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2011. – 736 с.
30. Шевчук В. М. Функціональна спрямованість тактичних операцій / В. М. Шевчук // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 4 (63). – С. 240–249.
31. Шеремет А. П. Злочини проти статевої свободи / А. П. Шеремет. – Чернівці : Наші книги, 2007. – 216 с.
32. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркут, ун-та, 1983. – 210 с.
33. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 416 с.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОБУДОВІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ

*Вісник Академії правових наук України. № 2 (29). Харків:
Право. 2002. С. 173–180.*

Одним із перспективних напрямків удосконалення методики розслідування окремих видів злочинів є розробка і дослідження питань криміналістичної профілактики. З огляду на це вважаємо справедливою точку зору криміналістів, згідно з якою методика виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, формується саме в надрах методики розслідування, входить до її предмета і є необхідною складовою частиною¹; методика виходить із обов'язковості, а не факультативності виявлення цих обставин, необхідності їх доказування шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів, розробки заходів щодо усунення причин та умов їх реалізації².

¹ Див.: Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений // Сов. государство и право. – 1976. – № 2. – С. 71.

² Див.: Андреев И. С., Грамович Г. Т., Порубов Н. И. Криминалистика: Учебное пособие / Под ред. Н. И. Порубова. – Минск, 1997. – С. 179.

Методика розслідування злочинів відображає процес боротьби зі злочинами як єдність розкриття, розслідування і спеціально спрямованого попередження злочинів. При цьому двоєдина функція криміналістики виражена в діяльності правоохоронних органів по попередженню злочинів у сфері розкриття, розслідування, з одного боку, і у сфері спеціального попередження – з іншого¹. Тому І. Возгрін правильно вважає, що частиною криміналістичних рекомендацій є опис особливостей підготовки і проведення попереджувальної діяльності при розслідуванні окремих видів злочинів².

Слід зазначити, що розробка засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди була предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, ще І. Якимов відмічав, що розробка найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину, який вже вчиняється, є одним із завдань криміналістики³. Вважається, що саме він уперше ввів до предмета криміналістичної науки завдання попередження злочинів⁴.

На необхідність розробки питань профілактики у криміналістиці в 30-ті роки ХХ ст. вказували Є. Владимиров, Г. Зільберквіт, Ю. Кацапельсон⁵, В. Громов⁶, а наприкінці 40-х – П. Тарасов-Радіонов⁷.

Особливо активізувалися дослідження проблем попередження злочинів у криміналістичній науці в 60-ті роки ХХ ст. У цей час розгорнулася дискусія щодо місця профілактики злочинів криміналістичними засобами в системі курсу криміналістики, а також їх змісту, завдань та щодо інших питань, які й на сьогодні залишаються дискусійними і потребують глибокого осмислення.

Серед існуючих точок зору можна виділити декілька. Одні автори предмет і завдання криміналістичної профілактики надмірно розширюють: до профілактичних функцій криміналістики, крім специфічних, пропонують віднести ще й суто процесуальні, оперативно-розшукові, управлінсько-організаційні та політико-виховні, включаючи прийоми ведення широкої правової пропаганди і політико-виховної роботи серед населення⁸. Інші науков-

¹ Див.: Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). – Саратов, 1983. – С. 156,157.

² Див.: Возгрин И. А. Общие положения методики расследования преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархонуло. – СПб, 2001. – С. 618, 619.

³ Див.: Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. – М., 1925. – С. 25.

⁴ Див.: Корноухов В. Е. Основы теории профилактики преступлений // Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М., 2000. – С. 764.

⁵ Див.: Владимиров Э. В., Зильберквит Г. А., Кацапельсон Ю. Д. Уголовная профилактика. – М., 1934. – С. 10.

⁶ Див.: Громов В. У. Предварительное расследование в уголовном процессе, – М., 1935. – С. 16.

⁷ Див.: Настольная книга следователя / Шейнин Л. Р., Тарасов-Радионон П. И., Роземблит С. Я. / Под. ред. Г. Н. Сафонова. – М., 1949. – С. 85–87.

⁸ Див.: Зудин В. Ф. Предотвращения и расследование преступлений. – Саратов, 1963. – С. 79–84.

ці необґрунтовано звужують ці завдання лише до розробки техніко-попереджувальних заходів¹.

У той же час серед криміналістів обґрунтовувалася точка зору, згідно з якою криміналістика у попередженні злочинів не повинна виконувати якусь особливу роль, яка відрізнялася б від притаманної їй «служби» в межах застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів. У розвиток цієї позиції зазначалося, що особливого «криміналістичного» попередження не існує і немає жодних підстав для вирізнення такого поняття².

На наш погляд, серед полярних позицій найбільш переконливою є позиція вчених, які пропонують ідею формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Зокрема, ще в 1961 р. В. Колмаков запропонував виділити у криміналістиці поряд із технікою, тактикою та методикою самостійний розділ і сконцентрувати в ньому все, що стосується профілактики у криміналістичній науці³. І. Фридман, розвиваючи цю ідею, зазначав, що «перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення в нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження і розробки засобів, прийомів і методик попередження злочинів»⁴. Така позиція є досить поширеною серед криміналістів, про що свідчить той факт, що останнім часом у науковій та навчальній літературі криміналістичну профілактику злочинів розглядають як окрему криміналістичну теорію⁵.

Треба зазначити, що криміналістичну профілактику злочинів слід розглядати у двох аспектах.

По-перше, *криміналістична профілактика злочинів як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів*, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і пов'язана із встановленням причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також вжиттям спеціальних криміналістичних засобів для профілактики, запобігання і припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування виступають органи дізнання, оперативно-розшукові органи, слідчий, екс-

¹ Див.: Герцензон А. А. Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик // Сов. государство и право. – 1961. – № 7. – С. 69.

² Див.: Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. – С. 16, 18.

³ Див.: Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Сов.государство и право. – 1961. – № 12. – С. 107.

⁴ Див.: Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1971. – Вып. 8. – С. 102.

⁵ Див.: Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). – Воронеж, 1995; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Х., 1999. – С. 192–198; Корноухов В. Е. Вказ. праця. – С. 764–778; Яблоков Н. П. Криминалистика. – М., 2000. – С. 64–68 та ін.

перт, прокурор, суддя. У зв'язку з цим слід розрізняти такі види профілактичної діяльності: 1) слідчу профілактику – здійснюється слідчим під час розслідування злочинів; 2) оперативну профілактику – застосовується органом дізнання і оперативно-розшуковими органами в процесі виявлення і розкриття злочинів; 3) експертну профілактику – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судову профілактику – провадиться при розгляді кримінальних справ у суді¹.

По-друге, *криміналістична профілактика злочинів як один із наукових напрямків криміналістичної науки, окрема криміналістична теорія*, основними напрямками якої можуть бути: 1) вивчення закономірностей утворення, виявлення і дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних для тих чи інших видів злочинів; 2) дослідження і розробка техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від злочинних посягань; 3) розробка і вдосконалення методів та прийомів виявлення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; 4) виділення у кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу; 5) виявлення і дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування, і розробка на їх підґрунті головних напрямків діяльності по попередженню злочинів; 6) визначення та прогнозування комплексу профілактичних заходів, найефективніших і дійових у кожній із виділених ситуацій; 7) розробка і дослідження заходів припинення та попередження при підготовці, вчиненні або приховуванні окремих видів злочинів².

Отже, предмет криміналістичної профілактики злочинів будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинів, а також специфіки криміналістичної науки і особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістичний аспект попередження злочинів має свої особливості, які впливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, які відображають ознаки обстановки, що сприяли злочину³.

¹ Див.: Кузьмичов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: Навчальний посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Е. М. Моїсєєва. – К., 2001. – С. 209.

² Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика. – М., 1985. – С. 38; Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів // Криміналістика / За ред. В. Ю. Шепітька, – К., 2001. – С. 35.

³ Див.: Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / Борисов В. І., Кальман О. Г., Корж В. П. та ін. – Х., 2001. – С. 249.

У зв'язку з цим, Р. С. Белкін правильно зазначає, що криміналістичні засоби і методи профілактики злочинів можуть бути поділені на: 1) засоби і методи безпосереднього встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню і приховуванню злочинів; 2) засоби і методи одержання органом розслідування або судом опосередкованої інформації про ці причини та умови; 3) засоби і методи експертного встановлення цих даних¹.

Виходячи з наведеного, можна дійти висновку, що криміналістична профілактика злочинів є одним із пріоритетних досліджень, які потребують подальшого розвитку теоретико-методологічних засад вчення про криміналістичну профілактику злочинів, а також розробки і дослідження криміналістичної профілактики окремих видів злочинів.

Розглянувши деякі основні теоретичні питання криміналістичної профілактики злочинів, вважаємо за необхідне з'ясувати ще одну важливу проблему, яка на даний час у криміналістичній літературі залишається дискусійною. Це стосується питання про визначення структури криміналістичної методики, зокрема того, чи повинна окрема методика розслідування містити самостійний розділ про профілактичну діяльність слідчого.

У криміналістичній теорії існуючі точки зору щодо цієї проблеми можна умовно поділити на дві основні. Прихильники першої (О. Васильєв, Р. Белкін) вважають, що окремі методики розслідування не включають як самостійний її структурний елемент питання попередження злочинів. Так, О. Васильєв писав: «Чи входить у методику розслідування встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, і вжиття заходів щодо їх усунення? Ні, не входить. Це не означає недооцінку попередження злочинів. Йдеться про правильне розмежування компетенції між науками, зокрема, між криміналістикою і кримінологією»².

На нашу думку, така позиція викликає деякі заперечення, оскільки подібне тлумачення знижує роль та ефективність криміналістики в цілому. У цьому зв'язку необхідно насамперед визначити співвідношення предметів криміналістики та кримінології. Ми поділяємо точку зору Р. Белкіна, який стверджує: «Предметом кримінології є розробка системи попереджувальних заходів. До цієї системи кримінологія включає також і криміналістичні заходи попередження окремих видів злочинів, проте користується ними як даними науки криміналістики, тобто сама розробкою таких заходів не займається»³.

Отже, криміналістична методика, на відміну від кримінології, вивчає і досліджує не загальну концепцію попередження злочинності, а головним чином закономірності організації та проведення профілактичної діяльності слідчого при розкритті та розслідуванні окремих видів злочинів.

¹ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов. – 3-е изд.-М., 2001. – С. 88.

² Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений // Соц. законность. – 1975. – № 4. – С. 61, 62.

³ Белкин Р. С. Вказ. праця. – С. 115.

Р. Белкін вважає, що окрема криміналістична методика не повинна містити розділ про профілактичну роботу слідчого. Загальні необхідні відомості про неї, на його думку, мають міститися у вченні про принципи організації діяльності по збиранню, дослідженню, оцінці та використанню доказів, а опис типових для окремих видів злочинів причин та умов, що сприяють їх вчиненню, доцільно помістити в розділі про криміналістичну характеристику¹.

Друга точка зору полягає в тому, що її представники (О. Колесніченко, В. Коновалова, Г. Матусовський, М. Салтєвський, В. Бахін, А. Волобуєв, М. Яблоков, А. Возгрін, В. Кузьмічов, Г. Прокопенко, В. Шепітько та ін.) визначають питання про встановлення причин та умов вчинення злочинів і профілактичної роботи слідчого як заключний, самостійний елемент криміналістичної методики, як один із об'єктів її дослідження.

Слід звернути увагу на термінологічні розбіжності в найменуванні цього структурного елемента криміналістичної методики у різних авторів: О. Колесніченко – «криміналістичні питання профілактики даного виду злочину» (1978 р.), «профілактичні дії слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів» (1988 р.); Г. Матусовський – «заходи криміналістичної профілактики» (2001 р.); М. Салтєвський – «профілактичні дії слідчого» (1996 р.), «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів щодо їх усунення» (2001 р.); І. Возгрін – «особливості підготовки і проведення попереджувальної діяльності слідчих та дізнавачів при розслідуванні окремих видів злочинів» (2001 р.); М. Яблоков – «особливості попередження окремих злочинів» (2001 р.); А. Волобуєв – «профілактичні дії слідчого при розслідуванні злочинів певного виду або групи» (1996 р.); В. Бахін – «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів щодо їх усунення» (1987 р.); В. Кузьмічов і Г. Прокопенко – «особливості профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування певної категорії справ» (2001 р.) та ін. Тому, на наш погляд, заключний розділ методики необхідно називати «Криміналістична профілактика певного виду злочину», зокрема криміналістична профілактика розкрадань, криміналістична профілактика ухилень від сплати податків, криміналістична профілактика контрабанди і т. ін.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що криміналістичну профілактику злочинів необхідно розглядати в методиці розслідування як окремий, заключний її структурний елемент. При цьому слід виходити з таких положень.

По-перше, організація і планування роботи дізнавача та слідчого по розслідуванню злочинів обов'язково включають встановлення причин злочинів та умов, що сприяють їх вчиненню (ст. 23 КПК), відображуючи тим самим один з найважливіших напрямків діяльності дізнавачів та слідчих. Важливо підкреслити, що їх виявлення, як і прийняття заходів щодо усунення, проходить одночасно з доказуванням інших обставин, які належить

¹ Див.: Там само. – С. 75.

встановити по кожній кримінальній справі. Тільки взаємозв'язок цих двох напрямків діяльності дозволяє встановити істину у справі. Тому така діяльність є окремим, самостійним і обов'язковим етапом пізнання злочинної події, врахування якого дає змогу глибше й повніше вивчити й дослідити обставини такого злочину і розробити відповідні криміналістичні рекомендації профілактичного характеру.

По-друге, методика розслідування окремих видів злочинів є підґрунтям для розробки криміналістичних прийомів попередження злочинів і фактично визначає рамки профілактичної роботи слідчого по розслідуваних справах з урахуванням слідчих ситуацій профілактичного характеру, які складаються під час розслідування конкретних злочинів. Разом з тим криміналістичні прийоми і методи профілактичної роботи формуються саме у змісті методики розслідування, входять до її предмета і становлять об'єкт дослідження.

По-третє, узагальнення судово-слідчої практики свідчить про те, що профілактична робота при розслідуванні злочинів явно недооцінюється. Так, за період з 1995–2001 рр. тільки у митних органах України було порушено і знаходилося у провадженні дізнавачів митниць 5 тис. 788 кримінальних справ про контрабанду і лише у 21 випадку (0,36%) внесено подання про виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню таких злочинів, і вжиття заходів щодо їх усунення (ст. 23¹ КПК). Таке становище характерне при розслідуванні інших видів злочинів і показує, що цьому напрямку діяльності не приділяється належної уваги. Останнє зумовлює актуальність, важливість та необхідність дослідження і розробки питань криміналістичної профілактики злочинів.

CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC OF CRIMES: «CRIMINALISTIC RELIC» OR A REAL WORKING CRIMINALISTIC CATEGORY

Donets'k University Law. № 1 (9). Donetsk : Donets'k National University, 2003. № 1 (9). 2003. P. P. 59–62, 65.

At present the majority of leading criminalistic scientists admit, despite some controversial questions, the necessity and expediency of working out criminalistic characteristic of crimes as a basis for creating optimal methodology of investigation of particular types of crimes and their practical use. The characteristic is regarded as informational model of typical properties of

◆—◆—————⊗⦿⊗—————◆◆

a particular category (group) of crimes, which statistically reflects interconnection between its elements¹. At the same time, there is a viewpoint in criminalistic literature concerning inexpediency of existence and use in practice of crime investigation of this criminalistic category, as it does not meet scientific requirements. The first to introduce this viewpoint in 1987 were R. S. Belkin, I. E. Bykhovs'ky and A. V. Dulov. In a joint article, stating the problem, the authors expressed their view about «hyperbolization» the importance of crime criminalistic characteristic by some scientists and paid attention to the fact that very often making a criminalistic characteristic is substituted by the distinctive features of subject of proof in the course of investigation of various crimes². Analyzing criminalistic characteristic of murders, developed by L. G. Vydonov, O. M. Lain refers to it as a «treacherous arithmetic» and believes that there are no natural relations (especially one-to-one) between elements of criminalistic characteristic³. A. V Dulov specified his viewpoint in the course of time, pointing out, that criminalistic characteristics of crimes cannot provide a complete criminalistic study. He believes that such incapability of a crime criminalistic characteristic can be accounted for by the following reasons: a) there is no general definition of the notion; b) there is no clear differentiation between a criminalistic characteristic, and a criminal-legal and criminological notion of crime; c) a criminalistic characteristic does not correspond to methodological principles of system and activity approaches; d) in the examined characteristics, little attention is given to criminalistic methods of crime study⁴.

Having thoroughly analyzed the views of criminalistic scientists concerning the notions and meanings of a crime criminalistic characteristic, R. S. Belkin stated in 1997 that there are no in-depth studies, which would show interconnections and dependencies between separate elements of it⁵. In 2000 he emphasizes, that «possible interconnections and dependencies between the elements of a criminalistic characteristic could be of great criminalistic importance». However, R. S. Belkin makes the conclusion about the lack of prospects for their further study because of the fact that such interconnections are found only in a couple of cases of characteristic constructions, and there are doubts as for their representatives. Later taking into consideration his doubts as for the existence of a crime criminalistic characteristic, the scientist inclined to a drastic conclusion about the absence of this criminalistic category⁶. As far as he is not absolutely sure in its accuracy, he leaves it for the reader to decide⁷. In his latest monograph dated 2001, R. S. Belkin state: «I am sure, that a crime criminalistic characteristic, having failed to justify hopes of scientists and practitioners, became outdated. It turned from reality, which it considered to be, into an illusion, a criminalistic phantom»⁸.

The above-mentioned ideas of outstanding criminalistic scientists deserve attention, and we can agree with some of them. However, in our opinion, there is no need to reject the notion of a crime criminalistic characteristic completely.

◆—————❧—————◆

Besides, some ideas concerning its problems are open to discussion and need a deep theoretical comprehension.

Firstly, the thesis, that the absence of a general definition of a crime criminalistic characteristic is an obstacle for the study and working out of scientifically grounded recommendations on its practical use, is objectionable. It is appropriate to mention that in criminalistics, in general, there are few universally accepted definitions of scientific categories. At present there is no universally accepted definition of the subject of criminalistics⁹. Nevertheless, it does not interfere with respective scientific studies. The main thing for the definition of a criminalistic characteristic should be the right approach to the determination of its essence, establishment and study of correlations and dependencies the between elements that serve as the basis for bringing up versions.

Secondly, we cannot agree with A. B. Dulov's statement that criminalistic characteristics of crimes fail to provide a full criminalistic study of the crime. As it is stated in literature, similar demands should not be placed to this category of criminalistics, as it is of a subsidiary character, is regarded only as a possible informational model and is used by an investigator¹⁰ as a specific «stencil», which is, so to say, mentally placed on the basic data, which are available at a certain stage of investigation of this of that type of crime»¹¹.

Thirdly, the idea about the absence in the studies of a close-cut separation between a criminalistic characteristic and criminal-legal and criminological notions of the crime is open to question, which, in its turn, leads to its overloading with the data of other characteristics. Existing criminal and legal, criminological and psychological characteristics of crimes have their corresponding contents. Based of the subject of a particular scheme, there are general and separate tasks for each of them, that coincide in the essence, but differ in specific aspects of knowledge and study. All characteristics of a crime are interdependent and interconnected to a certain degree, but the aspects of the study are different. In the practice of detecting, investigating and preventing crimes, they are used together. That is why we consider M. P. Yablokov's statement correct. In concerns the fact that while forming of the elements of a criminalistic characteristic structure, taking into account the essence of the subject, which it in characterizes, it is necessary to pay attention to and use some essential criminal and legal, and criminological knowledge about crimes, which is of notional and guiding character. Otherwise this characteristic «would loose its legal guiding line, that needs criminalistic consideration and description, and would lack any content»¹².

Fourthly, we cannot support R. S. Belkin's suggestion about the necessity to turn from a criminalistic characteristic to the description of distinctive features of the subject of proof of a crime, which was regarded in the criminalistic literature till the 70s of the last century as the initial element of the methods of investigating particular types and groups of crimes. Criminalistic characteristic of separate crime categories and the subject of proof are aimed at solving different problems. These notions are different. The circumstances, which are to be proved are stated in the Criminal Code of Ukraine; their establishment is obligatory in every

criminal case, irrespective of the type of crime; they cannot be substituted by its criminalistic characteristics. Establishment of the given circumstances is the task to be performed by the investigator, and the criminalistic characteristic of the crime is the means for filling in the subjects of proof with a certain content, which is aimed at detecting, investigating and preventing the crime. Based on this fact, we believe that the structure of a particular investigation method should include the list of circumstances that are the subject of proof in the cases of corresponding crime categories, and the criminalistic characteristic of them. At the same time, the subject of proof and the criminalistic characteristic of crimes are closely connected, as they contain mainly the same elements. In this connection L. L. Kanev'sky's viewpoint deserves attention. It states that the study of the elements of the criminalistic characteristic of crimes (even if there are no correlations between them) plays not only a guiding role in the course of investigation, but also favors deeper investigation of the subject of proof¹³.

Taking into account all the above-mentioned information, we can hold, that the criminal characteristic of crimes is not a «criminalistic survival of the past»; it is neither «the illusion» nor «the criminalistic phantom», but a real working scientific category of criminalistics, which is the basis for working out the most optimal and effective methodology for the investigation of crimes.

At the same time, it is necessary to take into consideration the problems that cause criticism of making up criminalistic characteristics of particular crimes and establishing methods of investigation, and, consequently, need deep theoretical study and solution. First of all, it is necessary to point out insufficient study of the theoretical basis of the criminal characteristic of crimes. It especially concerns programs of research and analysis of the data dealing with the important criminalistic features of its elements. The result of the programs is the revelation of correlations between the elements and the establishment of atypical versions system, which are recommended to use, when investigating particular categories of crimes. Such situation resulted in the over-simplified study of criminalistic characteristics of investigated crimes in scientific researches and these, devoted to particular investigation methods. The program of research and processing of empirical material aimed at the revelation of correlations and dependencies were not thought out properly, conclusions were often based on unrepresentative amount of studied criminal cases. That is why the answer to V. P. Bahin's fair question, why during thirty years, that have passed since the appearance of the conception of a criminalistic characteristic of crimes, there are no practical results¹⁴, should be sought in the comprehension of the fact, how and among which elements correlation and dependencies should be established, when creating criminalistic characteristics of particular types of crimes¹⁵.

The following problem concerns the fact that in criminalistic literature the opinion dominates that the criminalistic characteristic of a crime takes up the subjects of proof. In this connection the latter has lost its meaning in particular criminalistic methods. Many authors of scientific works, textbooks, manuals ignore the circumstances, that are to be proved. This leads to a paradoxical

When studying and establishing the criminalistic characteristic of crimes, as was mentioned above, it is important to reveal and establish corresponding correlations and dependencies between its elements, using programs and resources of computer technology worked out in advance. Besides, it is necessary to establish correlations between: the object of infringement and the mode of crime; the mode of crime and the personality of the criminal; the object of infringement and the tracks of crime; the tracks of the crime and its mode, etc. Using the above-mentioned relations favors the revelation of particular types of crimes and also the planning of their investigation.

So, the practical goal of the criminalistic characteristic of crimes is, first of all, the use of its informational component, when the investigator compares the generalized model of a particular type of crime with criminalistically significant features, that occur in a particular case of detecting and investigating a criminal of fence. Effective use of the given model is conditioned by the systematization of elements of the criminalistic characteristic of crimes and the existence of correlations between them. As the result, the detection of some elements allows to make certain prognosis about the nature of other elements, unknown at the moment.

Translated by V. Ozherelyeva.

References:

1. *Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.* Криминалистика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. – М., 1999. – С. 687, 688; *Журавель В.* Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? // Правничий часопис Донецького університету. – 2001. – № 1(6). – С. 58; *Ищенко Е. П.* Проблемы криминалистической характеристики // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина: Материалы междунар. науч. конф. – Воронеж, 2002. – С. 116–123 та ін.
2. *Белкин Р., Быховский И., Дулов А.* Модное увлечение или новое слово в науке? (Еще раз о криминалистической характеристике преступления) // Соц. законность. – 1987. – № 9. – С. 56.
3. *Ларин А. М.* Криминалистика и паракриминалистика. – М., 1996. – С. 116–127.
4. *Криминалистика: Учеб. пос. / Под ред А. В. Дулова.* – Мн., 1996. – С. 72–74.
5. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М., 1997. – С. 316.
6. *Белкин Р. С.* Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком» // Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы. – Тула, 2000. – С. 7.
7. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики. 3-е изд., доп. – М., 2001. – С. 739.
8. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М., 2001. – С. 223.
9. *Шепитько В. Ю.* Предмет и природа криминалистики: научные дискуссии и тенденции // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М., 2002. – С. 200–203; *Журавель В. А.* Предмет

- криміналістики: генезис і сучасний стан // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 1 (28). – С. 153–160 та ін.
10. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983. – С. 24; Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Х., 1985. – С. 16 та ін.
 11. Каневский А. А. Дискуссионные проблемы сущности типовой криминалистической характеристики преступлений и ее использование в процессе расследования // Вестник криминалистики. – М., 2002. – Вып. 1(3). – С. 30.
 12. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей теории криминалистической науки // Вестник Московского университета. – 2000. – № 2. – С. 8.
 13. Каневский А. А. Указ. праця. – С.30.
 14. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестник криминалистики. – М., 2000. – Вып. 1. – С. 19.
 15. Баев О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике преступлений) // Вестник криминалистики. – М., 2002. – Вып. 1 (3). – С. 20.
 16. Салтевський М. В. Криміналістика: Навч.-довідк. пос. – К., 1996. – С. 130, 131.
 17. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. – Мн., 2001. – С. 238–240.

PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND INNOVATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF THE SYSTEM

Science and Practic: Implementation to Modern Society: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (June 26–28, 2020). Manchester, Great Britain: Peal Press Ltd., 2020. Pp.125–135.

Abstract. The article is devoted to the study of current problems of criminalistic methodics, its subject and system. The modern understanding of the concept of

criminalistic methodics is considered, its definition taking into account traditional and innovative approaches in criminalistic science is offered. The author's vision is offered and the definition of the concept of criminalistic methodics is given. It is noted that the traditional approach of identifying the understanding of the concepts «methodics of investigation of certain types of crimes» and «criminalistic methodics» today is somewhat outdated and does not correspond to the modern understanding and content of such a section of criminalistic science. It is proposed to consider the criminalistic methodics in a broad sense, which should include four subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of certain types of criminal offenses; b) criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings; c) criminalistic methodics of professional protection; d) criminalistic methodics of prosecution. It is noted that current trends in the development of criminalistic methodics require the expansion of its research.

Keywords: *criminalistic methodics, innovations in criminalistic methodics, concepts of criminalistic methodics, limits of application of criminalistic methodics, new branches of criminalistic methodics.*

Introduction. Today criminalistic science and each of its sections are constantly faced with new challenges, important theoretical-methodological problems aimed at studying and taking into account current trends in scientific and technological progress, global and epidemic threats to the world community, their impact on criminalistic knowledge [16, c.142–147]. Therefore, in today's realities, one of the priority tasks of criminalistics is the research and development of methodological and criminalistic direction, which now has many hidden and unused reserves and practical opportunities that can optimize the activities of law enforcement agencies [13]. The modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarifying its subject and modern understanding.

Modern realities of Ukraine require criminalistics to improve, develop and implement in practice methods of investigation: crimes committed in emergencies; crimes against the foundations of national security of Ukraine in the field of health care; crimes related to the export (shipment) across the customs border of Ukraine of anti-epidemic goods or methods of investigating the smuggling of medical masks and other anti-epidemic goods, etc. The widespread use of computer information technology contributes to the further development of algorithms for the crime investigation process itself.

Today, the problems of formation and improvement of certain criminalistic methodics are the priority tasks and promising areas of research in modern criminalistics. At the same time, as the study and analysis of special literature and generalization of practice show, the methodics of investigation of certain types of crimes require further research and resolution of a number of debatable and unresolved issues that require research in this area. These issues are aimed at improving and further developing the theoretical-methodological foundations of

criminalistic methodics and are among the most important areas of criminalistic doctrine.

Results and discussion. It should be noted that any crime is individual and unique, but in each of them there are similar features that form the basis for the definition and development of standard techniques and methods of investigation. Therefore, within the criminalistic methodics, investigative practice on various types of criminal offenses is studied, the experience of effective use of tactics, scientific and technical means is studied and generalized, which allows to develop a system of recommendations for investigation, taking into account individual types or groups of such criminal manifestations. Moreover, the criminalistic recommendations contained in the final section of criminalistics (criminalistic methodics) are not a simple combination of criminalistic techniques and criminalistic tactics, but are a qualitatively new tool for solving investigative problems based on the adaptation of these provisions to specific conditions of detection, collection, research, evaluation and use of evidence in the investigation of certain types or groups of crimes [8, c. 399].

As rightly noted by V. Yu. Shepitko, criminalistic methodics is a system of scientific provisions and recommendations developed on their basis for the organization and implementation of the investigation and prevention of certain types of crimes. In the system of criminalistic knowledge, it is a synthesizing level that combines the provisions of criminalistic techniques and criminalistic tactics in their refraction to the conditions of investigation of a particular type of crime [9, c. 3]. In turn, B. V. Schur emphasizes that criminalistic methodics is a system of integrated scientific provisions and complexes of methodological recommendations and investigative technologies formed on their basis in the form of typical information models aimed at optimal investigation and preservation (prevention) of crimes [19, c. 902]. V. A. Zhuravel points out that criminalistic methodics is an information-cognitive model, which reflects a set of methods, tools, techniques and recommendations of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the rational organization of the collection, evaluation and use of evidence on the specifics of investigating and investigating various criminal acts and trial of criminal proceedings [4, c. 198].

As we can see, in criminalistic sources there are different names for this relatively independent part of criminalistics «criminalistic methodics» [1, c. 176] and «methodics for investigating certain types of crimes» [12, c.102]. One group of scientists believes that these concepts are identical and one-level, other authors (V. A. Zhuravel, I. I. Kohutych, O. V. Malyuga, etc.) justify the position that they are different in content and scope application. Sometimes we meet proposals for «new approaches» to the name of the final section of criminalistics. So, O. A. Kirichenko proposes to call this section «methodics of combating certain types of crime», while highlighting such separate methodics as «methodics of combating crimes against life, health, freedom and dignity of the individual», «methods of combating economic crimes», «methods of combating on crimes

against public safety, public order and public health» [7, с. 173, 181] etc. In our opinion, it is seen that such propositions are inexpedient and insufficiently substantiated, they require additional study and in-depth analysis.

In criminalistics, the traditional approach of identifying the understanding of the concepts of «methodics of investigation of certain types of crimes» and «criminalistic methodics» has long dominated. In our opinion, such an approach today is somewhat outdated and does not correspond to the modern understanding and content of such a section of criminalistic science as «criminalistic methodics». Recently, in our opinion, it is justified to expand the subject of criminalistics in accordance with current trends in criminalistics and the urgent needs of practice (investigative, detective, judicial, prosecutorial, legal, etc.), which provides for pre-trial investigation to investigate and regularities of judicial, prosecutorial, advocacy activities, in particular the application of criminalistic knowledge in court proceedings, in the activities of the prosecutor, defense counsel, which in turn implies the need for a broader understanding of the actual subject of criminalistic methodics.

Therefore, appropriate criminalistic recommendations are needed for all participants in criminal proceedings in order to exercise their criminal procedure functions for an objective, complete, comprehensive and impartial investigation of the circumstances of a criminal offense in the process of pre-trial investigation and trial. Such criminalistic recommendations are needed for a judge (court), a prosecutor-accuser, and a defense lawyer, which should be part of a full-fledged subject of criminalistic methodics. This approach, in our opinion, covers the entire process of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial), is logical, reasonable and reflects the modern understanding of the subject and objects of criminalistics.

In view of the above, in our opinion, it is not necessary to equate the concept of «criminalistic methodics» and «criminalistic methodics of crime investigation», as these concepts are considered as general and separate, in which «criminalistic methodics of investigation» is a substructural system of the general concept in a broad sense «criminalistic methodics», which in turn includes such a subsystem as «criminalistic methodics of judicial review of criminal offenses». Therefore, criminalistics should develop practical recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the court and the trial of criminal proceedings. Based on this, it is obvious that the criminalistic methodics, respectively, should consist of two subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of certain types of criminal offenses; and b) criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases). It should be noted that such methods are the subject of criminalistic research [3; 10; 11]. This approach has recently been the subject of scientific discussions among scientists and some developments in this area.

In our opinion, the proposals of some scientists as a subsystem of criminalistic methodics, along with criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses and criminalistic methodics of judicial review of certain

categories of criminal proceedings (cases) should be considered as a separate subsystem of criminalistic methodics. Thus, Ya. O. Ivanytsky analyzing the conceptual provisions of criminalistic methodics, the author defines the method of professional defense as a subsystem of criminalistic methodics, which includes a set of theoretical scientific provisions and provisions of advocacy practice, as well as developed on their basis practical recommendations for rational organization and implementation of defense attorney in criminal proceedings by certain categories (types) of criminal offenses [5, c. 100–102]. In our opinion, such a move is promising, but it needs further study and additional argumentation.

Thus, criminalistic methodics of professional defense can be considered as a subsystem of criminalistic methodics and is the object of study of criminalistics and further research as one of the priority innovative areas of criminalistic research, taking into account some scientific advances on this issue [2; 6; 14; 15]. In addition, in connection with the reform of the judiciary and law enforcement agencies, there are also new entities that use criminalistic knowledge: the parties to criminal proceedings, the procedural manager, the head of the pre-trial investigation body, the investigating judge, etc. Based on this, the new directions of development of criminalistic methodics should include issues of professional protection, prosecutor and judge (court). Therefore it is possible to consider in the order of statement of a problem also the criminalistic methodics of professional protection, the criminalistic methodics of activity of the prosecutor-accuser, the criminalistic methodics of activity of the judge (trial). It is clear that this approach is innovative and needs further study. In our opinion, it is necessary to be quite prudent in expanding the boundaries of the application of criminalistic knowledge in the field of criminalistic methodics, taking into account the subject and object of criminalistics.

Current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. In our opinion, according to its content, criminalistic methodics in a broad sense should have a four-level structure: 1) *general provisions* (concept and subject of criminalistic methodics, principles of its formation, functions, system, tasks, structure of constituent elements, objects, history, sources, its connection with other sections of criminalistics, scope, criminalistic recommendations for the organization and planning of investigation and trial, etc.); 2) *separate subsystems (levels) of criminalistic methodics* (criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional protection); criminalistic methodics of prosecution; 3) *some scientific theories* (theory of criminalistic characterization of crimes, doctrine of criminalistic situation (criminalistic situation), doctrine of criminalistic classification of crimes, criminalistic doctrine of crime detection, criminalistic doctrine of the organization of criminal investigations, criminalistic theory of tactical operations and tactical operations court proceedings, etc.); 4) *certain criminalistic methodics in relation to a certain type of criminal offense* (criminalistic methodics of investigating

thefts, murders, rapes, etc; criminalistic methodics of judicial review of thefts, murders, rapes, etc; criminalistic methodics of professional defense during pre-trial investigation and pre-trial investigation consideration of theft, murder, rape, etc., criminalistic methodics of the prosecutor during the pre-trial investigation and trial of theft, murder, rape, etc.

It should be noted that criminalistic methodics, both a scientific category and a kind of practical activity, is an open and dynamic system, it is constantly evolving and replenished with new criminalistic methodics and scientific theories. In addition, it is seen that the expediency of the existence of such an innovative approach to the system of criminalistic methodics is logical and scientifically sound. At the same time, such an approach requires additional research and additional arguments in favor of such an understanding of the structure of criminalistic methodics as an innovative area of criminalistic research [17, c. 903–913].

In our opinion, criminalistic methodics should be considered in three aspects: scientific, practical and educational-didactical.

First, the term «criminalistic methodics» refers primarily to an *independent section of criminalistic science*, which is a system of scientific provisions and recommendations based on them, aimed at studying the patterns of the mechanism of certain categories of criminal offenses and developing methods and technologies for their detection, investigation, prevention and trial. Criminalistic methodics is considered as a *scientific direction* and a relatively independent branch of criminalistics, which has a pronounced synthetic character, and its emergence and formation is related to the needs of practice and is the result of the law of integration and differentiation of knowledge in criminalistics. Therefore, criminalistic methodics combines not only criminalistic knowledge, but also the position of other fields of knowledge. The use of such knowledge in criminalistics occurs as in their simple application in «pure form» – to their adaptation and creative adaptation to solve criminalistic problems related to the detection, investigation, prevention of criminal offenses and judicial review of criminal proceedings.

In the second sense, the term «criminalistic methodics» is understood as an optimally organized activity of the investigator (detective) and other subjects of criminal proceedings, the content and direction of which are determined by the principles of building a separate criminalistic methodics of investigation and trial appropriate level, that are adapted and individualized in relation to a specific criminal offense in the process of criminal proceedings. In this case, the criminalistic methodics is considered as a refraction of the criminalistic methodics species to a specific criminal offense, that is to say in practical terms. In this sense, criminalistic methodics is considered as a *practical direction*, which involves the application of practical recommendations and studies the patterns of all participants in criminal proceedings, which are related to the development of methods and technologies for detecting, investigating, preventing criminal offenses and criminal proceedings. In this regard, it is necessary to distinguish the following subsystems (levels) of criminalistic methodics: criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of

judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional defense; criminalistic methodics of supporting public prosecution, etc.

The third direction, criminalistic methodics is considered as an *educational-didactical discipline or a system of methodical-criminalistic knowledge*, which performs a didactic or educational function. Relevant textbooks, manuals, which contain separate recommendations on criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses and trial of certain categories of criminal proceedings (cases) should play an important role in the implementation of the didactic (educational) function of criminalistic methodics. The implementation of this function of criminalistic methodics involves the possibility of studying its basic provisions, acquiring certain skills and abilities during the study of criminalistics, relevant special courses and during practical classes and laboratory tasks and work, which provides mastery of practical recommendations for such activities. Therefore, in our opinion, today a promising area of research is the scientific development of innovations in criminalistic didactics for the development, formation and application of methodical-criminalistic knowledge that requires further research. Thus, the consideration of criminalistic methodics in such three aspects is quite reasonable and can be used as a basis for understanding the essence of the concept under study.

Given the above, *criminalistic methodics* – is the final section of criminalistics, which includes a system of integrated scientific provisions and developed on their basis sets of methods, tools, techniques, recommendations and technologies in the form of information-cognitive models of a typical nature, set out in descriptive or formalized form on the organization and optimal implementation of the process of collecting, evaluating and using evidence regarding the specifics of criminal offenses in order to ensure their effective detection, investigation, prevention and trial and optimization of criminal proceedings.

The main purpose of criminalistic methodics as a branch of science is to develop, first of all, standard systems of actions and measures of the investigator, which help him choose the most optimal and effective course of action during pre-trial investigation and trial of certain types (groups) of crimes. The general task of criminalistic methodics, as well as all criminalistics, is to assist law enforcement agencies in the fight against crime. Special tasks of criminalistic methodics – the study of typical mechanisms of criminal offenses of certain types, typical source information and initial investigative situations, generalization of best practices and shortcomings of the practice of detection, investigation, prevention, prosecution of criminal offenses of these types and on this basis – development of criminal investigations, detectives, prosecutors, operatives, defenders, experts and judges.

Conclusions. Thus, current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. In our opinion, the content of criminalistic methodics in a broad sense should cover the activities of all participants in criminal proceedings in order to implement their criminal

procedural functions for an objective, complete, comprehensive and impartial investigation of the criminal offense in the process of pre-trial investigation and trial. Such criminalistic recommendations are needed both for the judge (court), and for the prosecutor-accuser, and for the defense lawyer, which should be part of a full-fledged subject of criminalistic research. This approach, in our opinion, covers the entire process of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial) and is logical and reasonable, reflecting the modern understanding of the subject and objects of criminalistics. Therefore, today, the problems of formation and improvement of certain criminalistic methodics are priority tasks and promising areas of research in modern criminalistics.

References:

1. Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002)*. Kiev: Ohrana truda [in Ukrainian].
2. Varfolomeeva, T. V. (1998). *Zashita v ugovnom sudoproizvodstve*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Gavlo, V. K. (2010). *Kriminalisticheskoe obespechenie predvaritelnogo i sudebnogo sledstviya kak zadacha kriminalisticheskoy metodiki. Kriminalistika XXI stolittya: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (25–26 listopad 2010)* – Kharkiv: Pravo, 242–247 [in Ukrainian].
4. Zhuravel, V. A. (2015). *Okremi metodiki v sistemi kriminalistichnih znan. Naukoviy visnik Lvivskoyi komercijnoyi akademiyi. Seriya: Yuridichna, issue 1, 187–200*. Lviv. [in Ukrainian].
5. Ivanickij, JA.O. (2018). *SHHodo viznachennja ponjattja metodiki profesijnogo zahistu. JUruidichni nauki: istorija, suchasnij stan ta perspektivi doslidzhen. Zbirnik materialiv mizhbn. nauk.-prakt. konferentsii (11–12 travnja 2018)*, 100–102. Kyiv [in Ukrainian].
6. Ivanickij, JA.O. (2018). *Zakonomirnosti advokats'koï dijāl'nosti jak skladova predmeta kriminalistiki : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09. L'viv. nac. un-t im. Ivana Franka. L'viv* [in Ukrainian].
7. Kirichenko, O. A., Saltevsij, M. V. (1998). *Kratkij kurs kriminalistiki v voprosah i otvetah. Simferopol': KIEGP Izd-vo* [in Ukrainian].
8. *Kriminalistika. (2017). K. O. Chaplynskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, YU. A. Chaplynska. Dnipro : Lira LTD* [in Ukrainian].
9. *Kriminalistika. (2019). (Vols. 1–2; Vol. 1). V. Yu. Shepitko (Ed.), V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk et al. Kharkiv: Pravo* [in Ukrainian].
10. Kogutich, I. I. (2009). *Vikoristannja znan' ta zasobiv kriminalistichnoï taktiki i metodiki v sudovomu rozgljadi kriminal'nih sprav. L'viv: Triada plus* [in Ukrainian].
11. Korchagin, A. A. (2013). *Kriminalisticheskaja metodika predvaritel'nogo rassledovanija i sudebnogo razbiratel'stva po delam ob ubijstvah (problemy teorii i praktiki). M. : JUrlitinform* [in Russian].
12. Lavrov, V. P., Rahmatullin, R. R., Romanov, V. I., SHalimov, A. N. (2013). *Kriminalistika: Kratkij kurs (konspekt) lekcij. – Kazan': Kazanskiy (Privolzhsij) federal'nyj universitet* [in Russian].

13. Konovalova, V. O. (2018) Novi tendentsii rozvytku kryminalistyky. *Krymyna-lystyka i sudebnaya ekspertiza: nayka, obuchenye, praktyka: materialy nauk.-prakt. konferentsii (m. Odesa, 13–15 veresnia 2018 r.)*; (Vols. 1–2; Vol. 1) – International Scientific Conference. Odesa : Yurydychna literatura, 55–64. [in Ukrainian].
14. Matvijchuk, V. K., Zakrevs'kij, A. V. (2012). Taktika ta metodika uchasti advokata-zahisnika u sudovomu slidstvi ta sudovih debatah u kriminal'nih spravah. *Juridichna nauka*, 3, 135–140. Kyiv [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. M. (2014). Aktualni problemy pobudovy ta zastosuvannia taktychnykh operatsii u sudovomu provadzhenni. *Mytna sprava*, 1, part 2, book 1, 106–112. [in Ukrainian].
16. Shevchuk, V. M. (2019). Innovacijni naprjamki rozvitku kryminalistiki // *Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiji v kryminalistiki, sudovij ekspertizi ta juridichnij praktici : materialy mizhnar. «kruglogo stolu» (m. Harkiv, 12 grud. 2019)*. NAPrN Ukrayini, Kharkiv: Pravo, 142–147 [in Ukrainian].
17. Shevchuk, V. (2020). Innovations in criminalistic and practice of their implementation in law enforcement activity. *Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference. SSPG Publish (May 3–5, 2020). Stockholm*, p. 903–913. [in Sweden].
18. Shevchuk, V. M. (2013). Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
19. Schur, B. V. (2011). Oznaki kriminalistichnoï metodiki. *Forum prava*, 3, 899–903. Kharkiv [in Ukrainian].

MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: TENDENCIES, INNOVATIONS, PERSPECTIVES

Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati: Raccolta di articoli scientifici «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia). T. 2. Verona: Piattaforma scientifica europa, 2020. Pp. 108–113.

Abstract. *The article is devoted to the study of current problems of criminalistic methodics, its subject and tasks. The author's vision is offered and the definition of the concept of criminalistic methodics is given. It is substantiated that recently a more extensive consideration of the subject of criminalistics in accordance with current trends in criminalistics and the urgent needs of practice (investigative, detective, judicial, prosecutorial, advocacy, etc.), which provides for pre-trial investigation to investigate,*

prosecutorial, advocacy, including the use of criminalistic knowledge in court, the activities of the prosecutor, defense counsel and other subjects of criminal proceedings, which in turn implies the need for a broader understanding of the subject of criminalistic methodics. An innovative approach and the author's vision of the modern system of criminalistic methodics are proposed.

Key words: criminalistic methodics, concepts and tasks of criminalistic methodics, system of criminalistic methodics, criminalistic methodics of investigation of criminal offenses.

Introduction. Today's situation shows that in the outbreak and spread of Covid-19 coronavirus infection, as defined by the World Health Organization (WHO), created a «global emergency», the consequences of which significantly affected the world economy, consciousness and human behavior, which in turn found its impact on international and regional crime, the activities of law enforcement agencies and national security in the field of public health. In such conditions, there have been some changes in the structure of criminal activity and the emergence of new criminal manifestations, an increase in the number of crimes committed by organized criminal groups using the latest technologies. Modern crime has acquired new features, trends, features and characteristics.

The current realities in such conditions, street crime has significantly decreased, while the number of crimes committed using Internet technologies has sharply increased. Fraud committed by organized criminal groups has become widespread. The criminals began to actively spread fake information about the coronavirus, directing it to increase fear and panic among the population. Against this background, a new negative phenomenon has emerged – «infodemia», which is associated with the spread of misinformation about the coronavirus, the spread of pseudo-scientific advice and interpretations, which causes fear and intimidation and often leads to mental illness and suicide. Such negative trends in the dynamics of crime have posed new tasks and functions to criminalistics, which are related to the «social order» of practice to find adequate means, techniques and methods to counter the modern challenges of crime.

Therefore, in today's realities, one of the priority tasks of criminalistics is the research and development of methodological and criminalistic direction, which now has many hidden and unused reserves and practical opportunities that can optimize the activities of law enforcement agencies. Today, the problems of formation and improvement of certain criminalistic methodics are the priority tasks and promising areas of research in modern criminalistics.

Results and discussion. The successful solution of pre-trial investigation of criminal offenses can not be solved and ensured only through the application of theoretical-methodological provisions of general theory or criminalistic techniques and criminalistic tactics, as the investigation and prevention of certain crimes (theft, murder), fraud, traffic accidents, etc.) requires the use of criminalistic recommendations of the methodics of investigation of such criminal acts. It is the

fourth, final section of criminalistic science – criminalistic methodics, which accumulates and synthesizes theoretical provisions and practical recommendations for the most effective use of tools and techniques of criminalistic techniques and criminalistic tactics in accordance with the specifics and features of the investigation of relevant crimes. As noted in the literature, criminalistic methodics, as the final section of criminalistics, combines the theoretical provisions and practical recommendations set out in previous sections of science, suggests how to use the achievements of criminalistic techniques and tactics in investigating crimes depending on their species or group affiliation. Thus, we can say that criminalistic techniques and tactics are correlated with criminalistic methodics as a general and special part of science [7, c. 398–399].

It should be noted that any crime is individual and unique, but in each of them there are similar features that form the basis for the definition and development of standard techniques and methods of investigation. Therefore, within the criminalistic methodics, investigative practice on various types of criminal offenses is studied, the experience of effective use of tactics, scientific and technical means is studied and generalized, which allows to develop a system of recommendations for investigation, taking into account individual types or groups of such criminal manifestations. Moreover, the criminalistic recommendations contained in the final section of criminalistics (criminalistic methodics) are not a simple combination of criminalistic techniques and criminalistic tactics, but are a qualitatively new tool for solving investigative problems based on the adaptation of these provisions to specific conditions of detection, collection, research, evaluation and use of evidence in the investigation of certain types or groups of crimes [7, c. 399].

As rightly noted by V. Yu. Shepitko, criminalistic methodics is a system of scientific provisions and recommendations developed on their basis for the organization and implementation of the investigation and prevention of certain types of crimes. In the system of criminalistic knowledge, it is a synthesizing level that combines the provisions of criminalistic techniques and criminalistic tactics in their refraction to the conditions of investigation of a particular type of crime [8, c. 3]. In turn, B. V. Schur emphasizes that criminalistic methodics is a system of integrated scientific provisions and complexes of methodological recommendations and investigative technologies formed on their basis in the form of typical information models aimed at optimal investigation and preservation (prevention) of crimes [18]. V. A. Zhuravel points out that criminalistic methodics is an information-cognitive model, which reflects a set of methods, tools, techniques and recommendations of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the rational organization of the collection, evaluation and use of evidence on the specifics of investigating and investigating various criminal acts and trial of criminal proceedings [3].

As we can see, in criminalistic sources there are different names for this relatively independent part of criminalistics «criminalistic methodics» and

«methodics for investigating certain types of crimes.» One group of scientists believes that these concepts are identical and one-level, other authors (V. A. Zhuravel, I. I. Kohutych, etc.) justify the position that they are different in content and scope application. Sometimes we meet proposals for «new approaches» to the name of the final section of criminalistics. So, O. A. Kirichenko proposes to call this section «methodics of combating certain types of crime», while highlighting such separate methodics as «methodics of combating crimes against life, health, freedom and dignity of the individual», «methods of combating economic crimes», «methods of combating on crimes against public safety, public order and public health» [6, с. 173, 181] etc. In our opinion, it is seen that such propositions are inexpedient and insufficiently substantiated, they require additional study and in-depth analysis.

In criminalistics, the traditional approach of identifying the understanding of the concepts of «methodics of investigation of certain types of crimes» and «criminalistic methodics» has long dominated. In our opinion, such an approach today is somewhat outdated and does not correspond to the modern understanding and content of such a section of criminalistic science as «criminalistic methodics». Recently, in our opinion, it is justified to expand the subject of criminalistics in accordance with current trends in criminalistics and the urgent needs of practice (investigative, detective, judicial, prosecutorial, legal, etc.), which provides for pre-trial investigation to investigate and regularities of judicial, prosecutorial, advocacy activities, in particular the application of criminalistic knowledge in court proceedings, in the activities of the prosecutor, defense counsel, which in turn implies the need for a broader understanding of the actual subject of criminalistic methodics.

Therefore, appropriate criminalistic recommendations are needed for all participants in criminal proceedings in order to exercise their criminal procedure functions for an objective, complete, comprehensive and impartial investigation of the circumstances of a criminal offense in the process of pre-trial investigation and trial. Such criminalistic recommendations are needed for a judge (court), a prosecutor-accuser, and a defense lawyer, which should be part of a full-fledged subject of criminalistic methodics [17]. This approach, in our opinion, covers the entire process of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial), is logical, reasonable and reflects the modern understanding of the subject and objects of criminalistics.

In view of the above, in our opinion, it is not necessary to equate the concept of «criminalistic methodics» and «criminalistic methodics of crime investigation», as these concepts are considered as general and separate, in which «criminalistic methodics of investigation» is a substructural system of the general concept in a broad sense «criminalistic methodics», which in turn includes such a subsystem as «criminalistic methodics of judicial review of criminal offenses». Therefore, criminalistics should develop practical recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the court and the trial of criminal

proceedings. Based on this, it is obvious that the criminalistic methodics, respectively, should consist of two subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of certain types of criminal offenses; and b) criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases). It should be noted that such methods are the subject of criminalistic research [2; 9; 11]. This approach has recently been the subject of scientific discussions among scientists and some developments in this area.

In our opinion, the proposals of some scientists as a subsystem of criminalistic methodics, along with criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses and criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases) should be considered as a separate subsystem of criminalistic methodics. Thus, Ya. O. Iwanytsky points out that the method of professional defense as a subsystem of criminalistic methodics, which includes a set of theoretical scientific provisions and provisions of advocacy practice, as well as developed on their basis practical recommendations for rational organization and implementation of defense attorney in criminal proceedings by certain categories (types) of criminal offenses [4, c.100–102]. In our opinion, such a move is promising, but it needs further study and additional argumentation.

Thus, criminalistic methodics of professional defense can be considered as a subsystem of criminalistic methodics and is the object of study of criminalistics and further research as one of the priority innovative areas of criminalistic research, taking into account some scientific advances on this issue [1; 10; 14]. In addition, in connection with the reform of the judiciary and law enforcement agencies, there are also new entities that use criminalistic knowledge: the parties to criminal proceedings, the procedural manager, the head of the pre-trial investigation body, the investigating judge, etc. Based on this, the new directions of development of criminalistic methodics should include issues of professional protection, prosecutor and judge (court). Therefore it is possible to consider in the order of statement of a problem also the criminalistic methodics of professional protection, the criminalistic methodics of activity of the prosecutor-accuser, the criminalistic methodics of activity of the judge (trial).

In view of the above, in our opinion, criminalistic methodics in a broad sense should consist of four subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of certain types of criminal offenses; b) criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); c) criminalistic methodics of professional protection; d) criminalistic methodics of prosecution.

In the system of criminalistic knowledge, such subsystems of criminalistic methodics are a synthesizing level that combines the provisions and means of criminalistic techniques and criminalistic tactics in their refraction to the specifics and conditions of investigation and trial of certain types (groups) of criminal offenses a certain type of crime. Based on such provisions, it is necessary to talk about criminalistic methodics of a certain type of criminal offense, for example,

◆—————∞—————◆

criminalistic methodics of investigating murders with dismemberment of a corpse, criminalistic methodics of trial of murders with dismemberment of a corpse; criminalistic methodics of professional defense during the pre-trial investigation and trial of murders with dismemberment of the corpse; criminalistic methodics of activity of the prosecutor-accuser during the pre-trial investigation and trial of murders with dismemberment of a corpse, etc.

Another very important problem of improving the development of theoretical-methodological foundations of criminalistic methodics is the study of the system of this relatively independent section of criminalistics. Today, traditionally in the system of criminalistic methodics of investigation consider its two subsystems: a) the general provisions of the methodics of investigation of crimes (criminalistic methodics) and b) the methodics of investigation of certain types or groups of crimes [8, c. 4].

Current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. In our opinion, according to its content, criminalistic methodics in a broad sense should have a four-level structure: 1) *general provisions* (concept and subject of criminalistic methodics, principles of its formation, functions, system, tasks, structure of constituent elements, objects, history, sources, its connection with other sections of criminalistics, scope, criminalistic recommendations for the organization and planning of investigation and trial, etc.); 2) *separate subsystems (levels) of criminalistic methodics* (criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional protection); criminalistic methodics of prosecution; 3) *some scientific theories* (theory of criminalistic characterization of crimes, doctrine of criminalistic situation (criminalistic situation), doctrine of criminalistic classification of crimes, criminalistic doctrine of crime detection, criminalistic doctrine of the organization of criminal investigations, criminalistic theory of tactical operations and tactical operations court proceedings, etc.); 4) *certain criminalistic methodics in relation to a certain type of criminal offense* (criminalistic methodics of investigating thefts, murders, rapes, etc; criminalistic methodics of judicial review of thefts, murders, rapes, etc; criminalistic methodics of professional defense during pre-trial investigation and pre-trial investigation consideration of theft, murder, rape, etc., criminalistic methodics of the prosecutor during the pre-trial investigation and trial of theft, murder, rape, etc.

The main purpose of criminalistic methodics as a branch of science is to develop, first of all, standard systems of actions and measures of the investigator, which help him choose the most optimal and effective course of action during pre-trial investigation and trial of certain types (groups) of crimes. The general task of criminalistic methodics, as well as all criminalistics, is to assist law enforcement agencies in the fight against crime [15; 16]. Special tasks of criminalistic methodics – the study of typical mechanisms of criminal offenses of

certain types, typical source information and initial investigative situations, generalization of best practices and shortcomings of the practice of detection, investigation, prevention, prosecution of criminal offenses of these types and on this basis – development of criminal investigations, detectives, prosecutors, operatives, defenders, experts and judges.

Conclusions. Current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. In our opinion, the content of criminalistic methodics in a broad sense should cover the activities of all participants in criminal proceedings in order to implement their criminal procedural functions for an objective, complete, comprehensive and impartial investigation of the criminal offense in the process of pre-trial investigation and trial. Such criminalistic recommendations are needed both for the judge (court), and for the prosecutor-accuser, and for the defense lawyer, which should be part of a full-fledged subject of criminalistic research. This approach, in our opinion, covers the entire process of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial) and is logical and reasonable, reflecting the modern understanding of the subject and objects of criminalistics. Therefore, in today's realities, one of the priority tasks of criminalistics is to study the problems of formation and improvement of certain criminalistic methodics, which now have a lot of hidden, unused reserves and promising practical opportunities that can optimize law enforcement.

References:

1. Varfolomeeva, T. V. (1998). *Zashita v ugovnom sudoproizvodstve*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Gavlo, V. K. (2010). *Kriminalisticheskoe obespechenie predvaritelnogo i sudebnogo sledstviya kak zadacha kriminalisticheskoy metodiki. Kriminalistika XXI stolittya: materialy mizbnar. nauk.-prakt. konferentsii (25–26 listopad 2010) – Kharkiv: Pravo, 242–247* [in Ukrainian].
3. Zhuravel, V. A. (2015). *Okremi metodiki v sistemi kriminalistichnih znan. Naukoviy visnik Lvivskoyi komercijnoyi akademiyi. Seriya: Yuridichna, issue 1, 187–200*. Lviv. [in Ukrainian].
4. Ivanickij, JA.O. (2018). *SHHodo viznachennja ponjattja metodiki profesijnogo zahistu. JUrIdichni nauki: istorija, suchasnij stan ta perspektivi doslidzhen. Zbirnik materialiv mizbn. nauk.-prakt. konferentsii (11–12 travnja 2018), 100–102*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Ivanickij, JA.O. (2018). *Zakonomirnosti advokats'koï dijāl'nosti jak skladova predmeta kriminalistiki : avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09. L'viv. nac. un-t im. Ivana Franka*. L'viv [in Ukrainian].
6. Kirichenko, O. A., Saltevsij, M. V. (1998). *Kratkij kurs kriminalistiki v voprosah i otvetah. Simferopol': KIEGP Izd-vo* [in Ukrainian].
7. *Kriminalistika*. (2017). K. O. Chaplynskiy, O. V. Luskatov, I. V. Pyrih, V. M. Pletenets, YU. A. Chaplynska. Dnipro : Lira LTD [in Ukrainian].

8. Kriminalistika. (2019). (Vols. 1–2; Vol. 1). V. Yu. Shepitko (Ed.), V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk et al. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Kogutich, I. I. (2009). Viktoristannja znan' ta zasobiv kriminalistichnoï taktiki i metodiki v sudovomu rozgljadi kriminal'nih sprav. L'viv: Triada pljus [in Ukrainian].
10. Kogutich, I. I. (2007). Okremi aspekti kriminalistichnogo zabezpechennja dijal'nosti advokata-zahisnika u hodi sudovogo rozgljadu kriminal'nih sprav (part 1). *Sudova apeljacija: naukovo-praktichnij zbornal*, 4, 23–29. Kyiv [in Ukrainian].
11. Korchagin, A. A. (2013). Kriminalisticheskaja metodika predvaritel'nogo rassledovanija i sudebnogo razbiratel'stva po delam ob ubijstvah (problemy teorii i praktiki). M. : JUrlitinform [in Russian].
12. Lavrov, V. P., Rahmatullin, R. R., Romanov, V. I., SHalimov, A. N. (2013). Kriminalistika: Kratkij kurs (konspekt) lekcij. – Kazan': Kazanskij (Privolzhsckij) federal'nyj universitet [in Russian].
13. Luk'janchikov, B. YE., Luk'janchikov, YE. D., Petrjajev S. JU. (2017). Kriminalistika: Navchal'nij posibnik (Vols. 1–2; Vol. 1: Vstup do kursu kriminalistiki. Kriminalistichna tehnika). Kyiv : Nacional'nij tehnicnij universitet Ukrayini «Kyivs'kij politehnicnij institut imeni Igorja Sikors'kogo, 24. [in Ukrainian].
14. Matvijchuk, V. K., Zakrevs'kij, A. V. (2012). Taktika ta metodika uchasti advokata-zahisnika u sudovomu slidstvi ta sudovih debatah u kriminal'nih spravah. *Juridichna nauka*, 3, 135–140. Kyiv [in Ukrainian].
15. Shevchuk, V. M. (2019). Innovacijni naprjamki rozvitku kriminalistiki // *Innovacijni metodi ta cifrovi tehnologiyi v kriminalistiki, sudovij ekspertizi ta juridicnij praktici : materialy mizhnar. «kruglogo stolu» (m. Harkiv, 12 grud. 2019)*. NAPrN Ukrayini, Kharkiv: Pravo, 142–147 [in Ukrainian].
16. Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia. *Problems of Legality, issue 146*, 234–246 [in Ukrainian].
17. Shevchuk, V. M. (2013). Taktychni operatsii u kryminalistytsi: teoretychni zasady formuvannia ta praktyka realizatsii. Kharkiv: Vyd. ahentsiia «Apostil» [in Ukrainian].
18. Schur, B. V. (2011). Oznaaki kriminalistichnoï metodiki. *Forum prava*, 3, 899–903. Kharkiv [in Ukrainian].

Розділ 6

**ПРОБЛЕМИ РОЗРОБЛЕННЯ
ТА ЗАСТОСУВАННЯ
ОКРЕМИХ ВИДІВ
КРИМІНАЛІСТИЧНИХ
МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ**

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК (ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК)

Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. № 86. 2020. С. 125–134.

Постановка проблеми. У сучасній криміналістиці проблематика криміналістичних методик є однією із найбільш актуальних та досліджуваних, що зумовлено передусім потребами практики в необхідності удосконалення та підвищення ефективності виявлення, розкриття, розслідування та профілактики окремих видів кримінальних правопорушень. У зв'язку із цим, правильно акцентував увагу В. П. Бахін, що стан і умови боротьби із сучасною злочинністю постійно ставлять перед криміналістикою нові завдання, які необхідно вирішувати. Серед них найбільш суттєвими вони є у галузі криміналістичної методики, оскільки саме тут зазначається основне відставання рівня науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики. Передусім, це пов'язано із відсутністю методик розслідування нових кримінальних правопорушень або методик розслідування кримінальних проявів, які суттєво видозмінюються. У цьому плані досить значимою та актуальною постають питання щодо місця та ролі окремих теоретичних концепцій у формуванні та удосконаленні криміналістичних методик [1, с. 176].

Актуальність та підвищений інтерес у дослідженнях криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, як слушно зазначає В. В. Тіщенко, обумовлені низкою причин, зокрема: а) теоретичні основи криміналістичної методики довгі роки комплексно і різнобічно не розроблялись, що можна пояснити накопиченням, осмисленням, переробкою та адаптацією знань з області філософії, кібернетики, теорії управління і теорії інформації, праксеології та інших природничих і гуманітарних наук, що зумовило оновлення, розширення, перегляд та систематизацію понятійного апарату даного розділу криміналістичної науки; б) зі зміною суспільно-економічних відносин з'явилися нові види злочинів, набули поширення організовані злочинні формування, зросла та зміцніла професійна і рецидивна злочинність, що викликало необхідність наукової розробки численних нових і суттєвого оновлення вже існуючих окремих (міжвидових, видових, підвидових) методик розслідування; в) такі окремі методики мали різну, часом

недостатньо продуману структуру, що позначалося і на їх змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні та ефективності практичного застосування [12, с.176].

Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у практику застосування методик розслідування: кримінальних правопорушень, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; злочинів, пов'язаних із вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення та ін. [14, с. 351–357]. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу виявлення, розслідування та профілактики окремих видів та груп кримінальних правопорушень тих чи інших категорій.

Розглядаючи актуальність сучасних криміналістичних досліджень питань криміналістичної методики, Б. В. Щур слушно зазначає, що сьогодні наукові розроблення з означеної проблематики мають здійснюватися за декількома напрямками: 1) подальше формування методологічних засад криміналістичної методики – її загальних положень (концептуальних підходів, принципів, функцій, структури тощо); 2) створення окремих криміналістичних методик (відносно категорій, видів, підвидів злочинів тощо); 3) розроблення криміналістичних методик щодо різних видів діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської); 4) пропонування окремих засобів криміналістичної методики – методичних рекомендацій, методів, приймів, технологій тощо [20, с. 25].

З огляду на викладене, можна дійти до висновку, що методико-криміналістичне забезпечення процесу розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, судового розгляду завжди було і є одним із пріоритетних напрямків розвитку криміналістики. Методико-криміналістичні рекомендації, розроблені криміналістикою, виступають важливим інструментарієм слідчого, детектива, судді, стають своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих та судових ситуаціях, застосування яких спрямовано на підвищення ефективності та результативності процесу кримінального провадження [16, с.108–113]. Тому в реаліях сьогодення, на наш погляд, одним із пріоритетних завдань криміналістичної науки є дослідження концептуальних теоретики-методологічних основ формування криміналістичних методик, розроблення яких нині має багато прихованих та в неповній мірі використаних резервів та практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку щодо протидії сучасним викликам злочинності.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у розроблення положень методики розслідування окремих видів злочинів здійснили відомі вчені-кри-

міналісти: Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков та ін.

Визнаючи значимість здобутків названих науковців, слід зазначити, що окремі питання криміналістичної методики, пов'язані із дослідженням проблем визначення поняття, ознак, структури, а також формування та реалізації їх у практичній діяльності, залишаються недостатньо висвітленими та вимагають наукового аналізу у контексті змін соціально-економічних умов та оновлення кримінального процесуального законодавства. Водночас необхідно зазначити, що єдиного і прийнятного дослідниками наукового підходу щодо сутності, поняття, системи та структурної побудови окремої криміналістичної методики, як бачимо, немає. Крім цього, спостерігається негативна тенденція, коли у підручниках, навчальних посібниках, монографіях, дисертаційних дослідженнях деякі автори на власний розсуд визначають і тлумачать сутність означених категорій, при цьому обираються найбільш придатні для них наукові підходи та суб'єктивне бачення варіантів розгляду визначення поняття, ознак та структури криміналістичної методики. Звичайно, такий підхід у більшості випадків негативно впливає на ефективність та результативність практичних рекомендацій та наукових розробок у цій царині знань.

Метою статті є дослідження проблем сутності та поняття окремих криміналістичних методик, їх ознак, теоретичних проблем розроблення та практики їх впровадження і застосування у правозастосовній діяльності. Ставиться за мету провести аналіз наукових підходів до розуміння поняття окремої криміналістичної методики, сформулювати її визначення, виокремити суттєві ознаки, проаналізувати чинники, які впливають на формування цієї криміналістичної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно у системі криміналістичної методики виокремлюються загальні положення та окремі криміналістичні методики розслідування. Загальні положення є теоретико-методологічною основою цього розділу криміналістики, де розглядаються такі питання, як поняття, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, джерела, історія, принципи криміналістичної методики розслідування, її зв'язок з іншими розділами криміналістики; класифікація окремих методик та їх будова; поняття та структура криміналістичної характеристики; загальні положення взаємодії, профілактичної діяльності в ході організації і проведення розслідування; поняття слідчої ситуації, етапів розслідування та їх зміст.

Окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо структуровані комплекси криміналістичних рекомендацій

з організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі криміналістичні методики розподіляються за кримінально-правовими та криміналістичними класифікаційними критеріями, за певними різновидами та групами. Це дозволяє одразу визначити загальне призначення та ступінь конкретизації методико-криміналістичних рекомендацій, що містить криміналістична методика певного класифікаційного рівня та типу. Як зазначав Р. С. Белкін, кінцевим «продуктом» криміналістичної науки, що надходить на озброєння слідчої практики, є окремі криміналістичні методики, до змісту яких на основі положень і висновків загальної й окремих криміналістичних теорій комплексуються криміналістичні рекомендації щодо здійснення судового дослідження і запобігання злочинам [3, с. 298].

Вивчення та аналіз криміналістичних джерел свідчить про багатозначність та різноманітність наукових підходів щодо визначення сутності і поняття «окрема криміналістична методика», що нерідко породжує дискусії серед науковців та певні непорозуміння при дослідженні цієї криміналістичної категорії та неоднозначні підходи і серед практиків під час застосування її у практичній діяльності. Така ситуація ускладнює процес формування та уніфікацію розуміння поняття і ознак досліджуваної криміналістичної категорії поняття та перешкоджає ефективному його застосуванню у практичній діяльності.

У криміналістичній доктрині та літературних джерелах зустрічаються різні підходи до визначення поняття окремої криміналістичної методики. Зокрема, В. П. Бахін зазначав, що криміналістична методика є системою наукових положень та, розроблених на їх основі, практичних рекомендацій з оптимального проведення розслідування злочинів [2, с. 23]. У свою чергу Р. С. Белкін вказував, що окрема криміналістична методика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій з організації і здійснення розслідування та запобігання злочинам. Конкретну окрему криміналістичну методику не слід розуміти як механічне об'єднання, набір слідчих дій, технічних засобів і тактичних прийомів, необхідних для успішного розслідування того чи іншого виду злочинів. В окремих методиках мова йде не тільки про найбільш ефективних у даному випадку засобах і рекомендаціях, але і про методи їх використання, про особливості організації розслідування – плануванні цього процесу, типових слідчих версіях, використанні тих чи інших спеціальних знань, сприяння населення і засобів масової інформації і т. п. Зміст конкретних окремих криміналістичних методик і є щось особливе, заради розробки якого існує цей розділ криміналістичної науки [10, с. 692].

На нашу думку, певною новелою, що має значний науковий та практичний інтерес, вбачається є визначення і науковий підхід, запропоновані у своїх дослідженнях Б. В. Щуром, в яких науковець пропонує розглядати

окрему криміналістичну методику як комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття та розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання [20, с. 102]. На наш погляд, такий науковий підхід та авторське розуміння цієї криміналістичної категорії, при якому окрема криміналістична методика розглядається як комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на виявлення, розслідування та профілактику певних видів та груп кримінальних правопорушень є в сучасних умовах досить перспективним, що визначає пріоритетні напрямки подальших криміналістичних досліджень [15, с. 420–423]. Слідчі технології як різновиди криміналістичних технологій відбивають новий важливий аспект у дослідженні та удосконаленні розробок окремих криміналістичних методик кримінальних правопорушень.

В свою чергу О. В. Лускатов вказує, що окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо структуровані комплекси рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі методики розподіляються за типами. Це дозволяє одразу визначити загальне призначення та ступінь конкретизації рекомендацій, що містить методика певного типу [8, с. 400]. Як бачимо, автор акцентує свою увагу на комплексному характері рекомендацій щодо організації та здійснення виявлення, розслідування і запобігання окремих видів кримінальних правопорушень. Важливо зауважити, що такі тактико-криміналістичні рекомендації розробляються відповідно до потреб слідчої, експертної та судової практики.

Як зазначає В. В. Тіщенко, окремі криміналістичні методики – це рекомендації і програми розслідування конкретних видів злочину. Окремі методики підрозділяються на дві групи: 1) типові, або видові, 2) особливі. Типові методики будуються на основі певних видів злочинів, встановлених кримінальним законом, а особливі (позавидові) методики – за такими ознаками, як: місце вчинення злочину; характеристика особи злочинця; кількість часу, що минуло з моменту вчинення злочину; кількість слідчих, що беруть участь у розслідуванні [11, с. 117]. Окремі криміналістичні методики визначають їх структуру й розробляють програми розкриття окремих видів і груп злочинів (убивств, зґвалтувань, крадіжок, розбоїв, службових, господарських та інших категорій злочинів). При цьому наукові положення криміналістичної техніки й тактики в практичній діяльності реалізуються через методику розслідування. Вони набувають відповідної специфіки та конкретності саме в методиці розслідування окремих груп і видів злочинів [7, с. 18–19].

З огляду на викладене, можна дійти до висновку, що в сучасній криміналістичній доктрині відсутнє однозначне розуміння поняття «окрема кри-

міналістична методика», що зумовлює необхідність розроблення та формування сутності та поняття цієї криміналістичної категорії. У цьому відношенні А. В. Шмонін слушно акцентує увагу на тому, що формулювання дефініції окремої криміналістичної методики передбачає враховування таких положень: 1) на відміну від загальних положень криміналістичної методики окремі методики – це типізовані моделі методичних (науково-практичних) рекомендацій з організації і здійснення розслідування окремих категорій злочинів; 2) практично всі автори пропонують розглядати методику розслідування злочинів як функціональну обумовлену систему; 3) окрема криміналістична методика – це інформаційна модель певних елементів [18, с.62, 63]. Крім цього, необхідно також враховувати, що сам термін та поняття «окрема криміналістична методика» у своєму розумінні охоплює не лише систему методів, прийомів та засобів розслідування та профілактики певних видів та груп кримінальних правопорушень, а й методико-криміналістичні рекомендації типізованого характеру, адресовані слідчому, детективу, прокурору, судді стосовно найбільш оптимальної та раціональної організації процесу розслідування певних видів (груп) кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних проваджень.

Окрема методика розслідування, як зазначав В. Г. Гончаренко, являє собою своєрідну особлива частина криміналістичної методики, яка, по суті, охоплює її основний зміст і є підсумковим елементом криміналістики в цілому. В окремих методиках акумульовані дані всіх розділів криміналістики, трансформовані з урахуванням криміналістичної специфіки різних видів злочинів. При розробці відповідних наукових рекомендацій щодо розслідування певних видів злочинів криміналістична методика використовує такі дані: кримінальноправові (у вигляді кримінальноправової характеристики злочинів, які розслідуються, в першу чергу – для виявлення особливостей обставин, що підлягають доказуванню); кримінологічні (питання попередження злочинів, перспективи появи нових різновидів злочинів, способів їх вчинення; прогноз появи або зникнення таких злочинів у майбутньому чи удосконалення дій осіб, які їх вчиняють, з метою усунення або недопущення «відставання» науковометодичних рекомендацій від найсуттєвіших потреб практики – наявність обґрунтованого кримінологічного прогнозу про появу нових злочинів створює умови для формування відповідних криміналістичних методик; кримінальнопроцесуальні (щодо предмета доказування, послідовності проведення окремих слідчих дій тощо). Основними джерелами криміналістичної методики є: наукові положення теорії криміналістики та дані інших наук; результати узагальнення досвіду слідчої практики та практики судового розгляду кримінальних справ; норми окремих законодавчих та інших нормативних актів [9, с. 362].

Варто зауважити, що при вирішенні проблеми уніфікації сучасних поглядів на визначення «окрема криміналістична методика» треба виходити з того, що це поняття передусім має ґрунтуватися на суттєвих ознаках

розглядуваної криміналістичної категорії. У цьому відношенні Б. В. Щур зазначає, що окрема криміналістична методика – це комплекс методичних рекомендацій та слідчих технологій у вигляді типових інформаційних моделей, спрямованих на розкриття та розслідування певного виду або групи злочинів та їх запобігання. Ознаками криміналістичної методики слід визначити: системність, інформаційність, комплексність, інтегративність. Визначення поняття окремої криміналістичної методики має ґрунтуватися на таких суттєвих ознаках: комплексності та системності криміналістичних (методичних) рекомендацій; інформаційності пропонованої моделі; спрямованості на оптимальне розкриття та розслідування певного виду злочинів [19, с. 902].

До найбільш істотних ознак окремої криміналістичної методики, що мають знайти своє відбиття у її визначенні, В. А. Журавель відносить такі: 1) окрема криміналістична методика є науковою абстрактною категорією, що являє собою інформаційну модель пізнавальної спрямованості, в якій відбиваються типові відомості про злочин, процес його розслідування та судовий розгляд; 2) основу її змісту становлять комплекси упорядкованих методів, прийомів, засобів та рекомендацій типізованого характеру, які знаходять своє відбиття в таких рівнях їх упорядкування як базова, видові, підвидові, родові, міжродові та комплексні методики; 3) відомості в криміналістичній методиці можуть бути викладені в описовій та формалізованій формі у вигляді відповідних програм розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень або алгоритмічних схемах дій слідчого (судді); 4) кінцевою метою методики розслідування злочинів слід визнати виявлення, збирання, оцінка та використання доказів на досудовому розслідуванні, а метою криміналістичних методик судового розгляду є організація оптимальної процедури дослідження доказів, наданих сторонами обвинувачення та захисту; 5) сферами реалізації криміналістичних методик є досудове розслідування і судовий розгляд кримінальних проваджень різної категорії.

Враховуючи викладене, при формуванні поняття «окрема криміналістична методика» необхідно враховувати наступні положення.

По-перше, окрема криміналістична методика має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою *інформаційно-пізнавальну модель*, яка розробляється на підставі вивчення та узагальнення значної кількості практики розслідування кримінальних правопорушень і відображає саме типове для всього масиву розслідуваних деліктів і містить науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації. Пізнавальна цінність цієї моделі полягає в тому, що суб'єкти досудового розслідування та судового розгляду (слідчий, детектив, прокурор, суддя) мають можливість використовувати її як своєрідний орієнтир стосовно підвищення ефективності та оптимізації процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового роз-

гляду. Тому змістовне навантаження окремої криміналістичної методики свідчить про таку її ознаку як *інформаційність*.

По-друге, окремій криміналістичній методиці притамана *системність*, що передбачає врахування системного характеру дій, заходів, методів, прийомів, засобів, методико-криміналістичних рекомендацій, яка має містити типові комплекси слідчих (розшукових) дій, інших заходів, які (комплекси) передбачають певну послідовність їх реалізації [17, с. 445–446]. У даному випадку така система виступає як комплекс порад типізованого характеру, тобто відбиває типове для розслідування та судового розгляду. Завданням окремої криміналістичної методики є розробка типових систем дій слідчого (детектива, прокурора, захисника, судді), які сприяють обранню суб'єктами їх застосування найбільш оптимальної та ефективної лінії поведінки у процесі досудового розслідування певного виду кримінальних правопорушень та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Тому фактично окрема криміналістична методика – це комплекс типізованих порад у вигляді визначення системи методів, засобів, прийомів, рекомендацій та технологій, запропонованих як інформаційно-пізнавальні моделі типізованого характеру та викладених в описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Крім цього, криміналістична методика займає чітке місце в системі криміналістики, яка тісно пов'язана з криміналістичною технікою і тактикою, з яких черпає певні дані, прийоми, засоби, рекомендації та технології формування методів виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень, судового розгляду. Криміналістична методика, як підсистема криміналістики, інтегрує усі розділи цієї науки в єдину інформаційно-пізнавальну блок-систему, яка є методологічною основою виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання криміналістичної інформації у кримінальному провадженні. У цьому сенсі криміналістична методика являє собою відносно самостійний розділ криміналістичної науки і може розглядатися як її підсистема.

По-третє, така окрема криміналістична методика розробляється та впроваджується у практику і має бути представлена у вигляді інформаційно-пізнавальної моделі взаємопов'язаних елементів, тобто вона має певну структуру, тому важливо враховувати *структурованість* окремої криміналістичної методики. Як і будь-яка інша модель, окрема криміналістична методика, включає в себе характерне взаємозумовлене розташуванням її структурних елементів, які у своїй сукупності утворюють науково обґрунтовані та апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації, спрямовані на ефективне виявлення, розслідування та профілактики певних видів (груп) кримінальних правопорушень та судового розгляду. Вбачається, що у структурі окремої криміналістичної методики поряд із методами, засобами, прийомами, рекомендаціями мають використовуватися також

і слідчі та судові технології як оптимальний порядок руху кримінального провадження та застосування криміналістичних засобів під час розслідування певної категорії (виду, різновиду, групи) кримінальних правопорушень та судового розгляду.

Четверте, окрема криміналістична методика передбачає формалізовану форма викладення методико-криміналістичних рекомендацій, які пропонуються у вигляді відповідних криміналістичних програм розслідування та судового розгляду або криміналістичних алгоритмів стосовно дій слідчого, детектива, прокурора, судді у тій чи іншій слідчій та судовій ситуації, що виникає та потребує свого вирішення. В даному випадку окрема криміналістична методика виступає своєрідним засобом формалізації наукових знань щодо розроблення та застосування методико-криміналістичних рекомендацій, що свідчить про *формалізованість* окремих криміналістичних методик. Як правило, такі криміналістичні методики можуть бути надані в трьох формах: описовій, формалізованій і змішаній. Однак найбільш поширеною є описова форма викладення таких методик, яка у переважній більшості зустрічається в підручниках, монографіях, навчально-практичних посібниках, керівництвах по розслідуванню, тощо. Форма і зміст викладення окремої криміналістичної методики залежить від функцій, призначення методичних розробок та рекомендацій.

П'яте, основу змісту окремої криміналістичної методики становлять комплекси упорядкованих методів, прийомів, засобів та рекомендацій типізованого характеру, яким притамана *технологічність*. Вбачається, що методико-криміналістичні рекомендації та формалізована форма їх викладення набувають ознак технологічності як розслідування кримінальних правопорушень, так і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. В такому розумінні окрема криміналістична методика розглядається як своєрідна технологія збирання, оцінки і використання доказової інформації на досудовому розслідуванні і судовому розгляді кримінальних проваджень або як технологія виявлення, розслідування та профілактики певних видів та груп кримінальних правопорушень та судового розгляду. Поряд із іншими ознаками, методико-криміналістичним рекомендаціям притамана ще й така ознака як технологічність, що дає можливість говорити про слідчі та судові технології в окремих криміналістичних методиках.

Шосте, важливо враховувати, що окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень мають *рекомендаційний характер* для осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд, і спрямовані на підвищення ефективності та оптимізацію процесу кримінального провадження. У цьому плані В. А. Журавель, правильно зазначає, що формалізована форма криміналістичних методик передбачає викладення рекомендацій у вигляді відповідних програм розслідування (судового розгляду) або алгоритмічних схем дій слідчого (судді) у тій чи іншій типовій ситуації. Це так звані рекомендації прямої дії, що спрямовані слідчому (судді). Саме така форма викладення порад професіональним учасникам кримі-

нального процесу набуває ознак технологічного режиму розслідування, судового розгляду кримінальних проваджень [5, с. 189–190]. Вбачається, що рекомендації, що утворюють зміст окремих криміналістичних методик, не носять обов'язкового характеру для суб'єктів кримінального провадження і ні в якому разі, поряд із формальним, не можуть виключати і творчий підхід у їх професійній діяльності. Тому, на нашу думку, перспективним напрямком їх удосконалення та упорядкування виступає реєстрація таких криміналістичних методик. При цьому необхідно враховувати певний позитивний досвід ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, який здійснюється Міністерством юстиції України. Такий підхід щодо реєстрації окремих криміналістичних методик розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень та криміналістичних методик судового розгляду, на наш погляд, дасть можливість більш ефективно використовувати наявні криміналістичні методики у практичній діяльності суб'єктів кримінального провадження, оптимізуючи процес кримінального провадження.

Своєю, розроблення і впровадження окремих криміналістичних методик має передбачати стійкий позитивний ефект у процесі їх реалізації, що пов'язано із спрямованістю таких методик на підвищення якості, ефективності та результативності розслідування кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Тому окремі криміналістичні методики притамана така ознака як *ефективність*, під якою слід розуміти відносний позитивний ефект, конкретну результативність застосування засобу, методу, прийому, рекомендації, технології тощо. При цьому важливо враховувати зв'язок та відношення ефекту, одержаного результату до затрат, витрат, що зумовили та забезпечили отримання такого позитивного ефекту в процесі кримінального провадження у результаті застосування певної окремої криміналістичної методики. Ефективність застосування окремої криміналістичної методики може проявлятися у підвищенні якості розслідування, результативності проведення слідчих (розшукових) дій та ін.; зменшенні затратних ресурсів (процесуальних, кадрових, психологічних); виявленні, попередженні і усуненні негативних моментів у процесі розслідування та судового розгляду (слідчих та судових помилок, конфліктів, корупційних ризиків, професійної деформації, психологічного насилля, перевантаженості слідчих, детективів, суддів та ін., підвищеної психологічної напруженості, застосування незаконних методів розслідування, судового розгляду та ін.) тощо.

Відтак, з огляду на викладене, до суттєвих ознак окремої криміналістичної методики, на нашу думку, можна віднести такі: 1) *інформаційність* окремої криміналістичної методики являє собою інформаційно-пізнавальну модель; 2) *системність* дій, заходів, методів, прийомів, засобів, методико-криміналістичних рекомендацій типізованого характеру, які входять в окрему криміналістичну методику; 3) *структурованість* окремої криміналістичної методики, яка передбачає включення в себе взаємозумовлене розташуванням її структурних елементів, які у своїй сукупності утворюють методико-криміналістичні рекомендації; 4) *формалізованість* окремої

криміналістичної методики, що передбачає формалізовану форма викладення методико-криміналістичних рекомендацій, які пропонуються у вигляді відповідних криміналістичних програм та алгоритмів; 5) *технологічність* окремої криміналістичної методики, яка може розглядається як технологія збирання, оцінки і використання доказової інформації на досудовому розслідуванні і судовому розгляді кримінальних проваджень; 6) *рекомендаційність* окремої криміналістичної методики, розроблення та впровадження положень якої мають рекомендаційний характер для осіб, які здійснюють досудове розслідування та судовий розгляд; 7) *ефективність* окремої криміналістичної методики передбачає наявність стійкого позитивного ефекту у процесі її реалізації, що пов'язано із підвищенням якості та результативності розслідування кримінальних правопорушень, судового розгляду, оптимізації процесу кримінального провадження.

Таким чином, на наш погляд, *окрема криміналістична методика* – це інформаційно-пізнавальна модель, яка містить систему методів, засобів, прийомів, рекомендацій, слідчих та судових технологій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх розслідування, профілактики і судового розгляду кримінальних проваджень.

На заключення, необхідно зауважити вбачається, що на сьогодні важливим та значимим є визначення перспективних напрямів дослідження проблем криміналістичної методики. У зв'язку із цим, В. Ю. Шепітько, аналізуючи сучасні проблеми криміналістичної методики, акцентує увагу на значимості таких досліджень у протидії злочинності в реаліях сьогодення, підвищення їх практичної цінності, практичного спрямування, оскільки побудова теоретико-практичної конструкції криміналістичної методики передбачає виявлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики злочинів завдяки узагальненню значного масиву кримінальних проваджень (справ), встановленню ефективності проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх оптимального поєднання і послідовності у вигляді тактичних операцій, визначення певної стадійності (етапності) досудового розслідування не обмежене лише початком (початковим етапом) розслідування. Формування окремих криміналістичних методик має бути розраховано на конкретного адресата – слідчого (сторону кримінального провадження). Тому від описового підходу до окремих криміналістичних методик необхідно переходити до певної стандартизації та уніфікації [17, с. 447].

Сучасний розвиток криміналістичної методики потребує розширення меж дослідження та уточнення його предмету та сучасного розуміння. Вбачається, що відповідні методико-криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій для об'єктивного, повного, всебічного і не-

упередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в процесі досудового розслідування та судового розгляду. Такі криміналістичні рекомендації потрібні й для судді (суду), й для прокурора-обвинувача, й для адвоката-захисника, які і мають входити у повноцінний предмет криміналістичної методики. Саме такий підхід, на наш погляд, охоплює весь процес кримінального провадження (досудове розслідування та судовий розгляд), є логічним, обґрунтованим та відбиває сучасне розуміння предмету та об'єктів криміналістики. Тому криміналістика має розробляти практичні методико-криміналістичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для судового розгляду кримінальних проваджень, адресованих для судді (суду), прокурора, захисника, які включаються в об'єктно-предметну сферу криміналістичної методики. Виходячи із цього, очевидно, що криміналістична методика відповідно має складатися із двох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень; і б) криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень (справ). Такі підходи визначають перспективи наукових розробок концептуальних основ дослідження, формування та удосконалення криміналістичних методик.

Висновки. З огляду на викладене, подальші наукові дослідження проблематики криміналістичної методики передбачають необхідність проведення сучасних криміналістичних розробок у таких напрямках: 1) розроблення та удосконалення теоретико-методологічних засад криміналістичної методики – її концептуальних основ, загальних положень (поняття і предмет криміналістичної методики, принципи її формування, функції, система, завдання, структура складових елементів, об'єкти, історія, джерела, її зв'язок з іншими розділами криміналістики, сфера реалізації, криміналістичні рекомендації з організації і планування розслідування та судового розгляду та ін.); 2) наукові розробки окремих підсистем (рівнів) криміналістичної методики (криміналістична методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістична методика судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістична методика професійного захисту); г) криміналістична методика підтримання обвинувачення; 3) подальші дослідження окремих наукових теорій (теорія криміналістичної характеристики злочинів, вчення про криміналістичну ситуацію (криміналістична ситуалогія), вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, криміналістичне вчення про розкриття злочинів, криміналістичне вчення про організацію розслідування злочинів, криміналістична теорія тактичних операцій, криміналістичне вчення про взаємодію під час розслідування та судового розгляду ін.); 4) формування та удосконалення окремих криміналістичних методик розслідування (відносно категорій, видів, підвидів кримінальних правопорушень тощо); 5) розроблення базових криміналістичних методик щодо різних видів діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської), включаючи криміналістичну методику розслідування, криміналістичну методику судового розгляду, криміналістичну

методику професійного захисту, криміналістичну методику підтримання обвинувачення тощо; 6) подальші розроблення та пропонування окремих засобів криміналістичної методики – методико-криміналістичних рекомендацій, прийомів, технологій, методів, операцій та ін. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної методики та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

Література

1. Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми и мнения (1962-2002): монографія. Київ: Охрана труда, 2002. 268 с.
2. Бахін В. П. Криміналістическая методика: лекція. К., 1999. 35 с.
3. Белкин Р. С. Курс криміналістики: В 3 т. т. 3: Криміналістические средства, приемы и рекомендации. М.: Юрист, 1997. 480 с.
4. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Апостіль, 2012. 304 с.
5. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. Львів. 2015. Вип. 1. С. 187–200. С. 197–198.
6. Журавель В. А. Технології побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. 2015. Вип. 2. С. 305–315.
7. Криміналістика: підручник / За ред. В. В. Тищенко. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
8. Лускатов О. В. Концептуальні положення криміналістичної методики // Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
9. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. 2 – ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
10. Криміналістика: Учебник для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г.; Под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА (НОРМА – ИНФРА М), 2000. 990 с.
11. Тищенко В. В., Аркуша А. І., Плахотіна В. М. Криміналістика: навч.-метод. посібник. Вид. четверте, випр. Одеса: Фенікс, 2013. 338 с.
12. Тищенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 170–180.
13. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення // Проблеми законності. 2019. Вип. 146. С. 234–246.
14. Шевчук В. М., Коновалова В. О. Інноваційні напрями удосконалення криміналістичної методики // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю: проблеми правового захисту. Харків: Право, 2019. С. 351–357.

15. Шевчук В. М. Криміналістика в умовах глобальних загроз та інформаційних впливів // Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації»: матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу, присвяченого пам'яті В. В. Сташиса (15 травня, 2020 р., м. Харків). Харків : Право, 2020. С. 420–423.
16. Shevchuk V. Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives // Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati: Raccolta di articoli scientifici «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia). T. 2. Verona: Piattaforma scientifica europea, 2020. Pp. 108–113.
17. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. 2017. Т. XIX. С. 445–451. С. 445–446.
18. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. М. : Юрлитинформ, 2010. 416 с. С. 62, 63.
19. Щур Б. В. Ознаки криміналістичної методики // Форум права. 2011. № 3. С. 899–903.
20. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Х.: Харків юридичний, 2010. 320 с.

Анотація

Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак)

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем окремої криміналістичної методики, її поняття і ознак, формування її концептуальних основ та перспективних напрямів сучасних досліджень. Проведено аналіз наукових підходів у дослідженні поняття «окрема криміналістичної методики», здійснено їх критичний аналіз та, виокремлюючи суттєві ознак цього поняття, запропоновано авторське визначення сучасного розуміння криміналістичної методики. Запропоновано окрему криміналістичну методику розглядати як інформаційно-пізнавальну модель, яка містить систему методів, засобів, прийомів, рекомендацій, слідчих та судових технологій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо організації та оптимального здійснення процесу збору, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки вчинення кримінальних правопорушень з метою забезпечення ефективного їх розслідування, профілактики і судового розгляду кримінальних проваджень. Вбачається, що до суттєвих ознак окремої криміналістичної методики необхідно віднести такі: інформаційність; системність; структурованість; формалізованість; технологічність; рекомендаційність; ефективність.

Обґрунтовується, що окрема криміналістична методика має інформаційно-пізнавальну спрямованість і фактично являє собою інформаційно-пізнавальну модель, яка розробляється на підставі вивчення та узагальнення значної кількості практики розслідування кримінальних правопорушень і відображає саме типове для всього масиву розслідуваних деліктів і містить науково обґрунтовані та

апробовані практикою методико-криміналістичні рекомендації. Пізнавальна цінність цієї моделі полягає в тому, що суб'єкти досудового розслідування та судового розгляду мають можливість використовувати її як своєрідний орієнтир стосовно підвищення ефективності та оптимізації процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень та їх судового розгляду.

Доводиться, що сучасний розвиток криміналістичної методики потребує розширення меж дослідження та уточнення його предмету та сучасного розуміння. Вбачається, що відповідні методико-криміналістичні рекомендації потрібні для усіх учасників кримінального провадження з метою реалізації своїх кримінально-процесуальних функцій в процесі досудового розслідування та судового розгляду. Тому криміналістика має розробляти ефективні методико-криміналістичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для судового розгляду кримінальних проваджень, адресованих для судді (суду), прокурора, захисника, які включаються в об'єктно-предметну сферу криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи розроблення та формування концептуальних основ криміналістичної методик, запропоновано окремі пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем, визначено перспективні напрями криміналістичних досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: окрема криміналістична методика, ознаки окремої криміналістичної методики, поняття окремої криміналістичної методики, інноваційні напрями досліджень криміналістичної методики, криміналістична методика судового розгляду, криміналістична методика розслідування.

Summary

Shevchuk V. M. Conceptual bases of formation of separate criminalistic methodics: problems of definition of concept and signs

The article is devoted to the study of current problems of a separate criminalistic methodics, its concepts and features, the formation of its conceptual foundations and promising areas of modern research. The analysis of scientific approaches to the studied concepts of «separate criminalistic methodics», their critical analysis and, highlighting the essential features of this concept, the author's definition of modern understanding of criminalistic methodics. Proposed to consider a separate criminalistic methodics as an information-cognitive model that contains a system of methods, tools, techniques, recommendations, investigative and forensic technologies of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of the process of collecting, evaluating and using evidence information of specifics committing criminal offenses in order to ensure their effective investigation, prevention and trial of criminal proceedings. It's seen that the essential features of a separate criminalistic methodics should include such: information; systematicity; structure; formality; manufacturability; recommendation; efficiency.

It's substantiated that a separate criminalistic methodics has an informational-cognitive orientation and in fact is an informational-cognitive model, which is developed on the basis of studying and generalizing a significant number of criminal investigation practices and reflects the most typical for the whole array of investigated torts and contains scientifically sound and proven practice methodic-criminalistic

recommendations. The cognitive value of this model is that the subjects of pre-trial investigation and trial have the opportunity to use it as a kind of guideline for improving the efficiency and optimization of the process of detection, investigation, prevention of criminal offenses and their trial.

It's proved that the modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarifying its subject and modern understanding. It's seen that the relevant methodic-criminalistic recommendations are needed for all participants in criminal proceedings in order to implement their criminal procedural functions in the process of pre-trial investigation and trial. Therefore, criminalistics should develop effective methodic-criminalistic recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the judicial review of criminal proceedings addressed to a judge (court), prosecutor, defense counsel, which are included in the subject-object sphere of criminalistic methodics. New scientific approaches to the development and formation of conceptual foundations of criminalistic methodics are substantiated, some proposals for solving the researched discussion problems are introduced, perspective directions of criminalistic researches in this field of knowledge are determined.

Key words: separate criminalistic methodics, signs of separate criminalistic methodics, concept of separate criminalistic methodics, innovative directions of research of criminalistic methodics, criminalistic methodics of trial, criminalistic methodics of investigation.

СТРУКТУРА ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ : СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Том 31 (70) № 4. 2020. С. 52–67.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем структурної побудови окремої криміналістичної методики, визначенню перспективних напрямів подальших наукових розробок. Проведенню критичний аналіз наукових підходів щодо структури окремої криміналістичної методики, запропоновано авторське бачення розглядуваної проблеми. Зазначається, що структура і зміст окремої криміналістичної методики: має бути розрахована на її адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень тобто

розроблена із врахуванням класифікаційного рівня методики; орієнтована на урахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень; має врахувати коло обставин, які підлягають установленню в ході розслідування та судового розгляду; повинна відображати ситуаційність, етапність цього процесу та завдання, які вирішуються на кожному його етапі; має врахувати алгоритмічність та програмування тактики проведення процесуальних та непроцесуальних дій; передбачати сферу її реалізації та інші чинники, що впливають на формування типової структури певного різновиду криміналістичної методики.

Обґрунтовується, що окрема криміналістична методика має бути чітко структурована, логічно викладена та досягати своїх цілей, розв'язувати покладені на неї завдання, у зв'язку із чим нині досить актуальною є проблема розроблення та уніфікації типової структури криміналістичної методики. Визначається, що структуру окремої криміналістичної методики необхідно розглядати як інформаційно-пізнавальна модель, яка складається із певних елементів (блоків), що мають своє змістовне наповнення та більш детальніше внутрішню побудову, структурні елементи якої взаємопов'язані між собою. Доводиться, що сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Зазначається, що криміналістична методика у широкому розумінні складається із чотирьох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому перспективним напрямком криміналістичних досліджень постають подальші наукові розробки структурної побудови для кожного із названих класифікаційних рівней вищезначених різновидів криміналістичних методик. Запропоновано авторський науковий підхід щодо структурної побудови окремої криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрямки досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: окрема криміналістична методика, структура окремої криміналістичної методики, криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, криміналістичної методики судового розгляду, напрями удосконалення криміналістичних методик.

Постановка проблеми. У криміналістичній доктрині здійснюються спроби уніфікувати підходи до визначення змісту і структури окремих криміналістичних методик, проте їх розроблення, типізація та впровадження у практику на сьогодні залишається не вирішеною проблемою, що негативно впливає на їх ефективність у процесі практичної реалізації. Як доречно зазначає В. Ю. Шепітько, нині дискусійною проблемою є визначення внутрішнього змісту окремої криміналістичної методики, її структурних елементів. Останнім часом під час формування окремих криміналістичних методик, яке

відбувається, як правило, у процесі написання дисертаційного дослідження, до структурних елементів зараховують криміналістичну характеристику певного виду злочинів, початковий етап розслідування, тактику проведення слідчих (розшукових) дій. На думку науковця, такий підхід вирішує лише «дисертаційну функцію» або описово-інформаційну [24, с. 446].

Досліджуючи розглядувану проблематику, В. А. Журавель слушно вказує, що суперечливість сучасних уявлень щодо окремих криміналістичних методик полягає в тому, що, з одного боку, за ними визнається статус системи, яка адекватно відбиває процес розслідування конкретної категорії злочинів, а другого – спостерігається різний підхід до з'ясування структурних елементів цих окремих криміналістичних методик та їх форм викладення [7, с. 366]. Крім цього, існування у криміналістичній методиці протягом багатьох років низки дискусійних проблемних питань перешкоджає та стримує розроблення нових, більш досконалих окремих криміналістичних методик, потреба в яких є насамперед для практичних працівників (слідчих, детективів, прокурорів, захисників, судів), які постійно стикаються із різними складнощами при розслідуванні окремих видів (груп) кримінальних правопорушень та судовому розгляду кримінальних проваджень. Тому в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення структури окремих криміналістичних методик, оскільки цей напрямок наукових досліджень нині має багато прихованих та невикористаних резервів і практичних можливостей, здатних оптимізувати слідчу, детективну, прокурорську, адвокатську, експертну та судову діяльність.

З огляду на викладене, вбачається, що методико-криміналістичне забезпечення діяльності слідчого, детектива, прокурора та інших учасників кримінального провадження сьогодні постає як один із найважливіших напрямів розвитку, формування та реалізації окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку із чим, особливої значимості набувають проблеми визначення структурної побудови та перспективних напрямів удосконалення окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, яке пов'язане із суттєвим підвищенням їх практичної цінності й посилення їх прикладного значення в сучасних реаліях протидії кримінальним проявам.

Мета статті – проаналізувати та дослідити наукові підходи щодо структурної побудови окремих криміналістичних методик, визначити традиційні та інноваційні підходи до їх розуміння, здійснити критичний аналіз дискусійних питань означеної проблематики, запропонувати авторське бачення типової структури окремої криміналістичної методики, окреслити перспективні напрямки подальших наукових досліджень цієї проблематики, спрямованих на їх удосконалення.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вагомий внесок у дослідження положень криміналістичної методики здійснили відомі вчені-криміналісти:

В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, О. В. Одерій, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, Ю. В. Черноус, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін.

Водночас необхідно зазначити, що єдиного і прийняттого дослідниками наукового підходу щодо структури окремої криміналістичної методики на сьогодні немає. Крім цього, спостерігається негативна тенденція, коли у підручниках, навчально-практичних посібниках, монографіях, дисертаційних дослідженнях автори на власний розсуд визначають структурну побудову досліджуваних ними окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, що негативно впливає на якість та ефективність методико-криміналістичних рекомендацій та наукових розробок у галузі криміналістичної методики.

Виклад основного матеріалу. Для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомим значення набуває потреба у з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку із цим, слід зазначити, що на сьогодні у криміналістиці немає однастайності розуміння структури окремих криміналістичних методик, що звичайно не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. У цьому сенсі Р. А. Степанюк зазначає, що суперечливими нині є підходи до структури окремої криміналістичної методики. До сьогодні у підручниках із криміналістики, не кажучи про посібники, монографії та дисертації, вони викладаються за різною структурою. При цьому висловлюється думка про недоцільність вироблення єдиної архітекτονіки для будь-якої методики розслідування, зважаючи на специфічність певних груп злочинних діянь, що охоплюються конкретно методикою [17, с. 241]. Більше того, на думку В. Тищенко, єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [18, с. 270]. Як бачимо, на теперішній час науковці та практики не дійшли до єдиного підходу стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики, що потребує окремих спеціальних досліджень означеної проблематики.

У криміналістичній літературі представлені різні думки щодо структури криміналістичної методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Так, Р. С. Белкін зазначав, що окрема криміналістична методика має включати: 1) криміналістичну характеристику даного виду злочинів; 2) опис типових слідчих ситуацій і особливостей планування дій слідчого на початковому і наступному етапах розслідування; 3) виклад тактики первинних слідчих дій і супутніх оперативно-розшукових заходів; 4) особливості тактики подальших дій [1, с. 699]. У свою чергу В. П. Лавров

зазначає, що структури окремих криміналістичних методик залежать від критерію, який покладено в основу їх виокремлення та обґрунтування. Структура методики може виглядати таким чином: а) криміналістична характеристика злочинів даного виду; б) типові вихідні слідчі ситуації; в) особливості тактики початкових слідчих дій, їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами; г) особливості планування розслідування, типові версії; д) особливості тактики подальших слідчих дій, їх поєднання з оперативно-розшуковими заходами; е) застосування спеціальних знань у справах даної категорії; ж) взаємодія слідчого з оперативним працівником; з) використання допомоги громадськості і засобів масової інформації; і) особливості попереджувальної діяльності при розслідуванні злочинів даного виду [15, с. 104].

Завданням окремої криміналістичної методики, як зазначав В. Г. Гончаренко, є розробка типових систем дій слідчого, які (системи) сприяють обранню останнім найбільш оптимальної та ефективної лінії поведінки при розслідуванні певного виду злочину. Фактично – це комплекс типізованих порад у вигляді визначення комплексів слідчих, процесуальних дій та оперативнорозшукових заходів з передбаченням послідовності їх проведення залежно від слідчих ситуацій, які склалися при розслідуванні справи. Тому типовими елементами окремої методики розслідування злочинів є: криміналістична характеристика злочинів окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину (зокрема особливості порушення справи та дослідної перевірки); початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих дій та оперативнорозшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові дії; особливості використання слідчим спеціальних знань при розслідуванні; особливості попередження злочинів [13, с. 367].

У свою чергу В. В. Тіщенко в структурі окремих методик розслідування пропонує включати такі елементи: 1) криміналістична класифікація злочинів конкретної категорії; 2) криміналістична характеристика таких злочинів; 3) обставини, що підлягають установленню; 4) особливості початкового етапу розслідування й типові вихідні слідчі ситуації; 5) типові стратегічні й тактичні завдання та слідчі версії на початковому етапі розслідування; типові програми розслідування, що включають засоби й методи вирішення поставлених завдань і перевірки версій, форми взаємодії з оперативними підрозділами; 6) типові слідчі ситуації і програми розслідування на його наступному та завершальному етапах; 7) організаційно-тактичні й техніко-криміналістичні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій у розслідуванні злочинів відповідної категорії [19, с. 352]. На думку Р. А. Степанюка, структура методики розслідування великої групи злочинів

(міжвидової, позавидової) може бути варіативною, тоді як мікрометодики слід будувати за однією схемою: 1) криміналістична характеристика злочину; 2) відкриття кримінального провадження; 3) початковий етап розслідування; 4) подальший етап розслідування; 5) особливості тактики окремих слідчих дій і негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 241].

Аргументуючи своє бачення розглядуваної проблеми, Є. П. Іщенко та А. О. Топорков виокремлюють у структурі окремої криміналістичної методики шість основних елементів: 1) коло обставин, що підлягають першочерговому і подальшому встановленню; 2) типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування; 3) висування версій і планування розслідування; 4) початкові і подальші методи збирання доказової та іншої криміналістичної інформації; 5) тактичні та методичні особливості окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими органами; 6) особливості використання спеціальних знань при розслідуванні [10, с. 49]. Вбачається, що у запропонованій науковцями типовій структурі окремої криміналістичної методики не виокремлюється такий її елемент як криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Натомість, авторами пропонується розпочинати висвітлення криміналістичної методики із обставин, що підлягають першочерговому і подальшому встановленню, позбавляючи окрему криміналістичну методику інформаційного фундаменту, підґрунтя розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та основи для побудови слідчих версій і визначення напрямів розслідування.

На наш погляд, певний науковий і практичний інтерес набуває пропозиція окремих науковців щодо розгляду у структурі окремої криміналістичної методики одночасно криміналістичну характеристику злочинів і обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні. Такий підхід у криміналістиці є останнім часом досить поширеним і нерідко зустрічається при розробленні окремих криміналістичних методик (В. А. Журавель, О. В. Курман, А. Д. Марушев, Н. В. Швець, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук та ін.) [16, с. 67, 258, 315, 373, 49], що, на нашу думку, є виправданим. Так, В. Ю. Шепітько вказує, що при всьому різноманітті окремих методик у них є типові елементи. Система таких елементів утворює структуру окремих методик, до яких можуть належати: а) криміналістична характеристика злочинів даного виду; б) обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні; в) особливості виявлення ознак того або іншого виду злочинів; г) дії на етапі відкриття кримінального провадження; д) тактика слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; є) профілактичні дії слідчого [12, с. 4–5].

З огляду на викладене, критично проаналізувавши спеціальну літературу, можна дійти до висновку, що сьогодні у криміналістичній літературі існують різні наукові підходи не лише на кількість елементів, що включаються до структури окремої криміналістичної методики, але й щодо їх змістов-

ного навантаження. Широке розмаїття та полярність точок зору науковців дають можливість виокремити три основних наукових підходи щодо структурної побудови окремих криміналістичних методик.

Перша група науковців пропонує взагалі відмовитися від криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень і виключити її із числа елементів структури окремої криміналістичної методики. Як бачимо, ідеї Р. С. Белкіна, які були висловлені ще на початку цього сторіччя знаходять своїх прибічників і сьогодні [2, с. 223]. Так, О. В. Шмонін вважає, що криміналістична методика не може включати такий структурний елемент як криміналістичну характеристику злочинів або суміжні наукові категорії (наприклад, злочинну діяльність, механізм злочину, механізм злочинної діяльності, модель злочину та ін.). Поряд із криміналістичною класифікацією, криміналістичну характеристику злочинів, на його думку, пропонується скоріш за все її необхідно розглядати як основу окремих криміналістичних методик, але не її структурний елемент [25, с. 129]. У свою чергу Ю. П. Гармаєв та О. Ф. Лубін при формуванні базової моделі методики розслідування злочинів із її структури також пропонують виключити криміналістичну характеристику окремих категорій злочинів [5, с. 101]. Розвиваючи таку ідею, у подальшому О. В. Шмонін приходять до висновку, що віднесення багатьма вченими криміналістичної характеристики злочину до структури окремої криміналістичної методики в якості обов'язкового елементу є, на думку автора, невиправданим, а включення його у зміст методики передусім пояснюється інертністю мислення таких науковців-криміналістів [26, с. 91].

Вбачається, що наведені судження є доволі дискусійними і викликають заперечення. У цьому питанні ми солідарні з думкою В. А. Журавля, який вказує, що вирішення завдань з модернізації, вдосконалення існуючих та розроблення нових методик розслідування злочинів передбачає необхідність підвищення пізнавальної функції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів за рахунок виявлення та використання кореляційних зв'язків між її елементами [9, с. 177–187]. Підтримуючи таку позицію, Б. В. Щур наголошує, що необхідно враховувати, що криміналістична характеристика виконує свою практичну (прагматичну) функцію і є частиною окремої криміналістичної методики, вона використовується в слідчій діяльності, під час проведення досудового слідства, і є належним інструментом у розслідуванні (сприяє висуненню слідчих версій) [30, с. 136]. Крім цього, в сучасній криміналістичній літературі досить часто пов'язують розробку окремих криміналістичних методик з необхідністю дослідження криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень. За нашим переконанням, криміналістична характеристика злочинів – це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» й не «криміналістичний фантом», а реально діюча наукова категорія криміналістики, яка слугує підґрунтям для розроблення найбільш цілеспрямованих і ефективних окре-

мих криміналістичних методик [22, с. 136]. Заслугує на увагу позиція В. А. Журавля, який стверджує, що криміналістична характеристика – це не ілюзія, а реально існуюча й вельми важлива в науково-теоретичному і практичному плані категорія, яка ще повністю не вичерпала свого внутрішнього потенціалу і тому потребує подальшого розроблення [8, с. 143].

Друга група науковців пропонують включати в структуру криміналістичної методики окремі рекомендації з питань кримінального права, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності та ін. Як результат таких пропозицій у структурі окремих криміналістичних методик нерідко розглядаються окремі питання кримінально-правової кваліфікації злочинів, а також кримінально-правової або кримінологічної характеристики злочинів. Так, М. Г. Шурухнов вважає, що кримінально-правова характеристика повинна включатися в структуру окремої криміналістичної методики в тих випадках, коли розробляється така методика нового виду злочину, коли мають місце окремі складнощі кримінально-правової кваліфікації і т.п. [28, с. 415]. У зв'язку із цим, на на погляд, переконливою виступає позиція О. В. Шмоніна, який вважає, що включення кримінально-правових ознак та її характеристики в структуру окремих криміналістичних методик є недоцільним, оскільки склад злочину є свого роду узагальненою моделлю злочинної поведінки, є підставою кримінальної відповідальності. Тільки шляхом зіставлення наявних відомостей з ознаками складу злочину можна робити висновок про злочинний або незлочинний характер таких дій [26, с. 91–99]. Такої ж позиції дотримується й О. М. Васильєв, який зазначає, що такий шлях не є правильним й призводить до того, що методика розслідування в такому розумінні є не частиною науки криміналістики, де були би відображені власне криміналістичні засоби, методи та прийоми, а практичним посібником для слідчих працівників [3, с. 7].

На наш погляд, кримінально-правова і криміналістична характеристики є взаємопов'язаними, проте вони є окремими різновидами характеристик кримінальних правопорушень, оскільки визначають самостійні напрями досліджень різних галузей галузей знань, мають свою предметну та об'єктну сферу дослідження. Вбачається, що кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення є своєрідним «зразком» для порівняння отриманих в результаті виявлення та розслідування (в результаті реалізації криміналістичної методики та здійснені оперативно-розшукової діяльності) даних для встановлення наявності чи відсутності складу кримінального правопорушення. Тому вважаємо, що кримінально-правова характеристика не повинна включатися в структуру окремої криміналістичної методики, проте дані кримінально-правова характеристики можуть використовуватися для формування та побудови криміналістичної характеристики певного виду (групи) кримінальних правопорушень.

Аналогічна ситуація складається із намаганням окремих науковців включити у структуру криміналістичної методики кримінологічну та опе-

ративно-розшукову характеристики злочинів. Так, Д. В. Гребельський [6, с. 70–73], досліджуючи співвідношення криміналістичної характеристики із оперативно-розшуковою, пропонує розглядати її як сукупність ряду інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, почерпнутих з різних інформаційних джерел, що входять в криміналістичну, кримінологічну, психологічну, економічну та інші характеристики злочинів. Крім цього, далі автором обґрунтовується позиція про можливість її включення, поряд із криміналістичною характеристикою, у структуру методики розслідування окремих видів злочинів [6]. Такий підхід викликав гостру критику з боку окремих науковців (В. Д. Ларічев, В. Ф. Луговик, В. Д. Лук'яничков та ін.), які відстоювали позицію щодо недоцільності включення оперативно-розшукової характеристики в структуру окремої криміналістичної методики, що, на наш погляд, є логічним та обґрунтованим. На нашу думку, оперативно-розшукова характеристика являє собою самостійний різновид характеристики кримінальних проявів, успішна протидія яким потребує застосування заходів оперативно-розшукової діяльності і її слід розглядати як сукупність відомостей про оперативно-розшукові ознаки кримінальних правопорушень, знання яких надає можливість працівникам оперативних підрозділів розробляти та застосовувати конкретні оперативно-розшукові заходи, прийоми та методи щодо виявлення, попередження і розкриття окремих видів та груп кримінальних правопорушень досліджуваної категорії.

Треття група науковців в структуру окремих криміналістичних методик, крім традиційних, пропонує включати і нові елементи, зокрема, такі як протидія розслідуванню злочинів [29]; особливості залучення громадськості до розслідування окремих видів та груп кримінальних правопорушень, методи виявлення злочину, особливості розгляду первинних матеріалів, порушення (початку) кримінальної справи (провадження) [32, с. 26]; криміналістична класифікація злочинів конкретної категорії злочинів [19, с. 352]; особливості застосування спеціальних знань у справах певної категорії; е) особливості використання допомоги населення; є) організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів певного виду; ж) рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 242]; з) організація профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування у відповідній категорії справ [27, с. 335] тощо. Звичайно, не усі запропоновані структурні елементи є доцільними та виправданими при розгляді окремих криміналістичних методик, а деякі із них, на нашу думку, потребують додаткових обґрунтувань та подальших досліджень.

Дискусійним на сьогодні залишається питання виокремлення у структурі окремої криміналістичної методики самостійним структурним елементом протидію розслідуванню кримінальних правопорушень. Так, Б. В. Щур наголошує, що в структурі окремої криміналістичної методики заходів щодо

усунення протидії розслідуванню необхідно виокремлювати злочин як конкретний елемент, оскільки розслідування будь-яких видів злочинів передбачає реагування на протидію розслідування злочинів. При цьому важливо надати типові методичні рекомендації, спрямовані на нейтралізацію протидії розслідуванню злочинів. Форми ж протидії розслідуванню варіюються відповідно до обставин, пов'язаних з кримінальною ситуацією, видом злочинної діяльності, встановленням або невстановленням правоохоронними органами конкретних обставин злочинної події, узяттям певних осіб під варту тощо [29]. Такої ж позиції дотримується і А. В. Федоренко, вказуючи, що поряд із достатньо усталеними елементами вважаємо за доцільне в структурі саме цього різновиду злочинів окремо виділити такий елемент, як протидія розслідуванню та засоби її подолання. На думку науковця, потреба в цьому елементі викликана передусім специфікою самого злочину і наявністю активної, реальної протидії з боку зацікавлених осіб, а тому є потреба в його виокремленні і додатковому дослідженні [20, с. 215].

На наш погляд, слід погодитися із аргументацією В. А. Журавля [7, с. 368], відповідно якої, на думку науковця, викликає сумнів доцільність включення до числа елементів структури базової моделі методики протидію процесу розслідування, оскільки остання виявляється в доволі усталених формах безвідносно до конкретного різновиду злочинів, вона притаманна перш за все діяльності організованих злочинних груп, а тому може розглядатися в рамках окремого криміналістичного вчення, положення якого будуть поширюватися на будь-які методики [29]. Крім цього, деякі науковці (А. В. Дулов) взагалі пропонують протидію розслідуванню розглядати у новому розділі криміналістики – криміналістичній стратегії. Як зазначається автором, На думку науковця, даний розділ повинен містити виявлення союзників і основи взаємодії з ними; вивчення загальних моделей та методів розслідування злочинів; вивчення загальних рекомендацій з організації процесу розслідування; *вивчення процесів протидії і шляхів їх попередження і ліквідації* (курсив автора – В. Шевчук) [14, с. 27–28, 272–289].

Вбачається, що немає необхідності при розробленні будь-якої окремої криміналістичної методики виокремлювати обов'язково самостійним окремим її структурним елементом саме протидію розслідуванню та засоби її подолання, оскільки ці питання можуть розглядатися при дослідженні типових слідчих ситуацій та алгоритмів дій слідчого (детектива) по їх вирішенню. Зазначені аспекти діяльності суттєво відрізняються тільки щодо широкій групи кримінальних правопорушень, тому відповідні структурні елементи можуть бути виокремлені лише в структурі базової криміналістичної методики, але не в окремій криміналістичній методиці. Крім цього, на сьогодні формування криміналістичного вчення протидії розслідування [11; 29] дає можливість ефективно застосовувати її положення до усіх інших окремих криміналістичних методик із врахуванням специфіки певних видів та груп кримінальних правопорушень [1; 4; 29]. Звичайно, це ні в якому разі не ви-

ключає можливість розгляду означеної проблематики у змісті розглядуваних окремих криміналістичних методик.

Крім цього, аналізуючи вищезгадані пропозиції науковців, на нашу думку, можна висловити ще декілька зауважень: а) навряд чи питання «особливостей залучення громадськості до розслідування виду злочинів» слід відносити до самостійних структурних елементів окремої криміналістичної методики; б) дискусійним залишаються розгляд криміналістичної класифікації злочинів як самостійного елемента у структурі окремої криміналістичної методики; в) недоцільним є включення до числа елементів структури усіх окремих криміналістичних методик питання протидії процесу розслідування та низка інших питань потребують додаткового вивчення та дослідження. Тому необхідно досить виважено та обгрунтовано слід відноситися до пропозицій стосовно розширення традиційної структури криміналістичних методик та введення нових структурних елементів, особливо коли вони пов'язані із «надміроною деталізацією» та «новелами» для захисту дисертаційних досліджень.

Критично аналізуючи ці та інші викладені погляди вчених-криміналістів на структурну побудову окремої криміналістичної методики, можна відзначити відразу, що кожен з них має своє право на існування, передбачає певне обгрунтування, приводяться аргументи доцільності існування тієї чи іншої структури, проте одостайності серед науковців і практиків досі не спостерігається. Одні науковці пропонують лаконічну структуру криміналістичної методики, включаючи тільки основні елементи, а інколи певні блоки таких елементів (наприклад, криміналістична характеристика, початковий та наступний етап розслідування); інші пропонують більш великі, громіздкі структури (наприклад, криміналістична характеристика; обставини, що підлягають встановленню; особливості виявлення та планування початкового етапу розслідування; типові слідчі ситуації та версії під час розслідування; тактика слідчих (розшукових) дій, організаційних та інших заходів; застосування спеціальних знань при розслідуванні цієї категорії злочинів; взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів певного виду; профілактичної діяльності слідчого при розслідуванні таких злочинів та ін.). Як бачимо, єдиного підходу у вчених щодо розглядуваного питання немає. При розгляді окремих криміналістичних методик автори у своїх дисертаційних дослідженнях, монографіях, навчально-практичних посібниках, підручниках нерідко на власний розсуд обирають структуру досліджуваної ними методики, що, на нашу думку, негативно впливає на ефективність і результативність таких криміналістичних методик. Тому подальше дослідження означеної проблематики, пов'язане із розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик та формуванням типової структури, і нині залишається одним із пріоритетних завдань криміналістики, що свідчить про його актуальність та значимість в реаліях сьогодення.

Вбачається, що у криміналістичній літературі простежується розмаїття пропозицій, конструкцій, проте при таких підходах побудувати єдину типову структуру окремої криміналістичної методики є, звичайно, є досить складним завданням. Разом з тим, варто враховувати, що окрема криміналістична методика, як і будь-яка інша теоретична конструкція, що являє собою інформаційно-пізнавальну модель, яка розроблена для застосування спеціальними суб'єктами у процесі досудового розслідування та судового розгляду і спрямована на вирішення конкретних завдань кримінального судочинства, повинна бути чітко структурована, логічно викладена та досягати своїх цілей та розв'язувати покладені на неї завдання. Очевидно, що сьогодні досить актуальною є проблема розроблення та уніфікації типової структури криміналістичної методики. Як і будь-яка система наукових і практичних положень, окрема криміналістична методика має бути чітко структурована. На наш погляд, це можливо й потрібно для створення ефективних криміналістичних методик окремих різновидів (груп) кримінальних правопорушень.

На наш погляд, передусім структура і зміст окремої криміналістичної методики: 1) має бути розрахована на її адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень тобто розроблена із врахуванням класифікаційного рівня методики; 2) орієнтована на урахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень тобто має враховувати дані їх криміналістичної характеристики; 3) має враховувати коло обставин, які підлягають установленню в ході розслідування певного виду (групи) кримінальних правопорушень та судового розгляду; 4) повинна відображати ситуаційність та етапність цього процесу, ті завдання, які вирішуються на кожному його етапі, особливості цих етапів; 5) має враховувати алгоритмічність, програмування і системність специфіки тактики проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлених тактичними завданнями розслідування та судового розгляду; 6) орієнтована на урахування сфери її реалізації – досудове розслідування та судовий розгляд та потребу у розробленні методико-криміналістичних рекомендацій не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для суду та судового розгляду кримінальних проваджень, тому така методика відповідно має складатися із двох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень і криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); 7) як невід'ємну складову передбачати розроблення методико-криміналістичних рекомендацій щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Ця проблематика упродовж багатьох років розроблялися в науці оперативно-розшукової діяльності, тому сьогодні необхідно відповідні знання інтегрувати у криміналістику та надалі розвивати основні її положення. У сучасних реаліях вже важко уявити криміналістичну методику складних категорій

кримінальних правопорушень, наприклад корупційних, без висвітлення тактики негласних слідчих (розшукових) дій [17, с. 215]; 8) має враховувати розроблення заходів криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень, яка має розробляти відповідні методико-криміналістичні рекомендації профілактичної спрямованості, розроблення положень яких є перспективним напрямом наукових пошуків у цій царині знань.

З огляду на викладене, можна дійти до висновку, що структурно окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація та планування розслідування, взаємодія слідчого із іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечувальних заходів і тактичних комплексів (тактичних комбінацій і тактичних операцій); 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів та груп кримінальних правопорушень.

Виокремлені структурні елементи окремої криміналістичної методики взаємопов'язані між собою. Взаємозв'язок та взаємовпливи таких структурних елементів можна представити як своєрідний ланцюжок взаємопов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відображають такий процес як функціональну систему діяльнісного типу, що складається із певних блоків, кожний із яких має свою внутрішню будову та змістовне наповнення. При цьому можна виділити такі основні блоки: «слідча ситуація» – «типові слідчі версії» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування і планування» – «оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на вирішення завдань досудового розслідування» і т.д. При цьому інформаційною базою окремої криміналістичної методики виступає криміналістична характеристика кримінального правопорушення, дані якої слугують основою для висунення слідчих версій та визначення напрямів розслідування. Тому структура окремої криміналістичної методики у такому випадку виступає як інформаційно-пізнавальна модель, яка складається із певних блоків (модулів), що мають своє змістовне наповнення та більш детально внутрішню побудову, елементи якої взаємопов'язані між собою.

Висновки. Визначення структури та розроблення змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень залежить не від випадкових чинників або хаотичного розвитку процесу кри-

мінального провадження, а закономірно обумовлений врахуванням, передусім, особливостей кримінальних правопорушень, класифікаційного рівня розроблюваної методики та сфери її застосування. Як слушно зазначає Б. В. Щур, їх формування залежить, у першу чергу, від рівня узагальнення кримінальних правопорушень (роду, виду, підвиду, групи тощо), підходів до криміналістичної класифікації злочинних діянь, причому для методики розслідування окремих видів (різновидів) злочинів одним із головних завдань є розроблення типових систем (та підсистем) дій слідчого, що відображають найбільш ефективні шляхи розкриття злочину і сприяють обранню оптимальної системи дій з конкретної кримінальної справи (провадження) [31, с. 89]. При цьому необхідно враховувати, що криміналістична методика у широкому розумінні складається із чотирьох підсистем, зокрема, криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ), криміналістичної методики професійного захисту, криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому виникає необхідність виокремлення та подальшого дослідження структурної побудови для кожного із названих класифікаційних рівней вищезначених різновидів криміналістичних методик. Вбачається, що такий підхід є перспективним та потребує подальших наукових досліджень у цій царині знань.

Список літератури:

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г. Криминалистика: Учебник / Под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА (НОРМА-ИНФРА М), 2000. 990 с.
2. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 240 с.
3. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: ЛексЭст, 2002. 64 с.
4. Волобуєв А. Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів // Вісник ЛІВС МВС України. 1999. № 3. С. 201–213.
5. Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений : теория и практика. Санкт Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 303 с.
6. Гребельский Д. В. О состоянии криминалистических и оперативно-розыскных характеристик // Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. тр. М., 1984. С. 70–73.
7. Журавель В. А. Актуальні проблеми криміналістичної методики розслідування злочинів // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. 2009. Вип. 100. С. 362–385.
8. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харьков : Апостіль, 2012. 304 с.

9. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2007. Вип. 2(49). 177–187.
10. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика: учебник / Под ред. Е. П. Ищенко. Москва: ИНФРА-М, 2005. 748 с.
11. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1992. 175 с.;
12. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 465 с.
13. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
14. Криминалистика : учеб. пособ. / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. / Под ред. проф. А. В. Дулова. Мн. : ИП «Екоперспектива», 1998. 415 с.
15. Лавров В. П., Рахматуллин Р. Р., Шалимов А. Н. Криминалистика: Краткий курс (конспект) лекций. Казань: Казанский (Приволжский) федеральный университет, 2013. 171 с.
16. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.
17. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2016. № 1 (12). С. 236–245.
18. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса: Гельветика, 2002. 360 с.
19. Тищенко В. В. Структура окремих криміналістичних методик // Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тищенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556с. С. 352–361. С. 352.
20. Федоренко М. С. Концептуальні підходи до формування методики розслідування перевищення влади або службових повноважень співробітниками правоохоронних органів // Питання боротьби зі злочинністю. Вип. 35. С. 208–220. С. 215.
21. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.142–147.
22. Шевчук В. М. Роль криміналістичної характеристики злочинів у формуванні тактичних операцій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. / Донецьк. юрид. ін-т МВС України. Донецьк, 2012. Вип. 4. С. 134–141.
23. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

24. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. 2017. Т. XIX. С. 445–451.
25. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений: учеб. пособие. Москва: Юстицинформ, 2006. 464 с.
26. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики: монография. Москва: Юрлитинформ, 2010. 416 с.
27. Шульга М. М. Криміналістика.: навч.-метод. посібник. Вид. 4-е, випр. і доп./ М. М. Шульга, В. М. Плахотіна, О. В. Баланюк. Одеса: Фенікс, 2013. 298 с.
28. Шурухнов Н. Г. Криминалистика: учебник. М.: Юрист, 2004. 455 с.
29. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами: Монографія. Х.: Гриф, 2005. 176 с.
30. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків: «Харків юридичний». 2010. 320 с.
31. Щур Б. В. Функції окремих криміналістичних методик // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 2011. Вип. 578. С. 89–92.
32. Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений // Криминалистика: учебник / под ред. А. Ф. Вольнского и В. П. Лаврова. М.: Юрист, 2008. С. 556–562.

Shevchuk V. M. STRUCTURE OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN SCIENTIFIC APPROACHES AND RESEARCH PROSPECTS

The article is devoted to the study of current problems of structural construction of a separate criminalistic methodics, the definition of promising areas for further research. A critical analysis of scientific approaches to the structure of a separate criminalistic methodics, the author's vision of the problem are conducted. It's noted that the structure and content of a separate criminalistic methodics: should be designed for its adaptation to the specific conditions of investigation and trial of materials of criminal proceedings, that is to say developed taking into account the classification level of the methodics; focused on taking into account all the identified criminalistic features of certain types of criminal offenses; must take into account the range of circumstances to be established during the investigation and trial; should reflect the situationality, stages of this process and the tasks that are solved at each stage; must take into account the algorithmic and programming tactics of procedural and non-procedural actions; to anticipate the scope of its implementation and other factors influencing the formation of the structure of a certain type of criminalistic methodics.

It's substantiated that a separate criminalistic methodics should be clearly structured, logically stated and achieve its goals, solve the tasks assigned to it, in connection with which the problem of developing and unifying a typical structure of criminalistic methodics is quite relevant today. It's determined that the structure of a separate criminalistic methodics should be considered as an information-cognitive model, which consists of certain elements (blocks), which have their own content and in more detail the internal structure, the structural elements of which are interconnected.

It's proved that the current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. It's noted that criminalistic methodics in a broad sense consists of four subsystems: criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional protection; criminalistic methodics of prosecution. It's seen that a promising area of criminalistic research are further scientific developments of structural construction for each of these classification levels of the above types of criminalistic methodics. The author's scientific approach to the structural construction of a separate criminalistic methodics is proposed. New scientific approaches and proposals for solving the researched discussion problems are substantiated, innovative directions of researches in this field of knowledge are defined.

Keywords: *separate criminalistic methodics, structure of separate criminalistic methodics, criminalistic methodics of investigation of criminal offenses, criminalistic methodics of trial, directions of improvement of criminalistic methodics.*

СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ СТРУКТУРИ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2020.
С. 359–365

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем формування типової структури окремої криміналістичної методики. Проведено аналіз сучасних наукових концепцій дослідження структурної побудови окремих криміналістичних методик. Зазначається, що необхідність подальших наукових досліджень розглядуваних питань, має бути пов'язане із розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик та формуванням типової структури таких методик. Визначається, що процес розробки типової окремої криміналістичної методики, її структури та змісту є об'єктивно триваючим, прогностично і ситуативно динамічним. Обґрунтовується, що такий процес залежить від низки обставин та чинників, серед яких особливого значення набувають такі: системне узагальнення слідчої, судової, прокуроської, адвокатської, детективної та експертної практики; результати вивчення стану, структури та динаміки сучасної злочинності, а також криміногенної ситуації в країні і в окремих областях та регіонах; результати вивчення злочинної діяльності та аналізу найбільш ефек-

тивних і дієвих криміналістичних засобів виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду окремих видів чи груп кримінальних правопорушень та ін.

Зазначається, що структуру окремої криміналістичної методики необхідно розглядати як інформаційно-пізнавальну модель, яка складається із певних елементів (блоків), що мають своє змістовне наповнення та більш детальніше внутрішню побудову, структурні елементи якої взаємопов'язані між собою. Запропоновано типову структуру окремих криміналістичних методик. Проведено аналіз та розглянуто концепцію блочно-модульної побудови структури криміналістичної методики. Обґрунтовується, що сучасні тенденції розвитку криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Виходячи із цього, на сьогодні перспективним напрямком криміналістичних досліджень є подальші наукові розробки структури для кожного із класифікаційних рівней та різновидів криміналістичних методик, зокрема структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення тощо. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрямки досліджень у галузі криміналістичних методик

Ключові слова: окрема криміналістична методика, типова структура криміналістичної методики, удосконалення окремих криміналістичних методик, оптимізація досудового розслідування та судового розгляду.

MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMATION OF A TYPICAL STRUCTURE OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS

The article is devoted to the research of actual problems of formation of a typical structure of a separate criminalistic methodics. The analysis of modern scientific concepts of research of structural construction of separate criminalistic methodics is carried out. It's noted that the need for further research on these issues should be associated with the development of a general approach to the structural construction of separate criminalistic methodics and the formation of a typical structure of such methodics. It's substantiated that the process of development of a typical separate criminalistic methodics, its structure and content is objectively continuous, prognostic and situationally dynamic. It's determined that such a process depends on a number of circumstances and factors, among which the following are of particular importance: systematic generalization of investigative, judicial, prosecutorial, legal, detective and expert practice; the results of studying the state, structure and dynamics of modern crime, as well as the criminogenic situation in the country and in individual regions and regions; the results of the study of criminal activity and analysis of the most effective and efficient criminalistic means of detection, investigation, prevention and trial of certain types or groups of criminal offenses, etc.

It's noted that the structure of a separate criminalistic methodics should be considered as an information-cognitive model, which consists of certain elements (blocks) that have their own content and in more detail the internal structure,

the structural elements of which are interconnected. A typical structure of some criminalistic methodics is proposed. The analysis is carried out and the concept of block-modular construction of the structure of criminalistic methodics is considered, its advantages and disadvantages are determined. It is substantiated that the current trends in the development of criminalistics and criminalistic methodics require the expansion of its research. Based on this, today a promising area of criminalistic research is further scientific development of the structure for each of the classification levels and types of criminalistic methodics, in particular the structure of criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional defense; criminalistic methodics of supporting the accusation, etc. New scientific approaches are substantiated and offers on the decision of researched discussion problems are given, innovative directions of researches in the field of criminalistic methodics are defined.

Key words: *separate criminalistic methodics, typical structure of criminalistic methodics, improvement of separate criminalistic methodics, optimization of pretrial investigation and trial.*

Постановка проблеми. Для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомого значення набуває потреба в з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку із цим, слід зазначити, що на сьогодні у криміналістиці немає однотайності розуміння типової структури окремих криміналістичних методик, що звичайно не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) злочинів. У криміналістичній доктрині представлені різні наукові підходи щодо структури криміналістичної методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Одні науковці пропонують лаконічну структуру криміналістичної методики, включаючи тільки основні елементи, а інколи певні блоки таких елементів (наприклад, криміналістична характеристика, початковий та наступний етап розслідування), а інші обґрунтовують за необхідне використовувати більш громіздкі структури (наприклад, криміналістична характеристика; обставини, що підлягають встановленню; особливості виявлення та планування початкового етапу розслідування; типові слідчі ситуації та версії під час розслідування; тактика слідчих (розшукових) дій, організаційних та інших заходів; застосування спеціальних знань при розслідуванні цієї категорії злочинів; взаємодія слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів певного виду; профілактичної діяльності слідчого при розслідуванні таких злочинів та ін.). Однак однозначного підходу у вирішенні цього питання у криміналістиці не знайдено, що потребує спеціальних наукових розробок.

В. Ю. Шепітько слушно акцентує увагу, що при всьому різноманітті окремих методик у них є типові елементи, тому система таких елементів утворює структуру окремих методик, до яких можуть належати: а) кримі-

налістична характеристика злочинів даного виду; б) обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні; в) особливості виявлення ознак того або іншого виду злочинів; г) дії на етапі відкриття кримінального провадження; д) тактика слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; є) профілактичні дії слідчого [12, с. 4–5]. Своє бачення проблеми висловив Р. А. Степанюк, який вказує, що структура методики розслідування великої групи злочинів (міжвидової, позавидової) може бути варіативною, тоді як мікрометодики слід будувати за однією схемою: 1) криміналістична характеристика злочину; 2) відкриття кримінального провадження; 3) початковий етап розслідування; 4) подальший етап розслідування; 5) особливості тактики окремих слідчих дій і негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 241]. В. Г. Гончаренко зазначав, що типовими елементами окремої методики розслідування злочинів є: криміналістична характеристика злочинів окремого виду; обставини, що підлягають доказуванню; типові слідчі ситуації, які виникають на різних етапах розслідування, версії та планування; особливості виявлення того чи іншого виду злочину (зокрема особливості порушення справи та дослідної перевірки); початковий етап розслідування, тактика проведення початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; наступний етап розслідування, тактика проведення окремих слідчих дій на цьому етапі розслідування; особливості взаємодії слідчого з органами, які проводять оперативно-розшукові дії; особливості використання слідчим спеціальних знань при розслідуванні; особливості попередження злочинів [10, с. 367].

Критично проаналізувавши ці та інші наукові підходи вчених-криміналістів на структуру окремої криміналістичної методики, можна відзначити відразу, що кожен із них має своє право на існування, передбачає певне обґрунтування, приводяться аргументи доцільності існування тієї чи іншої структури, проте одостайності серед науковців і практиків досі не спостерігається. При розгляді окремих криміналістичних методик автори у своїх дисертаційних дослідженнях, монографіях, навчальних посібниках, підручниках на власний розсуд обирають структуру досліджуваної ними методики, що, на нашу думку, негативно впливає на ефективність і результативність таких криміналістичних методик. Тому подальше дослідження означеної проблематики, пов'язане із розробленням загального підходу до структурної побудови окремих криміналістичних методик та формуванням типової структури, і нині залишається одним із пріоритетних завдань криміналістики, що свідчить про його актуальність та значимість в реаліях сьогодення.

У зв'язку із цим Р. А. Степанюк вказує, що суперечливими нині є підходи до структури окремої криміналістичної методики. До сьогодні у підручниках із криміналістики, не кажучи про посібники, монографії та дисертації, вони викладаються за різною структурою. При цьому висловлюється думка про недоцільність вироблення єдиної архітектоніки для

будь-якої методики розслідування, зважаючи на специфічність певних груп злочинних діянь, що охоплюються конкретно методикою [13, с. 241]. У свою чергу В. В. Тищенко, зазначає, що єдиної усталеної структури методики розслідування злочинів бути не може, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання – певним алгоритмом дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [15, с. 270]. Як бачимо, на теперішній час науковці та практики не дійшли єдиної позиції стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики, що потребує окремих ґрунтовних досліджень цієї проблематики.

Отже, на сьогодні в криміналістичній літературі простежується розмаїття пропозицій, конструкцій структурної побудови окремої криміналістичної методики і очевидно, що при таких підходах побудувати єдину типову структуру такої методики є, звичайно, є досить складним завданням. Разом із тим, необхідно враховувати, що окрема криміналістична методика, як і будь-яка інша теоретична конструкція, що являє собою інформаційно-пізнавальну модель, яка розроблена для застосування спеціальними суб'єктами у процесі досудового розслідування та судового розгляду і спрямована на вирішення конкретних завдань кримінального судочинства, повинна бути чітко структурована, логічно викладена та досягати своїх цілей та розв'язувати покладені на неї завдання. Очевидно, що сьогодні досить актуальною є проблема розроблення та уніфікації типової структури криміналістичної методики. Як і будь-яка система наукових і практичних положень, окрема криміналістична методика має бути чітко структурована. На наш погляд, це можливо й потрібно для створення ефективних криміналістичних методик окремих різновидів (груп) кримінальних правопорушень. Тому для побудови типової структури окремої криміналістичної методики, на нашу думку, необхідно враховувати наступні положення.

По-перше, структура криміналістичної методики передусім залежить від підходів до формування конфігурації системи криміналістичних методик. У зв'язку, слушними є пропозиції В. А. Журавля стосовно виокремлення таких різновидів вищезначеної системи або рівнів формування розглядуваних криміналістичних методик, у якій основними її елементами, у запропонованій інтерпретації, виступають: 1) базова методика як універсальна, уніфікована модель, за якою мають створюватися інші окремі криміналістичні методики; 2) видові криміналістичні методики розслідування (види злочинів, чітко визначені у відповідних розділах Особливої частини КК, при цьому такий рівень є найбільш усталеним, традиційним, за яким традиційно формується система окремих криміналістичних методик розслідування і вона базується на кримінально-правовій класифікації злочинів); 3) підвидові криміналістичні методики розслідування (підвиди чи різновиди, виділені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками; приміром, до такого виду злочинів, як умисне вбивство, виділяють такі

підвидові методики (мікрометодики), як методика розслідування вбивств з розчленуванням, на замовлення, на релігійному підґрунті та ін.); 4) родові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, об'єднаних за ознакою родового об'єкта в одному розділі Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів: а) проти довілля; б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; в) при наданні медичної допомоги тощо); 5) міжродові криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, диференційованих відповідно до групування їх у різних розділах Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, організованими злочинними угрупованнями тощо, де об'єднуючою криміналістичною класифікаційною ознакою виступають особа злочинця, сфера реалізації його злочинного наміру тощо); 6) комплексні криміналістичні методики розслідування злочинів, у яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових й криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Як правило, такі злочинні прояви охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо [5, с. 196–197].

На наш погляд, пропонований науковцем концептуальний науковий підхід до формування конфігурації системи криміналістичних методик має велике теоретико-методологічне та практичне значення для подальших розробок досліджуваної проблематики, що багато в чому визначає нове бачення структури і змісту виокремлених класифікаційних рівнів та системи розглядуваних криміналістичних методик. Більше того, вбачається, що на сьогодні важливим і необхідним є спеціальне вивчення та дослідження структурної побудови для кожного із названих класифікаційних рівнів вищезначених різновидів криміналістичних методик. Мова може йти про необхідність врахування та побудови структури для базової криміналістичної методики, а також для видових криміналістичних методик, підвидових криміналістичних методик, родових криміналістичних методик, міжродових криміналістичних методик та комплексних криміналістичних методик. Такий підхід визначає нові можливості удосконалення криміналістичних методик, в сучасних реаліях виступає інноваційним напрямом наукових досліджень у криміналістиці і потребує подальших наукових пошуків та перспективних розробок у цій царині знань.

По-друге, визначення структури та розроблення змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень залежить не від випадкових чинників або хаотичного розвитку процесу кримінального провадження. Як слушно зазначає Б. В. Щур, їх формування залежить, у першу чергу, від рівня узагальнення кримінальних правопорушень

(роду, виду, підвиду, групи тощо), підходів до криміналістичної класифікації злочинних діянь, причому для методики розслідування окремих видів (різновидів) злочинів одним із головних завдань є розроблення типових систем (та підсистем) дій слідчого, що відображають найбільш ефективні шляхи розкриття злочину і сприяють обранню оптимальної системи дій з конкретної кримінальної справи (провадження) [20, с. 89]. Тому, на наш погляд, структура окремої криміналістичної методики повина враховувати не лише класифікаційний рівень розроблюваної методики, а й сферу її застосування. При цьому необхідно виходити із того, що криміналістична методика у широкому розумінні складається із чотирьох підсистем: а) криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; б) криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); в) криміналістичної методики професійного захисту; г) криміналістичну методики обвинувачення. Тому виникає необхідність виокремлення та дослідження структурної побудови для кожного із названих класифікаційних рівней вищезначених різновидів криміналістичних методик.

Більше того, у системі криміналістичних знань такі класифікаційні рівні розглядуваних методик є системно-структурним утворенням, який відображається у певній іноформаційно-пізнавальній моделі в їх переломленні до специфіки та умов розслідування та судового розгляду окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Виходячи із таких положень, необхідно говорити про структуру базової криміналістичної методики та структуру окремої криміналістичної методики певного виду кримінального правопорушення із врахуванням різних класифікаційних рівнів розглядуваних методик. Так, наприклад, мова може йти про: а) структуру базової криміналістичної методики; б) структуру окремої криміналістичної методики розслідування; в) структуру базової криміналістичної методики криміналістичної методики судового розгляду; г) структуру окремої криміналістичної методики судового розгляду певних видів кримінальних проваджень; д) структуру базової криміналістичної методики професійного захисту під час досудового розслідування; е) структуру окремої криміналістичної методики професійного захисту під час досудового розслідування та судового розгляду; є) структуру базової криміналістичної методики криміналістичної методики підтримання обвинувачення; ж) структуру окремої криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Звичайно, такий підхід є новаторським, перспективним та потребує поглибленого аналізу, детального вивчення та подальших наукових досліджень та обґрунтувань.

По-третє, традиційно побудова окремих криміналістичних методик здійснюється на узагальненій, універсальній основі, якою, на думку В. А. Журавля [6, с. 215], виступає базова криміналістична методика, що має модельний елементний склад. Більшість вчених, які займалися розробкою

теоретичних аспектів побудови криміналістичних методик, пропонували власні погляди на такий універсальний елементний склад (О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, М. В. Салтевський, В. В. Тищенко, Б. В. Щур, В. Ю. Шепітько, О. В. Шмонін, М. П. Яблоков та ін.). Вбачається, що процес розробки типової окремої криміналістичної методики та її структури і змісту є об'єктивно триваючим, прогностично і ситуативно динамічним, який залежить від низки обставин та чинників. Важливими чинниками цього процесу є: а) системне узагальнення слідчої, судової, прокурорської, адвокатської, детективної та експертної практики; б) результати вивчення стану, структури та динаміки сучасної злочинності, а також криміногенної ситуації в країні і в окремих областях та регіонах; в) результати вивчення злочинної діяльності та аналізу найбільш ефективних і дієвих криміналістичних засобів виявлення, розслідування, профілактики та судового розгляду окремих видів чи груп кримінальних правопорушень та низка інших чинників-детермінантів, які зумовлюють врахування класифікаційного рівня методики, специфіку та різновид кримінального правопорушення і сферу застосування такої криміналістичної методики.

На наш, погляд, проблема визначення структури окремих криміналістичних методик має комплексний характер. Тому структура і зміст окремої криміналістичної методики має формуватися із врахуванням: 1) комплексного характеру тактичних і стратегічних завдань, що вирішуються в процесі розслідування та судового розгляду; 2) необхідності розроблення специфіки комплексу слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій, що здійснюються для вирішення цих завдань; 3) комплексної участі у виявленні, розкритті, розслідуванні запобіганні кримінальним правопорушенням, судовому розгляді із врахуванням можливостей взаємодії у межах своєї компетенції слідчого, детектива, судді та інших учасників кримінального провадження із оперативними працівниками, експертними установами, іншими спеціалістами, представниками громадськості тощо; 4) реально існуючих зв'язків і залежностей між рекомендаціями та структурними елементами криміналістичної методики [12, с. 7].

Досліджуючи проблеми криміналістичної методики, Р. А. Степанюк ставить питання про необхідність створення загальної криміналістичної методики (родова, міжродова, міжвидова), яка має містити рекомендації меншого ступеня конкретності щодо застосування в слідчій практиці і є підґрунтям для формування спеціальних (окремих) методик. На думку науковця, її структура може бути представлена таким чином: а) криміналістична класифікація злочинів відповідної групи; б) зміст та загальний аналіз елементів криміналістичної характеристики злочинів; в) перспективи формування спеціальних криміналістичних методик щодо більш вузьких груп злочинів у межах злочинної діяльності, що розглядаються; г) проблемні питання стадії порушення кримінальної справи про відповідну категорію злочинних діянь; д) проблемні питання проведення розслідування на відпо-

відних етапах; е) проблеми і загальні особливості організації та науково-технічного забезпечення розслідування; є) проблеми і загальні особливості взаємодії та оперативно-розшукового забезпечення; ж) проблеми і загальні особливості використання спеціальних знань; з) проблеми і загальні особливості криміналістичної профілактики відповідних злочинів [14, с. 146]. На наш погляд, для загальної криміналістичної методика запропонована структура є досить громіздкою та не усі представлені автором структурні елементи потребують такого детального виокремлення. Більше того, більш правильною є постановка проблеми розроблення загальної (базової) криміналістичної методики (В. А. Журавель) та формування її типової структури.

З огляду на викладене, передусім виникає необхідність структурної побудови базової криміналістичної методики, оскільки формування конкретної криміналістичної методики передбачає наявність деякої загальної (базової) криміналістичної методики, яка має обґрунтовувати її типові параметри та структурні елементи, які пов'язані із етапністю, ситуаційною зумовленістю, функціональною і логічною структурою, цілеполяганням, вирішенням стратегічних та тактичних завдань кримінального провадження, застосуванням слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій, тактичних операцій досудового розслідування і судового розгляду тощо. Тому важливим завданням сьогодні є формування базової криміналістичної методики.

Вважаємо, що *структура базової криміналістичної методики* у широкому розумінні, незалежно від її класифікаційного виду, межі застосування якої поширюються і на досудове розслідування і судовий розгляд, повинна включати в себе такі структурні елементи: криміналістичну характеристику кримінального правопорушення певного виду чи групи (у тому числі і судового розгляду); типові слідчі та судові ситуації етапів розслідування і судового розгляду й відповідні їм комплекси слідчих (розшукових), судових дій і тактичних операцій; особливості тактики окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), судових дій і тактичних операцій; криміналістичну профілактику розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду. Наведена структура елементів базової криміналістичної методики вбачається оптимальною, але не обов'язковою. Зазначені методики, як інформаційно пізнавальні моделі та результат науково-дослідних розробок, враховуючи специфіку видів (груп) кримінальних правопорушень та суттєві відмінностями в підставах їх об'єднання (виокремлення, групування), що входять до об'єкта дослідження, можуть мати також і дещо іншу структурну побудову залежно від поставлених дослідником завдань, об'єктивних і суб'єктивних передумов та чинників-детермінантів, які зумовлюють особливості побудови (формування) досліджуваних окремих криміналістичних методик. Очевидно, що в залежності від виду кримінального правопорушення той чи інший структурний елемент криміналістичної ме-

тодики буде мати більше або менше практичне значення та набувати певної ваги, проте це повинна бути певна найбільш доцільна система розроблених методико-криміналістичних рекомендацій, що забезпечують ефективність та результативність процесу кримінального провадження.

Четверте, при розробленні структури та змісту окремих криміналістичних методик різних категорій кримінальних правопорушень, на наш погляд, необхідно враховувати принципи побудови (формування) криміналістичної методики, серед яких визначальними, як зазначає А. С. Колодіна, можуть бути такі: принцип урахування кримінально-правової класифікації злочинів; принцип урахування криміналістичної класифікації злочинів; принцип охоплення всіх обставин, які підлягають установленню в ході розслідування певного виду (групи) кримінальних правопорушень та судового розгляду; принцип ситуативності; принцип етапності (періодизація розслідування); принцип програмування; принцип урахування тактичних особливостей провадження залежно від виду кримінального правопорушення; принцип вирішення тактичних завдань шляхом планування й здійснення комплексів слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій) [9, с. 13]. В. А. Журавель уточнює та доповнює перелік цих принципів такими положеннями: 1) відповідність технології створення (побудови) криміналістичних методик їх класифікаційному рівню; 2) відповідність методико-криміналістичних рекомендацій кінцевій меті формування певної методики; 3) відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмету доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу; 4) відповідність структури окремої криміналістичної методики структурі базової моделі криміналістичної методики розслідування злочинів; 5) відповідність послідовності викладення методичних порад етапності процесу розслідування; 6) ситуаційна зумовленість побудови криміналістичних рекомендацій) [7, с. 180]. Вбачається, що означені принципи побудови (формування) криміналістичної методики суттєво впливають на визначення структурної побудови базової криміналістичної методики та структури окремих криміналістичних методик.

На наш погляд, передусім структура і зміст окремої криміналістичної методики: 1) має бути розрахована на її адаптацію до конкретних умов розслідування та судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень тобто розроблена із врахуванням класифікаційного рівня методики; 2) орієнтована на урахування всіх виявлених криміналістичних особливостей окремих різновидів кримінальних правопорушень тобто має враховувати дані їх криміналістичної характеристики; 3) має враховувати коло обставин, які підлягають установленню в ході розслідування певного виду (групи) кримінальних правопорушень та судового розгляду; 4) повинна відображати ситуаційність та етапність цього процесу, ті завдання, які вирішуються на кожному його етапі, особливості цих етапів; 5) має враховувати алгоритмічність, програмування і системність специфіки тактики проведення слід-

чих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, зумовлених тактичними завданнями розслідування та судового розгляду; 6) під час розроблення положень криміналістичної методики вона має враховувати сферу її реалізації – досудове розслідування та судовий розгляд та потребу у розробленні методико-криміналістичних рекомендацій не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для суду та судового розгляду кримінальних проваджень, тому така методика відповідно має складатися із двох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень і криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); 7) невід'ємною складовою окремих криміналістичних методик мають стати рекомендації щодо особливостей тактики негласних слідчих (розшукових) дій. Ця проблематика упродовж багатьох років розроблялася в науці оперативно-розшукової діяльності, тому сьогодні необхідно відповідні знання інтегрувати у криміналістику та надалі розвивати основні її положення. У сучасних реаліях вже важко уявити криміналістичну методичу складних категорій кримінальних правопорушень, наприклад корупційних, без висвітлення тактики негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 215]; 8) в структурі таких методик важливе місце займає криміналістична профілактика злочинів кримінальних правопорушень, яка має розробляти відповідні методико-криміналістичні рекомендації профілактичної спрямованості стосовно окремих видів і груп кримінальних правопорушень, розроблення положень яких є перспективним напрямом наукових пошуків у цій царині знань.

З огляду на викладене, можна дійти до висновку, що структурно окрема криміналістична методика має складатись із таких елементів (блоків): 1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення; 6) організація та планування розслідування, взаємодія слідчого із іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та забезпечувальних заходів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів та груп кримінальних правопорушень.

Виокремлені структурні елементи окремої криміналістичної методики взаємопов'язані між собою. Взаємозв'язок та взаємовпливи таких структурних елементів можна представити як своєрідний ланцюжок пов'язаних етапів розвитку процесу виявлення, розслідування, профілактики кримінальних правопорушень, зміну інформаційно-пізнавальних моделей, що відображають такий процес як функціональну систему діяльнісного типу,

що складається із певних блоків, кожний із яких має свою внутрішню будову та змістовне наповнення. Можна виділити такі основні блоки: «слідча ситуація» – «типові слідчі версії» – «алгоритм слідчих (розшукових) та інших дій» – «формування тактичних завдань розслідування і планування» – «оптимальне поєднання слідчих (розшукових) та інших дій (тактичних комплексів), спрямованих на вирішення завдань досудового розслідування» і т.д. При цьому інформаційною базою окремої криміналістичної методики виступає криміналістична характеристика кримінального правопорушення, дані якої слугують основою для висунення слідчих версій та визначення напрямів розслідування. Тому структура окремої криміналістичної методики у такому випадку може розглядатися як інформаційно-пізнавальна модель, яка складається із певних блоків (модулів), що мають своє змістовне наповнення та більш детально внутрішню побудову, елементи якої взаємопов'язані між собою.

Розвиваючи ідею комплексного розгляду криміналістичних особливостей діяльності слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження останнім часом в криміналістиці пропонується використовувати принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики, як перспективний напрям наукових досліджень [1, с. 31–38]. При цьому поняття «модуль» розглядається як відокремлювана, відносно самостійна частина якої-небудь системи, організації [11, с. 361]. Стосовно досліджуваної проблематики використання блоків та модулів виступає як спосіб систематизації методико-криміналістичних рекомендацій, які на основі блочно-модульного уявлення про процес розслідування кримінальних правопорушень поєднуються у змістовні структурні компоненти (блоки інформації), що являють собою певну систему інформаційно-пізнавальних моделей діяльного типу, спрямованих на оптимізацію діяльності щодо розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень.

Отже, *принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики* передбачає взаємообумовлене та взаємопов'язане функціонування декількох блокових одиниць – модулів, які тісно взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного. Концепція блочно-модульної побудови криміналістичної методики є новаторською та досить оригінальною, потребує додаткового вивчення та поглибленого аналізу, на наш погляд, вона не претендує на абсолютну істинність та визначає певні можливі перспективи подальших наукових розробок та пошуків у цій царині знань. Як доречно зазначає Ю. П. Гармаєв, не може бути єдино вірної, уніфікованої методології створення криміналістичних методик, оскільки сценарії та технології формування криміналістичних методик можуть і повинні бути різними [4, с. 39], що зумовлює необхідність застосування у цьому напрямку творчого підходу, новаторських науково обґрунтованих пропозицій та конструктивних рішень.

На наш погляд, використовуючи принцип блочно-модульної побудови криміналістичної методики можна запропонувати таку структуру окремої

криміналістичної методики, яка включатиме наступні модулі: 1. Криміналістична характеристика кримінального правопорушення; 2. Типові слідчі ситуації етапів розслідування (початкового, наступного і заключного) й відповідні їм комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій; 3. Особливості тактики окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій; 4. Заходи криміналістичної профілактики розслідування кримінальних правопорушень. Зрозуміло, що кожний із запропонованих модулів має свою деталізацію, внутрішню структуру та змістовне наповнення. Крім цього, на нашу думку, важливо зауважити, що такий підхід та запропонований блочно-модульний принцип побудови окремої криміналістичної методики є новаторським і потребує додаткового аналізу та обговорень. Практичну цінність такої технології формування криміналістичної методики, як на нашу думку, обов'язково передбачає перевірку та апробацію на практиці, що визначає перспективні напрями подальших наукових досліджень та інноваційних розробок у галузі криміналістичної методики.

Окремою проблемою в криміналістичній доктрині постають дослідження структури криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень, які в криміналістиці на сьогодні питання залишаються дискусійними і потребують свого вирішення. Вивчення та аналіз спеціальної літератури, свідчить про те, що у криміналістиці, як і раніше, так і в теперішній час, існують діаметрально протилежні точки зору щодо означеної проблематики. Одні науковці (Р. Л. Степанюк) відстоюють позицію, що немає необхідності створювати методики судового розгляду окремих категорій злочинів, оскільки їм не буде властива достатня специфіка. На його думку, в даному випадку мова може йти лише про деякі рекомендації для суду, засновані на досягненнях криміналістики, тобто доцільно говорити не про новий різновид окремих криміналістичних методик, а про криміналістичне забезпечення судового розгляду [13, с. 242], з чим ми не можемо погодитися.

Інші науковці (М. В. Авак'ян, Т. С. Волчецька) пропонують новаторський підхід у дослідженні розглядуваної проблематики, пов'язаний із створенням так званої «модульної криміналістичної методики» [3, с. 131–132]. Автори обґрунтовують необхідність формування нової категорії в криміналістиці – «модульної методики розслідування і підтримання державного обвинувачення у справах про умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю». У даному випадку, на думку науковців, категорія «модуль» виступає як спосіб систематизації методичних компонентів кримінального переслідування на основі блочно-модульного уявлення про діяльність із розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, і діяльності з підтримання державного обвинувачення по даній категорії справ. Блочно-модульна побудова запропонованої методики функціонує на послідовному розгляді двох блокових одиниць (методики розслідування злочинів, пов'язаних з умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, і методики під-

тримання державного обвинувачення в суді), які, незважаючи на корінні відмінності за змістом і структурою, знаходяться в тісному взаємозв'язку і доповнюють один одного [2, с. 131–132; 3].

Ще одна група науковців (В. І. Алексейчук, В. А. Журавель, І. І. Когутич, В. Т. Нор та ін.), позицію яких і ми підтримуємо та обґрунтовуємо, визначають проблеми формування методик судового розгляду кримінальних проваджень одним із пріоритетних напрямків сучасних криміналістичних досліджень, які в сучасних реаліях потребують активних подальших наукових пошуків. Так, І. І. Когутич та В. Т. Нор зазначають, що типова структура окремої методики судового розгляду певної категорії кримінальних справ може набувати такого вигляду: криміналістична хаоактеристика (злочинів відповідних видів чи груп) та характеристика процесу досудового розслідування у справі; предмет судового розгляду (обставини, що підлягають встановленню судовим розглядом); судові ситуації; система судових та судово-слідчих дій щодо окремих категорій кримінальних справ; використання в суді спеціальних знань, залежно від специфіки (категорії) кримінальної справи тощо [8, с. 304–305].

Досліджуючи криміналістичну методику судового розгляду за участю присяжних засідателів справ про вбивства, А. Є. Хорошева вказує, що теоретично структура такої методики може бути представлена наступним чином: криміналістична характеристика вбивств; предмет судового слідства по справам про вбивства, що розглядаються в суді із участю присяжних засідателів; 3) механізм доказування по справам про вбивства, що розглядаються в суді із участю присяжних засідателів; 4) дослідження та оцінка суб'єктами доказування в суді із участю присяжних засідателів елементів, що складають криміналістичну характеристику особи підсудного по справах про вбивства; 5) система тактичних прийомів по вирішенню судових ситуацій, що виникають в процесі розгляду в суді за участю присяжних засідателів справ про вбивства [16, с. С. 50–51].

Щодо структури та змісту окремих криміналістичних методик захисту, як зазначають Т. В. Варфоломеева та В. Г. Гончаренко, що структурна побудова таких методик здебільшого залежить від виду кримінального правопорушення, стадії процесу і статусу особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування. У загальному вигляді *структура окремої криміналістичної методики захисту* має включати: 1) встановлення обставин предмета захисту, тобто обставин, які належить довести чи спростувати адвокатузахиснику для вирішення завдань захисту на кожному з етапів провадження у справі для досягнення його кінцевих цілей; 2) аналіз криміналістичної характеристики даного виду злочину з позицій захисту; 3) вибір типової правової позиції з урахуванням конкретної процесуальної (слідчої чи судової) ситуації; 4) визначення оптимальної послідовності дій захисника і можливість її корегування на кожній стадії кримінального судочинства чи його етапах; 5) виявлення особливостей застосування дозво-

лених і не заборонених законом способів і засобів з урахуванням специфіки захисту у справах щодо окремих видів та родів злочинів [10, с. 372].

Що стосується *структури криміналістичної методики підтримання державного обвинувачення*, як вбачається, досить цікавий та оригінальний підхід запропонував М. С. Авак'ян. На думку автора, така презентована науковцем криміналістична модульна методика має об'єднувати дві підсистеми (модулі): методика розслідування та методика підтримання державного обвинувачення і структурно може виглядати таким чином: 1) криміналістична характеристика злочинів. *Модуль № 1*: Методика розслідування певної категорії злочинів: 1) криміналістичні особливості порушення кримінальної справи та криміналістичні особливості перевірки повідомлень про злочин; 2) особливості початкового етапу розслідування злочинів; 3) тактика проведення окремих слідчих дій; 4) організаційні і тактичні особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів. *Модуль 2*: Методика підтримання державного обвинувачення за відповідною категорією кримінальних справ: 1) ознайомлення державного обвинувача із матеріалами кримінальної справи; 2) формування загальної стратегії підтримки держобвинувачення; 3) тактика підтримання державного обвинувачення в суді [1, с. 35]. На наш погляд, такий підхід є інноваційним, являє собою певний науковий та практичний інтерес, він має право на існування, однак залишається досить багато невирішених питань, які потребують додаткового вивчення, детального аналізу, проведення наукових досліджень та перевірки його ефективності на практиці.

Виходячи із викладеного, вбачається, що *типова структура окремої криміналістичної методики судового розгляду* певної категорії кримінальних проваджень може включати такі елементи: 1) криміналістична характеристика відповідних видів чи груп кримінальних правопорушень з позиції суду та специфіки судового розгляду; 2) предмет судового розгляду тобто обставин, що підлягають встановленню судом; 3) типові судові ситуації та відповідні їм комплекси судових та процесуальних дій, тактичних операцій судового розгляду щодо окремих категорій кримінальних проваджень; 4) організаційно-тактичні основи проведення окремих судових дій, криміналістичних комплексів, а також дослідження, перевірка та оцінка представлених суду матеріалів, пов'язаних із формуванням доказової бази; 5) особливості використання в суді спеціальних знань, залежно від специфіки окремих категорій кримінальних проваджень та ін.

Висновки. Сьогодні проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик є пріоритетними завданнями та перспективними напрямками досліджень у сучасній криміналістиці. Водночас, як показує вивчення та аналіз спеціальної літератури й узагальнення практики криміналістичної методики, розслідування окремих видів кримінальних правопорушень потребують подальших наукових розробок та розв'язання низки дискусійних та невирішених питань, які вимагають проведення наукових

досліджень у цій царині знань. Сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у практику окремих криміналістичних методик розслідування: кримінальних правопорушень, скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; кримінальних правопорушень, пов'язаних із вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів проти епідемічного призначення та ін. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу виявлення, розслідування та профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Вбачається, що сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Зазначається, що криміналістична методика у широкому розумінні складається із чотирьох підсистем: криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; криміналістичної методики судового розгляду окремих категорій кримінальних проваджень (справ); криміналістичної методики професійного захисту; криміналістичної методики підтримання обвинувачення. Тому перспективним напрямком криміналістичних досліджень постають подальші наукові розробки структурної побудови для кожного із названих класифікаційних рівней вищезначених різновидів криміналістичних методик. Дослідження розглядуваних проблем спрямовано на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад криміналістичної методики і складає один із найбільш пріоритетних напрямів криміналістичної доктрини у сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авакьян М. В. Теоретические основы модульной методики расследования и поддержания государственного обвинения. *Союз криминалистов и криминологов*. 2019. № 2. С. 31–38.
2. Авакьян М. В. Методика расследования и поддержания государственного обвинения по делам об умышленном причинении тяжкого вреда здоровью : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта. Калининград, 2017. 251 с.
3. Волчецкая Т. С., Авакьян М. В. Криминалистическая модульная методика расследования и поддержания государственного обвинения в суде (по делам об умышленном причинении тяжкого вреда здоровью): монография. М.: «Юрлитинформ», 2019. 200 с.
4. Гармаев Ю. П. Криминалистические методики расследования и судебного разбирательства: состояние концепции и перспективы развития. *Уголовное производство: процессуальная теория и криминалистическая практика: материалы V Межд. науч.-практ. конф.* 2017. С. 35–39.

5. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. Серія : Юридична. 2015. Вип. 1. С. 187–200.
6. Журавель В. А. Проблема формування базової методики розслідування злочинів. *Вісн. Акад. прав. наук України*. Х.: Право, 2008. № 1 (52). С. 231–242.
7. Журавель В. А. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. праць. Харків: Право, 2011. Вип. 1. С. 173–183.
8. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: науково-практичний посібник. Львів, київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. 428 с.
9. Колодіна А. С. Принципи криміналістичної методики у діяльності з розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 20 с.
10. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. 2-ге вид., стереотип. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с.
11. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М.: ООО «А ТЕМП», 2006. 944 с.
12. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авторів: В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Х.: Право, 2006. 624 с.
13. Степанюк Р. А. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.
14. Степанюк Р. А. Структура окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Право і безпека*. 2011. № 4 (41). С. 143–147.
15. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса: Гельветика, 2002. 365 с.
16. Хорошева А. Е. Современные проблемы методико-криминалистического обеспечения разбирательства в суде присяжных дел об убийствах: монография; Под ред. проф. В. К. Гавло. Москва: Юрлитинформ, 2012. 240 с.
17. Шевчук В. М. Проблеми формування та удосконалення окремих криміналістичних методик. *Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (July 16–18, 2020)*. Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 117–127.
18. Shevchuk V. Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives. *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati*: Raccolta di articoli scientifici «ΛΟΓΟΣ» con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia). Т. 2. Verona: Piattaforma scientifica europe, 2020. Pp. 108–113.
19. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.

20. Шепітько В. Ю. Сутність методики розслідування злочинів. *Криміналістика*: підручник: у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 3–5.
21. Щур Б. В. Функції окремих криміналістичних методик. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2011. Вип. 578. С. 89–92.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК

Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (July 16–18, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp. 117–127.

Анотація. Досліджуються актуальні проблеми криміналістичної методики, окреслено перспективні напрями їх удосконалення. Зазначається, що сучасні тенденції розвитку криміналістики та криміналістичної методики вимагають розширення її меж дослідження. Обґрунтовується, що останнім часом є виправданим більш розширений розгляд предмета криміналістики відповідно до сучасних тенденцій розвитку криміналістики та нагальних потреб практики (слідчої, детективної, судової, прокурофської, адвокатської та ін.), який передбачає поряд із досудовим розслідуванням досліджувати і закономірності судової, прокурофської, адвокатської діяльності, зокрема і застосування криміналістичних знань у судовому розгляді, діяльності прокурора, захисника та інших суб'єктів кримінального провадження. Запропоновано авторське бачення структури окремої криміналістичної методики. Обґрунтовано нові наукові підходи та пропозиції по вирішенню досліджуваних дискусійних проблем, визначено інноваційні напрями досліджень у цій царині знань.

Ключові слова: окрема криміналістична методика, структура окремої криміналістичної методики, напрями удосконалення криміналістичної методики, перспективи досліджень криміналістичної методики.

Постановка проблеми. В сучасний період в Україні відбувається реформування судової та правоохоронної системи, запроваджуються заходи щодо підвищення ефективності органів правопорядку, спрямовані на створення системи якісного правоохоронного захисту та протидії кримінальних про-

явам, а також пропонуються дієві заходи та механізми боротьби зі злочинністю. Зміни у соціально-політичній та економічній сфері країни поряд із деякими позитивними зрушеннями мають і цілу низку негативних тенденцій, що впливають на розвиток суспільства та окремих її громадян, зокрема, передусім, це пов'язано із зниженням рівня соціального забезпечення населення, криміналізація його певних верств, підвищення рівня зареєстрованого безробіття, правовий негілізм, підвищення рівня «озброєності» громадян, прояви агресії, жорстокості та насилля.

Крім цього, спалах і розповсюдження коронавірусної інфекції Covid-19, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), створили «надзвичайну ситуацію глобального масштабу», наслідки якої суттєво вплинули на світову економіку, свідомість та поведінку людей, що у свою чергу знайшло своє відбиття на міжнародній та регіональній злочинності, діяльності органів правопорядку і національній безпеці держав у сфері охорони громадського здоров'я. У таких умовах відбулися певні зміни у структурі злочинної діяльності та поява нових кримінальних проявів, збільшення кількості злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями із використанням новітніх технологій. Сучасна злочинність набула нових рис, тенденцій, особливостей та характеристик.

Практика показує, що у таких умовах значно зменшилась вулична злочинність, водночас різко зросла кількість злочинів, що вчиняються із використанням інтернет-технологій. Значного поширення набуло шахрайство, яке вчиняється організованими злочинними групами. Злочинці почали активно займатися поширенням фейкової інформації про коронавірус, спрямувавши її на посилення страху та паніки серед населення. На цьому фоні появилось нове негативне явище – «інфодемія», яка пов'язана із розповсюдженням дезінформації про коронавірус, поширенням псевдонаукових порад та інтерпретацій, що викликає нагнітання страху й залякування населення й нерідко призводить до психічних захворювань та суїцидів. Такі негативні тенденції у динаміці злочинності поставило перед криміналістикою нові завдання та функції, які пов'язанні із «соціальним замовленням» практики на пошук адекватних засобів, прийомів та методів протидії сучасним ви-кликакам злочинності.

З огляду на викладене, сьогодні перед криміналістикою та кожним із її розділів постійно постають нові завдання, важливі теоретико-методологічні проблеми, які спрямовані на вивчення та врахування сучасних тенденцій науково-технічного прогресу, глобальних і епідемічних загроз світовому співтовариству, їх впливу на формування криміналістичних знань [8, с.142–147]. Тому в реаліях сьогодення одним із пріоритетних завдань криміналістики є дослідження та розроблення методико-криміналістичного напрямку, який нині має досить багато прихованих, невикористаних резервів та перспективних практичних можливостей, здатних оптимізувати діяльність органів правопорядку. Сьогодні проблеми формування та удосконалення

окремих криміналістичних методик є пріоритетними завданнями та перспективними напрямками досліджень у сучасній криміналістиці. Водночас, як показує вивчення та аналіз спеціальної літератури й узагальнення практики методики розслідування окремих видів злочинів потребують подальших наукових розробок та розв'язання низки дискусійних та невирішених питань, які вимагають проведення наукових досліджень у цій царині знань.

Виклад основного матеріалу. Для розроблення концептуальних основ формування окремої криміналістичної методики вагомим значенням набуває потреба в з'ясуванні переліку елементів, що входять до її структури. У зв'язку із цим, слід зазначити, що на сьогодні у криміналістиці немає одностайності розуміння структури окремих криміналістичних методик, що звичайно не сприяє підвищенню ефективності розслідування окремих видів (груп) злочинів. Вбачається, що науковці та практики на теперішній час не дійшли єдиної позиції стосовно конфігурації елементного складу структури окремої криміналістичної методики. Так, В. В. Тіщенко в структурі окремих методик розслідування включає такі елементи: 1) криміналістична класифікація злочинів конкретної категорії; 2) криміналістична характеристика таких злочинів; 3) обставини, що підлягають установленню; 4) особливості початкового етапу розслідування й типові вихідні слідчі ситуації; 5) типові стратегічні й тактичні завдання та слідчі версії на початковому етапі розслідування; типові програми розслідування, що включають засоби й методи вирішення поставлених завдань і перевірки версій, форми взаємодії з оперативними підрозділами; 6) типові слідчі ситуації і програми розслідування на його наступному та завершальному етапах; 7) організаційно-тактичні й техніко-криміналістичні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій у розслідуванні злочинів відповідної категорії [7, с. 352].

На думку С. Ю. Косарева, до структури окремої криміналістичної методики розслідування злочинів мають входити такі елементи: 1) криміналістична характеристика розглядуваної категорії злочинів, включаючи окремий предмет розслідування; 2) особливості виявлення ознак злочинів розглядуваної категорії і тактики перевірочних дій; 3) особливості початкового етапу розслідування; 4) особливості наступного етапу розслідування; 5) особливості завершального етапу розслідування; 6) особливості тактики слідчих дій і тактичних операцій; 7) особливості використання спеціальних знань; 8) організаційно-технологічні особливості розслідування розглядуваної категорії злочинів; 9) особливості діяльності слідчого по кримінальних справах, щодо яких призупинено провадження; 10) попереджувальна діяльність слідчого при розслідуванні злочинів розглядуваної категорії [5, с. 335]. У свою чергу Є. П. Іщенко та А. О. Топорков виокремлюють шість елементів у структурі окремої криміналістичної методики розслідування: 1) коло обставин, що підлягають першочерговому і подальшому встановленню; 2) типові слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування; 3) висування версій і планування розслідування; 4) початко-

ві і подальші методи збирання доказової та іншої криміналістичної інформації; 5) тактичні та методичні особливості окремих слідчих дій, криміналістичних операцій і взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими органами; 6) особливості використання спеціальних знань при розслідуванні [6, с. 49].

З огляду на викладене, можна дійти до висновку, що сьогодні у криміналістичній літературі існують різні наукові підходи не лише на кількість елементів, що включаються до структури окремої криміналістичної методики, але й щодо їх змістовного навантаження. Зокрема, в криміналістичній літературі лунають пропозиції взагалі відмовитися від криміналістичної характеристики і виключити її з числа елементів структури окремої методики розслідування злочинів. Як бачимо, ідеї Р. С. Белкіна, які висловлені ще на початку століття знаходять своїх прибічників і сьогодні [1, с. 223]. Так, О. В. Шмонін вважає, що криміналістична методика не може включати як структурний елемент криміналістичну характеристику злочинів або суміжні наукові категорії (наприклад, злочинну діяльність, механізм злочину, механізм злочинної діяльності, модель злочину та ін.). Поряд із криміналістичною класифікацією таку характеристику, на його думку, скоріш за все слід розглядати як основу окремих криміналістичних методик, але не її елемент. [10, с. 129]. У свою чергу Ю. П. Гармаєв при формуванні базової моделі методики розслідування злочинів із її структури також виключає криміналістичну характеристику [3, с. 101]. Далі О. В. Шмонін приходить до висновку, стосовно якого, на його думку, віднесення багатьма вченими криміналістичної характеристики до структури окремої методики пояснюється лише інертністю їх мислення [11, с. 91].

Вбачається, що наведені судження є доволі дискусійними і викликають обґрунтовані заперечення. У цьому питанні ми солідарні з думкою В. А. Журавель який вважає, що вирішення завдань з модернізації, вдосконалення існуючих та розроблення нових методик розслідування злочинів передбачає необхідність підвищення пізнавальної функції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів за рахунок виявлення та використання кореляційних зв'язків між її елементами [4, с. 177–187]. Підтримуючи таку ж позицію, у свою чергу Б. В. Щур наголошує: «... якщо криміналістична характеристика виконує свою практичну (прагматичну) функцію вона є частиною окремої криміналістичної методики, оскільки вона використовується в слідчій діяльності, під час проведення досудового слідства, і є належним інструментом у розслідуванні (сприяє висуненню слідчих версій)» [12, с. 136]. Крім того в сучасній криміналістичній літературі достатньо часто пов'язують розробку криміналістичних методик з необхідністю дослідження криміналістичної характеристики певного виду злочину.

Як вбачається, окремі криміналістичні методики представляють собою самостійні внутрішньо-структуровані комплекси криміналістичних рекомендацій з організації та здійснення виявлення, розслідування і запо-

бігання окремих видів (груп) злочинів, що розробляються відповідно до потреб практики. В межах підрозділу окремі методика розподіляються за типами, що дозволяє визначити загальне призначення та ступінь конкретизації криміналістичних рекомендацій, що містить методика певного типу. Як зазначається у літературі, окрема методика розслідування – це система взаємозалежних взаємообумовлених дій. Тому її завданням є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого, що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування певного виду кримінального правопорушення. Окрема криміналістична методика – це комплекс порад типізованого характеру, що є найбільш ефективним під час розслідування того або іншого виду (роду) кримінальних правопорушень: крадіжок, вимагань, убивств, бандитизму, зґвалтувань, шахрайства, контрабанди та ін. Вона містить типові комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій або оперативно-розшукових заходів, передбачає послідовність їх проведення та реалізації.

На погляд, аналіз літературних джерел, результати опитування практичних працівників дають можливість запропонувати таку структуру окремої криміналістичної методики розслідування злочинів: 1) криміналістична характеристика злочину; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак злочину та початку кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування і програма дій слідчого щодо їх вирішення та перевірки; 6) організація та планування розслідування, взаємодія слідчого із іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) специфіка провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та забезпечувальних заходів; 8) організація, планування та реалізація тактичних операцій і тактичних комбінацій [9]; 9) протидія розслідуванню та засоби її подолання; 10) профілактичні дії слідчого [2] (криміналістична профілактика злочинів).

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах епідемічних загроз та інформаційних впливів інноваційні напрями криміналістичних досліджень у методиці розслідування окремих видів злочинів тісно пов'язані із змінами кримінального та кримінального процесуального законодавства, оскільки такі зміни вимагають удосконалення наявних методик розслідування злочинів та розроблення нових криміналістичних методик розслідування. Інноваційні розробки у цій галузі криміналістики мають бути спрямовані на проведення досліджень методик розслідування нових видів злочинів, тактичних операцій, алгоритмів слідчих (розшукових), перевірки типових слідчих версій, розроблення криміналістичної характеристики злочинів та ін. Отже, сучасні реалії України вимагають від криміналістики удосконалення, розроблення та впровадження у практику методик розслідування: злочинів,

скоєних в умовах надзвичайних ситуацій; злочинів проти основ національної безпеки України у сфері охорони здоров'я; злочинів, пов'язаних із вивезення (пересилання) через митний кордон України товарів протиепідемічного призначення або методики розслідування контрабанди медичних масок та інших товарів протиепідемічного призначення та ін. Широке поширення інформаційних комп'ютерних технологій сприяє подальшій розробці алгоритмізації самого процесу розслідування злочину.

Список використаних джерел:

1. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА – ИНФРА-М), 2001. 240 с.
2. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20с.
3. Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений : теория и практика. Санкт Петербург : Юридический центр Пресс, 2006. 303 с.
4. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Вісн. Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2007. Вип. 2(49). 177–187.
5. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт Петербург: Юр центр Пресс, 2008. 495с.
6. Криминалистика: учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков; под ред. Е. П. Ищенко. Москва: ИНФРА-М, 2005. 748 с.
7. Тіщенко В. В. Поняття, завдання та зміст криміналістичної тактики // Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 556 с.
8. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.142–147.
9. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
10. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва: ЗАО Юстицинформ, 2006. 464 с.
11. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва: Юрлитинформ. 2010. 416с.
12. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик: монографія. Харків : «Харків юридичний». 2010. 320 с.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Запобігання корупції у приватному секторі: матеріали науково-практичного «круглого столу», присвяченому 25-річчю створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. В. Сташиса (Харків, 1 липня 2020 р.); НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Х. : Право, 2020. С. 155–159.

Процес розбудови демократичної, соціальної та правової держави в Україні зумовлює необхідність подолання певних труднощів, пов'язаних із негативною тенденцією зростання рівня злочинності, характерною рисою якої є криміналізація економіки, влади й суспільства, набуття нею організованого та латентного характеру. Серед злочинів, які на сьогодні є особливо небезпечними та досить поширеними, є кримінальні правопорушення корупційної спрямованості, що здійснюються представниками влади або особами публічного права, які тим самим дискредитують діяльність органів державної влади й управління, обмежують права громадян, підривають економіку української держави. Останнім часом такі корупційні кримінальні прояви набувають організованого та «масового» характеру, при цьому зростає «професіоналізація» і «спеціалізація» цієї злочинної діяльності та забезпечується досить високий рівень їх таємності і прихованості.

Вивчення та аналіз судово-слідчої практики, офіційної статистики свідчить про значну поширеність кримінальних правопорушень корупційної спрямованості в Україні, причому просліджується тенденція їх зростання, не дивлячись на високу латентність таких злочинних проявів. Характерним для таких кримінальних правопорушень є їх «масовість», оскільки вони вчиняються та набувають значного поширення, як на побутовому рівні серед населення, так і серед посадовців різних рівней, а також серед політиків, алігархів, «можновладців» і т.д. Більше того, вони вчиняються у різних сферах суспільних відносин: фінансово-кредитній, банківській і бюджетній

системах держави, паливно-енергетичному, агропромислового та оборонно-промислового її комплексах, сферах освіти, охорони здоров'я й довкілля, земельних, транспортних й інших галузях [2, с. 158]. Вбачається, що значний ріст та поширеність таких корупційних кримінальних проявів багато в чому зумовлюється сучасними соціально-економічними і політичними проблемами у суспільстві, недосконалістю вітчизняного антикорупційного законодавства, неналежною організацією судової системи і правоохоронних органів, наявністю певних складнощів під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

Одним із найбільш перспективних напрямів забезпечення протидії кримінальним правопорушенням корупційної спрямованості, на наш погляд, сьогодні набуває належне криміналістичне забезпечення боротьби із такими корупційними правопорушеннями, яке має комплексний характер та охоплює техніко-криміналістичний, тактико-організаційний і методико-криміналістичний напрями пошуків. Вбачається, що ці та інші важливі завдання можуть бути вирішені комплексно і системно, зокрема, шляхом удосконалення антикорупційного законодавства та розроблення теоретико-методологічних основ і науково-практичних рекомендацій розслідування таким злочинним корупційним правопорушенням [5, с. 3].

Серед напрямів криміналістичного забезпечення боротьби із такими кримінальними проявами найбільш дієвим є формування та удосконалення криміналістичної методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень, що потребує побудову і впровадження: а) комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості (корупційних злочинів і злочинів, пов'язаних з корупцією); б) ієрархічної системи ускладнених (родових, міжродових) і простих (видових, підвидових) методик розслідування [1, с. 92–93]. Усе це свідчить про важливість, своєчасність та необхідність наукового обґрунтування й розроблення криміналістичних рекомендацій протидії кримінальних правопорушень корупційної спрямованості і забезпечення подальшого їх впровадження у практичну діяльність має суттєво підвищити якості та ефективності процесу виявлення, розслідування і профілактики таких корупційних кримінальних правопорушень.

У цьому контексті першочерговим завданням, на наш погляд, постає загальна потреба в уточненні та уніфікації поняття кримінальних правопорушень корупційної спрямованості і створення науково обґрунтованої кримінально-правової класифікації таких кримінальних правопорушень (корупційних і кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією). Вбачається, що вирішення означених проблем дало б можливість внести необхідні зміни у чинне кримінальне законодавство України, а також дало б змогу сформулювати криміналістичне розуміння кримінальних правопорушень корупційної спрямованості та відповідно побудувати криміналістичну класифікацію розглядуваних проявів злочинів. У зв'язку із цим, правильно

зазначається у літературі, це дозволить покращити якість антикорупційного законодавства в цілому, сформувавши не лише чітку систему таких злочинів, а й однозначно вирішити питання про їх підслідність, а також підвищити ефективність та якість досудового розслідування та судового розгляду таких злочинів. Такий розподіл слугуватиме плідним фундаментом для побудови криміналістичної класифікації вказаних злочинів, розробка якої важлива з огляду на вирішення проблеми формування теоретичних основ і науково-практичних рекомендацій, присвячених криміналістичному забезпеченню розслідування злочинів корупційної спрямованості та побудови системи відповідних криміналістичних методик [2, с. 171].

Вивчення та узагальнення практики показує, що на сьогодні більшість теоретичних і практичних аспектів розслідування таких кримінальних правопорушень залишаються недослідженими, зокрема такі, як криміналістична характеристика і кореляційні взаємозв'язки між її елементами, особливості виявлення ознак кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, криміналістичні та організаційно-тактичні проблеми початку кримінального провадження, типові слідчі ситуації й алгоритми їх вирішення, організація і планування розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, проблеми розробки та застосування тактичних операцій. Тому розроблення основ комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості в у сучасних умовах є актуальними і необхідними.

У дослідженні криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості поряд з аналізом слідчої та судової практики необхідно керуватися положеннями про криміналістичну характеристику таких кримінальних правопорушень, яка являє собою систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинних проявів. У практичному аспекті криміналістична характеристика злочинів сприяє правильному вибору слідчим (детективом, прокурором) найбільш оптимальних напрямків розслідування як в цілому, так і на окремих його етапах, тобто розглядається як своєрідний орієнтир, на який потрібно рівнятися під час вирішення конкретних завдань, висування слідчих версій [1, с.156].

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень корупційної спрямованості виступає інформаційною основою побудови і формування оптимальної криміналістичної методики розслідування цього виду кримінальних правопорушень. В свою чергу криміналістична характеристика таких кримінальних правопорушень як системне утворення передбачає обов'язкове встановлення відносин між її елементами, які існують не ізольовано, а у нерозривному взаємозв'язку, тобто залежать один від одного і є основою для формування типових слідчих ситуацій та слідчих версій.

Одним із напрямків удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, на наш погляд, виступає виокремлення та дослідження типових слідчих ситуацій та слідчих версій таких злочинів. На нашу думку, найбільш оптимальними інформаційними джерелами типізації слідчих ситуацій розглядуваного злочину є джерело відомостей про факт кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, спосіб вчинення кримінального правопорушення та наявність або відсутність відомостей про особу злочинця. Слідчі ситуації, що виникають на початку розслідування кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, можна вирізнити такі: 1) факт кримінального правопорушення корупційної спрямованості виявлено, підозрюваного затримано з речовими доказами «на гарячому» або незабаром після його вчинення; 2) факт кримінального правопорушення корупційної спрямованості виявлено, але конкретна особа, запідозрена у його вчиненні, не затримана, вона переховується від слідства. Успішне вирішення таких слідчих ситуацій передбачає проведення оптимального комплексу слідчих розшукових та негласних слідчих розшукових дій, тактичних комбінацій та операцій.

Окремого дослідження потребує розробка слідчих версій [3, с. 87–102] при розслідуванні таких кримінальних правопорушень. При цьому слід враховувати, що висувуються та перевіряються слідчі версії про: способи, місця вчинення кримінальних правопорушень; осіб, які вчинили це кримінальне правопорушення; місця отримання грошових коштів або інших незаконних вигод тощо. При розслідуванні таких кримінальних правопорушень слідчі версії можуть висуватися: про способи, механізми і систему отримання незаконних вигод, спосіб їх передачі та ін.; про особу яка їх передавала або отримувала, посередників та ін.; про зв'язки передавача та отримувача незаконних вигод та ін.; про умови, що сприяли вчиненню такого кримінального правопорушення та ін. Висувуються та перевіряються й інші слідчі версії.

Для перевірки слідчих ситуацій та вирішення слідчих ситуацій, що виникають на кожному із етапів розслідування (початковому, наступному, заключному) планується та проводиться оптимальний комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних комбінацій та операцій. Тому актуальними є дослідження проблем типових слідчих ситуацій й алгоритмів їх вирішення, організації та планування розслідування, тактики проведення окремих процесуальних і непроцесуальних дій і заходів, а також розробки та застосування тактико-криміналістичних комплексів [4, с. 332–350].

Таким чином, у сучасних умовах боротьби зі злочинністю актуальною та невідкладною постала проблема надійного криміналістичного забезпечення, розроблення й запровадження ефективного механізму протидії кримінальних правопорушень корупційної спрямованості. Вбачається, що створення такого механізму передбачає запровадження ефективної систе-

ми протидії цим кримінальним проявам, реформування кримінального і кримінального процесуального законодавства, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки. Тому з метою належного криміналістичного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики розглядуваних кримінальних правопорушень вбачається доцільним розроблення та формування комплексної криміналістичної методики розслідування.

Список літератури:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Апостіль, 2012. 304 с.
2. Журавель В. А., Резнікова О. В. Криміналістичне розуміння злочинів корупційної спрямованості // Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції: Монографія / кол. авт. В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдеєва та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. – Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2017. С. 157–171.
3. Коновалова В. Е. Версія концепція и функции в судопроизводстве. Х.: Консум, 2000. 176 с.
4. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
5. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: наук.-практ. посібник. Х.: Харків юридичний, 2013. 220 с.

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, А. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2016. Вип. 16. С. 5–16. (у співавторстві з В. Ю. Шепітьком, В. В. Білосом, А. І Керик).

Розглянуто сучасні проблеми протидії незаконному збагаченню, які досліджуються з урахуванням міжнародно-правових, кримінально-правових, криміналістичних і кримінально-процесуальних аспектів. Проаналізовано сучасний стан і можливості створення та запровадження в практику дієвої системи заходів протидії незаконному збагаченню, яка тісно пов'язана із реформуванням націо-

нального законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними вимогами та стандартами, ужиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої й судової практики. Із метою належного криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування незаконного збагачення вбачається доцільним розроблення й формування криміналістичної методики розслідування таких злочинів. Обґрунтовано, що інформаційною основою формування оптимальної методики розслідування незаконного збагачення виступає криміналістична характеристика цього виду злочину.

Ключові слова: незаконне збагачення, корупція, злочини корупційної спрямованості, криміналістична характеристика незаконного збагачення, методика розслідування незаконного збагачення.

Процес розбудови правової держави в Україні зумовлює необхідність подолання певних труднощів, пов'язаних із негативною тенденцією зростання рівня злочинності, набуття нею організованого та транснаціонального характеру. До числа злочинів, які на сьогодні є особливо небезпечними, належать злочини корупційної спрямованості, виявлення й розслідування яких становить особливу складність¹. Характерним для таких злочинів є високий рівень їх латентності, що пояснюється зростанням «професіоналізму» злочинців, недосконалістю законодавства, тісними «діловими» контактами осіб, які володіють значними грошовими сумами, добутими злочинним шляхом. Такі злочини складно виявити у зв'язку з тим, що в разі їх виявлення до кримінальної відповідальності притягуються як корумповані особи, так і ті, хто бере останніх на утримання й ставить у залежність. Отже, обидві сторони – учасники корупційних схем не зацікавлені в їх викритті та всіляко протидіють як виявленню, так і розслідуванню фактів корупції².

Запровадження ефективної системи протидії корупції в Україні передбачає реформування системи національного кримінального законодавства, приведення його у відповідність із міжнародними вимогами та стандартами, зокрема до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією. Законом України від 07.04.2011 № 3207-VI Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 368², якою встановлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення. У процесі антикорупційної реформи редакція цієї статті протягом останнього часу неодноразово змінювалася (зокрема, законами від 18.04.2013 № 221-VII, від 18.04.2013 № 222-VII, від 14.10.2014 № 1698-VII, від 12.02.2015 № 198-VIII, від 10.11.2015 № 770-VIII). Тому чинна редакція ст. 368² КК України може застосовуватися лише щодо тих випадків незаконного збагачення, які мали місце, починаючи з 26 квітня 2015 р.

¹ Див.: Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованості : наук.-практ. посібник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. – Х.: Харків юрид., 2013. – 220 с.

² Див.: Суворов О. М. Поняття службових злочинів корупційної спрямованості та їх криміналістична характеристика / О. М. Суворов // Часоп. Акад. адвокатури України. – 2014. – Т. 7, 3 4. – С. 69.

Установлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення спрямоване на забезпечення більш ефективної кримінально-правової охорони відповідних суспільних відносин, а також передбачає створення й запровадження в практику дієвої системи протидії таким злочинам, яка тісно пов'язана із оптимізацією та раціоналізацією виявлення, розкриття й розслідування цих кримінальних явищ. Складність розроблення та ефективного впровадження в практику методики розслідування незаконного збагачення полягає в неоднозначності, наявності певних суперечностей і прогалин антикорупційного законодавства України, неодноразових законодавчих змінах цієї норми КК України, а також у відсутності узагальнень слідчої та судової практики.

Разом із тим на сьогодні правоохоронні й судові органи стикаються з певними труднощами при кримінально-правовій кваліфікації незаконного збагачення, у практичній діяльності виникають деякі проблеми в розкритті та розслідуванні цієї категорії злочинів. Отже, більшість теоретичних і практичних аспектів розслідування незаконного збагачення нині залишаються недослідженими, зокрема такі, як криміналістична характеристика та кореляційні взаємозв'язки між її елементами, особливості виявлення ознак незаконного збагачення й початку кримінального провадження, типові слідчі ситуації та алгоритми їх вирішення, організація й планування розслідування, тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, проблеми розроблення й застосування тактичних операцій. Тому дослідження та розроблення основ методики розслідування незаконного збагачення в сучасних умовах боротьби з корупцією є актуальними й необхідними.

У цих дослідженнях поряд з аналізом слідчої й судової практики необхідно керуватися положеннями про криміналістичну характеристику злочинів, яка являє собою систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів цього виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними та слугує побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинних проявів.

Криміналістична характеристика незаконного збагачення виступає інформаційною основою побудови й формування оптимальної методики розслідування цього виду злочину. Між елементами такої характеристики мають простежуватися кореляційні взаємозв'язки та взаємозалежності, з урахуванням цих даних будуються й висуваються слідчі версії при розслідуванні розглядуваних злочинів. Для формування методики розслідування незаконного збагачення важливе значення мають такі елементи криміналістичної характеристики, як: предмет злочинного посягання, способи вчинення, способи приховування, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів і особа злочинця.

Предметом незаконного збагачення є активи в значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Розкриття по-

няття активів у значному розмірі міститься в п. 2 примітки до ст. 368² Кримінального кодексу України (КК України), основними характеристиками яких визначено: 1) їх природу як грошових коштів або іншого майна, а також доходів від них. Нормами Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції¹, учасницею якої є Україна, поняття майна визначене як будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи, або активи, які підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них. Предмет незаконного збагачення набуває більш широкого тлумачення, ніж гроші, цінні папери, рухоме і нерухоме майно; 2) їх розмір – вартість, що перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (склад злочину незаконного збагачення, який за своєю суттю є тісно пов'язаним зі злочинном, передбаченим у ст. 368 КК України, передбачає значно суворіший, хоча і єдиний, критерій розміру неправомірно набутих активів, на відміну від прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, де розмір такої вигоди, необхідний для визнання діяння злочинним, є в десять разів нижчим за розмір, який є необхідним для кваліфікації діяння як незаконного збагачення); 3) відсутність доказів, якими підтверджується законність набуття активів. Має місце певна дискусійність змісту цього положення, що полягає в презумпції злочинного характеру набуття особою у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Цю презумпцію особа, яка обвинувачується в незаконному збагаченні, повинна спростувати, що прямо суперечить конституційному принципу презумпції невинуватості (ч. 1 ст. 62 Конституції України) і базовим нормам кримінального законодавства, зокрема ч. 2 ст. 2 КК України. Так, у ст. 62 Конституції України вказано, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Слід зазначити, що принцип презумпції невинуватості закріплений у п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. вказано, кожна особа, яка обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, є невинуватою, поки її провини не буде доведено у визначеному законом порядку. Доцільним є наведення вимог презумпції невинуватості як основоположного принципу: тягар доведення покладений на орган обвинувачення; з припущення вини особи не повинно починатися розслідування злочину; обвинувачений має право не свідчити проти самого себе; право обвинуваченого на мовчання². Статтю 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції встановлено, що за умови дотримання своєї консти-

¹ Див.: Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

² Див.: *Гарбазей Д. О.* Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект / Д. О. Гарбазей // *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція.* – 2013. – № 6–1. – Т. 2. – С. 213.

туції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати. Тому *презумпція злочинного характеру* суперечить Конституції та чинному законодавству України, оскільки в Конституції України встановлено *презумпцію невинуватості*.

У процесі доказування предмета незаконного збагачення необхідно виходити із найбільш детального опису та встановлення індивідуальних властивостей і ознак предмета цього злочинного посягання. Коли предметом незаконного збагачення є грошові кошти, то необхідно встановити яка саме сума, у якій валюті, якими купюрами, які індивідуальні ознаки купюр, по можливості номера купюр, які особливості та індивідуальні ознаки. Коли предметом незаконного збагачення виступають товарно-матеріальні цінності важливо встановити їх найменування, кількість, якісні ознаки, форму, розмір, колір, об'єм, вагу, індивідуальні ознаки, номери, дефекти, дані про джерела їх придбання, матеріал з якого вони виготовлені, клеймування, маркування, характеристика упаковки та інші індивідуальні ознаки, що мають криміналістичне значення.

Криміналістична особливість предмета незаконного збагачення полягає в тому, що це слідосприймаючі і слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі, зумовлюють способи вчинення й приховання таких злочинів.

Способи вчинення незаконного збагачення – це детермінована система дій злочинця з підготовки, виконання та приховування незаконного збагачення, а також з використання результатів цієї злочинної діяльності. Способи вчинення незаконного збагачення можуть бути різними. Незаконне збагачення може бути вчинене шляхом: а) набуття незаконних активів суб'єктом злочину; б) набуття незаконних активів і подальша їх передача іншій особі. Учинення злочину може проявлятися тільки у формі дії. Способи незаконного набуття активів можуть бути різними. Коли набуття таких активів відбувається в спосіб, визначений у КК України як окремий склад злочину, кваліфікувати таку поведінку потрібно не як незаконне збагачення, а як інший корупційний злочин.

При кримінально-правовій кваліфікації суспільно небезпечного діяння як незаконне збагачення за об'єктивною стороною достатньо встановити одну з дій: «набуття активів» чи «передачу активів». Крім того, законодавче визначення надається тільки останній. Інкримінувати особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, факт передачі нею активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, можна лише після доказування факту набуття цих активів.

Незаконне збагачення у формі набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, вважається закінченим злочином із моменту такого набуття. Доказування факту вчинення незаконного збагачення у цій формі прояву вимагає встановлення невідповідності офіційних доходів зазначеної особи тим реальним активам, які наявні. Передача особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, будь-якій іншій особі вважається закінченим злочином з моменту такої передачі. Особа, якій передаються активи, може бути фізичною або юридичною.

Одним із способів учинення незаконного збагачення є передача суб'єктом злочину активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, будь-якій іншій особі. Зауважимо, що наряд чи така «інша» особа буде належати до числа тих, вичерпний перелік яких закріплено у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», інакше передача їй активів втрачає будь-який сенс як для злочинця, так і самої цієї особи. У зв'язку з цим особа, удостоєна довіри на офіційне одержання активів, може бути обрана злочинцем за критерієм її лояльності до бенефіціара та відсутності «індикаторів ризику» в очах представників державних органів і суспільства.

Однак існує реальний шанс викриття фіктивного статусу власника незаконних активів через специфічні особливості психологічного профілю такої підставної особи, що можуть виявлятися в певних актах її поведінки. Наприклад, вихваляння у своєму соціальному колі (реальному і/або віртуальному, створеному в соціальних Інтернет-мережах) набутими активами та близькістю до їх бенефіціара. Або вірування в реальність наявного в неї, а насправді фіктивного статусу власника, і створення приводу для виникнення цивільно-правового спору за активи, докази існування якого знайдуть своє відображення в Єдиному державному реєстрі судових рішень і матеріалах відповідного провадження. Тому така особа може стати саме тією ланкою злочинної технології, яка не матиме доказів законності походження набутих активів, а її показання слугуватимуть цінним джерелом доказів учинення злочинного збагачення справжнім бенефіціаром. Особливу увагу при цьому слід звертати на таку криміналістичну категорію, як негативні обставини, які можуть бути виражені у відсутності в цієї особи відповідного віку, рівня освіти, спадщини чи офіційних доходів тощо, за наявності яких набуття нею підозрілих активів не викликало б обґрунтованих сумнівів у законності їх походження (наприклад, як у ситуації появи нового автомобіля преміум-класу в студента, який щойно досягнув повноліття й ще не має жодного власного заробітку).

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що згідно з п. 3 примітки до ст. 368² КК України під активами в значному розмірі в цій статті розуміють-

ся не тільки грошові кошти або інше майно, а й доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Приховування незаконного збагачення – це умисна дія злочинця, що полягає в перешкоджанні встановлення об'єктивної істини про незаконне збагачення шляхом приховування, знищення, маскуванню або фальсифікації слідів такого злочину, спрямовану на повне або часткове ухилення винуватого від кримінальної відповідальності.

Способи приховування незаконного збагачення пов'язані із застосуванням злочинцями окремих хитрощів, зокрема, з метою приховування повної та достовірної інформації про своє матеріальне становище, особи, які підозрюються у вчиненні незаконного збагачення, заздалегідь офіційно розривають шлюб у державних органах реєстрації актів цивільного стану, при цьому продовжують фактично проживати із дружиною та вести спільний побут. Мають місце випадки реєстрації суб'єктом злочину права власності на майно на осіб, які не є суб'єктами декларування й відомості про яких не підлягають декларуванню тощо.

Особа злочинця, будучи одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики незаконного збагачення, знаходить своє відбиття в способі вчинення й приховування, його «слідовій картині» та в предметі злочинного посягання.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368² КК України, є спеціальний суб'єкт, і, відповідно, притягненню до кримінальної відповідальності за вчинення злочину такого виду підлягає лише та особа, яка володіє ознаками спеціального суб'єкта. Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Відповідно до диспозиції ст. 368² КК України суб'єктом передбаченого цією статтею злочину може бути лише особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. До кваліфікованих видів злочину віднесено незаконне збагачення, учинене службовою особою, яка займає відповідальне (ч. 2 ст. 368² КК України) або особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 368² КК України)¹.

Згідно з п. 1 примітки до ст. 368² КК України особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». А саме такі особи, як: а) Президент України, Голова Верховної Ради України, його Перший заступник та заступник, Прем'єр-міністр України, Перший віцепрем'єр-міністр України, віцепрем'єр-міністри України, міністри, інші керівники центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступники, Голова Служби безпеки України,

¹ Див.: Драгоненко А. О. Суб'єкт незаконного збагачення / А. О. Драгоненко // Порівнял.-аналіт. право. – 2013. – № 3–2. – С. 254–256.

Генеральний прокурор України, Голова Національного банку України, Голова та інші члени Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим; б) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад, сільські, селищні, міські голови; в) державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування; г) військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби; г) судді Конституційного Суду України, інші професійні судді, члени, дисциплінарні інспектори Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, службові особи секретаріату цієї Комісії, Голова, заступник Голови, секретарі секцій Вищої ради юстиції, а також інші члени Вищої ради юстиції, народні засідателі і присяжні (під час виконання ними цих функцій); д) особи рядового і начальницького складу державної кримінально-виконавчої служби, податкової міліції, особи начальницького складу органів та підрозділів цивільного захисту, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України; е) посадові та службові особи органів прокуратури, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, дипломатичної служби, державної лісової охорони, державної охорони природно-заповідного фонду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної податкової політики та державної політики у сфері державної митної справи; є) члени Національного агентства з питань запобігання корупції; ж) члени Центральної виборчої комісії; з) поліцейські; и) посадові та службові особи інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим.

Досліджуючи такий елемент криміналістичної характеристики зазначеного злочину, як особа злочинця, слід ураховувати, що для обрання або призначення на перераховані посади кандидат повинен відповідати визначеним законодавством вимогам щодо досягнення певного віку, одержання освіти (не рідко вищої юридичної), здобуття певного досвіду професійної діяльності тощо. Тому суб'єкти цього злочину володіють власним високим рівнем загальних і спеціальних (у тому числі юридичних) знань або мають необхідні ресурси для безперешкодного одержання таких знань з інших джерел, у тому числі й від найближчого соціального оточення. Означене становить підґрунтя для усвідомлення потенційної можливості притягнення до відповідальності за незаконне збагачення та може бути використано ними з метою протидії розслідуванню шляхом своєчасного вчинення дій, спрямованих на маскування як самих фактів незаконного отримання у власність певних активів, так і джерел їх походження. Для цього ними можуть широкого використовуватися різні фікції, зокрема, у вигляді фіктивних правочинів і підставних осіб.

Тому при розслідуванні складних і заплутаних схем (технологій) незаконного збагачення слід визнати доцільним з'ясування горизонтальних і вертикальних зв'язків підозрюваних з іншими особами з метою встановлення кінцевого бенефіціара, прихованого за маскою номінального власника. Це завдання може бути виконано шляхом комплексного здійснення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, під час яких, передусім, повинні бути проаналізовані відкриті дані щодо осіб і активів, які містяться в різних державних реєстрах та електронних інформаційних системах або їх частинах, доступ до яких не обмежується їх власниками, володільцями або утримувачами чи не пов'язаний із подоланням системи логічного захисту.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Зазначений імперативний припис Основного Закону знайшов свій розвиток, зокрема, у формулюванні завдань кримінального провадження. Так, згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу та щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Відповідно до ч. 2 ст. 6 і ч. 2 ст. 19 Конституції України органи законодавчої, виконавчої й судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

При вирішенні питання стосовно можливості доказування законності незаконного збагачення за допомогою показань свідків необхідно виходити із визначення належності доказів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 85 КПК України належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Таким чином, показання свідків щодо законності набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, не будуть достовірними, а отже, не вважатимуться належними. Це випливає із того, що суб'єкт злочину, намагаючись приховати факт незаконного набуття активів, зазвичай, намагатиметься довести наявність законних підстав для такого набуття за допомогою сфа-

брикованих показань. Крім цього, імовірно, будуть також використовуватися сфабриковані документи.

Отже, показання свідків не будуть вважатися належними доказами через їх недостовірність. Проте відповідні показання неможливо безапеляційно не враховувати з огляду на те, що жоден доказ не має переваги над іншими. У разі використання відповідних показань, необхідно звертати увагу на інші обставини: чи мала можливість особа укласти відповідний правочин і виконувати його; чи задекларовано та сплачено податки з правочинів, на які посилаються особи як на підтвердження законності набуття активів, інші обставини, – усе це може бути встановлено шляхом аналізу податкових декларацій і майнового стану як особи – суб'єкта злочину, так і особи, з якою суб'єкт злочину, можливо, укладав правочини, на які останній посилається як на підтвердження своїх вимог і заперечень.

Належними доказами законності набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, будуть, насамперед, податкові декларації, банківські документи, достовірно укладені договори, витяги з реєстрів прав власності, а також інші письмові докази, у тому числі засоби аудіо-, відеозапису, висновки експертів і спеціалістів, особливо при проведенні товарознавчих та економічних судових експертиз, речові докази. Показання свідків не будуть належними доказами законності набуття активів, проте останні можуть відігравати допоміжну роль чи оцінюватися у зв'язку з іншими доказами.

У предметі доказування в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення необхідно враховувати першочергову необхідність установлення джерел походження активів уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування осіб, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. Ігнорування цього положення ускладнює доказування інших обставин, передбачених ст. 91 КПК України. Згідно з цією статтею в кримінальному провадженні, у тому числі й у кримінальному провадженні про незаконне збагачення, підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначали-

ся (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Наведений перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, має узагальнюючий і орієнтований характер. Залежно від учиненого кримінального правопорушення, перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, конкретизується та індивідуалізується, у тому числі й при незаконному збагаченні з урахуванням положень ст. 368² КК України. Правильне визначення цих обставин, їх усебічне, повне та об'єктивне дослідження дозволить значно підвищити ефективність і результативність доказування в кримінальному провадженні про незаконне збагачення.

У цілому важливість і суспільна значущість окресленої проблеми за-слуговує на систематизоване викладення криміналістичних рекомендацій щодо методики розслідування злочинів, передбачених ст. 368² КК України, а також особливостей тактики провадження окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій при розслідуванні злочинів цього виду та корупційних злочинів загалом у відповідних наукових статтях, монографіях, навчально-методичних посібниках тощо.

Таким чином, у сучасних умовах поширення злочинів корупційної спрямованості, серед яких особливе місце посідає незаконне збагачення, вельми актуальною та невідкладною постала проблема розроблення й запровадження ефективного механізму протидії цим кримінальним явищам. Створення такого механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії таким злочинам, реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства, ужиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої й судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки та техніки. Тому з метою належного криміналістичного забезпечення виявлення й розслідування незаконного збагачення вбачається доцільним розроблення та формування криміналістичної методики розслідування таких злочинів. Подальше наукове дослідження цієї проблематики, особливо в аспекті врахування сучасної ситуації електронного декларування депутатами та чиновниками, змін в антикорупційному законодавстві, КПК України, впливу міжнародно-правових стандартів має не лише теоретичне, а й вагоме практичне значення. Усе це свідчить про важливість, своєчасність і необхідність наукового обґрунту-

вання й розроблення криміналістичних рекомендацій протидії незаконному збагаченню та в подальшому їх упровадженню в практичну діяльність, що забезпечить підвищення ефективності, результативності та якості процесу досудового розслідування й судового розгляду зазначених злочинних проявів.

СИСТЕМА МЕР ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ НЕЗАКОННОМУ ОБОГАЩЕНИЮ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Шепитко В. Ю., Шевчук В. М., Белоус В. В., Керик Л. И.

Рассмотрены современные проблемы противодействия незаконному обогащению, которые исследуются с учетом международно-правовых, уголовно-правовых, криминалистических и уголовно-процессуальных аспектов. Проанализированы современное состояние и возможности создания, а затем внедрения в практику действенной системы мер противодействия незаконному обогащению, которая тесно связана с реформированием национального законодательства, приведением его в соответствие с международно-правовыми требованиями и стандартами, проведением неотложных мер, направленных на совершенствование следственной и судебной практики. С целью надлежащего криминалистического обеспечения выявления и расследования незаконного обогащения представляется целесообразным формирование криминалистической методики расследования таких преступлений. Обосновано, что информационной основой формирования оптимальной методики расследования незаконного обогащения выступает криминалистическая характеристика этого вида преступления.

Ключевые слова: незаконное обогащение, коррупция, преступления коррупционной направленности, криминалистическая характеристика незаконного обогащения, методика расследования незаконного обогащения.

SYSTEM OF COUNTERMEASURES AGAINST ILLICIT ENRICHMENT IN CONTEMPORARY CONDITIONS

Shepitzko V. Yu, Shevchuk V. M., Bilous V. V., Keryk L. I.

The paper deals with the contemporary problems of counteraction to illegal enrichment which research is carried out with taking into account international legal, criminal legal, criminalistical and criminal procedural aspects. The current state and the possibility of creating and then putting into practice an effective system of countermeasures against illegal enrichment, which is closely linked to the reforming of the national legislation, bringing it into compliance with the international legal requirements and standards, and to the realization of urgent measures aimed at improving investigative and judicial practice are analyzed. In order to elaborate a proper criminalistic ensuring detection and investigation of illicit enrichment, it seems appropriate to form a criminalistical

investigation technique of such crimes. It's substantiated that the information basis for the construction and realization of an optimal technique of investigation of the illegal enrichment serves a criminalistic characteristics of this type of crime. Correlated interrelations and interdependencies are traced between the elements of such characteristic. Taking into account these data, investigative leads during inquiry of the considered crimes are built and put forward. Elements of criminalistic characteristic such as the subject of a criminal assault, ways of committing, methods of concealment, typical traces, situation of committing of such offenses and the personality of the offender have an important significance for the construction of an investigation technique of illegal enrichment. Further scientific study of this problem has not only theoretical but also great practical value and demonstrates the importance, timeliness and the need for scientific substantiation and development of the criminalistic recommendations to counteract illicit enrichment and their introduction into the practical activity in future.

Keywords: *illicit enrichment, corruption, crimes of corruption orientation, criminalistic characteristic of illicit enrichment, investigation technique of illegal enrichment.*

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ АВТОМОБІЛІВ

Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. – Харків, 2003. – Вип. 62. – С. 126–133.

Останнім часом в Україні значного поширення набуває контрабанда автомобілів іноземного виробництва. Протягом останніх десяти років зафіксовані багаточисленні випадки, коли українські громадяни неодноразово виїжджали за кордон – у Німеччину, Польщу, інші країни Західної Європи, де встановлювали тісні зв'язки зі злочинними групами, які займалися викраденням престижних іномарок. Придбані такі автомобілі за підробленими документами ввозилися в Україну і після проходження митного контролю оформлювались у Державтоінспекції, після чого реалізовувались за цінами, нижче ринкових. За оцінками деяких експертів понад 70% іноземних автомобілів, ввезених в Україну і США, викрадено в країнах Західної Європи або зареєстровано з порушенням відповідних правил митного оформлення [11, с. 425, 426; 10, с.10; 4, с.146–169 та ін.].

Одним із основних структурних елементів методики розслідування контрабанди автомобілів є криміналістична характеристика цього виду злочину, під якою слід розміти узагальнену інформаційну модель (графічну й описову), що являє собою систематизований опис типових криміналістично значимих ознак цього різновиду контрабанди, які мають суттєве значення для її виявлення, розкриття й розслідування [12, с.3]. Розглянемо основні елементи криміналістичної характеристики контрабанди автомобілів.

Предметом злочинного посягання, як правило, є автомобілі останніх моделей – «Мерседес», «Вольво», «БМВ», «Ауді», «Опель» та ін. Це зумовлено тим, що вони є дорогим, податковоємким, швидколіквідним і високоприбутковим товаром. Підвищений попит на іноземні автомобілі на внутрішньому ринку України пояснюється відсутністю вітчизняних автомашин, які змогли б конкурувати з надійними, комфортабельними і престижними автомобілями іноземного виробництва.

Одна з особливостей автомобіля як предмета злочинного посягання – це наявність у нього індивідуалізуючих ознак, як-то: марка автомобіля, модель, рік випуску, колір, об'єм двигуна, номер кузова, номер двигуна, державний реєстраційний номер та ін. Усі ці дані фіксуються в технічному паспорті, реєстраційних, митних та інших документах на автомобіль. Тому встановлення точності, справжності й відповідності цих даних дає можливість ідентифікувати його при розслідуванні цієї категорії кримінальних справ.

Особливості автомобіля як предмета злочинного посягання, його власності й ознаки обумовлюють способи вчинення цього різновиду контрабанди: а) заниження митної вартості або даних про об'єм двигуна; б) необґрунтоване використання митних пільг при митному оформленні автомашини; в) видача чистого бланка митної декларації з необхідними реквізитами митного органу; г) переміщення через митний кордон автомобілів по фіктивних технічних паспортах і номерних знаках, нібито виданих ДАІ тієї чи іншої області; д) видача фіктивного підтвердження для органів ДАІ про митне оформлення автомобіля; е) переміщення автомобіля поза митним контролем тощо.

Спосіб учинення контрабанди автомобілів – це детермінована система дій злочинця по підготовці, виконанню та приховуванню незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон, а також по використанню результатів цієї діяльності. Аналіз митної й судово-слідчої практики, спеціальної літератури [10, с.169–174; 6, с.86–91; 5, с.80, 81; 2, с.344, 345; 11, с.425, 426; 1, с.429–431; 8, с.432–435] дає змогу виділити наступні способи контрабанди автомобілів іноземного виробництва:

1. *Виготовлення й видача заінтересованій особі підробленої митної декларації на автомобіль в одному екземплярі тільки для реєстрації в органах ДАІ без реєстрації такого оформлення в митному органі.* Працівник

митного органу за попередньою змовою із заінтересованою особою видає їй декларацію, у якій ним завчасно вписані всі реквізити автомобіля (модель, колір, об'єм двигуна, номерні агрегати), необхідні для реєстрації транспортного засобу в органах Державтоінспекції, і проставлена його особиста номерна печатка.

2. *Видача чистого бланка митної декларації з необхідними реквізитами митного органу.* Цей спосіб, виступаючи різновидом попереднього, полягає у видачі чистого бланка документа встановленого зразку органами ДАІ вже з необхідними реквізитами, гербовою печаткою, особистою номерною печаткою, а в деяких випадках і зі штампом про право відчуження и підписом працівника митного органу. Інші необхідні реквізити заінтересована особа заповнює самостійно. За оперативними даними в деяких регіонах існує «чорний ринок» таких бланків, а також високоякісних ксерокопій митних декларацій на автомобілі, рахунків-довідок, підтверджень про митне оформлення автомобілів тощо, вартість яких коливається від 200 до 1000 і більше доларів США. У такому випадку працівник митного органу або розраховує на халатність інспектора ДАІ, або ж знаходиться з ним у злочинній змові, в результаті якої останній отримує можливість «розмитнити» автомобіль шляхом прийняття за основу його реєстрації завідомо підроблену митну декларацію, тобто взагалі в обхід митниці. Однак таким же чином контрабанда може вчинюватися й без участі працівників митного органу.

3. *Виготовлення двох митних декларацій з різними відмітками про право на відчуження автомобіля.* При оформленні автомобіля в ДАІ в такий спосіб провадиться фактично його реєстрація з наданням митної пільги з відміткою в посвідченні про заборону відчуження протягом двох років. Проте у бланку документа для ДАІ ставиться протилежна відмітка «із правом відчуження», яка дає змогу заінтересованій особі вільно розпоряджатися автомашиною.

4. *Необґрунтоване використання митних пільг при митному оформленні автомобіля.* По суті, це такий же спосіб, що й вищевказаний, але при його використанні в документи не вносяться неправдиві дані. Обидва екземпляри декларації містять відмітку про пільгове митне оформлення, проте пільга використана незаконно, наприклад, у зв'язку з клопотанням фізичної або юридичної особи щодо автомобіля, який взагалі не підлягає оформленню в пільговому порядку, або щодо особи, яка за законодавством не має такої пільги. Якщо контрабанда пов'язана з поданням підроблених документів, що свідчать про надання будь-яких митних пільг, то дізнавачеві (слідчому) слід ознайомитися з нормативними актами, які регулюють порядок їх надання, перевірити, чи не були вони скасовані і чи може взагалі застосовуватися до такого транспортного засобу пільговий режим (наприклад, ця особа вже ввозила протягом року автомобіль без сплати мита).

5. *Використання митних пільг на підставі підроблених документів.* Часто документи, подані для оформлення автомашины, контрабандисти

підроблюють. Так, фальсифікують документи, що засвідчують факт купівлі автомобіля (контракти, рахунки-довідки тощо), документи про перетинання автомашиною митного кордону України або відповідні відмітки. Такий спосіб при легалізації крадених автомобілів найпоширеніший. З метою використання пільг здійснюються підробки відміток у закордонному паспорті власника автомобіля про перетин кордону у відповідний період часу при виїзді за кордон і при в'їзді в Україну. Працівник митного органу, як правило, може виявляє підробку в таких документах, проте у випадках змови із заінтересованими особами приймає їх для оформлення, а інколи й сам радить найбільш «ефективні» способи підробки.

6. *Заниження митної вартості автомобіля.* Способи заниження митної вартості автомобіля можуть бути найрізноманітніми: «відкрите» заниження вартості, для підтвердження якої працівники митниці не вимагають відповідних документів; заниження митної вартості шляхом використання підробленого контракту, інвойсу, договору купівлі-продажу; обґрунтування заниження вартості автомобіля тим, що останній немов би знаходився у пошкодженому стані, що зумовлювало необхідність його ремонту. Занижена вартість також може бути підтверджена і фіктивними актами оцінки автотехнічного бюро та інших експертних установ. Працівник митного органу має вжити всіх заходів для визначення достовірної митної вартості, однак бувають випадки, коли митник при змові із заінтересованою особою може й «погодитися» на занижену вартість.

7. *Заниження даних про об'єм двигуна.* Зазначений спосіб виступає різновидом попереднього, часто застосовується при нарахуванні митних платежів за ввезений автомобіль на підставі єдиної ставки: визначена кількість еку за один кубічний сантиметр об'єму його двигуна. Оскільки найдорожчі й найпрестижніші автомобілі мають двигуни великого об'єму, правопорушники в декларації його занижують. Це неважко виявити митникам шляхом огляду автомашини й перевірки даних про двигун за автомобільними каталогами, які знаходяться в митних органах і підрозділах ДАІ.

8. *Подання неправдивих відомостей про код товару за товарною номенклатурою зовнішньоекономічної діяльності (ТН ЗЕД).* У таких випадках за змовою з митником правопорушник при митному контролі замість автомобіля заявляє предметом переміщення запчастини до автомашини або ж якісь інші товари, які не обкладаються високими ставками митних платежів, чи замість легкового автомобіля заявляє вантажний і т.д.

9. *Подання неправдивих відомостей про митний режим.* Названий спосіб контрабанди має місце у випадках, коли замість випуску у вільний обіг автомобіля вказується режим його тимчасового ввезення під зобов'язання вивозу у визначений термін або режим транзиту через митну територію України і т.д. Це дуже поширений спосіб контрабандного ввезення автомобілів в Україну. Наприклад, тільки Полтавською регіональною митницею в 1997 р. було видано 405 посвідчень на право тимчасової реєстрації авто-

машин в органах ДАІ Полтавської області, переважна більшість яких так і не залишили межі країни; Криворізькою митницею в режимі тимчасового ввезення у цьому ж році було зареєстровано 554 транспортних засоби, причому всі автомобілі оформлялися з оплатою державі замість необхідних при чистому імпорті 2000 дол. США тільки 15 дол. за видачу посвідчення на тимчасову реєстрацію в органах ДАІ.

10. Незаконний випуск автомобіля зі складу тимчасового зберігання. Сутність цього способу полягає в тому, що у випадках, коли в результаті виявлення і затримання неоформлених або незаконно оформлених автомобілів, останні поміщаються на склад тимчасового зберігання. Заінтересована особа, яка не бажає сплачувати митні платежі, заявляє клопотання про випуск автомобіля зі складу, приміром, для доставки його в інший регіон для митного оформлення. Працівникові митного органу, який вступив із злочинцем у змову, можуть бути пред'явлені документи – паспорт із підробленим штампом про пропуску, підроблені документи контролю доставки тощо, які він і зареєструє. У таких ситуаціях, звичайно, автомобіль «зникає» без митного оформлення.

11. Видача фіктивного підтвердження для органів ДАІ про митне оформлення автомобіля. Згідно з вимогами чинного митного законодавства, міжвідомчих інструкцій Держмиткому та МВС України реєстраційним підрозділам ДАІ при реєстрації автомобілів по документах митного оформлення необхідно направити запит у відповідну митницю про підтвердження факту оформлення автомашини. Такі підтвердження надсилаються, як правило, на спеціальному бланку митного органу, або в телеграмі на адресу Державної автоінспекції. Заінтересована особа, вступивши у змову з працівником митниці, реєструє автомобіль за підробленими або фальсифікованими документами, в результаті чого митник видає завідомо підроблений документ, взагалі не проводячи перевірки або ж ігноруючи отриману інформацію, що автомобіль не оформлено. Вартість такого підтвердження залежить від вартості й престижності самого автомобіля та інших чинників.

12. Контрабандне ввезення автомобілів поза митним контролем. При вчиненні такого способу контрабандисти переміщують автомобілі поза визначеними митними органами України місцями (митниць, митних постів) або поза встановленим часом для проведення митного контролю. У таких випадках вони використовують «прозорість» митних кордонів України. З метою ухилення від митного контролю злочинці зазвичай використовують не традиційно існуючі магістралі транспортного прямування, а путивці (польові, степові, міжселищні), об'їзні дороги. «Легалізація» таких контрабандних автомобілів провадиться з використанням вищевказаних способів.

«Слідова картина» контрабанди. При вчиненні контрабанди шляхом фальсифікації митних та інших документів найпоширенішими: а) сліди підробки митних документів шляхом підчистки, дописування, травлення, заміни частин документів; б) сліди підробки відтисків, печаток і штамів.

Сліди заміни частин документа виявляються в основному в документах, що складаються з декількох аркушів. Ознаками заміни аркушів є ступінь їх забруднення, розбіжності в нумерації сторінок, у розмірах, кольорі, сорті паперу, у наявності зайвих ліній згинання або проколів від скріплювання, слідів підробки нумерації сторінок шляхом підмальовування, підклейки тощо. Для виявлення вказаних ознак використовуються лупи й мікроскопи або порівняльний перегляд усіх аркушів документа в ультрафіолетових та інфрачервоних променях.

Аналіз митної практики показав, що досить поширеними є випадки придбання правопорушником у невідомих осіб незаповнених бланків митної декларації з відбитком підроблених печаток і штампів митниці. Способи підробки, як правило, традиційні: використання кліше – мальованого паперового, саморобного рельєфного, виготовленого шляхом набору з друкарського шрифту, або вологе копіювання відбитків печаток зі справжніх документів.

Обстановка вчинення контрабанди автомобілів. Характерною особливістю контрабанди є те, що місце вчинення цієї категорії злочинів локалізується у просторі й обмежується невеликою площею. Місце вчинення таких злочинів у більшості випадків залежить від способу незаконного переміщення автомобіля через митний кордон (поза митним контролем, шляхом фальсифікації митних та інших документів тощо). В одному місці злочинці переміщують контрабанду, об'їжджаючи митниці, митні пости, в іншому – поза встановленим часом для проведення митного контролю, а в деяких випадках – тільки в зоні митного контролю, приховуючи предмети контрабанди від митного контролю.

У випадках, коли контрабанда здійснюється з використанням підроблених документів, можна виділити два місця: а) місце вчинення підготовчих дій (виготовлення, підроблення, оформлення документів); б) місце безпосереднього вчинення контрабанди. Місцем виготовлення документів зазвичай служить приміщення самої підприємницької структури або квартира особи, яка виготовляє такі документи, приміщення брокерської контори; місцем оформлення митних документів – внутрішня митниця за місцем проживання особи або знаходження підприємства, а при перетині кордону – прикордонна митниця, через яку переміщується автомобіль.

Вибір часу для виготовлення таких документів якимось певним закономірностям не підкорюється, оскільки ця дія може відбуватися як протягом усього робочого дня, так і після нього залежно від способу вчинення контрабанди та інших чинників. Отримання й оформлення документів у різних організаціях, підприємствах і на внутрішній митниці здійснюється у відповідні години їх роботи. Місцем вчинення контрабанди в таких випадках є зона митного контролю. Це в основному приміщення митниці, оглядова площадка автомобілів, борт морського чи річкового судна, спеціально відведені місця для проведення митного контролю, оглядові бокси та ін.

Особа злочинця. Узагальнення практики показує, що контрабанда належить до розряду «чоловічих злочинів», оскільки переважна їх кількість вчинюється чоловіками (94%). Останнім часом, правда прослідковується, тенденція зміни такого становища щодо зростання чисельності осіб жіночої статі, які займаються контрабандою цього виду. При цьому у злочинних угрупованнях, які спеціалізуються на кримінальному автобізнесі і діють за чітко відпрацьованими схемами і механізмами викрадення, переміщення й легалізації автомобілів, існують конкретний розподіл функцій і «спеціалізація» поміж їх членами. Так, у них існують: 1) група розвідки, яка займається пошуком відповідних автомобілів, вивченням маршрутів їх переміщення, місць парковки, звичок водіїв. Як правило, це мешканці того регіону, де викрадаються автомобілі; 2) технічна група, що об'єднує високопрофесійних водіїв, спеціалістів з автомобільних сигналізацій і безпосередньо викрадає автомобілі; 3) група, яка перебиває номери на агрегатах і підроблює документи – технічні паспорти, договори купівлі-продажу, страхові поліси, замінює номерні знаки; 4) група, що перевозить автомобілі за кордон, розроблює безпечні маршрути. Незрідка її члени мають корумповані зв'язки з працівниками митниці й ДАІ; 5) група легалізації й реалізації ввезених автомобілів, члени якої встановлюють тісні зв'язки з працівниками ДАІ й митниці [11, с.426; 3, с.24]. Ця група також реалізує контрабандні автомобілі через ринок, посередників, комісійні площадки й підшуковує клієнтів-замовників на престижні іномарки.

Список літератури:

1. *Андрейко В. В.* Контрабанда автомобільного автотранспорту // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. Т.10. – С. 429–4314.
2. *Бутузов В. О., Камлик М. І.* Економічна злочинність у сфері зовнішньоекономічної діяльності // Тіньова економіка та організована економічна злочинність: Навч. Посібник / Сущенко В. Д., Камлик М. І., Предборський В. А. та ін. / За ред. Предборського В. А. – К., 1999. – С. 344, 345.
3. *Галас Я.* Ровенские аферисты ввезли в Украину более тысячи контрабандных иномарок на десятки миллионов долларов // Факты. – 26 янв. – 2001. – С. 24.
4. *Гармаев Ю. П.* Должностные преступления в таможенных органах. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 146–169.
5. *Гулько С.* Три найпопулярніші способи ввезення автотранспорту в Україну // Галицькі контракти. – 1999. -№ 24. – С. 80, 81.
6. *Диканова Т. А., Осипова В. Е.* Борьба с таможенными преступлениями и отмыиванием «грязных» денег: Метод. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 268с.
7. *Ларичев В. Д., Гульмитдинова Н. С.* Таможенные преступления. – М.: Экзамен, 2001. – 608с.

8. Максименко В. М. Деякі проблеми виявлення та припинення контрабанди автотранспорту // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. Т.10. – С. 432–435.
9. Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. -№ 5. – С.61–62.
10. Расследование контрабанды: Практ. пособие // Богданович А. А., Гармаев Ю. П., Диканова Т. А. и др. – М.: Юристъ, 1999. – 208с.
11. Ружило М. М. Деякі аспекти боротьби з контрабандою автотранспорту // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. – Т. 10 – С. 425–426.
12. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди: Навч. посібник. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. – 50 с.

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ

Митна справа. 2002. № 4. С. 38–49.

Криміналістичне тлумачення способу вчинення злочину значною мірою відрізняється від його кримінально-правового тлумачення. Це зумовлено насамперед розходженням об'єктів дослідження та завдань, на які вони спрямовані. Для криміналістики на перший план виступають ознаки способу вчинення контрабанди, які відбиваються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що дозволяє зорієнтуватися у вчиненому діянні й накреслити найбільш оптимальні методи його розкриття. Тому в криміналістичному аспекті спосіб учинення злочину охоплює масу ознак, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів і встановлення ознак злочину. Так, нервовий стан, неприродна поведінка, скутість, утрудненість рухів при проходженні громадянами митного контролю часто мають орієнтуюче значення і вказують на можливе вчинення контрабанди.

Ще Б. М. Шавер писав, що «методика розслідування окремих видів злочину завжди визначається методами вчинення злочину. При розробці окремих методик завжди доводиться йти від методу вчинення злочину до методу його розкриття» [28, с. 46].

Стосовно контрабанди спосіб вчинення – це детермінована система дій злочинця по підготовці, виконанню та приховуванню незаконного переми-

щення предметів контрабанди через митний кордон, а також по використанню результатів цієї діяльності.

Для формування криміналістичної характеристики контрабанди способів її вчинення і розробка методики розслідування вимагають не тільки збору й аналізу даних про існуючі в кримінальній практиці способи, а й їх систематизації. Справедливим є зауваження І. Ф. Герасимова, що «в криміналістиці, як і в інших науках, важко розраховувати на успіх у наукових дослідженнях без використання різноманітних групувань, класифікацій, систем» [5, с. 151].

Аналіз сучасної криміналістичної літератури свідчить, що способи контрабанди класифікуються по-різному. Так, Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Росинська виділяють дві групи способів контрабанди:

а) *способи таємного переміщення через митний кордон*: використання таємних стежин, обхідних доріг з метою обійти пункти митного контролю; переміщення об'єктів контрабанди у спеціально обладнаних тайниках у транспортних засобах; переміщення об'єктів контрабанди, замаскованих під об'єкти, які не потрібно декларувати і з яких не стягується мито; таємне переміщення об'єктів шляхом використання з цією метою порожнин тіла й органів людини;

б) *способи обману митних органів*, за допомогою підроблених документів; з використанням фальсифікації пломб, печаток, ідентифікаційних знаків і т.п.; шляхом недостовірного декларування предметів, що перевозяться [20, с. 775]. На наш погляд, така класифікація не охоплює всіх способів контрабанди, багато з них залишаються поза увагою дослідження, немає єдиної основи класифікації.

Автори практичного посібника «Розслідування контрабанди» по суті перелічують групи способів контрабанди, які закріплені у Кримінальному й Митному кодексах: переміщення товарів поза митним контролем, шляхом приховування від митного контролю; шляхом обманного використання документів або засобів ідентифікації; недекларування або недостовірне декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон [21, с. 15–19].

Класифікація, запропонована І. А. Ніколайчуком, вирізняє теж дві групи способів контрабанди:

а) *легальні (відкриті)* способи контрабанди: ненасильницькі – шляхом обманного використання документів і засобів ідентифікації та недекларування й недостовірного декларування (вони можуть мати таємний і відкритий характер); насильницький – шляхом прориву митного кордону всупереч прямій забороні працівників митниці;

б) *приховані (таємні)* способи контрабанди: переміщення об'єктів шляхом незаконного перетинання кордону і шляхом приховування об'єктів від контролю.

Обидві групи способів контрабанди можуть використовуватися як особисто контрабандистом, так і без його безпосередньої участі. В основі такої класифікації покладено такий критерій, як легальність (відкритість) способу контрабанди [15, с. 217].

На наш погляд, на основі узагальнення й аналізу судово-слідчої практики, враховуючи практичну спрямованість дослідження, способи вчинення контрабанди доцільно класифікувати на три основні групи: а) переміщення поза митним контролем; б) переміщення шляхом приховування від митного контролю; в) комбіновані способи контрабанди. Розглянемо ці способи детальніше.

1. Способи вчинення контрабанди з використанням переміщення поза митним контролем. Сутність цього способу охоплює різноманітні дії контрабандиста по переміщенню товарів, предметів і речовин поза визначених митними органами України місць (митниць, митних постів) або поза встановленим часом для проведення митного контролю. У даному випадку не має значення, чи використовувалися злочинцем які-небудь способи приховування предметів, чи ні.

Даний спосіб найбільш характерний для митниць, розташованих на кордонах України з Російською Федерацією, Білоруссю та Молдовою і зумовлений у першу чергу існуванням «прозорих» або в більшості місць «розмитих» кордонів.

Переміщення товарів поза митним контролем найчастіше здійснюється *шляхом об'їзду митних постів легковими та вантажними автомобілями*. У таких випадках, з метою ухилення від митного контролю, контрабандисти, як правило, використовують не традиційно існуючі магістралі транспортного прямування, а путівці (польові, степові, міжселищні), об'їзні дороги. При цьому правопорушники заздалегідь готуються до вчинення контрабанди в такий спосіб. Наприклад, при переміщенні товарів автотранспортом вони виписують фіктивні товарно-транспортні документи у прикордонний український населений пункт, а в разі затримання використовують їх для підтвердження версії, що вони «не мали наміру перетинати кордон», а лише «заблукали». Тому у випадку виявлення контрабанди товарів, здійсненої шляхом об'їзду митниць, працівникам митних органів необхідно звертати посилену увагу на оформлення процесуальних документів, повною мірою освітити всі обставини за допомогою схем і фотографій, вказувати маршрут пересування транспорту, наявність дорожніх та інших знаків.

Значно рідше на практиці зустрічаються випадки переміщення контрабанди *шляхом обходу місць митного контролю пішоходами*. При цьому для обходу місць митного контролю використовуються найрізноманітніші хитрощі. Так, перетинаючи Овруцьку митницю й митні пости Мозирської митниці Республіки Білорусь, контрабандисти при під'їзді до митного посту виходили з автомобіля і переміщували наркотики на собі через ліс стежками поза місцем його розташування. Після проїзду автомобіля через митний

пост і виїзду за його межі (приблизно через 2 км) наркоперевізники знову сідали в автомобіль і прямували далі [16, с. 13]. В іншому випадку в аеропорту «Бориспіль» мало місце переміщення наркотиків за допомогою бортпровідниці шляхом обходу зони митного огляду.

У міжнародній практиці зустрічаються й *інші способи* ухилення від митного контролю, зокрема шляхом використання тварин, спеціально виготовлених літальних пристосувань, торпед, трубопроводів тощо. Наприклад, відомі факти, коли для контрабандного транспортування спирту з Канади в США використовувався трубопровід, прокладений на дні озера, а також заповнені спиртом торпеди, що запускалися з підводних човнів у визначений район узбережжя, де вони виловлювалися співучасниками [26, с. 30].

2. Способи вчинення контрабанди шляхом приховування від митного контролю. Це найпоширеніша група способів здійснення контрабанди. Приховування від митного контролю предметів контрабанди являє собою будь-який спосіб утаювання, зокрема: використанням тайників або інших засобів «фізичного приховування», що утруднюють візуальне виявлення контрабанди; надання одним предметам вигляду інших; подання митному органу як підстави для переміщення предметів підроблених документів або таких, що одержані незаконно, містять неправдиві дані чи є підставою для переміщення інших предметів.

Наше дослідження показало, що в основному застосовуються три способи приховування від митного контролю:

- а) тайники (6%);
- б) інші способи «фізичного приховування», що ускладнюють візуальне виявлення контрабанди (63%);
- в) фальсифікація митних та інших документів (31%).

2.1. Переміщення шляхом використання тайників. У міжнародній митній практиці під тайниками прийнято вважати спеціально виготовлені, обладнані або пристосовані сховища, конструктивні ємності, порожнини транспортних засобів, багажу та інші предмети, що попередньо підлягали розборці, демонтажу або переобладнанню [27, с. 197; 19, абз.3 п.4]. Контрабандні тайники з певною мірою умовності можна поділити на два види:

а) *спеціально виготовлені* для прихованого переміщення предметів контрабанди, наприклад, магнітні контейнери, прикріплені до транспортних засобів у важкодоступних місцях; створені додаткові порожнини, ємності, не передбачені заводською конструкцією в транспортних засобах (автомобілях, літаках, поїздах); подвійні стінки у паливних і водяних баках, в аташекейсах, валізах. Наявність таких тайників змінює конструктивні форми і порушує функціональне призначення транспортного засобу. Так, гр-н Колумбії намагався доставити в Італію 5,84 кг кокаїну, що був прихований у двох валізах у спеціально виготовлених тайниках [1]. В іншому випадку громадянин Білорусії намагався перемістити через кордон 35,4 кг макової

соломки з використанням для цього спеціально виготовленого кустарним способом подвійного днища в авто мобільному причепі [2];

б) спеціально обладнані, пристосовані з метою контрабанди конструктивні ємності, порожнини предметів, що попередньо розбиралися, демонтувалися або ж переобладнувалися (наприклад порожнини циліндрів, повітряні фільтри автомобілів, трубчасті конструкції). Так, у митній практиці мали місце випадки приховування наркотиків у трубчастій рамі шасі автомобіля [14, с.4].

Аналіз практики виявлення контрабанди в транспортних засобах свідчить, що використовуються різноманітні існуючі й обладнані пристрої, порожнини, в яких можна ховати предмети контрабанди. Найбільш поширені місця приховування контрабандних предметів в автотранспорті – це шини ходових та запасних коліс, спеціально переобладнані або ж виготовлені паливні та водяні баки, скрині для інструмента з подвійними стінками та днищами, простір за передньою панеллю та декоративною обшивкою кабіни, порожнини між подвійними стінками вантажного приміщення, тайники, спеціально обладнані в балках, лонжеронах і шасі автомашини, та ін.

На залізничному транспорті для приховування найчастіше використовуються міжстельові простори, туалети, ящики для сміття, опалювальні печі вагонів, ями для постільної білизни, тайники в службових купе, акумуляторні ящики, плафони освітлення, різноманітні ніші, сидіння та спинки диванів, порожнини в столиках, у поруччях, попередньо розряджені вогнегасники тощо. Дати їх вичерпний перелік і уявити політ фантазії та винахідливості контрабандистів практично неможливо, особливо стосовно літаків, морських та річкових суден. У Польщі, наприклад, видано «Каталог контрабандних тайників», які використовуються моряками на торговельних суднах, де описано 500 таких місць [9, с. 33; 29].

Вважаємо, що й в Україні також доцільно було б підготувати подібні каталоги довідкового характеру за видами транспортних засобів, проаналізувавши й використавши вітчизняний і міжнародний досвіди.

2.2 Переміщення шляхом використання різних способів «фізичного приховування». Під «фізичним приховуванням» слід розуміти створення умов, за яких ускладнено візуальне виявлення предметів контрабанди під час митного контролю [10, с. 441]. Вважаємо, що визначення, яке використовується в ст.115 МК України – «інші способи, які утруднюють виявлення предметів» є не зовсім вдалим. Повніше розкриває зміст і сутність цих способів поняття «інші способи фізичного приховування, що ускладнюють візуальне виявлення предметів».

На нашу думку, їх необхідно деталізувати. У залежності від об'єктів митного контролю до «інших способів» приховування можна віднести способи «фізичного приховування» контрабанди:

- а) безпосередньо на тілі контрабандиста;
- б) в тілі людини (у внутрішніх порожнинах та ковтальним способом);

- в) безпосередньо в одязі, взутті й особистих речах;
- г) в особистому багажі й ручній поклажі;
- д) у легальних товарах і вантажах;
- е) у транспортних засобах;
- є) у міжнародних поштових відправленнях.

Приховування безпосередньо на тілі контрабандиста найчастіше має місце при переміщенні наркотиків, ювелірних виробів. При цьому використовуються спеціально пошиті натільні пояси, заколки у волоссі, натільна білизна, колготки, іноді обмотують і приклеюють предмети до тіла скотчем, використовують гіпс на різних частинах тіла тощо. Так, при проходженні митного контролю у громадянина України К. було виявлено 300 грам наркотиків, які він намагався перемістити через кордон шляхом приховування в спеціально виготовленому поясі, що знаходився під одягом на його тілі.

Приховування в тілі людини здійснюється ковтальним способом і шляхом використання внутрішніх порожнин.

Під *ковтальними способами* приховування розуміють випадки ковтання наркотиків, золота та інших предметів з метою їх контрабандного переміщення через кордон. Як правило, наркотики вміщують у капсули, пластикові кульки, презервативи, напальчники, їх змащують і проковтують. У шлунку людини вміщується до 2-х кг наркотиків, тримати в собі такі «об'єкти» вона може до 48 год. Іноді такі ризиковані способи закінчуються летально. В аеропорту «Бориспіль» з літака було знято пасажира з Африки з симптомами отруєння, врятувати якого лікарям не вдалося. Розтин показав, що він перевозив у шлунку героїн у запаяних целофанових пакетах, обмотаних чорною ізоляційною стрічкою. За даними спеціалістів, вартість наркотиків становить 100 тис. до ларів [3, с.1]. При цьому слід враховувати, що переміщення наркотиків шляхом ковтання є найбільш характерним для громадян Нігерії, які слідуєть транзитом через Україну [8, с.12].

Внутрішньо-порожнинні способи передбачають приховування предметів контрабанди в порожнинах людського тіла – анальному отворі та в жіночих статевих органах. Упаковуються наркотики, ювелірні вироби таким чином, як і при ковтальному способі. Ці «контейнери» переважно циліндричну форму – 5–6 см у довжину та 2 см у діаметрі. Так, вилітаючи з Борисполя в Дамаск, громадянка Д. намагалася вивезти 60 грам кокаїну, який було попередньо вкладено у презерватив і сховано в анальному отворі.

Інколи мають місце випадки використання тварин (собак, котів, верблюдів), яких контрабандисти примушують ковтати подібні «контейнери» і в такий спосіб перевозять через кордон наркотики. Вартий уваги наступний приклад з міжнародної практики. У Женевському аеропорту було затримано вченого з Тайланда, який віз із собою п'ять кобр. Митники звернули увагу на дивне стовщення в однієї з них. При розтині змії виявилось, що в її в шлунку знаходилася скляна колба зі 110 г наркотику [24, с. 57,58]

При приховуванні безпосередньо в одязі, взутті та особистих речах контрабандиста часто використовують головні убори, потайні кишені, вшиті під підкладкою, ручки парасольок, палиць, мило, тюбики з-під зубної пасти, каблучки, устілки, підшви взуття тощо. Іноді наркотики запікають у хліб, пироги, зашивають у пелюшки для немовлят, під підкладку піджака, герметично закривають у консервних банках, приховують у пачках з-під сигарет, просочують бинти, набивають маковою соломкою м'які іграшки і т.п. Так, у процесі митного контролю поїзда в купе вагона на верхній полиці було знайдено мішок і велику м'яку іграшку-медвежа білого кольору, всередині якої знаходилося 12,5 кг макової соломки. В іншому випадку контрабандист намагався перемістити в одязі на собі 282,2 г ацетиленованого опію, яким він насичив шматок медичного бинта розмірами 8 на 13 см і зашив під підкладку піджака [16, с. 8,11]. Тільки в 1996 р. митними органами України в 45 випадках було виявлено 130,877 кг наркотиків, прихованих в особистих речах пасажирів.

Предмети контрабанди можуть приховуватися від митного контролю в особистому багажі та ручній поклажі контрабандиста, які знаходяться при ньому або прямують окремо. Це може бути подвійне дно валізи, рюкзака, портфеля (кейса), сумки, порожнини в їх ручках, у гумових колесах дитячої коляски, каркас рюкзака тощо. За даними митних органів України у 1996 р. у 36 випадках контрабандисти перевозили наркотичні засоби (109,348 кг), які були приховані від митного контролю в ручній поклажі.

Використовуючи різноманітні прийоми приховування, злочинці вдаються до унікальних хитрощів. Так, американськими митниками на мексиканському кордоні було вилучено 26 кг марихуани з живота небіжчика, якого родичі перевозили з Мексики в США Після поховання трупа злочинці планували розкопати могилу й витягти з мерця упаковку з наркотиками [18, с. 41].

Певний інтерес становить спосіб переміщення контрабанди шляхом дублювання ручної поклажі контрабандиста, який полягає в наступному. Контрабандист підготовлює дві аналогічні ручні поклажі (валізи, дорожні сумки, портфелі). Першу ручну поклажу («чисту», тобто без наркотиків) злочинець спеціально залишає в багажному відділенні, а з другою, в якій виготовлено тайник і приховано наркотик, він іде на митний контроль. У випадку, коли митник вимагає відкрити ручну поклажу для огляду, контрабандист відмовляється від неї і заявляє, що він має ідентичну поклажу, а ця чужа, яку він взяв помилково. Після цього в багажному відділенні «знаходиться» його власна («чиста») поклажа, яку він упізнає і пред'являє для контролю [8, с. 13].

Практика свідчить, що контрабандисти використовують надзвичайно широкий спектр прийомів по приховуванню контрабанди в легальних товарах та вантажах. Наприклад, зручним «контейнером» для перевезення наркотиків є апельсини й лимони. Ящик апельсинів вагою 25 кг містить 16 кг справжніх апельсинів, а 9 кг – «фальшивих», у які через невеликі отвори вводиться по 150 г наркотиків. Виготовляються «фальшивки» з воску

або ж синтетичних матеріалів. Один такий «ящик-посилка» оцінюється в декілька мільйонів доларів [24, с. 51].

У митній практиці часто мають місце випадки, коли злочинці здійснюють *приховування шляхом камуфлювання предметів контрабанди*. Камуфлювання – це спосіб маскування, який використовується з метою контрабандного переміщення і полягає у зміні зовнішнього вигляду предметів, їх зовнішніх ознак: форми, стану, упаковки, ярликів, етикеток тощо. Це може бути розбирання предметів та окреме переміщення їх складових частин, надання одним предметам (товарам) вигляду інших тощо. Наприклад, зброя, спеціально пристосована для стрільби, може бути закамфлювана під будь-які предмети побуту: авторучку, запальничку, коробку сигарет. У таких випадках камуфляж є таким оформленням зброї, при якому конструктивно змінюються її зовнішні характерні ознаки, що дозволяє віднести зброю до побутових предметів. Як правило, такого типу пристосування виготовляються в заводських умовах за замовленням спеціальних служб іноземних держав, тому їх дуже важко відрізнити за зовнішнім виглядом від звичайних аналогічних предметів.

2.3. Переміщення шляхом фальсифікації митних та інших документів. Цей спосіб вчинення контрабанди має достатньо широке використання в митній практиці. У 1995 р. митними органами України було виявлено 214 випадків вчинення контрабанди шляхом фальсифікації митних та інших документів (14% від усіх порушених кримінальних справ), у 1996 р. – 217 (21%), у 1997 р. – 321 (34%), у 1998 р. 372 – (51%), у 1999 р. 445 – (60,3%). Отже, простежується стійка тенденція до зростання контрабанди таким способом.

Вчинення контрабанди зазначеним способом охоплює різні дії контрабандиста, що виражаються у поданні митному органу як підстави для переміщення через митний кордон предметів контрабанди підроблених документів, отриманих незаконним шляхом, або ж таких, що містять неправдиві дані.

Узагальнення практики показало, що найчастіше з метою приховування від митного контролю предметів контрабанди злочинці використовують *документи, що містять неправдиві дані*, у яких «відомості щодо суті угоди, найменування, асортименту, ваги, кількості чи вартості предметів, щодо їх відправника чи одержувача, щодо держави, з якої вони вивезені чи в яку переміщуються, тощо не відповідають дійсності» [19, п. 4]. Вони є справжніми за формою, але містять недостовірні відомості. У таких випадках має місце так звана інтелектуальна підробка (внесення в документи неправдивих відомостей).

З цієї метою, як правило, використовуються митні декларації, у яких зменшується кількість товару, записуються предмети (товари) іншими найменуваннями тощо. Так, у міжнародному пункті пропуску «Тиса» (Закарпатська обл.) при догляді двох автомобілів було виявлено 4 тис. ящиків сигарет «Мальборо», прихованих за тюками бавовни. Документи були оформлені на бавовну, яка перевозилась в Італію. Контрабандна партія оцінена в 2 млн. дол. США [11, с.1]. У 1997 р. у Харкові мало місце, за словами Гене-

рального секретаря Всесвітньої митної організації, «найбільше затримання в Україні та країнах Східної Європи» кокаїну (понад 600 кг), що за документами переміщувався як полімери [12, с. 1].

Приховування від митного контролю шляхом використання підроблених документів може виявлятися як у частковій зміні первинного змісту справжнього документа (шляхом підчистки, підробки, виправлення тощо), так і в повному виготовленні фальшивого документа – від бланка до підписів, печаток і штампів. Підробленими слід вважати як фальшиві, так і справжні документи, до яких внесено недостовірні відомості чи окремі зміни, що перекручують зміст інформації щодо фактів, які ними посвідчуються, а також з підробленими відбитками печаток, штампів, підписами тощо [19, п. 4]. У даному випадку має місце так звана матеріальна підробка.

Характерним є використання контрабандистами митних декларацій (форма Т-6) з відбитками підробленої особистої номерної печатки інспектора митниці й підробкою його підпису. Часто подаються: декларації з митниць, які не здійснюють пасажирських операцій; декларації з відбитками печаток митниць старого зразка; справжні декларації із внесеними змінами шляхом підчистки, дописування і т.д.

Приховування від митного контролю з використанням документів, одержаних незаконним шляхом, передбачає одержання справжніх документів, що надають право на переміщення предметів через митний кордон особи, яка такого права не має, тобто такі документи особа здобула за відсутності законних підстав або з порушенням установленого порядку [19, п. 4]. До таких належать документи, отримані за допомогою хабара, погроз, фізичного примусу, обману. Це може виявлятися в незаконному оформленні працівником митниці вантажної митної декларації без належного митного оформлення вантажу, а також вивезенні за кордон товарів, що підлягають ліцензуванню, за ліцензією, одержаною за хабар.

3. Комбіновані способи вчинення контрабанди. Аналіз митної та судово-слідчої практики дозволяє стверджувати, що розглянуті способи незаконного переміщення предметів контрабанди можуть використовуватися як окремо, так і в поєднанні між собою шляхом найрізноманітніших кількісних і якісних комбінацій, створюючи при цьому так звані комбіновані способи контрабанди. У криміналістичній літературі зустрічається термін «змішані способи злочину», який вважаємо, є не досить точним, оскільки поняття «змішаний» означає «створений шляхом змішування чогось». Комбінований – це створений шляхом поєднання, складення в яку-небудь комбінацію [17, с.280; 4, с. 368].

Пропонуємо серед комбінованих способів вирізняти наступні.

3.1. Способи вчинення контрабанди з використанням фіктивного транзиту¹. Це один з найвитонченіших способів комерційного шахрайства при

¹ Поняття «фіктивний транзит», на нашу думку, є більш вдалим, ніж «псевдотранзит» чи «лжетранзит».

незаконному переміщенні підакцизних товарів, стратегічної сировини та інших товарів. Сутність фіктивного транзиту припускає два види злочинної діяльності: вивантаження контрабандного товару на території України та його реалізацію, так званий перерваний транзит, завантаження товару на транзитній території та вивіз його за кордон.

Організатором здійснення *контрабанди з використанням перерваного транзиту*, як правило, виступає громадянин України або іноземець. Завчасно підшукується фірма або приватний підприємець, наприклад, з Росії. Змовники попередньо обговорюють механізм здійснення контрабанди. Укладається контракт в Угорщині про поставку товару в Росію. При переміщенні через митний кордон України вантаж оформляється як транзитний. Проте після ввозу товару на територію України його розвантажують і реалізують, а працівник митниці за певну платню (5–10% від митної вартості вантажу) оформляє документи на транзитний автомобіль, який нібито виїхав із товаром за місцем призначення в Росію.

При вчиненні контрабанди з *використанням завантаження контрабандного товару на транзитній території з метою вивозу за кордон* укладається договір, приміром, між молдавською фірмою А. й німецькою Б. на поставку кольорового металу в Німеччину. За документами машини завантажуються міддю в Молдавії і транзитом через Україну перевозяться в Німеччину. Проте насправді в'їжджають вони через українську митницю порожніми, опломбовані і прямують для завантаження в Київ. Потім на вантаж знову ставляться пломби молдавської митниці, а далі він як транзитний, без сплати мита, переміщується через кордон України. При цьому супроводжувальні документи є дійсними й оформленими бездоганно [7, с.35]. Такі контрабандні операції здійснюються не тільки з металами, але й з стратегічно важливою сировиною, спиртними напоями, сигаретами, продуктами харчування тощо.

Так, у 1994 р. була розкрита організована злочинна група контрабандистів, яка тривалий час займалася контрабандою з використанням фіктивного транзиту. Під час проведення митного контролю Рава-Руською митницею було виявлено підроблені документи російської фірми «Ніка» на право переміщення транзитом через територію України 24 т бронзи. Проведене митне розслідування встановило, що автомобіль було завантажено бронзою на території України, а бронза перевозилася в Німеччину з використанням підроблених документів [6, с. 10].

В іншому випадку вантаж направляється на адресу реально існуючої української фірми, яка уклала відповідний контракт на поставку саме таких товарів. Для перевезення використовують закордонну фірму-перевізника. Після доставлення вантажу до місця призначення він перехоплюється злочинцями, які видають себе за представників фірми-отримувача та митників. На документах проставляються відбитки підроблених печаток фірми і мит-

ниці. Справжній одержувач, як правило, звертається в органи внутрішніх справ із заявою про викрадення вантажу. В митній практиці мають місце й інші схеми фіктивного транзиту [13, с. 189–192].

За даними Державної митної служби України тільки у 1995 р. було припинено «псевдотранзит» 4-х тис. товарних партій, причому всі їх власники не були громадянами України. З початку 1996 р. було взято під контроль 10% транзитних вантажних автомобілів з підакцизними товарами. Результат – затримано 199 машин, власники яких намагалися реалізувати товар на території України, хоча ввозився він як транзитний вантаж [22, с. 2,3]. В Одеській області встановлено 137 фактів розвантаження на території України підакцизних товарів, оформлених як транзит. Порушено кримінальну справу щодо інспектора Одеської митниці, який здійснював фіктивне оформлення подібних вантажів, використовуючи підроблені печатки і штампи різних митниць України та Росії [23, с. 32].

3.2. Способи вчинення контрабанди за сприяння осіб, які здійснюють митний контроль. Цей спосіб вчинюється наступним чином. Наприклад, працівник митного контролю за попередньою змовою з контрабандистами за хабар навмисно пропускає через митний контроль предмети контрабанди. В окремих випадках можлива бездіяльність посадових осіб і при вчиненні контрабанди організованою групою. Приміром, інспектор митниці входить до складу організованої групи і згідно з розподілом у ній ролей при здійсненні функцій митного контролю пропускає контрабандний вантаж як «машину-невидимку» без проведення митного огляду. Ця злочинна бездіяльність здійснюється посадовцем з використанням службового становища за мотивами особистої зацікавленості.

Підсумовуючи дослідження проблеми систематизації способів контрабанди, слід зазначити, що навести вичерпний перелік можливих способів вчинення контрабанди навряд чи можливо, тому що вони під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників постійно змінюються і доповнюються новими, раніше не відомими способами. З огляду на це *вважаємо за доцільне створити в Україні систему накопичення інформації про найбільш типові способи вчинення контрабанди.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Бориспільського міського суду Київської області. Кримінальна справа № 1–43 за 1995 р.
2. Архів Київського обл. суду. Кримінальна справа № 2–77 за 1996 р.
3. Африканские «верблюды» в Украине // Всеукр. ведомости. – 1996, № 45.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики. – В 3-х т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристь, 1997. – 480 с.
5. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступления. – Свердловск: Средне-Уральск. кн. изд-во, 1975. – 184 с.

6. Доповідна записка про стан та результату роботи по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил в 1994 році. – К.: ДМКУ України, 1995. – С. 10.
7. Ермоленко А. Когда родился молдаванин, украинские ж/д заплакали // Бизнес – 1996, № 22.
8. Інформаційний бюлетень. – К.: ДМС України, 1997, № 4(11).
9. Колосова В. И. Ответственность за контрабанду. Борьба аппаратов БХСС со спекуляцией контрабандными товарами. – Горький: ГВШ МВД СССР, 1987.
10. Комментарий к Таможенному кодексу РФ. – М.: Спарк, 1996. – 624 с.
11. Контрабанда на 2 миллиона // Всеукраинские ведомости. – 1996, № 117.
12. Контрабандная сенсация // Вечерний Харьков. – 1998, 5 марта.
13. Крикун О. О. Проблеми організації боротьби з митними правопорушеннями при переміщенні транзитних вантажів // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. – Т. 10.
14. Кочоровски Е. За дальнейшее усовершенствование форм сотрудничества в области контрабанды // Социалистический таможенный контроль. – 1971, № 3.
15. Николайчук И. А. Скрытие преступлений как форма противодействия расследованию. М., 2000. – 223 с.
16. Обстановка на кордонах // Інформ. бюл.. – К.: ДМС України, 1997. – № 3(10).
17. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. – М.: Лзъ, 1995. – 928 с.
18. Панов В. П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М.: Юристъ, 1993. – 160 с.
19. Про судову практику по справах про контрабанду і порушення митних правил: Пост. Пленуму Верхов. Суду України від 26.02.1999 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000): У 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. – К.: А. С. К., 2000. – Т. 2.
20. Расследование контрабанды / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р. // Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Белкина Р. С.-М,НОРМА-ИНФА,1999.
21. Расследование контрабанды: Практик. пособие./ Богданович А. А., Гармаев Ю. П., Диканова Т. А. и др. – М.: Юристъ, 1999.
22. Транзит под контролем // Таможня: Прилож. к жур. «Деловая жизнь». – 1996, № 9.
23. Транзит в Україні легко розвантажити, щоразу важче сховати // Галицькі контракти. – 1996, № 34.
24. Угаров Б. Н. Международная борьба с контрабандой. – М.: Междунар. отнош., 1981. – 216с.
25. Угаров Б. М. У таможенного барьера. – М.: Междунар. отнош., 1975. – 216 с.
26. Чмель Г. Н. Малая таможенная энциклопедия / Под ред. В. Е Драганова. – М.: АОЗТ «Терминал А. Е», 1997. – 280 с.
27. Шавер В. М. Об основных принципах частной методики расследования преступлений // Соц. законность. – 1938, № 1.
28. Piesuch H. Sladem contrabandy. – Warszawa: Wudaw. spozdzielcze, 1990. – 258 s.

«СЛІДОВА КАРТИНА» КОНТРАБАНДИ

Митна справа: Науково-аналіт. журн. з питань митної справи. № 3. 2000. С. 18–26.

Вчинення контрабанди спричиняє виникнення великої кількості найрізноманітніших слідів, які разом з іншими джерелами інформації дозволяють не лише правильно кваліфікувати скоєне, але й вибрати засоби та методи для розкриття та розслідування злочинів. Дані про сліди й отримувана у зв'язку з цим інформація є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин цього злочину.

На сьогодні сліди розглядаються в широкому і вузькому значеннях. У «широкому значенні в криміналістиці слідами називаються комплекси найрізноманітніших за природою ознак, властивих тому чи іншому явищу...». Слідами іменуються всілякі зміни в оточуючих обставинах у зв'язку з вчиненням злочину.

Ці зміни можуть виявлятися в переміщенні предметів та речовин, відсутності або наявності їх у визначеному місці, втраті або набутті ними тих чи інших властивостей і тд. Тому слідами є: а) матеріальні предмети або їх частини – труп, знаряддя злому, недопалок, рідини, пляма крові, жменя зерна, частинка якої-небудь речовини та ін.; б) матеріальні копії – слід пальця, взуття, розрубу, розтину тощо. Разом з тим слідами в широкому розумінні є ідеальне відображення – сліди пам'яті (уявні образи). Останні в інформаційному плані більш об'ємні і відбивають як весь об'єкт в цілому, так і його частини. Сліди пам'яті є джерелами вербальної інформації про форму і властивості об'єкта, вони розглядаються як у слідознавстві, так і слідчій тактиці.

Сліди у вузькому значенні – це матеріальні утворення, що відбивають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів (відбиття поверхневої будови одного предмета в іншому), тобто сліди-копії. Вони можуть бути об'ємними або площинними [2].

У літературі, визначаючи роль матеріальних та ідеальних слідів у розслідуванні злочинів, як правило, виділяють дві їх сторони: інформаційну та доказову. Так, В. Я. Колдін, розглядаючи інформаційний бік, вказує, що «сліди злочину в широкому розумінні, тобто різноманітні зміни обстановки в результаті злочину, і утворюють ту інформацію, яка може бути використана для встановлення об'єктів, пов'язаних з розслідуванням подій. Як такі сліди, може бути використано відображення у свідомості людей, матеріальні сліди людини, окремих предметів, сліди тварин, сліди речовин, технологічних процесів» [3].

Доказовий бік слідів відзначали М. М. Гродзинський, Г. М. Миньковський і О. О. Ейсман [4]. При поділі доказів на особисті та речові в самій

загальній формі останні можуть бути визначені як різноманітні зміни у свідомості людей чи речах, викликані подією, що є предметом доказування у справі. Указані зміни автори поділяють на дві групи: а) зміни в матеріальній обстановці у перебігу матеріальних процесів; б) зміни у свідомості людей, тобто створення у пам'яті людини уявних образів про об'єкти і явища дійсності, раніше сприйнятих нею в обставинах скоєння злочину.

У криміналістиці інформацію про злочин, відображену в слідах, називають по-різному – «обставини вчинення злочину», «умови вчинення злочину», «сліди вчинення злочину». Ці поняття зустрічаються у низці ранніх робіт періоду формування криміналістики. Так, У. Громов і Н. Логовієр таку інформацію називали «об'єктивною зовнішньою обстановкою»[5], включаючи до неї матеріальні предмети та сліди, що використовуються при розслідуванні.

Однак на сьогодні єдиного поняття «матеріальна обстановка» і його змісту в літературі не існує. Так, М. В. Салтєвський інформацію про по дію злочину, що утворилася в процесі його вчинення, назвав «слідова картина» [6], розуміючи під цим сукупність матеріальних та ідеальних відображень і умов, існуючих на момент виявлення злочину. «Слідова картина» як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне, яке включає опис матеріальних та ідеальних відображень та умов, особливості місця, часу скоєння злочину, розташування та види тайників і деякі інші ознаки, які інколи називають як самостійні елементи криміналістичної характеристики. Указаний термін використовують й інші криміналісти. Думається, що така інтерпретація є більш вдалою, оскільки поняття «слідова картина» події злочину розкриває саме інформаційну сторону матеріальних та ідеальних відображень.

С. Ожегов і Н. Шведова вказують, що «картина – це те, що можна бачити або співглядати або уявляти в конкретних образах» [8]. Таким чином, «слідова картина» контрабанди – це сукупність абстрагованої інформації про типові матеріальні та ідеальні сліди-ознаки, умови скоєння даного злочину, які є характерними для певних способів незаконного переміщення контрабанди і знаходяться в кореляційній взаємозалежності з особою злочинця та предметом посягання.

Як на наш погляд, типові «слідові картини» контрабанди доцільніше досліджувати, поділяючи їх за способами вчинення злочинів цього виду. Узагальнення судово-слідчої практики показує, що спосіб незаконного переміщення предметів через митний кордон обумовлює найрізноманітніші зв'язки з діяльністю злочинця, відбиває сліди контакту з оточуючими його предметами і об'єктами на місці скоєння злочину. «Саме через спосіб, головним чином, і виявляється процес злочинного акту» [9].

1. Слідова картина переміщення контрабанди поза митним контролем.

У даному випадку характер «слідової картини» залежить від низки факторів: а) напрямку та характеру переміщення контрабанди – ввезення, виве-

знення, перенесення, перекидання, перетягування; б) засобу пересування – автомобіль, мотоцикл, трактор, сани та ін. Серед них пріоритет належить слідам засобів переміщення контрабанди.

У криміналістичному розумінні засобами переміщення контрабанди можуть бути не лише транспортні засоби як джерела підвищеної небезпеки (автомобілі, літаки, кораблі і т.д.) а й інші різноманітні пристосування та пристрої, призначені або використовувані для переміщення контрабанди – сани, вози велосипеди, саморобні перекидні пристосування, радіоуправляючі пристрої, авіамоделі тощо. Окрім цього, незаконне переміщення поза митним контролем може здійснюватися не тільки безпосередньо людиною, а й тваринами. На практиці мають місце випадки, коли контрабандисти для переміщення використовують спеціально тренованих тварин: собак, котів, овець, ослів. Так, в Аргентині використовують ослів, які на собі переносять мішки з листям коки, в Ірані – овець для перенесення опіуму. Проте найбільш поширеним засобом переміщення контрабанди шляхом обходу митного контролю є автомобільний транспорт.

«Слідова картина» передбачає наявність різних матеріальних слідів транспортних засобів: сліди хитання, ковзання, гальмування і пробуксовування коліс; сліди тиску утворені в результаті руху гусеничного транспорту; площинні сліди ковзання від переміщення полозів. Окрім цього, в даному випадку найчастіше залишаються сліди від неходових частин, від виступаючих вузлів і деталей та частин, які відділилися від транспортного засобу – сліди тертя, ковзання, нанесені бампером, радіатором, заднім мостом; сліди розбитого скла фар, плям олії або гальмівної рідини, а також сліди переміщеного вантажу: цукор, зерно, рис, хімікати, гречка та ін. Криміналістичні дослідження такого роду слідів дозволяють відтворити механізм події, що сталася: визначити місце переміщення контрабанди, а в деяких випадках установити тип, марку, модель транспортного засобу, напрямок і характер переміщеного вантажу.

При переміщенні контрабанди у зазначений спосіб, «слідова картина» часто включає в себе також звукові та запахові сліди – це відображення в матеріальному середовищі звукової мови та інших звуків, зокрема, звуки пересування транспортного засобу або тварин. Такі звуки існують на місці події тільки в момент вчинення злочину, оскільки звуковий слід рухомий і затихає при віддаленні [11].

Сліди запахів містять важливу криміналістичну інформацію про властивості та ознаки матеріальних об'єктів, які знаходяться на місці вчинення контрабанди. Тому працівникам митних органів, прикордонникам необхідно навчитися своєчасно виявляти, фіксувати та надійно зберігати сліди запахів і своєчасно використовувати їх у розслідуванні контрабанди [12].

На місці вчинення контрабанди залишаються й інші матеріальні сліди відображення, наприклад: сліди ніг, рук людини, тварин, засобів переміщення предметів контрабанди. Тому пильний, детальний огляд усіх елементів

місця події має першорядне значення для повного дослідження обставин вчинення злочину.

Певний інтерес для встановлення факту вчинення контрабанди в такий спосіб викликають вилучені з міської телефонної станції довідки про телефонні переговори контрабандистів та їх спільників, дані про постійні від'їзди у певні пункти і «ділові» зустрічі з особами, які працюють у митних органах [13].

Важливе значення поряд з матеріальними мають і ідеальні відображення на місці скоєння контрабанди, що є уявними суб'єктивними образами і які у психологічній та криміналістичній літературі називають «слідами пам'яті» [14]. Носіями такого виду слідів є люди, які взаємодіють між собою під час вчинення злочину – підозрюваний, свідки-очевидці, що безпосередньо сприймали подію контрабанди або брали в ній участь.

2. «Слідова картина» переміщення контрабанди з приховуванням від митного контролю шляхом використанням тайників та інших способів фізичного приховування. У даному випадку важливі для доказування сліди виникають у результаті виготовлення, обладнання тайників і використання з метою контрабанди конструктивних порожнин засобів пересування. За вивченими матеріалами кримінальних справ про контрабанду звертають на себе увагу такі сліди, як а) дефекти швів сполучних частин покриття підлоги кузова (фургона) автомобіля, металевої та пластмасової апаратури різних транспортних засобів; в) сліди на поверхні попілничок; г) сліди свердління, розрізу, розпилу, нашарування при зварюванні, сліди металізації; д) сліди стружки при виготовленні тайників у дерев'яних частинах транспортного засобу.

Певний інтерес для працівників митної служби та прикордонників можуть викликати сліди фарбування деяких місць, нові частини в транспортному засобі, сильне забруднення вузлів і механізмів, наявність нових дверних завіс, вилучення або додавання частин у вузлах, заміни гвинтів тощо.

Особливо слід звертати увагу на місця зі свіжою фарбою у вузлах, ручній поклажі, свіжі подряпини на замках, заклепках, на шматках різного за кольором свіжонаклеєного паперу, тканини і т. д. Можливими ознаками приховування предметів контрабанди є порушення комплектності різноманітних предметів: наявність слідів розбирання електро побутових приладів, радіо-, теле-, відеоапаратури; сліди маскуванню слідів розкривання різноманітних предметів, приладів – лакування, фарбування, заклеювання та ін. Сліди пристосування різних упаковок предметів ужитку, продуктів харчування для приховування валюти, наркотиків, коштовностей, що виявляються у вигляді свіжих подряпин, на стиках, на тюбиках зубної пасти, крему, консервів тощо.

При проведенні митного огляду також необхідно враховувати ознаки приховування на тілі контрабандиста, в багажі й ручній поклажі, в одязі і взутті та особистих речах тощо. Це можуть бути сліди ремонту одягу і взуття, бинти чи пов'язки на окремих частинах тіла та ін.

Для працівників митної служби, якими проводиться огляд, важливо брати до уваги психічні сліди контрабандиста, виявлення яких має свою пізнавальну специфіку: вони можуть бути виявлені лише з урахуванням факторів, що впливають на поведінку злочинця й утворення психічних образів. Носіями психічних слідів є мовно-рухова та психічна діяльність особи, яка проходить митний контроль, що відбивається на виразі обличчя, у міміці, жестах і особливо мови, ходи чи психологічній поведінці [15].

Психічні сліди на відміну від матеріальних нестабільні, рухомі, мінливі, фрагментарні та мають тенденцію до «стирання» [16]. Як правило, при незаконному переміщенні контрабандних предметів з приховуванням від митного контролю частіше всього правопорушника видає, його незвичайна поведінка: людина неприродно себе поводить, хвилюється, нервується або ж знаходиться в неприродно збудженому стані. Іноді пасажир надмірно створює видимість «відвертості», поводить ся послужливо, улесливо, або ж, навпаки, проявляє підвищену роздратованість, нервозність. Деякі контрабандисти яскраво проявляють свої побоювання і страх викриття виразом обличчя, мімікою, жестами, невпевненістю у відповідях, рухи їх скуті через побоювання, щоб не порвалася плівка скотча, яким прикріплена до тіла валюта, наркотики, інші предмети контрабанди. Досить часто злочинця видає хода, оскільки інеродні тіла, поміщені у природні порожнини людського тіла, створюють незручність і почуття дискомфорту.

Люди, які перевозять наркотики, золото, діаманти ковтальним способом, протягом тривалого часу не їдять, не ходять до туалету, перебувають у стані протрації. Так, якщо контрабандист сідає в літак у Бомбеї і летить транзитом через Київ, а його шлунок заповнений, то, звичайно, він протягом тривалого часу не їсть, не п'є, не відправляє природні потреби. Митники, використовуючи агентурні відомості від членів екіпажу, звертають особливу увагу на цих осіб. Отже, методом спостереження за пасажирами можна виявити перевізників контрабандних предметів, що переміщуються в такий спосіб.

Слідами переміщення контрабанди з приховуванням від митного контролю є також самі предмети контрабанди, їх частини, відокремлені частки, нашарування різноманітних речовин та матеріалів, одорологічні сліди. Окрім названих, це можуть бути сліди відображення на предметах контрабанди: на зброї, блоках сигарет, поліетиленових пакетах з наркотичними речовинами, а також сліди на предметах у вигляді речовин, що наклалися, відокремилися від одягу, та інших речах, що належали особі.

Характерною особливістю контрабанди є те, що місце скоєння цієї категорії злочинів локалізується у просторі і обмежується невеликою площею. Місцем вчинення контрабанди в таких випадках є зона митного контролю. Це, як правило, приміщення митниці, спеціально відведені місця для проведення митного контролю, борт морського та річкового судна, купе вагону, борт літака, оглядова площа автомобілів, оглядові бокси та ін.

Вибір часу скоєння контрабанди зумовлений певними закономірностями. Якщо час вчинення контрабанди не пов'язаний з розкладом транспорту, то злочинці намагаються вибрати другу половину ночі або кінець зміни митного наряду, що пов'язано зі стомленістю чи меншою увагою працівників митниці. Як показала практика, контрабанди скоювалась вночі у 63% випадків і тільки 12% – вранці. Інколи контрабандисти планують скоєння контрабанди у вихідні, передсвяткові чи святкові дні чи у погану погоду.

3. «Слідова картина» переміщення контрабанди шляхом фальсифікації митних та інших документів. Дослідження показали, що при вчиненні контрабанди таким способом, найбільш поширеними є сліди підроблення: а) митних документів шляхом підчистки, дописки, травлення, заміни окремих листів документів; б) відтисків печаток та штампів.

Сліди підчистки мають місце при механічному вилученні тексту чи його частини шляхом витирання їх гумкою, зскрібання лезом бритви, ножа, скальпеля чи іншим гострим предметом. У цьому випадку характерними є сліди порушення цілості поверхневого шару паперу – видно трохи підняті волокна, які чітко спостерігаються при спрямованому косо освітленні. Якщо на документі є лінії захисної сітки, друкарського лінування, то вони знищуються разом з верхнім шаром паперу та штрихами первісного тексту. Ці ознаки легко виявляються за допомогою лупи чи мікроскопу. Наочним прикладом є підчистка пасажирської митної декларації на ввезення суми валюти у більших розмірах, ніж була зазначена раніше в цьому документі.

Як показує практика дослідження такого роду слідів, останнім часом за кордоном у вільному продажу з'явилися авторучки зі стержнями, що заповнюються спеціальною пастою, період висихання якої в залежності від ступеня проклейки паперу складає від декількох діб до одного місяця. Підписи, виконані таким стержнем, легко стираються звичайною канцелярською гумкою, що не викликає пошкодження поверхні паперу, що ускладнює встановлення факту підчистки візуальним контролем або навіть за допомогою спеціальних технічних засобів. Подібні авторучки можуть бути використані певною категорією осіб, які перетинають кордони України, для зміни первісних відомостей митних декларацій з метою незаконного переміщення товарів, валюти, інших цінностей. Отже, в процесі митного контролю необхідно здійснювати вибірккову перевірку митних декларацій на стирання записів канцелярською гумкою.

Сліди дописки є зміною первісного змісту документа шляхом внесення в текст нових записів чи окремих нових літер, слів, цифр, що перекручують його зміст та значення. Дописка, як правило, проводиться на вільних від тексту ділянках документа при використанні візуально підібраних за кольором матеріалів і засобів письма (наприклад, дописка в дозволі на вивіз культурних цінностей найменування організації, яка такого права не має).

Митна практика показує, що найбільш характерними ознаками дописки є: а) розходження у кольорі та відтінку штрихів первісного та нового запису; б) звуження або збільшення проміжків між літерами, словами, рядками; в) розходження в розміщенні окремих записів у старому тексті; г) невіправдані скорочення тексту; д) розходження люмінесценції та відбиті між новими і первісними текстами в ультрафіолетових та інфрачервоних променях.

Сліди травлення можуть бути встановлені за допомогою низки характерних ознак, що свідчать про зміни структури паперу. Оскільки в цих місцях папір під дією травлячих речовин стає крихким, тендітним, ламким, надто шорстким, на його поверхні утворюються дрібні тріщинки, змінюється колір ділянки паперу – вона жовтіє або набуває бурого кольору. Названі ознаки не завжди чітко виявляються при видимому світлі, тому необхідно досліджувати документи при невидимих, ультрафіолетових чи інфрачервоних променях.

Сліди заміни частин документа, як правило, виявляються в документах, що складаються з декількох аркушів. Ознаками заміни аркушів є розбіжності в нумерації сторінок, у ступені їх забруднення, у розмірах, кольорі, сорті паперу, наявності зайвих ліній згинання або проколів від скріпок, слідів підробки нумерації сторінок шляхом підмальовування, надклейки тощо. Для більш ефективного виявлення вказаних ознак використовуються лупи та мікроскопи або порівняльний перегляд усіх аркушів документа в УФ та ІЧ променях.

Дослідження практики показало, що досить поширеними є випадки придбання правопорушником у невідомих осіб незаповнених бланків митної декларації з відтиском підроблених печаток і штампів митниці. Способи підробки, як правило, традиційні: використання кліше – мальованого, паперового, виготовленого шляхом набору з друкарського шрифту, саморобного, рельєфного або вологе копіювання відтисків печаток зі справжніх документів. Щодо підробок за допомогою комп'ютерної техніки, то на сьогодні досвіду їх виявлення митні служби поки що не мають.

4. «Слідова картина» переміщення з використанням фіктивного транзиту. При здійсненні розвантаження і в подальшій реалізації контрабандного товару, як правило, використовуються підроблені накладні про закупівлю товару на Україні або фальсифіковані митні документи, що не належать до даної партії товару. У зв'язку з цим, при переміщенні контрабанди в такий спосіб поряд з ідеальними слідами важливе криміналістичне значення набувають і матеріальні, зокрема, сліди фальсифікації документів.

При завантаженні контрабандного товару на транзитній території і його вивезенні за кордон характерними ознаками є: накладення митних пломб на митниці відправника за відсутності транзитного вантажу; завантаження автомобілів контрабандним вантажем на транзитній території; несанкціоноване зняття митних пломб та їх накладення на транзитній території за допомогою

підроблених пломбінаторів; використання підроблених митних печаток та штампів країни-відправника «вантажу»; скуповування та приготування контрабандних товарів на транзитній території, присутність машини, що супроводжує вантажівку, обладнаної радіо- чи стільниковим зв'язком.

Аналіз вищевказаних «слідових картин» контрабанди сприяє виявленню кореляційних зв'язків даного елемента з іншими структурними елементами криміналістичної характеристики досліджуваного злочину. З огляду на це, «слідова картина» контрабанди розглядається як система матеріальних та ідеальних слідів, що перебувають в закономірній залежності від інших елементів досліджуваної характеристики, яка дає змогу будувати версії про способи вчинення та приховування контрабанди, предмета злочинного посягання, а також осіб, які скоїли даний злочин.

Список використаної літератури

1. Шевченко Б. И. Научные основы трассологии // *Вопр. сов. криминалистики.* – М., 1959. – С. 72–73.
2. Салтевский М. В. Следы – источники криминалистической информации // *Криминалистика: В современном изложении юристов; Учеб, и практ. пособие.* – Харьков: Рубикон, 1977. – С. 141–148.
3. Колдин В. Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации // *Правоведение.* – 1967. – № 3. – С. 131.
4. Теория доказательства в советском уголовном процессе: Часть особенная / Гродзинский М. М., Миньковский Г. М, Зйсамн А. А. и др. – М., 1967. – С. 6.
5. Громов В., Логовиер Н. Вопросы методики расследования убийств // *Методика и техника следственной работы.* – К. 1934. – С. 114.
6. Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства в типичных следственных ситуациях // *Криминалистика и судебная экспертиза.* – К.: Вища шк., 1982. – Вып. 25. – С. 4; *Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): Учебник* – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 312, 313; (231) *Криминалистика.* – К.: НВП Правник, 1996. – С. 132, та ін.
7. Дубовой А. П. Типичные следственные ситуации и криминалистическая характеристика в методике расследования краж с проникновением в жилище: Автограф канд. юрид. наук.: – К., 1986. – С. 7, 9; Бугай В. В. Расследование вымогательства // *Криминалистика: расследование преступлений в сфере экономики / Под ред. проф. В. Д. Грабовского.* – Нижн. Новгород, 1995. – С. 288 та ін.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Азъ, 1995. – С. 262.
9. Селиванов Н. А. Криминологическая характеристика преступлений и следственные ситуации в методике расследования // *Соц. законность.* – 1997. – № 2. – С. 57.

- ◆—————❧—————◆
10. Организационные и правовые основы борьбы с незаконным оборотом наркотиков в зарубежных странах: Учеб пособие / Воробьев И. А, Воронцов Б. С. и др. – М.: Акад. МВД РФ, 1995. – С. 59.
 11. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): Учебник / Под ред. проф. Салтевского М. В. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987.
 12. Шиконов В. И., Конева А И., Абраменкова В. С. Вопросы идентификации объектов по запаху при расследовании преступлений // Сибирские юридич. записки. – Иркутск, Омск. 1973. – Вып. 3. – С. 105–121.; Салтевский М. В Криминалистическая одорология – К: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1976; Федоров Г. В., Дергай Г. В. Одорология и ее использование в раскрытии и расследовании преступлений: Учеб. пособие. – Минск : Акад. МВД РБ, 1996, та ін.
 13. Архів Харківського обл. суду.: Кримінальна справа № 1793014 за 1994 р.
 14. Тимошенко П. Ю., Салтевский М. В, Жариков Ю. Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений. – К.: Укр. Акад. внутр. дел, 1991.
 15. Чафаровский Ю. В. Психология в оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов. – М.: Право и закон, 1996. – С. 81–91.
 16. Антонян ЮМ. Еникеев Ю. М, Еникеев М. И., Эминов В. Е. Психология преступника и расследования преступлений. – М: Юристе, 1996. – С. 181.
 17. Дугин Г. А. Технические средства проверки подлинности таможенных документов и целостности атрибутов таможенного обеспечения. – М.: ИПК ГТК РФ, 1994. – С. 10.; Лисиченко В. К., Лановский В. В. Исправленному не верить. – К.: Либідь, 1990. – С. 44–62, та ін.

ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Митна справа: Науково-анал. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. № 5. 2002. С. 20–26.

Сучасний період формування правової держави в Україні характеризується загостренням загальної кримінальної ситуації, пов'язаної з поглибленням соціально-економічної кризи в суспільстві. Це, у свою чергу, зумо-

вило значне зростання злочинності у зовнішньоекономічній сфері, у тому числі і контрабанди. Разом з тим, на сьогодні характерною особливістю боротьби з даною категорією злочинів є те, що з 1996 р. спостерігається тенденція до зменшення числа зареєстрованих випадків контрабанди. Якщо в 1996 р. працівниками митних органів було припинено 1021 випадок контрабанди, то в 1997 р. їх число склало 939, у 1998 р. – 727, у 1999 р. – 738, у 2000 р. – 439 і в 2001 р. – 427 [22].

Ця обставина, на наш погляд, пояснюється такими причинами. По-перше, тим, що контрабандою стали займатися більш досвідчені злочинці, які з року в рік набувають злочинного досвіду, постійно вдосконалюють старі й винаходять нові, витончені способи контрабанди, використовуючи при цьому найпередовіші досягнення науки й техніки. На них працюють консультантами професійні митники, прикордонники та інші «спеціалісти», яким достатньо добре відомі особливості прикордонно-митного контролю і які знають «лазівки» та прогалини в чинному законодавстві, що сприяють ухиленню злочинців від кримінальної відповідальності. Тому контрабанда, яку недаремно часто називають «другою найдавнішою професією у світі» [19, 28], на сьогодні набула організованого, витонченого і професійного характеру. Вона стала «галуззю злочинної індустрії» у сфері кримінального бізнесу.

По-друге, зменшення кількості зареєстрованих випадків контрабанди зумовлено внесенням змін і доповнень у законодавство, які посилили контроль за переміщенням через кордон окремих видів товарів, предметів і речовин. В основному ж, на наш погляд, це значною мірою пояснюється відсутністю сучасних методик виявлення й розкриття такого роду злочинів, а також недосконалістю чинного законодавства, недостатнім рівнем професіоналізму практичних працівників, наявністю зловживань з їх боку.

Проте слід зазначити, що наведені дані реально не відбивають справжніх масштабів поширення контрабанди. Необхідно враховувати високий рівень латентності цих кримінальних явищ. За оцінками деяких дослідників виявляється лише один із десяти випадків контрабанди, хоча відомо кримінальні справи, за якими встановлювалися раніше не виявлені сотні епізодів контрабандної діяльності [5, 58, 59].

Незважаючи на те, що тенденція до збільшення числа кримінальних справ про контрабанду відносно стійка, проте перспективи й можливості їх судового вирішення залишаються невеликими. Так, за даними Служби безпеки України до суду доходить тільки 25% порушених митними органами кримінальних справ про контрабанду, а карається лише десята частина обвинувачених [14, 30].

Узагальнення та аналіз практики розслідування контрабанди показують, що митні, слідчі та оперативно-розшукові органи стикаються з серйозними труднощами при розкритті та розслідуванні даної категорії злочинів. Незрідка виникають безвихідні ситуації, коли розслідування вказаних зло-

чинів стає безперспективним, а встановлення злочинців – практично неможливим. Особливо це стосується «безхазяйної» контрабанди.

У дослідженні основних положень методики розслідування контрабанди поряд з аналізом слідчої практики необхідно керуватися вченням про криміналістичну характеристику злочину. З огляду на це вважаємо справедливим твердження більшості криміналістів, що «криміналістична характеристика – основа побудови методики розслідування» [15, 315,316], яка має суттєве «значення для вирішення широкого кола вузлових питань теорії та практики розкриття злочинів» [16, 6], оскільки від неї залежить доказування події [24, 106,107].

О. Н. Колесниченко і В. О. Коновалова, зокрема, запропонували таке її визначення: «криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, які вбивають закономірні зв'язки між ними і служать побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів» [6, 16].

Однак досліджуване поняття «криміналістична характеристика» і на сьогодні є дискусійним, і в літературі існують різноманітні думки щодо нього [23;24; 25; 1 ;8; 15]. Як показав аналіз робіт попередніх років (Р. С Белкіна, І. Ф. Герасимова, Н. П. Яблокова та ін.), сутність її визначення майже не відрізняється від наведеного вище. Отже, зауваження Р. С. Белкіна про те, що «роботи останнього часу, незважаючи на пропозиції, що містяться в них, про зміни у визначенні та структурі криміналістичної характеристики, уявлення про неї істотно не змінюють», є цілком справедливим [1, 289].

Головним і об'єднуючим для запропонованих визначень є те, що основу їх конструювання становить інформаційний підхід який включає такі принципи:

1) криміналістична характеристика – це не тільки сукупність інформації, а певним чином субординована в систему, абстрагована узагальнена інформаційна модель злочину;

2) опису підлягають не всі ознаки для даного виду (групи) злочинів, а тільки типові;

3) це не проста констатація ознак на якісному рівні, а характеристика співвідношення їх кількісних сторін [15, 310].

Таким чином, криміналістична характеристика контрабанди – це узагальнена, інформаційна модель (графічна й описова), що являє собою систематизований опис типових криміналістично значимих ознак контрабанди, які мають суттєве значення для її виявлення, розкриття та розслідування.

Практичне призначення такої характеристики виявляється насамперед у використанні її інформаційного компонента, коли працівники митних органів або слідчі СБУ мають у своєму розпорядженні, з одного боку, узагальнену модель контрабанди, а з іншого – криміналістично значимі ознаки, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування цієї

категорії злочинів. Ефективність використання названої моделі зумовлена систематизацією елементів криміналістичної характеристики контрабанди й існуванням між ними кореляційних зв'язків, у силу яких встановлення одних елементів дозволяє з достатньою впевненістю прогнозувати характер інших, невідомих на даний момент [28, 14, 15]

Порівняльний аналіз існуючих структур криміналістичної характеристики злочинів свідчить про те, що більшість вчених-криміналістів описують 4–5 її елементів [13, 130, 131]. Стосовно контрабанди, на наш погляд, доцільно зупинитися на п'яти основних елементах характеристики: а) предмет злочинного посягання; б) спосіб вчинення і приховування злочину; в) «слідова картина» контрабанди; г) особа злочинця; д) обстановка вчинення контрабанди.

Обстановка вчинення контрабанди є одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики розглядуваної категорії злочинів. Аналіз літературних джерел, свідчить, що деякі автори, розглядаючи криміналістичну характеристику контрабанди, не включають обстановку як структурний елемент досліджуваного злочину [11 ; 21; 20], залишаючи поза увагою таке важливе джерело криміналістично значимої інформації.

У криміналістичній літературі по-різному визначається обстановка вчинення злочину; різний і склад елементів, що включається в її структуру. Одні вчені-криміналісти у зміст обстановки вчинення злочину вносять територіальні, кліматичні, демографічні та інші специфічні особливості регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, які характеризують місце, час, інші особливості [17, 94]. О. Ф. Облаков рекомендує «враховувати адміністративно-територіальне, географічне й економічне розташування районів (регіонів), їх соціально-економічну характеристику, специфіку окремих ділянок місцевості (житловий масив, виробнича зона, місце відпочинку), межі охоплення території у ході реалізації злочинного наміру, національний склад населення, його звичаї та традиції» [18, 35].

Інші науковці зазначають, що обстановка вчинення злочину містить у собі місце як частину матеріального середовища, що включає окрім приміщення й ділянки місцевості також сукупність різних предметів; сюди ж входять чинники регулятивного характеру, що визначають порядок укладу життя людей, їх поведінку в побуті та трудовій діяльності [9, 149].

Деякі вчені-криміналісти характеризують обстановку вчинення злочину через сукупність соціальних, економічних, організаційних, технічних чинників [4, 8], систему обставин та умов [2, 52].

Не вдаючись у полеміку щодо доцільності включення тих чи інших елементів у зміст обстановки вчинення злочину, зазначимо лиш те, що їх обсяг і вплив будуть різними залежно від різновиду злочину, оскільки для одних істотне значення мають кліматичні умови, для інших – виробничі чинники, географічне розташування місця вчинення злочину тощо. При цьому, на наш

погляд, основним критерієм характеристики обстановки вчинення злочину повинні виступати обставини, які, безумовно, впливають на хід злочину і які враховує злочинець в цілях його успішного вчинення.

При розслідуванні контрабанди основними криміналістичними ознаками виступають насамперед, місце і час учинення злочину, що утворюють просторово-часові зв'язки й відносини, які мають взаємозв'язаний взаємообумовлений характер, а вагомість цих ознак зумовлена передусім необхідністю встановлення просторових меж місця події. Відомості про обстановку злочину «практично завжди мають суттєве значення для первісного криміналістичного аналізу сутності подій його обставин» [26, 67], дають змогу висувати обґрунтовані версії, ефективно планувати й організовувати розслідування.

Характерною особливістю контрабанди є те, що **місце вчинення** цієї категорії злочинів локалізується в просторі й обмежується невеликою площею. Аналіз кримінальних справ про контрабанду дозволяє дійти висновку проте, що місце вчинення таких злочинів у більшості випадків залежить від способу незаконного переміщення товарів, предметів, речовин через митний кордон (переміщення поза митним контролем, переміщення з використанням тайників, шляхом фальсифікації митних та інших документів тощо). В одному місці злочинці переміщують контрабанду шляхом об'їзду, обходу митниць, митних постів, у іншому – поза встановленим часом для проведення митного контролю, а в деяких випадках – тільки в зоні митного контролю шляхом приховування предметів контрабанди від митного контролю.

У випадках, коли контрабанда здійснюється з використанням підроблених документів, можна виділити два місця: а) місце вчинення підготовчих дій (виготовлення, підробка, оформлення документів); б) місце безпосереднього учинення контрабанди. Місцем виготовлення документів, як правило, є приміщення самої підприємницької структури або квартира особи, яка виготовляє такі документи, приміщення брокерської контори; місцем оформлення митних документів внутрішня митниця за місцем проживання особи або знаходження підприємства, а при перетині кордону – прикордонна митниця через яку переміщуються товари.

Вибір часу для виготовлення таких документів якимось певним закономірностям не підкоряється, оскільки ця дія може відбуватися як протягом усього робочого дня, так і після нього залежно від способу вчинення контрабанди та інших чинників. Отримання й оформлення документів у різних організаціях, підприємствах і на внутрішній митниці здійснюється у відповідні години їх роботи.

Безпосереднім місцем учинення контрабанди є зона митного контролю. Це, як правило, приміщення митниці, купе вагона, борт літака, оглядова площадка автомобілів, борт морського чи річкового судна, спеціально відведені місця для проведення митного контролю, оглядові бокси та ін. При вчиненні контрабанди шляхом переміщення товарів, речовин з використанням

легкових або вантажних автомобілів поза митним кордоном злочинці, минаючи магістралі, в основному вибирають об'їзні дороги, тобто місця з найменш інтенсивним рухом, де дуже низька ймовірність зустрітися з митниками чи прикордонниками [12, 13–15].

Вибір часу вчинення контрабанди зумовлений певними закономірностями. Якщо час вчинення контрабанди не пов'язано з розписом транспорту, то злочинці, найчастіше, намагаються вибрати другу половину ночі або кінець зміни митного наряду, що пов'язано зі стомленістю й меншою увагою працівників митниці. Як показала практика, незаконне переміщення товарів здійснювалося вночі в 63% випадків і тільки 12% – вранці. Інколи контрабандисти планують учинення контрабанди у вихідні, передсвяткові чи святкові дні або ж у негоду.

При розслідуванні контрабанди час вчинення злочину не тільки має особливо важливе значення, але й сприяє збору й оцінці доказів. Він входить до предмета доказування і належить обов'язковому встановленню. В. М. Мешков зазначає, що «це елемент криміналістичної характеристики злочину, який відбиває його існування в часі з моменту злочинної діяльності, тривалості його розвитку, послідовності фаз і періодів до моменту закінчення» [10, 6]. У деяких випадках час може впливати на вибір злочинцем місця вчинення злочину, а також на спосіб його вчинення і локалізацію слідів на місці події.

Особливістю умов, що сприяють контрабанді є те, що в Україні, як і в інших країнах СНД, існує тіньова економіка, чим пояснюється високий рівень латентності злочинів у сфері митного регулювання.

Узагальнення митної та судово-слідчої практики показало, що умовами, які сприяють вчиненню контрабанди, як правило, найбільш частіше виступають: недосконалість і прогалини в чинному митному, кримінальному й кримінально-процесуальному законодавстві; недоліки в організації та проведенні митного контролю; «відкритість» і «прозорість» митних кордонів; корупція та зловживання службовим становищем у митних і правоохоронних органах; помилки в митній і податковій політиці; недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які здійснюють боротьбу з контрабандою; прогалини й помилки в кадровій політиці в деяких підрозділах митних органів; низький рівень технічного й інформаційного забезпечення митних органів; неналежна міждержавна співпраця в боротьбі з контрабандою та ін.

Соціально-економічна становище в Україні, значна різниця цін на окремі товари у прикордонних державах реально впливають на потоки предметів контрабанди, що переміщуються через митний кордон, зокрема, на вивезення з України сировини та стратегічних матеріалів, енергоресурсів, іноземної валюти, історичних і культурних цінностей, або на ввезення в країну промислових і продуктових товарів, спиртних напоїв, тютюнових виробів, автомобілів. «Вигідне» географічне розташування України, спри-

ятливі природно-кліматичні умови зумовлюють зростання контрабанди наркотичних засобів, використання міжнародним наркобізнесом території нашої країни для транзиту, ввезення й вивезення наркотиків

Г. О. Дугін відмічає, що елементи обстановки контрабанди відіграють вельми суттєву роль у розробці подальшому застосуванні технічних засобів митного контролю. Кліматичні і природні умови, часові чинники, дислокація митних органів на автомобільному, залізничному, водному й повітряному транспорті визначають систему технічних засобів митного контролю, їх параметри, спеціалізацію, необхідність розробки спеціальних комплексів техніки (3, с. 22,23), а також методи їх оперативного застосування.

Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що інформація про обстановку вчинення контрабанди є стержневою в криміналістичній характеристиці, оскільки цей елемент взаємопов'язаний з даними інших елементів зазначеної характеристики. Обстановка вчинення контрабанди значною мірою визначає і корегує спосіб учинення цього злочину, впливає на особливості й структуру його механізму. Спосіб «вибирається з урахуванням можливостей і конкретизується з урахуванням обстановки, що реально склалася, яка у свою чергу може видозмінюватися залежно від використаного способу й особливостей перебігу злочинної події [27, 115, 116]. В останній проявляються окремі важливі риси злочинця (частково або повністю), які формують дану обстановку [7, 52,53]. У зв'язку з цим справедливим є твердження В. К. Гавло, що «встановити по справі істину без комплексного врахування всіх компонентів та етапів обстановки, яка передувала вчиненню злочину, неможливо» [2, с. 52].

ЛІТЕРАТУРА

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 172–182;
2. Гавло В. К. Обстановка преступления как структурный элемент криминалистической характеристики преступлений // Совершенствование расследования преступлений: Сб. науч. тр. – Иркутск, 1980. – С. 52.
3. Дугин Г. А. Правовые и организационно-тактические основы применения технических средств таможенного контроля в борьбе с контрабандой и нарушением таможенных правил. Дис... канд. юрид. наук. – М.: Рос. Тамож. Акад., 1997. – С. 22, 23.
4. Занин А. В. Проблемы расследования и предупреждения выпуска недоброкачественной, нестандартной или некомплектной продукции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1981. – С. 8.
5. Качев Н. В. Криминологическое исследование контрабанды // Соц. законность. – 1990. – № 1. – С. 58, 59.
6. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985. – С. 16.

7. Криминалистика: Учебник. Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: БЕК, 1995. – С. 52, 53.
8. Лубин А. Ф. Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование: Учеб. пособие. – Нижн. Новгород: Нижнегород. ВШ МВД РФ, 1991. – С. 5–43.
9. Матусовський Г. А. Структура криміналістичної характеристики злочинів // Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. – Харків: Право, 1998. – С. 149.
10. Мешков В. М. Установление временных характеристик при расследовании преступлений. – Нижний Новгород, 1993. – С. 6.
11. Подшибякин А. С. Расследование контрабанды // Криминалистика: Учебник / Под ред. Волинского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 543;
12. Постика И. В. Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. – Одесса, 1988. – С. 13–15.
13. Салтевський М. В. Криміналістика: Навч.-довідк. посібник. – К.: НВП «Правник», 1996. – С. 130, 131.
14. Спектор Г. «Таможня дает добро?». Предварительные итоги работы таможенной службы Украины // Финансовая Украина. – 1997. – 11 февраля. – С. 30.
15. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): Учебник. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987.
16. Образцов В. А., Ястребов В. В. Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования // Тезисы доклада на заседании совета ВНИИ Прокуратуры СССР. – М., 1978. – С. 6.
17. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып. 33. – М., 1980. – С. 94.
18. Облаков А. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации. – Хабаровск, 1985. – С. 35.
19. Основы борьбы с организованной преступностью / Конов А. И., Куликов В. И., Овчинский А. С. и др. / Под ред В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. – М.: ИНФА-М, 1996. – С. 28.
20. Расследование контрабанды // Богданович А. А., Гармаев Ю. П., Диканова Т. А. и др.: Практ. пособие. – М.: Юристь, 1999.
21. Расследование контрабанды // Криминалистика / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р.: Учебник для вузов. – Под ред. Белкина Р. С. – М., НОРМА-ИНФА, 1999. – С. 774, 775;
22. Статистичні дані Державної митної служби України.
23. Танасевич В. Г., Образцов В. А. О криминалистической характеристике преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып. 25. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 102;
24. Хмыров А. А. Криминалистическая характеристика преступлений как фактор, определяющий методику расследования и пути косвенного доказывания //

- Методика расследования преступлений: Материалы науч.-практ. конф. – Одесса. -М., 1976. – С. 106,107.
25. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып.30. – М: Юрид. лит., 1979. – С. 112;
 26. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 98 с.
 27. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып. 30. – М., 1979. – С. 115, 116.
 28. Ялышев С. А. Использование информационно-поисковых систем для выдвижения типовых версий о личности преступника при расследовании краж личного имущества граждан на железнодорожном транспорте: Автореф. дис. ... канд юрид. наук 12.00.09. – М.,1989. – 21 с.

КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕДМЕТОВ КОНТРАБАНДЫ: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Актуал. пробл. государства и права: Сб. науч. тр. юрид. ин-та Одес. ун-та. Вып. 3. Одесса, 1996. С. 269–275.

В криминалистической науке происходит постоянный процесс упорядочения изучаемых объектов, и на определенных этапах его развития возникает необходимость в их научной классификации. Такое положение создалось сейчас и в методике расследования контрабанды в части классификации предметов посягательства.

Исследование и рассмотрение вопроса криминалистической классификации предметов контрабанды в первую очередь требует выяснения сущности понятий «объект» и «предмет» преступления, применяемые в уголовном праве, криминалистике, поскольку объектом рассматриваемой классификации является предмет преступного посягательства контрабанды.

В общей теории уголовного права объект преступления рассматривается как «общественные отношения на которых посягает преступление, которым оно причиняет вред, наносит ущерб и которые защищаются нормами уголовного права»¹.

Более близким криминалистическому понятию объекта преступления является уголовно-правовое понятие предмета преступления. Предмет преступного посягательства в уголовном праве – это вещи материального мира, на которые направлены преступные деяния виновного, причем на производство этих вещей должен быть затрачен человеческий труд, вещи должны обладать экономической стоимостью и быть способными удовлетворить материальные и культурные потребности людей².

В криминалистической литературе, в методике расследования отдельных видов преступлений наряду с понятием «объект преступления», «объект посягательства» в большей степени оперирует понятием «предмет преступления», «предмет преступного посягательства», поскольку оно отражает материальную сущность следов преступления, изучаемых криминалистикой³.

Криминалистическая особенность предмета преступного посягательства в отличии от уголовно-правовой заключается в том, что это следообразующие объекты неживой и живой природы, их качественно-количественные показатели, физико-химические и потребительские свойства индивидуализируют предмет в материальном мире и позволяют установить обстоятельства, имеющие важное значение в обнаружении и расследовании преступлений.

Согласно действующему законодательству предметами контрабанды признаются товары, валюта, ценности и другие предметы, исторические и культурные ценности, ядовитые сильнодействующие, радиоактивные взрывчатые вещества, оружие и боеприпасы (кроме гладкоствольного охотничьего оружия и боеприпасов к нему), а также наркотические средства, психотропные вещества прекурсоры. Предметы контрабанды перечисляются в диспозициях ст. 70 и 70¹ УК Украины.

Значительное разнообразие предметов контрабанды требует их классификации в целях собирания и исследования их криминалистических особенностей свойств и данных при расследовании уголовных дел данной категории.

Классификация определяет систему соподчиненных понятий (классов объектов) какой-либо области знаний и деятельности человека и используется как средство для установления связей между ними, а также ориентиров в многообразии понятий и соответствующих объектов⁴.

Важное значение в классификации имеет правильный выбор оснований, представляющих объективные закономерности, наиболее существенные признаки.

Предметы контрабанды – это материальные объекты живой и неживой природы, характеризующиеся внутренними и внешними признаками, количественно-качественными показателями физико-химическими свойствами, агрегатными состояниями индивидуальными особенностями, потребительскими свойствами и т.п. В ряде случаев важно учитывать принадлежность

предметов контрабанды к объектам со специальным режимом охраны, к объектам живой и неживой природы а также связи с определенным образом действия. Вместе с тем ключевое значение приобретают те особенности и свойства предметов контрабанды, которые определяют способы их перемещения через границу, методы их обнаружения.

Рассматривая вопрос криминалистической классификации предметов контрабанды, необходимо учитывать позиции некоторых ученых в области уголовного права и криминологии поскольку определенные попытки научной классификации предметов контрабанды предпринимались в науках уголовно-криминального цикла.

Криминолог Н. Качев предложил классифицировать предметы контрабанды на четыре группы:

- 1) товары широкого потребления (одежда, ткани, галантерея, бытовая видео и звукозаписывающая аппаратура);
- 2) валюта, драгоценные металлы и драгоценные камни, чаще всего в виде ювелирных изделий;
- 3) наркотики;
- 4) исторические и художественные ценности (иконы, картины, предметы антиквариата)⁵.

Приведенная классификация, на наш взгляд в определенной степени является неполной, поскольку перечисленные квалификационные группы предметов контрабанды не охватывает весь перечень предметов преступного посягательства, указанных в диспозициях ст. 70и 70¹ УК Украины. В частности отсутствуют ядовитые, сильнодействующие, радиоактивные, взрывчатые вещества, оружие и боеприпасы.

В уголовно-правовых исследованиях⁶ все предметы контрабанды принято делить на две группы:

1. Любые товары и иные ценности, обладающие меновой и потребительской ценностью, незаконное перемещение которых через границу образуют контрабанду только при наличии квалифицируемых признаков, указанных в законе. К данной группе относятся товары, валюта валютные ценности и т. п.

2. Особая категория предметов, которые изъяты из свободного оборота, образующие преступление при нелегальном перемещении через границу Украины без наличия квалифицирующих признаков и определенных условий. К таковым относятся ядовитые, сильнодействующие, радиоактивные взрывчатые вещества, оружие и боеприпасы, а также наркотические средства психотропные вещества или прекурсы. В данную группу следует включить исторические и культурные ценности. Указанный предмет контрабанды хотя и не изъят из свободного оборота, однако его незаконное перемещение образует преступление без наличия квалифицирующих признаков, предусмотренных законом.

Учитывая криминалистические особенности, свойства и данные предмета непосредственного посягательства, используемые при обнаружении

и расследовании контрабанды, мы пришли к выводу о том, что в основе криминалистической классификации предметов контрабанды должна быть положена уголовно-правовая классификация предметов преступного посягательства, предусмотренных ст. 70 и 70¹ УК Украины.

Поэтому, на наш взгляд, необходимо выделить следующие виды предметов контрабанды: 1) товары 2) валюта; 3) валютные ценности; 4) исторические и культурные ценности; 5) вещества (ядовитые, сильнодействующие радиоактивные, взрывчатые); 6) оружие; 7) боеприпасы; 8) наркотические средства. Однако следует учитывать, что вышеуказанные виды контрабанды по предмету преступного посягательства могут иметь еще более детальную классификацию. Так, контрабанду товаров можно классифицировать на:

а) товары потребительского назначения – товары длительного пользования, товары краткосрочного пользования, товары бытового потребления, подакцизные товары и т. п.;

б) товары производственного назначения – технологическое оборудование, сырьевые ресурсы, цветные металлы и сплавы из них, неликвиды и т.п.

Наша задача рассмотреть общую классификацию предметов контрабанды вообще.

Вместе с тем, рассматривая проблему криминалистической классификации предметов контрабанды, необходимо учитывать то обстоятельство, что частные криминалистические методики построенные только на основе уголовно-правовой классификации преступлений, носят слишком узкий характер и требуют для своего практического применения криминалистически значимых критериев (оснований), знание которых необходимо для построения эффективных методик расследования контрабанды.

Поэтому считаем необходимым выделить и другие основания криминалистической классификации предметов контрабанды.

I. Внутреннее и внешнее строение предметов контрабанды с учетом физического состояния:

– вещества – ядовитые, радиоактивные, сильнодействующие, взрывчатые и т.п.;

– предметы – валютные ценности, исторические и культурные ценности, оружие, боеприпасы и т.п.

II. По способу и специальному режиму охраны:

– предметы, изъятые из свободного обращения (оружие, боеприпасы, наркотики и т.п.);

– любые товары и предметы, находящиеся свободно в обороте (товары, исторические и культурные ценности и т.п.).

III По месту выявления предметов контрабанды:

– на железнодорожном транспорте (поезда, контейнеры);

– на воздушном, транспорте корабли: речные, морские);

– на автомобильном транспорте (автомобили: легковые грузовые);

– при международных почтовых пересылках (посылки, бандероли).

Например, контрабанда наркотиков на железнодорожном транспорте.
IV. По месту перемещения предметов преступного посягательства через таможенную границу:

– через таможенный контроль; – помимо таможенного контроля;

Например: контрабанда товаров через таможенный контроль; контрабанда подакцизных товаров помимо таможенного контроля.

5. По способу происхождения и существования в природе:

– объекты неживой природы – валюта, оружие, наркотики и т. п.;

– объекты живой природы – животные, растения, наркотические грибы и т.д.

Вышеизложенные обстоятельства определяют возможность прогнозирования органами дознания (следствия) данных видов контрабанды, а также необходимость разработки частных методик расследований.

Предложенная криминалистическая классификация предмета контрабанды дает возможность интегрального подхода к разработке общей методики расследования контрабанды. Она имеет важное криминалистическое значение, способствует более глубокому теоретическому исследованию свойств, данных криминалистических особенностей предметов контрабанды конкретной классификационной группы и на этой основе разработки криминалистической характеристики определенного вида контрабанды. Практическое значение данной криминалистической классификации заключается в том, что она конкретизирует рекомендации по своевременному выявлению и пресечению контрабанды и может оказать существенную помощь работникам правоохранительных органов в выдвижении следственных версий и планировании расследования контрабанды.

1. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Учебное пособие. Днепропетровск. 1992. с. 31.
2. Володько Н. В. Объект и предмет контрабанды. Труды Киевской Высшей школы МВД СССР. К. 1975. Вып. 9 с. 83–85.
3. Матусовский Г. А. Научные основы криминалистической характеристики экологических преступлений- (Экологические преступления; квалификация и методы расследования) «Глобус». Харьков. 1994 с. 78.
4. Философский Энциклопедический словарь М.: Сов. энциклопедия. 1983. с. 257.
5. Качев Н. В. Криминологические исследования контрабанды Соц. законность. № 1. 1990. с. 58–59.
6. См. Карпушин Н. П. Ответственность за государственные преступления. М. 1965. С. 179–180.
7. Володько Н. В. Объект и предмет контрабанды Труды Киевской Высшей школы МВД СССР. К. 1975. Вып. 9. с. 85.
8. Давитадзе Д. Д. Уголовная ответственность за контрабанду: вопросы квалификации (по материалам Грузии). Диссертации на соискание ученой степени канд. юрид. наук. Харьков. 1992. с. 84.

ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДЫ

Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Оdesa, 1997. – Вип. 4. – С. 244–251.

Изучение личности преступника представляет собой сложную комплексную проблему, требующую разностороннего подхода. Анализ правовой литературы показал несколько направлений исследования данного объекта – криминалистическое уголовно-правовое, уголовно-процессуальное, судебное-психологическое, исправительно-трудовое и криминалистическое. Они составляют одно целое – правовое исследование личности и требуют единого подхода. В этой связи справедливо замечание Н. Т. Ведерникова, что в разработке криминалистической характеристики личности преступника весьма затруднительно выделить информацию, имеющую чисто криминалистическое значение, поскольку личность – единое целостное явление, все стороны которой взаимосвязаны и взаимообусловлены. (1)

В этом плане большое значение для криминалистической характеристики лиц, совершающих незаконное перемещение контрабанды через границу, имеют криминологические данные. Поэтому признаки личности правонарушителей в сфере таможенного дела, как нам представляется, должны иметь криминологическую окраску и отражать статистические закономерности между ее компонентами (показателями).

В криминалистическом изучении личности контрабандиста, на наш взгляд, целесообразно выделить три специфические направления.

Первое – знание и учет сотрудниками таможенных органов личных поведенческих характеристик контрабандистов, что способствует выявлению контрабанды при осуществлении таможенного контроля. В условиях ограниченного времени таможенного оформления и значительного объема работы сотрудники таможенной службы должны учитывать информационный портрет контрабандиста (ИПК), в котором сконцентрированы основные личностные поведенческие признаки преступника, осуществляющего перемещения контрабанды. Учитывая ИПК и основываясь на предыдущем опыте, лица, осуществляющие ТК, решают вопрос какому субъекту или объекту перемещения необходимо уделить особое внимание при проведении досмотровых операций. В этой связи важное ориентирующее значение приобретают такие признаки как пол, возраст, цель поездки, а также психологические

особенности поведения лица в момент совершения (исполнения) незаконного перемещения через границу, которые отображаются в выражении лица, мимике, жестах, эмоциях, особенностях походки, речи и др.

Второе – получение информации о личности неизвестного преступника, т.е. того, кто совершил контрабанду. Данное направление имеет место при совершении контрабанды с использованием фиктивного транзита, когда известен факт незаконного перемещения перевозчик груза, а иногда Фирма-получатель; при бесхозной контрабанде, когда на месте преступления обнаруживается предмет контрабанды, следы преступника; при перемещении путем передачи (получении) предметов контрабанды в тайниках. Такое изучение носит опосредованный характер.

Третьим видом криминалистического изучения личности контрабандиста является собирание и исследование сведений об уже известном следствию задержанном подозреваемом или обвиняемом с целью исчерпывающей криминалистической оценки личности субъекта. Полученная информация в данном случае используется для выбора тактики производства отдельных следственных действий и достижения необходимого психологического контакта с подозреваемым (обвиняемым); прогнозирования поведения преступника на различных этапах дознания и следствия; уяснения действительной его роли в совершенном преступлении и выявления других участников преступной группы, планирования расследования контрабанды. (2)

Одно из важных задач криминалистики является создание типологических моделей преступника применительно к разным видам преступлений, в частности контрабанды. В этом плане криминалистами разработано немало различных классификаций признаков преступников. (3)

Среди них наиболее приемлемой с практической точки зрения, на наш взгляд, является классификация, представляемая Н. А. Селивановым. Он предлагает подразделить все свойства преступника на собственные и отношения. (4)

Из собственных свойств преступника в криминалистических характеристиках чаще всего находят свое отражение, такие как пол, возраст, интеллектуальное и физическое развитие, нравственно-психологический облик, обладание определенными профессиональными навыками, преступным опытом и т. п.

Криминалистический интерес представляют и различным проявления отношений преступников. Среди таковых например, образ жизни преступника, проявление личности в основных сферах деятельности, соотношение места жительства, работы преступника с местом совершения преступления, особенности правового, льготного положения лица (должностное положение дипломатический иммунитет лица, освобождение от определенных форм ТК) и т.п.

Характеристика личности преступника включает в себя следующие данные:

а) социальные – социальное положение, образование национальность, семейное положение, профессия и т.д.

б) психологические – мировоззрение, убеждение, знание, навыки, привычки, эмоции, чувства, темперамент и т.д.

в) биологические – пол, возраст, физические данные, сила, рост, вес; особые приметы и некоторые другие.

Учитывая сложность и многосторонность проблемы нашего исследования, возьмем за основу системно-структурный метод (5) в соответствии с которым рассмотрим личность контрабандиста как структуру состоящую из указанных составных компонентов.

Определенный криминалистический интерес в практическом плане, как правило, представляет рассмотрение информации о правонарушителе с учетом их возрастных групп. Возраст в значительной мере определяет физическое состояние и возможности лица, круг его потребностей и интересов, жизненных установок и ценностных ориентацией, стремлений и желаний, реакцию на различные конфликтные ситуации, мотивацию преступного поведения и др.

В изученном нами массиве уголовных дел о контрабанде возраст лиц, осуществляющих незаконное перемещение че рез границу распределяется следующим образом: с 18 до 25 лет – 20,2%; 26–30 лет 32,3%; 31 до 40 лет – 33,4%; с 41 до 50 лет – 13,2%; старше 50 лет – 0,9%. Иными словами преступления данного вида совершаются в основном в зрелом возрасте – от 25 до 40 лет (65,7%). Наибольшая плотность совершения контрабанды падает на возраст 30–40 лет (33,4%).

Проведенное исследование показывает, что контрабанда относится к разряду «мужских преступлений», поскольку подавляющее число этих преступлений совершаются мужчинами (71,8%). При этом практика показывает на появившуюся тенденцию к изменению указанного состояния в плане роста количества лиц женского пола. Употребление наркотиков и совершение на этой основе преступлений перестало быть лишь мужской проблемой, каждое четвертое преступление связанное с наркотиками – совершено женщинами. (6)

Помимо этого, как показало исследование, характерной является «специализация» контрабандистов по половой принадлежности. В большинстве случаев женщины совершают контрабанду драгоценностей, валюты с сокрытием от таможенного контроля путем использования мест затрудняющих их выявление: половые органы, нижнее белье, специально приспособленные чулки, заколки в волосах, одежду и обувь. Вместе с тем, исследуя массив уголовных дел по данной категории, мы не встретили ни одного случая совершения женщинами контрабанды оружия, боеприпасов, радиоактивных, взрывчатых веществ, а так же сокрытия с использованием изго-

товленных (приспособленных) тайников, что более характерно для мужчин. В этом выражается корреляционная взаимосвязь элементов криминалистической характеристики «личность – способ – предмет» (вероятная связь).

По принципу гражданства осужденные по ст. ст. 70, 70¹ УК являются в преимущественном большинстве гражданами Украины (67,4%). Наблюдается тенденция к росту преступлений, совершенных гражданами СНГ, в частности России, Казахстана, Узбекистана, Грузии, Литвы и т.д. Заметное место занимают иностранные граждане, совершившие контрабанду – граждане Польши, Румынии, Индии, Китая, Вьетнама, Монголии и др. – всего 29 стран. Характерно при этом, что попытки провезти наркотические вещества через границу предпринимаются в основном лицами, следующих транзитом через территорию Украины из России, Молдовы, Казахстана, Грузии, Узбекистана, а также гражданами Колумбии и Греции. Для иностранных граждан характерны факты совершения контрабанды лицами, обучающимися в высших учебных заведениях, большинство из которых проходит обучение в Украине. При этом значительное количество таких преступлений совершается иностранными служащими частных предприятий.

В большинстве случаев лица, совершившие контрабанду нигде не работали, не учились (54%) либо являлись работниками различного рода коммерческих предприятий и использовали незаконно перевозимые товары и валюту в коммерческих целях, служащие – 31,3% и только 14,7% рабочие и студенты.

Вызывает определенный научный интерес большое количество лиц, совершившие контрабанду и имеющие высшее образование (42,8%), а в ряде случаев – ученые степени. (7)

Применительно к специфике таможенного контроля значительный интерес в плане криминалистического исследования и решения практических задач по осуществлению досмотровых, операций представляет анализ данных, характеризующих официальную цель поездки лиц, пересекающих границу. В этой связи число, осужденных по ст. ст. 70, 70¹ УК большинство составляют лица, следующие через границу в качестве туристов – 42,8%, по служебным делам – 34,1% в связи с выездом на постоянное место жительства за рубеж – 3,2% по иным делам (в гости, на лечение и прочие) – 11,9%, другие – 7%.

Изучение данных, характеризующих лиц, совершающих контрабанду путем сокрытия от таможенного контроля позволяет выделить признаки преступников определяющие информационный портрет контрабандиста (ИПК) с учетом предметной специализации и половой принадлежности.

Современный контрабандист – мужчина (71,8% осужденных за данные преступления), в возрасте до 40 лет (85,9%), имеющий среднее либо высшее образование (91%), нигде не работающий (54%), обладающий знаниями о специфике таможенного контроля и способах сокрытия контрабанды. Коммуникабелен, энергичен, готов пойти на риск. Совершает контрабанду преимущественно с корыстной направленностью (97,8%). При досмотре, как

правило, проявляет неестественное поведение, неуверенность в движениях, эмоциональную возбудимость и т.п.

Современная женщина-контрабандистка (28,2% от всей массы осужденных за контрабанду). По данным нашего исследования – это женщины в возрасте до 40 лет – 74,8%, имеющие среднее либо высшее образование – 87,4%, замужем – 84,5%, имеющие одного и более детей – 78,7%; преимущественно перемещающие: иностранную валюту – 71% продовольственные и промышленные товары – 15%, драгоценности – 6%, другие – 8% и тщательно скрывающие контрабанду в одежде и обуви, в сумочках, в нижнем, белье, в заколках для волос, среди других предметов, в половых органах и других. Зачастую, контрабандистка – это обаятельная, хорошо одетая женщина, чаще всего блондинка при перемещении валюты и наркотиков. Правонарушительницы, как правило, при прохождении ТК проявляют нервозность, раздражительность, нечеткость и неуверенность при ответах и т.п.

В целях изучения личности контрабандиста и усовершенствования статистической отчетности по уголовным делам о контрабанде, на наш взгляд, целесообразно разработать и ввести для таможенных органов карточки на преступление и лиц, которые его совершили. За основу можно взять – карточки используемые органами внутренних дел и прокуратуры.

Резюмируя вышеизложенное, для повышения эффективности борьбы с контрабандой, на наш взгляд, необходимо создать централизованный компьютерный банк данных в отношении лиц, причастных к этим преступлениям, и транспортных средств, которыми контрабанда перемещалась. Формирование этого банка должно быть с использованием необходимой информации ИНТЕРПОЛа, МВД и СБУ, с дальнейшим использованием непосредственно таможенниками Украины через компьютерную сеть по отдельным кодам и соответствующим допускам к разным объемам информации.

Помимо этого, в работе подразделений по борьбе с контрабандой остро стоит проблема недостаточности оперативной информации относительно лиц, занимающихся незаконным перемещением наркотических средств и т.д. Подразделения СБУ и УМВДУ, исходя из неравного правового положения таможенных органов, не предоставляют такой информации, в связи с этим необходимо решать вопрос о внесении изменений в Закон Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» и предоставления таможенным подразделениям права проводить ОРД в полном объеме.

Таким образом, личность контрабандиста, являясь одним из важнейших элементов криминалистической характеристик, находит свое отражение в способе совершения и сокрытия контрабанды, «следовой картине» и предмете преступного посягательства. Конкретное содержание исследуемого элемента определяется тем набором личностных признаков, которые специфичны для преступников, совершающих контрабанду, и существенны для успешного расследования. (8)

Литература:

1. *Ведерников Н. Т.* Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления // Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. труд. – М. 1985. с. 76.
2. См. подробнее: *Биленчук П. Д.* Криминалистическое исследование обвиняемого. Монография. – Киев; Украинская академия внутр. дел. 1995. с. 20–88.
3. См.: *Самойлов Г. А.* Личностная информация, фиксирующаяся в следах преступления. // Труды ВШ МООП СССР. Вып. 34. – М., 1972 с. 28; *Скибницкий К. В.* Теоретические основы получения информации о преступнике из материальных источников на предварительном следствии: автореф. канд. юрид. наук. – Харьков 1973. 12–44 и др.
4. См.: *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий. – М., 1982. с. 132
5. См.: *Кондаков Н. И.* Логический словарь – М. Наука. 1971 с. 500.
6. Обобщенная справка по проблеме борьбы с контрабандой наркотиков на Украине. Киев 1996. с. 2.
7. См.: Архив Бориспольского городского суда Киевской области. Уголовное дело № 204 за 1995 г. по обвинению Габояна Г. М. – кандидата технических наук.
8. См.: *Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е.* Криминалистическая характеристика преступлений. Учебное пособие. – Харьков, 1985. с. 46.

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Митна справа: Науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньо-економічної діяльності. № 5. 2006. С. 89–96.

У структурі криміналістичної характеристики контрабанди предмет злочинного посягання відіграє важливу роль як джерело фактичної інформації, що має організаційне й тактичне значення для виявлення та розкриття зазначеної категорії злочинів. Дослідження цього елемента вимагає насамперед з'ясування сутності понять «об'єкт» і «предмет» злочину, які використовуються у кримінальному праві та криміналістиці.

Загальна теорія кримінального права об'єкт злочину розглядає як «суспільні відносини, на які посягає злочин, яким він заподіює шкоду, завдає втрат і які захищаються нормами кримінального права»(1). Більш близьким криміналістичному поняттю об'єкта злочину є кримінально-правове поняття предмета злочину. Предмет злочинного посягання у кримінальному праві – це речі матеріального світу, на які спрямовані злочинні діяння винного, причому на виробництво цих речей має бути затрачена людська праця, а самі вони повинні мати економічну вартість і бути спроможними задовольнити матеріальні й культурні потреби людей(2).

У криміналістичній методиці розслідування окремих видів злочинів поряд з поняттями «об'єкт злочину», «об'єкт посягання» найчастіше оперують поняттями: «предмет злочину», «предмет злочинного посягання», оскільки вони відбивають матеріальну сутність слідів злочину, які вивчаються криміналістикою(3).

Предмет безпосереднього посягання в криміналістичній літературі (4) визначається як найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі та предмети) органічного й неорганічного походження, що є матеріальним вираженням суспільних відносин. При цьому фізичні об'єкти характеризуються передусім ознаками агрегатного стану – тверді, рідкі, сипучі, газоподібні; споживчим призначенням – предмети праці (знаряддя, інструменти), побуту, туалету, прикраси і т.п.; фізико-хімічними властивостями – колір, вага, розмір, летучість, подільність, хімічна активність тощо.

Характеристика предмета злочину відбиває як його загальні (родові, видові), так і окремі (формальні, сутнісні, змістові, функціональні й т.п.) ознаки, інші найрізноманітніші параметри, внутрішні і зовнішні зв'язки й відносини. Слід відмітити, що до уваги беруться не всі ознаки, а лише ті з них, які є істотними, значимими з точки зору прийняття й реалізації криміналістичних і правових рішень(5).

Криміналістична особливість предмета злочинного посягання на відмінну від кримінально-правової полягає в тому, що це слідосприймаючі та слідоутворюючі об'єкти живої та неживої природи, їх якісно-кількісні показники, фізико-хімічні та споживчі властивості індивідуалізують предмет у матеріальному світі. Взаємодія злочинця з предметом посягання пов'язана з виникненням різноманітних змін предмета. «Ці зміни локалізуються: 1) на місці злочинної події; 2) на самому предметі і його частинах; 3) у місцях подіючого його знаходження, приховування, реалізації; 4) на злочинці (його тілі, одязі тощо); 5) на знаряддях злочину, технічних засобах, що використовувалися злочинцем»(6).

Під контрабандою (італ. *contro* – проти, *bando* – урядової постанови) згідно зі ст. 201 КК України визнається переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з прихованням від митного контролю, вчинене у великих розмірах або за попередньою змовою групи осіб або особою раніше судимою за злочин, передбачений цією стат-

тею, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних та вибухових речовин, зброї та боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї та боєприпасів до неї), а так само контрабанда стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України. У Кримінальному кодексі України також передбачена ст. 305, яка встановлює відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Таким чином, виходячи з диспозиції статей 201, 305 КК та чинного законодавства України предметом контрабанди можуть бути як товари, інші цінності, що знаходяться у вільному обігу, так і предмети, обіг яких обмежено або взагалі вилучено з цивільного обігу – отруйні, сильнодіючі, радіоактивні, вибухові речовини, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та боєприпасів до неї), наркотичні, засоби, психотропні речовини або прекурсори. Разом з тим, незважаючи на їх відміну один від одного, це завжди конкретні предмети, що мають визначені властивості та ознаки.

Розгляд предмета контрабанди з криміналістичних позицій дає змогу вивчити всю різноманітність ознак даного елемента криміналістичної характеристики, завдяки яким забезпечується реалізація його пізнавально-пошукової функції. Остання має досить складний і різнобічний характер і в першу чергу викликає інтерес з точки зору виявлення предметів посягання, встановлення й викриття особи, яка вчинила контрабанду, а також встановлення матеріальних, ідеальних слідів та інших обставин вчиненого діяння.

У зв'язку з цим дослідження предмета безпосереднього посягання спрямовано на вивчення його ознак, що становлять «стійкі властивості, які сприяють пізнаванню ..., визнанню або впізнанню речі»(7). Ознаки предметів у літературі розглядаються перш за все з позиції ідентифікації, оскільки дозволяють безпосередньо сприймати такі їх властивості, як форма, розмір, вага, колір та ін., причому взятими не окремо, а в комплексі, що є достатнім для їх ототожнення(8).

Разом з тим, пізнавальна роль ознак того чи іншого предмета значно ширша, ніж використання їх у теорії ідентифікації, оскільки зазначені властивості дають змогу розв'язувати й інші питання, що являють собою певний інтерес для виявлення і розкриття контрабанди. Зокрема, предмети посягання становлять систему якостей, мають певні властивості, що характеризують яку-небудь її сторону і проявляються в їх взаємовідносинах з іншими предметами чи явищами. Ознаки можна розглядати і «як інформаційний сигнал, що сприяє виявленню злочину»(9).

Отже, на наш погляд, під криміналістичною ознакою предмета контрабанди слід розуміти всі властивості предметів, товарів і речовин (сукупності), що мають значення для виявлення, розкриття контрабанди й встановлення осіб, які вчинили такі злочини. У деяких випадках важливо врахову-

вати належність предметів контрабанди до об'єктів зі спеціальним режимом охорони, об'єктів живої та неживої природи, а також зв'язок із певним образом дії. Водночас ключового значення набувають і ті властивості й особливості предметів контрабанди, що визначають способи їх переміщення через кордон, приховування від митного контролю, а також методи і прийоми їх виявлення. Такий підхід припускає вивчення предмета контрабанди з враховуванням його різноманітності та відношення до інших об'єктів матеріального світу, оскільки поняття «ознака» – гносеологічна категорія, що характеризує результати пізнання, оцінку людиною окремих сторін об'єкта(10).

Значна різноманітність предметів контрабанди зумовлює необхідність їх класифікації з метою розробки типових ознак, які дають змогу вдосконалювати методи та засоби їх виявлення, збирання і дослідження. Що ж до виявлення та розслідування контрабанди, вважаємо, що в основі криміналістичної класифікації предметів злочинного посягання повинна бути покладена кримінально-правова ознака, передбачена ст. 201, 305 КК України. Разом з тим, необхідно враховувати, що окремі криміналістичні методики, побудовані тільки на кримінально-правовій класифікації злочинів, мають занадто вузький і обмежений характер. Тому, поряд із кримінально-правовими підставами стосовно зазначених вище класифікаційних груп предметів контрабанди слід враховувати й криміналістичні підстави, наприклад, внутрішню й зовнішню побудову предметів посягання, їх фізичний стан, походження та існування в природі, спосіб і спеціальний режим охорони тощо (11).

Аналіз практики боротьби з контрабандою свідчить, що в сучасних умовах «асортимент» предметів контрабанди надзвичайно різноманітний і час від часу змінюється залежно від потреб окремих груп населення. Ці потреби детерміновані соціально-економічною обстановкою в країні та соціальними і психологічними особливостями проживаючих у ній громадян. Частіше всього предметами контрабанди виступають продовольчі і промислові товари, сировина для їх виготовлення, наркотичні засоби, ювелірні вироби й дорогоцінні метали, антикваріат, твори мистецтва, вогнепальна зброя, боєприпаси, вибухові, отруюючі, сильнодіючі речовини та ін.

Поряд із зростанням окремих видів контрабанди простежуються її якісні зміни: контрабандною діяльністю займаються організовані злочинні групи зі стійкими міжнародними зв'язками. У контрабанді наркотичних засобів спостерігається перехід від об'ємистих (макова соломка) до менш об'ємистих і «важких» наркотиків – опію, екстракту макової соломки, кокаїну, героїну та ін. Частіше зустрічаються випадки переміщення синтетичних, напівсинтетичних наркотиків і прекурсорів. Зброю та боєприпаси теж незрідка переміщують через кордон організовані групи.

Розглянемо найбільш важливі криміналістичні ознаки предмета злочинного посягання як елемента криміналістичної характеристики контрабанди наркотичних засобів.

Наркотичні засоби – це рослини, сировина і речовини природного, синтетичного і напівсинтетичного походження (*фізична ознака*), здатні впливати на центральну нервову систему і призводити до стану особливого сп'яніння та наркотичної залежності (*медична ознака*), класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, спеціальних нормативних актах і віднесені до зазначеної категорії Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров'я України (*юридична ознака*), а зловживання ними ставить під загрозу народне здоров'я (*соціальна ознака*). До них належать макова соломка, опій, героїн, морфій, гашиш, анаша, марихуана та ін.

Психотропні речовини – будь-які природні чи синтетичні речовини і матеріали, здатні викликати і справляти депресивний чи стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати галюцинації, порушення моторної функції, сприйнята чи емоцій, мислення, поведінки, призводять до стану залежності, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші речовини і матеріали, що становлять небезпеку для здоров'я населення в разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії вищезазначеним Комітетом. Це ЛСД-25, ДЕТ, мескалін, фенолін, пектобарбітал, седуксен, феназепан та ін.

Прекурсори – речовини та їх солі, класифіковані в міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, що використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, що використовуються з тією ж метою і віднесені Комітетом до зазначеної категорії. Прекурсори служать сировиною для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин. До них належать такі хімічні речовини та їх солі, як ефедрин, ергометрин, лізергінова кислота, псефдоефедрин та ін. Прекурсорами так само визнаються ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота та ін.

Отже, наркотичними засобами можуть бути визнані лише ті, назви яких наведено в таких переліках і які за своїми фізичними властивостями, хімічним складом відповідають указаним у списках. Разом з тим, питання про те, чи є певна речовина наркотичним засобом, є юридичним. Тому на вирішення експертизи має виноситися лише питання про вид (назву, склад) досліджуваної речовини. Остаточне визначення того, чи є вона наркотичним засобом – це виключна компетенція органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду.

Аналіз статистики Державної митної служби України показує на велику поширеність контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. У 1997 р. було порушено 107 кримінальних справ і виявлено 1 т 187 кг наркотиків, у 1998 р. відповідно – 144 і 6 т 268 кг, у 1999 р. – 107 і 123,2 кг, у 2000 р. – 88 і 3 т 145,2 кг, у 2001 р. – 57 і 69,643 кг. При цьому характерним є збільшення контрабанди «важких» наркотиків (кокаїну, героїну, гашишу та ін.). Якщо в 1994 р. митними органами України було виявлено лише один випадок переміщення кокаїну, то протягом 1995–2000 рр.

правоохоронними та митними органами здійснено понад тисячу вилучень кокаїну і героїну, ліквідовано 14 каналів контрабандного переміщення наркотиків із Колумбії, Еквадору, Панами, Таїланду, Туреччини та країн Африканського континенту(12).

Останнім часом простежується стабільна тенденція до використання транснаціональними наркосиндикатами наших портів для транзиту наркотиків із традиційних країн-виробників, а також залучення українських моряків до нелегального переміщення наркотиків на орендованих наркомافیєю суднах зарубіжних держав. Так, у жовтня 1999 р. і січні 2000 р. спецслужбами США та Чилі затримано два судна, які перевозили великі партії наркотиків. Членами їх команд були громадяни України. У цьому ж році троє українських моряків із грецького судна «Чайна Бріз» засуджено х'юстонським судом за контрабандне переміщення 4 т кокаїну вартістю близько 400 млн. дол. Крім цього, 16 січня 2000 р. в чилійському порту Аріка поліція затримала панамський теплохід «Натіва», на борту якого незаконно транспортувалося 9 т кокаїну, який було розфасовано в брикети. Серед членів команди 11 моряків були громадянами України (13).

Наркотичні засоби як предмет незаконного переміщення через кордон залежно від джерела їх походження доцільно класифікувати на три групи: а) наркотичні засоби рослинного походження; б) наркотичні засоби синтетичного походження; в) наркотичні засоби напівсинтетичного походження. Охарактеризуємо детальніше найбільш поширені наркотики, які незаконно переміщуються через митний кордон України.

4. Наркотичні засоби рослинного походження:

а) отримані з різних видів рослин маку.

Макова соломка, синонім – кокнар (жарг. – кукнар, солома, гризло). Характерні ознаки: сирі або висушені стебла і коробочки маку. Можуть бути як цілими, так і роздрібненими до порошкового стану. Колір – від світло- до темно-зеленого, від світло-жовтого до коричневого. Обов'язковою умовою віднесення макової соломки до наркотичних засобів є одержання наркотично активних алкалоїдів опію (морфін, кодеїн, тебаїн). У більшості випадків макову соломку перевозять у поїздах міжнародного сполучення. Як правило, вага партії в середньому складає 5–10 кг. Тому, враховуючи великий об'єм такої партії, для її переміщення контрабандисти використовують картонні коробки (від побутових приладів, сигарет), мішки з-під речей, господарські сумки, звичайні мішки для зберігання картоплі, вантажні автомобілі з крупногабаритними вантажами, тайники тощо.

Опій – (жарг. – тер'як, симп'як, карахан, султига та ін.) – висушений молочний сік, що виділяється із надрізів коробочок різноманітних сортів маку. Характерна ознака: він являє собою напіврідку масу бурого кольору зі своєрідним запахом і гірким присмаком. В обороті зустрічається висушений опій у вигляді порошку або брикетів, зовні темно-бурого кольору, на зрізі світліший. У воді та спирті він розчиняється частково і дає білий каламутний розчин. Чистий опій горить яскравим вогнем, виділяє білий дим приємного запаху.

Опій також зустрічається у вигляді настойки, рідини, твердих безформених грудочок, таблеток з характерним запахом. Колір опію – від темно-коричневого до темного (чорного), рідини – від коричневого до темно-коричневого. Часто опієм просочують бинти, вату, сторінки книг.

Опій-сирепь – це перекуп'ячений молочний сік маку, що містить алкалоїди групи опію. Діє, як снотворне. Колір – від темно-коричневого до чорного, має специфічний запах.

Екстрактний опій (жарт. – ханка, черняшка, хімія) – кустарний наркотик, який можна отримати з макової соломки шляхом витягу (екстракції) наркотичних алкалоїдів групи опію за допомогою води або інших органічних розчинників з наступним випарюванням до смоловидного стану. Може зустрічатися у вигляді рідкого, смоло- подібного або твердого стану. У літературі часто вони позначаються як кустарно виготовлені препарати опію (КВПО).

б) наркотичні засоби, отримані з коноплі:

Марихуана, синонім – канабіс (жарг. – травичка, дур, план, клівер, анаша, божа травичка, нот, грач, хей, Мері Джейн). Це сира або висушена рослинна маса, виготовлена з верхніх частин будь-яких видів і сортів коноплі з листями, плодами, суцвіттям; може бути як розкришеною, так і цілою. Обов'язковою умовою віднесення її до наркотичних засобів є наявність тетрагідроканабінолу (далі – ТГК). Колір – від світло- зеленого до коричневого. Спосіб уживання – паління.

Гашиш, синоніми – анаша, смола канабіса (жарг. – мацанка, пластилін, чорнушка). Являє собою сиру чи висушену порошкоподібну рослинну масу або кульки, спресовані плитки, пасти, пігулки тощо. Виготовляються шляхом обробки (роздрібнення, пресування і тд.) верхівок рослини канабіса з різними наповнювачами. Вміст ТГК складає приблизно 3–10%. Колір – від світло-зеленого до коричневого. Переміщують через кордон у тайниках, підосвах, устілках, каблуках взуття, книгах, продуктах харчування тощо.

Гашишна олія – наркотичний засіб, який отримується з частин рослин будь-яких видів і сортів коноплі шляхом вилучення (екстракції) наркотичних алкалоїдів різними розчинниками або жирами з подальшим випарюванням. Може зустрічатися у вигляді розчину чи густої маси. На «чорному» ринку ціна гашишної олії наближається до ціни опію. Спосіб уживання – просочування олією обгорток сигарет для подальшого паління. Вміст ТГК у густій масі складає близько 20%. Для переміщення, як правило, використовують шини, люльки для паління, рами велосипедів, мотоциклів, каркаси рюкзаків, пляшки від спиртних напоїв тощо.

в) наркотичні засоби, отримані з коки і кактусів:

Кокаїн міститься в листках рослин коки (*Erythroxylon coca*) – Південна Америка. Чистий кокаїн – білий кристалічний порошок, що змішується з наповнювачами (цукром). Зустрічатися у вигляді як солі (кокаїна гідрохлорид), так і основи (крек), яка, маючи високу леткість, здатна легко сублимуватися при нагріванні. Кокаїна гідрохлорид – це безбарвні голчасті кристали, які

розчиняються у воді та спирті. Кокаїн добре піддається обробці, йому можна надати будь-якої форми. У практиці мають місце випадки, коли з нього виготовляли валізу, яку відрізнити від справжньої практично неможливо. Переміщують кокаїн через кордон у тайниках, банках із-під соку, шкатулках, пляшках із темного скла, фотографіях «Полароїд» (між стінками в 2 мм в вміщується до 9 г), інколи під виглядом полімерів. Так, харківськими митниками в 1997 р. було вилучено понад 600 кг кокаїну, який переміщували через кордон під виглядом полімерів. За словами Генерального секретаря Всесвітньої митної організації, «це найбільше затримання в Україні та інших країнах Східної Європи» (14).

У Бразилії злочинцями виведена нова наркотична рослина – епаду, яка сягає до семи метрів у висоту і дозріває менше ніж за півроку На Тасманії (Південна Мексика) отримала поширення грибна наркоманія. За оперативними даними наркотичні гриби ростуть, а також розповсюджуються серед наркоманів і в Україні, Росії, Молдові, Польщі (15).

Гриби *Psilocybe* (жарг. – психоциби, священна плоть) містять псілоцибін, який, як і діетиламід лізергінової кислоти (ЛСД), фенциклідин, є активним галюцигеном, що діє на центральну нервову систему, викликає зміну настрою, порушення сприйняття у формі зорових і слухових галюцинацій. Мають характерний вигляд: дзвоноподібна шапка з соском зверху на тонкій ніжці. Шапка має коричневий колір або фіолетовий відтінок Зовнішній вигляд – як у малих поганок, розміри – від 1 до 10 см. На «чорному» ринку України, Росії, Молдови, Польщі реалізуються і зберігаються у вигляді цілих не висушених або висушених плодових тіл грибів. Вживаються у сирому вигляді, смаженими або вареними. Ростуть гриби *Psilocybe* у природних умовах на гнилій деревині, торфі, гумусі, можуть рости і в межах міста, наприклад, у парках. Період дозрівання – серпень – кінець жовтня до перших заморозків.

На думку спеціалістів Інтерпол, у майбутньому прогнозується поширення нового виду наркотика – кактусів, яких налічується понад 170 видів та 2 тис. сортів (16).

Б. Синтетичні наркотики. До них належать речовини, які не зустрічаються у природі, проте в більшості випадків вони є структурними аналогами наркотиків природного походження. Частина з них використовується в медицині як лікарські препарати. Виготовляються вони штучним шляхом за допомогою проведення хімічних процесів. Найбільш поширеними є первітин, метадон (фенадон), фенциклідин, триметилфентаніл, ЛСД, структурні аналоги месканіна й амфетаміна – ДОМ, ДОВ, ТМА, СТР та ін. (17).

ЛСД (діетиламід d-лізергінової кислоти) зустрічається у вигляді білуватого порошку, капсул, невеликих пігулок різної форми білого та інших кольорів. Цей наркотик переміщують через кордон у вигляді грудочок цукру, просочених невеликими дозами ЛСД. Крім того, ним просочують сторінки книг, малюнки на паперах, листи, марки, трафарети для татуювання, закладки у книгах.

Останнім часом спостерігається тенденція до збільшення контрабанди синтетичних наркотиків. Спеціальні служби України разом із колегами інших країн виявили три основних канали надходження такого роду наркотиків – з Колумбії, США та Таїланду. Організатори контрабанди наркотиків переважно використовують перевізників, яких у митній практиці називають «мулами» або «верблюдами». Незрідка для переміщення цих предметів контрабанди використовуються «природні контейнери» – власний шунок наркоперевізника(18).

В. Напівсинтетичні наркотики виготовляються з природного алкалоїду шляхом простої транскрипції (синтезу). До них належать героїн, гідроморфон, оксикодон, еторфін і дипренорфін, які отримують із тебаїну та ін.

Серед них найбільш поширеним є героїн (жарг. герич) – один із похідних опію, що добувається способом хімічної реакції (ацетилюванням) із морфіну. Часто наркотично активний компонент – діацетилморфін змішують із наповнювачем (цукор, крохмаль, сухе молоко у співвідношенні від 9:1 до 99:1). Наркотичний ефект достатньо високий, перевершує морфін у 5–7 разів. Героїн дуже добре розчиняється у воді, гірше – у спирті, має гіркий смак, запах відсутній, може бути різним за кольором і формою. Однак, як правило, це порошок або гранули білого, коричневого або чорного кольору. В основному його виготовляють кустарним способом із соломки олійного маку за допомогою хімічних речовин. Переміщують через кордон у газових або аерозольних балончиках, продуктах харчування, побутових приладах тощо.

Практика показує, що найбільш поширеними місцями приховування наркотичних засобів, які незаконно переміщуються через митний кордон України, виступають:

1) *об'єкти митного контролю пасажирів* – різні предмети для особистого користування (зубна паста, крем для гоління, мило і т.п.); продукти харчування (хліб, консерви, повидло в банках); порожнини в ручній поклажі й багажі пасажирів; спеціально виготовлені тайники в ручній поклажі й багажі; пусті порожнини і тайники в предметах ручної поклажі й багажу, які переміщуються транзитом; елементи одягу і взуття людини, куди вшиваються або вклеюються наркотики; різні частини тіла людини, безпосередньо до яких прикріплюються упаковки з наркотичними засобами; тіло людини з використанням спеціально виготовлених пасків або жилетів; внутрішні й статеві органи людини;

2) *транспортні засоби міжнародного сполучення й автомобілі індивідуального користування*, у яких використовують конструктивні пустоти, вузли, агрегати, механізми, а також спеціально обладнані в цих місцях тайники;

3) *об'єкти митного контролю у вигляді товарних і вантажних упаковок, поштових відправлень*, де наркотики приховують у пустотах і тайниках ящиків, коробок, контейнерів, упаковок багажу, що слідує окремо від пасажирів, у поетових відправленнях, бандеролях і поетових конвертах.

Запахові властивості наркотичних засобів дають можливість при здійсненні митного контролю виявляти їх за допомогою спеціально підготовлених службово-розшукових собак (19).

Таким чином, у структурі криміналістичної характеристики контрабанди наркотичних засобів предмет злочинного посягання є одним із найважливіших елементів, оскільки він відбивається у різноманітних слідах скоєного у якості слідоутворюючих й слідосприймаючих об'єктів, що дуже важливо для встановлення місця, часу, способу вчинення, особи злочинця та інших обставин здійснення та приховування контрабандної діяльності. Тому одним із напрямків вдосконалення методу дикого розслідування контрабанди наркотичних засобів є вивчення та систематизація даних про предмети посягання, виявлення закономірних зв'язків між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бажанов М. И.* Уголовное право Украины: Общ. часть: Учеб. пособие. – Днепрпетровск: Пороги, 1992. – С.31.
2. *Володько Н. В.* Объект и предмет контрабанды // Труды КВШ МВД СССР. – Вып. 9. – К: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1975. – С.83–85.
3. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / Гавриш С. Б., Грузкова В. Г., Дудников А. Л. и др. / Под ред В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. – Харьков: Глобус, 1994. – С.78.
4. *Салтевский М. В.* Криміналістика: Підручник: У 2 ч. – Ч.2. – Харків: Консум, 2001. – С.268, 269; *Матусовський Г. А.* Криміналістична характеристика злочинів // Криміналістика: Підручник / Глібок В. М., Дудніков АЛ., Журавель В. А. та ін./ За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім: Ін Юре, 2001. – С. 371; *Ермолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика поступлений. – Минск: Амалфея, 2001. – С.151–154; *Криминалистика: Учебник / Под ред. Образцова В. А.* – М.: Юристь, 2002. – С.55–57 та ін.
5. *Образцов В. А.* Основы криминалистики: Учебник. – М.: Юристь, 1996. – С. 23.
6. *Криминалистика: Учебник / Под ред. Образцов В. А..* – М.: Юристь, 1995. – С. 41.
7. *Потанов С. М.* Введение в криминалистику. – М.: Изд-во РИО ВЮА, 1946. – С. 10.
8. Див.: *Селиванов Н. А.* Советская криминалистика: система понятий. – М.: Юрид. лит., 1982.-С.38.
9. *Белкин Р. С.* Криминалистика: Краткая энциклопедия. – М.: Больш. Рос. энцикл., 1993.-С.60.
10. Див.: *Лузгин И. М.* Методологические проблемы расследования. – М.: Юрид. лит., 1973.-С.62.
11. Детальніше про криміналістичні аспекти класифікації предметів контрабанди див.: *Шевчук ВМ.* Классификация предметов контрабанды: криминалистический аспект // Актуал. пробл. государства и права: Сб. науч. тр. юрид. ин-та

- Одес. ун-та. – Одесса. 1996. – Вып. 3. – С. 269–275; Шевчук ВМ. Проблеми методики розслідування контрабанди: Дис... канд. юрид. наук 12.00.09. – Х., 1998. –С. 19–20.
12. За даними Державної митної служби України.
 13. Див.: Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. -№5. -С. 61.
 14. Контрабандная сенсация // Вечерний Харьков. – 1998. – 5 марта – С.1.
 15. Див.: Кіцул А. П. Деякі проблеми сучасної практики боротьби з незаконним обігом наркотиків // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К.: Проблеми людини, 1999. -Т.18. -С.366–368.
 16. Див.: Баяхчев В. І. Расследование преступлений, связанных с изготовлением синтетических наркотических средств организованными группами. – М.: ВНИИ МВД РФ 1995.-С. 3.
 17. Див.: Роганов С. А. Синтетические наркотики: вопросы расследования преступлений. – СПб:Питер, 2001. – С. 13–27; Бандурка С. А., Слинко С. В. Наркомафия: уголовно правовые средства борьбы: Уч. пособие. -Харьков: Арцис, 2001. – С. 31–41.
 18. Див.: Валерко В. На ринку наркотиків України – нові надходження // Галицькі контракти. –1996. – № 21. – С.58; Тимошенко В. Контрабанда наркотиков в Украине как составная транснационального наркобизнеса // Служба безопасности. –1998. – № 9. – С.10–11.
 19. Див.: Салтевский МВ. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений: Лекция для ф-та повышения квалификации. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1982; Стоаровойтов В. И., Шамонова Т. Н. Запах и ольфакторные следы человека. – М.: ЛексЭст, 2003. – С. 52–61.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОНТРАБАНДИ

*Вісник Одеського інституту внутрішніх справ: зб. наук.
нр. № 2. Одеса. 2002. С.112–118.*

У криміналістичній літературі питання виявлення ознак злочинів на даний час розроблені недостатньо [1]. Досліджуються лише деякі аспекти виявлення окремих видів злочинів, при цьому у криміналістиці немає однозначного ви значення суті виявлення злочинів.

У теорії криміналістики виявлення часто розглядається як структурний елемент розкриття [2]. Ряд вчених-криміналістів, відмічаючи, з одного боку,

значимість діяльності по виявленню злочинів, з іншого – припускають суттєву неточність, включаючи його в першочерговий етап розслідування на правах автономної частини [3], тим самим змішуючи дослідчу діяльність із слідчо-процесуальною, діяльність по виявленню ознак злочину з процесом його розслідування.

Помилковість такої позиції є очевидною, оскільки «розслідування починається лише після порушення кримінальної справи, діяльність же по виявленню злочинів здійснюється до цього. Разом з тим принципово відрізняються форми, методи та засоби, які використовуються при виявленні злочинів та їх, розслідуванні» [4].

З огляду на це вважаємо, найбільш правильною та послідовною позицію В. В. Степанова, який вказує, що виявлення злочинів не є ні етапом розкриття, ні етапом розслідування. На його думку, цю діяльність слід розглядати як самостійний, перший етап (стадію) боротьби зі злочинністю і включення виявлення злочинів до предмета криміналістики обумовлює створення окремої криміналістичної теорії [4].

В. О. Образцов, підкреслюючи актуальність проблеми виявлення злочинів у криміналістиці, вказує на необхідність розробки «криміналістичної характеристики виявлення злочинів» [5]. Думаємо, що ця точка зору суперечить принципу однозначності вживання понять у науці. «Термін «криміналістична характеристика», – справедливо зазначає Р. С. Белкін, – повинен вживатися тільки у тому значенні, в якому він відповідає визначеному цим терміном поняттю» [6]. У зв'язку з цим суть терміна «виявлення» більш правильно визначає поняття «криміналістичне забезпечення діяльності по виявленню злочину» [7].

Наведене дає підстави визначити криміналістичне забезпечення діяльності по виявленню ознак контрабанди як систему криміналістичних знань та основаних на них навичок і вмій посадових осіб використовувати наукові способи та засоби з метою встановлення можливих фактів незаконного переміщення предметів посягань через митний кордон.

До основ криміналістичного забезпечення діяльності по виявленню контра банди, на наш погляд, повинні входити: способи та прийоми виявлення ознак контрабанди; техніко-криміналістичні засоби діяльності по її виявленню; особливості виявлення ознак контрабанди при здійсненні митного контролю та провадженні порушень митних правил; засоби і прийоми ОРД для виявлення ознак контрабанди; тактичні прийоми і засоби діяльності громадськості у ви явленні контрабанди; особливості взаємодії митної служби з правоохоронними органами для виявлення контрабанди; основні напрямки підвищення ефективності роботи по виявленню контрабанди тощо.

Останнім часом деякі вчені відокремлюють у криміналістичній методиці діяльність по виявленню злочинів як структурний елемент методики розслідування окремих видів злочинів [8]. Вважаємо, що даний напрямок у методиці розслідування контрабанди представляє певний інтерес, тому що без

нього криміналістична модель розслідування злочину видається усіченою, неадекватною структурі – реальній конструкції діяльності органів дізнання і слідства [9].

Необхідність включення до методики розслідування контрабанди етапу виявлення ознак обумовлена перш за все специфікою механізму вчинення контрабанди та особливостями одержання первісної інформації, підвищеною латентністю даного виду злочину і складністю виявлення його ознак. Крім того, слід враховувати, що більшість ознак контрабанди виявляється безпосередньо органом дізнання, слідчим, прокурором згідно з п. 5 ст. 94 КПК. Тому використання діяльності по виявленню контрабанди як самостійного етапу пізнання злочинної події дозволяє глибше і всебічніше дослідити методику розслідування контрабанди, і розробити відповідні криміналістичні рекомендації.

Проблема виявлення ознак злочину як структурного елемента криміналістичної методики тісно пов'язана з правильним трактуванням поняття «ознаки злочину», оскільки в теорії та практиці воно трактується неоднозначно. На думку одних авторів, «ознаки злочину – це певні факти реальної дійсності, які являють собою сліди злочину, що вказують на можливість вчинення конкретного злочину» [10]. Іноді їх називають криміналістичними. Інші вчені під ознаками злочину розуміють властивості тієї чи іншої події, які дозволяють оцінювати її як суспільно небезпечну і протиправну [11]. Звичайно, що у першому випадку ознаки оцінюються як криміналістичні, а в іншому – як кримінально-правові. І саме так слід інтерпретувати ст. 97 КПК, оскільки факти виявлення матеріальних змін у навколишньому середовищі ще не свідчать про їх незаконний характер і не можуть бути підставою для порушення кримінальної справи, а лише породжують необхідність установлення наявності або відсутності ознак злочину з точки зору кримінального закону.

З огляду на це, з нашої точки зору спірною є позиція вчених, які стверджують, що порушення кримінальної справи пов'язано лише з виявленням кримінально-правових, а не криміналістичних ознак, оскільки виявлені ознаки матеріального характеру не є самі по собі підставою для оцінки тої чи іншої події злочину [12]. Думається, що подібна категоричність сумнівна, оскільки уявлення про кримінально-правову кваліфікацію вчиненого діяння багато в чому визначається на базі сукупності криміналістичних ознак.

Ознаки контрабанди у криміналістичному розумінні – це певні факти, які являють собою результати злочинних дій осіб по незаконному переміщенню предметів злочинного посягання через митний кордон, що дають змогу судити про злочинний характер події злочину, осіб, які мають відношення до нього, способи та обставини вчинення контрабанди.

Так, наприклад, ознаки контрабанди автомобілів можна класифікувати на три групи за джерелами їх отримання у результаті аналізу: 1) обстанов-

ки у регіоні в сфері зовнішньо-економічної діяльності; 2) даних оперативно-розшукового характеру; 3) митних та інших реєстраційних документів на автомобілі.

До першої групи належать такі ознаки: значно занижені ринкові ціни на автомобілі порівняно з цінами у інших регіонах; наявність у регіоні автомобілів, які не пройшли митне оформлення; скуповування на ринках автомашин, які не пройшли митне оформлення, особливо членами кримінальних угруповань або в інших випадках особами, які мають корумповані зв'язки з представниками органів влади, управління та правоохоронних органів; митне оформлення однією чи декількома фірмами великих партій престижних іномарок, нових автомобілів; наявність у регіоні великої кількості дорогих, престижних автомобілів іноземного виробництва, з великим об'ємом двигуна, у сукупності з іншими ознаками може вказувати контрабандне ввезення автомобілів; наявність у регіоні великої кількості ввезених іномарок з державними номерами інших регіонів чи з іноземними державними номерами або взагалі без таких і т.д.

До другої групи можна віднести: дані про наявність на «чорному ринку» підроблених документів – митних декларацій, тимчасових декларацій, підтверджень, а також чистих бланків цих документів із реквізитами митного органу; інформація, що власники автомобілів дають хабарі працівникам митних органів за незаконне митне оформлення, про «такси» на фіктивні документи, на «спеціальні послуги» посадовими особами митних органів, ДАІ та посередниками; дані про надходження в місцеві митні органи запитів (орієнтувань) про підтвердження оформлення автомобілів, орієнтувань про викрадені автомашини, про підробку митних документів, бланків, печаток, на які митниці дають негативні відповіді (що автомобілі по даних митних деклараціях оформлювалися, печатки і штампи є підробленими тощо); дані про різке підвищення матеріального становища посадових осіб митних органів, які проводять митне оформлення автотранспортних засобів.

До третьої групи відносяться наступні ознаки: наявність у реєстраційних підрозділах ДАІ та митному органі екземплярів митних декларацій з однаковими номерами на різні автомобілі, чи на один і той же автомобіль, але при розходженні номерів митної декларації, чи з різними записами про право відчуження автомашини і т.п.; наявність в органах Державтоінспекції зареєстрованої митної декларації при відсутності її копії в митному органі (такі декларації повністю підроблені, або підроблено окремі реквізити – особиста номерна печатка, гербова печатка); травлення, підчистка, виправлення у митних деклараціях, відсутність певних реквізитів, нестандартні бланки та ін.; наявність в митних органах і ДАІ документів на придбання автомобілів (контракти, рахунки-довідки, договору купівлі-продажу і т.п.) з ознаками підробки, внесення в них неправдивих даних; наявність у митних документах ознак про перетинання митного кордону України, дата перетинання, номер документа і т.п.; наявність у власника автомобіля в ре-

єстраційних документах ознак підробки, включаючи підробку печатки, відміток про право відчуження, про митне оформлення, підробку довідки-рахунка і т.п.; відсутність акту митного догляду автомобіля в митному органі чи акту Державтоінспекції про огляд автомобіля або ознаки підробки таких документів, невідповідність даних про номерні агрегати у цих документах, а також інші дані, які свідчать про те, що митний догляд (огляд) автомобіля не проводився; неправдиві відомості у документах на автомобіль для заниження суми митних платежів; неправдиві дані експертної установи про вартість автомобіля (необ'єктивні відомості про розукомплектацію автомобіля, відсутність окремих агрегатів і т.п.); невідповідність даних про автомобіль у внутрішній митниці, де проводилося його митне оформлення і у прикордонній митниці, через яку ввозився автомобіль (номер рахунка-довідки, дані про власника автомобіля і т.п.); невідповідність даних у документах на автомобіль у митному органі й документах, які знаходяться в організації, установі, у фізичної особи, яка його придбала [13].

Різноманітність та численність ознак контрабанди як прояв і вираження різних сторін цього злочину потребує їх певної класифікації. Вважаємо, що найкраще таку класифікацію можна здійснювати на основі вчення про криміналістичну характеристику злочинів, виділивши при цьому криміналістичні ознаки предмету посягання, способу вчинення, сукупності типових слідів контрабанди і особи злочинця. Можливі й інші підстави криміналістичної класифікації ознак контрабанди: за місцем їх проявлення, формою відбиття у навколишній дійсності, змістом, зв'язком з подією злочину та ін. [14, 10].

Очевидно, що діяльність по виявленню ознак контрабанди характеризується єдністю двох сторін: матеріальною – предметно-перетворюючою та інтелектуальною – оціночно-правовою. Тому неможливо розкрити суть діяльності по виявленню контрабанди лише констатуючи наявність матеріальних ознак, без правової оцінки їх змісту.

Таким чином, виявлення ознак контрабанди – це діяльність уповноважених на те органів, що передує порушенню кримінальної справи, спрямована на встановлення можливих фактів незаконного переміщення контрабанди через кордон і являє собою матеріальну й правову передумову розкриття та розслідування даного виду злочину.

Основою діяльності по виявленню ознак контрабанди виступають прийоми здійснення такої діяльності. При цьому прийоми виявлення – це найбільш раціональна і ефективна сукупність основаних на законі дій, спрямованих на виявлення (розпізнання) фактів незаконного переміщення через кордон і встановлення в них ознак контрабанди. Вважаємо, що прийоми виявлення слід розглядати стосовно основних напрямків службової діяльності правоохоронних органів, що сприяють виявленню цього виду злочину.

Аналіз митної та судово-слідчої практики показує, що ознаки контрабанди можуть бути виявлені при: 1) здійсненні митного контролю; 2) про-

вадженні справ про порушення митних правил; 3) здійсненні прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ; 4) проведенні оперативно-розшукових заходів; 5) провадженні дізнання та попереднього слідства; 6) здійсненні прокуратурою загальнонаглядових функцій; 7) перевірці заяв та повідомлень про контрабанду, яка підготовлюється або вчинена.

Останнім часом ознаки контрабанди нерідко виявляються у результаті діяльності органів Державної податкової адміністрації, виявленню ознак контрабанди також сприяє робота Товариства захисту прав споживачів та інших державних органів. Слід відзначити, що ознаки контрабанди можуть бути виявлені при розслідуванні як контрабанди, так і інших злочинів-розкрадань, вбивств, грабежів, розбоїв і т.д.

Практика показує, що сьогодні в митних органах процесуальне оформлення безпосереднього виявлення ознак зазначених злочинів не врегульовано, що призводить до укриття від реєстрації фактів вчинення контрабанди, особливо не правоохоронними підрозділами митних органів, які здійснюють фіскально-контрольні функції.

Порядок реєстрації джерел інформації про контрабанду визначено у «Положенні про діловодство у підрозділах по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил», затвердженим наказом ДМС України № 285 від 18.05.1999 р. Аналіз назви другого розділу цього положення, «Прийняття, розгляд і реєстрація документів», приводить до висновку, що запропонована послідовність дій не є цілком правильною. Перш за все, це пояснюється тим, що прийняття та реєстрація джерел інформації про злочини не повинні мати такого проміжного етапу як їх розгляд, оскільки така ситуація створює умови для відбору посадовими особами митних органів джерел інформації про контрабанду, її реєстрації та приховування. Крім того, не можна визнати правильним положення, яке склалося у митних органах, коли інформація про контрабанду реєструється або в журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить із реєстраційними номерами загального відділу чи канцелярії за формою ДК-1, або у журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить безпосередньо до управління, відділення, служби за формою ДК-2. Це призводить до того, що документи, які містять інформацію про ознаки контрабанди, реєструються разом і нарівні з усіма іншими вхідними документами [15].

З огляду на це, на наш погляд, слід погодитися з пропозицією, що:

- 1) необхідно у кримінально-процесуальному законі закріпити вимогу про обов'язкову реєстрацію джерел інформації про злочини, доповнити розділ 8 КПК нормами про загальні положення джерел інформації про злочини, поняття реєстрації, вимоги стосовно форми реєстраційних документів тощо;
- 2) розробити Державною митною службою України спеціальний нормативний акт «Інструкцію щодо прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та інших джерел інформації про контрабанду», на зразок

тієї, що застосовується в органах внутрішніх справ; 3) доцільно закріпити також і вимоги стосовно форми реєстраційних документів для митних органів і визначити коло посадових осіб митних органів, які безпосередньо мають займатися реєстрацією інформації про контрабанду; 4) реєстрація інформації про контрабанду повинна здійснюватися в окремому документі чи журналі; 5) бажано було б закріпити у вказаній інструкції обов'язкову вимогу – всім посадовим особам митниць при з'ясуванні інформації про ознаки контрабанди негайно доповідати про це рапортом керівникові митного органу і реєструвати ці дані у своєму підрозділі, а потім передавати необхідні документи до відділу по боротьбі із контрабандою та порушенням митних правил [15].

Негативно впливає на діяльність митних органів у боротьбі із контрабандою також і непорядкованість у системі обліку та звітності в митницях кримінальних справ про контрабанду. Очевидно, що не сприяє зміцненню законності в діяльності митних органів, підвищенню роботи по виявленню й розкриттю контрабанди відсутність статистичного обліку на виявлений злочин (Ф-1); особу, яка вчинила злочин (Ф-2); про рух кримінальної справи (Ф-3). Таке положення сприяє вчиненню контрабандної діяльності, ускладнює запобігання їй і породжує зловживання, хабарництво серед окремих осіб митних органів, призводить до укриття фактів контрабанди. Тож цілком справедливо виглядає ідея того, що доцільно розробити інструкцію про введення статистичного обліку через Головне інформаційне бюро МВС України на виявлену контрабанду та осіб, які їх вчинили, та рух кримінальної справи від дізнавача митниці до слідчого СБУ або прокуратури [16].

Таким чином, одним із перспективних напрямків удосконалення методики розслідування контрабанди є розробка й дослідження питань криміналістичного забезпечення діяльності митних та інших правоохоронних органів по виявленню ознак таких злочинів. При цьому необхідно повніше використовувати взаємозалежний комплекс дій, передбачений МК та КПК України. Тому доцільно розробляти методику виявлення й розслідування контрабанди з урахуванням можливостей взаємодії проведення митного контролю, провадження справ про порушення митних правил, дізнання та попереднього слідства.

Література

1. Герасимов И. Ф. Проблемы обнаружения преступлений // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Свердловск, 1973. – Вып. 21. – С. 107–120.
2. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 49; Безруких Р. К., Лекарь А. Г. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений. – М., 1977. – С.10,11.
3. Каневский А. А. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. – М.: Юрид. лит, 1982. – С. 53–56; Бурнашов Н. А. Проблемы интенсификации предварительной проверки материалов о кражах, совершаемых

- в условиях крупного города // Ак туал. пробл. следств. деятельности. – Свердловск, 1990. – С. 93–95.
4. Степанов В. В. Выявление преступлений как элемент криминалистики // Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия. – Уфа: Башкир. ун-т, 1989. – С. 146–150.
 5. Образцов В. А. Криминалистическая характеристика раскрытия преступлений // Борьба с преступностью на современном этапе. – Барнаул, 1982. – С. 119.
 6. Белкин Р. С. Курс криминалистики. – В 3-х т. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 319.
 7. Белкин Р. С., Коломацкий В. Г. Понятие и содержание криминалистического обеспечения деятельности криминальной милиции // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: Учебник / Под ред. проф. Т. В. Аверьяновой и проф. Р. С. Белкина. – М.: Новый юристъ, 1997. – С. 64–69.
 8. Камоцкий А. Б. Методика расследования хищений, совершаемых в научно-исследовательских и проектных организациях (По материалам Украинской ССР): Автореф... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 1988. – С. 19; Герасимов И. Ф. Структура частной методики расследования отдельных видов и групп преступлений // Криминалистика: Учеб. для вузов / Под ред. И. Ф. Герасимова и Л. Я. Драпкина. – М.: Высш. шк., 1994. – С. 327–329; Решетников В. Я. Следственные ситуации и тактические операции по делам о завладении из жилища имуществом граждан: Дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 1995. – С. 73–84.
 9. Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства. – Иркутск, 1985. – С. 46.
 10. Густов Г. А., Танасевич В. Г. Признаки хищений социалистической собственности // Вопросы совершенствования предварительного следствия. – Л., 1971. – С. 89.
 11. Ларин А. М. Структура института возбуждения уголовного дела // Советское государство и право. – 1978. – № 5. – С. 78.
 12. Юрин В. М. Проблемы выявления и раскрытия краж грузов из подвижного состава железнодорожного транспорта: Дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 1972. – С. 163.
 13. Расследование контрабанды // Богданович А. А., Гармаев Ю. П., Диканова Т. А. и др.: Практ. пособие. – М.: Юристъ, 1999. – С. 169–174; Диканова Т. А., Осипова В. Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыиванием «грязных» денег: Методическое пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – С. 86–91.
 14. Матусовский Г. А., Дудников А. Л. Криминалистическая систематизация признаков хищений // Расследование хищений государственного или общественного имущества (проблемы тактики и методики). – Харьков: Вища шк.,

1987. – С. 27–33; Матусовский Г. А. Методика расследования хищений: Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 22–25.
15. Шкарупа В. К., Лобойко Л. М. Проблеми виявлення контрабанди митними органами // *Фінанси України*. – № 3. – 2000. – С. 29, 30; *Основи митної справи: Навч. посібник / За заг. ред. Ю. П. Соловкова, П. В. Пашка*. – Харків: РА-Каравела, 2000. – С. 230, 231.
16. Корж В. П. Проблеми законності в діяльності митних органів // *Назв. роб.* – Т. 10. – С. 301.

ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО КОНТРАБАНДУ

Право України. № 8. Київ, 2002. С.63–66

У сучасній криміналістичній літературі при розгляді окремих методик розслідування злочинів традиційним є висвітлення питань про особливості порушення кримінальної справи, криміналістичні особливості розгляду матеріалів, які містять ознаки злочину [1].

У зв'язку з цим, на мій погляд, не можна погодитися з позицією О. Васильєва, який, заперечуючи проти практики віднесення зазначених питань до криміналістичної методики, зазначає, що розгляд первинних матеріалів і порушення кримінальної справи повинні належати до науки кримінального процесу, а не до методики розслідування і не до криміналістики взагалі. При проведенні перевірочних дій немає необхідності застосовувати прийоми й засоби криміналістики, а тому рекомендації по розгляду первинних матеріалів повинна давати процесуальна наука [2]. До речі, раніше ним обґрунтовувалася протилежна точка зору [3].

«Вирішення цього питання, – зазначає О. Колесниченко, – має немов би дві сторони, два аспекти. Дійсно, вирішення питання про достатність наявних даних для порушення кримінальної справи, необхідності провести їх перевірку належать до кримінального процесу. Проте вихідні дані, за якими порушена кримінальна справа, є об'єктом й специфічної криміналістичної оцінки, що дає можливість взяти до уваги яку-небудь з типових версій, характерних для даної сукупності ознак злочину, за котрими розпочато розслідування. У такому плані розгляд питання про порушення кримінальної справи повністю виправдано у методиці розслідування» [4].

З огляду на це, на мою думку, слушною є позиція окремих авторів, коли при висвітленні проблем методики розслідування контрабанди розглядаються особливості порушення кримінальних справ таких злочинів [5]. А тому розглянемо зазначені питання й у нашому дослідженні.

Згідно зі ст. 101 КПК і ст. 102 Митного кодексу України (далі – МК) органом дізнання у справах про контрабанду є митні органи. При наявності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, митний орган порушує кримінальну справу і провадить невідкладні слідчі дії із встановлення й закріплення слідів злочину та ви явлення осіб, які його вчинили.

Для порушення справи про контрабанду необхідні законні приводи і достатні підстави. Вказаними приводами є: заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб про вчинену або підготовлювану контрабанду; заяви або листи громадян; статті, замітки про факти контрабанди, опубліковані у пресі; явка з повинною; матеріали, що надійшли від інших правоохоронних, контролюючих й інших державних органів; інформація, що надійшла від митних і правоохоронних органів іноземних держав; матеріали оперативно-розшукової діяльності; безпосереднє виявлення співробітниками, які здійснюють митний і прикордонний контроль, органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак контрабанди.

Серед передбачених кримінально-процесуальним законодавством (ст. 94 КПК) приводів до порушення справи щодо контрабанди найбільш поширеними є безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину, а також надходження заяв (повідомлень) про вчинену або підготовлювану контрабанду.

Ознаки контрабанди у криміналістичному розумінні – це певні факти, які є результатами злочинних дій осіб з незаконного переміщення предметів злочинного посягання через митний кордон, що дають можливість вести мову про злочинний характер події злочину, осіб, котрі мають відношення до нього, способи та обставини вчинення контрабанди.

Аналіз митної та судово-слідчої практики свідчить, що ознаки контрабанди можуть бути виявлені при: здійсненні митного контролю; провадженні справ про порушення митних правил; здійсненні прикордонного контролю співробітниками Прикордонних військ; проведенні оперативно-розшукових заходів; провадженні дізнання та досудового слідства; здійсненні прокуратурою загально-наглядових функцій; перевірці заяв та повідомлень про контрабанду, яка підготовлюється або вчинена.

Останнім часом ознаки контрабанди нерідко виявляються у результаті діяльності органів Державної податкової адміністрації. Виявленню ознак контрабанди також сприяє робота Товариства захисту прав споживачів та інших державних органів. Слід наголосити, що ознаки контрабанди можуть бути виявлені при розслідуванні як контрабанди, так й інших злочинів – розкрадань, вбивств, грабежів, розбоїв тощо.

Начальник відповідного митного органу, будучи начальником органу дізнання, або його заступник, розглянувши матеріали про порушення митних правил і установивши наявність достатніх даних, що вказують на ознаки контрабанди, порушує кримінальну справу і доручає дізнання одному або декільком дізнавачам, про що вказується у постанові про порушення справи. Копія про порушення останньої негайно направляється прокурору. Про порушення кримінальної справи своєчасно інформується обласне керівництво Служби безпеки України, відповідна регіональна митниця і Управління по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил Державної митної служби України.

За заявою, що надійшла, чи повідомленням про вчинену або підготовлювану контрабанду митний орган зобов'язаний прийняти рішення не пізніше триденного терміну з дня одержання заяви чи повідомлення, а у виключних випадках – у строк не більше десяти днів (ст. 97 КПК). За вказаний час проводиться попередня перевірка шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів. При цьому також використовуються методи митного контролю – огляд транспортних засобів, товарів, інших предметів і особистий огляд громадян, перевірка документів [6].

Крім цього, згідно з МК України, оперативні співробітники митниці можуть у ході перевірки інформації, що надійшла, і до порушення кримінальної справи провести митне обстеження територій, місцевості, приміщень; призначити експертизи; провести перевірку окремих сторін діяльності підприємств тощо. Такі дії мають перевірочний характер і спрямовані на виявлення ознак контрабанди та вирішення питань про достатність підстав для обґрунтованого порушення справи або про відмовлення в цьому.

Результати перевірки доповідаються начальнику митниці, який у разі виявлення при перевірці ознак злочину приймає рішення про порушення кримінальної справи і провадження невідкладних слідчих дій. Не знайшовши у даних матеріалах ознак контрабанди, митний орган відмовляє в порушенні справи, про що складається мотивована постанова і повідомляється особа, підприємство, установа, від яких надійшла заява або повідомлення.

Якщо у заявах, що надійшли, або повідомленнях містяться ознаки злочинів, що не належать до компетенції дізнавача митниці, то ці заяви і зібрані матеріали повинні бути направлені за підслідністю або підвідомчістю у відповідні органи. При цьому необхідно вжити заходів з охорони місця події, збереження й закріплення слідів злочину, проте без проведення слідчих дій (наприклад, шляхом опечатування приміщення, огороження ділянки місцевості тощо).

Слід враховувати, що контрабанда належить до категорії кримінальних справ, за якими провадження досудового слідства обов'язкове. Тому дізнан-

ня у таких випадках має факультативний характер, тобто митний орган порушує справу і провадить дізнання тільки у разі необхідності провадження невідкладних слідчих дій по встановленню і закріпленню слідів злочину. Якщо ж слідчий сам порушив кримінальну справу і прийняв її до свого провадження, то дізнання не проводиться, а орган дізнання лише виконує доручення слідчого.

Митний орган, порушивши кримінальну справу про контрабанду, зобов'язаний закінчити дізнання не пізніше десятиденного строку з дня порушення, після чого він передає справу за підслідністю слідчому Служби безпеки або, за рішенням прокурора, – слідчому Генеральної прокуратури України. Тому проведення дізнання працівниками митниці охоплює, як правило, першочерговий етап розслідування контрабанди і фактично є розкриттям злочину «по гарячих слідах» [7].

Узагальнення митної та слідчої практики свідчить, що кримінальні справи про контрабанду в переважній більшості порушуються посадовими особами митниць, які відповідно до ст. 101 КПК здійснюють у них дізнання. Митні органи в цілому дотримуються строків порушення справи, встановлених ч. 4 ст. 97 КПК. Проте у таких справах не завжди є потреба у проведенні десятиденної перевірки заяви або повідомлення про злочин, оскільки приводом порушення названих справ найчастіше стає безпосереднє виявлення митним органом факту приховання валюти, товарів, цінностей, наркотичних засобів та інших предметів під час здійснення митного контролю.

Нерідко мають місце випадки недодержання строків порушення кримінальних справ про контрабанду. Так, справа щодо М., який у 1997 р. автомобілем ГАЗ-2140 вивозив з України в Ростовську область поза місцем розташування митного поста «Успенка» промислові товари на суму 15 118 гривень, порушена на сімнадцятий день після вчинення злочину [8].

Аналіз матеріалів кримінальних справ про контрабанду, які були з різних підстав закриті прокурорами або слідчими СБУ, показав, що 80% зазначених справ закриті на підставі п. 2 ст. 6 КПК України – за відсутністю складу злочину [9].

Обґрунтовуючи рішення про закриття кримінальних справ, у більшості випадків зазначається, що надання митному органу при митному оформленні товаро-супровідних документів, у яких містяться неправдиві дані, не є ознакою злочину, передбаченого ст. 201 КК України, або своїми діями правопорушники не заподіяли державі матеріальної шкоди. На мою думку, така практика є невірною, оскільки однією з кваліфікуючих ознак ст. 201 КК передбачене переміщення товарів та інших предметів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю. Поняття «приховування від митного контролю» міститься у диспозиції ст. 115 МК України. До ознак приховування, зокрема, належить і подання митному органу документів, що містять неправдиві дані.

Крім того, у деяких прокуратурах склалась негативна практика закриття кримінальних справ, порушених митницями за фактом контрабанди холодної зброї або наркотичних засобів, у зв'язку з малозначністю діяння. Вважаю таку позицію безпідставною, оскільки злочини, передбачені статтями 201, 305 КК України (згідно із ст. 12 КК), визнаються тяжкими, що свідчить про їх підвищену суспільну небезпеку. І вчинення контрабанди наркотичних засобів, а також холодної зброї не може розцінюватися як малозначне діяння.

Узагальнення матеріалів практики показало, що близько 20% справ закриті у зв'язку з порушеннями митницями чинного кримінально-процесуального законодавства при провадженні дізнання, що вказує на відсутність належного контролю з боку керівників відповідних підрозділів митних органів по боротьбі з контрабандою, низький професійний рівень дізнавачів, а також відсутність належної взаємодії з прокурорами, які здійснюють нагляд за діяльністю митниць, та слідчими підрозділами СБУ.

При внесенні постанов про відмову в порушенні справи деякими посадовими особами митних органів допускаються порушення вимог чинного кримінально-процесуального законодавства України. Зокрема, у постановою про відмову в порушенні кримінальної справи зазначається: громадянин раніше не притягувався до кримінальної відповідальності; він щиро розкаюється в скоєному; митним органом була припинена спроба незаконного переміщення вантажу через митний кордон України. Звичайно, наведені обґрунтування не можуть бути підставою для винесення рішення про відмову в порушенні справи, за існуванням явних ознак злочинів, передбачених статтями 201, 305 КК України [10].

Розглянуті проблеми, на мою думку, становлять значний інтерес для практичних працівників і можуть бути підставою для проведення подальших теоретичних і методичних розробок спеціалістами у криміналістиці та кримінально-процесуальній науці, сприятимуть підвищенню ефективності боротьби з контрабандою.

Використана література:

1. Лысенко В. В. Расследование уклонений от уплаты налогов, совершенных должностными лицами предприятий, организаций, учреждений. – Харьков, 1997. – С. 65–76; Волобуев А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: Навч. посіб. / За ред. проф. О. М. Бандурки. – Харків, 2000. – С. 75–89; Расследование бандитизма: Методич. пособ. / А. И. Дворкин, Т. А. Боголюбова, Ю. М. Самойлов и др. – М., 2000. – С. 43–47; Расследование похищения человека: Методич. пособ. / А. И. Дворкин, Ю. М. Самойлов, В. Н. Исаенко и др. – М., 2000. – С. 30–32; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков,

1999. – С. 132; Корнев С. А. Криминалистика. Методика: Конспект лекцій. – СПб., 2000. – С. 8, 12, 18, 25 та ін.
2. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. – С. 61; Криминалистика: Учеб. / Отв. ред. А. Н. Васильев. – М., 1971. – С. 426.
 3. Криминалистика: Учеб. / Отв. ред. А. Н. Васильев. – С. 426.
 4. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений: Текст лекции. – Харьков, 1976. – С. 21.
 5. Колдаев В. М. История и современные способы борьбы с контрабандой в СССР (Криминалистическое, уголовно-правовое и уголовно-процессуальное исследование): Дис. канд. юрид. наук. – Л., 1972. – С. 184–189; Федоров А. В. Особенности возбуждения и организации расследования уголовных дел о контрабанде, типичные ситуации первоначального этапа расследования / Криминалистика: Учеб. / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархапуло. – СПб., 2001. – С. 778–780; Криминалистика: Учеб. / Под ред. А. Ф. Волинского. – М., 1999. – С. 550–551; Постика И. В. Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. – Одесса, 1998. – С. 24–33; Шевчук В. М. Выявление признаков контрабанды и особенности возбуждения уголовного дела / Криминалистика: Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учеб. / Под ред. В. Ю. Шепитька. – Харьков. – С. 501–505 та ін.
 6. Зобов В. Е. Возбуждение уголовного дела и производство неотложных следственных действий таможенными органами / Российское таможенное право: Учеб. / Отв. ред. Б. Н. Габричидзе. – М., 1997. – С. 306–318; Гравица А. А., Терещенко Л. К., Шестакова М. П. Таможенное законодательство: Практический комментарий. – М., 1997. – С. 282, 283; Таможенное право: Учеб. / Отв. ред. проф. А. Ф. Ноздрачев. – М., 1998. – С. 408–411; Основы таможенного дела: Учеб. / Под ред. В. Г. Драганова. – М. – С. 524–529; Габричидзе Б. Н. Практика применения Таможенного кодекса Российской Федерации. – М., 1998. – С. 332–336; Тимошенко И. В., Девяткина Е. М. Возбуждение уголовного дела и производство неотложных следственных действий таможенными органами / Таможенное право России: Курс лекций. Особенная часть. – М., 2001. – С. 161–176 тощо.
 7. Постика И. В. Вказ. праця. – С. 27.
 8. Камлик М. І. Боротьба з контрабандою: стан, проблеми, рішення // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К., 1999. – Т. 18. – С. 291; Кузьменко В. П., Матвеева А. В. Узагальнення судової практики в справах про контрабанду та порушення митних правил. – К., 1998.
 9. Матеріали Державної митної служби України за 1998 р. – С. 4.
 10. Порівняльний аналіз стану провадження дізнання по кримінальних справах про контрабанду, порушених митниками в I півріччі 1998 р. та 1999 р. – Київ: Державна митна служба України. – 1999. – С. 2–6; Аналітична довідка про результати перевірки матеріалів, за якими було відмовлено в порушенні кримінальних справ у 1996 р. – Харків: Східна регіональна митниця. – 1996. – С. 2–4; Постика И. В. Вказ. праця. – С. 31–33 та ін.

РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ: ПРОБЛЕМИ ТИПІЗАЦІЇ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ

Митна справа. 2003. № 1. С. 9–18.

Практично реалізувати вчення про слідчу ситуацію можна за допомогою типових слідчих ситуацій, які визначають як «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, які часто повторюються» [1]. Виокремлення типових ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з методики розслідування деяких видів злочинів необхідно для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, що мають значення для справи, вибору комплексу й черговості слідчих дій [2].

Основою типізації слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування контрабанди можуть бути різні критерії (компоненти): а) обсяг і зміст даних, за якими порушено кримінальну справу; наявність даних про злочинця; б) способи вчинення контрабанди (переміщення поза митним контролем, використання тайників, фальсифікація митних та інших документів тощо); в) предмети посягання (контрабанда товарів, валюти, наркотиків тощо); г) характер типової «слідчої картини» (очевидні, неочевидні, прогнозовані); д) спосіб учинення контрабанди (приготування, безпосереднє вчинення, приховування та використання результатів контрабандної діяльності) і т.д. Проте для формування методики розслідування контрабанди не всі названі підстави класифікацій типових слідчих ситуацій придатні. Наприклад, виявлено понад сто способів учинення контрабанди.

Останнім часом у криміналістичній літературі запропоновано різні підходи типізації та дослідження слідчих ситуацій при розслідуванні контрабанди. Зокрема відомі російські вчені-криміналісти Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Росинська, розглядаючи питання розслідування контрабанди, виділяють *дві типові слідчі ситуації* і рекомендують характерні для їх вирішення слідчі дії та оперативно-розшукові заходи: 1) розслідування контрабанди розпочинається від факту, коли її виявили прикордонники або митні органи; при цьому затримано особу, у якої знайдено предмети контрабанди; 2) випадки, коли власник виявленої контрабанди невідомий (як правило, при митному огляді потягів, морських суден, інколи літаків) [3].

О. С. Подшибякієн зазначає, що порушення кримінальної справи про контрабанду може бути наслідком вирішення таких типових ситуацій: 1) по-

рушення кримінальної справи як спосіб реалізації оперативних матеріалів; 2) порушення справи, пов'язаної із ситуаційною («випадковою») контрабандою в разі затримання контрабандиста на місці вчинення злочину під час проведення митного огляду; 3) порушення справи за фактом виявлення так званої «безхазяйної» контрабанди; 4) порушення справи за результатами перевірки зовнішньо-торгової або іншої фінансово-господарської діяльності підприємств та організацій, яку здійснюють правоохоронні та інші контролюючі органи; 5) інколи кримінальну справу про контрабанду можна виділити з інших кримінальних справ в окреме провадження [4].

Т. О. Диканова до найбільш поширених відносить типові ситуації, коли в розпорядженні слідства є достатні дані: 1) про ознаки контрабанди, проте інформація про особу, причетну до її вчинення, повністю відсутня або її недостатньо для індивідуалізації цієї особи («безхазяйна» контрабанда); 2) про ознаки контрабанди й особу, яка її вчинила, проте місцезнаходження цієї особи невідоме або вона знаходиться за кордоном; 3) про ознаки контрабанди, особу, яка її вчинила, і про місцезнаходження цієї особи; правопорушника затримано або відомо, де він знаходиться [5].

І. В. Постіка, узявши за основу класифікацію вихідних слідчих ситуацій, які за пропонував О. М. Васильєв [6], виділяє такі ситуації: 1) встановлена подія з ознаками злочину, який могла вчинити і використати його результати могла конкретна особа або така особа, що належить до певного оточення згідно зі своїм офіційним становищем (під час затримання на місці злочину, реалізації оперативних матеріалів, виявленні ознак контрабанди під час митного контролю, розслідуванні інших кримінальних справ); 2) є відомості про події злочину і конкретну особу, яка його вчинила (групу осіб), проте необхідно встановити їх вірогідність (при заявах громадян або повідомленнях підприємств, установ чи організацій) [7].

Ураховуючи, що критерієм класифікації слідчих ситуацій може бути характеристика одного із психологічних компонентів («суперництво й протидія сторін, цілі та інтереси яких при розслідуванні злочину не співпадають» [8]), В. В. Назаров виділяє такі ситуації, що виникають під час з'ясування причин контрабанди: 1) *безконфліктні ситуації*, які полягають, на його думку, у згоді підозрюваного, обвинувачуваного прийняти «законні правила гри» слідчого, які підтвердженні чинним кримінально-процесуальним та кримінальним законодавством; 2) *конфліктні ситуації*; а) між слідчим СБУ та особою митного органу, яка проводила дізнання по контрабанді (виникає у зв'язку з тим, що слідчий, отримавши від митного органу матеріали порушеної кримінальної справи, не знаходить там проведення необхідних першочергових слідчих дій, а ті, що проведені, дуже неякісні або при цьому порушено кримінально-процесуальний закон); б) при виконанні постанови митного органу про конфіскацію згідно ч. 1 ст. 149 Митного кодексу України у випадках, коли предмети контрабанди не вилучено, а особа, яка вчинила порушення митних правил, не виконує вимог передачі предметів контра-

банди митному органу; в) між слідчим, який проводить розслідування контрабанди, та обвинуваченим, коли останній, намагаючись уникнути кримінальної відповідальності, «блокує» діяльність слідчого [9]. На наш погляд, автор, на жаль, поза увагою залишив конфлікт між митним органом, який провадить дізнання у справах про контрабанду, та підозрюваною особою; між дізнавачем митниці та представниками оперативно-розшукових органів; між дізнавачем та експертами, спеціалістами та ін.

О. В. Федоров указує, що на початковому етапі розслідування контрабанди наявні дві типові слідчі ситуації: 1) коли від самого початку відома особа, підозрювана у вчиненні контрабанди; 2) коли на початковому етапі розслідування особа, яка вчинила контрабанду, невідома (наприклад, якщо «безхазяйна» контрабанда виявлена під час митного огляду літака, потяга або морського судна) [10].

На наш погляд, усі слідчі ситуації у справах про контрабанду, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно поділити на три групи залежно від обсягу та змісту даних, на підставі яких порушено кримінальну справу, та інформації про злочинця [11].

1. Наявні достатні дані про вчинення контрабанди, відома особа, яка її вчинила.

2. Є ознаки про вчинену контрабанду, але особа, яка її вчинила, невідома.

3. Є ознаки контрабанди і відомості про злочинця, але він зник з місця події. Розглянемо ці ситуації докладніше:

Першу групу типових слідчих ситуацій характеризує достатня кількість ознак, що вказують на вчинення контрабанди й особу, яка її вчинила. Залежно від змісту й обсягу вихідних (початкових) даних, на підставі яких порушено кримінальну справу, можуть виникати такі конкретні ситуації:

А. Вихідні (початкові) дані – ознаки контрабанди отримали працівники митниці, здійснюючи митний контроль під час затримання злочинця з речовим доказом безпосередньо під час незаконного перетину кордону.

Б. Вихідні (початкові) дані про вчинення злочину отримали в результаті прикордонного контролю військовослужбовці Прикордонних військ.

В. Інформацію про вчинення контрабанди отримано в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів, коли кримінальну справу було порушено за матеріалами СБУ або МВС України.

Г. Інформацію про ознаки вчинення контрабанди отримано в ході розслідування інших злочинів.

Д. Початкові дані про підготовлювану або вчинену контрабанду отримано із заяв, повідомлень громадян, а також інформації, що надійшла від інших правоохоронних органів.

А. Перша (найтипівіша) ситуація характеризується тим, що працівники митних органів, здійснюючи митний контроль, виявили предмети контрабанди, які за найменуванням, кількістю, вартістю, способом переміщення та приховування від митного контролю вказують на ознаки контра-

банди. При цьому відома особа, яка її вчинила. Вихідним матеріалом для митниці як органу дізнання служить протокол, у якому йдеться про те, що порушено правила переміщення через митний кордон певних предметів, які підпадають під ознаки такого злочину, тобто виявлено самі предмети посягання, документи і правопорушник [12].

Прикладом такого роду ситуацій (за способом вчинення) є контрабанда наркотиків, які переховують у природних порожнинах людини (статеві органи, анальні отвори тощо). Так, під час проведення митного контролю авіарейсу № 131 «Бориспіль-Стамбул» у гр-ки А працівники митниці виявили 60 грам кокаїну, який було сховано в анальному отворі в презервативі. У службовому приміщенні митниці вона віддала співробітникам митниці незаконно переміщені наркотики і визнала факт учинення контрабанди [13]. У таких ситуаціях контрабандист, затриманий з речовим доказом на місці вчинення контрабанди, визнає свою провину, оскільки наявні докази.

Це прості ситуації, «які зазвичай складаються за так званими «очевидними» злочинами, коли сам злочин і особа, яка його вчинила, очевидні, відомі з самого початку розслідування» [14]. Початкові дані, які є в розпорядженні дізнавача, обумовлюють комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій.

Значні труднощі при розслідуванні контрабанди викликають випадки затримання контрабандиста безпосередньо на митному кордоні, коли особа, незважаючи на наявність доказів, заперечує факт учинення цього злочину і заявляє, що вилучені предмети контрабанди їй не належать. Це досить складна конфліктна ситуація [15], у якій інформаційна невизначеність і протиріччя між фактами вимагають правильного і кваліфікованого проведення комплексу невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, їхня кількість і послідовність проведення залежать від обставин конкретної справи і багато в чому подібні до розглянутого вище комплексу. Проте особливого значення в таких ситуаціях набуває слідчий огляд і фіксація виявлених предметів контрабанди, а також доказів, вилучених під час особистого обшуку й затриманні підозрюваного. У разі необхідності до огляду належить залучати спеціаліста-криміналіста, який допоможе встановити сліди, що залишив контрабандист, і довести його причетність до злочину. Варто старанно оглянути пакувальний матеріал предметів контрабанди, звернути увагу на саморобні упаковки з паперу, газет, оскільки їх частини можуть бути виявлені під час наступних обшуків за місцем проживання або роботи злочинця. Пакувальний матеріал слід детально описати, якщо на ньому є рукописні позначки, тексти, цифри, бо надалі це може слугувати предметом криміналістичної експертизи.

Б. Друга типова ситуація характеризується тим, що початкові дані про вчинення контрабанди отримано в результаті прикордонного контролю, коли військовослужбовці Прикордонних військ виявили предмети посяган-

ня, і затримана особа, яка їх переміщувала. У цьому випадкові прикордонники складають протокол затримання, у якому необхідно зафіксувати всі обставини вчинення контрабанди, фотографують місце події, складають схеми і плани. Рекомендується вказувати маршрут проходження, переміщуючи контрабанду шляхом обходу митного контролю, наявність дорожніх та інших знаків [16] тощо. Але часто, коли прикордонники затримують правопорушників як безпосередньо на митному кордоні, так і поза межею митного контролю – протоколи і схеми затримання не оформляють належним чином (нечітко вказують маршрут слідування, відсутні свідки та ін.), а первинні пояснення не відбивають сутності й характеру правопорушення. І як результат цього – під час розгляду справ у судах правопорушники часто змінюють первинні свідчення, посилаючись на незнання чинного законодавства або на те, що їх примусили зізнатися.

Дізнавач митниці, отримавши початкові матеріали про контрабанду, при наявності достатніх даних порушує кримінальну справу і провадить невідкладні слідчі дії, число й послідовність яких істотно не відрізняється від ситуацій, розглянутих вище. Проте в подібному випадку необхідно допитати представників Прикордонних військ, які виявили контрабанду, й осіб, які були при цьому присутні.

Підрозділи Прикордонних військ України згідно з п. 7 ст. 101 КПК України виступають органом дізнання у справах про порушення державного кордону. У зв'язку з цим вони не мають можливості здійснювати необхідну і своєчасну процесуальну діяльність, пов'язану із фіксацією і вилученням доказів виявленої контрабанди, а також із встановленням і затриманням підозрюваних. Тому вважаємо цілком обґрунтованою й доцільною пропозицію про надання відповідним підрозділам Прикордонних військ України прав органів дізнання у справах про контрабанду [17].

В. Третя типова слідча ситуація характеризується тим, що початкові дані про вчинення контрабанди отримано в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів. У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі причетні до злочину особи й місце події, дані про підготовку, безпосереднє вчинення контрабанди або про результати контрабандної діяльності (транспортування, зберігання, реалізація тощо), проте інші обставини відомі неповністю. У цьому випадку матеріали оперативно-розшукової діяльності є приводом і підставою для порушення кримінальної справи і проведення невідкладних слідчих дій (п. 1 ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). До таких ситуацій, наприклад, належить контрабанда, яку скоїли представники підприємницьких структур при сприянні працівника митниці [18], коли в результаті оперативної розробки й за допомогою технічних засобів виявлено факти контрабанди.

Відмінною рисою таких ситуацій є раптовість проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, організаційних та слідчих дій. При цьому типовий перелік невідкладних слідчих дій в аналізованій типовій ситуації

може охоплювати: 1) затримання й особистий обшук підозрюваного; 2) допит підозрюваного; 3) огляд місця події; 4) огляд предметів контрабанди, місць їх приховування і транспортного засобу, у якому їх виявлено; 5) огляд документів, пред'явлених митному контролю для переміщення товарів або валюти і для перетинання кордону; 6) допит свідків; 7) обшук за місцем роботи, проживання підозрюваного (підозрюваних) та виявлення його «зв'язків»; 8) призначення при необхідності експертизи – товарознавчої, трасологічної, криміналістичної експертизи документів тощо; 9) виїмка документів за місцем роботи підозрюваного та їх огляд; 10) огляд складських і виробничих приміщень за місцем роботи підозрюваного і товарів, що там знаходяться; 11) виїмка й огляд дискет і даних, що містяться в пам'яті комп'ютерів за місцем роботи чи проживання підозрюваного, а при необхідності – призначення експертизи; 12) накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію підозрюваного [18].

Г. Четверта типова ситуація виникає при розслідуванні інших злочинів, коли кримінальна справа про контрабанду виділяється як самостійне провадження із інших кримінальних справ. Вона достатньо складна і відрізняється від розглянутих вище насамперед фактором несподіванки, коли слідчий виявляє ознаки контрабанди в результаті проведення слідчих дій по іншій кримінальній справі, непов'язаній із контрабандою. Такі ситуації характеризуються труднощами щодо їх вирішення, які зумовлені насамперед тим, що з моменту безпосереднього здійснення контрабанди до моменту виявлення її ознак проходить деяких час. Тому для подібних ситуацій характерний незначний обсяг доказової та іншої інформації.

Основні напрямки розслідування в цих ситуаціях спрямовані передусім на встановлення події злочину й вини особи, яка його вчинила. Діяльність працівників дізнання (слідства) орієнтована на збирання доказів і встановлення всіх обставин, що стосуються предмета доказування.

Д. П'ята слідча ситуація характеризується тим, що початкові дані про контрабанду отримано в результаті попередньої перевірки заяв і повідомлень фізичних та юридичних осіб про підготовлювану або вчинену контрабанду, а також матеріалів та інформації, що надійшли від інших митних і правоохоронних органів України чи іноземних держав.

Інколи такі слідчі ситуації виникають у випадках, коли заяви та повідомлення про підготовлювану або вчинену контрабанду надходять від «кримінальних комерсантів», які зацікавлені в тому, щоб припинити діяльність своїх конкурентів та «ліквідувати» їх. Звичайно, такі особи, урахувавши загрозу помсти, зазвичай діють анонімно або подають у митні органи відомості про злочини і осіб, які їх вчинили, в усній формі з умовою збереження тайни про джерело їх отримання [19]. Основним завданням указаних ситуацій є встановлення факту незаконного переміщення через кордон предметів контрабанди, а також осіб, причетних до вчинення цього злочину, шляхом використання прийомів і повноважень суб'єктом, який одержав таку заяву або інформацію.

Часто в подібних ситуаціях відсутній фактор раптовості. Здійснюючи перевірку, щоб отримати пояснення або документи (ст. 97 КПК), інколи наявне передчасне витікання інформації, що дає можливість злочинцеві здійснити заходи для приховування слідів контрабандної діяльності або ж само-му сховатися від слідства.

Тактику проведення попередньої перевірки здебільшого визначає: а) обсяг інформації, що міститься в заяві (повідомленні), а також інформатор; б) час – контрабанду вчинено через деякий час або здійснюються підготовчі дії; в) суб'єкт, який отримав заяви або повідомлення (митний орган, підрозділи СБУ, МВС та ін.); чи має право такий суб'єкт здійснювати оперативно-розшукову діяльність у повному обсязі і які повноваження він має для цього.

У зв'язку з цим аналізована слідча ситуація набуває деяких відмінностей при надходженні заяви (повідомлення) про контрабанду до митного органу [20]. Як правило, митний орган повинен прийняти рішення не більше як через десять днів (ст. 97 КПК) за заявою, що надійшла про підготовлювану або вчинену контрабанду. Після отримання пояснень та одержанням необхідних документів митний орган здійснює перевірку методами митного контролю (митний огляд транспортних засобів, вантажів та інших предметів, особистий огляд, перевірка документів тощо). Окрім цього, згідно з Митним кодексом України оперативні працівники митниці можуть під час перевірки інформації і до порушення кримінальної справи провести: 1) митне обстеження території, місцевості, приміщень (ст. 127 МК); 2) призначити експертизи (ст. 131МК); 3) провести перевірку окремих сторін діяльності підприємств (ст. 132 МК) та ін.

Про результати перевірки заяв і повідомлень потрібно доповідати начальникові митниці, який у випадку виявлення ознак контрабанди приймає рішення про порушення кримінальної справи і проведення невідкладних слідчих дій, спрямованих на встановлення й закріплення слідів. Типовий перелік і послідовність проведення невідкладних слідчих дій такий самий, як у першій типовій ситуації.

Друга група типових слідчих ситуацій виникає під час виявлення предметів контрабанди на митному кордоні, коли особа, яка вчинила злочин, невідома [21]. Ця (так звана «безхазяйна» контрабанда) останнім часом в Україні набула погрожуючого характеру. Зокрема 25.10.96 р. на митному посту «Тополі» Куп'янської митниці під час проведення митного контролю потяга в одному з вагонів було виявлено 24 пакети макової соломки (28 кг). Незважаючи на зусилля, які доклали працівники митниці (було зроблено огляд місця події, макової соломки, були допитані свідки та ін.), особу, причетну до вчинення цього злочину, установити не вдалося [22].

Такі ситуації, на відміну від першої групи типових ситуацій, є менш сприятливими, оскільки для них характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу, а кількість інших джерел,

які могли б допомогти розшукати злочинця, у край обмежене. За таких обставин, тобто при відсутності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, кримінальну справу порушують за фактом його виявлення. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, її розшук, затримання й викриття

У цих ситуаціях діяльність працівника дізнання (слідства) мала бути спрямована на виявлення та систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинця і злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває використання даних, що містить криміналістична характеристика злочину: а) про предмет посягання, його індивідуальні особливості, кількісно-якісні характеристики, які можуть указувати на вікові, фахові та інші особливості злочинців; б) про спосіб учинення контрабанди та приховування слідів злочину, що звужує коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця; в) про залишені сліди на місці злочину, що можуть допомогти визначити стать, вік, психологічні риси, фізичну силу злочинця, фахові навички та вміння злочинця, чисельність осіб, які брали участь у вчиненні контрабанди; г) про типові риси контрабандиста.

Проаналізувавши значну кількість кримінальних справ виділеної категорії, можемо констатувати, що *для* розв'язання досліджуваної ситуації на практиці немає якого-небудь стійкого комплексу й системи провадження початкових слідчих дій. В одних випадках спочатку обстежують місце події, проводять огляд предметів контрабанди, місць приховування, потім допитують свідків, в інших – розслідування починають із допиту свідків, а вже потім здійснюють огляд місця події, предметів контрабанди та місць їх приховування; інколи розслідування обмежується тільки допитом свідків, а огляд місця події не проводять узагалі.

Отже, у криміналістичній літературі справедливо відзначено, що «недооцінка такої невідкладної слідчої дії, як огляд місця події, найчастіше призводить до безперспективності розслідування окремих випадків «безхазяйної» контрабанди, що знижує ефективність боротьби з даним різновидом злочинів указаної категорії. Досвід показує, що в результаті огляду місця події та предметів злочинного посягання, а також засобів їх переміщення через державний кордон часто вдається виявити важливі докази, що викривають злочинця» [17, 51].

Виявляючи «безхазяйну» контрабанду, працівники митниці, як правило, не вживають заходів для фіксації на валізах, торбах, пакетах тощо слідів пальців рук, не фотографують тайники та інші місця приховування предметів контрабанди, що ускладнює встановлення конкретних осіб, причетних до неї [23]. Тому слідчий, отримавши матеріали такої справи, у кращому випадку може обмежитися допитами свідків (якщо такі є) – працівників митниці, представників Прикордонних військ, які виявили контрабанду. Однак ці допити не можуть замінити безпосереднього вивчення обставин місця події,

фіксації та вилучення матеріальних слідів. З урахуванням вищенаведеного, вважаємо доцільним проведення огляду місця події, предметів контрабанди та місць їх приховування, яке здійснював би слідчий СБУ, який вестиме слідство. Це забезпечить тісну взаємодію органів дізнання та слідства з моменту порушення кримінальної справи про «безхазяйну» контрабанду і підвищить ефективність проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на розв'язання таких ситуацій. Заслужовує уваги позитивна практика слідчих СБУ в Київській області, де роботу здійснюють разом із митниками вже з моменту виявлення контрабанди.

Таким чином, успішне вирішення цієї ситуації, тобто встановлення й викриття особи винного, значною мірою залежить від таких чинників: а) висококваліфіковане проведення *огляду місця події*, включаючи огляд предметів контрабанди та місць їх приховування; б) *допит свідків-очевидців*, а якщо вони відсутні, дії працівників дізнання мають бути спрямовані на їх виявлення; в) *залучення спеціалістів гіпнологічної служби* митниці або прикордонників, оскільки шляхом проведення вибірки по «гарячих слідах» за допомогою спеціально тренованої службово-розшукової собаки можна встановити контрабандиста по запахових слідах; г) *перевірка* результатів оглядів та допитів *за криміналістичним обліком* (дактилоскопічним, за способом учинення злочину, за ознаками зовнішності тощо); д) *вивчення матеріалів архівних кримінальних справ* цієї категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів учинення контрабанди (розслідуваного і вказаного в архівній справі). Установлення аналогії під час застосування деякого способу вчинення контрабанди дає змогу висунути версію, що до розслідуваної справи може бути причетна ця особа; е) *взаємодія* митних органів, Прикордонних військ, підрозділів СБУ та МВС для ефективнішого й висококваліфікованого проведення початкових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів та ін.

Третя група типових слідчих ситуацій є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, оскільки особа контрабандиста відома, але правопорушник зник із місця злочину. Як правило, ця група поєднує конкретні ситуації, коли контрабанду виявляють у момент безпосереднього вчинення незаконного переміщення через кордон або після його вчинення. Наприклад, здійснюючи митний контроль потяга «Москва-Донецьк» на посту «Тополі», інспектор Куп'янської митниці оглядав купе, пасажирам якого було поставлено запитання про наявність наркотиків, зброї та боєприпасів. Отримавши негативну відповідь, інспектор вирішив оглянути чорну шкіряну куртку, кишеня якої підозріло відвисала. Проте з верхньої полиці зіскочив хлопець, вихопив з кишені куртки пістолет і, погрожуючи ним, зник із місця події. При додатковому огляді його місця працівники митниці знайшли на полиці під матрацом гранату. У целофановому пакеті з особистими речами злочинця, який зник, було знайдено записку книжку з телефонами й адресами, а також його фотографію [24].

У серпні 1995 р. працівники Волинської митниці на посту «Ягодин» у гр-на Ірану Н., який перетинав українсько-польський кордон вантажівкою, було виявлено 8 кг 720 г героїну і 21 кг опію-сирця. Наркотики були захоплені в бензобаках з подвійними стінками. Вартість вилученої контрабанди – майже 5 млн. дол. США. Незважаючи на те, що огляд здійснювала оглядова група за участю співробітників СБУ, гр-н Н., обравши зручний момент, зник із місця злочину. Проте в результаті правильно організованого пошуку із залученням особового складу Прикордонних військ злочинця було затримано [25].

Основні напрямки розслідування в цій ситуації повинні бути орієнтовані на дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксацію доказової та допоміжної інформації про подію злочину й особу злочинця, який зник. У цій ситуації дії працівників дізнання (слідства) мають бути спрямовані на негайне переслідування злочинця по «гарячих слідах» та на його затримання, а також на збирання даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, установлення можливого його місцезнаходження або появи, ужиття заходів для затримання злочинця й доставляння його за місцем дізнання [26].

Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне відзначити, що розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні основні напрямки розслідування багато в чому умовні. Це пояснюється тим, що запропоновані системи слідчих дій, оперативних та організаційних заходів значною мірою залежать від специфіки конкретної ситуації, випадкових факторів (хвороба або тимчасовий від'їзд свідка; відсутність службово-розшукової собаки або транспорту для переслідування контрабандиста, який переховується, тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій [27]. Тому допускаються й інші можливі алгоритми дій по розслідуванню зазначених типових ситуацій, оскільки діяльність працівників дізнання (слідства) у цьому напрямку є творчим процесом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 139.
2. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып 30. – С. 121.
3. Расследование контрабанды // Криминалистика / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р. /: Учебник / Под ред. проф. Р. С. Белкина – М.: НОРМА-ИНФА, 1999. – С. 774–779.
4. Подшибякин А. С. Расследование контрабанды // Криминалистика: Учебник / Под ред. проф. А. Ф. Вольнского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – С. 550, 551.

5. Диканова Т. А. Общие вопросы организации расследования дел о контрабанде // Расследование контрабанды: Практ. пособие. – М.: Юристь, 1999. – С. 61–68.
6. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С. 41–43.
7. Постика И. В. Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. – Одесса, 1998. – С. 25.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд-е, доп. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 634.
9. Назаров В. В. Контрабанда та конфліктні ситуації при її розслідуванні // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1998. – Т. 10. – С. 456–459.
10. Федоров А. В. Расследование контрабанды // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархапуло. – СПб.: Лань, 2001. – С. 779.
11. Шевчук В. М. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування контрабанди // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 40. – С. 192–201.
12. Зобов В. Е. Возбуждение уголовного дела таможенными органами // Таможенное право: Учебник. – М.: БЕК, 1995. – С. 325.
13. Архів Бориспільського міського суду Київської області за 1996 р.: Кримінальна справа № 1–159.
14. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1975. – С. 174.
15. Баев О. Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии (основы предупреждения и разрешения). – Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 1984.
16. Інформаційний бюлетень. – К.: ДМК України, 1994. – № 7. – С. 6.
17. Георгица М., Гамза В. Дознания по делам о контрабанде // Соц. законность. – 1990. – № 4. – С. 50.
18. Постика И. В. Способы совершения контрабанды, осуществляемой представителями предпринимательских структур, и некоторые вопросы организации ее расследования // Актуал. пробл. организации расследования преступлений. – Одесса, 1996. – С. 109.
19. Остапенко В. И. Особенности учета преступлений и уголовных дел в таможенных органах. Прокурорский надзор и ведомственный контроль за деятельностью таможенных органов по учету и разрешению материалов с признаками преступлений // Расследование контрабанды: Практ. пособие. – М.: Юристь, 1999. – С. 55.
20. Методичні рекомендації щодо проведення дізнання в митних органах України по кримінальних справах про контрабанду. – К.: ДМК України, 1992. – С. 6–7.
21. Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Росинська у розділі «Розслідування контрабанди» окремих підрозділ присвячують розгляду особ-

- ливостей розслідування у ситуаціях, коли не встановлено власника контрабанди. Див.: Аверянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р. Криминалистика: / Учебник / Под ред. проф. Белкина Р. С. – М.: НОРМА-ИНФА, 1999. – С. 778–779.
22. Матеріали Куп'янської митниці за 1996 р.
 23. Інформаційний бюлетень. – К.: ДМС України, 1997. – № 4 (11). – С. 8; Інформаційний бюлетень. – К.: ДМК України, 1994. – № 7. – С. 12–16.
 24. Столярова Н. Преступник мог начать стрельбу // Таможня: Прилож. к ж. «Деловая жизнь». – 1997.-№ 5–6. – С. 11.
 25. Матеріали Волинської митниці м/п Ягодин за 1995 р.: Протокол про порушення митних правил № 1216/95.
 26. Салтевский М. В. Раскрытие преступления «по горячим следам» // Криминалистика и судебная экспертиза. – К: Вища шк., 1989. – Вып. 38. – С. 37–42.
 27. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Харьков: Гриф, 1997. – С. 40.

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ ТИПОВИХ ВЕРСІЙ ПРО КОНТРАБАНДУ

*Вісник Академії правових наук України. № 1 (32).
2003. С.153–161.*

Одним із перспективних напрямків оптимізації і підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є дослідження і подальша розробка проблеми типових версій. У зв'язку з цим вважаємо справедливою точку зору О. Колесниченка та Г. Матусовського, згідно з якою використання систем типових версій вносить у розслідування елемент точності, повноти, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити й перспективно намітити всі можливі основні напрямки розслідування¹.

Разом із тим, незважаючи на значущість і підвищений інтерес до даної проблеми, серед учених-криміналістів немає єдності щодо поняття і сутності типових версій.

Р. Белкін визначає типову версію як характерне для даної ситуації з погляду відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (опе-

¹ Див: Колесниченко А. Я., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып.7. – С. 10.

ративно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи події в цілому. На його думку, типові версії мають дуже обмежене пізнавальне значення, оскільки вони, базуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки найзагальніше пояснення події, ще недостатнє для успішного завершення розслідування. Тому типова версія конкретизується у процесі доказування в міру накопичення дізнавачем (слідчим) необхідної інформації¹.

М. Селіванов і Л. Відонов вважають, що типова версія являє собою засноване на спостереженнях умовне міркування, яке виражає вірогідний зв'язок між певними видами елементів криміналістичної характеристики злочинів². Аналогічної думки додержуються І. Лузгін (1969 р.), О. Колесниченко (1970 р.), Г. Матусовський (1970 р., 1988 р.), І. Биховський (1980 р.), В. Коновалова (2000 р.) та ін.

Протилежну думку висловлює О. Ларін. Заперечуючи проти пізнавальної ролі типових версій, він переконує, що останні не можна розглядати як різновид слідчих версій, оскільки вони «являють собою не припустиме, а позитивне знання, що відображає не конкретну ситуацію, а всі відомі, узагальнені попередньою практикою ситуації даного виду»³.

Таке твердження викликає сумнів, оскільки дані про закономірні зв'язки між структурними елементами криміналістичної характеристики виступають теоретичною базою типової версії для відповідного виду злочину і майже завжди мають припустимий характер, а тому й одержуваний висновок характеризується певним ступенем імовірності. Типова версія – це своєрідний «зародок» системи загальних (а іноді окремих) слідчих версій з конкретної справи⁴. Вона, звичайно, має орієнтуюче значення і, базуючись на незначному обсязі інформації, допомагає формувати розумову модель, яка пояснює передбачувану, з різним ступенем імовірності, злочинну подію або окремі її обставини. Типові версії у «своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу використовувати їх як орієнтир у подібних ситуаціях»⁵.

При розслідуванні контрабанди поряд з особистим досвідом великої практичної та теоретичної значущості набувають типові версії⁶. Враховую-

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993. – С. 29,30.

² Див.: *Селиванов Н. А., Видонов Л. Г.* Типовые версии по делам об убийствах. – Горький, 1981.–С. 5,6.

³ Див.: *Ларин А. М.* От следственной версии к истине. – М., 1979. – С. 7–9 .

⁴ Див.: *Реховский А. Ф.* Версии на первоначальном этапе расследования // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования. – Свердловск-; 1988. – С.35.

⁵ Див.: *Коновалова Б. Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Х., 2000.–С. 61.

⁶ Див.: *Шевчук В. М.* Типові версії у справах про контрабанду // Боротьба з контрабандою; проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1998. – Т. 10. – С. 482–490.

чи загальнотеоретичні положення криміналістики про систему слідчих версій¹ і результати нашого дослідження, вважаємо, що система типових версій у справах про контрабанду має містити два структурних рівні: а) загальні версії як припущення щодо події злочину в цілому; б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних) обставин вчинення контрабанди. При цьому необхідно враховувати, що основою типових версій виступає типова ситуація як таке становище в розслідуванні контрабанди, яке характеризується певним співвідношенням відомого і невідомого по справі, що дозволяє висунути обґрунтоване припущення щодо невідомих обставин – особи злочинця, характеру слідів, способу вчинення контрабанди тощо.

Результати узагальнення кримінальних справ про контрабанду дозволяють запропонувати таку систему типових версій з урахуванням типових слідчих ситуацій і загальнотеоретичних висновків.

Стосовно першої групи типових ситуацій, коли є інформація про вчинення контрабанди і відома особа, яка її вчинила, висувуються типові загальні версії, що за своїм змістом дають одне з можливих пояснень суті і характеру вчиненої події в цілому та її елементів. У випадках, коли неясні суть і причина такої події, як правило, неможливо відразу висунути версію про особу злочинця, спосіб та мотив злочину тощо². Тому дізнавач (слідчий), вирішуючи питання про наявність ознак контрабанди та їх достатність для порушення кримінальної справи, у першу чергу висуває припущення про характер учиненого діяння – версії кваліфікації, які є підґрунтям системи типових версій.

У розглядуваній ситуації типовими загальними версіями можуть бути: а) вчинене діяння є контрабандою (ст. 201 або 305 КК України); б) має місце контрабанда, пов'язана з учиненням інших злочинів (ст.ст. 201, 305 і ст.ст. 187, 364, 368, 369, 212, 309, 263 КК та ін.); в) у даному випадку вчинено не контрабанду, а інший злочин (ст.ст. 212, 309, 263 КК та ін.); г) має місце підготовка до вчинення іншого злочину: диверсії, терористичного акту, вбивства на замовлення та ін. (при контрабанді вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв тощо); ґ) факт вчинення контрабанди відсутній, виявлене діяння не злочинне, наприклад, має місце порушення митних правил (ст.ст. 329–355 МК України) чи інше адміністративне правопорушення; д) має місце добровільна відмова від вчинення контрабанди, ігнорування зазначених типових версій часто призводить до помилок у кваліфікації

¹ Див: *Драпкин А. Я.* Построение и проверка следственных версий: Автореф. дис... канд. юрид. наук. – М., 1972. – С. 20; *Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А.* О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып. 7. – С. 7–13; *Васильев А. Н.* Следственная тактика. – М., 1976. – С. 60–66; *Белкин Р. С.* Вказ. праця. – С. 372; *Ермолович В. Ф., Ермолович М. В.* Построение и проверка версий / Под ред. И. И. Басецкого. – Минск, 2000. – С. 8–13 та ін. .

² Див: *Васильев А. И., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А.* Планирование расследования преступлений. – М., 1957. – С. 60.

вчиненого діяння, в результаті чого за наявності підстав кримінальні справи не порушуються.

Другим структурним елементом (рівнем) системи типових версій в зазначеній типовій ситуації, як і взагалі при розслідуванні контрабанди, є окремі версії, які будуються насамперед за-окремими сторонами злочину, передбаченого ст.ст. 201, 305 КК України, а також детальні версії – пропозиції щодо дрібніших обставин, які мають не кримінально-правове і процесуальне, а головним чином криміналістичне значення і, часто відіграють ключову роль у розкритті контрабанди і викритті особи, яка її вчинила.

При розслідуванні контрабанди на найбільшу увагу заслуговують версії щодо таких елементів, як суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони аналізованого злочину. При висуванні версії про об'єкт посягання ускладнень не виникає, оскільки він, як правило, є очевидним. При цьому об'єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей, а також окремих предметів та речовин, вилучених з вільного обігу¹.

Найбільш широке коло версій виникає, як правило, щодо об'єктивної сторони контрабанди. У цьому випадку висування версій спрямоване на з'ясування обставин, що характеризують спосіб контрабандної діяльності, місце, час, обстановку вчинення злочину, а також причинний зв'язок між дією особи та злочинними наслідками, що настали.

Типові версії значною мірою визначаються способами вчинення контрабанди. Так, для розкриття і розслідування контрабанди, що вчиняється представниками підприємницьких структур², можуть бути висунуті такі типові версії.

А. При вчиненні контрабанди шляхом переміщення поза місцями митного контролю: 1) контрабанду вчинено особою, яка транспортує вантаж, за участю посадових осіб підприємницької структури; 2) контрабанду вчинено особою, яка перевозить вантаж (водій автомобіля; особа, яка безпосередньо супроводжує товар; особа, яка супроводжує товар і слідує поруч в іншому автомобілі); 3) контрабанду вчинено виконавцем, а організатор знаходиться в іншому місці; 4) контрабанду вчинено при сприянні працівників правоохоронних органів (співробітників ДАІ, митної служби, МБС та ін.); 5) контрабанду вчинено організованою групою осіб; 6) ознаки контра-

¹ Див: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю Кондратьєва, С. С, Яценка. – К., 1997. С. 261; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К., 2001. – С. 508.

² Див.: *Постика И. В.* Способы совершения контрабанды, осуществляемой представителями предпринимательских структур, и некоторые вопросы организации ее расследования // Актуальные проблемы организации расследования преступлений. – Одесса, 1996. – С. 107,108.

банди відсутні, має місце помилка особи, яка перевозить товар, у визначені місця перетинання кордону і т. д.

Б. При приховуванні предметів контрабанди від митного контролю:

- 1) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури з використанням підроблених документів; при цьому виконавцем виступає особа, яка перевозить вантаж (водій автомобіля, капітан судна, експедитор супровідного вантажу);
- 2) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури з використанням підроблених документів, про що невідомо особі, яка транспортує товар;
- 3) вчинено контрабанду з використанням тайника, виготовленого за участю або з відома посадової особи підприємницької структури чи особи, яка транспортує вантаж;
- 4) вчинено контрабанду особою, яка транспортує вантаж (із виготовленням тайника або без нього), але без відома посадової особи підприємницької структури;
- 5) вчинено контрабанду шляхом використання перерваного транзиту;
- 6) має місце факт вчинення контрабанди шляхом завантаження контрабандного товару на транзитній території;
- 7) контрабанду вчинено при сприянні осіб, які здійснюють митний контроль;
- 8) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури шляхом фальсифікації документів за участю інших осіб (працівників міністерств, виконкомів, інших підприємств, внутрішніх митниць та ін.) тощо.

Типові слідчі версії щодо місця вчинення контрабанди можуть бути такими:

- а) контрабанду вчинено безпосередньо на митному кордоні в зоні митного або прикордонного контролю;
- б) контрабанду вчинено не на митному кордоні, а поза зоною митного контролю;
- в) має місце вчинення контрабанди на ліцензійному митному складі;
- г) контрабанду вчинено на внутрішній митниці;
- ґ) має місце вчинення контрабанди поза місцем розташування митної установи або поза часом її роботи;
- д) мають місце вчинення контрабанди на території України під виглядом транзиту в іншу країну і його розвантажування і реалізація на території транзитної держави;
- е) контрабанду вчинено в іншому місці іт. д.

Висування версій із суб'єктивної сторони контрабанди передбачає формування припущень про вину, мотиви та мету вчинення такого злочину. Як правило, вони очевидні і характеризуються характером дій контрабандиста (підробка документів, виготовлення тайника, приховування в тілі людини і т. под.). Проте в деяких випадках мета й мотив недостатньо чітко характеризують психічне ставлення особи до вчиненого діяння. Так, у деяких ситуаціях, коли особа, яка переміщує контрабанду, відома і затримана з речовим доказом, вона наводить різноманітні докази, пояснення про свою невинуватість у вчиненому;

- а) заблудилася, втратила орієнтир при переміщенні поза митним контролем;
- б) предмети контрабанди належать не їй, а невідомій особі, яка попросила передати торбу, посылку на інший бік кордону, при цьому вона нібито не знає, що містить «передача»;
- в) невідомо-

ма особа «зажадала» перевезти через кордон і передати певному громадянину предмети контрабанди під погрозою розправи над дитиною, рідними перевізника і т. под.; г) контрабанду вчинено в результаті незнання митного та кримінального законодавства тощо.

Працівникам дізнання (слідства) при висуненні версій слід враховувати, що контрабанда характеризується наявністю тільки прямого умислу, тобто винний усвідомлює обставини й характер незаконного переміщення товарів та цінностей через митний кордон і бажає вчинити ці дії. Вивчення матеріалів кримінальних справ показує, що мета і мотив учинення контрабанди у більшості випадків мають корисливий характер. Проте трапляється й відсутність прямої корисливої зацікавленості, коли контрабанду вчинено з інших мотивів, наприклад, безоплатна передача іншим особам для колекціонування, пам'ять про перебування за кордоном та ін. При цьому необхідно враховувати, що мотив і мета при вчиненні контрабанди не є конструктивним елементом складу злочину і не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання й часто мають важливе значення для розкриття та розслідування контрабанди в умовах проблемних чи конфліктних ситуацій.

Типовими слідчими версіями про мотив учинення контрабанди можуть бути: а) контрабанду вчинено з корисливих мотивів; б) контрабанду вчинено з метою підтримання дружніх стосунків; в) контрабанду вчинено з бажання вийти заміж (оженитися) за особу, яка попросила здійснити такі дії; г) контрабанду вчинено з метою вчинення або приховання іншого злочину.

Висунені версії про суб'єкта контрабанди можуть бути двох видів: 1) версії персонального характеру, які, як правило, мають місце в аналізованій ситуації, коли вчинено контрабанду і відомо, яка особа її вчинила, тобто в цьому випадку висуваються припущення про винність конкретної особи; 2) версії загального характеру, що ґрунтуються наданих, які містяться в матеріалах конкретної кримінальної справи, але не вказують на конкретних осіб. У процесі перевірки версій висуваються припущення про конкретну особу, на якій і зосереджується перевірка.

У *другій типовій ситуації*, коли вчинено контрабанду, однак особа, яка її вчинила, невідома, поряд із типовими загальними версіями, характерними для першої групи типових ситуацій, висуваються окремі версії, перевірка яких спрямована насамперед на визначення кола осіб, серед яких слід провести розшук злочинця.

Конкретизуючи коло осіб, можливо, причетних до вчинення «безхазяйної» контрабанди, особливу увагу слід звернути на: 1) осіб, які мають доступ або яке-небудь відношення до контрабандної продукції (наприклад, вибухових, радіоактивних речовин, зброї та боєприпасів, вибухових пристроїв, культурних цінностей тощо) і транспортних засобів, за допомогою яких вона перевозилася через митний кордон України; 2) осіб, які мають доступ до інформації про специфіку діяльності митних та інших контролюючих

органів, знання якої необхідно для вчинення того чи іншого різновиду контрабанди; 3) осіб, наділених певними повноваженнями по службі, з використанням яких тим чи іншим способом може бути вчинено контрабанду; 4) осіб, які мають певні навички та вміння (при вчиненні контрабанди шляхом використання спеціально виготовлених чи пристосованих тайників у транспортних засобах та інших предметах); 5) інші категорії осіб, які могли б вчинити такий злочин¹.

При конструюванні й висуненні версій про особу контрабандиста перш за все слід враховувати способи вчинення і приховування контрабанди, місце, характер слідів, час, індивідуальні особливості предмета посягання. Поряд з особистим досвідом необхідно використовувати дані, що містяться у криміналістичній характеристиці контрабанди, оскільки спосіб вчинення певного злочину часто вказує на особу злочинця. Так, вчинення контрабанди з використанням місць приховування, доступних переважно особам обслуговуючого персоналу поїздів (провідникам, машиністам), дає можливість звузити коло осіб, можливо, причетних до злочину.

З урахуванням вихідних даних, конкретних обставин справи в розглядуваній ситуації може бути сконструйовано й висунуто такі типові версії щодо кола осіб, серед яких може перебувати особа, яка вчинила контрабанду: а) особа належить до обслуговуючого персоналу даного транспортного засобу (провідники, машиністи, капітани суден, пілоти чи бортпровідниці літака та ін.); б) особа є неповнолітньою; в) вчинення контрабанди в такий спосіб характерно переважно для жінок; г) особа знаходиться серед пасажирів купе. Вагона, автобуса тощо; ґ) особа мешкає у прикордонному районі; д) контрабанду вчинено особою, яка має відомості про особливості транспортного засобу використовуваного для приховування предмета посягання; е) контрабанду вчинено однією особою або групою осіб.

У *третій типовій слідчій ситуації*, коли має місце вчинення контрабанди, злочинець відомий, але зник з місця події, висуваються загальні версії про подію контрабанди та її найважливіші обставини. Вони аналогічні версіям, зазначеним для першої ситуації, однак при їх висуненні й перевірці необхідно враховувати відсутність, як правило, пояснень передбачуваного контрабандиста, який зник.

У розглядуваній ситуації конструювання окремих версій зорієнтовано на максимальне збирання даних, що характеризують особу злочинця, який зник, встановлення його можливого місцезнаходження або появи в певному місці, а також на затримання винного. Тому для успішного розв'язання такої ситуації важливого значення набувають розшукові версії².

¹ Див.: Диканова Т. А. Общие вопросы организации расследования дел о контрабанде // Расследование контрабанды. – М., 1999. – С. 62.

² Див: Попов В. И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. – М., 1964. – С. 137; Богданов Б. Е. Розыск // Криминалистика – М., 1963. – С. 453;

На наш погляд, розшукові версії у справах про контрабанду – це засновані на матеріалах кримінальної справи, результатах оперативно-розшукових заходів та інших відомостях припущення про вірогідне знаходження злочинця, який зник, та інших об'єктів розшуку, а також про прийоми, що використовуються для їх приховування. Маючи специфічний характер, розшукова версія служить підґрунтям цілеспрямованої діяльності по виявленню знарядь та Засобів учинення злочину, встановленню механізму слідоутворення, затриманню особи, яка переховується від слідства і суду, тощо. Наприклад, при розслідуванні кримінальної справи по обвинуваченню гр-на З. було встановлено причетність до вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей співробітника Бориспільської митниці С., який передав обвинуваченому бланк митної декларації з проставленими відтисками його номерної печатки і запропонував йому внести в цей бланк завідомо неправдиві відомості. За цим фактом слідчим Управлінням СБУ було порушено кримінальну справу. Однак С., довідавшись, що З. затримано і той може розповісти про його причетність до злочину, перейшов на нелегальне становище і зник. Виникла необхідність у проведенні оперативно-розшукової діяльності по встановленню місцезнаходження злочинця, який переховується в Ізраїлі. Через деякий час С. повернувся до родичів в Україну, де його було затримано оперативними працівниками¹.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, і практику розшуку контрабандистів, які переховуються, при розслідуванні такої категорії кримінальних справ можуть бути висунуті такі версії: 1) злочинець переховується у своїх родичів, друзів, знайомих; 2) розшукуваний залишився на легальному становищі або перейшов на нелегальне; 3) злочинець виїхав за кордон тощо.

Отже, типові версії у справах про контрабанду являють собою результат наукового узагальнення практики, який відображає особливості розслідування даної категорії злочинів з урахуванням криміналістичної характеристики. Вони прямо залежать від слідчої ситуації як Динамічної інформаційної системи, що відображає співвідношення між установленими і ще не відомими обставинами справи. Такий підхід до побудови системи типових версій видається виправданим відповідно до дійсного змісту припущень, що дозволяє при конструюванні та перевірці кола версій з розрахунком на їх вичерпний обсяг планомірно й цілеспрямовано охопити всі питання предмета доказування².

Коновалова В. Д. Правовая психология. – Х., 1997. – С. 128; Її ж. Версія: концепція і функції в судопроизводстве. – С. 64–68 та ін.

¹ Див: Архів Київського обласного суду: Кримінальна справа № 47 за 1996 р.

² Див: Васильєв А. И., Васильєв А. Н. Следственная тактика. – М., 1976, – С. 61.

ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОБУДОВІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ

Митна справа. № 3. 2002. С. 36–43.

Одним із перспективних напрямків удосконалення методики розслідування контрабанди є розробка й дослідження питань криміналістичної профілактики даної категорії злочинів. З огляду на це вважаємо слушною точку зору криміналістів, що методика виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, формується саме в надрах методики розслідування, входить до її предмета і є її необхідною складовою частиною [26, с. 71], що методика виходить із обов'язковості, а не факультативності виявлення цих обставин, із необхідності їх доказування шляхом збирання, перевірки й оцінки доказів, із розробки заходів по усуненню причин та умов їх реалізації [1, с. 179].

Методика розслідування злочинів відбиває процес боротьби зі злочинами як єдність розкриття, розслідування і спеціально спрямованого попередження злочинів. При цьому «двоєдина функція криміналістики виражена в діяльності правоохоронних органів по попередженню злочинів у сфері розкриття, розслідування, з одного боку, й у сфері спеціального попередження – з другого» [13, с. 156, 157]. Тому правильно вважає І. В. Возгрін, що частиною криміналістичних рекомендацій є опис особливостей підготовки і проведення попереджувальної діяльності при розслідуванні окремих видів злочинів [7, с. 618, 619].

Слід зазначити, що розробка засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди була предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, ще І. М. Якімов відзначав, що розробка найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину, який уже вчинюється, є одним із завдань криміналістики [27, с. 25]. Вважається, що саме він уперше ввів до предмета криміналістичної науки завдання попередження злочинів [16, с. 764].

На необхідність розробки питань профілактики у криміналістиці в 1930-ті роки вказували Є. В. Владимиров, Г. О. Зильберквит, Ю. Д. Кацапельсон [5, с. 10], В. У. Громов [10, с. 16], а наприкінці 1940-х – П. І. Тарас-Радіонов [21, с. 85–87].

Особливо активізувалися дослідження проблем попередження злочинів у криміналістичній науці в 1960-ті роки. У цей час розгорнулася дискусія щодо місця профілактики злочинів криміналістичними засобами в системі курсу криміналістики, а також їх змісту, завдань та щодо інших питань, які й на сьогодні залишаються дискусійними і вимагають глибокого осмислення.

Серед існуючих точок зору можна виділити декілька течій. Одна група авторів предмет і завдання криміналістичної профілактики надмірно розширює: до профілактичних функцій криміналістики, крім специфічних, вони пропонують віднести ще й суцільно процесуальні, оперативно-розшукові, управлінсько-організаційні та політико-виховні, включаючи прийоми ведіння широкої правової пропаганди й політико-виховної роботи серед населення [12, с. 79–84]. Інші науковці необґрунтовано звужують ці завдання лише до розробки техніко-попереджувальних заходів [9, с. 69].

У той же час серед криміналістів обґрунтовувалася точка зору, що криміналістика у попередженні злочинів не повинна виконувати якусь особливу функцію, яка відрізнялася б від притаманної їй «служби» в межах застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів. Розвиваючи далі цю позицію, зазначалось, що особливого «криміналістичного» попередження не існує і немає жодних підстав для вирізнення такого поняття [3, с. 16, 18].

На наш погляд, серед полярних точок зору найбільш переконливою є позиція вчених, які пропонують ідею формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Зокрема, ще 1961 р. В. П. Колмаков запропонував у криміналістиці виділити поряд із технікою, тактикою та методикою самостійний розділ і сконцентрувати в ньому все, що стосується профілактики у криміналістичній науці [15, с. 107]. І. Я. Фрідман, розвиваючи цю ідею, зазначив, що «перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення в нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження й розробки засобів, прийомів і методик попередження злочинів» [23, с. 102]. Така позиція є досить поширеною серед криміналістів, про що свідчить той факт, що останнім часом у науковій та навчальній літературі криміналістичну профілактику злочинів розглядають як окрему криміналістичну теорію [11, с. 127; 20, с. 192–198; 16, с. 764–778; 24, с. 64–68 та ін.]. Треба зазначити, що криміналістичну профілактику злочинів слід розглядати удвох аспектах.

По-перше, можна аналізувати *криміналістичну профілактику як специфічну діяльність уповноважених законом суб'єктів*, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і яка пов'язана із встановленням причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також вживанням спеціальних криміналістичних засобів для профілактики, запобігання і припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її

застосування виступають органи дізнання, оперативно-розшукові органи, слідчий, експерт, прокурор, суддя [18, с. 35]. У зв'язку з цим слід розрізняти наступні види профілактичної діяльності: 1) слідча профілактика – здійснюється слідчим під час розслідування злочинів; 2) оперативна профілактика – застосовується органом дізнання й оперативно-розшуковими органами у процесі виявлення й розкриття злочинів; 3) експертна профілактика – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – проводиться при розгляді кримінальних справ у суді [17, с. 203].

По-друге, *криміналістичну профілактику злочинів можна розглядати як один із наукових напрямків криміналістичної науки, як окрему криміналістичну теорію*, основними завданнями і напрямками якої можуть бути: 1) розробка і вдосконалення методів та прийомів виявлення й усунення криміногенних обставин; 2) дослідження й розробка техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та вивчення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; захисту окремих об'єктів від злочинних посягань; 3) дослідження закономірностей утворення, виявлення й дослідження слідів прояву криміногенних обставин, притаманних тим чи іншим видам злочинів; 4) виділення у кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу, 5) виявлення й дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування і розробка на їх підґрунті головних напрямків діяльності по попередженню злочинів; 6) визначення приблизного комплексу профілактичних заходів, найбільш ефективних і дійових у кожній із виділених ситуацій; 7) розробка й дослідження заходів припинення та попередження при підготовці, вчиненні або приховуванні окремих видів злочинів [25, с. 38; 18, с. 35].

Таким чином, предмет криміналістичної профілактики злочинів будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинів, а також специфіки криміналістичної науки й особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістичний аспект попередження злочинів має свої особливості, які випливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, які відбивають ознаки обстановки, що сприяли злочину [19, с. 249].

У зв'язку з цим Р. С. Белкін правильно зазначає, що криміналістичні засоби й методи профілактики злочинів можуть бути поділені на: 1) засоби і методи безпосереднього встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню та приховуванню злочинів; 2) засоби і методи одержання органом розслідування або судом опосередкованої інформації про ці причини та умови; 3) засоби та методи експертного встановлення цих даних [2, с. 88].

Виходячи із вищевикладеного, можна дійти висновку, що криміналістична профілактика злочинів є одним із пріоритетних досліджень, які по-

требують подальшого розвитку теоретико-методологічних засад вчення про криміналістичну профілактику злочинів, а також розробки й дослідження криміналістичної профілактики окремих видів злочинів, у тому числі й контрабанди.

Криміналістичні дослідження проблеми криміналістичної профілактики контрабанди, на наш погляд, повинні базуватися на наукових положеннях не тільки криміналістики й теорії криміналістичної профілактики, а й інших галузей знань, передусім кримінології, кримінального права, кримінального процесу, митного права й митної справи, а також на пізнанні економічних, соціальних, технічних, технологічних, організаційних та інших аспектів профілактики. При цьому слід враховувати показники стану, структури й динаміки вчинення контрабанди, окремих її різновидів, причини й умови, що сприяють контрабандній діяльності окремих осіб, і т. д.

Розглянувши деякі основні теоретичні питання криміналістичної профілактики злочинів, вважаємо за необхідне з'ясувати ще одну важливу проблему, яка на даний час у криміналістичній літературі залишається дискусійною. Це стосується питання про визначення структури криміналістичної методики, і, зокрема, чи повинна окрема методика розслідування містити самостійний розділ про профілактичну діяльність слідчого.

У криміналістичній теорії існуючі точки зору стосовно цієї проблеми можна умовно поділити на дві основні. Прихильники першої позиції (О. М. Васильєв, Р. С. Белкін) вважають, що окремі методики розслідування не включають питання попередження злочинів як самостійний структурний елемент. Так, О. М. Васильєв писав: «Чи входить у методику розслідування встановлення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, і прийняття заходів по їх усуненню? Ні, не входить. Це не означає недооцінку попередження злочинів. Йдеться про правильне розмежування компетенції між науками, зокрема, між криміналістикою і кримінологією» [4, с. 62, 62].

На нашу думку, така позиція викликає деякі заперечення, оскільки подібне трактування знижує роль та ефективність криміналістики в цілому. У цьому зв'язку необхідно насамперед визначити співвідношення предметів криміналістики і кримінології. Ми поділяємо точку зору Р. С. Белкіна, який стверджує: «Предметом кримінології є розробка системи попереджувальних заходів. До цієї системи кримінологія включає також і криміналістичні заходи попередження окремих видів злочинів, проте користується ними як даними науки криміналістики, тобто сама розробкою таких заходів не займається» [2, с. 115].

Отже, криміналістична методика, на відміну від кримінології, вивчає й досліджує не загальну концепцію попередження злочинності, а головним чином закономірності організації та проведення профілактичної діяльності слідчого при розкритті й розслідуванні окремих видів злочинів [6, с. 172, 173].

Р. С. Белкін вважає, що окрема криміналістична методика не повинна містити розділ про профілактичну роботу слідчого. Загальні необхідні відомості про неї; на його думку, мають міститися у вченні про принципи організації діяльності по збиранню, дослідженню, оцінці й використанню доказів, а опис типових для окремих видів злочинів причин та умов, що сприяють їх вчиненню, доцільно помістити в розділі про криміналістичну характеристику [2, с. 75]. У той же час варто зауважити, що розділ «Розслідування контрабанди» підручника «Криміналістика» за його ж редакцією завершується словами: «За результатами розслідування повинні бути встановлені обставини, які сприяли вчиненню контрабанди, і прийняті необхідні заходи профілактичного характеру, що стосуються режиму прикордонної охорони та функціонування митних органів» [14, с. 779].

Інша точка зору полягає в тому, що її представники (О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, М. В. Салтєвський, В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, М. П. Яблоков, А. І. Возгрін, В. С. Кузмичов, Г. І. Прокопенко та ін.) визначають питання про встановлення причин та умов вчинення злочинів і профілактичної роботи слідчого як заключний, самостійний елемент криміналістичної методики, як один із об'єктів її дослідження.

Слід звернути увагу на термінологічні розбіжності в найменуванні цього структурного елемента криміналістичної методики в різних авторів: у О. Н. Колесніченка – «криміналістичні питання профілактики даного виду злочину» (1978 р.), «профілактичні дії слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів» (1988 р.); у Г. А. Матусовського – «заходи криміналістичної профілактики» (2001 р.); у М. В. Салтєвського – «профілактичні дії слідчого» (1996 р.), «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів щодо їх усунення» (2001 р.); у І. О. Возгріна – «особливості підготовки і проведення попереджувальної діяльності слідчих та дізнавачів при розслідуванні окремих видів злочинів» (2001 р.); у М. П. Яблокова – «особливості попередження окремих злочинів» (2001 р.); у АФ. Волобуєва – «профілактичні дії слідчого при розслідуванні злочинів певного виду чи групи» (1996 р.); у В. П. Бахіна – «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів по їх усуненню» (1987 р.); у В. С. Кузмичова і Г. І. Прокопенка – «особливості профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування певної категорії справ» (2001 р.) та ін. Тому, на наш погляд, заключний розділ методики необхідно називати «Криміналістична профілактика певного виду злочину», зокрема, криміналістична профілактика розкрадань, криміналістична профілактика ухилень від сплати податків, криміналістична профілактика контрабанди і т.п.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що криміналістичну профілактику контрабанди необхідно розглядати в методиці розслідування зазначених злочинів окремим, заключним її структурним елементом. При цьому треба виходити з наступних положень.

По-перше, організація і планування роботи дізнавача та слідчого по розслідуванню контрабанди обов'язково включає встановлення причин злочину та умов, що сприяють його вчиненню (ст. 23 КПК), відображуючи тим самим один із найважливіших напрямків діяльності дізнавачів митниці та слідчих СБУ і прокуратури. Важливо підкреслити, що виявлення причин злочину та умов, що сприяють його вчиненню, як і прийняття заходів щодо їх усунення, проходить одночасно з доказуванням інших обставин, які належить встановити по кожній кримінальній справі. Тільки взаємозв'язок цих двох напрямків діяльності дозволяє встановити істину по справі. Тому така діяльність є окремим, самостійним і обов'язковим етапом пізнання злочинної події, врахування якого дає змогу глибше й повніше вивчити й дослідити обставини такого злочину і розробити відповідні криміналістичні рекомендації профілактичного характеру.

По-друге, методика розслідування окремих видів злочинів, у тому числі й контрабанди, є підґрунтям для розробки криміналістичних прийомів попередження злочинів і фактично визначає межі профілактичної роботи слідчого по розслідуваних справах з урахуванням слідчих ситуацій профілактичного характеру, які складаються під час розслідування конкретних злочинів. У той же час самі криміналістичні прийоми й методи профілактичної роботи формуються саме у змісті методики розслідування, входять до її предмета і становлять об'єкт дослідження.

По-третє, узагальнення досвіду митної та судово-слідчої практики свідчить про те, що профілактична робота при розслідуванні контрабанди явно недооцінюється та цьому напрямку діяльності не приділяється належної уваги. Досить сказати, що за період 1995–2001 рр. у митних органах України було порушено і знаходилося у провадженні дізнавачів митниць 5 788 кримінальних справ про контрабанду і лише у 21 випадку (0,36%) внесено подання про виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню таких злочинів, і вжиття заходів по їх усуненню (ст. 23¹ КПК).

Крім того, слід погодитися з точкою зору А. Ф. Волобуєва, який правильно відзначає, що вивчення питань профілактики злочинів у криміналістиці, зокрема у методиці розслідування окремих видів злочинів, дозволяє інтегрувати криміналістичні та кримінологічні знання при підготовці кадрів для правоохоронних органів. При цьому криміналістична методика, базуючись на теоретичних положеннях кримінології, повинна давати практичну інтерпретацію цих знань стосовно злочинів окремих видів та груп шляхом розробки відповідних криміналістичних рекомендацій [8, с. 285].

Таким чином, однією з умов успішної боротьби з контрабандою є проведення комплексу ефективних профілактичних заходів, основою яких є найбільш повне і всебічне виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню даного виду злочину. У цьому зв'язку ст. 23 КПК України вказує, що при провадженні дізнання, попереднього слідства і судового розгляду кримі-

нальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину і вживати заходів до їх усунення. Крім того, у п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1999 р. № 2 «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил» зазначається, що відповідно до вимог статей 23, 23² і 340 КПК та ст. 146 МК України судам необхідно з'ясовувати причини і умови, які сприяли вчиненню контрабанди чи порушенню митних правил, і реагувати на них окремими ухвалами (постановами).

Виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню контрабанди – складова частина загального процесу розслідування даного злочину. Обставини, які сприяли вчиненню контрабанди? встановлюються в ході проведення окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. При цьому особливого значення набуває огляд місця події, допити осіб, що здійснюють митний і прикордонний контроль, підозрюваних, свідків, провадження судових експертиз.

Причинами і умовами, які сприяють вчиненню контрабанди, як правило, найбільш часто виступають: недосконалість і прогалини в діючому митному, кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві; недоліки в організації і проведенні митного контролю, корупція і зловживання службовим становищем у митних та правоохоронних органах; помилки в митній та податковій політиці; недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з контрабандою; низький рівень технічного та інформаційного забезпечення митних органів; неналежне міждержавне співробітництво у боротьбі з контрабандою та ін.

Профілактичні міри, які необхідно прийняти по усуненню виявлених причин і умов, які сприяли вчиненню контрабанди, можуть бути наступні:

- внесення подання у відповідні підприємства, організації і установи;
- виступи слідчого перед співробітниками підприємства, установ;
- публікації матеріалів виховного і профілактичного характеру в засобах масової інформації, виступи по радіо, телебаченню;
- внесення пропозицій по удосконаленню митного контролю;
- особисті бесіди слідчого з посадовими особами і т.п.

Найбільш діючою формою профілактичних дій при розслідуванні контрабанди виступає мотивоване подання дізнавача (слідчого) за матеріалами конкретної кримінальної справи (ст. 23 КПК). У такому поданні викладається суть кримінальної справи, зазначається, кого і за що притягнуто до кримінальної відповідальності, дається характеристика обставин, які сприяють вчиненню контрабанди, а також конкретні попереджувальні заходи, які необхідно вжити для їх усунення. Серед таких заходів можуть бути і пропозиції розглянути питання про відповідальність конкретних посадових осіб, винних у виникненні сприятливих контрабанді обставин [22, с. 44,45].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. Н. И. Порубова. – Минск, 1997. – 344 с.
2. Белкин Е. С. Курс криминалистики: Учебное пособие для вузов. – М., 2001. – 837 с.
3. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. – 71 с.
4. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений // Социалистическая законность. – 1975, № 4. – с. 61–63.
5. Владимиров З. В., Зильберквит Г. А., Кацапельсон Ю. Д. Уголовная профилактика. – М., 1934.
6. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. – Минск, 1983. – 215 с.
7. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархонуло. – СПб., 2001. – С. 606–619.
8. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань у сфері підприємництва. – Харків, 2000. – 336с.
9. Герцензон А. А. Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик // Советское государство и право. – 1961, № 7. – С. 67–79.
10. Громов В. У. Предварительное расследование в уголовном процессе. – М, 1935.
11. Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). – Воронеж, 1995. – 127 с.
12. Зудин В. Ф. Предотвращения и расследование преступлений. – Саратов, 1963. – 315 с.
13. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). – Саратов, 1983. – 188 с.
14. Криминалистика: Учебник / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г, Росинская Е. Р. / Под. ред. Р. С. Белкина. – М., 1999. – 990 с.
15. Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Советское государство и право. – 1961, № 12. – С. 106–109.
16. Корноухов В. Е. Основы теории профилактики преступлений / Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М., 2000. – 784 с.
17. Кузьмичов В. С., Прокопенко Е. И. Криміналістика: Навч. посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Е. М. Моїсєєва. – К., 2001. – 368 с.
18. Матусовський Е. А. Криміналістична профілактика злочинів // Криміналістика / За ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001. – С. 33–39.
19. Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / Борисов В. І., Кальман О. Г., Корж В. П. та ін. / – Харків, 2001. – 264 с.

20. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков, 1999. – 480 с.
21. Настольная книга следователя / Шейнин А. Р., Тарасов-Радионон М. И., Роземблит С. Я. / Под. ред. Г. Н. Сафонова. – М., 1949. – 878 с.
22. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди: Навч. посібник. – Харків, 2001. – 50 с.
23. Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 8. – К, 1971. – С.101–105.
24. Яблоков Н. П. Криминалистика. – М., 2000. – С. 64–68.
25. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика. – М., 1985. – 98 с.
26. Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений // Советское государство и право. – 1976, № 2. – С. 67–72.
27. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. – М., 1925. – 430 с.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Митна справа: науково-аналіт. журн. № 6. 2002. С. 20–27. (у співавторстві з О. В. Мельником).

Узагальнення та аналіз практики розслідування контрабанди показують, що митні, слідчі та оперативно-розшукові органи стикаються з серйозними труднощами при розкритті та розслідуванні даної категорії злочинів. Часто виникають безвихідні ситуації, коли розслідування вказаних злочинів стає безперспективним, а встановлення злочинців – практично неможливим. Особливо це стосується «безхазяйної» контрабанди. Це зумовлює необхідність розробки методичних основ, теоретичних і практичних рекомендацій, які змогли б підвищити ефективність діяльності митних та правоохоронних органів по виявленню й розкриттю таких злочинів і дозволяє віднести досліджувані проблеми до актуальних.

Згідно зі ст. 29 закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів органами дізнання, попереднього слідства та іншими органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю. У зв'язку з цим органам прокуратури необхідно постійно вживати заходів із метою виявлення та усунення недоліків діяльності митних та правоохоронних органів по виявленню, розкриттю та розслідуванню контрабанди, вдосконалення

методів протидії цим злочинам; підвищення рівня ефективності профілактичної роботи. Разом з тим, при здійсненні прокурорського нагляду за діяльністю органів, які ведуть боротьбу з контрабандою, мають місце окремі організаційні недоліки, що впливають на якість та ефективність розкриття, розслідування та попередження злочинів у митній сфері.

Ю. Дьомін справедливо зазначає, що не може не вплинути негативно на рівень якості прокурорського нагляду те, що кримінальна справа порушується з наступним провадженням дізнання під наглядом одного прокурора, а розслідується й вирішується питання про направлення її в суд – іншим. Крім цього, з указівкою Генеральної прокуратури України кримінальна справа, по якій проведене дізнання митними органами, надсилається транспортними прокурорами за підслідністю слідчим Служби Безпеки України через прокурорів областей. При цьому можна уявити, скільки часу витрачається на такі пересилання. Тому функції нагляду за додержанням законодавства митними органами доцільно врегулювати між територіальними й транспортними прокурорами залежно від місця розташування митного органу [1, с.34–35].

При здійсненні прокурорського нагляду за діяльністю митних органів по розкриттю та розслідуванню контрабанди нерідко виявляється недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з контрабандою. Загальновідомо, що успішна протидія контрабанді у значній мірі залежить від рівня професійної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з такими злочинами. Однак складається така ситуація, що постійно проходить відтік кваліфікованих кадрів, і це призводить до того, що на посади, які вимагають спеціальної юридичної підготовки, приймаються особи, які не мають вищої чи навіть взагалі юридичної освіти.

За результатами відомчих перевірок зазначається, що особливий склад митниць недостатньо підготовлений для пошуку наркотиків та для проведення слідчих дій при затриманні контрабанди продовжують мати місце криміналістичних засобів для контрабанди. З матеріалів кримінальних справ видно, що нерідко співробітниками митниць при виявленні предметів контрабанди, зокрема, наркотичних засобів, не приймаються відповідні заходи по виявленню відбитків пальців рук на валізах, сумках, пакетах з наркотиками, не фіксуються за допомогою фото- та відеозйомки тайники та інші місця приховування контрабанди, що у майбутньому зумовлює певні труднощі у встановленні конкретних осіб, які вчинили контрабанду. З цих причин слідчими органами подальше провадження більшості кримінальних справ припинялося [2, с.394]. У зв'язку з цим Державною митною службою України відзначалось, що «...близько 20 відсотків кримінальних справ закриті у зв'язку з порушеннями митницями чинного кримінально-процесуального законодавства при провадженні дізнання, відсутністю належного контролю з боку відповідних служб митних установ, низьким

професійним рівнем дізнавачів, а також неналежною взаємодією з прокурорами, які здійснюють нагляд за діяльністю митниць та слідчими підрозділами СБ України» [3, с.9].

При огляді місця події останні нерідко докладно не описуються і не фотографуються, у протоколах не вказується, як були упаковані виявлені предмети контрабанди і якою печаткою були опечатані при вилученні. В деяких випадках огляд місця події (особливо це стосується виявлення контрабанди у залізничних вагонах, автомобілях) взагалі фактично не проводиться, а складаються фіктивні протоколи огляду місця події, наприклад зі слів прикордонного наряду, який виявив контрабанду. Інколи в один і той же час одним дізнавачем складаються протоколи декількох слідчих дій. Такі суттєві недоліки можна пояснити лише недбалістю та низьким рівнем професійної підготовки інспекторського складу [6, с. 25].

Узагальнення практики показує, що органи прокуратури не здійснюють належний нагляд за оперативними підрозділами, які, поряд із митними органами, ведуть боротьбу із контрабандою, по виконанню ними норм КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Нерідко мають місце недоліки при проведенні оперативно-розшукових заходів, особливо, коли слідчі дають формальні відписки про неможливість встановлення особи злочинця чи його місця знаходження. Це здійснюється, переважно, з тієї причини, що відділи «К» УСБУ областей не діють відповідно до вимог чинного законодавства України, яке регламентує розшук та збирання доказів контрабандної діяльності цих осіб.

Треба враховувати і особливості прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про порушення митних правил, що спричиняють адміністративну відповідальність (ст.ст.329–355 МК України). В результаті порушення зазначених правил створюються умови, які сприяють кримінально караній контрабанді. Внаслідок цього у прокурорському нагляді на перший план висувається його профілактичний аспект. Тому, для виявлення порушень законності у митному органі, прокурору необхідно з'ясувати наступні питання:

- 1) чи відповідає митний контроль вимогам закону (ст. 40–69 МК);
- 2) чи стосовно всіх порушень митних правил, передбачених ст.ст.329–355 МК України, складені протоколи і чи відповідають вони встановленій формі;
- 3) чи проведені всі необхідні митні дії стосовно перевірки (опитування, митні обстеження, експертизи і т.д.) та чи дотримані при цьому встановлені законом порядок та форми;
- 4) чи не було випадків незаконного звільнення від адміністративної відповідальності;
- 5) чи внесені пропозиції про усунення причин та умов, які сприяють порушенню митних правил;

б) хто із посадових осіб митниці допустив зловживання та в чому воно виразилося тощо [4, с.505–506].

Практика свідчить, що у більшості випадків (93%) ознаки контрабанди ви являються безпосередньо органом дізнання, слідчим, прокурором згідно з п. 5 ст. 94 КПК. Разом з тим слід зазначити, що на сьогодні в митних органах процесуальне оформлення безпосереднього виявлення ознак зазначених злочинів не врегульоване, що призводить до укриття від реєстрації фактів вчинення контрабанди, особливо не правоохоронними підрозділами митних органів, які здійснюють фіскально-контрольні функції.

Порядок реєстрації джерел інформації про контрабанду визначено у «Положенні про діловодство у підрозділах по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил», затвердженим наказом Державної митної служби України № 285 від 18.05.1999 р. Аналіз назви другого розділу цього положення – «Прийняття, розгляд і реєстрація документів», приводить до висновку, що запропонована послідовність дій не є цілком правильною. Перш за все, це пояснюється тим, що прийняття та реєстрація джерел інформації про злочини не повинні мати такого проміжного етапу, як їх розгляд, оскільки така ситуація створює умови для відбору посадовими особами митних органів джерел інформації про контрабанду, її не реєстрації та приховування. Крім того, не можна визнати правильним положення, яке склалося у митних органах, коли інформація про контрабанду реєструється або в журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить із реєстраційними номерами загального відділу чи канцелярії за формою ДК-1, або у журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить безпосередньо до управління, відділення, служби за формою ДК-2. Це призводить до того, що документи, які містять інформацію про ознаки контрабанди, реєструються разом і нарівні з усіма іншими вхідними документами [5; 6, с.230,231].

З огляду на це, на наш погляд, слід погодитися з пропозицією, що:

1) необхідно у кримінально-процесуальному законі закріпити вимогу про обов'язкову реєстрацію джерел інформації про злочини, доповнити розділ 8 КПК нормами про загальні положення джерел інформації про злочини, поняття реєстрації, вимоги стосовно форми реєстраційних документів тощо;

2) розробити Державною митною службою України спеціальний нормативний акт «Інструкцію щодо прийняття, реєстрації, перевірки та вирішення заяв, повідомлень та інших джерел інформації про контрабанду», на зразок тієї, що застосовується в органах внутрішніх справ;

3) доцільно закріпити також і вимоги стосовно форми реєстраційних документів для митних органів і визначити коло посадових осіб митних органів, які безпосередньо мають займатися реєстрацією інформації про контрабанду;

4) реєстрація інформації про контрабанду повинна здійснюватися в окремому документі чи журналі;

5) бажано було б закріпити у вказаній інструкції обов'язкову вимогу – всім посадовим особам митниць при з'ясуванні інформації про ознаки контрабанди негайно доповідати про це рапортом керівникові митного органу і реєструвати ці дані у своєму підрозділі, а потім передавати необхідні документи до відділу у боротьбі із контрабандою та порушенням митних правил [5, с.29–32].

Негативно впливає на діяльність митних органів у боротьбі із контрабандою також і непорядкованість у системі обліку та звітності в митницях кримінальних справ про контрабанду. Очевидно, що не сприяє зміцненню законності в діяльності митних органів, підвищенню роботи по виявленню й розкриттю контрабанди відсутність статистичного обліку на виявлений злочин (Ф-1); особу, яка вчинила злочин (Ф-2); про рух кримінальної справи (Ф-3). Таке положення сприяє вчиненню контрабандної діяльності, затрудняє її запобігання і породжує зловживання, хабарництво серед окремих осіб митних органів, призводить до укриття фактів контрабанди. Тож цілком справедливо виглядає ідея того, що доцільно розробити інструкцію про введення статистичного обліку через Головне Інформаційне Бюро МВС України на виявлену контрабанду та осіб, які їх вчинили, та рух кримінальної справи від дізнавача митниці до слідчого СБУ або прокуратури [7, с.301].

Як показує аналіз практики виявлення, розкриття та розслідування контрабанди, ефективній протидії злочинності у митній сфері заважають неналежний рівень контролю та існуючі недоліки у взаємодії між митними, правоохоронними та контролюючими органами.

«Інструкцією про взаємодію та розмежування функцій щодо здійснення контролю на державному кордоні», яка затверджена Державним митним комітетом України (наказом № 181 від 20 червня 1995 року), передбачено, що митні органи координують свою діяльність у сфері протидії контрабанді у тісній взаємодії з Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Міністерством внутрішніх справ, Службою Безпеки, Міністерством транспорту, Міністерством закордонних справ, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством сільського господарства і продовольства та Міністерством охорони навколишнього середовища.

Головними напрямками взаємодії усіх названих органів є: 1) розробка і проведення спільних заходів по запобіганню, виявленню і розкриттю злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі й контрабанди; 2) виявлення осіб, які займаються переміщенням через кордон предметів контрабанди, здійснення спільних заходів щодо документування їх злочинної діяльності; 3) обмін інформацією про наміри та спроби переміщення через митний кордон зброї, боєприпасів, вибухових, отруйних речовин і наркотичних засобів, сировинних товарів, великих партій промислових виробів, товарів народного споживання, культурних цінностей і крадених автомобілів, а також про джерела їх придбання і канали контрабандного

переміщення; 4) внесення пропозицій щодо усунення причин та умов, які сприяють здійсненню контрабандної діяльності.

Разом з тим, замість активної взаємодії митних органів з правоохоронними та контролюючими органами в слідчій практиці спостерігається інша картина. Практика показує, що на сьогодні немає ще ефективної взаємодії й координації у боротьбі із контрабандою не тільки між різними підрозділами митних органів, але й відсутня належна взаємодія між Службою безпеки, органами внутрішніх справ, Державною Митною Службою, прокуратурою та судом. Достатньо сказати, що митні органи не отримують інформацію про результати подальшого розслідування контрабанди слідчими підрозділами СБУ та прокуратури. Відсутнє також інформування митних органів про результати судового розгляду та виявлені причини й умови, що сприяють вчиненню цих злочинів. Надання такої інформації є одним із напрямків взаємодії у боротьбі з контрабандою.

Нерідко, при затриманні злочинців при переміщенні контрабанди поза митним контролем органами внутрішніх справ, мають місце випадки, коли навіть за явної наявності ознак контрабанди або порушення митних правил митні органи про це не повідомляються, матеріали й предмети можуть передаватися через кілька днів. У результаті такої тяганини порушники, як правило, встигають проконсультуватися або зникають взагалі. У таких ситуаціях складно документально грамотно зафіксувати факт контрабанди або порушення митних правил, а порушити кримінальну справу і провести дізнання в установленні законом терміни практично не можливо.

На сьогодні не вирішене питання про зміни у положенні про електронну інформацію в митній системі України стосовно надання прав митному органу давати інформацію правоохоронним та контролюючим органам по підприємствах-експортерах для встановлення діючого контролю. В той же час і в діяльності митних органів часто виникає необхідність в отриманні інформації від правоохоронних органів. Тому є доцільним негайно вирішити питання про підключення інформаційних структур митних органів до бази даних МВС, податкових адміністрацій та інших контролюючих органів.

Відсутня належна взаємодія із прикордонними військами, зокрема, насамперед, це пов'язано із наявністю помилок у матеріалах, що надходять у випадках затримання контрабандистів прикордонниками. Найбільш типовими з них є: відсутність у рапортах осіб, що проводили затримання, детального опису обставин затримання; неповні пояснення порушників про вчинення правопорушення; відсутні пояснення від усіх осіб, затриманих при переміщенні товарів та інших предметів; схеми затримання складаються формально, оформляється неналежним чином; часто за наявних ознак контрабанди не затримують злочинців до прибуття співробітників митниці тощо.

У практиці податкової служби нерідко мають місце ситуації, коли органами ДПА України виявляються факти контрабандного переміщення підакцизних товарів. Проте, у зв'язку з відсутністю належної взаємодії між органами ДПА та митною системою, притягнення осіб, що вчинили такі злочини, до кримінальної відповідальності є проблематичним. З метою усунення такого положення, на наш погляд, доцільно було б законом дозволити проводити дізнання слідчими підрозділами ДПА у випадках виявлення ними фактів контрабанди, а потім передавати справу для проведення попереднього слідства в СБУ.

Спостерігаються прогалини також у взаємодії митних органів і органів попереднього слідства. Так, слідчі СБУ, прокуратури часто ігнорують матеріали та результати митних розслідувань, адміністративного провадження, не обмінюються інформацією з митними органами, не цікавляться даними та доказами, отриманими в результаті розслідування кримінальної справи, що мають значення у справі про порушення митних правил, не ставлять перед слідчим питання про надання їм копій відповідних протоколів і документів кримінальної справи для залучення їх до справи про порушення митних правил, у результаті чого по кримінальним так і по адміністративним справам не забезпечується повнота розслідування і часто митні органи і органи попереднього слідства приходять до протилежних висновків при кваліфікації одних і тих же протиправних діянь [8, с.45].

Останнім часом особливо гострою є проблема взаємодії митних органів з підрозділами ДАІ та Інтерполом при переміщенні через митний кордон України викраденого автотранспорту. Інформація і орієнтировки про те, що той чи інший автомобіль викрадено, надходить до митних органів зі значними запізненнями, а запити проходять досить складну та тривалу процедуру перевірок у відділах Інтерполу та ДАІ. Це обумовлює низький рівень виявлення викрадених автомобілів та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що займаються їх контрабандним переміщенням через митний кордон України.

Анкетування практичних працівників органів внутрішніх справ органів стосовно ефективності взаємодії між ними показало, що респондентів (49,8%) вважають, що рівень взаємодії органів внутрішніх справ з митними підрозділами є незадовільним. Основна причина такого стану – слабка нормативна база (48,8%) [9, с.247, 248].

Існують певні труднощі при взаємодії митних органів України з правоохоронними органами закордонних держав. Часто виникають ситуації, коли виникає потреба в одержанні інформації від митних служб сусідніх країн стосовно фіктивних фірм, які є відправниками або одержувачами товару, викрадених автомобілів тощо. У таких випадках важлива оперативність інформації, оскільки митні органи не можуть на довгий час затримувати транспортні засоби на автопереходах, чи поїзда в місцях митного контролю.

Наприклад, молдавські митниці нерідко визнають тільки ті запити, та митних більшість що відправлені Центральним апаратом Державної митної служби України на адресу Державного Департаменту Митного Контролю Молдови [10, с.290].

Крім того, мають місце випадки, коли відповідні оперативні та розвідувальні підрозділи митних служб зарубіжних країн при проведенні спеціальних міжнародних операцій, посилаючись на відсутність права проводити оперативно-розшукову діяльність митними органами України, відмовляють у наданні необхідної інформації українській стороні, що безумовно, знижує ефективність міждержавних взаємодій з припинення, розкриття та розслідування контрабанди. Таке положення ускладнюється ще й тим, що із багатьма державами Україною не укладені угоди про надання правової допомоги по цивільним, сімейним і кримінальним справам.

Недостатньо використовуються можливості міжнародної взаємодії у протидії контрабанді при проведенні контрольованих поставок наркотичних засобів, психотропних речовин (ст. 317 МК України).

Колізії норм у кримінально-процесуальному законодавстві також створюють чимало труднощів та проблем при проведенні дізнання у справах про контрабанду. Зокрема, у КПК чітко не визначено коло процесуальних дій, які має право проводити митниця як орган дізнання. Крім того, у більшості статтях чинного КПК, що регламентують порядок проведення окремих слідчих дій, відсутня наявність словосполучення «орган дізнання». Це нерідко на практиці зумовлює питання: які слідчі дії може проводити митний орган, як орган дізнання? Чи може орган дізнання накладати арешт на майно, проводити очну ставку, слідчий експеримент і т.д.? Одночасно з цим ст. 104 КПК покладає на орган дізнання проведення невідкладних слідчих дій, при цьому конкретно не визначає їх перелік

Всупереч міжнародній практиці та реаліям сучасності митні органи України й досі не наділені правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, на законодавчому рівні не мають статусу правоохоронного органу. Згідно ст. 5 закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» митні органи не входять до органів, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність.

Разом з тим такий статус і право мають та активно використовують у боротьбі з контрабандою митні служби провідних країн світу: США, Великобританії, Франції, Німеччини, Швеції, Австрії та інших, у тому числі і східноєвропейських країн. Таким шляхом пішла і Російська Федерація, закріпивши відповідні положення у Митному Кодексі та законі Російської Федерації «Про оперативно-розшукову діяльність»

Відсутність законодавчого закріплення права проводити оперативно-розшукову діяльність фактично позбавляє митні органи України можливості використовувати сучасні, високоефективні методи виявлення, збору та фіксації фактів контрабандної діяльності. Разом з тим, ст. 103 КПК

України покладає на митні органи, як органи дізнання, вжиття необхідних оперативно розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що їх вчинили. Крім того, згідно ст. 114 КПК слідчий СБУ або прокуратури по розслідуваних ним кримінальних справах про контрабанду вправі давати дізнавачам митниці доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від них допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення та вказівки слідчого є для митного органу обов'язковими.

Виходячи з вище викладеного, перш за все необхідно негайно внести відповідні зміни та доповнення до закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», до Митного кодексу України про надання митним органам України статусу правоохоронної служби і закріпити за ними право на здійснення оперативно-розшукової діяльності. Слід зазначити, що таке право необхідно надати не всій митній службі, а лише працівникам спеціальних підрозділів митних органів по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил [11, с. 63]

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьомін. Ю. Митне законодавство і перешкоди у його виконанні // Право України. – 1995. – № 9–10.
2. Інформаційний бюлетень. – КДМСУ, 1997 – № 4.; Щербань В. А. Організація боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – Київ, 1998. – Т. 10.
3. Інформаційний бюлетень. – КДМСУ, 1997. – № 1(8).
4. Черев'якова О. Б., Субботін Є. А. Особливості прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про адміністративні правопорушення, які сприяють контрабанді // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – Київ, 1998. – Т. 10.
5. Шкарупа В. К., Лобойко Л. М. Проблеми виявлення контрабанди митними органами // Фінанси України. – № 3. – 2000.
6. Основи митної справи: Навч. посібник / За заг. ред. Ю. П. Соловкова, П. В. Пашка. – Харків: РА-Каравела, 2000.
7. Корж В. П. Проблеми законності в діяльності митних органів // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – Київ, 1998. – Т. 10.
8. Расследование контрабанды: Практическое пособие. – М.: Юрист, 1999.
9. Хорт І. В. Деякі питання удосконалення організації взаємодії органів внутрішніх справ з митними органами // Ідеологія державоутворення в Україні: історія і сучасність: Матеріали наук.-практ. конф. – Київ: Генеза, 1997.
10. Орловський В. В. Правоохоронна діяльність Чорноморської регіональної та підпорядкованих їй митниць: правозастосовчі проблеми. – К., 1998. – Т. 10.
11. Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. – № 5.

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ У МИТНИХ ОРГАНАХ

*Бюлетень Міністерства юстиції України. № 1(51).
2006. С. 54–64.*

В Україні останнім часом великого поширення набули службові злочини у митних органах. Характерно, що практично всі найбільш значні зовнішньоторгові операції були пов'язані з підкупом посадових осіб митних органів. Деякі митні злочини взагалі неможливо вчинити без участі працівників митних органів. Власне, організація митного оформлення і контролю створює умови, що сприяють хабарництву в митних органах. Наприклад, спостерігаємо ситуації, коли групи митного контролю розміщуються на складах, власниками яких є особи, зацікавлені у їх підкупі. Це надає багато можливостей для дачі хабара, шантажу, тиску на низькооплачуваних працівників митних органів¹.

Участь митників у вчиненні злочинів у сфері митної діяльності різко знижує вірогідність виявлення даних кримінальних діянь, робить їх латентними та гальмує процес розслідування. Крім того, навіть виявлені посадові злочини, що вчинені працівниками митних органів, не завжди відповідним чином караються. Причин тому безліч, зокрема, найбільш розповсюдженим злочином, що вчиняється вказаними особами, є хабарництво (за хабарництво притягується лише третя частина із загального числа працівників митних органів, що вчинили злочини). Хоча фактично кількість таких злочинів значно більша, але у зв'язку з тим, що слідство часто не може доказати умислу в діях працівників митних органів, вчинене нерідко кваліфікується як халатність – з усіма наслідками, які звідси випливають. Очевидно, що офіційна статистика реально не відбиває динаміку таких злочинів у митній сфері, тому слід враховувати їх латентність.

Службові злочини в митних органах – це складова частина злочинів, що вчиняються у зв'язку з професійною трудовою діяльністю, тому це поняття є криміналістичним і пов'язане з неналежним виконанням професійних функцій посадовими особами у сфері митної справи². Узагальнення практики та сучасної криміналістичної літератури³ свідчить, що лише у 35% кримінальних справ розглядуваної категорії застосовувалась кваліфікація

діянь службових осіб по одному складу злочину. В останніх 65% випадків найчастіше застосовувалась кваліфікація по сукупності злочинів. До цієї групи включають злочини, що підпадають при кримінально-правовій кваліфікації під ознаки різних статей КК України: перевищення влади чи службових повноважень (ст. 365 КК), отримання хабара (ст. 368 КК), дача хабара (ст. 369 КК), ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212), контрабанда (ст. 201КК), контрабанда наркотичних засобів, прекурсорів або їх аналогів (ст. 305 КК). Останні три склади злочину, як правило, зустрічаються у різних формах співучасті.

Узагальнення митної та судово-слідчої практики свідчить, що розслідування справ даної категорії злочинів має певні труднощі, потребує розроблення окремих методик розслідування з урахуванням найтипівіших способів вчинення службових злочинів у митних органах та інших обставин, що обумовлюють специфіку їх розкриття, розслідування та попередження.

При цьому очевидним є те, що у процесі розслідування даної категорії злочинів слідчі дії використовуються не ізольовано, а у зв'язку з іншими діями і заходами для вирішення окремих тактичних завдань, в певній послідовності їхньої реалізації, враховуючи слідчу ситуацію, яка склалася на момент розслідування. Разом з тим окремі тактичні завдання розслідування не можуть вирішуватись проведенням лише однієї або декількох слідчих дій навіть із використанням у їхніх рамках усіх відповідних тактичних прийомів, а вимагають складного комплексного підходу до вирішення завдання, яке постало перед суб'єктом дослідження злочину⁴. Планування та проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами митних органів, а тим більше їхнього комплексу, істотно оптимізує процес розслідування.

На сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною та важливою стає проблема розробки криміналістичної теорії тактичних операцій⁵. У зв'язку з цим Р. С. Белкін справедливо зазначав, що у нинішньому стані криміналістична тактика не відповідає потребам практики, тому що обмежується розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі дії, Разом з тим, слідчому часто доводиться вирішувати завдання, відповідь на які можна отримати лише шляхом проведення серії слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій⁶.

Що стосується проблем розслідування службових злочинів взагалі, то слід зауважити, що певним чином вони досліджувались у зарубіжній та вітчизняній криміналістиці⁷. Водночас сьогодні існує необхідність у вивченні проблем розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами митних органів, побудові окремої криміналістичної методики розслідування, запропонування практичним працівникам правоохоронних органів певних «алгоритмів» дій у тих чи інших ситуаціях, розробки типових тактичних операцій як одного із засобів оптимізації та підвищення ефективності процесу розслідування. У криміналістичній літературі на сьогодні

залишаються нерозробленими тактичні операції при розслідуванні службових злочинів у митних органах.

Найбільш ефективним тактичним засобом виявлення службових злочинів у митних органах, їх розкриття, розслідування та профілактика є спрямоване планування та проведення тактичних операцій, які направлені на вирішення окремого тактичного завдання розслідування, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю та виконуються за єдиним планом і задумом правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого. Так, внаслідок проведення оперативно-тактичної операції в Одеській області було виявлено організоване злочинне угруповання з корумпованими зв'язками у складі посадових осіб Чорноморської регіональної митниці, митних брокерів (23 особи) на чолі з головним інспектором митного поста «Одеса-порт» громадянином В. Встановлено, що учасники злочинного угруповання налагодили канал контрабандного ввозу в Україну сантехнічних виробів шляхом «припиненого» транзиту. З цією метою злочинцями було налагоджено зв'язки з турецькими фірмами, які постачали в Україну сантехнічні вироби морським шляхом. В Одеському порту громадянин В., використовуючи службове становище, за попередньою домовленістю з інспекторами митниці та митними брокерами проводив митне оформлення вантажу на адресу молдавських фіктивних фірм. Після митного оформлення вантаж вивозився з митної зони порту та реалізовувався на території України. З метою приховування контрабанди посадові особи митниць у вантажних митних деклараціях ставили фіктивні відмітки про вивіз вантажу за межі України, за що систематично отримували грошову винагороду⁸. Кримінальна роль службових осіб митних органів у контрабандній та іншій злочинній діяльності полягає у створенні умов для реалізації злочинного наміру, з використанням своїх службових повноважень.

На наш погляд, слід погодитися з пропозицією деяких практиків, що з метою профілактики та недопущення зловживань посадових осіб митних органів Державній митній службі України необхідно розробити та запровадити чітко продуманий механізм ротації кадрів на прикордонних та внутрішніх митницях⁹.

Практична реалізація проблеми тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах, передбачає типізацію та класифікацію таких операцій. Значення наукової класифікації полягає в тому, що вона передбачає вивчення закономірностей об'єктів, що класифікуються, і закріплює результати такого дослідження¹⁰. У зв'язку з цим М. В. Стояновський слушно зауважує, що системоутворюючою умовою дослідження проблеми тактичних засобів є розгляд їх на основі використання класифікаційного підходу, що дозволяє визначити загальні принципи здійснення тактичної діяльності в цілому¹¹.

Вивчення криміналістичної літератури, дослідження й аналіз митної та слідчої практики дозволяє виділити такі підстави класифікації тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах:

1) залежно від проміжних (локальних) завдань розслідування таких злочинів: тактичні операції – «Затримання хабародавця (або хабароотримувача) на місці вчинення злочину з речовим доказом; «Викриття вимагання хабара за добровільною заявою особи, яка його дає»; «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу»; «Викриття незаконного випуску у вільний обіг посадовою особою внутрішньої митниці товарів без митного оформлення»; «Встановлення та викриття незаконного випуску товарів із складів тимчасового зберігання»; «Встановлення та викриття фіктивного знищення товарів»; «Встановлення та викриття незаконного митного оформлення, вчиненого шляхом використання фіктивних сертифікатів на товари»; «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи»; «Встановлення злочинця»; «Документ»; «Захист доказів»; «Розшук злочинця»; «Контрольована поставка наркотиків»; «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню хабарництва службовими особами митних органів» та ін.;

2) залежно від етапу розслідування злочину (тактичні операції, проведені на початковому, наступному або заключному етапі розслідування);

3) залежно від часового періоду дії тактичної операції (одномоментні і такі, що мають певну протяжність у часі);

4) залежно від рівня складності тактичної операції (прості і складні);

5) залежно від характеру елементів структури тактичної операції: однорідні або різнорідні дії (дві і більше однотипних слідчих дій; комплекс різнопланових слідчих дій; комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; комплекс слідчих дій і заходів організаційного порядку; система оперативно-розшукових заходів; комплекс оперативно-розшукових і організаційних заходів);

6) залежно від осіб, які здійснюють взаємодію при проведенні тактичної операції (тактичні операції, проведені слідчим; тактичні операції, проведені слідчо-оперативною групою (або слідчою бригадою); оперативно-тактичні операції, проведені під керівництвом слідчого, та ін.).

Розробка й застосування тактичних операцій є ситуаційно обумовленими. При плануванні та проведенні тактичних операцій необхідно враховувати слідчу ситуацію, яка склалася на певний момент розслідування. Аналіз слідчих ситуацій свідчить, що в кожній з них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, а необхідність їх планування та проведення обумовлюється залежно від наявності доказової та орієнтовної інформації. Слідча ситуація, що виникла в ході розслідування, визначає певний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів та організаційних дій.

У криміналістичній теорії робилися спроби дослідження ситуаційного моделювання в розслідуванні злочинів¹². Моделювання типових ситуацій дозволяє визначити ступінь їхньої інформаційної наповненості і, зрештою, визначити ті засоби, які дозволять працювати в даній ситуації. Залежність тактичних операцій від слідчих ситуацій може бути простежена і на прикладі принципу «відомо» – «невідомо».

Заслуговує на позитивну оцінку використання ситуаційного підходу у розслідуванні тактичних операцій при розслідуванні злочинів, що вчиняються службовими особами у митних органах¹³. На думку Ю. П. Гармаєва, доцільно враховувати, що взаємозв'язок цілей тактичної операції та слідчої операції – подвійний. Якщо існуюча слідча ситуація сприятлива для слідства, вона використовується при проведенні тактичної операції, а якщо – несприятлива, тактична операція має змінити її на краще.

Аналіз ситуацій переконує, що в кожній з них передбачається застосування різноманітних тактичних операцій, доцільність і першочерговість їхньої реалізації залежно від інформаційної насиченості або інформаційного «голоду». Таким чином, існує певний зв'язок слідчих ситуацій із засобами щодо їхнього вирішення (у тому числі тактичними операціями). Конкретний комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових заходів і організаційних дій визначається залежно від слідчої ситуації, що виникає в ході розслідування. Тому слідчий повинен насамперед визначити для себе ту слідчу ситуацію, в якій він перебуває. Вирізнення типових ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з теорії формування та практики проведення тактичних операцій необхідні для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, важливих для справи, вибору комплексу та черговості слідчих дій.

Практика показує, що всі слідчі ситуації при розслідуванні службових злочинів у митних органах, що виникають на початковому етапі розслідування, доцільно класифікувати на три групи залежно від обсягу та змісту даних, що послужили підставою порушення кримінальної справи, та інформації про злочинця. Ці ситуації наступні:

1. Наявні ознаки – вчинення службового злочину у митних органах, відома особа, яка його вчинила.

2. Наявні ознаки вчинення службового злочину у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома, або інформація про неї обмежена.

3. Наявні ознаки вчинення службового злочину у митних органах і відомості про злочинця, але останній зник з місця події. Зупинимось детальніше на їх розгляді.

Перша група типових слідчих ситуацій характеризується наявністю достатньої кількості ознак, що вказують на вчинення службового злочину у митних органах й особу, яка його вчинила. У таких ситуаціях митник, затриманий з речовим доказом на місці вчинення злочину, визнає свою провину, його викривають наявні докази. Це прості ситуації, «які зазвичай

складаються за так званими «очевидними» злочинами, коли сам злочин і особа, яка його вчинила, відомі з початку розслідування»¹⁵. Початкові дані, які є в розпорядженні дізнавача, обумовлюють комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій.

Значні труднощі при розслідуванні такої категорії злочинів викликають випадки затримання митника безпосередньо на митному кордоні, коли службова особа, незважаючи на наявність доказів, заперечує сам факт учинення цього злочину і заявляє, що вилучені предмети хабара їй не належать. Це досить складна конфліктна ситуація¹⁶, в якій інформаційна невизначеність і протиріччя між фактами вимагають правильного і кваліфікованого проведення комплексу невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а їх кількість та послідовність проведення залежать від обставин конкретної справи. Проте особливого значення в таких ситуаціях набуває слідчий огляд і фіксація виявленого предмета хабара, а також вилучених при особистому обшуку й затриманні підозрюваного доказів. У разі потреби до огляду необхідно залучити спеціаліста-криміналіста, який допоможе встановити сліди, залишені хабародавцем, і довести причетність останнього до злочину. Варто старанно оглянути пакувальний матеріал предмета хабара, звернути увагу на саморобні упаковки з паперу, газет, конверти, оскільки їх частини можуть бути виявлені в результаті наступних обшуків за місцем проживання або роботи злочинця. Пакувальний матеріал слід детально описувати за наявності на ньому рукописних позначок, текстів, цифр, що надалі може послужити предметом криміналістичної експертизи.

Такі ситуації можуть виникати і тоді, коли початкові дані про вчинення таких злочинів отримані в результаті здійснення оперативно-розшукових заходів. У цій ситуації до початку розслідування, як правило, відомі причетні до злочину особи й місце події, дані про підготовку, безпосереднє вчинення службових злочинів або про результати злочинної діяльності, проте інші обставини відомі не повністю. У такому випадку матеріали оперативно-розшукової діяльності є приводом і підставою для порушення кримінальної справи та проведення невідкладних слідчих дій (п. 1 ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»). Факти вчинення таких злочинів, як правило, виявляються в результаті оперативної розробки і за допомогою технічних засобів.

Відмінною рисою таких ситуацій є раптовість проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, організаційних та слідчих дій. При цьому типовий перелік невідкладних слідчих дій у розглядуваній типовій ситуації може охоплювати: 1) затримання й особистий обшук підозрюваного; 2) допит підозрюваного; 3) огляд місця події; 4) огляд предметів хабара, місць їх приховування й транспортного засобу, в якому вони виявлені; 5) огляд документів, пред'явлених митному контролю для переміщення товарів або валюти і для перетинання кордону; 6) допит свідків; 7) обшук за місцем ро-

боти, проживання підозрюваного (підозрюваних) та виявлення його «зв'язків»; 8) призначення за необхідністю експертиз – трасологічної, криміналістичної експертизи документів тощо; 9) виїмка документів за місцем роботи підозрюваного та їх огляд, 10) огляд складських і виробничих приміщень за місцем роботи підозрюваного і товарів, що там знаходяться; 11) виїмка й огляд дискет і даних, що містяться в пам'яті комп'ютерів за місцем роботи чи проживання підозрюваного, а за необхідності – призначення по них експертизи; 12) накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію підозрюваного.

У випадках, коли факт злочину встановлено, але службова особа митного органу обвинувачення не визнає, посилається на алібі, називаючи місце перебування на момент вчинення злочину й осіб, які можуть це підтвердити, планується і проводиться тактична операція «Перевірка алібі».

Для вирішення першої групи слідчих ситуацій також проводяться наступні тактичні операції: «Затримання хабародавця (або хабароотримувача) на місці вчинення злочину з речовим доказом»; «Викриття вимагання хабара за добровільною за явою особи, яка його дає»; «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи» та ін.

Друга група типових слідчих ситуацій виникає у випадках, коли виявлені ознаки про вчинення службового злочину у митних органах, але особа, яка його вчинила, невідома, або інформація про неї обмежена. Такі ситуації, на відміну від першої групи типових ситуацій, є менш сприятливими, оскільки для них характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про особу, а коло інших джерел для розшуку злочинця вкрай обмежене. За таких обставин, тобто при відсутності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, кримінальна справа порушується за фактом його виявлення. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, її розшук, затримання й викриття.

У проаналізованих ситуаціях діяльність слідства має спрямовуватись на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинця і злочинний характер події. У зв'язку з цим особливо важливого значення набуває використання даних, що містяться у криміналістичній характеристиці розглядуваного злочину: а) про предмет посягання, його індивідуальні особливості, кількісно-якісні характеристики, які можуть вказувати на вікові, фахові та інші особливості злочинців; б) про спосіб учинення злочину та приховування його слідів, що звужує коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця; в) про залишені сліди на місці злочину, що можуть характеризувати стать, вік, психологічні риси, фізичну силу злочинця, його фахові навички та вміння, чисельність осіб, які брали участь у вчиненні контрабанди; г) про типові риси особи злочинця.

Для цього можуть провадитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця», «Розшук злочинця», «Затримання злочинця». Реалізація

даних тактичних операцій та успішне вирішення розглядуваної ситуації значною мірою залежить від таких чинників, як-то: а) висококваліфіковане проведення огляду місця події, включаючи огляд предметів хабара та місць їх приховування; б) допит свідків-очевидців, а за їх відсутності дії працівників слідства повинні спрямовуватись на їх виявлення; в) залучення спеціалістів кінологічної служби, оскільки шляхом проведення вибірки по «гарячих слідах» за допомогою спеціально тренованої службово-розшукової собаки можна встановити злочинця по слідах запахів; г) перевірка результатів оглядів та допитів за криміналістичним обліком (дактилоскопічним, за способом учинення злочину, за ознаками зовнішності тощо); г) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ даної категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів учинення контрабанди (розслідуваного і вказаного в архівній справі). Встановлення аналогії у застосуванні певного способу вчинення контрабанди дозволяє висунути версію, що до розслідуваної справи може бути причетна дана особа; д) взаємодія підрозділів СБУ та МВС, митних органів, прикордонних військ з метою ефективного й висококваліфікованого проведення початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів та ін. У даній ситуації також реалізуються такі тактичні операції, як «Документ», «Захист доказів», «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню хабарництва службовими особами митних органів», та ін.

Третя група типових слідчих ситуацій є більш сприятливою для початкового етапу розслідування, оскільки особа злочинця відома, але правопорушник зник з місця злочину. Як правило, ця група поєднує конкретні ситуації, коли службові злочини виявляються у момент їх безпосереднього вчинення або після нього.

Основні напрямки розслідування в даній ситуації повинні орієнтуватись на дослідження матеріальної обстановки на місці події, виявлення, збирання і фіксацію доказової та орієнтуючої інформації про подію злочину й особу злочинця, який зник. У цій ситуації дії працівників слідства мають спрямовуватись на негайне переслідування злочинця по «гарячих слідах», його затримання та збирання даних, що характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, установлення можливого місцезнаходження або появи, вжиття заходів для затримання злочинця й доставлення його за місцем дізнання»¹⁷.

Наприклад, при розслідуванні кримінальної справи по обвинуваченню громадянина З. було встановлено причетність до вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей співробітника Бориспільської митниці С., який передав обвинуваченому бланк митної декларації з проставленими відтисками його номерної печатки і запропонував йому внести в наданий бланк завідомо неправдиві відомості. За даним фактом слідчим Управлінням СБУ було порушено кримінальну справу. Однак С., довідавшись, що З. затримано і що той може розповісти про його причетність до злочину, перей-

шов на нелегальне становище і зник. Виникла необхідність у проведенні тактичної операції «Встановлення місцезнаходження злочинця» (який переховувався в Ізраїлі). Через деякий час С. повернувся до родичів в Україну, де й був затриманий оперативними працівниками¹⁸.

Для вирішення таких слідчих ситуацій також можуть проводитися тактичні операції: «Переслідування злочинця по «гарячих слідах» та його затримання», «Викриття неналежного проведення митного огляду службовою особою внутрішнього митного органу», «Встановлення та викриття незаконного випуску товарів із складів тимчасового зберігання», «Встановлення та викриття фіктивного знищення товарів», «Виявлення зв'язків організованої злочинної групи» та ін.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне відзначити, що практична реалізація теорії тактичних операцій здійснюється через типові слідчі ситуації, що є «результатом наукового узагальнення слідчої практики», «найвищим ступенем наукової абстракції», «ситуацією, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, які часто повторюються»¹⁹. Планування, розробка і практичне застосування тактичних операцій – ситуаційно обумовлені. Крім цього, розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні їм тактичні операції багато в чому – умовні. Це пояснюється тим, що запропоновані тактичні операції, системи слідчих дій, оперативних та організаційних заходів значною мірою залежать від конкретних особливостей ситуацій, що складаються, неординарних і часто випадкових факторів (хвороба або тимчасовий від'їзд свідка; відсутність службово-розшукової собаки або транспорту для переслідування контрабандиста, який переховується, тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій²⁰. Тому допускаються й інші можливі тактичні операції та алгоритми дій щодо розслідування зазначених типових ситуацій, оскільки діяльність слідчого у цьому напрямку виступає як глибоко творчий процес.

Література

1. Див.: *Гармаев Ю. П.* Должностные преступления в таможенных органах. – М.: Юрлитинформ, 2002. – С. 6–7.
2. Див.: *Гармаев Ю. П.* Указ. тр. – С. 13.
3. Див.: *Ларичев В. Д., Гульмутдинова Н. С.* Таможенные преступления. – М.: Экзамен, 2001. – С. 230–233; *Диканова Т. А., Осипова В. Е.* Борьба с таможенными преступлениями и отмыиванием «грязных» денег: Метод. пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. – Закон и право. – 2000; Митники в супрязі із злочинцями // Кримінальний огляд. – 1996. – № 6. – С. 1.
4. Див.: *Баев О. Я.* Основы криминалистики: Курс лекций. – С. 215.
5. Див.: *Баев О. Я.* Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001. – С. 215–219; *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: В 3 т. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – С. 202–243; *Дранкин Л. Я.* Тактические операции в расследовании преступлений и проблема

- повышения их эффективности // Вопросы методики расследования преступлений. – Свердловск, 1976. – С. 74; *Князев В. А.* Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества: Автореф. дисс. ... к. ю. н. – Харьков, 1986; *Коновалова В.* Убийство: искусство расследования: Монография. – Харьков: Факт, 2001. – С. 282–284; *Лагутин А. Е.* Тактические операции при расследовании правил о валютных операциях: Автореф. дисс.... к. ю. н. – Минск, 1985; *Образцов В. А.* Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – С. 54–60; *Подшибякин А. С.* Тактические операции и охрана законных прав и интересов граждан при расследовании преступлений // Проблемы правового статуса личности в уголовном процессе. – Саратов, 1981. – С. 142; *Шиканов В. И.* Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. – Иркутск, 1983; *Яблоков Н. П.* Криминалистика. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – С. 193–195.
6. Див: *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – С. 116.
 7. Див: *Дулов А. В.* Основы расследования преступлений, совершаемых должностными лицами. – Мн.: Университетское, 1985. – 168 с.; *Каминский М. К.* Расследование взяточничества. – Горький, 1978; *Бастрыкин А. И.* Расследование должностных преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М.: Дело, 2001. – С. 694–711; *Матусовський Г. А.* Розслідування злочинів у сфері службової діяльності (службові злочини) // Криміналістика: Підручник / Глібоко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін./ За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 497–518.
 8. Див.: *Бедриківський В. В.* Борьба с контрабандою: проблемы коррупции та зловживань посадовими особами // Борьба с контрабандою: проблемы та шляхи їх вирішення. – К., 1998. – Т. 10. – С. 104,105.
 9. Див.: *Бедриківський В. В.* Вказ. пр. – Т. 10. – С. 107.
 10. Див.: *Якушин С. Ю.* Тактические приемы при расследовании преступлений. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1983. – С. 12.
 11. *Стояновский М. В.* О классификации (систематизации) тактико-криминалистических средств // Воронежские криминалистические чтения. – Вып. 2 / Под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2001. – С. 62–63.
 12. *Волчецкая Т. С.* Криминалистическая ситуалогия: Монография / Под ред. Н. П. Яблокова. – М.: МГУ; Калининград: Калинингр. ун-т, 1997. – 248 с.
 13. Див.: *Гармаев Ю. П.* Указ. тр. – С. 133–146.
 14. Див.: *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1979. – Вып. 30. – С. 121.
 15. Див.: *Герасимов И. Ф.* Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1975. – С. 174.
 16. Див.: *Баев О. Я.* Конфликтные ситуации на предварительном следствии (основы предупреждения и разрешения). – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984.

17. Див.: Салтевский М. В. Раскрытие преступления «по горячим следам» // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1989. – Вып. 38. – С. 37–42.
18. Див.: Архів Київського обласного суду: Кримінальна справа за 1996 р.
19. Васильев А. Н., Яблоков Н. 77. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 139.
20. Див.: Коновалова В. Е. Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Харьков: Гриф, 1997. – С. 40.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТАКТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ «КОНТРОЛИРУЕМАЯ ПОСТАВКА» ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КОНТРАБАНДЫ НАРКОТИКОВ

Митна справа: Науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньо-економічної діяльності. № 4. 2003. С.14–26.

1. Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными и практическими задачами.

В современных условиях становления Украины как суверенного и правового государства проблема борьбы с контрабандой наркотических средств приобрела особую остроту и актуальность. Анализ статистических данных Государственной таможенной службы Украины показывает на большую распространенность контрабанды наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Следует отметить, что только за последние восемь лет (1995–2002 гг..) таможенными органами Украины было возбуждено 1005 уголовных дел и изъято более 15,7 т. наркотических средств. Вместе с тем, следует отметить, что приведенные данные реально не отражают действительных масштабов распространения контрабанды наркотиков. Необходимо учитывать высокий уровень латентности этих криминальных явлений. По данным МВД Украины, ежегодно изымается 30–35 т маковой соломки, что составляет лишь 5% от реальных масштабов незаконного оборота данной разновидности наркотиков [1]. По оценкам некоторых исследователей вы является лишь один из десяти случаев контрабанды, хотя известны уголов-

ные дела, по которым устанавливались ранее не выявленные сотни эпизодов контрабандной деятельности [2].

Характерной тенденцией в последнее время является рост контрабанды так называемых «тяжелых» наркотиков (кокаина, героина, гашиша и др.), наблюдается переход от объемных (маковая соломка) к менее объемным и «тяжелым» наркотикам – опия, экстракта маковой соломки, кокаина, героина. Если в 1994 г. таможенными органами Украины было выявлено лишь один случай перемещения кокаина, то на протяжении 1995–2000 гг. правоохранительными и таможенными органами осуществлено свыше тысячи изъятий кокаина и героина, ликвидировано 14 каналов контрабандного перемещения наркотиков из Колумбии, Эквадора, Панамы, Таиланда, Турции и стран Африканского континента. Чаще встречаются случаи перемещения синтетических, полусинтетических наркотиков и прекурсоров.

Одним из важных обстоятельств, определяющих необходимость и актуальность исследования криминалистических проблем выявления и расследования контрабанды наркотических средств, является то, что в последнее время наблюдается тенденция к уменьшению числа зарегистрированных случаев данной разновидности контрабанды. В этой связи следует отметить, что в 1997 г. было возбуждено 107 уголовных дел и выявлено 1,187 т наркотиков, в 1998 г. соответственно – 144 и 6, 268 т, в 1999 г. – 107 и 123,2 кг, в 2000 г. – 88 и 3,145 т, в 2001 г. – 57 и 69,64 кг, и в 2002 г. – 62 и 253,149 кг [3].

Обобщение практики показывает, что в процессе расследования контрабанды наркотических средств следственные действия оперативно-розыскные мероприятия используются не изолированно, а в связи с другими действиями и мероприятиями, направлены на решение отдельных тактических задач, в определенной последовательности их реализации, учитывая следственную ситуацию, которая сложилась на момент расследования. При этом отдельные тактические задачи расследования не могут быть решены проведением лишь одного или нескольких следственных действий, с использованием в их рамках всех соответствующих тактических приемов, и требуют сложного комплексного подхода к решению задачи, которая встала перед субъектом исследования преступления [4, с. 215]. В этой связи важным представляется разработка такого элемента криминалистической тактики как тактическая операция. В этой связи Р. С. Белкин отмечает, что в существующем виде криминалистическая тактика не отвечает потребностям практики, так как ограничивается разработкой рекомендаций, рассчитанных на отдельные следственные действия. Между тем следователю часто приходится решать задачи, ответ на которые может быть найден только путем проведения серии следственных, оперативно-розыскных, ревизионных и иных действий [5, с. 116].

Использование тактических операций при расследовании рассматриваемых преступлений имеет некоторые особенности. Во-первых, по делам этой категории для решения важных тактических (локальных) задач в про-

цессе расследования приходится проводить значительно больше, чем по другим уголовным делам, различных тактических операций, особенно на первоначальном этапе расследования. Во-вторых, специфика тактических операций при расследовании контрабанды наркотиков определяется местом и ролью в них оперативно-розыскных мероприятий. Расследование таких преступлений должно осуществляться специализированными следственно-оперативными группами. Это связано с большим объемом работы, необходимостью одновременно проводить различные следственные действия, оперативно-розыскные мероприятия. В свою очередь такое положение предполагает четкое взаимодействие в следственно-оперативной группе, определенную координацию, распределение обязанностей [6, с.61].

Таким образом, наиболее эффективным тактическим средством выявления контрабанды наркотических средств, ее раскрытия, расследования и профилактики является целенаправленное планирование и проведение тактических операций, направленных на решение отдельной тактической задачи расследования, характеризующихся избирательностью и ситуационной обусловленностью и проводимых по единому плану и под руководством следователя. Среди таких операций особое место занимает «контролируемая поставка».

Пример из практики. *Таможенная служба Казахстана в международном почтовом потоке обнаружила посылку с марихуаной, адресованную жителю г. Киева гр-ну А., адрес отправителя был вымышленным. Информация об обнаружении наркотиков, адрес получателя и другие данные были сообщены соответствующим правоохранительным органам Украины. В целях выявления лиц, причастных к контрабанде наркотиков с использованием почтового канала и пресечения противоправной деятельности, было принято решение провести тактическую операцию «контролируемая поставка». Её проведение было поручено правоохранительным органам по месту получателя посылки. В ходе оперативно-розыскных мероприятий данных, прямо указывающих на причастность А. к незаконному обороту наркотиков, получено не было. Был выдвинута версия (впоследствии нашедшая подтверждение) о том, что он по чьей-то просьбе получает из Казахстана почтовые отправления, после чего передает их истинному получателю. Было установлено, что посылку А. получил по просьбе знакомого С., проживающего в другом городе, который, занимаясь коммерцией, периодически выезжает в Казахстан и часть товар пересылает по почте. Ранее А. получил два отправления и передал их через знакомую стюардессу в Одессу гр-ну С.*

В соответствии с предварительной договоренностью А. известил телеграммой приятеля С. о получении посылки, а тот, в свою очередь, уведомил об этом С., который специально прибыл в Киев, забрал посылку и вернулся в Одессу. В итоге осуществления оперативно-розыскных

мероприятій були получені сведения о месте нахождения наркотиков, в том числе и ранее полученных С., который начал готовится к их распространению. Кроме того, были подтверждены данные о его намерении расширить поставки наркотиков из Казахстана на северную часть России и привлечь к транспортировке других курьеров [7, с.9].

В данном случае была проведена тактическая операция «контролируемая поставка», которая включала в себя комплекс следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на решение отдельных тактических задач расследования в данной следственной ситуации, которые не могут быть решены отдельными или даже несколькими действиями (мероприятиями), проводимые по единому плану правомочными должностными лицами. Такая операция включала систему процессуальных и не процессуальных действий:

а) *оперативно-розыскные мероприятия по выявлению факта незаконной транспортировки или контрабанды наркотиков* (оперативное наблюдение; обследование помещений, зданий, сооружений, участков местности и транспортных средств; контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений; прослушивание телефонных переговоров и т.д.);

б) *административно-процессуальные действия* (таможенный досмотр, проверка документов, предварительное исследование и экспресс-анализ веществ и т.д.);

в) *следственные действия* (задержание, личный обыск, допрос подозреваемого) и др. В данном случае тактической задачей контролируемой поставки является установление каналов поступления наркотических веществ, выявления конечного пункта назначения, места отправки наркотиков, организатора незаконной транспортировки такого товара, перевозчика и грузополучателя, а также всех иных лиц, причастных к контрабанде наркотиков.

2. *Анализ последних исследований публикаций, в которых разрабатывалась данная проблема, выделение ранее нерешенной части общей проблемы.*

Постановка проблемы тактической операции «контролируемая поставка» в специальной литературе относится ко второй половине 90-х гг. XX в. По нашим исследованиям, впервые к проблеме разработки «контролируемой поставки» как тактической операции обращается В. Е. Зобов [8]. Автор справедливо отмечает, что отнесение контролируемой поставки в Таможенном кодексе к методу, используемому таможенными органами, является не совсем точным в научном плане, поскольку в самом общем виде «метод» – это путь, способ достижения определенных результатов в познании и практике. При этом при использовании контролируемой поставки таможенным органам приходится применять совокупность различных методов таможенного контроля и оперативно-розыскной деятельности, международные переговоры, различные уловки и хитрости для введения в за-

блуждение лиц, участвующих в незаконном международном обороте вышеперечисленных предметов. В связи с изложенным автор правильно, на наш взгляд, указывает, что правильнее контролируемую поставку отнести к категории «тактическая операция» [8, с.325].

В последующем отдельные проблемы тактической операции «контролируемая поставка» исследовались в работах В. И. Михайлова, А. В. Шаво-ракова, А. Ю. Шумилова, В. В. Николюка, В. С. Тавровецкой и других ученых [9]. Недостаточная разработанность вопросов планирования и тактики проведения контролируемой поставки при расследовании контрабанды наркотиков обусловили выбор темы настоящего исследования.

3. Формулирование целей и постановка задач исследования.

Целью данной работы является исследование актуальных вопросов формирования и использования тактической операции «контролируемая поставка» при расследовании контрабанды наркотиков, теории и практики проведения таких операций на основе теоретических положений криминалистики, изучение, анализ и обобщение таможенной и судебно-следственной практики расследования исследуемой категории преступлений.

Для достижения указанной задачи необходимо решить следующие задачи:

а) изучение современного состояния разработки исследуемой проблемы в юридической литературе, проанализировать существующие теоретические концепции и позиции ученых относительно теоретико-прикладных вопросов планирования и тактики проведения контролируемой поставки;

б) анализ действующего законодательства и международно-правовых актов, регулирующих порядок проведения контролируемых поставок;

в) определение сущности, понятия контролируемой поставки как тактической операции;

г) исследование тактических задач контролируемой поставки, основания их проведения;

д) классификация контролируемых поставок;

е) определение внутренней структуры тактической операции «контролируемая поставка»;

ж) исследование особенностей формирования и тактики проведения таких операций как одного из наиболее эффективных тактических средств борьбы с контрабандой наркотиков.

4. Изложение основного материала исследования с обоснованием научных результатов.

Обобщение таможенной и судебно-следственной практики показывает, что для эффективного выявления, раскрытия и расследования контрабанды наркотиков нередко возникает объективная необходимость проведения тактической операции, получившая в литературе и на практике название «контролируемая поставка». На наш взгляд, прежде всего, важным представляется выяснение сущности понятия «контролируемая поставка» с уче-

том анализа международно-правовых актов, действующего законодательства Украины, а также специальной литературы.

В законодательстве Украины контролируемая поставка получила закрепление в таких нормативно-правовых актах как: Таможенный кодекс Украины от 12.12.91 (ст. 101); Закон Украины «О мерах противодействия незаконному обороту наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров и злоупотребления ими» от 15.02.95г. (ст. 4 Раздела 2); Постановление Кабинета Министров Украины и Национального Банка от 28 августа 2001 г. № 1124 «О рекомендациях Группы по разработке финансовых мер по борьбе с отмыванием денег (ФАТФ)» (рекомендация № 36); Закон Украины «Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью» от 30.06.93 г.; Инструкция о порядке проведения контролируемой поставки наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров от 31.08.95 г.

Основным международным правовым актом, регламентирующим проведение контролируемой поставки, является Конвенция ООН «О борьбе против незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ» 1988 г., ратифицирована Верховным Советом СССР 9 октября 1990 г. [10].

В рамках СНГ оказание помощи по уголовным делам как между судебными-следственными, так и между оперативными и следственными органами в раскрытии и расследовании конкретных преступлений прежде всего осуществляется на основании Конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам (далее – Конвенция), подписанной в Минске 22 января 1993 г. К настоящему времени она ратифицирована и вступила в силу для Республики Армения, Республики Беларусь, Республики Казахстан, Российской Федерации, Таджикистана, Туркменистана, Республики Узбекистан и Украины. Согласно Конвенции правоохранительные органы Украины и других государств – участников СНГ правомочны в интересах друг друга оказывать и получать правовую помощь по расследуемым уголовным делам путем выполнения уголовно-процессуальных действий и проведения оперативно-розыскных мероприятий. Следственные органы, а по их поручениям и оперативные подразделения, через свои центральные органы осуществляют по запросам процессуальные и иные действия, не требующие санкции прокурора или судебного решения: допросы, осмотры, установление места жительства лиц (ст. 5).

Главами государств СНГ 28 марта 1997 г. подписан Протокол о дополнении Конвенции, в соответствии с которым правоохранительные органы государств – участников Конвенции получают возможность вступать в контакт друг с другом не только через свои центральные органы, но и через территориальные и другие органы. Такой порядок значительно облегчит взаимодействие при расследовании уголовных дел.

По возбужденному уголовному делу возможно также проведение контролируемой поставки оперативными подразделениями правоохранительных органов по запросам соответствующих органов государств-участников СНГ на основании и в порядке, определяемом Таможенным кодексом Украины и Инструкцией о порядке проведения контролируемой поставки наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Причем при направлении запроса запрашивающая сторона не вправе указывать на необходимость проведения конкретного оперативно-розыскного мероприятия, например контролируемой поставки. Обычно в поручениях следователя обращается внимание только на необходимость осуществления оперативно-розыскных мероприятий по выявлению лиц, совершивших, например, незаконный оборот наркотических средств, каналов распространения наркотиков и установления других обстоятельств, имеющих значение для раскрытия и расследования преступления.

12 декабря 2000 г. в Палермо (Италия) была подписана Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. Конвенция определяет, что использование контролируемой поставки осуществляется на основе двусторонних или многосторонних соглашений или договоренностей при полном соблюдении принципа суверенного равенства государств. При отсутствии соглашений или договоренностей решение об использовании контролируемой поставки принимается в каждом отдельном случае и может, при необходимости, учитывать финансовые договоренности и взаимопонимание в отношении осуществления юрисдикции заинтересованными государствами-участниками Конвенции. Кроме того, ст. 20 Конвенции предусматривает также, что решения об использовании контролируемых поставок на международном уровне могут, с согласия заинтересованных государств-участников, включать такие методы, как перехват грузов и оставление их нетронутыми, их изъятие или замену, полностью или частично.

Изучение и анализ специальной литературы, нормативно-правовых актов свидетельствует о разных подходах в определении сущности и понятия контролируемой поставки. Так, например, В. И. Михайлов определяет контролируемую поставку как осуществляемое при наличии указанных в законе оснований и с соблюдением установленных процедур перемещение под контролем правоохранительных органов, наделенных правом осуществлять оперативно-розыскную деятельность, товаров и предметов в целях выявления и пресечения преступлений и лиц, причастных к их совершению [7]. В. Е. Зобов контролируемую поставку рассматривает как систему согласованных между собой оперативно-розыскных мероприятий и иных действий таможенных и других компетентных органов нескольких стран для пресечения международного оборота предметов, ввоз, вывоз и транзит которых запрещен международным либо национальным правом стран-участников операции, и выявления лиц, имеющих отношение к такому обороту [8, с. 325,326].

Конвенцией ООН против транснациональной организованной преступности от 12.12.2000 г. в ст. 20 «контролируемая поставка» отнесена к специальным методам расследования, которые осуществляются компетентными органами государств – участников Конвенции в пределах своих возможностей и на условиях, установленных внутренним законодательством, с целью ведения эффективной борьбы с организованной преступностью. В ст. 2 дается определение контролируемой поставки как метода, при котором допускается вывоз, провоз или ввоз на территорию одного или нескольких государств незаконных или вызывающих подозрение партий груза с ведома и под надзором их компетентных органов в целях расследования какого-либо преступления и выявления лиц, участвующих в совершении этого преступления.

Нельзя согласиться с утверждением А. А. Ялбутанова и А. А. Шахматова, что метод контролируемой поставки, предусмотренный в ТК, используется в качестве оперативно-розыскного мероприятия, позволяющего обнаружить и задержать лиц, совершивших противоправные деяния [11]. Такой подход предусматривает узкое толкование понятия сущности контролируемой поставки, значительно ограничивает ее возможности в выявлении и расследовании контрабанды наркотиков. В практике деятельности правоохранительных органов контролируемая поставка осуществляется, как правило, в рамках тактической операции т.е. совокупности оперативно-розыскных, организационных мероприятий и следственных действий, направленных на достижение единой цели и объединенных единым замыслом.

На наш взгляд, «контролируемую поставку наркотиков» следует рассматривать как тактическую операцию, представляющую собой комплекс следственных действий, оперативно-розыскных и иных мероприятий, в процессе которых наркотические средства, выявленные оперативным путем, допускаются к транспортировке из одной местности в другую для выявления конечного пункта назначения, места отправки, его организатора и грузополучателя, а также всех иных лиц, причастных к незаконной транспортировке такого товара.

Тактическими задачами контролируемой поставки могут выступать: установление каналов поступления запрещенных к обороту веществ и предметов; установление отправителей и получателей; установление (с использованием контролируемых предметов) лиц, совершивших или совершающих преступления; обеспечение доказательств преступной деятельности.

Контролируемая поставка проводится только негласно, способы проведения контролируемой поставки различны и могут быть, в частности, реализованы путем контроля за: грузовыми перевозками (морской, речной, железнодорожный, автомобильный и авиационный транспорт, включая перемещение груза в тайниках, оборудованных в транспортных средствах); почтовыми отправлениями (письма, бандероли, посылки, в том числе на

подставной адрес); багажом или грузом, перемещаемым в сопровождении курьера или под видом какого-либо другого товара.

Контролируемая поставка чаще всего осуществляется в случаях, когда обнаруженная контрабандная либо иная вызывающая подозрение партия наркотических средств перевозится через территории нескольких стран, или в пределах одной страны, пересекая границы районов, областей, республик, и имеется согласие компетентных органов этих стран (регионов) на обеспечение соответствующего контроля за перемещением груза на территории обслуживания.

Основанием для проведения контролируемой поставки наркотических средств могут являться:

а) факт обнаружения правоохранительными, таможенными либо иными органами (организациями) наркотиков в транспортных средствах, грузах, багаже, ручной клади, почтовых отправлениях;

б) сообщение компетентных органов других государств о прохождении подобных грузов или почтовых отправлений через территорию Украины, либо по ее территории.

Решение о проведении операции по контролю за перемещением товаров, веществ и предметов должно включать:

а) проведение совокупности дополнительных оперативно-розыскных мероприятий, направленных на:

– получение дополнительных данных о транспортировке контролируемых предметов (место назначения, вид упаковки, данные об организаторах, курьерах, получателях и т.п.);

– обеспечение доказательств их преступной деятельности;

– задержание лиц, совершающих преступление; изъятие перемещаемых предметов;

б) информирование соответствующих правоохранительных органов региона-получателя или соответствующих государственных органов страны-получателя о выявленном факте незаконного перемещения и получение согласия на ввоз контролируемых предметов при возможности осуществления контроля;

в) организацию взаимодействия и координации участвующих в операции органов и подразделений;

г) контроль за транспортировкой контролируемых предметов.

Следует учитывать криминалистическую классификацию контролируемых поставок. В этой связи их можно классифицировать по различным основаниям в зависимости от способа наблюдения, тактики по отношению к контролируемому предмету, наличию сопровождающих лиц и т.д.

Так, например, в зависимости от способа наблюдения контролируемые поставки проводятся путем:

а) наблюдения за грузовыми перевозками (на железнодорожном, морском, речном, автомобильном, авиационном транспорте, в том числе в тайниках);

б) слежения за почтовыми отправлениями (письма, бандероли, посылки, в том числе и на подставные адреса), а также за багажом и грузами, перемещаемыми в сопровождении курьеров или под видом других предметов или товаров.

В зависимости от избранной тактики можно выделить контролируемые поставки:

а) обычные, т.е. обнаруженные оружие, наркотики и т.п. не изымаются до завершения операции;

б) «чистые», когда в целях уменьшения риска потери контролируемого предмета или по соображениям безопасности на первоначальном этапе операции производят его полное или частичное изъятие с подменой на муляж. Предметы, представляющие повышенную опасность для здоровья людей, окружающей среды, служащие основой изготовления оружия массового поражения и т.п., подлежат безусловной замене.

Контролируемые поставки также можно подразделить на:

внешние (осуществляемые на территориях нескольких государств в строгом соответствии с порядком, установленным международными соглашениями и договорами);

внутренние (проводимые на территории Украины);

транзитные (через территорию Украины), которые проводятся на основании запросов государственных органов других стран;

сопровождаемые, т.е. контролируемый правоохранительными органами предмет находится среди вещей, в грузе или багаже, следовавшем вместе с владельцем или другим лицом либо в непосредственно открытом их сопровождении;

несопровождаемые, т.е. контролируемый предмет находится в несопровожаемом грузе, багаже или почтовом отправлении.

По своей внутренней структуре контролируемая поставка наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров содержит:

а) оперативно-розыскные мероприятия по выявлению факта незаконной транспортировки или контрабанды наркотиков (опрос граждан; наведение справок; сбор образцов для сравнительного исследования; проверочная закупка; наблюдение; обследование помещений, зданий, сооружений, участков местности и транспортных средств; контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений; прослушивание телефонных переговоров; оперативное внедрение и т.д.;

б) документирование факта незаконной транспортировки, предусматривающее проведение всего комплекса следственных мероприятий, связанных с осмотром места происшествия, выявлением и фиксацией следов преступной деятельности наркодельцов, оформлением соответствующей документации процессуального и криминалистического значения;

в) реализация организационных мер по обеспечению негласного контроля за перемещением запрещенного груза и лиц, его сопровождающих на маршруте следования адресату;

г) захват получателей груза и разоблачение максимально полного числа лиц, причастных к противоправным действиям.

В развитии тактической операции «контролируемая поставка», можно выделить стадии:

1) информационную, на которой происходит изучение сложившейся следственной ситуации, выявление проблем и перспектив ее решения;

2) целевую, на которой происходит формирование цели операции по контролю за перемещением наркотиков, расчленение ее на подцели и т.д.;

3) организационную, включающую подготовку и утверждение тактического замысла операции, разработку планирование мероприятий, средств и путей достижения поставленной цели, определение исполнителей на меченных мероприятий, подготовку плана, оценку возможных негативных последствий и подготовку мер по их локализации;

4) практическую, включающую осуществление системы следственных действий, оперативных и иных мероприятий;

5) результативную, на которой подводятся итоги операции, анализируются, оцениваются и используются полученные результаты.

Процесс подготовки операции включает этапы: уяснение задачи; оценка следственной ситуации; формирование тактических целей; расчет и выделение необходимых сил и средств; рациональное распределение обязанностей между исполнителями; выдача предварительных распоряжений участникам; принятие и утверждение решения на операцию; составление плана операции; образование системы управления и контроля за ходом операции; постановка конкретных задач исполнителям; организация подготовки исполнителей к решению поставленных задач; организация всех видов обеспечения участников операции (материально-техническое, финансовое, связь, транспорт и др.), отработка системы управления, связи и прохождения информации, проверка готовности исполнителей к осуществлению возложенных на них конкретных мероприятий.

Решение о проведении операции по контролю за перемещением товаров, веществ и предметов должно включать:

а) проведение совокупности дополнительных оперативно-розыскных и иных мероприятий, направленных на: получение дополнительных данных о транспортировке контролируемых предметов (место назначения, вид упаковки, данные об организаторах, курьерах, получателях и т.п.); обеспечение доказательств их преступной деятельности; задержание лиц, совершающих преступление; изъятие перемещаемых предметов;

б) информирование соответствующих правоохранительных органов региона-получателя или соответствующих государственных органов страны-получателя о выявленном факте незаконного перемещения и получение согласия на ввоз контролируемых предметов при возможности осуществления контроля;

в) организацию взаимодействия и координации участвующих в операции органов и подразделений;

г) контроль за транспортировкой контролируемых предметов [12, с.166].

Контролируемая поставка осуществляется в соответствии с планом, который, как правило, готовится соответствующим подразделением правоохранительных органов исходя из анализа данных о деятельности преступных формирований, оценки оперативной обстановки и наличия необходимых возможностей для ее осуществления. В нем отражается:

а) обоснование цели проведения контролируемой поставки;

б) наличие необходимых сил и средств, дающих возможность реализовать оперативный замысел;

в) взаимодействие и координация деятельности подразделений соответствующих правоохранительных органов, а также при необходимости, других российских и иностранных компетентных органов;

г) согласованная с соответствующим финансовым подразделением правоохранительного органа смета предполагаемых финансовых расходов.

Проведение операции контролируемой поставки наркотиков сопряжено с соблюдением ряда организационных требований и тактической последовательностью принимаемых мер. Участники операции обязаны на всех ее этапах принимать меры по выявлению и сохранению любых вещественных доказательств, которые позднее могут оказаться важными уликами. Руководитель, отвечающий за ход операции, должен иметь альтернативные варианты действий на непредвиденный случай.

Транзитные контролируемые поставки могут проводиться на основании поступивших запросов правоохранительных органов других государств, а также по инициативе правоохранительных органов Украины, в случаях обнаружения ими наркотиков в транзитных международных грузах. В этих условиях украинская сторона призвана принять все необходимые меры по обеспечению контроля за перемещением наркотических средств в пределах собственной территории, их сохранности, установлению надлежащих контактов и своевременному информированию о развитии ситуации на маршруте перемещения груза участвующих в операции коллег за рубежом. По убытии транспортного средства из пункта транзита необходимо немедленно войти в контакт с участвующими в мероприятии партнерами, передать им подробную информацию о контрабандистах, расчетном времени их прибытия в страну назначения, характерных особенностях багажа, его месте, способе сокрытия наркотиков. Эти особенности должны быть учтены и при планировании мероприятий, проводимых в отношении авиапассажиров, транспортирующих наркотики при себе.

Организация контролируемых поставок наркотиков, обнаруженных в почтовом отправлении, имеет много общего с другими видами подобных мероприятий. В таком случае проще обеспечить сохранение информации втайне, а также изъять либо подменить наркотики. Возможности для осу-

ществления такого вида контролируемых поставок возникают при обнаружении наркотиков в посылках, бандеролях, письмах граждан в процессе их сортировки на почтовых предприятиях. Сотрудники почты, представители таможенных органов правомочны осуществить вскрытие любого почтового отправления при наличии объективных оснований, позволяющих предположить наличие в нем недозволенных вложений. Для этого на почтовых и таможенных пунктах с успехом могут использоваться собаки, специально обученные отысканию наркотиков.

Доставка груза получателю должна осуществляться в сотрудничестве с почтовыми службами, при этом необходимо принять меры к тому, чтобы выдержать сроки поступления почты, характерные для района проведения операции. Не следует забывать, что почтовое отправление, доставленное таким способом из-за рубежа, может быть принято почтовым предприятием лишь после регистрации в пункте таможенного контроля, расположенном на почтовом маршруте, не всегда совпадающем с маршрутом следования курьера.

На завершающем этапе операции особые трудности возникают при выборе момента для открытого проникновения в помещение, в которое были доставлены наркотики. Обычно тактика наркодельцов заключается в том, что в адресе получателя почтовое отправление не вскрывается по крайней мере несколько часов и, лишь убедившись в отсутствии опасности, торговцы наркотиками начинают проявлять преступную активность. Поэтому успешное проведение операции контролируемой поставки в решающей мере зависит от эффективного использования возможностей оперативно-поисковых и оперативно-технических подразделений на всех этапах, как для получения оперативной информации, так и для надежного документирования противоправной деятельности субъектов незаконного оборота наркотиков.

5. Выводы из данного исследования и перспективы дальнейших разработок в этом направлении.

Контролируемые поставки проводятся, как правило, в рамках тактической операции, под которой следует понимать сочетание (комплекс, систему) согласованных между собой одноименных и разноименных следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на решение отдельных тактических задач расследования в данной следственной ситуации, которые не могут быть решены отдельными или даже несколькими действиями (мероприятиями), проводимые по единому плану правомочными должностными лицами.

Практика использования контролируемых поставок показала, что при умелой организации указанные тактические операции позволяют установить механизм осуществления преступной деятельности и круг лиц, причастных к совершению таких преступлений. Для контролируемой поставки характерным является повышенный тактический риск, так как она развивается при недостаточности информации и, исходя из этого, велика вероятность наступления негативных последствий. В случае возникновения опасности для лиц, участву-

ющих в ее проведении, а также выхода ситуации из контроля правоохранительных органов операция по контролируемой поставке прекращается.

Перспективными направлениями дальнейших исследований тактических операций «контролируемая поставка», на наш взгляд, являются:

1) разработка тактики проведения контролируемых поставок с учетом сложившихся следственных ситуаций, в зависимости от способа незаконной транспортировки и разновидности наркотиков;

2) исследование специфики контролируемых поставок в зависимости от тактических задач, возникающих и требующих решения на первоначальном этапе расследования контрабанды наркотиков;

3) разработка и исследование контролируемых поставок не только наркотиков, но и других предметов и веществ, запрещенных к перемещению через таможенную границу, в частности, оружия, боеприпасов, взрывных устройств, отравляющих, радиоактивных веществ и т.д.

Таким образом, планирование и проведение тактических операций при расследовании данной категории преступлений, а тем более их комплекса, существенным образом оптимизирует процесс расследования, выступает одной из наиболее эффективных форм противодействия контрабанде наркотических средств в Украине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стрекалов Є. Ф., Музика А. А. Застосування судами законодавства про відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах: постанови пленуму Верховного Суду України (1995–1997) / Відп. ред В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 90; Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). –К.: Істина, 2001. – С. 3–5.
2. Качев Н. В. Криминологическое исследование контрабанды // Соц. законность. – 1990. – № 1. – С. 58, 59; Гасанов Э. Г. Наркотизм: тенденции и меры преодоления (на материалах Азербайджанской Республики). – М.: Учебно-консультативный центр «ЮрИнфоР», 1997. – С. 45.
3. По данным Государственной таможенной службы Украины.
4. Баев О. Я. Основы криминалистики. – Москва: Экзамен, 2001. – С.215.
5. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: Учеб. пособие, – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993. – С. 116.
6. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Харьков, 2000. – С. 61.
7. Михайлов В. И. Контрабандная поставка как оперативно-розыскная операция. Учебно-практическое пособие. – М., 1998. – С.9.
8. Зобов В. Е. Контролируемые поставки // Таможенное право: Учебник / Под ред. Б. Н. Габричидзе. – М.: БЕК, 1995. – С. 338–342; Контролируемые поставки// Российское таможенное право: Учебник / Под ред. Б. Н. Габричидзе – М.: НОРМА-ИНФА-М, 1997. – С. 325–330.

9. Михайлов В. И. Контролируемая поставка как оперативно-розыскная операция: Учебно-практ. пособие / Под ред. А. Ю. Шумилова. – М.: Издатель Шумилова И. И., 1998; Шевораков А. В. Некоторые вопросы правового регулирования контролируемой поставки // Проблемы формирования уголовно-розыскного права / Под ред. А. Ю. Шумилова: Вневедомств. сб. науч. раб. – Вып. 2. – М.: Изд-ль Шумилова И. И., 1999. – С. 116–117; Комментарий к ФЗ «Об оперативно-розыскной деятельности» / Авт. сост. проф. А. Ю. Шумилов. – 2 изд. – М.: Изд-ль Шумилова И. И., 2000. – С. 80–84; Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности»: Науч.-практ. коментар. / Под ред. проф. В. В. Николюка. – 4-е изд.: – М.: Спарк, 2000. – С. 65–67; Основи митної справи / Будніков М. Т., Гуменчук О. Є., Жияєв В. А. та ін. / За ред. Корнійчука О. Т., Бережнюка І. Г., Іванюка М. М.. – Хмельницький: ДМК України: Хмельн. учб. центр підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників митних установ України, 1996. – С. 281–283.
10. Ведомости СССР. – 1990. – № 42. – Ст. 842.
11. Комментарий к Таможенному кодексу РФ.-М.: Спарк, 1996. – С. 387.
12. Михайлов В. И., Федоров А. В. Таможенные преступления: Уголовно-правовой анализ и общие вопросы оперативно-розыскной деятельности. – Спб: Юрид. центр Пресс, 1999. – С. 166.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОНТРАБАНДЕ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В УКРАИНЕ (КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)

Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. 9. Харків.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С.230–277.

Контрабанда наркотических средств в Украине как составная часть транснационального наркобизнеса

В современных условиях становления Украины как суверенного и правового государства проблема борьбы с контрабандой наркотических средств

приобрела особую остроту и актуальность. Контрабанда наркотиков представляет серьезную угрозу для социально-экономической и политической стабильности, национальной безопасности и суверенитета нашего государства. В настоящее время контрабанда наркотических средств приобрела организованный, профессиональный характер, стала «отраслью преступной наркоиндустрии» в сфере криминального бизнеса.

Анализ статистических данных Государственной таможенной службы Украины указывает на большую распространенность контрабанды наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров. Следует отметить, что только за последние восемь лет (1995–2002 гг.) таможенными органами Украины было возбуждено 1 005 уголовных дел и изъято более 15,7 т наркотических средств. Вместе с тем следует отметить, что приведенные данные реально не отражают действительных масштабов распространения контрабанды наркотиков. Необходимо учитывать высокий уровень латентности этих криминальных явлений. По данным МВД Украины, ежегодно изымается 30–35 т маковой соломки, что составляет лишь 5% от реальных масштабов незаконного оборота данной разновидности наркотиков¹. По оценкам некоторых исследователей, выявляется лишь один из десяти случаев контрабанды, хотя известны уголовные дела, по которым устанавливались сотни ранее не выявленных эпизодов контрабандной деятельности².

В последнее время характерной тенденцией становится рост контрабанды так называемых «тяжелых» наркотиков (кокаина, героина, гашиша и др.). Если в 1994 г. таможенными органами Украины был выявлен лишь один случай перемещения кокаина, то на протяжении 1995–2000 гг. правоохранительными и таможенными органами осуществлено свыше тысячи изъятий кокаина и героина, ликвидировано 14 каналов контрабандного перемещения наркотиков из Колумбии, Эквадора, Панамы, Таиланда, Турции и стран Африканского континента³. Таким образом, в контрабанде наркотических средств наблюдается переход от объемных (маковая соломка) к менее объемным и «тяжелым» наркотикам – опию, экстракту маковой соломки, кокаину, героину и др.

Чаще встречаются случаи перемещения через границу синтетических, полусинтетических наркотиков и прекурсоров. Специальные службы Украины, вместе с коллегами из других стран, обнаружили три основных канала поступления таких наркотиков – из Колумбии, США и Таиланда. Организаторы контрабанды наркотических веществ используют преимущественно перевозчиков, которых в таможенной практике называют «мулами» или «верблюдами». Нередко для перемещения таких предметов контрабанды используется «естественный контейнер» – собственный желудок наркоперевозчика⁴.

В последнее время прослеживается стабильная тенденция к использованию транснациональными наркосиндикатами наших портов для транзита

наркотиков из традиционных стран-производителей, а также привлечение украинских моряков к нелегальному перемещению наркотиков на арендованных наркомафией судах зарубежных государств. Так, в октябре 1999 г. и январе 2000 г. спецслужбами США и Чили задержано два судна, перевозивших крупные партии наркотиков. Членами их команд были граждане Украины. В том же году трое украинских моряков с греческого судна «Чайна Бриз» осуждены Хьюстонским судом за контрабандное перемещение 4 т кокаина стоимостью более 400 млн дол. Помимо этого, 16 января 2000 г. в чилийском порту Арика полиция задержала панамский теплоход «Натива», на борту которого незаконно транспортировалось 9 т. кокаина, расфасованного в брикеты. Среди членов команды 11 моряков были гражданами Украины⁵.

Также обостряет проблему противодействия контрабанде наркотиков в Украине качественная трансформация преступности в этой сфере, она все больше приобретает признаки криминального бизнеса, становится более организованной и профессиональной. Деятельность организованных преступных групп в сфере наркобизнеса характеризуется конспиративностью, иерархичностью, широким кругом связей (межгрупповых, региональных и даже международных), сотрудничеством с «теневыми» и легальными структурами, используемыми для отмывания «наркоденег», что дает возможность воссоздавать и расширять масштабы незаконного оборота наркотических средств, психотропных веществ и прекурсоров⁶. Наркобизнес, как сфера деятельности высокоорганизованных преступных групп, осуществляется с разделением функций контрабанды, транспортировки и распространения наркотиков⁷.

В Севастополе завершено расследование дела о ликвидации крупнейшего канала контрабанды наркотиков из Колумбии в Западную Европу. Ядро международной преступной группировки составили два известных в Севастополе предпринимателя и три гражданина Бельгии. Поражают объемы транзита, вес задержанной партии кокаина – 624 кг, а его стоимость по ценам черного рынка составляет полмиллиарда долларов США. В ноябре 1997 г. сотрудники Севастопольского управления СБУ в трюме российского теплохода «Эрнани» обнаружили 28 мешков кокаина. Правоохранителей насторожил тот факт, что груз, который по документам значился как сырье для производства легких пластмасс, следовал из Колумбии в Бельгию несколько странным путем. Кроме того, европейские страны в подобном сырье не нуждаются. Как установило следствие, работу канала по переброске кокаина через территорию Украины обеспечивали преступные группировки Колумбии, Бельгии, Казахстана и России. Расследование уголовного дела продолжалось пять лет⁸.

Таким образом, контрабанда наркотических средств, как одно из наиболее «перспективных» направлений деятельности организованных пре-

ступних груп, стала транснаціональним преступлением, составной частью мирового наркобизнеса.

Наблюдаются следующие тенденции изменения наркоситуации на таможенной границе: 1) сокращение ввоза маковой соломки с южного направления при одновременном увеличении контрабанды героина, произведенного непосредственно в Средней Азии и в России; 2) увеличение темпов роста контрабанды наркотических средств, психотропных и сильнодействующих веществ в форме лекарственных препаратов; 3) стабилизация крупных контрабандных перемещений химических веществ (импорт, экспорт и транзит), используемых при производстве наркопрепаратов (прекурсоров); 4) техническое, боевое и профессиональное совершенствование организованных преступных наркогруппировок; 5) периодическая смена маршрутов контрабанды наркотиков через государственные границы⁹.

Какие же факторы обуславливают и способствуют распространению контрабанды наркотических средств в современных условиях? Почему контрабанда наркотиков в Украине становится составной частью транснационального наркобизнеса?

Анализ современной ситуации в борьбе с контрабандой наркотиков, оперативной обстановки в Украине, а также литературных источников позволяет выделить несколько причин, которые объясняют сложившееся положение.

Во-первых, по своему географическому положению Украина находится на перекрестке традиционных международных путей, связывающих Западную Европу с Россией и Средней Азией, а Турцию и страны Ближнего Востока – с регионами Прибалтики и Скандинавии. Выгодное географическое расположение Украины обуславливает использование ее территории для транзитного перемещения наркотиков в другие страны. Помимо этого, Украина является очень выгодным рынком сбыта отдельных видов наркотических средств, прекурсоров и их аналогов.

Во-вторых, в настоящее время одной из нерешенных проблем, способствующих контрабанде наркотиков, является неурегулированность вопроса относительно государственно-правового оформления границ Украины, прежде всего, с Россией, Молдовой, Беларусью. Речь идет о существовании так называемых «прозрачных границ», поскольку более 56% государственных границ Украины со странами СНГ (а это 4 579 км и свыше 1 500 дорог) не обеспечены необходимым погранично-таможенным контролем. Отсутствие надлежащим образом оборудованной линии государственной границы Украины, дорожных знаков по ограничению движения в пограничной полосе, а также информационных знаков о приближении к границе создает контрабандистам условия для объезда мест таможенного контроля. Более того, в пограничных областях, как на украинской, так и на сопредельных территориях, существуют преступные кланы – так называемые «Сусанины»,

имеющие в своем распоряжении автотранспорт, средства связи, оружие и за соответствующую плату в любое время готовы переправить объездным путем контрабанду, в том числе и наркотики. В этой связи некоторыми специалистами отмечается, что в результате проведенных мероприятий на одной лишь границе России с Украиной выявлено более 300 мест, которые использовались для незаконного перемещения контрабанды помимо таможенного контроля.

В-третьих, анализ возбужденных таможенными органами уголовных дел данной категории свидетельствует о том, что в коммерческом плане масштабные контрабандные операции, связанные с наркотиками, приносят их участникам крупные прибыли, которые исчисляются десятками, сотнями миллионов долларов США. Высокая рентабельность наркобизнеса (норма прибыли составляет от 300 до 2 000%) увеличивает число лиц, вовлекаемых в этот криминальный бизнес, масштабы которого неуклонно растут¹⁰. Кроме того, преступные элементы за последние несколько лет постоянно совершенствуют свою деятельность, используя при этом новые способы перемещения контрабанды наркотиков.

В-четвертых, одним из криминогенных факторов распространения контрабанды наркотических средств является коррупция практически во всех эшелонах власти, в том числе в таможенных органах. Только в 1999 г. за взяточничество, вымогательство и аналогичные преступления привлечены к уголовной ответственности более 200 сотрудников таможенных и правоохранительных органов¹¹. По данным экспертов, каждая седьмая преступная группировка для осуществления своих замыслов использует подкупленных чиновников, на что расходуется «30–50% преступно приобретенных капиталов»¹².

Одним из важных обстоятельств, определяющих необходимость и актуальность исследования криминалистических проблем противодействия контрабанде наркотических средств в Украине, является то, что в последнее время наблюдается тенденция к уменьшению числа зарегистрированных случаев контрабанды наркотиков. В этой связи следует отметить, что в 1997 г. было возбуждено 107 уголовных дел и выявлено 1 187 кг наркотиков, в 1998 г. соответственно – 144 и 6 268 кг, в 1999 г. – 107 и 123,2 кг, в 2000 г. – 88 и 3 145,2 кг, в 2001 г. – 57 и 69,64 кг и в 2002 г. – 62 и 253,149 кг.¹³

Это обстоятельство, на наш взгляд, объясняется следующими причинами.

Во-первых, контрабандой стали заниматься более опытные преступники, которые из года в год приобретают преступный опыт, постоянно совершенствуют старые и изобретают новые, изощренные способы совершения контрабанды наркотиков, используя при этом новейшие достижения науки и техники. Их консультируют профессиональные таможенники, пограничники и другие «специалисты», которым достаточно хорошо известны особенности погранично-таможенного контроля и которые знают «лазейки», пробелы в действующем законодательстве.

Во-вторых, уменьшение количества зарегистрированной контрабанды наркотических средств обусловлено внесением изменений и дополнений в действующее законодательство, усиливших контроль за перемещением через границу предметов, веществ, в том числе и наркотиков. Но это обстоятельство, на наш взгляд, в значительной мере объясняется отсутствием современных методик выявления и раскрытия такого рода преступлений, несовершенством законодательства, недостаточным уровнем профессионализма практических работников и наличием злоупотреблений с их стороны.

Обобщение и анализ практики расследования контрабанды наркотиков показывает, что таможенные, следственные и оперативно-розыскные органы испытывают серьезные трудности при раскрытии и расследовании данной категории преступлений. Нередко возникают тупиковые ситуации, когда расследование таких преступлений становится бесперспективным, а установление преступников – практически невозможным. Особенно это относится к «бесхозной контрабанде».

Несмотря на то, что контрабанда наркотических средств отнесена к категории тяжких преступлений и отличается от других криминальных явлений повышенной степенью общественной опасности, значительной распространенностью и высоким уровнем латентности, на сегодняшний день в Украине нет ни одной опубликованной монографической работы, посвященной криминалистическим проблемам расследования контрабанды наркотиков. В криминалистической науке эта тема специально не исследовалась.

Приведенное выше предопределяет необходимость разработки методических основ, теоретических и практических рекомендаций, которые смогли бы повысить эффективность деятельности таможенных и правоохранительных органов по противодействию рассматриваемым преступлениям и позволяет отнести исследуемые проблемы к актуальным.

Криминалистическая характеристика – основа построения методики расследования контрабанды наркотиков

Успешное выявление, расследование и профилактика контрабанды наркотиков в значительной мере зависит от постоянного совершенствования профессионального мастерства сотрудников таможенных органов, следователей Службы безопасности, прокуратуры, от овладения ими научными методами выявления и расследования данного вида преступлений. Ключевое значение в решении этих задач принадлежит разработке методики расследования данной разновидности контрабанды и внедрению в следственную практику эффективных, научно обоснованных рекомендаций. В этой связи считаем справедливым утверждение криминалистов, что криминалистическая характеристика выступает основой построения методики расследования¹⁴, имеет существенное значение для решения широкого круга узловых вопросов теории и практики раскрытия преступлений¹⁵, поскольку от нее зависит доказывание события.

К основным элементам криминалистической характеристики контрабанды наркотических средств относятся: 1) предмет преступного посягательства; 2) способ совершения преступления; 3) типовые следы контрабанды наркотиков; 4) обстановка совершения контрабанды наркотиков; 5) личность преступника.

Предмет преступного посягательства. Наркотическое средство – это растение, сырье или вещество природного, синтетического и полусинтетического происхождения (физический признак), способное влиять на центральную нервную систему и приводить в состояние особого опьянения и наркотической зависимости (медицинский признак), классифицированное как таковое в международных конвенциях, специальных нормативных актах и отнесенное к указанной категории Комитетом по контролю наркотиков Министерства здравоохранения Украины (юридический признак), употребление которым ставит под угрозу народное здоровье (социальный признак). К наркотическим средствам относятся маковая соломка, опий, героин, морфий, гашиш, анаша, марихуана, кокаин и др.

Наркотические средства как предмет незаконного перемещения через границу, в зависимости от источника их происхождения, целесообразно делить на три группы: 1) наркотические средства растительного происхождения; 2) наркотические средства синтетического происхождения; 3) наркотические средства полусинтетического происхождения.

Наркотические средства растительного происхождения подразделяются на: а) добытые из разных видов растений мака (маковая соломка, опий, опий-сырец, экстрактивный опий); б) наркотические средства, добытые из конопли (марихуана, гашиш, гашишное масло).

К синтетическим наркотикам относят вещества, которые не встречаются в природе. В то же время в большинстве случаев они представляют собой структурные аналоги наркотиков естественного происхождения. Часть из них применяется в медицине в качестве лечебных препаратов. Наиболее распространенными являются первитин, метадон, фенциклидин, триметилфентанил, ЛСД, структурные аналоги мекскамина и амфетамина – ДОМ, ДОВ, ТМА, СТР и др.

Полусинтетические наркотики изготавливаются из естественного алкалоида путем простой транскрипции. К ним относятся героин, гидроморфон, оксикодон, дипренорфин, производные тебаина и др. Наиболее распространенным является героин, полученный химическим путем (ацетилированием) из морфина.

Контрабанду наркотиков можно классифицировать по способу совершения на три основные группы: 1) незаконное перемещение наркотических средств лично контрабандистом; 2) незаконное перемещение наркотиков безличным способом, то есть без непосредственного присутствия лица; 3) незаконное перемещение наркотиков при содействии лиц, осуществляющих таможенный контроль, или должностных лиц

с использованием своего служебного положения. Рассмотрим их более детально.

1. Незаконное перемещение наркотических средств лично контрабандистом совершается: а) путем сокрытия от таможенного контроля (использование тайников; физическое сокрытие – непосредственно на теле человека, в теле человека путем глотания наркотиков, в естественных полостях человеческого тела – анальном отверстии и женских половых органах; сокрытие наркотиков в одежде, обуви, предметах личного пользования, личном багаже и ручной клади и т. п.; б) путем предоставления таможенному органу как основания для перемещения через таможенную границу документов, содержащих неправдивые сведения, поддельных документов и документов, полученных незаконным путем; в) путем перемещения вне таможенного контроля с использованием легковых, грузовых автомобилей, животных, трубопроводов и т. д.

1.1. Перемещение наркотиков путем использования тайников. В международной таможенной практике тайниками принято считать специальные хранилища, изготовленные в целях незаконного перемещения товаров и иных предметов через таможенную границу или оборудованные и приспособленные в этих же целях на транспортных средствах конструктивные емкости и пустоты, а также другие предметы, предварительно подвергшиеся разборке, демонтажу или переустройству¹⁶.

Контрабандные тайники с определенной степенью условности можно подразделить на два вида:

1) специально изготовленные – это тайники для скрытого перемещения предметов контрабанды, например, магнитные контейнеры, прикрепленные к транспортным средствам в труднодоступных местах; созданные дополнительные полости, емкости не предусмотренные заводской конструкцией в транспортных средствах (автомобилях, самолетах, поездах) в целях сокрытия предметов контрабанды; двойные стенки в топливных и водяных баках, атташе-кейсах, чемоданах. Наличие таких тайников нарушает конструктивные формы и изменяет функциональное предназначение средства. Так, гражданин Колумбии Перес Хил Рикардо пытался доставить в Италию 5 кг 840 г кокаина в двух чемоданах в специально изготовленных тайниках¹⁷. В другом случае гражданин Белоруссии К. в целях контрабандного перемещения 35 кг 400 г маковой соломки кустарным способом изготовил тайник в автомобильном прицепе (путем изготовления двойного днища)¹⁸;

2) специально оборудованные – это приспособленные в целях контрабанды конструктивные емкости, пустоты и иные предметы, предварительно подвергшиеся разборке, демонтажу или переустройству, например, в пустотах цилиндров, воздушных фильтрах автомобиля, трубчатых конструкциях. Так, в таможенной практике имеют место случаи сокрытия наркотиков в трубчатой раме шасси автомобиля¹⁹. В Одесском морском торговом порту сотрудниками Черноморской региональной таможни была обнаружена крупная партия ге-

роина (свыше 200 кг), доставленная из Турции грузопассажирским судном «Паллада». Наркотики перемешались в специально оборудованном тайнике в грузовом автомобиле «Мерседес». Официально по документам автомобиль следовал транзитом в Европу и перевозил женские тапочки. Контрабандный груз был замаскирован за двойной стенкой грузовика. На сегодняшний день это самая крупная партия героина, изъятая за последние годы не только в Украине, но и в Европе. Стоимость изъятых наркотиков по ценам черного рынка составляет не менее 20 миллионов долларов США²⁰.

Анализ практики выявления контрабанды в транспортных средствах показывает, что используются всевозможные существующие и оборудованные пустоты и полости, в которых можно прятать предметы контрабанды. Наиболее распространенными местами сокрытия наркотиков в автотранспорте являются: шины ходовых и запасных колес; специально оборудованные топливные и водяные баки; ящики для инструмента с двойными стенками и дном; пространство за приборной панелью и декоративной обивкой кабины; пространство между двойными стенками грузового помещения; тайники специально оборудованные в балках и лонжеронах шасси автомашины либо грузового прицепа; пространства и специально созданные тайники в грузовом прицепе и т. д.

На железнодорожном транспорте в качестве мест сокрытия широко используются межпотолочные пространства, туалеты, мусорные ящики, отопительные печи вагонов, ямы для постельного белья, тайники в служебных купе, аккумуляторные ящики, плафоны освещения, различные ниши, сидения и спинки диванов, полые части столиков, полые ручки и поручни, предварительно разряженные огнетушители и др. Перечислить все места возможного сокрытия контрабанды наркотиков практически невозможно. Наиболее сложно это сделать в отношении самолетов, морских и речных судов. В Польской республике, например, издан Каталог контрабандных тайников, используемых моряками на торговых судах. В нем описаны более 500 таких мест²¹. Представляется, что и в Украине также целесообразно было бы подготовить подобные каталоги справочного характера по видам транспортных средств, проанализировав и использовав для этого как отечественный, так и международный опыт.

1.2. Перемещение путем использования других способов «физического сокрытия». Под «физическим» сокрытием понимается создание условий, при которых визуальное обнаружение предметов контрабанды во время таможенного контроля затруднено. В зависимости от объектов таможенного контроля к «другим способам физического сокрытия контрабанды» можно отнести сокрытие: а) непосредственно на теле контрабандиста; б) в теле человека (внутриполостные и глотательные способы); в) непосредственно в одежде, обуви и личных вещах; г) в личном багаже и ручной клади; д) в легальных товарах и грузах; е) в транспортных средствах; ж) в международных почтовых отправлениях.

Сокрытие непосредственно на теле контрабандиста обычно имеет место при перемещении наркотиков, не занимающих большого объема. При этом используются специально пошитые нательные пояса, белье, колготки, иногда обматывают и приклеивают наркотики к телу при помощи скотча, используют гипс на различных частях тела и т. п. Так, при прохождении таможенного контроля у гр-на К. было обнаружено 300 г наркотиков, которые он пытался переместить через границу путем сокрытия в специально изготовленном поясе, находившемся под одеждой на его теле.

Сокрытие в теле человека осуществляется путем использования внутрисполостных и глотательных способов.

Под глотательными способами сокрытия следует понимать случаи проглатывания наркотиков и других малообъемных предметов в целях их контрабандного перемещения через границу. Как правило, наркотики помещают в капсулы, пластиковые шарики, презервативы, напальчники, стеклянные колбы. Затем смазывают вазелином, медом и проглатывают. В желудке человека помещается до двух килограммов наркотиков. Он может держать в себе такие «объекты» до 48 часов. Иногда такие «рискованные» способы заканчиваются фатальным исходом. В Бориспольском аэропорту с самолета был снят пассажир из Африки с симптомами отравления. Вскоре он скончался. Анализы показали, что он перевозил в желудке героин в запаянных 22 целлофановых пакетах, обмотанных черной изолентой²². Перемещение наркотиков путем глотания наиболее характерно для граждан Нигерии, которые следуют транзитом через Украину²³. Таких наркоперевозчиков зачастую называют «мулами» или «верблюдами».

Внутрисполостные способы сокрытия наркотиков представляют собой припрятывание их в полости человеческого тела – анальное отверстие и женские половые органы. Упаковываются наркотики так же, как и при глотательном способе. Эти «вложения» чаще всего цилиндрической формы 5–6 см в длину и 2 см в диаметре. Так, вылетая из Борисполя в Дамаск, гражданка А. пыталась переместить 30 г кокаина, спрятанные в анальном отверстии и предварительно помещенные в презерватив. В таможенной практике их называют «торпедоносцами»²⁴.

Имеются случаи, когда контрабандисты используют животных (собак, кошек, верблюдов), с помощью которых они провозят наркотики. Примечательным является пример из международной практики. В Женевском аэропорту был задержан ученый из Таиланда, перевозивший пять кобр. Таможенники обратили внимание на странное утолщение у одной из змей. При вскрытии оказалось, что у нее в желудке находилась стеклянная колба со 110 г наркотика²⁵.

При сокрытии непосредственно в одежде, обуви и личных вещах контрабандистами нередко используются: головные уборы; потайные карманы, вшитые под прокладкой; ручки зонтиков, тростей; куски мыла; тюбики из-под зубной пасты; каблуки, стельки, подошвы обуви и т. п. Иногда нар-

котики запекают в хлеб, пироги, зашивают в пеленки к младенцам, герметически закрывают в консервных банках, припрятывают в пачках из-под сигарет, пропитывают бинты и зашивают под подкладку пиджака, набивают маковой соломкой мягкие игрушки и т. п. Так, в процессе таможенного контроля поезда в купе вагона на верхней полке для багажа обнаружен мешок и мягкая игрушка «медведь» белого цвета, внутри которой находилось 12 кг 500 г маковой соломки. В другом случае контрабандист перемещал на себе в одежде 282,2 г опия, которым он пропитал кусок медицинского бинта размером 13 см на 14 см и подшил в подкладку пиджака²⁶.

Предметы контрабанды могут быть сокрыты от таможенного контроля в личном багаже и ручной клади контрабандиста, которые находятся при нем или следуют отдельно. Тайником может служить двойное дно чемодана, открывающиеся полые ручки портфеля (кейса), рюкзаки и другие сумки с двойным дном, полости резиновых колес детской коляски, каркас рюкзака и т.д.

Используя различные приемы сокрытия наркотиков, преступники прибегают к различным уловкам и хитростям. Так, например, американскими таможенниками на мексиканской границе было изъято 26 кг марихуаны из живота покойника, которого родственники перевозили из Мексики в США. После захоронения трупа преступники планировали раскопать могилу и извлечь из тела упаковку с наркотиками²⁷.

Определенный интерес представляет перемещение наркотиков путем дублирования ручной клади контрабандиста. Суть этого способа заключается в том, что контрабандист подготавливает две внешне аналогичные ручные клади (одинаковые чемоданы, дорожные сумки). Первую ручную кладь («чистая», т. е. без наркотиков) преступник специально оставляет в багажном отделении, а со второй кладью, в которой изготовлен тайник и припрятан наркотик, он идет на таможенный контроль. В случае, когда инспектор таможни требует открыть ручную кладь для досмотра, контрабандист отказывается от нее и заявляет, что у него точно такая же кладь, а эту он взял по ошибке. После чего в багажном отделении обнаруживается «чистая» кладь, он узнает ее и предъявляет к контролю.

Как показывает практика, контрабандисты используют самые разнообразные приемы по сокрытию контрабанды в легальных товарах, грузах. Например, удобным «контейнером» для перевозки наркотиков являются апельсины и лимоны. Ящик апельсинов весом 25 кг содержит 16 кг настоящих апельсинов и 9 кг «фальшивых», в которые через небольшие отверстия вводится по 150 г наркотика. Изготавливаются эти апельсины из воска или синтетических материалов. Один такой «ящик-посылка» оценивается в несколько миллионов долларов²⁸. В другом случае сотрудниками таможни в ходе таможенного контроля двух посылок, прибывших на Международный почтамт из Нидерландов, было обнаружено, что внутри бытовой подержанной аппаратуры имеются посторонние предметы, не являющиеся радиоде-

талями или составной частью конструкции аппаратуры. В ходе досмотра выяснилось, что в каждой посылке находились наркотики – МДМА (метилендиоксиметамфетамин), известный как «экстази» (5 тыс. таблеток)²⁹.

В таможенной практике нередко имеют место случаи, когда преступники осуществляют сокрытие путем камуфлирования предметов контрабанды. Камуфлирование – это способ маскировки, используемый в целях контрабандного перемещения и состоит в изменении внешнего вида предметов, их внешних признаков: формы, состояния, упаковки, ярлыков, этикеток и т. п. Это может быть отдельное перемещение его со ставных частей и разделение наркотиков на отдельные компоненты, придание наркотическим средствам вида других предметов и т. п. Например, из героина, добавляя в него другие компоненты, изготавливают чемодан типа «дипломат». В подобных случаях камуфляж является оформлением, при котором изменяются внешние характерные признаки этого наркотика, которые позволяют отнести такие изделия к бытовым предметам. Как правило, такого рода приспособления трудно отличить по внешнему виду от обычных аналогичных предметов.

1.3. Перемещение наркотиков путем фальсификации таможенных и других документов. Практика показывает, что в целях сокрытия от таможенного контроля предметов контрабанды, в том числе и наркотиков, преступниками нередко используются документы, содержащие недостоверную информацию, в которых «сведения относительно сущности соглашения, наименования, ассортимента, веса, количества или стоимости предметов, относительно их отправителя или получателя, относительно государства, из которого они вывезены или в которое перемещаются и т. п., не соответствуют действительности»³⁰. Они являются подлинными по форме, но содержат не соответствующие действительности данные. В таких случаях имеет место так называемый интеллектуальный подлог (внесение в документы ложных сведений). В этих целях, как правило, используются таможенные декларации, в которых уменьшается количество товара, записывают предметы, товары другим наименованием и т. д. Так, в 1997 г. в Харькове имело место, по словам генерального секретаря Всемирной таможенной организации, «наибольшее задержание в Украине и других странах Восточной Европы» кокаина (более 600 кг), который перемещался по документам как полимеры³¹.

Сокрытие от таможенного контроля путем использования поддельных документов может проявляться как в частичном изменении первоначального содержания подлинного документа (путем подчистки, подделки, исправления и т. п.), так и в полном изготовлении фальшивого документа от бланка до подписей, печатей и штампов. Поддельными следует считать как фальшивые, так и настоящие документы, в которые внесены недостоверные сведения или отдельные изменения, искажающие содержание информации относительно удостоверенных ими фактов, а также с поддельными подпи-

сями, оттисками печатей, штампов и т. п.³². В таких случаях имеет место материальный подлог.

Сокрытие от таможенного контроля с использованием документов, полученных незаконным путем, предусматривает получение действительных документов, предоставляющих право на перемещение предметов через таможенную границу лицу, которое такого права не имеет. К таковым относятся документы, полученные при помощи взятки, угроз, физического принуждения, обмана.

1.4. Перемещение наркотических средств вне таможенного контроля подразумевает различные действия контрабандиста по перемещению такого «товара» вне определенных таможенными органами Украины мест (таможен, таможенных постов) либо вне времени, установленного для производства таможенного контроля. В данном случае не имеет значения, использовались ли преступником какие-либо способы сокрытия перемещаемых предметов или нет. Этот способ наиболее характерен для таможен, расположенных на границах Украины с Российской Федерацией, Беларуссией, Молдовой, и обусловлен, в первую очередь, существованием «прозрачных» или во многих местах «размытых» границ.

Перемещение наркотиков вне таможенного контроля чаще всего осуществляется путем объезда таможенных постов легковыми и грузовыми автомобилями. В таких случаях контрабандисты в целях уклонения от таможенного контроля, как правило, используют не традиционно используемые транспортные магистрали, а проселочные, объездные дороги. Значительно реже на практике встречается перемещение наркотических средств путем пешего обхода мест таможенного контроля. При этом используются самые различные уловки. Так, например, при перемещении наркотиков через Овручскую таможню или таможенные посты Мозырьской таможни Республики Беларусь контрабандист при подъезде к таможенному посту выходит из автомобиля и перемещает наркотики на себе, обходя лесными тропами место расположения таможенного поста. Автомобиль проезжает через таможенный пост и, отдалившись от него примерно на 2 км, останавливается в условленном месте. Наркоперевозчик опять садится в автомобиль и следует дальше³³.

В таможенной практике встречаются и другие способы перемещения наркотиков через границу: с помощью животных, путем использования специально изготовленных летательных приспособлений, торпед, трубопроводов и т. д.

2. Незаконное перемещение наркотиков безличным способом (без непосредственного присутствия).

2.1. Совершение контрабанды наркотических средств, которое осуществляется описанными выше способами, но «товар» (наркотик) сопровождают лица, которые выполняют по отношению к нему чисто транспортировочные функции (водитель, экспедитор и т. д.) и, как правило, не знают о наличии наркотиков.

2.2. Наркотики перемещаются без присутствия контрабандиста путем использования тайников. Это так называемая «бесхозная» контрабанда, её масштабы в последнее время в Украине приобрели угрожающий характер. Такая ситуация возникает при выявлении предметов контрабанды на таможенной границе, когда лицо, совершившее преступление, неизвестно. Так, 25.10.2002 г. на таможенном посту «Тополи» Купянской таможни во время проведения таможенного контроля поезда, следовавшего из Киева в Казахстан, в одном из вагонов было выявлено 24 пакета маковой соломки общим весом 28 кг. Не смотря на усилия, предпринятые работниками таможни (произведены осмотр места происшествия, маковой соломки, допрос свидетелей и т. п.), лицо, причастное к совершению данного преступления, установить не удалось³⁴. Р. С. Белкин правильно отмечает сложность расследования такой разновидности контрабанды, поэтому в разделе «Расследование контрабанды» отдельный подраздел он посвящает рассмотрению особенностей расследования в ситуациях, когда не установлен собственник контрабанды³⁵.

3. Незаконное перемещение наркотиков при содействии лиц, осуществляющих таможенный контроль, и должностных лиц, использующих своё служебное положение (начальники таможни, их заместители, начальники поездов и командиры самолетов, работники дипломатических представительств и т. д.), в современных условиях является достаточно распространенным явлением в криминальной практике. Эта группа способов совершается следующим образом. Например, сотрудник таможенного контроля по предварительному сговору с контрабандистами, за взятку, умышленно пропускает через таможенный контроль наркотические средства. В отдельных случаях возможна бездеятельность должностных лиц и при совершении контрабанды организованной группой. Например, инспектор таможни входит в состав организованной группы и, в соответствии с распределением в ней ролей, при осуществлении функций таможенного контроля пропускает автомобиль с контрабандным грузом как «машину-невидимку», без проведения таможенного досмотра. Такая ситуация – пример преступной бездеятельности должностного лица с использованием служебного положения по мотивам личной заинтересованности.

Типичные следы контрабанды наркотиков. При перемещении контрабанды наркотических средств вне таможенного контроля с помощью автотранспортных средств «следовая картина» характеризуется наличием разнообразных материальных следов транспортных средств: следы качения и скольжения, торможения и пробуксовки колес; следы давления, образованные в результате движения гусеничного транспорта; плоскостные следы скольжения от перемещения полозьев. Наиболее часто в таких случаях остаются также следы неходовых частей транспортного средства и следы, оставленные выступающими узлами и деталями, которые отделились от

транспортного средства: следы трения, скольжения, нанесенные бампером, радиатором, задним мостом и др.

При использовании тайников и других средств физического сокрытия, осложняющих выявление наркотиков, обращают на себя внимание такие следы: а) дефекты швов, соединенных частей покрытия пола, кузова (фургона) автомобиля, металлической и пластмассовой аппаратуры, различных узлов транспортных средств; б) следы на поверхности пепельниц; в) следы сверления, разреза, распила, наслоение при сварке, следы металлизации; г) следы стружки, образовавшейся при изготовлении тайников в деревянных частях транспортного средства. Определенный интерес могут вызвать следы покраски некоторых мест, новые части в транспортном средстве, сильное загрязнение узлов и механизмов, наличие новых дверных петель, изъятие или добавление частей в узлах, замена винтов и т. п.

При незаконном перемещении контрабандных предметов, в том числе и наркотиков, с сокрытием от таможенного контроля правонарушителя чаще всего выдает его неестественное поведение: человек нелепо себя ведет, волнуется, нервничает или же находится в возбужденном состоянии. Иногда пассажир изображает видимость «откровенности», ведет себя нарочито услужливо, льстиво или же проявляет повышенную раздражительность, нервозность. Некоторые контрабандисты выдают свои опасения и страх изобличения выражением лица, мимикой, жестами, неуверенностью в ответах и т. п.

На употребление наркотических средств могут указывать следы инъекций (уколов) в виде мелко- или крупноточечных ссадин, а в отдельных случаях – небольших рубцов из слившихся ссадин. Локализация таких следов в районе вен может указывать на систематическое введение лекарственных или наркотических средств. Следует иметь в виду, что указанные следы могут быть выявлены и на других частях тела человека. С целью сокрытия таких следов наркоманы нередко делают инъекции в межпальцевые промежутки, родимые пятна и т. д. На употребление наркотиков могут указывать также найденные приспособления для потребления наркотиков (трубки, шприцы), посуда со следами – наслоениями, микрочастицами опия-сырца и т. п.

Следует учитывать признаки, которые указывают на употребление наркотиков: внешний вид человека напоминает состояние алкогольного опьянения, но запах спиртного отсутствует; человек беспричинно улыбается или смеется; наблюдаются малоподвижность, вялость, голова свисает вниз, мышцы конечностей тела расслаблены; имеют место резкие перепады настроения, иногда – агрессивность; нарушение координации движений; лицо бледное, с серым либо желтым оттенком; зрачки – либо резко сужены, либо расширены; неестественный блеск в глазах; наблюдается сухость кожи, слизистой рта и губ³⁶.

Обстановка совершения контрабанды наркотических средств. Характерной особенностью контрабанды наркотиков является то, что место со-

вершения таких преступлений локализуется в пространстве и ограничивается небольшой площадью. Анализ уголовных дел исследуемой категории показывает, что место совершения таких преступлений в большинстве случаев зависит от способа незаконного перемещения наркотических средств через таможенную границу (перемещение помимо таможенного контроля, перемещение путем использования тайников, фальсификации таможенных и других документов и т. п.).

Наиболее характерным местом совершения контрабанды в таких случаях является зона таможенного контроля. Это, как правило, помещение таможни, купе вагона, борт самолета, обзорная площадка автомобилей, борт морского или речного судна, а также места, специально отведенные для проведения таможенного контроля, обзорные боксы и др. Для совершения контрабанды путем перемещения наркотиков с использованием легковых или грузовых автомобилей в объезд пунктов таможенного контроля преступники, в основном, выбирают проселочные дороги, то есть места с наименее интенсивным движением, где очень низка вероятность встретиться с таможенниками или пограничниками³⁷.

Выбор времени совершения контрабанды наркотиков обусловлен определенными закономерностями. Если время совершения контрабанды не связано с расписанием транспорта, то преступники чаще всего стараются выбрать вторую половину ночи или конец смены таможенного наряда, рассчитывая на утомленность и снижение внимания работников таможни. Как показывает практика, незаконное перемещение контрабанды осуществлялось чаще ночью и реже – утром. Иногда преступники планируют совершение контрабанды в выходные, предпраздничные или праздничные дни или же в плохую погоду.

Личность преступника. Обобщение практики показывает, что контрабанда наркотиков принадлежит к разряду «мужских преступлений», поскольку преобладающее их количество совершается мужчинами. Однако в последнее время происходит тенденция к изменению такого положения – среди контрабандистов растет число лиц женского пола. Употребление наркотиков и совершение на этой основе преступлений перестало быть лишь мужской проблемой: каждое четвертое преступление, связанное с наркотиками, совершено женщинами³⁸.

В организованных группах, занимающихся нелегальным производством и перемещением синтетических наркотиков, все чаще принимают участие высококвалифицированные специалисты по химическому синтезу, использующие специальное оборудование и современные технологии. Указанные обстоятельства определяют специфические особенности предмета преступного посягательства и существование взаимосвязи «предмет – личность»³⁹.

По принципу гражданства за контрабанду наркотиков в большинстве случаев осуждены граждане Украины. Наблюдается тенденция к росту преступлений, совершенных гражданами СНГ, в частности, России, Ка-

захстана, Узбекистана, Грузии, Литвы и др. Заметное место занимают иностранные контрабандисты – граждане Италии, Бельгии, Колумбии, Нигерии, Греции, Польши, Вьетнама, Монголии и др. Характерным является то, что пытаются переместить наркотические средства через границу, в основном, лица, едущие транзитом через территорию Украины из России, Молдовы, Казахстана, Грузии, Узбекистана. Для иностранных граждан характерны факты совершения контрабанды лицами, которые учатся в высших учебных заведениях Украины, а также иностранными служащими частных предприятий.

Особенности выявления признаков контрабанды наркотиков и возбуждения уголовных дел

Успешное раскрытие контрабанды наркотических средств и изобличение лиц, виновных в ее совершении, в значительной мере обеспечиваются обоснованным и своевременным возбуждением уголовного дела, быстрым и качественным проведением первоочередных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий.

Отправным моментом для возбуждения уголовного дела о контрабанде наркотиков является выявление признаков таких преступлений. Следует учитывать, что признаки контрабанды наркотиков в криминалистическом понимании – это определенные факты, представляющие собой результаты преступных действий лиц по незаконному перемещению наркотических средств через таможенную границу, которые дают возможность судить о преступном характере события преступления, лицах, имеющих отношение к нему, способах и обстоятельствах совершения данного вида преступлений.

Анализ таможенной и судебно-следственной практики показывает, что признаки контрабанды наркотических средств могут быть выявлены при: 1) осуществлении таможенного контроля; 2) производстве дел о нарушении таможенных правил; 3) осуществлении пограничного контроля сотрудниками погранвойск; 4) проведении оперативно-розыскных мероприятий; 5) проведении дознания и предварительного следствия; 6) осуществлении прокуратурой общенадзорных функций; 7) проверке заявлений и сообщений о подготавливаемой или совершенной контрабанде.

Абсолютное большинство фактов контрабанды наркотических средств обнаруживается работниками таможенной службы при проведении таможенного контроля именно в результате таможенного досмотра транспортных средств, товаров, других предметов и личного досмотра граждан, а также при проверке документов.

Для выявления фактов использования известных конструктивных элементов транспортных средств в качестве тайника для перемещения наркотиков применяется метод специальных меток (далее – «спецметки»)⁴⁰. Сущность такого метода состоит в том, что оперативные сотрудники таможни с помощью специальных карандашей или фломастеров конспиративно на-

носят «спецметки» на определенные, заранее известные им, легкоъемные детали конструкционных элементов транспортного средства, которые в силу своих особенностей могут быть использованы в качестве тайников для сокрытия наркотических средств. Такие невидимые вооруженным глазом «спецметки», как правило, рекомендуется ставить на листах обшивки, люках, панелях выключателей, плафонах освещения и других подобных им элементах, закрывающих внутренние пустоты и полости и прикрепленных болтами, гайками, шурупами и т. п. По возвращении транспортного средства из-за границы во время таможенного контроля эти метки «высвечиваются» с помощью ультрафиолетовых приборов. В случае несовпадения «спецметок» устанавливается факт вскрытия этой съемной детали, после чего проводится детальное обследование выявленных полостей.

Анализ практики свидетельствует о целесообразности разработки единых технологических карт маркировки возможных мест сокрытия контрабанды наркотиков применительно к отдельным видам транспортных средств. Особенно это важно для морских таможен, поскольку корабли зачастую возвращаются из-за границы не в порт отплытия. При составлении таких карт, прежде всего, следует учитывать наиболее вероятные места оборудования контрабандистами тайников, а именно – туалеты, душевые, каюты, купе и т. п.

В соответствии со ст. 101 УПК и ст. 102 ТК Украины органом дознания по делам о контрабанде наркотических средств являются таможенные органы. При наличии достаточных данных, указывающих на признаки преступления, таможенный орган возбуждает уголовное дело, проводит неотложные следственные действия по установлению и закреплению следов преступления, а также по обнаружению лиц, его совершивших.

Для возбуждения уголовного дела о контрабанде наркотиков необходимы законный повод и достаточные основания. Поводами к возбуждению уголовного дела могут быть: заявления или сообщения предприятий, учреждений, организаций, должностных лиц о совершенной или подготавливаемой контрабанде; заявления или сообщения граждан; статьи, заметки о фактах контрабанды наркотиков, опубликованные в печати; явка с повинной; материалы, представленные правоохранительными, контролирующими и другими государственными органами; информация, поступившая от таможенных и правоохранительных органов иностранных государств; материалы оперативно-розыскной деятельности; непосредственное выявление сотрудниками, которые осуществляют таможенный и пограничный контроль, органом дознания, следственным, прокурором или судом признаков контрабанды наркотических средств.

Начальник соответствующего таможенного органа, являясь начальником органа дознания, либо его заместитель, установив наличие достаточных данных, указывающих на признаки контрабанды наркотиков, возбуждает уголовное дело и поручает дознание одному или нескольким дознавателям,

о чем указывается в постановлении о возбуждении уголовного дела. Копия постановления о возбуждении уголовного дела немедленно направляется прокурору. О возбуждении уголовного дела своевременно информируются областное управление Службы безопасности Украины, соответствующая региональная таможня и Управление по борьбе с контрабандой и нарушением таможенных правил Государственной таможенной службы Украины.

Таможенный орган, возбудив уголовное дело о контрабанде наркотиков, обязан окончить дознание в срок не позднее десяти суток со дня возбуждения уголовного дела, после чего он передает дело следователю Службы безопасности (по подследственности) или следователю Прокуратуры Украины (по решению прокурора). Проведение дознания работниками таможни охватывает, как правило, первоначальный этап расследования контрабанды наркотических средств и фактически является раскрытием преступления «по горячим следам».

Типичные следственные ситуации и основные направления расследования контрабанды наркотических средств

Исследование типичных следственных ситуаций и разработка криминалистических рекомендаций по методике расследования отдельных видов преступлений необходимы для правильного построения следственных версий, определения направления дальнейшего расследования, выявления обстоятельств, имеющих значение для дела, выбора комплекса и очередности следственных действий⁴¹. Типичные следственные ситуации представляют собой результат научного обобщения следственной практики, самую высокую степень научной абстракции, ситуацию, в информационной структуре которой преобладают общие, часто повторяющиеся черты⁴².

Следственные ситуации, возникающие на первоначальном этапе расследования контрабанды наркотических средств, целесообразно классифицировать на три группы в зависимости от объема и содержания данных, послуживших основанием возбуждения уголовного дела и информации о преступнике:

1. Имеются признаки – достаточные данные о совершении контрабанды наркотиков; лицо, ее совершившее, известно.
2. Имеются признаки о совершенной контрабанде наркотиков; лицо, ее совершившее, не известно.
3. Имеются признаки контрабанды наркотиков и сведения о преступнике, но последний скрылся с места происшествия.

Рассмотрим подробнее названные следственные ситуации.

Первая группа типичных следственных ситуаций характеризуется наличием достаточного количества признаков, указывающих на совершение контрабанды наркотических средств и лицо, ее совершившее. Это простые ситуации, «которые обычно складываются по так называемым «очевидным» преступлениям, когда само преступление и лицо, его совершившее, очевидны,

известны с самого начала расследования»⁴³. Исходные данные, имеющиеся в распоряжении дознавателя, определяют комплекс и последовательность проведения неотложных следственных действий: 1) личный обыск, задержание и допрос подозреваемого; 2) осмотр места задержания в целях выяснения обстановки происшествия, обнаружения следов преступления и вещественных доказательств; 3) следственный осмотр предметов, имеющих отношение к преступлению (наркотиков, документов, транспортных средств, тайников, записных книжек, писем и т. д.); 4) допрос лиц, обнаруживших и поймавших с поличным преступника, а также допрос свидетелей-очевидцев об обстоятельствах преступления и задержания; 5) назначение экспертиз (трассологической, биологической, химической, экспертизы наркотических средств); 6) обыск по месту жительства подозреваемого и в других местах, где могут быть обнаружены доказательства преступления.

Характерной особенностью, присущей рассматриваемой типичной ситуации, является необходимость «форсированного темпа» производства неотложных следственных и оперативно розыскных мероприятий в целях задержания контрабандиста с поличным и установления виновности заподозренного лица. Между тем, довольно часто допускаемой на практике ошибкой, является то, что некоторые сотрудники, «поддавшись соблазну» кажущейся на первый взгляд очевидности картины происшедшего посягательства, мало внимания уделяют фиксации в полном объеме следов материальной обстановки на месте задержания контрабандиста. Недостаточное внимание уделяется осмотру места задержания, наркотиков, мест их сокрытия, упаковочных материалов и т. д. При этом дознаватели (следователи) полагаются, в основном, на первое признательное показание подозреваемого, нередко вызванное неожиданностью задержания. Когда же этот «шок» проходит, преступник начинает по-новому оценивать ситуацию, находить слабые места в действиях работников следствия, связанные с неполнотой и неточностью фиксации обстановки преступления, и отказывается от признательных показаний, на которых строилось обвинение. Так, при осуществлении таможенного контроля поезда, следовавшего из Симферополя в Москву, было обнаружено и изъято 710 г наркотического средства – марихуаны, которую гр-ка П. пыталась незаконно переместить через границу Украины путем сокрытия от таможенного контроля в личных вещах. Осмотр места происшествия, марихуаны, упаковочного пакета не проводился. В ходе проведения допросов контрабандистка признала факт незаконного перемещения через таможенную границу наркотических средств. Однако в ходе судебного разбирательства обвиняемая отказалась от ранее данных показаний, при этом заявив, что она оговорила себя и призналась под нажимом дознавателей таможни и следователей прокуратуры, в результате применения ими мер физического и психологического воздействия. Ложность ее заявления в суде была доказана и преступница была привлечена к уголовной ответственности⁴⁴.

Вторая группа типичных следственных ситуаций возникает при обнаружении контрабандных наркотиков на таможенной границе, когда лицо, совершившее преступление, неизвестно. Это так называемая «бесхозная контрабанда», масштабы которой в последнее время на Украине приобрели угрожающий характер. Такие ситуации, в отличие от первой группы, являются менее благоприятными, поскольку для них характерна высокая степень информационной неопределенности – отсутствие данных о лице, а круг иных источников для поиска преступника крайне ограничен. В указанных ситуациях уголовное дело возбуждается по факту обнаружения преступления, при отсутствии лица, подозреваемого в его совершении. Поэтому первоочередной задачей является установление личности преступника, его розыск, задержание и изобличение. Деятельность работника дознания (следствия) должна быть направлена на обнаружение и систематизацию максимального количества доказательственной и ориентирующей информации, характеризующей личность преступника и преступный характер события.

Опыт показывает, что при обнаружении бесхозных наркотических средств сотрудниками таможни, как правило, «не принимаются меры по обнаружению на чемоданах, сумках, пакетах с наркотиками следов пальцев рук, не фиксируются на фото-, видеопленку тайники и другие места сокрытия предметов контрабанды, что затрудняет установление конкретных лиц»⁴⁵. В результате чего следователь, получив материалы такого дела, в лучшем случае может ограничиться допросами свидетелей (если таковые имеются), работников таможни, представителей пограничных войск, обнаруживших контрабанду. Эти допросы однако не могут заменить непосредственного исследования обстановки места происшествия, ее фиксации, а также изъятия материальных следов. Поэтому представляется целесообразным участие в проведении осмотра места происшествия, осмотра предметов контрабанды и мест их сокрытия следователя СБУ, которому в последующем будет направлено данное уголовное дело. Как нам представляется, это обеспечило бы тесное взаимодействие органов дознания и следствия с момента возбуждения уголовного дела о «бесхозной контрабанде» и повысило эффективность осуществления следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, направленных на разрешение этой проблемной ситуации.

Для успешного разрешения рассматриваемой проблемной ситуации, можно рекомендовать следующие первоначальные следственные действия и оперативно-розыскные мероприятия:

1) осмотр места происшествия, включая осмотр средств, предположительно наркотических, и мест их сокрытия; 2) применение служебно-розыскных собак; 3) выявление свидетелей и их допрос; 4) назначение криминалистических экспертиз; 5) составление или выдача задания о составлении композиционного портрета лица, совершившего контрабанду наркотических средств; 6) проверка по криминалистическим уче-

там (дактилоскопическому, по способу совершения, признакам внешности); 7) выдача задания об установлении лица, совершившего контрабанду наркотиков, оперативным путем и др.

Третья группа типичных следственных ситуаций представляется более благоприятной для начального этапа расследования, поскольку личность преступника известна, но последний скрылся с места преступления. Как правило, она объединяет конкретные ситуации, когда контрабанду наркотиков обнаруживают в момент непосредственного совершения незаконного перемещения через границу или после его совершения. Так, на пример, в августе 1995 г. работниками Волынской таможни на посту «Ягодин» было обнаружено 8 кг 720 г героина и 21 кг опия-сырца у гр-на Ирана Нараза Задена, пересекавшего украинско-польскую границу на грузовом автомобиле. Наркотики были спрятаны в бензобаках с двойными стенками. Стоимость изъятого наркотика оценивалась около 5 млн дол. США. Несмотря на то, что досмотр проводился досмотровой группой, а также при участии сотрудников СБУ, наркоперевозчик выбрав удобный момент, скрылся с места преступления. Однако, в результате правильно организованного поиска с привлечением сотрудников пограничных войск, преступник был задержан⁴⁶.

В этой ситуации действия работников дознания (следствия) должны быть направлены на незамедлительное преследование преступника по «горячим следам» и его задержание, а также на собирание данных, характеризующих личность разыскиваемого, выявление его связей, установление возможного местонахождения либо появление преступника, применение мер к задержанию скрывшегося и доставлению его по месту дознания⁴⁷.

Оптимальный комплекс и последовательность первоначальных следственных действий в данной ситуации может выглядеть следующим образом: 1) осмотр места происшествия, включая осмотр предметов контрабанды и мест их сокрытия; 2) допрос свидетелей, очевидцев, соучастников (если такие имеются); 3) допрос лиц, которые могут дать сведения о преступнике и его образе жизни (родственников, сослуживцев, знакомых); 4) задержание и личный обыск подозреваемого; 5) допрос подозреваемого; 6) обыск по месту жительства и его «связей»; 7) при необходимости назначение криминалистических экспертиз (по результатам осмотров) и др. Параллельно со следственными действиями осуществляются оперативно-розыскные и организационные мероприятия.

Рассмотренные выше типичные следственные ситуации и соответствующие им основные направления расследования во многом являются условными. Последнее объясняется тем, что предлагаемые системы следственных действий, оперативных и организационных мероприятий в значительной степени зависят от индивидуальных особенностей складывающихся ситуаций, неповторимых и часто случайных факторов, которые изменяют

последовательность предлагаемых действий⁴⁸. Допускаются и иные возможные алгоритмы действий по расследованию выделенных типичных ситуаций, поскольку деятельность работников дознания (следствия) в этом направлении выступает как сугубо творческий процесс.

Тактические операции как одна из наиболее эффективных форм противодействия контрабанде наркотических средств

Обобщение практики показывает, что в процессе расследования контрабанды наркотических средств следственные действия, оперативно-розыскные мероприятия используются не изолированно, а в связи с другими действиями и мероприятиями, направлены на решение отдельных тактических задач, в определенной последовательности их реализации, с учетом исследованной ситуации, которая сложилась на момент расследования. При этом отдельные тактические задачи расследования не могут быть решены проведением лишь одного или не скольких следственных действий, с использованием в их рамках всех соответствующих тактических приемов, и требуют применения сложного комплексного подхода от субъекта расследования преступления⁴⁹. В этой связи важным представляется разработка такого элемента криминалистической тактики как тактическая операция.

В теории криминалистики вопрос о понятии и сущности тактической операции остается дискуссионным. В литературе и практике для обозначения понятия тактической операции используются разные термины. Нередко ее именуют «тактической комбинацией», «криминалистической операцией», «специальной операцией», «криминалистической тактической операцией», «тактическим (криминалистическим) комплексом» и др. Представляется, что такое терминологическое расхождение обусловлено процессом формирования теории тактических операций и становления относительно новой категории криминалистической тактики.

Справедливым, на наш взгляд, является замечание О. Я. Баева, который указывает, что, с одной стороны, может и не совсем принципиально, каким термином – «операция» или «комбинация» – в данном контексте следует пользоваться, тем не менее, с другой стороны, с учетом так называемой «бритвы Оккама» (не следует создавать новые сущности без потребности) мы не видим необходимости в замене общепринятого в криминалистической литературе термина «тактическая операция» на какой-нибудь другой, в том числе и на термин «комбинация»⁵⁰. С нашей точки зрения, наиболее удачным термином для обозначения комплекса процессуальных и непроцессуальных действий, мероприятий, направленных на решение отдельных тактических задач расследования, является «тактическая операция».

В криминалистической литературе тактическая операция определяется как «комплекс целенаправленных, взаимосвязанных, скоординированных следственных действий, оперативно-розыскных и других мероприятий,

которые обеспечивают выяснение определенных обстоятельств (или их совокупности), которые имеют значение для уголовного дела, а также решение других задач выявления, раскрытие и расследование преступлений»⁵¹. Автор Р. С. Белкин указывает, что тактическая операция – это сочетание одноименных и разноименных следственных действий, а иногда и организационно-технических мероприятий, направленных на выполнение задачи расследования в данной следственной ситуации⁵². В предложенных определениях не указан такой существенный признак тактической операции, как ситуационная обусловленность.

Необходимо отметить, что существуют совершенно иные подходы и позиции относительно сущности понятия тактической операции. Достаточно напомнить дискуссию о проблеме тактических комбинаций, о том, что входит в структуру последних: система тактических приемов или следственных и иных действий⁵³.

Таким образом, тактическую операцию, на наш взгляд, следует рассматривать как сочетание (комплекс, систему) согласованных между собой одноименных и разноименных следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на решение отдельных тактических задач расследования в данной следственной ситуации, которые не могут быть решены отдельными или даже несколькими действиями (мероприятиями), проводимых по единому плану правомочными должностными лицами под руководством следователя.

Планирование и проведение тактических операций при расследовании преступлений, а тем более их комплекса, существенным образом оптимизируют процесс расследования, выступают одной из наиболее эффективных форм противодействия контрабанде наркотических средств в Украине.

Практическая реализация проблемы тактических операций при расследовании контрабанды наркотиков предусматривает классификацию таких операций. В связи с этим М. В. Стояновский справедливо отмечает, что системообразующим условием исследования проблемы тактических средств является рассмотрение их на основе использования классификационного подхода, который позволяет определить общие принципы осуществления тактической деятельности в целом⁵⁴.

Изучение криминалистической литературы, исследование и анализ таможенной и следственной практики позволяют выделить следующие основания классификации тактических операций при расследовании контрабанды наркотиков:

1) в зависимости от промежуточных (локальных) задач расследования таких преступлений: тактические операции «задержание контрабандиста с поличным», «установление лица, совершившего бесхозную контрабанду», «преследование по «горячим следам» и задержание контрабандиста, который скрылся с места преступления», «контролируемая поставка наркотичес-

ких средств», «изобличение ненадлежащего проведения таможенного досмотра служебным лицом таможенного органа», «выявление связей организованной преступной группы», «установление преступника», «проверка алиби подозреваемого», «документ», «защита доказательств», «поиск и задержание скрывающегося преступника», «выявление причин и условий, способствующих совершению контрабанды наркотиков» и др.;

2) в зависимости от этапа расследования преступления – тактические операции, проводимые на первоначальном, последующем или заключительном этапах расследования;

3) в зависимости от уровня сложности – простые и сложные тактические операции;

4) в зависимости от характера элементов структуры тактической операции: однородные или разнородные действия (два и более однотипных следственных действия; комплекс разноплановых следственных действий; комплекс следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий; комплекс следственных действий и мероприятий организационного порядка; система оперативно-розыскных мероприятий; комплекс оперативно-розыскных и организационных мероприятий);

5) в зависимости от лиц, осуществляющих взаимодействие при проведении тактической операции: тактические операции, проводимые следователем; тактические операции, проводимые следственно-оперативной группой (или следственной бригадой); оперативно-тактические операции, проводимые под руководством следователя и др.

Использование тактических операций при расследовании рассматриваемых преступлений имеет некоторые особенности. Во-первых, по делам этой категории для решения важных тактических (локальных) задач в процессе расследования приходится проводить значительно больше, чем по другим уголовным делам, различных тактических операций, особенно на первоначальном этапе расследования. Во-вторых, специфика тактических операций при расследовании контрабанды наркотиков определяется местом и ролью в них оперативно-розыскных мероприятий. Расследование таких преступлений должно осуществляться специализированными следственно-оперативными группами. Это связано с большим объемом работы, необходимостью одновременно проводить различные следственные действия, оперативно-розыскные мероприятия. В свою очередь такое положение предполагает четкое взаимодействие в следственно-оперативной группе, определенную координацию, распределение обязанностей⁵⁵.

Обобщение таможенной и судебно-следственной практики показывает, что для эффективного выявления, раскрытия и расследования контрабанды наркотиков нередко возникает объективная необходимость в проведении тактической операции, получившая в литературе и на практике название «контролируемая поставка».

В. Е. Зобов справедливо отмечает, что отнесение контролируемой поставки в Таможенном кодексе к методу, используемому таможенными органами, является не совсем точным в научном плане, поскольку в самом общем виде «метод» – это путь, способ достижения определенных результатов в познании и практике. При использовании контролируемой поставки таможенными органами приходится применять совокупность различных методов таможенного контроля и оперативно-розыскной деятельности, международные переговоры, различные уловки и хитрости для введения в заблуждение лиц, участвующих в незаконном международном обороте вышеперечисленных предметов. В связи с изложенным, автор правильно, на наш взгляд, указывает, что правильнее контролируемую поставку отнести к категории «тактическая операция»⁵⁶.

Нельзя согласиться с утверждением А. А. Ялбуганова и А. А. Шахматова, что метод контролируемой поставки, предусмотренный в ТК, используется в качестве оперативно-розыскного мероприятия, позволяющего обнаружить и задержать лиц, совершивших противоправные деяния⁵⁷. Такой подход предусматривает узкое толкование понятия сущности контролируемой поставки, значительно ограничивает ее возможности в выявлении и расследовании контрабанды наркотиков. В практике деятельности правоохранительных органов контролируемая поставка осуществляется, как правило, в рамках тактической операции.

Контролируемую поставку наркотиков, на наш взгляд, следует рассматривать как тактическую операцию, представляющую собой комплекс следственных действий, оперативно розыскных и иных мероприятий, в процессе которых наркотические средства, выявленные оперативным путем, допускаются к транспортировке из одного государства в другое для выявления конечного пункта назначения, места отправки, его организатора и грузополучателя, а также всех иных лиц, причастных к незаконной транспортировке такого товара.

Пример из практики. Таможенная служба Казахстана в международном почтовом потоке обнаружила посылку с марихуаной, адресованную жителю г. Киева гр-ну А., адрес отправителя был вымышленным. Данная информация поступила в соответствующие правоохранительные органы Украины. В целях выявления лиц, причастных к контрабанде наркотиков с использованием почтового канала, и пресечения противоправной деятельности было принято решение провести по месту получателя посылки тактическую операцию «контролируемая поставка». В ходе оперативно-розыскных мероприятий данных, прямо указывающих на причастность А. к незаконному обороту наркотиков, получено не было. Была выдвинута версия (в последствии нашедшая подтверждение) о том, что он по чьей-то просьбе получает из Казахстана почтовые отправления, после чего передает их истинному получателю. Оперативно-розыскными мерами было установлено, что посылку А. получил по просьбе знакомого С., прожива-

ющего в другом городе, который занимаясь коммерцией, периодически выезжает в Казахстан и часть товаров пересылает по почте. Ранее А. получил два отправления и передал их через знакомую стюардессу в Одессу гр-ну С.

По предварительной договоренности А. известил телеграммой приятеля С. о получении посылки, а тот, в свою очередь, уведомил об этом С., который специально прибыл в Киев и, забрав посылку, вернулся в Одессу. В результате проведения системы оперативно-розыскных, организационных и иных мероприятий были получены сведения о месте нахождения наркотиков, в том числе и ранее полученных С., который начал готовиться к их распространению. Кроме того, были подтверждены данные о его намерении расширить поставки наркотиков из Казахстана на северную часть России и привлечь к транспортировке других курьеров⁵⁸. Организатор и участники незаконной транспортировки через границу наркотиков и их распространения в ходе хорошо спланированной операции были задержаны, проведены обыски, следственные осмотры, допросы подозреваемых и свидетелей.

Данная тактическая операция включает в себя комплекс следственных действий, оперативно-розыскных, организационно-технических и превентивных мероприятий, направленных на решение отдельных тактических задач расследования в данной следственной ситуации, которые не могут быть решены отдельными или даже несколькими действиями (мероприятиями), проводимых по единому плану правомочными должностными лицами. В ее структуре можно выделить следующий взаимообусловленный и взаимосвязанный комплекс (систему) процессуальных и не процессуальных действий: а) оперативно розыскные мероприятия по выявлению факта незаконной транспортировки или контрабанды наркотиков (оперативное наблюдение; контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений; прослушивание телефонных переговоров и т. д.); б) административно-процессуальные действия (таможенный досмотр, проверка документов, предварительное исследование и экспресс-анализ веществ и т. д.); в) следственные действия (задержание, личный обыск, допрос подозреваемого, свидетелей) и др.

В данном случае тактическими задачами контролируемой поставки могут быть: установление каналов поступления наркотических веществ, выявление конечного пункта назначения, места отправки наркотиков, установление организатора незаконной транспортировки такого товара, перевозчика и грузополучателя, а также всех иных лиц, причастных к контрабанде наркотиков.

Контролируемая поставка чаще всего осуществляется в случаях, когда обнаруженная контрабандная партия наркотических средств перевозится через территорию нескольких стран или в пределах одной страны, пересекая границы районов, областей, государств, и имеется согласие компетентных

органов этих стран (регионов) на обеспечение соответствующего контроля за перемещением груза на территории обслуживания. Как правило, основанием для проведения контролируемой поставки наркотиков могут являться: а) факт обнаружения правоохранительными, таможенными либо иными органами наркотиков в транспортных средствах, грузах, багаже, ручной клади, почтовых отправлениях; б) сообщение компетентных органов других государств о прохождении подобных грузов или почтовых отправлений через территорию Украины либо по ее территории.

Таким образом, наиболее эффективным тактическим средством выявления контрабанды наркотических средств, ее раскрытия, расследования и профилактики является целенаправленное планирование и проведение тактических операций, а тем более их комплекса, которые направлены на решение отдельной тактической задачи расследования, характеризуются избирательностью и ситуационной обусловленностью и проводятся по единому плану и под руководством следователя.

¹ Карімов В. А., Одерій О. В., Струков В. М. Використання інформаційних технологій при розслідуванні злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів // Криміналістичний вісн.: Наук.-практ. зб. – Вип. 1. – К., 2000. – С. 121; Стрекалов Є. Ф., Музика А. А. Застосування судами законодавства про відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах: постанови пленуму Верховного Суду України (1995—1997) / Відп. ред. В. Т. Малярєнко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 90; Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). – К.: Істина, 2001. – С. 3–5.

² Качев Н. В. Криминологическое исследование контрабанды // Соц. законность. – 1990. – № 1. – С. 58, 59; Гасанов Э. Г. Наркотики: тенденции и меры преодоления (на материалах Азербайджанской Республики). – М.: Учеб.-консультативный центр «ЮрИнфоР», 1997. – С. 45.

³ По данным Государственной таможенной службы Украины.

⁴ Валерко В. На ринку наркотиків України – нові надходження // Галицькі контракти. – 1996. – № 21. – С. 58; Тимошенко В. Контрабанда наркотиков в Украине как составная транснационального наркобизнеса // Служба безопасности. – 1998. – № 9. – С. 10–11.

⁵ Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. – № 5. – С. 61.

⁶ Наркобизнес: похороны за свой счет // Мир безопасности. – 1998. – Март. – С. 4–6.

⁷ Абдурахимов Х. С. Об организации совместной борьбы с международным терроризмом и контрабандой наркотиков // Пробл. современной экономики. – № 3. – <http://www.m-economy.ru/art>.

⁸ Севастополь. Завершено расследование дела о контрабанде наркотиков 25.04.2002 // Подробности. – <http://www.podrobnosti.com.ua/podrobnosti/2002/04/25/22952.html>.

⁹ Транснациональная криминальная экономическая деятельность. – <http://nasledie.ru/fin/6>.

¹⁰ Транснациональная криминальная экономическая деятельность. <http://nasledie.ru/fm/6>; Абдурахимов Х. С. Об организации совместной борьбы с международным терроризмом и контрабандой наркотиков // Пробл. современной экономики. – № 3. <http://www.m-economy.ru/art>.

¹¹ Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. – № 5. – С. 61.

¹² Ларичев В. Д., Гульмутдинова Н. С. Таможенные преступления. – М.: Экзамен, 2001. – С. 230.

¹³ По данным Государственной таможенной службы Украины.

¹⁴ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1985. – С. 16; Салтевский М. В. Понятие криминалистической характеристики преступления // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): Учебник. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 315–316; Журавель В. А. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – № 1(6). – 2001. – С. 58; Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестн. криминалистики. – Вып. 1. – М.: Спарк, 2000. – С. 17–19; Ищенко Е. П. Проблемы криминалистической характеристики // 50 лет в криминалистике. К 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина: Материалы междунар. науч. конф. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 116–123 и др.

¹⁵ Образцов В. А., Ястребов В. В. Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования // Тез. докл. на заседании совета ВНИИ Прокуратуры СССР. – М., 1978. – С. 6.

¹⁶ Чмель Г. Н. Малая таможенная энциклопедия / Под ред. В. Г. Драганова. – М.: АОЗТ-«Центр экономики и маркетинга»; АОЗТ «Терминал А. Г», 1997. – С. 197.

¹⁷ Архив Бориспольского городского суда Киевской области. Уголовное дело № 1–43 за 1995 г.

¹⁸ Архив Киевского областного суда. Уголовное дело № 2–77 за 1996 г. по обвинению Каминского А. А.

¹⁹ Кочоровски Е. За дальнейшее усовершенствование форм сотрудничества в области контрабанды // Соц. таможенный контроль. – Берлин. – 1971. – № 3. – С. 4.

²⁰ Женские «тапочки» оказались самой крупной партией героина, задержанной за последние годы в Европе <http://www.ukraine.ru/news/130309.html>.

²¹ Колосова В. И. Ответственность за контрабанду. Борьба аппаратов БХСС со спекуляцией контрабандными товарами. – Горький: Горьк. высш. шк. МВД СССР,

1987. – С. 33; Piecuch H. Sladem contrabandy. – Warszawa: Wudaw. spdzielcze, 1990 и др.

²² Африканские «верблюды» в Украине // Всеукр. ведомости. – 1996. – № 45. – С. 1.

²³ Сучасний стан боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в Україні // Інформ. бюл. ДМС України. – № 4 (11). – К., 1997. – С. 12.

²⁴ Ильченко А. «Торпедоносцы» упражняются в изобретательности... // Киев. ведомости. – 1996. – 7 февр. – С. 9.

²⁵ Угаров Б. Н. Международная борьба с контрабандой. – М.: Междунар. отнош., 1981. – С. 57–58.

²⁶ Обстановка на кордонах // Інформаційний бюлетень ДМС України. – № 3 (10). – К., 1997. – С. 8–11.

²⁷ Панов В. П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М.: Юрист, 1993. – С. 41.

²⁸ Угаров Б. Н. Международная борьба с контрабандой. – М.: Междунар. отнош., 1981. – С. 51.

²⁹ Ликвидирован крупный канал контрабанды наркотиков. – <http://www.narkotiki.ru/news>.

³⁰ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 лютого 1999 р. № 2 «Про судову практику по справах про контрабанду і порушення митних правил» // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000): Офіц. вид.: У 2 т. / За заг. ред. В. Ф. Бойка. – К.: А. С. К., 2000. – Т. 2. – С. 84.

³¹ Контрабандная сенсация // Веч. Харьков. – 1998. – 5 марта. – С. 1.

³² Пункт 4 зазначеної Постанови.

³³ Обстановка на кордонах // Інформ. бюл. ДМС України. – № 3(10). – К., 1997. – С. 13.

³⁴ Матеріали Купянської таможні за 2002 г.

³⁵ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Росинская Е. Р. / Учебник для вузов. Под ред. проф. Белкина Р. С. – М.: НОРМА-ИНФА, 1999. – С. 778–779.

³⁶ Волков А. С. Наркомания – мифы и реальная опасность // Харьк. курьер. – № 28. – 1999.

³⁷ Шевчук В. М. Обстановка вчинення контрабанди як структурний елемент криміналістичної характеристики // Митна справа: Наук.-аналіт. журн. з питань митної справи. – 2002. – № 5. – С. 20–26; Постика И. В. Проведение дознания по делам о контрабанде, совершенной с участием представителей предпринимательских структур. – Одесса, 1988. – С. 13–15.

³⁸ Гадейбоев С. А. Кримінально-правові і кримінологічні заходи попередження контрабанди наркотиків: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Укр. акад. внутр. справ. – К., 1996. – С. 2.

³⁹ Баяхчев В. Г., Курылев И. И., Калинин А. П. Расследование преступлений, связанных с изготовлением и распространением синтетических наркотических средств организованными группами. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1995. – С. 12–27.

⁴⁰ Надьожкін С. Б., Кравцов Ю. Г, Кубрак М. Д. Довідник інспектора митниці з технічних засобів митного контролю та засобів зв'язку. ДМК України. – К., 1996. – С. 59–60.

⁴¹ Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1979. – С. 121.

⁴² Яблоков Н. П., Васильев А. И. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М., 1984. – С. 139.

⁴³ Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. – Свердловск, 1975. – С. 174.

⁴⁴ Архив Ленинского районного суда г. Харькова за 1995 г. уголовное дело по обвинению Посулиды Т. Д.

⁴⁵ Щербань В. А. Сучасний стан боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в Україні. Проблеми. Завдання // Інформ. бюл. – № 4 (11). – К. ДМС України. 1997. – С. 8; Інформ. бюлетень. – К., ДМК України, серпень, 1994. – С. 12–16.

⁴⁶ Материалы Волынской таможни т/п Ягодин за 1995 г. Протокол о нарушении таможенных правил № 1216.

⁴⁷ Салтевский М. В. Раскрытие преступления «по горячим следам» // Специализированный курс криминалистики. – К., 1987. – С. 326–335.

⁴⁸ Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Х.: Гриф, 1997. – С. 40.

⁴⁹ Баев О. Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001. – С. 215.

⁵⁰ Баев О. Я. Указ соч. – С. 216.

⁵¹ Образцов В. А. Теоретические основы раскрытия преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных функций в сфере производства. – Иркутск, 1985. – С. 89.

⁵² Криминалистика. Краткая энциклопедия / Автор-составитель Р. С. Белкин. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская Энциклопедия», 1993. – С. 82.

⁵³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 139.

⁵⁴ Стояновский М. В. О классификации (систематизации) тактико-криминалистических средств // Воронежские криминалистические чтения. Вып. 2 / Под ред. О. Я. Баева. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С. 62–63.

⁵⁵ Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000. – С. 61.

⁵⁶ Зобов В. Е. Контролируемые поставки // Российское таможенное право: Учебник / Под ред. Б. Н. Габричидзе. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1997. – С. 325.

⁵⁷ Комментарий к Таможенному кодексу РФ. – М.: Спарк, 1996. – С. 387.

⁵⁸ Михайлов В. И. Контрабандная поставка как оперативно-розыскная операция: Учеб.-практ. пособие. – М., 1998. – С. 9.

НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. Харків, 2002. Вип. 57. С. 191–198.

Останнім часом в Україні особливої актуальності й гостроти набувають проблеми боротьби з розкраданням і незаконним обігом вогнепальної зброї. Будучи одним із найбільш «перспективних» напрямків діяльності організованих злочинних угруповань, ці злочини не тільки не зменшуються, а й призводять до розширення так званого «чорного ринку зброї», стають усе прибутковішим злочинним промислом [2, с.37–45; 4, с.27–33; 7, с.214–222].

Кримінальна відповідальність за незаконний обіг вогнепальної зброї передбачена ст. 262 КК («Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»), ст. 263 КК («Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами») і ст. 264 КК України («Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів»). Із точки зору криміналістів розслідування зазначених злочинів має багато спільного, що дозволяє дати їхню узагальнену характеристику й розробляти криміналістичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності їх розслідування.

У дослідженні основних положень методики розслідування злочинів, пов'язаних із розкраданням і незаконним обігом вогнепальної зброї, поряд з аналізом слідчої практики необхідно керуватися вченням про криміналістичну характеристику злочину. З огляду на це вважаємо справедливим твердження більшості криміналістів, що «криміналістична характеристика – основа побудови методики розслідування» [9, с.315,316], яка має суттєве «значення для вирішення широкого кола вузлових питань теорії та практики розкриття злочинів» [11, с.6.], оскільки від неї залежить доказування події.

О. Н. Колесниченко і В. О. Коновалова запропонували таке її визначення: «Криміналістичною характеристикою називається система відомостей (інформації) про криміналістично значимі ознаки злочинів даного виду, які відбивають закономірні зв'язки між ними і служать побудові й перевірці слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів» [6, с.16].

Однак досліджуване поняття «криміналістична характеристика» і на сьогодні є дискусійним, а в науковій літературі існують досить різноманітні

думки щодо нього [10, с.102; 12, с.112; 1, с.172–182; 8, с.5–43 та ін.]. Як показав аналіз праць попередніх років (Р. С. Белкіна, І. Ф. Герасимова, М. П. Яблокова та ін.), сутність його визначення майже не відрізняється від наведеного раніше. Отже, зауваження Р. С. Белкіна про те, що «роботи останнього часу, незважаючи на пропозиції, що містяться в них, про зміни у визначенні та структурі криміналістичної характеристики, уявлення про неї істотно не змінюють», є цілком справедливим [1, с.289].

Для формування методики розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї важливе значення мають такі елементи криміналістичної характеристики як предмет злочинного посягання, способи вчинення злочину, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів та особа злочинця.

Предметом злочинного посягання злочинів, передбачених ст. 262–264 КК, є вогнепальна зброя, до якої належать усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї (крім гладкоствольної мисливської), призначені для механічного ураження живої цілі на відстані, а також знищення чи ушкодження навколишнього середовища, для здійснення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згорянні вибухової речовини чи пороху інших спеціальних горючих сумішей. Вона може бути як саморобною (кустарного виробництва), так і виготовлена промисловим способом (заводським). Предметом злочину, передбаченого ст. 264 КК, крім зазначених вище видів вогнепальної зброї, може бути також гладкоствольна мисливська вогнепальна зброя.

У тих випадках, коли вирішення питання, чи є зброєю, боєприпасами або вибуховими речовинами певні предмети, вимагає спеціальних знань, по справі слід призначити і провести експертизу у відповідній експертній установі (п. 3, 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 липня 1994 р. № 6 «Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами»).

Найбільшою популярністю в злочинному середовищі користуються найпоширеніші на Заході пістолети й пістолети-кулемети під штатний у НАТО 9-мм пістолетний патрон «парабелум». Однак злочинці часто продовжують користуватися пістолетами радянських зразків, тому що в нас саме до цієї зброї найпростіше придбати боєприпаси. Найбільш поширеними в незаконному обігу є пістолети Макарова (ПМ) і Стечкина (АПС) радянського виробництва, пістолети Токарева (ТТ), виготовлені не тільки в СРСР, а й у Польщі, Югославії, Китаї, а також автомати Калашникова всіх моделей. Останнім часом наймані професійні кілери всі частіше використовують високоточну зброю іноземного виробництва – снайперські гвинтівки, оснащені оптичними й нічними прицілами, лазерними цілепоказчиками тощо.

Спосіб вчинення злочину являє собою систему дій по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину, яка детермінована умовами зовнішнього

середовища і психофізіологічними властивостями особи і спрямована на досягнення бажаного результату [5, с.316–320].

Підготовчі дії злочинця при незаконному обігу вогнепальної зброї починаються з моменту виникнення злочинного наміру в злочинця і прийняття рішення про вчинення таких злочинів. У перебігу підготовки злочинці ретельно вивчають об'єкт майбутнього злочину: режим роботи підприємства, установи; маршрути, час, засоби і способи пересування особи, яка має доступ до сховищ озброєння; наявність технічних засобів захисту й охоронної сигналізації, наявність сейфів і спеціальних захисних сховищ. Для вчинення злочину здобувається зброя, провадяться консультації з «фахівцями», встановлюються контакти з працівниками правоохоронних органів, а також особами, які мають доступ до зброї, підшукується транспорт, готуються технічні засоби для злому перешкод, виведення з ладу засобів охоронної сигналізації.

Учинення злочину ретельно планується, при цьому не зрідка втягується значне число осіб (робітники, посадовці, охоронці, водії транспортних засобів, які беруть участь у перевезенні вантажів із цих підприємств, та ін.), розподіляються ролі учасників.

Розглядувані злочини характеризуються різноманітними діями, як-то: 1) розкрадання вогнепальної зброї зі Збройних Сил, МВС, Служби безпеки, Служби воєнізованої охорони; 2) розкрадання вогнепальної зброї та окремих складових частин і механізмів на збройових заводах; 3) кустарне виготовлення вогнепальної зброї; 4) законне придбання нарізної і гладкоствольної спортивної чи мисливської зброї з наступною передачею її в руки злочинців; 5) незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збут вогнепальної зброї; 6) недбале зберігання вогнепальної зброї; 7) контрабандне ввезення зброї та боєприпасів через кордон та ін.

До основних способів заволодіння вогнепальною зброєю належать: а) розкрадання шляхом крадіжки або шахрайства; б) розкрадання шляхом зловживання службовим становищем особою, у розпорядженні або під охороною якої знаходиться вогнепальна зброя та боєприпаси; в) розкрадання шляхом грабежу або розбійного нападу.

Способи заволодіння можуть бути найрізноманітнішими, однак у діях злочинців спостерігається стійка повторюваність залежно від об'єкта нападу. Так, при проникненні на об'єкт, що охороняється, спричиняється фізичне ушкодження особам, які охороняють об'єкт. У випадку проникнення на технічно захищене сховище вживаються заходи, що забезпечують виведення з ладу охоронної сигналізації і злом перешкод, сховищ (стіни, двері, сейфи тощо).

За способом проникнення на місце розкрадання можна встановити окремі властивості особи злочинця, як-то: наявність професійних навичок і злочинного досвіду, його фізичні дані; ступінь інформованості про умови зберігання, час і порядок одержання, видачі чи обліку зброї та боєприпасів

і т.ін.. Для конкретних способів проникнення на місце розкрадання характерні певні механізми утворення слідів, встановлення яких у процесі розслідування дозволяє судити про знаряддя злочину, особу злочинця.

У механізмі злочину при заволодінні вогнепальною зброєю й бойовими припасами шляхом грабежу або розбою можна вирізнити три основних етапи: а) зближення злочинця(ів) із жертвою, для чого використовуються різні приводи, що відволікають увагу і дозволяють підійти до останньої досить близько, а також напад зі спини, напад з укриття; б) взаємодія злочинця(ів) між собою, тобто застосування прийомів нейтралізації намагань жертви до опору (заподіяння тілесних ушкоджень, зв'язування, погроза тощо); в) наступні дії злочинця по заволодінню вогнепальною зброєю.

Дії по прихованню слідів злочину мають місце на всіх етапах злочинної діяльності. При підготовці до злочину здійснюється маскуваність зовнішніх ознак із застосуванням масок, додаткових аксесуарів, форми співробітників міліції та інше, підбір одягу та взуття, підготовка або придбання наявних транспортних засобів для швидкого зникнення з місця злочину. На стадії вчинення злочину вживаються заходи, спрямовані на приховування слідів на місці злочину. По закінченні злочину знищуються одяг, предмети, що використовувалися при його вчиненні, підробляються документи, що засвідчують особу, змінюється місце проживання й роботи, вчинюється тиск на потерпілих і свідків, приховується викрадене, знищуються маркіровочні позначення й упаковка. У низці випадків механічної обробки зазначають внутрішні стінки каналу ствола зброї для позбавлення можливості ідентифікації даного екземпляра.

Прийоми приховання злочину при заволодінні предметами озброєння шляхом зловживання службовим становищем особою, у веденні або під охороною якої знаходиться вогнепальна зброя й боєприпаси, відрізняються від вищенаведених. Вони полягають в основному в здійсненні підробок у звітних документах про рух предметів озброєння чи комплектуючих деталей зброї.

Встановлення способу вчинення і приховування злочину здійснюється за наступними напрямками: аналіз слідів, виявлених на місці злочину; одержання свідчень від осіб, інформованих про подію; аналіз інших елементів криміналістичної характеристики (відомостей про особу злочинця(ів) та особливості організації злочинної структури, характеристику і кількість викраденого, типові сліди, обстановку вчинення такого роду злочинів тощо).

Обстановка вчинення розкрадань і незаконного обігу вогнепальної зброї та боєприпасів включає такі важливі компоненти, як місце й час їх учинення, умови зберігання й охорони предметів озброєння, обставини, що сприяють розкраданням [3, с.52].

Залежно від об'єктів злочину вчинюються: на заводах – виготовлювачах предметів озброєння, у військових підрозділах, правоохоронних органах, мисливських колективах, спортивних товариствах, фінансових і комерційних

структурах, навчальних закладах, на приватних охоронних і детективних фірмах, а також на підприємствах, що мають вогнепальну зброю і боєприпаси для проведення виробничих, рятувальних, дослідницьких робіт, навчання і для здійснення охорони. Так, для підприємств-виготовлювачів нерідкими є випадки вчинення працівниками крадіжок як готових виробів, так і окремих механізмів із цехів і складів. Значною мірою цьому сприяють відсутність належного контролю й обліку за витратою комплектуючих деталей, а також порушення, що допускаються співробітниками охорони.

Значна кількість розкрадань вогнепальної зброї та боєприпасів пов'язана з неналежним збереженням готових виробів, у тому числі в місцях складування на підприємствах-виготовлювачах.

Розкрадання можуть вчинюватися в місцях використання предметів озброєння: вогнепальної зброї та боєприпасів – на стрільбищах під час бойових вчень; боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв – у місцях здійснення підричних робіт і т.д.

Ще одним джерелом надходження зброї в незаконний обіг є їх розкрадання як з територій військових частин, так і у військовослужбовців; останнє стає можливим через недоліки в організації служби, ослаблення службово-бойової дисципліни і неналежного виконання військовослужбовцями своїх обов'язків під час несення служби.

Типові сліди. Для розглядуваних злочинів, крім традиційних слідів, таких, як-то сліди рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злому, застосування вогнепальної зброї, можуть бути виявлені також сліди збройового змащення, окремі екземпляри боєприпасів, деталей і вузлів викраденої вогнепальної зброї і вибухових пристроїв, ємності для зберігання й перевезення зброї та боєприпасів, а також їх частини, пакувальні матеріали, частки вибухових речовин тощо.

Сліди можуть бути залишені злочинцями не тільки на місці злочину, а й за його межами, недалеко від нього, де зручно позбутися від непотрібних предметів, захоплених при вчиненні злочину. На викинутих об'єктах можуть залишитися сліди пальців рук підозрюваних, їх волосся, інші біологічні сліди.

Вид і локалізація слідів, залишених учасниками розкрадання, залежать від способу вчинення злочину і є його проявом. Так, якщо при вчиненні розкрадань предметів озброєння шляхом крадіжок, грабежів і розбійних нападів залишаються сліди, вказані вище, то у випадку вчинення розкрадання шляхом зловживання службовим становищем слідами можуть бути підробки в товаро-транспортних накладних, картках складського обліку, фіктивні договори й гарантійні листи, доручення, платіжні доручення і т.ін.

Особа злочинця. Аналіз судово-слідчої практики показує, що розкрадання й незаконний обіг вогнепальної зброї належить до розряду «чоловічих злочинів», тому що абсолютна більшість таких злочинів, як правило,

вчинюється чоловіками. Мають місце поодинокі випадки, коли у вчиненні такого роду злочинів брала участь жінка, роль якої в основному полягала у здійсненні підготовчих дій.

Споживчі властивості вогнепальної зброї як предмета злочинного посягання впливають на виникнення у певної категорії громадян злочинного інтересу до цих виробів, а також на вибір ними відповідного способу вчинення й приховання цих злочинів.

Урахування цих властивостей допомагає органам, що ведуть розслідування, у висуненні версій про особу злочинців, їх чисельність, вік, про мотиви й цілі. Підставою для можливого судження про особу невідомого злочинця може служити конкретний об'єкт посягання, що досягається вирішенням наступних питань: особи якої категорії найчастіше посягають на подібний об'єкт; хто може бути найбільш заінтересований у його заволодінні.

До таких злочинців насамперед слід віднести: 1) громадян, раніше судимих за тяжкі злочини проти особи та власності, які озброюються для вчинення розбоїв; 2) злочинні угруповання, члени яких викрадають вогнепальну зброю, вибухові речовини з метою продажу як у самій країні, так і для контрабандного вивозу за кордон; 3) особи, які мають на меті зведення рахунків з мотивів ревності, ворожості до окремих громадян, у тому числі й до представників правоохоронних органів, інших владних структур, та ін.; 4) особи з числа хуліганствующих елементів, намір яких спрямовано на злісне порушення громадського порядку із застосуванням вогнепальної зброї; 5) громадян, які заволодівають вогнепальною зброєю для вчинення розправи над особами, які належать до іншої національності, релігії, політичній партії і т.д.; 6) громадян, які вчинюють розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів з метою їх колекціонування, використання при полюванні, рибному лові; 7) громадян, які заволодівають вогнепальною зброєю для самогубства; 8) особи із психічними відхиленнями.

Таким чином, *криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї*, – це узагальнена, інформаційна модель (графічна й описова), що являє собою систематизований опис типових криміналістично значимих ознак незаконного обігу вогнепальної зброї, які мають суттєве значення для її виявлення, розкриття та розслідування.

Практичне призначення такої характеристики виявляється насамперед у використанні її інформаційного компонента, коли оперативні працівники або слідчі мають у своєму розпорядженні, з одного боку, узагальнену модель злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї, а з іншого – криміналістично значимі ознаки, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування цієї категорії злочинів. Ефективність використання названої моделі зумовлена систематизацією елементів криміналістич-

ної характеристики злочинів, пов'язаних із незаконним обігом вогнепальної зброї й існуванням між ними кореляційних зв'язків, у силу яких встановлення одних елементів дозволяє з достатньою впевненістю прогнозувати характер інших, невідомих на даний момент [13, с.14,15].

Список літератури:

1. *Белкин Р. С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. – М.: Юрид лит., 1988. – 304с.
2. *Биленчук П. Д., Еркенов С. Е, Кофанов А. В.* Транснациональная преступность: состояние и трансформация: Учеб. пособие. – К.: Атика, 1999. – 272с.
3. *Гавло В. К.* Обстановка преступления как структурный элемент криминалистической характеристики преступлений // Совершенствование расследования преступлений: Сб. науч. тр. – Иркутск, 1980. – С.52.
4. *Галахов С. С.* Криминальные взрывы. – М.: Экзамен, 2002. – 288с.
5. *Зуйков Г. Г.* Понятие способа совершения преступления // Специализированный курс криминалистики (для слушат. вузов МВД СССР): Учебник. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С.316–320.
6. *Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е.* Криминалистическая характеристика преступлений. – Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985. – 98с.
7. *Кофанов А. В.* Деякі аспекти незаконного обігу зброї // Актуал. пробл. розвитку суспільної думки і практики управління: Зб. наук. пр. – Запоріжжя, 1998. – № 4. – С. 214–222.
8. *Лубин А. Ф.* Криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование: Учеб. пособие. – Н.-Новгород: ВШ МВД РФ, 1991. – 106с.
9. *Салтевский М. В.* Понятие криминалистической характеристики преступления // Специализированный курс криминалистики (для слушат. вузов МВД СССР): Учебник. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С.315,316.
10. *Танасевич В. Г., Образцов В. А.* О криминалистической характеристике преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып. 25. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 102.
11. *Образцов В. А., Ястребов В. В.* Актуальные направления развития криминалистической методики и тактики расследования // Тезисы докл. на засед. совета ВНИИ Прокуратуры СССР. – М.,1978. – С.6.
12. *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика преступления и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – Вып.30. – М.: Юрид. лит., 1979. – С.112.
13. *Ялышев С. А.* Использование информационно-поисковых систем для выдвижения типовых версий о личности преступника при расследовании краж личного имущества граждан на железнодорожном транспорте: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М.,1989. – 20 с.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Проблеми законності.: Респ. міжвід. наук. зб. – Харків, 2003. Вип. 60 С.154–162.

Наркоманія в Україні набуває все значніших масштабів, стає серйозною загрозою для соціально-економічної й політичної стабільності, національної безпеки й суверенітету нашої держави. Швидко збільшується коло осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів. Спостерігається зростання вчинених злочинів, пов'язаних з наркотиками. За даними МВС, рівень злочинності, так чи інакше пов'язаної з цим явищем, становить понад 80 випадків на 100 тис. жителів України й налічує 42 тис. злочинів. Щорічно вилучається 30–35 тон макової соломки, що становить лише 5% від реальних масштабів незаконного обігу зазначених наркотиків [4, с.121; 11, с. 90; 12, с.3–5].

Аналіз стану незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів свідчить, що останнім часом сталися істотні зміни, які характеризуються не тільки різким збільшенням обсягу протиправного виготовлення наркотиків із снодійного маку та конопель з метою їхнього збуту, а й значним поширенням в Україні нетрадиційних видів кустарного виробництва стимуляторів амфетамінного ряду в підпільних лабораторіях. Оскільки невпинно підвищується попит на амфетаміни та зловживання ними, то можна констатувати, що в Україні розвивається новий вид наркотизму, для обслуговування якого й створюються такі лабораторії з виготовлення ефедрону, перветину, «екстазі» та інших психотропних речовин амфетамінної групи [3, с.128,129].

Загострює цю проблему якісна трансформація злочинності у цій сфері, яка набуваючи ознак кримінального бізнесу, стає більш організованою та професійною. Діяльність організованих злочинних угруповань у наркобізнесі відзначається конспіративністю, ієрархічністю, широким колом зв'язків (міжгрупових, регіональних і навіть міжнародних), співробітництвом з тіньовими й легальними структурами, які використовуються для відмивання «наркогрошей», що дозволяє розширювати масштаби незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів [7]. Спостері-

гається поява нових видів наркотиків і відповідно збільшення кількості та різновидів уже існуючих, у тому числі синтетичних наркотиків у загальному обсязі незаконного обігу наркотичних засобів [8,с.147]. При цьому простежується тенденція збільшення латентності злочинів, пов'язаних з наркотиками [2,с.45]. Усе це свідчить про надзвичайну актуальність проблеми боротьби зі злочинністю, пов'язаної з наркотизмом, зумовлює важливість дослідження та розробки теоретичних й практичних основ розслідування даної категорії злочинів.

Незаконний обіг наркотичних засобів охоплює всі злочини, що вчиняються з прямим умислом і пов'язані з цим процесом, мають закінчений цикл операцій – від незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотиків і т.д. до їх реалізації споживачеві.

Кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів встановлена статтями 305–322 КК України. Усі подібні злочини належать до числа посягань на встановлений порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також на здоров'я населення, що й становить їх спільний об'єкт. У деяких випадках об'єктом може бути і власність у будь-якій формі, нормальна діяльність установ, що працюють з наркотиками, монополія держави або уповноважених нею органів на виготовлення наркотиків і вирощування наркотиковміщуючих культур [8,с.147]. Кожен із цих різновидів злочинів має свою криміналістичну характеристику. Однак усіх їх об'єднує те, що злочинці мають справу з наркотичними, психотропними речовинами або прекурсорами.

Початковий етап розслідування названих злочинів визначається виникненням типових слідчих ситуацій, що являють собою результат наукового узагальнення слідчої практики, найвищий ступінь наукової абстракції, «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, які часто повторюються» [1, с.139]. Причому вирізнення типових ситуацій і розробка на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів необхідні для правильної побудови слідчих версій, визначення напрямку подальшого розслідування, виявлення обставин, що мають значення для справи, вибору комплексу й черговості слідчих дій [13,с.112–121].

Як показує практика, при вирішенні питання про порушення кримінальної справи розглядуваної категорії слідчі стикаються з двома найбільш типовими слідчими ситуаціями.

Перша типова слідча ситуація виникає при наявності інформації про незаконний обіг наркотичних засобів і про особу, яка вчинила такий злочин, коли її затримано на місці «на гарячому» або незадовго після вчинення злочину і вона зізнається у вчиненому правопорушенні. У таких випадках головним напрямком діяльності слідчого є збирання і процесуальне закріплення доказів причетності цієї особи до вчиненого злочину, тобто встановлення конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка й використання з метою одержання нових даних. Крім того, необхідно виявити

всі обставини злочину, а якщо його вчинено групою, встановити всіх співучасників і викрити їх.

У такій ситуації характерним є проведення наступних невідкладних слідчих дій: 1) затримання підозрюваного і його особистий обшук; 2) огляд: місця затримання з метою з'ясування обстановки події, виявлення слідів злочину й речових доказів; місцевості, де вирощувалася наркотиковміщуюча культура; приміщень, де зберігалися наркотики або сировина для їх виготовлення; 3) огляд: вилучених наркотиків, пристосувань для їхнього вживання, одягу підозрюваного і т.д.; упаковки наркотичних засобів чи психотропних речовин для виявлення на ній слідів пальців; 4) виїмка і слідчий огляд предметів, що мають відношення до злочину; 5) медичний огляд підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак вживання ним наркотиків (розширені зіниці, сліди від уколів шприца тощо); 6) призначення судових експертиз (хіміко-фармацевтичної, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, експертизи наркотичних засобів, криміналістичних та ін.); 7) обшук за місцем проживання, роботи підозрюваного, в гаражах, на дачах, у друзів, в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів зі слідами злочину; 8) допит підозрюваного для з'ясування анкетних даних (піддається перевірці), способу життя, зв'язків; 9) допити свідків, у тому числі родичів, знайомих, сусідів підозрюваного.

Паралельно зі слідчими діями провадяться оперативно-розшукові заходи: 1) по телетайпу чи телефону необхідно запросити органи внутрішніх справ за місцем проживання затриманого для встановлення його перебування в місцевому розшуку або на обліку як наркомана, повідомивши при цьому про сам факт затримання; 2) дактилокартки затриманого направити для перевірки за слідотекою нерозкритих злочинів; 3) вжити заходів для встановлення можливих свідків із числа місцевих жителів, приїжджих, які вступали в контакт із затриманим), місця вживання наркотиків («кубла») тощо.

У ситуації, коли підозрюваний, затриманий «на гарячому», заперечує причетність до злочину чи в момент затримання намагається позбавитися від предметів, що викривають його, крім зазначених вище дій потрібно: 1) направити на експертизу його одяг та особисті речі для виявлення на них слідів наркотиків; 2) вилучити зразки ґрунту, де, можливо, вирощувалися наркотиковміщуючі культури; 3) вилучити зразки крові у підозрюваного (не менше 20 мл), сечі (не менш 100 г) для лабораторного дослідження; 4) зробити зішкріб з його рук і взуття; 5) допитати осіб, які брали участь в затриманні підозрюваного; 6) пред'явити для впізнання родичам, сусідам, товаришам по службі підозрюваного виявлені на місці події знаряддя й засоби вчинення злочину і т.д.

При затриманні особи за підозрою в незаконному обороті наркотичних засобів, коли наркотиків у неї не виявлено, характерними слідчими діями

мають бути: 1) огляд місця затримання й одягу підозрюваного; 2) медичне обслідування підозрюваного на предмет встановлення слідів ін'єкцій та інших зовнішніх ознак вживання ним наркотиків; 3) обшук за місцем проживання, роботи підозрюваного, в гаражах, на дачах, у друзів і в інших місцях з метою вилучення наркотичних засобів, психотропних речовин та інших предметів зі слідами злочину; 4) допит підозрюваного; 5) допит свідків; 6) призначення хіміко-фармацевтичної, експертизи наркотичних засобів, судово-медичної, наркологічної, психіатричної, криміналістичних та інших експертиз.

Друга типова слідча ситуація виникає у випадках, коли наявні очевидні ознаки злочину розглядуваної категорії, але конкретну особу, запідозрену в учиненні злочину, не встановлено. Така ситуація найчастіше виникає: при наявності фактів порушення на підприємствах і в медичних установах установлених правил виробництва, придбання, збереження, обліку, відпуску, перевезення чи пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин; при виявленні полів і ділянок, засіяних наркотиковміщуючими рослинами; при розкраданнях наркозасобів із хімфармпідприємств, медичних установ організованою групою з використанням службового становища; при затриманні наркоманів, які, за їх словами, придбали наркотики у невідомим їм осіб.

Для таких випадків характерно високий ступінь інформаційної невизначеності, тобто відсутність даних про особу, а коло інших джерел для пошуку злочинця вкрай обмежено. У зазначених випадках кримінальна справа порушується за фактом виявлення злочину при відсутності особи, підозрюваної в його вчиненні. При цьому складність полягає не у виявленні злочину, а в його повному розкритті зв'язок між подією злочином, особою, причетною до його вчинення, наслідками й місцем події носить неочевидний характер. Тому першочерговим завданням виступає встановлення особи злочинця, його розшук, затримання й викриття. Діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтуючої інформації, що характеризує особистість злочинця і подію злочину.

Алгоритм спільних дій слідчого й органу дізнання може мати такий вигляд: 1) огляд місця події; 2) допит свідків-очевидців, а у випадках, якщо таких немає, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення; 3) застосування службово-розшукових собак; 4) перевірка результатів оглядів і допитів за криміналістичними обліками; 5) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ цієї категорії (розкритих і нерозкритих) шляхом порівняльного аналізу способів учинення подібних злочинів (розслідуваних і зазначених в архівній справі); 6) обшук за місцем проживання й роботи підозрюваного (його співучасників) чи в будь-якому іншому місці можливого зберігання наркозасобів, сировини, пристосувань для зберігання, транспортування наркотиків і документів, що підтверджують його (їх) злочинну діяльність; 7) скла-

дання розшукових орієнтировок і композиційних портретів; 8) призначення за результатами огляду судових експертиз; 9) вивчення повідомлень, довідок про подібні злочини; 10) дача завдання про встановлення особи, яка вчинила злочин, оперативним шляхом та ін.

У ситуації, коли на хімфармпідприємстві або в медичній установі встановлено факт порушення правил виробництва, придбання, зберігання, обліку, відпуску, перевезення чи пересилання наркотичних засобів чи психотропних речовин, необхідно: 1) з'ясувати механізм створення в установі або на підприємстві надлишків наркотиковміщуючих препаратів: а) недовкладання компонентів, що містять наркотики; б) штучне завищення даних про кількість наркотичних засобів, що прийшли нібито в неналежний стан у результаті транспортування чи зберігання (розбитих, зіпсованих ампул тощо); в) фіктивне списання наркотиковміщуючих ліків під виглядом видачі їх хворим, особливо тим, які страждають онкологічними захворюваннями; г) заміна ампул з наркотичними засобами на ампули з іншими препаратами, а також вилучення з ампул наркотиковміщуючих лік з подальшим їх заповненням іншими речовинами; д) списання за ознакою сплину терміну зберігання; е) внесення підробок в облікові документи і т.д.; 2) встановити технологію розфасовки ліків; виявити умови зберігання рецептурних бланків і печаток; 3) вивчити амбулаторні карти й інші медичні документи, за допомогою яких списувалися наркотичні засоби чи психотропні речовини, попередньо звіривши ці документи з актами списання; 4) встановити оперативне спостереження за підозрілими особами, провести зашифровані опитування та інші оперативні заходи.

В умовах такої ситуації важливого значення набуває особисте ознайомлення слідчого і працівника дізнання з технологічним процесом виробництва наркозасобів, з різними документами, а також знання ними способів розкрадання наркозасобів і допомога спеціалістів, експертів.

У розглядуваній ситуації слідчий повинен, насамперед, окреслити коло осіб, серед яких потрібно вести пошук злочинця, для чого висуваються типові слідчі версії як своєрідний «зародок» системи загальних (а іноді окремих) слідчих версій з конкретної справи [9, с.35]. Вони, звичайно, мають орієнтуюче значення і, базуючись хоча і на незначному обсязі інформації, допомагають у формуванні розумової моделі, яка пояснює передбачувану, з різним ступенем імовірності злочинну подію або окремі її обставини. Типові версії у «своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу їх використовувати як орієнтир у подібних ситуаціях» [5, с.61].

Висуваються версії про коло осіб, серед яких може знаходитися злочинець. Отже, розкрадання може бути вчинено: а) злочинцями, які не мають доступу до наркотичних засобів, але володіють інформацією про систему охорони об'єкта, про розташування внутрішніх приміщень тощо; б) особами, які в силу службових обов'язків мають доступ у приміщення, де зберігають-

ся наркотичні засоби; в) особами, раніше судимими за злочини, пов'язані з наркотиками; г) наркоманом; д) посадовою особою за допомогою підроблених документів; е) організованою злочинною групою та ін.

У ситуації, де особа, як правило, відома, але характер події повністю не з'ясовано, факти незаконного придбання, збереження і збуту наркотиків задокументовано не повною мірою, можуть висуватися наступні типові слідчі версії:

1. *При затриманні в момент перевезення (транспортування) наркотиків:* а) затриманий – член злочинного угруповання, який займається незаконними операціями з наркотиками (систематичним розкраданням, заготівлею, скуповуванням та збутом); б) затриманий – перевізник, який виконує окремі завдання за вказівкою організатора, посередника, скупника або іншої особи – члена злочинної групи.

2. *При затриманні в момент виявлення наркотиків у житловому приміщенні (схованці):* а) затриманий придбав, викрав, виготовив наркотик для збуту вроздріб чи оптом; б) затриманий – член злочинної групи, є перекупником, виробником, заготівником, розкрадачем, посередником – поширює і зберігає наркотики.

3. *При затриманні в момент збуту наркотиків:* а) продавець – розкрадач, виготовлювач, скупник наркотика в місцях його вирощування, виготовлення (розкрадання) чи в оптового збувальника; посередник у злочинній групі по збуту наркотика; збувальник наркотика оптом для подальшої реалізації; має співучасника в особі скупника й перевізника для доставки товару; б) покупець – скупник наркотика оптом з метою збування його в «кублах» та інших місцях великими чи маленькими партіями; власник «кубла» для споживання наркотика; в) продавець і покупець – члени однієї чи різних злочинних груп, що вчиняють угоди систематично; знаходяться в родинних чи товариських взаєминах; один одного не знають, діють через посередника.

У разі порушення правил зберігання, перевезення, видачі наркотичних засобів висувуються версії з урахуванням наслідків їх порушення: а) низький рівень контролю керівництва за діяльністю співробітників; б) незнання відповідних правил та інструкцій; в) навмисне їх порушення з метою створення надлишків для наступного розкрадання. Необхідно висувати також версії про причини й умови, що сприяли незаконним операціям з наркотиками.

Якщо розслідуються злочини, пов'язані зі збутом наркотиків, версії можуть висуватися про: а) джерела, канали й систему збуту наркотиків; б) способи їх переміщення через митний кордон України; в) особи збувальників; г) зв'язки збувальника і скупника; д) мету скуповування (нажива, перепродаж); е) умови, що сприяли розкраданню наркотиків і т.д.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне відзначити, що розглянуті типові слідчі ситуації та відповідні їм основні напрямки розслідування багато в чому є умовними. Останнє пояснюється тим, що запропо-

новані системи слідчих дій, оперативних та організаційних заходів значною мірою залежать від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових чинників (хвороба або тимчасовий від'їзд свідка; відсутність службово-розшукової собаки або транспорту для переслідування контрабандиста, який переховується, тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій [6, с.40]. У зв'язку з цим допускаються й інші можливі алгоритми дій по розслідуванню зазначених типових ситуацій, оскільки діяльність працівників дізнання (слідства) в цьому напрямку виступає глибоко творчим процесом. За таких умов, як справедливо підкреслюють М. О. Селіванов та О. О. Ейсман, побудування типової моделі послідовності дій є неможливим і може враховуватися лише логічна послідовність окремих дій [10, с.140].

Список літератури: 1. *Васильев А. Н., Яблоков Н. П.* Предмет, система и теоретические основы криминалистики. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 139 с. 2. *Гасанов Э. Г.* Наркотизм: тенденции и меры преодоления (на материалах Азербайджанской Республики). – М.: ЮрИнформ, 1997. – 272 с. 3. Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / За ред. П. В. Коляди. – К.: ГСУ МВС України, 2001. – 339 с. 4. *Карімов В. А., Одерій О. В., Струков В. М.* Використання інформаційних технологій при розслідуванні злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів // Криміналіст. вісн.: Наук.-практ. зб. – Вип.1. – К., 2000. – С. 121–124. 5. *Коновалова В. Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Харьков: Консум, 2000. – 188с. 6. *Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции: Учеб. пособие. – Харьков: Гриф, 1997. – 256 с. 7. Наркобизнес: похороны за свой счет // Мир безопасности. – 1998. – Март. – С. 4–6. 8. *Одерий А. В., Щербаковский М. Г.* Криминалистика: Учеб. пособ. – Харьков, Ун-т внутр. дел, 1998. – С. 146–152. 9. *Реховский А. Ф.* Версии на первоначальном этапе расследования // Пробл. оптимизации первонач. этапа расследования: Межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск: Изд-во Свердл. ин-та, 1988. – С. 33–36. 10. *Селиванов Н. А., Эйсман А. А.* Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик. // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1988. – Вып. 46. – С.140. 11. *Стрекалов Е. Ф., Музыка А. А.* Застосування судами законодавства про відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів // Коментар судової практики в кримінал. та адм. справах: Постанови Пленуму Верхов. Суду України (1995-1997) / Відп. ред В. Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С. 88–131. 12. *Фесенко Є. В.* Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики). – К.: Істина, 2001. – С. 3–5. 13. *Яблоков Н. П.* Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: ВНИПИПИ, 1979. – Вып 30. – С. 112–121.

ВПЛИВ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ НА ВИБІР ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

*Проблеми законності : Акад. зб. наук. пр. ; відп. ред.
В. Я. Тацій. X. : Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 104.
С. 213–222.*

Найбільш ефективним тактичним засобом розкриття, розслідування та профілактики злочинів є цілеспрямоване планування і проведення тактичних операцій, мета яких – вирішення окремого тактичного завдання розслідування. Вони характеризуються вибірковістю й ситуаційною зумовленістю, виконуються правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого за єдиним планом і задумом. Вважаємо слушним твердження А. В. Дулова, що в системі тактичних засобів тактичні операції забезпечують досягнення всіх поставлених законом цілей розслідування (розкриття, викриття, профілактику), повне здійснення основних видів слідчої діяльності. При цьому вони відіграють синтезуючу роль, за їх допомогою вирішуються найскладніші й найбільш трудомісткі завдання по виявленню, збиранню і процесуальному закріпленню доказової інформації [7, с. 25, 271]. Тактичні операції спрямовані на підвищення ефективності розслідування, особливо якщо вони провадяться в складних слідчих ситуаціях.

О. Я. Баєв справедливо зазначає, що «всі дослідження злочинів можна собі уявити у вигляді необхідності послідовного чи паралельного вирішення його суб'єктом окремих локальних завдань. Мінімально необхідний їх перелік визначено рамками предмета доказування по кримінальній справі... У їх глибині «лежать» більш локальні, але також необхідні для вирішення завдання установлення фактів, які називаються в кримінально-процесуальній літературі проміжними, доказувальними (так, наприклад, як перевірка алібі обвинуваченого та ін.)» [2, с. 40].

Досягнення слідчим намічених цілей повинно розпочинатися з оцінки слідчої ситуації, що склалася на момент розслідування, а за необхідності – з прийняття заходів по її зміні на краще. На думку Р. С. Белкіна, найбільш ефективним засобом такого впливу на слідчу ситуацію виступає тактична комбінація [4, с. 674], а у нашому випадку – тактична операція. Л. Я. Драпкін і В. М. Карагодін зазначають, що процес розслідування стає найоптимальнішим, якщо провадиться не одна, а декілька тактичних операцій, які дозволяють не тільки успішно вирішити проміжні завдання, й максимально наблизитися до досягнення кінцевої мети розслідування [6, с. 179–181].

Зв'язок тактичної операції зі слідчою ситуацією двосторонній. Перша визначається характером другої, що склалася на певному етапі розслідування. Комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, зумовлений у першу чергу характером учиненого злочину і слідчою ситуацією. Залежно від останньої структура тактичної операції може включати поряд зі слідчими, організаційно-технічними, превентивними діями також оперативно-розшукові заходи, що застосовуються на різних етапах її проведення. Чинниками і обставинами, які визначають вид тактичної операції та її обсяг, є наявність доказової інформації на певний період розслідування, а також коло даних, що належить установити [12, с. 313, 314].

Деякі науковці [8, с. 66, 67], вказуючи на двосторонній зв'язок тактичної операції і слідчої ситуації, зазначають, що перші реалізуються в основному в умовах конфліктності другої, метою якої є зміна її у найкращому для розслідування напрямку. Конфліктна ситуація зумовлює застосування конкретного комплексу (системи), узгоджених між собою однойменних і різноіменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації, яке не можна вирішити за допомогою однієї або навіть декількох дій (заходів), які здійснюються за єдиним планом уповноважені посадові особи під керівництвом слідчого.

З нашого погляду, такий підхід має деякі неточності й потребує певного з'ясування. По-перше, тактичні операції провадяться при розслідуванні злочинів не тільки у конфліктних ситуаціях, але й у безконфліктних. По-друге, такий поділ слідчих ситуацій є досить умовним: будь-яка безконфліктна ситуація при неправильній організації та проведенні розслідування, допущенні слідчим помилок, може перерости в конфліктну. У такому випадку можна дійти абсурдного висновку, що на початку розслідування в безконфліктній ситуації необхідності проведення тактичних операцій не було, а згодом слідчий перетворив таку ситуацію на конфліктну і штучно виникла потреба їх проведення. Ось чому такий підхід нам видається хибним. Треба обов'язково враховувати, чи існує дійсно реальна підстава (потреба) для проведення в тій чи іншій слідчій ситуації тактичної операції.

Необхідність проведення тактичної операції виникає у випадку, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання або може призвести до втрати інформації чи додаткових втрат часу й матеріальних засобів. Особливістю тактичної операції є те, що до її змісту входить не випадковий набір тактичних засобів, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних у найбільш оптимальній послідовності дій на підставі спеціальної програми [7, с. 271].

В. П. Бахін правильно переконує, що вибір і порядок проведення тактичної операції зумовлено змістом і характером конкретної слідчої ситуації. У, так би мовити, сприятливій слідчій ситуації умови, що склалися, використовуються при плануванні і проведенні тактичної операції. У випадках несприятливості здійснення останньої спрямовано на її зміну й перетворення і будується з урахуванням потреби в подоланні протидіючих чинників [3, с. 29].

Іншими словами, слідча ситуація зумовлює проведення тактичних операцій, які, у свою чергу, є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни на краще. Отже, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої ситуації, а остання – умовою, яка пояснює і зумовлює необхідність планування і проведення тактичної операції.

С. М. Чурилов пише, що важливе значення для вдосконалення існуючих і розробки нових тактичних операцій відіграє врахування особливостей слідчої ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів, як можливість ізоляції осіб, які проходять по справі, можливість проведення конкретної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Треба також враховувати такі компоненти слідчої ситуації матеріального й організаційно-технічного характеру, як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, засобів передачі інформації, можливість мобільного маневрування існуючими силами й засобами тощо [14, с. 203].

Зміст і спрямованість тактичної операції зумовлені, по-перше, слідчою ситуацією, а по-друге, груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину. Тому тактичні операції мають загальний характер, але в той же час вони повинні безпосередньо розроблятися у криміналістичній методиці, відповідно до специфіки розслідування певної групи злочинів [6, с. 179–181].

Треба зауважити, що в криміналістиці в цьому напрямку аналізувалися окремі аспекти розглядуваної проблеми, зокрема, при розслідуванні: а) вбивств (С. В. Лаврухін – 1982 р., В. О. Коновалова – 2001 р., В. А. Синчук – 2005 р.); б) вбивств, учинених організованими злочинними групами (С. Ф. Здоровко – 2002 р.); в) службових злочинів у митних органах (Ю. П. Гармаєв – 2002 р., В. М. Шевчук – 2006 р.); г) серійних убивств на сексуальному ґрунті (І. В. Усанов – 2005 р.); д) податкових злочинів (В. В. Лисенко – 2006) та ін.

На сьогодні в криміналістичній літературі, на жаль, немає робіт, які висвітлювали б проблеми ситуаційної зумовленості тактичних операцій при розслідуванні зґвалтувань. У деяких працях [Див.: 5, с. 124–131; 11, с. 76, 91; 10, с. 419–444; 1, с. 62–98; 13, с. 206–214; 15, с. 144–147] лише фрагментарно або в порядку постановки проблеми згадуються окремі аспекти зазначеного питання.

Викладене вище визначило вибір теми статті й дало змогу віднести розглядувані проблеми до актуальних. Указане зумовлює важливість розробки

методичних засад, теоретичних і практичних рекомендацій, пов'язаних з організацією і плануванням тактичних операцій при розслідуванні зґвалтувань з урахуванням слідчих ситуацій.

Початковий етап розслідування цих злочинів визначається сформованими слідчими ситуаціями. Як показує практика, при вирішенні питань про порушення кримінальної справи даної категорії слідчі зіштовхуються з 3-ма найбільш типовими слідчими ситуаціями.

Перша типова слідча ситуація: злочинець знайомий заявникові або встановлений слідством на початковому етапі розслідування, тобто гвалтівник, указаний у заяві потерпілої особи, знайомий або існує інформація про нього з інших джерел. У названій ситуації необхідно виділити 2 основних напрямки розслідування: перевірка правдивості заяви (повідомлення) потерпілої особи про зґвалтування й доказування вини, у випадку обмови – невинності певної особи. Діяльність слідчого в даній ситуації спрямована на збирання і процесуальне закріплення доказів причетності особи до вчиненого злочину – з'ясування конкретних обставин події, їх дослідження, оцінка й використання з метою одержання нових даних. Крім того, слід виявити всі обставини злочину, а якщо він учинений групою, встановити всіх співучасників і викрити їх. При цьому можуть провадитися такі тактичні операції, як встановлення факту зґвалтування, перевірка правдивості заяви потерпілої особи про зґвалтування, збір інформації про гвалтівника, викриття винної особи, перевірка алібі підозрюваного, вивчення особи жертви та ін.

Вихідні дані, які є в розпорядженні слідчого, визначають комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих дій: (1) допит потерпілої особи; (2) її освідування; (3) виїмка в потерпілої особи одягу та його огляд; (4) огляд місця події; (5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи й речових доказів, якщо на її одязі є які-небудь відлічення гвалтівника; (6) затримання підозрюваного і його допит; (7) особистий обшук підозрюваного; (8) його освідування; (9) огляд і виїмка одягу підозрюваного; (10) допит свідків; (11) обшуки за місцем проживання й роботи підозрюваного.

Друга типова слідча ситуація: зґвалтування вчинено невідомим злочинцем, потерпіла особа не знайома з ним. Для таких ситуацій притаманний високий ступінь інформаційної невизначеності: немає даних про гвалтівника, а коло інших джерел для його пошуку вкрай обмежене. Першочерговими завданнями є встановлення особи злочинця, його розшук, затримання й викриття. При цьому діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення й систематизацію максимальної кількості доказової й орієнтуючої інформації, що характеризують гвалтівника й подію злочину. У такому випадку провадяться наступні тактичні операції: збирання інформації про гвалтівника, встановлення його особи, вивчення жертви злочину, розшук і затримання гвалтівника та ін.

У цій ситуації роль криміналістичної характеристики набуває особливо важливого значення. Насамперед слідчому належить максимально розширити й деталізувати зміст даних про обставини по справі, у тому числі про ознаки зовнішності гвалтівника і його поведінку, спосіб нападу, використання ним транспорту і т.д. Одержана інформація зіставляється зі змістом відомостей, акумульованих у типовій криміналістичній характеристиці зґвалтувань, у результаті чого слідчий отримує додаткові дані, як правило, вірогідні й використовує їх для побудови версій. Додаткові відомості слідчі й оперативні працівники можуть отримати з криміналістичних обліків.

Для вирішення розглядуваної ситуації можна рекомендувати такі першочергові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи: (1) допит потерпілої особи щодо з'ясування обставин злочину, ознак зовнішності гвалтівника, встановлення, куди він утік з місця злочину, чи користувався він транспортним засобом тощо; (2) освідчування потерпілої особи; (3) виїмка у неї одягу та його огляд; (4) огляд місця події; (5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи й речових доказів, якщо на її одязі є які-небудь виділення злочинця; (6) призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз; (7) допит свідків-очевидців, а якщо таких немає, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення; (8) залучення службово-розшукових собак; (9) перевірка результатів оглядів і допитів за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учинення злочину, за ознаками зовнішності гвалтівника тощо); (10) вивчення матеріалів архівних кримінальних справ (розкритих і нерозкритих) цієї категорії шляхом порівняльного аналізу способів учинення таких злочинів; (11) пред'явлення особам, які бачили гвалтівника, фотоальбомів із зображенням осіб, які знаходяться на обліку в органах внутрішніх справ; (12) складання пошукових орієнтирів і композиційних портретів; (13) вивчення звітів, повідомлень, довідок про подібні злочини; (14) постановка завдання про встановлення особи злочинця оперативним шляхом та ін.

Третя типова слідча ситуація: зґвалтування вчинено злочинцем, який жертві відомий, але гвалтівник зник з місця події. Основним напрямком розслідування в даній ситуації є дослідження матеріальної обстановки місця події, виявлення, збирання й фіксація доказової й орієнтуючої інформації про злочин та особу злочинця, який зник. Дії працівників дізнання і слідства мають бути спрямовані на негайне переслідування гвалтівника по «гарячих слідах» і його затримання, а також на збирання даних, що характеризують розшукуваного, виявлення його зв'язків, установа його можливого місця знаходження або появи, вжиття заходів по затриманню й доставленню в органи слідства. При цьому слід проводити такі тактичні операції: переслідування злочинця по «гарячих слідах» і його затримання, збирання даних про нього, затримання гвалтівника, зниклого з місця зло-

чину, встановлення місця знаходження злочинця, встановлення його зв'язків, вивчення жертви злочину та ін.

Послідовність та оптимальний комплекс першочергових слідчих дій у розгляданій ситуації: (1) допит потерпілої особи; (2) її освідування; (3) виїмка у потерпілої особи одягу та його огляд; (4) огляд місця події злочину; (5) призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи й речових доказів, якщо на її одязі є які-небудь виділення гвалтівника; (6) допит свідків-очевидців, співучасників, якщо є такі; (7) допит осіб, які можуть надати відомості про злочинця та його спосіб життя (родичів, колег по службі, знайомих); (8) затримання і обшук підозрюваного; (9) допит його; (10) освідування підозрюваного; (11) огляд і виїмка його одягу; (12) обшуки за місцем проживання, роботи; (13) одержання вільних і експериментальних зразків для порівняльного дослідження; (14) за необхідності призначення криміналістичних експертиз (за результатами оглядів залежно від виявлених слідів) та ін.

Поряд зі слідчими діями здійснюються *оперативно-розшукові й організаційні заходи*, до числа яких можна віднести: (1) залучення службово-розшукової собаки; (2) переслідування по «гарячих слідах» злочинця, який зник з місця події; (3) виявлення можливих свідків та їх допит; (4) прочісування й обстеження місцевості із залученням військових формувань; (5) блокування можливих місць відходу або перебування гвалтівника; (6) вивчення й аналіз аналогічних архівних кримінальних справ, матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи; (7) вивчення звітів, повідомлень, довідок про подібні злочини; (8) складання композиційного портрета злочинця; (9) перекриття місць можливого збуту викраденого у потерпілої особи; (10) оперативне спостереження в місцях вірогідної появи зниклого гвалтівника; (11) перевірка вчиненого злочину за обліком способів учинення таких злочинів та ін.

Практика свідчить, що кожній із названих груп відповідають конкретні типові слідчі ситуації. Так, залежно від обставин справи такі слідчі ситуації можуть бути детальніше конкретизовані: (1) потерпіла особа знайома з гвалтівником (раніше зустрічалася з ним, мала стосунки); (2) потерпіла особа не знайома з насильником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; (3) потерпіла особа незнайома з насильником і не пам'ятає його зовнішності; (4) має місце зґвалтування групою осіб, потерпіла особа знає лише одного з учасників злочину; (5) один з учасників зґвалтування, залишившись наодинці з потерпілою особою, відмовився від учинення злочину й намагався надати допомогу; (6) потерпіла особа добровільно погодилась на статеву близькість зі знайомим, але той, скориставшись цим, привів її туди, де знаходилась група осіб, які й учинили групове зґвалтування; (7) мало місце зґвалтування, але потерпіла особа помиляється щодо вказаних нею обставин та особи злочинця або умисно повідомляє слідству неправдиві

відомості; (8) зґвалтування не було вчинено, статевий зв'язок був добровільний або його взагалі не було; (9) посягання було закінчено на стадії замаху або мала місце добровільна відмова від зґвалтування; (10) зґвалтування поєднано з використанням безпорадного стану потерпілої особи та ін.

Певні труднощі при розслідуванні вищевказаних типових ситуацій становлять випадки, коли заява (або повідомлення про злочин) надходять через значний проміжок часу (неповнолітня потерпіла розповіла про зґвалтування, лише коли з'ясувалося, що вона вагітна; потерпіла перебувала у важкому стані, й лікарі довго не дозволяли її допитувати). Це досить складна ситуація, в якій інформаційна невизначеність, несвоєчасне проведення невідкладних слідчих дій, втрата значної частини доказів і суперечливість фактів вимагають правильного, кваліфікованого проведення комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Перелік і черговість їх проведення залежать від обставин конкретної справи й багато в чому подібні з розглянутим вище комплексом.

Крім того, вихідні слідчі дії, а значить, і встановлення істини по справі, істотно ускладнюються, якщо потерпіла особа не чинила гвалтівникові опору через явну нерівність сили, свого безпорадного стану або застосованого до неї психічного (фізичного) насильства. У той же час підозрюваний пояснює те, що сталося, обмовою, стверджує, що статевий зв'язок відбувся за обопільною згодою, а то й з ініціативи заявниці.

У низці випадків (наприклад, якщо зґвалтовано дорослу жінку і наслідки вчиненого злочину очевидні або якщо зґвалтовано особу неповнолітню або малолітню) немає необхідності в попередній перевірці. У таких випадках кримінальна справа порушується відразу після достеменного опитування й судово-медичного освідчування потерпілої, а вже потім її допитують.

Наведені типові слідчі ситуації, тактичні операції й запропоновані алгоритми дій слідчого мають не абсолютні, а орієнтовані. Вони коригуються залежно від обставин справи, природи виявлених слідів та інших чинників. Планування і проведення тактичних операцій при розслідуванні зґвалтувань, а тим більше їх комплексу, суттєво оптимізує процес розслідування. У зв'язку із цим В. О. Коновалова слушно відзначає, що одним з важливих напрямків розвитку теорії методики є дослідження у сфері тактичних операцій методики розслідування окремих видів злочинів, що дозволяє наповнити її рекомендаціями, спрямованими на вдосконалення цього процесу. Ситуативна залежність останніх сприяє вирішенню найтипівіших ситуацій при розслідуванні, що забезпечує певну оперативність при їх застосуванні [9, с. 11–16].

З огляду на вищевикладене, можемо констатувати, що одним з найперспективніших напрямків дослідження у криміналістичній науці є розробка проблем ситуаційної зумовленості тактичних операцій. У той же час ця дія створює умови для більш цілеспрямованого дослідження слідчих ситуацій, що складаються в процесі розслідування злочинів при вирішенні окремих тактичних завдань. Саме взаємозалежність і взаємопов'язаність досліджува-

них проблем забезпечує розвиток криміналістичної науки, вдосконалення її рекомендацій для практичної діяльності. Крім того, криміналістична теорія тактичних операцій, будучи тісно пов'язаною з теорією слідчих ситуацій, багато в чому залежить від ступеня розробленості останньої. Вивчення криміналістичної ситуаології відкриває перспективи й можливості для поглибленого обґрунтування необхідності застосування тактичних операцій як найбільш ефективних і дійових тактичних засобів розслідування злочинів.

Як бачається, такі дослідження доцільно провадити за 2-ма напрямками. Перший – це теоретичні засади проблем ситуаційної зумовленості тактичних операцій, необхідно дослідити сутність і поняття даної криміналістичної категорії, вивчити види взаємозв'язків і впливу розглядуваних об'єктів, вплив слідчої ситуації на структуру тактичної операції, зв'язок слідчих ситуацій і тактичних операцій з проміжними завданнями, ситуаційну зумовленість тактичних операцій з урахуванням етапів розслідування тощо. Другий напрямок – розробка й дослідження ситуаційної зумовленості тактичних операцій при розслідуванні окремих видів і груп злочинів.

Список літератури: 1. *Аленин Ю. П., Тищенко В. В., Аркуша Л. И.* Расследование тяжких преступлений: научно-практическое пособие. – Х.: Одиссей, 2006. – 386 с. 2. *Баев О. Я.* Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Следственная тактика: Науч.-практ. пособие. – М.: Экзамен, 2003. – 280 с. 3. *Бахин В. П.* Тактическое решение и тактическая операция // Сов. криминалистика: Методика расследования отдельных видов преступлений. – К.: Выща шк., 1988. – С. 24–29. 4. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд., доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. – 837 с. 5. *Вандышев В. В.* Тактическая операция по изучению личности жертвы насильственного преступления // Тактические операции и эффективность расследования: Сб. науч. тр. – Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1986. – С. 124–131. 6. *Драпкин Л. Я., Карагодин В. Н.* Криминалистика: Учебник. – М.: ТК Велби; Проспект, 2007. – 672 с. 7. *Дулов А. В., Грамович Г. И., Латин А. В.* Криминалистика: Учеб. пособие. – Мн.: НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с. 8. *Ивченко Л. И.* Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 168 с. 9. *Коновалова В. Е.* Новые тенденции развития криминалистики // Теорія та практика судової експертизи і криміналистики: Зб. наук.-практ. матер. / Под. ред. М. А. Цимбала, В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 11–16. 10. Криміналістика: Підручник / За ред. *Шепітька В. Ю.* – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – С. 419–444. 11. *Пономарева Л. В.* Методика расследования изнасилований. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 152 с. 12. *Савельева М. В., Смушкин А. Б.* Криминалистика: Учебник. – М.: Дашков и К°. – 608 с. 13. *Тищенко В. В.* Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів. – О.: Фенікс, 2007. – 260 с. 14. *Чурилов С. Н.* Криминалистическая методика: история и современность. – М.: Маркетинг, 2002. – 370 с. 15. *Шеремет А. П.* Злочини проти статевої свободи. – Чернівці: Наші книги, 2007. – 216 с.

ACTUAL PROBLEMS OF RESEARCH OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS

Theoretical and empirical scientific research: concept and trends: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 4), July 24, 2020. Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd. & European Scientific Platform, 2020. Pp. 21–26.

Abstract: *The article is devoted to the study of current problems of a separate criminalistic methodics, its concepts and features, the formation of its conceptual foundations and promising areas of modern research. The analysis of scientific approaches to the studied concepts of «separate criminalistic methodics», their critical analysis and, highlighting the essential features of this concept, the author's definition of modern understanding of criminalistic methodics. It's seen that the essential features of a separate criminalistic methodics should include such: information; systematicity; structure; formality; manufacturability; recommendation; efficiency. It's substantiated that a separate criminalistic methodics has an informational-cognitive orientation and in fact is an informational-cognitive model. Therefore, criminalistics should develop effective methodic-criminalistic recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the judicial review of criminal proceedings addressed to a judge (court), prosecutor, defense counsel, which are included in the subject-object sphere of criminalistic methodics.*

Key words: *separate criminalistic methodics, concepts and features of a separate criminalistic methodics, criminalistic methodics of investigation, criminalistic methodics of trial, promising areas of research in criminalistic methodics.*

Introduction. Relevance and increased interest in the research of such a final section of criminalistics as a criminalistic methodics of investigation crimes, as rightly noted by V. V. Tishchenko, due to several reasons: a) the theoretical foundations of criminalistic methodics have not been developed complex and comprehensively for many years, which can be explained by the accumulation, understanding, processing and adaptation of knowledge in philosophy, cybernetics, management theory and information theory, praxeology and other natural sciences and humanities, revision and systematization of the conceptual apparatus of this section of criminalistic science; b) with the change of socio-economic relations, new types of crimes appeared, organized criminal formations became widespread, professional and recidivism increased and strengthened, which necessitated the scientific development of numerous new and significant updates of existing individual (interspecific, species, subspecies) methodics of investigation; c) such separate methodics had a different, sometimes insufficiently thought-out

structure, which affected their content, perception, theoretical understanding and effectiveness of practical application [4, c.176].

Modern realities of Ukraine require criminalistics to improve, develop and implement in practice methodics of investigation: crimes committed in emergencies; crimes against the foundations of national security of Ukraine in the field of health care; crimes related to the export (shipment) across the customs border of Ukraine of anti-epidemic goods or methodics of investigating the smuggling of medical masks and other anti-epidemic goods, etc. The widespread use of computer information technology contributes to the further development of algorithmization of the process of detection, investigation and prevention of certain types of criminal offenses.

In view of the above, we can conclude that the methodical-criminalistic support of the investigation, prevention of criminal offenses, trial has always been and is one of the priorities of criminalistics. Methodical-criminalistic recommendations developed by criminalistics are an important tool for investigators, detectives, judges, become a kind of algorithm of action in typical investigative and judicial situations, the use of which is aimed at improving the efficiency and effectiveness of criminal proceedings. Therefore, today, in our opinion, one of the priorities of criminalistic science is to study the theoretical-methodological foundations of criminalistic methodics, the development of which now has many hidden reserves and practical capabilities that can optimize law enforcement to combat crime in modern conditions.

Results and discussions. Traditionally, the system of criminalistic methodics distinguishes general provisions and separate criminalistic methodics of investigation. General provisions are the theoretical-methodological basis of this section of criminalistics, which addresses issues such as concepts, system, tasks, structure of constituent elements, objects, sources, history, principles of criminalistic methodics of investigation, its relationship with other sections of criminalistics; classification of separate methodics and their structure; the concept and structure of criminalistic characteristics; general provisions of interaction, preventive activities during the organization and conduct of the investigation; the concept of the investigative situation, the stages of the investigation and their content.

The study and analysis of criminalistic sources shows the ambiguity and different scientific approaches in defining the concept of «separate criminalistic methodics», which often generates discussions among scientists, some misunderstandings in the study of this criminalistic category and ambiguous approaches among practitioners in its application in practice. This situation complicates the process of formation and unification of understanding and application in practice of the studied concept.

It is seen that a certain novella, which has scientific and practical interest, is the definition and scientific approach proposed by B. V. Schur, in which the scientist proposes to consider a separate criminalistic methodics as a set of

guidelines and investigative technologies in the form of typical information models aimed at disclosure and investigation of a certain type or group of crimes and their prevention [10, с. 102]. In our opinion, such a scientific approach and author's understanding of this criminalistic category, in which a separate criminalistic methodics is considered as a set of guidelines and investigative technologies in the form of typical information models aimed at identifying, investigating and preventing certain types and groups of criminal offenses in modern conditions quite promising, which determines the priorities of further criminalistic research. Investigative technologies as varieties of criminalistic technologies reflect a new important aspect in the study and improvement of the development of separate criminalistic methodics of criminal offenses.

Given the above, in our opinion, when forming the concept of «separate criminalistic methodics» it is necessary to take into account the such provisions.

Firstly, a separate criminalistic methodics has an information-cognitive orientation and in fact is an *information-cognitive model*, which is developed on the basis of studying and generalizing a significant number of criminal investigation practices and reflects the most typical for the whole array of investigated torts and contains scientifically sound and tested methods. The cognitive value of this model is that the subjects of pre-trial investigation and trial (investigator, detective, prosecutor, judge) have the opportunity to use it as a guide to improve the efficiency and optimize the process of detection, investigation, prevention of criminal offenses and their trial. Therefore, the content of a separate criminalistic methodics indicates such a feature as *informativeness*.

Secondly, a separate criminalistic methodics is characterized by systematization, which takes into account the systemic nature of actions, measures, methods, techniques, tools, methodical-criminalistic recommendations, which should contain typical sets of investigative (search) actions, other measures that (complexes) provide a sequence of their implementation [9, с. 445–446]. In this case, such a system acts as a set of tips of a standardized nature, that is to say reflects the typical for investigation and trial. The task of a separate criminalistic methodics is to develop standard systems of actions of the investigator (detective, prosecutor, defense counsel, judge), which help the subjects to choose the most optimal and effective course of action in the pre-trial investigation of certain types of criminal offenses and criminal proceedings. Therefore, in fact, a separate criminalistic methodics is a set of standardized advice in the form of defining a system of methods, tools, techniques, recommendations and technologies proposed as information-cognitive models of standardized nature and set out in descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of detection, investigation, prevention criminal offenses and their trial. In addition, criminalistic methodics has a clear place in the criminalistic system, which is closely related to criminalistic techniques and tactics, from which it draws certain data, techniques, tools, recommendations

and technologies for developing methods of detection, investigation, prevention of criminal offenses, trial.

Thirdly, such a separate criminalistic methodics is developed and implemented in practice and should be presented in the form of information-cognitive model of interconnected elements, that is to say it has a certain structure, so it is important to consider the *structuring* of a separate criminalistic methodics. Like any other model, a separate criminalistic methodics includes a characteristic interdependent location of its structural elements, which together form scientifically sound and proven methodical-criminalistic recommendations aimed at effective detection, investigation and prevention of certain types (groups) criminal offenses and trial. It's seen that in the structure of a separate criminalistic methodics, along with methods, tools, techniques, recommendations should also be used investigative and judicial technologies as the optimal order of criminal proceedings and the use of criminalistic tools in the investigation of certain categories (types, varieties, groups) of criminal offenses and litigation.

Fourth, a separate criminalistic methodics provides a formalized form of presentation of methodical-criminalistic recommendations, which are offered in the form of appropriate criminalistic programs of investigation and trial or criminalistic algorithms regarding the actions of the investigator, detective, prosecutor, judge in a particular investigative and judicial situation that arises and needs to be addressed. In this case, a separate criminalistic methodics is a kind of means of formalizing scientific knowledge on the development and application of methodical-criminalistic recommendations, which indicates the *formalization* of certain criminalistic methodics. Typically, such criminalistic methodics can be provided in three forms: descriptive, formalized and mixed. However, the most common is a descriptive form of teaching such methodics, which is mostly found in textbooks, monographs, textbooks, manuals of investigation, and so on. The form and content of the presentation of a separate criminalistic methodics depends on the functions, purpose of methodical developments and recommendations.

Fifth, the basis of the content of a separate criminalistic methodics are complexes of ordered methods, techniques, tools and recommendations of a standardized nature, which are characterized by *manufacturability*. It's seen that the methodical-criminalistic recommendations and the formalized form of their presentation acquire signs of manufacturability as an investigation of criminal offenses and judicial review of materials of criminal proceedings. In this sense, a separate criminalistic methodics is considered as a kind of technology for collecting, evaluating and using evidence in pre-trial investigation and trial of criminal proceedings or as a technology for detecting, investigating and preventing certain types and groups of criminal offenses and trials. Along with other features, methodical-criminalistic recommendations are also characterized by such a feature as manufacturability, which makes it possible to talk about investigative and forensic technologies in some criminalistic methodics.

Sixth, It is important to keep in mind that separate criminalistic methodics of criminal investigation are of a *recommendatory nature* for persons conducting pre-trial investigation and trial, and are aimed at improving the efficiency and optimization of the criminal proceedings. In this regard, V. A. Zhuravel, correctly notes that the formalized form of criminalistic methodics involves the presentation of recommendations in the form of appropriate programs of investigation (trial) or algorithmic schemes of action of the investigator (judge) in a typical situation. These are the so-called direct action recommendations addressed to the investigator (judge). It's this form of presenting advice to professional participants in criminal proceedings acquires the characteristics of the technological regime of investigation, trial of criminal proceedings [2, с. 189–190]. It is seen that the recommendations that form the content of separate criminalistic methodics are not mandatory for the subjects of criminal proceedings and in any case, along with the formal, can not exclude a creative approach in their professional activities. Therefore, in our opinion, a promising area for their improvement and streamlining is the registration of such criminalistic methodics. It is necessary to take into account some positive experience of maintaining the Register of methods of forensic examinations, which is carried out by the Ministry of Justice of Ukraine.

Seven, the development and implementation of separate criminalistic methodics should provide a lasting positive effect in the process of their implementation, which is due to the focus of such methods to improve the quality, efficiency and effectiveness of the investigation of criminal offenses and their trial. Therefore, a separate criminalistic methodics is characterized by such a feature as *efficiency*, which should be understood as a relative positive effect, the specific effectiveness of the tool, method, technique, recommendations, technology and more. It's important to take into account the relationship and the ratio of the effect obtained to the costs, the costs that caused and ensured the receipt of such a positive effect in criminal proceedings as a result of the application of a particular criminalistic methodics. The effectiveness of the use of a separate criminalistic methodics can be manifested in the improved quality of the investigation, the effectiveness of investigative (search) actions, etc.; reduced cost resources (procedural, personnel, psychological); identified, prevented and eliminated in the process of investigation and trial (investigative and judicial errors, conflicts, corruption risks, professional deformation, violence, etc.), etc.

Therefore, in view of the above, the essential features of a separate criminalistic methodics, in our opinion, include such: 1) *informativeness* of a separate criminalistic methodics is an information-cognitive model; 2) *systematic* actions, measures, methods, techniques, tools, methodical-criminalistic recommendations of a typical nature, which are part of a separate criminalistic methodics; 3) *the structure* of a separate criminalistic methodics, which involves the inclusion of interdependent location of its structural elements, which together form the methodical-criminalistic recommendations; 4) *formalization* of

◆—————◆
a separate criminalistic methodics, which provides a formalized form of presentation of methodical-criminalistic recommendations, which are offered in the form of appropriate criminalistic programs and algorithms; 5) *manufacturability* of a separate criminalistic methodics, which can be considered as a technology for collecting, evaluating and using evidence in pre-trial investigation and trial of criminal proceedings; 6) *recommendation* of a separate criminalistic methodics, the development and implementation of provisions of which are of a recommendatory nature for persons conducting pre-trial investigation and trial; 7) *the effectiveness* of a separate criminalistic methodics implies the presence of a stable positive effect in the process of its implementation, which is associated with improving the quality of criminal investigation, trial, optimization of the criminal process.

Thus, in our opinion, a *separate criminalistic methodics* is an information-cognitive model that contains a system of methods, tools, techniques, recommendations, investigative and judicial technologies of a standardized nature, set out in a descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of the collection, evaluation and the use of evidence regarding the specifics of the commission of criminal offenses in order to ensure their effective investigation, prevention and trial of criminal proceedings.

In conclusion, it should be noted that today it is important and significant to identify promising areas of research problems of criminalistic methodics. In this regard, V. Yu. Shepitko, analyzing modern problems of criminalistic methodics, emphasizes the importance of such research in combating crime in today's realities, increasing their practical value, practical orientation, as the construction of theoretical and practical construction of criminalistic methodics involves identifying correlations between elements of criminalistic characteristics due to criminalistic characteristics proceedings, establishing the effectiveness of individual investigative (search) actions and their optimal combination and sequence in the form of tactical operations, determining a certain stage of pre-trial investigation is not limited to the beginning (initial stage) of the investigation. The formation of separate criminalistic methodics should be designed for a specific addressee – the investigator (the party to the criminal proceedings). Therefore, from a descriptive approach to separate criminalistic methodics, it is necessary to move to a certain standardization and unification [9, c. 447].

The modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarifying its subject and modern understanding. Therefore, criminalistics should develop practical methodical-criminalistic recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the trial of criminal proceedings addressed to a judge (court), prosecutor, defense counsel, which are included in the subject matter of criminalistic methodics. Based on this, it is obvious that the criminalistic methodics, respectively, should consist of two subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of criminal offenses; and b) criminalistic methodics of judicial review of criminal

proceedings (cases). Such approaches determine the prospects of scientific development of conceptual foundations of research, formation and improvement of criminalistic methodics.

Conclusions. In view of the above, further research on the problems of criminalistic methodics involves the need for modern criminalistic developments in the following directions: 1) development and improvement of theoretical and methodological principles of criminalistic methodics – its conceptual foundations, general provisions (concept and subject of criminalistic methodics, principles of its formation, functions, system, tasks, structure of constituent elements, objects, history, sources, its connection with other sections of criminalistics, scope of implementation, criminalistic recommendations for the organization and planning of investigation and trial, etc.); 2) scientific development of certain subsystems (levels) of criminalistic methodics (criminalistic methodics of investigation of certain types of criminal offenses; criminalistic methodics of judicial review of certain categories of criminal proceedings (cases); criminalistic methodics of professional protection); criminalistic methodics of supporting the accusation; 3) further research of some scientific theories (theory of criminalistic characterization of crimes, doctrine of criminalistic situation (criminalistic situation), doctrine of criminalistic classification of crimes, criminalistic doctrine of crime detection, criminalistic doctrine of crime investigation, criminalistic theory of intercourse and investigation and trial, etc.); 4) formation and improvement of certain criminalistic methodics of investigation (regarding categories, types, subtypes of criminal offenses, etc.); 5) development of basic criminalistic methodics for various activities (investigative, judicial, prosecutorial, advocacy), including criminalistic methodics of investigation, criminalistic methodics of trial, criminalistic methodics of professional defense, criminalistic methodics of prosecution, etc.; 6) further development and proposal of separate means of criminalistic methodics – methodical-criminalistic recommendations, techniques, technologies, methods, operations, etc. These issues are aimed at improving and further developing the theoretical and methodological foundations of criminalistic methodics and are among the most important areas of criminalistic doctrine.

References:

1. Bahin, V. P. (1999). *Kriminalisticheskaya metodika: lekciya* [lecture]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Zhuravel, V. A. (2015). *Okremi metodiki v sistemi kriminalistichnih znan. Naukovij visnik Lvivskoyi komercijnoyi akademiyi. Seriya: Yuridichna* [Legal series] Lviv. (Issue 1), (pp.187–200,197–198,189-190) [in Ukrainian].
3. *Kriminalistika. Akademichnij kurs: pidruchnik* (2018). [Academic course. Textbook]. (2nd ed., rev.) [compiled by: Varfolomeyeva, T. V., Goncharenko, V. G., Boyarov, V. I. and others.]. Kiyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].

- ❖ ————— ☪ ————— ❖
4. Tishenko, V. V. (2014). Suchasnij stan i deyaki problemi rozvitku kriminalistichnoyi metodiki rozsliduvannya zlochyniv. *Visnik Pivdenного regionalnogo centru Nacionalnoyi akademiyi pravovih nauk Ukrayini.* (No.1), (pp.170–180) [in Ukrainian].
 5. Shevchuk, V. M. (2019). Innovative directions of development of criminalistics. *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv: Law [in Ukrainian].
 6. Shevchuk, V. M. (2019). Current state and trends in the development of criminalistics: current problems of our time. (pp. 146, 234–246), *Problems of legality* [in Ukrainian].
 7. Shevchuk, V. M. (2013). Taktichni operaciyi u kriminalisticy: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya. [Tactical operations in criminalistics: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph.] Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
 8. Shevchuk, V. (2020). Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives // *Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati: Raccolta di articoli scientifici «ΑΟΓΟΣ» con gli atti della Conferenza scientifica e pratica internazionale (26 giugno, 2020. Verona, Italia).* Verona: Piattaforma scientifica europe. (Vol. 2), (pp. 108–113) [in Italy].
 9. Shepitko, V. Yu. (2017). Problemi tipizaciyi okremih kriminalistichnih metodik. *Naukovi praci Nacionalnogo universitetu «Odeska yuridichna akademiya» : zbirnik naukovih prac* (Volume XIX), (pp. 445–451, 447) [in Ukrainian].
 10. Shur, B. V. (2010). Teoretichni osnovi formuvannya ta zastosuvannya kriminalistichnih metodik: monographo Kharkiv: Kharkiv yuridichnij [in Ukrainian].

MODERN PROBLEMS OF RESEARCH OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: DEFINITION OF THE CONCEPT AND ESSENTIAL SIGNS

Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference (July 16–18, 2020). Washington, USA: EnDeavours Publisher, 2020. Pp.104–113. (this Kotiuk M.).

Summary. *The article is devoted to the study of the problems of a separate criminalistic methodics, its concepts and features, the formation of its theoretic-methodological foundations and prospects of certain areas of modern criminalistic research. A critical analysis of scientific approaches to the studied concepts of «separate*

criminalistic methodics» and proposed the author's definition of understanding of this criminalistic category. It's proposed to consider a separate criminalistic methodics as an information-cognitive model that contains a system of methods, tools, techniques, recommendations, investigative and forensic technologies of a standardized nature, set out in descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of the process of collecting, evaluating and using evidence information committing criminal offenses in order to ensure their effective investigation, prevention and trial of criminal proceedings. It is substantiated that the essential features of a separate criminalistic methodics should include the following: information; systematicity; structure; formality; manufacturability; recommendation; efficiency. It's noted that the modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarification of its subject and modern understanding.

Key words: *criminalistic methodics, concepts and features of a separate criminalistic methodics, criminalistic methodics of investigation, criminalistic methodics of trial, promising areas of research in criminalistic methodics.*

Introduction. In modern criminalistics, the issue of criminalistic methodics is one of the most relevant and researched, due to the urgent needs of practice in the need to improve and enhance the effectiveness of discovery, detection, investigation and prevention of certain types of criminal offenses. In this regard, correctly emphasized the attention of V. P. Bakhin that the state and conditions of the fight against modern crime are constantly facing criminalistics with new tasks that need to be addressed. Among them, they are the most significant in the field of criminalistic methodics, because it's here that the main lag of the level of scientific-methodological recommendations from the urgent needs of practice. First of all, this is due to the lack of methods for investigating new criminal offenses or methods for investigating criminal acts that change significantly. In this regard, the questions about the place and role of certain theoretical concepts in the formation and improvement of criminalistic methodics are quite significant and relevant. [2, с.176].

Considering the relevance of modern criminalistic research on criminalistic methodics, B. V. Schur rightly notes that today scientific developments on this issue should be carried out in several areas: 1) further formation of the methodological foundations of criminalistic methodics – its general provisions (conceptual approaches, principles, functions, structure, etc.); 2) creation of separate criminalistic methodics (concerning categories, types, subtypes of crimes, etc.); 3) development of criminalistic methodics for various activities (investigative, judicial, prosecutorial, advocacy); 4) offering certain means of criminalistic methodics – methodological recommendations, methods, techniques, technologies, etc. [15, с. 25].

Given the above, we can conclude that in today's realities, in our opinion, one of the priorities of criminalistic science is the study of conceptual theoretical-methodological foundations of criminalistic methodics, the development of which

now has many hidden and untapped reserves and practical capabilities to optimize the activities of law enforcement agencies to counter modern challenges of crime. It seems that there are many debatable and unresolved issues in the study of this issue that need special study and resolution.

Results and discussion. Separate criminalistic methodics are independent internally structured sets of criminalistic recommendations for the organization and implementation of detection, investigation and prevention of certain types (groups) of crimes, developed in accordance with the needs of practice. Within the subdivision, separate methodics are divided according to criminal law and criminalistic classification criteria, according to certain types and groups. This allows you to immediately determine the general purpose and degree of specification of methodological-criminalistic recommendations, which contains criminalistic methodics of a certain classification level and type. As noted by R. S. Belkin', the end «product» of criminalistic science, which comes into the hands of investigative practice, are separate criminalistic methodics, the content of which on the basis of the provisions and conclusions of general and individual criminalistic theories are complexed criminalistic recommendations for judicial investigation and crime prevention [4, c. 298].

The study and analysis of criminalistic sources shows the ambiguity and different scientific approaches in defining the concept of «separate criminalistic methodics», which often generates discussions among scientists, some misunderstandings in the study of this criminalistic category and ambiguous approaches among practitioners in its application in practice. This situation complicates the process of formation and unification of understanding and application in practice of the studied concept.

In the criminalistic literature there are different approaches to defining the concept of a separate criminalistic methodics. In particular, V. P. Bakhin noted that the criminalistic methodics is a system of scientific provisions and, developed on their basis, practical recommendations for the optimal investigation of crimes [3, c. 23]. R. S. Belkin pointed out that a separate criminalistic methodics is a system of scientific provisions and recommendations developed on their basis for the organization and implementation of the investigation and prevention of crimes. A specific separate criminalistic methodics should not be understood as a mechanical combination, a set of investigative actions, techniques and tactics necessary for the successful investigation of a particular type of crime. In separate methodics we are talking not only about the most effective tools and recommendations in this case, but also about the methods of their use, the peculiarities of the investigation – planning this process, typical investigative versions, the use of certain expertise, public assistance and the social media etc. The content of specific individual criminalistic methodics and is something special, for the development of which there is this section of criminalistic science [1, c. 692].

It is seen that a certain novella, which has scientific and practical interest, is the definition and scientific approach proposed by B. V. Schur, in which the

scientist proposes to consider a separate criminalistic methodics as a set of guidelines and investigative technologies in the form of typical information models aimed at disclosure and investigation of a certain type or group of crimes and their prevention [15, с. 102]. In our opinion, such a scientific approach and author's understanding of this criminalistic category, in which a separate criminalistic methodics is considered as a set of guidelines and investigative technologies in the form of typical information models aimed at identifying, investigating and preventing certain types and groups of criminal offenses in modern conditions quite promising, which determines the priorities of further criminalistic research. Investigative technologies as varieties of criminalistic technologies reflect a new important aspect in the study and improvement of the development of separate criminalistic methodics of criminal offenses.

In turn, O. V. Luskatov points out that separate criminalistic methodics are independent internally structured sets of recommendations for the organization and implementation of detection, investigation and prevention of certain types (groups) of crimes, developed in accordance with the needs of practice. Within the unit, individual techniques are divided into types. This allows you to immediately determine the general purpose and the degree of specification of the recommendations contained in the methodics of a particular type [6, с. 400]. As we can see, the author focuses on the comprehensive nature of the recommendations for the organization and implementation of detection, investigation and prevention of certain types of criminal offenses. It is important to note that such tactical-criminalistic recommendations are developed in accordance with the needs of investigative, expert and judicial practice.

As noted by V. V. Tishchenko, separate criminalistic methodics are recommendations and programs for investigating specific types of crime. Separate methodics are divided into two groups: 1) typical, or species, 2) special. Typical methodics are based on certain types of crimes established by criminal law, and special (non-specific) methods – on such grounds as: the place of the crime; characteristics of the offender; the amount of time that has elapsed since the crime was committed; the number of investigators involved in the investigation [9, с. 117]. Separate criminalistic methodics determine their structure and develop programs for the detection of certain types and groups of crimes (murder, rape, theft, robbery, official, economic and other categories of crimes). At the same time, the scientific provisions of criminalistic techniques and tactics in practice are implemented through the methodics of investigation. They acquire the appropriate specificity in the methodics of investigation of certain groups and types of crimes [5, с. 18–19].

Given the above, we can conclude that in modern criminalistic doctrine there is no unambiguous understanding of the concept of «separate criminalistic methodics», which necessitates the development and formation of the essence and concept of this criminalistic category. In this regard, A. V. Shmonin rightly emphasizes that the formulation of the definition of a particular criminalistic

methodics involves taking into account the following provisions: 1) in contrast to the general provisions of criminalistic methodics, individual techniques are standardized models of methodical (scientific and practical) recommendations for organizing and investigating certain categories of crimes; 2) almost all authors propose to consider the methodics of crime investigation as a functionally conditioned system; 3) a separate criminalistic methodics is an information model of certain elements [13, c. 62, 63]. Besides, it should also be borne in mind that the term and the concept of «separate criminalistic methodics» in its understanding covers not only the system of methods, techniques and means of investigation and prevention of certain types and groups of criminal offenses, but also criminalistic recommendations addressed to the investigator, detective, prosecutor, judge regarding the most optimal and rational organization of the process of investigation of certain types (groups) of criminal offenses and judicial review of criminal proceedings.

V. G. Goncharenko noted that a separate methodics of investigation is a kind of special part of criminalistic methodics, which, in fact, covers its main content and is the final element of criminalistics in general. In separate methodics the data of all sections of criminalistics are accumulated, transformed taking into account criminalistic specifics of various types of crimes. When developing appropriate scientific recommendations for the investigation of certain types of crimes, criminalistic methodics uses the following data: criminal law (in the form of criminal law characteristics of crimes under investigation, primarily to identify the features of the circumstances to be proved); criminological (issues of crime prevention, prospects for the emergence of new types of crimes, ways to commit them; forecast the emergence or disappearance of such crimes in the future or improve the actions of those who commit them – to eliminate or prevent «lag» of scientific recommendations from the most essential needs of practice – the presence of a reasonable criminological forecast of the emergence of new crimes creates the conditions for the formation of appropriate criminalistic methodics, including on the basis of the experience of criminalistic scientists from other countries who have already «suffered» from the emergence of such crimes); criminal procedure (on the subject of evidence, the sequence of individual investigative actions, etc.). The main sources of criminalistic methodics are: scientific provisions of the theory of criminalistics and data from other sciences; results of generalization of experience of investigative practice and practice of judicial consideration of criminal cases; norms of separate legislative and other normative acts [7, c. 362].

It should be noted that in solving the problem of unification of modern views on the definition of «separate criminalistic methodics» we must proceed from the fact that this concept should be based primarily on the essential features of the criminalistic category. In this regard, B. V. Schur notes that a separate criminalistic methodics is a set of methodical recommendations and investigative technologies in the form of typical information models aimed at detecting and

investigating a particular type or group of crimes and their prevention. Signs of criminalistic methodics should be defined: systemic, informative, comprehensive, integrative. The definition of a separate criminalistic methodics should be based on the following essential features: complexity and systematization of criminalistic (methodological) recommendations; informativeness of the proposed model; focus on the optimal detection and investigation of certain types of crimes [14, с. 902].

Among the most significant features of a separate criminalistic methodics, which should be reflected in its definition, V. A. Zhuravel includes the following: 1) a separate criminalistic methodics is a scientific abstract category, which is an information model of cognitive orientation, which reflects the typical information about the crime, the process of its investigation and trial; 2) the basis of its content are complexes of ordered methods, techniques, tools and recommendations of a standardized nature, which are reflected in such levels of their ordering as basic, species, subspecies, genus, intergeneric and complex techniques; 3) information in criminalistic methodics may be presented in a descriptive and formalized form in the form of appropriate programs of investigation, trial of criminal proceedings or algorithmic schemes of actions of the investigator (judge); 4) the ultimate goal of the methodics of criminal investigation should be the detection, collection, evaluation and use of evidence in the pre-trial investigation, and the purpose of criminalistic methodics of trial is to organize the optimal procedure for examining evidence provided by prosecutors and defense; 5) areas of implementation of criminalistic methodics are pre-trial investigation and trial of criminal proceedings of various categories.

In view of the above, in our opinion, the essential features of a separate criminalistic methodics include such: 1) *the informativeness* of a particular criminalistic methodics is an information-cognitive model; 2) *systemation* of actions, measures, methods, techniques, means, methodical-criminalistic recommendations of a standardized nature, which are included in a separate criminalistic methodics; 3) *the structuration* of a separate criminalistic methodics, which involves the inclusion of interdependent location of its structural elements, which together form the methodical-criminalistic recommendations; 4) *formalization* of a separate criminalistic methodics, which provides a formalized form of presentation of methodical-criminalistic recommendations, which are offered in the form of appropriate criminalistic programs and algorithms [13, с. 298–311]; 5) *manufacturability* of a separate criminalistic methodics, which can be considered as a technology for collecting, evaluating and using evidence in the pre-trial investigation and trial of criminal proceedings; 6) *recommendation* of a separate criminalistic methodics, the development and implementation of the provisions of which are of a recommendatory nature for persons conducting pre-trial investigation and trial; 7) *the effectiveness* of a separate criminalistic methodics implies the presence of a stable positive effect in the process of its implementation, which is associated with improving the quality and effectiveness

of the investigation of criminal offenses, court proceedings, optimization of criminal proceedings.

Thus, in our opinion, a *separate criminalistic methodics* is an information-cognitive model that contains a system of methods, tools, techniques, recommendations, investigative and judicial technologies of a standardized nature, set out in a descriptive or formalized form for the organization and optimal implementation of the collection, evaluation and the use of evidence regarding the specifics of the commission of criminal offenses in order to ensure their effective investigation, prevention and trial of criminal proceedings.

Conclusions. Given the above, the modern development of criminalistic methodics requires expanding the boundaries of research and clarification of its subject and modern understanding. It is seen that appropriate methodical-criminalistic recommendations are needed for all participants in criminal proceedings in order to implement their criminal procedural functions for an objective, complete, comprehensive and impartial investigation of the circumstances of a criminal offense in the process of pre-trial investigation and trial [10, 11]. Such criminalistic recommendations are needed both for the judge (court), and for the prosecutor-accuser, and for the defense lawyer, which should be included in the full-fledged subject of criminalistic methodics. This approach, in our opinion, covers the entire process of criminal proceedings (pre-trial investigation and trial), is logical, reasonable and reflects the modern understanding of the subject and objects of criminalistics. Therefore, criminalistics should develop practical methodical-criminalistic recommendations not only for the subjects of pre-trial investigation, but also for the trial of criminal proceedings addressed to a judge (court), prosecutor, defense counsel, which are included in the subject matter of criminalistic methodics. Based on this, it is obvious that the criminalistic methodics, respectively, should consist of two subsystems: a) criminalistic methodics for the investigation of criminal offenses; and b) criminalistic methodics of judicial review of criminal proceedings (cases). Such approaches determine the prospects of scientific development of conceptual foundations of research, formation and improvement of criminalistic methodics.

References:

1. Averyanova, T. V., Belkin, R. S. (Ed.) & Koruhov, Yu.G. (2000). *Kriminalistika*. Moscow.: NORMA (NORMA – INFRA M) [in Russian].
2. Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002): monografiya*. Kyiv: Ohrana truda [in Ukrainian].
3. Bahin, V. P. (1999). *Kriminalisticheskaya metodika: lekciya*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Belkin, R. S. (1997). *Kurs kriminalistiki T. 3: Kriminalisticheskie sredstva, priemy i rekomendacii*. [Criminalistics course. Volume 3: Forensic tools, techniques and recommendations]. (Vols. 1–3), (pp. 275–277). Moscow: Yurist [in Russian].

5. Tishenko, V. V. (Ed.) (2017). *Kriminalistika: pidruchnik*. [Criminalistics. Textbook]. Odesa: Vidavnichij dim «Gelvetika» [in Ukrainian].
6. Luskatov, O. V. (Ed.), Chaplinskij, K. O., Pirig, I. V., Pletenec V. M. & Chaplinska, Yu. A. (2017). *Konceptualni polozhennya kriminalistichnoyi metodiki*. *Kriminalistika. Pidruchnik* [Criminalistics. Textbook]. (2nd ed., rev.). Dnipro : Dnipropetrovskij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav; Lira LTD [in Ukrainian].
7. *Kriminalistika. Akademichnij kurs: pidruchnik* (2018). [Academic course. Textbook]. (2nd ed., rev.) [compiled by: Varfolomeyeva, T. V., Goncharenko, V. G., Boyarov, V. I. and others.]. Kiyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
8. *Kriminalistika: uchebnik dlya studentov vuzov* [Criminalistics. Textbook]. (2010). (2nd ed., rev.) [compiled by: Volynskogo, A. F. (Ed.) & Lavrova, V. P.]. Moscow.: YuNITI–DANA: Zakon i pravo [in Russian].
9. Tishenko, V. V., Arkusha, L. I. & Plahotina, V. M. (2013). *Kriminalistika : navchal'no-metodychnyy posibnyk* [Training manual]. (2nd ed., rev.). Odesa : Feniks [in Ukrainian].
10. Shevchuk, V. M. (2019). Innovative directions of development of criminalistics. *Innovative methods and digital technologies in criminalistics, forensic science and legal practice: materials of the international round table* (pp. 142–147), Kharkiv: Law [in Ukrainian].
11. Shevchuk, V. M. (2019). Current state and trends in the development of criminalistics: current problems of our time. (pp. 146, 234–246), *Problems of legality* [in Ukrainian].
12. Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasadi formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya*. [Tactical operations in criminalistics: theoretical foundations of formation and practice of implementation: monograph.] Kharkov: «Apostil» [in Ukrainian].
13. Shmonin, A. V. (2010). *Metodologiya kriminalisticheskoy metodiki: monografiya*. (pp. 62,63). Moscow: Yurlitinform [in Russian].
14. Shur, B. V. (2011). *Oznaki kriminalistichnoyi metodiki* (pp.899–903). *Forum prava*. № 3. [in Ukrainian].
15. Shur, B. V. (2010). *Teoretichni osnovi formuvannya ta zastosuvannya kriminalistichnih metodik: monografiya* Kharkiv: Kharkiv yuridichnij [in Ukrainian].

Розділ 7

**ПРОБЛЕМИ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ**

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. 2002. Спец. вип.: Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України, ч. 2. С. 62–65.

Проблеми розробки й дослідження засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди були предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, ще І. М. Якимов відмічав, що розробка найбільш раціональних способів попередження й припинення злочину, який уже вчинюється, є одним із завдань криміналістики¹. На необхідність розробки питань профілактики у криміналістичній науці в 30-ті роки вказували Є. В. Владимиров, Г. О. Зильберквит, Ю. Д. Кацапельсон, В. У. Громов, а наприкінці 40-х – П. І. Тарас-Радіонов.

Особливо активізувалися дослідження проблем попередження злочинів у криміналістиці в 60-ті роки. У цей час розгорнулася дискусія щодо місця профілактики злочинів криміналістичними засобами в системі курсу криміналістики, а також їх змісту, завдань та щодо інших питань, які й на сьогодні залишаються дискусійними і потребують глибокого осмислення.

Серед існуючих точок зору можна виділити декілька позицій. Одні автори предмет і завдання криміналістичної профілактики надмірно розширюють: до профілактичних функцій криміналістики, крім специфічних, пропонують віднести, ще й суцільно процесуальні, оперативно-розшукові, управлінсько-організаційні та політико-виховні, включаючи прийоми ведіння широкої правової пропаганди й політико-виховної роботи серед населення². Інші науковці необґрунтовано звужують ці завдання лише до розробки техніко-попереджувальних заходів³.

У той же час серед криміналістів обґрунтовувалася точка зору, що криміналістика у попередженні злочинів не повинна виконувати якусь особли-

¹ Якимов І. Н. Криміналістика. Руководство по уголовной технике и тактике. – М., 1925. – С. 25.

² Зудин В. Ф. Предотвращения и расследование преступлений. – Саратов: Изд-во Саратов. ин-та, 1963. – С. 79–84.

³ Герцензон А. А. Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик // Сов. государство и право. – 1961. – № 7. – С. 69.

ву роль, яка відрізнялася б від притаманній їй «службі» в межах застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів. Розвиваючи далі цю позицію, зазначалось, що особливого «криміналістичного» попередження не існує і немає жодних підстав для вирізнення такого поняття¹.

На наш погляд, серед полярних точок зору найбільш переконливою є позиція вчених, які пропонують ідею формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Зокрема, ще в 1961 р. В. П. Колмаков запропонував у криміналістиці виділити поряд із технікою, тактикою та методикою самостійний розділ і сконцентрувати в ньому все, що стосується профілактики у криміналістичній науці². І. Я. Фридман, розвиваючи цю ідею, зазначив, що «перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення в нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження й розробки засобів, прийомів і методик попередження злочинів»³. Така позиція є досить поширеною серед криміналістів, про що свідчить той факт, що останнім часом у науковій та навчальній літературі криміналістичну профілактику злочинів розглядають як окрему криміналістичну теорію.

Треба зазначити, що криміналістичну профілактику злочинів слід розглядати у двох аспектах.

По-перше, *криміналістична профілактика як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів*, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і пов'язана із встановленням причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також вжиттям спеціальних криміналістичних засобів для профілактики, запобігання і припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування виступають органи дізнання, оперативно-розшукові органи, слідчий, експерт, прокурор, суддя. У зв'язку з цим слід розрізняти наступні види профілактичної діяльності: 1) слідча профілактика – здійснюється слідчим під час розслідування злочинів; 2) оперативна профілактика – застосовується органом дізнання й оперативно-розшуковими органами у процесі виявлення й розкриття злочинів; 3) експертна профілактика – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – провадиться при розгляді кримінальних справ у суді.

По-друге, *криміналістичну профілактику злочинів можна розглядати як один із наукових напрямків криміналістичної науки, як окрема криміналістична теорія*, основними напрямками якої можуть бути: 1) досліджен-

¹ Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М.: Изд-во МГУ, 1978. – С. 16, 18.

² Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Сов. гос-во и право. – 1961. -№ 12. – С. 107.

³ Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики // Криминалистика и судебная экспертиза. – Вып. 8. – К., 1971. – С. 102.

ня закономірностей утворення, виявлення й дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних тим чи іншим видам злочинів; 2) дослідження й розробка техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від злочинних посягань; 3) розробка і вдосконалення методів та прийомів виявлення й усунення причин та умов, сприяючих вчиненню злочинів; 4) виділення у кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу; 5) виявлення й дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування і розробка на їх підґрунті головних напрямків діяльності по попередженню злочинів; 6) визначення та прогнозування комплексу профілактичних заходів, найефективніших і дійових у кожній із виділених ситуацій; 7) розробка й дослідження заходів припинення та попередження при підготовці, вчиненні або приховуванні окремих видів злочинів¹.

Таким чином, предмет криміналістичної профілактики злочинів будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинів, а також специфіки криміналістичної науки й особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістичний аспект попередження злочинів має свої особливості, які впливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, які відбивають ознаки обстановки, що сприяли злочину².

У зв'язку з цим, Р. С. Белкін правильно зазначав, що криміналістичні засоби й методи профілактики злочинів можуть бути поділені на: 1) засоби і методи безпосереднього встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню та приховуванню злочинів; 2) засоби і методи одержання органом розслідування або судом опосередкованої інформації про ці причини та умови; 3) засоби та методи експертного встановлення цих даних³.

Виходячи із вищевикладеного, можна дійти висновку, що криміналістична профілактика злочинів є одним із пріоритетних напрямків наукових досліджень у криміналістиці, які потребують подальшого розвитку теоретико-методологічних засад вчення про криміналістичну профілактику злочинів, а також розробки й дослідження криміналістичної профілактики окремих видів злочинів.

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – С.18; Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів // Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. – К: Дім, 2001. – С. 35.

² Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж та ін. – Х.: Право, 2001. – С. 249.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб. пособие для вузов. – 3-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. – С. 88.

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ПРОФІЛАКТИКА: ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*Вісн. Акад. правових наук України: зб. наук. пр. № 2 (57).
Х. : Право. 2009. С. 209–218.*

У теорії криміналістики на сьогодні проблема розробки та застосування при розслідуванні злочинів тактичної операції «Профілактика» належить до дискусійних. У сучасній криміналістичній літературі для позначення цієї тактичної операції використовуються різні терміни: «виявлення обставин, які сприяють вчиненню злочину» (Г. А. Матусовський, 1999, 2001, 2004), «здійснення профілактичних заходів у процесі розслідування» (М. П. Яблоков, 1985), «Профілактика» (А. В. Дулов, 1985; О. В. Лапін, 1986; В. Ф. Ханін, 1988), «тактичні операції із профілактичними цілями» (О. П. Онучин, 1986), «тактичні операції, спрямовані на профілактику злочинів» (О. І. Асташкіна, Н. А. Марочкін, А. Є. Михальчук, В. Я. Решетняков, 2003), «тактичні операції профілактичної спрямованості», «тактичні операції профілактичного типу», «тактичні операції по попередженню злочинів» (Я. М. Коротянець, 1999), «виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину» (В. Є. Корноухов, 2008) та ін.

Враховуючи термінологічні розбіжності у найменуванні цієї тактичної операції і з метою уніфікації термінології, на наш погляд, найбільш правильно і точною за змістом, змістовним навантаженням буде назва таких тактичних операцій «Профілактика».

Зауважимо, що пропозиції деяких науковців розглядувані тактичні операції називати «Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину» є не досить вдалими, оскільки виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, являє собою лише один із початкових етапів профілактичної діяльності слідчого при розслідуванні злочинів, окремий напрям його діяльності, який передує і є основою для розробки заходів, спрямованих на усунення обставин, що сприяли вчиненню злочинів. Крім того, попередній етап проведення тактичної операції «Профілактика» по виявленню причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, є обов'язковим для наступного етапу її проведення.

Виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, є важливим і складним етапом профілактичної діяльності слідчого. Виходячи зі змісту статей 23 і 23–1 КПК України, виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і вжиття заходів щодо їх усунення є прямим процесуальним обов'язком слідчого. Тому сама діяльність слідчого лише по виявленню при-

чин та умов, що сприяли вчиненню злочину, не вирішує завдання з профілактики злочинів повною мірою. У зв'язку з цим слушним є зауваження В. Є. Корноухова, що саме лише виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочину, «не визначає необхідність розробки тактичної операції»¹ – це лише напрям, мета й етап слідчої діяльності.

У криміналістичних дослідженнях деякі науковці, визначаючи зміст та поняття тактичних операцій, правильно, на наш погляд, вказують на необхідність включення у структуру тактичної операції, поряд із слідчими, оперативно-розшуковими, організаційно-технічними діями (заходами), також профілактичних, превентивних дій (заходів). І. О. Возгрін зазначає, що під тактичною операцією слід розуміти «комплекси слідчих, оперативно-розшукових, превентивних (курсив. – В. Ш.), організаційно-технічних та інших дій, які об'єднані для вирішення окремого завдання розслідування кримінальної справи і проводяться за єдиним для них планом»².

При цьому необхідно зазначити, що превентивні заходи слідчого при розслідуванні кримінальних справ полягають у передбаченому кримінально-процесуальним законом виявленні й усуненні причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів³.

В інших випадках зазначається, що тактичні операції спрямовані на вирішення певних тактичних завдань попередження злочинів. Так, Н. А. Марочкин вказує на те, що тактична операція – це система погоджених і взаємопов'язаних за цільовим призначенням слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, які розробляються з урахуванням слідчої (дослідчої) ситуації, проводяться за планом і під керівництвом посадової особи для вирішення певних тактичних завдань виявлення, розслідування і попередження злочинів⁴.

Слід зазначити, що на сьогодні вітчизняними та зарубіжними вченими-криміналістами здійснені певні кроки у напрямі розробки окремих аспектів формування та практичного застосування тактичної операції «Профілактика» при розслідуванні окремих видів злочинів. Зокрема, при розслідуванні злочинів, що вчиняються посадовими особами⁵ (А. В. Дулов, 1985), розслідуванні квартирних крадіжок⁶ (О. В. Лапін, 1986), розслідуванні злочинів, пов'язаних з по-

¹ Див.: Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. – М., 2008. – С. 129.

² Возгрин И. А. Криминалистические тактические операции // Криминалистика: Учебник / Под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрькина. – М., 2001. – С. 431.

³ Він же. Тактические приемы, тактические решения, следственные ситуации и другие положения криминалистической тактики // Криминалистика: Учебник / Под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрькина. – М., 2001. – С. 423.

⁴ Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике: Учеб. пособие. – Саратов, 1999. – С. 13.

⁵ Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – Минск, 1985. – С. 145–147.

⁶ Лапин А. В. Теория и практика производства тактических операций при расследовании квартирных краж: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1986. – С. 18, 19.

жежами¹ (В. Ф. Ханін, 1988), розслідуванні крадіжок і угонів автотранспорту² (Я. М. Коротянець, 1999), розслідуванні митних злочинів³ (В. М. Шевчук, 2003), розслідуванні економічних злочинів⁴ (Г. А. Матусовський, 1999; А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, С. В. Великанов, 2006).

Важливого теоретичного і практичного значення для побудови (розробки) тактичної операції «Профілактика» і застосування у слідчій діяльності, на наш погляд, набуває їх дослідження з урахуванням класифікацій тактичних операцій⁵. У зв'язку з цим справедливим є твердження В. О. Образцова, що криміналістична класифікація є «необхідною умовою ефективного пізнання... об'єкта, важливим засобом проникнення у його глибинні, базові прошарки і забезпечення продуктивного руху думки дослідників від вихідного цілого до утворюючих його частин і від них знову до цілого для виявлення закономірностей, знання яких є необхідним для наукового пояснення і опису»⁶.

Залежно від змісту та характеру завдань, які вирішуються слідчим у процесі розслідування, у криміналістичній літературі⁷ тактичні операції поділяються на тактичні та стратегічні. При цьому тактичні операції направлені на вирішення конкретних завдань, які виникають на тому чи іншому етапі розслідування злочинів. Стратегічні операції мають великомасштабний

¹ Ханин В. Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел о пожарах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Минск, 1988. – С. 16, 17.

² Коротянец Я. Н. Тактические операции по розыску угнанного и похищенного автотранспорта: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 1999. – С. 16–19.

³ Шевчук В. М. Тактична операція «Профілактика» під час розслідування митних злочинів // Митна справа. – № 5. – 2003. – С. 59–69.

⁴ Див.: Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков, 1999. – С. 152–156; Криміналістична профілактика економічних злочинів: наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін.; За ред. проф. В. А. Журавля. – Х., 2006. – С. 169, 170.

⁵ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. – М., 1985. – С. 84, 85; Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетняков В. Я. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: Учебно-практ. пособие. – М., 2003. – С. 18–20; Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. – М., 2008. – С. 113–119; Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве: Монография. – Барнаул, 2002. – С. 80; Шепітько В. Ю. Проблеми формування та застосування типових тактичних операцій у слідчій діяльності // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 1(48). – С. 179–182 та ін.

⁶ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. – Красноярск, 1988. – С. 5.

⁷ Див.: Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1977. – Вып. 27. – С. 81; Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования. – М., 1985. – С. 84, 85; Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике: Учеб. пособие. – Саратов, 1999. – С. 17; Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матеріалів. – Х., 2006. – Вип. 6. – С. 34 та ін.

характер, спрямовані на досягнення завдань, які не можуть бути вирішені простою тактичною операцією. Крім цього, стратегічні операції проводяться, на відміну від перших, упродовж всього процесу розслідування, тоді як прості тактичні операції – лише на одному із його етапів¹.

Разом з тим у криміналістичних дослідженнях (В. Ю. Шепітько, В. Є. Корноухов), на наш погляд, висловлюється справедливе зауваження відносно сумнівної позиції про поділ завдань розслідування на стратегічні та тактичні. Такі завдання є проміжними (локальними), які належать до тактичного порядку, тому складно уявити у розслідуванні стратегічне, яке повинно мати більш глобальний характер і виходити за межі кримінальної справи². Підстави класифікації на «тактичні» та «стратегічні» завдання під час розслідування злочинів не зовсім чітко визначені³.

М. П. Яблоков виділяє стратегічну операцію «Здійснення профілактичних заходів у процесі розслідування»⁴, Н. А. Марочкін, розвиваючи і підтримуючи такий підхід, до стратегічних операцій відносить «виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів»⁵ або в іншому випадку ряд авторів (О. І. Асташкіна, Н. А. Марочкін, А. Є. Михальчук, В. Я. Решетняков) пропонують за цілями виділяти «тактичні операції, направлені на профілактику злочинів»⁶. В. М. Долінін вказує, які заходи, що проводяться за узгодженим планом під керівництвом слідчого і спрямовані на досягнення єдиної цілі, об'єднані у профілактичний комплекс по попередженню квартирних крадіжок, який автор пропонує розглядати як різновид тактичної операції і її найменування «комплекс заходів по попередженню квартирних крадіжок»⁷. На наш погляд, назвати вдалими такі найменування тактичних операцій не можна.

У зв'язку з цим ми солідарні з пропозицією А. В. Дулова, який, враховуючи важливість і значущість встановлення обставин, у структурі процесу розслідування злочину, що сприяли його вчиненню, а також

¹ Див.: *Марочкин Н. А.* Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике: Учеб. пособие. – Саратов, 1999. – С. 13.

² *Шепітько В. Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. – Х., 2007. – С. 175.

³ *Корноухов В. Е.* Методика расследования преступлений: теоретические основы. – М., 2008. – С. 111.

⁴ *Яблоков Н. П.* Криминалистическая методика расследования. – М., 1985. – С. 84, 85.

⁵ *Марочкин Н. А.* Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике: Учеб. пособие. – Саратов, 1999. – С. 17.

⁶ Див.: *Михальчук А. Е.* Теоретические и практические вопросы тактических комбинаций при производстве следственных действий: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Саратов, 1988. – С. 12, 13; *Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е., Решетняков В. Я.* Расследование преступлений. Криминалистические комплексы: Учебно-практ. пособие. – М., 2003. – С. 19, 20, 100.

⁷ *Долінін В. Н.* Комплекс мероприятий по предупреждению квартирных краж как разновидность тактических операций // Тактические операции и эффективность расследования. – Свердловск, 1986. – С. 118–124.

необхідність їх усунення криміналістичними засобами, цілком обґрунтовано пропонує вирішення таких завдань шляхом провадження не окремих розрізнених слідчих дій, а за допомогою проведення тактичної операції «Профілактика», що впливає з наступного: а) профілактична діяльність є складовою частиною розслідування будь-якої кримінальної справи. Це завжди вирішення самостійного завдання, що визначає спрямованість використання слідчим тактичних засобів; б) для його вирішення слідчому необхідно провести комплекс слідчих та інших дій, з активним залученням оперативних працівників міліції, представників інспекцій, ревізійних служб, громадських організацій, спрямовуючи при цьому їх на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) для вирішення поставленої мети всі дії слідчого та інших осіб мають здійснюватися за єдиним планом¹.

Тактична операція «Профілактика» починається з виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину. В узагальненому вигляді по кожній кримінальній справі необхідно обов'язково встановити такі три групи фактичних даних (обставин): а) умови формування особистості обвинуваченого, під безпосереднім впливом яких виникли його антигромадські погляди; б) мотиви і приводи реалізації діяння, під впливом яких загальна установка на вчинення антигромадських дій трансформувалася в конкретний злочинний намір, спрямований на його виконання; в) об'єктивні умови, що сприяли реалізації злочинних намірів і досягненню відповідних результатів².

На даному етапі така операція дуже тісно пов'язана з тактичною операцією «збір інформації»³.

Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів обумовлена слідчою ситуацією і має здійснюватися, як правило, з моменту порушення кримінальної справи протягом усього процесу розслідування паралельно зі встановленням інших обставин, що входять у предмет доказування. Встановлення обставин, які сприяли вчиненню контрабанди, не повинно відкладатися на заключний етап розслідування, оскільки несвоєчасність їх з'ясування може призвести до втрати важливої інформації, потребувати додаткових сил і засобів. Діяльність слідчого в цьому напрямі, відповідно до норм кримінально-процесуального закону (ст. 23–1 КПК), має бути спрямована на вжиття невідкладних заходів щодо усунення причин та умов, які сприяли вчиненню цих злочинів.

¹ Див.: Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – Минск, 1985. – С. 145, 146.

² Див.: Ваксян А. З. Выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений: Руководство для следователей / Под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М., 1997. – С. 97–98.

³ Див.: Дулов А. В. Виды тактических операций // Криминалістика: Учебник / Под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М., 2001. – С. 436–439.

У ході реалізації тактичної операції «Профілактика» накопичується необхідна інформація, проходить процес конкретизації тактичних завдань, які необхідно вирішити з урахуванням слідчої ситуації, що склалася під час розслідування того чи іншого злочину. У зв'язку з цим кожна тактична операція групи «збір інформації» може бути конкретизована, будучи спрямована в свою чергу на вивчення елемента структури злочину (особа підозрюваного); системи, де вчинювався злочин і т. ін.; етапу розвитку злочину (*умови, що сприяли вчиненню злочину*); підготовки злочину, механізму його вчинення. Необхідність конкретизації, звуження мети тактичної операції визначається особливостями злочинів, що розслідуються¹.

Метою таких тактичних операцій є забезпечення системного збору інформації, яка знаходиться в різних місцях, але стосується одного явища, об'єкта, побудова загальної системи знань про одне явище, об'єкт. З урахуванням цієї загальної мети застосовуються тактичні засоби, що забезпечують фіксацію і дослідження об'єктів, процесів, їх відображень, встановлення зв'язків між об'єктами, процесами, між ними і їх слідами-відображеннями, що дають змогу перевірити якість, надійність джерела одержання інформації, достовірність самої інформації. Наявність загальної мети і об'єднує в одну тактичну операцію всю сукупність слідчих, оперативно-розшукових, превентивних, ревізійних та інших дій, при проведенні яких встановлюється частина інформації, необхідної для вирішення окремого тактичного завдання².

Планування та проведення тактичної операції «Профілактика», на думку В. Ф. Ханіна, має передбачати: моделювання причин та умов, що сприяють вчиненню злочину; усунення обставин, фактів, що перебувають у причинному зв'язку зі злочинним результатом і виступають причинами та умовами, що сприяли вчиненню злочину; розробку заходів, спрямованих на усунення виявлених причин та умов; здійснення слідчим контролю за ходом виконання профілактичних рекомендацій з усунення виявлених причин та умов, що сприяли вчиненню злочину³.

Для розробки та дослідження тактичної операції «Профілактика» певний інтерес, на наш погляд, становить криміналістична класифікація тактичних операцій за часовою ознакою (Л. Я. Драпкін, Р. С. Белкін, В. І. Шиканов, В. І. Куклін, М. П. Яблоков, І. М. Комаров). Тактична операція «Профілактика» має довготривалий характер, вона проводиться протягом всього процесу розслідування. Такі операції можна віднести, за термінологією

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции // Криминалистика: Учеб. пособие / Дулов А. В., Грамович Г. И., Лапин А. В. и др. / Под. ред. А. В. Дулова. – Минск, 1996. – С. 403.

² Див.: Дулов А. В. Виды тактических операций // Криминалистика: Учебник / Под. ред. И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. – М., 2001. – С. 436–437.

³ Ханин В. Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел о пожарах: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1988. – С. 16.

професора Л. Я. Драпкина¹, до «наскрізних», довготривалих тактичних операцій, проведення яких здійснюється впродовж декількох етапів розслідування. У даній тактичній операції істотно розширюється коло обставин, які необхідно встановити під час розслідування. Обставини, що сприяли вчиненню злочину, можуть бути віддалені від самого факту злочину, і причинний зв'язок з ним може мати латентний характер².

У структурі тактичної операції «Профілактика» при розслідуванні злочинів можна виділити комплекс, систему слідчих дій, оперативнорозшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на вирішення тактичного завдання розслідування – виявлення та усунення обставин, що сприяли вчиненню злочинів. До вказаного комплексу можна віднести: слідчий огляд, допит, обшук, проведення судових експертиз, а також систему оперативно-розшукових, організаційно-технічних і профілактичних заходів³.

У рамках тактичної операції «Профілактика» іншими формами здійснення профілактичних заходів, які доповнюють процесуальні дії слідчого, для усунення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, можуть застосовуватися: а) виступи з доповіддю чи повідомленням профілактичного характеру на зборах перед колективом обвинуваченого, в якому він працював, або за місцем його проживання; б) виступи на місцевому телебаченні або радіо, повідомлення слідчого у місцевій пресі про факти вчинення злочинної діяльності в окремому регіоні, що стали можливими внаслідок формування певних криміногенних обставин; в) доповіді та лекції для населення з юридичних питань; г) особисті бесіди з посадовими особами підприємств, установ і організацій; д) проведення індивідуальних бесід з конкретними громадянами; е) узагальнення відповідей на подання слідчого відповідних органів, організацій, посадових осіб у зв'язку з недостатнім прийняттям ними заходів для виявлення недоліків для належного реагування; є) узагальнення слідчим обставин, що сприяють вчиненню злочинів, установлених у ході розслідування, і подання пропозицій щодо їх усунення до відповідних органів і установ.

Отже, тактична операція «Профілактика» має ряд особливостей, що відрізняють її від інших видів тактичних операцій: 1) її проводять упродовж всього процесу розслідування кримінальної справи; цю роботу слідчий мусить розпочати від моменту прийняття справи до провадження і здійснювати

¹ Драпкин Л. Я. Особенности информационного поиска в процессе расследования и тактика следствия // Проблемы повышения эффективности предварительного следствия: Тезисы науч.-практ. конф. – Л., 1976. – С. 54, 55.

² Див.: Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – Минск, 1985. – С. 146.

³ Детальніше див.: Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: Монографія. – Х., 2003. – С. 298–307; Він же. Тактична операція «Профілактика» під час розслідування митних злочинів // Митна справа. – 2003. – № 5. – С. 62–67.

протягом усього розслідування одночасно із встановленням інших обставин у справі; 2) проведення такої тактичної операції істотно розширює коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування; 3) нерідко причини та умови можуть бути встановлені тільки за допомогою спеціальних знань. Тому, плануючи та проводячи такі операції, необхідно залучати фахівців. Із профілактичною метою слідчий може призначити проведення судових експертиз і поставити перед експертами запитання про причини й умови, що сприяли вчиненню злочинів; 4) слід врахувати особливості документальної фіксації комплексу дій, що слідчий застосовує, проводячи цю тактичну операцію. Важливу інформацію про обставини, що сприяли вчиненню злочинів, необхідно зберігати не тільки в матеріалах конкретної кримінальної справи, а й накопичувати і узагальнювати у прокуратурі, органах внутрішніх справ, СБУ тощо. Це дасть змогу виявляти причини й умови більш загального характеру, типові для певного регіону, пов'язані з окремими предметами злочинного посягання, способами вчинення злочинів, особою злочинця і т. д. Це, безумовно, розширює можливості розглядуваних тактичних операцій.

Разом з тим результати дослідження¹, проведеного науковцями Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України (проф. В. А. Журавель, А. Ф. Волобуєв, доц. С. В. Великанов та ін.), показали, що незначна кількість слідчих виявляють зацікавленість у проведенні тактичної операції «Профілактика» – лише 9%. Крім цього, має місце негативне та байдуже ставлення слідчих до можливостей проведення такої операції – 24%. Це ще раз свідчить про недоліки в організації профілактичної роботи у правоохоронних органах та необхідність більш широкого впровадження наукових підходів щодо активізації цього напрямку діяльності слідчих підрозділів. При опитуванні деякі слідчі виявили низьку поінформованість не тільки про зміст зазначеної тактичної операції (на їх думку, вона не потрібна, бо начебто не включає в себе допитів, інших слідчих дій та не є процесуальною дією), а й про можливості використання засобів адміністративного впливу на осіб, які шляхом формального ставлення до відповіді на подання слідчого фактично порушують вимоги ст. 185–6 КпАП – «невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді, подання органу дізнання, слідчого або протесту, припису чи подання прокурора». Також дослідження показало, що багато слідчих, вважаючи з'ясування цих питань «супутнім» завданням, не розуміють змісту ст. 23 КПК, яка встановлює обов'язковість виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину.

Вказане обумовлює необхідність розробки методичних основ, теоретичних і практичних рекомендацій, пов'язаних із плануванням та про-

¹ Див.: Криміналістична профілактика економічних злочинів: Наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. А. Журавля. – Х., 2006. – С. 170.

веденням тактичної операції «Профілактика». Викладене вище визначило вибір теми дослідження і дало змогу віднести досліджувані проблеми до актуальних. У зв'язку з цим заслуговує на увагу робота М. Ш. Махтаєва, яка присвячена проблемам криміналістичного попередження злочинів. Серед них автор виділяє найперспективніші напрями наукових досліджень у криміналістиці за сучасних умов, зокрема, це: загальнотеоретичні питання криміналістичного забезпечення попередження злочинів; техніко-криміналістичне забезпечення попередження злочинів; *тактико-криміналістичне забезпечення попередження злочинів*; питання попередження злочинів у криміналістичній методиці; взаємодія оперативних, слідчих та криміналістичних підрозділів у сфері попередження злочинів; *криміналістичне забезпечення спеціальних операцій* та ін.¹

На наш погляд, теоретичні проблеми дослідження тактичних операцій «Профілактика» у криміналістичній науці мають здійснюватися за двома напрямками. На першому – необхідно дослідити сутність, зміст та криміналістичну класифікацію таких операцій; виявити особливості та специфіку планування й проведення досліджуваних операцій; визначити структуру цієї тактичної операції, місце та значення комплексу процесуальних і непроцесуальних дій (заходів); дослідити принципи і етапи проведення досліджуваних операцій; простежити зв'язок таких тактичних операцій із проміжними завданнями розслідування. Другий напрям становить розробка, вивчення та дослідження тактичних операцій «Профілактика» при розслідуванні окремих видів і груп злочинів, їх ситуаційна обумовленість.

Таким чином, успішна профілактична діяльність слідчого залежить від ефективності проведення тактичних операцій, серед яких слід особливо вирізнити саме «Профілактику», яка є не просто сукупністю дій, а комплексом (системою) узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації, яке не можна вирішити за допомогою окремих чи навіть декількох дій (заходів), що проводять уповноважені посадові особи під керівництвом слідчого за єдиним планом. Тому виокремлення самостійної тактичної операції «Профілактика» та її проведення при розслідуванні злочинів сприяють досягненню всіх цілей профілактичної діяльності слідчого. Розробка і дослідження таких тактичних операцій виступає як один із найперспективніших напрямів удосконалення загальної теорії криміналістики, криміналістичної тактики та криміналістичної методики.

¹ *Махтаєв М. Ш.* Проблемы криминалистического обеспечения предупреждения преступлений: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – С. 36, 37.

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ

*Криміналістична профілактика економічних злочинів :
наук.-практ. посіб. / Акад. прав. наук України, Ін-т ви-
вчення проблем злочинності ; за ред. проф. В. А. Журавля.
Харків: Харків юридичний, 2006. Розд. 2.2.3. С. 74–93.*

Вивчення й узагальнення практики свідчить про те, що причини і умови, які сприяють вчиненню контрабанди, є досить різноманітними, однак найбільш поширені серед них можна згрупувати за деякими загальними ознаками: 1) корупція і зловживання службовим становищем у митних та правоохоронних органах; 2) недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з контрабандою; 3) недоліки в організації та проведенні митного контролю; 4) помилки в митній та податковій політиці; 5) неналежний рівень прокурорського нагляду за діяльністю митних органів по розкриттю і розслідуванню контрабанди; 6) недоліки в реєстрації джерел інформації про контрабанду і невпорядкованість у системі обліку, звітності в митних органах на виявлену контрабанду й особу, яка вчинила такий злочин; 7) неналежний рівень взаємодії між митними та правоохоронними органами; 8) неналежне міждержавне співробітництво в боротьбі з контрабандою; 9) недосконалість і прогалини в митному, кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві та ін. Розглянемо їх докладніше.

Корупція і зловживання службовим становищем у митних та правоохоронних органах. Однією з криміногенних умов поширення злочинів у митній сфері є корупція, котра визначається як діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг (ст. 1 Закону України «Про боротьбу з корупцією»). Це елітно-владна злочинність, у якій поряд із традиційними формами підкупу державних службовців використовуються нові, більш завуальовані форми, такі як оплата зарубіжних поїздок, пільгові кредити, призначення на високооплачувані посади після звільнення з державної служби тощо. За даними експертів, кожне сьоме злочинне угруповання для здійснення своїх задумів використовує підкуплених чиновників, на що витрачається від 30–50% злочинно придбаних капіталів¹.

¹ Див.: Ларичев В. Д., Гульмутдинова Н. С. Таможенные преступления. – М.: Экзамен, 2001. – С. 230.

В Україні спостерігається стійка тенденція до поширення корупції практично в усіх підрозділах влади, на всіх рівнях управління, у тому числі й у митних та правоохоронних органах. У контрабандну діяльність активно втягуються все нові й нові категорії посадових осіб, у тому числі ті, хто відповідає за розвиток політичних та економічних зв'язків держави, реалізацію перспективних програм міжнародного співробітництва, працює за кордоном в українських організаціях – консульствах, торговельних представництвах тощо¹.

Кримінальна роль корупціонерів у контрабандній діяльності полягає у створенні умов для реалізації злочинного наміру з використанням своїх службових повноважень. Так, внаслідок проведення спеціальної операції УБОЗ УМВС в Одеській області було виявлено організоване злочинне угруповання з корумпованими зв'язками, куди входили посадові особи Чорноморської регіональної митниці, митні брокери (23 особи) на чолі з головним інспектором митного поста «Одеса-порт». Встановлено, що учасники злочинного угруповання тривалий час використовували канал контрабандного ввозу в Україну сантехнічних виробів шляхом «припиненого» транзиту. З цією метою злочинці налагодили зв'язки з турецькими фірмами, які постачали в Україну сантехнічні вироби морським шляхом. В Одеському порту В., використовуючи своє службове становище, за попередньою змовою з інспекторами митниці та митними брокерами здійснював митне оформлення вантажу на адресу молдавських фіктивних фірм, після чого вантаж вивозився з митної зони порту та реалізовувався на території України. З метою приховування контрабанди посадові особи митниць у вантажних митних деклараціях ставили фіктивні відмітки про вивіз вантажу за межі України, за що систематично отримували грошову винагороду².

На нашу думку, слід погодитися з пропозицією деяких практиків, що з метою профілактики та недопущення зловживань посадових осіб митних органів Державній митній службі України необхідно розробити та запровадити чітко продуманий механізм ротації кадрів на прикордонних і внутрішніх митницях³.

Недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з контрабандою. Успішна протидія контрабанді значною мірою залежить

¹ Досить сказати, що лише в 1997 р. було порушено кримінальні справи проти 93 працівників митних органів, а 29 з них було засуджено; у 1999 р. за хабарництво, вимагання та аналогічні злочини притягнуто до кримінальної відповідальності понад 200 працівників митних органів, податківців і співробітників правоохоронних структур (див.: Бабенко І. Колегія Держмитслужби // Митна газета. – 1998. – № 4. – С. 1; Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. – № 5. – С. 61).

² Див.: *Бедриківський В. В.* Боротьба з контрабандою: проблеми корупції та зловживань посадовими особами // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1998. – Т. 10. – С. 104, 105.

³ Див.: *Бедриківський В. В.* Вказ. праця. – С.107.

від рівня професійної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з такими злочинами. Однак постійно відбувається відтік кваліфікованих кадрів, і це призводить до того, що на посади, які вимагають спеціальної юридичної підготовки, приймаються особи, котрі не мають ні вищої, ні спеціальної юридичної освіти.

Результати відомчих перевірок показують, що особовий склад митниць недостатньо підготовлений для пошуку наркотиків і проведення слідчих дій при затриманні контрабанди наркотичних речовин. У деяких митницях спостерігаються випадки неефективного використання техніко-криміналістичних засобів для збирання й закріплення доказів при виявленні контрабанди. З матеріалів кримінальних справ видно, що нерідко працівники митниць при виявленні предметів контрабанди, зокрема наркотичних засобів, не вживають відповідних заходів щодо виявлення слідів пальців рук на валізах, сумках, пакетах з наркотиками, не фіксують за допомогою фото-відеозйомки тайники та інші місця приховування контрабанди, що викликає певні труднощі у встановленні конкретних осіб, які вчинили контрабанду. Саме з цих причин слідчі органи припиняли подальше провадження більшості кримінальних справ¹. Державна митна служба України відмічалось, що «...близько 20 відсотків кримінальних справ закрито у зв'язку з порушеннями митницями чинного кримінально-процесуального законодавства при провадженні дізнання, з відсутністю належного контролю з боку відповідних служб митних установ, з низьким професійним рівнем дізнавачів, а також неналежною взаємодією з прокурорами, які здійснюють нагляд за діяльністю митниць та слідчими підрозділами СБ України»².

Часто місце події докладно не описується, не фотографується, у протоколах не вказується, як були упаковані виявлені предмети контрабанди і якою печаткою вони були опечатані при вилученні. У деяких випадках огляд місця події (особливо це стосується виявлення контрабанди в залізничних вагонах та автомобілях) взагалі не провадиться, проте складаються фіктивні протоколи огляду місця події, наприклад, зі слів прикордонного наряду, який виявив контрабанду. Інколи в один і той самий час один дізнавач складає протоколи декількох слідчих дій. Такі суттєві недоліки можна пояснити лише халатністю та низьким рівнем професійної підготовки інспекторського складу³.

Недоліки в організації та проведенні митного контролю.

На сьогодні однією з невирішених проблем, що сприяють контрабандній діяльності, є неврегульованість питання щодо державно-правового оформ-

¹ Див.: Інформаційний бюлетень. – К.: ДМСУ, 1997. – № 4. – С. 7, 8; Щербань В. А. Організація боротьби з контрабандою наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1998. – Т.10). – С. 394.

² Інформаційний бюлетень. – К.: ДМСУ, 1997. – № 1(8). – С. 9.

³ Див.: Основи митної справи / За ред. Корнійчука О. Т., Бережнюка І. Г., Іванюка М. М. – Хмельницький: Поділля, 1996. – С. 25.

лення кордонів України, передусім з Росією, Молдовою, Білоруссю. Йдеться про наявність так званих «прозорих кордонів», оскільки близько 56% державного кордону України з країнами СНД (а це 4579 км і понад 1500 доріг) не забезпечено необхідним прикордонно-митним контролем. Відсутність належним чином облаштованої лінії державного кордону України, дорожніх знаків по обмеженню руху в прикордонній смузі, а також інформаційних знаків про наближення до кордону створюють контрабандистам умови для об'їзду місць митного контролю. У разі їх затримання вони виправдовують свої дії, заявляючи, що заблукали і не мали наміру на переміщення контрабанди поза митним контролем.

Деякі фахівці відмічають, що в результаті проведених заходів на одному лише кордоні Росії з Україною виявлено близько 300 місць, які використовувалися для незаконного переміщення контрабанди поза місцем розташування митниць. Цілком очевидно, що таке становище на руку злочинцям, які, користуючись «прозорістю кордонів», вчиняють великомасштабні контрабандні операції.

Отже, з метою попередження й запобігання цьому різновиду контрабанди вважаємо за доцільне вжити необхідних заходів щодо перекриття об'їзних доріг та інформаційного забезпечення дорожніми покажчиками про розташування митних постів. Крім того, на міжнародному рівні необхідно прискорити вирішення питання про демаркацію кордонів між Україною і сусідніми державами.

Серед недоліків в організації та здійсненні митного контролю, що сприяють вчиненню злочинів у митній сфері, слід назвати також низький рівень контролю:

- а) за експортом нафти та газу при переміщенні їх через митний кордон України трубопровідним транспортом;
- б) при переміщенні електроенергії з використанням ліній електропередачі;
- в) при переміщенні контрабанди з використанням військово-транспортних морських суден та військової авіації.

Крім того, недосконалість процедури декларування при переміщенні товарів та інших предметів громадянами через митний кордон України часто сприяє злочинцям при вчиненні контрабанди та викликає певні труднощі при доказуванні проведення усного декларування на митному кордоні. Так, громадянин України (у минулому підполковник Збройних Сил), слідуючи електропоїздом з Росії в Україну, перемістив через митний кордон 6 кг радіоактивної речовини – суміш урану з продуктами його розпаду. У Києві контрабандиста було затримано при спробі реалізації урану за ціною 110 тис. дол. США за кілограм. Однак відсутність обов'язкового письмового декларування в цьому випадку зумовила певні труднощі у доказуванні переміщення контрабанди з приховуванням від митного контролю¹.

¹ Див.: Основи митної справи. – С.252.

Помилки в митній та податковій політиці. Серед умов, що сприяють контрабанді, значне місце займають надмірно високі ставки мита й велика кількість адміністративних бар'єрів, що ускладнює проведення зовнішньоторговельних операцій і підштовхує підприємців до вчинення правопорушень у митній сфері. Нерідко сама митна та податкова політика України «сприяє» вчиненню контрабандної діяльності окремих осіб. Так, непродумана політика держави щодо власного виробника призвела до фактичної заборони імпорту автомашин, продуктів харчування т. ін., що значно вплинуло на зростання контрабанди автомобілів іноземного виробництва, товарів широкого вжитку. За експертними оцінками в наслідок заборони ввозити автомобілі віком понад п'яти років (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 лютого 1998 р. № 146) держава втрачала лише на митних платежах до 1 млрд дол. США щороку¹. І зрозуміло, що наслідком цього є зростання контрабанди, корумпованості та інші негативні явища. Тож цілком справедливою є ідея щодо зменшення ставок мита і спрощення митних процедур, що сприяло б зміцненню законності в митній сфері². Тому видається за доцільне переглянути розміри мита, оскільки їх необґрунтоване підвищення призводить до різних порушень митного законодавства, у тому числі й до вчинення контрабанди.

Різке зростання контрабанди підакцизних товарів спостерігається на кордонах з Молдовою, оскільки митна політика цієї держави значно відрізняється від митної політики України. Так, вартість ввезених підакцизних товарів навіть після сплати митних платежів значно нижча, ніж на території України, що економічно вигідно для контрабандистів. Крім того, в Молдові значно нижчі ставки акцизного збору, немає податку на додану вартість на товари, ввезені з території іншої держави. Наприклад, сума митних зборів та платежів, що сплачується при ввезенні спирту на територію Молдови, майже в 6 разів менша, ніж при ввезенні спирту на територію України; сигарет – у 1,6 разів; легкових автомобілів – удвічі. Разом з тим обставина, що сільськогосподарська продукція в Україні набагато дорожча, зумовлює значний потік товарів з Молдови в Україну³.

Неналежний рівень прокурофського нагляду за діяльністю митних органів по розкриттю і розслідуванню контрабанди. Органам прокуратури необхідно постійно вживати відповідних заходів з метою виявлення й усунення організаційних недоліків у діяльності митних та правоохоронних органів, які ведуть боротьбу з контрабандою, по виявленню, розкриттю та розслідуванню контрабанди, а також вдосконалення методів протидії цьо-

¹ Див.: *Басай В. Д., Фріс П. А.* Організована злочинність і контрабанда // Проблеми боротьби з корупцією, контрабандою та організованою злочинністю. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 10. – С. 316.

² Див.: *Кормич Б. А.* Державно-правовий механізм митної політики України: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2000. – С.169.

³ Див.: *Шевченко В.* Практика боротьби з контрабандою підакцизних товарів // Право України. – 1999. – № 4. – С. 112, 113.

му злочину, підвищення рівня ефективності профілактичної роботи, по запобіганню, припиненню та попередженню злочинів у митній сфері.

У зв'язку з цим, як справедливо зазначає Ю. Дьомін, на рівень якості прокурорського нагляду не може не вплинути негативно те, що кримінальна справа порушується з наступним провадженням дізнання під наглядом одного прокурора, а розслідується й вирішується питання про направлення її в суд – іншим. Крім цього, із вказівкою Генеральної прокуратури України кримінальна справа, по якій проведено дізнання митними органами, надсилається транспортними прокурорами за підслідністю слідчим Служби безпеки України через прокурорів областей. При цьому можна уявити, скільки часу витрачається на такі пересилання. Тому функції нагляду за додержанням законодавства митними органами необхідно врегулювати між територіальними і транспортними прокурорами залежно від місця розташування митного органу¹. Органи прокуратури не здійснюють належного нагляду за оперативними підрозділами, які поряд з митними органами ведуть боротьбу з контрабандою, щодо виконання ними норм КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Часто мають місце недоліки при проведенні оперативно-розшукових заходів, особливо тоді, коли слідчі дають формальні відписки про неможливість встановлення особи злочинця чи місця його знаходження. Це відбувається в основному з тієї причини, що відділи «К» УСБУ областей не діють відповідно до вимог чинного законодавства України, яке регламентує розшук контрабандистів і збирання доказів їх злочинної діяльності.

Слід враховувати й особливості прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про порушення митних правил, що тягнуть за собою адміністративну відповідальність (ст. ст. 329–355 Митного кодексу України (далі – МК). У результаті порушення зазначених правил створюються умови, які сприяють кримінально караній контрабанді. В результаті цього у прокурорському нагляді на перший план висувається його профілактичний аспект. Тому для виявлення порушень законності в митному органі прокурор з'ясовує такі питання: 1) чи відповідає митний контроль вимогам закону (ст.ст. 40–69 МК); 2) чи стосовно всіх порушень митних правил, передбачених ст. ст. 329–355 МК складено протоколи і чи відповідають вони встановленій формі; 3) чи проведені всі необхідні митні дії стосовно перевірки (опитування, митні обстеження, експертизи і т.д.) та чи дотримані при цьому встановлені законом порядок і форми; 4) чи не було випадків незаконного звільнення від адміністративної відповідальності; 5) чи внесено пропозиції про усунення причин та умов, що сприяють порушенням митних правил; 6) хто із посадових осіб митниці допустив зловживання і в чому воно виразилося та ін.²

¹ Див.: Дьомін Ю. Митне законодавство і перешкоди у його виконанні // Право України. – 1995. – № 9–10. – С. 34, 35.

² Див.: Черев'якова О. Б., Субботін Є. А. Особливості прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про адміністративні правопорушення, які сприяють

Недоліки в реєстрації джерел інформації про контрабанду і невпорядкованість у системі обліку, звітності в митних органах на виявлену контрабанду й особу, яка вчинила такий злочин. Практика показує, що в більшості випадків ознаки контрабанди виявляються безпосередньо органом дізнання, слідчим, прокурором згідно з п. 5 ст. 94 КПК. Водночас слід зазначити, що на сьогодні в митних органах процесуальне оформлення безпосереднього виявлення ознак цього злочину не врегульовано, що приводить до укриття від реєстрації фактів учинення контрабанди, особливо неправоохоронними підрозділами митних органів, які здійснюють фіскально-контрольні функції.

Порядок реєстрації джерел інформації про контрабанду визначено у «Положенні про діловодство в підрозділах по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил», затвердженому наказом Державної митної служби України від 18 травня 1999 р. № 285. Аналіз назви другого розділу цього положення – «Прийняття, розгляд і реєстрація документів» – приводить до висновку про те, що запропонована послідовність дій не є цілком правильною. Перш за все це пояснюється тим, що прийняття й реєстрація джерел інформації про злочини не повинні мати такого проміжного етапу, як їх розгляд, оскільки така ситуація створює умови для збирання посадовими особами митних органів джерел інформації про контрабанду, її нереєстрації та приховування. Крім того, не можна визнати правильним становище, яке склалося в митних органах, коли інформація про контрабанду реєструється або в журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить із реєстраційними номерами загального відділу чи канцелярії за формою ДК-1, або в журналі обліку вхідної кореспонденції, що надходить безпосередньо до управління, відділення, служби за формою ДК-2. Це призводить до того, що документи, які містять інформацію про ознаки контрабанди, реєструються разом і нарівні з усіма іншими вхідними документами¹.

З огляду на це слід погодитися з пропозицією, що: 1) в кримінально-процесуальному законі необхідно закріпити вимогу про обов'язкову реєстрацію джерел інформації про злочини, доповнивши розділ VIII КПК нормами про загальні положення джерел інформації про злочини, поняття реєстрації, вимоги стосовно форми реєстраційних документів тощо; 2) розробити Державною митною службою України спеціальний нормативний акт – «Інструкцію щодо прийняття, реєстрації, перевірки та розгляду заяв, повідомлень та інших джерел інформації про контрабанду» – на зразок того, що застосовується в органах внутрішніх справ; 3) закріпити вимоги щодо форми реєстраційних документів для митних органів і визначити коло по-

контрабанді // Проблеми боротьби з корупцією, контрабандою та організованою злочинністю. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 10. – С. 505–506.

¹ Див.: Шкарупа В. К., Лобойко Л. М. Проблеми виявлення контрабанди митними органами // Фінанси України. – 2000. – № 3. – С. 29, 30; Основи митної справи: Навч. посіб. / За заг. ред. Ю. П. Соловкова, П. В. Пашка. – Х.: РА-Каравела, 2000. – С. 230, 231.

садових осіб митних органів, які безпосередньо мають займатися реєстрацією інформації про контрабанду; 4) реєстрацію інформації про контрабанду здійснювати в окремому документі чи журналі; 5) закріпити у зазначеній Інструкції обов'язкову вимогу: всім по садовим особам митниць при з'ясуванні інформації про ознаки контрабанди негайно доповідати про це рапортом керівникові митного органу і реєструвати ці дані у своєму підрозділі, а потім передавати необхідні документи до відділу по боротьбі з контрабандою та порушенням митних правил¹.

На діяльність митних органів по боротьбі з контрабандою негативно впливає також невпорядкованість у системі обліку та звітності щодо кримінальних справ про цей злочин. Цілком очевидно, що аж ніяк не сприяє зміцненню законності в діяльності митних органів, підвищенню роботи по виявленню й розкриттю контрабанди відсутність статистичного обліку на виявлений злочин (Ф-1), на особу, яка вчинила злочин (Ф-2), про рух кримінальної справи (Ф-3). Таке становище тільки на руку контрабандистам, воно ускладнює запобігання цим злочинам і породжує зловживання, хабарництво серед деяких осіб митних органів, призводить до укриття фактів контрабанди. Тож цілком слушною є пропозиція розробити інструкції про введення статистичного обліку через Головне Інформаційне Бюро МВС України на виявлену контрабанду та осіб, які її вчинили, та рух кримінальної справи від дізнавача митниці до слідчого СБУ або прокуратури².

Неналежний рівень взаємодії між митними та правоохоронними органами. Як показує аналіз практики ви явлення, розкриття та розслідування контрабанди, ефективній протидії злочинності в митній сфері заважають не належний рівень та недоліки у взаємодії між митними, правоохоронними та контролюючими органами. В «Інструкції про взаємодію та розмежування функцій щодо здійснення контролю на державному кордоні», затвердженій Державним митним комітетом України (наказ від 20 червня 1995 р. № 181), передбачено, що митні органи координують свою діяльність у сфері протидії контрабанді в тісній взаємодії з Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки, Міністерством транспорту, Міністерством закордонних справ, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством сільського господарства і продовольства та Міністерством охорони навколишнього середовища.

Головними напрямками взаємодії всіх названих органів є: 1) розроблення і проведення спільних заходів щодо запобігання, виявлення і розкриття злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі контрабанди; 2) виявлення осіб, які займаються переміщенням через кордон предметів контрабанди, здійснення спільних заходів щодо документування їх злочин-

¹ Див.: Шкарупа В. К. Лобойко Л. М. Вказ. праця. – С. 29, 30.

² Див.: Корж В. П. Проблеми законності в діяльності митних органів // Проблеми боротьби з корупцією, контрабандою та організованою злочинністю. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 10. – С. 301.

ної діяльності; 3) обмін інформацією про наміри та спроби переміщення через митний кордон зброї, боєприпасів, вибухових, отруйних речовин і наркотичних засобів, сировинних товарів, великих партій промислових виробів, товарів народного споживання, культурних цінностей і викрадених автомобілів, а також про джерела їх придбання і канали контрабандного переміщення; 4) внесення пропозицій щодо усунення причин та умов, які сприяють здійсненню контрабандної діяльності.

Однак замість активної взаємодії митних органів із правоохоронними та контролюючими органами в слідчій практиці спостерігається інша картина. Практика показує, що на сьогодні такої взаємодії й координації в боротьбі з контрабандою немає не тільки між підрозділами митних органів, а й між Службою безпеки, органами внутрішніх справ, Державною митною службою, прокуратурою та судом. Досить сказати, що митні органи не отримують інформацію про результати подальшого розслідування контрабанди слідчими підрозділами СБУ та прокуратури, результати судового розгляду та виявлені причини й умови, що сприяють вчиненню цього злочину. Надання ж такої інформації є одним із напрямків ефективної взаємодії у боротьбі з контрабандою.

При затриманні органами внутрішніх справ злочинців, які переміщують контрабанду поза митним контролем, нерідко трапляються випадки, коли навіть за наявності ознак контрабанди або порушення митних правил митні органи про це не повідомляються, матеріали й предмети можуть передаватися ним через декілька днів. У наслідок такої тяганини порушники, як правило, встигають проконсультуватися або взагалі зникають. У подібних ситуаціях складно документально грамотно зафіксувати факт контрабанди або порушення митних правил, а порушити кримінальну справу і провести дізнання в установлені законом строки практично неможливо.

В митній системі України не вирішено питання про надання митному органу електронної інформації від правоохоронних та контролюючих органів стосовно підприємств-експортерів для встановлення дієвого контролю. У той же час і в діяльності митних органів часто виникає необхідність в одержанні такої інформації. Тому існує нагальна потреба в підключенні інформаційних структур митних органів до бази даних МВС, податкових адміністрацій та інших контролюючих органів.

Немає належної взаємодії з прикордонними військами. Насамперед це пов'язано з наявністю помилок у матеріалах, що надходять у разі затримання контрабандистів прикордонниками. Найтипівішими з них є: відсутність у рапортах докладного опису обставин затримання; неповні пояснення порушників про вчинення правопорушення; відсутність пояснень від усіх осіб, затриманих при переміщенні товарів та інших предметів; формально або неналежним чином складена й оформлена схема затримання; нерідко за наявних ознак контрабанди не затримують злочинців до прибуття співробітників митниці тощо.

У практиці податкової служби мають місце ситуації, коли органи ДПА України виявляють факти контрабандного переміщення підакцизних товарів. Проте у зв'язку з відсутністю відповідної взаємодії між органами ДПА та митної системи притягнення осіб, що вчинили такі злочини, до кримінальної відповідальності є проблематичним. З метою усунення такого становища, на наш погляд, доцільно було б законодавчо дозволити провадити дізнання слідчими підрозділами ДПА у випадках виявлення ними фактів контрабанди, а потім передавати справу для проведення попереднього слідства в СБУ.

Спостерігаються прогалини також у взаємодії митних органів та органів попереднього слідства. Так, слідчі СБУ, прокуратури часто ігнорують матеріали та результати митних розслідувань, адміністративного провадження, не обмінюються інформацією з митними органами, не цікавляться даними й доказами, отриманими в результаті розслідування кримінальної справи, що мають значення для справи про порушення митних правил, не ставлять перед слідчим питання про надання їм копій відповідних протоколів і документів кримінальної справи для залучення їх до справи про порушення митних правил. Унаслідок цього як по кримінальних, так і по адміністративних справах не забезпечується повнота розслідування і часто митні органи й органи попереднього слідства приходять до протилежних висновків при кваліфікації одних й тих самих протиправних діянь.

Останнім часом з особливою гостротою постала проблема взаємодії митних органів з підрозділами дорожньої міліції та Інтерполом при переміщенні через митний кордон України викраденого автотранспорту. Інформація й орієнтировки про викрадений автомобіль надходить до митних органів зі значними запізненнями, а запити проходять досить складну і тривалу процедуру перевірок у відділах Інтерполу та дорожньої міліції. Цим пояснюється низький рівень виявлення таких автомобілів і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що займаються їх контрабандним переміщенням через митний кордон України.

Анкетування працівників органів внутрішніх справ та митних органів стосовно ефективності взаємодії між ними показало, що 49,8% респондентів вважають, що рівень взаємодії органів внутрішніх справ з митними підрозділами є незадовільним. Основна причина такого становища – слабка нормативна база (48,8%)¹.

Неналежне міждержавне співробітництво в боротьбі з контрабандою. Існують певні труднощі при взаємодії митних органів України з правоохоронними органами зарубіжних держав. Часто трапляються ситуації, коли виникає потреба в одержанні інформації від митних служб сусідніх країн стосовно фіктивних фірм, які є відправниками або одержувачами товару,

¹ Див.: Хорт І. В. Деякі питання удосконалення організації взаємодії органів внутрішніх справ з митними органами // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність: Мат. наук.-практ. конф. – К.: Генеза, 1997. – С. 247, 248.

викрадених автомобілів тощо. У таких випадках важливою є оперативність інформації, оскільки митні органи не можуть на довгий час затримувати транспортні засоби на автопереходах чи поїзда в місцях митного контролю. Наприклад, молдавські митниці нерідко визнають тільки ті запити, що надіслані Центральним апаратом Державної митної служби України на адресу Державного департаменту митного контролю Молдови¹.

Крім того, мають місце випадки, коли відповідні оперативні та розвідувальні підрозділи митних служб зарубіжних країн при проведенні спеціальних міжнародних операцій, посилаючись на відсутність права провадити оперативно-розшукову діяльність митними органами України, відмовляють у наданні необхідної інформації українській стороні, що, безумовно, знижує ефективність міждержавного співробітництва по припиненню, розкриттю та розслідуванню контрабанди. Таке становище ускладнюється ще й тим, що з багатьма державами Україна не уклала договори про надання правової допомоги по цивільних, сімейних і кримінальних справах.

Недостатньо використовуються можливості міжнародної взаємодії у протидії контрабанді при проведенні контрольованих поставок наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 317 МК).

Недосконалість і прогалини в митному, кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві. МК України, прийнятий 12 грудня 1991 р., значною мірою не відповідав реаліям сучасності, а деякі його положення суперечили Конституції України, законодавчим актам, що прийняті протягом десяти останніх років і стосуються господарської, податкової та фінансової діяльності. Також це стосується і питань конфіскації предметів контрабанди та засобів їх переміщення, яку згідно з ч. 6 ст. 41 Конституції України віднесено до виключної компетенції судів. Крім того, ст. 103 МК щодо нерегульованих ним питань відповідальності за порушення митних правил відсилав до законів України, в першу чергу до положень Кодексу про адміністративні порушення, застарілість та неоднозначність яких у деяких випадках призводить до різних підходів, тлумачень і помилок у практиці вирішення справ про контрабанду та порушення митних правил². Більше того, як показує практика, і на сьогодні деякі положення нового МК України, який прийнято 1 липня 2002 р. і набрав чинності з 1 січня 2004 р., суперечать Конституції України, законодавчим актам, що в свою чергу ускладнює боротьбу з контрабандою.

¹ Див.: Орловський В. В. Правоохоронна діяльність Чорноморської регіональної та підпорядкованих їй митниць: правозастосовчі проблеми. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1998. – Т. 10. – С. 290

² Див.: Кузьменко В. П. Сприяння запобіганню помилок при розгляді судами справ про контрабанду та порушення митних правил і реформуванню чинного законодавства: Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил» від 26 лютого 1999 р. № 2 // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. – К.: НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 18. – С. 377.

Колізії норм у кримінально-процесуальному законодавстві також створюють чимало труднощів і проблем при проведенні дізнання у справах про контрабанду. Зокрема, у КПК чітко не визначено коло процесуальних дій, які має право провадити митниця як орган дізнання. Крім того, більшість статей чинного КПК, що регламентують порядок проведення окремих слідчих дій, навіть не вживають словосполучення «орган дізнання». У зв'язку з цим на практиці виникає питання: які слідчі дії може провадити митний орган як орган дізнання? Чи може орган дізнання накладати арешт на майно, провадити очну ставку, слідчий експеримент, перевірку показань на місці та ін.? Одночасно з цим ст. 104 КПК покладає на орган дізнання проведення невідкладних слідчих дій, при цьому конкретно не визначаючи їх перелік.

Всупереч міжнародній практиці та реаліям сучасності митні органи України й досі не наділені правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність, на законодавчому рівні не мають статусу правоохоронного органу. Згідно з ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» митні органи не належать до органів, яким це право надано. Разом з тим такий статус і право мають і активно їх використовують у боротьбі з контрабандою митні служби провідних країн світу: США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Швеції, Австрії та інших, у тому числі східноєвропейських, країн. Таким шляхом пішла й Російська Федерація, закріпивши відповідні положення в Митному кодексі та Законі РФ «Про оперативно-розшукову діяльність».

Відсутність законодавчого закріплення права провадити оперативно-розшукову діяльність фактично позбавляє митні органи України можливості використовувати сучасні високоефективні методи виявлення, збирання й фіксації фактів контрабандної діяльності. Стаття 103 КПК покладає на митні органи як органи дізнання вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, які його вчинили. Крім того, відповідно до ст. 114 КПК слідчий СБУ або прокуратури по розслідуваних ним кримінальних справах про контрабанду має право давати дізнавачам митниці доручення і вказівки про провадження розшукових та слідчих дій і вимагати від них допомоги. Такі доручення та вказівки слідчого є для митного органу обов'язковими.

З огляду на вищевикладене, вважаємо необхідними і невідкладними внести відповідні зміни і доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також і до нового МК України про надання митним органам України статусу правоохоронної служби і закріпити право на здійснення ними оперативно-розшукової діяльності. При цьому таке право слід надати не всій митній службі, а лише працівникам спеціальних підрозділів митних органів по боротьбі з контрабандою та порушеннями митних правил¹.

¹ Див.: Павлов А. Деякі аспекти зростання контрабанди і заходи митних органів у боротьбі з нею // Право України. – 2000. – № 5. – С. 63.

Наведені причини та умови, що сприяють вчиненню контрабанди, тісно взаємодіють і переплітаються між собою, створюючи сприятливі криміногенні чинники для вчинення злочинів у сфері митної діяльності. Це найтипівіші причини та умови, які визначають наперед вчинення контрабанди, і їх знання дає змогу дізнавачеві митниці, слідчому СБУ, прокуратури, експертам при провадженні судових експертиз, судді в судовому розгляді прогнозувати ті чи інші обставини, що сприяють вчиненню таких злочинів, і визначати основні напрями профілактичної роботи, застосовувати найбільш ефективні заходи, спрямовані на їх усунення й попередження контрабанди. Тому вважаємо перспективними напрямками вдосконалення методики розслідування контрабанди виявлення, дослідження та типізацію криміногенних чинників стосовно окремих її різновидів з урахуванням предмета злочинного посягання, способу вчинення контрабанди, стосовно яких слід розробляти конкретні заходи профілактичного характеру.

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА В СТРУКТУРІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Світ без корупції: міф чи реальність: матеріали дискусійної панелі Першого Харк. міжнар. юрид. форуму «Право та проблеми сталого розвитку в глобалізованому світі» (м. Харків, 3–6 жовтня 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 123–127.

Сучасний період формування правової держави в Україні характеризується загостренням загальної кримінальної ситуації, пов'язаної з поглибленням економічної, соціальної й політичної кризи в суспільстві, створюється загроза національній безпеці держави. Це, у свою чергу, зумовило значне зростання економічної злочинності, характерною рисою якої є криміналізація економіки, влади й суспільства. На сучасному етапі розвитку держави поряд з економічними злочинами різко зросли і злочини корупційної спрямованості [3], зокрема факти зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК), службового підроблення (ст. 366 КК), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), незаконного збагачення (ст. 368–2

КК), підкупу службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368–3 КК), зловживання впливом (ст. 369–2 КК) та інших кримінальним проявам цієї категорії, що здійснюються представниками влади або особами публічного права, які тим самим дискредитують діяльність органів державної влади й управління, обмежують права громадян, підривають економіку країни.

Не дивлячись на високий рівень латентності цих кримінальних правопорушень, вивчення слідчої та судової практики, офіційної статистики свідчить про значну поширеність таких злочинів в Україні, просліджується тенденція їх зростання. Динаміка злочинності, змінення її структури й характеру, інші негативні чинники сучасності потребують консолідації зусиль органів кримінальної юстиції, забезпечення їх діяльності адекватними засобами, прийомами й методами боротьби з такими злочинними проявами. Тому на сьогодні одним із пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів є запровадження ефективної системи протидії злочинам корупційної спрямованості, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби з кримінальними правопорушеннями цієї категорії [2, с. 34–40].

Особливого значущості серед таких напрямів набувають проблеми формування та удосконалення методики розслідування злочинів корупційної спрямованості, зокрема, розробка й дослідження питань криміналістичної профілактики даної категорії злочинів. Очевидно, що методика розслідування злочинів відбиває процес боротьби зі злочинами як єдність розкриття, розслідування і спеціально спрямованого попередження злочинів. При цьому двоєдина функція криміналістики виражена в діяльності правоохоронних органів по попередженню злочинів у сфері розкриття, розслідування, з одного боку, й у сфері спеціального попередження – з другого. Тому частиною криміналістичних рекомендацій є опис особливостей підготовки і проведення попереджувальної діяльності при розслідуванні окремих видів злочинів.

Криміналістичну профілактику злочинів слід розглядати у двох аспектах. По-перше, криміналістична профілактика як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і пов'язана із встановленням причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також вжиттям спеціальних криміналістичних засобів для профілактики, запобігання і припинення злочинної діяльності конкретних осіб. По-друге, криміналістичну профілактику злочинів можна розглядати як один із наукових напрямків криміналістичної науки, як окрема криміналістична теорія.

Таким чином, предмет криміналістичної профілактики злочинів будуватиметься з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинів, а також специфіки криміналістичної науки й особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістичний аспект попередження злочинів має свої особливості, які випливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, які відбивають ознаки обстановки, що сприяли злочину. У зв'язку з цим, слушним є твердження Р. С. Белкіна (2001 р.), що криміналістичні засоби й методи профілактики злочинів можуть бути поділені на: 1) засоби і методи безпосереднього встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню та приховуванню злочинів; 2) засоби і методи одержання органом розслідування або судом опосередкованої інформації про ці причини та умови; 3) засоби та методи експертного встановлення цих даних.

Криміналістичні дослідження проблеми криміналістичної профілактики злочинів корупційної спрямованості, на наш погляд, повинні базуватися на наукових положеннях не тільки криміналістики й теорії криміналістичної профілактики, а й інших галузей знань, передусім кримінології, кримінального права, кримінального процесу, кримінального права, а також на пізнанні економічних, соціальних, технічних, технологічних, організаційних та інших аспектах профілактики. При цьому слід враховувати показники стану, структури й динаміки вчинення злочинів корупційної спрямованості, окремих її різновидів, причини й умови, що сприяють корупційній діяльності окремих осіб, і т.д.

Вивчення й узагальнення практики свідчить, що обставини, які сприяють вчиненню злочинів корупційної спрямованості досить різноманітні, однак найбільш поширені серед них можуть бути згруповані за деякими загальними ознаками: 1) недосконалість та прогалини у кримінальному, кримінальному процесуальному та адміністративному законодавстві; 2) недостатній рівень спеціальної підготовки осіб, які ведуть боротьбу з злочинами корупційної спрямованості; 3) недоліки в організації діяльності окремих відомств та установ; 4) помилки в митній та податковій політиці; 5) неналежний рівень контролю за діяльністю окремих державних органів та міністерств; 6) недоліки в реєстрації джерел інформації про злочини корупційної спрямованості та невпорядкованість у системі фінансового контролю; 7) неналежний рівень взаємодії між державними, правоохоронними та оперативно розшуковими органами; 8) неналежне міждержавне співробітництво в боротьбі із злочинами корупційної спрямованості; 9) корупція і зловживання службовим становищем у державних, правоохоронних і судових органах та ін.

Для виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів корупційної спрямованості, не потрібно проведення яких-небудь спеціальних для цієї мети слідчих (розшукових) дій. Виявлення причин та умов, які сприяють

учиненню злочинів, – складова частина загального процесу розслідування певного злочину. Тому обставини, які сприяли вчиненню злочинів корупційної спрямованості, встановлюються в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. При цьому особливого значення набуває огляд місця події, допити підозрюваних, свідків, обшук, виїмка, провадження судових експертиз. Дані про такі обставини можуть бути отримані при проведенні будь-якої слідчої (рошукової) дії, спрямованої на збирання, дослідження й перевірку доказів у кримінальному провадженні.

Враховуючи важливість і значущість встановлення обставин, у структурі процесу розслідування злочину, що сприяли його вчиненню, А. В. Дулов цілком обгрунтовано пропонує вирішення таких завдань шляхом провадження не окремих розрізнених слідчих дій, а за допомогою проведення тактичної операції «Профілактика», що впливає з наступного: а) профілактична діяльність є складовою частиною розслідування будь-якого кримінального провадження. Це завжди вирішення самостійного завдання, що визначає спрямованість використання слідчим тактичних засобів; б) для його вирішення слідчому необхідно провести комплекс слідчих та інших дій, з активним залученням оперативних працівників поліції, ревізійних служб, громадських організацій, спрямовуючи при цьому їх на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) для вирішення поставленої мети всі дії слідчого та інших осіб мають здійснюватися за єдиним планом [1, с. 145,146]. Тому виокремлення самостійної тактичної операції «Профілактика» та її обов'язкове проведення при розслідуванні злочинів корупційної спрямованості сприяють досягненню всіх цілей профілактичної діяльності слідчого, слугують удосконаленню методики розслідування розглядуваних злочинів.

Виходячи із вищевикладеного, криміналістична профілактика злочинів є одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень, які потребують подальшого розвитку теоретико-методологічних засад вчення про криміналістичну профілактику злочинів, а також розробки й дослідження криміналістичної профілактики окремих видів злочинів, у тому числі й злочинів корупційної спрямованості, що стане суттєвим кроком у підвищенні рівня науково-методичного забезпечення їх протидії, служитиме основою для оптимізації розслідування означених кримінальних правопорушень.

Література:

1. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. – Минск : Изд-во «Университетское», 1985. – 168 с.
2. Коновалова В. О. Інновації в методиці розслідування злочинів / В. О. Коновалова // Право та інновації. – Вип. 2 (14). – Х.: Право, 2016. – С. 34–40.
3. Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів корупційної спрямованості: науково-практичний посібник / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель. – Х.: Харків юридичний, 2013. – 220 с.

ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ПРОФІЛАКТИКА» ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МИТНИХ ЗЛОЧИНІВ

Митна справа: Науково-аналіт. журн. з питань митної справи та зовнішньоекономічної діяльності. № 5. 2003. С. 59–69.

1. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

У сучасних умовах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності і зниження в ній регулюючої ролі держави економічна криза в Україні та недосконалість нормативно-правової бази створили сприятливі умови для зросту і поширення злочинів у галузі митного регулювання.

Узагальнення й аналіз практики показують, що впродовж останніх років в Україні митні злочини стали одним із найпоширеніших і характерних видів організованої злочинної діяльності, яка посягає на основи митної справи і завдає суттєвих економічних і політичних збитків інтересам держави, її національній безпеці. Суспільна небезпечність злочинів у митній галузі полягає також у тісному взаємозв'язку з іншими злочинами. Зокрема митні злочини тісно пов'язані з ухиленням від сплати податків, зловживанням у галузі кредитно-фінансових операцій, злочинами в банківській сфері, незаконним обігом наркотиків, зброї, вимаганням, посадовими злочинами тощо.

Поняття та термін «митні злочини» порівняно нові, оскільки до наукового обігу їх уведено нещодавно – на початку 90-х років минулого сторіччя. Це поняття використовують у міжнародному митному праві (у міжнародних конвенціях), кримінальному праві, митній справі, прокурорському нагляді, теорії оперативно-розшукової діяльності, а також і у криміналістиці [7; 10, 14; 15, 250–253; 18; 19].

Митні злочини об'єднують групу злочинів у галузі митної справи, що посягають на встановлений порядок переміщення предметів, товарів і транспортних засобів через митний кордон України, порядок їх митного оформлення і сплати митних платежів. Критерієм розмежування митних злочинів від інших злочинів є: 1) злочини в митній справі щодо незаконного переміщення через митний кордон України; 2) незаконне переміщення, тобто ввезення або вивезення товарів, предметів і транспортних засобів; 3) митні злочини здебільшого виявляють під час митного контролю, митного оформлення і дізнання, яке, як правило, проводять митні органи.

Криміналістичну методику розслідування митних злочинів складає група злочинів, що посягають на встановлений порядок переміщення предметів, товарів і транспортних засобів через митний кордон України, порядок їх митного контролю, митного оформлення і сплати митних платежів. До митних злочинів відносять: ст. 201 КК (Контрабанда), ст. 305 КК (Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів), ст. 268 КК (Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини), ст. 300 КК (Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагандують культ насильства і жорстокості), ст. 301 КК (Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів), ст. 333 КК (Незаконний вивіз за межі України сировини, матеріалів, обладнання, технологій для створення зброї, а також військової і спеціальної техніки).

Митні, слідчі та оперативно-розшукові органи стикаються зі серйозними труднощами під час розкриття та розслідування митних злочинів. Нерідко виникають безвихідні ситуації, коли розслідування вказаних злочинів стає безперспективним, а встановлення злочинів практично неможливим. Причин, які пояснюють таку ситуацію, багато, але однією з них, на наш погляд, є те, що сьогодні в сучасному вигляді криміналістична тактика та методика не відповідають потребам слідчої практики, оскільки вони обмежені розробкою рекомендацій, розрахованих на окремі слідчі дії. Попри це слідчий нерідко мусить вирішувати завдання, відповідь на які можна знайти тільки шляхом проведення серії слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій [4, 672; 5, 116]. Окремі тактичні завдання розслідування не можна вирішити за допомогою проведення лише однієї або кількох слідчих дій, якщо навіть застосувати в їхніх межах усі відповідні тактичні прийоми; вони вимагають складного комплексного підходу до вирішення завдання, поставленого перед суб'єктом дослідження злочину [1, 215].

Тому одним із найефективніших тактичних засобів виявлення митних злочинів, їх розкриття, розслідування та профілактики є цільове планування та проведення тактичних операцій, які спрямовані на вирішення окремого тактичного завдання розслідування, характеризуються вибірковістю і ситуаційною обумовленістю, проводяться за єдиним планом і задумом під керівництвом слідчого.

2. Аналіз останніх досліджень публікаційну яких започатковано розв'язання цієї проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Відомо, що більше як 30 років тому вперше у криміналістиці до проблеми розробки тактичних операцій під час розслідування злочинів звернувся А. В. Дулов [8]. Запропоновану ідею щодо необхідності застосовувати тактичні операції під час розслідування злочинів активно підтримали криміналісти. Р. С. Белкін, докладно проаналізувавши питання, пов'язані із сутністю, змістом цієї категорії криміналістики, запропонував назвати цей метод

розслідування «тактичною комбінацією», хоч і, за його ж твердженням, принципових розбіжностей між цими термінами немає. Автор зазначив, що проблема тактичної операції виникла в першій половині 60-х років і пов'язана, зокрема, із дискусією 1964 року, присвяченою питанням криміналістичної тактики [3, 202–208].

Зазначмо, що у практиці боротьби зі злочинністю тактичні операції проводили й раніше, але через відсутність належної теоретичної розробки і відповідних рекомендацій слідчі і оперативні працівники органів внутрішніх справ здійснювали їх, ґрунтуючись тільки на власний досвід, досвід своїх колег або на обмежені відомості, що є в криміналістичній літературі.

Теоретичні основи тактичних операцій вимагають фундаментальних досліджень та комплексних розробок із цієї проблематики. Проте у цій площині мають місце деякі труднощі. Насамперед, на наш погляд, труднощі та перепони в подальшому розвитку теорії тактичних операцій викликає не розроблена і недосконала система методів пізнання та дослідження тактичних операцій. Причиною цього передовсім є низький рівень емпіричної бази досліджень, які базуються здебільшого на окремих прикладах із практики.

Труднощі дослідження проблеми тактичних операцій, пов'язані з її комплексністю, можливості ж їх вивчення шляхом застосування традиційних прийомів криміналістичних наукових досліджень, мінімальні. Ні аналіз кримінальних справ, ні опитування співробітників правоохоронних органів не можуть дати необхідних відомостей про характер і зміст тактичних операцій. Оперативно-розшукові й організаційно-технічні заходи переважно не відображають матеріали кримінальних справ. Доволі складною є проблема вичленовування тактичної операції з великої кількості слідчих дій, оперативно-розшукових і організаційно-технічних заходів, які проводили у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи.

Щодо проблем тактичної операції «Профілактика» під час розслідування митних злочинів, зазначмо, що їх не досліджували ні в зарубіжній, ні у вітчизняній криміналістиці. Указане зумовлює необхідність розробки методичних основ, теоретичних і практичних рекомендацій, пов'язаних із плануванням та проведенням тактичної операції «Профілактика». Викладене вище визначило вибір теми дослідження і дало змогу віднести досліджувані проблеми до актуальних.

3. *Формулювання цілей і постановка завдання дослідження.* Мета дослідження полягає у формуванні теоретичних основ побудови тактичної операції «Профілактика» під час розслідування митних злочинів, визначення механізму їхньої реалізації. Відповідно до вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати сутність і зміст тактичної операції «Профілактика»; виявити та дослідити особливості і специфіку планування та проведення тактичної операції «Профілактика»; визначити структуру цієї тактичної операції, місце та значення комплексу процесуальних і не

процесуальних дій та заходів; простежити зв'язок таких тактичних операцій із проміжними завданнями розслідування злочинів цієї категорії.

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для розв'язання слідчих ситуацій, які виникнуть під час розслідування митних злочинів, можуть бути організовані та проведені такі тактичні операції, як «Затримання злочинця з речовим доказом», «Переслідування по «гарячих слідах» і затримання злочинця, який зник із місця злочину», «Контрольована поставка наркотичних засобів», «Забезпечення конфіскації майна», «Встановлення свідків», «Встановлення особи, яка вчинила безхазяйну контрабанду», «Профілактика» та ін. Розгляньмо деякі проблеми тактичної операції «Профілактика» під час розслідування цієї категорії злочинів, оскільки у криміналістичній літературі їх не розглядали.

Профілактичну діяльність слідчого під час розслідування цієї категорії справ зумовлює слідча ситуація; здійснюють її, як правило, з моменту порушення кримінальної справи протягом усього процесу розслідування одночасно зі встановленням інших обставин, що входять до предмету доказування. Зауважмо, що криміналістичні методи й засоби профілактичного характеру можна застосовувати й до порушення кримінальної справи. Вони практично завжди спрямовані на припинення розпочатого злочину, попередження злочину, що готують, або вчинення можливого нового.

В узагальненому вигляді у кожній кримінальній справі необхідно обов'язково виявити такі три групи фактичних даних (обставин): а) умови формування особистості обвинуваченого, під безпосереднім впливом яких виникли його антигромадські погляди; б) мотиви і приводи реалізації діяння, під впливом яких загальна установка на вчинення антигромадських дій трансформувалася в конкретний злочинний намір, спрямований на його виконання; в) об'єктивні умови, що сприяли реалізації злочинних намірів і досягненню відповідних результатів [6, 97–98].

Виявити причини й умови, що сприяли вчиненню конкретного злочинного діяння, неможливо, не встановивши мотиви і приводи, що підштовхнули на це особу, не усвідомивши обставин, через які стало можливим учинення злочину в конкретному місці, саме в цей спосіб і у визначений час.

Щоб установити обставини, що сприяли формуванню і становленню в підозрюваних (обвинувачених) антигромадських поглядів і звичок, злочинного наміру на вчинення контрабанди, слідчий мусить ретельного вивчити особу обвинуваченого, спосіб його життя, зокрема сукупність його поглядів і переконань, потреб, виявити і дослідити зв'язки з найближчим оточенням, а також його ставлення до праці, навчання, колективу та ін.

Розпочинати таку роботу доцільно з вивчення й аналізу минулого обвинувачених: виховання, умови побуту, навчання, трудова діяльність, коло спілкування, звички, зовнішні прояви, що дасть змогу виявити як негативні,

так і позитивні сторони особистості обвинуваченого, вибрати найефективніші методи профілактичного впливу.

Успішність і результативність виявлення всіх обставин, що сприяли виникненню і формуванню в обвинуваченого установки, мотивів, злочинних намірів і сприятливих чинників, у результаті яких стало можливим учинення розслідуваної контрабанди, а також ефективність заходів для усунення цих обставин багато в чому залежать від систематичності відповідних дій слідчого, що може забезпечити тільки ретельне й цілеспрямоване планування розслідування. План розслідування кримінальної справи про контрабанду загалом і планування провадження окремих слідчих дій мають передбачати всебічну перевірку найбільш імовірних версій про обставини, що сприяли вчиненню такого злочину, зокрема обставини, які слід установити, слідчі версії й необхідні слідчі, оперативно-розшукові й організаційні дії та заходи для їхнього з'ясування.

Як правомірно зауважує Г. Г. Зуйков, у плані розслідування істотного значення набувають версії щодо причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. Їх доцільно розглядати як припущення про обставини, які не тільки мали місце в минулому, але, зазвичай, існують і в час розслідування. Це і спонукає до їхнього виявлення й усунення з метою запобігання злочинів [12, 125]. Системний підхід вимагає висунення версій про причини й умови стосовно кожного елемента структури злочину (суб'єкт, спосіб, предмет злочинного посягання тощо) [9, 154].

Складаючи план першочергових слідчих дій і висуваючи версії, на яких він ґрунтується, передбачають дії, що прямо стосуються вирішення цього питання. Наприклад, перевіряючи версію про вчинення контрабанди шляхом переміщення товарів з використанням підроблених документів, у плані розслідування передбачають комплекс дій для з'ясування способів підробки таких документів, що саме дало можливість здійснити підробку, особливості зберігання й обліку бланків митних документів, особистих номерних печаток, штампів співробітників митного органу, стану сигналізації тощо.

Слідчий може одержати й перевірити необхідну інформацію про обставини, що сприяли виникненню злочинного наміру на вчинення митних злочинів, під час оглядів, допитів, очних ставок, обшуків, виїмок, призначення різних експертиз, відтворення обстановки й обставин події. Попри це такі обставини можна виявити під час аналізу відомостей, одержаних унаслідок проведення оперативно-розшукових заходів, наприклад, опитувань, візуального спостереження, особистого ознайомлення з обстановкою на місці вчинення контрабанди або під час обстеження територій за дорученням дізнавача (слідчого), яке здійснюють оперативні органи, та ін.

За загальним правилом для виявлення обставин, що сприяли вчиненню контрабанди, не потрібно проводити яких-небудь спеціальних для цієї мети слідчих дій. Виявлення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів, – складова загального процесу розслідування певного злочину. Тому обста-

вини, які сприяли вчиненню контрабанди, установлюють у ході проведення окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. При цьому особливого значення набуває огляд місця події, допити осіб, які здійснювали митний і прикордонний контроль, підозрюваних, свідків, обшук, виїмка, провадження судових експертиз. Дані про такі обставини можна отримати під час будь-якої слідчої дії, спрямованої на збір, дослідження й перевірку доказів у справі.

А. В. Дулов, ураховуючи важливість і значущість встановлення обставин у структурі процесу розслідування злочину, що сприяли його вчиненню, цілком обґрунтовано пропонує вирішення таких завдань шляхом провадження не окремих розрізнених слідчих дій, а за допомогою проведення тактичної операції «Профілактика», що впливає з наступного: а) профілактична діяльність – елемент розслідування будь-якої кримінальної справи (це завжди вирішення самостійного завдання, що визначає спрямованість використання слідчим тактичних засобів); б) для його вирішення слідчий мусить провести комплекс слідчих та інших дій, активно залучаючи оперативних працівників міліції, представників інспекцій, ревізійних служб, громадських організацій, спрямовуючи при цьому їх на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) для вирішення поставленої мети всі дії слідчого та інших осіб доцільно здійснювати за єдиним планом [9, 145–146].

Підтримуючи таку позицію, Г. А. Матусовський зазначає, що успішна профілактична діяльність слідчого залежить від ефективності проведення тактичних операцій, серед яких слід особливо вирізнити саме «Виявлення обставин, які сприяють вчиненню злочину», що має виражену профілактичну спрямованість [17, 36]. Тому виокремлення самостійної тактичної операції «Профілактика» та її обов'язкове проведення під час розслідування митних злочинів сприяють досягненню всіх цілей профілактичної діяльності слідчого.

У структурі тактичної операції «Профілактика» під час розслідування митних злочинів необхідно виділити комплекс, систему слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних і превентивних заходів, спрямованих на вирішення тактичного завдання розслідування – виявлення та усунення обставин, що сприяли вчиненню митних злочинів. До вказаного комплексу відносять: слідчий огляд, допит, обшук, проведення судових експертиз, а також систему оперативно-розшукових, організаційно-технічних та профілактичних заходів. Розгляньмо деякі слідчі дії та превентивні заходи, що найчастіше застосовують, плануючи та проводячи тактичну операцію «Профілактика» під час розслідування цієї категорії злочинів.

Вагоме значення для виявлення обставин, які сприяли вчиненню митних злочинів, має слідчий огляд. У зв'язку з цим В. П. Колмаков, визначаючи цілі огляду місця події, правомірно серед головних завдань називає виявлення причин та умов, що сприяли настанню розслідуваної події і полегшили вчи-

нення злочину [13, 58]. Під час огляду документів може бути виявлено, що оформлено їх недбало, недотримано встановлених правил їх обігу та зберігання, що створило сприятливі умови для вчинення митних злочинів з використанням підроблених митних документів. Огляд останніх дає змогу встановити умови, що полегшують їхню підробку, використання замість бланків строгої звітності таких, які не мають захисних засобів, або документів, оформлених неналежним чином, і т.п.

Огляд вогнепальної зброї як предмета контрабанди допомагає з'ясувати, на якій стадії обробки вона була викрадена із заводу-виготовлювача, визначити місце й час цієї злочинної дії, а також обставини, що сприяли її вчиненню. Огляд контрабандних тайників, саморобної вогнепальної зброї, вибухових пристроїв, боєприпасів, виготовлених у заводських умовах, дає можливість визначити, де і яка обстановка на виробництві дає змогу займатися такою діяльністю, що дає можливість використовувати з такою метою устаткування цього підприємства, сировину й готові деталі та ін.

Під час огляду ділянок території і приміщень, які не є місцем події, зокрема, складських і виробничих приміщень, можуть бути виявлені і встановлені умови збереження та транспортування предметів, вилучених із цивільного обороту, що призвели до їхнього викрадення і надалі – до незаконного переміщення через кордон. Крім того, під час такого різновиду слідчого огляду можуть бути виявлені також такі обставини, як недосконалість, непридатність пристроїв, за допомогою яких закривають приміщення, відсутність сигналізації, що сприяло викраденню таких предметів і вчиненню контрабанди.

Участь в огляді фахівця сприяє докладнішому з'ясуванню обставин, що сприяли вчиненню митних злочинів. Фахівець звертає на ці обставини увагу слідчого. Крім цього, завдання їх виявлення слідчий може поставити перед фахівцем, адже саме для цього його і залучають для участі в огляді. Експерт-криміналіст, який бере участь в огляді, мусить допомагати слідчому у збиранні підтверджуючих доказів, у ретельному вивченні зв'язку між обставинами й подією злочину, а також розробці й обґрунтуванні пропозицій для їхнього усунення.

Важливу інформацію про обставини, що сприяли митним злочинам, можна одержати під час допиту. Ця слідча дія забезпечує не тільки доказування події злочину, а й виконує інші соціально цінні завдання стосовно профілактики: а) є засобом одержання доказової інформації щодо обставин, що сприяли вчиненню злочинного діяння; б) є ефективним засобом виховного впливу на допитуваного [11, 120–121]. Тому одним із завдань допиту є встановити причини й умови вчинення злочинів.

Слідчий під час проведення допитів підозрюваних, обвинувачених, свідків з'ясовує багато відомостей що мають значення як для профілактики митних злочинів, так і для аналізу особистості винних, їхньої антигромадської установки. На допиті можна встановити не тільки конкретні обстави-

ни, що сприяли вчиненню розслідуваної контрабанди, а доволі часто і визначити, як вони сприяють учиненню нових злочинів.

Під час допиту підозрюваного необхідно з'ясувати обставини виникнення і становлення в нього наміру вчинити митний злочин, а також мотив злочину. Рекомендується детально встановити обставини, що допомогли йому здійснити злочинну діяльність, джерело інформації про ці обставини. Особливо це важливе в розслідуванні митних злочинів за участю посадових осіб.

Якщо митний злочин виявляється лише під час повторного митного огляду товарів та інших предметів, які переміщують через митний кордон України, тобто вже після їхнього випуску із зони митного контролю, слідчий обов'язково у процесі допиту з'ясовує, чому цього не зробили своєчасно, зокрема, під час основного митного оформлення й контролю.

На допиті співробітників митних органів, які безпосередньо виявили контрабанду на митному огляді, можуть бути встановлені недоліки в організації митного контролю та інші обставини, що сприяють вчиненню таких злочинів. Широкі можливості для виявлення останніх має допит свідків, пов'язаних із підозрюваними спільною діяльністю, особистими чи позаслужбовими стосунками.

Профілактична інформація виявляється також під час обшуку. Наприклад, обшукуючи підозрюваного за місцем проживання чи роботи можна знайти пристосування для підробки митних документів, саморобну вогнепальну чи холодну зброю, вивчення й аналіз яких допоможуть встановити їхнє кустарне виготовлення за місцем праці підозрюваного, недбалі умови зберігання тих чи інших матеріалів, заготовок та ін. Виявлення предметів, вилучених із цивільного обігу, дає змогу встановити джерело їх придбання й обставини, за яких ці об'єкти стали предметом контрабанди, весь ланцюжок, що веде від продавця через посередників до покупця, що дуже важливо під час розслідування контрабанди наркотиків, зброї, боєприпасів і вибухових речовин.

Необхідну інформацію про обставини, що сприяли таким злочинам, можна одержати під час виїмки – документи, у тому числі й особисті документи підозрюваного (обвинуваченого), листування, чорнові нотатки, комп'ютерні дискети, характеристики, акти ревізій та інші матеріали, які було вилучено в ході цієї слідчої дії, як правило, можуть слугувати важливим джерелом для встановлення фактичних даних, які характеризують обставини, що сприяли вчиненню контрабанди.

Одним із суттєвих засобів встановлення обставин, що сприяли вчиненню митних злочинів, є судова експертиза. Їх виявлення може бути як складовою процесу експертного дослідження, що проводять за завданням слідчого, так і самостійним предметом спеціального експертного дослідження [16, 250–251; 23, 112].

Профілактичне значення судових експертиз митних злочинів можна проілюструвати вдосконаленням засобів захисту митних та інших докумен-

тів, що використовують у митному оформленні та під час митного контролю. Експерти, досліджуючи фальсифіковані документи, виявляли способи підготовки й інформували про це митні органи й поліграфічні підприємства, що займалися їхнім виготовленням, які, у свою чергу, уживали заходів для вдосконалення засобів захисту цих об'єктів.

Слідчий під час призначення криміналістичної експертизи мусить урахувати можливості експерта встановити дані, які прямо чи побічно сприяють з'ясуванню причин та умов вчинення злочину, розробки пропозицій для їх усунення. Вивчаючи кримінальних справ про митні злочини та наявних у них результатів судових експертиз, можна дійти висновку, що в роботі слідчих, котрі не ставили перед експертами питання про профілактику контрабанди, наявні недоліки. Викладене свідчить, що слідчі, очевидно, недооцінюють можливості експертно-криміналістичної профілактики, результати попереджувальної діяльності експертних установ у вирішенні завдань криміналістичної профілактики під час розслідування кримінальних справ досліджуваної категорії.

Аналіз матеріалів кримінальних справ про контрабанду показав, що під час призначення судових експертиз слідчі ставили такі запитання тільки щодо 0,8% справ. Жодної окремої судової експертизи для розробки профілактичних пропозицій призначено не було. Насторожує й те, що лише у двох випадках з масиву кримінальних справ досліджуваної категорії, коли у висновках експертів були відомості про конкретні причини й умови, що сприяли вчиненню таких злочинів, було запропоновано конкретні заходи для їх усунення (у тому числі такі, які експерт порадив із власної ініціативи). Цю інформацію слідчі використовували в підготовці відповідних подань, скерованих у різні інстанції.

Найбільш дійовою формою профілактичних заходів під час розслідування митних злочинів є мотивоване подання дізнавача (слідчого) за матеріалами конкретної кримінальної справи (ст.231 КПК). Практика показує, що подання попереджувального характеру доцільно виносити на розгляд тих посадових осіб, які мають право й зобов'язані безпосередньо і швидко усунути обставини, що сприяли вчиненню розслідуваної контрабанди.

Аналіз та узагальнення практики розслідування митних злочинів свідчить, що подання слідчих, що містять опис причин та умов учинення таких злочинів, згідно з вимогами ст.231 КПК, нерідко мають окремі недоліки й помилки, серед яких найсуттєвіша та, що слідчі часто взагалі не переобтяжують себе виявленням конкретних обставин учинення злочинів, а обмежуються тільки фіксацією деяких фактів, загальних обставин і пропозицією обговорити в трудовому колективі поведінку обвинуваченого.

У поданні слід викласти суть кримінальної справи, зазначити, кого і за що притягнуто до кримінальної відповідальності, подати характеристику обставин, що сприяли вчиненню контрабанди, а також конкретні попереджувальні заходи, які треба вжити для їх усунення [2; 20; 21]. Серед таких

заходів можуть бути і пропозиції розглянути питання про відповідальність конкретних посадових осіб, винних у виникненні сприятливих митним злочинам обставин [22, 44–45].

Іншими формами здійснення профілактичних заходів для усунення обставин, що сприяють здійсненню митних злочинів, які доповнюють процесуальні дії слідчого, можуть бути: а) виступи з доповіддю чи повідомленням профілактичного характеру на зборах перед колективом обвинуваченого, у якому він працював або за місцем його проживання; б) виступи по місцевому телебаченню або радіо, повідомлення слідчого в місцевій пресі про факти здійснення контрабандної діяльності в окремому регіоні, що стали можливими через ліквідацію деяких криміногенних обставин; в) доповіді й лекції для населення з юридичних питань; г) особисті бесіди з посадовими особами підприємств, установ та організацій; д) індивідуальні бесіди з конкретними громадянами; е) узагальнення відповідей на подання слідчого відповідних органів, організацій, посадовців щодо недостатнього уживання заходів з метою виявлення недоліків для належного реагування; є) слідчий має проаналізувати сприятливі обставини, що були встановлені під час розслідування цієї категорії злочинів, і подати пропозиції у відповідні органи й установи для їх усунення.

5. Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Профілактична діяльність під час розслідування митних злочинів має бути чітко організована, її необхідно правильно планувати та моделювати. Цього можна досягти за допомогою організації та проведення специфічної тактичної операції «Профілактика», яка є не просто сукупністю дій, а комплексом (системою) узгоджених між собою однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та превентивних заходів, спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання розслідування в цій слідчій ситуації, яке не можна вирішити за допомогою окремих чи навіть декількох дій (заходів), що провели уповноважені посадові особи під керівництвом слідчого за єдиним планом.

Тактична операція «Профілактика» має ряд особливостей, що відрізняють її від інших видів тактичних операцій: 1) її проводять упродовж усього процесу розслідування кримінальної справи; цю роботу слідчий мусить розпочати від моменту прийняття справи до провадження і здійснювати протягом усього розслідування одночасно із встановленням інших обставин у справі; 2) проведення такої тактичної операції істотно розширює коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування; 3) нерідко причини та умови можуть бути встановлені тільки за допомогою спеціальних знань. Тому, плануючи та провадячи тактичні операції профілактичного характеру, необхідно залучати фахівців. Із профілактичною метою слідчий може призначити проведення судових експертиз і поставити перед експертами запитання про причини й умови, що сприяли вчиненню митних зло-

чинів; 4) слід враховувати особливості документальної фіксації комплексу дій, що слідчий застосовує, провадячи цю тактичну операцію. Важливу інформацію про обставини, що сприяли вчиненню митних злочинів, необхідно зберігати не тільки в матеріалах конкретної кримінальної справи, а накопичувати й узагальнювати в митних органах, прокуратурі, СБУ. Це дасть змогу виявляти причини й умови більш загального характеру, типові для окремого регіону, пов'язані з окремими предметами злочинного посягання, способами вчинення таких злочинів, особою злочинця і т.д. Це, безумовно, розширює можливості тактичних операцій профілактичної спрямованості.

Таким чином, розробка й дослідження тактичних операцій профілактичної спрямованості – один із найперспективніших напрямів удосконалення методики розслідування митних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баев О. Я. Основы криминалистики: Курс лекций. – М.: Экзамен, 2001.
2. Бажанов М. И. К вопросу о содержании представлений следователя и частных определений судов, направленных на устранение причин и условий, способствующих совершению преступлений. – Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1968.
3. Белкин Р. С. Курс криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации.
4. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Учеб, пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001.
5. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики: Учеб, пособие. – Волгоград: ВСШ МВД РФ, 1993.
6. Ваксян А. З. Выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений // Руководство для следователей / Под ред. Н. А. Селиванова, В. А. Снеткова. – М.: ИНФА-М, 1997. – С. 97–98.
7. Диканова Т.А., Осипова В. Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием «грязных» денег: Метод, пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 310 с.
8. Дулов А. В. О разработке тактических операций при расследовании преступлений // 50 лет советской прокуратуры и проблемы совершенствования предварительного следствия. – М., 1972. – С. 23–26.
9. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. – Мн.: Изд-во БГУ, 1985.
10. Жбанков В. А. К вопросу о разработке методики расследования таможенных преступлений // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики: Материалы Междун. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М.: Акад. Управл. МВД РФ, 2002. – С. 128–131.
11. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). – Саратов: Изд-во Саратов. ун та, 1983.
12. Зуйков Г. Г., Гришанин П. П. Выявление причин преступности и предупреждение преступлений. – М., 1967.
13. Колмаков В. П. Следственный осмотр. – М.: Юрид. лит., 1969.

14. Ларичев В. Д., Гульмитдинова Н. С. Таможенные преступления. – М.: Экзамен, 2001. – 608с.
15. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Х.: Консум, 1999.
16. Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / В. І. Борисов, О. Г. Кальман, В. П. Корж та ін. – Х.: Право, 2001.
17. Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів // Криміналістика / За ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Вид. Дім, 2001.
18. Михайлов В. И., Федоров А. В. Таможенные преступления: Учебное пособие. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 1999. – 324 с.
19. Навроцький В. О. Кримінальне право України: Особлива частина: Курс лекцій. – К.: Т-во «Знання», 2000. – 771 с.
20. Справочная книга криминалиста / Под ред. НА.Селиванова. – М.: НОРМА. ИНФА-М, 2000.
21. Сташис В. В., Сенчин А. В. Представление следователя об устранении причин и условий, способствовавших совершению преступления, должно быть эффективным // Работа прокурора по предупреждению преступлений. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1968. – С. 46–49.
22. Шевчук В. М. Основи методики розслідування контрабанди: Навч. посібник. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2001.
23. Яблоков Н. П. Основы криминалистической профилактики // Криминалістика: Учебник / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – М.: Юристь, 2001.

ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14–15 лютого 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. С. 135–137.

Важливою складовою формування концепції тактичних операцій є визначення функцій цього тактичного засобу. Водночас у криміналістиці проблема функцій тактичних операцій залишається дискусійною, ці питання розглядаються фрагментарно або в порядку постановки проблеми. Тому розроблення і дослідження зазначених питань слід вважати пріоритетним напрямом формування концепції тактичних операцій.

На наш погляд, під функціями тактичних операцій слід розуміти систему властивостей, що відбивають і обумовлюють роль і призначення цього

тактичного засобу для оптимізації процесу досудового розслідування і судового розгляду в цілому і вирішення тактичних (проміжних) завдань щодо певних слідчих (судових) ситуацій зокрема.

Кожна функція тактичної операції специфічна, має лише їй властивий зміст і об'єкт впливу, виконує в процесі функціонування таку роль і призначення, які в силу індивідуальності надають їй особливої спрямованості, теоретичної або прикладної цінності. Зміст функцій становить оптимальний комплекс процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань, через які тактична операція впливає на слідчу ситуацію і через які розкривається її призначення. З'ясування змісту функцій дає відповідь на запитання: а) як функціонує тактична операція; б) який вплив вона здійснює, яка її роль і призначення; в) в який спосіб тактична операція здійснює розв'язання тактичного завдання на певному етапі кримінального провадження в тій чи іншій слідчій (судовій) ситуації. Із цього приводу В. С. Зеленецький справедливо зазначав, що охарактеризувати функцію значить виділити й описати характерну її рису, ту, яка є головною, суттєвою, без якої вона втратить свою якісну визначеність, самостійність, не буде відрізнятися від інших функцій [2, с.126].

З нашої точки зору, заслуговують на увагу дослідження функцій тактичних прийомів В. Ю. Шепітька [10, с.63–68], який виокремлює такі функції як пізнавальна, прогностична, комунікативна, регулятивна. Розвиваючи такий підхід і беручи до уваги, що в процесі проведення тактичної операції функції відображають основні напрями діяльності, роль і призначення цих тактичних засобів у процесі розслідування та судового розгляду злочинів, логічним є більш докладний розгляд змісту саме основних функцій діяльній спрямованості (пізнавальної, прогностичної, регулятивної, організаційної, конструктивної, пошукової, профілактичної).

Профілактична функція тактичних операцій проявляється у процесі реалізації профілактичної діяльності слідчого, судді і полягає у виявленні причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів; вжитті заходів щодо їх усунення; здійсненні психологічного впливу на різні категорії учасників розслідування з метою корекції їх небажаної позиції чи поведінки. Реалізація цієї функції передбачає розробку конкретних заходів, чітку систему рекомендацій із встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню даного різновиду злочинних діянь, за рахунок проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, превентивних та інших заходів, так і відповідних тактичних операцій [1, с.145–147]. При цьому останні виконують не повний спектр профілактичних заходів слідчого, а лише організаційно-тактичні завдання попередження злочинів [7, с.13].

Варто зазначити, що, не дивлячись на відсутність у новому КПК України спеціальної норми щодо необхідності здійснення профілактичної діяльності, на практиці така діяльність все одно може і повинна здійснюватися. Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України до обставин, що підлягають доказуван-

ню у кримінальному провадженні, віднесено винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [5, с. 266]. В числі цих обставин знаходяться й причини того чи іншого злочину, оскільки доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, і причин, що сприяли вчиненню злочину, тісно пов'язані. До того ж, встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, у певних ситуаціях можна розглядати як окреме тактичне завдання, розв'язання якого потребує застосування певних тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових, оперативно-розшукових, судових та ін.) дій, тактичних операцій тощо.

У зв'язку з цим ми солідарні з пропозицією А. В. Дулова, який, враховуючи важливість і значущість встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також необхідність їх усунення криміналістичними засобами, цілком обґрунтовано пропонує вирішення таких завдань шляхом провадження не окремих розрізнених слідчих дій, а за допомогою проведення тактичної операції з умовною назвою «Профілактика», що випливає з такого: а) профілактична діяльність є складовою частиною розслідування, яка передбачає необхідність вирішення самостійного завдання, що визначає спрямованість використання слідчим тактичних засобів; б) для його вирішення слідчому необхідно провести комплекс слідчих та інших дій, з активним залученням оперативних працівників міліції, представників інспекцій, ревізійних служб, громадських організацій, спрямовуючи при цьому їх на виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) для вирішення поставленої мети всі дії слідчого та інших осіб мають здійснюватися за єдиним планом [1, с.145–146].

Підтримуючи таку позицію, Г. А. Матусовський зазначає, що успішна профілактична діяльність слідчого залежить від ефективності проведення тактичних операцій, серед яких слід особливо вирізнити саме «виявлення обставин, які сприяють вчиненню злочину, що має виражену профілактичну спрямованість» [8, с. 36]. Тому виокремлення тактичних операцій профілактичної спрямованості та їх проведення в ході розслідування злочинів сприяють досягненню загальних цілей профілактичної діяльності слідчого.

Отже, ефективним засобом вирішення превентивних завдань кримінального провадження слід визнати проведення тактичних операцій, спрямованих на встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів. Цей висновок було підтримано й іншими вченими-криміналістами. Зокрема, на доцільність реалізації профілактичних функцій слідчого за рахунок проведення спеціально розроблених тактичних операцій у своїх роботах вказували О. В. Лапін [6, с.18–19], В. Ф. Ханін [9, с.16–17], Я. М. Коротянець [3, с.16–19], А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, С. В. Веліканов та ін. Разом з тим необхідно звернути увагу на те, що практичні працівники не поділяють оптимізму науковців стосовно доцільності використання такої

тактичної операції, як «Профілактика». Лише 9% слідчих виявили зацікавленість до її проведення, а 24% негативне або байдуже ставлення, що зайвий раз свідчить про недоліки в організації профілактичної роботи в правоохоронних органах та необхідність більш широкого впровадження наукових підходів до активізації цього напрямку діяльності слідчих підрозділів [4, с.170].

Таким чином, тактичні операції за сферою, напрямами тактичного впливу та діапазоном застосування у процесі досудового розслідування та судового розгляду злочинів є багатофункціональними організаційно-тактичними засобами здійснення кримінального провадження, які ефективно використовуються для вирішення окремих тактичних завдань і мають певне призначення, обумовлене слідчою (судовою) ситуацією і спрямованістю системи процесуальних і непроцесуальних дій та заходів. При цьому діяльність з розслідування та судового розгляду злочинів шляхом реалізації тактичних операцій це не хаотичний набір функцій, а система, якій притаманні єдність і цілісність, які відображаються у внутрішніх проявах структурних компонентів, зв'язків, відносин і зовнішніх напрямках проведення тактичних операцій. Тому функціональне призначення тактичних операцій слід розглядати як систему функцій, які перебувають у взаємодії, взаємозв'язку, що забезпечує оптимізацію та ефективність процесу кримінального провадження.

Список літератури:

1. Дулов, А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами / А. В. Дулов. Минск : Изд-во «Университетское», 1985. 168 с.
2. Зеленецкий, В. С. Общая теория борьбы с преступностью. Концептуальные основы / В. С. Зеленецкий. Харьков : Основа, 1994. 321 с.
3. Коротянец, Я. Н. Тактические операции по розыску угнанного и похищенного автотранспорта : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Я. Н. Коротянец. М., 1999. 24 с.
4. Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.; за ред. В. А. Журавля. Х. : Харків юрид., 2006. 236 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. Т.1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. 688 с.
6. Лапин, А. В. Теория и практика производства тактических операций при расследовании квартирных краж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. В. Лапин. Минск, 1986. 20 с.
7. Марочкин, Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике : учеб. пособие / Н. А. Марочкин. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 32 с.
8. Матусовський, Г. А. Криміналістична профілактика злочинів / Г. А. Матусовський // Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. К.: Вид. Дім, 2001. С. 36–42.

9. Ханин, В. Ф. Тактические операции при возбуждении и расследовании уголовных дел о пожарах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ф. Ханин. Минск, 1988. С. 21 с.
10. Шепітько, В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юридичний, 2007. 432 с.

ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики : материалы междунар. научн.-практ. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва, 2002. С. 179–186.

Одним из перспективных направлений усовершенствования методики расследования отдельных видов преступлений является разработка и исследование вопросов криминалистической профилактики. Поэтому считаем справедливо точку зрения криминалистов, согласно которой методика выявления причин и условий, способствующих совершению преступлений, формируется именно в недрах методики расследования, входит в ее предмет и является ее необходимой составной частью¹. Причем методика исходит из обязательности, а не факультативности выявления этих обстоятельств, из необходимости их доказывания путем собирания, проверки и оценки доказательств, из разработки мер по устранению причин и условий их реализации².

Методика расследования преступлений отражает процесс борьбы с преступлениями как единство раскрытия, расследования и специально направленного предупреждения преступлений. При этом двуединая функция криминалистики выражается в деятельности правоохранительных органов по предупреждению преступлений в сфере раскрытия, расследования, с одной стороны, и в сфере специального предупреждения – с другой³. Поэтому правильно, на наш взгляд, считает И. А. Возгрин, что частью криминалисти-

¹ Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений // Сов. государство и право. 1976. № 2. С.71.

² Андреев И. С., Громович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: Учеб. пособие / Под ред. Н. И. Порубова. – Минск, 1997. С. 179.

³ Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). – Саратов, 1983. С. 156,157.

ческих рекомендаций является описание особенностей подготовки и проведения предупредительной деятельности при расследовании отдельных видов преступлений¹.

Следует отметить, что разработка средств, приемов и методов профилактического характера всегда была предметом научного поиска в криминалистике. Так, еще И. Н. Якимов отмечал, что разработка наиболее рациональных способов предупреждения и ликвидации уже начавшегося преступления является одной из задач криминалистики². Считается, что именно он впервые ввел в предмет криминалистической науки задачи предупреждение преступлений³.

На необходимость разработки вопросов профилактики в криминалистике в 30-е – 40-е годы XX в. указывали Э. В. Владимиров, Г. А. Зильберквит, Ю. Д. Кацапельсон⁴, В. У. Громов⁵, М. И. Тарасов-Радионон⁶. Особенно активизировались исследования проблем предупреждения преступлений в криминалистической науке в 60-е годы XX в. В это время развернулась дискуссия относительно места профилактики преступлений в системе курса криминалистики, а также ее содержания, задач и других вопросов, которые и на сегодняшний день остаются дискуссионными и требуют глубокого осмысления.

Среди существующих точек зрения можно выделить несколько. Чрезмерно расширяя предмет, задачи и функции криминалистической профилактики, некоторые ученые-криминалисты к числу последних, помимо специфических, предлагают отнести, еще и функции сугубо процессуальные, оперативно-розыскные, управленческо-организационные и политико-воспитательные, включая приемы ведения широкой правовой пропаганды и политико-воспитательной работы среди населения⁷. Другие авторы обоснованно, на наш взгляд, сужают задачи и функции криминалистической профилактики, сводя их лишь к разработке технико-предупредительных мер⁸. Есть и третья точка зрения, согласно которой криминалистика в пре-

¹ *Возгрин И. А.* Общие положения методики расследования преступлений // Криминалистика: Учебник / Под ред. *Т. А. Седовой, А. А. Эксархонуло.* – СПб., 2001. С. 618, 619.

² *Якимов И. Н.* Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. – М., 1925. С.25

³ *Корноухов В. Е.* Основы теории профилактики преступлений // Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. *В. Е. Корноухов.* – М., 2000. С.764.

⁴ *Владимиров Э. В., Зильберквит Г. А., Кацапельсон Ю. Д.* Уголовная профилактика. – М., 1934. С.10.

⁵ *Громов В. И.* Предварительное расследование в уголовном процессе. – М., 1935. С.16

⁶ Настольная книга следователя / *Шейнин А. Р., Тарасов-Радионон М. И., Розенблит С. Я.* / Под. ред. *Г. Н. Сафонова.* – М., 1949. С.85–87.

⁷ *Зудин В. Ф.* Предотвращения и расследование преступлений. – Саратов, 1963. С. 79–84.

⁸ *Герцензон А. А.* Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик // Сов. государство и право. 1961. – 7. С.69.

дупреждении преступлений не должна выполнять какую-то особую роль, которая отличалась бы от присущей ей «службы» в пределах применения криминалистических средств, приемов и методов. Развивая далее свои взгляды на данную проблему, авторы отмечают, что особого «криминалистического» предупреждения преступлений не существует, и поэтому нет никаких оснований для выделения такого понятия¹.

Среди полярных точек зрения наиболее убедительной нам представляется позиция тех ученых, которые предлагают рассматривать формирование криминалистической профилактики как частной криминалистической теории. Еще в 1961 г. В. П. Колмаков предложил выделить в криминалистике наряду с техникой, тактикой и методикой самостоятельный раздел и сконцентрировать в нем все, что касается профилактики в криминалистической науке². И. Я. Фридман, развивая эту идею, указал, что «перечень частных криминалистических теорий нельзя признать полным без включения в него учение о криминалистической профилактике, которая является методологической базой исследования и разработки средств, приемов и методик предупреждения преступлений»³. Такой взгляд является достаточно распространенным среди криминалистов. В последнее время в научной и учебной литературе все чаще криминалистическую профилактику преступлений рассматривают именно как частную криминалистическую теорию⁴.

На наш взгляд, криминалистическую профилактику преступлений следует рассматривать в двух аспектах.

Во-первых, как специфическую деятельность уполномоченных законом субъектов, связанную с установлением причин и условий, способствующих совершению преступлений, осуществляемую на основе применения криминалистических средств, приемов и методов. Сюда же следует отнести и применение специальных криминалистических средств для профилактики, предотвращение и пресечения преступной деятельности конкретных лиц. Формы использования криминалистической профилактики зависят от субъектов их применения. Субъектами криминалистической профилактики выступают органы дознания, оперативно-розыскные органы, следователь, эксперт, прокурор, судья. С учетом этого можно различать следующие формы профилактической деятельности: 1) следственная профилактика – осуществляется следо-

¹ Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. – М., 1978. С. 16, 18

² Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Сов. гос-во и право. 1961. № 12. С. 107.

³ Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1971. Вып. 8. С. 102.

⁴ См.: Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). – Воронеж, 1995; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков, 1999. С. 192–198; Корноухов В. Е. Основы теории профилактики преступлений // Курс криминалистики: Общая часть / Отв. ред. В. Е. Корноухов. – М., 2000. С. 764–778; Яблоков Н. П. Криминалистика. – М., 2000. С. 64–68 и др.

вателем в процесі розслідування преступлений; 2) оперативна профілактика – застосовується органом дознання і оперативно-розшуковими органами в процесі виявлення і розкриття преступлений; 3) експертна профілактика – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – проводиться при розгляді кримінальних справ в суді¹.

Во-вторых, криміналістическу профілактику преступлений можна розглядати як одну з наукових напрямків криміналістическої науки, як частину криміналістическої теорії, основними напрямками котрою можуть бути: 1) дослідження закономірностей формування, виявлення і дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних для тих або інших видів преступлений; 2) дослідження і розробка техніко-криміналістических і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації і вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від преступних посягань; 3) розробка і удосконалення методів, прийомів виявлення і усунування причин і умов, сприяючих здійсненню преступлений; 4) виділення в кожному випадку розслідування об'єктів криміналістико-профілактичного вивчення і відповідного впливу; 5) виявлення і дослідження особливостей типових слідствених ситуацій профілактичного характеру, виникаючих в процесі розслідування і розробка на їх основі головних напрямків діяльності по запобіганню преступлений; 6) визначення і прогнозування комплексу профілактичних заходів, найбільш ефективних і діючих в кожному з виділених ситуацій; 7) розробка і дослідження заходів протидії і запобігання при підготовці, здійсненні або приховуванні окремих видів преступлений².

Таким чином, предмет криміналістическої профілактики преступлений будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії запобігання преступлений, а також специфіки криміналістическої науки і особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає в цьому питанні на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістический аспект запобігання преступлений має свої особливості, що випливають з предмета науки криміналістики відносно слідствотворення, специфічних слідів, відображаючих ознаки обстановки, сприяючих здійсненню³.

¹ Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: Навч. посібник / За заг. ред. В. Г. Гончаренка та Е. М. Моїсєєва. – К., 2001. С.209.

² См.: Яблоков Н. П. Криміналістическая методика. – М., 1985. С. 38; Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів // Криміналістика / За ред. В. Ю. Шепітька. – К., 2001. С.35.

³ Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів, що впливають на сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / Борисов В. І., Кальман О. Г., Корж В. П. та ін. – Харків, 2001. С. 249.

В этой связи, Р. С. Белкин справедливо отмечает, что криминалистические средства и методы профилактики преступлений могут быть подразделены на: 1) средства и методы непосредственного установления причин и условий, способствующих совершению и сокрытию преступлений; 2) средства и методы получения органом расследование или судом опосредствованной информации об этих причинах и условиях; 3) средства и методы экспертного установления этих данных¹.

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что криминалистическая профилактика преступлений является одним из приоритетных направлений исследований, требующих дальнейшего развития теоретико-методологических основ учения о криминалистической профилактике преступлений в целом, а также разработки и исследования криминалистической профилактики отдельных видов преступлений в частности.

Рассмотрев некоторые основные теоретические вопросы криминалистической профилактики преступлений, считаем необходимым остановиться еще на одной важной проблеме, которая в настоящее время в криминалистической литературе остается дискуссионной. Речь идет о структуре криминалистической методики, в частности, должна ли содержать частная методика расследования самостоятельный раздел о профилактической деятельности следователя. Существующие в криминалистической литературе точки зрения на эту проблему можно условно подразделить на две основные. Сторонники первой позиции (А. Н. Васильев, Р. С. Белкин) считают, что в частные методики расследования не следует включать в качестве ее самостоятельного структурного элемента вопрос о предупреждении преступлений. Так, А. Н. Васильев писал: «Входит ли в методику расследования выяснение причин и условий, способствующих совершению преступлений, и принятие мер к их устранению? Нет, не входит. Это не означает недооценку предупреждения преступлений. Речь идет о правильном разграничении компетенции между науками, в частности, между криминалистикой и криминологией»².

На наш взгляд, такая позиция вызывает некоторые возражения, поскольку подобная трактовка снижает роль и эффективность криминалистики в целом. В этой связи необходимо, прежде всего, определить соотношения предметов криминалистики и криминологии. Мы разделяем точку зрения Р. С. Белкина, который утверждает: «Предметом криминологии является разработка системы предупредительных мер. В эту систему криминология включает также и криминалистические меры предупреждения отдельных видов преступлений, однако пользуется ими как данными науки криминалистики, то есть сама разработкой таких мер не занимается»³.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е изд. – М., 2001. С. 88.

² Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений // Соц. законность. 1975. № 4. С. 61, 62.

³ Белкин Р. С. Указ. раб. С. 115.

Поэтому криминалистическая методика, в отличие от криминологии, изучает и исследует не общую концепцию предупреждения преступности, а главным образом закономерности организации и проведения профилактической деятельности следователя при раскрытии и расследовании отдельных видов преступлений.

Р. С. Белкин считает, что частная криминалистическая методика не должна содержать раздел о профилактической работе следователя. Общие необходимые сведения о ней, по его мнению, должны содержаться в учении о принципах организации деятельности по собиранию, исследованию, оценке и использованию доказательств, а описание типичных для отдельных видов преступлений причин и условий, способствующих их совершению, целесообразно поместить в разделе о криминалистической характеристике¹.

Другая точка зрения состоит в том, что ее представители (А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова, Г. А. Матусовский, М. В. Салтевский, В. П. Бахин, А. Ф. Волобуев, Н. П. Яблоков, А. И. Возгрин, В. С. Кузьмичев, Г. И. Прокопенко, В. Ю. Шепитько и др.) определяют установление причин и условий совершения преступлений и профилактическую работу следователя в качестве заключительного, самостоятельного элемента криминалистической методики, как одного из объектов ее исследования.

Следует обратить внимание на терминологические расхождения в наименовании этого структурного элемента криминалистической методики у разных авторов: А. Н. Колесниченко – «криминалистические вопросы профилактики данного вида преступления» (1978 г.), «профилактические действия следователя при расследовании отдельных видов преступлений» (1988 г.); Г. А. Матусовский – «меры криминалистической профилактики» (2001 г.); М. В. Салтевский – «профилактические действия следователя» (1996 г.), «выявление обстоятельств, способствующих совершению преступлений, и определение мер по их устранению» (2001 г.); И. А. Возгрин – «особенности подготовки и проведения предупредительной деятельности следователей и дознавателей при расследовании отдельных видов преступлений» (2001 г.); М. П. Яблоков – «особенности предупреждение отдельных преступлений» (2001 г.); А. Ф. Волобуев – «профилактические действия следователя при расследовании преступлений определенного вида или группы» (1996 г.); В. П. Бахин – «выявление обстоятельств, способствующих совершению преступлений, и определение мер по их устранению» (1987 г.); В. С. Кузьмичев и Г. И. Прокопенко – «особенности профилактической деятельности следователя по материалам расследования определенной категории дел» (2001 г.) и др. На наш взгляд, заключительный раздел методики расследования необходимо именовать «Криминалистическая профилактика определенного вида преступления», в частности, криминалистическая

¹ См.: Белкин Р. С. Указ. раб. С. 750.

профилактика убийств, криминалистическая профилактика уклонений от уплаты налогов, криминалистическая профилактика контрабанды и т.п.

Учитывая вышеизложенное, считаем, что вопросы криминалистической профилактики преступлений следует рассматривать в методике расследования отдельным, заключительным ее структурным элементом. При этом необходимо исходить из следующих положений.

Во-первых, организация и планирование работы следователя по расследованию преступлений обязательно включает установление причин и условий преступления, способствующих его совершению, отражая тем самым одно из важнейших направлений деятельности следователей, предусмотренной УПК. Важно подчеркнуть, что их выявление, как и принятие мер по устранению, происходит одновременно с доказыванием других обстоятельств, подлежащих установлению по каждому уголовному делу. Только взаимосвязь этих двух направлений деятельности дает возможность установить истину по делу. Поэтому такая деятельность является отдельным, самостоятельным и обязательным этапом познания преступного события, учитывая который можно глубже и полнее изучить и исследовать обстоятельства такого преступления, разработать соответствующие криминалистические рекомендации профилактического характера.

Во-вторых, методика расследования отдельных видов преступлений является основой для разработки криминалистических приемов предупреждения преступлений и фактически определяет рамки профилактической работы следователя по расследуемым делам с учетом следственных ситуаций профилактического характера, которые складываются во время расследования конкретных преступлений. В то же время сами криминалистические приемы и методы профилактической работы формируются именно в содержании методики расследования, входят в ее предмет, и составляют объект исследования. Вышеизложенное обуславливает актуальность, важность и необходимость исследования и разработки вопросов криминалистической профилактики преступлений.

PROBLEMS OF CRIMES PREVENTION WITH THE CRIMINALISTIC INVESTIGATIVE METHOD

V. Shevchuk,

Candidate of Law, Assistant Professor, (Yaroslav Mudryi National Legal Academy of Ukraine)

Summary

The article concerns actual problems of crimes preventive measures of criminalistics, working out, and investigation of which has the most perspective tendencies of the investigative perfection methods in special criminal types.

The author analyzes the present standpoints concerning the place of criminalistic crime preventive measures in the criminalistic system, its contents, aims and other problems that are discussed now and require deep comprehension.

It is suggested to examine criminalistic crimes preventive measures by two aspects: firstly, as a specific subject's activity authorized by the law and secondly, as one of the scientific directions of the criminalistics. The author also determines both a subject of the crimes prevention measures and the main tendencies of this particular criminalistic theory.

The criminalistic crime preventive measures in author's opinion concern special, final and necessary structural investigative methods of special criminal types that stipulate the actuality and necessity of the investigation and working out in present problems.

Розділ 8

**ПРОБЛЕМИ
ЕКСПЕРТНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВОСУДДЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ
СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
У СУДОЧИНСТВІ**

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя : матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 р.) ; Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса, Міністерство юстиції України. Харків : Право, 2020. С. 34–41.

Сучасний стан і реалії розвитку України переконливо свідчать про те, що подальші перспективи судової реформи значно залежать від ефективності провадження державної політики щодо належного забезпечення судово-експертної діяльності. Нині цей напрям потребує вдосконалення та системного реформування з урахуванням міжнародних європейських стандартів і сучасних досягнень науки та техніки в цій галузі знань.

Сучасна система нормативно-правових актів, які регулюють судово-експертну діяльність в Україні, розгалужена, суспільні відносини, що потребують правового регулювання, є складними та специфічними. Для дослідження правового регулювання таких відносин перед державою й сучасною наукою постають нові важливі завдання, що потребують розв'язання. Нині в Україні триває судова реформа, а судова експертиза та судово-експертна діяльність є однією зі складових судової системи. Останнім часом, особливо після змін процесуального законодавства, постала нагальна потреба вдосконалити законодавство у сфері судово-експертної діяльності. Необхідно розробити та прийняти відповідний базовий Закон, який має бути якісним та ефективним.

Нині нормативно-правовому регулюванню судово-експертної діяльності притаманні окремі прогалини та недоліки, які заважають повноцінному забезпеченню гарантій незалежності судового експерта та правильності його висновку. Зважаючи на соціально-значиму функцію судово-експертної діяльності в контексті проведення судової реформи, таку ситуацію потрібно терміново вирішити.

Нормативно-правове забезпечення у цій сфері передбачає підготовку проєктів нормативно-правових актів, комплексних програм і концепцій.

Нині наукова спільнота й судові експерти-практики очікують прийняття Закону «Про судово-експертну діяльність в Україні» для створення умов для належного та ефективного експертного забезпечення правосуддя, надання можливості судовим експертам державних установ, приватним експертам працювати чесно, прозоро, в умовах професійної конкуренції, зважаючи на національні особливості та міжнародні стандарти.

На наш погляд, однією з найвизначальніших та фундаментальних проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, пов'язаних з реалізацією принципу чіткої правової визначеності, є проблема якості й ефективності розроблюваного Закону. Такий підхід передбачає врахування методологічних засад удосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності.

Розроблення проєкту Закону має здійснюватися на певній методологічній основі. Цьому твердженню відповідають сучасний стан і розвиток судової експертології та криміналістики, тому необхідно зважати на те, що методологічною основою судово-експертної діяльності є матеріалістична діалектика, її закони й категорії. Відповідно до цілей і завдань дослідження цього напрямку діяльності використовуються принципи сучасної теорії пізнання, зокрема системно-діяльнісний, системно-структурний, технологічний, функціональний, інформаційний та інші. Зазначені підходи дедалі частіше застосовуються в судовій експертології, криміналістиці, значно розширюючи можливості й перспективи наукового пізнання в цій галузі знань.

Найважливішим методологічним принципом вивчення та пізнання об'єктів у філософії, психології, криміналістиці, зокрема в судовій експертології, є діяльнісний підхід, який у сучасних умовах стає міждисциплінарним, комплексним, діяльність розглядається як об'єкт дослідження та пояснювальний принцип. Тому під час вивчення та дослідження судово-експертної діяльності доцільно використовувати системно-діяльнісний підхід, що забезпечує глибоке й різноаспектне дослідження такого явища. При цьому особливої значимості та актуальності набуває *комплексний підхід* до реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя.

Зауважимо, що в системі забезпечення судово-експертної діяльності важливими є різні напрями, які впливають на якість й ефективність такої діяльності: науково-теоретичне, організаційно-управлінське, кадрове, методичне, матеріально-технічне, інформаційне, фінансове, зокрема нормативно-правове, забезпечення. Але тільки реалізація комплексного підходу до проблем забезпечення судово-експертної діяльності зумовить її успішність і результативність. Нехтування та ігнорування хоча б одного із цих компонентів може призвести до значного зменшення можливостей використання науково-інтелектуальних інструментів у забезпеченні ефективності

ті правосуддя, а в гіршому випадку – спричинити кризові тенденції або руйнування всього інституту судових експертиз, тому під час розроблення Закону важливого значення набуває комплексний підхід, який враховуватиме всі напрями такої діяльності та сформує *нову парадигму* принципів роботи судових експертів, що базуватиметься на міжнародних європейських стандартах.

Також необхідний комплексний підхід до розв'язання питань однозначного термінологічного визначення поняттєвого апарату інституту судової експертизи, систематизації та конкретизації прав і обов'язків судового експерта, які характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз та професійного судового експерта, що не є працівником такої установи. Важливо на законодавчому рівні забезпечити рівноправність судових експертів державних і приватних судово-експертних установ, що дозволить на практиці запровадити професійну конкуренцію та гарантувати принцип змагальності судового процесу.

Крім цього, на наш погляд, першочерговим завданням для вирішення проблем реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя є розроблення *Концепції базового Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя»*, яка визначатиме поняттєвий апарат, принципи судово-експертної діяльності, структуру судово-експертних установ та організацій, питання організації діяльності судово-експертних установ і судових експертів, їхній правовий статус і повноваження, системний підхід до підготовки й атестації державних та приватних судових експертів, створення самоврядної організації судових експертів, відповідальність за втручання в діяльність судового експерта, гарантії діяльності судових експертів тощо. Необхідно однозначно термінологічно визначити поняттєвий апарат Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя».

Серед методологічних проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-слідчої діяльності та розроблення проекту такого Закону особливої значимості набувають його якість й ефективність. При цьому *категорія «якість Закону»* є досить широкою за обсягом і містить з точки зору його змісту різні аспекти, як відображають його сутність й особливості. Але ця категорія завжди вказує на позитивну властивість Закону – придатність, необхідність і корисність, що зрештою обумовлює його доцільність і ефективність у досягненні завдань Закону, зокрема належного, ефективного та якісного правового забезпечення судово-експертної діяльності. Мета Закону – вдосконалити регулювання судово-експертної діяльності на законодавчому рівні та створити умови для належного й ефективного експертного забезпечення правосуддя.

Під *ефективністю дії* прийнятого Закону розуміється оцінка співвідношення фактичних результатів реалізації правових норм цього Закону та задекларованої мети, досягнення якої передбачалося законотворцем під час його підготовки. Ефективність Закону можна встановити, провівши моніторинг процесу розвитку законодавства та стану правозастосовної практики, що дозволить визначити ефективність регулятивної функції нового Закону, порівняти одержані результати з очікуваними, надасть змогу виявити його основні помилки, недоліки та проблеми під час реалізації, на які можна буде зважити в подальших законодавчих актах, що регулюють судово-експертну діяльність, або пов'язані з ним, а також ті аспекти суспільних відносин, які потребують законодавчого вирішення.

Поняття *«точність норм Закону»*, як і поняття *«точність»*, що широко використовується в теорії пізнання (у філософії), містить *гносеологічний, логічний, лінгвістичний і прагматичний* аспекти (рівні). Поєднуючись, вони можуть свідчити про точність або неточність правових норм і ступінь досконалості Закону як об'єктивну характеристику його якості. Ці показники, як вимоги, суттєво впливають на техніку законотворення, вирішення важливих проблем у законотворенні, зокрема тих, які виникають під час розроблення та вдосконалення законодавства про експертне забезпечення правосуддя.

Беручи до уваги методологічні підходи, зауважимо, що зазначені аспекти (рівні) точності норм Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя», поєднуючись, на наш погляд, мають утворити певну сукупність показників як обов'язкових вимог до якості й ефективності розроблюваного Закону. Такі вимоги є методологічним базисом якості й ефективності правових норм Закону, необхідною умовою вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності.

Порівняльний аналіз чинного законодавства, що регулює судово-експертну діяльність, і запропоновані нині законопроекти свідчать, що означених методологічних вимог щодо точності й ефективності правових норм законодавства про експертне забезпечення правосуддя не завжди дотримують, а в більшості випадків їх суттєво порушують. Так, нерідко терміни, якими описують окремі поняття, мають певні хиби, можуть тлумачитися неоднозначно. Наприклад, проєкт Закону № 8223 «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» від 03.04.2018 містить положення, які протирічать одне одному (у межах одного законопроекту), зокрема в ч. 3 ст. 1 проєкту № 8223 є визначення терміна «експерт» («експерт – особа, якій відповідно до вимог чинного законодавства доручено проведення судової експертизи»), а в ч. 16 цієї статті надано інше визначення того самого терміна («судовий експерт – особа, яка відповідає встановленим цим законом та іншими нормативно-правовими актами вимогам, пройшла спеціальну

професійну підготовку, здала кваліфікаційний іспит та внесена до Єдиного реєстру судових експертів України»). Тобто в ч. 3 ст. 1 проєкту № 8223 законотворці запропонували особам, котрі мають спеціальні знання, вільний доступ до професії експерта, а в ч. 16 цієї статті обмежили доступ до професії експерта особам, які не пройшли спеціальну професійну підготовку, не здали кваліфікаційний іспит, не були внесені до Єдиного реєстру судових експертів України. Подібні недоліки наявні в проєкті Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури проведення експертиз» № 8249 від 06.04.2018, його потрібно ретельно проаналізувати.

У законопроєктах та чинному законодавстві часто поряд з формально визначеними використовують оціночні поняття. Зміст таких понять роз'яснюється, обсяг уточнюється лише стосовно конкретного факту внаслідок оціночно-пізнавальної діяльності суб'єкта, який застосовує норму права. В основі висновку про відповідність конкретного факту оціночному поняттю – не тільки врахування об'єктивних обставин (фактів), але і внутрішнє переконання (розсуд) особи, яка застосовує закон, внутрішнє переконання слідчого, судді та ін. Долучення оціночних понять у норми Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя» ускладнює їх розуміння й застосування, тому його необхідно обмежити.

Зважаючи на сучасні тенденції розвитку судової експертології та криміналістики щодо єдиного визначення й конкретизації понять, які вживаються в цій галузі, потрібно однозначно термінологічно визначити поняттєвий апарат базового Закону, систематизувати й конкретизувати права та обов'язки судового експерта, що характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз і професійного судового експерта, котрий не є працівником такої установи.

Із часу прийняття Закону України «Про судову експертизу» 25.02.1994 р. минуло майже 26 років. Практика його застосування показала, з одного боку, важливість встановлених ним положень, з іншого, недосконалість, потребу вдосконалення, що зумовило необхідність внесення суттєвих змін. Нині цей Закон має чимало недоліків і протиріч, на які неодноразово звертали увагу наукова спільнота та судові експерти-практики. Так, найменування та зміст чинного Закону не відповідають гносеологічним, логічним, лінгвістичним і прагматичним вимогам. У преамбулі Закону зазначено: «Цей закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності», хоча називається «Про судову експертизу». Різниця між поняттями «судова експертиза» й «судово-експертна діяльність» суттєва, тому Закон повинен називатися «Про судово-експертну діяльність» або «Про експертне забезпечення правосуддя».

У загальних положеннях Закону обов'язково потрібно розтлумачити зміст основних термінів, які є основою судово-експертної діяльності, а саме: «спеціальні знання», «судово-експертна діяльність», «державна судово-експертна діяльність», «судова експертиза». Також, на нашу думку, необхідно визначити такі поняття: «судово-експертний заклад»; «керівник судово-експертного закладу»; «предмет, об'єкти судової експертизи»; «одноособова», «комісійна», «комплексна», «повторна», «додаткова» експертизи; «зразки для дослідження». Визначення термінів не має дублюватися з КПК України та іншими законодавчими актами.

Крім цього, одним із напрямів удосконалення законодавчо-нормативної бази щодо регулювання судово-експертної діяльності в Україні є конкретизація норм щодо міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, а саме: правил проведення різних видів судових експертиз за дорученням відповідного органу (особи) іншої країни, порядку залучення іноземних фахівців до спільного проведення експертиз, напрямів міжнародної наукової співпраці у сфері судової експертизи та ін. Для вдосконалення організації судово-експертної діяльності важливо визначити оптимальне навантаження на експерта, адже спостерігається постійне збільшення навантаження судових експертів за незмінного підходу до штатного розпису.

Як стверджують більшість науковців і судових експертів, у Законі України «Про експертне забезпечення правосуддя» необхідно закріпити «рівність сторін» (обвинувачення й захисту) у кримінальному провадженні, повернути їм право самостійно залучати обраного ними найкваліфікованішого експерта, зокрема приватного, та законодавчо закріпити в кримінальному процесі проведення альтернативних експертиз, зокрема криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних та ін. Такий підхід забезпечить реалізацію принципу змагальності сторін у судочинстві, наблизить законодавство України до міжнародних європейських стандартів, сприятиме підвищенню якості та наукового рівня експертних висновків.

Отже, для врегулювання означених проблем необхідно підготувати проєкт базового Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя», розроблення та прийняття якого забезпечить належний рівень нормативно-правового регулювання інституту судової експертизи в Україні. На наш погляд, врахування вищерозглянутих методологічних проблем суттєво вдосконалить нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності, створить умови для належного й ефективного експертного забезпечення правосуддя, дозволить реалізувати принцип правової визначеності, що зумовить втілення на практиці принципів верховенства права й законності в судочинстві як неодмінних ідей правової держави.

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

*Вісник Академії митної служби України. № 2 (14).
Дніпропетровськ, 2002. С. 29–35.*

У кримінально-процесуальній діяльності, в тому числі й під час розслідування контрабанди, спеціальні пізнання використовуються за двома формами: під час залучення спеціалістів у процесі провадження окремих слідчих дій та під час проведення судової експертизи.

Так, наприклад, у процесі підготовки до огляду місця події у справах про контрабанду важливо правильно визначити необхідних спеціалістів і вчасно забезпечити їх прибуття на місце події [1]. При цьому особлива роль в огляді місця події належить спеціалісту-криміналісту (ст. 128 КПК України) як особі, що володіє спеціальними знаннями, якими можуть бути «будь-які професійні знання, що можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів» [2, 8]. За допомогою спеціаліста-криміналіста є можливість виявити й зафіксувати приховані відбитки пальців, сліди контрабандиста, зафіксувати обстановку вчинення злочину за допомогою фото-, аудіо- чи відеоапаратури.

Крім цього, залежно від обставин учинення контрабанди до огляду місця події можуть залучатись й інші спеціалісти. Найчастіше в справі про контрабанду залучають: ювелірів – під час огляду ювелірних виробів, коштовних каменів і дорогоцінних металів; мистецтвознавців – під час огляду предметів антикваріату, ікон, картин, інших культурних та історичних цінностей; товарознавців – під час огляду різноманітних товарів; спеціалістів-хіміків, наркологов – під час огляду наркотичних речовин; спеціалістів транспорту – під час огляду літаків, морських і річкових суден, залізничного транспорту [3, 324; 4, 122–130].

Дослідження показують, що в 39,6% випадках вивчених нами кримінальних справ про контрабанду спеціалісти до огляду не залучались. Звичайно, таке становище негативно впливає на результативність розслідування контрабанди, особливо стосовно «безхазяйної» контрабанди. Так, на думку В. О. Снеткова, якщо огляд відбувається без участі спеціаліста-криміналіста, то слідів та інших об'єктів, що мають значення для успішного розслідування злочину, вилучається в чотири рази менше [5, 11].

Судові експертизи як одна із форм використання спеціальних знань, досить широко застосовуються під час розслідування контрабанди.

Узагальнення й аналіз кримінальних справ зазначеної категорії злочинів показав, що найпоширенішими судовими експертизами є: криміналістична експертиза документів, по черкознавча, наркотичних засобів та сильнодіючих речовин, судово-хімічна, товарознавча, мистецтвознавча, балістична, холодної зброї, вибухових речовин; вибухових пристроїв, цілого за частинами; експертиза матеріалів та сплавів, судово-наркологічна, транспортно-трасологічна, пробірна.

Зазначені експертизи у процесі розслідування призначаються в різному поєднанні залежно від особливостей предмета посягання, способів учинення і приховання контрабанди, а також від слідчої ситуації, що склалася. Справедливо, на наш погляд, зазначає В. Г. Грузкова, що найтипівшим комплексом (блоком) судових експертиз є ті, потреба в яких виникає у зв'язку з необхідністю дослідження специфічних обставин конкретної категорії справ [6, 119]. Так, у методиці розслідування контрабанди залежно від предметів посягання можна виділити такі найтипівіші комплекси (блоки) судових експертиз:

а) у справах про контрабанду товарів – товарознавча, криміналістична експертиза матеріалів, речовин і виробів, криміналістична експертиза документів, почеркознавча, дактилоскопічна, металів та сплавів, слідів транспортних засобів, цілого за частинами, ґрунтознавча, замикальних і запобіжних пристроїв, комп'ютерної техніки і програмних продуктів та ін.;

б) у справах про контрабанду наркотичних речовин – судово-хімічна, наркотичних засобів, дактилоскопічна, криміналістична експертиза документів, почеркознавча, біологічна, судово-наркологічна, психіатрична та ін.;

в) у справах про контрабанду зброї – балістична, холодної зброї, вибухових речовин, вибухових пристроїв, дактилоскопічна, почеркознавча, експертиза цілого за частинами, матеріалів та сплавів, змінених або знищених рельєфних знаків та ін.;

г) у справах про контрабанду виробів із золота – товарознавча, пробірна, техніко-криміналістична експертиза документів, почеркознавча, дактилоскопічна, експертиза металів та сплавів тощо;

д) у справах про контрабанду історичних та культурних цінностей – мистецтвознавча, пробірна, гемологічна, фототехнічна, дендрохронологічна, техніко-криміналістична експертиза документів, почеркознавча, дактилоскопічна, експертиза металів та сплавів тощо;

е) у справах про контрабанду автомобілів – автотоварознавча, криміналістична експертиза документів, почеркознавча, дактилоскопічна, експертиза лакофарбових матеріалів та покриттів, експертиза змінених або знищених рельєфних знаків, ґрунтознавча, транспортно-трасологічна.

Уважаємо, що одним із перспективних напрямків удосконалення методики розслідування контрабанди є розробка й побудова системи типових комплексів судових експертиз, а також визначення основних питань, що

підлягають встановленню з урахуванням особливостей предметів контрабанди та способів учинення аналізованої категорії злочинів.

Питання організації та проведення судових експертиз досить повно, на наш погляд, висвітлено у спеціальній літературі [7], тому зупинимось лише на тих, що відбивають певну специфіку розслідування контрабанди.

Товарознавча експертиза, як правило, призначається для визначення вартості контрабандного товару. З її допомогою можна також встановити належність товарів до класифікаційних категорій, прийнятих у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо), їх ціну, правильність їх упакування й маркірування, а також відповідність указаних показників записам, що містяться в рахунках-фактурах, накладних та ін. Іноді у справах про контрабанду виникає необхідність встановлення підприємства-виробника, країни-виробника, способу виробництва товарної продукції (промисловий чи саморобний), визначення відповідності у лагування і транспортування, умов і терміну зберігання товарної продукції вимогам чинних правил, є також причини якісних змін товарної продукції і т. п.

Об'єктами зазначеного виду експертного дослідження, зазвичай, є самі товари (цукор, винно-горілчані вироби, вироби із золота та ін.), тара, пакувальні засоби, рахунки-фактури, довідки технічного огляду транспортних засобів та інші документи, що містять відомості про товари (їх характеристика, стан, ціна тощо).

Під час розслідування контрабанди автомобілів часто призначається автомобільно-товарознавча експертиза (автотоварознавча) як різновид товарознавчої, що визначає: залишкову вартість транспортного засобу залежно від строку експлуатації автомобіля, його пробігу, фактичного технічного стану, комплектності, додаткового обладнання; вартості деталей, вузлів та агрегатів; вартості транспортного засобу, агрегатів та деталей, що ввозяться на митну територію України; року виготовлення та належності комплектуючих деталей відповідній моделі автомобіля; коду товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності та ін.

Об'єктами автотоварознавчого дослідження цього різновиду контрабанди, як правило, є легкові автомобілі, а також відповідність інформації, що міститься в технічному паспорті та інших документах, поданих експертів, даним, зазначеним на агрегатах, деталях транспортного засобу [8].

Мистецтвознавча експертиза вирішує питання, пов'язані із встановленням належності предметів антикваріату (ікон, картин, порцеляни тощо) до історичних і культурних цінностей, і дозволяє встановити: що це за предмет антикваріату (оригінал, копія, підробка); авторство відомих майстрів; спосіб і час створення даного предмета або виробу; дійсну їх вартість.

У системі судових експертиз мистецтвознавча експертиза – новий клас, який тільки почав формуватися [9, 119]. Тому, вибираючи спеціаліста-мистецтвознавця, дізнавач митниці (слідчий), як показує практика, стикається

з певними труднощами. Експертами виступають фахівці музеїв, архівів, бібліотек, реставраційних і науково-дослідних організацій, працівники картинних галерей, виставок, а коли таких немає, запрошуються колекціонери, товарознавці комісійних магазинів.

Аналіз експертних висновків мистецтвознавчих експертиз свідчить, що під час оцінки історичних і культурних цінностей превалює індивідуальний підхід експертів, в результаті чого однакові предмети оцінюються по-різному. Це пояснюється відсутністю належної науково-технічної бази дослідження, методик визначення вартості, необхідної літератури й каталогів, відповідних преїскурантів; відсутністю в експертів-мистецтвознавців досвіду проведення таких експертиз, необхідних знань у сфері кримінального судочинства, теорії судових експертиз.

Пробірна експертиза – особливий різновид так званих нетрадиційних експертиз, призначення і проведення яких у процесі розслідування контрабанди мають певні особливості. З її допомогою можна визначити: вміст дорогоцінних металів у виробі (вага, проба), склад сплавів; справжність відтиску пробірного клейма, виготовника виробу, рік виготовлення. Слід зазначити, що до компетенції цієї експертизи не входить визначення вартості предмета або виробу, а також установлення їх належності до історичних і культурних цінностей, ваги дорогоцінних металів за наявності на виробках коштовних каменів або якщо виріб складається з різних металів, поділ на які порушить цінність предмета чи виробу. У такому випадку експерти визначають загальну вагу предмета і пробу кожного металу. Об'єктами даної експертизи в основному є: ювелірні вироби з дорогоцінних металів, золоті та срібні монети, оклади від ікон та Євангелій, хрести, церковний посуд із металу, вироби з платини, сусального золота та срібла, а також вироби з коштовними каменями.

Експертиза наркотичних засобів і сильнодіючих речовин призначається у справах, де предметом контрабанди є наркотичні, сильнодіючі та інші речовини невідомого походження. Вирішуються такі питання: чи є даний засіб наркотичним (чи є дана речовина сильнодіючою і яким (якою) саме); чи є на даних предметах, одязі, вилучених у підозрюваного, сліди нашарування наркотичних засобів (сильнодіючих речовин), якщо є, то яких саме; чи мають дані наркотичні засоби (сильнодіючі речовини) спільну родову (групову) належність; яким чином виготовлені подані наркотичні засоби – промисловим чи кустарним; яка вага наркотичного засобу (чи вибухової речовини); чи містяться у слині, змивах із рук, шиї, зрізах на нігтях, волоссі підозрюваного наркотичні засоби та ін [10].

Під час розслідування економічної контрабанди найпоширенішими криміналістичними експертизами є: **криміналістична експертиза документів**, за допомогою якої можна встановити ознаки підробки митних та інших документів, визначити спосіб внесення в них змін, встановити зміст виведеного тексту (наприклад, відновити початковий текст у підробленому техніч-

ному паспорті на автомобіль), а також способи підробки відтисків печаток і штампів на митних деклараціях та інших документах, що надають право переміщення товарів та інших цінностей через митний кордон України; **почеркознавча експертиза**, що встановлює виконавця рукописного тексту або підпису в різних документах – контракті, рахунку-фактурі, митній декларації, а також на упаковках контрабандних товарів та інших пакувальних матеріалах; **дактилоскопічна експертиза** встановлює за слідами відбитків пальців рук факт контакту контрабандиста з предметами, документами, пакувальним матеріалом, які було вилучено під час огляду місця події, обшуку та виїмки чи викинуто підозрюваним під час затримання; **експертиза цілого за частинами** признається у разі виявлення під час огляду місця події, обшуку в місці проживання, роботи чи в інших місцях частин упаковок, матеріалів, речовин, що схожі на ті, в яких знаходилися або були виявлені частини певних предметів, речовин, матеріалів. Крім того, у процесі розслідування зазначеної категорії злочинів признаються нерідко й інші експертизи: то варознавчі, фінансово-економічні, екологічні, матеріалознавчі, ґрунтознавчі, нафтопро дуктів і паливно-мастильних матеріалів, замкальних та запобіжних пристроїв, комп'ютерної техніки і програмних продуктів тощо.

Треба зазначити, що загальною тенденцією в механізмі вчинення економічної конт рабанди й економічних злочинів взагалі є використання підроблених документів. Так, у 1997 р. було виявлено й затримано злочинну групу, що спеціалізувалася на підробці доку ментів, за допомогою яких учинялася контрабанда автомобілів іноземного виробництва й підакцизних товарів. У ході обшуку в підозрюваних виявлені й вилучені предмети, що використовувалися для підробки документів на ввезені автомобілі, зокрема: незаповнені бланки іноземних техпаспортів, купчих, бланки митних декларацій, а також сканер, кольоровий принтер і комп'ютер, у якому містилися файли, що давали можливість наносити на митні та інші документи відбитки штампів і печаток. Під час допиту гр-н Ф. заявив, що протягом 1997 р., використовуючи власний комп'ютер, сканер і кольоровий принтер, він виготовляв відбитки печаток митниці на бланках документів, які приносив йому гр-н Р., а також методом копіювання митних штампів робив відтиски в закордонних паспортах громадян про перетин кордону [11, 191].

Зважаючи на подібне, останнім часом у процесі розслідування таких злочинів криміналістична експертиза документів набула певних особливостей, що обумовлені широ ким використанням, по-перше, документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, і, по-друге, використання печаток та штампів, виго товлених за технологією зарубіжних фірм. Аналіз експертної практики свідчить про те, що зараз змінилися способи підробки документів – на зміну поліграфічним способам друкування (фотоцинкографії, плоскому друкуванню, ручному набору друкарського шрифту під час виготовлення

печаток тощо) прийшло використання найсучаснішого електронного й електрофотографічного обладнання [12]. Зазначені обставини зумовлюють розробку нових судово-експертних методик техніко-криміналістичного дослідження документів.

У процесі розслідування контрабанди поряд із судовими експертизами значну роль відіграє проведення так званих попередніх досліджень. Це можуть бути спеціальні криміналістичні, хімічні, біологічні та деякі інші дослідження таких об'єктів, як митні та інші документи, речовини (наркотичні, отруйні, сильнодіючі), зброя (вогнепальна, холодна), боєприпаси тощо. Тому з метою встановлення належності до предметів контрабанди переміщуваних через митний кордон речовин, матеріалів та інших предметів велике значення має проведення експрес-аналізу. Однак слід пам'ятати, що ці результати як попе редні висновки можуть бути використовуватись лише в оперативних або тактичних цілях як орієнтуюча, допоміжна інформація, але не як докази. Одержані таким способом результати потребують підтвердження на підставі здійснення відповідної судової експертизи.

Проведення попереднього дослідження здебільшого не може замінити судової експертизи. Часто за своїм змістом і застосовуваними методами воно відрізняється від судової експертизи лише статусом особи, яка проводить дослідження, і формою підсумкового документа, в якому викладаються його результати. Останні не є джерелом доказів і доказової сили не мають, а це призводить до того, що в кожному третьому – п'ятому випадку деякі об'єкти (вибухові, наркотичні речовини тощо) «досліджуються» двічі [13, 46] і часто після порушення кримінальної справи призначається відповідна судова експертиза, яка дублює попереднє дослідження.

З огляду на вищезазначене ми погоджуємося з позицією вчених (Я. П. Нагнойного, Р. С. Белкіна. Ю. Н. Белозерова, А. А. Чувильова, Є. М. Тихонова, М. В. Салтевського та ін.), які вважають за доцільне передбачити в кримінально-процесуальному законодавстві можливість проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи для встановлення наявності або відсутності підстав для цього, коли вирішення даного питання потребує використання спеціальних знань і повинно мати доказове значення [14, 107].

Література:

1. Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. – М.: Изд-во РУДН, 2000; Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999 та ін.
2. Ищенко П. П. Специалист-криминалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М.: Юрид. лит., 1990.
3. Зобов В. Е. Возбуждение уголовного дела таможенными органами // Таможенное право: Учебник / Отв. ред. Б. Н. Габричидзе. – М.: БЕК, 1995.

4. Диканова Т. А., Осипов В. Е. Использование помощи специалистов. Борьба с таможенными преступлениями и отмытием грязных денег: Метод, пособие. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000.
5. Снетков В. А. Все резервы – в действие // Сов. милиция. – 1988. – № 1.
6. Грузкова В. Г. О типичных комплексах (блоках) судебных экспертиз // Современные достижения науки и техники в борьбе с преступностью: Тезисы науч. – практ. конф. – Минск: НИИПКК и судеб, экспертиз, 1992.
7. Судебные экспертизы / Виноградов И. В., Кочаров Г. И., Селиванов Н. А. и др. – М.: Воен. изд-во МО СССР, 1980; Экспертизы в судовій практиці: Навч. посібник / В. Г. Гончаренко, В. Є. Бергер, Л. П. Булига та ін. – К.: Либідь, 1993; Грошевой Ю. М. Психологическая экспертиза на предварительном следствии // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища шк., 1970. – Вып. 7. – С. 122–128; Энциклопедия судебной экспертизы / Под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Росинской. – М.: Юрисгь, 1999; Современные возможности судебных экспертиз: Метод. пособие // Беляева Л. Д., Бутырин А. Ю., Воронков Ю. М. и др. – М.: Триада – Х., 2000 та ін.
8. Положення про порядок проведення судової автотоварознавчої експертизи транспортних засобів, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 1.10.1999 № 60/5 // Судово-експертна діяльність: Довідник для суддів – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2001. – С. 143–190; Руководство по расследованию преступлений: Науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Каткова, Г. К. Кожевников и др. – Харьков: Консум, 2001. – С. 577, 578.
9. Корухов Ю. Г. Современные возможности судебных экспертиз // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования: Учебник / Под ред. Т. В. Аверьяновой и Р. С. Белкина. – М.: Юристь, 1997.
10. Экспертизы в судебной практике: Учеб. пособие / В. И. Гончаренко, В. Е. Бергер, Т. В. Варфоломеева и др. – К.: Вища шк., 1987. – С. 127, 128; Вандер М. Б. Криминалистическая экспертиза материалов, веществ, изделий. – СПб.: Питер, 2001. – С. 59, 60; Росинская Е. Р. Указ. раб. – С. 135–138.
11. Организованная преступность-4 / Под ред. А. И. Долговой. – М.: Криминолог. ассоциация, 1998.
12. Волобуев А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. – Харків: Вид-во ун-ту внутр, справ, 2000. – С. 271–274; Дьяченко О. Ф., Щербаковська Л. П. Боротьба з контрабандою: щодо криміналістичного дослідження про підробні документи та паперові гроші // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К., 1988. – Т. 10. – С. 496–500.
13. Тихонов В. Е. Исходные следственные ситуации и выбор времени назначения экспертизы // Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мерпредупр. преступности, 1985.
14. Белкин Р. С. Курс криминалистики: В 3-х т. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристь, 1997. – Т. 3.

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ У СТРУКТУРІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ

Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу. Бокарісовські читання: зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10–11 вересня 2009 р.). Х.: ТОВ: «Оберіг», 2009. С. 91–95.

Зґвалтування є найбільш тяжким злочином проти статевої свободи особи, що посягає на здоров'я, волю, честь і гідність людини. Нерідко зґвалтування пов'язане з убивством або такими тяжкими наслідками, як самогубство потерпілої особи, заподіяння тілесних ушкоджень, зараження венеричною хворобою, вимушені аборти. У результаті зґвалтування заподіюється збиток моральності потерпій особі, травмується її психіка, порушується ритм подальшого нормального сексуального життя. Деякі жертви іноді зовсім падають духом і нерідко вчиняють самогубство. Усі ці та інші обставини обумовлюють підвищену суспільну небезпеку цих злочинів.

Суто інтимний характер переживань потерпілих, глибокі психічні травми, поряд з іншими чинниками, надають винятково латентний характер багатьом із цих злочинів і серйозно ускладнюють їх розкриття. У зв'язку із цим найбільш ефективним тактичним засобом розкриття, розслідування та профілактики злочинів є цілеспрямоване планування і проведення тактичних операцій, мета яких – вирішення окремого тактичного завдання розслідування. Вони характеризуються вибірковістю й ситуаційною зумовленістю, виконуються правомочними посадовими особами під керівництвом слідчого за єдиним планом і задумом.

У системі тактичних засобів тактичні операції забезпечують досягнення всіх поставлених законом цілей розслідування (розкриття, викриття, профілактику), повне здійснення основних видів слідчої діяльності. Вони спрямовані на підвищення ефективності розслідування, особливо якщо вони провадяться в складних слідчих ситуаціях.

Початковий етап розслідування цих злочинів визначається сформованими слідчими ситуаціями. Як показує практика, при вирішенні питань про порушення кримінальної справи даної категорії слідчі зіштовхуються з трьома найбільш типовими слідчими ситуаціями.

Перша типова слідча ситуація: злочинець знайомий заявникові або встановлений слідством на початковому етапі розслідування, тобто гвалтів-

ник, указаний у заяві потерпілої особи, знайомий або існує інформація про нього з інших джерел. У названій ситуації можуть провадитися такі тактичні операції, як «Встановлення факту зґвалтування», «Перевірка правдивості заяви потерпілої особи про зґвалтування», «Збирання інформації про Гвалтівника», «Викриття винної особи», «Перевірка алібі підозрюваного», «Вивчення особи жертви» та ін.

Друга типова слідча ситуація: зґвалтування вчинено невідомим злочинцем, потерпіла особа не знайома з ним. У такому випадку провадяться наступні тактичні операції «Збирання інформації про гвалтівника», «Встановлення особи злочинця», «Вивчення жертви злочину», «Розшук і затримання гвалтівника» та ін.

Третя типова слідча ситуація: зґвалтування вчинено злочинцем, який жертві відомий, але гвалтівник зник з місця події. При цьому слід проводити такі тактичні операції: «Переслідування злочинця по «гарячих» слідах і його затримання», «Збирання даних про розшукувану особу», «Затримання гвалтівника, зниклого з місця події», «Встановлення місця знаходження злочинця», «Встановлення зв'язків гвалтівника», «Вивчення жертви злочину» та ін.

Зв'язок тактичної операції зі слідчою ситуацією двосторонній. Перша визначається характером другої, що склалася на певному етапі розслідування. Комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, зумовлений у першу чергу характером вчиненого злочину і слідчою ситуацією. Залежно від останньої структура тактичної операції може включати поряд зі слідчими, організаційно-технічними, превентивними діями також оперативно-розшукові заходи, що застосовуються на різних етапах її проведення. Чинниками і обставинами, які визначають вид тактичної операції та її обсяг, є наявність доказової інформації на певний період розслідування, а також коло даних, що належить установити.

Практика свідчить, що при плануванні та проведенні тактичних операцій при розслідуванні розглядуваних злочинів важливе місце займають судові експертизи. Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду. Таким чином, проведення судової експертизи являє собою процесуальну дію, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або суду речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. Крім цього, судова експертиза виступає структурним елементом тактичних операцій при розслідуванні зґвалтувань.

Узагальнення й аналіз кримінальних справ зазначеної категорії злочинів показав, що судові експертизи у процесі розслідування зґвалтувань

призначаються в різному поєднанні залежно від особливостей способів учинення і приховання таких злочинів, особи потерпілої, гвалтівника, а також від слідчої ситуації, що склалася. Найтипівішим комплексом (блоком) судових експертиз є ті, потреба в яких виникає у зв'язку з необхідністю дослідження специфічних обставин конкретної категорії справ. При розслідуванні зґвалтування найчастіше призначаються судово-біологічні, цитологічні, трасологічні, судово-грунтознавчі, судово-психологічні, судово-психіатричні експертизи.

Судово-біологічна експертиза, досліджуючи плями крові, виявлені на одязі, білизні й тілі підозрюваного й потерпілої особи, дозволяє встановити статеву приналежність крові, визначити її групову приналежність і т.д. На вирішення експерта можна поставити наступні питання: а) чи є на даних предметах (одягу й ін.) кров; б) якщо кров належить людині, то до якої групи вона відноситься; в) яка статева приналежність крові в плямі; г) чи збігається ця кров по групі із представленими зразками крові підозрюваного й потерпілої особи; д) яке регіональне походження крові; є) яка давність утворення плям крові; ж) чи належить кров конкретній особі? При виявленні одязі, білизні й тілі підозрюваної або потерпілої особи плям, схожих на сперму, на вирішення експертизи можна поставити питання: а) чи є на одязі плями сперми; б) яка груповая приналежність сперми (або виділень із піхви); в) якщо в плямі сперми є домішки вагінального походження, то яка їх груповая приналежність; г) чи є потерпіла особа й підозрюваний (обвинувачуваний) виділителями групових специфічних властивостей. Після судово-біологічного дослідження слідів крові, слини, сперми, виявлених на тілі, одязі підозрюваного, потерпілої особи, іноді виникає необхідність встановлення статевої приналежності клітинних елементів, що перебувають на предметах, якими була заподіяна травма, а також плям крові й волосся (цитологічне дослідження). На вирішення цитологічної експертизи можна поставити такі питання: 1) яка статевая приналежність волосся і часток тканин людини; 2) є чи на одязі, тілі й у піднігтьовому змісті потерпілої особи й підозрюваного тканеві й інші біочастинки людини, від якої вони відділилися; 3) яке регіональне походження цих часток, чи мають вони групову специфічність; 4) яке регіональне походження слідів крові й ін.

Трасологічна експертиза вирішує питання: 1) чиїм взуттям залишено слід на місці події; 2) сліди чиїх пальців є на предметах, що складають обстановку місця події, на дзеркальці, гаманці, сумочці потерпілої особи; 3) чи не залишено сліди зубів на тілі підозрюваного потерпілої особи й навпаки; 4) чи не розрізаний одяг потерпілої особи ножом, вилученим при обшуку підозрюваного та ін. На вирішення експертизи матеріалів, речовин та виробів з них можуть бути поставлені такі питання: а) чи є на одязі потерпілої особи нашарування у вигляді волокон тканини (якщо так, то чи вони не з одягу підозрюваного); б) чи є на одязі підозрюваного волокна одягу

потерпілої особи; в) чи мав місце факт контактної взаємодії одягу підозрюваного та потерпілої особи; г) чи немає на їх одязі яких-небудь часток, які мають загальну групову належність; д) чи є на знаряддях злочину мікро-частки (якщо так, то яка їх групова належність); е) чи є в піднігтьовому вмісті підозрюваного текстильні волокна (якщо є, то чи мають вони, спільну групову належність з волокнами одягу потерпілої особи).

Судово-грунтознавча експертиза призначається для визначення, чи не походять частки ґрунту, бруду, виявлені на взутті та одязі підозрюваного, з конкретної ділянки місцевості (місця, де мало місце зґвалтування).

Судово-психологічна експертиза призначається для вирішення наступних питань: а) здатність вказаних осіб правильно сприймати обставини, які мають значення для справи, та давати про них свідчення; б) можливість запам'ятати в конкретній ситуації прикмети зовнішності людини, предметів, ділянок місцевості тощо; в) наявність або відсутність стану фізіологічного афекту або іншого емоційного стану; г) психологічні особливості особи (темперамент, характер, потреби, інтереси тощо), чи усвідомлювала потерпіла особа значення дій, які вчиняли з нею, та ін.

Судово-психіатрична експертиза проводиться з метою виявлення психічних захворювань як у підозрюваного (обвинувачуваного), так і в потерпілої.

Судово-медична експертиза потерпілої особи дає можливість перевірити вірогідність заяви про зґвалтування, а також одержати докази вчиненого насильства. Успіх проведення судово-медичної експертизи в значній мірі залежить від того, скільки часу пройшло з моменту вчинення злочину. Це пояснюється, зокрема, тим, що розриви дівочої незайманої (непорочної) пліви при дефлорації загоюються протягом 6–14 днів. Пізніше названого терміну визначити давність порушення незайманої пліви практично неможливо. Сліди ж статевих зносин можна виявити, як правило, не пізніше 4–5 доби. Характер питань, поставлених перед експертами, залежить від конкретної ситуації, однак має своєю метою встановлення наступних обставин: 1) чи досягла особа статевої зрілості; 2) чи жила потерпіла особа статевим життям; 3) чи є в потерпілої особи пошкодження, їх характер і походження, чим вони могли бути заподіяні і їх давність; 4) чи не могла потерпіла особа заподіяти собі пошкодження сама; 5) чи порушена цілість незайманої пліви в потерпілої особи, якщо так, то давність цього порушення; 6) чи є в статевих шляхах потерпілої особи або на інших частинах її тіла сліди сперми, крові й т.д.; 7) чи не наступила вагітність, якщо наступила, то яка її давність; 8) чи не заражена потерпіла особа венеричною хворобою, якщо так, то якою і як давно. Перелік питань може бути доповнено залежно від конкретних обставин кримінальної справи.

Таким чином, призначення та проведення судових експертиз у тактичних операціях при розслідуванні зґвалтувань, суттєво оптимізує процес

розслідування. У зв'язку із цим, одним з важливих напрямків розвитку теорії тактичних операцій, методики розслідування окремих видів злочинів є дослідження ролі і значення слідчих дій, у тому числі і судових експертиз, у структурі тактичних операцій, що дозволяє наповнити їх рекомендаціями, спрямованими на вдосконалення процесу розслідування.

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА ТА ЇХ ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Розвиток правової системи України в умовах сьогодення: Міжнародна науково-практична конференція, м. Харків, 4–5 травня 2018 р. Х.: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. С. 106–109.

В умовах сьогодення ріст злочинності, змінення її структури й характеру, інші негативні чинники сучасності в суспільстві, реформування кримінального процесуального законодавства та органів кримінальної юстиції, усієї правоохоронної та судової системи потребують запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю. Серед таких засобів особливої актуальності та значимості набувають проблеми, які пов'язані з використанням поліграфічних технологій.

Саме поліграф у сучасних умовах виступає ефективним засобом протидії злочинності та забезпечення захисту окремих громадян їх прав та свобод і створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду, сторони за хисту. Усе це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного обґрунтування й широкого впровадження поліграфа у практичну діяльність правоохоронних органів, у тому числі й при розслідуванні злочинів, судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень та у приватній практиці щодо забезпечення захисту бізнесу та окремих осіб. Більше того, еволюційний шлях розвитку поліграфа та понад вікова історія практики його застосування свідчить про те, що такий метод надає можливість отримання від людини криміналістично-значущу інформацію, яку іншим шляхом дуже виявити складно або взагалі не можливо.

Однак, широке розповсюдження поліграфа, його значущість і практичне визнання не може однозначно визначити ключове дискусійне питання щодо доказового значення результатів психофізіологічного дослідження. Значимим дане питання є і для судочинства в Україні, зокрема використання результатів психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа як можливого джерела доказів у кримінально-процесуальній діяльності [1, с. 285].

Поліграф як науково-технічний прилад уже достатньо системно використовується в Україні, але виникають проблеми, які пов'язані з відсутністю належного законодавчого закріплення. Особливо це стосується сфери досудового розслідування та судового провадження, що часто слугує для окремих слідчих, прокурорів, суддів підставою для невизнання отриманих результатів досліджень із застосуванням поліграфа, не врахування їх як доказів.

У багатьох випадках заключення психофізіологічної експертизи не приймають як докази через такі проблеми: 1) практично не встановлений правовий режим і процесуальне значення даних, одержаних за допомогою застосування науково-технічних засобів у процесі доказування у кримінальному судочинстві; 2) відсутність належного законодавчого закріплення; 3) невизначений єдиний процесуальний статус особи, яка проводить дослідження; 4) не визначені вимоги стосовно допустимості використання окремих науково-технічних засобів та даних, одержаних за допомогою їхнього застосування та ін.

Отриманні результати психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа сприяють органам, які здійснюють досудове розслідування правильно орієнтуватися у конкретні ситуації і визначити лінію процедури розслідування, особливо на початковому етапі провадження. Актуальним залишається питання процесуально го закріплення результатів психофізіологічного дослідження. Запропоновано ряд можливих варіантів процесуальної форми введення поліграфологічних даних у кримінально-процесуальне доказування.

При розслідуванні злочинів суб'єкти, які здійснюють кримінальне провадження зацікавлені у використанні матеріалів поліграфологічних досліджень під час збирання та використання доказів. У ситуаціях розслідування, коли матеріальних слідів не достатньо, має місце невизначеність за більшістю обставин, що необхідно встановити, результати психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа можуть набути ваго мого значення і сприяти успішному розслідуванню кримінального провадження.

На сьогодні в юридичній практиці виникають потреби залучення осіб, які воло діють спеціальними знаннями для вирішення окремих проблем у розслідуванні злочинів. Процесуальний статус поліграфолога, якщо він

є спеціалістом, процесуальний статус якого закріплений у ст. 71 КПК України, то результати його діяльності можуть мати лише допоміжне, орієнтуюче значення для слідчого та не мають самостійного значення. Спеціаліст поліграфа застосовує лише ті знання, якими він володіє відповідно до своєї кваліфікації та повноважень, також несе особисту відповідальність за свою роботу відповідно до чинного законодавства України. Висновки спеціаліста поліграфа не можуть замінити проведення повноцінної експертизи для однозначного, категоричного, стверджувального рішення.

Відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» право на проведення експертизи та дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про вчинене кримінальне правопорушення належить експерту. У процесуальному статусі між спеціалістом та експертом є різниця. Спеціаліст, використовуючи спеціальні знання, надає допомогу слідчому у провадженні слідчих (розшукових) дій, тоді як експерт досліджує направлені йому на експертизу докази і формулює висновки за поставленими перед ними питаннями. Експерт досліджує одержані докази, а спеціаліст покликаний надати допомогу в збиранні доказів. Законом про судову експертизу визначено, що для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань. Наявність спеціальних знань в галузі поліграфології повинні підтверджувати документи державного зразка, які відповідають вимогам ГОСТу до оформлення документів.

Проблема визнання доказами результатів психофізіологічного дослідження за допомогою поліграфа пов'язано з тим, що відповідно до чинного КПК України спеціаліст та експерт мають різні процесуальні статуси, різне функціональне призначення та підготовлені ними висновки є неоднаковими. Результати досліджень у вигляді висновків судової експертизи мають пріоритетне значення та підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Аналіз судових рішень показує наявні певні труднощі з процесуальною формою закріплення проведення обстежень на поліграфі. Нерідко результати обстеження на поліграфі оформляються по-різному: висновок психофізіологічної експертизи; висновок спеціаліста-поліграфолога за результатами спеціального психофізіологічного обстеження; висновок психофізіологічного інтерв'ю; показання експерта-спеціаліста за результатами психофізіологічного інтерв'ю. На нашу думку, таке обстеження має проводитися у формі судової психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. При проведенні такої експертизи зазвичай питання стосуються фактичних обставин вчинення злочину або відвертості особи на допитах. Формулюючи питання, слід враховувати межі компетенції експерта.

Недоброякісність отриманих у процесі досудового розслідування доказів стає причиною закриття численної кількості кримінальних проваджень. Саме тому важливим засобом боротьби зі злочинністю є отримання і використання доказів, яким властиві такі внутрішні властивості, як належність, достовірність, допустимість. Що стосується належності, то ця властивість результатів використання поліграфа як потенційних доказів закріплена у ст. 85 КПК України. У визначені доказу, закріплено му ч. 1 ст. 84 КПК України, також міститься вказівка на те, що фактичні дані, що становлять зміст доказу, встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Вирішення питання про належність доказу ґрунтується на положеннях законодавства, зокрема, ст. ст. 85, 91 КПК України. Результати дослідження за допомогою поліграфа можуть бути належними доказами, якщо існує взаємозалежний зв'язок між ними з обставинами вчинення кримінального правопорушення, їх слідами, що відбиваються у навколишньому середовищі [2, с. 57].

Фактичні дані, отримані в ході застосування поліграфа, можуть становити зміст доказів, якщо отримані у порядку передбаченому КПК України. Чинний КПК України не містить вичерпного переліку технічних засобів, які можуть бути використаними у кримінальному провадженні. Якщо засоби діяльності слідчого законні і законна технологія їх застосування, то матеріали таких технологій повинні мати статус доказів, а не статус матеріалів, які на даний час є тільки додатками до протоколів. Незважаючи на те, що використання прямо не передбачено КПК України, про те не суперечить його положенням.

Таким чином, поліграф є перспективним напрямком наукових досліджень і він має зайняти відповідне місце у системі засобів доказування у кримінальному процесі. Вбачається, що на сьогодні у процесі проведення судово-психофізіологічної експертизи здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної трасології, а експертні висновки формуються відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства, а тому забезпечується допустимість і достовірність доказів, здобутих під час проведення судової психофізіологічної експертизи із використанням поліграфа.

Список літератури:

1. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування. – Київ, 2012. – 392 с.
2. Сергеева Д. Б. Доказове значення результатів використання поліграфа у досудовому розслідуванні. Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика: збірка статей. – Київ, 2017. – С. 56–58.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
Е. Б. СІМАКОВОЇ-ЄФРЕМЯН
«КОМПЛЕКСНІ СУДОВО-
ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»

*Вісник Національної академії правових наук України.
Вип. 3 (90). 2017. Харків : Право, 2017. С. 211–215.*

Актуальність теми монографічного дослідження, поданого на рецензування, сумнівів не викликає і пояснюється декількома обставинами.

По-перше, динаміка злочинності, зміни її структури і характеру, поява нових та особливо небезпечних форм злочинної діяльності в сучасних умовах ставлять перед наукою завдання, спрямовані на розроблення новітніх прийомів, методів і засобів протидії таким кримінальним явищам. Тому оптимізація процесу досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, судового розгляду справ у інших видах судочинства за допомогою застосування різних форм спеціальних знань, у тому числі й під час проведення комплексних судово-експертних досліджень, обумовлена перш за все потребами практики і є важливою проблемою, яка постає сьогодні як перед криміналістикою, так і теорією судової експертизи.

По-друге, реформування кримінального процесуального законодавства, правоохоронної та судової систем, адаптація законодавства України до європейських стандартів передбачає впровадження в практику нових сучасних наукових розробок, спрямованих на оптимізацію судово-експертної діяльності, зокрема, зумовлює необхідність розроблення теоретичних і методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень, вивченню яких і присвячена надана на рецензування монографія. Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика: монографія. Харків: Право, 2016. 456 с.

По-третє, на сьогодні у вітчизняній криміналістиці відсутні спеціальні монографічні праці з цієї проблематики. На жаль, чимало проблемних питань, які мають місце в галузі теорії та методології комплексних судово-експертних досліджень, сьогодні не дістали свого вирішення. Тому, звичайно, актуальною є необхідність заповнення прогалів у наукових працях теоретичних та практичних наявних на сьогодні проблем методологічних, процесуальних і організаційних засад залучення судового експерта до проведення комплексних судово-експертних досліджень, проблем нормативно-правового регулювання питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, пропозиції із удосконалення законодавства з метою їх вирішення. Зрештою, автор монографії досить переконливо доводить науко-

ву і практичну значущість обраної нею теми дослідження, виявивши, що ця проблема комплексно спеціально не досліджувалась.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в монографії, забезпечена філософськими категоріями теорії пізнання, загальнонауковими методологічними підходами, використанням сучасних даних права, логіки, спеціальних методів пізнання, системно-структурного, логічних, статистичних, соціологічних та інших методів дослідження.

Подана робота є ґрунтовним монографічним дослідженням, наукова достовірність якого обумовлена значною мірою й тим, що автор проаналізував представницький бібліографічний та емпіричний матеріал. Про діапазон вивчення автором наукових підходів до складників сформульованої у роботі наукової концепції говорить список використаних літературних джерел, який нараховує 527 позицій. Наукові положення монографії спираються на дані вітчизняної статистики Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України, МВС України; дані анкетування судових експертів, аналіз судової, слідчої та експертної практики і судової статистики. Враховано аналіз чинного і проектного законодавства України й зарубіжних країн, узагальнення результатів анкетування, власного досвіду судово-експертної діяльності з 1985 р.

Наукова новизна монографії визначається як самою постановкою проблеми, так і здійсненим науковим пошуком щодо формування теоретичних і методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень. Запропонована робота являє собою перше у вітчизняних джерелах комплексне монографічне дослідження із розглядуваної проблематики. В ній висвітлено цілу низку наукових положень і практичних рекомендацій, які спрямовані на оптимізацію судово-експертної діяльності.

Архітектоніка роботи дозволила автору послідовно та загалом повно викласти питання, які становили мету дослідження. Монографія складається з передмови, чотирьох розділів, списку використаних джерел та додатків. загальний обсяг дослідження становить 455 с., з них основного тексту 283 с., додатки на 124 с.

Робота логічно побудована – спочатку розглянуто теоретичні засади комплексних судово-експертних досліджень, проведено аналіз інтеграційних процесів, що відбуваються в судовій експертизі, виявлено їх основні тенденції, розроблено класифікаційні питання та систематику цих досліджень. Далі охарактеризовано сутність комплексних судово-експертних досліджень за предметом інтеграції спеціальних знань, їх завдання, об'єкти, суб'єкти, методологічні засади їх проведення. запропоновано шляхи удосконалення цього виду судово-експертної діяльності та вирішення проблем науково-методичного забезпечення й нормативно-правового регулювання питань призначення і проведення комплексних судових експертиз.

Підсумком проведеного дослідження можна вважати формування теоретичних, методологічних, організаційних та процесуальних засад призначення і проведення комплексних судово-експертних досліджень. Є всі під-

стави стверджувати, що ми маємо оригінальний, суттєвий і сучасний внесок у науку криміналістику, теорію та практику судової експертизи.

Належно висока позитивна оцінка наданої на рецензування монографії Е. Б. Сімакової-Єфремян все ж таки **не виключає дискусії за окремими її положеннями.**

Отже, оцінюючи в цілому позитивно зміст монографічного дослідження, вважаємо за можливе звернути увагу автора на окремі дискусійні судження, певні внутрішні суперечності, що потребують додаткової аргументації, уточнення або усунення.

1. При дослідженні розглядуваних проблем, на наш погляд, автор стикається з певними складнощами, які пояснюються передусім дискусійністю та відсутністю єдиного поняття «комплексні судово-експертні дослідження», з'ясування його сутності, поняття, ознак та їх видів. Потребують уточнення, зокрема, такі категорії, як «комплексна судова експертиза», «комплексні судово-експертні дослідження» та ін.

2. Заслуговує на увагу дослідження автором підрозділу 1.2. Системний підхід до використання спеціальних знань під час проведення комплексних судово-експертних досліджень. Поділяємо погляд автора з того, що формування наукових засад, за якими виокремлюються головні принципи проведення комплексних судово-експертних досліджень, має будуватися на використанні системного підходу. Далі у роботі розглядається систематика судових експертиз (с. 60–61), проте розгляд конкретно комплексних судово-експертних досліджень, на жаль, залишається поза увагою автора. На наш погляд, враховуючи таку систему, потрібно розробити і запропонувати авторське бачення систематики комплексних судово-експертних досліджень.

3. Позитивним у роботі є дослідження автором підрозділу 1.3. Вплив інтеграційних процесів у судовій експертизі на розроблення її класифікацій. Автор слушно зазначає, що більш корисним для розвитку саме теорії судової експертизи уявляється такий підхід до класифікації судових експертиз, коли вони диференціюються не тільки за видами та експертними спеціальностями, а й за класами та родами: клас → рід → вид → підвид експертизи → експертна спеціальність. з урахуванням сучасного стану інтеграційних процесів, що відбуваються в судовій експертизі, виділення класів є умовним і корисне лише в теоретичному аспекті для виокремлення під час класифікації більш широких груп об'єктів класифікації, які на наступному рівні розподілу диференціюються як супідрядні поняття (с. 96–97).

Далі автор зазначає, що найскладнішим під час розроблення класифікацій судових експертиз є створення супідрядної системи комплексних експертиз. Ця складність пов'язана із тим, що інтеграційним є не тільки об'єкт комплексної експертизи, а й її предмет, завдання, суб'єкт та сукупність методів (тобто спеціальні знання), що застосовуються для вирішення завдань комплексної експертизи шляхом їх комплексування. Саме тому слід мати на увазі, що не тільки комплексний об'єкт визначає підстави для класифіку-

вання комплексних судово-експертних досліджень, а й суб'єкт – тобто розподіл першого рівня має відбуватися на підставі виокремлення того суб'єкта (судового експерта), якому належить провідна роль у вирішенні завдань комплексних судово-експертних досліджень. За зазначеними підставами автором розроблена багаторівнева класифікація комплексних судових експертиз, що проводяться як із залученням фахівців одного відомства, так і міжвідомчих (с. 100–108). На наш погляд, потребує додаткової аргументації позиція автора щодо запропонованої класифікації комплексних судових експертиз.

4. У підрозділі 2.1. Сутність міжгалузевого предмета комплексних судово-експертних досліджень, аналізуючи предмет цих досліджень, на наш погляд, необхідно звернути увагу на окремі уточнення та доповнення. Предмет комплексних судово-експертних досліджень автором визначається як «фактичні дані (факти та обставини) справи щодо встановлення природи, властивостей, станів **матеріальних об'єктів**, їх родової (групової) належності, джерела походження, а також причин, механізму та умов, за яких відбулася подія (**явище**), шляхом інтеграційного використання комплексу спеціальних знань із різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, відповідними методами (засобами) в результаті дослідження матеріальних та матеріалізованих носіїв інформації з метою вирішення діагностичних, ідентифікаційних та ситуаційних завдань судової експертизи» (с. 126).

Вважаємо, що у визначенні йдеться не лише про матеріальні об'єкти, що не повною мірою відображає спектр досліджуваної інформації, яка отримується із матеріалізованих джерел, наприклад із документів (реєстрів, актів виконаних робіт тощо) під час проведення комплексних судових економічних та будівельно-технічних досліджень. Крім цього, визначення потребує доповнення в аспекті того, що встановлюються не тільки причини, механізми та умови, за яких відбулася подія (явище), тобто природне явище, а ще й причини, механізми та умови, за яких відбулися процеси (в аспекті технічних або технологічних процесів).

Наведені зауваження, пропозиції та судження стосуються лише окремих проблем дослідження, можуть становити предмет наукової дискусії під час публічного захисту, істотно не впливають на в цілому позитивну оцінку рецензованої роботи.

Висновок: монографія Е. Б. Сімакової-Єфремян «Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика» є самостійною науковою працею, яка вирішує важливу наукову проблему, що має практичну та наукову значущість. За своєю новизною, важливістю, теоретичним рівнем, обсягом та одержаними науковими результатами дослідження має позитивне значення для розвитку доктрини криміналістики, теорії та практики судової експертизи. Робота є завершеним монографічним дослідженням і містить вирішення багатьох важливих проблем теорії та методології комплексних судово-експертних досліджень, спрямованих на удосконалення слідчої та судово-експертної діяльності.

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: матеріали 3-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 р.); Київський університет права Національної академії наук України; Донецький державний університет управління. Київ: Київський університет права НАН України, 2020. С. 299–303.

В умовах сьогодення нормативно-правовому регулюванню судово-експертної діяльності на сучасному етапі притаманні окремі прогалини та недоліки, наявність яких не сприяє повноцінному забезпеченню гарантій незалежності судового експерта та правильності його висновку. Така ситуація потребує невідкладного вирішення, зважаючи на особливу роль судово-експертної діяльності у контексті проведення судової реформи. Останнім часом постала нагальна потреба у системному удосконаленні законодавства у сфері судово-експертної діяльності. Виникла необхідність розроблення та прийняття відповідного Закону про судово-експертну діяльність, який має бути *якісним та ефективним*, суттєво вплинув би на удосконалення інституту судової експертизи у контексті судової реформи.

Нормативно-правове забезпечення у цій сфері передбачає підготовку проектів нормативно-правових актів, комплексних програм, концепцій. Нині наукова спільнота та експерти-практики очікують прийняття базового Закону України про судово-експертну діяльність в Україні задля створення умов для належного та ефективного експертного забезпечення правосуддя, надання можливості судовим експертам державних установ, так і приватним, працювати чесно, прозоро та в умовах професійної конкуренції з урахуванням національних особливостей та міжнародних стандартів.

Разом із тим, на наш погляд, однією з найбільш визначальних та фундаментальних проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності, пов'язаних з реалізацією принципу чіткої правової визначеності, є проблема якості та ефективності розроблюваного Закону. Розроблення такого законопроекту має здійснюватися на певному методологічному підґрунті. Цьому твердженню повною мірою відповідає й сучасний стан та розвиток судової експертології та криміналістики в умовах сьогодення. При цьому особливої значимості набуває комплексний підхід до реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя.

Варто зауважити, що у системі забезпечення судово-експертної діяльності важливе значення відіграють різні напрями, які впливають на якість та ефективність такої діяльності: науково-теоретичне, організаційно-управлінське, кадрове, методичне, матеріально-технічне, інформаційне, фінансове, у тому числі й нормативно-правове забезпечення. Слід зазначити, що тільки реалізація комплексного підходу до проблем забезпечення судово-експертної діяльності може гарантувати успішність та результативність такої діяльності. Тому при розробці Закону України про судово-експертну діяльність (далі – Закон) важливого значення набуває комплексний підхід, який би враховував усі напрями такої діяльності та сформував нову парадигму принципів роботи судових експертів.

Крім цього, поряд із цим необхідний комплексний підхід щодо розв'язання питань однозначного термінологічного визначення понятійного апарату інституту судової експертизи, а також систематизації та конкретизації прав і обов'язків судового експерта, що характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, так і правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз та професійного судового експерта, що не є працівником такої установи. Важливо на законодавчому рівні забезпечити рівноправність судових експертів державних і приватних судово-експертних установ, що дозволить на практиці запровадити конкуренцію на цьому ринку і буде гарантувати принцип змагальності судового процесу.

На наш погляд, першочерговим завданням для вирішення проблем реформування базового законодавства з питань експертного забезпечення правосуддя є розроблення *Концепції базового Закону України про судово-експертну діяльність*, яка визначатиме понятійний апарат, принципи судово-експертної діяльності, структура судово-експертних установ, питання організації діяльності судово-експертних установ і судових експертів, їх правовий статус та повноваження, системний підхід у процесі підготовки та атестації державних і приватних судових експертів, створення самоврядної організації судових експертів, відповідальність за втручання у діяльність судового експерта, гарантії діяльності судових експертів та ін. Існує нагальна потреба в однозначному термінологічному визначенні понятійного апарату базового Закону «Про експертне забезпечення правосуддя».

Серед методологічних проблем удосконалення нормативно-правового забезпечення судово-слідчої діяльності та розробки проекту такого Закону особливої значимості набувають такі його властивості (параметри) як якість та ефективність. При цьому *категорія «якість Закону»* є досить широкою за обсягом і включає в себе з точки зору його змісту різні сторони та аспекти, що відображають його сутність та особливості. Але в усіх випадках ця категорія завжди вказує на позитивну властивість Закону – його придатність, необхідність та корисність, що обумовлює в кінцевому рахунку його доцільність і ефективність у досягненні завдань цього Закону, зокрема,

належного, ефективного та якісного правового забезпечення судово-експертної діяльності. Метою такого Закону є удосконалення регулювання судово-експертної діяльності на законодавчому рівні та створення умов для належного й ефективного експертного забезпечення правосуддя.

Поняття *«точність норм Закону»*, як і поняття *«точність»*, що широко використовується у теорії пізнання (у філософії), включає в себе гносеологічний, логічний, лінгвістичний і прагматичний аспекти (рівні). У своєму поєднанні вони можуть свідчити про точність (або навпаки про неточність) правових норм і, відповідно, про ступінь досконалості Закону як об'єктивну характеристику його якості. У свою чергу, ці показники та вимоги досить суттєво впливають на техніку законотворення і на вирішення низки важливих проблем у законотворенні, у тому числі й при розробленні та вдосконаленні законодавства про експертне забезпечення правосуддя.

Порівняльний аналіз чинного законодавства, що регулює судово-експертну діяльність, та запропонованих на сьогодні низки законопроектів свідчить про те, що вищезазначені вимоги щодо точності та ефективності правових норм законодавства про експертне забезпечення правосуддя не завжди дотримуються, а в більшості випадків суттєво порушуються. Так, нерідко терміни, за допомогою яких описуються окремі поняття, мають певні хиби і можуть тлумачитися неоднозначно. Наприклад, Проект Закону № 8223 «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів» від 03.04.2018 містять низку положень, які протирічать один одному, в межах одного законопроекту. Зокрема, в ч. 3 ст. 1 Проекту № 8223 міститься визначення терміну «експерт» («експерт – особа, якій відповідно до вимог чинного законодавства доручено проведення судової експертизи»), а в ч. 16 тієї ж статті надано інше визначення того самого терміну («судовий експерт – особа, яка відповідає встановленим цим законом та іншими нормативно-правовими актами вимогам, пройшла спеціальну професійну підготовку, здала кваліфікаційний іспит та внесена до Єдиного реєстру судових експертів України»). Тобто, в ч. 3 ст. 1 Проекту № 8223 законотворці запропонували особам, які мають спеціальні знання, вільний доступ до професії експерта, а в ч. 16 тієї ж статті обмежили доступ до професії експерта особам, які не пройшли спеціальну професійну підготовку, не здали кваліфікаційний іспит та не внесені до Єдиного реєстру судових експертів України. Такі ж проблеми є у Проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури проведення експертиз № 8249 від 06.04.2018, що потребує ретельного аналізу.

У законопроектах та у чинному законодавстві нерідко поряд з формально визначеними поняттями застосовуються доволі часто й оціночні поняття. Обсяг та зміст таких понять розкриваються і уточнюються лише по відношенню до конкретного факту, внаслідок оціночно-пізнавальної діяльності суб'єкта, який застосовує норму права. Причому в основі висновку про відповідність конкретного факту даному оціночному поняттю лежить не тільки урахування обставин (фактів) об'єктивного характеру, але певною мірою і внутрішнє переконання (розсуд) особи, яка застосовує закон, внут-

рішнє переконання слідчого, суді та ін. Тому включення оціночних понять у норми Закону України «Про експертне забезпечення правосуддя» ускладнює їх розуміння і застосування, і отже, має бути обмежене.

З урахуванням сучасних тенденцій розвитку судової експертології та криміналістики щодо єдиного визначення та конкретизації понять, які вживаються у даній галузі, існує нагальна потреба в однозначному термінологічному визначенні понятійного апарату базового Закону. Потребують систематизації та конкретизації права і обов'язки судового експерта, що характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, так і правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз та професійного судового експерта, що не є працівником такої установи.

З часу прийняття Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 року пройшло майже 26 років. Практика його застосування показала з одного боку, важливість встановлених ним положень, з іншого – недосконалість та необхідність удосконалення, що зумовило необхідність внесення суттєвих змін (вересень 2004 р.) були внесені істотні зміни, які позитивно позначилися на практиці його застосування. Найменування та зміст чинного Закону не відповідає вимогам гносеологічним, логічним, лінгвістичним та прагматичним. У преамбулі Закону зазначено: «Цей закон визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності ...», хоча його назва – «Про судову експертизу». Зрозуміло, що різниця у поняттях «судова експертиза» і «судово-експертна діяльність» досить суттєві, тому Закон повинен мати назву «Про судово-експертну діяльність» або «Про експертне забезпечення правосуддя».

У загальних положеннях Закону потрібно обов'язково роз'яснити зміст основних термінів, що складають основу судово-експертної діяльності. Обов'язковим є роз'яснення термінів: «спеціальні знання», «судово-експертна діяльність», «державна судово-експертна діяльність», «судова експертиза». Також, на нашу думку, потрібно надати визначення понять: «судово-експертний заклад»; «керівник судово-експертного закладу»; «предмет, об'єкти судової експертизи»; «одноособова», «комісійна», «комплексна», «первинна», «повторна», «додаткова» експертизи; «зразки для дослідження». Визначення термінів не повинно дублюватися з КПК України та іншими законодавчими актами.

Крім цього, одним із напрямів удосконалення законодавчо-нормативної бази щодо регулювання судово-експертної діяльності в Україні є конкретизація норм щодо міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи, а саме: правил проведення різних видів судових експертиз за дорученням відповідного органу (особи) іншої країни, порядку залучення іноземних фахівців до спільного проведення експертиз, напрямів міжнародної наукової співпраці у сфері судової експертизи та ін.

Для удосконалення організації судово-експертної діяльності важливого значення набуває необхідність визначення оптимального навантаження

на експерта, адже спостерігається постійне збільшення навантаження судових експертів при незмінному підході до штатного розпису. Необхідно також закріпити «рівність сторін» (обвинувачення і захисту) у кримінальному провадженні, повернути їм право самостійно залучати обраного ними найбільш кваліфікованого експерта, у тому числі й приватного, та легалізувати в кримінальному процесі проведення альтернативних експертиз, у тому числі криміналістичних. Це наблизить законодавство України до законодавства країн-членів Євросоюзу, дозволить реалізувати принцип змагальності сторін у судочинстві, сприятиме підвищенню якості та наукового рівня експертних висновків в конкурентних умовах.

Таким чином, в умовах сьогодення перспективи судової реформи у значній мірі залежать від ефективності провадження державної політики щодо належного забезпечення судово-експертної діяльності. Насьогодні цей напрямок потребує удосконалення та реформування з урахуванням міжнародних стандартів та сучасних досягнень науки та техніки у цій царині знань.

TESTING OF DRUGS IN THE IMPLEMENTATION OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS

*Georgian Medical News. 2020. № 1. P. 165–169.
(coauthorship this O. Shevchuk, N. Matyukhina,
D. Zatenatskyi, O. Chub)*

In modern conditions, in the implementation of customs control of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors when they are crossed the customs border, the issues resolved by experts should ensure compliance with the law. In 2018, the expert subdivisions of the customs authorities received 11,624 requests for research, samples (trial item) of about 34,726 were also examined. In order to identify substances which are prohibited or restricted to cross through the customs border of Ukraine, 2,441 samples were examined, and in 1035 (42, 4) cases such goods were identified [5]. During 2013, expert subdivisions of the customs authorities of Ukraine examined over 2,000 samples for the presence of controlled substances, where narcotic, psychotropic substances, or precursors were revealed in a half of them. Besides this, 10 new synthetic and natural origin of psychotropic combinations were identified exactly in 2013 for the first time. In general, during 2008–2015 55 types of new psychoactive combinations were identified by customs laboratory specialists [24].

Certain aspects of customs expertise in cases of violation of customs rules have already been studied in the scientific literature [1,4,6,8], but the legal issues

of running expert examinations of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and also precursors for the customs purpose were not the subject of study by researchers in modern conditions, so that indicates the relevance of this study.

The basis of this study is an interdisciplinary method to the analysis of legal problems of the examination of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in the implementation of customs control using comparative legal, methods of analysis and synthesis, dialectical and systemic methods.

Articles 2, 13 of the Law of Ukraine «On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors» [21] and Article 197 of the Customs Code of Ukraine [9] indicate that narcotic drugs, including plants, and psychotropic substances included in lists No. 1, No. 2 and No. 3 of the Table I List of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors [14] according to certain codes (for example, 1211.1301, 2806, etc.) of the Ukrainian classification of goods of foreign economic activity are prohibited for import, export and transit through the customs territory of Ukraine [12]. Import and export of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors is carried out by enterprises in case of obtaining permission for each individual operation, which is issued by the State Service of Ukraine on Medicinal Products and Narcotic Drugs Control. Issuance of permission is carried out in coordination with the Security Service of Ukraine [18]. Based on the provisions of this regulatory legal act, the following types of permits can be distinguished: 1) for the one-time importation into Ukraine of unregistered such medicinal products; 2) for import into Ukraine for registration of samples of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors; 3) the importation as a humanitarian aid of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors; and also for 4) their export 5) and transit. The customs authorities at the specified permission put a mark on the delivery of each batch of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors. [18]. Importation into the territory of Ukraine (export from the territory of Ukraine) or transit through the territory of Ukraine of such medicinal products is carried out only through customs, determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine [15].

Drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors when crossing through the customs border of Ukraine are subject to customs control and clearance. Customs control is a set of measures implemented to ensure compliance with the provisions of the Customs Code of Ukraine, laws and other regulatory acts on state customs, international agreements of Ukraine, concluded in accordance with the law (clause 24, Article 4) [9]. The main rules of the Customs Code of Ukraine, defining customs control, are set out in Section 11 «Customs Control» (Articles 318–363), and (Chapter 50 (Articles 356–357) is devoted to customs expertise implementing during customs control.

One of the activities of the State Customs Service of Ukraine is the organization and implementation of customs examinations in the customs service

and its territorial entities (p.64 article 4) [16]. Examination of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors should be referred to the method of customs control. This is confirmed by the fact that the Customs Code of Ukraine does not include customs expertise into the forms of customs control, which are provided for in Article 336 of this Code [9], in the legal literature also expertise refers to the method of customs control [7, p.42].

In the process of customs control of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, if it is necessary to apply special knowledge, specialists and experts can be involved, in accordance with Article 327 of the Customs Code of Ukraine. This article of the law regulates the issues of reimbursement of expenses related to the participation of specialists or experts in the implementation of customs control [9]. It is also indicated that the choice of a specialist or expert is carried out by the head of the Entity of Revenues and Fees or his deputy with consultation with the head of the enterprise or institution where the specialist or expert works. It should be noted that the Entity of Revenues and Fees is included in the central executive entity that provides the formation and implements the state tax and customs policy (State Customs Service of Ukraine), customs and customs posts (clause 34–1 of article 4) (hereinafter – customs organisations) [9]. In accordance with the provisions of Art. 502 of the Labor Code of Ukraine, an expert can be a person who has the necessary knowledge to provide the relevant conclusion and has the right: 1) to get access to the case materials relating to the subject matter of the examination; 2) to file petitions for the provision of additional information if necessary for the provision of conclusions [9]. It should be noted that the customs examination of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors imported into the customs territory of Ukraine is carried out in the following cases: 1) in cases of violation of customs rules in order to clarify issues arising and obtain evidence necessary for consideration these cases; 2) under customs control and customs clearance [13].

The definitions «narcotic drugs» and «psychotropic drugs» are not defined at the legislative level, although these concepts are often used in regulatory acts to refer to a «special» variety (separate category) of pharmaceutical products [23]. The Law of Ukraine «On Medicinal Products» states that narcotic medicinal products are medicinal products which, in accordance with the legislation, are classified as narcotic [20]. It therefore requires the resolution of the distinction between «narcotic drugs» (art. 1) [14,21], «Narcotic drugs»; [20–22] and «narcotic (psychotropic) drugs», because the basic definitions should be clear and unambiguous. When distinguishing the above categories, it seems more appropriate to use the common for these concepts of the construction «drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors». We propose to introduce the concept of this definition in Art. 1 of the Law of Ukraine «On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors» [21].

In order to clarify the essence of the definition «examination of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors» in

the field of customs, let us present the scientists' points of view on the term «examination» in a general sense. The Customs Code of Ukraine does not define the term «customs examination». Only in Article 515, the Customs Code of Ukraine determines that examination is appointed if, in order to clarify issues arising in the case of violation of customs rules, there is a need for special knowledge in certain branches of science, technology, art, religion and like that. The specified examination is not a forensic examination [9].

In the legal literature, the concept of «examination» is a special type of scientific research that is carried out by experts in order to obtain a reliable, qualified and independent opinion necessary for making a reasoned decision on problematic or controversial issues arising in various fields of human activity [11]. Other researchers interpret this definition as research, testing, analytical research, quantitative or qualitative assessment by a highly qualified specialist, institution or organization of a particular subject, requiring special knowledge in the relevant field of public activity, the results of which are recorded in the form of an expert opinion. [3,]. There are also opinions of scholars in the legal literature that «customs examination» is a special scientific study carried out by an expert in order to solve problems in the field of customs [1], or it is considered in two aspects: on the first, it is the action of state employees (customs experts), in accordance with the norms of current legislation based on the implementation of their official duties; The second aspect is a scientific activity, the purpose of which is to provide a reasonable conclusion regarding the object of research in accordance with the request of customs authorities [8] From our point of view, the legal combination «customs examination of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors» should be understood as a special scientific and practical research carried out by an expert to solve problems in the field of customs regarding the medicinal drugs arising in the case of violation of the requirements of customs legislation.

In relation to medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, an expert may be a person who has high qualifications, special knowledge, has experience in the relevant field of activity; speaking fluently Ukrainian, has a higher pharmaceutical, chemical, biological, technical or other education (depending on the specifics of the issues, are considered and solved), while people with an academic title and academic degree are given preference (paragraph 3.1) [19]. If there are some reasons, various examinations of such medicines(drugs) can be prescribed, such as forensic pharmacological, agrotechnical, forensic biological, chemical-technological, medico-narcological, forensic psychiatric, etc. [2,10]. The purpose of the examination of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors is to obtain a scientifically based, properly procedural expert opinion of the facts identified by it, which, together with other sources of evidence, will be assessed by a customs official or court.

The approximate scheme of customs examination of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors when moving them across the customs border of Ukraine, in our opinion, should look like this:

Stage 6. Preparation of expert conclusions on the results of research. In the conclusion of the results of the examination the following must be indicated: the place and date of the examination; by whom and on the basis of which document the examination was carried out; questions asked to the expert; objects of research; information and documents provided by the expert; the content and results of the examination with an indication of their execution; evaluation of results, examination itself, conclusions and their justification. In the case of research of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors in the implementation of customs control and customs clearance, the conclusion is drawn up in two copies [17]. The expert makes a conclusion in writing on his own behalf. The essence of his research and the rationale for answering the questions posed are presented in the conclusion. The expert's opinion is not mandatory for the customs official; in the case of this person's disagreement with the expert's conclusion, a justification for such disagreement must be provided [9].

Stage 7. Sending of the conclusion of the customs laboratory according to the results of the examination. The conclusion of the expert of the customs laboratory is delivered to the customs authority, with a mandatory mark in the register of findings issued on the requests for the examination of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors, by mail or other means of information technology [17].

Conclusion. Examination of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors is an important part of their customs control and customs clearance. The purpose of this examination is to obtain a scientifically grounded, properly procedural expert opinion on the facts that it has identified, which, together with other sources of evidence, will be assessed by a customs official or court. Examination of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors is not a forensic examination, and it can be attributed to a special class of examinations, since it has the characteristic features inherent only in it: subject, tasks, objects, and research methods. The procedure for the appointment and execution of customs examinations of drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors must comply with international requirements, including international standards (methods) of implementation of expert research.

REFERENCES:

1. Брачук А. О. Митні експертизи: поняття характеристика та види. URL.file://C:/Users/1722/Downloads/ Ms_2015_3_11%20(7).pdf
2. Діяльність прокурора з протидії порушенням законодавства у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: наук.-практ. посібн./ за. заг. ред. В. А. Занфірова. К.: Нац. акад. прокуратури; Істина, 2012. – 246 с.
3. Додін Є. В. Особливості проведення експертизи з деяких видів митних справ/ Митна справа. 2004. № 3. С. 3–9.

4. Дорофеева Л. М. Проблемні питання правового забезпечення та організації здійснення експертиз у митній справі http://www.par.in.ua/3_2017/38.pdf
5. Звіт роботи Департаменту податкових та митних експертиз ДФС. URL http://sfs.gov.ua/data/material/000/287/372382/Zv_t_DPME_DFS_pro_vikonannya_planu_roboti_u_2018.pdf
6. Карпенко Г. А. Організаційно-правовий механізм митних експертиз URL. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9201/Karpenko%20LP-20186.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
7. Колпаков А. Ф. Экспертиза как метод таможенного контроля // Таможенная политика на Дальнем Востоке. 2013. № 4 (65). С. 42–51.
8. Мельник О. Г. Хмаренко В. С. Митна експертиза: сутність, призначення та види. URL. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntu_2012_22
9. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р № 4495-VI. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
10. Настільна книга слідчого: наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів. (2-ге вид., перероб. і доп.) / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.]. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. 728 с.
11. Основы таможенного дела: учебник / под общ. ред В. Г. Драганова. М.: ОАО «Экономика», 1998. С.229. 687 с.
12. Переліки товарів (з кодами УКТ ЗЕД), на переміщення яких через митний кордон України у відповідному напрямку встановлено заборону. URL. <http://sfs.gov.ua/baneryi/mitne-oformlennya/subektam-zed/zaboroni-ta-obmejennya-pri-peremischenni/>
13. Положення про Департамент податкових та митних експертиз ДФС: наказ ДФС від 01.10.2014 № 154. URL. <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/struktura/spetsializovan-departament/spetsializovana-laboratoriya/diyalnist/normativna-baza/72806.html>
14. Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: пост. КМ України від 06.05.2000 р, № 770 // Офіц. вісн. України. 2000. № 19. Ст. 789.
15. Про затвердження Переліку пунктів пропуску через митний кордон України, через які дозволяється переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: пост. КМ України від 25.12.2002 р. № 1950 // Офіц. вісн. України. 2003. № 52. Ст. 2371
16. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова КМ України від 6.03.2019 р. № 227. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF>
17. Про затвердження Порядку взаємодії структурних підрозділів та територіальних органів Державної фіскальної служби України із Спеціалізованою лабораторією з питань експертизи та досліджень ДФС під час проведення досліджень (аналізів, експертиз), Нормативів взяття проб (зразків) товарів для проведення дослідження (експертизи), форм акта про взяття проб (зразків) товарів та висновку: наказ Міністерства фінансів України 02.12.2016 р. № 1058. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1693-16>

18. Про затвердження Порядку видачі дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: постанова КМ України від 3.02.1997 р. № 146. URL. <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/146-97-%D0%BF>
19. Про затвердження Порядку залучення експертів, експертних організацій для розгляду і вирішення питань, що належать до повноважень Державної служби лікарських засобів і виробів медичного призначення: наказ МОЗ України від 11.02.2004 № 79 // Офіційний вісник України. 2004. № 8. Ст. 506. С. 228.
20. Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р., № 123/96 // Відом. Верхов. Ради України. 1996. № 22. Ст. 86.
21. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р., № 60/95 – ВР // Відом. Верхов. Ради України. 1995. № 10. Ст. 60.
22. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: розпорядж. КМ України від 28.08.2013 р., № 735-р // Офіц. вісн. України. 2013. № 76. Ст. 2829.
23. Станкевич О. О. Щодо співвідношення понять «наркотичні лікарські засоби», «психотропні лікарські засоби» та «фальсифіковані лікарські засоби» URL. <http://www.apdp.in.ua/v79/20.pdf>
24. Экспертная деятельность в таможенной и налоговой сферах. URL. <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/6609>

SUMMARY. The purpose of the study is to analyze certain aspects of the legal regulation of the examination of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors in the field of customs. To achieve this goal, we analyzed the number of customs examinations carried out, new narcotic compounds identified for the first time. An analysis of the understanding of the definition «examination» and «customs examination» in the scientific literature. Two directions of the implementation of expert examinations of medicines containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors in the field of customs were identified, its concept was defined. It is proposed to attribute the investigative examination to the methods of customs control. It was found out that this examination is not a forensic examination, and it can be attributed to a special class of examinations, since it has characteristic features inherent only in it: subject, tasks, objects, and research methods. Seven stages of the implementation of expert examinations of medicinal products containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors during customs control are highlighted and their procedural order is analyzed.

Keywords: customs examination, drugs containing narcotic drugs, psychotropic substances, or precursors, customs control, customs control methods.

Розділ 9

**РОЛЬ ВІДОМИХ
УЧЕНИХ-КРИМІНАЛІСТІВ
У РОЗВИТКУ
КРИМІНАЛІСТИКИ
ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ М. С. БОКАРІУСА НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ

Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матеріали міжнародно-правової конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження Заслуженого професора М. С. Бокаріуса (м. Харків, 24 квітня 2019 р.). Х.: Право, 2019. С. 9–11.

Сучасна криміналістика та судова медицина – це результат довгого та складного історичного шляху, вагомий внесок в який зробив Заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус, один із видатних науковців Харківської школи судових медиків та криміналістів, наукова спадщина якого у подальшому стала фундаментом для становлення й розвитку криміналістичної та судово-медичної науки в Україні. Новаторські наукові розробки М. С. Бокаріуса, його видатна постать та унікальна особистість стали цілою епохою у вітчизняній криміналістиці, судовій медицині та судовій експертизі.

31 березня 2019 року виповнюється 150 років від дня народження знаного вченого, судового медика, криміналіста, судового експерта, педагога і основоположника судової медицини та криміналістики в Україні – Заслуженого професора М. С. Бокаріуса. У зв'язку з цим, слушним є твердження професора Р. С. Белкіна про те, що Микола Сергійович Бокаріус (1869–1931 рр.), будучи одним із «піонерів науки», відіграв важливу роль у поширенні криміналістичних та судово-медичних знань серед практичних працівників, по праву є одним із фундаторів судової медицини та криміналістики [1, с. 25–32]. Враховуючи величезний внесок науковця у розвиток криміналістичної науки професор М. М. Гродзинський зазначав, що непотрібно доводити, який зв'язок існує між судовою медициною та криміналістикою, але не буде зайвим нагадати, що такий зв'язок встановив Микола Сергійович Бокаріус [2, с. 46].

Видатний вчений, судовий медик, криміналіст, судовий експерт, славетний педагог, мудрий учитель та наставник пройшов не простий, проте яскравий та цікавий життєвий шлях, поєднуючи любов до людей і життя, високий професіоналізм, наукову принциповість, педагогічну майстерність, чудові організаторські здібності та безліч інших позитивних якостей та талантів Учителя.

Микола Сергійович Бокаріус народився 31 березня 1869 року в Одесі у родині викладача й вихователя Рішельєвської чоловічої гімназії. Під час навчання гімназії він виявляв схильність до педагогічної роботи – будучи завідуючим фізичним кабінетом гімназії, він займався підготовкою приладдя для уроків фізики. Після закінчення гімназії в 1890 р. Микола Сергійович вступає на медичний факультет Харківського університету. Після закінчення університету в 1895 р. він був обраний на посаду позаштатного ординатора факультетської хірургічної клініки, де займався патогістологічними дослідженнями. У 1897 р. стає помічником прозектора, а потім прозектором кафедри судової медицини Харківського університету.

У науковій біографії Миколи Сергійовича Бокаріуса, як талановитого вченого, важливим здобутком став успішний захист докторської дисертації «Кристаллы Флоранса, их химическая природа и судебно-медицинское значение». Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю у 1902 р. блискуче захистити докторську дисертацію, й з 1903 р. Микола Сергійович Бокаріус – приват-доцент, а з 1910 р. – професор, завідувач кафедри судової медицини. З цього часу й до дня його смерті – 23 грудня 1931 року – науково-педагогічна діяльність М. С. Бокаріуса пов'язана із кафедрою судової медицини Харківського університету.

Варто зазначити, що у своїх наукових роботах і практичній діяльності Микола Сергійович завжди прагнув поєднати судовомедичні та криміналістичні знання, надавав великого значення криміналістиці й судовій експертизі у практиці розслідування окремих видів злочинів, акцентував увагу на необхідності ознайомлення практичних працівників із сучасними досягненнями науки і техніки, розробляв та запроваджував у практику новітні методи дослідження речових доказів.

Наукова, судово-експертна та педагогічна діяльність Миколи Сергійовича Бокаріуса суттєво вплинула на виникнення, становлення та розвиток вітчизняної криміналістики та судової медицини. Заслужений професор М. С. Бокаріус є засновником та фундатором криміналістичного напрямку в судовій медицині, серед яких особливе місце займають судово-медичні, а також криміналістичні дослідження і експертизи речових доказів [2; 3; 6, с. 17–19; 8].

Сама ідея нагальної потреби розроблення криміналістичного напрямку в розвитку судово-медичної науки та практики виникла у Миколи Сергійовича Бокаріуса ще з перших днів зайняття ним науковою та практичною діяльністю. Для досягнення цієї мети у 1923 р. він відкриває Харківський кабінет науково-судової експертизи, згодом реорганізований в Науково-дослідний інститут судових експертиз, і до своєї смерті Микола Сергійович є його директором. У 1931 р. цій установі було присвоєно ім'я Заслуженого професора М. С. Бокаріуса.

Ця ідея стала наріжним каменем практично усіх його наукових досліджень і метою практичної діяльності. Звичайно, для успішного застосуван-

ня наукових методів у розслідуванні злочинів й підвищення якості та ефективності роботи експертних установ виникла необхідність у науково-методичному забезпеченні такої діяльності, тобто була потрібна спеціальна література. Досвід науково-педагогічної та практичної експертної роботи, накопичений проф. М. С. Бокаріусом, став основою для його суттєвого внеску у вирішені окреслених проблем та розв'язанні завдань, які постали перед судово-медичною та криміналістичною наукою. Звичайно, успішно вирішити їх міг проф. М. С. Бокаріус, за активної участі та підтримці науковців та практиків, однодумців учителя.

У цей період проф. М. С. Бокаріусом пише та видає низку наукових праць з означеної проблематики, серед них монографії, підручники, науково-практичні посібники, альбоми, керівництва та ін. Більшість із цих робіт мають практичну спрямованість й призначені безпосередньо для практичних працівників, судово-медичних експертів, юристів, працівників правоохоронних органів, органів дізнання та суду тощо.

Відомий факт, що із 1906 по 1910 рр. Микола Сергійович викладав студентам курс мікроскопічних та мікрохімічних досліджень речових доказів. У 1910 р. виходить із друку перше його керівництво «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств» [3], яке було першим у вітчизняній літературі монографічним дослідженням за даною темою й протягом багатьох років залишалося єдиним у цій галузі знань та користувалось заслуженим успіхом серед фахівців.

У 1915 р. вийшла у світ фундаментальна наукова праця «Судебная медицина в изложении для юристов», що містить близько 800 сторінок. Видано також практичні посібники «Справочный подручный альбом для работников уголовного розыска и милиции при составлении словесного портрета» (1924) і «Контурные изображения частей тела человека для приложения к протоколам судебно-медицинских вскрытий» (1930). У своїх працях Микола Сергійович подає результати досліджень щодо механізму ушкоджень кісток черепа тупими предметами, вогнепальних ушкоджень кісток черепа, пошкоджень на одязі трупа та папілярних візерунків підошов ніг, основні положення методики порівняльного дослідження куль і гільз та акцентує увагу на необхідності проведення наукових досліджень для судово-експертної практики. Він розроблював нові методики дослідження речових доказів.

Особливої уваги заслуговує робота проф. М. С. Бокаріуса «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании» (1925), яка стала настільною книгою декількох поколінь всіх, хто має відношення до розслідування злочинів та протидії злочинності. Положення, які висвітлюються у роботі й на сьогодні є актуальними та цінними для практичних працівників та науковців. Рекомендації, які викладені проф. М. С. Бокаріусом, і сьогодні суттєво впливають на формування тактики проведення огляду під час розслідування вбивств та інших злочинів, можуть врахувати-

ся пр розроблені тактичних прийомів провадження огляду з урахуванням ситуацій цієї слідчої (розшукової) дії.

У 1929 р. виходить новий доповнений посібник «Первоначальный наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его», а в кінці 1930 р. – остання робота Миколи Сергійовича «Судебная медицина для медиков и юристов» в 2-х частинах загальним обсягом близько 900 сторінок. Зазначені роботи були другою та третьою книгами задуманого Миколою Сергійовичем Бокаріусом п'ятитомного видання «Настольное руководство к освоению научной техники в расследовании преступлений».

Вивчення та аналіз наукових праць проф. М. С. Бокаріуса свідчить про вагомий внесок видатного вченого у розвиток не тільки судової медицини та судової експертизи, але й про вплив наукових ідей науковця-новатора на розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих криміналістичних теорій, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів [10, с.33–34]. Цей неповний перелік основних питань показує спрямованість його наукових інтересів на розроблення найважливіших розділів криміналістики та судової експертизи. З ім'ям Миколи Сергійовича Бокаріуса пов'язані найяскравіші сторінки становлення й розвитку криміналістики, судової експертизи та судової медицини в Україні й далеко за її межами.

Важливими є наукові розробки проф. М. С. Бокаріуса методологічних та практичних засад криміналістичної методики окремих видів злочинів, спрямованих на удосконалення судово-слідчої діяльності та оптимізацію розслідування окремих видів злочинів, зокрема, методики розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи. Серед наукових праць, присвячених дослідженню зазначених наукових проблем, слід назвати роботу В. П. Колмакова, у якій проведено ретельний аналіз питань методики розслідування злочинів проти життя у працях залуженого професора М. С. Бокаріуса [5, с. 17–19], вплив наукових ідей на науковця на розвиток цього важливого розділу криміналістики.

Микола Сергійович Бокаріус – видатний судовий медик і криміналіст, засновник Харківського кабінету науковосудової експертизи й фундатор криміналістичного напрямку в судовій медицині, зробив величезний внесок у розвиток експертного потенціалу Харківського Науково-дослідного інституту судових експертиз [9], який названо на честь М. С. Бокаріуса, створив харківську наукову школу криміналістів та судових медиків, які гідно продовжують справу Великого Учителя [7; 8; 9].

Наукові розробки Миколи Сергійовича Бокаріуса й на сьогодні не втратили актуальності та своєї цінності, залишаючись затребуваними науковцями, практиками, судовим експертами, працівниками правоохоронних органів, суддями тощо. Теоретичні положення, викладені в його наукових працях як одного із фундаторів судової медицини, криміналістики та судової експертизи, мають практичну значущість й сьогодні допомагають практичним

працівникам успішно боротися із злочинністю і суттєво впливають на подальший розвиток сучасної криміналістики. Сьогодні з повною впевненістю можна говорити про наукову школу професора М. С. Бокаріуса, учні якої гідно продовжують справу свого учителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної судової медицини, криміналістики та судової експертизи.

Література:

1. *Белкин Р. С.* История отечественной криминалистики. – М. : НОРМА, 1999. – 496 с.
2. *Бокариус Н. Н.* Работа засл. проф. Н. С. Бокариус в области исследования вещественных доказательств // Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти засл. проф. Н. С. Бокариус, 23–26 декабря 1956 г. – Х., 1956. – С. 10–11.
3. *Бокариус Н. С.* Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств: опыт руководства для врачей, студентов и фармацевтов / Н. С. Бокариус. – Х., 1910. – 209 с.
4. К биографии заслуженного профессора Н. С. Бокариуса: [по материалам воспоминаний]. Х., 1948. С. 46. – (Рукопись / ХНИИСЭ).
5. *Колмаков В. П.* Вопросы методики расследования преступлений против жизни в трудах засл. проф. Н. С. Бокариуса // Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти засл. проф. Н. С. Бокариуса. 23–26 декабря 1956 года. Х. 1956. С. 11–13
6. *Лакиза Б. С.* Вклад Н. С. Бокариуса в становление судебно-медицинской экспертизы вещественных доказательств // «Бокариусовські читання»: матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. судових медиків і криміналістів, присвяч. 75-річ. з дня смерті Засл. проф. М. С. Бокариуса (Харків) 8–9 груд. 2006 р. Х. С. 17–19.
7. *Лесовой В. Н., Ольховский В. А., Бондаренко В. В.* Научные труды заслуженного профессора Н. С. Бокариуса – незабываемый вклад в развитие отечественной судебной медицины // Бокариусовські читання: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу» (м. Харків, 10–11 вересня 2009 року). Х.: ТОВ «Оберіг» 2009. С. 15–30.
8. *Сапожников Ю. С.* Заслуженный профессор Николай Сергеевич Бокариус, как основоположник криминалистического направления в судебной медицине // Сборник рефератов докладов расширенной научной конференции, посвященной 25-й годовщине со дня смерти засл. проф. Н. С. Бокариуса, 23–26 декабря 1956 г. Х., 1956. – С. 6–8.
9. *Цымбал М. А., Симакова-Ефремян Э. Б., Дереча А. Н.* Роль профессора Н. С. Бокариуса в развитии судебной экспертизы и криминалистики // Теорія та практика судової експертизи та криміналістики. 2009. Вип. 9. С. 566–574.

10. *Шенітько В. Ю.* Вчений судовий медик та криміналіст заслужений професор Микола Сергійович Бокаріус // Бокаріусовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу», Харків, 10–11 вересня 2009 р. – Х., 2009. – С. 33–34.

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ Л. Ю. АРОЦКЕРА НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ароцкерівські читання : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народження видат. вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25 трав. 2017 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. Харків : Право, 2017. С. 7–9.

У сучасній криміналістиці розробка та вивчення проблем тактичних операцій судового провадження на сьогодні становить один із перспективних напрямків теорії тактичних операцій, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення. Обґрунтування необхідності розроблення та застосування тактичних операцій під час судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень, в першу чергу, пов'язано із науковими розробками Л. Ю. Ароцкера [1]. До того ж, запровадження нового КПК України суттєво змінило не тільки специфіку застосування тактичних операцій, а й можливості їх поширення не тільки на досудове розслідування, а й судове провадження. Так, у ч. 3 ст. 333 КПК передбачено застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження. Зокрема, у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії.

Певний науковий інтерес являють собою пропозиції окремих науковців стосовно виокремлення та дослідження тактичних операцій та комбінацій у судовому провадженні. Так, на думку С. Б. Россинського тактична комбінація – це визначена сукупність тактичних прийомів, слідчих і *судових дій*,

яка має за мету вирішення конкретного завдання попереднього розслідування або судового розгляду й обумовлена цією метою і слідчою ситуацією. Включення судових дій до числа елементів, які складають тактичну комбінацію, науковець мотивує такими причинами: а) процесуальне розмежування слідчих і судових дій, які викликають і криміналістичну їх диференціацію; б) розширення кола суб'єктів здійснення тактичної комбінації, до числа яких можна віднести суд і суддю; в) можливість її реалізації не лише на попередньому слідстві, а й у суді [6, с.19–20].

На наш погляд, розширюючи сферу застосування тактичних комбінацій і операцій, вводячи до числа суб'єктів їх здійснення суд, можемо вести мову про *тактичні комбінації й операції у судовому провадженні*. Слушним є твердження С. Ю. Якушина, що стосовно стадії судового слідства прикладом практичної реалізації складної тактичної комбінації може служити обрання судом (і сторонами) оптимальних тактичних прийомів і лінії поведінки з учасниками слідства в умовах конфліктної ситуації, (наприклад, при відмові від дачі показань, при неправдивих свідченнях, самообмові тощо). Вирішенню подібних ситуацій може послужити застосування комплексу судових, організаційно-технічних, розшукових дій і заходів, що охоплює: а) початковий судовий допит осіб, які дають узгоджені і правдиві свідчення; б) виїзд складу суду на місце події; в) проведення судового огляду; г) пред'явлення для огляду речових доказів; д) проведення впізнання у суді; є) застосування (за необхідності) дисциплінуючих засобів до порушників порядку в залі судового засідання та ін. [7, с. 50].

Певною новелою та наукову зацікавленість являють собою пропозиції окремих науковців стосовно виокремлення та дослідження тактичних завдань у судовому провадженні [1, 4]. У цьому відношенні О. С. Князьков зазначає, що у судовому розгляді, як і на стадії досудового розслідування, жорстка класифікація тактичних завдань можлива лише на основі системного взаємозв'язку певного виду тактичних завдань і судово-слідчої ситуації, що вимагає її оптимізації шляхом прийняття відповідних тактичних рішень і застосування операційних тактичних засобів певного виду [2, с. 27–28].

Разом з тим, аналіз робіт, присвячених проблемам тактико-криміналістичного забезпечення судового розгляду, показує, що висвітлення питань тактичних завдань судового провадження обмежується лише їх найменуванням. Так, А. Ю. Корчагін вказує, що загальні тактичні завдання державного обвинувача полягають у ефективному дослідженні представлених доказів, в прагненні до створення умов для всебічного, об'єктивного та повного дослідження доказів, у своєчасному виявленні і нейтралізації спроб помилкового спростування, фальсифікації, підміни доказів, в заповненні в суді неповноти досудового розслідування, у протидії спробам підсудного ухилитися від кримінальної відповідальності [5, с.133]. Очевидно, що такий підхід до формулювання тактичних завдань об'єктивно вимагає подальшого розкриття їх змісту та деталізації.

На наш погляд, тактичні завдання у судовому розгляді ситуаційно обумовлені, витікають з обставин, що підлягають встановленню, спрямовані на розв'язання проміжної мети судового провадження, вирішення якої потребує застосування тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій). Завдання досудового розслідування і судового розгляду насамперед відрізняються цільовою спрямованістю. Якщо у першому випадку це, передусім, формування (виявлення, фіксація й за свідчення) доказів, то для судового розгляду здебільшого, дослідження (перевірка й оцінка) доказів, зібраних у досудовому провадженні, а також нових доказів, представлених суду [3, с.17]. Варто виокремлювати тактичні завдання, що потребують свого вирішення суддею, прокурором-державним обвинувачем, захисником. Враховуючи вищевикладене, заслуговує на увагу дослідження тактичних завдань з врахуванням стадійності кримінального провадження. Зокрема за цією підставою можна виокремити тактичні завдання: а) досудового розслідування; б) судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину.

Тактичні завдання судового провадження, зокрема: забезпечення перевірки показань обвинуваченого; забезпечення перевірки самообмови обвинуваченого; забезпечення перевірки показань свідка; забезпечення перевірки показань потерпілого; забезпечення захисту доказів; забезпечення захисту свідків; забезпечення захисту потерпілих; забезпечення огляду документів в судді та ін. Виходячи з цього можна виокремити такі тактичні операції судового провадження: «Перевірка показань обвинуваченого», «Перевірка самообмови обвинуваченого», «Перевірка показань свідка», «Перевірка показань потерпілого», «Захист доказів», «Захист свідків», «Захист потерпілих», «Документ» та інші.

Для прикладу можна розглянути тактичну операцію судового провадження «Перевірка алібі обвинуваченого». Обвинувачений Д., відмовившись від колишніх показань, заявив алібі. Прокурор при допиті докладно з'ясував, у якому місці знаходився підсудний у день злочину, з якою метою, що робив, кого бачив. Потім з метою перевірки зазначених обставин заявив клопотання перед судом викликати до суду названих підсудним свідків, витребувати документи, що підтверджують його перебування в конкретний день у зазначеному місці. Допитані свідки показань підсудного не підтвердили, на підприємстві ніяких документів, які підтверджують його перебування в зазначений день на робочому місці, не було. Переконавшись у тому, що всі його заяви ретельно перевіряються і спростовуються, Д. повернувся до колишніх правдивих показань.

У судовому провадженні була проведена тактична операція «Перевірка алібі обвинуваченого». Модель структури цієї тактичної операції може включати такі елементи: *Тактичне завдання* – забезпечення перевірки алібі обвинуваченого. *Мета* – підтвердження або спростування алібі обвинува-

ченого. *Учасники* – суддя, прокурор-обвинувач, потерпілий, захисник, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки алібі обвинуваченого. *Засоби тактичної операції*: допит обвинуваченого Д., який заявив алібі; допит осіб, на яких посилається заявник або які за обставинами справи можуть підтвердити або спростувати алібі; допит свідків, які можуть підтвердити факт знайомства суб'єкта алібі з особою, яка це алібі підтверджує, а й можливо факт знаходження заявника у цієї особи; витребування документів, що підтверджують перебування суб'єкта алібі в конкретний день у зазначеному місці; одночасний допит декількох учасників кримінального провадження стосовно виявлених розбіжностей; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (333 КПК України) та ін.

Таким чином, під тактичною операцією судового провадження слід розуміти систему судових, організаційно-технічних та інших дій, обумовлених судовою ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання у ході судового розгляду. Такі завдання ситуаційно обумовлені, впливають з обставин, що підлягають встановленню, спрямовані на розв'язання проміжної мети судового провадження, вирішення якої потребує застосування тактичних засобів. Відповідно до окремих тактичних завдань судового провадження розробляються відповідні тактичні операції.

Література:

1. Ароцкер А. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве: монография. – М. : Юрид. лит-ра, 1964. – 223 с.
2. Князьков А. С. Тактическая задача как элемент поисково-познавательной деятельности субъектов доказывания по уголовному делу // Вестн. Томск. гос. ун-та, 2011. -№ 2. – С.12–31.
3. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – К., 2010. -39с.
4. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: наук.-практ. посібник. – Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. – 428 с.
5. Корчагин А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... д-ра юрид. наук. – Краснодар, 2008. 355 с.
6. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: учеб. пособ. для вузов / под ред. В. Н. Григорьева. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 99 с.
7. Якушин, С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие. – Казань: Казан. ун-т, 2010. – 178 с.

САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ – УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, УЧИТЕЛЬ, ЗАСНОВНИК НАУКОВОЇ ШКОЛИ У КРИМІНАЛІСТИЦІ

З нагоди 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтевського: круглий стіл, присвяч. 100-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 30 жовтня 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 17–19.

Становлення та розвиток криміналістики тісно пов'язані з ім'ям видатного науковця-криміналіста, професора, доктора юридичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України – Михайла Васильовича Салтевського.

Професор Салтевський М. В. є одним із фундаторів криміналістичної науки, новатором і генератором наукових ідей. Варто зауважити, що немає такого розділу у криміналістиці, де б Михайло Васильович не зробив свій вагомий науковий внесок у його формування, подальший розвиток та удосконалення окремих положень та концепцій. У зв'язку з цим, слушним є твердження Р. С. Белкіна (1999 р.) про те, що М. В. Салтевський безперечно є одним з провідних криміналістів України, але й криміналістика держав пострадянського простору з повним правом може вважати його своїм, враховуючи величезний внесок науковця для розвитку нашої спільної науки.

Сучасна криміналістика – це результат довгого та складного історичного шляху наукових пошуків, вагомий внесок в який зробив професор Салтевський М. В., один із видатних науковців Харківської школи криміналістів, наукова спадщина якого у подальшому стала фундаментом для становлення та розвитку криміналістики в Україні та далеко за її межами.

У науковій біографії Михайла Васильовича Салтевського, як молодого вченого, першим здобутком стала дисертаційна робота «Криминалистическое исследование замков и пломб в судебной экспертизе» (Харків, 1956 р.). Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю під керівництвом видатного вітчизняного криміналіста В. П. Колмакова у 1956 році блискуче захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

У криміналістиці у 60–70-ті роки особливий науковий інтерес набувають наукові дослідження загальних і окремих питань теорії криміналістичної ідентифікації. Саме цій проблематиці М. В. Салтевський спеціально присв'ячує свою докторську дисертацію «Теоретические основы установ-

лення групової приналежності в судовій експертизі (методологічні та правові проблеми)» (Харків, 1969 р.), яку він успішно захистив у 1970 році. Дисертацію і низку робіт М. В. Салтевського, присвячених дослідженню теорії криміналістичної ідентифікації, слід віднести до наукових досліджень, які мають загальнотеоретичне та методологічне значення для криміналістики.

Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток окремих галузей криміналістичної техніки, зокрема, судової фотографії, одорології, судової акустики, слідознавства. Він розробив прийоми вимірювальної фотозйомки, стояв у джерел зародження криміналістичної одорології та фоноскопії, розвивав нові методи дослідження доказів, криміналістичного дослідження електронних документів, комп'ютерних засобів, нових інформаційних технологій у криміналістиці, здійснював дослідження інструментальної детекції вербальної інформації у судовій практиці та ін.

Істотними є напрацювання М. В. Салтевського у криміналістичній тактиці, зокрема, розробці діяльнісного підходу у тактиці проведення окремих слідчих дій, дослідженні тактичних засобів слідчої діяльності, її етичних засад. Важливими є наукові розробки професора Салтевського М. В. проблем криміналістичної методики окремих видів злочинів, спрямованих на удосконалення та оптимізацію судово-слідчої діяльності.

Професор Салтевський М. В. видає низку підручників, у яких узагальнено більше ніж піввіковий власний досвід як практичної, так і наукової діяльності автора, що дало змогу викласти нові погляди на сутність криміналістики як навчальної дисципліни (1996, 1997, 1999, 2001, 2005). У цих роботах простежується перехід від традиційного висвітлення сутності змісту криміналістики до інформаційно-діяльнісного. Белкін Р. С. підручник «Криміналістика в сучасному викладі юристів (1997 р.) називає «оригінальною роботою» у криміналістиці.

М. В. Салтевський велике значення приділяв підготовці науково-педагогічних кадрів, вихованню молодих науковців. Під його керівництвом захищено 5 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. З повною підставою можна говорити про наукову школу професора М. В. Салтевського, учні якої продовжують справу свого учителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної криміналістики та судової експертизи.

Михайло Васильович Салтевський є одним із організаторів криміналістичної науки в Україні, видатний учений минулого століття і наукової сучасності, діапазон та коло професійних, наукових інтересів якого були надзвичайно широкими. Творча спадщина професора М. В. Салтевського велика та значуща. Його наукові праці добре знають і високо цінують не тільки вчені-криміналісти, а й практичні працівники. Він є автором понад 280 наукових праць, у тому числі автор і співавтор декількох десятків

монографій, підручників і навчальних посібників з криміналістики. Добротний і міцний фундамент, закладений М. В. Салтевським у науковій спадщині, і сьогодні допомагає в розвитку сучасної криміналістики.

Михайло Васильович був видатним, талановитим науковцем-криміналістом, але водночас він був і чудовим практиком, експертом, дослідником, блискучим експериментатором, раціоналізатором та винахідником.

Салтевський Михайло Васильович – УЧИТЕЛЬ багатьох поколінь юристів-практиків і науковців, генератор наукових ідей, відомий, талановитий учений, безмежно відданий КРИМІНАЛІСТИЦІ. Я пишаюся тим, що будучи аспірантом, пройшов школу молодого вченого у Михайла Васильовича Салтевського, і під його керівництвом у січні 1999 року захистив кандидатську дисертацію. Михайло Васильович повністю віддавав свої знання, уміння, досвід своїм учням. Зерно добра та любові до науки, закладене Михайлом Васильовичем, зростає у наукових працях його учнів.

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА М. В. САЛТЕВСЬКОГО НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Теорія та практика суд. експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. / ред. кол.: М. А. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. Х.: Право, 2017. Вип. 17. С. 426–438.

Розглянуто життєвий шлях, наукову, викладацьку, судово-експертну та громадську діяльність загальновідомого в Україні, так і за кордоном професора М. В. Салтевського, видатного ученого минулого століття й наукової сучасності. Досліджено вплив його наукових ідей на розвиток криміналістики та судової експертизи. Висвітлено діяльність відомого науковця як одного із фундаторів вітчизняної криміналістичної науки, засновника наукової школи в криміналістиці, прослідковано широту діапазону та коло його професійних, наукових інтересів як геніальталановитого дослідника, новатора й генератора наукових ідей. Досліджено його вагомий внесок у розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих криміналістичних теорій, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Проаналізовано наукові праці вченого і його вплив на становлення й розвиток сучасної криміналістики та судової експертизи.

Ключові слова: криміналістична наука, судова експертиза, професор М. В. Салтевський, один із засновників наукової школи в криміналістиці, криміналістична акустика.

8 листопада 2017 року виповнюється 100 років від дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, провідного фахівця у галузі криміналістики та судової експертизи Михайла Васильовича Салтевського.

Професор М. В. Салтевський є одним із фундаторів криміналістичної науки, новатором і генератором наукових ідей. Становлення та розвиток криміналістики в Україні й колишньому СРСР тісно пов'язані з ім'ям видатного науковця-криміналіста – М. В. Салтевського. Варто зауважити, що немає такого розділу у криміналістиці, де б Михайло Васильович не зробив свій вагомий науковий внесок у його формування, подальший розвиток та удосконалення окремих положень та концепцій. У зв'язку з цим, слушним є твердження патріарха криміналістики Р. С. Белкіна про те, що М. В. Салтевський безперечно є одним з провідних криміналістів України, але й криміналістика держав пострадянського простору з повним правом може вважати його своїм, враховуючи величезний внесок науковця для розвитку нашої спільної криміналістичної науки¹.

Видатний вчений-криміналіст, славетний педагог, мудрий учитель і наставник, прекрасна людина і надійний друг пройшов непростий, проте яскравий та цікавий життєвий шлях, поєднуючи любов до родини, людей і життя, наукову принциповість, професіоналізм, педагогічну майстерність високого рівня та безліч інших талантів і якостей. Можна пригадати слова Йоганна Вольфганга фон Гете, що спогади про чудових людей породжують у нас дух роздумів. Вони виникають перед нами, як заповіді усіх поколінь.

М. В. Салтевський народився 8 листопада 1917 р. у селі Григор'ївка Новосибірської області. Після закінчення школи він поступив і закінчив медичний технікум у м. Томськ. У 1936 р. поступив на фізико-математичний факультет Томського державного педагогічного інституту, який успішно закінчив в 1940 р. З цього часу Михайло Васильович Салтевський розпочав свою викладацьку діяльність і до війни працював у середній школі учителем фізики та математики.

У червні 1942 р. Михайло Васильович пішов добровольцем у Сибірський військовий округ рядовим 104-го Запасного стрілецького полку 39-ї Запасної бригади. У липні 1942 р. старший сержант М. В. Салтевський був направлений на фронт командиром відділення артилерійської розвідки 91-го Окремого артилерійсько-кулеметного батальйону 16-го укріпного району під Ленінградом, де особисто брав участь в обороні цього легендарного міста. Михайло Васильович у складі Ленінградського, 2-го та 1-го Білоруських фронтів як командир відділення розвідки бере участь у проведенні ряду

¹ Див.: Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – С. 377.

бойових операцій, у форсуванні рік Нарва, Вісла, Одер. М. В. Салтевський М. В. безпосередньо брав участь у звільненні Варшави, штурмував Берлін. Такий бойовий шлях старшого сержанта М. В. Салтевського – від Ленінграда до Берліна.

Михайло Васильович Салтевський нагороджений 14 державними нагородами, у тому числі орденами «Червона зірка», «Вітчизняна війна II ступеня», «За мужність», а також медалями «За відвагу», «За оборону Ленінграда», «За звільнення Варшави», «За взяття Берліну», «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями у зв'язку з Перемогою у Великій Вітчизняній війні.

Після війни колишній розвідник, фронтовик М. В. Салтевський приїздить у Харків і обирає новий шлях свого життя, присвячує себе відповідальній і важкій роботі судового експерта, пройшовши шлях від наукового співробітника до завідувача лабораторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса. У 1948 р. Салтевський М. В. поступив і в 1951 р. закінчив Харківський юридичний інститут. Близько десяти років він очолював у ХНДІСЕ відділ фото-фізичних досліджень, є автором багатьох винаходів. За час роботи в інституті М. В. Салтевський особисто проводив особливо складні судові експертизи, безпосередньо брав участь в оглядах місць подій, слідчих експериментах, судових засіданнях, успішно суміщував наукову, навчально-методичну та експертну роботу, надавав допомогу практичним працівникам.

Першим важливим кроком у науковій біографії молодого вченого М. В. Салтевського стала дисертаційна робота «Криминалистическое исследование замков и пломб в судебной экспертизе» (Харків, 1956). Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю під керівництвом видатного вітчизняного криміналіста В. П. Колмакова у 1956 році блискуче захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук¹, і у 1957 р. йому було уже присвоєно звання старшого наукового співробітника.

З 1962 по 1971 роки науково-педагогічна діяльність М. В. Салтевського пов'язана з кафедрою криміналістики Харківського юридичного інституту, де він працював доцентом (1962 р.), виконував обов'язки завідуючого кафедрою (1965 р.), працював професором кафедри криміналістики. У 1970 р. успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы)»². З 1971 по 1979 роки – завідувач кафедри криміналістики

¹ Див.: Салтевский М. В. Криминалистическая экспертиза замков и пломб: автореф. дис. канд. юрид. наук / М. В. Салтевский. – Харьков, 1956. – 13 с.

² Див.: Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы): автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза / М. В. Салтевский. – Харьков, 1969. – 40 с.

Київської вищої школи МВС СРСР, а з 1979 по 1988 роки Михайло Васильович продовжив працювати на цій же кафедрі професором. Салтевському М. В. було присвоєно звання полковника внутрішньої служби Міністерства внутрішніх справ СРСР.

З 1988 по 1996 роки Михайло Васильович Салтевський працював професором кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту (нині Національний юридичного університету імені Ярослава Мудрого). У 1996 році він очолював лабораторію «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі із злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. У 1998 р. М. В. Салтевському було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». З 2003 р. по 2006 р. Михайло Васильович – професор кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ України (м. Харків), а з 2006 р. по 2009 р. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського економіко-правового університету.

Відповідальне ставлення до своїх обов'язків, суворі внутрішня дисципліна, напружена творча діяльність допомогли М. В. Салтевському, від природи обдарованій людині, стати видатним ученим, присвятивши своє життя науково-педагогічній та практичній діяльності, інтереси якого були звернені до вирішення важливих наукових проблем криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу.

Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих криміналістичних теорій, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Цей неповний перелік основних питань показує спрямованість його наукових інтересів на розроблення найважливіших розділів криміналістики та судової експертизи. М. В. Салтевський є одним із фундаторів вітчизняної криміналістичної науки. З його ім'ям пов'язані найяскравіші сторінки становлення й розвитку криміналістики в Україні та далеко за її межами.

У криміналістиці особливий науковий інтерес у 60–70-ті роки набувають наукові дослідження загальних і окремих питань теорії криміналістичної ідентифікації. Саме цій проблематиці М. В. Салтевський спеціально присвячує свою докторську дисертацію «Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы)». Актуальність такого напряму наукових досліджень у той час була очевидною і обумовлювалась декількома чинниками. По-перше, теорія криміналістичної ідентифікації історично стала першою окремою криміналістичною теорією, яка виступала не як сума окремих теоретичних побудов, а як систематизоване знання, як упорядкована система понять. Така систематизація відкривала перспективи подальших наукових досліджень. По-друге, у міру формування цієї теорії ставала дедалі очевиднішою її важлива методологічна роль у криміналістиці та її практична зна-

чуність¹. Сутність ідентифікації М. В. Салтевський розглядає у світлі теорії інформації, вказуючи, що вона полягає у встановленні тотожності шляхом збирання й оцінки інформації, кількість і якість якої є мірою надійності ідентифікації. Він доводить що криміналістична ідентифікація – це специфічний метод, що дозволяє виконувати вузькі ідентифікаційні завдання, сутність яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму². Тому докторську дисертацію М. В. Салтевського і низку робіт, присвячених дослідженню теорії криміналістичної ідентифікації, слід віднести до наукових досліджень, які мають загально-теоретичне та методологічне значення для криміналістики.

У зв'язку зі значним зростанням теоретичних досліджень з криміналістики і розширенням використання її досягнень в боротьбі зі злочинністю у 60–70-ті роки назріла необхідність більш глибокого дослідження природи, предмета, системи та інших вихідних положень криміналістичної науки. Значний внесок у вирішення таких складних наукових завдань було зроблено професором М. В. Салтевським. Починаючи з 1970 р., Михайло Васильович підготував і видав цикл робіт, присвячених дослідженню комплексу проблем сучасної методології і теорії криміналістики, у яких М. В. Салтевський з позицій методології науки та теорії наукознавства, з урахуванням результатів аналізу великої кількості літературних джерел вітчизняних і зарубіжних авторів, а також спираючись на дані судово-слідчої практики, зробив суттєвий внесок у розробку цілісної концепції загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій³.

¹ Див.: Салтевський М. В. Объекты идентификации и установления групповой принадлежности // Криминалистика и судебная экспертиза / М. В. Салтевский. – К., 1965. – Вып. 2. – С. 92–98.

² Див.: Салтевський М. В. Идентификация и информация / М. В. Салтевский // Правоведение. – 1965. – № 3. – С. 84–90.

³ Див.: Салтевський М. В. О некоторых методологических проблемах науки криминалистики / М. В. Салтевский // Труды Киевской высшей школы МВД СССР. – 1972. – Вып. 6. – С. 202–212; Салтевський М. В. Методологические проблемы измерения в доказывании / М. В. Салтевский // Материалы теоретич. конф. по итогам научно-исследовательской работы профессорско-преподавательского состава за 1972 г. / Киев. высш. шк. МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского. – К., 1973. – С. 93–102; Салтевський М. В. Основы общей теории советской криминалистики // Методологические основы науки криминалистики. Криминалистическая техника: учеб. пособие / В. Г. Лукашевич, Н. К. Кузьменко, М. В. Салтевский и др. / под ред. М. В. Салтевского; Киев. высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского. – К., 1985. – С. 9–11; Салтевський М. В. Предмет, система и задачи советской криминалистики. Криминалистика в системе научного знания // Методологические основы науки криминалистики. Криминалистическая техника / М. В. Салтевский: учеб. пособие; Киев. высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского. – К., 1985. – С. 5–9; Салтевський М. В. Методологические основы науки криминалистики // Специализированный курс криминалистики: учеб. для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования / В. П. Бахин, Р. С. Белкин, П. Д. Биленчук и др.; отв. ред. М. В. Салтевский; Киев. высш. шк. им. Ф. Э. Дзержинского. – К., 1987. – С. 18–39; Салтевський М. В. Методологічні засади криміналістики / М. В. Салтевський // Криміналістика (у сучасному викладі): підруч. для вищих навч. закл. – К.: Кондор, 2005. – С. 14–54.

Наукові праці професора М. В. Салтевського, його найважливіші висновки про загальну теорію криміналістики та окремі криміналістичні теорії, завдання, принципи, закони, методи, систематики та інших основоположних категоріях криміналістичного наукового знання, суттєво уточнили уявлення про предмет криміналістики і відкрили ряд нових напрямків в її розвитку.

Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток окремих галузей криміналістичної техніки, зокрема, судової фотографії, одорології, судової акустики, слідознавства, у цих напрямках наукових досліджень Михайло Васильович, безперечно, був піонером серед вітчизняних криміналістів. Він розробив прийоми вимірювальної фотозйомки, стояв у джерел зародження криміналістичної одорології та фоноскопії, розвивав нові методики дослідження доказів, криміналістичного дослідження електронних документів, комп'ютерних засобів, нових інформаційних технологій у криміналістиці¹ та ін. Серед наукових праць в означених наукових напрямках слід назвати такі: «Измерительная фотосъемка в следственной практике» (1975); «Криминалистическая одорология. Работа с запаховыми следами» (1976); «Следы человека и приемы использования их для получения информации техническими средствами на предварительном следствии» (1980); «Криминалистическая идентификация диктора по характеристикам речевого сигнала» (1984); «Судебно-фонетическая экспертиза и ее современные возможности» (1990); «Звуковые следы – новое средство доказывания по уголовным делам» (1990); «Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений» (1991) (у співавт.); «Запаховые следы в следственной практике» (1991); «Криминалистическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности» (1993) (у співавт.); «Судова акустична експертиза: поняття, об'єкти, підготовка матеріалів» (1998); «Проблемы метрологического обеспечения криминалистического исследования магнитных сигналограмм» (1999); «Криміналістична фотографія та видеозапис: (основи методики викладання)» (2007) (у співавт.) та інші. Ці наукові напрями конкретизовані та розвинуті у кандидатських і докторських дисертаціях його учнів.

Особливу увагу професор М. В. Салтевський приділяв дослідженням новітніх перспективних напрямків криміналістичної техніки, судової експертизи, теорії доказів у кримінально-процесуальному та інформаційно-праві, комп'ютерної інформації («Осмотр компьютерных средств на месте происшествия» (1999); «Основи методики розслідування злочинів скоєних з використанням ЕОМ» (2000); «Информационные отношения и проблемы их правового регулирования» (2002), «Электронные документы

¹ Див.: Салтевський М. В. Проблеми інструментальної детекції вербальної інформації в судовій експертизі / М. В. Салтевський // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2009. – Т. 22 (61). – № 2. – С. 307–312.

в сучасній теорії доказальства» (2003), актуальним проблемам дослідження інструментальної детекції вербальної інформації у судовій практиці («Проблеми інструментальної детекції вербальної інформації» (2008) та ін.

Професор М. В. Салтевський видає низку підручників, у яких узагальнено більше ніж як піввіковий досвід практичної, так і наукової діяльності автора і дало змогу викласти нові погляди на сутність криміналістики як навчальної дисципліни («Криміналістика в сучасному викладі» (1997); «Криміналістика», Ч.1. (1999); «Криміналістика», Ч.2.(2001); «Криміналістика (у сучасному викладі)» (2005) та ін. У цих роботах та деяких інших спостерігається перехід від традиційного висвітлення сутності змісту криміналістики до інформаційно-діяльнісного, за яким події, явища й процеси розглядаються з позиції того, як усе виникло, розвивалося, відобразилося в матеріальному середовищі, які джерела інформації сформувалися, і як діяти необхідно професіоналові при запобіганні, виявленні, розкритті й розслідуванні сучасних злочинів у сформованому інформаційному полі. Інформаційно-діяльнісний підхід пронизує усі роботи і це правильний науковий шлях, тому що він є найбільш наближеним до реалій життя, тобто цією моделлю зроблений ще один значний крок до зближення теорії і практики, що саме по собі має важливе значення. Р. С. Белкін підручник професора М. В. Салтевського «Криміналістика в сучасному викладі» (1997) називає «оригінальною роботою у криміналістиці»¹.

Певний науковий інтерес мають пропозиції професора М. В. Салтевського щодо розширення рамок традиційної системи науки криміналістики і введення в її систему нових елементів. Як зазначає Михайло Васильович, останнім часом спостерігається тенденція зростання обсягу сучасних криміналістичних знань, тому із розвитком науки удосконалюється й її система. Крім цього, аналіз накопичених сучасною криміналістикою знань показав, що функції, які вона виконує, не вміщуються в рамки традиційної системи. З огляду на це, М. В. Салтевський до основних розділів системи – методології науки криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, пропонує ввести новий самостійний елемент – криміналістичне слідознавство. На його думку, це розділ криміналістики, у якому досліджуються сліди-відображення, механізм їх утворення, методи і засоби виявлення, фіксації, дослідження і використання в розкритті злочинів. Слідознавство досліджує усі сліди-відображення, які утворюються внаслідок усіх форм взаємозв'язку (психічного, механічного, хімічного, фізичного і біологічного) матеріальних тіл живої та неживої природи. Тому слідознавство включає трасологію як вчення про слідоутворення тільки слідів-відображень, котрі копіюють зовнішню форму і побудову твердого взаємодіючого об'єкта. Структуру слідознавства, на думку М. В. Салтев-

¹ Див.: Белкин Р. С. История отечественной криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – С. 377.

ського, становлять вчення про сліди: джерела криміналістичної інформації, механізм слідоутворення, сліди людини – зовнішності, рук, ніг, шкірного покриву, обличчя, зубів, звукового мовлення, рухових навиків, слідів пам'яті – суб'єктивних образів, сліди засобів вчинення злочину; вчення про документалістику – ознаки та властивості письма людини і машинопису, їх дослідження і використання в розкритті злочинів¹.

Заслуговує на увагу при дослідженні системи криміналістики й інший підхід науковця, пов'язаний із більш поглибленою деталізацією та розширенням елементів такої системи. Так, М. В. Салтевський вказував, що сучасний розвиток криміналістики та інформаційно-діяльнісний підхід дозволяють уявити систему науки криміналістики у вигляді шести блоків (розділів, частин): 1) методологічні основи криміналістики; 2) механізм вчинення злочину і виникнення криміналістичної інформації; 3) джерела криміналістичної інформації; 4) засоби і методи збирання та подання криміналістичної інформації при розслідуванні злочинів; 5) криміналістична тактика; 6) криміналістична методика розслідування окремих на них видів злочинів².

Істотними є напрацювання М. В. Салтевського у криміналістичній тактиці, зокрема, дослідження тактичних засобів слідчої діяльності, розробка тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, етичних засад тактики слідчих (розшукових) дій. Цій проблематиці присвячені такі праці як «К вопросу о содержании общих положений криминалистической тактики и методики расследования» (1976); «Этические аспекты тактики следственных действий» (1978); «Предварительное следствие: проблемы совершенствования тактических приемов и процессуальных форм собирания доказательственной информации» (1981); «Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике» (1984); «Значение версии специалиста в раскрытии квартирных краж по «горячим» следам» (1984) (у співавт.); «Учение о криминалистической версии и планировании» (1987); «Проблеми спілкування в криміналістичній тактиці» (1998); «Средства криминалистической тактики (методологический аспект)» (1998) та ін.

М. В. Салтевський низку робіт присвячує дослідженню тактичних операцій у системі засобів криміналістичної тактики. Так, на його думку тактична операція поряд з тактичною комбінацією є різновидами тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональну сторону комплексних засобів криміналістичної тактики. Тактична комбінація і тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних

¹ Див.: Салтевський М. В. Криміналістика : підручник / М. В. Салтевський : у 2 ч. Ч. 1. -Х. : Консум, Основа, 1999. –С. 9–11.

² Див.: Салтевський М. В. Криминалистика: в современном изложении юристов / М. В. Салтевский: учеб.-практ. пособие. – Х.: Рубикон, 1996. – С. 21–30.

і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на чисто зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі певних критеріїв. На його думку, операція і комбінація – це специфічні системи пізнавальних засобів криміналістичної тактики, що мають цільову впорядкованість для вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування. Окрім цього, тактична операція і тактична комбінація характеризуються однаковою властивістю цілісності, тобто повне досягнення мети можливе тільки при реалізації функцій всіх елементів системи¹. Проте пізніше він зазначав, що тактична операція є сукупністю різнорідних тактичних засобів: слідчих, оперативних та організаційних, об'єднаних єдиною метою вирішення тактичного завдання. Відмінність цих засобів полягає у складності елементів. У тактичній операції елементами є слідчі дії, оперативно-розшукові процедури, організаційні заходи, тобто різнопорядкові тактичні засоби. Структура тактичної комбінації охоплює систему однопорядкових заходів, в основному прийомів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. У зв'язку із цим тактична або оперативна комбінація реалізується в ході однієї слідчої дії чи оперативного заходу. Тактична комбінація має просту структуру, а тактична операція передбачає багатоходові операції, дії, прийоми і здійснюється в ході кількох слідчих дій².

Вивчення та аналіз наукових праць вченого свідить про те, що розробка та дослідження проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій професором М. В. Салтевським суттєво вплинули на формування концептуальних основ тактичних операцій у криміналістиці, зокрема, на розробку окремої криміналістичної теорії тактичних операцій.

Важливими є наукові розробки професора М. В. Салтевського, присвячені проблемам формування та реалізації криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів, спрямованих на удосконалення та оптимізацію судово-слідчої діяльності. Серед наукових праць із зазначеної проблематики слід назвати такі: «Расследование хулиганства» (1988); «Рэкет как способ совершения преступлений» (1993); «Типичные следственные ситуации при расследовании преступлений нарушений правил охраны окружающей природной среды» (1994); «Экологические преступления: квалификация и методика расследования» (1994) (у співавт.); «Комп'ютерна злочинність кримінально-правові, криміналістичні та дидактичні проблеми» (1995); «Правові та тактичні аспекти використання технічних засобів у практиці розслідування деяких видів вбивств» (1998); «Проблема представления вербальной информации техническими средствами при расследовании экономических преступлений» (1999); «Основи методики розслідування

¹ Див.: Салтевський М. В. Криміналістика / М. В. Салтевський: підручник: у 2 ч. Ч. 2. – Х. : Консум, 2001. – С. 78–84.

² Див.: Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) / М. В. Салтевський : підручник. – К.: Кондор, 2005. – С. 305–308.

злочинів скоєних з використанням ЕОМ» (2000); «Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно» (2000); «Криміналістична профілактика в наукових дослідженнях сучасної злочинності» (2001); «Ситуаційний підхід у методиці розслідування і профілактики корупції» (2002) та інші.

Окремо слід сказати про новаторський підхід професора М. В. Салтевського у криміналістичних дослідженнях, його певну схильність до введення у науковий обіг нової термінології у криміналістиці, зокрема, таких як «групофікація»¹, «слідова картина злочину»², «вербальні і невербальні слідчі дії»³, «криміналістична акустика»⁴, «криміналістична ольфактроніка», «криміналістична фоноскопія»⁵ та ін. При цьому М. В. Салтевський повністю підтримував позицію Р. С. Белкіна про застереження від захоплення окремих науковців прагненням до створення нових термінів і нехтуванням зваженим підходом до їх розробки. Він завжди враховував, що заміна існуючого терміна (термінів) є повною мірою виправданою лише в тому випадку, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, хоча і змінилось, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, враховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти⁶. Необхідно сказати, що М. В. Салтевський чітко дотримувався вищезазначених вимог і введення ним нових термінів у криміналістику була, як на нашу думку, була науково обгрунтованою і повною мірою виправданою.

М. В. Салтевський був членом редколегії, редактором збірників наукових праць, які видавались у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку,

¹ Див.: Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы) / М. В. Салтевский: автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза. – Харьков, 1969. – С. 14–15.

² Див.: Салтевский М. В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М. В. Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища шк., 1982. – Вып. 25. – С. 4.

³ Див.: Салтевский М. В. Классификация и общая характеристика следственных действий / М. В. Салтевский // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): учебник. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 228–234.

⁴ Див.: Салтевский М. В. Предмет, содержание и задачи криминалистической акустики / М. В. Салтевский, Ю. Ф. Жариков // Криминалистика и судебная экспертиза / М-во юстиции УССР; М-во внутр. дел УССР; Ин-т государства и права АН УССР. – К., 1988. – Вып. 37. – С. 118–124.

⁵ Див.: Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе сред. спец. юрид. образования): учебник. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 145.

⁶ Див.: Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Высш. шк. МВД СССР, 1970. – С. 63–64.

а також за межами України, керівником авторського колективу підручників «Криміналістика», відповідальним редактором міжвідомчого збірника «Криміналістика і судова експертиза», «Питання боротьби зі злочинністю», «Проблеми законності», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та ін.

М. В. Салтевський значну увагу приділяв підготовці науково-педагогічних кадрів, вихованню молодих науковців. Під його керівництвом захищено 5 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. З повною підставою можна говорити про наукову школу професора М. В. Салтевського, учні якої продовжують справу свого вчителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної криміналістики та судової експертизи. Добротний та міцний фундамент, закладений професором Салтевським Михайлом Васильовичем у науковій спадщині, завжди буде прикладом для наслідування, взірцем служіння науці, благородним ідеалам, сутєвим внеском у розвиток сучасної судової експертизи та криміналістики.

М. В. Васильович є одним із організаторів криміналістичної науки в Україні, видатним ученим минулого століття і наукової сучасності, діапазон та коло професійних, наукових інтересів якого були надзвичайно широкими. Творча спадщина професора М. В. Салтевського велика та значуща. Його наукові праці добре знають і високо цінують не тільки вчені-криміналісти, а й практичні працівники. Як учений, М. В. Салтевський був автором 3 винаходів, 9 раціоналізаторських пропозицій понад 300 наукових праць, у тому числі автором і співавтором декількох десятків монографій, підручників і навчальних посібників з криміналістики. Значний внесок М. В. Салтевського у розробці комплекта вимірювальних приборів, судово-метричного фотоапарату «ФСМ», методів ідентифікації по голосу, методики ідентифікації звукозаписуючих пристроїв. Ним була запропонована нова система навчального курсу криміналістики, розроблено основи криміналістичної дидактики, закладено основи криміналістичної акустики, ольфактроніки, фоноскопії та ін.

Наукові розробки праці Михайла Васильовича і насьогодні не втратили актуальності та своєї цінності, залишаючись затребуваними науковцями, практиками, судовим експертами, працівниками правоохоронних органів, судьями тощо. Теоретичні положення, викладені в його наукових працях як одного із фундаторів криміналістики, мають практичну значущість й сьогодні допомагають практичним працівникам успішно боротися із злочинністю і суттєво впливають на подальший розвиток сучасної криміналістики.

Низка поколінь науковців та практичних працівників пам'ятають М. В. Салтевського як талановитого вченого, вимогливого вчителя, принципову і доброзичливу людину. Його лекції з великим інтересом сприймалися студентською аудиторією, вирізнялися високою майстерністю, змістовністю, глибокими фундаментальними знаннями і водночас простотою і доступністю викладення, тісним зв'язком із судово-слідчою та експертною прак-

тикою, «живою» науковою мовою. Михайло Васильович був не тільки видатним ученим-криміналістом, але й прекрасним педагогом. Будучи за професією і покликанням учителем, він був цікавим оповідачем, блискучим лектором, уміло поєднував фундаментальні знання фізики, математики, криміналістики та величезний практичний досвід судового експерта із сучасними потребами практики у боротьбі із злочинністю.

Професору М. В. Салтевському були притаманні високі людські якості – інтелігентність, незвичайна тактовність, душевна широта, гострий гумор, життєлюбство, чуйність, доброзичливість, незмінно відзначалась його ерудиція та інтелект. Привітний, шляхетний, енергійний, безкорисливий, щирий, завжди усміхнений, він усіх вітав добрим словом, дарував частину своєї душі. Михайло Васильович Салтевський був видатним, талановитим науковцем-криміналістом, але водночас він був і чудовим практиком, експертом, дослідником, блискучим експериментатором, раціоналізатором та винахідником. М. В. Салтевський назавжди у пам'яті учнів залишається як великий Учитель та Людина, яка була віддана високим життєвим та науковим ідеалам. Вимогливість до себе, надзвичайна працездатність, високий професіоналізм, людяність і порядність сприяли набуттю ним авторитету серед широкої юридичної громадськості, вдячності його численних учнів.

М. В. Салтевський – УЧИТЕЛЬ багатьох поколінь юристів-практиків і науковців, генератор наукових ідей, відомий, талановитий учений, безмежно відданий КРИМІНАЛІСТИЦІ. Я пишаюся тим, що будучи аспірантом, пройшов школу молодого вченого у М. В. Салтевського, і під його керівництвом у січні 1999 року захистив кандидатську дисертацію. Михайло Васильович повністю віддавав свої знання, уміння, досвід своїм учням. Зерно добра та любові до науки, закладене М. В. Салтевським, зростає у наукових працях його учнів.

ВЛИЯНИЕ НАУЧНЫХ ИДЕЙ ПРОФЕССОРА М. В. САЛТЕВСЬКОГО НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ КРИМИНАЛИСТИКИ И СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Шевчук В. М.

Рассмотрено жизненный путь, научную, преподавательскую, судебно-экспертную и общественную деятельность общеизвестного в Украине и за рубежом профессора М. В. Салтевського, выдающегося ученого прошлого века и научной современности. Исследовано влияние его научных идей на развитие криминалистики и судебной экспертизы. Освещается деятельность известного ученого как одного из основателей отечественной криминалистической науки, основателя научной школы в криминалистике, прослеживается широта диапазона и круг профессиональных, научных интересов как гениального исследователя, новатора и генератора научных идей. Исследуется его значимый вклад в развитие общей теории криминалистики, теории криминалистической идентификации, частных криминалистических теорий, криминалистической техники, криминалистической

тактики и методики расследования отдельных видов преступлений. Анализируются научные работы ученого и его влияние на становление и развитие современной криминалистики и судебной экспертизы.

Ключевые слова: криминалистическая наука, судебная экспертиза, профессор М. В. Салтевський, один из основателей научной школы в криминалистике, криминалистическая акустика.

INFLUENCE OF SCIENTIFIC IDEAS OF PROFESSOR M. V. SALTIEVSKY ON DEVELOPMENT OF MODERN CRIMINALISTICS AND FORENSIC EXPERTISE

Shevchyuk V. M.

The article deals way of life, scientific, teaching, judicial-expert and public activity of the well-known in Ukraine and abroad professor M. V. Saltevsyky are considered, an outstanding scientist of the past century and scientific modernity. The influence of his scientific ideas on the development of criminalistics and forensic expertise is researched. The activity of a well-known scientist as one of the founders of the national criminalistics science, the founder of a scientific school in criminalistics science, is followed by the breadth of the range and the range of professional, scientific interests of a brilliant researcher, innovator and generator of scientific ideas. His significant contribution to the development of the general theory of criminalistics, the theory of criminalistics identification, certain criminalistic theories, criminalistics technology, criminalistics tactics and methods of investigation of certain types of crimes are researched. The scientific works of the scientist and his influence on the formation and development of modern criminalistics and forensic expertise are analyzed.

Key words: criminalistics science, forensic examination, professor M. V. Saltevsyky, founder of criminalistics science, scientific school in criminalistics science, criminalistics acoustic.

ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ ВИДАТНИХ КРИМІНАЛІСТІВ: САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

Криміналіст першодрукований: міжнародний науково-практичний юридичний журнал. № 14. 2017. Харків : Апостіль, 2017. С.102–110.

Салтевський Михайло Васильович – видатний криміналіст, один із фундаторів криміналістики, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, учасник Великої Вітчизняної війни, нагороджений 14 державними нагородами, полковник внутрішньої служби, заклад основи криміналістичної фотографії, акустики, ольфактроніки, фоноскопії,

розробив комплект вимірювальних приборів, судово-метричний фотоапарат «ФСМ», методи ідентифікації по голосу, методику ідентифікації звукозаписуючих пристроїв, розробив основи криміналістичної дидактики, запропонував нову систему навчального курсу криміналістики, розвив нові методики дослідження доказів, криміналістичного дослідження електронних документів, комп'ютерних засобів, автор понад 300 наукових праць, у тому числі, автор і співавтор декількох десятків монографій, підручників, навчальних посібників, 3 винаходів, 9 раціоналізаторських пропозицій.

Видатний криміналіст Михайло Васильович Салтевський народився 8 листопада 1917 р. у селі Григор'ївка Новосибірської області. Після закінчення школи він поступив і закінчив медичний технікум у м. Томськ. У 1936 р. поступив на фізико-математичний факультет Томського державного педагогічного інституту, який успішно закінчив в 1940 р. З цього часу Михайло Васильович Салтевський розпочав свою викладацьку діяльність і до війни працював у середній школі учителем фізики та математики.

У червні 1942 р. Михайло Васильович пішов добровольцем у Сибірський військовий округ рядовим 104-го Запасного стрілецького полку 39-ї Запасної бригади. У липні 1942 р. старший сержант Салтевський Михайло Васильович був направлений на фронт командиром відділення артилерійської розвідки 91-го Окремого артилерійсько-кулеметного батальйону 16-го укріпного району під Ленінградом, де особисто брав участь в обороні цього легендарного міста. Михайло Васильович у складі Ленінградського, 2-го та 1-го Білоруських фронтів як командир відділення розвідки бере участь у проведенні ряду бойових операцій, у форсуванні рік Нарва, Вісла, Одер. Салтевський М. В. безпосередньо брав участь у звільненні Варшави, штурмував Берлін. Такий бойовий шлях старшого сержанта Салтевського М. В. – від Ленінграда до Берліна.

М. В. Салтевський нагороджений 14 державними нагородами, у тому числі орденами «Червона зірка», «Вітчизняна війна II ступеня», «За мужність», а також медалями «За відвагу», «За оборону Ленінграда», «За звільнення Варшави», «За взяття Берліну», «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями у зв'язку з Перемогою у Великій Вітчизняній війні.

Після війни колишній розвідник, фронтовик Михайло Васильович Салтевський приїздить у Харків і обирає новий шлях свого життя, присвячує себе відповідальній і важкій роботі судового експерта, пройшовши шлях від наукового співробітника до завідувача лабораторії Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса. У 1948 р. М. В. Салтевський поступив і в 1951 р. закінчив Харківський юридичний інститут. Близько десяти років він очолював у ХНДІСЕ відділ фото-фізичних досліджень, є автором багатьох винаходів. За час роботи в інституті М. В. Салтевський особисто проводив особливо складні судові експертизи, безпосередньо брав участь в оглядах місць подій, слідчих експериментах, судових засіданнях, успішно суміщував на-

укову, навчально-методичну та експертну роботу, надавав допомогу практичним працівникам.

Першим важливим кроком у науковій біографії молодого вченого М. В. Салтевського стала дисертаційна робота «Криминалистическое исследование замков и пломб в судебной экспертизе» (Харків, 1956). Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю під керівництвом видатного вітчизняного криміналіста В. П. Колмакова у 1956 році блискуче захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, і у 1957 р. йому було уже присвоєно звання старшого наукового співробітника.

З 1962 по 1971 роки науково-педагогічна діяльність М. В. Салтевського пов'язана з кафедрою криміналістики Харківського юридичного інституту, де він працював доцентом (1962 р.), виконував обов'язки завідуючого кафедрою (1965 р.), працював професором кафедри криміналістики. У 1970 р. успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы)».

У криміналістиці особливий науковий інтерес у 60–70-ті роки набувають наукові дослідження загальних і окремих питань теорії криміналістичної ідентифікації. Саме цій проблематиці М. В. Салтевський спеціально присвячує свою докторську дисертацію. Актуальність такого напряму наукових досліджень у той час була очевидною і обумовлювалась декількома чинниками. По-перше, теорія криміналістичної ідентифікації історично стала першою окремою криміналістичною теорією, яка виступала не як сума окремих теоретичних побудов, а як систематизоване знання, як упорядкована система понять. Така систематизація відкривала перспективи подальших наукових досліджень. По-друге, у міру формування цієї теорії ставала дедалі очевиднішою її важлива методологічна роль у криміналістиці та її практична значущість. Сутність ідентифікації М. В. Салтевський розглядає у світлі теорії інформації, вказуючи, що вона полягає у встановленні тотожності шляхом збирання й оцінки інформації, кількість і якість якої є мірою надійності ідентифікації. Він доводить що криміналістична ідентифікація – це специфічний метод, що дозволяє виконувати вузькі ідентифікаційні завдання, сутність яких зводиться до встановлення тотожності конкретного об'єкта, що має стійку зовнішню форму. Тому докторську дисертацію М. В. Салтевського і низку робіт, присвячених дослідженню теорії криміналістичної ідентифікації, слід віднести до наукових досліджень, які мають загальнотеоретичне та методологічне значення для криміналістики.

З 1971 по 1979 роки – завідувач кафедри криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР, а з 1979 по 1988 роки Михайло Васильович продовжив працювати на цій же кафедрі професором. М. В. Салтевському було при-

своєно звання полковника внутрішньої служби Міністерства внутрішніх справ СРСР.

З 1988 по 1996 роки М. В. Салтевський працював професором кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту (нині Національний юридичний університету імені Ярослава Мудрого). У 1996 році він очолював лабораторію «Використання досягнень науки і техніки у боротьбі із злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. У 1998 р. М. В. Салтевському було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». З 2003 р. по 2006 р. Михайло Васильович – професор кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ України (м. Харків), а з 2006 р. по 2009 р. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського економіко-правового університету.

Михайло Васильович Салтевський помер 23 серпня 2009 року.

М. В. Салтевський є одним із фундаторів вітчизняної криміналістичної науки. З його ім'ям пов'язані найяскравіші сторінки становлення й розвитку криміналістики в Україні та далеко за її межами. Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих криміналістичних теорій, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та методики розслідування окремих видів злочинів. Цей неповний перелік основних питань показує спрямованість його наукових інтересів на розроблення найважливіших розділів криміналістики та судової експертизи.

М. В. Салтевський значну увагу приділяв підготовці науково-педагогічних кадрів, вихованню молодих науковців. Під його керівництвом захищено 5 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. З повною підставою можна говорити про наукову школу професора М. В. Салтевського, учні якої продовжують справу свого вчителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної криміналістики та судової експертизи. Добротний та міцний фундамент, закладений професором М. В. Салтевським у науковій спадщині, завжди буде прикладом для наслідування, взірцем служіння науці, благородним ідеалам, сутєвим внеском у розвиток сучасної судової експертизи та криміналістики.

Михайло Васильович Салтевський був членом редколегії, редактором збірників наукових праць, які видавались у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, а також за межами України, керівником авторських колективів підручників «Криміналістика», відповідальним редактором міжвідомчого збірника «Криміналістика і судова експертиза», «Питання боротьби зі злочинністю», «Проблеми законності», «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» та ін.

М. В. Салтевський є одним із організаторів криміналістичної науки в Україні, видатним ученим минулого століття і наукової сучасності, діапазон та коло професійних, наукових інтересів якого були надзвичайно

широкими. Творча спадщина професора М. В. Салтевського велика та значуща. Його наукові праці добре знають і високо цінують не тільки вчені-криміналісти, а й практичні працівники.

Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток окремих галузей криміналістичної техніки, зокрема, судової фотографії, одорології, судової акустики, слідознавства, у цих напрямках наукових досліджень Михайло Васильович, безперечно, був піонером серед вітчизняних криміналістів. Він розробив прийоми вимірювальної фотозйомки, стояв у джерел зародження криміналістичної одорології та фоноскопії, розвивав нові методики дослідження доказів, криміналістичного дослідження електронних документів, комп'ютерних засобів, нових інформаційних технологій у криміналістиці та ін. Серед наукових праць в означених наукових напрямках слід назвати такі: «Измерительная фотосъемка в следственной практике» (1975); «Криминалистическая одорология. Работа с запаховыми следами» (1976); «Следы человека и приемы использования их для получения информации техническими средствами на предварительном следствии» (1980); «Криминалистическая идентификация диктора по характеристикам речевого сигнала» (1984); «Судебно-фонетическая экспертиза и ее современные возможности» (1990); «Звуковые следы – новое средство доказывания по уголовным делам» (1990); «Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений» (1991) (у співавт.); «Запаховые следы в следственной практике» (1991); «Криминалистическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности» (1993) (у співавт.); «Судова акустична експертиза: поняття, об'єкти, підготовка матеріалів» (1998); «Проблемы метрологического обеспечения криминалистического исследования магнитных сигналов» (1999); «Криміналістична фотографія та відеозапис: (основи методики викладання)» (2007) (у співавт.) та інші. Ці наукові напрями були конкретизовані та розвинуті у кандидатських та докторських дисертаціях його учнів.

Особливу увагу професор М. В. Салтевський приділяв дослідженням новітніх перспективних напрямків криміналістичної техніки, судової експертизи, теорії доказів у кримінально-процесуальному та інформаційному праві, комп'ютерної інформації («Осмотр компьютерных средств на месте происшествия» (1999); «Основи методики розслідування злочинів скоєних з використанням ЕОМ» (2000); «Информационные отношения и проблемы их правового регулирования» (2002), «Электронные документы в современной теории доказательств» (2003), актуальним проблемам дослідження інструментальної детекції вербальної інформації у судовій практиці («Проблемы инструментальной детекции вербальной информации» (2008) та ін.

Істотними є напрацювання М. В. Салтевського у криміналістичній тактиці, зокрема, дослідження тактичних засобів слідчої діяльності, розробка

тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, етичних засад тактики слідчих (розшукових) дій. Цій проблематиці присвячені такі праці як «К вопросу о содержании общих положений криминалистической тактики и методики расследования» (1976); «Этические аспекты тактики следственных действий» (1978); «Предварительное следствие: проблемы совершенствования тактических приемов и процессуальных форм собирания доказательственной информации» (1981); «Проблемы классификации источников информации и следственных действий в криминалистической тактике» (1984); «Учение о криминалистической версии и планировании» (1987); «Проблеми спілкування в криміналістичній тактиці» (1998); «Средства криминалистической тактики (методологический аспект)» (1998) та ін.

Важливими є наукові розробки професора М. В. Салтевського, присвячені проблемам формування та реалізації криміналістичних методик розслідування окремих видів злочинів, спрямованих на удосконалення та оптимізацію судово-слідчої діяльності. Серед наукових праць із зазначеної проблематики слід назвати такі: «Расследование хулиганства» (1988); «Рэкет как способ совершения преступлений» (1993); «Типичные следственные ситуации при расследовании преступлений нарушений правил охраны окружающей природной среды» (1994); «Экологические преступления: квалификация и методика расследования» (1994) (у співавт.); «Комп'ютерна злочинність кримінально-правові, криміналістичні та дидактичні проблеми» (1995); «Проблема представления вербальной информации техническими средствами при расследовании экономических преступлений» (1999); «Основы методики расследования злочинів скоєних з використанням ЕОМ» (2000); «Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно» (2000); «Криміналістична профілактика в наукових дослідженнях сучасної злочинності» (2001); «Ситуаційний підхід у методиці розслідування і профілактики корупції» (2002) та інші.

Професор М. В. Салтевський видає низку підручників, у яких узагальнено більше ніж як піввіковий досвід практичної, так і наукової діяльності автора і дало змогу викласти нові погляди на сутність криміналістики як навчальної дисципліни («Криминалистика в современном изложении юристов» (1997); «Криміналістика», Ч.1. (1999); «Криміналістика», Ч.2.(2001); «Криміналістика (у сучасному викладі)» (2005) та ін. У цих роботах та деяких інших спостерігається перехід від традиційного висвітлення сутності змісту криміналістики до інформаційно-діяльнісного, за яким події, явища й процеси розглядаються з позиції того, як усе виникло, розвивалося, відобразилося в матеріальному середовищі, які джерела інформації сформувалися, і як діяти необхідно професіоналові при запобіганні, виявленні, розкритті й розслідуванні сучасних злочинів у сформованому інформаційному полі. Інформаційно-діяльнісний підхід пронизує усі роботи і це правильний науковий

шлях, тому що він є найбільш наближеним до реалій життя, тобто цією моделлю зроблений ще один значний крок до зближення теорії і практики, що саме по собі має важливе значення. Белкін Р. С. підручник професора М. В. Салтевського «Криміналістика в сучасному викладі юристів» (1997) називає «оригінальною роботою у криміналістиці».

Наукові розробки праці Михайла Васильовича Салтевського й на сьогодні не втратили актуальності та своєї цінності, залишаючись затребуваними науковцями, практиками, судовим експертами, працівниками правоохоронних органів, суддями тощо. Теоретичні положення, викладені в його наукових працях як одного із фундаторів криміналістики, мають практичну значущість й сьогодні допомагають практичним працівникам успішно боротися із злочинністю і суттєво впливають на подальший розвиток сучасної криміналістики.

До основних праць відомого криміналіста можна віднести: «Вопросы судебной фотографии» (1965), «Идентификация и установление групповой принадлежности» (1965), «Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика» (1973) (у співавт.), «Криміналістическая одорология» (1976); «Следы человека и приемы использования их для получения информации техническими средствами на предварительном следствии» (1980), «Специализированный курс криміналістики» (1987), «Судебно-фонетическая экспертиза и ее современные возможности» (1990), «Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений» (1991) (у співавт.), «Запаховые следы в следственной практике» (1991); «Криміналістическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности» (1993) (у співавт.), «Экологические преступления: квалификация и методика расследования» (1994) (у співавт.), «Книга криміналіста» (1995), «Криміналістика в сучасному викладі юристів» (1997), «Судова акустична експертиза: поняття, об'єкти, підготовка матеріалів» (1998), «Криміналістика», Ч.1. (1999), «Криміналістика», Ч.2.(2001), «Электронные документы в современной теории доказательств» (2003), «Криміналістика (у сучасному викладі)» (2005), «Криміналістична фотографія та видеозапис: (основи методики викладання)» (2007) (у співавт.), («Проблемы инструментальной детекции вербальной информации» (2008).

Література:

1. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. – М. : НОРМА, 1999. – С. 375–387.
2. Берназ В. Д. Михайло Васильович Салтевський – солдат, учений, педагог // Криміналістика: теорія і практика : Вибрані праці. – Одеса : вид-во Одеського юридичного інституту ХНУВС, 2007. – С. 3–6.

3. Біленчук П. Д. Салтевський Михайло Васильович / П. Д. Біленчук, А. В. Старушкевич // Юридична енциклопедія: в 6-ти т. / Ю. С. Шемшученко (гол. ред.); НАН України; Ін-т держ. і права. – К.: Укр. енциклопедія, 2003. – С. 408.
4. Энциклопедия криминалистики в лицах / под ред. проф. В. Ю. Шепитько. – Х.: Апостиль, 2014. – С. 293–294.
5. Професори Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого / редкол. В. Я. Тацій. – Х.: Право, 2014. – С. 144.

САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ – ВИДАТНИЙ НАУКОКОВЕЦЬ ТА ФУНДАТОР КРИМІНАЛІСТИКИ

Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України М. В. Салтевського (Харків, 7–8 листопада 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 9–11.

8 листопада 2017 року виповнюється 100 років від дня народження доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, провідного фахівця у галузі криміналістики та судової експертизи Михайла Васильовича Салтевського.

З ім'ям М. В. Салтевського пов'язані найяскравіші сторінки становлення й розвитку криміналістики та в Україні й колишньому СРСР. Михайло Васильович Салтевський є одним із фундаторів криміналістичної науки. Немає такого розділу у криміналістиці, де б Михайло Васильович не зробив свій вагомий науковий внесок у його формування, подальший розвиток або удосконалення окремих положень та концепцій.

Видатний вчений-криміналіст, славетний педагог, мудрий учитель і наставник, прекрасна людина і надійний друг пройшов непростий, проте яскравий та цікавий життєвий шлях, поєднуючи любов до родини, людей і життя, наукову принциповість, професіоналізм, педагогічну майстерність високого рівня та безліч інших талантів і якостей.

Михайло Васильович Салтевський народився 8 листопада 1917 р. у селі Григорівка Новосибірської області. Після закінчення школи він поступив і закінчив медичний технікум у м. Томськ. У 1936 р. поступив на фізико-ма-

тематичний факультет Томського державного педагогічного інституту, який успішно закінчив в 1940 р. З цього часу М. В. Салтевський розпочав свою викладацьку діяльність і до війни працював у середній школі учителем фізики та математики.

У червні 1942 р. Михайло Васильович пішов добровольцем у Сибірський військовий округ рядовим 104-го Запасного стрілецького полку 39-ї Запасної бригади. У липні 1942 р. старший сержант Салтевський Михайло Васильович був направлений на фронт командиром відділення артилерійської розвідки 91-го Окремого артилерійсько-кулеметного батальйону 16-го укріпного району під Ленінградом, де особисто брав участь в обороні цього легендарного міста. Михайло Васильович у складі Ленінградського, 2-го та 1-го Білоруських фронтів як командир відділення розвідки бере участь у проведенні ряду бойових операцій, у форсуванні рік Нарва, Вісла, Одер. Салтевський М. В. безпосередньо брав участь у звільненні Варшави, штурмував Берлін. Такий бойовий шлях старшого сержанта Салтевського М. В. – від Ленінграда до Берліна. Михайло Васильович Салтевський нагороджений 14 державними нагородами, у тому числі орденами «Червона зірка», «Вітчизняна війна II ступеня», «За мужність», а також медалями «За відвагу», «За оборону Ленінграда», «За звільнення Варшави», «За взяття Берліну», «За перемогу над Німеччиною», ювілейними медалями у зв'язку з Перемогою у Великій Вітчизняній війні.

Після війни колишній розвідник, фронтовик Михайло Васильович Салтевський приїздить у Харків і обирає новий шлях свого життя, присв'ячує себе відповідальній і важкій роботі судового експерта, пройшовши шлях від наукового співробітника до завідувача лабораторії Харківського науководослідного інституту судових експертиз імені Засл. проф. М. С. Бокаріуса. У 1948 р. Салтевський М. В. поступив і в 1951 р. закінчив Харківський юридичний інститут. Близько десяти років він очолював у ХНДІСЕ відділ фотофізичних досліджень, є автором багатьох винаходів.

Першим щаблем у науковій біографії молодого вченого Михайла Васильовича Салтевського стала дисертаційна робота «Криминалистическое исследование замков и пломб в судебной экспертизе» (Харків, 1956). Творчий потенціал, працьовитість та цілеспрямованість дозволили молодому науковцю під керівництвом видатного вітчизняного криміналіста В. П. Колмакова у 1956 році блискуче захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук [1], і у 1957 р. йому було уже присвоєно звання старшого наукового співробітника.

З 1962 по 1971 роки науково-педагогічна діяльність Салтевського М. В. пов'язана з кафедрою криміналістики Харківського юридичного інституту, де він працював доцентом, виконував обов'язки завідувачого кафедрою, працював професором кафедри криміналістики. У 1970 р. успішно захистив дисертацію доктора юридичних наук за темою «Теоретические основы

установлення групової приналежності в судовій експертизі (методологічні і правові проблеми)» [2]. З 1971 по 1988 роки – завідувач кафедри криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР. З 1988 по 1996 роки – професор кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту (нині Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). З 1996 по 1999 роки Михайло Васильович Салтевський очолював лабораторію Використання досягнень науки і техніки у боротьбі із злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. У 1998 р. Салтевському М. В. було присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України». З 2003 р. по 2006 р. Михайло Васильович – професор кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ України (м. Харків), а з 2006 р. по 2009 р. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського економіко-правового університету.

Відповідальне ставлення до своїх обов'язків, суворі внутрішня дисципліна, напружена творча діяльність допомогли М. В. Салтевському, від природи обдарованій людині, стати видатним ученим, присвятившим своє життя науково-педагогічній та практичній діяльності, інтереси якого були звернені до вирішення важливих наукових проблем криміналістики, судової експертизи та кримінального процесу.

Вагомим є внесок професора М. В. Салтевського у розвиток загальної теорії криміналістики, теорії криміналістичної ідентифікації, окремих галузей криміналістичної техніки, зокрема, судової фотографії, одорології, судової акустики, слідознавства. Він розроблював нові методики дослідження доказів, криміналістичного дослідження електронних документів, комп'ютерних засобів, нових інформаційних технологій у криміналістиці та ін.

Особлива увага професора Салтевського М. В. приділялася у дослідженнях предмету, системі та методології криміналістики, новітнім напрямкам досліджень криміналістичної техніки, судової експертизи, теорії доказів у кримінально-процесуальному та інформаційному праві. Як слушно зазначав один із учнів Михайла Васильовича В. Д. Берназ, у дослідженнях учителя спостерігається перехід від традиційного висвітлення сутності змісту криміналістики до інформаційно-діяльнісного. Такий підхід пронизує усі останні наукові роботи і це правильний науковий шлях, тому що він є найбільш наближеним до реалій життя, тобто цією моделлю зроблений ще один значний крок до зближення теорії і практики, що саме по собі має важливе значення [1, с.7]. Істотними є наукові розробки М. В. Салтевського у криміналістичній тактиці, зокрема, розробці діяльнісного підходу у тактиці проведення окремих слідчих дій, дослідженню тактичних засобів слідчої діяльності. Важливими є наукові дослідження криміналістичної методики окремих видів злочинів, спрямованих на удо-

сконалення судово-слідчої діяльності та оптимізацію розслідування окремих видів злочинів.

Михайло Васильович Салтевський є одним із фундаторів криміналістики, видатний учений минулого століття і наукової сучасності, діапазон та коло професійних, наукових інтересів якого були надзвичайно широкими. Наукова спадщина професора М. В. Салтевського велика та значуща. Його наукові праці добре знають і високо цінують не тільки вчені-криміналісти, а й практичні працівники. Він є автором понад 280 наукових праць, у тому числі автор і співавтор декількох десятків монографій, підручників і навчальних посібників з криміналістики.

М. В. Салтевський велике значення приділяв підготовці науково-педагогічних кадрів, вихованню молодих науковців. Під його керівництвом захищено 5 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. З повною підставою можна говорити про наукову школу професора М. В. Салтевського, учні якої продовжують справу свого учителя, глибоко й всебічно досліджують та удосконалюють окремі напрямки сучасної криміналістики та судової експертизи.

Низка поколінь науковців та практичних працівників пам'ятають Михайла Васильовича Салтевського як талановитого вченого, вимогливого вчителя, принципову і доброзичливу людину. Його лекції з великим інтересом сприймалися студентською аудиторією, вирізнялися високою майстерністю, змістовністю, глибокими фундаментальними знаннями і водночас простотою і доступністю викладення, тісним зв'язком із судово-слідчою та експертною практикою, «живою» науковою мовою.

Професору М. В. Салтевському були притамані високі людські якості – інтелігентність, незвичайна тактовність, душевна широта, гострий гумор, життєлюбство, чуйність, доброзичливість, незмінно відзначає його ерудиція та інтелект. Михайло Васильович Салтевський назавжди у пам'яті учнів залишається як великий Учитель та Людина, яка була віддана високим життєвим та науковим ідеалам.

Салтевський Михайло Васильович – УЧИТЕЛЬ багатьох поколінь юристів-практиків і науковців, генератор наукових ідей, відомий, талановитий учений, безмежно відданий КРИМІНАЛІСТИЦІ. Я пишаюся тим, що будучи аспірантом, пройшов школу молодого вченого у Михайла Васильовича Салтевського, і під його керівництвом у січні 1999 року захистив кандидатську дисертацію.

Михайло Васильович повністю віддавав свої знання, уміння, досвід своїм учням, молодим науковцям. Зерно добра та любові до науки, закладене Михайлом Васильовичем, зростає у наукових працях його учнів. Добротний і міцний фундамент, закладений М. В. Салтевським у науковій спадщині, і сьогодні допомагає в розвитку сучасної криміналістики.

Список літератури:

1. Берназ В. Д. Михайло Васильович Салтевський – солдат, учений, педагог // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народж. проф. М. В. Салтевського (1917-2009) / Нац. акад. прав. наук України та ін. – О. : Фенікс, 2012. – С. 5–8.
2. Салтевський М. В. Криминалистическая экспертиза замков и пломб : автореф. дис. канд. юрид. наук. Харьков, 1956. – 13 с.
3. Салтевський М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы) : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза. Харьков, 1969. – 40 с.

**SALTEWSKY MIKHAIL VASILIEVICH – OUTSTANDING SCIENTIST
AND FUNDATOR OF CRIMINALISTICS**

Shevchyuk V. M.

Formation and development of criminalistics in Ukraine and the former USSR is closely connected with the name of Professor M. V. Saltevsy. He is one of the founders of criminal science, since there is no section in criminalistics where Mikbail Vasilyevich did not make his significant scientific contribution to its formation and further development . Special attention was paid to the study of the subject, the system and methodology of criminology, the prospective areas of forensic technology, forensic science, the theory of evidence in criminal procedural and information law, and computer information. Essential are the scientific developments of M. V. Saltevsy in criminalistic tactics, in the methods of investigating certain types of crimes. The scientific heritage of Professor M. V. Saltevsy today largely determines the current trends in scientific research in criminalistics.

**САЛТЕВСКИЙ МИХАИЛ ВАСИЛЬЕВИЧ – ВЫДАЮЩИЙСЯ УЧЕНЫЙ
И ФУНДАТОР КРИМИНАЛИСТИКИ**

Шевчук В. М.

Становления и развития криминалистики в Украине и бывшем СССР тесно связано с именем профессора Салтевського М. В. Он является одним из фундаменторов криминалистической науки, так как нет раздела в криминалистике, где бы Михаил Васильевич не внес свой весомый научный вклад в его формирование и дальнейшее развитие. Особое внимание ученым уделялось исследованию предмета, системы и методологии криминалистики, перспективным направлениям криминалистической техники, судебной экспертизы, теории доказательств в уголовно-процессуальном и информационном праве, компьютерной информации. Существенными являются научные разработки М. В. Салтевського в криминалистической тактике, в методики расследования отдельных видов преступлений. Научное наследие профессора Салтевського М. В. сегодня во многом определяет современные направления научных исследований в криминалистике.

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА В. П. КОЛМАКОВА НА ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Актуальні проблеми судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народження В. П. Колмакова (м. Одеса, 16–17 лист. 2018 р.); Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2018. С. 24–28.

Розроблення та дослідження проблем криміналістичної профілактики злочинів на сьогодні виступає одним із перспективних напрямків наукових розвідок у сучасній криміналістиці. Останнім часом у криміналістичній доктрині активізувалися наукові дослідження цієї проблематики, більше того, криміналістична профілактика злочинів формується як окрема криміналістична теорія. У зв'язку із цим, особливої актуальності та значимості набувають наукові розробки професора В. П. Колмакова у цій царині знань та вплив його наукових ідей на формування сучасної теорії криміналістичної профілактики злочинів.

Варто зауважити, що розробка засобів, прийомів і методів профілактичного характеру завжди була предметом наукового пошуку в криміналістиці. Так, ще І. М. Якимов відмічав, що розробка найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину, який уже вчинюється, є одним із завдань криміналістики [8, с. 25]. Вважається, що саме він уперше ввів до предмета криміналістичної науки завдання попередження злочинів.

На необхідність розробки питань профілактики у криміналістиці в 30-ті роки вказували Є. В. Владимиров, Г. О. Зильберквит, Ю. Д. Кацапельсон (1934 р.), В. У. Громов (1935 р.), а наприкінці 40-х – П. І. Тарас-Радіонов (1949 р.).

Особливо активізувалися дослідження проблем попередження злочинів у криміналістичній науці в 60-ті роки. У цей час розгорнулася дискусія щодо місця профілактики злочинів криміналістичними засобами в системі курсу криміналістики, а також їх змісту, завдань та щодо інших питань, які й на сьогодні залишаються дискусійними і потребують глибокого осмислення.

Серед існуючих точок зору можна виділити декілька позицій. Одні автори предмет і завдання криміналістичної профілактики надмірно розширю-

ють: до профілактичних функцій криміналістики, крім специфічних, пропонують віднести, ще й суґубо процесуальні, оперативно-розшукові, управлінсько-організаційні та політико-виховні, включаючи прийоми ведіння широкої правової пропаганди й політико-виховної роботи серед населення (Зудін В. Ф., 1962). Інші науковці необґрунтовано звужують ці завдання лише до розробки техніко-попереджувальних заходів (Герцензон О. О., 1961).

У той же час серед криміналістів обґрунтовувалася точка зору, що криміналістика у попередженні злочинів не повинна виконувати якусь особливу роль, яка відрізнялася б від притаманній їй «службі» в межах застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів. Розвиваючи далі цю позицію, зазначалось, що особливого «криміналістичного» попередження не існує і немає жодних підстав для вирізнення такого поняття [2, с. 16, 18].

На наш погляд, серед полярних точок зору найбільш переконливою є позиція вчених, які пропонують ідею формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Зокрема, ще в 1961 р. професор В. П. Колмаков запропонував у криміналістиці виділити поряд із технікою, тактикою та методикою самостійний розділ і сконцентрувати в ньому все, що стосується профілактики у криміналістичній науці [3, с. 107]. У подальшому І. Я. Фрідман, розвиваючи цю ідею, зазначив, що «перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення в нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження й розробки засобів, прийомів і методик попередження злочинів» [6, с. 102]. Така позиція є досить поширеною серед криміналістів, про що свідчить той факт, що останнім часом у науковій та навчальній літературі криміналістичну профілактику злочинів розглядають як окрему криміналістичну теорію (Зудін В. Ф., 1995; Матусовський Г. А., 1999; Корноухов Є. Є, 2000; Яблоков М. П., 2000; Махтаєв М. Ш., 2011 та ін.).

Аналіз криміналістичної літератури [1; 4; 7] дає підстави дійти до висновку, що криміналістичну профілактику злочинів, на наш погляд, необхідно розглядати у двох аспектах.

По-перше, криміналістична профілактика як специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів і пов'язана із встановленням причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, а також вжиттям спеціальних криміналістичних засобів для профілактики, запобігання і припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування виступають органи дізнання, оперативно-розшукові органи, слідчий, експерт, прокурор, суддя. У зв'язку з цим слід розрізняти наступні види профілактичної діяльності: 1) слідча профілактика – здійснюється слідчим, прокурором під час розслідування злочинів; 2) оперативна профілактика –

застосовується співробітниками оперативних підрозділів у процесі виявлення, розкриття та розслідування злочинів; 3) експертна профілактика – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – провадиться при розгляді кримінальних проваджень (справ) у суді.

По-друге, криміналістичну профілактику злочинів можна розглядати як один із наукових напрямків криміналістичної науки, як окрема криміналістична теорія, основними напрямками якої виступають: 1) дослідження закономірностей утворення, виявлення й дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних тим чи іншим видам злочинів; 2) дослідження й розробка техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від злочинних посягань; 3) розробка і вдосконалення методів та прийомів виявлення й усунення причин та умов, сприяючих вчиненню злочинів; 4) виділення у кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу; 5) виявлення й дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування і розробка на їх підґрунті головних напрямків діяльності по попередженню злочинів; 6) визначення та прогнозування комплексу профілактичних заходів, найефективніших і дійових у кожній із виділених ситуацій; 7) розробка й дослідження заходів припинення та попередження при підготовці, вчиненні або приховуванні окремих видів злочинів [7, с. 38].

Таким чином, предмет криміналістичної профілактики злочинів будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинів, а також специфіки криміналістичної науки й особливостей її завдань. При цьому криміналістика не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій предмет пізнання. Криміналістичний аспект попередження злочинів має свої особливості, які випливають із предмета науки криміналістики щодо слідоутворення, специфічних слідів, які відбивають ознаки обстановки, що сприяли злочину [5, с. 249].

У зв'язку з цим, Р. С. Белкін правильно зазначає, що криміналістичні засоби й методи профілактики злочинів можуть бути поділені на: 1) засоби і методи безпосереднього встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню та приховуванню злочинів; 2) засоби і методи одержання органом розслідування або судом опосередкованої інформації про ці причини та умови; 3) засоби та методи експертного встановлення цих даних [1, с. 88].

Виходячи із вищевикладеного, можна дійти висновку, що криміналістична профілактика злочинів є одним із пріоритетних досліджень, які потребують подальшого розвитку теоретико-методологічних засад вчення про криміналістичну профілактику злочинів, а також розробки й дослідження криміналістичної профілактики окремих видів злочинів. Криміналістичні дослідження проблеми криміналістичної профілактики злочинів, на наш

погляд, повинні базуватися на наукових положеннях не тільки криміналістики й теорії криміналістичної профілактики, а й інших галузей знань, передусім кримінології, кримінального права, кримінального процесу, а також на пізнанні економічних, соціальних, технічних, технологічних, організаційних та інших аспектах профілактики. При цьому слід враховувати показники стану, структури й динаміки вчинення злочинів, окремих її різновидів, причини й умови, що сприяють злочинній діяльності окремих осіб, і т.д. Тому наукова спадщина професора В. П. Колмакова є сутєвим внеском у розвиток сучасної криміналістичної науки, в умовах сьогодення наукові ідеї видатного наковця-криміналіста визначають низку перспективних напрямків подальших криміналістичних досліджень, у тому числі, сутєво впливають на формування сучасної теорії криміналістичної профілактики злочинів.

Перелік використаних літературних джерел:

1. *Белкин Р. С.* Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
2. *Васильев А. Н.* Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М.: Изд-во МГУ, 1978. 64 с.
3. *Колмаков В. П.* Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений // Сов. государство и право. 1961. № 12. С. 107–109.
4. Криміналістична профілактика економічних злочинів: наук. – практ. посібник / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.; за ред. В. А. Журавля. Х.: Харків юрид., 2006. 236 с.
5. *Матусовський Г. А.* Криміналістична профілактика злочинів, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності, і взаємодія правоохоронних органів // Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності / Борисов В. І., Кальман О. Г., Корж В. П. та ін. Х.: Право, 2001. С. 249–253.
6. *Фридман И. Я.* Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики // Криминалистика и судебная экспертиза. Вып. 8. К., 1971. С. 102–105.
7. *Яблоков Н. П.* Криминалистическая методика. М.: Изд-во МГУ, 1985. 98 с.
8. *Якимов И. Н.* Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. М., 1925. 445 с.

Зміст

ВІД УЧИТЕЛЯ.....	5
ВІД АВТОРА	13

Розділ 1 НАУКОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ	18
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЧНИХ ЗАГРОЗ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ	32
МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, «НОВАЦІЇ», ПЕРСПЕКТИВИ.....	39
МЕТОДИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ	47
ДИСКУССИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ КРИМИНАЛИСТИКИ	49
ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ЕПІДЕМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ	55
ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ	58
ФОРМАЛІЗАЦІЯ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ.....	66
КРИМІНАЛІСТИЧНА СИТУАЛОГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	78
МІСЦЕ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛІСТИКИ	95
КРИМІНАЛІСТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ВПЛИВІВ	109
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИКИ: КРИЗА ЧИ НОВИЙ ЕТАП ПОСТУПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	112
METHODOLOGY OF CRIMINALISTICS: DISCUSSIONS, TENDENCY, PROSPECTS	117
CRIMINALISTIC METHODOLOGY AND PRAKTIKAL OF STUDY	130
DISCUSSION PROBLEMS OF THE CRIMINALISTICS METHODOLOGY	135

Розділ 2 КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	142
--	-----

ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ	151
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В КРИМИНАЛИСТИКЕ.....	158
ТЕОРИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	163
ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ.....	169
ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ В КРИМІНАЛІСТИЦІ	182
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ І ПРОБЛЕМИ ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ.....	189
ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ: ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ	201
ТАКТИЧЕСКАЯ ОПЕРАЦИЯ: ПОНЯТИЕ И ЕЕ ПРИЗНАКИ	212
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	222
ЧИННИКИ – ДЕТЕРМІНАНТИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ПРАКТИЦІ ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ	231
ЗНАЧЕННЯ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПОБУДОВИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	241
ВПЛИВ ЕТАПІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НА РОЗРОБКУ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	250
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ	258
ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ТАКТИЧНИХ КОМБІНАЦІЙ У КРИМІНАЛІСТИЦІ.....	270
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	278
СТРУКТУРА ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	288
ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ ТА ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	298
ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	307
ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ КОМПЛЕКС ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ	317
СИТУАЦІОННИЙ ПОДХОД ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ.....	325
РОЛЬ ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	337
СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	345

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	354
ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВИДОМ ЗЛОЧИНУ.....	364
ФУНКЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ: НАУКОВІ ПІДХОДИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ	373
СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР ФУНКЦІЙ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ.....	382
ФУНКЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ (ПІЗНАВАЛЬНА, ПРОГНОСТИЧНА, РЕГУЛЯТИВНА, КОМУНІКАТИВНА)	392
ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТРУКТИВНОЇ ФУНКЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	401
ОРГАНІЗАЦІЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ.....	404
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЛАНУВАННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ.....	412
SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF TACTICAL AND CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION	421
ROLE OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTIC SYSTEM.....	432

Розділ 3
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА ТА ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
У КРИМІНАЛІСТИЦІ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	448
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРУКТУРИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ	455
ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	460
ІННОВАЦІЇ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ ТЕХНІЦІ: СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ.....	472
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ФОНОСКОПІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	485
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ КОНТРАБАНДИ	489
ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	492
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У СУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КАРАНТИНУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	502
РОЛЬ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	507
ТАКТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ І КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ.....	516

ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ	519
ІННОВАЦІЙНІ КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОДУКТИ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ У ПРАКТИКУ	523
РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ И РЕАЛИЗАЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ	542
ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ І ВПРОВАДЖЕННЯ «АВТОМАТИЗОВАНОГО РОБОЧОГО МІСЦЯ СЛІДЧОГО»	551
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ІЗ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ ПРИ РОЗСЛІДУВАНІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	560
CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIVE DIRECTIONS OF MODERN CRIMINALISTIC RESECH	564
INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC TECHNIQUE: MODERN PROBLEMS, TENDENCIES, PROSPECTS	571
CRIMINALISTIC INNOVATION: MODERN PROBLEMS OF FORMATION AND PROSPECTS FOR RESERCHS	578
INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC AND PRACTICE OF THEIR IMPLEMENTATION IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY	586
MODERN PROBLEMS CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIONS, TENDENCIES, PROSPECTS	594

Розділ 4

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ ТА ЇЇ ЗАСОБІВ

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ	604
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: ІНТЕГРАЦІЙНІ ТА МІЖНАУКОВІ ЗВ'ЯЗКИ	628
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ	632
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ	640
КРИМІНАЛІСТИЧНА ТАКТИКА І ПРАВОВАСТОСОВНА ПРАКТИКА: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ТА ВЗАЄМОВПЛИВІВ	659
РОЛЬ ТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	666
ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ: ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА	670
ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНІ КОМПЛЕКСИ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ	695
ЧИННИК РАПТОВОСТІ: СУТНІСТЬ ТА ЙОГО ТАКТИКО- КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	699

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ	704
ПРОБЛЕМИ ТАКТИКИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ.....	712
ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ.....	718
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІДУВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ	724
GENESIS, TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS CRIMINALISTIC TACTICS	730
ТАСТІКАЛ OPERATIONS IN JUDICIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF FORMATION AND PRACTICAL REALIZATION.....	738
MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND SOME DISCUSSION PROBLEMS.....	746
THE CONCEPT AND SYSTEM OF MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: SOME PROBLEMS OF IMPROVEMENT	754

Розділ 5
**ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК,
ПРОБЛЕМИ ЇХ УДОСКОНАЛЕННЯ**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ: ТРАДИЦІЇ, НОВАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ	770
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ: ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ЗАВДАННЯ	784
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ: «КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПЕРЕЖИТОК ЧИ РЕАЛЬНО ДІЮЧА КАТЕГОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ»	789
ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ.....	796
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	800
РОЛЬ ТИПОВИХ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У РОЗРОБЛЕННІ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК	805
СЛІДЧА СИТУАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ВИДИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	814
ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМОК КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ.....	823
РОЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У ФОРМУВАННІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	826
КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОБУДОВІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ: ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ.....	837
CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC OF CRIMES: «CRIMINALISTIC RELIC» OR A REAL WORKING CRIMINALISTIC CATEGORY	843

PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND INNOVATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF THE SYSTEM	849
MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: TENDENCIES, INNOVATIONS, PERSPECTIVES	857

Розділ 6

ПРОБЛЕМИ РОЗРОБЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК (ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК)	866
СТРУКТУРА ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ : СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ	881
СУЧАСНІ НАУКОВІ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ ТИПОВОЇ СТРУКТУРИ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ	897
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИК	914
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	920
СИСТЕМА ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	924
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ АВТОМОБІЛІВ.....	936
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ	943
«СЛІДОВА КАРТИНА» КОНТРАБАНДИ	955
ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	963
КЛАССИФІКАЦІЯ ПРЕДМЕТОВ КОНТРАБАНДИ: КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	971
ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА КАК ЭЛЕМЕНТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ.....	976
ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ	981
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК КОНТРАБАНДИ	991
ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО КОНТРАБАНДУ	999
РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ: ПРОБЛЕМИ ТИПІЗАЦІЇ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ.....	1005

ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ТА ПЕРЕВІРКИ ТИПОВИХ ВЕРСІЙ ПРО КОНТРАБАНДУ	1016
ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОБУДОВІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ.....	1024
ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КОНТРАБАНДИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ.....	1032
СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВИХ ЗЛОЧИНІВ У МИТНИХ ОРГАНАХ	1041
ФОРМИРОВАНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТАКТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ «КОНТРОЛИРУЕМАЯ ПОСТАВКА» ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КОНТРАБАНДЫ НАРКОТИКОВ	1051
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОНТРАБАНДЕ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В УКРАИНЕ (КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ).....	1065
НЕЗАКОННИЙ ОБІГ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	1096
ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ	1103
ВПЛИВ СЛІДЧИХ СИТУАЦІЙ НА ВИБІР ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ.....	1110
ACTUAL PROBLEMS OF RESEARCH OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS	1118
MODERN PROBLEMS OF RESEARCH OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: DEFINITION OF THE CONCEPT AND ESSENTIAL SIGNS	1125

Розділ 7

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ.....	1134
ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ ПРОФІЛАКТИКА: ПРОБЛЕМИ РОЗРОБКИ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	1137
ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВЧИНЕННЮ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ	1146
КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА В СТРУКТУРІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ КОРУПЦІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ.....	1158
ТАКТИЧНА ОПЕРАЦІЯ «ПРОФІЛАКТИКА» ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МИТНИХ ЗЛОЧИНІВ	1162
ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ	1173
ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ	1177

Розділ 8
ПРОБЛЕМИ ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У СУДОЧИНСТВІ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	1186
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОНТРАБАНДИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	1192
СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ У СТРУКТУРІ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗГВАЛТУВАНЬ	1199
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА ТА ЇХ ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ	1203
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Е. Б. СІМАКОВОЇ-ЄФРЕМЯН «КОМПЛЕКСНІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА»	1207
ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У СУЧАСНИХ УМОВАХ СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ	1211
TESTING OF DRUGS IN THE IMPLEMENTATION OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS.....	1215

Розділ 9

РОЛЬ ВІДОМИХ УЧЕНИХ-КРИМІНАЛІСТІВ У РОЗВИТКУ
КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ М. С. БОКАРІУСА НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ.....	1224
ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ Л. Ю. АРОЦКЕРА НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	1229
САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ – УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, УЧИТЕЛЬ, ЗАСНОВНИК НАУКОВОЇ ШКОЛИ У КРИМІНАЛІСТИЦІ	1233
ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА М. В. САЛТЕВСЬКОГО НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	1235
ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ ВИДАТНИХ КРИМІНАЛІСТІВ: САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ.....	1247
САЛТЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ – ВИДАТНИЙ НАУКОКОВЕЦЬ ТА ФУНДАТОР КРИМІНАЛІСТИКИ	1254
ВПЛИВ НАУКОВИХ ІДЕЙ ПРОФЕСОРА В. П. КОЛМАКОВА НА ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИНІВ	1259

CONTENTS

FROM THE TEACHER.....	5
FROM THE AUTHOR	13

Section 1

SCIENTIFIC PROBLEMS OF CRIMINALISTICS

CURRENT STATE AND TRENDS IN CRIMINALISTICS: CURRENT PROBLEMS OF NOWADAYS.....	18
MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTICS IN THE CONTEXT OF EPIDEMIC THREATS AND INFORMATION INFLUENCES.....	32
METHODOLOGY OF CRIMINALISTICS: PROBLEMS, DISCUSSIONS, «INNOVATIONS», PROSPECTS	39
METHODS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN CRIMINALISTICS	47
DISCUSSION PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODOLOGY	49
TASKS OF CRIMINALISTICS IN MODERN CONDITIONS OF AGGRAVATION OF AN EPIDEMIC SITUATION.....	55
TENDENCIES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN CRIMINALISTICS	58
FORMALIZATION IN CRIMINALISTICS: RESEARCH METHODOLOGY AND APPLICABILITY	66
CRIMINALISTIC SITUATUATOLOGY AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE CONCEPT OF TACTICAL OPERATIONS	78
THE PLACE OF TACTICAL OPERATIONS IN THE CRIMINALISTIC SYSTEM.....	95
CRIMINALISTICS IN THE CONTEXT OF GLOBAL THREATS AND INFORMATION INFLUENCES	109
MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTICS: CRISIS OR A NEW STAGE OF PROGRESSIVE DEVELOPMENT.....	112
METHODOLOGY OF CRIMINALISTICS: DISCUSSIONS, TENDENCIES, PROSPECTS.....	117
CRIMINALISTIC METHODOLOGY AND PRACTICAL DIRECTOIN OF STUDY	130
DISCUSSION PROBLEMS OF THE CRIMINALISTICS METHODOLOGY	135

Section 2

CRIMINALISTIC THEORY OF TACTICAL OPERATIONS

TRENDS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF CRIMINALISTIC THEORY OF TACTICAL OPERATIONS	142
--	-----

FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS: CURRENT PROBLEMS OF NOWADAYS.....	151
PROBLEMS OF THE FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTIC SCIENCE	185
THEORY OF TACTICAL OPERATIONS: CURRENT STATUS, PROBLEMS AND PROSPECTS	163
FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS: CONTROVERSIAL PROBLEMS.....	169
THEORETICAL PROBLEMS OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS	182
SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING TACTICAL-CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION	189
TACTICAL OPERATIONS: HISTORY OF ORIGIN, FORMATION AND DEVELOPMENT	201
TACTICAL OPERATION: CONCEPTS AND SIGNS	212
THEORETICAL BASES OF FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTICS	222
FACTORS-DETERMINANTS OF CONSTRUCTION OF TACTICAL OPERATIONS IN THE THEORY OF CRIMINALISTICS AND PRACTICE OF PRE-TRIAL PROCEEDINGS.....	231
THE IMPORTANCE OF TACTICAL TASKS FOR THE CONSTRUCTION AND IMPLEMENTATION OF TYPICAL TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	241
INFLUENCE OF STAGES OF INVESTIGATION ON THE DEVELOPMENT OF TACTICAL OPERATIONS	250
SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING TACTICAL OPERATIONS	258
PROBLEMS OF DISTINGUISHING BETWEEN TACTICAL OPERATIONS AND TACTICAL COMBINATIONS IN CRIMINALISTICS	270
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC CLASSIFICATION OF TACTICAL OPERATIONS.....	278
THE STRUCTURE OF TACTICAL OPERATIONS: PROBLEMS AND SUGGESTIONS	288
DIALECTICS OF INTERRELATION OF TACTICAL TASKS AND TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	298
PRINCIPLES OF FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS: RESEARCH THEORY AND METHODOLOGY.....	307
TACTICAL OPERATION AS A CRIMINALISTIC COMPLEX OF ORGANIZATIONAL-TACTICAL ORIENTATION	317
A SITUATIONAL APPROACH IN THE FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS.....	325
THE ROLE OF THE TECHNOLOGICAL APPROACH FOR THE CONSTRUCTION OF TACTICAL OPERATIONS	337

SYSTEM-STRUCTURAL APPROACH TO THE CONSTRUCTION OF TACTICAL OPERATIONS..... 345

SITUATIONAL CONDITIONALITY OF TACTICAL OPERATIONS: PROBLEMS AND PROSPECTS OF RESEARCH..... 354

PROBLEMS OF CONSTRUCTION OF TACTICAL OPERATIONS AND THEIR CONDITIONALITY BY A TYPE OF CRIME..... 364

FUNCTIONS OF TACTICAL OPERATIONS: SCIENTIFIC APPROACHES, PROBLEMS, PROSPECTS..... 373

THE SYSTEMIC NATURE OF THE FUNCTIONS OF TACTICAL OPERATIONS AND THEIR CLASSIFICATION 382

FUNCTIONS OF TACTICAL OPERATIONS (COGNITIVE, PROGNOSTIC, REGULATORY, COMMUNICATIVE)..... 392

TACTICAL OPERATION AND IMPLEMENTATION OF A CONSTRUCTIVE FUNCTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS 401

ORGANIZATION OF TACTICAL OPERATIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES: THE CONCEPT AND CONTENT 404

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF PLANNING TACTICAL OPERATIONS..... 412

SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING OF TACTICAL AND CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS OF THEIR PRACTICAL APPLICATION 421

ROLE OF TACTICAL OPERATIONS IN CRIMINALISTIC SYSTEM..... 432

Section 3

CRIMINALISTIC TECHNIQUE AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN CRIMINALISTICS

CRIMINALISTIC TECHNIQUE: CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT 448

SOME PROBLEMS OF IMPROVING THE STRUCTURE OF CRIMINALISTIC TECHNIQUE..... 455

PROBLEMS OF IMPROVING THE SCIENTIFIC-TECHNICAL SUPPORT OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES..... 460

INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC TECHNIQUE: MODERN OPPORTUNITIES AND PROBLEMS OF APPLICATION 472

MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTIC PHONOSCOPY AND ITS ROLE IN COMBATING CRIME 485

USE OF TECHNICAL MEANS OF CUSTOMS CONTROL TO DETECT CONTRABAND 489

INTRODUCTION OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES TO OPTIMIZE INVESTIGATIVE ACTIVITIES..... 492

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN JUDICIAL ACTIVITY UNDER QUARANTINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES	502
THE ROLE OF COMPUTER TECHNOLOGY TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF TACTICAL OPERATIONS	507
TACTICAL OPERATIONS AND COMPUTERIZATION OF THE CRIME INVESTIGATION PROCESS.....	516
INNOVATIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS.....	519
INNOVATIVE CRIMINALISTIC PRODUCTS IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY: CONCEPTS, FEATURES AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION IN PRACTICE	523
THE ROLE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF TACTICAL OPERATIONS.....	542
PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF TACTICAL OPERATIONS AND INTRODUCTION OF «AUTOMATED WORKPLACE OF THE INVESTIGATOR»	551
THE USE OF INFORMATION FROM SOCIAL NETWORKS IN THE INVESTIGATION OF CYBERCRIME: CRIMINALISTIC PROBLEMS.....	560
CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIVE DIRECTIONS OF MODERN CRIMINALISTIC RESEARCH	564
INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC TECHNIQUE: MODERN PROBLEMS, TENDENCIES, PROSPECTS	571
CRIMINALISTIC INNOVATION: MODERN PROBLEMS OF FORMATION AND PROSPECTS FOR RESEARCHS.....	578
INNOVATIONS IN CRIMINALISTIC AND PRACTICE OF THEIR IMPLEMENTATION IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITY.....	586
MODERN PROBLEMS CRIMINALISTIC TECHNIQUE: INNOVATIONS, TENDENCIES, PROSPECTS.....	594

Section 4

PROBLEMS OF CRIMINALISTIC TACTICS AND ITS MEANS

MODERN UNDERSTANDING OF CRIMINALISTIC TACTICS: CONCEPTS, FEATURES, SUBJECT AND TASK	604
CRIMINALISTIC TACTICS: INTEGRATION AND INTERDISCIPLINARY LINKS	628
CRIMINALISTIC TACTICS: MODERN UNDERSTANDING AND LIMITS OF APPLICATION.....	632
MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTIC TACTICS: TRADITIONAL AND INNOVATIVE DIRECTIONS OF DEVELOPMENT.....	640
CRIMINALISTIC TACTICS AND LAW ENFORCEMENT PRACTICE: DIALECTICS OF RELATIONSHIPS AND INTERACTIONS.....	659

THE ROLE OF TACTICAL MEANS IN COMBATING CRIME	666
MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: CONCEPT AND SYSTEM	670
TACTICAL-CRIMINALISTIC COMPLEXES IN THE SYSTEM OF MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS	695
THE FACTOR OF SUDDENNESS: THE ESSENCE AND ITS TACTICAL-CRIMINALISTIC IMPORTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS	699
TACTICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE SEARCH IN THE INVESTIGATION OF CONTRABAND.....	704
PROBLEMS OF TACTICS OF SCENE INSPECTION IN THE INVESTIGATION OF CONTRABAND.....	712
FEATURES OF INTERROGATION OF THE SUSPECT AT INVESTIGATION OF CONTRABAND.....	718
PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF SURVEY IN THE INVESTIGATION OF CONTRABAND.....	724
GENESIS, TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS CRIMINALISTIC TACTICS.....	730
TACTICAL OPERATIONS IN JUDICIAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF FORMATION AND PRACTICAL REALIZATION	738
MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND SOME DISCUSSION PROBLEMS.....	746
THE CONCEPT AND SYSTEM OF MEANS OF CRIMINALISTIC TACTICS: SOME PROBLEMS OF IMPROVEMENT	754

Section 5

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF CRIMINALISTIC METHODICS, PROBLEMS OF THEIR IMPROVEMENT

ACTUAL PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: TRADITIONS, INNOVATIONS, RESEARCH PROSPECTS.....	770
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: CONCEPT, SYSTEM AND TASKS	784
CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMES: «CRIMINALISTIC REMNANT WHETHER THE ACTUAL CATEGORY OF CRIMINALISTICS»	789
INNOVATIVE DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF CRIMINALISTIC METHODICS	796
CRIMINALISTIC CHARACTERIZATION OF CRIMES AS AN INFORMATION BASIS CONSTRUCTION OF TACTICAL OPERATIONS.....	800
THE ROLE OF TYPICAL TACTICAL OPERATIONS IN THE DEVELOPMENT OF CRIMINALISTIC METHODICS	805

INVESTIGATIVE SITUATION: CONCEPTS, STRUCTURE, TYPES AND THEIR MEANING TO OPTIMIZE THE INVESTIGATION OF CRIMES	814
RESEARCH OF TACTICAL OPERATIONS AS AN INNOVATIVE DIRECTION OF IMPROVEMENT OF CRIMINALISTIC METHODICS	823
THE ROLE OF CRIMINALISTIC CHARACTERIZATION OF CRIMES IN THE FORMATION OF TACTICAL OPERATIONS	826
CRIMINALISTIC CRIME PREVENTION AND ITS ROLE IN BUILDING A METHODICS OF INVESTIGATION: DEBATABLE ISSUES.....	837
CRIMINALISTIC CHARAKTERISTIK OF CRIMES: «CRIMINALISTIC RELIS» OR A REAL WORKING CRIMINALISTIC CATEGORY	843
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN UNDERSTANDING OF THE CONCEPT AND INNOVATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF THE SYSTEM	849
MODERN PROBLEMS OF CRIMINALISTIC METHODICS: TENDENCIES, INNOVATIONS, PERSPECTIVES	857

Section 6

PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND APPLICATION OF SEPARATE TYPES OF CRIMINALISTIC METHODICS OF INVESTIGATION

CONCEPTUAL BASES OF FORMATION OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS (PROBLEMS OF DEFINITION OF CONCEPT AND SIGNS).....	866
THE STRUCTURE OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: MODERN SCIENTIFIC APPROACHES AND RESEARCH PROSPECTS	881
MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS OF FORMING A TYPICAL STRUCTURE OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS	897
PROBLEMS OF FORMATION AND IMPROVEMENT OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS	914
PROBLEMS OF FORMATION AND REALIZATION OF CRIMINALISTIC METHODICS OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES OF CORRUPTION	920
THE SYSTEM OF MEASURES TO COMBAT ILLICIT ENRICHMENT IN MODERN CONDITIONS.....	924
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CAR CONTRABAND.....	936
CRIMINALISTIC PROBLEMS OF RESEARCH AND SYSTEMATIZATION OF METHODICS COMMITTING CONTRABAND	943

«TRACE PICTURE» OF CONTRABAND.....	955
SCENERY OF CONTRABAND AS A STRUCTURAL ELEMENT CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS	963
CLASSIFICATION OF CONTRABAND ITEMS: CRIMINALISTIC ASPECT.....	971
THE IDENTITY OF THE OFFENDER AS AN ELEMENT OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS.....	976
THE SUBJECT OF CRIMINAL ENCROACHMENT AS AN ELEMENT OF CRIMINALISTIC CHARACTERIZATION OF DRUG CONTRABAND	981
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC SUPPORT FOR DETECTING SIGNS OF CONTRABAND	991
INITIATION OF A CRIMINAL CASE ON CONTRABAND: CRIMINALISTIC AND CRIMINAL PROCEDURE PROBLEMS	999
CONTRABAND INVESTIGATION: PROBLEMS OF TYPING AND RESEARCH OF INVESTIGATIVE SITUATIONS.....	1005
PROBLEMS OF BUILDING AND CHECKING STANDARD VERSIONS OF CONTRABAND.....	1016
ISSUES OF CRIMINALISTIC CRIME PREVENTION AND ITS ROLE IN BUILDING A METHODICS FOR INVESTIGATING CONTRABAND	1024
PROSECUTORIAL SUPERVISION IN THE INVESTIGATION OF CONTRABAND: CURRENT PROBLEMS OF NOWADAYS	1032
SITUATIONAL CONDITIONALITY OF TACTICAL OPERATIONS IN THE INVESTIGATION OF OFFICIAL CRIMES IN THE CUSTOMS AUTHORITIES	1041
FORMATION AND USE OF THE TACTICAL OPERATION «CONTROLLED DELIVERY» IN THE INVESTIGATION OF DRUG CONTRABAND	1051
CURRENT TRENDS IN COMBATING DRUG CONTRABAND IN UKRAINE (CRIMINALISTIC ANALYSIS).....	1065
ILLICIT TRAFFICKING IN FIREARMS: FEATURES OF CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS.....	1096
TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS AND INVESTIGATIVE VERSIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO DRUG TRAFFICKING	1103
THE INFLUENCE OF INVESTIGATIVE SITUATIONS ON THE CHOICE OF TACTICAL OPERATIONS IN THE INVESTIGATION OF RAPES	1110
ACTUAL PROBLEMS OF A SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS.....	1118
MODERN PROBLEMS OF RESEARCH OF SEPARATE CRIMINALISTIC METHODICS: DEFINITION OF THE CONCEPT AND ESSENTIAL SIGNS.....	1125

Section 7
PROBLEMS OF CRIMINALISTIC CRIME PREVENTION

CRIMINALISTIC CRIME PREVENTION: PROBLEMS OF FORMATION OF A SEPARATE CRIMINALISTIC THEORY	1134
TACTICAL OPERATION «PREVENTION»: PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND APPLICATION IN INVESTIGATIVE ACTIVITIES.....	1137
CAUSES AND CONDITIONS THAT CONTRIBUTE TO THE COMMISSION OF CRIMES IN THE FIELD OF CUSTOMS CONTROL.....	1146
CRIMINALISTIC PREVENTION IN THE STRUCTURE OF METHODICS OF INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMES	1158
TACTICAL OPERATION «PREVENTION» DURING THE INVESTIGATION OF CUSTOMS CRIMES.....	1162
PREVENTIVE FUNCTION OF TACTICAL OPERATIONS.....	1173
ISSUES OF CRIMINALISTIC PREVENTION OF CRIME.....	1177

Section 8
**PROBLEMS OF EXPERT PROVISION OF JUSTICE
AND USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN JUDICIAL PROCEDURE**

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF IMPROVING THE LEGISLATIVE SUPPORT OF FORENSIC ACTIVITY	1186
THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CONTRABAND: PROBLEMS AND SOLUTIONS	1192
FORENSIC EXAMINATIONS IN THE STRUCTURE OF TACTICAL OPERATIONS IN THE INVESTIGATION OF RAPE.....	1199
PSYCHOPHYSIOLOGICAL STUDIES USING A POLYGRAPH AND THEIR PROBATIVE VALUE	1203
REVIEW OF THE MONOGRAPH BY E. B. SIMAKOVA-EFREMYAN «COMPREHENSIVE FORENSIC RESEARCH: THEORY AND PRACTICE».....	1207
PROBLEMS OF IMPROVING THE INSTITUTE OF FORENSIC EXAMINATION IN MODERN CONDITIONS OF JUDICIAL REFORM IN UKRAINE.....	1211
TESTING OF DRUGS IN THE IMPLEMENTATION OF CUSTOMS CONTROL IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS	1215

Section 9

**THE ROLE OF FAMOUS CRIMINALISTIC SCIENTISTS
IN THE DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS
AND FORENSIC EXAMINATION**

THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC IDEAS M. S. BOCARIUS ON THE DEVELOPMENT OF CRIMINALISTICS AND FORENSIC MEDICINE.....	1224
THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC IDEAS OF L. YU. AROTSKER ON THE FORMATION OF THE CONCEPT OF TACTICAL OPERATIONS IN COURT PROCEEDINGS.....	1229
SALTEVSKY MYKHAILO VASYLIOVYCH – SCIENTIST, PEDAGOGUE, TEACHER, FOUNDER OF THE SCIENTIFIC SCHOOL IN CRIMINALISTICS.....	1233
THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC IDEAS OF PROFESSOR SALTEVSKY M. V. FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN CRIMINALISTICS AND FORENSIC EXAMINATION.....	1235
PORTRAIT GALLERY OF PROMINENT CRIMINALISTIS: MYKHAILO VASYLIOVYCH SALTEVSKY	1247
MYKHAILO VASYLIOVYCH SALTEVSKY IS AN OUTSTANDING SCIENTIST AND FOUNDER OF CRIMINALISTICS	1254
THE INFLUENCE OF SCIENTIFIC IDEAS OF PROFESSOR V. P. KOLMAKOV ON THE FORMATION OF THE CRIMINALISTIC THEORY OF CRIME PREVENTION	1259

Наукове видання

ШЕВЧУК Віктор Михайлович

**КРИМІНАЛІСТИКА:
ТРАДИЦІЇ,
НОВАЦІЇ,
ПЕРСПЕКТИВИ**

Добірка наукових праць

Упорядник *Н. А. Чмутова*

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *М. В. Журавльової, А. Т. Гринченка*

Підписано до друку з оригінал-макета 16.09.2020.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура MyslC.
Ум. друк. арк. 103,2. Обл.-вид. арк. 85,56. Вид. № 2566.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Татарчук С. І.
Тел. (057) 717-28-80